

په دې څوارلس ټوکيزو کلياتو کې

لومړی ټوک (پنځونې او ژباړې): مټکور، په اورونو کې سندرې، د ټولنپوهنې له نظره په افغانستان کې د واک جوړښتونه، په افغانستان کې د جگړې جنايتکارانو محاکمه، د افغانستان فرهنگي ميراثونو ته يوه کتنه، فلسفه او فلسفي بهير (۱- ۹۶۹) مخونه.

دویم ټوک (راتولونې): هيلې، نيمگړې ارمانونه، د لوونو فصل، سيندونه هم مري او د پښتو ادب لرغونې دوره (۹۷۰- ۲۱۱۳) مخونه.

درېيم ټوک (راتولونې): د نازو انا ياد، د استاد الفت نثري کليات (۲۱۱۴- ۳۲۱۰) مخونه.

څلورم ټوک (يونليکني): د اماراتو سفر، که يون دی يون دی، د پتياگون تر څنډو، د کرملېن په زړه کې (۳۲۱۱- ۴۲۷۴) مخونه.

پنځم ټوک (يونليکونه): د دبلي تخت هېرومه، درې ورځې د افسانو په وطن کې، د خدای تر ګوره (۴۲۷۵- ۵۳۱۹) مخونه.

شپږم ټوک (کلتوري او څېړنيز اثار): استاد زيار د پښتني فرهنگ يو ځلاند ستوری، د ژبو او ادبياتو پوهنځي پښتو کتابښود، ساينسي پرمختياوې، هيله د خپلو سريزو په لمن کې، د کتابونو په ورمو کې (۵۳۲۰- ۶۱۳۳) مخونه.

اووم ټوک (کلتوري او څېړنيز اثار): فرهنگي فقر، له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل، د افغانستان فرهنگ ته اووښتي زياتونه، مرکه او مرکي، کلتوري يون، جنگ او فرهنگ په افغانستان کې (۶۱۳۴- ۷۱۱۹) مخونه.

اتم ټوک (سياسي او ټولنيز اثار): بېړنۍ لويه جرگه: ولسواکي او زورواکي، افغانستان په سياسي کابل کې، د سمون په لټه (۷۱۲۰- ۸۱۱۷) مخونه.

نهم ټوک (سياسي او ټولنيز اثار): ملي درسونه، د ارگ نا ويلې خبرې (۹۳۰۷- ۱۰۳۴۹) مخونه.

(پاتې د پښتې ۳ مخ)

محمد پېری یون

دولسم ټوک

(تحصيلي اثار)

محمد اسمعيل يون

۱۳۹۶ل

Ketabton.com

نیمہ پیری یون

دولسم ٹوک

(تحصیلی اثار / دوکتورا)

محمد اسمعیل یون

۱۳۹۶ لمریز کال

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

نیمه پېړۍ یون

دولسم ټوک

(تحصیلي اثار/دوکتورا)

لیکوال: محمد اسمعیل یون

خپرنډوی: د افغانستان ملي تحریک

دیزاین: فیاض حمید

چاپکال: ۱۳۹۶ لمريز

چاپشمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

د خپرنډوی د خپرونو لړ: (۱۴۹)

وېبپاڼه: www.melitahrik.com

د دې کتاب د چاپي او انلاين خبرولو ټول حقوق له خپرنډوی سره خوندي دي

ډالی:

د افغانيت، اسلاميت او انسانيت

رښتينو لارويانو ته!

نیولیک

مخ سرلیک گڼه

- ۱۰۸۲۹ د استاد یون پنځوس کلن یون
- ۱۰۸۴۵ زما د نیمې پېړۍ یون

کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

- ۱۰۸۵۵ ۱ د تحریک یادښت
- ۱۰۸۵۶ ۲ دا اثر د ښاغلي (یون) یوه بله گټوره هڅه
- ۱۰۸۵۹ ۳ د دوکتورا پروگرام او دا اثر
- ۱۰۸۶۳ ۴ د لیک تاریخي بهیر
- ۱۰۸۹۳ ۵ د ادم خان او درخانۍ داستان لنډه شننه او تلنه
- ۱۰۹۱۶ ۶ داردي ژبې او هغو ته پېښ خطرونه
- ۱۰۹۳۴ ۷ د روښان جنگونه
- ۱۰۹۶۸ ۸ د ژبپوهنې د ښوونځیو لنډیز
- ۱۰۹۸۷ ۹ د افغانستان فرهنگي میراثونه
- ۱۱۰۲۷ ۱۰ په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان څرکونه
- ۱۱۰۴۶ ۱۱ کنایه او په کلام کې یې دریخ
- ۱۱۰۶۴ ۱۲ د ارسطو د کتاب الشعر موخه، مانا او محتوا
- ۱۱۰۸۶ ۱۳ د شېخ سعدي او رحمان بابا د اخلاقي ایډیالونو پرتلنه
- ۱۱۱۱۹ ۱۴ د پرتلیزې او تاریخي ژبپوهنې حدود

د خادم نړۍ لید

- ۱۱۱۳۶ ۱ (د خادم نړۍ لید) په باب د پښتو څانگې نظر
- ۱۱۱۳۸ ۲ د لارښود گزارش
- ۱۱۱۴۳ ۳ د خادم نړۍ لید او زما نظر

۱۱۱۴۷	د خادم نړۍ لید	۴
۱۱۱۵۳	د ارزوونکي نظر	۵
۱۱۱۵۷	سریزه	۶

لومړۍ برخه خادم څوک و؟

۱۱۱۶۹	د خادم پېژندنه	۷
۱۱۱۷۳	۱- زوکړه	۸
۱۱۱۷۸	۲- زده کړه	۹
۱۱۱۸۲	۳- لیکوالي	۱۰
۱۱۱۸۴	۴- دندې	۱۱
۱۱۱۸۸	۵- اثار	۱۲
۱۱۱۹۰	۶- سیاسي فکر، ژوند او هڅې	۱۳
۱۱۱۹۷	۷- کورني او بهرني سفرونه	۱۴
۱۱۱۹۸	۸- کورنی او ټولنیز ژوند	۱۵
۱۱۱۹۹	۹- د ژوند وروستي کلونه، بند او مړینه	۱۶
۱۱۲۰۲	۱۰- یادونه او نمانځنه	۱۷
۱۱۲۰۶	۱۱- د ژوند پېښو لنډیز	۱۸

دویمه برخه خادم څه کړي؟

۱۱۲۱۰	د خادم اثار	۱۹
۱۱۲۱۱	الف - د استاد خادم منظوم اثار	۲۰
۱۱۲۲۹	ب- د استاد خادم منشور اثار	۲۱
۱۱۳۱۲	د استاد خادم د اثارو نوبستونه او ارزښتونه	۲۲
۱۱۳۱۳	الف- د منظومو اثارو نوبستونه او ارزښتونه	۲۳
۱۱۳۵۶	ب- د منشورو اثارو نوبستونه او ارزښتونه	۲۴
۱۱۳۶۹	په ویبستیايي پړاو کې د استاد خادم د اثارو مقام	۲۵

۱۱۳۹۴	د ولس په ویشتابه کې د استاد خادم د مفکورو اغېزه	۲۶
۱۱۳۹۸	د خادم په اثارو کې فکري تاثر، تقلید او تولید	۲۷
۱۱۴۰۰	الف- خادم او خپله ټولنه	۲۸
۱۱۴۰۵	ب- کورني لیکوال او مهم شخصیتونه	۲۹
۱۱۵۲۵	ج- نړیوال لیکوال او موثر شخصیتونه	۳۰
درېیمه برخه		
د خادم نړۍ لید		
۱۱۵۷۳	ملتیالنه	۳۱
۱۱۵۷۷	الف- پښتانه او پښتونولي	۳۲
۱۱۶۰۶	ب- پښتانه او پښتونستان	۳۳
۱۱۶۲۷	ج- افغان او افغانیت	۳۴
۱۱۶۸۱	دینپالنه	۳۵
۱۱۶۸۳	الف- د دین اصلي ماهیت	۳۶
۱۱۶۹۰	ب- د دین اخلاقي ایډیالونه	۳۷
۱۱۷۰۸	ټولنپالنه	۳۸
۱۱۷۲۰	سمونپالنه	۳۹
۱۱۷۲۱	الف- فردي سمون	۴۰
۱۱۷۲۷	ب- ټولنیز سمون	۴۱
۱۱۷۳۱	ج- هېوادنی سمون	۴۲
۱۱۷۳۸	کره کتنه	۴۳
۱۱۷۳۹	الف- ژبپوهنیزه کره کتنه	۴۴
۱۱۷۴۳	ب- ادبي کره کتنه	۴۵
۱۱۷۴۷	ج- سیاسي او ټولنیزه کره کتنه	۴۶
۱۱۷۵۹	ښارپالنه	۴۷
۱۱۷۷۵	د فلسفي افکارو روزنه	۴۸
۱۱۸۱۰	د سیمې او نړۍ په باب انګېرنې	۴۹
۱۱۸۱۲	الف - په سیمه ییزه کچه انګېرنې	۵۰

۱۱۸۱۴	ب- په نړیواله کچه انګېرنې	۵۱
۱۱۸۲۴	ژبپالنه او نور افکار	۵۲
څلورمه برخه		
۱۱۸۵۰	خادم د نورو لیکوالو له نظره	۵۳
۱۱۸۵۱	الف- کورني لیکوال	۵۴
۱۱۹۷۲	ب- بهرني لیکوال	۵۵
پنځمه برخه		
۱۱۹۸۵	د خادم د خدمتونو ارزونه	۵۶
۱۱۹۸۷	فرهنگي برخه کې د استاد خادم خدمتونه	۵۷
۱۱۹۸۸	الف- لیکنیز خدمتونه	۵۸
۱۱۹۹۳	ب- رسنیز خدمتونه	۵۹
۱۲۰۰۳	ج- دیني خدمتونه	۶۰
۱۲۰۰۷	ټولنیزه برخه کې د استاد خادم خدمتونه	۶۱
۱۲۰۰۸	الف- کورنۍ او سیمه ییز چاپیریال	۶۲
۱۲۰۰۹	ب- عامه ټولنه	۶۳
شپږمه برخه		
۱۲۰۱۳	وروستۍ یادونې	۶۴
۱۲۰۱۵	وروستۍ بشپړونې	۶۵
۱۲۰۲۱	لنډیز او پایله	۶۶
۱۲۰۲۸	اخځونه	۶۷
۱۲۰۳۳	CERTIFICATE	۶۸
۱۲۰۳۴	وروستۍ نښلونې	۶۹

د استاد یون پنځوس کلن یون

ښاغلي پوهاند دوکتور محمد اسمعیل یون زموږ د زمانې په تېره بیا د سختو حالاتو یو مخکښ فکري مبارز دی. ده د افغانستان د کورنیو او بهرنیو مخالفینو، جنگسالارانو او فسادگرو پر وړاندې د مبارزې یوه ځانگړې لاره، چې د قلم، ژبې او جرئت لاره وه، غوره کړه. دا یې د خپل ولس او خلکو د اوږدو مبارزو تر ټولو غوره، بريالی او ژغورندویه لاره او مبارزه وبلله. دی که په کابل کې و او یا هم په نورو ولایتونو کې، خپلو ملي او فرهنگي هلو ځلو ته یې دوام ورکړی، همدا علت و چې افغانانو دده د مبارزې پر حقانیت، رښتینولۍ او زړورتیا باور پیدا کړ، ډېری افغانان په ځانگړې توگه ځوانان یې تر څنګ ودرېدل او دې مبارزې ته یې لا نور ځواک وروباښه. یون ددې ځوانانو په راټولېدو سره پر ځان لا باوري شو او خپلې دې مبارزې ته یې په سیستماتیک ډول دوام ورکړ.

که وویل شي چې یون د افغاني ټولني، ملي تفکر او د مظلوم اکثریت د غږ پورته کولو یو بريالی وياند دی، نو مبالغه به مې نه وي کړي. ددې لپاره چې ښاغلي یون په بشپړه توگه وپېژنو، نو غواړم دلته یې د ژوند، اثارو او افکارو پر بېلابېلو برخو لنډه رڼا واچوم:

۱- زوکړه: محمد اسمعیل یون د حاجي محمد خان زوی او د

هدایت خان لمسی دی، پر (۱۳۴۶ل) کال د کب پر (۱۸) مه نېټه د لغمان ولایت د الینگار ولسوالۍ د (الوخېلو) په یوې روښنفرې کورنۍ کې زېږېدلی دی. یون لا د شپږم ټولگي زده کوونکی و چې پلار یې وفات شو،

نیمه پېړۍ یون / د استاد یون پنځوس کلن یون

د کور سرپرستي او د ژوند نورې چارې خپله ده ته ورپرغاړه شوې. خو په دې سختو شرایطو کې یې هم خپل هوډ قوي وساته، هم یې د کورنۍ سرپرستي کوله او هم یې خپلو زده کړو ته دوام ورکړ.

۲- زده کړې: محمد اسمعیل یون پر (۱۳۵۳ل) کال د الینگار

ولسوالۍ د (سلینگار) په لومړني ښوونځي کې، چې د یون له کوره په پلي مزله یې نږدې یو نیم ساعت واټن درلود، په لومړي ټولگي کې شامل شو، یون یو کال د سويې ازموینه ورکړه او یو ټولگي یې ارتقا وکړه، پر (۱۳۵۷ل) کال دې ښوونځي ته نوې ودانۍ جوړه شوه او د یون کور ته نږدې ساحه کې اباد شو. پر (۱۳۵۸ل) کال دا ښوونځی د حکومت د مخالفینو له خوا وسوځول شو، یون د نورو زده کوونکو په شان له ښوونځي څخه بې برخې شو، یون له درس سره د خپلې مینې او د کورنۍ د موافقې پر اساس کابل ته راغی او دلته پر (۱۳۶۱ل) کال یې د کابل په (ده خدایداد) او بیا په (ده یحیی) لېسو کې خپلې زده کړې پسې تعقیب کړې. پر (۱۳۶۲ل) کال د کابل په خوشال خان لېسه کې شامل او پر (۱۳۶۶ل) کال ترې په دویمه نومره فارغ شو، (۱۳۶۷ل) کال د کابل پوهنتون په ژبو او ادبیاتو پوهنځي کې شامل او پر (۱۳۷۰ل) کال ترې اول نومره فارغ شو، پر (۱۳۷۰ل) کال یې د یاد پوهنځي پښتو څانگې کې د کدر ازموینه ورکړه، په یاده ازموینه کې بریالی او پر همدې کال د (نامزد پوهیالي) په رتبه د پښتو څانگې د کدر غړی شو. یون پر

(۱۳۸۵ل) کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په ماسترۍ پروگرام کې شامل او پر (۱۳۸۷ل) کال کې ترې فارغ شو.

یون د (کابل پوهنتون) علمي مجلې موسس هم دی او درې کاله یې ددې مجلې مدیریت هم ورپرغاړه و.

محمد اسمعیل یون پر (۱۳۹۲ل) کال د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د پښتو څانګې د دوکتورا (PhD) پروگرام کې شامل شو او د تحصیل دا پړاو یې هم پر (۱۳۹۶ل) کال په بریالیتوب سره بشپړ کړ.

یون پر پورتنیو زده کړو سربېره د لنډ مهاله کورسونو، ورکشاپونو او سیمینارونو لپاره په کور دننه او بهر په ځینو برخو کې زده کړې کړې دي او لنډ مهاله کورسونه یې هم تعقیب کړي دي.

یون له (۱۳۷۰ل) کال څخه چې د کابل پوهنتون په کدر کې شامل شوی، بیا تر (۱۳۹۶ل) کال پورې په منظم ډول تدریس کړی او په دې یاده موده کې یې له (نامزد پوهیالي) څخه نیولې بیا تر (پوهاندۍ) وروستی لورې پوهنتوني رتبې پورې ټولې رتبې په ترتیب سره بشپړې کړي او د هرې رتبې لپاره یې له پوهنتوني مقرراتو سره سم ځانګړی اثر لیکلی دی.

۳- دندې: یون چې کله په ښوونځي کې د څلورم، پنځم او شپږم

ټولګي زده کوونکی و، نو د ښوونځي د ترانې د ټیم غړی و، سپورت سره یې هم مینه درلودله، په ښوونځي کې د خپل عمر په هلکانو کې د والیبال

تیم غړی و، یون چې کله له لښمان څخه کابل ته راغی، نو دلته په (خوشال خان) لېسه کې د ادبي انجمن مشر شو. یون د ثانوي زده کړو پر مهال (۹-۱۲) ټولګي پورې موده کې له یو شمېر اخبارونو او مجلو سره قلمي همکاري درلودله او د ځینو چاپي خپرونو له خوا ورته حق الزحمه هم ورکول کېدله. یون په کابل پوهنتون کې د تحصیل پر مهال هم د لیکوالو د ټولني غړی، د ځوانو لیکوالو د ټولني د مشرتابه غړی، د خوشال فرهنگي ټولني د ځوانانو د برخې مسول او یو شمېر نورو فرهنگي ټولنو غړی پاتې شوی دی.

یون لا په (۱۲) ټولګي کې و چې د (هیلې) په نامه یې د لرو او برو افغانانو د ځوانو شاعرانو یوه شعري ټولګه راټوله او پر (۱۳۶۶ل) کال یې چاپ کړه.

د پوهنځي پر وروستي کال یې دوه اثار: د خپلو شعرونو ټولګه (میکور) او د ولسي شاعر (محمد عالم حیران) د شعرونو ټولګه (نیمګړي ارمانونه) چاپ کړل.

یون د تنظیمي جگړو پر مهال کله په کابل او ځینې وختونه په پېښور کې اوسېده، هلته په پېښور کې یې (هیله) مجله چاپوله، د (معارف) مجلې همکار و، په جرمني کې د دوو افغاني کلتوري ټولنو؛ (د افغانستان کلتوري ودې ټولنه) او (د پښتني فرهنگ د ودې او پراختیا ټولني) استازی هم و.

محمد اسمعیل یون د طالبانو د نظام تر پښتو وروسته پر (۱۳۸۱ل) کال لومړۍ په ختیځو ولایتونو کې د ملگرو ملتونو د مرستو د ځانگړي دفتر یوناما (UNAMA) مشاور او ډېر ژر په یادو ولایتونو کې د بېړنۍ لویې جرگې لپاره د انتخاباتو د دفتر مشر شو. یون دا دنده هم په ښه ډول ترسره کړه.

یون پر (۱۳۸۲ل) کال د بېړنۍ لویې جرگه چې نږدې (۱۶۰۰) تنو په کې له ټول افغانستان څخه گډون درلود، غړی و، د جرگې د مشرتابه لپاره ټاکنې وشوې او یون د رایو په اکثریت سره د بېړنۍ لویې جرگې د لومړي منشي په توگه انتخاب شو، د منشیتوب دنده یې هم په ښه ډول ترسره کړه او بیا یې د یادې جرگې په باب (بېړنۍ لویه جرگه- ولسواکي او زورواکي) تر نامه لاندې یو ځانگړی اثر هم ولیکه.

یون پر (۱۳۸۵ل) کال د افغانستان او پاکستان تر منځ د (امن گډې جرگې) لپاره د افغانستان له لوري د منشي په توگه غوره شو او دا دنده یې هم په ښه ډول ترسره کړه.

یون پر (۱۳۸۵ل) کال د جمهور رییس حامد کرزي د یوه ځانگړي فرمان له لارې د امنیت شورا دفتر د فرهنګي چارو د رییس په توگه غوره شو، اوه کاله یې دا دنده پر مخ یوړه او جمهور رییس حامد کرزي ته یې په ډېرو ملي او فرهنګي مسایلو کې خپلې مشورې ورکړې.

نیمه پېړۍ یون / د استاد یون پنځوس کلن یون

یون پر (۱۳۹۲ل) کال په حکومت کې د ولسمشر له خوا جنگسالارانو او فسادگرو ته د زیاتو امتیازاتو له ورکړې سره د مخالفت له امله له خپلې دندې استعفی ورکړه او پر همدې کال یې (د افغانستان ملي تحریک) په نامه د یو ازاد، فرهنګي، مدني، ټولنيز، ملي او سياسي حرکت بنسټ کېښود.

۴- کورنی ژوند:

استاد یون پر (۱۳۷۴ل) کال له (ارین مومند) سره واده وکړ، اوس څلور اولادونه لري (هيله، سمسور، سوله او ودان). (هيله) او (سمسور) د مهال (۱۳۹۶ل کال) پر لوړو زده کړو بوخت دي، (سوله) او (ودان) د ښوونځي زده کوونکي دي او مېرمن یې (ارین یون) په ولسي جرګه کې د ننگرهار د خلکو منتخبه استازې ده.

۵- فعالیتونه:

الف- ټولنيزه برخه کې: یون له (۱۳۶۶ل) کال څخه بیا تر (۱۳۹۶ل) کال پورې په ټولنيزو چارو کې زیات کارونه ترسره کړي دي، په یاده موده کې یې په سلګونو زرو هېوادوالو سره لیدني کتنې کړي دي، په سلګونو ټولنيزي غونډې یې جوړې کړي، د خلکو مشکلاتو ته یې ځان رسولی، د نورو ملګرو او ملي تحریک د ملګرو په مرسته یې مصیبت خپلو خلکو ته مرستې وررسولي. په کابل، کندوز، بغلان، بدخشان، فاریاب، بلخ، هلمند، ننگرهار، پکتیا، خوست، لغمان، کونړ او د هېواد په نورو سیمو کې

یې زلزله ځپلو، سېلاب ځپلو، جنگ ځپلو او نورو مصیبت ځپلو هېوادوالو ته د ملي پانگوالو مرستې رسولې دي، د دولت او خیریه ټولنو پام یې هغو ته وراړولی او له دې لارې یې خلکو ته په مستقیم او نامستقیم ډول د میلیونونو ډالرو مرستو د ور رسولو زمینه برابره کړې ده. د مصیبت ځپلو خلکو لپاره یې لوی رسنیز کمپاینونه هم ترسره کړي او دا کار ددې سبب شوی چې هم دولت او هم خیریه ټولني غمځپلو سیمو ته ځان ورسوي. د جگړې ټپیانو ته د وینې د ورکړې لپاره یې څو پروگرامونه جوړ کړي او همدارنگه یې د خلکو مدني او اعتراضیه غونډو ته لاره هواره کړې ده. د مسجدونو او کلینیکونو په جوړونه کې یې ونډه اخیستې، د صحي اوبو لپاره یې د ژورو څاگانو په کیندنه او د چاپېریال د پاک ساتلو لپاره یې هم د هېوادوالو مرستې اړمنو هېوادوالو ته رسولې دي. په مجموعي ډول د ټولو هغو خیریه او ټولنیزو کارونو شمېر چې یون په تېرو (۳۰) کلونو کې ترسره کړي تر (۱۰۰۰) گټورو او مرستندویه کارونو زیاتېږي.

ب- سیاسي برخه کې: محمد اسمعیل یون سره له دې چې له

کوم سیاسي گوند سره تړاو نه لري او نه یې غړیتوب لري، خو په خپله یې له نورو روښنفکرو افغانانو سره په گډه (د افغانستان ملي تحریک) په نامه د یو ملي، مدني، خدماتي، ټولنیز، ملي او سیاسي حرکت بنسټ ایښی دی. ددې تحریک له لارې یې په هېواد کې یو شمېر سیاسي فعالیتونه ترسره کړي دي.

یون له یو شمېر نورو افغانانو سره په ګډه په هېواد کې د ولسواکۍ د ټینګښت، د جنګسالارانو او فسادګرو د زور کمونې، له منځه وړنې او همدارنګه د عادلانه سیاسي نظام د ټینګښت لپاره ګڼ شمېر لاریونونه ترسره کړي او په ځینو نورو دا ډول مظاهرو کې یې ګډون کړی دی. دا مظاهري ټولې سولیزې او هدفمنې وې. د ټولو هغو غونډو، لاریونونو، جرګو، مرکو، سیاسي سیمینارونو او ورکشاپونو شمېر چې یون په مستقیم او نامستقیم ډول او د نورو هېوادوالو په مرسته جوړ کړي په تېرو (۳۰) کلونو کې تر (۸۰۰) بېلابېلو غونډو اوږي.

د ملي او اسلامي هویت د خونديتابه لپاره یې ټینګه او متواتره مبارزه د ملي او سیاسي مبارزو یوه بېلګه ده.

ج- فرهنگي برخه کې: یون د یو خپلواک لیکوال په توګه په تېرو

دېرشو کلونو کې ګڼ شمېر فرهنگي، علمي او اکاډمیک خدمتونه ترسره کړي، په ګڼو چاپي، راډیويي او ټلويزیوني مرکو کې یې د و اقعیتونو او حقایقو د څرګند بیان له امله د خلکو په زړونو کې ځای نیولی دی. که څه هم ډېر خلک د یون لیکنې، مرکې او نظریات خوښوي، خو یو شمېر داسې خلک هم شته، چې د یون سرسختي مخالفین دي؛ د هغه ملي او ګټورو نظریاتو ته هم غلط رنگ او تعبیر ورکوي، دا ډول اشخاص، چې اکثره یې زورواکي او د سیاسي ډلو ټپلو غړي او مشران دي، د یون نظریات خپلو شخصي او تنظیمي ګټو ته خطر بولي، نو ځکه یې په ټینګه مخالفت کوي. هر کله چې یون کومه لیکنه او مرکه کړې، نو دده پر وړاندې یې مثبت او منفي غبرګونونه دواړه راپارولي دي،

منفي غبرگونونه اکثره وخت د هغو اشخاصو او ډلو له خوا وي، چې په تېر کړکېچن سياسي بهير کې يې ډېرې نامشروع گټې ترلاسه کړي او ځانونه يې مطرح کړي دي.

مثبت غبرگونونه اکثره د ولس د مشرانو، روښنفرانو او نورو مخورو له خوا وي، خو یون په دغسې سختو اغزنو او تنگو شرایطو کې بیا هم خپلو فرهنگي، سياسي او ټولنيز کارونو ته دوام ورکړی دی.

د ټولو هغو لیکنو، مرکو او ویناوو شمېر چې استاد یون په تېرو (۳۰) کلونو کې د هېواد په داخل او بهر کې له چاپي، غږیزو، لیدنیو او برېښنايي رسنیو سره کړي تر (۱۲۰۰) عنوانو لیکنو، مرکو او ویناوو اوږي.

د استاد یون اوسنی فرهنگي کارونه، چې تاسو یې اوس په مسلسل ډول گورئ، د تېرو دېرشو کلونو په بهیر کې ترسره شوي دي. استاد یون په تېرو (۳۰) کلونو کې تر (۵۰) عنوانو زیات اثار لیکلي چې نږدې ټول یې چاپ شوي، دا اثار یې هم په برېښنايي ډول، هم په کتابي ډول او هم په (CD) کې لوستونکو ته وړاندې کړي دي. استاد یون پر خپلو فرهنگي کارونو سربېره د گڼو فرهنگي ټولنو د غړي، همکار او موسس غړي په توگه هم خپل فرهنگي رول ادا کړی دی، په پېښور کې یې د دوو المان مېشتو فرهنگي ټولنو (دافغانستان دکلتوري ودې ټولنې) او (د پښتني فرهنگ د ودې پراختیا ټولنې) د همکار په توگه د بېلابېلو لیکوالو په لسگونو اثار، اېډیټ او چاپ کړي دي. دغه راز یې د سلگونو کورنیو مشاعرو، ادبي غونډو او سیمینارونو په جوړونه کې ونډه اخیستې ده، خپله یې هم په سلگونو مشاعرې، سیمینارونه او علمي ورکشاپونه جوړ کړي دي.

نیمه پېړۍ یون / د استاد یون پنځوس کلن یون

په رسنیزه برخه کې یې د (ژوندون) په نامه یو رسنیز مرکز جوړ کړی چې ژوندون راډیو ټلوېزیون په کې فعالیت لري، دا راډیو ټلوېزیون د ټول هېواد په کچه نشرات لري او د ستايليت او وېبسايت له لارې یې هم ټولې نړۍ ته نشرات رسېږي.

په اکاډمیکه برخه کې یون د (کونړ) او (لغمان) پوهنتونونو په تاسیس کې اساسي نقش لوبولی دی او اوس دا دواړه پوهنتونونه په زرگونو محصلین لري، دغه راز د یو شمېر خصوصي ښوونځیو او پوهنتونونو په جوړونه کې یې هم مرسته کړې ده. یون د (هیلې، شمشاد او کابل پوهنتون) په نامه د درېو مجلو د مسول مدیر په توګه هم خپله دنده اجرا کړې ده. پر خپلو کتابونو سربېره یې د بېلابېلو لیکوالو نږدې (۴۰۰) عنوانو بېلابېلو اثارو ته د چاپ زمينه برابره او د یو شمېر نورو د سمون چارې یې هم پر مخ وړي دي.

په سیمه ییزه او ملي کچه یې د (۳۰) کلونو په بهیر کې تر (۱۱۰۰) زیاتې ادبي، علمي او فرهنگي غونډې، سیمینارونه او ورکشاپونه جوړ کړي دي.

چاپ شوي اثار یې په دې ډول دي:

الف - پنځونې:

کتاب نوم	څرنگوالی	چاپکال
• مټکور	(لومړۍ شعري ټولګه)	دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
• په اورونو کې سندري	(دویمه شعري ټولګه)	دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.

ب- راتولونې:

- هیلې (گډه شعري ټولگه) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- نیمگړې ارمانونه (د حیران شعري ټولگه) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- د لوونو فصل (گډه شعري ټولگه) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- د نازو انا یاد (د سیمینار د لیکنو ټولگه) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- د الفت نثري کلیات (د الفت نثرونه) درېیم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- سیندونه هم مري (د اسحق ننگیال شعري منتخبات) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- د پښتو ادب لرغونې دوره (لومړۍ ټولگه) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.

ج- ژباړنې:

- د ټولنپوهنې له نظره: په افغانستان کې د واک جوړښتونه، د (پوهنوال روستار تره کي) اثر دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- د افغانستان فرهنګي میراثونو ته یوه کتنه (د نینسي دوپرې اثر) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- په افغانستان کې د جگړې جنایتکارانو محاکمه (د پوهنوال روستار تره کي) اثر دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- فلسفه او فلسفي بهیر (د استاد افغانیار اثر) لومړی چاپ ۱۳۹۴ ل کال.

د- یونلیکنې:

- د اماراتو سفر (د اماراتو یونلیک) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- که یون دی یون دی (د اروپا یونلیک) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- د پینتاګون ترڅنډو (د امریکا یونلیک) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- د کرملین په زړه کې (د روسیې یونلیک) لومړی چاپ ۱۳۸۹ ل کال.
- د ډیلي تخت هېرومه (د هند یونلیک) لومړی چاپ ۱۳۸۹ ل کال.

- درې ورځې د افسانو په وطن کې (د هلمند یونلیک) لومړی چاپ ۱۳۹۴ ل کال.
- د خدای تر کوره (د حج یونلیک) لومړی چاپ ۱۳۹۴ ل کال.
- **هـ- څېړنې او شننې:**
- د محمدگل خان مومند اند و ژوند ته یوه لنډه کتنه (څېړنیز اثر) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- استاد زیار د پښتني فرهنگ یو ځلاند ستوری (څېړنیز اثر) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابسود (څېړنیز اثر) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- د افغانستان فرهنگ ته اوسني زیانونه (څېړنیز اثر) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- د پښتو شعر هندسي جوړښت (علمي اثر) شپږم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- له افغانستانه د مسلکي کادرونو د فرار عوامل (څېړنیز اثر) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- ساینسي پرمختیاوې (څېړنیز اثر) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- بېړنۍ لویه جرگه ولسواکي او زورواکي (سیاسي څېړنیز اثر) دویم چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- اندیال خوشال (د څېړنیزو لیکنو ټولگه) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- هیله د خپلو سربزو په لمن کې (د تحلیلي لیکنو ټولگه) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- کلتوري یون (د ادبي څېړنیزو لیکنو ټولگه) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- فرهنګي فقر (د کلتوري څېړنیزو لیکنو ټولگه) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.

- مرکه او مرکې (له بېلابېلو لیکوالو سره د مرکو ټولګه) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- خوشال په خپل ایډیال (د څېړنیزو لیکنو ټولګه) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- د کتابونو په وړمو کې (پر بېلابېلو اثارو د لیکل شویو سريزو ټولګه) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- افغانستان په سیاسي کړلېچ کې (د سیاسي او ټولنیزو لیکنو ټولګه) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- پښتو لیکنی سمون (ژبني څېړنيز اثر) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- اوسنۍ رسنۍ (څېړنيز اثر) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- که نړیوال ماته وڅوري؟ (د سیاسي او ټولنیزو لیکنو ټولګه) لومړی چاپ ۱۳۸۷ ل کال.
- جنگ او فرهنگ په افغانستان کې (د کلتوري څېړنيزو لیکنو ټولګه) لومړی چاپ ۱۳۹۴ ل کال.
- د سمون په لټه (د سیاسي او ټولنیزو لیکنو ټولګه) لومړی چاپ ۱۳۹۴ ل کال.
- کتاب الشعر (د علمي څېړنيزو لیکنو ټولګه) لومړی چاپ ۱۳۹۴ ل کال.
- کره کتنه (علمي اثر) لومړی چاپ ۱۳۹۴ ل کال.
- ادب تاریخ (علمي اثر) لومړی چاپ ۱۳۹۴ ل کال.
- ملي درسونه (د سیاسي لیکنو ټولګه) لومړی چاپ ۱۳۹۴ ل کال.
- د نجات څلی (څېړنيز اثر) لومړی چاپ ۱۳۹۶ ل کال.
- د ارګ نا ویلي خبرې (سیاسي څېړنيز اثر) لومړی چاپ ۱۳۹۶ ل کال.
- د زمانې په کړلېچ کې (څېړنيز او تحلیلي اثر) لومړی چاپ ۱۳۹۶ ل کال.
- ملي هویت او ملي عزت (څېړنيز او تحلیلي اثر) ۱۳۹۶ ل کال.
- د خادم نړۍ لید (څېړنيز اثر) ناچاپ ۱۳۹۶ ل کال.

استاد یون د (۱۳۹۶ل) کال د کب پر (۱۸) مه نېټه په تذکره کې د لیکل شوي عمر له مخې پوره پنځوس کلن شو، ژوند یې د نیمې پېړۍ وروستي حد ته ورساوه. خو دا نیمه پېړۍ له منډو، تر پرو، ستونزو، کړاوونو، جنجالونو او همدارنگه له بریاوو سره مله وه. له لومړي ټولګي څخه مخکې دوران خو بېخي د ماشومتوب دوران وي، په هغه کې انسان له زیاترو مسوولیتونو څخه بې غمه وي. له لومړي ټولګي څخه بیا تر دولسم ټولګي پورې د زده کړې زمانه وي، یون سره له دې چې په دې دوران کې د پلرنۍ مینې له نعمته محروم شو، د کور د سرپرستۍ دروند مسوولیت ورپه غاړه شو، خو دې سره سره یې خپلو زده کړو ته یې دوام ورکړ، په همدې بهیر کې یې ادبي پنځونې وکړې او د (۱۲) ټولګي په بهیر کې یې د خپلو ادبي هڅو یا راټولونو لومړی ثمر (هیلې) ګډه شعري ټولګه چاپ کړه. د ژوند درېیم پړاو یې د تحصیل دوره ده چې د څلورو کلونو په ترڅ کې یې په ښه ډول ترسره کړه. په دې بهیر کې یې (میکور)، (د لوونو فصل)، (نیمګړي ارمانونه) او (د نازو انا یاد) اثار ټولني ته وړاندې کړل. د ژوند بله مرحله یې د ګڼو خدمتونو مرحله ده چې له (۱۳۷۱ل) کال څخه پیل بیا تر دې دمه (۱۳۹۶ل) کال پورې رارسېږي.

دا نو د ګڼو خدمتونو مرحله ده چې پوره شپږ ویشت کاله وخت یې ونيو او ده هم په کې ښې ډېرې هلې ځلې وکړې چې موږ یې دمخه یادونه وکړه.

که یوازې په فرهنگي برخه کې د تېرو دېرشو کلونو په بهیر کې مور د استاد یون له خوا ټول لیکل شوي، ژباړل شوي او راټول شوي اثار محاسبه کړو، نو تر (۱۵۰۰۰) کتابي مخونو یې شمېر اوږي او دا بیا که دده د لیکوالۍ پر (۳۰) کلن عمر ووېشو نو د ورځې لږ تر لږه یو نیم مخ کار کېږي. یانې استاد په (۳۰) کلونو کې یوه ورځ هم بې له لیکوالۍ نه ده تېره کړې. دا په داسې حال کې ده چې په سلگونو بېلابېل لیکل شوي پیغامونه، ویناوې، مرکې، مباحثې، مناظرې او لکچرونه لا په دې کمیت کې شامل نه دي. ددې ترڅنګ هغه په سلگونو غونډې، مظاهرو، ټولنیز او سیاسي خدمتونه ترسره کړي، چې مور یې دمخه یادونه وکړه، هغه لا له دې فرهنگي کار څخه جلا دي، که دا ټول کارونه سره محاسبه کړو، نو رښتیا هم سړی فکر کوي چې دا دومره کارونه د هر چا په وس پوره نه دي. هغه چا چې استاد یون سره له نږدې کارونه کړي وي، هغو ته د استاد د کار اوسپنه، زغم، هوډ او اراده معلومېږي. هر سړی ورسره کار هم نه شي کولای، یو سترې، ستومانه او سرگردانه خو ګټور او مثمر ژوند لري، زه ورسره له (۱۳۸۳ل) کال راهیسې کار کوم، د کار او فشار کچه یې ماته تر هر چا زیاته معلومه ده. د همدغو کارونو برکت و چې افغانستان کې د ملتپالنې یوه نوې جذبه، روحیه او ولوله راپیدا شوه. داسې یو وخت هم دلته تېر شو چې د واکمنو جنگسالارانو پر وړاندې چا سون هم نه شو کولای، خو استاد یې په مقابل کې ودرېد، ځوانانو یې ملاتړ وکړ او بیا یې ولس هم ملاتړ ته راودانګل. د هېواد ملي او اعتقادي هویت په خطر کې و، د ملي هویت تذکرو کې د (دین) او (ملت) د سترو ارزښتونو د لیکلو

نیمه پېړۍ یون / د استاد یون پنځوس کلن یون

مخنیوی کېده، خو استاد یون او ملگرو یې د اسلامیت او افغانیت غږ اوچت کړ او ان د کرزي او غني حکومتونو هم د دې رسا غږ او داعیې مخه ونه شوه نیولی. په داسې حال کې چې افغانستان پرډیو ایډیالوژیو سخت زیانمن کړی و، د یوه ملي فکر رغول او ځلول اسانه کار نه و، خو د استاد یون او دده په شان د ځینو نورو شخصیتونو برکت و چې د ملي هویت، ملي فکر او ملي ویاړونو ولولې تر هرې بلې ایډیالوژۍ زیاتې ځلېږي. زه نه غواړم دا لیکنه تر دې زیاته اوږده کړم، ځکه د استاد مبارزه دده په فعالیتونو او همدارنگه د استاد په ټولو اثارو کې انځورېږي. خو ددې څو ټکو یادونه مې ځکه وکړه چې زموږ راتلونکی نسل د استاد د ملي او فرهنګي مبارزو او د هغه د زمانې له چاپېریال څخه خبر شي.

استاد یون ته د اوږد عمر او لا زیاتو بریاوو په هیله

ضیاء الرحمن ضیاء

کابل - ژوندون راډیو ټلوېزیون

(۱۳۹۶ ل) کال د کب، (۲۷)مه نېټه

زما د نیمې پېړۍ یون

ژوند یو سفر دی، پیل، منځ او پای لري. د (۱۳۹۶ل) کال د کب پر (۱۸)مه نېټه زه د تذکرې د رسمي سن له مخې پوره پنځوس کلن شوم. په دې مانا چې په دې نړۍ کې مې پوره پنځوس کاله مزل وکړ. دا مزل به ګوډ و مات و، له ستونزو او کړاوونو به ډک و، هدفمن او بې هدفه به هم و، خو هر څه چې و، ژوند و نو. له کومې ورځې چې مې ښي او کین لاس پېژندلی، کوبښ مې کړی چې هدفمن ژوند ترسره کړم، خو ټول کارونه د انسان په وس پوره نه دي، چاپېریال کله پر سړي داسې کانې وکا چې د ژوند بهیر او د فکر مسیر یې وربدل کا. له کومې ورځې چې مې قلم ګوتو کې نیولی، نو بیا پر ځان پوه شوی یم چې نه هر څه چې وي، هر څومره ستونزې چې وي، وي دې، ملت ته باید یو څه وکړم. د شعر په لیکلو مې شعور نور هم وده وکړه، خوشال بابا وايي چې شعر مشتق دی له شعوره، نو کېدی شي شعور مې وده کړې وي او احساس مې ځورېدلی وي چې د ژوند دې بلې نړۍ ته یې هم متمایل کړم. د ښوونځي په لسم ټولګي کې وم چې د وخت په اخبارونو کې مې شعرونه چاپ شول، دا زما د زیاتې هڅونې سبب شول. پر همدې مهال په خوشال خان لېسه کې د ادبي انجمن مسول وم. دې سره مې د خپل وخت له ځینو اخبارونو سره قلمي

همکاري پیل شوه او په دې ډول مې په رسمي ډول ادبي سفر هم پیل شو. خو له شعر او شاعرۍ سره مې مینه ان له هغه وخته وه چې په بنوونځي کې شامل شوم.

په دولسم ټولگي کې وم چې د (هیلې) په نامه مې د لرو او برو پښتنو افغانانو د ځوانو لیکوالو یوه تذکره یا غورچاڼ برابر کړ او پر (۱۳۶۶ل) کال چاپ شو، د پوهنځي پر وروستي کال مې د (نیمگري ارمانونه)، (د لوونو فصل) په نامه دوه راټولونې او هم مې د خپل شعرونو ټولگه (میکور) چاپ کړې. په دې ډول نو له (۱۳۶۶ل) کال څخه بیا تر (۱۳۹۶ل) کال پورې چې پوره دېرش کاله کېږي، ما له فرهنگي دایرې بهر ژوند نه دی کړی او که د چا خبره ووايم چې یوه ورځ هم له فرهنگي کار او روزگاره بهر نه يم پاتې شوی، مبالغه به مې نه وي کړې. البته په دې تېر دېرش کلن بهیر کې ځینې سیاسي کارونه له ناچاری څخه راباندې تحمیل شوي او ځینې ټولنیز کارونه مې په خپله خوښه ترسره کړي، خو دا کارونه مې هم د خپل ولس د سوکالی، د ملي واکمنۍ د ټینګښت او د فرهنگي کارونو د ملاتړ لپاره ترسره کړي دي. په (۱۳۸۵ل) کال زه د جمهوري ریاست د ملي امنیت شورا دفتر د فرهنگي چارو رییس وم. دا مهال زما له منظم فرهنگي کار څخه څه باندې دوه لسیزې عمر تېر شوی و، په ځنګ کې د نورو هغو ملي، سیاسي او ټولنیزو کارونو پر وړاندې چې ما یې د سرته رسولو هیله لرله، سخت خنډونه موجود وو، له خپلو ملگرو؛ ضیاءالرحمن ضیاء او وفالرحمن وفا سره مې مشوره وکړه چې راځئ فرهنگي کار ته اړم شو، دا کارونه جانبي عوارض نه لري او که لري یې هم کم دي، تنګنظره سیاسي

اشخاص ورسره ژر حساسیت نه نښي او که دوی حساسیت ښکاره هم کړي، نو موږ به خپل کار ترسره کړی وي. ددې فرهنگي کار لپاره مو یو پلان جوړ کړ، په څه باندې دوو کلونو کې مو د نږدې دوویشو کلونو په ترڅ کې شوي فرهنگي کارونه راټول او منظم کړل. زما له خوا ټول پخواني لیکل شوي کتابونه او راټولونې مې له سره منظم او تر سمون وروسته مو چاپ ته تیار کړل، دا کار که څه هم ډېر ستونزمن و، خو پخپل ارادې موږ خپل هدف ته ورسولو. ټول (۳۳) عنوانه بېلابېل اثار مو پر یوه وخت چاپ کړل. (۱۳۸۷ل) کال زما لپاره د فرهنگي کارونو یو غوره کال و. د خوږې خاطرې په توګه مې په ذهن کې دی. هغه وخت مې هم په یادښتونو کې لیکلي او ملګرو ته مې هم ويلي وو چې هېواد کې حالات ترینګلي دي، پر ژوند یوه شېبه هم باور نه شته، نو هر چا چې هر څومره فرهنگي کارونه کړي یانې اثار یې لیکلي دي، باید په خپله یې راټول او چاپ کړي.

زما کار یوه نوې تجربه وه، ځینو نورو لیکوالو هم هڅه وکړه دا تجربه تکرار کړي، خو په لاره کې ټکنې شول، خپل کارونه یې بشپړ نه کړای شول. زما د خپلې تجربې له مخې ترڅو چې کار ته کار ونه وایې او خپله یې ترسره نه کړې، کارونه په خپل سر نه خلاصېږي. کله چې مې د عمر نیمه پېړۍ مزل وواهه، نو یو ځل بیا مې زړه کې راتېره شوه چې د خوشال بابا په وینا چې د عمر اساس پر باد ایښی دی، نو بیا خو پری اعتماد هم په کار نه دی، راځه دا ځل د خپل ټول فرهنگي ژوندانه کړي کارونه چې دا وخت پوره ډېرشو کلونو ته رسېږي، بیا له سره منظم او

کلیاتو په بڼه چاپ کړه. له دې کار څخه مې هدف دا و چې په ژوند کې مې نه دي غوښتي څوک راڅخه ازار شي او یا د چا د اوږو پېټې شم، هسې نه چې تر مرگ وروسته زما لیکنو او اثارو پسې، ښه دي، که خراب، کمزوري دي که قوي، هنري دي که ناهنري، څوک سرگردانه شي او پر راټولونې یې ځان ستړی کړي. له خدایه شکر کارم چې ژوند یې راته د نیمې پېړۍ وروستي حد پورې راوړسوه، دا د هغه لوی ذات پېرزوینه ده، که نور یې راته وغځوي، نو هم لویه مهرباني به یې وي او که نه برخلیک یې راته وخته لیکلي وي، نو ژوند خو د هغه لوی ذات ډالی ده، هر وخت یې اخیستلای شي. په دې خاطر مې یو ځل بیا پر ټولو پخوانیو چاپ او وروسته پر ځینو ناچاپو اثارو گوتې ووهلې او د محتوایي وېش له مخې مې سره منظم کړل، ټول پنځوس عنوانه شول چې راټولونې، پنځونې، ژباړنې او خپرنې ټولې په کې شاملې دي. دا ټول پنځوس عنوانه بیا د شکل او محتوایي وېش له مخې په (۱۴) بېلابېلو ټوکونو کې تنظیم شول او (نیمه پېړۍ یون) نوم ورته ورکړل شو.

دا پنځوس بېلابېل اثار چې بڼه مې پورته ورته یاده کړه زما د نیمې پېړۍ په تېره بیا (۳۰) کلونو فرهنګي سفر پایله او ثمره ده چې خپلو قدرمنو هېوادوالو ته یې وړاندې کړم. که چېرې په هېواد کې جگړه او ناوړین نه وای، نو کېدی شول تر دې زیات کار ترسره شوی وای، خو مور بدمرغه نسل وو چې له ډېر تنګي زلمیتوبه مو جگړه پیل شوې او دادی تر نږدې سپینږتوبه لا دوام لري. زه د ښوونځي په شپږم ټولګي کې وم چې جگړې د پلار له خواږه نعمته محروم کړم. له هغې ورځې بیا تر دې لیکنې پورې (۳۸) کاله تېرېږي، خو د پلار مرگ مې د پرونی ورځې د ترڅې

خاطري په شان په ذهن کې انځور دی. ما غوندې په میلیونونو افغانانو د جگړې تپونه او دردونه لیدلي دي.

نږدې دوه نسلونه په جگړه کې راگیر شول او لوی شول. د جنگ نسل د فرهنگ نسل نه دی. جگړه ډېره بدمرغه پدیده ده، د فرهنگ او تمدن د عمرونو مېوه او ثمره په یوه ساعت کې پوپناه کړي، نو په داسې یوه جگړه ییز چاپېریال کې چې هر څوک د توپک تر واکمنۍ لاندې د قلم د حاکمیت لپاره کار کوي، له اور سره د لوبو په مانا دي. له دې معترضه جملې څخه مې هدف دادی چې زموږ راتلونکی نسل باید پر دې پوه شي چې که ما او زما د عمر ټول پښت راتلونکي نسل ته څه ډېر بډایه فرهنگي سوغات نه دی ډالی کړی، نو په دې کې زیات قصور د زمانې دی. خدای (ج) دې وکړي چې زموږ راتلونکی پښت زموږ په شان د ډول ډول انقلابونو د ژړندو تر پلونو لاندې گیر نه شي، چې د غنم د دانې په شان یې ژوند محوه شي او یا یې هم اغزن چاپېریال د ژوند مېوه پخېدو ته پرې نه ږدي. الله تعالی دې وکړي زموږ راتلونکی پښت زموږ د زمانې له تاوجن چاپېریال څخه ښه پند او عبرت اخیستی وي او د یوه سوکاله ژوند او پرمختللي افغانستان لپاره ورته مناسب فرصتونه برابر شي.

ددې لیکنې په دې برخه کې غواړم د خپل ژوند په پنځوس کلن بهیر او په تېره بیا په (۳۰) کلن فرهنگي ژوند کې له ټولو هغو دوستانو څخه مننه وکړم چې په یو نه یو ډول یې زما د فرهنگي مبارزې لاسنیوی کړی دی. خپل مرحوم پلار ته د دعا لاسونه پورته کوم چې زما منزل یې تر شپږم ټولګي پورې راورساره او بیا یې د خپل ابدي سفر لمنه ونيوه، خو ما یې د جنازې بازو ته اوږه ور نه کړای شوه او نه مې د مرګ پر مهال د هغه مبارکه څېره ولیده، د پلار قبر مې معلوم نه دی. د ژوند یو ارمان مې دا و

چې کاشکې یې قبر معلوم وای چې لکه د مرغی د بچي په شان مې پرې وزرې غورولای وای، خو شپې ورسره ارام غځېدلای وای، د هغه د هغو مهربانیو قدر مې کړی وای چې زه یې پر اوږو گرځولای وم. بازار ته یې بیولی وم، مېلې ته یې بیولی وم، ډاکتر ته یې بیولی وم، پتې به یې جیب کې راته پیسې ایښودلې، له نورو پتې. اوس مې نو له خدایه لویه هیله همدا ده چې تر مرگ وروسته مې لومړی ملاقات له خپل پلار سره وشي، په پښو کې ورته ورغرم راوړغرم او خپله مینه پرې ماته کړم.

مور مې راسره ډېره په تکلیف شوې، د ژوند ټول ارمان یې خپل زوی ته و، زه یې د یوازیني زوی په توګه ډېر نازولی یم، ځان یې په تکلیف کړی، خو زه یې سختو ته یې نه یم پرې ایښی، ماته یې د تعلیم زمينه برابره کړې، د ټیکري په پيڅکې پورې تړلې پیسې یې راته رالېږلي، خو زه یې بې خرڅه کړی نه یم، بختور وم چې د مور جنازې ته مې په خپله اوږه ورکړه، د وفات پر وخت مې د هغې جنازې ته ځان ورساوه، لکه د مرغی بچي چې د خپلې مور پښو ته رغړي، داسې ترې تاو راتاو شوم، سترګې مې ورته ښکل کړې، سترګې یې رنې وې، لکه چې د خپل یوازیني زوی لیدو ته په طمع وې، مور مې ډېر وخت غېږ کې ونیوله، داسې چې زه به یې کلک غېږ کې نیولی وم، ایا څوک به وي چې د داسې یوې صحنې پوره انځور وکارې.

له جلال اباده تر لغمانه مې د مور د تابوت سر ته ناست وم، ډېر مې ورته وکتل، په لیدو یې نه مړېدم، له حج څخه مې ورته کفن راوړی و، د خدای په کور مې موبنلی او د زمزم په اوبو مې مینځلی و.

له خپلو خوږو خویندو مې هم ډېره مننه کوم چې زما په روزنه او پالنه کې یې ډېر زیات زیار گاللی، له مشرانو او کشرانو خویندو ټولو څخه

ډېره مننه، خو ما یې لا د خدمت حق نه دی ادا کړی، له خپلو ټولو استادانو څخه چې له لومړي ټولگي څخه بیا د دوکتورا او پوهاندۍ تر کچې یې گام پر گام زما معنوي ملاتړ کړی، له خپلو ټولو هغو دوستانو، ملگرو، لیکوالو، د مال او عزت له خاوندانو څخه هم ډېره مننه چې په دې نیمه پېړۍ کې یې له ماسره مادي مرسته او لاسنیوی کړی دی.

له خپلې مېرمنې او اولادونو څخه ډېره مننه کوم چې په تېرو (۲۲) کلونو کې یې راسره د ژوند ډېرې سړې او تودې وگاللې او زما فرهنگي چارو کې یې له ماسره تر وروستي بریده مرستې وکړې.

له قلموالو، لیکوالو او نورو هغو دوستانو چې زما د اثارو په کمپوز، سمون او چاپ کې یې په یو نه یو ډول مرسته کړې له ټولو منندوی یم، خدای (ج) دې ټولو ته اجر و نه او ثوابونه ورکړي، که ددغو ټولو دوستانو مالي او معنوي ملاتړ نه وای، نو خدای خبر چې زه د دغومره کارونو د سرته رسونې جوگه شوی وای او یا دغه اثار تر تاسو دررسېدلې وای او هم نور فرهنگي، ټولنيز او ملي کارونه ترسره شوي وای.

له ټولو یوه نړۍ مننه

ستاسو د ټولو یون

(۱۳۹۶ل) کال د کب (۱۹)مه

کابل-افغانستان

نیمہ پیری یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

کتاب الشعر

او لس نورې لیکنې

محمد اسمعیل یون

۱۳۹۴ لمریز کال

کتاب الشعر او لس نوری لیکنی

(د دکتورا دورې د لیکنو ټولگه)

محمد اسمعیل یون

۱۳۹۴ ل کال

کتاب پېژندنه:

د کتاب نوم:	کتاب الشعر او لس نورې لیکنې
لیکوال:	محمد اسمعیل یون
خپروندی:	د افغانستان ملي تحریک، فرهنگي خانګه
وېبپاڼه:	www.melitahrik.com
کمپوز:	ضیاء ساپی
پښتۍ ډیزاین:	فیاض حمید
چاپشمبر:	۱۰۰۰ ټوکه
چاپکال:	۱۳۹۴ ل کال / ۲۰۱۵ م
د تحریک د خپرونو لړ:	(۹۵)
لیکوال د خپرونو لړ:	(۴۰)

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسولیت لیکوال پورې اړه لري.

د تحریک یادښت

د افغانستان ملي تحریک د (۱۳۹۳ ل) کال په پیل کې له خپلو گرانو هېوادوالو سره ژمنه کړې وه چې د دې کال په بهیر کې به (شل عنوانونه) بېلا بېل دیني، علمي، ادبي او ټولنیز اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کوي. ملي تحریک دا ژمنه د یاد کال د کب پر (۲۸)مه نېټه پوره او د یوې پرمینې غونډې په ترڅ کې یې شل عنوانونه علمي اثار هېوادوالو ته وړاندې کړل. ملي تحریک په یاده غونډه کې ژمنه وکړه چې د (۱۳۹۴ ل) کال په بهیر کې به انشاء الله د خدای (ج) په نصرت ټول ټال سل (۱۰۰) عنوانه بېلابېل علمي اثار ټولنې ته وړاندې کوي. طبیعي خبره ده چې دا اسانه کار نه دی، ډېر زیات زیار او زحمت ته اړتیا لري، خو ملي تحریک ټینګ هوډ کړی چې خپله دا ژمنه به هم د تېرې ژمنې په څېر عملی کوي. دا اثر چې ستاسو په لاس کې دی د همدې (سل عنوانونو) ژمنه کړو اثارو له جملې څخه دی، چې د چاپ جامه اغوندي. ملي تحریک هیله لري چې له دې اثر څخه به زموږ هېوادوال په زړه پورې گټه پورته کړي. ملي تحریک له ټولو هغو لیکوالو، ژباړونکو، سمونچارو، مالي او معنوي مرستندویانو او چاپ چارو څخه چې ددې اثارو د چاپ په دې ټول بهیر کې یې یو بل سره مرسته او ملگرتیا کړې او دا فرهنگي بهیر یې بریالی کړی، د زړه له کومې مننه کوي او کور وداني ورته وايي.

د هېواد د فرهنگ د ښېرازی په هیله

د افغانستان ملي تحریک فرهنگي څانگه

دا اثر د بناغلي (یون) یوه بله گټوره هڅه

د (پښتو PHD پروگرام) په لومړیو دوو کلونو کې هر محصل مکلف دی چې په هر مضمون پورې د نورو اړوندو چارو تر څنګ کنفرانس هم ورکړي او کورنۍ دنده هم سرته ورسوي. په دې لړ کې بناغلي محمد اسمعیل یون د څلورو سمسترونو په ترڅ کې (یوولس کنفرانسونه) په ترتیب سره په لاندې ډول ورکړي دي چې تر څنګ یې په تړاو سره د مضمون د استاد نوم هم وړاندې کېږي.

کنفرانسونه: استاد:

- ۱- د لیک تاریخي بهیر داکتره زرغونه زبور رښتین
- ۲- د ادم او درخانۍ داستان لنډه شننه او تلنه داکتر محمد اجان حقپال
- ۳- د اردي ژبې او هغو ته پېښې خطرونه پوهاند محمد صابر خوبشکی
- ۴- د پیر روښان جنګونه داکتر محمد اجان حقپال
- ۵- د ژبپوهنې ښوونځیو لنډیز داکتره زرغونه زبور رښتین
- ۶- د افغانستان فرهنګي میراثونه (پرون، نن او سبا) سرمحقق زلمی هېوادل
- ۷- په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان څرکونه سرمحقق زلمی هېوادل

۸- کنایه او په کلام کې یې دريځ ډاکټر محمد اجان حقپال

۹- د ارسطو د (کتاب الشعر) موخه، معنا او محتوا سرمحقق زلمی هېوادم

۱۰- د شېخ سعدي او رحمان بابا د اخلاقي اېډيالنو پرتلنه ډاکټر محمدا جان حقپال

۱۱- د پرتليزيې او تاريخي ژبپوهنې حدود پوهاند محمد صابر خوېشکي

دا بايد وويل شي چې ښاغلي محمد اسمعيل يون يوازې د پورته يوولسو کنفرانسونو په ورکولو بسنه ونه کړه، بلکې تر دې لا زيات بل غوره کار ته يې ملا وتړله او دې کنفرانسونو ته يې د علمي مقالو بڼه ورکړه، تر څو د نورو محققينو او محصلينو لپاره د لارښود حيثيت ولري.

دا حقيقت له هېچا پټ نه دی چې تحقيق او څېړنه يو دروند کار دی، کېدی شي چې د يوه ورک تاريخ په لټون پسې ورځې ورځې او مياشتې تېرې شي، زيات کړاوون وغواړي او بيا هم ونه موندل شي، زه باور لرم چې له دغسې ستونزو سره به هم يو محقق مخامخېږي، خو د همت خاوند کولی شي چې دغه ډول سختې چارې پر مخ بوځي، له زغم او حوصلې څخه کار واخلي او خپل مطلب ته ځان ورسوي.

زما په خيال دغه يوولس علمي مقالې چې هره يوه يې ځانته د يو اثر حيثيت لري، د اوسنۍ نړۍ له نورمونو او مېتودونو سره برابري دي. په

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

دې مقالو کې: پیلیزه، لنډیز، سریزه، پایله، ماخذونه او نور په پام کې نیول شوي، څه کمی په کې نه محسوسېږي.

پر داسې یو اثر چې یو نه بلکې د اثارو ټولګه یې ګڼلې شو، په کار ده چې پر هر یوه یې اوږد بحث وشي خو زه نه غواړم چې اوږد بحث پرې وکړم، ځکه چې خپله ددې مقالو ټولګه ستاسو په مخ کې پرته ده. نو خپلې خبرې راټولوم، درنو لوستوالو ته بلنه ورکوم چې دوی یې په خپله وارزوي او خپله څېړنه پرې وکړي. زه د (PHD) دورې د استاد په توګه په پای کې د ښاغلي (یون) دغه هڅه او هاند ستایم او په دې برخه کې ورته له لوی خدای (ج) څخه تر دې د لا زیاتو بریاوو هیله لرم.

په مینه

ډاکټر محمدا جان حقپال

د دوکتورا پروگرام او دا اثر

د (۱۳۹۲ کال) په نیمايي کې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو څانګه کې د لومړي ځل لپاره د دوکتورا پروگرام پیل شو، که څه هم ددې پروگرام له پیلولو سره په دولتي او نادولتي کچه مخالفتونه وو؛ یو شمېر اشخاصو بېلابېل دلايل، خنډونه او مشکلات پیدا کول، ځینو به ویل چې کابل پوهنتون ددې جوګه نه دی او ددې سويه نه لري چې د دوکتورا په کچه دې په کې تدریس پیل شي، زموږ دوکتورا باید له نړۍ سره په انډول کې وي، کابل پوهنتون کې لا هم همغه زوړ تدریسي سستم دود دی. دا سستم ددې ظرفیت نه لري چې د دوکتورا په کچه محصلین وروزي، چا چې له دې پروگرام سره لېوالتیا او مینه درلودله، هغوی به ویل: دې کې شک نه شته چې موږ په ساینس، ټکنالوژۍ او تجربه یي علومو کې له نورو هېوادونو څخه ډېر شاته پاتې یو، خو دا نو بیا بل شرم دی چې موږ دې (پښتو او دري) ژبو کې هم بل چاته لاس اوږد کړو چې راشئ او موږ ته خپلې ژبې او خپل ادبیات راوښایئ، د دلايلو دا خوا که څه هم درنه وه، خو بیا هم مشکلات او خنډونه وو، ښاغلي سر محقق زلمي هېوادم ل او یو شمېر نور خواخوږي په پای کې پر دې بریالي شول چې په پښتو او دري څانګو کې د دوکتورا پروگرام پیل کړي، په پښتو څانګه کې د دې پروگرام د زده کوونکو له جملې څخه یو تن زه (یون) هم وم.

موږ څلور سمستره منظم درس تعقیب کړ، په لومړي سمستر کې د (ژبې تاریخي تحول) د استاد ډاکټر اورمېر، (منظوم داستاني ادبیات) د ډاکټر محمدجان حقپال، (د افغانستان ژبې او توکمونه) د پوهاند محمد صابر خوېشکي او (فلسفه) مضامین د ښاغلي ډاکټر افغانیار له خوا تدریس شول.

په دویم سمستر کې (لیکدود پوهنه) ډاکټرې زرغونې زبور رښتین، (پښتو حماسه) سر محقق زلمي هېوادمل، (روښان پېژندنه) ډاکټر محمدجان حقپال او بهرنۍ ژبه (انګلیسي) مضامین استاد خالد وزیري تدریس کړل. په درېیم سمستر کې بیا (پښتو، اوستا او سانسیکریت) د پوهاند محمد صابر خوېشکي، (د افغانستان د فرهنگ تاریخ) د سرمحقق زلمي هېوادمل، (د ژبپوهنې ښوونځي) د ډاکټرې زرغونې زبور رښتین او (بلاغي علوم) د ډاکټر محمدجان حقپال له خوا تدریس شول. په ورپسې څلورم سمستر کې بیا (جغرافیایي ژبپوهنه) د پوهاند محمد صابر خوېشکي، (پرتلیز ادبیات)، د ډاکټر محمدجان حقپال، (پرتلیزه او مقابلوي ژبپوهنه) د ډاکټر زرغونې زبور رښتین او (ادبي نظریات) د ښاغلي سر محقق زلمي هېوادمل له خوا تدریس شول.

په مجموعي ډول (۱۶) بېلابېل مضامین د اوو (۷) تنو استادانو له خوا، چې د دوکتورا دورې د مضامینو د تدریس لپاره یې وړ علمي رتبې درلودلې، د دوو کلونو په بهیر کې تدریس شول.

د تدریس په بهیر کې د اړوندو مضامینو په برخه کې د اړوند استاد له خوا هر زده کوونکي ته یوه موضوع ټاکل کېدله او هغه پرې یو علمي کنفرانس برابراه، ما په دې ټول بهیر کې (۱۱) عنوانه کنفرانسونه برابر کړل او پر خپلو ټاکلو وختونو مې د استادانو حضور کې محصلینو ته وړاندې کړل.

دا کنفرانسونه پر هماغه وخت د استادانو له خوا مثبت او ښه وازول شول. یو دوه موضوعگانې بیا په ډول وړاندې شوې؛ لیکنې ښې ته یې اړتیا پېښه نه شوه. په بهرنۍ ژبه کې د کنفرانس لیکلو ته اړتیا نه وه او په یوه دوو مضمونو کې د اړوند استاد له خوا د کنفرانس د ورکړې اړتیا احساس نه شوه.

کله چې دوه کلن تدریس بهیر بشپړ شو، نو ما خپل دا کنفرانسونه او یا په اصطلاح علمي لیکنې په ترتیب سره راټولې او منظمې کړې، اوس غواړم دلته یې د یوې ټولګې په توګه یې هم چاپ کړم چې ګټه یې عامو لوستونکیو ته هم رسېږي او که څوک په راتلونکي کې د دوکتورا پروګرام تعقیبوي، هغوی ته هم لیدلوري ورکړي او ګڼه ورته ورسوي. د یادونې وړ ده چې د دکتورا نوره پاتې دوه کلنه موده کې یې یوه برخه بیا عمومي ازموینې او بله یې تېزس لیکنې ته ځانګړې شوې ده. زه هیله لرم چې خپل تېزس هم تر بشپړاوي او ارزونې وروسته چاپ او لوستونکو ته وړاندې کړم.

کتاب الشعر) د نړۍ د نامتو عالم (ارسطو) اثر دی، ما ددې اثر د مانا او محتوا په باب یو تحلیلي کنفرانس ورکړی، چې په دې یوولسو

لیکنو کې شامل دی او ددې کنفرانسونو د ټولګې لپاره مې هم دا نوم غوره کړی دی.

زه فکر کوم ددې دورې د لیکنو د ټولګې چاپ به لوستونکو ته دا په ډاګه کړي چې مور په دې دوره کې څه کړي او څه مو باید کړي وای، که په دې دوره کې شامل نور ګډونوال هم د خپلو لیکنو ټولګه او بیا خپل تېزس ورپسې چاپ کړي، نو هم به ژبې او کلتور ته په لسګونو عنوانه علمي، شننیز او څېړنیز اثر وړاندې شي او هم به نورو راتلونکو محصلینو ته ددې دورې په باب ښه لیدلوری ورکړي، د مخالفینو هغه دلیل او منطق به هم له منځه لاړ شي چې ددې پروګرام پر وړاندې یې تیرې ټولولې او راتلونکو محصلینو ته به هم لاره خلاصه شي. بل زموږ خپل ظرفیت به هم په ډاګه شي چې دا تحصیلي پورې مو په وړیا ډول تر لاسته کړې او که نه کار مو هم کړی دی. ما خو په همدغه نېټه دا لیکنې راټولې او د چاپ پر اوږو بار کړې، نور نو دا لیکنې او دا هم تاسو قدرمن لوستونکي!

په هېواد کې د علمي څانګو د غوړېدا او پراختیا په هیله

محمد اسمعیل یون

د لیک تاریخي بهیر

د لیک اهمیت:

د بشر له پیدایښته بیا تردې دمه د (ادم علیه السلام) زامنو د ژوند په هر ډگر کې ډېر نوښتونه کړي، ډېر څه یې اختراع کړي او د همدغو اختراعاتو پر بنسټ یې ډېر پرمختگونه کړي دي. د گڼو اختراعاتو په لړ کې ځینې اختراعات سړي ته ډېر مهم ښکاري، خو ځینې بیا که څه هم ډېر گټور، ضروري او ارزښتمن دي، خو خلکو ته یې اهمیت دومره زیات نه ښکاري. لیک، د لیک پیدایښت، جوړښت او بشپړتیا هم د همدغو اختراعاتو له جملې څخه دي، چې چاته لکه موټر، الوتکه، اورگاډۍ، کمپیوټر او نور ډېر مهم نه ښکاري، خو په حقیقت کې تر ټولو زیات مهم دي. همدا لیک دی چې له برکته یې نور اختراعات رامنځته شوي دي. لوی خان؛ خوشال خان خټک د لیک دې ارزښت ته خورا زیات متوجه شوی او په خپل نامتو اثر (دستارنامه) کې یې لیک د یوه هنر په توگه راوړی دی. خوشال بابا وايي: ((علم او خط سره لازم او ملزوم دي، علم په مثال وحشي، خط یې لکه کمند، چې وحشي دې پرې قید شي، دا هومره کتابونه به نه وو، که خط نه وای، په حساب، په کتاب، په سیاق به څوک پوهېدل که خط نه وای. د جهان کار سره ټول په خط دی، لوی هنر دی، منزلت، مرتبت یې هم ډېر دی، قیمت یې تر

حساب تېر دی، که یې دولتمند زده کا زبې و زینت دی، که یې دروېش زده کا د دروېش دولت دی، الحق خو چې څوک وايي دا هنر لایق د هغه تعریف دی، کار یې پت نه دی څرگند دی، ولې حیف دا چې د هر چا په مصاحبت تن ورکا، لار نه گوري، هر څوک یې په لاس واخلي، نور د هغه شي، د هر چا یار دی:

درسته ښه یې ته دلداره یوه چار دې ده بېکاره
چې و تاو ته نږدې شي نوره یې د هغه یاره

کور دده وران شه، چې دده دمخه څه ورانی ودانی په جهان شي، په هر چا چې دی دا تور مخ برابر کا، کیمیاگر دی، سیس یې زر کار، بې کامه وي هزار کامراني ورکا، د ډېرو په سرتاج کېږدي، د ډېرو خاورې په سر کا، په دا سبب دو زبان دی. د جهان سرگرداني په ده، هر زمان یې سر په تبغ واهه شي، چار پخپل سر کا، مراد و نامردانو ورکا، ځان گداز رفیق نواز دی، جوانمردي ډېره، وفا یې تر حده تېره ده، درېغه چې د نا اهلو په لاس کې نه وای، په لاس د اهلو وای، دده د سر بلا په بد ذاتو په سفله و په سهلو وای))^{۳۱}

د لیک اهمیت خورا زیات دی خو زه د لیک د ارزښت او اهمیت په باب د خوشال بابا پر همدې خبرو بسنه کوم، خو اوس راځو د لیک څو بېلابېلو تعریفونو ته!

د لیک تعریف:

لیکپوهانو او ژبپوهانو تردې دمه د لیک بېلابېل تعریفونه کړي دي. دا تعریفونه که څه هم بېلابېل برېښي، خو ډېر زیات مشترک ټکي هم لري.

ځینو ژبپوهانو (لیک) د ژبې مادي استر گڼلی، ځینو نورو بیا د ژبې انځوریزې بڼې ته لیک ویلی، ځینو بیا ((هر لیکل شوی شی چې د یوه مفهوم لرونکی وي لیک گڼلی، ځکه نو ترافیکي اشارې او د هټیو لوحې، لیکل شوې ژبه یا لیک گڼل کېږي.))^۳

ځینې نور بیا وايي ((لیک هغه قراردی نښې دي چې د یوې ژبې وگړي یې د خپلو غږونو د افادې لپاره کاروي))

او ځینې نور د لیک، لیکدود او املا تعریف په دې ډول کوي: ((په ټاکلي الفبايي یا لیکنې سستم کې د توپیر یا نه گډون له آره سم د یوې ژبې لیکنې یا انځوریزه بڼه ده.))^۳

یو شمېر نورو ژبپوهانو بیا لیک د ژبې له تعریف سره تړلی، دوی وايي لکه څنگه چې: ((ژبه په واقعیت کې یوه ټولنیزه، اکتسابي او ثقافتی پدیده))^۳ او همدا راز د پوهولو او راپوهولو وسیله او یوه قراردادي

بنکارنده ده، د غسې لیک هم چې د ژبې انځور گري او بنکارندويي کوي، یوه قراردادي پدیده ده.

د لیک پیدایښت:

د لیک د پیدایښت او لومړي جوړښت په باب د لیکپوهانو تر منځ د نظر اختلاف موجود دی. مذهبي او تاریخي روایات هم یو له بل سره توپیر لري. ځینو مذهبي لیکوالو لیکلي: ((کله چې (ادم علیه السلام) پر ځمکه مېشت شو، نو لیک یې هم پیل کړ. تر ادم (ع) وروسته د هغه اولادې هم په خپلو منځو کې لیک کارولی دی او په پرله پسې ډول تر اوسه رارسېدلی دی، اسلامپوهان په دې نظر دي چې ادم (ع) په خپلو گوتو لیکنې کړي دي. تر هغه وروسته د شیش (ع) زوی ادريس (ع) چې د ادم (ع) لمسی کېږي، د قلم په وسیله په خپلو گوتو لیکنې کړي دي...))

تاریخپوهان وايي: ((شاوخوا دوه ویش زره کاله وړاندې انسانانو د (لاسکو) په غار کې پر دېوالونو تصویرونه وکارل او دا تقریباً د لیک لومړنۍ نښې نښانې گڼل کېږي)) ((د لیک د همغو لومړنیو نښو نښانو او بیا د هغه له انتقال سره د وخت مذهبي مشرانو مخالفت وکړ او وېې ويل، دې سره د انسانانو اخلاق خرابېږي او ځینو خلکو ورته د کوډو او جادو په سترگه کتل. ځینې افسانوي روایات وايي، چې لیک لومړی

دېوانو زده کړ او بیا یې انسانانو ته وښود. تاریخي روایات وايي هغه وخت چې د انساني ژوند لومړۍ بڼه واوښته د ډلو ځای قبیلې ونيو، نو لیک د لرغونو انسانانو له انځوریز هنر سره په نږدې تړاو کې رامنځته شو، ځکه نو لرغوني انځوریز هنرونه د لیک سرچینه گڼل کېږي.

ځینې لیکپوهان بیا وايي د نوموړي هنر لرغوني اثار (دېرش) یا (څلوېښت) زرو کلونو پخوانۍ زمانې پورې اړه پیدا کوي.)) (۵)

بشر پرله پسې هڅه وکړه چې خپلو افکارو ته تصویري بڼه ورکړي. (دوه ویشت زره) کاله پخوا د تصویري لیک لومړنۍ نښې څرگندې شوې، تر هغه اولس زره کاله وروسته بشر پر دې بريالی شو د لیک هنر چې د بشر ستره لاسته راوړنه وه، رامنځته کړي. تر تصویري لیک وروسته مېخي خط تر میلاد (۳۰۰۰-۲۵۰۰) کاله وړاندې رامنځته شو.

د (ډاکټر ژاله) په نامه یو ایرانی عالم وايي: ((کله چې بشر غوښتل خپل فکر بیان او انتقال کړي، په لومړي گام کې یې واقعي تصویرونه د کتبي اړیکو لپاره ترسیم کړل، په دې ډول د تصویر یا انځوریز لیک کار پیل شو.

ورو ورو تصویرونه ساده او اسانه شول او د عاطفي مفاهیمو د انتقال لپاره قراردادي نښې وضع شوې. وروسته بیا په همدې بهیر کې په مصر کې ((هیرو گلیف)) لیک رامنځته شو. ددې لیک تاریخ تر میلاد

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

دمخه څلورمې زریزې ته رسېږي. دې لیک افقي بڼه درلودله او اکثره له بڼې څخه کینې خواته لیکل کېده، کم له کینې څخه بڼې خواته او کله هم له پورته څخه کښته خواته لیکل کېده. دا لیک وروسته ساده شو، وده یې وکړه، بیا پر دوو ډولونو هیراتیک (دیني) او دموتیک (ولسي) لیک ووېشل شو.

تردې وروسته (مېخي) لیک رامنځته شو، لومړني خلک چې مېخي لیک یې په بین النهرین کې رامنځته کړ، (سومریان) وو، دې لیک، مصري لیک ته ورتوالی درلود او تصویري بڼه یې درلودله، دې لیک هم ورو ورو ساده بڼه خپله کړه. مېخي خط وروسته نه یوازې په بین النهرین، بلکې په کوچنۍ اسیا، د (هتیانو، هوتیانو اورارتورانو، لولویانو او کاسیانو) په منځ کې یې پراختیا ومونده. د مېخي خط تر ودې وروسته د فنیقیانو په سیمه کې تر میلاد دمخه په (۲)مه زریزه کې (فنیقي) لیک رامنځته شو.))

وروسته بیا په نړۍ کې د وخت په تېرېدو سره گڼ شمېر لیکونه رامنځته شول، چې په هر یوه کې بیا بېلابېل بدلونونه راغلل چې اوس د نړۍ اکثره ژبې ترې گټه پورته کوي، هغه لیکونه چې په نړۍ کې زیات کارول کېږي په دې ډول دي:

لاتین، سیرلیک، یوناني، گرجي، آرامي، چيني، جاپاني، کانجي، کره ای، هانجا، عربي، عبري، هندي، ایتوپيایي، تانا، کاناډایي او ځینې نور....

دلته غواړو لومړۍ په نړۍ کې د لیک د ودې پر څو پړاوونو، بیا د لیک د لیکلو پرتګلوري او بیا د لیک پر بېلابېلو ډولو لنډه رڼا واچوو:

د لیک د ودې څرنگوالی:

دا چې د لیک جوړښت څو پړاوونه وهلي؟ لومړنۍ او وروستۍ بڼې یې څه دي؟ غواړو په لنډیز سره ورته اشاره وکړو:

۱- انځوریز یا تصویري لیک:

دا د لیک دویمه او اساسي مرحله ده، البته تر دې وړاندې یو لړ داسې علایم وو چې د خاطر او یو لړ هغو چارو له خونديتابه سره یې مرسته کوله چې باید خوندي او ساتل شوي وای، لکه د لرګي واړه خطونه او یا هم غوټه شوې رسی او نور...

خو په تصویري مرحله کې د یوه فکر د څرګندتیا لپاره د هغه صورت انځورېږي، لکه د یوه څاروي د لیکلو لپاره د هغه شکل رسمېده، د خلکو او قومونو په منځ کې شاید دا د خاطر د خوندي کولو لپاره لومړنۍ وسیله وي. ځکه چې لومړنیو انسانانو د هغو چارو د خونديتابه لپاره چې غوښتل یې کلونه کلونه پاتې شي، په پیل کې یې د هغو د شکل او صورت پر انځورولو پیل وکړ او د لیکنې ارتباط لپاره یې دهغو واقعي بڼې ترسیم کړې. له دغې انځورنې څخه تصویري لیک رامنځته

شو. څرنگه چې تصویرونه زیات وو او عاطفي مسایل یې نه شو افاده کولای، نو ځکه خو دې ډول لیک ټول ضرورتونه نه شو پوره کولای.

۲- فکري لیک:

انځوریز لیک په پیل کې د شیانو تصویرونه کارل، خو وروسته وروسته بیا تصویري لیک څرگنده او ساده بڼه خپله کړه او د عاطفي مسایلو لپاره یې هم قرار دادي نښې وضع کړې. په دې ډول نو بشر پر دې بریالی شو چې فکر ته د ورته څیزونو د تصویر کارلو له لارې، د فکر د څرگندولو لپاره هم گام پورته کړي. لکه د دوو گامونو ترسیم د (تگ) او نمجنې سترگې د (غم) نښې گڼل کېدی، د لیک په تاریخي بهیر کې د لیک دې ډول بڼې ته فکري لیک وایي چې په انگلیسي کې ورته (Ideogram) وایي.

۳- کلیمه یي لیک:

د فکري لیک نیمگړتیا ددې سبب شوه، چې په لیک کې نورې داسې طریقې او لارې رامنځته شي چې له ژبې سره زیات تړاو ولري، یانې داسې تړاو چې کله غوږونه غږونه واورې، د هغو مانا درک کړي. په دې طریقه کې کلیمې د نښو نښانو له لارې ښودل کېدی چې د کلیمو له اړوندو غږونو سره یې دومره اړیکې نه درلودل، خو په مقابل کې یې دا

ځانگړتیا درلودله چې کله هم دا نښې نښانې په سترگو لیدل کېدلې، ژبه هغو ته په ورته الفاظو گرځېدله.

۴- څپیز لیک:

تر کلمه یې لیک وروسته څپیز یا هجایي لیک رامنځته شو، په دې پړاو کې هره څپه، سېلاب یا هجا په ځانگړو نښو نښانو بنسټ کېدله.

۵- الفبایي لیک:

د څپیز لیک په پرمختگ سره ورو ورو الفبایي لیک رامنځته شو، په دې مانا چې د هر غږ لپاره یو شکل رسم شو. دا نو د لیک ډېر پرمختللی شکل دی، چې تر ننه کارول کېږي.

ځینو ژبپوهانو یا لیکپوهانو بیا د لیک دا ډولونه پر دې ډول هم وېشلي دي:

۱. جمله یې یا فراز گراما لیک
۲. کلمه یې یا لوگو گراما لیک
۳. څپیز یا سېلاب گراما لیک
۴. غږیز یا فونو گراما لیک

جمله یې بیا پر دوو برخو: (انځوریز) او (شرطي) هم وېشلی دی.

د لیک تگلوری:

د تصویري، فکري، کلمه یي، خپيز او غريز لیک پرمختیايي بهیر ته تر کتنې وروسته اوس راځو د لیک تگلوري ته چې په څو ډوله دی او له کومې خوا پیلېږي؟ تر اوسه پورې چې په نړۍ کې د لیک کوم ډولونه رامنځته شوي، نو په ټولیز ډول پر څلورو ډولونو وېشل کېږي:

۱- له کینې څخه ښي خواته: لاتین، سیرلیک، یوناني، گرجي، ارمني، اتوپیایي او همدارنگه مصري، سانسکریت، سلاوي او ځینې نورې ژبې له کینې څخه ښي خواته لیکل کېږي.

۲- له ښي څخه کینې خواته:

عربي، عبري او همدارنگه کلداني، اسوري، پښتو، فارسي، ترکي، تاتاري او ځینې نورې ژبې له ښي څخه کینې خواته لیکل کېږي.

۳- له پورته څخه کښته خواته:

چيني او جاپاني ژبې له پورته څخه کښته خواته لیکل کېږي او توري یې له ښي څخه کینې خواته .

۴- له کښته څخه پورته خواته:

مکزیکي ژبې له کښته څخه پورته خواته لیکل کېږي.

د یادونې وړ ده چې تر ټولو لرغونې لیکنې معمولاً له ښي څخه کینې او وروسته بیا له کینې څخه ښي خواته لیکل شوي دي.

د لیک ډولونه:

په نړۍ کې اوس تر درې زرو (۳۰۰۰) داسې ژبې شته چې خلک پرې گڼېږي، خو هره ژبه ځانته ځانگړې الفبا یا لیک نه لري. اکثره داسې دي چې څو ژبې په یوه لیک کې راټاله شوي او یا یې هم په یوه واحد لیک کې د خپلو ځانگړو غږونو لپاره د ځانگړو تورو د جوړولو له لارې خپل مشکل حل کړی دی. ((د نړۍ د خلکو ژبې)) نومی اثر څخه چې د ژبو د وېش په برخه کې د (دایره المعارف) حیثیت لري، دا خبره جوتهږي چې نن سبا په نړۍ کې څه د پاسه (۳۰۰۰) ژبو باندې خبرې اترې او ویناوې کېږي چې له دې ډلې نږدې سل (۱۰۰) ژبې داسې دي چې لیک او لوست پرې کېږي او پاتې نورې د وینا ژبې دي چې لیک او لوست نه لري او د نړۍ له پنځه ویش (۲۵) ډوله خط څخه په یوه هم نه لیکلی کېږي.))^(۶) . یو شمېر ژبپوهان په دې نظر دي چې، په نړۍ کې تر (۱۶-۲۰) په حدودو کې لیکونه شته چې زیات کارول کېږي او اکثره ژبې د همدغو لیکونو په جوړښت او چوکاټ کې خپل مشکل حلوي. دلته به په ترتیب سره ددې لیکونو یادونه وکړو، خو لومړی به د

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

څلورو هغو لیکونو یادونه وکړو چې د همدې مطرح لیکونو په جمله کې دي، خو په لرغونې زمانه کې د فکر د بیان لپاره په ښه ډول کارېدل.

۱- گرجي لیک:

دا د گرجی ژبې ځانگړی لیک دی، گرجي ژبه اوس د گرجستان رسمي ژبه ده. دا ژبه د نړۍ د هغو (۱۴) ژبو له جملې څخه ده چې الفبا لري.

گرجي لیک په نړۍ کې له ډېرو پخوانیو لیکونو څخه یو دی او په ورته وخت کې د گرجي ژبې اوسنی الفبا د نړۍ تر ټولو مدرنه الفبا گڼل کېږي. د گرجي ژبې تر ټولو پخوانی لاسته راغلي کتیبه تر میلاد یوه

پېړۍ وړاندې زمانې پورې اړه لري، یانې (۲۰۰۰) کاله وړاندې وخت پورې اړه پیدا کوي.

۲- چيني ليک:

چينايانو په پيل کې د تصويرونو پر کارلو ليک پيل کړ، د نښو نښانو د نيمگړتياوو له امله اړ شول يو ډول ترکيبات رامنځته او خپل فکر بيان کړي. که څه هم دا ترکيبات د هغوی د افکارو ښکارندوی وو، خو نه يې شول کولای د هغوی ټول افکار په ښه ډول بيان کړي، وروسته دوی د غږونو لپاره نښې نښانې وضع کړې، يانې د غږيز ليک پر جوړولو بريالي شول. دې ليک که څه هم له ژبې سره تړاو درلود او تر پخواني هغه ښه و، خو څرنگه چې يو توری د څو غږونو د افادې لپاره کارېده، نو ځکه يې نيمگړتيا محسوسه وه، چينايانو له دې نيمگړتيا څخه د خلاصون لپاره يانې دا چې د هرې نښې د حقيقي مانا پر ځای يې د (کيلې) په نامه د فکري ليک له علايمو څخه گټه پورته کړه او هرې (کيلې) د يوه فکر څرگندونه کوله. چينايي پوهان وروسته پر دې بريالي شول چې يو ډول چټک ليک رامنځته کړي چې د جاپاني ليک لپاره بېلگه شو.

د چيني ليک بېلگه دلته وگورئ:

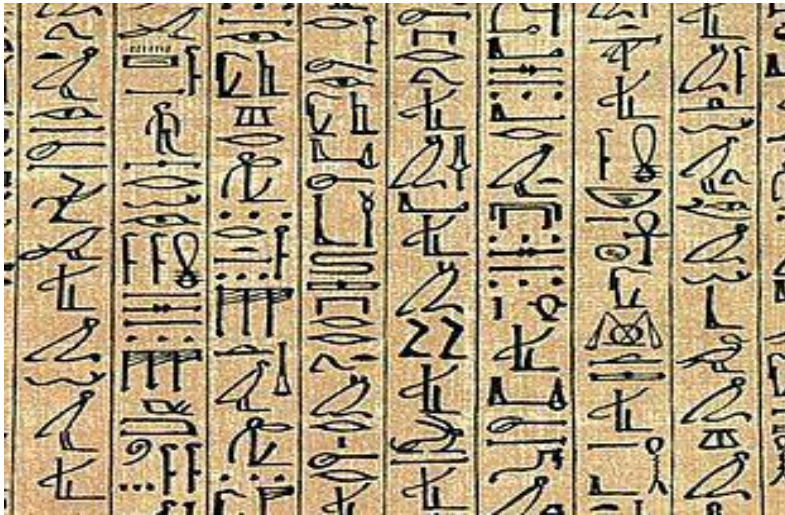

۳- مصري هیرو گلیف لیک:

مصري هیرو گلیف لیک د فکري لیک په بهیر کې رامنځته شو. د هغه پراختیا زیاتره په مصر کې وه او د کاهنانو په لاس کې وه. دا نوم ورته یونیاو ځکه ورکړ چې په یوناني ژبه کې د (سپېڅلو لیکنو) په مانا و. هغو دا لیک د مصر د کاهنانو له پتو رازونو او عجایبو څخه ډک لیک گانه. د دې لیک لرغونتیا تر میلاد وړاندې څلورمې زریزې ته رسېږي، هیروگلیف لیک یې د (پاپيروس) پر پاڼو باندې لیکه. دا لیک معمولاً افقي او له ښي خوا څخه کینې خواته او ډېر کم له کینې خوا څخه ښي او کله کله هم له پورته څخه کښته خواته لیکل کېده.

هیرو گلیف بشپړ فکري لیک نه دی، په هغه کې زیاتره غږیز او الفبایي عناصر شته او همدارنگه په دې لیک کې د انسانانو او حیواناتو د انځورونو شتوالی په اټکلیز ډول ددې لیک د پیل پړاوونه نښي.

د (پاپيروس) په رامنځته کېدو سره په مصر کې د (هیروگلیف) لیک

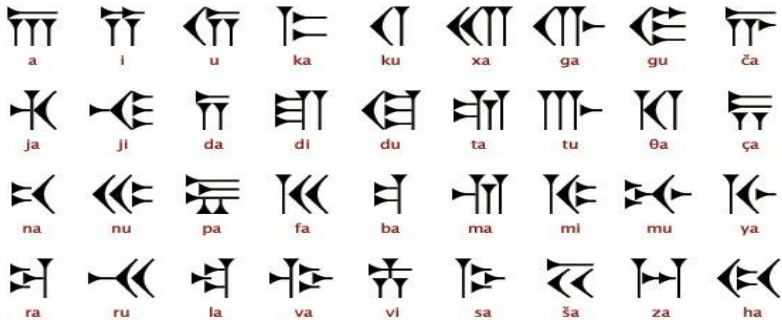
بدلون مومي، اسانه او ساده کېږي او هیراتیک (دیني) با صلابته لیک ورڅخه رامنځته کېږي، چې یو بل سره پیوستون او تړنست یې یو ډول چټک لیک، چې د (دموتیک) یا (ولسي) لیک په نامه یادېږي، رامنځته کېږي.

۴- مېخي لیک:

مېخي لیک اصلاً فکري لیک و، یانې د فکر د افادې لپاره کارېده او د لویدیځې اسیا په ټولو هېوادونو کې کارېده، لیکپوهان په دې نظر دي

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

چې د مېخي ليک د توکېدو اصلي ځای د (بين النهرين جنوب) يانې د (سومريانو) سيمه ده. همدا سومريان لومړني خلک وو چې مېخي ليک يې کارولی دی.

سومريانو د مېخي تصويري ليک په ايجادولو بشري ټولنه تر تاريخ وړاندې له تياره او مجهول دورانه راوايستله او تاريخي مرحلې ته يې داخله کړه. ددې ليک پيداينست تر ميلاد وړاندې د

څلورمې زريزې دويمې نيمايي ته رسېږي. مېخي ليک او هيروگليف ليک پر ظاهري توپير سربېره د ليکلو په بڼې او د ليکلو په وسايلو کې هم توپير درلود. هيروگليف د (کړکي) په واسطه د (پاپيروس) پر پاڼو ليکل کېده، خو مېخي ليک (نرمو خټينو تختو) ته اړتيا لرله او په (لرگينو قلمونو) ليکل کېده او بيا دا تختې پخېدلې. لومړنۍ لوحې چې پر همدې خټينو تختو ليکل شوي، د بين النهرين تمدن پورې اړه لري.

د کاغذ تر پیداښت وړاندې له ډبرو او فلزاتو او همدارنگه د حیواناتو له پوټکو څخه گټه پورته کېدله، خو څرنگه چې ددې شیانو لگښت زیات و، نو وروسته هم په لیک کې لنډیز راغی او هم پوټکي ورته تورل کېدل او بیا کارېدل. وروسته بیا مېخي لیک پر دوو ډولونو ووېشل شو. یو (ایلامی مېخي لیک) چې له (سومري مېخي لیک) څخه راپېل شوی او د (ایلامی) ژبې لپاره کارېده. بل (اکدی مېخي لیک) و. اکدی مېخي (بابلي) لیک هم د سومري لیک یوه څانگه ده چې نه یوازې په بین النهرین کې باب شو، بلکې د کوچنۍ اسیا او د شمالي رودونو تر منځ، د هیتیانو، هوریانو، اورارتورانو، لولویانو او کاسیانو تر منځ هم دود شو.

ددې تر څنګ بل (هخامنشي مېخي لیک) و چې له (بابلي مېخي) او (ایلامی مېخي) لیک څخه جوړ شوی اود هغو په انډول ساده دی او کمې نښې یا علایم لري. د لرغونې فارسي ژبې د هخامنشي دورې کتبي په همدې لیک لیکل شوي دي.

۵- فنیقي لیک:

تر میلاد وړاندې د دویمې زریزې په بهیر کې د مېخي لیک له تدریجي ودې سره سم د فنیقیانو په ټاټوبي کې یو بل لیک رامنځته شو دا لیک (هیتیتی فنیقي) لیک و چې د (فنیقي لیک) په نامه یادېږي. ددې لیک تر ټولو لرغونې بېلگه له (ګوبله) ښار څخه چې د فنیقیانو لرغونې

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

ښار گنل کېده او د اوسنۍ سوریې په څنډو کې واقع و، د څېړنو او پلټنو په نتیجه کې تر لاسه شو.

⋆ ʀ ⊕ ʱ I ʏ ɜ Δ 1 9 4
y x w 4 φ ʔ ʔ 0 ≠ ʏ ʏ ʌ

فنیقي الفبا (۲۲) توري لري، له ښي خوا څخه کينې خواته ليکل کېږي، او يوازې چوپ (کانسونېنټ) غږونه انځوروي. ددې ليک ليکل اسانه و او عوامو ورته لاسرسی درلود، ځکه نو فنیقيان لومړني کسان دي چې د فنیقي الفبا د کشف وياړ لري.

دې ليک لويديځې اسيا ته پراختيا وکړه او د مېخي ليک ځای يې ونيوه. فنیقي ليک زياته وده وکړه او وروسته ترې (يوناني) او (رومي) الفبا هم وټوکېدله، څرنگه چې د يو زيات شمېر اروپايي ملتونو د الفبا بنسټ همدا فنیقي الفبا ده، وروسته بيا يونانيانو په دې الفبا کې نور بدلونونه هم راوستل، د ليکلو ډول يې هم ورته له کينې څخه ښي خواته پيل کړ، بيا يونانيانو دا ليک روم ته يووړ او پر همدې بنسټ يې د (لاتيني) الفبا بنسټ کېښود او بېلابېلې اروپايي ژبې په هغه وليکل شوې. وروسته په (۹)مه ميلادي پېړۍ کې د (سيريل) په نامه يو کشيش د يوناني او رومي ليک له ترکيب څخه يو ليک جوړ کړ او

سلاوي ژبې یې پرې ولیکلې، وروسته بیا روسي او نورې گاونډۍ ژبې هم په همدې لیک چې (سیرلیک) یې باله، ولیکل شوې.

فنیقي لیک بیا د هند نیمې وچې ته ورسېد، پوهان (برهمایي لیک) چې (سانسیریت) او نورې هندي ژبې پرې لیکل کېدې، هم د همدې لیک زوی گڼي.

۶- ارامي لیک:

د فنیقي لیک له زامنو څخه یو هم ارامي لیک دی چې په منځني ختیځ کې په ډېرې چټکۍ سره دود شو. (ارامیان) هغه قومونه وو چې د عربستان له شمالي سارا څخه د منځني ختیځ پر لوري وخوځېدل او په بین النهرین کې ځای پر ځای شول. ددې خلکو ژبه تر ډېره وخته په دې سیمه کې پاتې شوه او مهمه دا چې د فنیقي لیک پر بنسټ یې ارامي لیک رامنځته کړ چې په ډېر سرعت سره دود او د سیمې پر یوه نړیوال لیک بدل شو او ارامي ژبه هم چې له سامي ژبو څخه ډېره لرې نه وه، د منځني ختیځ د ارتباطي ژبې په توگه څرگنده شوه. هخامنشي دولت هم ددې ژبې په پراختیا کې ونډه واخیسته، مېخي لیک چې د کتیبو لپاره په کارېده، د لیک د لېږدولو او نورو اړتیاوو لپاره نه کارېده، ځکه نو له ساده الفبایي (ارامي) لیک څخه زیات کار واخیستل شو. دا لیک او ژبه په هخامنشي دولت کې د دېوان او دفتر ژبه شوه.

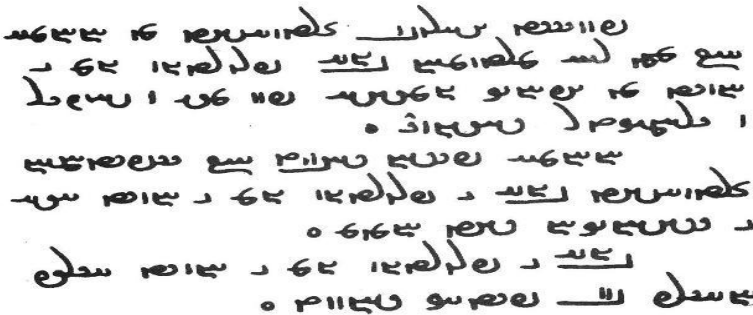
1	𐤀	𐤁	𐤂	𐤃	𐤄	𐤅	𐤆	𐤇	𐤈	𐤉	𐤊	𐤋	𐤌	𐤍	𐤎	𐤏	𐤐	𐤑	𐤒	𐤓	𐤔	𐤕
2	𐤁	𐤂	𐤃	𐤄	𐤅	𐤆	𐤇	𐤈	𐤉	𐤊	𐤋	𐤌	𐤍	𐤎	𐤏	𐤐	𐤑	𐤒	𐤓	𐤔	𐤕	𐤖
3	ا	ب	ح	د	ه	و	ز	ح	ط	ك	ي	ل	م	ن	س	ع	ف	ص	ض	ط	ز	ح
4	𐤀	𐤁	𐤂	𐤃	𐤄	𐤅	𐤆	𐤇	𐤈	𐤉	𐤊	𐤋	𐤌	𐤍	𐤎	𐤏	𐤐	𐤑	𐤒	𐤓	𐤔	𐤕
5	'	b	g	d	h	w	z	h	t	y	k	l	m	n	s	'	p/f	s	q	r	š	t

1. Aramaic ; 2. Nabataean ; 3. Arabic ; 4. Syriac ; 5. Transcription

پورتني جدول د ارامي ليک څرنگوالي په گوته کوي.

۷- پهلوي ليک:

تر هخامنشي دورې وروسته د (سکندر) او (سلوکيانو) په لنډه دوره کې په رسمي او اداري مراسلاتو کې يوناني ليک او ژبه وکارېدل، وروسته بيا د اشکانيانو په دوران کې د ارامي ليک پر بنسټ د (اشکاني پهلوي) ژبې د ليکلو لپاره (اشکاني پهلوي ليک) طرح شو او

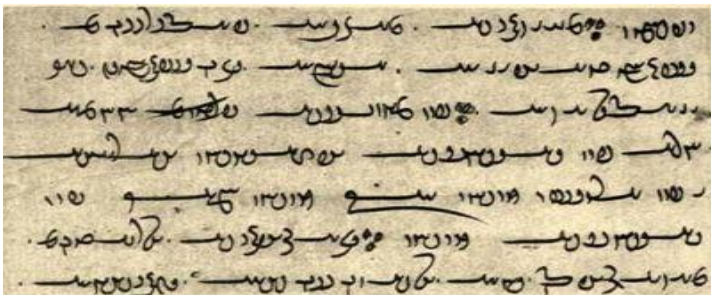

وروسته (ساماني پهلوي ليک) په همدې بهير کې رامنځته شو چې هر يو يې کتيبه يي او ليکنې بېلگې لري. دا ليک يوازې (چوپ غرونه) افاده کوي، ان توري يا نښې او علايم يې هم د ارامي ليک په انډول کم

دي او همدا نیمگړتیا وه، چې د پهلوي ژبې لوستل مشکلوي. دا لیکونه له نبي څخه کينې خواته لیکل کېدل.

۸- اوستایي لیک:

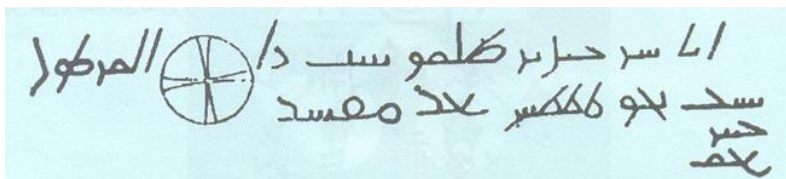
اوستایي لیک د زردتشیانو د دیني کتاب د لیکلو لپاره کارېده، د نړۍ د ډېرو بشپړو لیکونو له جملې څخه دی او د ساساني پهلوي لیک پر بنسټ رامنځته شوی دی. دا لیک غریز دی او د (۵۳) یا (۵۸) بېلابېلو علایمو په لرلو سره چوپ (کانسوننټ) او غریز (واول) د ټولو غړونو د افادې وړتیا لري. له نبي خوا څخه کينې خواته لیکل کېږي، په لومړیو اسلامي پېړیو کې څرنگه چې پهلوي ژبې اولیک خپل رسمي حالت له لاسه ورکړ او د هغو ستونزې هم په ډاگه شوې، نو د پهلوي متونو د اسانه لوستو په خاطر یې هغه اوستایي الفبا ته واړول او د لیکلو دا ډول یې ورته د (پازند) په نامه یاد کړ.

پورته بېلگه یې لیکنۍ بڼه ده

۹- سریاني لیک:

سریاني ژبه د ارامي ژبې دختیز گروپ دژبو له جملې څخه ده چې پخوا د علم ژبه وه. د یوناني، پهلوي او عبري ژبو اکثره علمي اثار دې ژبې ته اړول شوي دي. سریاني لیک هم د (ارامي) لیک له زامنو څخه گڼل کېږي. عراق مېشتو سریانیانو خپل لیک په څو قلمونو لیکه چې له هغې جملې څخه د (سطر نجیلي) په نامه مشهور لیک په ځانگړې توگه د (تورات) او (انجیل) د لیکلو لپاره کارېده. عربو په لومړۍ اسلامي پېړۍ کې دا (سطر نجیلي) لیک له سریاني څخه اقتباس کړ او همدا لیک د هغوی د پرمختگونو یو مهم عامل شو. وروسته بیا (کوفي لیک) هم له هماغه لیک څخه رامنځته شو. دا دواړه لیکونه یو له بل سره ورتوالی نه لري.

۱۰- سغدي لیک:

هغه لیکنې چې په سغدي ژبه لیکل شوي، په (مانوي سغدي)، (مسیحي سغدي) او (بودايي سغدي) لیکونو دي، وروستنی یې د

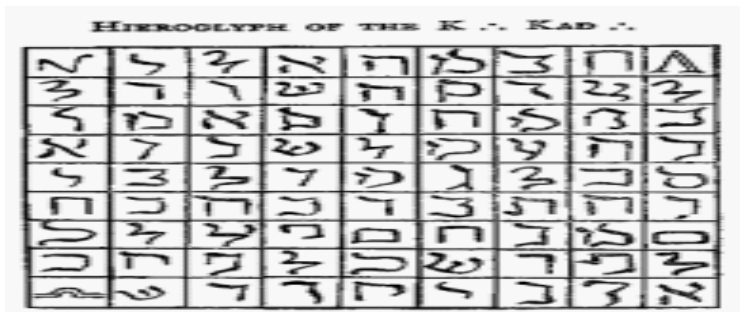
سغدي ليک څرگندونه کوي. دا ليک هم د ارامي ليک د زامنو يوه بله څانگه گنل کېږي.

۱۱- اورخون ليک:

دا هغه ليک دی چې تر اسلام وړاندې د (گوک ترکانو) د حکومت په دوره کې د پخوانۍ ترکي ژبې د ليکلو لپاره کارېده.

۱۲- عبري ليک:

عبري ليک چې ژبنۍ سابقه يې تر ميلاد وړاندې څلورمې پېړۍ ته رسېږي، هم له ارامي ليک څخه يې ريښه اخیستې، د نړۍ ټول يهوديان دخپلو اثارو دليکلو لپاره له عبري ليک څخه کار اخلي.

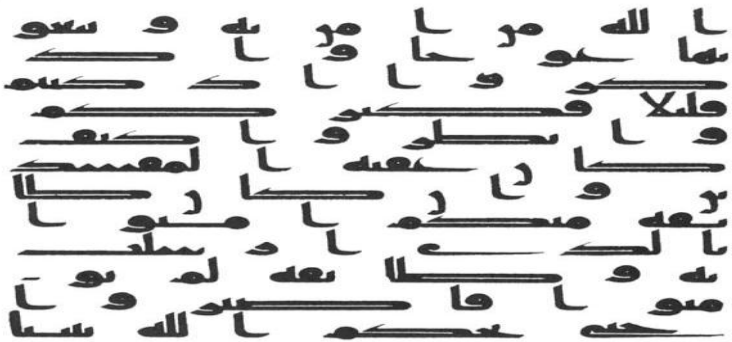
۱۳- نبطي ليک:

(نبطيان) د عربو د نژاد يو قوم و چې په (نبطيه) کې يې ژوند کاوه، تر ميلاد (۱۵۰) کاله وړاندې د ارامي ژبې او ليک يو ډول په دوی کې دود

و، له دې لیک څخه د (نوي سینايي) په نوم یو لیک رامنځته شو چې تر میلاد وړاندې له لومړۍ پېړۍ څخه بیا تر څلورمې میلادي پېړۍ پورې په (سینا) جزیره کې دود و.

۱۴- کوفي لیک:

کوفي لیک له سریاني لیک څخه راټوکېدلی او د قران کریم دلیکلو د لومړني لیک په توگه یادېږي. دا شبه چې د وحې د لیکلو پر مهال، د (کوفي) په نامه لیک موجود نه و، ډېره بې دلیل نه ده، ځکه چې کوفي لیک په پیل کې په (حیري) مشهور و او کله چې مسلمانانو د دویم خلیفه حضرت عمر (رض) پر وخت (انبار) او (حیره) ته نږدې کوفه جوړه کړه، دې لیک هم د (کوفي لیک) نوم خپل کړ، هغو عربو چې

شام ته به یې سوداگریز سفرونه کول، (نبطي) لیک یې د (حوران) له خلکو او حیري (کوفي) لیک یې له عراقه راوړ او لکه څنګه چې (تورات) په (سپرنجیلي) لیک لیکل کېده، دوی هم، قران کریم په کوفي لیک ولیکه.

په (کوفی) او (سطنرجیلي) لیک کې دا دود و چې که چېرې (ممدود الف) د کلمې په منځ کې راشي، د لیکلو پر مهال له قلمه لوبده، لکه څنگه چې د اسلام په پیل په تېره بیا د قران کریم په لیکلو کې دا قاعده په بشپړ ډول مراعت شوې ده. نو د (کتاب) پر ځای (کتب) او یاد (ظالمین) پر ځای (ظلمین) لیکل کېده.

۱۵- عربي لیک:

ویل کېږي چې عربي لیک هم د (نبطي) لیک په واسطه له ارامي لیک څخه راټوکېدلی. د (جرجي زیدان) په وینا د عربي لیک د تاریخي بهیر لنډیز په دې ډول دی:

د حجاز د عربو د لیک او لوست په باب څه خاص ثبوت نه شته، خو د حجاز له شمال او لويديځ عربو څخه د کتابت ډېر اثار پاتې دي چې ډېر مشهور يې د يمن خلک دي. دوی په مسندو تورو لیکل کول او بل د شمال نبطیان وو چې لیک يې نبطي وو. د حجاز خلک چې اکثره پوونده وو د لیک او لوست له نعمته بې برخې وو. تر اسلامه لږ وړاندې به يې شام او عراق ته سفرونه کول او د عراقیانو او شامیانو له لیکونو به يې گټه اخیستله او کله چې به حجاز ته راتلل، خپله عربي ژبه به يې په (نبطي، سرياني او عبراني) تورو لیکله. د اسلام تر فتوحاتو وروسته

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

بیا هم سریاني او نبطي لیک د عربو په منځ کې پاتې شو. په کوفه کې کوفي لیک او په مکه او مدینه کې سریاني حیره او نسخ خط له نبطي لیک څخه اقتباس شوي دي. مورخین دهغه ښار په اړه د نظر اختلاف لري چې حجاز ته ترې لیک ورغلی دی. خو دا خبره مشهوره ده چې د (انبار) له پخواني ښار څخه سریاني لیک حجاز ته ورغلی دی.

د عربي لیک یوه بېلگه:

والدهان والمخرج والتاجر والضابط والهي
والميت ويومي البنا فواز صدي دعوسم از بهي
صن فلان عشر صهيات تم يومي از تراور

((د اسلام تر راتګ وروسته د حجاز عرب له لیکلو سره اشنا وو. خو ډېرو کمو خلکو لیکل کولای شول. چې د دوی له ډلې بیا ځینې یې صحابه کرام شول. لکه علي بن ابي طالب، عمر بن خطاب او طلحه بن عبیدالله له دې ډلې څخه وو. تر اسلام وروسته عربي لیک په بشپړ ډول د قران په لیکلو پورې تړل کېږي، د خلفاوو او تر هغو وروسته (بني امه) پر وخت یې قران کریم په کوفي لیک لیکه او د بني امیه د وخت د قران لیکلو تر ټولو مشهور کاتب (قطبه) نومېده چې ډېر ښکلی خط

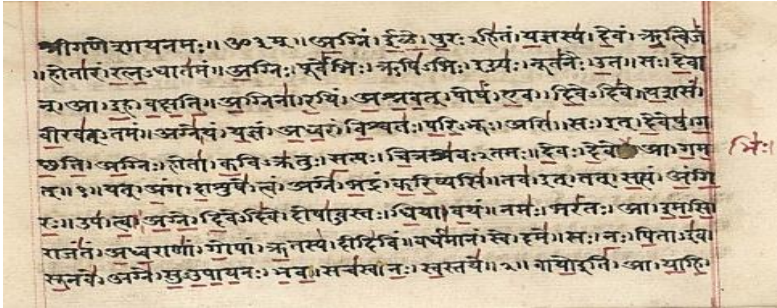
یې درلود، هغه کوفي لیک په څلورو قلمونو یا ډولونو لیکه، وروسته وروسته بیا کوفي لیک (دولس) او بیا (شلو) ډولونو یا قلمونو ته ورسېده.

خو نبطي یا نسخ لیک په خپل پخواني شکل او د نا رسمي لیکنو لپاره د خلکو تر منځ دود و. تر هغه پورې چې مشهور خطاط (ابن مقله) (۳۲۸هـ) کې په خپل نبوغ سره دې لیک ته ډېر کار وکړ، د دولت رسمي لیک یې کړ او تر نن ورځې پورې معمول دی. ده په کې شپږ ډولونه: (ثلث، نسخ، محقق، توقيح، رفاع او ریحان) شامل کړل، کوفي او نبطي لیکونه دواړه د اسلام په لومړیو کې معمول وو، کوفي یې د قران کریم د لیکلو او نبطي یې په رسمي لیکنو کې کاراوه. خو وروسته چې په نسخ کې (ابن مقله) کوم اصلاحات راوړل، د قران د لیکلو لپاره یې هم مناسب کړ. وروسته وروسته بیا نسخ نور ډولونه هم راخپل کړل.))^۳

۱۶- دیوانا گري لیک:

دا لیک په لرغوني هند کې په ملي کچه پېژندل شوی لیک و چې تر اوسه لا کارېږي، سرچینه یې هماغه د (براهمي گوپتا) لیک دی چې پر کلیمو یې ډډه لگوله. له یوولسمې میلادي پېړۍ څخه تر اوسه د هندوستان مهم لیک گنل کېږي، د (دېو) ویې وروسته پرې ورزیات

شو. په افغانستان کې د دیوانا گري لیک او د سانسکریت کتیبې د هېواد په سویل ختیځ کې موندل شوي دي.

د دیواناگري لیک بېلگه

۱۷- پښتو او فارسي لیکونه:

لکه څنگه چې ددې لیکنې په پیل کې مو وویل، ژبې ډېرې دي، خو لیکونه کم، نو ځکه خو څو ژبې په یوه واحد لیک کې راټولې شوي او په هغو کې یې د خپل غریز سیستم له اړتیاوو سره سم بدلون راوستی دی، پښتو او فارسي ژبې تر اسلام دمخه د تاریخ په اوږدو کې په بېلابېلو لیکونو لیکل کېدلې، خو تر اسلام وروسته یې د گڼو نورو اریایي ژبو په شان عربي لیک راخپل کړ. البته په عربي ژبه کې چې کوم غږونه نه شته، نو طبعاً گرافیم هم ورته نه شته، پښتو او فارسي ژبو د عربي ژبې د لیک له قاعدې سره سم د خپلو ځانگړو غږونو لپاره مشخص توري یا گرافیمونه وضع کړل. د عربي ژبې له الفبا څخه د

فارسي ژبې (څلور توري) او د پښتو ورڅخه نږدې (اتلس گرافیمه) زیات دي. د لیک د ډولونو له مخې هم اکثره هغه ډولونه چې په عربي کې کارول کېږي، تقریباً په پښتو او فارسي دواړو کې هم کارول کېږي.

ځینې ژبپوهان په دې نظر دي چې پښتو او فارسي د عربي ژبې د لیک تر راخپلولو دمخه نور لیکونه کارول، په دې ترڅ کې ((د مېخي، خروشتي، یوناني ارامي، براهمي، دېوانگري سانسکریت، سخدي، پهلوي))^(۸) او نورو لیکونو یادونه هم کېږي، خو د پښتو او فارسي ژبو کوم ژوندي اثار چې راپاتي، هغه اکثره په همدې عربي لیکدود او اسلامي دورې پورې اړه لري.

د یادو لیکونو تر څنګ ځینې نور لیکونه هم شته لکه (خروشتي، یوناني، سامي، کوشاني، گوتیک، تدمري، ساکي او نور...) خو کوم لیکونه چې مور یې په لنډیز سره یادونه وکړه، همغه وو چې تر ټولو زیات کارول شوي او یا هم کارول کېږي.

اخځونه

(۱) دستارنامه، خوشال خان خټک، پښتو ټولنه، ۱۳۴۵ ال کال، (۱۸-
۱۹)مخونه

(۲) د لیک او ژبې پیدایښت، زاهدي احمدزی، ۱۳۷۷ ال کال بېلابېل مخونه

(۳) لیکلارښود، پوهاند دوکتور مجاور احمدزیار، ۱۳۸۶ ال کال، ۱۴ مخ

(۴) پښتو غږ پوهنه او ویبپوهنه، پوهنوال محمد صابر خویشکي، د کلتوري
ودې ټولنه، ۱۳۸۸ ال کال، ۱ مخ

(۵) لیکدود پوهنه، پوهندوی دوکتوره زرغونه زبور رښتین، د دوکتورا
کورس لکچرنوټ، بېلابېل مخونه.

(۶) د کوشاني دورې د ژبو څېړنه، محمد نبي صلاحي، علومو اکاډمۍ،
۱۳۸۶ ال کال، ۱۸ مخ

(۷) دانشنامه (دایره المعارف) ازاد، تهران، بېلابېل مخونه

(۸) تاریخ خط و نوشته های کهن افغانستان، پوهاند عبدالحی حبیبی،
انجمن تاریخ و ادب افغانستان، اکاډیمي، ۱۳۵۰ ال کال، بېلابېل مخونه

د ادم خان او درخانې داستان لنډه شننه او تلنه

په پښتو داستاني اثارو کې ادم خان او درخانې خورا نامتو داستاني اثر دی، ددې داستان اساس د مینې پر یوې کیسې ایښودل شوی، چې مرکزي کرکټرونه یې (ادم خان او درخانې) دي، داستان په خوشالۍ پیل او په تراژیدۍ پای ته رسېږي، دا کیسه د خوشال خټک ادیب او شاعر زوی (صدر خان خټک) د نظم په یوه قالب کې پېیلې ده. زه غواړم دلته لومړۍ ددې داستان لنډیز بیان کړم، تر لنډیز وروسته غواړم ددې داستان پر شکل او بیا پر کلتوري، ټولنیزو او ځینو نورو خواوو لنډې خبرې وکړم.

د (ادم خان او درخانې) د منظوم داستان (ناظم صدر خان خټک) دی، طبیعي خبره ده، هر څوک چې غواړي یوه کیسه نظم کړي او د هغې پر واقعیت پوه شي، مجبور دی د کیسې راوي او یا راویان پیدا او د اثر د نظمولو دلایل بیان کړي، صدر خان خټک هم دا کار کړی دی. مخکې تر دې چې صدر خان خټک د کتاب اصلي کیسې ته راشي، د ادم خان او درخانې د داستان د لیکلو او نظمولو عوامل او دلایل بیانوي، هغه

وايي چې زه يوه ورځ خپل پلار (خوشال خان خټک) سره ناست وم،
خوږې خبرې مو کولې او د پښتو د تېرو حکایتونو د لیکلو کیسه مې
ورته وکړه، پلار مې ډېر خوشاله شو، راته یې وویل چې که ماته ژوند
مجال راکړ، نو زه به دا کار وکړم، خو که ژوند او کارونو فرصت رانه کړ،
نو ته باید دا کار بشپړ کړې، داسې لیک د یو یادگار په توګه پاتې
کېږي، هر څه له منځه ځي، نظم او لیک پاتې کېږي، نو ځکه ما د پلار
تر مرګ وروسته ددې داستان لیکلو ته تکل وکړ:

په اولاد یې برکت شه
د اشعار په قیل و قال و
له رښتینو صادقانو
ما عرض وکړ له زبانه
کتابت شه بهې حسابه
د ماضيو عاشقانو
وروستو پاتې یو یادگار شي
یو کتاب په دا باب بویه
له کار بار فرصت زما وي
بویه ښې سخن دانۍ
یادگار پاتو په ستنه شي

زما پلار ځای یې جنت شه
یوه ورځ په اشتغال و
هغه دم له عاشقانو
مذکور پېش شه ناګهانه
ډېر اشعار له هره باب
د عشاقو افغانانو
کتاب بویه چې نگار شي
ده وې ښه دې ووي زويه
که د عمر څه وفا وي
له ادم له درځانۍ
چې منظوم یوه نسخه شي

او که پاتې شي له مانه
ته منظومه کړه بالجزم
په جهان کې دا گفتار دی
چې پدر مې سفر وکړو
په دا فکر پیوسته وم
پس د پلار له مرگه لاله
ما اغازه دا نامه کړه
اوس یاري صدر خوشاله
چې له سره تر انجامه

زه روان شم له جهانه
دا قیصه په ښکلي نظم
ای فرزند چې یادگار دی
له دنیا یې گذر وکړو
که ولاړ که نشسته وم
چې مرور شول هژده کاله
خرامانه مې خامه کړه
غواړه ته له ذوالجلاله
په ښه رنگ یې کا تمامه

صدر خان خټک د کیسې د حقیقي بیان لپاره ډېره خپرنه کړې، دی تر هر څه دمخه د کیسې راوي معلوموي، چې (تاتی) نومېده. ددې کیسې خو روایت دی، صدر خان وایي چې ماله (تاتی) څخه وپوښتل: کوم یو روایت سم دی؟ هغه وایي کوم چې زه درته وایم، همغه سم دی، (تاتی) وایي چې دا ټوله کیسه یې کټ مټ او په سم ډول له (میرو) قوال څخه اورېدلې ده. صدر خان خټک وایي چې تر ډېر دقت وروسته یې دا کیسه د (تاتی) له خولې رانقل کړې ده:

تاتي نام یو یوسفزی و حاجي خېل و ښه زلمی و
د میرو قوال له پوره ماته شوې وه مذبوره

صدر خان خټک د کتاب په پیل کې د سوات سیمه ، په هغې کې
مېشت قومونه او بېلابېل خېلونه په تېره بیا یوسفزي معرفي کوي.
د (باز درې) یادونه کوي چې په سوات کې یو ښایسته سیمه ده او
(درخانۍ) په همدې سیمه کې زیږېدلې ده:

باز درې ځکه نومېږي	چې ترې بازې پیدا کېږي
بلکې حورې په کې جونډه	باز درې دي جنتونډه
به کښینی باز دره کې	درخانۍ وه ستاره کې
دستارې مېرمن پیدا وه	په ښایست کې بې همټا وه
پلار یې خان په نوم موسوم و	په پردې په خپل معلوم و
دُرڅو در وه پلار یې خان و	له ترکیب نام یې عیان و

ددې تر څنګ چې دا سیمه معرفي کوي، تر ډېره حده د درڅو د ښکلا
ستاینه کوي:

چا وي دا لکه قمر ده چا وي دا په حسن نمر ده

په دې اثر کې د درخانۍ د ښایست دومره توصیف کېږي چې له مشرقه
تر مغربه او له شماله تر جنوبه یې په ښایست کې ساری نه لیدل کېږي.

څرنگه چې پلار یې د خپلې سیمې خان و، نو د درخانۍ تربیت ته یې
ملا وتړله:

پلار ددې و تربیت ته فضیلت و علمیت ته
یو ملا یې داو طلب کړ په خپل کور یې جوړ مکتب کړ
په اندک مدت ملا شوو په معقول منقول دانا شوو

کله چې درخانۍ مکتب لولي، نو خپله ترې ملا او عالمه جوړېږي، بیا
نورو نجونو ته درس ورکوي، په همدې (باز دره) کې یوه بله ښایسته
پېغله (بسی) پیدا کېږي، بسی هم خورا ښایسته ده او درخانۍ سره یو
ځای گرځي او د هغې خور لنډه جوړېږي. بسی او درخو یو بل سره
ژمنه کوي، چې که د هر چا واده دمخه وي، نو بله به په کې گډون کوي
او تر هغه پورې به یې د وړبل غوټه نه خلاصېږي چې یو یې د بلې په
واده کې گډون نه وي کړی.

څرنگه چې بسی او درخانۍ یو بل سره ژمنه کړې وه چې د یوې بلې په
واده کې به حتمي گډون کوي، نو د بسی واده تر درخانۍ دمخه تیار
شو:

د بسی واده تیاره شه جوړې خرڅ جوړې هر کارشه

په واده کې پیر صالح هم گډون کړی و:

پیر صالح بابوزی پیر و د عشاقو دستگیر و

دی یې هم را و بالنه په واده کې حاضرشنه

وايي چې دا داسې یو واده و چې تر اوسه نه په غره او نه په سمه او نه
د پښتنو په نورو سیمو کې تېر شوی و.

کله چې یې (بسی) پر تخت کېنوله، نو هغې وویل: تر هغه چې درخانۍ
رانه شي زما غاړې او وربل ته څوک گنډه نه شي اچولی، دا زما له هغې
سره ژمنه ده. دا مهال د بسی مور د درخانۍ پلار ته ورځي، هغه ته عذر
کوي چې درخانۍ ته اجازه ورکړي، پلار یې وايي: د سر په سترگو، خو
دا کار د درخانۍ دی، د هغې زړه دی، خو زما له خوا ممانعت نه شته،
درخو ته چې ځي هغه ورته وايي: ما او بسی چې کله سندرې ویلي،
هغه د ماشومتوب وخت و، اوس هغه وخت نه دی چې زه لاړه شم،
اوس زما ورور، هغه ستر دی، هغه اجازه نه راکوي دا عیب گڼي، ما
معاف کړه، خو د بسی مور ډېرې زارۍ وکړې، سوگندونه یې ورکړل، نو
درخانۍ له ناچارۍ ورسره لاړه، خو دوه شرطه یې پرې کېښودل، یو دا
چې سیالې او همیالې تر ما دمخه روانې کړه او بل دا چې د واده پر
ځای له نورو ښځو او نرو مستوره شم.

درخانۍ ځان سینگار کړ. ناظم دلته د درخانۍ د سینگار څرنگوالی
تشریح کوي:

شب برات یې چراغان کړ منور یې درست جهان کړ

درخانی په ښځو او نرو کې مستوره وه، پیر صالح ته خلکو شکایت وکړ چې که درخانی په نرو کې مستوره ده، نو سمه خبره ده، دود دی ، دا چې په ښځو کې مستوره ده دا نو بدعت دی:

له مردانو که حجاب کا دا له ښځو په کوم باب کا
دا نه دود نه روایت دی بلکې دا ستر بدعت دی

پیر صالح ته یې وویل: ته درخانی ته ووايه چې دا بدعت لرې کړي او که ته دا کار نه شي کولی، نو موږ مجبور يو بل پير ته لار شو، د بل پير مريدان شو.

کله چې شپه پخه شوه، پير نفل پيل کړل، تر نفلو وروسته پير ته يوازې (ادم خان) په ذهن کې راغی چې که هغه ساز او د درد سندرې ووايي، نو د درخو زړه به نرم شي، کله چې یې د عشق څپه په ننگ راشي، نو مخ به راڅرگند کا، سهار وختي یې ادم خان ته ځواب ورولبړه، ادم خان د حسن خان زوی په قوم پټه خېل و، ښایسته ځوان و، رباب یې غږاوه:

په مخ گل نازک بدن و شکر لب شکر سخن و
چې په ده سخنراني کړه گویا نی به جوهرې کړه

ادم خان د شعر او موسیقۍ په هنر ډېر پوه و.

ادم خان د پیر صالح پیغام له خپلو ملگرو (میروگي) او نورو سره شریک کړ؛ میروگي درخانی ته دا مسره وویل:

درخانی د حورو حورې ښاپېری د تا مزدورې
په هر چا چې ستا نظر شه د هغه گوزار پر سر شه
هغه څوک دی ادم خان دی چې د تا د وصال ځوان دی
ادم خان د پیر صالح لاسونه ښکلوي، خلک ټول پاڅېږي، د ادم خان په ستاینه چې پورته کوي، درخو پوښتنه کوي چې څه خبره ده؟ کله چې یې دا ننداره وکتله نو متحیره شوه.

درخو د ادم خان ښایست ته حیرانه شوه، دې وخت کې ربابونه وغږول شول.

یو شعر په کې دا وویل شو:

درخانی د باغ بلبلې چې رخسار د گل نشان دی
مخ ښکاره کړه نن راغلي ستا دیدن ته شنه طوطیان دي

دې وخت کې ادم خان درخو ته دا قطعه وویل:

درخانی د ټول مېرمنې نوراني یې لکه شمع
په مجلس توره تیاره ده ته رڼا کړه مجلس جمع
د دیدن بې رحمې مه کړه مور راغلي په دا طمع
هغه مخ راته ښکاره کړه چې تر نمر دی رخشان لمع

کله چې درخو د ادم خان دا نارې واورېدې، نو زړه یې نرم شو.

دا نغمه ده که جنون دی دا سرود دی که افسون دی
دانیایي یې له ما یوره پارسایي یې له ما یوره

دې وخت کې یې یوه توره وینځه ادم خان ته ولېږله، چې پوښتنه ترې
وکړي چې دا مغل دی که افغان؟

ادم خان یو غلام درلود (بلو) نومېده، د تره زوی یې (شمس خان)
نومېده چې د ادم خان ډېر ملگری و.

دې وخت کې د خلکو له منځه شمس خان په درخانۍ غږ کوي:

درخانۍ د ټولو میرې چېرې نه وي وار خطا کړې
پلو ټینگ نیسه په مخ کې او که نه ځان به رسوا کړې

د شمس خان په دې نارې پسې بلوگي خپله ناره پورته کړه:

درخانۍ زموږ مېرمنې ادم خان د سوړو میر دی
شمس خان لکه قارگه دی ادم خان بشکلی قجیر دی

په همدې ډول د شمس خان او بلو تر منځ څو قطعي یا نارې تبادلې
شوې.

د بلوگي او شمس خان تر منځ په مناظره کې ادم خان مداخله وکړه،
ویل یې اصلي موضوع ته راشئ له بې اتفاقی څخه لاس واخلي:

یو خپله اتفاق کړئ له میان لرې دا نفاق کړئ
چې په اصل افغانان یو خود معلوم د نفاق کان یو

دې پسې ادم خان، درخانۍ ته څو نارې وویلې او د پروني د لرې کولو هیله یې وکړه.

درخانۍ تر ډېرو نارو او غړونو وروسته پرونی له مخه لرې کړ، کله چې خلکو د درخانۍ بنایست ولید، نو هک حیران شول، ټولو په عمر کې داسې بنایست نه و لیدلی، ټول په ځمکه پرېوتل، یوازې ادم خان حیران ولاړ و، درخانۍ د کور پر لور روانه او ادم خان هم ورپسې روان شو:

ادم خان وویل:

د ټولې په مخکې درومي درخانۍ وه لکه بطه
نورې جونې په کې ستوري ته سپورمۍ یې غبار خطه

ادم خان له (میرو) هیله وکړه یوازې (میرو) دې ورسره پاتې وي، چې د درخو پل تعقیب کړي، د شپې یې د درخو کور ته ځان ورسوه، درخو او ادم خان په تیاره کې یو بل سره ډېرې نارې تبادله کړې چې د مینې له راز او نیازه ډکې وې.

کله چې سهار وځي، ادم له درخانی رخصت اخلي، نو تر هغې وروسته
پر درخانی زیاته پرېشاني راځي او دواړه په خپل کلام کې خپل درد
بیانوي.

کله چې د ادم او درخو په مینې د هغې پلار او وروڼه خبر شول، نو پر
هغې یې سخت بندیزونه ولگول او څار یې پرې سخت کړ، یوازې د مور
او یوې کنیزې ورتگ ورته ازاد و او بس.

درخانی د ادم خان په غم ډېره وکړېده:

گاه به دا په اور لنبه شوه	گاه به دا په خیال زنده شوه
نه یې مرگ نه یې صحت و	زړه خسته خوار یې صورت و

مور یې ورته زاري کوي چې لورې څه درباندي وشول، د مور او لور
مناظره خورا دردوونکې او د پښتني کلتور انځورونکې ده.

درخانی مور ته وایي چې له ادم خان سره زما مینه د رښتینې محبت
زېږنده ده، نه د شهوت :

زما عشق نه د شهوت دی	دا رښتینې محبت دی
لکه مینه د پتنگ ده	په چراغ د هغه رنگ ده
لکه مینه د بلبلو	په جمال وینې د گلو

کله یې چې مور د درخو حقیقي مینه درک کړه، نو د لور د مرستې په فکر کې شوه.

ادم خان یې د شپې له خوا دعوت کړ چې درخو ورسره لاړه شي، ادم خان راځي او درخو پر اس سوړوي او دواړه له کوره وځي، د ادم او درخانی سوال قبلېږي.

یو وخت درخانی له ادم خان څخه د علم په باب غوښتنه کوي او ادم خان ورته ځواب ورکوي:

چې طلب د علم نه کا	په خپل ځان به پسات وکه
چې خاوند به سوال له ده کا	هغه ځای به ځواب څه کا

بیا د درخانی او ادم خان تر منځ مناظره کېږي، درخانی له ادم خان څخه پوښتي چې پر حیوان باندې د انسان فضیلت په څه کې دی؟ ادم خان ورته وايي: فضیلت یې په زرگونه دی، یو فضیلت یې دادی چې انسان ناطق دی، انسان اصلي دی، حیوان فرعي دی، اصل او فرع توپیر لري.

درخو وویل: حیوان خو هم خپله ژبه لري.

ادم خان وویل: د حیوان ژبه د حال او د انسان ژبه د قال ده.

د دوی مناظره همداسې دوام پیدا کوي.

ادم خان د درخانی د حفاظت او عزت په خاطر د (میربامی) په نامه یو شخص سره خبرې کوي، چې لښکرې تیارې کړي او دده کور ته د درخو په رسولو کې مرسته وکړي، (میربامی) ډېره درغلي وکړه، د رشوت په مقابل کې یې درخو بل چا کره کېنوله او دې کار درخو لکه د پانې په شان ژیره کړه او ویې رژوله.

ادم خان د یوې بوډۍ له خوا خبر شو چې (میر بامی) داسې جفا کړې، نو د ادم خان پر زړه د غم لښکرې خورې شوې او (میر بامی) ته یې ډېرې ښپراوې وکړې. ادم خان له ډېره غمه د نس خوړۍ پر رنځ اخته شو او څلوېښت ورځې د نس خوړۍ رنځ وکړاوه. د ادم خان د رنځ خبر درخانی ته ورسېد او هغې باندي هم د غم غرونه پر بوتل، د پسرلي موسم و، درخو ادم ته د گلو گېډۍ ولېږله، خپل سوز او فریاد یې ورسره ملگری کړ او و یې ویل چې ستا له غمه مړه کېږمه. ادم خان ته چې د درخو د گلو گېډۍ ورسېده، هغه یې بوی کړه، د درخو د زلفو شمال پرې ولگېد، لږ یې نفس کې ساه وغوړېده، لږ آرام شو، بیا یې ریبار ته وویل چې درخو ته مې سلام کوه، زما او ستا یو ځل دیدن و، نور دا ټول غمونه، خو څو چې ژوندون وي، زه به ځان نیست خو یار به هست کړم، کله چې درخو ته د ادم پیغام راوړسېد، نو درخو نوره هم پرېشانه شوه، خو ادم ته به یې هره ورځ د گلو دسته ولېږله، ادم به د گلو په گیدۍ آرام کاوه، څلوېښت ورځې به یې هره ورځ یوه دسته ولېږله او ادم خان کې به د همدې دستې په زور ساه چلېدله، خو پر

خلوېښتمه ورغ د گلو دسته ورنغله ، نو ادم خان وارخطا شوه ، په
(میروگي) یې غږ کړ:

ادم غږ کړ میرو یاره	رانژدې شه غمگساره
میروگي وې زما خانه	زه نږدې یم زما خانه
راته وایه زه غلام یم	منتظر ستا د کلام یم
ادم ووې ای جلیسه	ای همدمه ای انیسه
صبا درومه شتاب ترشه	تر درخو په خپله ورشه
پرې اول زما دعا کړه	بیا پرې دا پیغام ادا کړه
چې مونږ لارو که رښتیا کړې	ته به هم وړانه دنیا کړې
له دنیا شه مسافره	زرو ماته شه حاضره
هغه ځای چې تل وصال دی	زر را درومه څه مهال دی
که دې مینه په رښتیا وي	دا پیغام به مرگ د تا وي
مخ به ماته زر حضور کړې	تور لحد به په ما نور کړې
دایې ووې نور یې ساه	په اسمان لاره له آه
په دنیا چې تېر ادم شه	په همه جهان ماتم شه

کله چې (میرو) د (ادم خان) جنازه خاورو ته وسپارله، نو د درخو پر
لوري روان شو، هغه ځای ته ورغی چې درخانۍ به گلونه پرېکول او ادم

خان ته به یې رالېږل، هلته پټ کېناست، په دې ورځ گلونو د غمونو د بوی کاوه، ټول غم او ماتم و.

کله چې درخو باغ ته راغله، نو د گلو پر ماتم او حال پوه شوه:

چې درخو په باغ درون شوو	پوه د گلو په مضمون شوه
چې نن بوی د گلو نور دی	په هر گل کې پیدا اور دی
د باغ طور دیگر گون دی	هر گل وینم چې زبون دی

درخو لا گلو ته لاس نه و وروړی، چې (میروگي) پرې د غم زېری وکړ، میروگي وویل:

پري ویلی یار سلام دی	بیا یې کړې دا پیغام دی
مونږه لارو که رښتیا کړې	ته به هم وړانه دنیا کړې
په صبح بېگه به راشې	د کور شمع به زما شې
له بېلتونه به رها شو	همپشه به خوا په خوا شو
چې میرو پوره پیغام کړ	درخانی سمع تمام کړ
دې پرې غږ کړ میرو وروړه	اوس زمانه ننداره گوره
چې په یار پسې څوک تله کا	دا رنگ درومي تعطیل نه کا
دا یې وویل په غاړه	آه یې وکړ ساه یې لاره

درخو له ادم سره خپله ژمنه ترسره کړه او په دې ډول یې له ژوند سره خدای پاماني وکړه.

د ادم خان د مرگ په باب بېلابېل روایتونه دي، ځینې وايي ادم خان په زړه نټلی، په صورت ټکلی د یوسفزو له سیمې راووت، دا کورې په مصري باندې کې وفات شو، کله چې درخانی د ادم خان له مرگه خبره شوه، نو هغې هم ساه ورکړه او د ادم خان په خوا کې خاورو ته وسپارل شوه او تر نن ورځې پورې دوه قبرونه په یو ځای یادېږي، درخانی په خپل وصیت او د هغې د کورنۍ په اجازه د ادم خان تر خوا خښه شوه. دا و د ادم خان او درخانی د تراژیک داستان لنډیز.

اوس راځو ددې داستان شکلي، ټولنیزو او کلتوري خواوو ته!

د دغه داستان شکل:

د اوردو رومانټیکو او رزمي داستانونو د نظمولو لپاره اکثره له مثنوي فورم څخه کار اخیستل کېږي. صدر خان خټک هم د ادم خان او درخانی کیسې د نظمولو لپاره له مثنوي فورم څخه کار اخیستی دی، مثنوي هغه فورم دی چې هر بیت یې په خپل منځ کې مشترکه قافیه لري، د مسرو د څپو شمېر یې سره مساوي وي. ردیف په کې اختیاري دی، کېدی شي یو بیت یې ردیف ولري، بل یې ونه لري، خو قافیه په کې حتمي ده، د مثنوي بل خاصیت دادی چې د ټولو بیتونو د مسرو شمېر یې سره مساوي وي، څرنگه چې د مطلع د قافیې تعقیب ددې

فورم پر ټولو بیتونو حتمي نه دی، نو ځکه خو د زیاتو بیتونو او اوږدې کیسې د ټولو جزیاتو د بیان او ځایونې ظرفیت لري.

د ادم خان او درخانې د داستان فورم همدا د مثنوي فورم دی.

د بیتونو د مسرو د څپو شمېر یې اته (۸) اته (۸) څپې دی او تر پایه پورې همدا قانون پر ټولو بیتونو تطبیقېږي.

دلته به یې څو بیتونو ته نغونه وکړو:

نتیجه چې د خرد ده	بڼه خبره د سند ده
که غزل که مثنوي ده	په خبره معنوي ده

لومړی بیت یې اته څپې، دویم بیت هم اته څپې دی، د څپو وېش یې په دې ډول دی.

نه - تي - جه - چې - د - خ - رد - ده

بڼه - خ - ب - ره - د - س - ند - ده

د دویم بیت وېش یې په دې ډول دی:

ک - غ - زل - که - مټ - ن - وي - ده

په - خ - ب - ره - مع - ن - وي - ده

نور بیتونه یې هم تر پایه همدې ډول دي:

یعنې مرگ چې د ادم شه د جهان عمر په غم شه

یع-نې-مرگ-چې-د-ا-دم-شه

د-ج-هان-ع-مر-په-غم-شه

۱-۲-۳-۴-۵-۶-۷-۸

پرده وړانه درباب شوه نغمه پاتې له ځواب شوه

پر-ده-ورا-نه-د-ر-باب-شوه

نغ-مه-پا-تې-له-غ-واب-شوه

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸

بله عجیبه خبره داده؛ کوم فورمونه چې د قطعو د فورم په بڼه د ادم خان او درخانۍ په داستان کې راغلي، هغه هم د څپیز جوړښت له مخې له مثنوي سره یو شان دي، یانې دا چې هره مسره یې اته څپې ده.

خانه زېری مې درباندي نمایان د نمر شغلي دي

نمر به وځي له جهانه چې یې پاتې درې پرې دي

خا-نه-زې-ری-مې-در-بان-دي

ن-ما-یان-د-نمر-شغ-لې-دي

نمر-به-و-و-حی-له-ج-ها-نه

چې-یې-پا-تې-درې-پر-دي-دي

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸

د (ادم خان درخانی) په داستان کې راغلي قطعې که څه هم اکثره یې د قطعو بڼه لري، یانې دا چې د هرې قطعې دویمه او څلورمه مسره یې په خپل منځ کې مشترکه قافیه لري، خو لومړۍ او دویمه مسره یې له قافیې څخه ازادې دي او تر دوو بیتونو وروسته بیا د مثنوي یو بیت ورلوېږي.

که څه هم دا قانون پر اکثرو قطعو تطبیقېږي، خو بیا هم په دې داستان کې ځینې داسې جوړښتونه یا فورمونه شته چې د قطعو په نامه راغلي، خو د قطعو معمول تعریف پرې نه تطبیقېږي، د بیتونو شمېر یې تر دوو اوږي که څه هم د هر بیت د دویمې مسرې قافیه د لومړي بیت د دویمې مسرې قافیه تعقیبوي لکه دا لاندې قطعې چې د ادم خان له خوا درخو ته ویل شوې او د بیتونو شمېر یې د قطعې تر معمول تعریفه اوږي.

د ټولي په مخکې درومي

درخانی-وه لکه بطفه

نورې جوړه لکه ستوري

ته سپوږمۍ یې غبار خطه

د بلو د پاره وکړه
پیرته پیر حجاب سقطه
چې دې وويني په عين
د تا عينې له نقطه

تر دې وروسته د مثنوي يو بيت ورلوېږي:

د درخو يوه دوه همسالي ورسره وې گل مشالي

که څه هم په دې داستان کې راغلي قطعې ټولې د بيتونو د شمېر له مخې يو شان نه دي، خو د مسرو د څپو د شمېر له مخې ټولې يو شان دي.

ژبنی اغېزې: د پښتو په کلاسيک ادب، روښاني پړاو او تر هغه وروسته د بېلا بېلو شاعرانو په کلام کې د فارسي او عربي ژبې تاثيرات څرگند وو، په تېره بيا د منظوم کلام په قافيه يې برخو کې. د ادم خان او درخانۍ په مثنوي کې هم د فارسي ژبې اغېزې خورا جوتې دي، هم په قافيه يې برخو او هم د مسرو په بېلا بېلو برخو کې. لکه (گفتار، دیدار، بخشنده، جان ستان، نان ستان، شيران، ابر، بهار، گوهریز، اتش بار، اتش انگېز، اوباش، ویراني، جویان، استوار، سخندان، سخن ران، پیش، زبان، نگار، اب، گذر، نشست، مرده دل، صدگان، درمانده، دستگیر، رویدار، بیرون، یکسو، یکرو، مانند، پري پیکر، دیگر) او داسې

نورې په سلگونو فارسي کلمې چې هم د قافیې په توګه راغلي او هم د نظم د متن په نورو برخو کې.

د فارسي تر څنګ په سلگونو عربي کلمو څخه هم په دې منظوم متن کې کار اخیستل شوی، چې یا د قافیې په توګه کارول شوي او یا هم په متن کې راغلي دي.

(برکت، عظیم الشان، نافع الناس، عبارت، خط، الماس، رقم، کرم، شجاعت، ماضي حایضي، حکمت، صفت، عدل، حروف، موزون، معلوم، مضمون، تناسب، تمثيل، توصیح، بدیع، کامل، قایل، وفاق، اغراق، عشاق، نتیجه، قیامت، فکر، ترکیب، عیان، رضیع، ربیع، لطافت، نزاکت، جمال) او په سلگونو نورې عربي کلمې چې یا په قافیه کې کارول شوي او یا هم د نظم د متن په نورو برخو کې.

کلتوري او ټولنيزې ځانګړنې:

د ادم خان او درخانۍ د داستان ټول چاپيريال رښتيني پښتني چاپيريال دی، مرکزي کرکټرونه (ادم خان او درخانۍ)، فرعي کرکټرونه، (بسوګی، ميروګی، بلو، شمس خان، ميريامي)، ټول هغه شخصيتونه دي چې په دې داستان کې بېلابېل کارونه تر سره کوي. دا داسې کارونه دي چې زموږ په ټولنه کې يې همدا ډول شخصيتونه ترسره کوي، د فرعي شخصيتونو لپاره د تصغيري نومونو کارونه لکه د (ميرولي) لپاره، (ميرو او ميروګی)، د بسی لپاره (بسوګی) کارول زموږ

په ټولنه کې معمول دي او دا ډول کرکټرونه د دویمو او درېیمو شخصیتونو په توګه دود دي.

د داستان اصلي شخصیتونه لکه (ادم خان او درخانی) پر ټولنه باندې د خور او حاکم کلتوري چاپیریال له دایرې څخه نه شي وتلای، همدا ټینګ کلتوري ضوابط او روابط وو چې داستان یې تراژیک حالت ته ورساوه.

د داستان اتلان د ټولنې له کلتوري دایرې څخه ځان نه باسي او نه ټولنیزو او کلتوري ارزښتونو سره مخالفت کوي. درخو او ادم خان اصلاً د پښتني ټولنې د لوړو اخلاقي اصولو او پرنیسونو ممثلین دي. د (ادم خان او درخو) تر منځ مناظره د لوړو علمي او اخلاقي ژورتیاوو تمثیل کوي، کله کله د داستان ځینې برخې افسانه یي بڼه خپلوي، خو د داستان اکثره برخې داسې نه دي چې د ټولنې له عیني واقعیتونو څخه لرې وي.

پر پښتني ټولنه واکمن عیني واقعیتونه په دې داستان کې په ترتیب سره راغلي، ځنې جغرافیایي نومونه چې تر دې دمه لا هم ژوندي دي او پښتني قبیلې په کې ژوند کوي، هم په همغه خپله بڼه تر دې دمه کارول کېږي.

د داستان د اتلانو تر منځ صداقت او رښتینولي د پښتني ټولنې د کلیوالي ژوند بله ځانګړنه ده، همدا صداقت دی چې د داستان اتلان یې نه یوازې په دې داستان کې د اخلاقو لوړو مدارجو ته رسولي، بلکې ددې اتلانو تر مرګ وروسته هم هغوی په پښتني افغاني ادب کې د

افسانوي اتلانو په توګه تمثیل شوي دي. په پښتنو شاعرانو کې به داسې شاعر ډېر کم پیدا شي چې هغه دې شعر یا نظم لیکلی وي او په یو نه یو ډول دې ادم خان او درخانۍ د مثبتو کرکټرونو او یا هم اتلانو په توګه په خپل کلام کې نه وي کارولي.

ادم خان او درخانۍ نه یوازې پښتني کلتوري او ټولنيز ارزښتونه تمثیل کړي، بلکې دوی ددې سبب شوي چې د دوی په وجود کې پښتني کلتور او لوړ ټولنيز اخلاق، پر نسییونه او معیارونه سینه په سینه له پوه پښت څخه بل ته ولېږدول شي، د ادم خان او درخانۍ د داستان د بېلابېلو خواوو د سپړنې او شننې په باب بېلابېلې لیکنې لیکل کېدې شي، ښاغلي (پروفیسور محمد نواز طایر) د ادم او درخانۍ د داستان په باب یوه اوږده هر اړخیزه، تحلیلي او علمي لیکنه کړې او د صدرخان خټک له مثنوي سره یو ځای یې څو ځله چاپ کړې ده، درېیم ځل پر (۱۹۸۱)م کال په پېښور کې د پښتو اکاډمي له خوا چاپ شوې ده. نورو لیکوالو هم ددې داستان د بېلابېلو خواوو د تحلیل او ارزونې په باب لیکنې کړي دي. زما هدف له دې لیکنې څخه دا و چې د ادم خان او درخانۍ د داستان یو لنډ جاج لوستونکو ته وړاندې کړم او یو ځل بیا د دې تراژیک داستان ایډیالو شخصیتونو ته په دې نېټ د نوي نسل پام راواړوم چې ددې اتلانو له اخلاقي روحيې څخه مثبتې ګټه پورته کړي.

داردي ژبې او هغو ته پېښ خطرونه

مخکې تر دې چې د (داردي) ژبو خپرنې ته راشو، ښه به وي چې د (داردي) اصطلاح او مانا وڅېړو او بیا به د داردي ژبو د څومره والي، څرنگوالي او موقعیت خپرنې او په اوسني وخت کې هغو ته د ورپېښو خطرونو په باب رڼا واچوو.

د داردي اصطلاح:

((د (داردي) اصطلاح له (داراده) څخه اخیستل شوې چې په سانسکریت کې دغه اصطلاح ډېره لرغونتیا لري، هم په جغرافیایي اثارو او هم په حماسي نژادې قصایدو کې دهغه اولس یا ولسونو لپاره استعمال شوې چې هغه وخت د هند د نیمې قارې په شمال غرب سیمو کې اوسېدل. دغه اصطلاح لرغونو مورخانو او مولفینو هم استعمال کړې ده. (بطلیموس) د (دارادایي)، (سترابون) د (دیردایي)، (پلینوس) د (داردا) او داسې نورو په همدغه شان ورته کلمو ذکر کړې ده.

د داردي ژبو موقعیت:

داردي ژبې د (هندو اریایي) ژبو هغه ګروپ دی چې دافغانستان د

شمال ختیځ په غرنیو سیمو او یو څه یې د پاکستان په شمال او د هند د شمال لویدیځ په څو سیمو کې موجودې دي. د دغو ژبو د ژوند ساحه د هندي او باختري ژبو تر منځ واقع ده. د داردي ژبو د پیدایښت او پراختیا په باب د اریایي ژبو محققین بېل بېل نظریات لري.

د (رابرت کلي شاو) په عقیده (داردي ژبې) د پامیري (چې د باختري ژبو په ګروپ کې شاملې دي، ژبو په شمول د شرقي اروپایي (هندي) او مرکزي او لویدیځ اریایي (باختري او ایرانی) ژبو تر منځ موقعیت لري. دده په عقیده له یوه ګروپ سره هم د خپلوی رابطة نه لري، یانې نه په هندي ګروپ او نه هم په باختري او ایرانی ګروپ کې شاملې دي. نومبالي ژبپوه (امیل بن ونیست) د ژبو د وېش په لړ کې داردي ژبې ((د هندو اریایي ژبو په لړ کې دهغو سلو ژبو په جمله کې حساب کړي چې خبرې پرې کېږي او موقعیت یې ورته شمال لویدیځ ګروپ ښودلی چې په نورستان او له نورستان څخه بهر نورې ژبې په کې راځي.)) (۱)

په دې باره کې بله نظریه د (ستین اکاناو) ده. دده په عقیده ((داردي خصوصاً نورستاني ګروپ له اریایي ژبو (باختري او ایرانی) ګروپ سره خپلوي لري. خو دلته دی هم داسې وایي چې له دغه باختري او ایرانی سره د داردي ژبو ښاخ یو نه دی، بلکې له هغو څخه په دومره لرغونو زمانو کې بېل شوی دی، لکه چې څومره پخوا د هندي ژبو ښاخ له اریایي (باختري او ایرانی) څخه بېل شوی و.

(گ، گریوسون) لومړی د (شاو) او (اکاناو) تر منځ یوه متوسطه نظریه بنسکاره کړه، په دې مانا چې دنوموړي په عقیده د داردي ژبو بساخ له پامیري ژبو سره څنګ په څنګ او په متوازي ډول دمرکزي (باختري) او (پیر سیک) ژبو له ونې جلا شوی او ځانګړی انکشاف یې کړی دی. خو دغه جلاتوب که څه هم ډېر لرغونی دی خو له اریایي ژبو څخه د هندي ژبو تر جلاتوبه وروسته دی، (گرېرسون) بیا په خپلو وروستیو اثارو کې داسې نظریه بنسکاره کړه چې داردي ژبې د ختیځ (هندي) او لوېدیځ (باختري او ایراني) ژبو تر منځه یوه بله ځانګړې څانګه ده.))

(۲)

د دغو ژبو په باب که څه هم د محققینو نظریات سره یو شان نه دي، خو په دغه باب سره ډېر نږدې دي چې چې وايي: داردي ژبې دیو لړ داسې ژبو مخصوص گروپ دی چې مخصوص تاریخي فونتيک اومورفولوژیک گډ خصوصیات لري.

اوس داسې ګڼل کېږي چې د داردي ژبو گروپ د اریایي ژبو د یوه هغه ډیالکتیک پر اساس انکشاف کړی دی ویونکي یې لرغوني اریایان او په خپله همدغه معاصره سیمه کې مېشته وو.

له ځینو روایاتو سره سم د داردي ژبو سیمه پخوا د موجوده سیمې په تناسب ډېره پراخه وه، دغه سیمه پخوا د معاصر افغانستان په شمال ختیځو غرنیو برخو او د هند د نیمې وچې په ټول شمال کې شامله وه

چې پاکستان، پنجاب، هند او حتی د تبت لویدیځه برخه ورکې شامله وه، د دغو سیمو پر ژبو د داردي ژبو څرگنده اغېزه د دغې موضوع د ثبوت یو ښه دلیل دی.

د داردي ژبو وېش:

د ژبو د وېش مسله خورا حساسه مسئله ده، هم له تاریخي پلوه، هم د ژبني جوړښت له پلوه او هم د جغرافیایي موقعیت له پلوه. د داردي ژبو د وېش په باب هم دا ستونزه موجوده ده. ځینې ژبپوهان په معاصر وخت کې داردي ژبې پر درېو څانگو وېشي، دا وېش تر ډېره د جغرافیایي موقعیت له مخې شوی، چې دلته ورته اشاره کوو:

الف: لویدیځې داردي (نورستاني) ژبې:

ب: مرکزي داردي ژبې.

ج: ختیځې داردي یا خاصې داردي ژبې.

الف – لوېدیځې داردي ژبې:

د داردي ژبو دغه څانګه (لویدیځې داردي) چې د (کافري ژبو) په نامه هم کله کله یادېږي د دوی د ژوند ځای د افغانستان د نورستان خاوره ده، په دغه ګروپ کې شاملې مشهورې ژبې دادي:

کاتي: (کتابي) ددغې ژبې د ژوند ساحه د کتابي دره د پېچ سیند ښي اړخ دی) د ټولو ډيالکتونو اصلي ټاټوبی او زانگو ده او د رامگیل او کولوم (د-الینگار معاونین) د سیندونو تر منځ سیمه ده.

د دغو سیمو ژبه د کاتي لویدیځ ډیالیکت دی. ختیځ یې د باشگل په دره کې دی چې د باشگل سیند په پاسني جریان (چترال کې) د کونړ د سیند مرستیال دی، دغه ژبه هم ددغې درې (باشگلي) په نامه یادېږي.

وايگلي: (د گریسون) په اصطلاح (وايي) یا (وايي، آيي): د دغې ژبې د موجودیت سیمه اساساً د وايگل دره (د پېچ د سیند د کین اړخ مرستیال سیند) دی. د پېچ د درې په نورو وړو سیمو کې هم د دغې ژبې او یا دهغې دخپلوانو ډیالیکتونو څرک لیدل کېږي.

اشکوني: د دغې ژبې د موجودیت سیمه د الینگار او پېچ د سیندونو تر منځ ساحه ده. کاتي، وايگلي او اشکوني ژبې یو تر بله سره نږدې خپلوي لري.

پراسوني یا (پاروني) ژبه: د دغې ژبې د موجودیت ساحه د (پارون) دره ده د دې درې سیند د پېچ د سیند کین مرستیال دی. دغه ژبه له پورته یادو شویو درې ژبو څخه له دې کبله ډېره لرې ښکاري چې په

هغې کې د یوې نا هندو اریایي غالباً مغلوبې (سویسترات) ژبې څرگند عناصر موجود دي.

دامیلی ژبې: دغه ژبه د نورستاني او داردي مرکزي ژبو تر منځه د وصل د کړۍ حیثیت لري او کېدی شي چې د ځینو زیاتو ځانگړتیاوو له مخې په مرکزي داردي گروپ کې شامله وگڼل شي. د هغې د موجودیت ساحه د (دامیل) دره ده چې د چترال د سیند په بڼې خوا کې پرته ده.

ب- داردي مرکزي ژبې:

په دغه گروپ کې ډېرې او بېخي بېلې بېلې ژبې شاملې دي چې تقریباً له بېلو بېلو کورنیو څخه دي. هم په جغرافیایي لحاظ او هم د فونیتیکي او مورفولوژیکي ځانگړتیاوو پر بنسټ دغه ژبې پر دوو څانگو وېشل کېږي:

الف: شمالي څانگه

ب: جنوبي څانگه

شمالي څانگه له دوو ژبو یانې (کھووار) او (کلیشي) څخه عبارت ده چې تاریخي اوگمنټ (Augment) لري.

جنوبي څانگې بېخي بیل بیل ډولونه لري.

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

په هغې کې گواري، شوماشتي، وټه پوري او د هغو خپلوان ديالیکتونه او ژبې (کلانگلي او ننگلامي) همدارنگه د پشه یي ديالیکتونه او تیرایي شامل دي.

ځینې فونیتیکي ځانگړتیاوې په ځانگړې توگه د ژبې یو اړخیز صامت (lateral consonant) اوازونو (د تیرایي په استثنا) موجودیت دغه ژبې سره نښلوي.

پشه یي: دا د یو لړ سره لري وتلو د یالیکتونو (امکان لري د ژبو) یوه څانگه ده چې په هغې کې د نورستان په جنوبي برخو، الیشنگ، الینگار د سیندونو په لاندنیو برخو، په دره نور، مزار درې په کین اړخ، د کونړ سیند په ځینو نورو غاړو، لکه د کاپیسا په اله سای، درنامه، بولغین، ځینو نورو وړو وړو سیمو کې ورباندې خبرې کېږي.

شوماشتي ژبه: دغه ژبه د شوماشت د درې په پاسنی برخه د مزار درې په کین اړخ د کونړ سیند د بڼي مرستیال سیند پر غاړه خپره ده. (شوماشت د درې په لاندیني برخه کې پشه یي مروج ده).

د ننگلامي ديالیکتونه: دغه ديالیکتونه چې اوس مړه دي (او شوماشتي سره یې نسبي خپلوي لرله) په هغو د ننگلام اوسېدونکو خبرې کولې او د پېچ او وایگل د سیندونو د یو ځای کېدلو په سیمه کې ژوندي وو.

داسې ښکاري چې له دغو دیالیکتونو سره ګلانګلي دیالیکتونو (ژبو) زیات خصوصیات لرل (ګلانګل) د پېچ د سیند په ښي اړخ کې چې له وایګل سره یو ځای کېږي، پروت دی.

وټه پوري ژبه: په وټه پور او ګټر (ګټر ګل) کې یانې د کونړ پر سیند د پېچ د سیند، د توبېدلو له ځای څخه لږ څه پاس دغه ژبه ژوندۍ ده.

ګواري ژبه: (ډېر محققین دغه ژبه د (ګوارباتي) په نامه یادوي خو خپله د ژبې د خلکو په اصطلاح (ګواري) ژبه ورته ویل کېږي. د (نرساتي) په نامه هم یادېږي، دغه ژبه د چترال په سیمه کې د باشګل د سیند په کښتنۍ برخه کې مروج ده. شوماستي، وټه پوري، ګواري ژبې او د ننگلامۍ او ګلانګلي د پالیکتونه یو تر بله سره ډېر شریک خصوصیات لري او په مرکزي داردي ژبو کې یوه ځانګړې څانګه ده. ددغې څانګې یو شمېر دیالیکتونه د (دیګانو) په نامه یادېږي.

تیرایي ژبه: دغه ژبه د جلال اباد په جنوت ختیځ د (کوټ) په دره کې د پښتو ژبو وګړو تر منځه ژوندۍ وه، خو اوس مړه او یوازې منفرد لغات یې د خلکو په یاد دي. د تیرایي ژبې ویونکو د کونړ د درو د نورو داردیانو د اکثریت په شان په دوو ژبو خبرې کولې چې دویمه ژبه یې پښتو وه.

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

کلشي ژبه: دغه ژبه د چترال او باشگل د سیندونو د یو ځای کېدلو په سیمه کې د چترال په جنوب لویديځ (زبوووریت) (گلشگوم) او (بېرار) کې ژوندۍ ده.

خوواړي ژبه: دغه ژبه چې د (چتراری) (چترالی) همدارنگه (ارنیه) په نومونو یادېږي، د چترال د درې په پاسینی برخه کې ژوندۍ ده. د دغې ژبې یو لړ شمېر ویونکي د تاجکستان په بدخشان کې هم موجود دي.

ج-ختیځې داردي (یا خاصي داردي) ژبې:

دغه ژبې په خپل وار پر درېو څانگو وېشل کېږي:

لومړۍ څانگه - دغه څانگه له هغو داردي ژبو څخه عبارت ده چې د پنجکوړې، سوات او اباسین د سیندونو په غرنیو برخو کې چې په (کوهستان) سره شهرت لري، ژوندۍ ده، ددغې څانگې اساسي ژبې دا دي:

بشکاریک: دغه ژبه د یوه دیالیکت له مخې (دیرۍ) هم نومېږي، دغه ژبه د (دیر) په (کوهستان) د (پنجکوړې د سیند په پاسنی برخه کې) ژوندۍ ده.

کاروي ژبه: دغه ژبه د سوات د سیند په غرنیو برخو کې ژوندۍ او له باشکاریک ژبې سره ډېره نږدې ده دا نږدېوالی دومره زیات دی چې عملاً باشکاریک او کاروي د یوې ژبې دوه ښاخونه دي، ددې ژبې د ژوند ساحه د باشکاریک په لویديځ کې واقع ده.

توروالي ژبه: ددې ژبې د ژوند ساحه د سوات او پنجکوړې د سیندونو په غرنیو برخو کې له کاروي څخه په لاندینۍ سیمه کې پرته ده.

مایاني ژبه: ددې ژبې ساحه د اباسین په غرنیو برخو کې او د اباسین او د سوات د سیند تر منځه له یوې خوا او له بلې خوا د اباسین او د جیلیم له بېلتون څخه تر یو ځای کېدلو پورې په دغو سیمو کې دغه ژبه ژوندۍ ده. (مایايي ژبه) د هغې ژبې ویونکو له خوا نومېږي او زیات شهرت په (کوهستانی) ژبه لري مایاني پر یو لړ دیالیکتونو وېشل کېږي چې د هغو په جمله کې یو مشهور یې (کانیاوال) نومېږي چې د (تانگیر) په (بانگاري) نومي کلي کې ژوندی دی. دغه دیالکت د (شیني ژبې) په چاپېریال کې پروت دی.

شیني ژبه: دا ژبه د یو لړ دیالیکتونو مجموعه ده چې یو له بله سره لرې شوي او د ژبې ساحه یې اساساً په کشمیر کې د گلگت، تانگیر، جیلاس، د راس او دا هاني ځایونه دي.

پهار لوری یا (یا لولي) ژبه: په دغه ژبه د چترال په ختیځ کې د خو ورو وورو (شریت، بیړي، باشي، گهوس، گومادانو) اوسیدونکي خبرې کوي. د ژبنيو خصوصیاتو له مخې دغه ژبه شیني ژبې ته ډېره نږدې ده. کشمیري ژبه: د دې ژبې د ژوند ساحه کشمیر دی چې د زیات شمېر وگړو ژبه ده.

د داردي ژبو د وگړو شمېر:

((د داردي ژبو د ویونکو شمېر په یقیني ډول نه دی څرگند، د اټکل له مخې یې شمېر درې میلیونو وگړو ته رسېږي چې یوازې تقریباً دوه میلیونه یې (د ۱۹۶۱م کال د احصایې له مخې) په کشمیرۍ خبرې کوي. د اټکل له مخې گهوارې (۱۲۱) زره، په پشه یې (۱۰۰) زره، په شیني (۷۰) زره، په کوهستانی (۶۷) زره، په وایگلي (۵) زره، په پراسویي (۲۸۰۰)، په پهلوری (۱۰۰۰) تنه خبرې کوي.

د نورو داردي ژبو ویونکو احصایه نه ده اټکل شوې، د مذهب له مخې د داردیانو اکثریت مسلمانان دي، د نورستان اوسېدونکو د شلمې پېړۍ په سر کې او د کشمیر خلکو په څوارلسمه پېړۍ کې اسلام منلی دی. په کشمیر کې په سلو کې (۷۷) خلک مسلمان، (۲۰) بودایان او د (۱،۵) (سکان دي)) (۳)

د یادونې وړ ده چې د نفوسو پورتنی ارقام کېدی شي د نفوسو له اوسني شمېر سره سمون ونه خوري، دا تقریباً د نیمې پېړۍ دمخه ارقام دي، خو کوم خطرونه چې یادو ژبو ته متوجه وو او متوجه دي، نه یوازې د یادو ژبو د ویونکو شمېر زیات شوی نه دی، بلکې کم شوی هم دی. تر دې پېژندنې وروسته غواړو داردي ژبو ته د ورپېښو خطرونو په باب لنډه رڼا واچوو:

داردي ژبو ته ورپېښ خطرونه:

ځینې ژبپوهان په دې نظر دي چې ((ژبه د کلتور د عرادې په حیث له ټولنیز اوښتون سره یوځای تحول کوي. لکه څنګه چې بشر وخت پر وخت ددې ناپایه جهان له ناپېژندل شویو سیمو سره اشنا کېږي او پر زمان او مکان باندې بری مومي، هماغسې په ژبه کې نوي مفهومونه او نا اشنا تعبیرونه زیاتېږي او د ډېرو پېچلو عندي تصویرونو او پرمختللو افاقي مفکورو د افادې لپاره چمتو کېږي. سربېره پر دې د نړۍ د ولسونو ترمنځ د اجتماعي - اقتصادي او کلتوري مناسباتو په ترڅ کې، په مختلفو بڼو، ژبني مناسبات هم ټینګېږي، د مثال په ډول، یوه ژبه نه یوازې د بلې ژبې کلمې راپوروي او خپلوي یې، بلکې تعبیرونه، مفکوري، سبکونه، اصطلاحات، د افادې ډول او حتی اوازونه هم ترېنه اخلي او ورو ورو یې خپلوي.)) (۴)

د همدغو تعاملاتو په بهیر کې ځینې ژبې خپل جوړښت له لاسه ورکوي، نورې ژبې پرې یرغل کوي، قوي ژبې د کمزورو ژبو ځای نیسي. دا یرغلونه له بېلابېلو لارو د بېلابېلو عواملو په نتیجه کې ترسره کېږي، دلته به هغو ته هم اشاره وکړو. خو تر هغو دمخه به ځینو نورو مسایلو ته چې داردي ژبې یې له گواښ سره مخ کړي او ځینې یې له منځه وړي دي، هغو ته هم اشاره وکړو:

۱- د داردي ژبو موقعیت:

داردي ژبو ته تر ټولو دمخه غټ خطر دهغوی خپل جغرافیایي موقعیت دی. د دې ژبو د موقعیت په باب مو یادونه وکړه چې اکثره یې د سیندونو، غرونو او درو ترمنځ محاصره دي. یوه ژبه د سیند پر یوې غاړه او بله یې پر بله غاړه شتوالی لري، ځینو یې په یوې درې او ځینو یې په بله دره کې موقعیت درلود، ځینې د غره پر یوې غاړه او ځینې یې په بله غاړه کې ویونکي درلودل. همدا محصور حالت ددې سبب شو چې دا ژبې د ودې امکانات پیدا نه کړي او د تمدن له نښپېښو بې برخې شي.

۲- د لیکدود نشتوالی:

تر ډېره وخته دې ژبو کوم لیکدود نه درلود. په گړنۍ ډول ویل کېدی، اوس یې هم اکثره لیکدود نه لري او ځینې مخکې تر دې چې لیکدود

تر لاسه کړې، له منځه لاړې. ځینو بیا ډېر وروسته د پښتو او دري په تقلید له عربي لیکدود څخه گټه پورته کړه، خو هغه هم په نیمگړي ډول، د ځینو غږونو لپاره یې توري تر سیم نه شو کړای، یانې له کره لیکدود څخه یې برخې شوې.

((کره لیکدود هله رښتینوالی موندای شي چې په اړونده ابڅې (الفبا) کې د هر غږ او ويي لپاره ټاکلی سمبول (توری-حرف) ولري او بیا د هماغې ټاکلې کره ژبې تر وسې وسې څرگندويي وکړای شي.)) (۵)

څرنگه چې دې ژبو لیکدود او بیا کره لیکدود خپل نه کړ، نو ځکه یې ونه کړای شول خپله ماضي له حال سره وصل کړي، پخوانۍ پانگه وساتي او نوې پرې زیاته کړي.

((د نوې ژبپوهنې له مخې دا د لمر غوندې جوته کړای شوې ده چې د هرې ژبې ويي پانگه له څلور گونو رغنده ټوکونو (اجزاوو) څخه رغېدنه مومي.

۱- دیاکټیزمونه (گرویزونه) ۲- ارگایزمونه (زروپزونه) ۳- نیولوجیزمونه (نوبزونه) ۴- فارنیزمونه او اداپټېزمونه یا پورویيونه (پردي وییونه.)) (۶)

دا ژبې له پورتنیو ټولو معیارونو او بهیرونو څخه لرې پاتې شوې دي.

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

د محصور جغرافیایي موقعیت، د لیکدود نه درلودل او یا هم د نیمګړې لیکدود تر څنګ داسې نور عوامل هم شته چې دا ژبې یې د مرګ له ګواښ سره مخامخ کړې دي.

دلته یې د ځینو یادونه کوو:

۱- دیني او مذهبي ملاتړ:

هره ژبه چې دیني یا مذهبي ارزښت ولري او په همغه ژبه مذهبي اثار لیکل شوي وي او بیا دا یې د دیني یا مذهبي نصاب اساس وي، تر هغه پورې چې خلک د هغه دین یا مذهب پلویان وي، هغه ژبه به هم ژوندۍ وي. تر دین او مذهب نور لوړ ارزښتونه په ټولنه کې نه وي، څرنگه چې خلک د خپلې وسې تر وروستي بریده دیني ارزښتونه پالي، نو په کومه ژبه چې دیني مفاهیم انتقالېږي، نو اتومات د ژبې د تبلیغ او خوندیتابه سبب ګرځي. د داردي ژبو ویونکو ساحې ته د اسلام مبارک دین وړانګې ډېرې وروسته ورسېدې، پخواني مذهبونه یې هم په داسې حالت کې له لاسه ورکړل چې له هغو څخه هم کوم لیکلی اثار ورته پاتې نه وو او نه یې لیک درلود، اسلامي اثار هم ورته په خپله ژبه ونه رسېدل، نو ځکه داردي ژبې په بشپړ ډول د دیني اثارو له له شتوالي بې برخې شوې، دغه کار ددې ژبو دفاعي قوت ختم کړ، نو ځکه یې په اسانۍ سره د نورو ژبو اغېز ته لار خلاصه کړه.

۲- اقتصادي ملاتړ:

هره ژبه چې تر شا یې اقتصادي ملاتړ موجود وي، خلک یې د خپلو اقتصادي گټو لپاره هم ژوندۍ ساتي، هم پراختیا ورکوي، هم یې خپله زده کوي، هم یې نورو ته زده کوي او هم یې له نورو زده کوي. ښه مثال یې انگلیسي ژبه ده چې د نړۍ یو زیات شمېر وگړي یې د اقتصادي گټو او کار موندنې په خاطر زده کوي.

داردي ژبې د اقتصادي گټې له نعمت څخه بې برخې وې او کومې چې اوس هم ژوندۍ دي، لا هم له دې گټو بې برخې دي، نو ځکه یې د پراختیا او د زیات وخت لپاره د ژوند کولو چانس ډېر کم دی.

۳- علمي ملاتړ:

په هره برخه کې چې په یوه ژبه زیات علمي اثار ولیکل شي، هماغومره د ژبې د پراختیا، تداوم، مقاومت او زده کړې د اړتیا چانس زیاتوي. په نړۍ کې یو زیات شمېر مطرح ژبې د هغو د علمي ارزښت له مخې مطرح دي او پرته له دې چې پر چا کوم فشار راوړل شي، هغوی یې زده کوي. په داردي ژبو کې علمي اثار بېخي کم دي او ان په نشت حساب دي، نو په دې خاطر د نورو ژبو ویونکي ددې ژبو د زده کړې اړتیا نه احساسوي او خپله ددې ژبې ویونکي هم مجبور دي، د خپلو علمي اړتیاوو د پوره کولو لپاره نورو ژبو ته مخه کړي.

۴- سیاسي او دفتری ملاتړ:

د کومې ژبې ویونکي چې سیاسي برلاسی لري او ژبه یې د دفتر، دېوان او رسنیو ژبه وي، د ژبې د پراختیا لپاره یې ډېره زیاته لاره اوارېږي، د داردي ژبو له جملې څخه یوه ژبه هم نه د دفتر ژبه ده، نه د دېوان، نه د مسجد او نه د ښوونځي او پوهنځي، نو له دې کبله یې ځای همغو ژبو نیولی چې دا امتیازات او امکانات لري.

۵- د نورو ژبو اغېز:

کله چې ژبه یا ژبې پورتنی ملاتړونه له لاسه ورکړي، نو د ژوند چانس یې خورا کمېږي. انگلیسي ژبه چې پورتنی ټول ملاتړونه او ارزښتونه لري، د نړۍ په کچه زیاته مطرح ده او ان ((ژبخوره ژبه هم ورته وایي)) (۷)

ژبخوره ژبه ورته ځکه وایي چې د خپل علمي، سیاسي، اقتصادي او مذهبي ملاتړ او ارزښت له امله یې د نړۍ گڼې ژبې تر ستوني تېرې کړي دي. داردي ژبې چې د یوې ژبې د ساتنې، پالنې او پرمختگ له اساسي ارزښتونو او ملاتړونو څخه بې برخې دي، نو ځکه په اسانۍ سره د نورو ژبو تر اغېز لاندې راغلي او دا اغېز نور هم ورځ تر بلې زیاتېږي. پر داردي ژبو تر ټولو زیات اغېز د پښتو ژبې دی، چې ددې ژبو تر څنگ او یا هم شاوخوا موقعیت لري او دا یوه طبیعي خبره هم ده

ځکه چې د داردي ژبو د ویونکو دویمه ژبه پښتو ده، نو دوی چې کله خپله لومړۍ ژبه له لاسه ورکوي، اتومات یې ځای دویمه ژبه نیسي. د پښتو ترڅنګ، دري، اردو او انګلیسي ژبې هم په ځینو برخو کې د داردي ژبو پر ویونکو خپل خپل اغېز ښندلی دی.

اخځونه

- (۱) تاریخ تلفظ و صرف پښتو، امیل بن ونیست، لومړۍ ټوک، ۱۳۵۶ ل کال، ۲ مخ
- (۲) د افغانستان ژبې او توکومونه، څېړنوال دوست محمد دوست، د افغانستان علومو اکاډمۍ، ۱۳۵۶ ل کال، ۲۲۴ مخ.
- (۳) د پښتو ژبې او ادبیاتو د دوکتورا پروګرام، پوهاند محمد صابر خویشکي، ۱۳۹۳ ل کال، ۳۵۲-۳۵۹ مخونه.
- (۴) لغت پوهنه، څېړنوال دوکتور دولت محمد لودین، پښتو ټولنه، ۱۳۵۵ ل کال، ب مخ.
- (۵) لیکلارښود، پوهاند دوکتور مجاور احمد زیار، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۸۶ ل کال، ۱۵ مخ.
- (۶) پښتو سیندکۍ، پوهاند ډاکتر مجاور احمد زیار، د ساپي د پښتو څېړنو او پراختیا مرکز، ۱۳۷۸ ل کال، ۶-۸ مخونه.
- (۷) کلتوري یون، (د لیکنو ټولګه) محمد اسمعیل یون، یون کلتوري یون ۱۳۸۷ ل کال، ۲۱۱ مخ.

د روښان جنگونه

سریزه:

پیر روښان په پښتنو کې د لسمې هجري قمري پېړۍ یوه وتلې، مذهبي، سیاسي او فرهنگي څېره ده، د روښان بشپړه پېژندنه او د هغه د ژوند او فکر د هر اړخ څېړنه او شننه خورا زیاتو پلټنو، څېړنو، لیکنو او د گڼو اثارو لیکلو ته اړتیا لري. مور په خپله دې لیکنه کې غواړو یوازې د روښان جنگونو ته اشاره وکړو. دا جنگونه چې یوه زیاته برخه یې تحمیلی ده، کېدی شي ټول په یوه لیکنه کې ځای نه شي، خو کونښن کوو چې په لنډیز سره هغو ته اشاره وکړو. مخکې تردې چې دې باب ته داخل شو، ښه به وي چې د روښان ژوند او اثارو ته هم لږ تم شو. ځکه کله چې مور د روښان ژوند او اثار، چې په واقعیت کې ددې جگړې لپاره فکري اساس گڼل کېږي، له نظره تېر نه کړو، د روښان د جگړې ماهیت او ژورتیاوو ته نه شو داخلېدلای.

الف – د روښان ژوند:

پیر روښان پر (۹۲۸ هـ ق، ۱۵۲۱ م) کال د پنجاب په جالند کې زېږېدلی دی (البته د زېږېدو د کال په باب د روښانپوهانو ترمنځ د نظر

اختلاف شته). پلار یې (عبدالله) نومېده او د مور نوم یې بي بي ایمنه (امنه) و، پلار یې د (شیخ محمد) زوی و او مور یې د (حاجي ابوبکر) لور وه.

د عبدالله او بي بي امنې نیکونه سره وروڼه وو، کله چې روښان وزېږېد، نو پلار یې پرې د خپل نیکه (بایزید) نوم کېښود.

بایزید (اوه کلن) و، چې د مور له لمنې جلا کړای شو، بایزید خپلې لومړنۍ زده کړې له (ملا پاینده) څخه وکړې او قران یې هم له همدغه ملا څخه زده او ختم کړ. دی له همدغه کوچنیو به ډېر ذهین انسان و، له مشرانو به یې پوښتنې کولې، مخلوقات به یې نه لیدل، خو د مخلوقاتو د خالق په باب به یې ډېرې پوښتنې کولې، د الله وېره یې په زړه کې وه او له گناهونو به یې ځان ژغوره. بایزید له علم سره ډېر شوق درلود، خو کورنیو ستونزو او خنډونو پرې نښود چې په پرله پسې ډول زده کړې پسې ووځي، له ناچارۍ یې سوداګرۍ ته مخه کړه.

بایزید چې د (شپاړسو کلونو) شو، د پلار په کور کې یې غلا وشوه، مېړنۍ مور یې ددې غلا تور پر بایزید پورې کړ، وروسته بایزید ته له خپلې میرې مور څخه د مرګ وېره پیدا شوه، نو ځکه یې له خپل پلاره ځان جلا کړ.

بایزید چې کله له خپل پلاره جلا شو، نو ډېر وپنځېد، په سوداګرۍ کې یې ترقي وکړه او کاروبار یې ډېر پراخ شو، تره یې (شیخ حسن) چې د عبدالله ورور و، خپله لور (بی بی شمسو) بایزید ته په نکاح کړه.

بایزید که څه هم په تنګۍ ځوانۍ کې د مسلسل زده کړو له نعمته بې برخې شو، خو خپلې شخصي مطالعې ته یې دوام ورکاوه، د ځوانۍ په پیل کې یې ځینې فقهي کتابونه لکه (عمدت الاسلام، منیر) او نورلوستي وو، خو د معاملاتو او قضاوت چارو ته یې ډېر ځکه زړه نه بڼه کاوه چې مبادا چاته ناسمه فتوه ورکړي.

وروسته یې بیا پر یو مقوله سترګې ولګېدې: ((لادین لمن لاشیخ له)) (څوک چې پیر نه لري، هغه دین نه لري) دی حیران شو، ده وویل، ما خو ځان د شریعت پیرو بللو، خو له دې مقولې څخه ښکاري چې څوک پیر نه لري، نو هغه بې دینه وي. بیا یې له یوه بل عالم څخه تپوس وکړ: هغه ورته وویل: پیر هغه دی چې مرید ته مجاهدې او ریاضتونه وروښيي، د خدای (ج) لوري ته یې لارښوونه وکړي. تر هغه وروسته بایزید د یو پیر په لټه کې شو، غوښتل یې د (خواجه اسمعیل) مرید شي، خو پلار یې مخالفت وکړ. بیا یې قران کې دا ایت شریف وموند چې (اولیک الذین هدی الله فبهدهم اقتده) (د هغه چا پیروي وکړه چاته چې خدای سمه لار وړښودلې ده) بیا بایزید د یو پیر په لټه کې شو، بیا یې خضر علیه السلام په خوب ولید او له هغه څخه یې دعا

وغوښته، د بایزید په زړه کې چې د خدای (ج) د مینې کوم اورونه بل وو، د خدای په لاره کې یې خپلو هڅو ته دوام ورکړ، (۲۱) کاله یې ریاضت وگاله او تر دغه ریاضت وروسته د پیری درجې اود خلکو د روحاني لارښوونې مرتبې ته ورسېد. ((استاد علامه عبدالحی حبیبی له (۹۵۵-۹۷۵هـ ق) پورې کلونه هغه مهال گڼي چې پیر روښان په کې د کامل پیر درجې ته رسېدلی دی.))^(۱) ((بایزید یوه شپه خوب ولید چې یونیک سړی خلکو ته وایي: بایزید د هغه په خپل نوم سره مه بولئ؛ په ډېر ادب سره یې میا بولئ، بله شپه یې بیا خوب ولید چې په یوه ځای کې خلک سره ناست دي، زه هم ورغلم ټولو خلکو زما درناوی وکړ او ویې ویل چې پیر راغی، خو پیر بایزید په دې خبرو عمل نه کاوه، تر څو چې د الله تعالی (ج) څخه ورته اواز ونه شي، هغه و چې څو ورځې وروسته یې دوو تنو مریدانو اواز واورېد چې ای ملگرو! تر دې وروسته بایزید د هغه په خپل نوم سره مه بولئ، میاروښان او یا پیر روښان یې بولئ! د پیر بایزید دغو مریدانو چې دا اواز یې اورېدلی و، پیر بایزید ته راغلل او هغه یې له دغې پېښې څخه خبر کړ او نور ملگري هم له دې الهام څخه اگاه شول او تر دې وروسته ټولو ملگرو او یارانو پیر بایزید میا روښان او پیر روښان وبللو.))^(۲)

د پیری، ښه سرپټوب او خلکو ته د لارښوونې اوازې یې تر ملکونو خورې شوې، له هرې خوا څخه به خلک ورته راتلل او دده لاسنیوی به

یې کاوه.

((بایزید روښان یوه روحاني او تصوفي لاره درلوده، چې زموږ په فرهنگي څېړنو کې د روښاني تصوفي لارې په نامه هم یادېږي، دده تصوفي لاره د اسلامي عرفان د وحدت الشهود د عرفاني لارې په پیروي جوړه شوې چې کله کله د وحدت الوجود خواته هم تمایل ښيي.))^(۳)

بایزید لکه د اسلامي فرهنگ پخواني عارفان د خپلې عرفاني لارې لپاره (اته) مقامونه ټاکلي وو: شریعت، طریقت، حقیقت، معرفت، قربت، وصلت، وحدت او سکونت. او خپلو پلویانو ته یې، (اوه صفتونه) ټاکلي وو. دا (اته) مقامونه او (اوه) صفتونه د بایزید د صوفیانه لارې د شمزۍ حیثیت لري.

کله چې بایزید د پېړۍ مقام ته ورسېد، نود خپلې تصوفي لارې د تبلیغ او ترویج لپاره یې خپل مبلغان او استازي بېلابېلو ځایونو او ټولنو ته ولېږل. د وخت په تېرېدو سره ډېرې ښځې او ډېر نرینه د بایزید مریدان شول.

دې حالت د واکمنو مغلو په بېلابېلو کړيو کې د روښان په باب بېلابېل حساسیتونه راوپارول، خبره له روښان سره فزیکي جگړې ته ووتله.

روښان تر اوږدو مبارزو، سترپاوو، کړاوونو او هڅو وروسته د (۹۸۵) هـ ق کال په بهیر کې وفات شو.

ب - د روښان اثار:

بایزید روښان د مذهبي او سیاسي مبارزې تر څنګ د قوي قلم خاوند و، د خپلو خلکو د پوهولو، د خپلې عرفاني لارې د تبلیغ او عامو خلکو ته د دیني او شرعي احکامو د ښوولو په منظور ده په پښتو، پارسي، عربي او هندي ژبو اثار ولیکل، دی په پارسي او پښتو ژبو منظوم او منثور اثار لري، چې له دغو اثارو څخه یې ځینې مور ته پاتې دي:

۱ - صراط التوحید:

((بایزید دا کتاب په پارسي او عربي ژبو لیکلی، یانې نیمایي مسایل یې په پارسي او نیمایي یې په عربي ژبه بیان کړي دي، بایزید روښان دا کتاب پر (۹۷۸ هـ ق) کال) تالیف کړی دی، په دې کتاب کې بایزید د خپل کوچنیوالي احوال، بیا د خپل دعوت خبرې راوړي او ورپسې باچاهانو ته درې نصیحتې لیکي، بیا د توبې اصول او د کامل پیر صفات بیانوي او د کتاب په یوه باب کې د خپلې تصوفي لارې مقامونه تشریح کوي، دا کتاب پر ۱۹۵۲ع کال په پېښور کې چاپ شوی دی.

۲- مقصود المومنین:

دا کتاب بایزید روښان د خپل مشر زوی (شیخ عمر) په غوښتنه په عربي ژبه لیکلی دی، ټول (۲۱) فصله دی، مقصود المومنین هم د روښان پیر د روحاني او تصوفي اصولو بیان ته وقف شوی دی او په وروستیو بابونو کې یې د روښاني عرفان د مقاماتو تشریح او بیان راغلی دی. مقصود المومنین د (دوکتور میر ولي خان) له یوې څېړنیزې سريزې سره پر (۱۹۷۵م) کال په اسلام اباد کې چاپ شوی دی.

۳- فخر الطالبین:

ددغه کتاب نوم په (حالنامه) کې راغلی دی، خو تر اوسه نه دی پیدا شوی، حالنامه وايي چې بایزید دغه کتاب د بدخشان میرزا سلیمان ته استولی و.

۴- حالنامه:

په دې کتاب کې بایزید خپل احوال لیکلي وو، د بایزید روښان حالنامه دده یوه مرید (علي محمد مخلص شینواري) بشپړه کړې او له سره یې لیکلې ده، دده د کورنۍ، اولاد، لمسیانو او مریدانو احوال یې هم پکې راوړي دي. د حالنامې ځینې برخې د روښان د عقایدو او افکارو بیانونه هم لري.

۵- د رسم الخط رساله:

دا رساله د خیرالبیان په پیل کې راغلې ده. په دې رساله کې بایزید د پښتو خاصو اوزونو، لکه: (نښ، ږ، څ، ځ، ډ، ږ) او نورو لپاره ځینې ځانگړې اشکال وضع کړي، چې دده دا وضع کړی لیکدود په پښتو څېړنو کې د (روښاني لیکدود) په نامه یادېږي، دلته باید دا خبره واضح کړو، چې پښتو لیکدود (رسم الخط) د سلطان محمود غزنوي په زمانه کې جوړ شوی، خو بایزید روښان په پښتو لیکدود کې اصلاحات راوستي دي.

۶- خیرالبیان:

د بایزید روښان ډېر مهم اثر خیرالبیان دی، چې په څلورو ژبو: (عربي، فارسي، هندي او پښتو) یې تالیف کړی دی. دا کتاب (څلورپښت بیانونه) لري، په خیرالبیان کې عقاید، شرعي احکام، عرفاني او اخلاقي مباحث راغلي دي، د حلالو او حرامو بیانونه، نور فقهي حکمونه او د عباداتو برخې په دې کتاب کې په تفصیل سره څېړل شوي دي.

د خیرالبیان د پښتو برخې د شکلي جوړښت په باب له پخوا څخه دا خبره معموله وه، چې بایزید خیرالبیان په مسجع نثر کښلی دی، خو (استاد رشاد) د خپلو عروضي څېړنو (خیرالبیان نظم دی که نثر؟) په

نتیجه کې ویلي دي، چې که ټول نه وي، نو ددې کتاب یوه برخه خو هرو مرو نظم ده.

د خیرالبیان یوه ټوټه داده:

((مرگ به ورشي و سړي و ته نگهان، نشته د سړي په دنیا کې تل د تله مقام او چار دې کا د ښېگړې په واړه اندامو هله کښېوځي زما په راحت کې ادمیان.))

د خیرالبیان یوه نا مکمله نسخه په المان کې او یوه بشپړه نسخه یې د (حیدر آباد د کن) د (سالار جنگ) په میوزیم کې خوندي ده. د هند په نسخه کې ټول مضامین په څلورو ژبو راغلي او د المان په نسخه کې له لومړیو څو مخونو پرته د خیرالبیان په نور متن کې د څلورو ژبو خیال نه دی ساتل شوی.

د المان د نسخې له مخې پر (۱۹۶۷م) کال په پېښور کې او پر (۱۳۵۳ل) کال په کابل کې خیرالبیان چاپ شوی دی. د خیرالبیان یو متن ښاغلي قلندر مومند هم په پېښور کې چاپ کړی دی.

۷- تذکره:

د بایزید روښان دا رساله پر (۱۳۵۵ل) کال (د روښاني رساله) په نامه او پر (۱۳۶۴ل) کال (د علم رساله) په نامه چاپ شوې ده. د رسالې نوم

(تذکره) ده، لکه خپله بايزيد چې ويلي دي:

((دا تذکره د علم رساله نومینه))

په حالنامه کې هم دا رساله د (تذکره) په نامه ياده شوېده، په دې رساله کې ديني احکام او ځينې فقهي او عرفاني مسايل په نظم بيان شوي دي، د بايزيد روښان دا رساله د اوږدو قصيده ډوله نظمونو په قالب کې اوډل شوې ده، پيل يې په دې بيت شوی دی:

ميا روښان ويلي دینه دا سړي دې يې نغورینه

او په پای کې يې دا لاندې بيتونه راغلي دي:

دا تصنيف د ميا روښان دی سړی دې يې نغورینه
خدای دپاره دې يې ساز کا چې غلطي پکې مومینه

۸- فرحت المجتبي:

دا د بايزيد روښان يوه بله منظومه پښتو رساله ده، چې د پښتو د اولسي شعر په اهنگونو کې يې نظم کړې ده.

ددې منظومې رسالې پيل داسې شوی دی:

ميا روښان ويلي دي په عنايت د الهي
زه به در بيان کړم يو څو رباعي

ددې رسالې په پای کې یې ویلي دي:

میا روښان ویلي دا رساله مې فرحت المجتبی

دا رساله تر اوسه نه ده چاپ شوې، مضامین یې د عرفاني مسایلو بیان ته وقف شوي دي. د بایزید روښان د اثارو له کتنې څرگندېږي، چې ده په عربي، هندي، پارسي او پښتو ژبو د لیکلو توان درلود او خپل عرفاني افکار او په دیني او شرعي تبلیغ پورې مربوط مسایل یې په دغو څلورو ژبو بیان کړي دي.

ده په پارسي نثر او نظم او په پښتو د مسجع نثر ټوټې او منظوم اثار لیکلي دي.))^(۴)

د روښان جنگونه:

د روښان تر دې لنډې پېژندنې وروسته اوس راځو د روښان جنگونو ته. د روښان جنگونه مور په لومړي پړاو کې پر دوو برخو وېشلاي شو: لومړی د روښان فکري جنگونه چې زیاتره دده پر فکري اثارو او بحثونو راڅرخي او دویم د روښان فزیکي یا انګېزه یي جنگونه دي، په دویمه کته گورئ کې بیا د روښان جنگونه پر دوو برخو وېشلاي شو، لومړی د روښان تر پیری دمخه ناسیاسي جنگونه او تر پیری وروسته بیا سیاسي، مذهبي او نور جنگونه، خو اوس راځو لومړی د روښان فکري جنگونو ته.

الف: د روښان فکري جنگونه:

له هغې ورځې چې روښان قلم ته ګوتې وروړې او پر څه لیکلو یې پیل وکړ، نو د خدای (ج) لاره یې خلکو ته وښودله، شهرت یې عام شو، پر خلکو ګران شو او مریدان یې له شماره تېر شول، نو مخالفتونه هم ورسره تر حده تېر شول.

کله چې د روښان د اثارو اوازه خپره شوه، تاثیر یې پر ولس عام شو، منښت او ګرانښت یې هر ځای ته ورسېد، نو مخالفتونه هم ورسره په همغه کچه زیات شول، که چېرې پیر روښان، (خیرالبیان) نه وای لیکلی، نو کېدی شي هېڅکله د هغه پر وړاندې (مخزن الاسلام) نه وای لیکل شوی.

د روښان پر ضد فکري حملې لومړۍ د همغو کسانو له خوا پیل شوې چې د مغلو له درباره خړوبېدل، (سید علي ترمذي) او (اخوند دروېزه ننگرهارۍ) په دې ډله کې تر ټولو زیات مطرح شخصیتونه وو.

له روښانیانو سره د (سید علي ترمذي)، (اخوند دروېزه)، (اخوند پنجو) او ځینو نورو د مخالفت د علتونو په باب دوه ډوله نظریې شته، لومړۍ نظریه داده چې له روښانیانو سره د نوموړو اخوندانو مخالفت یوازې مذهبي جنبه لري، باید هېڅ ډول سیاسي رنګ ور نه کړ شي، دویمه نظریه وایي چې روښاني نهضت یو سیاسي جنبش و او د دغه نهضت

مخالفان په یوه یا بله بڼه د کورگاني امپراتورۍ پلویان او استازي وو. دلته غواړو د روښانیانو د مخالفو مذهبي لیکوالو له جملې څخه د ځینو مهمو هغو یادونه وکړو:

۱- سید علي ترمذي او له روښان سره د هغه مخالفتونه:

((سید علي ترمذي یا پیربابا پر (۹۰۸ هـ ق) کال زېږېدلی او پر (۹۹۱ هـ ق) کال وفات شوی دی. سیدعلي ترمذي په اصل کې د (ترکستان) و، پلار یې د (همایون پاچا) په پوځ کې صاحب منصب و، کوم وخت چې (شېرشاه سوري) همایون ته ماتې ورکړه او همایون در په در ګرځېده، نو د سیدعلي پلار هم ورسره ملګری و. ده له اشرفو ډکه همیانی خپل زوی (سیدعلي شاه) ته ورکړه او په خپله له همایون سره ولاړ، د شېرشاه سپاهیانو دغه همیانی له سیدعلي څخه واخیسته، بیا کوم وخت چې د همایون زوی (اکبر) پاچاهی ته ورسېد، سیدعلي له پیر روښان سره مقابله شروع کړه.)) د اخوند دروېزه په (تذکره الابرار والاشرار) کې په وضاحت سره لیکل شوي دي، څرنگه چې پیر بابا د شېرشاه له لښکر سره په پښتو خبرې ونه کړې، نو هغوی فکر وکړ چې دی به د گورگانیانو استازی وي او د څه هدف لپاره به د پښتنو سیمې ته راغلی وي، نو ځکه یې له ده څخه هاغه دوه همیانی چې پلار یې ورکړې وې او یوه یې د سرو او بله یې د سپینو زرو وه،

واخیستی سیدعلي ترمذي دا هم وايي چې د شېرشاه سپاهیانو غوښتل چې هغه د همایون پلویانو په نامه ووژني، خو د خدای پاک په فضل له مرگه وژغورل شو. دی د پیر روښان په باب وايي: ((قوي بلا برین مردم افانغن نازل شده معلوم نیست که نابود گردد چی در این حدود پادشاه اسلام نیست زیرا که توضیح دین از علما است و تقویت دین از امرا است.)) دې کې هېڅ شک نه شته چې د روښان تحریک که په هر فکري لوبني کې و، د روښانیانو بریالیتوب د مغلو د واک د ړنگېدو په مانا و. سیدعلي ترمذي چې پلار یې هم د مغولو په دربار کې لوبېدلی و، یانې پلار یې د اکبر پاچا له پلار (همایون) سره ملگرتیا لرله، او زوی یې د همایون له زوی (اکبر) پاچا سره ملگری و. نو د همدغه رانه واقعیت له مخې سپری ویلای شي چې له روښان سره د سیدعلي ترمذي فکري جگړه که څه هم د مذهب په جامه کې وه، خو اساسي علت او انگېزه یې سیاسي سرچینه وه. سیدعلي ترمذي د خپلو اهدافو لپاره یو بل شاگرد وروژه چې اخوند دروېزه نومېده، اوس راځو همدغه اخوند دروېزه ته!

۲- اخوند دروېزه او له روښان سره فکري جگړه:

((اخواند دروېزه د گدای زوی، د سعدي لمسی، د درغان کړوسی، د احمد کوسی، د متي کودی او د جیون پردی دی. جیون په لغمان کې اوسېده او درغان له له لغمان څخه د ننگرهار پاپین ته راغی او دده

زوی سعدي د سوات او بونیر سیمو ته ولاړ. د اخوند دروېزه پلار گدای د بونیر په سیمو کې استوگنه درلوده او په همدغه ځای کې د (۹۴۰هـ ق) شاوخوا اخوند دروېزه دنیا ته سترگې پرانیستې.

اخواند دروېزه له (ملا منزر، ملا مصر احمد او ملازنگي) څخه زده کړې وکړې او د خپلې علمي سويې د لوړولو لپاره هندوستان ته لاړ او هلته يې درس ووايه، کله چې له هندوستانه بېرته راوگرځېد، نو د (سیدعلي ترمذي) (۹۰۸-۹۹۱ هـ ق) چې په پیربابا مشهور دی، مرید شو، دده له خوا د خلافت اجازه ورکړل شوه او دده خلیفه شو.)^(۱)

دروېزه پر (۱۰۲۸هـ ق) کال وفات او د پېښور په هزارخانی هدیره کې خاورو ته وسپارل شو. د اخوند دروېزه تر ټولو مشهور اثر (مخزن الاسلام) دی، چې له روښانیانو سره د مخالفت تر اغېز لاندې يې د هغوی د مقابلي لپاره لیکلی دی. دروېزه د مخزن ترڅنګ (ارشاد الطالبین، ارشاد المریدین او تذکره الابرار و الاشرار) اثار هم لیکلي چې دا درې واړه په پارسي ژبه دي، خو تر ټولو مشهور اثر يې همدا مخزن الاسلام دی چې دده د بېلابېلو لیکلو او ترجمه کړو رسالو مجموعه ده. (د قصیده امالي، قصیده برده، د بیان عقاید نسفیه، خلاصه کیدانی او د لسو فرقو د عقاید بیان) رسالو ژباړې په مخزن کې شاملې دي. (د تجوید رساله) او د دروېزه (الفنامه) هم په دې مخزن کې خوندي دي.

څېړونکو له روښان سره د دروېزه د مخالفتونو او فکري جگړو په باب ډېر څه ویلي دي، اکثره په دې نظر دي چې د دروېزه له خوا دا فکري جگړې او د مخزن لیکل اساساً سیاسي انگېزه لري او د مغلو له درباره الهام اخلي، سره له دې چې ځینې لیکوال او څېړونکي فکر کوي چې هغه وخت په پښتنو کې بېلابېلې مذهبي فرقې وې، نو له روښان سره مخالفت هم د همدې مذهبي او فرقه یي انگېزو پر اساس و، خو ځینې نور بیا دا نظریه ردوي او وايي: ((دا څرگنده خبره ده چې د بايزيد روښان په زمانه کې ډېرې زیاتې مذهبي فرقې موجودې وې او ان خپله اکبر بادشاه هم د (دین الهی) په نامه یو نوی دین را ایستلی و، نو چېرته و اخوند دروېزه چې د اکبرخان په مقابل کې د مذهبي جهاد جنده پورته کړي؟ برعکس ده د اکبر پر مخالف او سیاسي رقیب باندې د کفر فتوا ولگوله. اخوند دروېزه پر دې ښه پوهېده چې روښان د هندوستان د پاچاهۍ خیال په سر کې لري، لکه چې وايي: ((دی ها له له ځانه خوښ شو چې مهدي شوم د مهدي چارې به کړمه لښکرې به کړم بنیادې هندوستان به ونیسمه. اوازې یې کولې گدې: هر چې آس لري راځي آس به ما پورې باسي. د اکبر بادشاه تنگې واړه زما دي.))^(۶)

اخوند دروېزه د پښتنو اتن ته گمراهي وايي، خو د گورگانیانو د دربارونو پر تنخواوو سترگې پټوي. همدارنگه دی د روښان پیروانو ته

له دې امله بد وایي چې هغوی سندرې ویلي، خو د اکبر دربار چې له سندرغاړو ډک و هغو ته څه نه وایي.

د پښتو یو وتلی لیکوال عبدالاکبر خان اکبر وایي: ((تر څو پورې چې بايزید د کورګانیانو د امپراتورۍ په مخالفت بیرغ نه و پورته کړی اخوند دروېزه دده په هکله داسې لیکلي وو چې هغه پابند د شریعت و، طاعت او عبادت کې به مشغول و، ډېر هوښیار، ځیرک او دانا سپری و او په حکمت هم پوهېده، خو وروسته اخوند دروېزه پر هغه فتوا ولگوله چې بايزید ملحد دی، پیر تاریک دی او خلک به لارې کوي)).

که څه هم اخوند دروېزه پخپله دا خبره تصریح کړې ده چې له بايزید سره دده مخالفت فقط پر دیني اصولو بنا دی او د اهل سنت او جماعت له عقایدو څخه مدافعه کوي، خو احتمال لري چې دروېزه به ځینې کترې او کنایې اورېدلې وي او یا به په خپله دې ټکي ته ملتفت شوی وي چې د روښانیانو پر ضد دده د تبلیغاتو انگېزه په بل ډول هم توجیه کېدی شي. دروېزه د خپل ځان د تبریه کولو لپاره کوښښ کړی دی او خپله غایه او انگېزه یې د روښانیانو په مخالفت کې داسې بیان کړې ده: ((دروېزه چې څه بیان کا واره دین د پاک نبي بیانونه، پښتانه په بله ژبه نه پوهېږي، ځکه دی یې په پښتو وروښیینه. واره دین د پاک نبي بیانومه وپوهېږي مومنانو، ددې پاک نبي له دینه په دا خپله ژبه پوه شئ افغانانو بل غرض مې په کې نه شته مگر دا چې شفقت کړم پر

عامیانو هر چې دا باور یې نه وي څه تهمت راباندې وایي هغه کس دې
ودرېږي له بې دینو له بې ایمانو.))^(۷)

اځوند دروبزه د روښان په باب خپله فکري جگړه جاري ساتي او وایي:
((پیر تاریک قایم اللیل و صایم الدهر دی. لیکن دننه په زړه کې کافر
دی.)) حمزه بابا په دې باب وایي: ((اوس نو دا فیصله خو به انصاف
پسند لوستونکي کوي چې کوم انسان ټول عمر روژه او ټوله شپه په
لمانځه ولاړ وي، هغه کافر کېدی څنگه شي او له زړه یې څوک خبر
وو؟))

ځینې څېړونکي په دې نظر دي چې له روښانیانو سره د اځوند دروبزه
د دښمنۍ انګېزه فرقه یې ده، خو علت یې سیاسي دی.

په مجموعي ډول د روښانیانو د غورځنګ په باب پوهان وایي چې: ((د
روښانیانو نهضت د شکل په لحاظ عرفاني او دمحتوی له مخې نشنل
عوامي حرکت و، هغه مورخان چې شکلیاتو او ظواهرپرو ته ارزښت
ورکوي، طبعاً روښاني نهضت په سطحي بڼه مطالعه کوي. یو شمېر
مورخان د ظاهري پېښو پر لیکنه بسنه نه کوي، بلکې غواړي چې د
ټولنیز انکشاف د عمومي قوانینو په رڼا کې د پېښو اصلي عوامل په
گوته کړي.))^(۸)

په ټولیز ډول گڼ پوهان همدا خبره راتولوي چې که د اخوند دروېزه او روښان ترمنځ د اختلاف انگېزه ظاهراً هر څومره مذهبي او فرقه یي بڼه ولري، خو ددې ټولو انگېزو تر شا سیاسي علت او قوت پروت دی.

(د یوسف زی پتهان) کتاب کې چې په اردو ژبه لیکل شوی دی، روښاني نهضت ته د ازادۍ غوښتنې تحریک ویل شوی دی. د کتاب مولف (الله بخش یوسفی د محمد عبدالشکور په حواله وایي چې بایزید انصاري یو صحیح مبلغ، رهنما، سیاست دان او اديب و، خو حضرت اخون دروېزه د مذهبي تعصب، ذاتي عناد او سیاسي اختلافاتو په وجه ده ته ملحد او زندیق وویل، مولف د اخوند دروېزه په باب لیکي چې د هغه اصلي نوم هم چاته نه دی معلوم، خو دی په خپله شجره کې وایي چې د مور له خوا تاتاری مغل او د پلار له طرفه یونانی یم. دی لیکي چې اخون دروېزه پښتو ژبې ته د پیر روښان د مخالفت په برکت ډېر خدمت کړی دی.

استاد پوهاند حبیبی د خپلې څېړنې د نتیجې په توگه وایي: ((روښانیانو پر پښتو باندې د گورگاني دولت د استبداد په مقابل کې قیام وکړ او د ازادۍ غوښتنې بیرغ یې پورته کړ، خو بابري دولت ددغه نهضت د مخنیوي لپاره کونښن وکړ چې پښتانه په خپل مینځ کې سره وجنگېږي، نو سیدعلي ترمذی او اخوند دروېزه چې له قدیمه یې له گورگانیانو سره خپلوي درلودله، ددې کار لپاره وگومارل شول.))

۳- له روښان او روښانیانو سره د اخوند پنجو فکري جنگونه:
د اخوند دروبزه په معاصرینو او مریدانو کې یو بل ډېر مشهور سړی
(اخواند پنجو) دی. دده اصلي نوم (عبدالوهاب) و، خو په خلکو کې د
(اخواند پنجو) په نامه مشهور و. ځینې وایي چې (سرمست روښاني) د
ملنډو په ډول پر ده باندې د (پنجو) نوم ایښی و.

سرمست روښاني به ویل چې عبدالوهاب د توحید او عرفان له مسایلو
څخه نه دی خبر او تر پنچ بنا زیات پر بل څه نه پوهېږي، نو ځکه یې
هغه (اخواند پنجو) باله، خو اخواند پنجو چې دا خبرې واورېدې، ویې
ویل: ((ازین چه بهتر خواهد بود که لقب من معلم پنچ بنای اسلام
باشد و دعا کرد که حق تعالی این لقب برای من تا قیامت قایم بدارد.))
اخواند دروبزه په خپل اثر (تذکره الابرار و الاشرار) کې هغه ستایلی او د
هغه په باب وایي ((ملا عبدالوهاب (مانکراوی) دانشمند مدقق و فقیه
محقق است..))

((اخواند پنجو له گورگاني پاچاهانو سره کلکه رابطه درلوده،
(عبدالحمید اثر) لیکي چې اخواند پنجو له گورگاني واکمنانو سره ددې
لپاره دوستانه تعلقات ساتل چې د هغوی په مرسته روښانیان او نور د
باطلو عقیدو خاوندان (دده په نظر) ورک او نابود کړي. اخواند پنجو به
د گورگانیانو مخالفان باغیان بلل او هغوی به یې تشویقول چې د اسلام
پاچاهانو ته غاړه کېږدي. د سیدعلي ترمذی، اخواند دروبزه او اخواند

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

پنجو له ویناوو څخه دا ټکي څرگندېږي چې دوی د پښتنو ازادو سیمو ته د یاغیانو په سترګه کتل او په دې یې دېره خواشیني ښودله چې د غرو خلک د امپراتورانو او حاکمانو تر نفوذ لاندې نه دي.

دروېزه په مخزن الاسلام کې د پیر روښان په باب وايي چې هغه هرې خواته پیغامونه ولېږل، نو زه او پیر دستګیر سیدعلي ترمذي په بايزيد پسې ورغلو. ((پس این فقیر هم همرا برفتم و او را چنان در دعوی خجل و شرمسار ساختم که سخن و دم زدن در حضور نتوانست تا لقب او را پیر تاریک کردیم و هکذا به کرامت و مرات گاهی با حضرت پیر و گاهی به تنهایی می شدم و این ملحد را خوار و خجل میساختم اما ازین جا که دین و ملت بی حکومت حکام اسلام تقویت نمی یابد فایده نکرد زیرا که بادشاهی اسلام نبوده تا سر او را ببرند.))

لکه څنګه چې دمخه مو وویل اخوند پنجو د اخوند دروېزه پلوی او دوست دی او دروېزه هم د سیدعلي ترمذي مرید او خلیفه دی. سربېره پر دې اخوند پنجو د بابر او همایون له خوا پالل شوی او سیدعلي د ګورګانیانو خوری دی، دوی ټول د پښتنو ازادې خوښوونې او استقلال غوښتنې ته بغاوت او فساد وایي او د روښانیانو پر ضد سخت پروپاګند کوي، اخون پنجو جلال الدین اکبر ته چې د (دین الهی) خپرونکی دی او ماینه یې بت پرسته ده، دعا کوي چې پر یوسفزیو مسلمانانو، عبدالله خان ازبک او روښانیانو باندې بری ومومي،

دا هم څرگنده ده چې جلال الدین اکبر د ټولو مذهبي فرقو په نسبت له چشتیانو سره زیاته علاقه لري او سیدعلي، دروېزه او پنجو درې واړه د همدې طریقې پلویان وو.

لنډه دا چې د پنجو، دروېزه او سیدعلي چې هر څه له لاسه او فکره پوره وو، هغه یې د روښان او روښانیانو پر وړاندې تر سره کړل، تر پنجو وروسته د دروېزه نورو مریدانو هم د روښان او روښانیانو پر ضد ډېرې فکري جگړې او هڅې کړې، خو دلته د هغو ټولو له یادولو څخه تېرېږو.

۴- له روښان سره د ځینو نورو ملایانو مناظره:

روښان سره نه یوازې سید علي ترمذي، اخوند دروېزه او د هغو مریدان مخالف وو او وخت پر وخت یې د یو بل نظریات رد کړي، بلکې نور ملایان، اخوندان، ملکان، شیخان، دروېشان او نور خلک چې د ترمذي او دروېزه په فرقه یې گروپونو پورې تړلي نه وو، هغوی هم د پیر روښان له نظریاتو سره مخالف وو، د پیر روښان نظریات دا مهال تر نورو نوي وو، طبیعي خبره ده چې هرې نوې پدیدې سره په طبیعي ډول حساسیت ښودل کېږي، ددې ډول اشخاصو له جملې څخه چې د روښان له نظریاتو سره مخالف وو، (ملک لودي، مولانا ذکریا) او د هغه زوی (احمد) شامل وو، دوی له بایزید سره مناظرې ته کېناستل، مولانا ذکریا ورته وویل چې ای بایزید له خدای (ج) نه ولې نه وېرېږې، هغه څه وایي چې د ویلو نه دي او هغه څه کوې چې د کولو نه دي؟ یو دا

چې ځان ته پیر وایې، دویم وایې چې ماته الهام کېږي، درېیم دا چې خلک منافق بولې او هغه چې د کولو نه دي هغه دادي چې یو خو په درواغو پیري کوي، دوهم د پلار او ورور په خبرو عمل نه کوي، درېیم دا چې کبرجن شوی یې، د مسلمانانو دین کې دې درز اچولی دی او دېرې نورې پوښتنې یې وکړې. بایزید هرې پوښتنې ته په خورا تفصیل او دقت او د ایتونو او حدیثونو په رڼا کې ځوابونه ورکړل، له هغې جملې څخه یې د خپل پلار او ورور د خبرو د نه منلو په باب وویل: ای مولانا ذکرېا! زه چې د پلار او ورور خبره نه منم، هغه په دې خاطر ده چې له دین څخه مې دنیا ته مخ اړوي او هر څوک چې بل څوک د حق له لارې څخه دنیا ته اړوي نو داسې خلک خدای پاک جاهلان بللي دي، لکه کله چې نبي علیه السلام د نبوت اعلان وکړ، نو ابو طالب، ابو جهل، ابو لهب او نورو ورته وویل چې دغه لار پرېږده هغې لارې ته اوږه ورکړه چې زموږ او نورو خلکو د دود او دستور لار ده. همداسې نورې پوښتنې یې ورته ځواب کړې. بیا پیر روښان له ملا ذکرېا څخه پوښتنه وکړه: ای ذکرېا زه درڅخه د (الف) او (ب) د تورو د معنی او حقیقت تپوس کوم، که ځواب دې راکړ نو منم چې ته د توحید پر علم پوهېږې، ذکرېا ورته وویل: ښه ده تپوس وکړه. پیر روښان ورته وویل چې ټول څو توري دي؟ ذکرېا ځواب ورکړ چې نه ویشته دي، پیر روښان ور څخه بیا پوښتنه وکړه چې ووايه کوم توري په خدای تعالی پورې تعلق لري، کوم یې په پیغمبرانو پورې او کوم کوم یې په جنت اودوزخ پورې؟

ملا ذکر یا ځواب ورنکړای شو، پیر روښان ورته وویل چې د نه ویشته تورو ځواب نه درځي نو د توحید پر علم به څنگه پوی شي؟! (۹)

ب - د روښان انگېزه یې او فزیکي جنګونه:

مخکې تر دې چې روښان سیاسي، فکري او مذهبي بلوغ ته ورسېږي په کورنۍ کچه له یو لړ داسې ستونزو او مشکلاتو سره مخ شو چې که فزیکي جگړه ورته ونه وایو، نو داسې ذهني جگړه خو ورته ویلای شو چې روښان یې تر فزیکي هغې هم زیات ځورولی او کړولی دی، دې ډول تاوتریخوالی که څه هم سیاسي انگېزه او علتونه نه درلودل، خو روښان ته یې ډېر زیات علمي او اقتصادي زیانونه اړولي دي، دلته غواړو دې ډول ټکرونو ته هم نغوته وکړو.

۱ - له زده کړو بې برخې کېدل:

کله چې بايزيد قران کریم ختم کړ، نو غوښتل یې چې خپلې زده کړې پسې وغځوي، علم سره یې ډېره علاقه وه، خو د میرې مور (فاطمې) د پټ او ښکاره مخالفت او همدارنگه د پلار د سستیا او څه نا څه مخالفت له امله یې د نورو زده کړو مخه ونیول شوه، روښان دې کار خواشیني کړ، خو هېڅ چاره یې نه درلوده، ان تر دې چې روښان له (ملا پاینده) څخه قران ختم کړ، د هغه وخت رواج و چې ملا ته به یې اس، غوا او یا پسه په ډالۍ کې ورکول، خو د روښان پلار (عبدالله)، د

روښان لپاره دا ډالۍ ورنه کړه او روښان د خپلو همصنفيانو له خوا له پېغور سره مخ شو، دې کار پر روښان سخت بد اغېز وکړ، دا عمل ددې سبب شو چې روښان نور درسونه پرېږدي او تجارت ته مخه کړي، ان تر دې چې له خپله پلاره يې د (قدوري) او (لباب الاخبار) کتابونه لوستل، هغه يې هم پرېښودل او تجارت ته يې مخه کړه.

۲- له ميرې سره خوابدي او ټکر: روښان لا ډېر کوچنی (۷) کلن و چې د مور يې بي (امنې) له نعمته بې برخې شو، (د روښان پلار) قاضي عبدالله) دده پالنه خپلې بلې مېرمنې (فاطمې) ته وسپارله او روښان يې پر دې پوه کړ، د ميرې عزت کوه چې رخه او کينه درسره ونه کړي، د روښان له ډېر ښه چلند سره سره بيا هم داسې وخت راغی چې ميرې يې پرې د غلا تور پورې کړ. دا وخت بايزيد د شپاړسو کلونو و، د عبدالله له کور څخه د گانو او پيسو غلا وشوه، د عبدالله ښځې (فاطمې) پر بايزيد گومان وکړ، عبدالله بايزيد ته وويل چې که دا غلا تا کړې وي نو ښه به وي، چې اقرار پرې وکړې، خو بايزيد انکار وکړ، فاطمې ورته وويل، چې سوگند دې وخورې، بايزيد ځواب ورکړ چې دا مال زموږ د ټولو شريک دی، که ټول سوگند وخورې، نو زه به يې هم وخورم، په دې خبره فاطمه ډېره په غوسه شوه، درې کاله يې له بايزيد سره خبرې ونه کړې، بايزيد ته چا وويل چې دعوه پر تا ده، سوگند درباندي لازم دی، بايزيد سوگند ته تيار شو، خو فاطمې ورته وويل،

چې د سوگند پر ځای هسې ووايه چې که دا غلاما کړې وي، نو د خپلو نېکيو ثواب مې دې ستا شي، بايزيد همداسې وويل، خو فاطمه خوشاله نه شوه.))^(۱۰)

۳- له پلار سره تاوتريخوالی:

د روښان دویم کورنی تاو تريخوالی يا نسبي جگړه له خپل پلار (عبدالله) سره د مال د وېش پر سر وه، روښان د خپلې ميرې او پلار سلوک دېته اړ کړ چې له خپل پلاره د بېلتون غوښتنه وکړي او د کورنۍ په شريک مال کې د خپلې برخې د اخیستو غوښتونکی شي. دې کار دده او پلار تر منځ اوږدې ناندرۍ رامنځته کړې، جرگې او مرکې په کې وشوې، خو بيا يې هم پلار حاضر نه شو چې ده ته خپله برخه ورکړي. يو وخت يې د پلار پر کور اور ولگېد، روښان بيا هم خپل پلار سره مرسته وکړه، تر اوږده ځنډ او بېلابېلو پلمو وروسته يې روښان ته يو څه مال او يو غلام په برخه کې ورکړل. غلام يې د خپل پلار په ټينگار د موقت وخت لپاره بېرته هغه ته ورکړ، خو هغه غلام سره شخړه وکړه، په پای کې د روښان او پلار تر منځ يې بيا د غلام پر سر شخړه رامنځته شوه، لنډه دا چې د مال د وېش پر سر د روښان او پلار تر منځ اوږده خوا بدي رامنځته شوه، خو کله چې روښان له خپل پلاره جلا شو، اقتصاد يې ډېره وده وکړه.

ددې ترڅنګ روښان په کوچنیوالي کې له نورو ګڼو ستونزو او ټکرونو سره مخ شوی چې د هغو ټولو له تفصیل څخه تېرېږو.

۴- د پیر روښان د تړلو هڅه:

کله چې پیر روښان فکري بلوغ ته ورسېد، د پیرۍ پراوونه یې ووهل او پنځه کلنه څله یې تېره کړه، نو بیا یې په جارد خدای تعالی د توحید چغه پورته کړه، نو ډېر خلک یې د پیغام اورېدو ته راټول شول، دا مهال ده پر یو شمېر خلکو د شرک تور پورې کړ چې لا یې هم خدای (ج) په اساسي مانا او د وحدانیت په مفهوم نه دی پېژندلی، ده دا خلک مشرکان او منافقان وبلل، دې کار ځینې پیران، عالمان او دروېشان د روښان دښمنۍ ته وهڅول، (عبدالله) او (یعقوب) د ښار ځینې غافل عالمان او جاهل پیران او ملکان سره راټول کړل او هغو ته یې وویل چې بازید لېونی شوی دی، راځئ چې هغه وټرو، په دې کسانو کې دغه کسان شامل وو: ((عبدالله او یعقوب) د پیر روښان پلار او ورور) (ملا ذکریا) له اتو واړو زامنو او یوه لمسي سره، (ملک خواجه ویس) له شلو تنو سره، (ملک خواجه بن میرو او عثمان) له نهو تنو سره، (عثمان بن ممه او علي خان) له پنځو زامنو سره او دغه راز نور ګڼ خلک، کله چې د روښان مريدان او ملګري خبر شول نو هغوی هم د روښان ملاتړ ته راودانګل، د دواړو خواو تر منځ مناظره پیل شوه، له روښانه ډېرې پوښتنې وشوې، هغه مستدل ځوابونه ورکړل، د پیر

روښان منطق او دلیل پر مخالفینو ښه ونه لگېد، خبره تاوتریخوالي ته ووته، د مخالفینو له جملې څخه د روښان پلار (عبدالله) او ورور یې (یعقوب) وویل چې روښان لېونی شوی دی، د روښان ورور یعقوب وویل چې روښان زما ورور دی خو لېونی شوی دی، باید ویې تړم، چې کله په خود شو بیا به یې بېرته خوشې کړم، خو روښان ورته وویل چې ته د خدای له احکامو او د پیغمبر (ص) له حدیثو ناخبره یې اول باید زه تا و تړم، د دواړو خواو تر منځ تاوتریخوالی تورې ایستلو ته ورسېد، خو په پای کې څو ملکان او مشران د دواړو تر منځ شول او د جگړې مخنیوي وشو.

۵- د اغاز پور جنگ:

بایزید د خپلې لارې د تلقین لپاره یو وخت خپل ټاټوبی پرېښود، (تیراه) ته ولاړ او د تیراه د استوګنې په موده کې ډېر اړیدي، ورکزي، بنگښ او تیراهي دده تابع شول او دده لاره یې غوره کړه.

له تیراه نه پېښور ته لاړ، پدې سیمه کې یې هم ډېر خلک مریدان شول، د پیرۍ او اوزه یې هرې خواته خوره شوه او شهرت یې ډېر شو.

دغه وخت (ملک حبیب الله) ورسره مخالف شو او د پېښور مغلي حاکم (جانس خان) ته یې دده شکایت وکړ، جانس خان څو تنه پوه کسان د بایزید د احوالو د معلومولو لپاره ده ته ولېږل، هغو خلکو چې له بایزید

سره خبرې وکړې، بېرته جانس خان ته راغلل او ورته یې وویل چې بايزيد يو کامل دروېش دی، بیا نو جانس خان ملک حبیب الله راوغوښت او ویې راټه. دده بیا هم د زړه سوډه ونه شوه، کابل ته ولاړ چې د (میرزا حکیم) وزیرانو ته د پیسو د ورکولو په وسیله د بايزيد د مرگ حکم ترلاسه کړي، خو میرزا حکیم بايزيد کابل ته وغوښت او په کابل کې میرزا حکیم، (قاضي خان) ورولېږه، تر خبرو، مباحثې او پوښتنو ځوابونو وروسته قاضي خان، میرزا حکیم ته وویل چې بايزيد کامل پیر دی.

د کابل په همدې سفر کې میرزا حکیم بايزيد ته وویل چې: پښتانه ستا په قدر څه پوهېږي ته په دوی کې څه کوي؟ بايزيد ځواب ورکړ: زه په دوی کې پیدا شوی يم او د دوی يم، نو باید دې چې دوی ته لار وښییم.

بايزيد له کابل نه بېرته پېښور ته راغی او له پېښور نه هشنغر ته ولاړ، په هشنغر کې یې ډېر مامزې مريدان شول.

دغه مهال یوه واقعه داسې پېښه شوه، چې له هندوستانه راغلی یو کاروان دلته لوټ شو، ددې لوټ په مقابل کې مغلي واکمنو پر هغه کلي او خلکو ناتار جوړ کړ، پر تالانگرو سربېره یې د ښځو او ماشومانو پر وژلو هم لاس پورې کړ او پاتې ښځې، نر او ماشومان یې بندیان کړل، له دې ناتار څخه چې بايزيد روښان خبر شو، نو یې میرزا حکیم ته ولیکل

چې د کاروان لوتوونکي خو تنه مجذوبان وو، دوی خپله سزا ولیدله،
بنځې او ماشومان یې څه گناه لري هغه باید خوشې کړای شي؟

کله چې دا خط د میرزا حکیم د وزیرانو لاس ته ورغی، نو میرزا یې دده
پر ضد ولمساوه او میرزا حکیم د پېښور صوبه دار (معصوم خان) ته
ولیکل، چې بايزيد روښان ونیسي، بايزيد چې له دې حکمه خبر شو، نو
له (هشنغر) څخه (توتې) ته ولاړ، مغلي لښکر هغه ځای ته پسې ورغی،
بايزيد او دده پلویان مريدان یې محاصره کړل، نو بايزيد دې ته اړ شو
چې په نره د مغلي لښکر مقابله وکړي، د بايزيد روښان لومړنی جنگ
په دې ځای کې واقع شو، نو یې په بیا پردې ځای د (اغازپور) نوم
کېښود او کومو روښانیانو چې په دې جنگ کې گډون درلود هغه یې
(اغاز پوریان) وبلل.

روښان له خپلو پیروانو سره له دې جنگه بريالی راووت بیا تیرا ته ولاړ،
څه موده پس د یوسفزو ملک ته ورغی. د آغاز پور جنگ ترڅنګ پر
روښان باندي د هغه د سفرونو او همدارنگه د استوګنې پرمهال نور
جنگونه هم تحمیل شوي چې دلته د هغو ټولو له څېړلو تېرېږو.

بايزيد روښان د حالنامې د روایت مطابق د آغازپور له جنگ نه دوه نیم
کاله وروسته وفات شو، د آغاز پور د جنگ تاریخ د خیرالبیان د حیدر
آباد دکن د سالار جنگ د میوزیم له نسخې (۹۸۳هـ ق) کال راوړي، نو

په دې حساب به بايزيد روښان د (۹۸۵هـ ق) کال په جريان کې وفات شوی وي.

ج - د روښانيانو جنگونه:

کله چې روښان وفات شو، نو دا په دې مانا نه وه چې روښاني غورځنگ ختم شو. ((د بايزيد تر مړينې وروسته دده بله کړې ډيوه مړه نه شوه، بلکې دده اولادې او پيروانو دده پر پرانيستلې لار يون وکړ او دده عرفاني او حربي سنگر يې تر کلونو کلونو پورې تود وساته، بايزيد روښان په ځوانۍ کې د خپل تره له لور يې بي شمسو سره واده کړی و، چې له دې ماينې نه يې پنځه زامن او يوه لور درلوده، د زامنو نومونه يې دا دي: (شيخ عمر، خيرالدين، نورالدين، کمال الدين او جلال الدين)، بايزيد روښان بله ماينه هم درلوده او له هغې څخه يې يو زوی درلود، چې (دولت) نومېده. د بايزيد ټول زامن د خپل پلار د لارې پيروان او ددې لارې سر سخت پلويان وو، ډېرو يې ددې لارې د تبليغ او د روښان په لاس د بلې کړې ډيوې د روښانه ساتلو په لاره کې خپل سرونه هم بايلل. د بايزيد تر مړينې وروسته د روښانيانو خلافت د بايزيد مشر زوی شېخ عمر ته ورسېد، چې دده د خلافت زمانه د (۹۸۵-۹۹۹) هـ ق کلونو تر منځ ټاکل کېدی شي، تر (شيخ عمر) وروسته (جلال الدين) ددې ډلې مشر شو، چې د (ډاکټر ميرولي خان مسود) د تحقيق له مخې دده د خلافت دوره (۹۹۹ نه تر ۱۰۱۲ هـ ق)

پورې اټکل شوې ده، تر جلال الدین وروسته د (شیخ عمر) زوی (احداد) د روښانیانو خلیفه شو، چې د خلافت دوره یې له (۱۰۱۲) نه تر (۱۰۳۲هـ ق) کال پورې وه او تر احداد وروسته دده زوی عبدالقادر خلیفه شو، چې تر (۱۰۴۴هـ ق) کال پورې یې د دې ډلې مشري کوله.

په حالنامه کې راغلي، چې د بايزيد روښان کورنۍ څلور پښته د افغانانو پر قبیلو حکومت وکړ، (اویا) کاله د هند د مغلي باچهي له لښکرو سره وجنگېدل، چې کله به غالب او کله به مغلوب وو، خو هېڅکله یې پرې کامل بری نه و موندلی. د بېلگې په توگه د جلال الدین او (راجه مان سنگه) لومړۍ، دویمه او درېیمه جگړه، د پېښور له صوبه دار سره د جلال الدین جنگ، له (عبدال مطلب خان) سره د جلال الدین جگړه، له جلال الدین څخه د اېریدو او اورکزيو اوبنتل، د مغولو له خوا (د وحدت، ولیداد او بي بي کمال خاتون) او ورسره ملگرو بنديانېدل، د مغولو له قیده د احداد خلاصېدل، د جلال الدین حضور ته د کندهاریانو راتگ، د غزني د کلانیول او د جلال الدین شهادت، د احداد خلافت او جگړې، د لښکرخان بخشي او احداد جنگ، له جلال خان گگر سره د عبدالقادرخان جنگ او نورې هغه مهمې پېښې دي چې د روښانیانو په تاریخ کې خاص ځای لري او د ټولو څېړل یې ددې لیکنې په وس کې نه دي. د وخت په تېرېدو سره روښانیان د خپل منځي اختلافونو له امله یو له بل نه جلا شول او په پای کې د پاچا تابع

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

شول، (۱۰۲۸هـ ق یا ۱۰۲۹هـ ق) کال شاوخوا رشید خان (الهداد) د جلال الدین زوی د خپلې خور له مېړه او تره زوی (احداد) سره مخالف شو، د روښان پیر ډله دوه ځایه شوه، یو ځای له (احداد) سره په تیرا اود روه په غرو کې له مغلو سره جنگ ته پاتې شوه او بله ډله د (الهداد) په مشرۍ هند ته ولاړه او د جهانگیر بادشاه په ملازمت کې شامله شوه، منصبونه او جاگیرونه یې ترلاسه کړل او د مغلي باچا د پاچاهۍ د تینګښت لپاره یې د هند په ځمکو کې تورې ووهلې.

د عبدالقادر تر مړینې وروسته د عبدالقادر مور دده له لښکرو سره د خپل ورور (رشید خان) او د مغلي باچا (شاه جهان) په بلنه هند ته ولاړه او دا نهضت هم ورسره پای ته ورسېد.) د (اویاو کلونو) په ترڅ کې د روښانیانو او مغلو تر منځ ناشمېره جنگونه وشول چې د ټولو څېړنه د بېلابېلو اوردو لیکنو او ځانګړو اثارو د لیکلو ایجاب کوي.

اخځونه

- (۱) د بايزيد روښان عرفاني او فلسفي څېره، محمد اکبر گر گر، د افغانستان د علومو اکاډمۍ، ۱۳۶۹ ل کال، ۳۳ مخ
- (۲) پير روښان او روښاني انقلاب، سيف الرحمن مسعود، پېښور يونيورستي بک ایجنسي، ۱۳۷۷ ل کال، ۴۱ مخ.
- (۳) د پښتو ادبياتو تاريخ، (لرغونې او منځنۍ دورې)، سرمحقق زلمی هېوادم، دانش خپرندويه ټولنه، ۱۳۷۹ ل کال، ۸۸ مخ
- (۴) د پښتو ادبياتو تاريخ (لرغونې او منځنۍ دورې) سر محقق زلمی هېوادم، دانش خپرندويه ټولنه، ۱۳۸۹ ل کال، ۹۳، ۹۵ مخونه
- (۵) د پښتو ادبياتو تاريخ (لرغونې او منځنۍ دورې) سرمحقق زلمی هېوادم، دانش خپرندويه ټولنه، ۱۳۷۹ ل کال، ۱۰۹-۱۱۰ مخونه
- (۶) مخزن الاسلام، اخوند دروېزه، پښتو اکاډمي، پېښور يونيورستي بک ایجنسي، ۱۹۴۹ م کال، ۱۲۳ مخ.
- (۷) مخزن الاسلام، اخوند دروېزه، پښتو اکاډمي، يونيورستي بک ایجنسي، ۱۹۴۹ م کال، ۱۲۶ مخ.
- (۸) ادبي څېړنې، څېړندوی محمد صديق روھي، ننگرهار پوهنتون، ۱۳۶۰ ل کال، ۱۴۸ مخ.
- ۹- پير روښان او روښاني انقلاب، سيف الرحمن مسعود، پېښور يونيورستي بک ایجنسي، ۱۳۷۷ ل کال، ۶۲-۷۵ مخونه.
- (۱۰) پير روښان او روښاني انقلاب، سيف الرحمن مسعود، پېښور يونيورستي بک ایجنسي، ۱۳۷۷ ل کال، ۵ مخ.

دا د (محمد تقوي گلیان) لیکنه ده چې ما (یون) له فارسي څخه پښتو ته راژباړلې ده.

د ژبپوهنې د ښوونځیو لنډیز

عرب ژبپوهنه:

د عربو تر منځ د ژبې د ګرامر لیکنې پیل د څلورم خلیفه حضرت علي کرم الله وجهه د خلافت زمانه ګڼل کېږي، داسې ښکاري چې عربو تر دې وړاندې د ژبې د جوړښت په باب څه ضروري فکر نه و کړی، دا په داسې حال کې و چې عربو د هنر په بېلابېلو برخو، لکه: شعر ویلو، داستان ویلو، ستاینو او په ټولیز ډول په ګرنيو یا فوکلوريکو ادبیاتو کې لوی لاس درلود.

د قران کریم تر نزول پنځوس کاله وروسته، د عربستان پر مرکزي ګرډود باندې مسلط او واکمن کسان ډېر کم شوي وو او نور نو چا د پیغمبر (ص) د زمانې په عربي لهجه خبرې نه کولې. ښکاره خبره ده چې حضرت علي کرم الله وجهه د مطرحو شخصیتونو داسې یوه ډله وګومارله چې قران په همغه لومړنۍ بڼه ولولي.

عربي ژبه د سپېڅلي قران ژبه (کلام العرب) وبلل شوه. کلام العرب په کتبي یا لیکنۍ بڼه موجود نه و، ځکه نو د علومو یوه لړۍ رامنځته شوه

چې (علوم العربیه) گنیل کېدله، په دې کې بیا دوه برخې یا خانگې شاملېدلې:

علم الايام: د مهمو تاریخي پېښو او حوادثو علم چې سینه په سینه له یوه پښت څخه بل ته لېږدېده.

علم الانساب: هغه علم چې په هغه کې د کلام ویناوال په پام کې نیول کېده؛ که چېرې د هغه نسبت د پیغمبر (ص) د زمانې پېژندل شویو او معتبرو څېرو ته رسېده، نو بیا د هغه کلام دلیل او حجت گنیل کېده.

د اسلامي ژبپوهنې د اوج نقطه اتمه میلادي پېړۍ وه، چې له دویمې لېږدیزې (هجري) پېړۍ سره سمون خوري.

د عربي ژبپوهنې په ښوونځي کې بیا دوه ښوونځي وو یا دوه لارې وې: یوه (بصره) او بله (کوفه) یا د بصري ښوونځي او د کوفی ښوونځي. (خلیل) او د هغه شاگرد (سیبویه) د بصري ښوونځي له ډېرو نامتو څېړندویانو څخه وو. سیبویه د (الکتاب) په نامه د عربي ژبې د گرامر په باب یو دقیق او مفصل اثر لیکلی دی. ده په اتمه میلادي پېړۍ کې ژوند کاوه.

سیبویه د لومړي ځل لپاره د عربي ژبې گرامر ته د یوه سستم په توگه وکتل. د نړۍ له لومړیو او ډېرو نامتو گرامر لیکونکو څخه بیا د هند

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

(پانې نی) و چې تر میلاد وړاندې په درېیمه یا څلورمه پېړۍ کې یې د (سانسکریت) ژبې ګرامر په ډېرې ځیرتیا سره تدوین کړ.

طبیعتوال او تړونوال:

په یونان کې د طبیعتوالو او تړونوالو په نامه دوه مهمې ډلې وې. طبیعتوال په دې نظر وو چې ژبه طبیعي ماهیت لري، نو له همدې کبله د لغتونو مانا او منشا د هغو په صورت کې پیدا کولای شو. د طبیعتوالو د نظر پر خلاف د تړونوالو یا قراردیانو نظر دا و چې د لغتونو او د هغو د مانا تر منځ د رابطې پیدا کول، له هغه تړون یا قرار داد څخه سرچینه اخلي چې د انسانانو تر منځ شوی وي.

د یونان نامتو فیلسوف (اپلاتون) طبیعتوال او د هغه شاګرد (ارستو) بیا د هغه پر خلاف تړونوال و یانې د قراردادي نظریې پلوی و.

نوي ګرامر پوهان:

د نولسمې پېړۍ په وروستیو دوو لسیزو کې نویو ګرامر پوهانو د غریزو بدلونونو د نظم په باب نوی نظر وړاندې کړ. هغوی په دې نظر وو چې غریز بدلونونه یو ناڅاپي، اتفاقي یا خپلسري نه دي، بلکې د هر بدلون لپاره کېدی شي یو علت او وضاحت پیدا شي. دې ډلې په عمومي ډول له فلسفي مباحثو څخه ډډه وکړه او د ژبې د منشا په شان مسایل یې

د ژبپوهنې له محاسباتو څخه وایستل. د ژبپوهانو دا ډله د هغو د ځوانۍ (متوسط عمر) له امله د نویو گرامر پوهانو په نامه مشهوره شوه. د نویو گرامر پوهانو له مهمو دریځونو څخه یو هم ژبې ته له تاریخي پلوه د هغو کتنه وه. نن ورځ د دوی دا نظریه چې په مشخص زمان او مکان کې ژبني بدلونونه اساساً د یوه نظم او قاعدې تابع دي، منل شوي ده. د دغه ښوونځي زیاتره پلویان المانیان وو. په انگلستان کې (رایت)، په فرانسه کې (انتوان میه)، په امریکا کې (بواس)، (سایبر) او (بلو مفیلد) په دې ښوونځي کې روزل شوي کسان وو.

جور بنسټپالي:

د (۱۸۷۵-۱۹۱۳م) کلونو په بهیر کې (فردینان دو سوسور) چې یو سویسي ژبپوه و، د ژبې علمي ارزونه پیل کړه. سوسور د نوې ژبپوهنې پلار دی. ده په ژنیو کې د ژبپوهنې د تدریس چارې پر مخ وړلې، سوسور په خپله، هېڅکله د ژبپوهنې نوي مفاهیم او اصول تدوین نه کړل، خو پر (۱۹۱۶م) کال یانې دده تر مرگ درې کاله وروسته دده شاگردانو د (عمومي ژبپوهنې درسونه) په نامه دده یو کتاب خپور کړ. سوسور د نوې ژبپوهنې د یوه بنسټگر په توگه پېژندل کېږي. ده د ژبې د علمي ارزونې او توصیف لپاره څو بنسټیز توپيرونه او مفهومونه راوپېژندل او هغه یې د یوې عمومي نظریې د چوکاټ په بڼه وړاندې کړل.

د ژبې او وینا تر منځ توپيرونه:

ژبه د ضروري او ټولنيزو تړونونو يا قراردادونو ټولگه ده، چې د وينا په بڼه څرگندېږي. وينا مادي، فيزيولوژيکه او اروا پوهنيزه پدیده ده. ژبه د هغې ټولنې زېږنده ده چې ويناوال وگړي يې په کې اوسي او په طبيعي ډول يې زده کوي، په داسې حال کې چې وينا د فرد هغه عمل دی چې د ويناوال وگړي په غوښتنه رامنځته کېږي.

سوسور د غږ د بڼې او مانا تر منځ اړيکي د خپل زړه يا خپلې خوښې يو قرارداد بولي، بل مفهوم چې سوسور پرې ټينگار وکړ، هغه د غږ د ليکنې بڼې وړاندې کول دي. غږيزه بڼه اورېدونکې څپې دي چې پر خپل وخت جاري کېږي.

ليکنې ځانگړتيا، د ژبې د نښې په توگه، د ليکلو پر مهال په نښه ډول څرگندېږي. سوسور له دوو بېلابېلو ليدلورو د يوې ژبې پر څېړنې ټينگار وکړ:

الف - په خاص وخت کې د يوې ژبې د موجود نظام څېړنه چې دېته هممهاله ژبپوهنه وايي.

ب - د زماني په بهير کې د يوې ژبې د تاريخ او د هغې د بدلونونو څېړنه چې دېته مهاليزه ژبپوهنه وايي.

د سوسور دوه گوني ليدلوري په دې ډول دي:

د وینا غږونه هم د غږیز اغېزو ځانگړتیاوې لري، چې د غوږو په وسیله درک کېږي او هم ویناوال غږي را ټوکوي. په بله وینا د وینا ژبه د اورېدو ژبه ده.

د ژبې پدیده له یوې خوا له غږونو او له بلې خوا له مفاهیمو سره اړیکې لري.

له دې کبله نو د ژبې پدیده مادي - ارواپوهیزه پدیده ده.

د ژبې پدیده هم فردي او هم ټولنیزه ده.

د جوړښت او شبکې مفهوم:

سوسور په دې نظرو چې ژبه د اړیکو یو جال یا شبکه ده، دی د دې شبکې لپاره د بڼې یا (صورت) اصطلاح کاروي.

زنځیره یې جوړښت:

سوسور ژبه یوه زنځیره جوړښت ته ورته جوړښت باله، چې کلمې یې تر یوې بلې وړاندې وروسته ادا کېږي. سوسور هغه کړنه چې دی ورته د ژبې د شبکې په توگه قایل دی (دلالته) په نامه یادوي. د ژبنيو (شبکو) واحدونه له اختیاري نښو نښانو څخه جوړېږي. د (دال او مدلول) له نښو څخه راپیدا کېږي.

(دال) ژبني بڼه یا صورت دی او (مدلول) یې مانيز.

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

تر سوسور وروسته جوړښتپالې ښوونځۍ له یو لړو بدلونونو سره مخ شو او له هغه څخه درې نور جوړښت پالې ښوونځي راوتوکېدل چې په دې ډول دي.

۱- امریکایي جوړښتپالې ښوونځۍ:

په امریکا کې جوړښتپالې ښوونځۍ په (۱۹۳۰م) کلونو کې راوتوکېدل امریکایي جوړښتپالې ژبپوهنه د سوسور د نظریاتو پر بنسټ رامنځته شوه.

په امریکایي جوړښتپالنه کې د پوهانو او ژبپوهانو زیاتره پاملرنه هغو سره پوتکو ژبو ته وه چې په ډېرې چټکۍ سره د له منځه تلو په حال کې وې. امریکایي ژبپوهنه د خلکو د پېژندنې په فکر کې وه. په امریکایي جوړښتپالنه کې د ژبې اسکلیټ اوچوکاټ مهم دی. یانې دا چې خلک څه وایي، نه د ژبې جوړښت یا دا چې مور څه فکر کوو همغه خبره سمه ده.

ددې ښوونځي له نامتو پوهانو څخه یو هم (فرانس بواس) (۱۸۵۸-۱۹۴۲م کلونه) دی. بواس یو ولس پوه او تېر پوه و چې د سره پوتکو د ژبو څېړنې ته یې ملا وتړله او ددې د ژبو د گرامر مقولې، له هغې جملې څخه نوم، ضمیر او فعل یې د هندو اروپایي ژبو له مقولو سره پرتله کړل.

المانی الاصله امریکایي ژبپوه او ولس پوه (اډوارډساییر) په ولس پېژندنه کې خپله دوکتورا، د سره پوټکو مطالعې ته په لېوالتیا سره ترلاسه کړه. ده د سرو پوټکو د ژبو پر څېړنې سربېره د ژبې عمومي څېړنه هم وکړه. (ژبه) دده د کتاب نوم و چې پر (۱۹۲۱م) کال خپور شو.

ساییر د خپلژبیزې نظریې له سر لارو څخه دی. دی په دې نظر و چې هره ژبه له دې نړۍ څخه زموږ د اندونو څرگندویه ده.

ساییر فکر او اندیشه د وینا بالقوه منځپانګه ګڼله، پر همدې بنسټ ساییر ژبه په خپل زړه د وینا د هغو نښو نښانو مجموعه ګڼله چې د یوه فکر یا مانا د ذهني صورت څرګندونه کوي.

(بنیامین لی ورف) د (ساییر) د شاگردانو له جملې څخه و، چې د امریکا په (ماسا چوست) ایالت کې دې نړۍ ته سترګې وغړولې دی اصلاً کیمیاپوه و، خو د سره پوټکو د ژبو له څېړنو سره یې لېوالتیا لرله. (ورف) په دې نظر و چې د هرې ټولنې ټول وګړي د یوې ژبنۍ دایرې له مخې خپل ځان ته نه ګوري، بلکې د خپل ځانګړي فکر له مخې ځان سره چلند کوي. ورف د سره پوټکو د ژبو تر څېړنې او مطالعې وروسته اعلان وکړ چې بېلابېلې ټولنې او قومونه په خپل چاپېریال کې د پېښېدونکو واقعیتونو په اړه بېلابېل ژبنی درک لري.

دا ډول موندنې ددې سبب شوې چې د ژبې په باب یوه فرضیه وړاندې شي. دا فرضیه په حقیقت کې د (سایبر) او (ورف) د نظر زېږنده وه. د سایبر او ورف فرضیه چې پر (۱۹۶۰م) کال خپل اوج ته ورسېدله، د ژبې او تفکر تر منځ رابطه په ډاگه کوي. د ژبې د نسبت دې اصل ته په کتو، ژبه د نړۍ شموله کلمو څرگندویه نه ده. د هر انسان تفکر د هغه له مورنۍ ژبې څخه اغېز اخلي. هر شخص اړ دی چې نړۍ د خپلې ژبې له دريځې څخه وگوري. انسانان یوازې هغه تجربې راخپلوي چې هغو ته په خپله ژبه کې مفاهیم ولري او ژبې بیا د خپلو بېلابېلو ظاهري جوړښتونو له مخې د بهرنۍ نړۍ بېلابېل تصویرونه منعکسوي.

د ساري په توگه د انگلیسي ژبې په اندول په (اسکیمويي) ژبه کې د (واورې) د مفهوم لپاره بېلابېلې کلمې شته، په داسې حال کې چې په عربي ژبه کې د (شگې یارېگ) لپاره بېلابېلې کلمې موجودې دي، له دې څخه دا نتیجه تر لاسه کېږي چې اسکیمويي او عربي ژبې خپلو ویونکو ته د (واورې) او (شگې) د پېژندنې لپاره بېلابېل امکانات ورکوي، په داسې حال کې چې انگلیسي ژبې له دې څخه بې برخې دي.

تر (سایبر) وروسته (لیو نارد بلومفیلد) د امریکا د ژبپوهنې له مخکښانو څخه و. بلو مفیلد پر (۱۸۸۷م) کال په امریکا کې وزېږېد. دی پر (۱۹۶۵م) کال د (بیل) پوهنتون استاد و.

بلو مفلید باید د امریکا د جوړښتپالنې ښوونځي بنسټگر وگنل شي. دی په دې نظر و چې د کلمو پر مانا باندې پوهېدل ددې غوښتنه کوي چې سپری باید پر هغه څه پوه شي چې دا کلمې پرې دلالت کوي.

څرنگه چې د انتزاعي کلمو لپاره دقیقه مانا نه شو وړاندې کولای، نو ځکه خو ښه ده چې مانا پوهنه له ژبپوهنې جلا کړو.

بلو مفلید د ژبې علمي څېړنه یوازې د عینیت پر بنسټ او د شخصي سلیقې له دخالت پرته، ممکنه گنله، له همدې کبله بلو مفلید په دې نظر و چې د ژبې او د هغې د اړوندو پدیدو د علمي څېړنې لپاره دقیقه پوهې ته اړتیا ده. څرنگه چې زموږ اوسنۍ پوهه د ژبې د ځینو برخو په باب ډېره ابتدایي ده، ځکه نو د ژبې د ځینو پدیدو په باب د دقیقې او پوره پوهې ترلاسه کولو پورې باید د هغې د ځینو برخو څېړنه، له هغې جملې څخه مانا پوهنه یوې خوا ته پرېږدو.

بلو مفلید تر ډېره د ژبې له توصیف او سپړنې سره لېوالتیا درلودله. هغه همدارنگه د ژبې او تفکر تر منځ اړیکې نه منل او د ژبې پر نړۍ شموله قواعدو یې باور نه درلود. بلو مفلید د تجربه پالنې نظریې پلوی و او د عملي کار نظریه یې ژبنيو څېړنو ته داخله کړه. پر همدې بنسټ یې ژبه یو ډول ویناوال چلند وگاڼه. دده موندنو او لارو د شملې پېړۍ د دویمې نیمايي په وروستیو کې پر امریکایي جوړښتپالې ژبپوهنې پراخ اغېز پرېښود. هغه ژبپوهنه د ژبې د منظمې څېړنې او علمي میتودونو

د وړاندې کولو له لارې د یوې ځانگړې، دقیقې او خپلواکې پوهې په توگه پراخه کړه. بلو مفیلد علمي چلند د ژبپوهنې د توصیف او تعریف اساسي ستن وگڼله او پر همدې بنسټ یې د انگېزې او پوښتنو په لړ کې وینا د انگېزې او پوښتنو ځایناستې کړه.

(کنت لي پایک)، (زلیگ هریس) او (چارلز ماکت) نور هغه نامتو امریکایي ژبپوهان وو چې د بلو مفیلد د لارې لارویان وو او د ژبې د توصیف په باب یې جوړښتپاله تگلاره وغځوله.

۲- کپنهاگ ښوونځی:

کپنهاگ ښوونځي مانیزو ځانگړنو ته زیاته پاملرنه کوله. ددې ښوونځي نامتو عالم او ژبپوه (لویی یلمزلف) دی، ده د ژبې د دقیق توصیف لپاره د قیاس یانې له (ټول یا کل) څخه (جز) ته دورتگ تگلاره غوره کړه. یلمزلف د ژبې هر ظاهري جوړښت یوه کړۍ او د هرې کړۍ اجزاء بیا یوه برخه یا جوړښت گڼي. د ژبې داخلي طبقې یوه مقوله او د مقولې هره برخه د هغې غړی گڼي. یلمزلف ژبني پوهه په داسې ډول وړاندې کړه چې د هغې پر بنسټ ژبه د جبري ارتباطي او حساسې پدیدې په توگه، چې له واقعیتونو او انتزاعي عناصرو سره سرو کار لري، توصیف او تعریفوي. دی دا ډول ژبپوهنه چې د بنسټیزو ځانگړنو د توصیف پر ستن ولاړه وي. د بنسټیزو ځانگړتیاوو ژبپوهنه گڼي.

یلمزلف د تطبیقي جوړښتپالنې د ښوونځي نوښتگر دی. ده پر (۱۹۳۱م) کال د کپنهاگ ژبپوهنې د یوې غونډې یا ټولنې بنسټ کېښود.

دا نامتو ژبپوه چې د مانا پوهنې د نظریې د پلار په نامه یادېږي، پر (۱۹۹۳م) کال د ((گلو سماتیک)) په نامه د ژبې او پر هغې د واکمنو اړیکو په باب خپله پېچلې نظریه څرگنده کړه. له همدې کبله دی په ژبپوهنه کې د گلو سماتیک ښوونځي د بنسټگر په توګه یادوي. د ژبپوهنې پر خپلواکۍ دده ټینګار ددې سبب شو چې دی د ژبپوهنې پر وړاندې له (گلو سما تیک) یوناني اصطلاح څخه ګټه واخلي. Glosseme یوناني کلمه ده چې د (ژبې) اندول ګیل کېږي. یلمزلف د (چامسکي) په شان داسې یو (انډیال مفکر) و چې پر عقل یې ډېر ټینګار کاوه، ژبه یې د یوې شبکې په توګه ګڼله او څېړنې یې (له کل څخه جز ته) د قیاس پر بنسټ ودرولې. د یلمزلف نظریې د هغو د پېچلتیا له امله شنې پاتې شوې، خو پر ژبپوهنې یې خپلې ژورې اغېزې پرېښودې.

د گلو سماتیک نظریې چې د بنسټیزو ځانګړنو د څېړنو په نامه یادېږي، د سوسور د نظریو پر دوو اصولونو ولاړې دي او د یلمزلف د ټینګار نچور دی، دا دوه اصله دا دي: لومړی دا چې ژبه د ارزښتونو یوه شبکه ده او دویم دا چې ژبه یو شکل دی نه ماده.

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

(انوسپیرسن) یو نامتو ډنمارکی ژبپوه دی او د غږ پوهنې د علم له بنسټګرو څخه دی. ده د ژبپوهنې د تاریخ له نړۍ شموله قواعدو څخه د ګرامر له اسانه کولو سره لېوالتیا لرله او په دې نظر و چې د ژبې تحول د هغې په پرمختګ او اسانه کولو کې رامنځته کېږي. (سپیرسن) یو بشپړتیایي لیدلوری درلود. دی د (داروین) د نظریاتو تر اغېزې لاندې و او د ژبې له تدریجي پرمختګ سره یې لېوالتیا لرله، دی په دې نظر و چې دا کار د قاعدې جوړونې او د ګرامر د اسانه کولو له لارې ممکن دی.

۳- پراګ ښوونځی:

پر (۱۹۲۸م) کال په (لاسه) کې د ژبپوهنې لومړنۍ کنگره جوړه شوه. پراګ ښوونځی د ژبپوهنې له فعالو خوځښتونو څخه و، چې د (سوسور) له نظریاتو څخه یې الهام اخیستی و.

ددې ښوونځي نورې مهمې څېرې په دې ډول دي:

(ترویتسکوی)، (یاکوېسون) او (ماتسیوس). د دوی زیاتره پاملرنه غږ پوهنې ته وه.

(رومان یاکوېسون) هغه روسي فیلسوف او ژبپوه و چې د ژبپوهنې په لویې څانګې کې یې زده کړې پیل کړې.

روسي ژبپوه او تېر پوه (ترویتسکوی) د غږ پوهنې بنسټگر و. د پراگ ښوونځي د غږ پوهنې مفاهیم د (غږ پوهنې بنسټونه) تر عنوان لاندې د ترویتسکوی په اثر کې تدوین او تشریح شوي دي. نوموړي د غږونو د تقابل پر رول سربېره د غږونو د توپيرونو ځانګړتیاوو مفهوم هم بیان کړی دی.

ده د غږونو تر منځ د تقابل نظریه وړاندې کړه او د غږونو تر منځ د تقابل د بیان لپاره معیار یوازې مانا وګڼل شوه. په دې ډول نو که چېرې غږیز توپیر د مانیز توپیر سبب شي، توپيرونکی عنصر ګڼل کېږي. بل مفهوم چې د ترویتسکوی په واسطه په پراگ ښوونځي کې بیان شو، نښاني او بې نښانه یا څرګند او نا څرګند غږونه وو. سربېره پر دې ترویتسکوی د غږونو د شبکې بریدونو او عاطفي نقشونو ته هم پاملرنه وکړه.

د پراگ ښوونځي د ژبې له شبکې څخه خپل لومړنی توصیف د غږ د شننې، تجزیې او یو بل څخه د جلا کولو په نظریې څرګند کړ.

۴- د نقش پالنې ښوونځی:

د نقش پالنې ښوونځی، تر جوړښتپالنې ښوونځي وروسته رامنځته شو او د پراگ ښوونځي د ژبپوهانو په څېړنو سره چې پر (۱۹۲۶ م) کال پیل شوې او تر دویمې نړیوالې جګړې وړاندې مهاله پورې یې دوام وکړ، پیل شو. (اندره مارتینه) او (هالیډي) ددې ښوونځي له غړو څخه دي.

اندره مارتینه پر (۱۹۰۸) کال د فرانسي په سویل کې دې نړۍ ته سترگې وغړولې. دی د پراگ ښوونځي تر اغېزو لاندې راغی، په پیل کې یې ژبې ته له توصیفي لیدلوري کتل، خو ورو ورو یې هڅه وکړه چې پاریس ښوونځی له جوړښتپالي او توصیفي خصلته جلا کړي او ژبې ته د نقش پالنې له لید لوري وگوري. ده خپله نظریه د نقش پالنې په چوکاټ کې تعریف کړه او په پای کې یې نوم د نقش پالنې ښوونځي د بنسټگر په توگه یاد شو.

له دې لیدلوري نو ژبه یو بشري ټولنیز بنسټ دی.

ځکه نو د ژبې اصلي دنده دا ده چې د وگړو تر منځ پیغام ورسوي، مفاهیم وراانتقال کړي او د همدې موخې لپاره ورسره اړیکي ټینګ کړي.

۵- د لندن ښوونځی:

په بریتانیا کې ژبپوهنه له غږ پوهنې او غږ شننې سره هممهاله پیل شوه، (فرت) او (هالیډي) د لندن ښوونځي له سترو بنسټگرو څخه دي، دوی دواړو لندن ښوونځي ته ډېره ځلا وروښله. لندن ښوونځي په دېرشمو او پنځوسمو کلونو کې ډېر پلویان درلودل. هالیډي په لندن ښوونځي کې پر (۱۹۶۸ م) کال د (مقولې) او (میزان) په نامه یوه نظریه مطرح کړه. تر یوې مودې وروسته دا نظریه رد شوه. (هالیډي) د دریو

سطحو، څلورو مقولو او دريو ميزانو تر منځ لاندې توپيرونه په گوته کړل:

درې سطحې په دې ډول دي:

- شکل په گرامر او کلمو کې شامل دی
- لومړۍ ماده په غږ او لیک کې شامله ده
- د موقعیت سکېنت د شکل او سکېنت له اړیکو څخه راپیدا کېږي.

څلور مقولې په دې ډول دي:

- یوون (واحد) په جمله، ترکیب، کلمه او څپه کې
- جوړښت یا نظم او څنګ په څنګ د یوونونو یا واحدونو ځای پر ځای کول
- طبقه چې په نومیزو، فعلی، حرفی او نورو ډلو کې شاملېږي.
- د نظم او ترتیب شبکه د تړلو طبقو د واحدونو تر منځ ځای ناستې گنل کېږي، لکه: شمېره، وجه، مهال، شخص او نور...

درې ميزانه په دې ډول دي:

- د پرله پسې مراتبو میزان، د ژبنيو واحدونو د ترتیب ښکارندوی دی.
- د ژبنيو راکړو ورکړو او مقولو ترمنځ د اړیکو څرگندولو میزان، د تحلیل میزان چې د سطحو تر منځ د توپيرونو څرگندونه کوي.

د غږ پوهنې په حوزه کې (فرت) د غږیزې غږ پوهنې چوکاټ مطرح کړ. په غږیز تحلیل کې د مقصد ټکی دادی چې کلمې، جملې، درې ژبني عناصر دي چې مور د هغو د څپیز جوړښت په لټه کې یو، دې څپیز جوړښت ته غږیز جوړښت وايي. تر (فرت) وړاندې ټولو ژبپوهانو غږونه یوه خطي شبکه گڼله، خو (فرت) څپه د یوې کلمې، ترکیب او جملې جوړوونکي عنصر وباله.

لېږدونکي نظریه او د چامسکي انقلاب:

(نوام چامسکي) ژبپوه، ریاضي پوه، فیلسوف او په نړیوال سیاست کې د نظر خاوند سړی و چې نن ورځ نړیوال شهرت لري، پر (۱۹۲۸ میلادي) کال یې په (فیلادلفیا) ښار کې نړۍ ته سترگې وغړولې. چامسکي معتقد و چې ژبه یوه زېږنده یا خلاقه پدیده ده او د ماشوم ذهن د یوې سپینې لوحې په شان نه دی، بلکې مخکې تر مخکې په کې پلان موجود وي او د ژبې لومړنی جوړښت یې په ذهن کې مېشت وي چې جینټیکي او ذاتي بڼه لري. چامسکي تقلید ردوي او په دې نظر دی چې د اصلي ژبې زده کړه ذاتي بڼه لري. هغه په دې باور دی کله چې ماشوم د ژبې پر زده کړه پیل کوي، د ژبې د جوړښت د همغو ټولنیزو اصولو له مخې چې ذاتي بڼه لري، په ذهن کې د ځانگړو او محدودو قواعدو مجموعه تولیدوي. دا قواعد د ماشوم په ذهن کې دویمه فطري بڼه راخپلوي او د ټولو جملو کشف او پلټنه کوي.

چامسکی پر (۱۹۵۷ م) کال د (نحوي جوړښتونه) په نامه د یو کتاب په خپرولو سره د ژبپوهنې په علم کې یو بدلون راوست. د نحوي جوړښتونو د کتاب خپرول په ژبپوهنه کې یو تازه انقلاب و. دې کتاب (د مولودي لېږد گرامر) نړیوالو ته معرفي کړ. دا نظریه لکه څنګه چې له نامه څخه یې ښکاري، له دوو متفاوتو، خو مرتبطو اړخونو څخه جوړه ده. یوانتقالي اړخ او بل ذاتي اړخ دی.

د مولودي لېږد گرامر نظریه:

چامسکي ورځ پر ورځ د ژبپوهانو د پاملرنې وړ وگرځېد، دی ادعا کوي چې په دې ژبني نظریه کې یې د پاملرنې وړ موضوع د ژبني ځواک څېړنه ده. په دې ژبني نظریه کې یې هدف دادی چې په ټوله کې هغې ټولنیزې ژبې ته پاملرنه وکړي چې په هغې کې ژبه د ځینو عواملو، لکه د حافظې محدودیت او عکسلفملي تېروتنې تر اغېز لاندې نه وي راغلي.

چامسکي په دې نظر و چې د مولودي لېږد د گرامر نظریه اساساً د ژبني ځواک د رمزونو او اسرارو په لټه کې د ژبې له عیني یا څرګندو او ملموسو اړخونو سره سروکار نه لري او یوازې د ژبې انتزاعي اړخ تر څېړنې لاندې نیسي. د ژبې دا نظریه په حقیقت کې د ریاضي په شان ده چې په محدودو قواعد او عناصر کولای شي ناشمېره جملې جوړې کړي. د ژبې گرامر یانې د ژبني ځواک توصیف یا تثبیت او د سمو جملو

درک، جوړونه او له ناسمو جملو څخه د هغو د بېلونې او توپيرونې مانا لري.

چامسکي د هرې جملې لپاره دوه جوړښتونه مني: یو ژور جوړښت چې په واقعیت کې د جملې د اجزاو و منطقي او مانيز اړیکي ټاکي او بل ظاهري جوړښت دی چې د جملې بهرنۍ او عیني بڼه څرگندوي او حتمي نه ده چې د جملې له ژور یا بنسټیز جوړښت سره سمون ولري. د جملې ژور جوړښت د لېږدیزو قواعدو په نامه د محدودو قواعدو له لارې په ظاهري جوړښت بدلېږي. لېږدیز قواعد د حذف، تعویض، زیاتونې او د ژور جوړښت اړیکو د ځای پر ځای کولو له لارې، د ظاهري جوړښت پر اړیکو تبدیلیږي.

د افغانستان فرهنگي میراثونه

(پرون، نن او سبا)

زموږ په اکثره سیاسي، فرهنگي او تاریخي غونډو کې دا خبره ډېره اورېدل کېږي، چې افغانستان یو لرغونی هېواد دی؛ پنځه زره کلن تاریخ لري او د بډایه فرهنگ او معنویت خښتن دی. لوی استاد پوهاند علامه عبدالحمی حبیبی افغانستان تر تاریخ وړاندې او بیا تر هغه راوروسته د بېلابېلو کلتورونو او تمدنونو زانگو بللې ده. استاد حبیبی دا سیمه ((تر تاریخ وړاندې فرهنگ، ویدي فرهنگ، اوستایي فرهنگ، بودایي + یوناني فرهنگ، کوشاني فرهنگ، ساساني فرهنگ، هفتلي فرهنگ، اسلامي فرهنگ، خراساني فرهنگ)) (۱) پر بېلابېلو برخو وېشلې ده. طبیعي خبره ده چې دې ټولو فرهنگونو بډایه فرهنگي میراثونه درلودل، چې اکثره یې د زمانې ناخوالو له منځه وړي دي، خو امتداد یې په یوه نه یو ډول زموږ په اوسني افغاني فرهنگ کې خلا مومي. څرنگه چې هره پدیده ژوندۍ وي که ناروحو، طبیعي خبره چې د ژوند درې پړاوونه لري، یوه پدیده څنگه پیدا شوه؟ یانې پرون

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

یې څنگه و؟ اوس یا نن په کوم حالت کې ده؟ او د سبا اټکل به یې څه وي؟

د افغانستان فرهنګي میراثونه هم د ژوند او تاریخي پړاوونو په همدغسې بهیر او مسیر کې خپرل کېدی شي او یا لږ تر لږه زه غواړم، خپل فرهنګي میراثونه، د (پرون) او (نن) به هنداره کې مطالعه کړم د (سبا) ورځې د خوندیتابه لپاره یې خپل ذهني لیدلوری او وړاندیزونه له نورو سره شریک کړم. خو مخکې تر دې چې د زماني واټن له مخې د خپل هېواد د فرهنګي میراثونو پر څومره والي او څرنگوالي څرګنده رڼا واچوم، ښه به وي چې لومړی (فرهنگ) او بیا (میراث) تعریف کړو او بیا په مجموعي ډول د (فرهنگي میراث) ترکیب ته لږ تم شو.

فرهنگ څه ته وايي؟

د ټولنیزو علومو د خصلت له مخې (فرهنگ) یا (کلتور) هم په هغو مفاهیمو کې راځي چې تعریف یې ګران دی یا په بله مانا ګڼ شمېر تعریفونه لري، له همدې کبله د نړۍ ګڼو پوهانو د فرهنگ بېلابېل تعریفونه وړاندې کړي دي، الفرید کرویبر کلاید کلونکسون (Alfred Kroeber Clyde Kluckhohn) په خپل اثر (فرهنگ) کې د هغه (۱۲۴) تعریفونه وړاندې کړي او د هغو له منځه یې بیا یې ځینو غټو ټکو ته نغوته کړې ده:

• ((په ښکلو هنرونو او انساني چارو کې لوړ فضیلت ته،

چې (عالي فرهنگ) یې هم بولي، فرهنگ ویل کېږي.

• د بشر چلند، ټولنیز ژوند، عقایدو، د پوهنې مجموعې

او هغه حالت ته چې بشري فکر او یادونه په کې راټول شي،

هم فرهنگ وایي.

• هغو تمایلاتو، ارزښتونو، هدفونو او گډو چلندونو ته

هم فرهنگ ویل کېږي، چې یوه ټولنه، بنسټ، ډله او سازمان

له یو بل څخه بېلوي.

یو فرهنگپوه (رالف لېنتون) بیا ((فرهنگ د چلندونو هغه ترکیب

گڼي چې د یوې ټاکلې ټولنې د غړو په وسیله له یوه پښت څخه بل ته

انتقالېږي او د هغو ترمنځ مشترک دي)). (۲)

ځینو نورو پوهان د یوې ټولنې ټولې مادې او معنوي شتمنۍ ته

فرهنگ وایي.

ځینې: ((د یو ملت ژبې، ادبیاتو، علومو، ښوونې او روزنې، لوړو زده

کړو، رسنیو او د هنرونو مجموعې ته فرهنگ وایي)).

یو شمېر نور وایي: ((کلتور د انسانانو د ټولو عقایدو پانگه ده)).

ځینې نور بیا په دې اند دي چې: ((فرهنگ د بشري ټولنې ټولو

هغو مادې او معنوي پانگې، بریاوو او ارزښتونو ته ویل کېږي چې د

تاریخ په اوږدو کې رامنځته شوي وي، لکه ټولنیز اړیکې، هنر، فلسفه، اخلاق، علم، تکنیک او نور...))

میراث څه ته وايي؟

په مجموعي ډول هر هغه څه چې له پخوانیو څخه راتلونکو ته رسېږي، هغو ته میراث ویل کېږي.

میراث په واقعیت کې د یو شي پاتې شوني ته وايي، که هغه په فرهنګي ډګر کې وي، که په مادي یا معنوي برخه کې. فرهنګي میراثونه هم له یوه پښت څخه بل ته انتقالېږي او په لږو ډېر بدلون دا لږۍ دوام پیدا کوي.

فرهنګي میراث څه ته وايي؟

له پخوانیو زمانو څخه راپاتې ټولو هغو اثارو ته ویل کېږي، چې فرهنګي ارزښتونه ولري، هر تاریخي اثر فرهنګي میراث ګڼل کېږي، خو هر فرهنګي میراث د لرغونو اثارو برخه نه ګڼل کېږي. د فرهنګي میراثونو د سازمان د جوړښت په تگلاره کې فرهنګي میراثونه په دې ډول تعریف شوي دي:

((له پخوا څخه ټول راپاتې اثار چې د انساني ژوند د خط و سیر ښکارندويي کوي او د انسان د عبرت سبب ګرځي، فرهنګي میراثونه ګڼل کېږي.))

فرهنگي میراثونه پر دوو برخو وېشل کېږي:

مادي فرهنگي میراثونه او معنوي فرهنگي میراثونه یا ملموس او ناملموس فرهنگي میراثونه.

مادي یا ملموس فرهنگي میراثونه:

هغو فرهنگي میراثونو ته ویل کېږي، چې څرګند فزیکي او ملموس شتوالی ولري، لکه: څلي، منارونه، تاریخي ودانې، لرغوني اثار، مجسمې، کتابونه، سندونه، هنري اثار، ماشینونه او نور جوړښتونه چې فکر کېږي، راتلونکي پښت ته ارزښت لري. دا مادي میراثونه بیا په خپل وار سره پر منقولو او نامنقولو فرهنگي میراثونو وېشل کېږي، منقول همغه دي چې له یوه ځایه بل ځای ته د لېږد وړ وي او نامنقول یې همغه دي چې له یوه ځایه بل ته نه انتقالېږي.

معنوي یا ناملموس فرهنگي میراثونه:

دا د یوه فرهنگ نافرینګي اړخونو ته ویل کېږي او تر ډېره بریده پورې د یوې زمانې په بهیر کې د یوې ټولنې اداب او دودونه په خپله غېږ کې رانغاړي. یا په بله وینا معنوي میراثونه د فرهنگ هغه برخه ګڼل کېږي، چې سینه په سینه له یوه پښت څخه بل ته رارسېدلې وي. په دې کې ټولنیز ارزښتونه، دودونه، اداب، رواجونه، چلندونه، معنوي او ښکلا پوهنیز باورونه، هنري بیان، ژبه او نورې انساني کړنې او

چلندونه شاملېږي. په ټولیز ډول د مادي ارزښتونو په انډول د معنوي ارزښتونو ساتنه گرانه ده. معنوي میراثونه یا په بله وینا ناملموس میراثونه د یوې ټولنې د فرهنگ اساسي برخه جوړوي.

له ټولو فرهنگونو څخه راپاتې اثار، پر همغو ټولنو د واکمن معنوي فرهنگ او فکر ښکارندويي کوي. په حقیقت کې د بشر معنویات، د مادي، فرهنگي او تاریخي اثارو په بڼه ځلېږي او د ناملموس میراث بېلابېل اړخونه جوړوي. فرهنگي میراث د یوې ټولنې فرهنگي حقیقت گڼل کېږي، معنوي میراثونو ته پاملرنه ځکه مهمه ده چې د نړۍ د فرهنگي یورنگۍ پر وړاندې ودرېږي، د بېلابېلو فرهنگونو د ملاتړ له لارې کولای شو د نړۍ د یورنگوالي پر وړاندې مقاومت وکړو او فرهنگي هویت یې خوندي کړو.

د معنوي یا ناملموسو فرهنگي میراثونو د خونديتابه بېلابېل اړخونه په دې ډول دي:

فولکلور، گړنی تاریخ، ژبساتنه او ځینې نور

د پورتنیو دوو ډولونو فرهنگي میراثونو ترڅنګ د (طبیعي میراثونو) یادونه هم کېږي، چې دا هم خورا ارزښتمن دي. دا هم د هرې ټولنې د ملموسو میراثونو برخه گڼل کېږي، لکه د ښار څنډې، د ژوندانه طبیعي چاپېریال، له هغې جملې څخه بوتې او ځناور چې د ژوندانه بېلابېل ډولونه شمېرل کېږي، په دې ډله کې راځي، د ونو او

بوټو له مخې هم، ځمکه بېلابېل رنگونه راخپلوي چې دا کار د کورنیو او بهرنیو لیدونکو یا سیلانیانو د لیدو سبب گرځي او د یوه هېواد یا ټولني لپاره غوره اقتصادي سرچینه گڼل کېږي. نه یوازې د ځمکې پر سر طبیعي میراثونه د ساتنې وړ دي، بلکې تر اوبو لاندې میراثونو خوندیتابه ته هم ډېر پام په کار دی. په همدې خاطر په ملگرو ملتونو کې د فرهنګي میراثونو د ساتنې ادارې (یونسکو) د (۱۹۷۲م) کال د پرېکړې له مخې ټول هغه فرهنګي میراثونه چې نړیوال ارزښت لري، باید د خوندیتابه لپاره یې هڅې وشي، چې په هغو کې د ځمکې پرمخ او تر اوبو لاندې ټول اثار شاملېږي. د ملگرو ملتونو دې او نورو ادارو په بېلابېلو وختونو کې د فرهنګي میراثونو د خوندیتابه لپاره په بېلابېلو وختونو کې نړیوالې پرېکړې او وړاندیزونه کړي دي، د بېلګې په توګه، پر (۱۹۳۱م) کال د (اتن منشور)، پر (۱۹۳۵م) کال د (زوریخ تړون) پر (۱۹۵۴م) کال د جګړې پر مهال د فرهنګي میراثونو د خوندیتابه لپاره د (لاهي کنوانسیون)، پر (۱۹۶۴م) کال د (ونیز منشور)، پر (۲۰۰۲م) کال د (بارسولانا منشور) او داسې نورې پرېکړې، قوانین او کنوانسونه چې ټول د تاریخي او فرهنګي میراثونو د ساتنې لپاره په نړیواله کچه ترسره شوي دي.

اوس راځم د خپلو فرهنګي میراثونو، ماضي، حال او راتلونکي او یا د خپلو فرهنګي میراثونو پرون، نن او سبا ته!

د افغانستان د فرهنګي میراثونو پروون

لکه څنګه چې مو دمخه یادونه وکړه، افغانستان د نړۍ په هغو هېوادونو کې شمېر ل کېږي چې بډایه او غني فرهنګ لري. په فرهنګي اثارو کې تاریخي اثار، فرهنګي میراثونه چې ملموس او ناملموس دواړه په کې شامل دي، ټول په دې شمېر کې راځي. دې ټولو اثارو ته د تاریخ په بهیر کې ډېر زیات زیانونه اوښتي دي. له (پرون) څخه زموږ هدف تر (۱۳۸۰) ل کال وړاندې زماني واټن دی. دا زماني واټن له یادې نېټې نیولې بیا تر لسيزو لسيزو زماني واټن په غېږ کې رانغاړي. په دې ټول بهیر کې چې د بېلابېلو عواملو او پېښو له امله زموږ فرهنګي میراثونو ته کوم زیانونه رسېدلي، غواړم په دې لیکنه کې هغو ته نغوته وکړم. طبیعي خبره ده چې په لیکنه کې نه ټول فرهنګي میراثونه او نه هم د هغو جزئیات څېړل کېدی شي، خو هڅه کوو چې پر مهمو فرهنګي میراثونو او هغو ته پر وړ اوښتو زیانونو لنډه رڼا واچوم:

موزیمونه:

د جګړو په کلونو کې د افغانستان موزیم ډېر زیان لیدلی چې دلته ورته نغوته کوو:

د کابل موزیم: د کابل موزیم چې وروسته بیا د ملي موزیم په نامه یاد شو، پر (۱۲۹۷ل) کال یې بنسټ ایښودل شوی، لومړی په باغ بالا مانی او وروسته بیا دارالامان ته انتقال شوی دی. تر هغه وروسته د هېواد په بېلابېلو سیمو کې د تاریخي اثارو کیندنې وشوې او ترلاسه

شوي اثار یې ملي موزیم ته راوړل شول. ملي موزیم په کابل کې تر تنظیمي جگړو دمخه د نږدې (سل زرو) تاریخي اثارو خاوند شو. دلته به یوازې په یوه جدول کې د ملي موزیم د ځینو مهمو تاریخي اثارو لنډه یادونه وکړم:

د سیمې نوم	د څېړونکي نوم	د فرهنګي دورې نوم
دادل دره	لویس دوپری	۵۰ زره کاله وړاندې زمانه د پخوانۍ ډبرې منځنۍ دوره
قمره کمر	کارلتون، س، کون	۳۰ زره کاله وړاندې د پخوانۍ ډبرې پورتنۍ دوره
اق کپرک	لویس دوپری	د کوپرک دوره (محلي نوم) له ۲۰ څخه تر ۱۱ زره کاله وړاندې زمانه
اق کپرک	لویس دوپری	له ۱۱ زرو څخه تر ۷ زره کاله وړاندې زمانه د نوې ډبرې دوره
کور دره	لویس دوپری	د ۲ زره کاله ق م زمانه د نوې ډبرې دوره
اق کپرک	لویس دوپری	له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر
منډیګک	D.A.F.A	له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر
ناد علي	D.A.F.A	له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر
د موراسسي غونډۍ	لویس دوپری	له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر
شمشپر غار	لویس دوپری	له ۳ زره څخه تر یو زر کاله ق م زمانه د برونز عصر

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

اق کپرک	لويس دوپري	له ۳ زره څخه تر یو زرق م زمانه د اوسپنې عصر
حضورې چمن	تصادفي	له ۲-۴ ق م پېړۍ پورې د هخامنشي دوره
آی خانم	D.A.F.A	له ۳-۴ م پېړۍ پورې باختري دوره
میرزکه گردبز	تصادفي	له ۲-۱ م پېړۍ پورې هندو یوناني دوره
بگرام	D.A.F.A	له ۱-۳ میلادي پېړۍ د یونان-کوشاني دوره
سور کوتل	D.A.F.A	له ۱-۳ میلادي پېړۍ د یونان-کوشاني دوره
شترک او پایتاوه	تصادفي	له ۱-۳ میلادي پېړۍ پورې د یونان کوشاني دوره
چم قلعه	D.A.F.A	له ۱-۳ میلادي پېړۍ پورې د یونان کوشاني دوره
بامیان	D.A.F.A	له ۱-۳ میلادي پېړۍ پورې د یونان کوشاني دوره
هده	D.A.F.A	له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره
بامیان	D.A.F.A	له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره
شترک او پایتاوه	D.A.F.A	له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره
مرنجان تپه	D.A.F.A	له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره
قول نادر	D.A.F.A	له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره

		یفتلي دوره
مرنجان تپه	تصادفی	له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره
سرای خواجه	تصادفی	له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره
خم ازگر	دلرغونپوهنې انستیتوت	له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره
درمان تپه	جاپاني لرغونپوهان	له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره
کم داقا	D.A.F.A	له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره
کهنه مسجد	D.A.F.A	له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره
تپه کلان	D.A.F.A	له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره
فندوستان	D.A.F.A	له ۳-۸ م پېړۍ پورې کوشاني، ساساني او یفتلي دوره
گردبز	تصادفی	له ۸-۹ م پېړۍ پورې
تنگاب	تصادفی	د هندو شاهي دوره
غزني	ISMEO	له ۱۵ پېړۍ څخه تراوسه
لبنکرگاه	D.A.F.A	د اسلامي دورې اثار
غلغلی بنار (۳)	D.A.F.A	د اسلامي دورې اثار

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

کله چې په کابل کې پر (۱۳۷۱ل) کال تنظیمي جنگونه پیل شول، نو ملي موزیم ته سخت زیانونه واوښتل. موزیم ته د ورپېښې غمیزي ټول بیان ددې لیکنې په ججوري که نه ځایبېري. په مجموعي ډول د موزیم نږدې په سلو کې (۷۰) برخې اثار لوت، تالان او یا له منځه یوړل شول.

یو شمېر اثار یې په بهرنیو قاچاق وړونکو وپلورل شول.

د هډې نامنقول موزیم:

((د جلال اباد د ښار د جنوب ختیز په شپږ کیلو مټری کې یو ستر کلی دکوچنیو کوچنیو غونډیو په منځ کې پروت دی. دغه ځای ته هډه وایي.

د اعليحضرت محمدظاهر شاه د واکمنۍ په زمانه کې همدلته کیندنې پیل شوې او په نتیجه کې تر ځمکې لاندې یو بیضوي موزیم وموندل شو. هغه وخت د دولت له خوا د همدې ځای د اوسېدونکو (۱۵۰) تنو پر دې ځای د دې غونډې گردچاپېره پر کار پیل وکړ. د درې جریبه ځمکې په ساحه کې د ښار په بڼه موزیم وموندل شو. دغه موزیم ته یوه لار راغلې وه او همدا لار له ټولې ودانۍ څخه گردچاپېره ګرځېدلې وه. د دروازې خوا کې یو لوی بُت د سلامۍ په حال کې لیدل کېده، تر ټولو مشر بُت چې گردچاپېره ورڅخه څو بُتان د محافظینو په شکل ولاړ وو، ځای پر ځای شوي وو. یوه فرانسې یې بنځه د کیندونکو

د فني هئیت مشره وه. هغې دغه بت ته د ((ارکولیس پهلوان)) نوم ورکړ. دا موزیم د شپږو کلونو په موده کې سم برابر شو، ټولې (۴۲) کوټې وموندل شوې، حکومت ورته یو ساتونکی کنډک واچاوه. یو کانتین هم په دروازه کې ورته جوړ شو، چې وروسته به سیلانیان ورته راتلل.))

((تر (۱۳۵۹ل) کال پورې هډه د پخوا په څېر جوړه وه، لېږدېدونکي بوتان او نښې یې د کابل په موزیم او نالېږدېدونکي یې همدغلته په هډې موزیم کې ایښي وو. د پردیو یرغل په پایله کې د سیمې استوګن جگړې ته اړ شول، پر (۱۳۵۹لمریز) کال څو راکټه پر موزیم راوغورځېدل او د موزیم شاوخوا ونو او بوتو اور واخیست، چې دولت خبر شو دا ورمړ کولو لپاره یې د اور وژنې څو موټره راولېږل او اور چې دننه په موزیم کې لگېدلی و د اوبو ټانکرې یې ورته مخامخ کړې او د موزیم یوه برخه پرې خټه شوه. په اور یوازې یو شمېر لرګي، دروازې او کړکۍ سوې وې او د کچو او چونې نالېږد و بوتانو ته یې تاوان نه و وړاړولي وو، خو چې اوبه ورورسېدې، هر څه خټه شول او راولوېدل، په دې توګه د بې پروایۍ له امله د موزیم یوه برخه خاورې شوه. د (۱۳۷۱ل) کال تر غويي وروسته سیاسي کړکېچ وغځېد، نو وسلوالو ډلو ته د لاسوهنې مهال ګوتو ته ورغی او پر پاتو نښو یې له سره په خپلسرۍ کار پیل کړ او د ګاونډي هېواد سوداګرو له کورنیو

دلمشرانو سره په غځېدلي لاس خپلې موخې بشپړې او هر څه یې
یوړل.)) (۴)

ددې دوو مهمو منقولو او نامنقولو موزیمونو ترڅنګ، د هرات
ولایتي موزیم چې پر (۱۳۰۴ ل) کال، د میمنې موزیم چې پر (۱۳۳۶ل)
کال تاسیس شوي وو. د غزني موزیم چې پر (۱۳۴۵ل) کال جوړ شوی،
د مزارشريف موزیم چې لرغونی تاریخ لري او نور ولایتي موزیمونه چې
په هر یو کې په لسګونو او سلګونو تاریخي میراثونه موجود وو، اکثره
برخې یې د تنظیمي جګړو او ګډوډیو او همدارنګه د تاریخي اثارو د
قاچاق وړونکو له خوا زیانمنې شوې او یا لوټ شوي دي. د هرات موزیم:
پر (۱۹۹۴) کال د هرات په بالاحصار کې بیا پرانیستل شوی، خو د هغه
اثار په دقیق ډول تنظیم شوي نه وو.

د ملي موزیم او ولایتي موزیمونو ترڅنګ یو شمېر نورو موزیمونو
ته هم ډېر زیانونه رسېدلي، د اردو موزیم چې تر ملي موزیم وروسته
خورا غني موزیم ګڼل کېدل، په بشپړ ډول لوټ شوی او له منځه وړل
شوی دی.

ملي ګالری:

د (۱۳۶۲ل) کال د ثور پر میاشت افتتاح شوه، په پیل کې ورته
(۲۰۰) بېلابېل اثار راوړل شول. وروسته پرې (۵۹۶) اثار هم زیات شول.
د تنظیمي جګړو پرمهال د ملي ګالری ودانۍ ته چې په اسمایي واټ
کې واقع وه او هم د ملي ګالری بېلابېلو اثارو ته ډېر زیانونه واوښتل.

نندارتونونه:

د کابل ښار حضورې چمن ته ورڅېرمه (د کابل نندارې) په سیمه کې د هېواد د لاسي صنایعو، قیمتي ډبرو، غالیو، ټولنیزې پراختیا، برېښنا بندونو، مهمو ودانیو (پنځه لس) نندارتونونه جوړ شوي وو. هر نندارتون ځانته یوه ځانگړې ودانۍ درلودله، په سلگونه ډول ډول اثار چې تاریخي ارزښت یې درلود، د تنظیمي جگړو پرمهال ټول لوټ، تالان او وسوزول شول.

ارگ:

((د افغانستان په تاریخي او فرهنګي میراثونو کې د ارگ مانۍ هم راځي. د ارگ د مانۍ کار د امیر عبدالرحمن له خوا پر (۱۲۹۹هـ ق) کال چې له (۱۸۸۲ م) کال سره سمون لري، پیل شو. حرمسرای، دلکشا مانۍ، (۱۲۹۰ هـ ش) د دلکشا مانۍ د ساعت منار، گلخانې مانۍ، سلامخانې مانۍ، ستوري مانۍ، د ارگ جومات، د ارگ برجونه او ځینې نورې ودانۍ چې تاریخي او فرهنګ میراثونه گڼل کېږي. په بېلابېلو وختونو کې جوړې شوي دي.

ددې ودانیو ځینې یې د (۱۳۵۷ ل) کال په پېښو کې زیانمنې شوې، خو ژر بېرته ترمیم شوې، د تنظیمي جگړو پر مهال دې ودانیو ته پوره زیان واوښت، د طالبانو د واکمنۍ پر مهال که څه هم د زیانونو

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

کچه زیاته نه شوه، خو د ودانیو په داخل کې ځینې میناتورې شوي او هنري برخې یې له یو لړ زیانونو سره مخ شوې.)) (۵)

د افغانستان مرکزي سیمه:

د هېواد په مرکزي برخو او مرکزي ولایتونو کې زیات شمېر تاریخي اثار موجود وو، ځینې له منځه تللي او ځینې زیانمن شوي او ځینې اوس هم شته، چې دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو:

بامیان:

د لویو مجسمو په ګډون له درېیمې څخه تر اتمې میلادي پېړۍ پورې بودايي مجتمع په همدې سیمه کې جوړې شوي، چې لویې مجسمې یې د طالبانو د حاکمیت پر مهال والوزول شوې او نورو وړو مجسمو ته هم سخت زیان واوښت.

غزني:

له درېیمې میلادي پېړۍ څخه تر اتمې میلادي پېړۍ اړوند د سردار تپې بودايي مجتمع، چې د ایتالیانو له خوا یې پلټنه شوې وه، زیات زیانونه زغملي دي.

د سلطان محمود غزنوي (۹۹۸-۱۰۳۰م) مقبرې ته کوم زیان نه دی رسېدلی.

په (۱۲مې) میلادي پېړۍ پورې اړوند، د غزنویانو د دورې د درېیم مسعود مانی چې د فرانسویانو له خوا کیندل شوې وه، لوټ شوې ده.

د غزنویانو د عصر مینارونه (۱۲مه میلادي پېړۍ) د بېلابېلو پېښو د اغېز له کبله، زیانمن شوي دي.

د (۱۲) میلادي پېړۍ په وروستیو کې په غور ولایت کې د غوریانو د عصر مینار جام، د طبیعي عوارضو او د سیند له غاړې د اوبو د راپورته کېدو له امله له گوانښ سره مخ دی.

د تیمور شاه مقبره ۱۷۹۳م:

د تیموریانو په دود جوړه شوې ودانۍ، د تنظیمي جنګونو پرمهال ډېره زیانمن شوې وه، د ولسمشر کرزي د حاکمیت پر مهال بیا ورغول شوه.

بابر بن:

په (۱۷مه) میلادي پېړۍ کې د مغولي دورې بابر بن زیانمن شوی: د جګړې په اثر د بابر مقبره (۱۵۳۰ م) مرکزي جومات (۱۶۴۶م) زیانمن شوي، حرم سرای او نورې برخې چې د بمبارۍ په وجه وړانې شوې وې. د بڼ ونې وهل شوي او د سون موادو په توګه ترې کار اخیستل شوی، د حامدکرزي د حاکمیت په دوره کې دا بڼ یو ځل بیا ورغول شو.

زور ښار:

د (۱۸-۱۹م) پېړۍ یو لړ ودانۍ له ګچي او حکاکي ښکلاوو سره د خاورو پر ډبرۍ بدلې شوې دي.

ملي ارشيف ودانۍ:

پر (۱۹۷۳-۱۹۷۸م) کال د ملي ارشيف لپاره ترميم شوه، د جگړو له کبله يې زيانونه وزغمل، خو بيا يې هم حالت ښه دی.

بوستان سراى:

پر (۱۸۹۲ م) کال ودان شوى، د بوستان سراى لازمه څارنه نه ده شوې. يو وخت د ترانسپورت د ډيپو په توگه ترې گټه پورته کېدله. پر (۱۹۹۶م) کال د تاريخي ابداتو د ساتنې د رياست له تفاهم پرته په غلطو مشورو، د ښاروالۍ په واسطه ترميم شوى دى. د گچو د کارونې او د لرگيو د باندې برخې ښکلا يې په ښه حالت کې ده، خو ځينې داخلي برخې يې له منځه وړل شوي دي.

باغ بالا مانۍ:

د (۱۸۹۳م) کال اړوند مانۍ ده، چې پر (۱۹۶۶م) کال بيا ترميم شوه، د جگړې له کبله رسېدلى زيان يې ناڅيز و، ترميم شوې وه، خو يوې تنظيمي ډلې له هغې څخه مېلمستون جوړ کړ، طالبانو هم د خپلې يوې قومندانۍ مرکز کړ. له همدې کبله ورته زيات زيان ور واوښت.

ستوري مانۍ:

د بهرنيو چارو وزارت اړوند پر (۱۹۰۱م) کال جوړه شوه، په (۱۹۱۲- ۱۹۱۵ م) کلونو کې نورې زياتونې په کې وشوې او نورې برخې ور پورې

وتړل شوې. پر (۱۹۹۵م) کال یې په سالون کې نوی زیاتون راوستل شو. د تنظیمي جگړو پرمهال ور اوښتي زیانونه یې یو ځل بیا ورغول شول.

د شاه دوشمشېره جومات:

د (۱۶مې م) پېړۍ د جومات پر ځای، د هغه ودانۍ پر (۱۹۲۰م) کال جوړه شوې ده، په ښه حالت کې ساتل کېږي. تراوسه ورته کوم څرگند زیانونه نه دي اوښتي.

د کابل څنډې:

د کابل ښار او شاوخوا سیمو کې هم زیات شمېر تاریخي ابدات موجود وو چې ځینو ته یې سخت زیانونه رسېدلي دي، دلته غواړو په لنډیز سره دا تاریخي ابدات معرفي کړو.

د چکریو مینار:

د لومړنیو میلادي پېړیو بودايي مینار د توغندیو د لگېدو له امله زیانمن شوی و، خو د هغو دلایلو له مخې چې تراوسه څرگند شوي نه دي، د (۱۹۹۸م) کال په اپریل کې ونړېده.

گلدراه:

(۴مې میلادي) پېړۍ پورې اړوند د بودايي معبد او ستوپه مجتمع، په پراخ ډول، د سیمه ییزو قوماندانانو له خوا د اثارو د ترلاسه کولو او غلا کولو لپاره پلټل شوي ده.

چهلستون مانی:

د (۱۸۸۸م) کال یوه ودانۍ وه چې پر (۱۹۰۵) او ۱۹۵۰م کال په کې نور بدلون راوستل شو. د تنظیمي جگړو له امله د خاورو پر ډېری بدله شوې ده.

د دارالامان مانی:

پر (۱۹۲۳م) کال د حکومت د مرکز په توګه وپېژندل شوه، بېلابېلو جگړو هغې ته دروند زیان اړولی دی.

د تاج بېګ مانی:

پر (۱۹۲۴م) کال پورې دې اړوند مانی هم زیات زیان لیدلی دی.

پغمان مانی:

دا د اعلیحضرت امان الله خان د وینې استوګنځی و، چې پر (۱۹۲۰م) کال جوړ شوی، د ښکلو مانیو، تیاترونو او هوټل په ګډون، دا استوګنځی د تنظیمي جگړو پرمهال په قصدي ډول پر خاورو بدل شو.

د افغانستان لویدیځ:

د هېواد لویدیځه سیمه هم د ګڼو تاریخي اثارو خاونده وه، دلته په لنډیز سره ورته نغوته کوو:

هرات:

جامع جومات:

پر (۱۲۰۰م) کال د غوریانو پر وخت جوړ شوی او په (۱۵مه) میلادي پېړۍ کې د تیموریانو په واسطه ترمیم او له (۱۹۴۳م) کال راپه دېخوا یې ښکلا ته نوره پاملرنه هم کېږي. له جگړې څخه رسېدلي زیانونه یې ترمیم شوي او په ښه ډول ساتل کېږي.

مالان پل:

له (۱۵۰۶م) کال څخه شتوالی لري. جگړو ورته زیان رسولی او د (۱۹۹۴-۱۹۹۶م) کلونو ترمنځ په ناسم ډول ترمیم شوی دی.

د امام فخر رازي جومات او مزار:

د (۱۳ مې م) پېړۍ اړوند، جگړو هغه ویجاړ کړی او د پانگوالو خلکو له خوا یې د بیا رغونې هڅه وشوه، خو په سم ډول یې جوړ نه کړای شو.

د مصلی مینارونو مجتمع او د گوهر شاد مقبره:

د (۱۵مې م) پېړۍ د تیموریانو د وخت اړوند د گوهر شاد مقبره چې د جگړو له کبله د هغې د گنبدې د کاشۍ زیاتې برخې له منځه تللي دي. هغه ونې چې پر (۱۹۴۰م) کال د ساتونکي دېوال په توگه د جون - سپتمبر د میاشتې د (۱۲۰) ورځني باد په مقابل کې ایښودل شوي وې، له منځه وړل شوي دي. په دې سیمه کې له شپږو موجودو

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

مینارونو څخه یو یې د یو توغندي په واسطه له منځه تللی او دوه نور یې د توغندي له مستقیم لگېدو سره سره ولاړ پاتې دي.

گازرگاه:

د تیموریانو په واسطه په ۱۵مې میلادي پېړۍ کې په کاشیو بنکلی شوی زیارت د ۱۱مې میلادي پېړۍ ستر صوفي، شاعر او فیلسوف خواجه عبدالله انصاري ته ځانگړی شوی دی. د هغه د مجاورانو له خوا ښه ساتل کېږي. د مرمرو له ډبرو څخه جوړه، د یوه حیوان مجسمه چې هغه ته په ورننوتونکې دروازه کې ودروول شوې وه. د طالبانو له خوا لرې شوې ده.

د کرباس حوض:

د هرات ښار د لویدیځ په (غلووار) کلي کې له داخلي ښکلاوو سره په تیموري دورې پورې تړلی دی. د یو ډنمارکي ناحکومتي سازمان ډاکار DACAAR موسسې په واسطه ترمیم شوی دی.

د محدث زیارت:

د تیموریانو د دورې د (۱۵مې میلادي) پېړۍ اړوند مدرسه او جومات چې د (۹مې م) پېړۍ د پوه خواجه عبدالولید په ویاړ جوړ شوی و، د جگړې له کبله ورته زیات زیان اوښتی دی. د مقبرې پر سر د گنبدې ترمیم، د خلکو په همکارۍ، د ډاکار موسسې له خوا شوی دی.

د ظفر تخت:

د تیموریانو د دورې د (۱۵مې) پېړۍ د تفریح بنې و، تر (۱۹۶۶م) کال پورې د کارېدو وړ و. پر (۱۹۹۴م) کال له یوې مخې له کاره ووت.

د چهارسوق حوض:

د (۱۷مې م) پېړۍ اړوند د عامه اوبو زېرمه، وچه شوې او د له منځه تلو په حال کې ده.

د افغانستان شمال:

د افغانستان په شمال کې هم ګڼ شمېر تاریخي اثار موجود وو چې د بېلابېلو حوادثو له امله ورته سخت زیانونه رسېدلي دي، دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو.

ای خانم:

د تخار ولایت خواجه غار ته نږدې، تر میلاد دمخه د ۲—۴ پېړیو، یو یوناني ښار دی، چې د فرانسویانو له خوا پلټل شوی و. په بلدوزرونو د تونلونو د کیندلو له امله هلته په منظم ډول لوټ شو.

طلا تپه:

شبرغان ته نږدې، په لومړۍ میلادي پېړۍ پورې اړوند، د کوشانیانو یوه هدیره، د افغانستان او شوروي لرغونپوهانو ګډو کیندنو شپږ قبرونه رابهر کړل، چې له هغو څخه د سرو زرو شاوخوا (شل زره)

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

اثر لاسته راغلي وو، د دوو ناپلټیل شویو قبرونو تالان پر (۱۹۸۰م) کال پیل شو.

سور کوتل: پلخمري ته نږدې دویمې میلادي پېړۍ پورې اړوند مذهبي مجتمع، په دې باب معلومات په لاس کې نه شته.

رباطک:

ده په دویمې میلادي پېړۍ پورې اړوند، پلخمري ته نږدې یو سلطنتي معبد، د (۱۹۴۳م) کال تصادفي کشف، د جنګونو پرمهال د سیمه ییزو زورواکو په لاس کې و.

د رستم تخت:

د سمنګانو ولایت (ایبکو) ته نږدې په (۴مې او ۵مې) میلادي پېړۍ پورې اړوند بودايي مجتمع او ستوپه ده چې غلا شوې نه ده، خو زیانونه ورته اوبستي دي.

بلخ:

د هېواد یو تاریخي ولایت دی، تاریخي ابداتو ته یې زیانونه رسېدلي دي، دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو.

زور بنار:

د ۱۹۹۵ کال له پټو پلټنو څخه د ای خانم یوناني ستونو ته ورته ستنې لاسته راغلي، چې د شخصي کورونو د جوړولو لپاره ورڅخه کار اخیستل شوی دی. ناتایید شوي راپورونه د زیاتو کشفونو خبرې کوي.

د نهو گنبدو جومات:

ساساني دوره ۹مه میلادي پېړۍ: د ساتنې دېوال یې د نړېدو او د گچو برخه یې د اوبو د خڅېدو له خطر سره مخ ده او د ماتېدو له کبله یې یوه لیندۍ له خطرناک حالت سره مخ شوې ده. نور زیانونه هم ورته متوجه دي.

د خواجه ابونصر پارسا زیارت:

د تیموریانو د دورې د وروستیو وختونو اړوند، د هغه د گنبدې د کاشیو ځینې برخې د توغندیو د لگېدو له امله بې ځایه شوې دي. د (۱۹۷۴م) کال ترمیمونه د ناسمې ساتنې له کبله، له خطر سره مخ دي. د هغه داخلي برخه نسبتاً قناعت بڼونکې ده. په جنوبي لوري کې د نوي جومات جوړول، د هغه اصل ډیزاین له منځه وړی دی.

د سید سبحان قلي خان مدرسه:

د (۱۷مې م) پېړۍ د وروستیو وختونو اړوند مدرسه ده، په جدي ډول د نړېدو په حال کې ده.

د حضرت علي کرم الله وجهه روضه:

د (۱۵مې م) پېړۍ د تیموري عصر ودانۍ، د عصري کاشیو له نویو ښکلاوو سره له (۱۹۹۴م) کال راپه دېخوا یې ځینې برخې په نا فني ډول رغول شوي دي

د مزار په لویدیځ کې تخته پل:

د (۱۹ م) پېړۍ اړوند جومات، باندینی برخه یې په نسبتاً ښه حالت کې ده، خو د وخت په تېرېدو سره یې داخلي برخې ته زیان اوښتی دی.

د آقیني حوض:

د (اندخوی) په شمال کې د (۱۶مې م) پېړۍ شاوخوا اړوند، د اوبو د یوې ژورې (۱۶ متره) زېرمې پر سر (۱۶ متري) گنبد، له بېلابېلو پېښو سره سره له زیاتو زیانونو سره مخ نه ده.

د سرپل - امام خورد:

د سلجوقیانو د وخت د یوولسمې میلادي پېړۍ اړوند، د داخلي ښکلاوو او غوره ډبرلیکنو لرونکی، ښه ساتل شوی دی، تراوسه ورته کوم زیان نه دی اوښتی.

د افغانستان ختیځ:

د هېواد په ختیځ کې هم گڼ شمېر تاریخي ابدات موجود وو، زیانونه یې زغملي، دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو:

غوچک:

جلال اباد په لویدیځ کې د (۱۶۱۰م) کال اړوند د مغولو د وخت ښکلا او د شلمې پېړۍ یوه مانۍ پر (۱۹۹۴ م) کال د معروف په نوم د یو

افغانی نا حکومتی سازمان (د نړۍ د خوړو او کرنې سازمان) په مرسته ترمیم شوه. له زیانونو سره مخ شوي دي.

سراج الامارت مانی او بن:

دې مانی ته د غازي امان الله خان پر ضد د شورش پر مهال درانه زیانونه وارول شول، مانی وسوزول شوه. تر (۱۳۸۵ ل) کال وروسته یې بیا رغونه پیل شوه، نږدې (۸۰) په سلو کې یې کار بشپړ شو. بن ته ډېر زیانونه نه دي ور اوښتي.

د افغانستان جنوب:

د هېواد به جنوب کې زیات شمېر تاریخي ابدات موجود وو چې جگړو ورته زیانونه اړولي دي. دلته به له دې تاریخي اثارو د ځینو یادونه وکړو:

د هلمند ناوه:

په بست او لښکري بازار کې د (۱۲مې م) پېړۍ د غزنویانو د وخت ژمنۍ مانی او بالا حصار، تر جگړې دمخه د بست تشریفاتې لیندۍ ترمیم شوې ده، خو لاهم گوانښونه پوره له منځه نه دي تللي.

کندهار، د اشبوکان بن:

د کندهار په زاړه ښار کې ارامیک او یوناني دوه ژبی یو ډبرلیک چې (۳ ق م) پېړۍ پورې مربوط دی، په خپل اصلي حالت موجود و. د هغه په باب معلومات په لاس کې نه شته.

چهل (خلوېښت) زینه:

د (۱۶ مې) میلادي پېړۍ اړوند له ډبرې څخه د څلوېښتو پوړیو جوړه یوه زینه، چې د ظهیرالدین محمد بابر د لارښوونې له مخې د جوړ شوي ډبرلیک له محوطې سره نښلې، ډېر زیانونه ورته نه دي رسېدلي.

د میرویس نیکه مقبره (۱۷۱۵م):

پر (۱۹۳۰ م) کال د احمدشاه بابا د مقبرې په شان جوړه شوې ده؛ د باندې د ښې مهندسی او په داخل کې د نقاشۍ لرونکې ده، چې شاوخوا یې د کوکران د ښې په واسطه احاطه شوې او ښه ساتل شوې ده.

د احمد شاه بابا مقبره (۱۷۷۲م):

بهرنۍ برخه یې ډېره استادانه مهندسي او په داخل کې نقاشي لري چې په ښه حالت کې ده او تراوسه ورته کوم زیان نه دی رسېدلی. (۶)

خرقه شریفه:

په کندهار کې د ډېرو پخوانیو ودانیو له جملې څخه ده، چې د اسلام د ستر پیغمبر حضرت محمد(ص) مبارکه خرقه په کې ساتل کېږي. کوم زیان ورته نه دی اوښتی، خو د ۱۳۹۲ ال کال په بهیر کې هڅه وشوه چې ددې ودانۍ دروازه د ترمیم په پلمه له دې ځایه وباسي، خو د سیمه ییزو خلکو له خوا یې مخه ونیول شوه.

د پورتنیو فرهنگي میراثونو ترڅنګ په هېواد کې نورو فرهنگي میراثونو او تاریخي اثارو ته هم زیات زیانونه اوبستي چې د ټولو څپرل دلته په دې لیکنه کې ممکن نه دي، خو دلته یوازې ډېر مهمو او غټو فرهنگي میراثونو ته اشاره وشوه.

د فرهنگي میراثونو نن

نن هم زموږ فرهنگي میراثونو ته زیات ګواښونه او زیانونه مخامخ دي، خو په ځینو سیمو کې ددې ګواښونو کچه زیاته او په ځینو کې کمه ده. تر (۱۳۵۷ل) کال وړاندې زموږ د هېواد فرهنگي میراثونو ته ډېر زیات زیانونه متوجه نه وو او که کوم زیانونه وو، نو اکثر و یې طبیعي بڼه لرله. البته د پېړیو په بهیر کې جنگونو او ناتارونو زموږ یو زیات شمېر فرهنگي میراثونه او اثار له ستوني تېر کړي، خو د خپلسرو کیندنو او د تاریخي اثارو د لوټ او تالان لړۍ ډېره ګرمه نه وه، تر (۱۳۵۷ل) کال وروسته بیا تر (۱۳۸۰ل) کال پورې لوټ او تالان، ړنگونې او وړانونې بېلابېلې بڼې خپلې کړې او په دې بهیر کې د افغانستان، تاریخي اثارو، ابداتو او فرهنگي میراثونو نه جبرانېدونکي زیانونه واوښتل چې د (پرون) په بحث کې ورته نغوته وشوه. د (نن) له زمانې واټن څخه زموږ هدف تر (۱۳۸۰ل) کال وروسته بیا تر دې دمه (۱۳۹۳ل) کال پورې مهال یا زمانې واټن دی. په دې بهیر کې که څه هم زموږ د هېواد په بېلابېلو برخو کې جګړه روانه وه او لا هم روانه ده، خو د جګړې څپې هغومره ګرمې نه وې، چې تر دې دمخه دوو لسيزو کې ښکارېدلې. په دې وروستیو دیارلسو کلونو کې د نړیوالې ټولنې د مالي مرستو په برکت، د حکومت بېلابېل بنسټونه له سره ورغول شول

او دا کار ددې سبب شو، چې زموږ یو شمېر فرهنگي میراثونه هم له سره ترمیم او د ویجاړېدو مخه یې ونیول شي. که څه هم په دې تېرو (۱۳) کلونو کې لا هم د ویجاړۍ لړۍ او د تاریخي اثارو د پټونې او قاچاق پروسه ودرېدلې نه ده، خو د تېرو نورو دوو لسیزو په شان هم نه ده. یانې دا چې د شپېتمو او اويايمو کلونو په انډول د هېواد فرهنگي میراثونه په خوندي حالت کې دي. په همدې تېرو څو کلونو کې هېواد ته په فرهنگي ډگر کې د گڼو فعالیتونو تر څنګه، زیات شمېر تاریخي اثار له بهرنیو هېوادونو بېرته هېواد ته راوړل شول او د هېواد یو شمېر مهم تاریخي اثار بهرنیو هېوادونو ته د نندارې لپاره یوړل شول. په لسگونو تاریخي ودانۍ چې افغانستان ته یې د فرهنگي میراثونو په توګه ارزښت درلود، بیا ورغول شوې او د ړنګېدو مخه یې ونیول شوه، چې دلته یې د ځینو یادونه کوو:

((د هېواد ملي موزیم بیا احیا او بیا ورغول شو، ځینې تاریخي اثار یې چې مات او په تېرو وختونو کې له منځه تللي وو، بېرته ترمیم شول. د هېواد یو زیات شمېر لرغوني اثار چې (۴۳۸۲) ټوټې کېږي، له ډنمارک هېواد څخه او (۲۱۴) له اسلام اباد څخه راوړل شول، نږدې (۱۴۲۳۰) ټوټې اثار ترلاسه شول.))

د غور ولایت د (جام منار) او د بدخشان د (شهیدانو منار) ترمیم شول. د هرات ولایت د څلورو تاریخي څلیو ترمیم، د بلخ ولایت د څلورو تاریخي څلیو رغونه، د سلطان محمود غزنوي د تاریخي څلي ترمیم، د تخار ولایت د حضرت واقف د تاریخي څلي ترمیم، د خواجه گیان د تاریخي څلي ترمیم، د شېخ سعدالدین انصاري د تاریخي څلي

ترمیم او په ځینو نورو ولایتونو کې د تاریخي ودانیو بیا رغونه د تاریخي میراثونو د بیا رغونې بڼې بېلگې دي.

سربېره پر دې ملي موزیم ته د بېلابېلو مراجعو له لارې (۴۵) قلمه نور اثار راوړل شول چې ټول (۵۶۰) اثار کېږي.

ددې ترڅنګ (۹۰۱) تاریخي اثار پاک او صفا شول.

همدارنګه له بېلابېلو سیمو څخه (۳۸۱) اثار ترمیم او ملي موزیم ته وسپارل شول.

په غزني ولایت کې اووه تاریخي ابدې ترمیم شوې.

د هرات د اختیارالدین د کلا ترمیم چارې بشپړې شوې.

د اسلامي ثقافت د مرکز په توګه د غزني د اعلانولو په مناسبت ګڼ شمېر تاریخي ابدات بیا ترمیم شول.

د امیر شېرعلي خان تاریخي ابدې، د وزیرمحمد اکبر خان مقبره او د هرات جامع جومات ترمیم شول.

سربېره پر دې په کابل کې د شېخ سعدالدین انصاري د تاریخي ابدې، د سیدجمال الدین افغان د تاریخي ابدې، د امیر عبدالرحمن خان د مقبرې، په کابل کې د سردارمحمد جان خان د مسجد، د غزني په ښار کې د باباعلي د جومات، د غزني ښار د شریف خان د مقبرې، په غزني کې علي لالا د مقبرې، په غزني ښار کې د پیر شاطرها د مقبرې، په غزني کې د سیدحسین اغا د مقبرې، په غزني کې د شامیرصاحب پالیزوان د مقبرې، په غزني کې د سلطان سبکتګین د مقبرې، د

خواجه محمدلایخوار د مقبرې، په غزني کې د تاج اولیا د مقبرې، د حضرت ترک د مقبرې، د سیداحمد مکي د زیارت، د سیدجلال د زیارت، د شیخ احل د مقبرې، د خواجه بقال د مقبرې، په کابل کې د خواجه گیان د تاریخي ابدې، په غزني کې د سیدعثمان هجویری د مقبرې، په غزني کې د بهلول صاحب د زیارت، په غزني کې د حضرت خواجه ملکيار د زیارت، د شاهسکندرولي زیارت، په کندوز کې د امام صاحب د روضې، د غزني د زاړه ښار د جومات، د غزني ښار د حنبري جومات، په غزني ښار کې د سیدشا اغا د مقبرې، د سلطان ابراهیم د مقبرې او مسعود د قصر، ابو ریحان البیروني د قبر، په غزني کې د سلطان محمود غزنوي د ټولګې یا مجمع ترمیم، د کابل تیاتر بیا احیا، د ملي ارشیف د الحاقیه ودانۍ ترمیم، هلمند ولایت د شهزاده بابا د زیارت بیا رغول)) (۷) او نور ګڼ شمېر رغاونیز کارونه، هغه مثبت فعالیتونه وو چې د حامد کرزي د واکمنۍ پر تېرو (۱۳) کلونو کې ترسره شول.

د فرهنگي میراثونو سبا

څرنگه چې زموږ فرهنگي میراثونه پرون هم له ګڼو خطرونو سره مخ وو، نن هم دي، نو سبا هم ددې اټکل شته چې په لږو ډېره کچه به دا خطرونه امتداد پیدا کوي. د قصدي او ناڅاپي خطرونو ترڅنګ د طبیعي پېښو خطرونه او ګواښونه هم طبیعي دي. نو ځکه خو موږ باید مخکې تر مخکې هر ډول خطرونو، اندېښنو او ګواښونو ته متوجه

اوسو. دا ډول خطرونه هم زموږ معنوي میراثونو ته متوجه دي او هم مادي فرهنگي میراثونو ته!

د (سبا) په بحث کې زه غواړم همدغو احتمالي خطرونو او د هغو د مخنیوي پر لارو چارو لنډ بحث ولرم او په دې برخه کې خپل وړاندیزونه وړاندې کړم:

مادي فرهنگي میراثونو ته پېښ گواښونه

لکه څنګه چې په تېرو وختونو کې زموږ مادي فرهنگي میراثونو ته زیات زیانونه واوښتل، په ګانده کې هم د نورو زیانونو د وراوښتو اټکل شته، غواړو دلته په لنډیز سره ځینو خطرونو او د هغو د مخنیوي لارو چارو ته نغوته وکړم:

جګړه او د جګړې مخنیوی:

د (نن) او (پرون) جګړو نه یوازې زموږ زیات شمېر فرهنگي میراثونه له منځه وړي، بلکې د افغاني ټولني هره برخه یې خپلې او د پرمختګ مخه یې نیولې ده. که په هېواد کې له هرې ممکنې لارې د جګړې د تداوم مخنیوی وشي، نو طبیعي خبره ده چې هم فرهنگي میراثونو ته احتمالي خطرونه له منځه ځي او هم د ټولني نورې برخې نښېرزه کېږي، خو دا چې د جګړې بندول یو لوی سیاسي او پوځي ځواک او تدبیر ته اړتیا لري او که ټوله جګړه ودرول شي، نو دا خو

رنځورې او جگره ځپلې افغاني ټولنې ته د نوش دارو حیثیت لري او که چېرې دا ممکنه نه وي، نو د جگرې د دوام په حالت کې د نړیوالو قوانینو له مخې د ملګرو ملتو هغه اړوند ارګانونه چې د جگرې په حالت کې د فرهنګي میراثونو ساتنه کوي، د هغوی مرسته او ملګرتیا باید را جلب شي، چې د جگرې د بندېدو تر وخته د افغانستان د فرهنګي میراثونو ساتنه وکړي.

د قاچاق مخنیوی:

د هېواد یو زیات شمېر تاریخي اثار او فرهنګي میراثونه د شخصي گټې لپاره قاچاقېږي، ګاونډیو او نورو هېوادونو ته وړل کېږي. حکومت او اړوند ارګانونه باید له ټولو ممکنه لارو چارو څخه کار واخلي، چې د تاریخي اثارو د قاچاق مخنیوی وکړي، د تاریخي اثارو بازار، لنډ، تنګ، بند او بې ارزښته کړي. کله چې دې ډول اثارو ته په کورنۍ او بهرنۍ کچه مارکېټ نه وي، څوک یې قاچاق ته زړه نه ښه کوي.

دوه اړخیز پروتوکول:

له ګاونډیو هېوادونو او د نړۍ له نورو هېوادونو سره دې داسې دوه اړخیز پروتوکول وشي، چې د هغو له مخې د هر هېواد قاچاق شوي فرهنګي میراثونه بېرته مسترد شي او هم قاچاقوړونکي یوبل ته وسپارل شي، دا کار به ددې سبب شي، چې هم د فرهنګي او تاریخي

اټارو د قاچاق مارکېټ له منځه لاړ شي او هم قاچاق وړونکي د خپل ژوند د خطر او له قانون څخه د وېرې له امله قاچاق ته زړه ښه نه کړي.

د جزايي قانون سختوالی:

سر له دې چې د هېواد په جزايي قانون کې د هر ډول قاچاق لپاره سزاګانې په ګوته شوي، خو که د فرهنگي ميراثونو د قاچاق وړونکو لپاره سزاوې نورې هم سختې شي او بيا دا سزاګانې عملي ښه خپله کړي، نو دا کار هم ددې سبب ګرځي چې د فرهنگي ميراثونو له خوندیتابه سره مرسته وکړي.

عامه پوهاوی:

موږ سره له دې چې بډايه فرهنگي ميراثونه لرو، خو ددې ميراثونو د ارزښت، پایښت او د هغو د پيغامونو په باب ولس ته پوره پوره معلومات نه دي وړاندې شوي، يو شمېر کسان خو د فرهنگي ميراثونو قاچاق هم عادي سوداګري ګڼي، نو ځکه خو يې د مشروع تجارت په شان د خپل روزګار يوه برخه ګرځولې ده. که رسنۍ دولتي او نادولتي ټولې د فرهنگي ميراثونو، ارزښت، ماهيت او اهميت ولس ته په ډاګه کړي او همدارنګه سوداګر يا قاچاق جوړونکي د هغو له قانوني عواقبو خبر کړي، کېدی شي ولس او قانوني سرچينې يو بل سره ملګرتيا وکړي او په ګډه د فرهنگي ميراثونو د قاچاق مخه ونيسي.

خپلسرې کیندنې:

خپلسرې او نافني کیندنې، څېړنې او سپړنې بل عامل دی چې زموږ فرهنگي میراثونو ته یې سخت زیان رسولی او رسوي یې، حکومت باید له ټولو لارو او همدارنگه ولس د خپل ملي احساس له امله په هېڅ تاریخي ساحه کې هېڅ ډول ناقانونه او نافني کیندنو ته اجازه ور نه کړي. خپلسرې او نافني کیندنې نه یوازې د غلا او قاچاق کار دی، بلکې د تاریخي اثارو د ترلاسه کولو او غلا کولو لپاره نور ګڼ شمېر اثار هم د دا ډول کیندنو په بهیر کې له منځه ځي.

معنوي فرهنگي میراثونو ته پېښې گواښونه

لکه څنګه چې و په پیل کې یادونه وکړه، معنوي یا ناملموس فرهنگي میراثونه د مادي هغو په انډول تر زیات تهدید، گواښ او خطر لاندې دي. دا خطرونه او گواښونه په څرګند او ناڅرګند ډول رامخې ته کېږي او زموږ معنوي میراثونه گواښي. دلته به په لنډیز سره ځینو خطرونو او د هغوی د مخنیوي لارو چارو ته نغوته وکړو:

د کلتوري يرغل مخنیوی:

دمخه مو هم یادونه وکړه چې معنوي میراثونه د یوې ټولني ټول ارزښتونه، دودونه، عنعنات، اداب، اروايي جوړښتونه، ژبه او نور ناملموس ارزښتونه رانغاړي. طبیعي خبره ده چې دا ارزښتونه په زور،

جبر، پوځي يرغل او د نورو فزيکي فشاري وسيلو په واسطه په يوځايي ډول له منځه نه ځي. کلتوري او معنوي ارزښتونه د پرديو د کلتوري يرغل له امله ورو ورو له منځه ځي او دا ډول يرغلونه تر شا خپل وسايل او خپل عوامل لري.

اوس چې زموږ هېواد له بېلابېلو خواوو د نورو د ځواکمن او وسيله ييز کلتور تر يرغل لاندې دی. زموږ معنوي ميراثونو ته يې سخت زيان اړولی او لايې هم اړوي.

دا يرغل د هغو د رسنيو، اموالو، مادي او معنوي ملاتړ په مرسته ترسره کېږي.

د دفاعي کلتوري ستراتيژۍ جوړول:

افغانستان د خپل کلتور د ساتنې، پالنې او د بهرنيو د کلتوري يرغل د مخنيوي او د خپلو فرهنگي ميراثونو د خونديتابه لپاره هر اړخيزې کلتوري ستراتيژۍ ته اړتيا لري، په خواشيني سره چې په تېرو دوه درې لسيزو کې موږ د داسې يوې پراخې ستراتيژۍ له نشتوالي سره مخ يو. ان خبره تر دې حده هم رسېدلې چې موږ د گاونډيو د کلتوري يرغل د تعريف په باب هم د هغوی د پلويانو له خوا له ستونزو سره مخامخ يو. د يو مشخص مفهوم لپاره بېلابېل تعريفونه او مفاهيم وړاندې کېږي، خو په واقعيت کې يرغل روان دی او زموږ معنوي ميراثونه گواښي. فرهنگي ستراتيژي بايد پردی يرغل، د نورو

فرهنگونو گډ ټکي او د خپل کلتور اصيله او د ساتنې وړ برخه تعريف کړي او بيا يې د ساتنې او پالنې لپاره وسايل او لارې چارې په گوته کړي.

رسنيز فعاليتونه:

د نورو د کلتوري يرغل او د خپلو معنوي ارزښتونو د ساتنې او پالنې لپاره، د دولتي وسايلو، امکاناتو او مشخصو قوانينو ترڅنگ رسنيزو فعاليتونو ته هم ډېره اړتيا ده، مور تر هغه پورې د نورو رسنيو له لارې د هغوی د کلتوري يرغل مخه نه شو نيولای، چې خپلې رسنۍ ته ورته فعالې او تر هغوی غښتلې نه کړو. رسنۍ نه يوازې د پردي کلتور مخه نيولای شي، بلکې خپل معنوي ارزښتونه هم په ښه توگه ځلولای او نورو ته ورپېژندلای شي.

د فرهنگي ميراثونو تصويري کول او ډيجيټل کول:

اوس چې تخنيکي وسايل زيات او عصري شوي او هم ارزانه شوي، په کار ده چې د هېواد د ټولو فرهنگي ميراثونو د تصويري کولو لپاره هڅه وشي. د ويډيويي او جامدو تصويرونو په بڼه د فرهنگي ميراثونو خوندي کول به مور سره مرسته وکړي چې د خپلو فرهنگي ميراثونو اوسنۍ بڼه لږ تر لږه په تصويري توگه خوندي کړو. د همدې مستندو تصويرونو له لارې کولای شو، د هغو د بيا رغونې لپاره کار

وګړو. دا تصویرونه د ناوړه اوطبېعي پېښو له امله د دې اثارو د له منځه تلو په حالت کې هم د هغو د بیا جوړولو لپاره ښه لاسوندونه کېدلای شي. د فرهنګي اثارو د قاچاق په حالت کې هم له خپلو دې لاسوندونو څخه د ګټې اخیستنې له لارې کولای شو، هغه له قانوني لارو بېرته ترلاسه کړو. د تصویري او ویديويي نندارو له لارې کولای شو، نه یوازې خپل فرهنګي میراثونه نورو ته معرفي کړو، بلکې د ګټې یوه ښه وسیله هم ترې جوړېدای شي او په لاسته راغلو پیسو یې خپل فرهنګي میراثونه رغولای شو.

د فرهنګي میراثونو د ساتنې لپاره د مرستې

صندوق:

که د بسپنې یو صندوق رامنځته شي او هر افغان یا لږ تر لږه د فرهنګ هر مینوال په کال کې له دې صندوق سره ډېره کمه مرسته هم وکړي، نو زموږ د فرهنګي میراثونو د ساتنې او پالنې، رغونې او ځلونې لپاره به ډېره اغېزمنه وسیله وي.

د پورتنیو لارو چارو ترڅنګ نورې اغېزمنې لارې چارې هم شته، خو اوس پر همدغو څو مهمو ټکو بسنه کوم.

اخځونه

- (۱) پرورشگاه فرهنگ باستانی، پوهاند عبدالحی حبیبی، د افغانستان فرهنگ تاریخ، ۱۳۹۳ ل کال ۶۰-۶۶ مخونه.
- (۲) د افغانستان د فرهنگ تاریخ، سرمحقق زلمی هېوادمل، د دکتورا دورې درسي مفردات، ۱۳۹۳ ل کال، ۲۳-۲۴ مخونه.
- (۳) د افغانستان فرهنگ ته اوبستي زیانونه، محمد اسمعیل یون، ۱۳۸۷ ل کال، ۵۶-۵۹ مخونه.
- (۴) د ننگرهار فرهنگي بهیر ته یوه کتنه، محمد داود وفا، د افغانستان د مطالعاتو مرکز، ۱۳۷۷ ل کال، ۴ مخ.
- (۵) د ارگ، نن او پرون، علم گل سحر، ۱۳۹۱ ل کال، کابل چاپ، بېلابېل مخونه.
- (۶) د افغانستان فرهنگي میراثونو ته یوه کتنه، نینسي دوپري، ۱۳۸۷ ل کال، ۴۰-۵۷ مخونه.
- (۷) د جمهور رئیس کرزي کارنامې، علیشاه مظلومیار، ۱۳۹۳ ل کال، ۱۳۳-۱۳۵ مخونه.

په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان څرکونه

پښتو لرغوني ادبیات، چې له (۱۳۹هـ ق) څخه پیل او تر نږدې (۱۰۰۰هـ ق) پورې رسېږي، اکثره ادبپوهان دغه دوره لومړۍ یا لرغونې دوره گڼي او ددې دورې ادبیاتو ته هم لرغوني ادبیات وايي. له لرغوني دورې څخه موږ ډېر لیکلي ادبیات نه دي ترلاسه کړي، خو دا په دې مانا نه ده چې دلته د ادبیاتو بېلابېل او ډېر ډولونه نه دي رامنځته شوي، د زمانې ناخوالو، د لرغوني دورې ادبیاتو یوه بډایه پانگه زموږ له لاسه تروړلې ده. خو بیا هم کوم ادبیات او د هغو بېلابېل ډولونه چې تر اوسه پورې تر لاسه او خوندي شوي، د کمیت په انډول یې کیفیت د خورا زیات ارزښت وړ دی. له شکلي پلوه په لرغونې دوره کې، غزل، قطعه، ډوله نارې رباعي، مثنوي، قصیده او د ولسي ادبیاتو ځینې فورمونه لیدل کېږي. ځینې کسان منظوم داستان هم یو فورم گڼي، خو حقیقت دادی چې دا داستان کوم فورم نه دی. منظوم داستان هغو اثارو ته ویل کېږي چې د بیان له مخې حکایتي، روایتي یا کیسه ییزه

بڼه ولري، دا چې دې کیسه ییز بیان کې کومه محتوا بیانېږي او په کوم قالب کې بیا دا محتوا ځایېږي دا نو بیا د لیکوال یا شاعر په ظرفیت پورې اړه لري چې خپل کیسه ییز پیغام په کوم چوکاټ کې بیانولای شي. داستان ته په عام ډول په پښتو کې کیسه هم وایي چې موخه یې اکثره همغه منثور داستان دی، داستان کېدی شي، منظوم وي او یا هم کېدی شي منثور وي. منثور داستان یا کیسه، معمولاً پر لنډه لنډه کیسه، لنډه کیسه، منځنۍ کیسه یا اوږده کیسه وپشل کېږي، چې هره یوه بیا خپله خپله ځانگړتیا لري، خو منظوم داستانونه بیا په ډېرو فورمونو کې نه ویل کېږي.

قصیده، غزل او ځینې ولسي فورمونه هم په ډېره کمه کچه د ځینو پیغامونو او مفاهیمو د داستاني بیان لپاره کار کوي، خو تر ټولو چې معمول او دود دی، هغه مثنوي فورم دی چې هم په کې لنډ حکایتونه بیانېږي او هم د اوږدو کیسو او پیغامونو د بیان وس لري. د پښتو منظومو داستانونو لپاره هم تر ډېره حده د مثنوي له فورم څخه گټه پورته شوې ده. مخکې تر دې چې په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان او بیا د منظوم داستان څرکونه ولگوو، بڼه به وي چې مثنوي فورم په لنډیز سره تشریح وکړو.

دوه بیز یا مثنوي:

((هغه ډول شعري یا نظمې فورم دی چې هر بیت یې په خپل منځ کې ګډه قافیه لري (مقفی) وي، د بیتونو شمېر یې ثابت نه دی، په ټولو قافیه والو شعري یا نظمې چوکاټونو کې مثنوي تر ټولو خلاص او لوی شعري فورم دی. شاعر یا ناظم کولای شي په دې فورم کې خپل مقصد تر وروستي بریده بیان کړي، ځکه نو اکثره شاعران د لویو موضوعگانو د بیان په غرض دا فورم انتخابوي، لکه (ابو القاسم فردوسي) چې د (شاهنامې) د لیکلو لپاره دا فورم وټاکه، په مثنوي کې که شاعر په یوه قافیه کې له ستونزې سره مخ شي، نو بلې ته تللای شي، په مثنوي کې هر بیت ځانته قافیه لري، کېدی شي ځینې بیتونه یې ردیفونه ولري او ځینې یې ونه لري، خو د ټولو بیتونو وزن یې مشترک وي او د څپو شمېر یې سره مساوي وي، مانا دا چې مثنوي مقفې، مشترک الوزنه او د مساوي څپو لرونکی فورم دی. لکه دمخه چې مو یادونه وکړه، په مثنوي کې کېدی شي ځینې بیتونه ردیف لرونکي وي او ځینې په قافیه ختم شوي وي.))^(۱)

په پښتو ادبیاتو کې هم اکثره داستانونه یا حکایتونه په همدې فورم کې راغلي دي، هم په لرغونې دوره کې، هم د پښتو ادب په منځني یا کلاسیکه دوره کې او یا هم په معاصره دوره کې، لکه څنگه چې مو دمخه یادونه وکړه په دې فورم کې د اوږدو او پر له پسې مفاهیمو،

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

کرکترونو، موادو او راویانو د ځایونې ظرفیت زیات دی. په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د حکایت یا داستان څرکونه او بېلگې شته او هغه هم په همدغې مثنوي فورم کې راغلي دي.

حکایت:

د حکایت په باب ویل کېږي چې ((د (محاكات) له کلیمې څخه را اخیستل شوی چې دا بیا له یو شي څخه د یو چا د ورته کولو یا مشابه کولو مانا بښدي، له اصطلاحي پلوه ځینې په دې نظر دي چې حکایت د لنډې کیسې داسې یو ډول دی چې په هغه کې اخلاقي درسونه یا مسایل نغښتي وي. دا درسونه یا مسایل د حکایت په وروستی برخه کې لوستونکي ته په ډاگه کېږي، د حکایت کرکترونه یا شخصیتونه سړي، څاروي، یا بې روحه شیان وي، کله چې حیوانات د حکایت د شخصیت په توگه څرگندېږي، نو د انسان په شان خبرې کوي او له خپل ځانه انساني احساسات څرگندوي، حکایتونه معمولاً په داسې ډول لیکل کېږي چې لوستونکي په اسانۍ سره پر هغو پوهېدلای شي. هغه ادبیات چې په حکایاتو کې کارېږي، هغو ته تعلیمي ادبیات هم وایي.

د حکایت ځینې ځانگړنې په دې ډول دي:

د پېښو ځای او وخت یې زیات مشخص نه وي.

اغراق او تر حده داسې پورته پېښې په کې پېښېږي چې د انسان په وس پوره نه وي.

د داسې شیانو ستاینه په کې کېږي چې په عملي ژوند کې واقع شوي نه وي، عقل یې نه مني چې داسې به واقع کېږي.

ځینې یې داسې سست داستان بولي چې وحدت او انسجام نه لري.

معمولاً د پند، عبرت او نورو اخلاقي مسایلو د بیان لپاره کارېږي.

د ټولو کرکټرونو ژبه یې تقریباً یو شان وي او د ټولنیزې ډلبندۍ له مخې یې ژبه توپیر نه کوي.

اتل او اتل ضد کرکټرونه یې سپینې او تورې څېرې لري. یانې یا ډېر ښه دي یا ډېر بد.))^(۲)

حکایتونه په پښتو ادبیاتو کې معمولاً په منظوم ډول افاده کېږي، خو دا په دې مانا نه ده چې نثري حکایتونه نه شته، په کلیو او بانډو کې له پخوا زمانو څخه گړني حکایتونه، کیسې یا داستانونه وو، چې خوله په خوله له یوه پښته بل ته لېږدېدلې دي، خو دې ډول داستانونو ته، منظوم دي که منثور د تاریخي نېټې ټاکل اسانه کار نه دی. کیسې یا داستان په پښتو ادبیاتو کې معمولاً د نثر په چوکاټ کې افاده کېږي،

ځینې ادبپوهان بیا وایي داستان یا کیسه همغه اثر ته ویل کېږي چې پنځول شوې وي او خیال ولري.

کیسه، اتل یا اتلان، پېښه یا پېښې، زمان او مکان، پیل او پای یا نتیجه لري.

کیسه:

((کیسه که لنډه وي، لنډه کیسه ورته وایي، که منځنۍ وي، منځنۍ کیسه او که اوږده وي، اوږده کیسه یا داستان ورته وایي)) (۳) خو دا په دې مانا نه ده چې منظوم داستانونه نه شته، په پښتو ادبیاتو کې د منظومو او منثورو داستانو دواړه بېلگې شته، خو مور دلته ددې داستانونو بېلگې یوازې په پښتو لرغونو ادبیاتو کې لټوو، نه په پښتو گړنیو ادبیاتو کې او نه هم د پښتو تر لرغونو ادبیاتو وروسته د ادبیاتو په نورو دورو کې. د څېړنې موخه مو یوازې په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان څرک یا شتوالی دی.

په ټولیز ډول کله چې مور پښتو لرغونو ادبیاتو ته گورو، نو د کمیت په انډول یې کیفیت د زیاتې پاملرنې وړ دی. د پښتو لرغونو ادبیاتو پوځ کیفیت دا واقعیت په ډاگه کوي چې په دې نږدې نږه سوه کلن بهیر کې به ډېر ادبیات او هنري پنځونې رامنځته شوې وي، خو د زمانې ناخوالو د هغو یوه زیاته برخه له مورې ترورلې ده. کله چې پښتو لرغونو

ادبیاتو کې د داستان څرک لگوو، نو دلته هم له همدې واقعیت سره مخامخېږو چې کمیت لږ، خو کیفیت یې ډېر او د پام وړ دی. په پښتو لرغونو ادبیاتو کې موږ لږ تر لږه دوه داسې اثار لرو چې داستاني بڼه لري او دحکایتې یا کیسه ییز بیان لرونکي دي. مخکې تر دې چې موږ په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان یا حکایت دوو لومړنیو بېلگو ته راشو، د (سلیمان ماکو) نثر ته به نغوته وکړو چې نه پوره حکایت دی، نه منظوم داستان، خو ځینې جملې او ترکیبونه یې داستاني یا کیسه ییزې ځانگړنې لري یا په بله وینا جمله یې جوړښت یې داسې دی چې کیسه ییز رنگ لري: ((زه غریب خاورې سلیمان زوی د بارک خان ماکو سبزي چې په ویا له د ارغستان هوسېرم او په دې مزکو پایېرم، په سنه دولس شپږ سوه د هجري تللی وم او دپښتنخا په راغو او کلیو گرځېدم او مراقد د اولیا او واصلینو مې پلټل او په هر لوري مې کاملان موندل او د دوی په خدمت کې خاکپای وم او هر کله په سلام ورته ولاړ...))

((نقل هسې کاندې یارانو چې په روزگار د شېخ بیتني کې د ده ورور چې سړین نومېد او پر شېخ هم خورا گران و، سړین نه درلود زامن او هر کله به ویل خپل ورور ته...))

((نقل کاوه سي چې په روزگار د غازي شهاب الدين چې پر کفر يرغل و، شېخ ملکيار چې غرشين ستانه و هم ملگری و د شهاب الدين چې په ډيلي کې هغه ستر واکمن ټاټوبی ورباندې، او هم هورې مړ سو...))

((... نقل کاوه سي چې بختيار ستر ستانه و، له ده نه څرگند سوي دي، هغه کرامات چې مو وکتل او وويل...))^(۴)

په تذکره الاولیا کې چې د سلیمان ماکو کوم نثر راغلی، که څه هم ډېر زیات نه دی، یانې د کتاب کمې برخې تر لاسه شوي، خو له دې څخه هم د سلیمان ماکو د نثر قوت ښکاري، ماکو چې کوم شاعر معرفي کوي، نو په کیسه ییز بیان یې معرفي کوي، سپړی ځان سره یو زمان او مکان ته بیایي اود حقیقي تصویرونو یو منظره په کې ښکاره کېږي، د تذکره الاولیا د شاعرانو په کلام کې داسې بېلگې نه ښکاري چې داستاني یا حکایتي بڼه دې ولري، او نه هم د پښتو ادبیاتو په لرغونې دوره کې نورې داسې بېلگې شته چې داستاني خصوصیات دې ولري. یوازې دوه بېلگې چې نسبتاً څرگندې دي، یو د زرغونې کاکړې او بل هم د دوست محمد کاکړ د غږښتنامې حکایت دی.

دلته غواړو دا دواړه حکایتونه یا داستانونه او د هغو ناظران په لندیز سره معرفي کړو:

زرغونه کاکړ او د هغې د بوستان یو حکایت:

د زرغونې کاکړ د پېژندنې لپاره تر ټولو ښه اثر د محمد هوتک (پټه خزانه) ده، محمد هوتک په پټه خزانه کې کاري: ((زرغونه د ملا دین

محمد کاکړ لور وه، په پنجوايي کې اوسېده او له پلاره يې وکا تحصیل د علومو او د فصاحت احکام يې زده کړل او د فصحاو اشعار يې ولوستل.

زرغونه په حباله د سعدالله خان نورزي وه، چې توريالي زامن يې درلودل او ټول د علم او هنر خاوندان وو. ماته هسې نقل وکا زما پلار: چې زرغونې د شېخ مصلح الدين سعدي رحمة الله عليه کتاب د بوستان ټول په پښتو شعر نظم کا او نوم يې و ((بوستان د پښتو)) چې دا کتاب يې په سنه (۹۰۳) هجري قدسي پای ته ورساوه او ټول نکات عارفانه او نصايح حکيمانه يې په پښتو کړل.

علاوه پر دې زرغونې نور اشعار او غزلونه هم وويل او په زمره د فصحا يې شهرت وکا، هسې چې موزونانو د روزگار به يې اشعار لوستل او د پښتو په بوستان يې سير کا او گلونه د پند او نصيحت به يې ټولول. هسې وايي: چې زرغونه کمالداره ښځه وه، خط يې خوار ښه و او کاتبانو به يې له حسن خط اقسام د خط زده کول، زما پلار هسې وويل: چې په سنه (۱۱۰۲) هجري ما د زرغونې په خط ((بوستان د پښتو)) وليد، چې خپل اشعار يې پخپل ښه خط هسې کښلي وو، چې ملغلرې يې خط ته عاجزي کا او دغه حکايت له هغه کتابه زما د پلار رحمة الله عليه په یاد و، چې زه يې په خزانه کې کارم:

((اور بدلې مې قصه ده
د اختر په ورځ سهار
چې له شاتو هم خوږه ده
بايزيد چې و، رویدار

په کوڅه کې تېرېدلی
راچپه کړلې ناپامه
په ایرو په خاورو خړ
د خپل مخ په پاکېدو سو
چې په اور کې سم نسکور
یا به لږ شکوه کومه
له لویني یې ځان پرې کړ
خدای ته نسي کړای کتل
لوڅبره په کار نه ده
تکبر به دې تل څوړ کا))^۵

له حمامه راوتلی
ایری خاورې چا له بامه
مخ او سړیې سو ککړ
بایزید په شکر کنبو سو
چې زه وړیم د بل اور
له ایرو به څه بد وړمه
هو: پوهانو ځان ایرې کړ
څوک چې ځان ته گوري تل
لویی تل په گفتار نه ده
تواضع به دې سر لوړ کا

مخکې تر دې چې د زرغونې کاکړ یې پر دې حکایت خبرې وکړو، ښه به وي چې د محمد هوتک پر پورتنی نثر چې د زرغونې کاکړې پېژندنه رانغاړي، لنډ بحث وکړو، دا نثر که څه هم د یوې شاعرې پېژندنه رانغاړي، خو د نثر په جامه کې د حکایتي اثارو ځینې عناصر هم په کې تر سترگو کېږي، په حکایت کې کله ځای معلوم وي او کله نه وي، دلته د زرغونې کاکړې په پېژندنه کې د هغې استوګنځي (پنجوايي) ته اشاره کوي، د لومړنیو زده کړو تسلسل یې ښيي چې کیسه بیز رنگ لري، بیا یې د ژوند بل پړاو ته داخلېږي. لیکوال تر هغه وروسته د زرغونې کاکړ

د اثر د تثبیت او بیان لپاره راوي ته گوته نیسي، راوي هم په حکایت او داستان کې یو مهم عنصر گڼل کېږي، په دې نثر کې راوي خپله د لیکوال پلار دی چې پر روایت یې زیات باور کېدلی شي، په دې لیکنه کې د زرغونې کاکړې پر بوستان سربېره د هغې نور محاسن هم په ډېر ښه ډول په کیسه ییز کیفیت بیانېږي، کله چې سړی دا نثر لولي، نو د یوې لنډې لنډې کیسې یا داستاني مینه پرې ماتېږي، چې مرکزي کرکتر یې خپله زرغونه کاکړ، وروسته بیا شېخ سعدي رحمه الله علیه او راوي یې د محمد هوتک پلار دی، یوه مشخصه زمانه او مشخص مکان په غېږ کې نیسي، دا په دې مانا نه ده چې دا لنډه یا هم لنډه لنډه کیسه ده، خو دا ویلای شو چې کیسه ییز عناصر لري او د نثر بیان یې کیسه ییز دی، د یادونې وړ ده چې په پټه خزانه کې محمد هوتک کوم شاعران یا لیکوالان معرفي کوي، د هغو د اکثر و ډېرې پېژندنې لپاره له کیسه ییز بیان څخه کار اخلي. په خپله د پټې خزانه د لیکلو انګېزه هم په کیسه ییز ډول بیان شوې، د اثر د لیکلو علت، چاپېریال په داسې ډول تشریح کوي چې سړی لاس تړلی هغه چاپېریال، دربار او حالاتو ته بیایي، محمد هوتک وایي، د پښتو پاچا شاه حسین هوتک زه وغوښتل خپل دربار ته او ماته یې تشویش وکا، او الطاف یې ښکاره کړ چې دا خپله اراده پوره کاندې او د پښتو شاعرانو حال سره راټول کاندې ځکه چې زموږ پادشاه او د ښالم خېلو د زړه سر، شاه حسین خلد الله ملکه وسلطنه، پخپله هم د ښي وینا خاوند او د پښتو شعر

شوقمن دی، نو ما وغوښته چې ژر تر ژره دا کتاب وکښلی شي او د پښتو د شاعرانو احوال ټول کړسي)). (۶)

محمد هوتک، د بابا هوتک، شیخ ملکيار، شیخ خرښبون، شیخ متي، جهان پهلوان امير کروړ سوري، شیخ اسعد سوري، ښکارندوی غوري، ابو هاشم ابن زید السرواني، شیخ تیمن، شیخ بوستان بړیخ، شیخ رضي لودي او نصر لودي، شیخ عیسی مشوانی او نور چې راپېژني، نو هم له پخوانیو اثارو گټه پورته کوي او هم له راویانو نقل کوي، خو د پېژندنې ټول تسلسل یې یو کیسه ییز بیان لري چې سپری فکر کوي یوه کیسه یا حکایت لولي.

اوس راځو د زرغونې کاکړې حکایت ته!

د پښتو ادب څېړونکی؛ سر محقق زلمی هېواد مل په دې نظر دی چې دوه حکایتونه په پښتو ادبیاتو کې د حکایتي اثارو لومړنۍ بېلگې گڼل کېږي، دی وايي: ((په دغو حکایتي اثارو کې تر ټولو پخوانی اثر د زرغونې پښتو بوستان دی. خو دغه اثر له پارسي څخه پښتو ته ترجمه شوی دی)) سر محقق زلمی هېوادمل زیاتوي: ((په پښتو نظم شوی حکایتي اثر د دوست محمد کاکړ (غرغښت نامه) ده، چې پر ۹۲۹ هـ ق) کال یې په روب کې نظم کړې ده)) (۵)

ددې داستان یا حکایت موضوع هم د نورو حکایتونو په شان اخلاقي او نصیحتي مسایل دي چې انسان باید ترې د خپلو اخلاقو د لوړوای لپاره پند او عبرت واخلي. د داستان یا حکایت راوي درېیم شخص نه دی، بلکې په خپله ناظم دی چې د نورو منظومو او نثري حکایتونو په شان په خپله کیسه کوي، ((اور بدلې مې قصه ده - چې له شاتو هم خوږه ده)) دا ډول پیل په اکثره نورو حکایتونو، نکلونو او داستانونو کې هم معمول دی. د حکایت یا داستان موضوع د لویۍ او تکبر پر ضد راڅرخي، لوی انسانان د تکبر مخالف دي او تواضع اصلاً د انسان د شخصیت د لویۍ معیار گڼي، په دې حکایت کې اصلي موضوع، همدا د انسان عجز، تواضع او پرهېزگاري ده. حکایتونه یا منظوم داستانونه چې معمولاً د مثنوي فورم ورته کارول کېږي، دلته هم د مثنوي فورم کارول شوی، دا مثنوي ټول (۱۲) بیتونه لري او په خورا خوږه ژبه پیل شوې او په ښه پیغام پای ته رسېدلې ده.

تواضع به دې سر لوړ کا تکبر به دې تل خوړ کا

د مسرو د څپو شمېر سره یې مساوي دی، يانې هره مسره یې (۸) څپې لري.

دوست محمد کاکړ او د هغه غرښت نامه:

په پښتنو لیکوالوکې بل شخص چې منظوم حکایت یا داستان ورڅخه پاتې او تر موږه رارسېدلی، هغه دوست محمد کاکړ دی. د پټې خزانې مولف محمد هوتک د دوست محمد کاکړ په باب وایي:

((د بابړ خان زوی و، چې د کاکړ بابا د زیارت د پاره په کال (۹۱۲) سنه هجري هرات ته ولاړ او بیا چې راغی روب ته، په کال (۹۲۹) هجري یې یو کتاب په شعر نظم کړ، چې نوم یې دی ((غرښت نامه)) دا کتاب چې ما ولید، شیرین بیتونه په مثنوي لري او د غرښت بابا قدس الله سره الکریم حکایات دي او له رښتینو خلکو یې روایات راجمع کړي دي، دغه کتاب زما پلار په توبه کې میندلی و او زموږ کهول کې مو کوچنیو او ژنیو ته په کې سبق لوست.

دوست محمد علیه الرحمه په خپل کتاب کښلي دي: چې زما پلار بابړ خان هم یو کتاب په شعر کښلی و، چې نوم یې و ((تذکره غرښت)) هغه وخت چې بابړ خان وفات شو او زه پر کور نه وم، نو هغه کتاب ورک شوی و او چا ضایع کړی، زه چې راغلم، د خپل پلار په ماتم هسې ویرجن نسوم، لکه چې کتاب ورک و. ما خو د هغه کتاب خبرې اورېدلې او په وارو وارو ویلې وې او هم مې یو څه له هغو څخه په یاد وې، نو ما پر خدای توکل وکړ او هغه قصې او روایات مې بیا په شعر

وویل، خدای تعالی دې زما د پلار سعي مشکوره کا، هسې وایي:
کنبونکی ددې کتاب عفی الله عنه، چې ما له ((غرغښت نامې څخه
دغه حکایت رانقل کړی دی.

له نېکانو روایت دی	هسې توگه حکایت دی
نور محمد کاکړ راوي دی	چې یې فیض ل جاري دی
د نیکونو له خولې وایي	چې منښت یې راته ښایي
چې کاکړ نیکه زاهد و	لوی څښتن له تل عابد و
تل تر تل بی عبادت کا	پردې ليار یې ریاضت کا
شپې یې روڼې په لمانځو وې	په ژړاو په نارو وې
نه یې خوب، نه یې خوراک و	عبادت یې ژوند و زواک و
چې به کښوست په لمانځنه	یا به کپوت په ستاینه
ورځ یې ټوله په قعدو وه	شپه یې هم یوه سجده وه
تل یې سیرد لاهوت کا	په یوه گوله یې قوت کا
غرق به تل په ذکر الله و	هر سبا او هر بېگاه و
یوه شپه یې عبادت کا	پر گناه یې ندامت کا
سترگې پټې سوې له خوبه	په شپو شپو یې و وینستوبه
هسې خوب یې ولید گرانه	چې غرغښت ښیې ښهانه
وایي ای کاکړه زویه	له تا خوښ یمه نېکخویه
ستا قدم زما پر لار دی	ما سوا کې دې قرار دی
شپه و ورځ دې ده لمانځنه	د څښتن عبادت کړنه

ولې پاته له تا نوردی
خه جهاد کړه پر تا فرض دی
یوه ورځ جهاد افضل
څوک چې تل لمنځ وروژه کا
لمړی شرط د دین همدا دی
له تا پاته دواړه دي نه
توره واخله مجاهد شه
د خدای نور پر جهان خپور کړه
چې دې بشپړ عبادت سي
چې له خوبه و بښ کاکړ سو
زغره خول یې اراسته کړل
هرات خواته په تلو تلو سو
وبکړه هورې جهادونه
څو هورې تر دنیا تېر سو
چې یې هلته هم وفات سو
مېړه هسې ژوندون کاندې

شپې او ورځې دې په کور دي
دا هم ستا د غاړې قرض دی
تر کلو کلو لمانځل
په جهاد به یې پوره کا
بیا خدمت د خلق الله دی
ځان خبر کړه بڼه له دینه
د لوی خدای د دین قاصد شه
دا خدمت یې په ځان پور کړه
ځان دې خلاص له مصیبت سي
د غزا پر خوا نومړ سو
د غزا غشي تېره کړل
د سلطان غیاث له ملو سو
د سلطان مل شو په ملونه
د غازیانو په ټول شمېر سو
بنڅ په خاورو د هرات سو
مړي د خدای په رضا باندې))^(۷)

د دوست محمد کاکړ په پېژندنه کې هم د محمد هوتک د بیان طرز
کیسه ییز دی، کله چې څوک دا نثر لولي لکه چې یوه کیسه لولي،
دلته بیا هم راوي معلوم دی، دلته بیا هم د کیسي راوي د محمد
هوتک پلار دی، دلته بیا په کیسه کې بله کیسه ده، بل راوي په خپله

دوست محمد کاکړ دی چې له خپل پلاره حکایت کوي او د هغه ځینې
نصایح یې په خپل کتاب (غرغښت نامه) کې راوړي دي.

د غرغښت نامې حکایت هم په مثنوي فورم کې نظم شوی، ټول (۳۳)
بیتونه لري او هره مسره یې (۸) څپې لري ددې حکایت محتوا هم
دیني او اخلاقي موضوع ده، د (نور محمد کاکړ) چې دلته یو راوي گڼل
کېږي او د خپل پلار د (کاکړ نیکه) د خوب کیسه کوي، چې هغه هم
لوی عابد او ذاهد شخصیت و، هغه یوه شپه خوب ولید او زوی ته یې
نصیحت وکړ چې جهاد فرض دی، یوه ورځ افضل جهاد تر کلونو کلونو
لمونځونو لوړه مرتبه لري.

کله چې کاکړ له خوبه بیدار شو، نو د جهاد پر لوري لاړ، د سلطان
غیاث الدین له ملگرو سره یو ځای شو، جهاد یې پیل کړ ډېر جهاد یې
وکړ، په غازیانو کې حساب شو او په هرات کې تر دنیا تېر او هملته په
هرات کې دفن شو.

حکایت په دې نتیجه پای ته رسي چې:

مېړه هسې ژوندون کاندې

مري دخدای په رضا باندي

دا دوه حکایتونه چې مور گورو په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د منظومو
داستانونو بېلگې په لاس راکوي، خو دا په دې مانا نه ده چې په لرغونو

ادبیاتو کې به نور منظوم داستانونه نه وي لیکل شوي، خو مور چې دلته غږېږو، یوازې پر همغو اثارو بحث کوو چې تر مور رارسېدلې دي، د دې حکایتونو، خوږوالي، ساده والي، رواني او سلاست ته چې گورو، نو ددې د دوو لیکوالو په گډون به نورو هم دې ته ورته اثار لیکلي وي. نکل، حکایت او داستان که څه هم بېلابېل کیسه ییز اصطلاحات گڼل کېږي، خو یو بل سره ډېر زیات مشترکات هم لري، مور چې کله په پښتو لرغونو ادبیاتو کې د داستان د څرک خبره کوو، نو هدف مو دادی چې د دغو درېواړو نومونو یا جوړښتونو گډ خصوصیات په کې تر سترگو کېږي، هېڅ داسې بېلگه نه لرو چې یادې په بشپړ ډول یو نکل وي، یا دې حکایت او یا دې هم په ټول پوره داستان وي، خو ددې درېواړو ځانگړتیاوې په کې په ډاگه لیدلای شو.

اخځونه

(۱) د پښتو شعر هنري جوړښت، محمد اسمعیل یون، یون کلتوري یون، ۱۳۸۷ ل کال، ۶۰ مخ

(۲) دانشنامه (دایره المعارف) ازاد، ایران، بېلابېل مخونه.

(۳) ادب پوهنه، سید محی الدین هاشمي، د اریک د ګرځنده کتابونو اداره، پېښور ۱۳۸۱ ل کال، بېلابېل مخونه.

(۴) تذکره الاولیا، سلیمان ماکو، د پوهاند حبیبی شرحه او تعلیقات، ۱۳۶۱ ل کال بېلابېل مخونه.

(۵) پټه خزانه، محمد هوتک، د پوهنې وزارت، ۱۳۴۹ ل کال، ۱۹۲-۱۹۴ مخونه.

(۶) پټه خزانه، محمد هوتک، د پوهنې وزارت، ۱۳۴۹ ل کال ۶ مخ.

(۷) پټه خزانه، محمد هوتک، د پوهنې وزارت، ۱۳۴۹ ل کال، ۸۸-۹۲ مخونه.

کنایه او په کلام کې یې دريځ

د مینې ذکر چې محفل کې د رقیب جرم شو

په اشارو په کنایو باندې بس وخت تېروو

کنایه هغه تعبیر دی چې حقیقي مانا ترې مقصد نه وي، خو حقیقي مانا ته نږدې او ملازمه مانا ترې اخیستل کېږي. یا ((کنایه دا ده چې متکلم یوه مانا په داسې الفاظو کې راوړي چې د مطلوبې مانا د دلیل حیثیت ولري))^(۱) کنایه زموږ په ورځنیو خبرو اترو او ادبي کلام دواړو کې کارول کېږي او ښه ډېره کارول کېږي. په واقعیت کې زموږ د ژوند د کلام یوه پاموړ برخه له کنایو څخه ډکه ده، کله چې غواړو خپل پیغام په ډېر مستقیم، سپوره او ډېر څرگند ډول انتقال نه کړو، نو له کنایې او ډېرو کنایو څخه کار اخلو. یا دا چې کله هم د پیغام او پوهاوي مستقیم لېږد ستونزه لري او یا ستونزه پېښوي، نو له کنایو څخه کار اخیستل کېږي، کله چې هم مقابل لوری د مفهوم او پیغام په اخیستلو کې له ستونزو سره مخ شي او یا هم غواړي له مقابل لوري سپینه او ډانگ پېلې خبره واوري، نو پرې غږ کوي: څه راته په کنایو کې غږېږي؟

سپینه خبره راته وکړه؛ چې پر مقصد پوه شو! یانې په دې مانا چې کنايې تر ډېره بریده د پیغام د نامستقیم بیان لپاره کارېږي. ددې لپاره چې موضوع له ابهام او کنایو څخه رڼاوي او سپیناوي ته راووځي، ښه به وي چې کنايه له لغوي او اصطلاحي پلوه وڅېړو، د هغې پر ډولونو وغږېږو، له استعارې او د کلام د نامستقیم بیان له نورو توکو سره یې توپیر وکړو او هم خپل مطلب په څرگندو بېلگو کې واضح کړو:

کنايه له لغوي پلوه:

له (کنۍ) څخه رغېدلې چې له گرامري پلوه یو (مصدر) دی، په لغت کې د ((پوښلي او پټ)) مانا ورکوي. (کنیت) یا (کنوت) په ډاگه د یو مطلب نه بیانول دي. په بله مانا ((کنايه په لغت کې پټه خبره کول یا په داسې اندازه خبره کول دي چې د مدعا څرگندتیا په کې نه وي.))^(۲) ځینې نور بیا وايي: ((کنايه په لغت کې د تصریح ضد ده او پټو خبرو ته وايي.))^(۳) له لغوي پلوه (کنايه) په عربي، پښتو، دري او ځینو نورو ختیزو ژبو کې په یوه مانا او نږدې یوه ښه کارول کېږي. په انګلیسي کې ورته (Quibble) وايي. قاموسونو دا کلمه له لغوي پلوه د همدې ناڅرگندو خبرو په مانا رااخیستې ده. یانې له لغوي پلوه د خبرو پوښل، د خبرو پټول یا په پرده کې خبرو کولو ته وايي.

کنایه له اصطلاحې پلوه:

د خبرو کولو هغه ډول دی چې اورېدونکي مستقیماً له مانا سره مخامخ نه شي، بلکې لومړی یوه مانا او ورپسې د هماغه کلام دویمه او هغه مقصوده مانا ورڅخه ترلاسه شي چې د ویناوال اصلي هدف وي.

یا کنایه هماغه خبره ده چې دوه ماناوې؛ یوه لرې او بله نږدې چې نږدې مانا یې مقصوده نه ده، خو ویناوال جمله داسې سره گنډي چې د اورېدونکي ذهن له نږدې څخه لرې مانا ته وړي.

په بله وینا: کنایه داسې یو ترکیب او یا جمله ده، چې د ویناوال مقصد د هغې ظاهري مانا نه وي، خو هغه قرینه چې موږ له ظاهري مانا (مکنی به) څخه باطني (مکنی عنه) ته متوجه کوي، هغه هم په کې نه وي، یانې دا چې د یوه مطلب یادول او د بل پیدا کول دي؛ د مکنه او مکنه عنه ترمنځ عمل کنایه ده. ځینې نور ادیبپوهان بیا وايي: ((کنایه داده چې متکلم یوه مانا په داسې لفظونو کې راوړي چې د مطلوبې مانا لپاره یې وضعي مانا د دلیل حیثیت ولري)).^(۴)

د بېلگې په توگه: ((احمد ډېر پاک انسان دی))، ظاهراً هم کېدی شي چې پاک او ښایسته وي، خو اصلي او مقصوده مانا یې داده چې دا انسان د اخلاقي، ټولنیزو، دیني او نورو مهمو ارزښتونو لرونکی دی او په فساد کې انسان نه دی. ((دا جلی پاک لمنې ده)) ظاهري مانا یې

داده چې پاک لباس یې اغوستی، جامې یې پاکې او سوتره دي، خو اصلي او مقصوده مانا یې داده چې دا جلی د ښو اخلاقو څښتنه ده؛ په دیني او ټولنیزو اخلاقو سمبال ده. ((په سر یې خاورې بادولې.)) ظاهري مانا یې هم کېدی شي همدا وي، خو اصلي مانا یې داده چې غم پرې زور کړی و، فریاد یې کاوه، چغې یې وهلې، یانې پر سر یې خاورې بادولې دا مانا یې د غم او ظلم په مقابل کې د غبرگون ښودل دي. ((تراوسه یې له خولې نه د شیدو بوی ځي.)) مانا دا چې تراوسه لا کوچنی دی او د (شیدو بوی) یې څرگند ټکی دی.

((پرځمکه یې خوله لگوله.)) ظاهراً هم دا کار ممکن دی، خو اصلي هدف ترې دادی چې یو څوک ډېر سخت وي او یا سخت کارونه کوي، نو دا اصطلاح یا کنایه ورته کارېږي، یانې هغه دومره سخت سپری دی چې پرځمکه خوله لگوي.

((ژړنده که د پلار ده هم په وار ده))

((چې نه دې وي له مور ورتنه مه وایه چې وروره))

دلته مخاطب پوهېږي چې د متکلم مفهوم او مطلب څه دی، خو کېدی شي چې درېیم سپری وپوهېږي او یا نه. یا: ((لاس چې مات شي غاړې ته لوېږي))

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

دلته لاس ماتېدل او بیا په څه ذریعه غاړې ته اچول مطلب نه دی، بلکې مقصد دا دی کوم دوست یا آشنا چې له پښو ولوېږي، بل دوست یا آشنا په ښه ورځي او مرسته ورسره کوي.

یا: ((له یوه لاسه ټک نه خپري))

له دې متل څخه ظاهري مانا چې ټک ختل دي، نه را اخلو، بلکې له لاس څخه د ټک ختلو مطلب د دواړو لوریو یا دواړو دوستانو یوځای کېدل دي.))^(۵)

د کنایې ډولونه

الف - د جوړښت یا ترکیب له مخې:

د جوړښت یا ترکیب له مخې کنایه پر لاندې برخو وېشل کېږي:

۱- مفرده کنایه: هغه ده چې له یوې کلمې یا ترکیب څخه رغېدلې وي لکه: ((دنگ)) یا ((اورد)) چې د عوامو ترمنځ د ساده، کم عقل او احمق په نامه یادېږي، یا یې ذهن ته همداشان مانا ورسوي.

۲- مرکبه کنایه: هغه ده چې تر یوې زیاتو کلمو یا له یوې جملې څخه رغېدلې وي او ددې جملې یوه کلمه په مستقل ډول کنایه نه وي، بلکې ټولې چې سره یوځای شي، کنایه جوړه کړي، لکه: ((تسه لاسه ته مې دښمن یي)) هدف ورڅخه ناچاري، غربت او بېوسي ده.

ب - د مانا لېږد له مخې:

۱- نږدې یا قریبه کنایه: هغه ده چې سپری د لازم او ملزوم ترمنځ پر اړیکې باندې په اسانۍ سره پوه شي. یا له لازم څخه ملزوم ته انتقال یې بې واسطې یا په لږو واسطو وشي. ((تاته مې سترگې وې)) مانا دا چې تاته مې امید او هیله ده، چې غم به مې وخوړي.

چې جلو دې د اختیار ښکلو ته ورکړې

پسې گرځه او ښ په نته نه یې خلاص

(اوبښه په نته) لازم او (اطاعت) یې ملزوم دی.

ټوله شپه د یو بې لوزه انتظار کې

د لیمو په سر مې اوبښکو بلېدلې

په پورته بیت کې (اوبښکې)، شمع گڼل شوې دي، چې د محبوب لپاره یې (لوز) کنایه راوړل شوې ده، دا چې سپری ژر پرې پوهېږي، نو قریبه کنایه ده.))^(۶)

۲- لري يا بعیده کنایه: هغه ده چې د (لازم) او (ملزوم) ترمنځ رابطه په اسانۍ سره معلومه نه شي او ددې دواړو ترمنځ څو رابطې يا واسطې وي.

لکه لاندې متل:

بنځه له اجاغه غواړه، لور و لندبل ته ورکوه

(اجاغ) په درېیمه او څلورمه واسطه، (درنې کورنۍ) ته وايي، (لندبل) په درېیمه واسطه د (مړې کورنۍ) لپاره کنایه ده. اجاغ لازم ۱- اور، ۲- پخول، ۳- مېلمان له لړ، ۴- مړه کورنۍ، ملزوم دي.

د هوسۍ په بنکر برات زما مطلب شو

هوسۍ نه شمه نیوی د پینو په دو

د هوسۍ په بنکر برات لیدل، ناممکن کار ته د گومارنۍ کنایه ده، څرنګه چې مانا یې لري ده، نو ځکه بعیده کنایه گڼل کېږي.

چې له سترگو یې غږېږي غنم رنګه

جدایي یې لکه قحط د غلې دی

قحط یو لوی غم دی او په دغه بیت کې د غنم رنګو جدایي لکه قحط گڼل شوې ده. دا چې سپری پرې په اسانۍ نه پوهېږي، ځکه یې

بعیده کنایه بولي))^(۷)

ج - د مانيز څرنگوالي له پلوه د کنایې ډولونه:

۱- د نوم یا موصوف له پلوه: چې د یوه شي یا څیز څو صفتونه راوړل شي او هدف ورڅخه په خپله موصوف وي. یا دا چې دا په هغه کې یو نوم راوړل شي او هغه داسې صفت وي چې هغه په بل نوم یا ذات کې مټ موندل کېږي یا دا چې یو صفت یا صفتونه راوړل شي، چې په خپله موصوف ترې مراد وي لکه:

سرو مال به شکرانه کړه کامگار دواړه

که روزي یې شي د یار آبدار عقیق

له (ابدار عقیق) څخه مراد د یار شونډې دي، دا چې عقیق تک سره وي او د یار شونډې هم سرې وي، چې په کنایې ډول د صفت د شریکوالي پر بنسټ له آبدار عقیق څخه د یار شونډې مراد دي.)^(۸)

۲- د صفت له پلوه: په متن کې چې کومه کلمه د کنایې په توګه راغلې وي، له هغې څخه هدف صفت وي، نه موصوف یا نوم، لکه حمید بابا چې وایي:

دروېزه له دروېزه ګره ناکسي ده

د فلک کچکول ته مه نیسه کچکول

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

په پورتنې بیت کې له کچکول نیولو څخه مطلب گدایي ده او گدایي خپله یو صفت دی، چې د کنایې موخه هم ورڅخه همدا صفت دی.

۳- د نسبت له پلوه: د نسبت کنایه داده چې یو یا څو صفتونه یاد شي او نسبت یې یو سړي ته وشي او هدف ورڅخه د هغه سړي لپاره امر، نفې یا اثبات وي.

ته چې ماته وایې وایه څوک دې وژني

ته له خپلو سترگو غواړه دا ځواب

په پورتنې بیت کې د معشوقې سترگو ته د وژلو نسبت شوی دی، سترگې معشوقې پورې اړه لري، چې د کنایې په توګه یې مراد ورڅخه خپله معشوقه ده.

د- د څرګندتیا او ناڅرګندتیا له مخې د کنایې

ډولونه:

د څرګندتیا او ناڅرګندتیا له مخې کنایه په دوه ډوله ده:

۱- واضح یا څرګنده کنایه: چې مطلب ترې په اسانۍ سره

څرګند شي. لکه:

خو وهم د صبر لاپې ستا په مخ کې

خو غرمه بېهوده د شگو پېړي

یا:

چې حمید له عشقه اړوې ناصحه

بېهوده د شگو پېړي سره غړې

له شگو څخه پېړي غښتل مکنې عنه. بېهوده، بې حاصله او بې
نتیجې کار، مکنې دی.

نن د تېر ساعت ارمان فایده نه کا

که هزار ځله غاښ کېږم په ورغوي

غاښ په ورغوي ایښودل له افسوس څخه کنایه ده، یانې غاښ په
ورغوي ایښودل مکنې عنه او افسوس مکنې ده.

۲- پټه، خفي یا ناڅرگنده کنایه: چې کنایه په څرگند ډول نه

وي افاده شوې، لکه:

نه پټېږي عشق د صبر په پرده کې

د عشاقو طشت لوېدلی دی له بامه

طشت له بامه لوېدل د رسوایي لپاره کنایه ده.

هـ- د اړیکو یا واسطو له پلوه:

۱- ایماء او اشاره: هغه ډول کنایه ده چې د لومړۍ او دویمې مانا

ترمنځ یې رابطه څرګنده وي او ډېرې لږې واسطې ته اړتیا وي. یا ((دا

هغې کنایې ته وايي چې واسطې هم په کې لږې وي او پتوالی هم په کې

نه وي، طبعاً سړی په اسانۍ پرې پوهېدی شي. لکه:

د نظر په خوی شوې پورې هغه سترګې

چې برېښنا ته ستا د سترګو یې کاته کړه

په پورته بیت کې د (نظر په خوی بورېدل) د رندو لپاره کنایه ده.))^(۹)

۲- تلویح: له لغوي پلوه له لږې څخه نورو ته د اشارې مانا لري او

له اصطلاحي پلوه هغه ډول کنایې ته ویل کېږي چې واسطې یې لږې او

بعیدې وي. یا دا هغه کنایه ده چې د هغې په حقیقي او مجازي ماناوو

کې ګڼ شمېر واسطې په کارېږي، یانې له صفتو تر موصوفو د رسېدو

لپاره، لکه:

په مانې یې مرده شویو کره عید وي

په خندا یې جوهرې کره ژړا شي

خوشالخان وایي چې زما د محبوب په مانې خلک مړه کېږي، ځکه نو د هغه په مانې مرده شویو کره اختر وي، چې ډېر مړي به کېږي او هغوی به یې لمبوي او په خندا یې جوهریانو کره ځکه ژړا وي چې په خندا کې مرغلرې توپوي او په نتیجه کې د مرغلرو نرخ رالوېږي.

۳- تعریض: له لغوي پلوه د څرگندتیا یا صراحت مخالفه مانا ورکوي، خو په اصطلاح کې همغه کلام دی چې له قید پرته او پر مطلق ډول وویل شي او د هغه په واسطه بلې مانا ته اشاره وشي. یو څوک په غور و هل یانې اشاره یوې خواته کوي، خو اراده دې بلې خواته وي، یا ((په یوه کلام کې ځینې وختونه موصوف بېخي نه ذکر کېږي او خبره د خاص پرځای عامه بڼه غوره کوي، په داسې حال کې چې مراد ترې هماغه خاص وي، لکه چې یو څوک خپل دوست ته په طنز کې ووايي: ((نن سبا دوستان چپرته دي.)) چې ذکر یې عام او مراد ترې خاص دی، یا دا چې رسول الله(ص) به د خپلو اصحابو یو داسې کار او حرکت ولید چې هغه به بڼه نه وو، نبغ په نبغه به یې هغه نه مخاطب کاوه، بلکې داسې به یې وفرمایل: ((په خلکو څه شوي چې داسې کوي)) ظاهري بېلگه یې د خوشال خان په دې بیت کې ده:

هر چپرته چې گرځي لکه سروې سمه گرځي

هر چپرته چې کېني هغه ځای لکه گلشن کا.)) ((۱۰)

۴- رمز: له لغوي پلوه یو نږدې شخص ته د سترگو او بڼو په واسطه پته اشاره ده او له اصطلاحي پلوه هغه ډول کنایه ده چې په هغې کې واسطې ډېرې کمې او د کنایې مانا هم ډېره څرگنده نه وي. یا په بله مانا له صفته تر موصوفه د رسېدو لپاره واسطې په کې لږې وي یا څرگندې نه وي، خو داسې خبر په کې وي چې ذهن هغه لوري ته ورشي، لکه:

رېره سپینه شوه ملا غبرگه خوله کنډاس

نه وباسې د دنیا له چارو لاس

(حمید مومند)

رېره سپینېدل، ملا غبرگېدل، خوله کنډاسېدل د بوډاتوب لپاره د کنایې په توګه راوړل شوي دي.

څرنگه چې پورته مو یادونه وکړه، کنایه خبرې ته پوښ ورکول یا په پرده کې خبرې کولو ته وايي یانې د پیغام مستقیم بیان نه دی، بلکې نامستقیم دی، دغسې په عامه ګڼۍ او ادبي ژبه کې نور عناصر هم شته چې د کلام د پیغام د نامستقیم لېږد سبب ګرځي او کله کله یې له کنایې سره توپیر ګرانېږي، لکه مجاز او استعاره. په دې خاطر چې له مجاز او استعارې سره د کنایې توپیر وشي، نو ښه به وي چې دلته یې ځینو ټکو ته اشاره وکړو:

له مجاز او استعارې سره د کنایې توپیر:

((مجاز له لغوي پلوه د تجاوز په مانا دی په اصطلاح کې مجاز هغه دی چې د کلمې له حقیقي مانا څخه تېر شي او کلمه په بله مانا وکاروي. یا دا چې یوه کلمه د څه مناسبت او اړیکې له مخې په دویمه مانا کې چې دا کلمه ورته جوړه شوې او ټاکل شوې نه ده، وکارول شي. استعاره (استعار مجاز) که چېرې د کلمو د حقیقي او مجازي ماناوو ترمنځ اړیکې یا مناسبت د تشبه له مخې وي، استعاره (مستعار مجاز) ورته وایي.

استعاره (مستعار مجاز) په ژبه کې د استعمال له مصدر څخه ده چې په ژبه کې یوه کلمه د بلې کلمې پرځای پور غوښتلو ته وایي. د بیان په اصطلاح کې که یوه کلمه د څه مشابهت له مخې د خپلې حقیقي مانا پرځای په بله مجازي مانا وکارول شي، استعاره ورته وایي.

د مجاز په ټولو ډولونو کې استعاره غوره ډول دی، چې همدا ډول مجاز په ادبي ژبه کې ډېر دود لري. که له تشبه څخه د تشبه وییکی، وجه شبه او مشبه لرې کړل شي، نو تشبه په استعاره بدلېږي، نو د هرې استعارې بنسټ پر تشبه ولاړ دی او له همدې څخه راوتلې ده. تشبه او استعاره د جوړښت له مخې یو شی دی. د لویدیځوالو په اصطلاح استعاره د تشبه نچوړ دی. یانې تشبه تر دې کچې نچوړ او خلاصه شي، چې یوازې (مشبه به) پاتې شي، خو په تشبه کې د

مشابهت او په استعاره کې د یوشانوالي ادعا ده، شاعر دا نه وایي چې د محبوب زلفې د سنبل غوندې دي، بلکې وایي چې سنبل دي.))^(۱۱)

په مجاز، استعاره او کنایه درې واړو برخو کې ظاهري مانا مقصوده نه ده، خو په مجاز او استعاره کې د قرینې د شتوالي له امله د کلمې یا عبارت د ظاهري مانا کارول جایز نه دي، خو په کنایه کې سره له دې چې د شاعر غوښتنه د عبارت باطني مانا ده، خو ظاهري مانا هم د منلو وړ ده.

لکه: ((بیا یې گلانو ته اوبه ورکړې))، مانا بیا یې اشتباه کړې ده، دا چې په ظاهري مانا یې گلانو ته اوبه ورکړي که نه، خو دلته اصلي مانا همغه ده چې له شخص څخه اشتباه شوې ده.

په پای کې غواړم یادونه وکړم چې پورتنی بحث د کنایې په باب د یو بشپړ تحلیل، شنې او ارزونې مانا نه ورکوي، خو د کنایې څېړنې ته لاره اوارولای شي. کنایه د بلاغي علومو د یو مهم عنصر په توګه په کلام، په تېره بیا په ادبي کلام کې خورا پیاوړی دریغ لري، کلام ته ډېره خوړلني او ښکلې رنگ ورکوي، له هغې پرته کلام بېلابېل ادبي رنگونه نه اخلي، کنایه د ذهني قوت سبب هم ګرځي او د ټولنیزو شخړو د حل او د مانا د نامستقیم خو خواره بیان لامل هم کېږي، نو په دې خاطر په کلام کې د کنایې دریغ خورا مهم ګڼل کېږي.

((په مجاز کې قرینه فکر له حقیقي مانا څخه د مجازي مانا خواته راگرځوي او میلان ورکوي، مگر په کنایه کې د لفظونو حقیقي مانا اخیستل کېږي او بیا فکر له لازم څخه ملزوم ته انتقال مومي. د بېلگې په توګه:

د قبول ګوتې به پوه په لیمه کېږدي

که هجري په دا هنر وایي اعجاز کړم

(ګوتې په لیمه ایښودل) د تسلیم علامه ده. یانې که هجري دې خبرې ته حاضر شي چې زه په شعر کې معجزه ښکاره کوم، پوهان به دا خبره قبوله کړي؟ د تسلیم ګوتې پر لیمه ایښودل مکنه عنه یا لازم، تسلیم یا قبلېدل یې مکنه (ملزوم) دي.

مثال:

عاقبت به خپل ورغوی په غاښ پري کا

هر چې کار کا د دښمنو په ورمونه

ورغوی په غاښ پري کول، مکنه عنه، تاثر او تاسف مکنه، د دښمنو په پند کار کول قرینه ده.

مثال:

دا یې زړه له تا موندلی نه دی څه دی
رقیبان چې دې وماته اوړې مری

اوړې مېنبل مکنه عنه او د مسابقي دعوت یا چلنج ورکول مکنه دي.))^(۱۳)

اخځونه

- (۱) بیان پوهنه، ډاکتر محمدجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۴ ل کال، ۳۶ مخ.
- (۲) ادب پوهنه، سید محی الدین هاشمي، اریک د گرځندو کتابتونونو اداره، پېښور ۱۲۸۱ ل کال، ۷۴ مخ.
- (۳) ادبي فنون (بدیع-بیان)، پوهنمل محمد اقا شېرزاد، ۱۳۸۴ ل کال، ۱۲۱ مخ.
- ^(۱۴) ادبي فنون (بدیع، بیان) پوهنمل محمد اقا شېرزاد، ۱۳۸۴ ل کال، ۱۶۱ مخ.
- ^(۱۵) بیان پوهنه، ډاکتر محمدجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۴ ل کال، ۳۶ مخ.
- (۶) بیان پوهنه، ډاکتر محمدجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۶ ل کال، ۳۸ مخ.
- (۷) بیان پوهنه، ډاکتر محمدجان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۶ ل کال، ۳۸ مخ.

- (۸) د ادیبو هني خانگې، سرمحقق سيدمحي الدين هاشمي، علومو اکاډمي، ۱۳۹۳ ل کال، ۲۲۶-۲۲۷ مخونه.
- (۹) بيان پوهنه، ډاکتر محمد ا جان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۴ ل کال، ۳۹ مخ.
- (۱۰) بيان پوهنه، ډاکتر محمد ا جان حقپال، کابل پوهنتون ۱۳۸۴ ل کال، ۴۰ مخ.
- (۱۱) په پښتو منظوم هندي سبک کې د مجاز ډولونه، پوهندوی محمد ابراهيم همکار، ۱۳۹۲ ل کال، ۳۶ مخ.
- (۱۲) ادبي فنون، (بدیع او بیان)، پوهنمل محمد اقا شېرزاد، ۱۳۸۴ ل کال، ۱۶۱-۱۶۲ مخونه.

د ارسطو د کتاب الشعر موخه، مانا او محتوا

د شعر او شاعرۍ د څرنگوالي په باب د یونان نامتو عالم ارسطو خورا مهم اثر لیکلی دی، ((ارسطو چې تر میلاد وړاندې پر (۳۸۴) کال زېږېدلی او تر میلاد وړاندې پر (۳۲۲) کال مړ شوی^(۱) د ژوند زیاته برخه یې پر مطالعې او لیکلو تېره شوې ده. ارسطو ګڼ شمېر اثار لیکلي چې د هغو په جمله کې یو هم (بوطیقا) دی. دا اثر په حقیقت کې د ادبپوهنې، په تېره بیا د ادب تیوري اساس ګڼل کېږي، د ادبپوهنې یا ادبپېژندنې په باب په لیکلې بڼه بل دومره سستمتایک اثر چې تر دې وړاندې قدامت دې ولري، نه دی ترلاسه شوی. البته دا په دې مانا نه ده چې تر ارسطو دمخه د ادبیاتو په باب بحثونه او لیکنې نه دي شوي، شوي به وي خو په دومره منظمه، هدفمنه او سستمتایکه بڼه لا بل اثر تر اوسه څرګند شوی نه دی. تر دې وړاندې د داسې یو تیوریک اثر د نشتوالي یو علت شاید دا وي چې تر دې دمخه په زیاته کچه لیکلي اثار هم موجود نه وو او نه بیا کوم نقاد د هغو د ټولو راټولولو او ارزونې لپاره مجال پیدا کاوه. ارسطو د خپل وخت او تر هغه دمخه اکثره اثار مطالعه کړل او بیا یې د شتو اثارو په مټ د ادب تیورۍ یا ادبپوهنې اساسات

کېښودل او (بوطیقا) په نامه یې ځانگړی اثر ولیکه. د ارسطو ددې اثر د ځینو برخو په باب هم لږ و ډېر شکونه شته چې یا به دده خپلې وي او یا به هم دده د کوم بل هوښیار شاگرد زیاتونه.

ددې پورته شکونو او انگېرنو یو علت دادی چې تر اوسه پورې ددې اثر داسې یو بشپړه لومړنی نسخه چې هغه دې په اصلي یوناني ژبه وي، چاته نه ده رسېدلې، دا اثر له یوناني ژبې څخه سریاني، له سریاني څخه عربي ته ژباړل شوی، انگلیسي، اردو او نورو ژبو ته هم اوسمهال د نړۍ هېڅ داسې معتبره ژبه نه شته چې دا اثر دې په کې نه وي ژباړل شوی.

دا چې دا اثر ولې د نړۍ گڼو ژبو ته وژباړل شو، د پوهانو په نظر ددې علت دا و چې ((د ارسطو ذهن د هرې مسلې زړې ته رسېده، ده نه صرف زړې مسلې د خپل ذهن په قالب کې نوې کړي دي، بلکې ډېرې نوې مسلې او نظریې یې هم په خپله وضع کړي او ایجاد کړي دي.

د ارسطو لیک لا تر ننه هم هغه خوند او زور لري، چې د ارسطو له زمانې نه واخله د دنیا د تنقید په تاریخ کې، په مختلفو دورونو کې تېر شوي او تر موږه رارسېدلي دي))^(۲)

د نړۍ نامتو عالمانو دا اثر په خپله ژبه ژباړلی او له هغه یې معنوي پانگه اخیستې ده. په اسلامي نړۍ کې د ارسطو نورو اثارو ډېر شهرت درلود،

خو څرنګه چې عربو په شعر کې لوی لاس درلود او څوک یې په دې برخه کې د ځان سیال او جوګه نه ګڼل، نو ځکه یې د شعر په باب د ارسطو نظریاتو ته ډېره اړتیا نه احساسوله، خو د ارسطو نور کتابونه کله چې هم عربي ژبې ته ژباړل شوي، نو په ټوله اسلامي نړۍ کې خواره شوي دي.

په اسلامي نړۍ کې لومړنی سپری چې د ارسطو د علومو قدر یې کړی، (ابو نصر فارابي) دی، چې د دویم معلم په نامه هم یادېږي او دویم شخص (بو علي سینا) دی چې شیخ الرییس او درېیم معلم ورته ویل کېږي، دغه راز په اندلس کې (ابن طفیل)، (ابن ماجه)، (ابن مسکویه) او (قاضي ابن رشد) او نور هغه کسان وو چې د ارسطو د کتابونو مطالعه یې کړې او ښه ګټه یې ځنې پورته کړې ده.

حکیم فارابي د ارسطو د اثارو او لیکنې طرز په باب یو مستقل اثر لیکلی: (ما ینبغی ان یتقدم الفلسفه): یانې (د فلسفې د زده کړې لپاره تر هغې وړاندې څه زده کول په کار دي).

فارابي چې خپله یو حکیم و، د ارسطو د اثارو د ژورتیا په باب وايي: ((ما د ارسطو (کتاب النفس) سل ځله او (کتاب سماع الطبيعي) څلوېښت ځله مطالعه کړ، نو هله یې په څه رو ګودر پوه شوم.))

حکیم فارابی تر ډېرې څېړنې، سپړنې او څېړنې وروسته د ارسطو آثار ډلبندي کړي دي. هغه وايي: ((د ارسطو آثار ځینې جزیه دي، ځینې یې کلیه دي او ځینې د جزیه او کلیه تر منځ منځویانه دي.)) یا وايي: ځینې کتابونه یې خاص دي او ځینې عام، له ځینو د فلسفې علم زده کېږي او له ځینو د فلسفې اعمال، له ځینو نه الهیه امور زده کېږي او له ځینو طبیعه امور، له ځینو تعلیمیه، ځینې داسې کتابونه دي چې د عامو طبایعو د معیار مطابق دي، ځینې یې د خاصو لپاره خاص دي.)) د لیکنې طرز په باب یې وايي: ((لیکنی طرز یې په درې ډوله دی، په خاصو کتابونو کې کلام ډېر لند او جامع استعمالوي، په کلیه کتابونو یا په تفاسیرو کې مغلق او غامض او په رسایلو کې مختصر او واضح.))^(۳)

څرنگه چې مور دلته د ارسطو پر ټولو اثارو بحث نه کوو او نه دا لیکنه ددې وس لري، یوازې غواړو دده د شعر د هنر یا (کتاب الشعر) په باب بحث وکړو.

لکه څنګه چې دمخه مو وویل د ارسطو اکثره آثار د نړۍ پر بېلابېلو ژبو ژباړل شوي، له هغې جملې څخه د شعر په باب د هغه مشهور اثر (بوطیقا) دی، دې اثر ته د (شعر هنر) نوم هم ورکړل شوی او د پښتو او عربي ژبو په ګډون په ځینو ژبو کې (کتاب الشعر) ګڼل شوی دی. د نورو ژبو پر ژباړو دلته بحث نه کوو، یوازې پښتو ژباړې ته یې راځو، خو د ژباړې او د یوه اثر د محتوا د انتقال په باب د یو څو ټکو یادول

ضروري دي: یو دا چې ژباړه په طبیعي ډول سل په سلو کې د اصلي متن د ټولې محتوا بنسکارندويي نه شي کولای، ضرور به په کې د محتوا یوه برخه سمه او ډېره کره نه را انتقالېږي او یا به یې هم مانا لږ په مغیره بڼه لېږدي، په تېره بیا دا چې یو اثر له یوې ژبې څخه بلې، بیا له هغې څخه بلې ژبې او بیا لا ان له هغې څخه بلې ژبې ته واړول شي. د ارسطو یاد اثر هم له لومړنۍ او اصلي ژبې څخه نه دی ژباړل شوی. اوس چې د پښتو په گډون په ځینو نورو ژبو کې ددې اثر ژباړه موجوده ده، اکثره له دویمې، درېیمې یا څلورمې ژبې څخه ژباړل شوې، نو طبیعي خبره ده چې په دې کې اصطلاحات او مفاهیم داسې راغلي چې د محتوا ژورتیاوې په کې ټولې نه شي څرگندېدلای او لږ تر لږه محتوا ته یې هم څه نا څه زیان رسېدلی دی.

اوس راځو د بوطیقا پښتو ژباړې ته!

په پښتو کې د بوطیقا د ژباړو بېلا بېلو روایتونه نه شته، یوازې د دوو ژباړو او شرحو یادونه شوې ده، د سرمحقق زلمي هېوادمل په وینا: ((بوطیقا مولوي محمد اسراييل د (کتاب الشعر) په نامه او قلندر مومند د (نظمیات) په نامه شرحه او ترجمه کړی دی.))^(۴)

کتاب الشعر مولوي محمد اسراييل د پېښور د پښتو اکاډمۍ د مشر (مولانا عبدالقادر) په غوښتنه او سپارښتنه ژباړلی دی. ده خپل کار تر

(۱۹۵۸م) کال وړاندې بشپړ کړی او بیا د اثر پر یاد کال چاپ شوی دی. د سريزو، شرحو او اصلي متن په گډون ټول (۹۶) مخه لري.

مولوي محمد اسرئیل د ارسطو (بوطیقا) اثر په ژباړه کې له خورا دقت څخه کار اخیستی دی. په دې ژباړه کې یې ډېر زیار گاللی او د مولانا عبدالقادر په وینا د اوسپنې نینې یې چيچلې دي. دی وايي: ((مولوي محمد اسرئیل به ددې اثر ترجمه کوله او ما به له عربي، فارسي، انگرېزي او اردو سره پرتله کوله.)) مولانا عبدالقادر زیاتوي: ((ډاکټر مظهر علي خان د پېښور یونېورسټي د انگرېزي شعبي صدر دی، موصوف نه صرف د انگرېزي ادب یو ماهر عالم دی، بلکه هغه په فارسي، اردو او ځینو نورو یورپايي ژبو کې ډېر لوی دسترس لري، ډاکټر صاحب خو تر دې حده موږ سره لاس او کړلو چې په خپله یې د کتاب الشعر د ځینې حصو ترجمه په اردو کې زموږ لپاره وکړه، موږ بیا له دې نه پس عربي او انگرېزي ترجمو څخه هم استفاده وکړه او په اردو ژبه کې د عزیز احمد صاحب د ترجمې او ځینې نورو د اردو ادبیاتو د مضامینو نه مو مدد واخیست، ددې مهم سرته رسولو کې موږ ته د مشهور ایراني عالم پروفیسور صورتگر کتاب هم د ډاکټر میرزا نذیر برلاس په واسطه په لاس راغی او له هغه نه موږه ډېره فایده واخیسته.)) (۵)

سره له دې چې دا اثر له څلورو ژبو: انګلیسي، عربي، فارسي او اردو څخه په پرتلیز ډول ژباړل شوی او د دې ټولو ژبو له ژباړو سره یې ژباړه کتل شوې او پرتله شوې، خو بیا هم د (کتاب الشعر) پښتو ژباړه چې د مولوي محمد اسرائیل له خوا شوې، له (اردو) ژبې څخه پښتو ته شوې ده.

مولوي محمد اسرائیل هم د مولانا عبدالقادر په شان ددې کتاب د پښتو ژباړې اړتیا او د هغې اهمیت ته اشاره کړې او د خپلې ژباړې پر معیارونو او کړاوونو یې رڼا اچولې ده. تر کومه حده چې دده کتاب د ژباړې له متن څخه ښکاري، رښتیا هم مولوي محمد اسرائیل د خپلې وسې تر وروستي بریده کړاو او زیار ګاللی او مولانا عبدالقادر چې د پښتو ژبې یو اوچت لیکوال، خدمتګار او د پښتو اکاډمۍ مشر پاتې شوی، پر دې ژباړې دهغه بیا کتنه او د نورو ژبو له ژباړې سره یې پرتلنه، ددې ژباړې قوت، کیفیت او اهمیت لاسپسې زیات کړی دی.

دې زیار ته په کتو سره ویلای شو چې دا ژباړه د پښتو تر هغې بلې ژباړې او شرحې چې (منظومیات) نومېږي، مفصله، خوږه، کره او د زیات اعتبار څښتنه ده. ان سړی ویلای شي چې تراصلي متن وروسته تر بلې هرې دویمې او درېیمې ژباړې هم غښتلې ځکه ښه برېښي چې په نورو ژباړو کې له څو متنونو او د هغو له پرتلنې څخه ګټه نه ده پورته

شوې او یا لږ تر لږه له څلورو مطرحو متنونو څخه گټه نه ده اخیستل شوې.

دا ژباړه که څه هم له نن (۱۳۹۴ ل کال) څخه نږدې (۵۷) کاله وړاندې ترسره شوې او په پښتو کې کېدی شي دا د (بوطیقا) لومړنۍ ژباړه وي. د ژبني جوړښت او سکښت له مخې ددې ژباړې ژبه ډېره خوږه، پسته، نرمه، روانه او ساده ده او د هغه وخت تر ځینو نورو ژباړو او نا ژباړو متنونو هم ښه روانه ده. نه یوازې ژباړه ډېره خوږه ده، بلکې د ژباړې تر شا چې کوم نیت او ارمان پروت و او ددې ژباړې د ترسره کېدو سبب شو، هغه هم ډېر لوړ، علمي، ملي او عالي و.

البته په ژباړه کې ځای نیم زموږ د ملایي ژباړو، سیمه ییزې لهجې او د گاونډیو ژبو ځینې اغېزې تر سترگو کېږي، لکه څنگه چې زموږ ځینې اوسنۍ ژباړې هم ځینې دا ډول ستونزې لري، خو په ټولیز ډول د مولوي محمد اسرئیل ژباړه د خپلې زمانې لوړه معیاري ژباړه گڼل کېدی شي.

نن دواړه مولوي صاحبان په ابدې نړۍ دي، خو څوک چې دا ژباړه لولي، نو هم مولوي محمد اسرئیل او هم مولانا عبدالقادر ته د زړه له تله دعاگانې کوي چې لوستونکي یې په مستقیم ډول د ارسطو له فکري او علمي میراث سره وصل کړي او په تېره بیا ادبپوهانو او ادب

مینوالو ته یې ددې لاره اواره کړې چې د ادبپوهنې د لومړنیو اساساتو په باب معلومات ترلاسه کړي.

مولانا محمد اسرائیل نه یوازې یوه پخه ژباړه کړې، بلکې د ارسطو د شعر فن او یا (کتاب الشعر) یې په دقیق ډول شرح او تحلیل کړی هم دی. د مولانا تحلیل او ارزونه دلته ځکه د ارزښت وړ ده چې ده د ارسطو دا اثر خو څو څو ځله لوستی دی. کله چې یو څوک پر کوم کتاب بحث کوي، نو کېدی شي یو خل یا دوه ځله یې ولولي او بیا خپله ارزونه پرې پیل کړي، خو کله چې یو څوک یو اثر ژباړي، نو یوه یوه کلمه یې خو څو څو ځله له ذهنه تېرېږي او تر هغې چې د مانا تل او انطباق ته یې ورداخل نه شي، ژباړه یې هم شونې نه برېښي، نو مولانا محمد اسرائیل چې دا اثر ژباړلی، هره کلمه یې خو څو څو ځله لوستلې، په ذهن کې یې تحلیل کړې، د هغې مانا ته یې ځان رسولی او بیا یې خپلې ژبې ته را اړولې ده. په خپله ژبه کې یې هم بیا خو څو څو ځله له نظره تېره کړې، په دې مانا چې له ژباړونکو پرته به هېچا هم د ارسطو دا اثر دومره زیات نه وي مطالعه کړی، په خپله مولانا وايي: ((د حکیم فارابي او شېخ الرییس دې دومره تاکیدونو په ما دومره اثر وشه چې ما د کتاب الشعر کم نه کم پنځوس ځله مطالعه وکړه...))^(۶) نو ځکه خو د ده تحلیل خورا ژور برېښي. مولانا محمد اسرائیل د ژباړې له همدې

وخت او دقت څخه گټه پورته کړې، لومړۍ یې ددې اثر د ژباړې اړتیا په گوته کړې او بیا یې ددې اثر پر ماهیت او اهمیت رڼا اچولې ده.

مولانا وایي: ((سره له دې چې د ادب په فن کې د ارسطو نظریات او هغه هم د یوناني ادب په باره کې او بیا خاص د یوناني ادب د یوې مخصوصې نوع متعلق دي، خو بیا هم د هغه د نظریاتو لویه حصه څنگه چې د هغه له شان سره ښایي، په ادبیاتو باندې په مجموعي حیثیت صحیح ثابتېږي او دا ویلی کېدی شي چې د هغه د زمانې نه یې واخله تر نننۍ زمانې پورې د شعري تنقید مسله اصولو کې هېڅ قسم اهمه اضافه نه ده شوې او راتلونکي وخت کې هم څه امید نشته چې اوشي، دغه وجه ده، چې د دنیا د هر ملک شاعران ښه او بد شعرونه هم د ارسطو په تله تلي.))^(۷)

مولانا اسرائیل د ارسطو له نظره د شعر زېږوونکو سرچینو ته اشاره کوي او وایي: ((د ارسطو دا عقیده ده، چې د بنیادم هغه فطري ذوق، چې کوم د شعر موجد او باعث دی، له دوو چینو نه خړوبېږي، یو د تفاخر او لویۍ خیال دی، چې کوم د پلار نیکه د لویۍ او د عظمت د تاثیر نتیجه ده، دا د فخریه او رزمیه اشعارو محرک دی، دویم د بل عیب لټولو او نکته چینی کولو ته د بنیادم هغه طبعي میلان دی، چې ترې نه هجو پیدا کېږي، رزمیه اشعارو نه غم لرلي منظومات (تراژیدي) وجود

ته راځي او د هجويه اشعارو نه خندوونکي اشعار (کامیډي) پیدا کړي، چې د رزمیه نه هغه جدا کوي.

د ارسطو عقیده ده، چې د زمانې په حیثیت غمجنوونکي منظومات، په فخریه او هجويه اشعارو فوقیت لري، په دې وجه په کار دي، چې د هغې په هکله پوره تحقیق سره اوږد بحث وشي، لکه چې هغه په خپل دې کتاب کې هم دغسې کړي دي.))^(۸)

مولانا اسرائیل د شعر په باب د افلاطون او ارسطو د نظریاتو اختلاف او توپیر ته هم اشاره کوي.

افلاطون وايي: ((دا دنیا د عالم مثال او نقل دی او شاعري د انسانانو د اعمالو او افعالو نقل کوي، گویا که شاعري د نقل نقل شه. د هغه په نظر دا د سیوري سیوری دی او له اصل نه ډېر لرې دی.))

ارسطو وايي: شاعري د فطرت نقل نه کوي او نه د فطرت د نقل کولو څه ضرورت شته، ارسطو دا مني چې شاعري نقل یا تقلید خو ضروري دی، ولې پر ځای ددې چې دې ته له مصورې سره مشابهت ورکړای شي، هغه وايي چې شاعري له موسیقۍ او رقص سره مشابهت لري.

ارسطو هم شاعري ته نقل وايي، ولې د افلاطون د نقل موازي، هغه نقل خو ورته وايي ولې د نقل نقل نه.))

په خپله ارسطو د خپل دې کتاب په باب وايي: ((زما مقصد دادی چې د شاعری پر فن بحث وکړو او د هغې مختلف انواع معلوم کړو او په دې انواعو کې د هر یو کار او مقصد وټاکو، د شعر صحیح تجزیه او د اشعارو تعداد، د قطعاتو کیفیات او د هغې د اجزاوو په باره کې خیال اظهار کړو.))

ارسطو د شاعری بحث له درېو پوښتنو پیلوي: ((شاعري څنگه نقل یا تقلید کوي؟ شاعري د څه څیز نقل کوي؟ او ددې نقل طریقې کومې دي؟))

ارسطو شاعري په لومړي گام کې پر دوو برخو (داستاني او ډراماتیکه) وېشي، د تراژیکو داستانو او تراژیکو ډرامو تر منځ هم توپيرونه په گوته کوي. داستانونه اوږده او ډرامې لنډې وي. ده د ډرامې لپاره د زمان، عمل او مکان وحدت ضروري وباله، چې وروسته بیا د (درې گوني وحدت) په نامه یاد شو.

ارسطو د تراژیدۍ په باب وايي چې ((دا باید داسې یو علمي تقلید وي چې په دقت سره تر سره شوی وي او په خپل ذات کې باید کامل او اکمل وي.))

ارسطو د شاعر د تېروتنو او غلطیو په باب هم ځانگړی انتقادي نظر لري: ((هغه وايي، شاعر په دوه ډوله غلطي کوي، دا غلطي یوه خو

اصلي غلطي ده او هغه دا چې یو سپری د شاعرۍ صلاحیت نه لري او بیا هم شاعري کوي، دا غلطي د بېنسلو وړ نه ده، دویم ډول اتفاقي غلطي ده، د هغې صورت دادی چې شاعر صلاحیت لري، خو د شاعرۍ د هغې برخې د جزئیاتو په بیان کې کله کله غلطي هم کوي، چې له نورو فنونو سره تعلق لري، دا ډول غلطي د بېنسلو وړ ده.

د ارسطو بوطیقا؛ د شعر هنر یا کتاب الشعر پر یوه سریزه پیل شوی او د همدې سریزې په لومړۍ جمله کې ارسطو د خپل اثر هدف بیانوي، دی وايي: ((زما د بحث موضوع شاعري او د هغې مختلف قسمونه دي)).^(۹) ارسطو خپل دا اثر په پنځو برخو کې راننډوي: په لومړۍ برخه کې یې همدا سریزه ده چې پر خپل هدف سربېره د رزمیه یا جنګي شاعرۍ (Epic) یادونه کوي، بیا د غم او درد شاعري (Tragedy) بیانوي او بیا د خوشالی شاعرۍ (Comedy) ته اشاره کوي، همدا په حقیقت کې د ارسطو له نظره د شاعرۍ وېش دی او په پای کې د نقادانو اعتراضونو ته د ځواب ورکولو اصول تشریح کوي.

ارسطو په شاعرۍ کې د یو کرکتر یا شخصیت د بیان لپاره درې اصول ټاکلي دي: لکه څنګه چې هغوی دي، تر هغو غوره وښودل شي یا تر هغو ډېر ټیټ او یا هم لکه څنګه چې دي همغه شان. ارسطو په دې اثر کې د رزمیې شاعرۍ او تراژیدي، رزمیې او هجوې تر منځ توپيرونه هم په ګوته کړي، د شاعرۍ د بېلابېلو ډولونو لپاره یې د وزن، بحر او هنګ

څرنگوالی هم په گوته کړی او د خپلې زمانې او تر هغه وړاندې زمانې
نظمونه یې له فني پلوه ارزولي دي.

په کوتلې، سپېڅلې او په تول برابرې شاعرۍ کې ارسطو یوازې (هومر)
د شاعر د لقب مستحق گڼي، ځکه چې د ارسطو په نظر دده په نقلونو
(پېښو) کې د ډرامې (حقیقي روح) موجود دی. ارسطو د کومیدي په
باب وايي چې دا د بدو خصلتونو نقل یا (پېښې) دي.

ارسطو د خپل اثر په درېیمه برخه کې تراژیدي څېرې، ارسطو وايي:
(تراژیدي د یو داسې عمل (کردار) نقل او پېښې دي چې هغه اهم او
مکمل وي، یو مناسب عظمت او اوږدوالی ولري او په داسې ښکلې ژبه
لیکل شوې وي، چې خوند کوي، دا ځکه چې د دې په مختلفو برخو
کې په مختلفو ذریعو سره د وېرې، وحشت او دهشت د بیان له امله
اغېز پیدا کېږي او له همدې وجې د پیدا شویو جذباتو او هیجاناتو
صحت او اصلاح هم کوي.

دی د تراژیدۍ لپاره شپږ عناصر مهم گڼي: پېښې، څېرې، ژبه، تاثرات،
ارایش یا سینگار او موسیقي.

ارسطو تراژیدي پر څلورو ډولونو: پېچلې، دردونکې، اخلاقي او ساده
وېشي.

د کتاب الشعر څلورمه برخه د نقادانو اعتراضونو او هغوی ته د ځواب ورکولو اصولو ته ځانگړې شوې ده.

په دې بحث کې په (شپږو) جلا جلا برخو کې د نقادانو اعتراضونو ته ځواب ویل شوی او د نقد پر اصولو بحث شوی دی. ایا شاعر یوه پېښه لکه څنگه چې وه یا ده همغه شان تصویر کړې، یا څنگه چې گڼل کېدی یا بیانېدی شي او یا دا چې څنگه د هغو بیانېدل په کار دي، همغه شان انځور کړي که نه؟

ژبه یې څنگه کارولې؟ او بله دا چې د شاعرۍ د سمون معیار څه دی؟ له نورو برخو سره څه توپیر لري؟

ارسطو په خپل اثر کې د مورخ او شاعر توپیر ته هم صریحه اشاره کړې. وایي د (هیروډت) تصنیف منظوم کېدی شي، خو بیا به هم همغه تاریخ وي، که په نظم وي او که نه وي. د دواړو: (مورخ او شاعر) تر منځ غټ توپیر دادی چې یو (مورخ) دا بیانوي چې څه پېښ شول او شاعر دا بیانوي چې څه پېښېدې شي. په دې وجه شاعري د تاریخ په پرتله ډېره فلسفیه او زیات غوره څیز دی. شاعري له عام څخه خبرېدل دي او تاریخ له خاص حقیقت څخه.

ارسطو پېښې هم پر دوه ډولونو وېشي: ساده او پېچلې.

ارسطو د خپل اثر په همدې درېیمه برخه کې تراژیدي پر هر اړخیز ډول خپرلې او په (۲۶) بېلابېلو برخو کې یې پرې رڼا اچولې ده.

ددې ترڅنګ پر رزمیه یا جنګي شاعری هم ځانګړی بحث شوی. دی د جنګي شاعری جوړښت یا شکل هم د غموونکې ډرامې شکل ته ورته بولي، د بحر او د بیان د بڼې له مخې یې هم یو شان بولي. په دې کې پیل، منځ او پای په کار دی.

ارسطو جنګي شاعري هم د تراژیدۍ په شان پر څلورو برخو وېشي: ساده، پېچلې، اخلاقي او غموونکې یا دردوونکې، له موسیقي او سینګار یا ارایش پرته د هغې هغه برخې هم هغومره کېدی شي چې د تراژیدۍ دي. خو توپیر یې دا گڼي چې رزمیه شاعری کې ډېری پېښې بیانېدی شي، د نظم ضخامت زیاتېږي، خو تراژیدي ددې وس نه لري، ټولې هغه پېښې بیان کړي چې په یوه وخت کې تېرې شوې دي، هغه پر یوه وخت یوازې هغې پېښې بیانولای شي چې د سټیج پر سر ښودل کېدلای شي.

ارسطو په خپل دې اثر کې د شاعرانه ژبې پر استعمال هم ټینګار کوي، د غږ، نوم، فعل او جملې پر تعریف سربېره شاعر ته لارښوونه کوي، چې د ژبې په استعمال کې باید ډېر دقت وکړي او د عروضو پر علم باید یوه وي.

ارسطو د خپل اثر څلورمه برخه د نقادانو اعتراضونو او هغوی ته د ځواب ورکولو اصولو ته ځانگړې کړې، په دې برخه کې ارسطو پر شاعرانو یا شاعرۍ د نیوکو علتونه پر پنځو بنسټونو وپشلي دي: هغوی یوه پېښه یا واقعه ناشونې گڼي، یا د هغې خلاف قیاس کوي، یا یې د اخلاقو خرابوونکې گڼي، یا متضاده او یا هم د هنر له پلوه غلطه.

د ارسطو په نظر که شاعر دده وړاندیزونه او هغه لارښوونې، چې ده په دې اثر کې ورته اشاره کړې، هغه عملي کړي، د نقادانو له نیوکو به وژغورل شي.

د کتاب الشعر پنځمه او وروستۍ برخه د تراژیدۍ او رزمیه شاعرۍ پرتلنې ته ځانگړې شوې ده، ارسطو تر خپل تحلیل، اروزنې او پرتلنې وروسته دې نتیجې ته رسېدلې، چې تراژیدي تر رزمیې شاعرۍ غوره ده.

دی د لومړي قضاوت، محک او فرضیې په توگه وايي، که چېرې دا ومنل شي چې کوم فن زیات سپېڅلی وي، هغه به تر مقابل لوري غوره وي. سپېڅلی فن بیا همغه دی چې د هوبنیارو کتونکو خوښ شي.

ارسطو تراژیدي تر رزمیه شاعرۍ ځکه غوره بولي چې د رزمیه شاعرۍ ټول عناصر په تراژیدۍ کې خوندي دي، خو تراژیدۍ د موسیقۍ او سینگار په گډون نورې زیاتونې هم لري چې د تخیل د لوړتیا سبب

گرځي او دا چې پر ستيح بنودل کېږي نو اثر يې نور هم څرگند او صفا کېږي. تراژیدۍ د لوستلو او کتلو پر وخت هم وخت کم نیسي، ځکه چې که یو اثر ډېر وخت واخلي، نو ډېر څه ترې نه حاصلېږي.

په جنگي نقل کې وحدت یا یووالی ډېر کم دی، د یوه رزمیه نظم له موادو څخه ډېرې تراژیدۍ لیکل کېدی شي، لنډه دا چې ارسطو د خپلو گڼو دلایلو له مخې تراژیدۍ تر رزمیه شاعرۍ غوره بولي، خو دا په دې مانا نه ده چې هغه دې حکم وکړي، رزمیه شاعرۍ دې هېڅ نه وي او یا ورته هېڅ اړتیا نه شته، بلکې د شاعرۍ د دوو ډولونو د پرتلنې په حالت کې تراژیدي تر رزمیه شاعرۍ غوره بولي.

د ارسطو د شعر هنر یا کتاب الشعر د پښتو ژباړې په وروستۍ برخه کې د ژباړونکي له خوا د هغو اشخاصو او د هغوی د اثارو یادونه شوې، چې د ارسطو د کتاب په متن کې د هغو نومونه راغلي او یا یې هم د کتابونو بحثونه او ارسطو هم د خپل منطق او استدلال په توگه راوړي دي، دې ته (مختصر حالات) عنوان ورکړل شوی او د کتاب په وروستۍ برخه کې راغلي دي. که څه هم ددې اشخاصو یادونه د کتاب په وروستۍ برخه کې راغلي، خو که څوک یې د کتاب تر اصلي متن دمخه ولولي، نو د ارسطو د کلام د مفاهیمو په درک کې به ورسره ډېره ښه مرسته وکړي.

د ارسطو د دې اثر تردې لنډې ارزونې، پېژندنې او شننې وروسته سړې په ټولیز ډول ویلای شي چې د ارسطو دا اثر (کتاب الشعر) د ادبپوهنې په تېره بیا د ادب تیورۍ اساسي، مهم او خورا ګټور کتاب ګڼل کېږي، په حقیقت کې همدا اثر دی چې په عملي او نظري ډول یې د ادب تیوري اساسات ایښي دي، د ادب تیورۍ یو لنډ تعریف دادی چې ((ادب تیوري د ادب د بېلابېلو برخو او مسایلو په هکله د نظریاتو مجموعه ده.))^(۱۰) د ادب تیوري د معاصرو او جامع تعریفونو له جملې څخه یو هم دادی چې: ((ادب تیوري د هنري ادبیاتو ټولنیز رول او ماهیت، ځانګړتیاوې، څرنگوالی او د ودې قانونمندی څېړي او د ادبي موادو او مسایلو د څېړلو او ارزونې لپاره مختلف معیارونه او پرنسپيونه ټاکي، ادب تیوري، ادبي عام مفاهیم او اصطلاحات طرح او تنظیموي او هغو ته د یوه سنجول شوي منظم سیستم بڼه ورکوي، همدا د ادبي تیوري مفاهیم او بنسټونه دي چې د هغو په رڼا کې ادبي افکار له ابهام څخه راوځي.))^(۱۱)

د پورتنی تعریف له مخې د ارسطو (کتاب الشعر) نه یوازې د ادب تیوري په برخه کې د خپل وخت یو نسبتاً بشپړ اثر ګڼل کېږي، بلکې تر دې دمه پورې دا داسې یو اثر دی چې د ادب تیورۍ په برخه کې د عملي او نظري لارښود اثر په توګه کار کوي.

ارسطو داسې یو عالم و چې د خپل وخت او تر هغه دمخه زمانې اکثره ادبي اثار یې له نظره تېر کړي، ارزولي او شنلي وو او بیا یې د همغو اثارو د لیکنې ډول او محتوا له مخې تیوریک اصول ټاکلي او هغه اثار یې د همغو اصولو په رڼا کې ارزولي وو.

د ارسطو تر بوطیقا یا کتاب الشعر وروسته چې د ادبیاتو په باب ادیبوهانو کوم اثار لیکلي، نو یو ځل یې ضرور خپله ریښه د ارسطو همدې اثر ته رسولې او هغه یې د خپل ځان د الهام اساسي سرچینه ګرځولې ده. ارسطو په ډېر دقت سره ادبي اثار ارزولي او ډلبندي کړي دي. د ارسطو لپاره د ادبي اثارو د ارزونې چاپېریال او بستر هم ښه برابر و، دده په زمانه کې او تر ده وړاندې هم یونان د زیاتې ادبي پانګې خاوند و، همدا پانګه وه چې ارسطو وارزوله او بیا یې ورته اصول او میتودونه په ګوته کړل. طبیعي خبره ده چې که پر هغه وخت یونان دومره ادبي پانګه نه لرلای، نو ارسطو به څه شی ارزولي وای او د څه شي له مخې به یې ورته اصول ټاکلي وای؟ د ارسطو خپله پوهه او د یونان ادبي پانګه ددې سبب شوه چې ارسطو د بوطیقا مهم اثر ولیکي چې تر ننه پورې د ادیبوهنې په برخه کې کار وړ او ګټې وړ اثر ګڼل کېږي. اوس یوه پوښتنه داده چې د ارسطو د بوطیقا تیوریک اثر د ادب تیورۍ د اوسنیو معیارونو له مخې وارزول شي، ښه ده او که نه

اوسنی ادبي تیوري د ارسطو د ادبي تیوري (بوطیقا) له معیارونو سره پرتله شي؟

دا خبره خو هېڅ د بحث وړ نه ده، له منطقه لرې او ناممکنات دي چې څوک ووايي د ارسطو بوطیقا دې تر هغه وروسته اثارو څخه متاثر وي!!؟ خو دې بل اړخ کې دا خبره واضح ده چې اوسنی ادبي تیوري بیا د ارسطو له دې اثر څخه الهام اخلي او که یو ادبپوه خپله ادبي تیوري او د هغې میتودونه وضح کوي، نو ضرور به یو ځل د ارسطو معیارونه او میتودونه له نظره تېروي. د ادب تیوري په برخه کې د ارسطو یاد اثر دومره جامع دی چې د اوسنی ادبي تیوري اکثره معیارونه په کې خوندي دي، لکه پورته مو چې یو دوه تعریفونه یاد کړل.

په پای کې د یوې ټولیزې نتیجې په توګه ویلای شو چې د ارسطو (بوطیقا) د ادب پوهنې په برخه کې داسې یو تیوریک اثر دی چې تر دوه زریزو زیاتې مودې راهیسې په ادبي مطالعاتو کې مطرح دی او تر څو پورې چې ادب او د ادب په باب بحثونه او تحلیلونه روان وي، دا اثر به په کې مطرح وي او خپل خپل اغېز به لري.

اخځونه

- (۱) ادب او ادبي کره کتنه، عبدالملک همت، صحاف نشراتي موسسه، ۱۳۸۵ل کال، ۲۹۹مخ.
- (۲) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرئیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمۍ، ۱۹۵۸م کال، د مولانا عبدالقادر سریزه، ۴مخ.
- (۳) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرئیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمۍ، (۱۹۵۸م) کال، ۱مخ.
- (۴) ادبي نظريات (د پښتو دکتورا پروگرام) سرمحقق زلمی هېوادم، ۱۳۹۴ل کال، ۸مخ.
- (۵) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرئیل ژباړه، د مولانا عبدالقادر سریزه، پېښور، پښتو اکاډمۍ، ۱۹۵۸م کال، ۵مخ.
- (۶) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرئیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمۍ، ۱۹۵۸م کال، ۳۰مخ.
- (۷) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرئیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمۍ، ۱۹۵۸م کال، ۱۴مخ.
- (۸) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرئیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمۍ، ۱۹۵۸م کال، ۱۶-۱۷ مخونه.
- (۹) کتاب الشعر، د مولوي محمد اسرئیل ژباړه، پېښور، پښتو اکاډمۍ، ۱۹۵۸م کال، د اصل متن لومړۍ مخ.
- (۱۰) د ادبپوهنې خانګې، سرمحقق محی الدین هاشمي، د افغانستان علومو اکاډمۍ، ۱۳۹۲ل کال، ۱۶۹مخ.
- (۱۱) ادبي نظريات، (دوکتورا پروگرام)، سرمحقق زلمی هېوادم، ۱۳۹۴ل کال، ۲مخ.

د شېخ سعدي او رحمان بابا د اخلاقي ايډيالونو پرتلنه

ابومحمد مصلح الدين د عبدالله زوی چې په (شيخ سعدي) مشهور دی او رحمان بابا په دوو يادو ختيزو ژبو (دري) او (پښتو) کې داسې ياد او نامتو شاعران او عارفان تېر شوي چې دواړه په عوامو او خواصو کې زيات منښت، گرانښت، مقبوليت او محبوبيت لري. ددې عام محبوبيت علتونه کېدی شي ډېر وي، خو لوی اخلاقي، انساني او ديني ارزښتونه، د بيان مستقيم طرز، نېغ په نېغه د پيغام رسونه او ساده ژبه ددې منښت او گرانښت د اساسي عواملو په توگه يادولای شو.

دلته نه غواړو د دغو دواړو محبوبو شاعرانو پر شاعرۍ پراخ بحث وکړو، ځکه يوه ليکنه، څو ليکنې او ان څو ځانگړي اثار ددې وس نه لري چې دداسې سترو شاعرانو د پراخې شاعرۍ او د هغو پر ټولو اړخونو رڼا خوره کړي، خو دلته غواړو يوازې او يوازې ددې دوو سترو شاعرانو او صوفيانو د غټو اخلاقي ايډيالونو پر ورتوالي او د هغو پر پرتلني لنډه رڼا واچوو، خو مخکې تر دې چې اصلي موضوع ته لاړ شو، غواړو يو څو نورو ضروري ټکو ته هم نغوته وکړو:

زمانې واټن:

د شېخ سعدي او رحمان بابا د ژوند ترمنځ زیات زمانې واټن موجود دی، ((شېخ سعدي پر ۶۰۶ هجري کال د اوسني ایران په (شیراز) کې زېږېدلی او پر ۶۹۱ هجري کال یې له دې نړۍ څخه سترگې پټې کړې دي)).^(۱) رحمان بابا بیا د پټې خزانې په حواله (پر ۱۰۴۲هـ ق) کال د پېښور سیمې په بهادر کلي زېږېدلی^(۲) او ((پر ۱۱۲۸هـ ق) کال یې له دې نړۍ څخه سترگې پټې کړې او د پېښور په هزارخانی هدیره کې خاورو ته سپارل شوی دی)).^(۳) په دې ډول نو د شېخ سعدي او رحمان بابا د ژوند ترمنځ (۴۳۶) کاله او د مرگ ترمنځ یې (۴۳۷) کلونه زمانې واټن موجود دی.

گډ ټکي:

د شېخ سعدي او رحمان بابا د کلام ترمنځ زیات مشترک ټکي شته، محتوا یا منځپانگه ددې مشترکاتو مرکزي ټکي دي. دواړه لویو عارفانو تر هر څه وړاندې خپل فکر د دین (اسلام) پر دایره متمرکز کړی دی. اسلام کې بیا دواړو د عرفان او تصوف لاره خپله کړې، نفسی تذکیه، ځان پېژندنه، انسان پېژندنه او خدای پېژندنه، د انساني چلند سمون، د نفسی غوښتنو کنترول او مهارول، د دین پر اصولو پوهېدل او ودرېدل د دواړو شاعرانو د کلام گډ محتوایي ټکي دي. دواړو شاعرانو

په شعر کې له ساده او عام فهمې ژبې څخه کار اخیستی، داسې ژبه چې عوام او خواص ټول پرې په اسانۍ سره پوهېدی شي.

توارد:

سره له دې چې د شبخ سعدي او رحمان بابا د ژوند ترمنځ نږدې (څلورنیمې) پېړۍ زمانې واټن دی، خو دا هغه مهال دی چې دري ژبه پر ټولې سیمې خوره وه او ددې ژبې د ادیبانو شهرت عام و. دا خبره له حقیقته لرې نه ده چې رحمان بابا او د هغه هممهالي شاعران به له دري ادب څخه پوره خبر وو او د هغو له مطالعې به یې فیض هم موندلی وي، خو دې کې هم شک نه شته چې توارد او تصادف به هم د دواړو شاعرانو په شعرونو کې د گډو ټکو د رامنځته کېدو سبب شوی وي. توارد له مخکیني شاعر سره د وروستي شاعر د کلام هغه محتوایي او شکلي ورتوالی دی چې وروستي شاعر له مخني هغه څخه په شعوري او قصدي ډول څه نه وي را اخیستی، خو په ناشعوري، نالیدلي او نالوستي ډول د دواړو د کلام یو څه برخه سره ورته والی ولري. په بله وینا توارد ((په ژبه کې یو په بل پسې وارېدېدلو ته یا پر یوه وخت داخلېدلو ته وايي. په ادبي اصطلاح کې که یو شاعر پر یوه وخت یو مضمون په یوه شعري قالب کې ویلای وي. پر بل وخت بل شاعر بیا همغه مضمون په همغو کلمو کې بې له دې چې د هغه بل شاعر پر شعر خبر وي، ووايي، توارد ورته وايي. کله داسې وي چې په مضمون کې

توارد پېښ شي او کله په کلمو کې. ځینې وخت یو څوک له چا ډېر متاثره وي، د هغه د کلام په بیا بیا لوستلو ځینې کلمې، اصطلاحگانې ترکیبونه او مضمونونه د هغه په ذهن کې پرېوزي. کله چې بیا خپله سنجونه کوي د هغو څیزونو اثرات په کې لیدل کېږي.)) له شیخ سعدي څخه د رحمان بابا محتوایي الهام ردېدلای نه شي، خو څرنگه چې هغه وخت د اثارو چاپ او تکثیر د نن په شان عام نه و، نو ځکه خو ویلای شو چې ددې الهام تاثیرات به ډېر مستقیم نه وي، څرنگه چې دواړه عارفان، صوفیان او شاعران د یوې واحدې فکري دایرې په حدودو کې فعال وو، نو ځکه خو یې د اخلاقي اډیالونو او فضایلو په بیان کې د محتوایي توارد او تصادف خبره هم ردېدلای نه شي.

شیخ سعدي په (اوومه) هجري پېړۍ کې د اسلامي نړۍ په تېره بیا د دري ادب یو ستر عرفاني، روحاني او ادبي شخصیت تېر شوی دی، د دین د اساساتو تل ته ورکښته شوی و او د اسلام پر اکثر وړکانو او رموزو پوه و، خدای پالنه، انسان پالنه، ذهني او نفسي تذکيه، د انسان د اخلاقي نظام جوړښت، عرفان، ځان پېژندنه او خدای پېژندنه د شیخ سعدي رحمة الله عليه د کلام فکري اساسات جوړوي، بوستان، گلستان او په مجموعي ډول د هغه ټول کلیات د همدغو ارزښتونو د ځلونې انځورگري کوي. رحمان بابا د یولسمې هجري پېړۍ په وروستۍ نیمایي او د دولسمې هجري پېړۍ په لومړیو کې د پښتو ستر شاعر او

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

لوی عارف تېر شوی، رحمان بابا بیا د خدای په مینه او د هغه د مخلوق په محبت کې غرق انسان دی، هغه وایي چې: دا دنیا ده خدای له عشقه پیدا کړې، تصوف، عرفان، د نفس پاکوالی، اخلاقي فضایل، انسانیت او د هغو پالنه د رحمان بابا د کلام محتوایي خواوې دي.

دلته غواړو ددغو دوو سترو عارفانو انساني لارښوونو، اخلاقي ایدېالونو او د دیني نصایحو سپړنې او پرتلنې ته لږ تم شو.

عدالت:

سعدی د عدالت تامین او پالنه د هر انسان او په تېره بیا د عادل انسان لپاره د تلپاتې یادگار وسیله ګڼي، وایي ظالم او عادل دواړه له نړیه تلونکي دي، خو له یوه څخه د ظلم قاعده پاتې کېږي او له بل څخه نېک نوم.

ظالم برفت و قاعده زشت ازو بماند

عادل برفت و نام نیکو یادگار کرد

د رحمان بابا په کلام کې هم عدالت او د عدالت تامین یو مهم عنصر دی، هغه هم د شېخ سعدی په شان پر عدالت ټینګار کوي او له هر انسانه د انصاف او عدالت غوښتونکی دی:

په انصاف په عدالت به نو شپروان شې
هر عمل به د خپل ځان په ترازو کړې
د سکندر په څېر جهان به در څرگند شي
که سر کوز په ایینه د خپل زانو کړې

هنر:

سعدی هنر، پوهه او کمال د انسان لپاره ستر ثمر گڼي، دده په نظر د
انسان هنر همغه دی چې هغه خپله ظاهر شي او په خپله د هنرمند
شخصیت تثبیت کړي، نه دا چې هنرمند د هغه یادونه وکړي:

اگر هست مرد از هنر بهره ور

هنر خود بگوید نه صاحب هنر

رحمان بابا هم د سړي جوهر د هغه هنر گڼي، هنر د سړیتوب معیار
گڼي، نه زر او زور:

دنیا دار که مستغنی په سیم و زردی
هنرمند و خخه گنج د خپل هنر دی
بپهوده به زورور و ځان ته وایي
د دنیا سړی که هر خو زورور دی

شتمني:

شيخ سعدي مال، متاع او دنيايي شتمني داسې يوه اړخيزه لاره گڼي چې له هغو سره زياته مينه او لېوالتيا ددې سبب گرځي چې څوک ترې بېرته نه شي راوتلای.

کسی ره سوی گنج قارون نبرد

و گربرد ره باز بیرون نبرد

رحمان بابا هم په دې نظر دی چې تخت و تاج او د دنیا مال چاته نه پاتې کېږي، که یو څوک پاچا او ستر واکمن هم وي، نو یوه ورځ به یې دا تاج و تخت له خاورو سره برابر شي، نو ښه خبره داده چې انسان نېکي وکړي او د نېکۍ له امله خپل نوم پرېږدي.

اورنگ زېب چې ارایش د تخت و تاج کا

تخت و تاج به یې مرگ تاخت و تاراج کا

په جهان کې به یې پاتې ښه بد نوم شي

دی که چارې د کسری که د حجاج کا

رحمان بابا پر دې بیا ټینګار کوي چې د هېچا شتمني او واک تلپاتې نه دي او اخر له منځه ځي:

خان سلطان ددې جهان

اخر درومي خوار حیران

نه یې مل نه یې حامی وي
درد یې داسې په خپل ځان
باد شاهي یې پاتې کېږي
زړه یې چوي په ارمان

مینه او مینان:

سعدی هغه کسان چې له چا سره د زړه له تله مینه او محبت ولري او د هغو په مینه کې غرق وي، عیناً لکه مري گني چې اواز ترې نه خپري، ددې شعر یو تعبیر دادی چې څوک د خدای په مینه کې ډوب وي، هغه نه د بل چا خبره اوري او نه چاته غور نیسي، هغه یوازې په خپله مینه کې ډوب وي.

عاشقان کشتگان معشوقند
بر نیاید زکشتگان اواز

رحمان بابا هم عشق داسې یو سېلاب گني چې هر څه له مخې پسې وړي او هېڅ بند ورته د ټینګې نه دی:

هر چې ژغوري سر و مال په عاشقی کې
هغه کړی کور په مخ کې د سېلاب دی
ته چې خوب غواړې په عشق کې راته وایه
کوم چا کړی د زمري په خوله کې خواب دی

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

رحمان بابا، ناز، نخرې، ازار او درد د عشق او معشوقې خصلت گڼي، خو
دی په دې نظر دی چې څوک د عشق په لاره ځي، نو دا نخرې به
زغمي.

معشوقې همپشه ناز په عاشق کاندې
رحمان هېڅ له خپله یاره ازار نه دی

یا هم:

چې د ستاد عاشقۍ په تیغ شهید شي
د رحمان غاړه به هاله شي ادا
رحمان بابا دا دنیا د عشق او مینې زېړنده او عشق بیا د ټولو مخلوقاتو
پلار گڼي:

دا دنیا ده خدای له عشقه پیدا کړې
د جمله وو مخلوقاتو پلار دی دا
رحمان بابا د عشق په لاره کې د خطرونو د مخنیوي لپاره سپارښتنه
کوي چې مین باید ځان ته یو لارښود وټاکي:

بې رهبره یون د عشق په لاره گران دی
دلته بویه چې پیدا کاندې رهبر څوک

نېک کارونه:

سعدی تر هر څه زیات پر ښو اخلاقو، نېک چلند او په یوه لنډه مانا پر سړیتوب ټینګار کوي، هغه وایي، نه دا نړۍ پاتې کېږي، نه د انسان خوښي او خوشالی، خو کوم څه چې انسان ته تلپاتې ژوند ورکوي، هغه د انسان هغه نېکي ده چې تر ده وروسته نور دی په همغه نامه یادوي:

جهان نماند و خرم روان آدمی
که باز ماند از او در جهان به نیکی یاد
رحمان بابا هم دا دنیا او د هغې خوشالی یوه ننداره بولي چې ډېر ژر
تېرېدونکې ده، خو سړی باید د سبا غم وخورې.

د دنیا په تماشا چې څوک نازېږي
خو هم نن یې تماشا ده سبا نه ده
دی نېک کارونه د نېکو خلکو او بد کارونه د بدو خلکو زېږنده ګڼي:

نېکو کاره نېک افعال شي
بد کردار او بد افعال شي
سرنوشت د سړي ګوره
یو عیسی وي بل دجال شي
چې نېک بخت وي نیکو یې کا
چې بد بخت وي بد سګال شي

فال به شه گوري رحمانه خپل افعال د سړي فال شي

مقصود:

سعدی د نورو صوفیانو او عارفانو په شان زړه د خپل محبوب اصلي خونه او ځای گڼي او په دې نظر دی چې هر څه (خپل مقصود او مرام) باید په خپل ځان او زړه کې وگورو، که ځان ته متوجه نه شو خپل مقصود په دښتو او بیابان کې نه شو پیدا کولای.

عمرها در پی مقصود به جان گردیدم
دوست درخانه و ماگرد جهان گردیدم
خود سرا پرده قدرش زمکان بیرون بود
انکه ما در طلبش کون و مکان گردیدم

رحمان بابا هم زړه د عبادت او دعا د قبلېدو اساسي ځای گڼي او هر انسان ته وايي، که غواړې خپل مقصود حاصل کړې، د بل انسان زړه مه ازاروه او د هغه د ابادۍ هڅه وکړه.

د خلیل تر کعبې دا کعبه ده لویه
که اباد کا څوک ویران حرم د زړه

او یا هم:

که دې نیت وي د کعبې د جوړولو
د بېوسه انسان زړه جوړ کړه کعبه ده

زړه:

لوی عارف او صوفي شېخ سعدي د انسان زړه داسې یو شی گڼي چې هر ځل چاته نه ورکول کېږي او دا داسې متاع نه ده چې بار بار دې د معاملاتو په بازار کې خرڅه شي:

دل به بازار من آورده و بفروخته ای
دل بفروخته مفروش به بازار دگسر
په دې بیت کې ژمنه، وفا او نوره محتوا شامله ده.

رحمان بابا بیا د عرش او کرسی تر مرتبې هم د زړه مرتبه لوړه گڼي،
وايي:

چې بې عرش او کرسی لاندې تر قدم وي
بالا تردې هسې شان قدم د زړه

غوړه مالي:

غوړه مالي، د پاچاهانو د خوشالی لپاره په درباري چلند کې ناقانونه افراط او تفریط یوه داسې ناروغي ده چې ټولنه له سختو ستونزو سره مخامخولای شي، خو ځینې وخت بیا داسې هم وي چې ځینې شاهان د مشاورینو بڼه نظر هم اوري او هم بې عملي کوي. شېخ سعدي دغسې یو حالت ته متوجه دی او وایي افسوس د هغه شخص په حال

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

چې حاکم یې ښه خبره اوري، خو دی یې ورته نه کوي، دا حالت د ډېر افسوس خبره ده:

هر که شاه آن کند که او گوید

حیف باشد که جز نکو گوید

رحمان بابا بیا غوره مالي د نوکرانو یوه مجبوري گني او وايي:

هر چې کاندې نوکري د بادشاهانو

خواه ناخواه به د دربانو منت بار وي

چوپتیا:

حضرت علي کرم الله وجهه ته یوه خبره منسوبه ده چې وايي: ((د هر چا شخصیت د هغه د ژبې تر شا پټ دی.)) رښتیا خبره هم همدا ده تر هغه پورې چې یو څوک خبرې ونه کړي، نو د هغه د پوهې او شخصیت جاج ورڅخه نه شي اخیستل کېدلای او د پوهې کچه یې نه معلومېږي. شېخ سعدي رحمة الله عليه هم همدا پخه خبره د خپل کلام په یوه بیت کې ځای کړې، وايي:

تا مرد سخن نگفته باشد

عیب و هنرش نهفته باشد

حضرت رحمان بابا بیا خاموشي یوه لوړه مرتبه گڼي، خو دی دا مرتبه په هغه شرط ماتوي چې له خپل یار سره پر خبرو لگیا وي، له دغسې یو حالت پرته رحمان بابا هم خاموشي یوه لوړه مرتبه او مقام گڼي:

خاموشي که هر څو لویه مرتبه ده
زه مې یار سره په سوال او ځواب خوښ یم

ټولنیز اخلاق:

د شېخ سعدي په کلام کې پر ټولنیزو اخلاقو هم ډېر تینگار شوی، خو د ټولنیزو اخلاقو ترڅنګ سیاسي اخلاقو ته هم ډېر پام شوی، د پاچاهانو غرایز او نفسي خواهشات هم تشریح شوي او د دروېشانو هم. هغه په یوه حکایت کې وایي، لس دروېشان پر یوه تغر راټولېدی شي او خپله ډوډۍ له یو بل سره نیمولای شي، خو په یوه اقلیم او یوه جغرافیه کې دوه پایهان نه شي ځایېدلای. د سعدي دا مثال همدا اوس زموږ په ټولنه کې په ښه ډول د تطبیق وړ دی. سعدي دا د پاچاهانو یوه غریزه گڼي چې یو ځای لاندې کړي، نو بیا د بل د نیولو هوس لري:

ده درویش در کلمی بخشند
دو پادشاه در اقلیمی نگجند

او یا هم:

نیم نانی گړ خورد مرد خدا
بذل درویشان کند نیمی دگر

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

ملک اقلیمی بگيرد بادشاه

همچنان در بند اقلیمی دگر(۵)

رحمان بابا بیا په دې نظر دی چې د خانانو او ملنگانو سره کلي نه کېږي، دی دواړه یو د بل مقابل لوري گڼي:

نه شي د خانانو ملنگانو سره کلي

چېرته عزیزخان چېرته ملنگ عبدالرحمن

رحمان بابا بیا دروېشان تر شاهانو لوړ ځکه گڼي چې د خپل روحاني قوت په برکت تر عرشه هم مزل کولای شي او شاهان له دې سفره عاجز دي:

په یوه ساعت تر عرشه پورې رسي

مالیدلی دی رفتار د دروېشانو

اصلیت:

شیخ سعدي رحمة الله عليه په دې نظر دی چې د یو شي فطرت او طبیعي خواص په اسانۍ سره نه بدلېږي، که هر څومره یې روزنه او پالنه هم وشي. ددې اخلاقي نظر نتیجه داده چې موږ باید د هر شي اصل ته مراجعه وکړو او د هغه د اصل په مقياس هغه په ټولنیزو معاملاتو کې شامل کړو، د لېوه له بچي څخه د انسان د بچي د چلند هیله هسې خواري ده که څه هم هغه له انسان سره رالوی شي، خو وروستی نتیجه یې خپل اصل ته رسېږي.

عاقبت گرگ زاده گرد شود

گرچه با آدمی بزرگ شود

رحمان بابا بیا دې ډول پیغام ته په ښه ډول اشاره کړې، هغه وايي:

نه لېوه په ادمیت موخته کېږي

نه امید د مروت شي له افلاکا

له فلکه د وفا امید باطل دی

کله دیو له آدم زاد سره وفا کا

شیخ سعدي وايي، پاچا باید ظلم خپله دنده ونه گڼي او نه باید د پسه

د ساتلو دنده لېوه ته وسپارل شي. د پاچا د ظلم کارونه د خپل ملک د

دېوالو د نړولو مانا لري.

نکند جور پیشه سلطان

که نباید زگرگ چوپان

پادشاهی که طرح ظلم افکند

پای دیوار ملک خویش بکند

رحمان بابا بیا وايي چې کم ذات ته باید واک ونه سپارل شي، ځکه چې

له هغه څخه د نېکۍ هیله نه شي کېدی.

له کم ذات بې دیانتته بې غمازه

طمع مه کړه د نېکۍ د بو قیراط

خواخوړي:

سعدی که څه هم خپل اخلاقي ایډیالونه د اسلامي عرفان په ګاڼه سمبال کړي، خو دا اخلاقي ایډیالونه نه یوازې په یاده دایره کې د مطالعې وړ دي، بلکې د ټولو ادیانو او افکارو په هنداره کې هم د مطالعې او تائید وړ دي. د سعدی یو شعر چې ډېر مشهور دی او دی په کې د ادم زامن د یوه بدن بېلابېل غړي ګڼي، د نړۍ د ټولو ملتونو عمومي روحیه تشکیلوي، ځکه خو یې د ملګرو ملتونو د ودانۍ پر دروازه هم لیکلی دی، سعدی رحمة الله علیه وایي:

بنی ادم اعضای یکدیگرند
که در افرینش زیک گوهرند
چو عضوی به درد آورد روزگار
دگر عضوی هارا نماند قرار
توکز محنت دیگران بی غمی
شاید که نامت نهند آدمی

له پورته کلام څخه د سعدی فکري نړۍ لید خورا ښه څرګندېږي چې سعدی پر ټول بشر د لوړو اخلاقي پرنسیپونو د تطبیق غوښتونکی دی.

رحمان بابا هم په دې نظر دی چې انسان یا د ادم زامن ټول د یوه وجود یا یوه صورت مانا لري. په کار ده چې یو بل سره په غم او درد کې

شریک وي، ښه کارونه وکړي او له بدو ډډه وکړي.

کرد گلو وکړه چې سیمه دې گلزار شي
اغزي مه کره په پښو کې به دې خار شي
ادم ذاد په معنی واړه یو صورت دی
هر چې بل ازروي هغه ازار شي
که ته نه کوې نظر د چا و عیب ته
هر سړی به ستا د عیبو پرده دار شي
که بل بد کاندې ته ښه ورسره وکړه
هر یو نخل چې مېوه لري سنگسار شي
هغه زړه به له توپانه په امان وي
چې کښتی غوندي د خلکو بار بردار شي

عدل او نېکنامي:

سعدی سخاوت، بخشش، ځوان طبیعي، لورینه او د بېکسو لاسنیوی
د حاکم یوه ځانگړنه گڼي او وایي چې خزانه چاته نه پاتې کېږي، خو
نېک نوم پاتې کېږي. سعدی د (قارون) او (نوشین روان) او د هغوی
عملونه ښه مثال گڼي.

قارون هلاک شد که چهل خانه گنج داشت
نوشین روان نمرود که نام نکو گذاشت

رحمان بابا وایي:

که په گنج د شاهي فخر شهریار کا
عاشقان یې د د دلبرو په رخسار کا
خرقه پوشو په خرفه کې دی موندلی
هغه حظ چې په دنیا یې دنیا دار کا

رحمان بابا بیا سخاوت او بخشش د مال د زیاتوالي وسیله گڼي او وایي:

خزانه په سخاوت سره زیاتېږي
د کوهي اوبه چې وکارې بسیار شي

مړول د وړې گېډې مشکل نه دی
مړول د وړيو سترگو مشکل کار دی

نظم:

په ټولنه کې د عدالت او نظم د تامین به خاطر سعدي په دې نظر دی
چې حاکم باید په خپله د عدالت نمونه شي، پر خیانت لاس پورې نه
کړي، که چېرې په خپله واکمن په ټولنه کې د خیانت مرتکب شي، نو
دا کار ددې سبب گرځي چې لښکریانو ته پلمه او روحیه ورکړي او هغو

زر ځله جنایت وکړې. سعدي په ټولنه کې د نېک واکمن د حاکمیت
غوښتونکی دی او بیا له هغه څخه د نېکو او ښو خلکو د گومارنې هیله
لري.

اگر زباغ رعیت ملک خوردسببې
پراورند غلامان او درخت از بیخ
به پنج بیضه که سلطان ستم روادارد
زند لشکریانش هزار مرغ به بیخ

رحمان بابا هم په ټولنه کې د ناکره او بدو خلکو له گومارنې سره سخت
حساسیت ښيي او هغوی له لېوني سپي سره تشبه کوي او وايي چې
دا داسې ناروغي رامنځته کوي چې د ټولني نظم له منځه وړي او
درملنه یې ناشونې ده:

رحمان بابا وايي:

ورک شه ورک شه بدکردار او بد سپرې
که دې ورور دی که عزیز وي که پردی
تر هغه لاندې کو کار بېگانه ښه دی
چې بدکار شي د چا زوی او یا نمسی
هغه خلک همه واره لېوني کا
چې په کلي کې یو سپی شي لېوني

مړنې ويلي بويېه و هغه ته
چې بې وجې ازار نه کاندې یو شی.

د حاکم په باب بیا رحمان بابا وايي:

که په قطع د تمام جهان ملک يې
چې له ځانه خبر نه يې لا هلک يې
که د لمر په څېر څرگند شي په جهان کې
څو په زړونو پسندیده نه شي لا ورک يې

پوهه او شتمني:

ځينې خلک په دې نظر دي چې پانگه، دولت او خزانه دا په ډېر علم،
پوهې او ذکاوت نه ترلاسه کېږي، ځينې يې د بخت کار گڼي او ځينې
يې خدايي ورکړه. سعدي هم شتمني او پانگه د علم کار نه گڼي. هغه
وايي:

بخت و دولت به کار دانې نيسـت
جز به تائيد اسماني نيسـت
افتـاده اسـت در جهان بسـيار
بي تميز ارجمند و عاقل خـوار
کيمياگر به غصه مرده و رنج
ابله اندر خرابه يافته گنج

رحمان بابا هم د ژوند یو شمېر کارونه او پرمختیاوې، شتمن کېدل او نور یوازې په عقل پورې نه تړي، طالع، بخت او نور چانسونه هم په کې دخپل گڼي، نو ځکه خو وايي:

عقل مه غواړه طالع غواړه رحمانه

عقل من د طالعمنو غلامان دي

دا هم وايي چې:

دا دنیا په احمقانو ده ودانه

دانا نه کا په دنیا باندې غرض

عیب:

غیبت، د یوه بل عیب لټول او بل ته یې رسول یوه ناروغي ده چې هم اسلام مردوده کړې او هم انساني ارزښتونو، شېخ سعدي هغه کسان غندي چې د بل انسان عیب لټوي او بیا یې نورو ته انتقالوي:

هر که عیب دیگران پیش تو اورد وشمرد

بی گمان عیب ترا پیش دیگران خواهد برد

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

رحمان بابا هم غیبت او د بل عیب لتول یوه ستره ناروغي گڼي او پر هغه انسان غوسه څرگندوي چې د بل عیبونه لتوي او خپل عیبونه او نیمگړتیاوې پتوي. رحمان بابا دې ډول اشخاصو ته په خطاب کې وايي:

چې مدام د بل و عیب و ته نظر کړې
خدای له خپله عیبه ولې ناخبر کړې
که دې خپله گناه لویه لکه غروي
په حیلې حیلې به غر د مچ وزر کړې
دا سپارښتنه هم کوي چې:

که ته نه کړې په بل چا باندې غرض
بل به هم نه کا په تا باندې غرض

روزنه:

سعدی په ښوونه، روزنه او بدلون کې د یو چا یا یو شي اصل ډېر مهم گڼي، هغه وایي ځینې شیان د بدلون وړ دي، خو ځینې چې د خپل طبیعت تابع وي، پر هغو باندې خواري کول د وخت ضایع کول دي.

چون بود اصل گوهری قابل
تربیت را در او اثر باشد
هیچ صیقل نکو نداند کرد
اهنی را که بد گهر باشد

رحمان بابا وایي:

هر چې کر کا د وریشو غنم غواړي
له خاطر دې بېرون کا دغه خیال څوک
سړیه بویه چې په نېک عمل یادېږي
نه چې ناز کا د دنیا په ملک و مال څوک

شیخ سعدي وایي:

سگ به دریای هفت گانه بشوی
که چو تر شد پلید تر باشد
خر عیسی گرش به مکه برند
چون بیاید هنوز خـر باشد

رحمان بابا هم د یو شي اصل مهم گڼي، هغه پیغام چې شېخ سعدي په خپل کلام کې ځای کړی. رحمان بابا هم تقریباً هغه ته ورته پیغام لري، رحمان بابا د اصلیت پیغام په یو بل ډول ځای کړی دی.

شاه جهان او اورنگ زبب غوندي اشراف
صدقه شه تر منصور غوندي نداد
دا څلور مذهبـه واره سره یو دي
ما او تا په کې پیدا کړ اختلاف

د مکې په بزرگی کې هېڅ شک نه شته
ولې خربه حاجي نه شي په طواف

تدبیر:

شیخ سعدي په دې نظر دی چې د یو ملک د ابادۍ لپاره دا ضروري ده چې هلته باید هغه کسان په کار وگومارل شي چې له خدایه وېره احساسوي، خطر مخکې تر هغه چې واقع شي، باید رفع شي، که یو ځل زیان او خطر پېښ شو، نو زیان رسوونکي ته که بیا سزا هم ورکړل شي، گټه نه رسوي، نو ښه داده چې خطر تر پېښېدو وړاندې رفع شي.

خدا ترس را بر رعیت گمار
که معمار مملکت ست پرهیزکار
ریاست بدست کسانۍ خطاست
که از دستشان دست ها برخداست
سرگرک باید هم اول برید
نه چون گوسفندان مردم درید

رحمان بابا هم په دې نظر دی چې هر کار مخکې تر دې چې واقع شي، هغه ته باید تدبیر ونيول شي.

هغه وايي:

چې په وخت د ځنګدن وکارې ږیره
تر نن ولې هسې ناست یې بې تدبیره
هر سرې چې ګانده غم په مخ کې ویني
له هغه غمه لاندې ګرځي دلگیره
چې سبا ارمانونې پند د پیرانو
ولې نن د پیر طلب نه کړې بې پیره

سریتوب:

سعدی خاکساري او تواضع د انسان د لوړتیا عامل ګڼي او پر هغو
تینګار کوي، وايي:

زخاک آفریدن خداوند پاک
پس ای بنده افتادگی کن چو خاک
حریص و جهانسوز و سرکش مباحش
زخاک افردندت آتش مباحش
چون گردن کشید آتش هوفناک
به بیچاره گی تن بنداخت خاک
چوان سرفرازی نمود این کمی
از آن دیو کردند ازین آدمی

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

رحمان بابا هم په ژوند کې تواضع، خاکساري په حقیقت کې د لویې
نښه گڼي، هغه سپړتوب په مال و دولت، شتمنی او نورو مالي امکاناتو
پورې نه تړي هغه په دې نظر دی چې:

ادمیت په مال دولت نه دی رحمانه
بت که جوړ کړې د سرو زرو انسان نه دی

بل ځای وايي:

له سرپه غرض واړه سپړتوب دی
نه چې پټ وي د سرو زرو په لباس

قناعت:

سعدی قناعت او ښه چلند د انسان د نېکمرغۍ بل عامل گڼي او
وايي، څوک چې غواړي د انسانیت لاره خپله کړي هغه باید لومړی د
نفس له سپي سره مقابله کوي.

خدا را ندانست و طاعت نکرد
که بر بخت و روزی قناعت نکرد
قناعت تـوانگر کنند مرد را
خبر کن حـریص جهـانـهـگرد را
سـکوـتی بدست آوری بی ثبات
که برسنگ گردان نروید نبات

کسی سیرت آدمی گوش کرد
که اول سنگ نفس خاموش کرد

رحمان بابا هم قناعت د انسان د نېکمرغی لوی عامل گڼي، ان تر
پاچاهیه یې هم پورته گڼي:

په ښه خوی له بد خواهانو بې پروا یم
په نرمی لکه اوبه د اور سزا یم
قناعت مې تر خرقې لاندې اطلس دی
پت د درست جهان پادشاه ظاهر گدا یم

رحمان بابا قناعت د سعادت سبب گڼي وايي:

هغو بیامونده سعادت په دا دنیا
چې یې وکړ قناعت په دا دنیا
هر ژوندی چې د مرده په قبر ورشي
بس دی دومره نصیحت په دا دنیا

بل ځای وايي:

د قناعت تر قناعته صدقه شه
هم دنیا او هم دینار ددې دنیا

بل خای وایي:

چې کیمیا د قناعت یې په لاس کېوزي

که گدا وي د قارون په خېر توانگر شي

رحمان بابا دا هم وایي تر څو چې انسان په خپله پر یو شي قناعت ونه کړي، هغه هېڅکله په سیم وزر نه مړېږي.

مور به نه شي هېڅ سړی بې فناعته

که یې خونه وي په سیم و په زر ډکه^{۶۰}

وقایه:

په طبابت کې یوه مقوله ده چې وقایه تر معالجې ښه ده، سعدي هم په دې نظر دی، مخکې تر دې چې پېښه واقع شي، باید علاج یې وشي، تر پېښې وروسته تدبیر نیول، کومه گټه نه لري:

علاج واقعه پیش از وقوع باید کرد
دریغ سود ندارد چو است کار از دست
به روزگار سلامت سلاح جنگ بساز
وگر نه سیل چو بگرفت سد شاید بست

رحمان بابا هم دې ته ورته پیغام په خپل کلام کې ځای کړی، هغه په دې نظر دی، مخکې تر دې چې یو عمل ترسره شي، باید فکر پرې وشي، که چېرې یو ځل وخت ضایع شو هغه تېر ساعت بېرته نه راگرځي، نو ځکه خو باید هر کار ته ډېر دقت وشي.

تر ورځ تېرې اوبه بېرته نه جاروزي
نه جاروزي تېر ساعت په بېرته بیا
تېر ساعت په مثال مړی د لحد دی
مړ چا نه دی ژوندی کړی په ژړا

دوستي او دښمني:

سعدی د دوستۍ او دښمنۍ لپاره هم پاڅه معیارونه ټاکلي، ددې معیارونو له جملې څخه (اصلیت) یو اساسي معیار دی. سعدی په دې نظر دی چې د لباس په تغیر ماهیت نه بدلېږي او انسان باید د دښمن په پېژندنه کې د هغه اصل ته ډېر متوجه وي:

دشمن اگر دوست شود چند بار
صاحب عقلش نشمارد به دوست
مار همان است به سیرت که هست
ور چه به صورت بدر آید زیوست

رحمان بابا وایي:

له نا اهلو د وفا طمع ومه کړه

گنده نل به نیشکر نه شي هرگز

بل خای وایي:

د بې دردو همدمي به دې بې درد کا

د نامردو همدمي به دې نامرد کا

رحمان بابا دغه راز د دوست پر انتخاب ټینګار کوي او وایي:

له اغیار سره خندا څه په کار نه ده

له اغیار سره سودا څه په کار نه ده

بد له بدو سره بویه نېک له نېکو

د جفا په خای وفا څه په کار نه ده.

د سعدي(رح) ټولو کلیاتو، گلستان، بوستان، غزلو، قصایدو، قطعو، څلوریزو او نور ټولو کې دومره اخلاقي فضایل بیان شوي چې یوازې د موضوعگانو تشه یادونه یې د یوې لیکنې له حدودو څخه وځي، پاتې لا د ټولو څېړنه. د سعدي په کلام کې د شاهانو سیرت ته اشاره شوې، د درویشانو اخلاق بیان شوي، د قناعت په باب د کاني کرښې راغلي، د مجلس نزاکت او چوپ پاتې کېدل او د هغو فضایل بیان شوي، د ځوانۍ

پرمهال د انسان کرکتر تشریح شوی، د سپین ریرتوب په حالت کې انساني کرکتر ته اشاره شوې، د ښې روزنې او پالنې تدبیر، عشق، مستی او شور، تواضع، پر کم خیز قناعت، توبې، عافیت او نورو مسایلو په باب گڼ شمېر نصیحتونه او حکایتونه راغلي او هغه په کیسه بییز او داستاني ډول په مثالونو کې توضیح شوي دي. مور د سعدي د علم، نصیحت او اخلاقي لارښوونو له دریاب څخه یوازې یو څو مرغلرو ته نغوته وکړه او همغه مو د اخلاقي ایډیالونو د یو بل ستر لاروي حضرت عبدالرحمن بابا له اخلاقي مرغلرو سره پرتله کړې. د رحمان بابا په کلام کې هم ستر اخلاقي او انساني ایډیالونه بیان شوي دي او د ټولو یادول دلته شوني نه دي، دا یو اوږد بحث دی او زیاتو لیکنو او ځانگړو اثارو ته اړتیا لري چې د اسلامي نړۍ د دغو دوو سترو ادبي او عرفاني څېرو د کلام مرغلرې لاپسې وڅېړل شي او لاپسې وځلول شي. خو مور یې دلته د بېلگې په توگه یوازې څو برخو ته په لنډیز سره اشاره وکړه.

اخځونه

- (۱) اریانا دایره المعارف (پښتو)، څلورم ټوک، د افغانستان علومو اکاډمۍ، ۱۳۹۰ ل کال، ۴۲۸ مخ.
- (۲) پته خزانه، محمد هوتک، د پوهاند عبدالحی حبیبی سریزه او تعلیقات، د پوهنې وزارت، ۱۳۳۹ ل کال، ۹۴ مخ.
- (۳) د پښتو ادبیاتو تاریخ لرغونې او منځنۍ دورې، سرمحقق زلمی هېوادم، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۷۹ ل کال، ۱۷۵ مخ.
- (۴) د بدیع فن او پښتو شاعری، پوهنیار محمد ابراهیم همکار، د میدان وردگ ولایت مقام، ۱۳۸۸ ل کال، ۲۲ مخ.
- (۵) کلیات سعدي، محمدعلي فروغی، تهران، ۱۳۹۰ ل کال، بېلابېل مخونه.
- (۶) د رحمان بابا دېوان، د څېړنیار محمد عارف غروال سریزه، پښتو ټولنه، کابل، ۱۳۵۶ ل کال، بېلابېل مخونه.

د پرتلیزې او تاریخي ژبپوهنې حدود

دا لیکنه د (انتوني ارلاتو) د اثر یوه برخه ده چې ما (یون) له فارسي څخه پښتو ته راژباړلې ده.

ژبپوهنه د علومو یوه څانګه ده، یوازې د انساني ژبې د بېلابېلو خواوو څېړنه رانغاړي او تر یوه بریده د بشري چلند او فرهنگ له نورو خواوو سره د هغې متقابل عمل څېړي. ژبپوهنه په ځانګړې توګه (د ژبې لرلو) ته ویل کېږي ځکه دا پوهه هڅه کوي هغه وسیلې یا ډاټا چې د ارتباطاتو پدیدې یو بل سره نښلوي، راټولې کړي او هغه بېلګې چې دا پدیدې یې لري، وګوري او د ټاکلو قاعدو له مخې لیدل شوی نظام راوسپړي.

د طبیعي یادښتونو د بېلګو د راوړلو لپاره د (بایل) د قانون له فورمولو څخه کار اخلو او هغه عملي کوو. (رابرت بایل (Robart) (۱۶۲۷-۱۶۹۱م) د انگلستان نامتو کیمیاپوه او فزیکپوه و چې د (بایل) د نامتو قانون د رامنځته کېدو سبب شو. بایل د ګازو د ځانګړتیا له مخې یو ساده فورمول رامنځته کړ په دې مانا چې په حجم کې د قوې فشار له ثابت څیز سره مساوي دی، ده همدا فورمول رامنځته کړ او د ریاضي د عادي ارقامو له مخې یې دا پدیده په دې ډول بیان کړه:

$$P \times V = C$$

خو ژبپوهنه د کنترول شویو تجربو د ترسره کولو له مخې له طبیعي علومو سره څرگند توپیر لري. مور نه شو کولای یو وگړی په یوازې توگه په یوه ازموځي (لابراتوار) کې وازمویو، ان که دا کار د یوه لنډ مهال لپاره هم ترسره کړو، ترلاسه شوې پایله به د منلو وړ باور خپل نه کړي، له ژبنيو عواملو پرته نور عوامل لکه پخواني اړیکي، ټولنيزې نظريې او د تجربې ساحه دا ټول د کار پر نتيجه خپل خپل اغېز لري. یوازینی طریقه چې د هغې له لارې کولای شو د ازموینې پر ستونزې بریالي شو دا ده چې یو ډله نوي تولد شوي ماشومان تجربه کړو، د بېلابېلو پراخو ژبنيو اړیکو له لارې د هغوی هر یو تر دقیقې څارنې لاندې ونیسو، خو دا هم باید له یاده ونه باسو چې دا ډول تجربه له اخلاقي اصولو او طریقو څخه لرې ده.

د علمي ستونزو له جملې څخه چې ژبپوهان هر وخت ورسره مخ وي، ځینې یې د هغو ایکالوجستانو په شان دي چې هغوی ورسره د طبیعي نظامونو د څېړنې په لړ کې مخامخېږي او له کنترول شویو لارو څخه خپل ټول ځوابونه نه شي ترلاسه کولای. (ایکالوژي Ecology) د موجوداتو د ژوند، عاداتو او له چاپېریال سره د هغو د اړیکو په باب پوهې ته ویل کېږي، څوک چې دا پوهه لري او هغه څېړي، هغه ته ایکالوجست (Ecologist) وایي. ایکالوجستان د ژبپوهانو په شان له خپلو ازموځایونو څخه بهر ته ځي، تر خپلې څېړنې لاندې مواد په

طبیعی چاپېریال کې څېرې، د خپلو فرضیو بنسټ رډي، که څه هم دا کار هر څومره د لارپېژندنې (میتودولوژۍ) له نظره نیمگړی وي، خو بیا هم گټور دی، امتحانوي یې.

ژبپوهنه هم د علومو د نورو څانگو په شان پر څو څنګزنو یا فرعي څانگو وېشل کېږي. ددې څانگو تر ټولو لومړۍ یې ((نظري ژبپوهنه)) ده چې له ((تطبيقي رياضي)) او ((تطبيقي منطق)) سره ګډه پوله لري. نظري ژبپوهنه، په انساني ژبه کې د موجودو نظامونو د بیان لپاره ځانگړې بېلگې (Models) او د لارښوونې ډلبندي مطالعه کوي؛ نظري ژبپوهنه همدارنگه له هغو توکو او قاعدو سره چې په ټولو ژبو کې یو شان دي او نړیواله ژبه (Linguisticuniversals) گڼل کېږي، هم لېوالتیا لري.

په عمومي توګه د ژبپوهنې دویمه مهمه څانګه د تشریحي ژبپوهنې (descriptive linguistic) څانګه ده. لکه څنګه چې ددې ډول ژبپوهنې له نامه څخه څرګندېږي، څېړونکي یې هغه څوک دی چې ځانگړې ژبې تشریح کوي او توصیفوي یې، که په څرګند ډول ووايو هغه اړ دی چې د ژبې غږونه، د وینا توکي (parts of speech) او د کلمو نظام چې د جملې د رغښت سبب ګرځي، په پام کې ونیسي، تشریحي ژبپوه باید د خپلې ژبې لپاره ګرامر ولیکي، د ژبې د تشریح او توصیف دې بشپړ ډول ته ګرامر ویل کېږي، دا کار هم شونې دی چې په خپله کاري

ساحه کې له بومي وگړو څخه هم گټه پورته کړې، دی (ژبپوه) کلمې او جملې سره راټولوي او د ژبې په باب د معلوماتو له ورکوونکي څخه په مستقیم ډول پوښتنې کوي، په دې مانا چې دا عبارت طبیعي برېښي که نه؟

په پای کې باید ووايو چې ډېری پوهان خپل ځان اړ باسي د ځانگيزو اړیکو کار چې ژبپوهنه او یا هم لږ تر لږه د هغې یوه ځانگه رانغاړي، ترسره کړي. مور په وروستيو کلونو کې په زیاته کچه ددې (ارتباطي څیزونو) شاهدان یو. د ساري په توگه که چېرې یو څوک وغواړي د ژبې او رواني ښکارندو، لکه د زده کړې او فکر د درک په باب پراخ او زیات وخت کار وکړي (اروايي ژبپوهنه) گڼل کېږي. په همدې لړ کې د ټولنيزې ژبپوهنې ولسي ژبپوهنې او (حسابي ژبپوهنې) یادونه هم کېږي.

کله چې د یوې ژبې یو تشریحي څېړونکی د تاریخ په یوه مشخصه زمانه کې یوه ژبه لکه څنگه چې ده هغه شان څېړي د هغه کار (همهاله څېړنه) گڼل کېږي. خو په مقابل کې د زمانې په بېلابېلو پړاوونو کې د ژبې څېړنه (پر خپل وخت څېړنه) گڼل کېږي. دا همغه ساحه ده چې مور په دې کتاب کې ورسره سرو کار لرو. ددې څېړنې د پیل نقطه ددې ښکارندويي کوي چې ژبې د زمانې په بهیر کې له ادلون بدلون سره مخ وي. د وینا ژبه له یوه پښت څخه بل ته په تېره بیا د پلرنو او زامنو

ترمنځ هېڅکله هم یو ډول نه وي، بې شکه چې په وینا کې به دا بدلون
ډېر زیات نه وي او په ډېرو برخو کې به محسوس نه وي، خو دې سره
سره د ډېرې اوږدې زمانې او پېړیو په تېرېدو سره واړه او کوچني
بدلونونه هم ډېر لوی ټولیز اغېز ښکاري او تر زیاته حده تر نظر لاندې
ژبه خپل ځان ته نوې بڼه خپلوي. په دې ځای کې بیا د پلټنو او څېړنو
په لړ کې یوازې د نوي شکل بدلونونه د هغو له پخواني پړاو سره د
پرتلنې له مخې راڅرگندېږي.

د ساري په توګه لاندې ټوټه له انجیل (متا) Mathew ۹: - ۲ څخه د
زمانې په بېلابېلو پړاوونو کې انګلیسي ته ژباړل شوې ده.

د لسمې پېړۍ زړه انګلیسي

Da astah he on scyp, and oferseglode, and com on his ceastre.

Da brohton hig hym Xnne laman, on bedde liegende.

منځنۍ انګلیسي (نیندل ۱۵۲۶ x ۱)

And he entered into the shippe: and passed over and cam into his
awne cite. And lo they brought unto him a man sicke off the palsey
lying in his bed.

معاصره انګلیسي، انجیل ۱۹۷۰

So he got into boat and crossed over, and came to his own town.

And now some men brought a paralyzed man lying on a bed.

څرنگه چې وروستی گزارش په نننۍ انگرېزي ليکل شوی، نو ځکه يې لوستل موږ ته گران نه دي، کېدی شي منځنۍ انگليسي راته څه ناڅه نا آشنا ښکاره شي، خو د شلمې پېړۍ يو لوستونکی کولای شي، هغه ولولي. په مقابل کې بيا له لومړنيو ليکنو څخه دومره لرې او پردي يو، لکه څوک چې يوه نوې ژبه زده کوي، دا هم بايد په هماغه ډول زده کړو، خو دې سره سره بيا هم دا درې واړه برخې د يوې واحدې ژبې استازيتوب کوي، له لومړۍ برخې يا ټوټې څخه نيولې تر وروستۍ پورې ټولې انگليسي ژبه گڼل کېږي چې خلکو په وړکتوب کې هغه په عملي ډول زده کړې او بيا يې له يوه پښت څخه بل ته انتقال کړې ده.

که چېرې موږ هغې يوې ټوټې ته چې په زړه انگليسي ليکل شوې، يوه سرسري کتنه وکړو، د هغې او اوسنۍ انگليسي ترمنځ زيات اختلافات ليدلای شو، دا اختلافات د هغو بدلونونو ښکارندويي کوي چې انگليسي ژبې د څو زرو کلونو په بهير کې ليدلي دي.

د (D) توري لومړۍ حالت موږ ته پردی دی، ځکه چې له ډېرې زمانې راپدېخوا هغه په خپل ليکنې نظام کې نه کاروو. دا توری د زړې انگليسي ژبې په (Thin) کې د (Th) غږ لپاره ساده بڼه ده. لومړنۍ کلمه ارتباطي بڼه لري، بعدي او تر دې وروسته مانا ورکوي. دويمه کلمه چې

د (astigan) فعل ترې جوړ شوی او د پورته تگ مانا بښندي، په بشپړ ډول د ژبې له جوړښت څخه غورځېدلې ده. دا بل عبارت ځکه د پېژندنې وړ دی چې د (on ship) مانا ورکوي، د (scyp) کلمې لیکدود ته په کتو سره به فرض کړو چې یو وخت به د (skip) په بڼه تلفظ کېده. د ژبې د بدلون بهیر مور ته دا په ډاگه کوي چې د زمانې په یو پړاو کې انګلیسي ژبو د (SK) کارونه غورځولې او پرځای یې د (Sh) غږ کارولی دی. د دویمې ټوټې له لیکدود څخه په ډاگه کېږي چې دا بدلون په منځنۍ انګلیسي کې رامنځته شوی دی. د زړې او نوې انګلیسي د ټوټو ترمنځ د اختلافاتو څرګند ټکي دادي، چې په زړې انګلیسي کې شخصي نومخړي یا ضمیرونه لکه (He) او (She) تر زیاتې کچې د فعل تابع دي یانې دا چې ضمائر فعل تعقیبوي. په نوې انګلیسي کې شخصي فاعلي ضمیرونه تر فعل وړاندې راځي د (on bedde licgenda on lying) ټوټې په وروستي عبارت کې د کلمو له نظم څخه دا په ډاگه کېږي چې مفعولي صفت مخینه یې عبارت پسې ځي. له دې څخه دا ښکاري چې د نوې انګلیسي نظم د زړې انګلیسي د نظم مخالف لوری تعقیبوي.

هغه موارد مو چې د انګلیسي ژبې د مثالونو په توګه یاد کړل، د ژبې د بدلون بېلګې ګڼل کېږي، په راتلونکو برخو کې به د ژبې د بدلون بېلابېل ډولونه وازمو، وبه گورو چې تر نظر لاندې ژبه کې کومې

بېلگې لیدل کېدی شي. هڅه به وکړو چې هغه د ژبنيو شکلي لارښوونو په ترڅ کې څرگندې کړو.

هغه بدلونونه چې ژبې یې د زمانې په بهیر کې زغمي، د تاریخي ژبپوهنې لپاره مواد برابروي. تاریخي ژبپوهنه انساني ژبه یوه پرله پسې او متحوله پدیده گڼي، خو بیا هم دا پدیده تر نظر لاندې یوه زمانه او یا هم هغې ته نږدې وخت کې د یوې ژبې د ویونکو ترمنځ گړني ارتباط ته اجازه ورکوي. بدلون د گړنۍ ژبې د اوبستو راوبستو مانا ورکوي، دا بدلون له داخلي او بهرنیو لاملونو سره مخامخ دی، خو د ژبني ټولني له اوسني حالت سره اړخ لگوي.

تاریخي ژبپوهنه د خپل کار په لومړي پړاو کې چې کومه ژبه په پام کې لري د هغې دوه پړاوونه په پام کې نیسي، چې دواړه یې د ژورو گرامري څېړنو له لارې څېړل کېږي. تر دې وروسته بیا هغه بدلونونه چې یوه ژبه یې له یوه پړاو بل ته زغمي، د یوې ژبې د شکلي لارښود له مخې بیانوي. هغه کېدی شي د خپلو کاري موادو په توگه د انگلیسي ژبې د زاړه او نوي پړاو جوړښت یا گرامر او یا هم د فرانسوي ژبې د زاړه او نوي پړاو گرامر یا جوړښت سره وڅېړي. اوس کولای شو د بېلگې په توگه دې موادو ته نغوته وکړو:

زړه انگلیسي

نوي انگلیسي

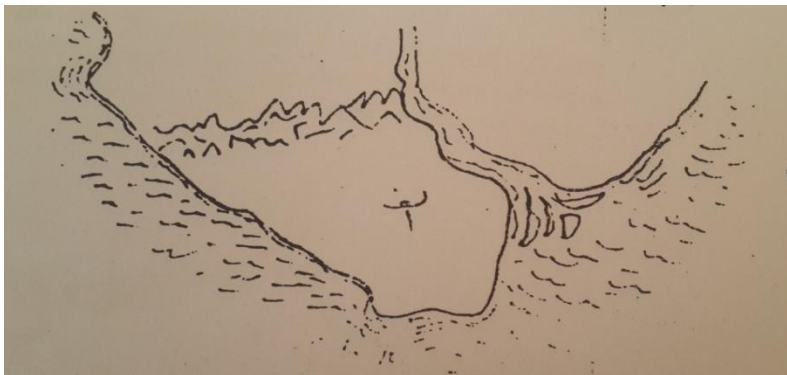
د یوې ژبې هر پړاو د یوه تړلي نظام په شان تر یوه نسبي بریده پورې د ژبې د رغوونکي توکي د گرامري جوړښت له مخې توصیف او تعریفېږي. په دې ځای کې بیا د جملې د رغښت لپاره ددې عناصرو د پیوستون قوانین موجود دي. له ډېرې زمانې څخه ډېرې زمانې ته د تېرېدو پرمهال ددې عناصرو ځینې برخې له منځه ځي او ځینې یې پاتې کېږي او نورې برخې ورسره یوځای کېږي. ځینې جوړښتونه یا لارښوونې هم له کاره لوېږي، په داسې حال کې چې ځینې نوې لارښوونې او برخې پر ژبې زیاتېږي. ځکه نو د ژبې ټول عناصر او لارښوونې له بېلابېلو بدلونونو سره مخامخېږي.

په بله وینا تاریخي ژبپوهنه دا په ډاگه کوي چې د زمانې په بهیر کې یو گرامري جوړښت بل گرامري جوړښت ته خپل ځای پرېږدي.

په واقعیت کې تاریخي ژبپوهنه د څرگندو ازمېښتونو د پایلو له امله دا په ډاگه کوي چې د ژبې بدلون څه ناڅاپي یا تصادفي خبره نه ده. یانې دا چې ژبني بدلونونه د څرگندو بېلگو په ترڅ کې رامنځته کېږي چې دا حالت بیا د ښکاره علایمو له مخې بیانېدلای شي. د ټولو ژبپوهنیزو علومو پیدایښت ددې حقیقت څرگندونه کوي چې انساني ژبه د پوهې له پلوه د څېړنې او څیړنې وړ ده، دا حقیقت د ژبنيو بدلونونو په باب د لومړي ځل لپاره د راټولو شویو معلوماتو پر بنسټ سنجول شوی او منل شوی دی. اوس چې مو د تاریخي ژبپوهنې په باب لنډ شانتې

معلومات ترلاسه کړل، گورو چې زموږ د څېړنې پرتلیزه برخه چېرته رسي؟ د خپلو تېرو کتنو له مخې ویلای شو چې ژبه د زمانې په یوه اوږده بهیر کې پوره بدلون مومي اوس نو باید دا پوښتنه مطرح کړو چې ایا ټولې ژبې په یو ډول بدلون مومي که نه؟ په داسې حال کې چې د جوړښت له پلوه په بېلابېلو او مختلفو ژبو کې یو ډول سره ورته تمایلات او بهیرونه تر سترگو شوي دي، خو بیا هم ښه خبره داده چې هره ژبه باید د زمانې په اوږدو کې په جلا او ځانگړې توگه وڅېړل شي او د هغې ژبې له داخلي ودې سره سم تشریح او تفسیر شي. دا خبره په دې مانا ده هغه ژبه چې په یوه پراخه سیمه کې پرې خبرې اترې کېږي، ناچاره ده چې له بدلونونو سره مخ شي. دې سره سره کوم بدلونونه چې په کوم ځای کې راڅرگندېږي، نظر هغو بدلونونو ته چې بیا په بل ځای کې رامنځته کېږي، توپیر کوي. له دې کبله نو د شواهدو له مخې ویلای شو چې یوه یوازینی زړه ژبه په یوه وروستي پړاو کې په څو بڼو راڅرگندېږي.

د خپل مطلب د بیان لپاره باید د یوې فرضیې بنسټ کېږدو. فرض کړو د یوې جغرافیې په یوه ځانگړې ساحه کې د (الف) ژبې ویونکي تر بحث لاندې نیسو، هغه سیمه چې دا خلک په کې ژوند کوي، دوو خواوو ته یې سیندونه دي، یوې خواته یې غرونه او څلورمې خواته یې یو لوی سیند موقعیت لري.

د بېلابېلو پېښو، لکه وچکالي، سياسي بېلتون او ان د يو بل زورواکي دولت د يرغل له امله ددې سيمې د دوو مهمو برخو اوسېدونکي له خپل اصلي استوګنځيو څخه وتلو ته اړ کېږي، د دوی يوه برخه د غرونو شاته پناه وروړي او يوه بله برخه يې له لوی سيند څخه په سختۍ سره تېرېږي او د هغه په پورې غاړه کې استوګنه غوره کوي. اوس نو درې جغرافيايي سيمې يا ساحې لرو چې (الف) ژبه په کې ويل کېږي.

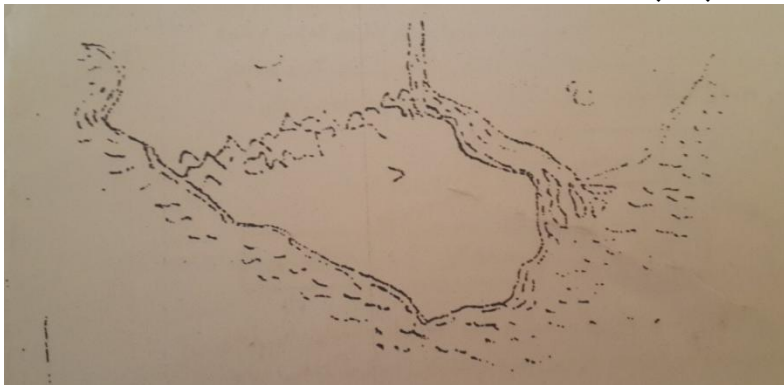
فرض به کړو چې د وخت په تېرېدو سره ددې سيمو ترمنځ ژبني اړيکي

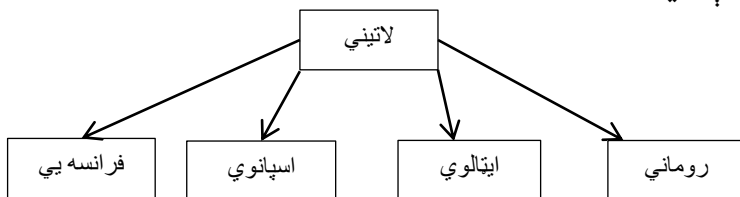
کم شول، کېدی شي يو ځانګړی کاروان يا هم د نړۍ ليدونکو يوه ډله د

نیمه پېړۍ یون / کتاب الشعر او لس نورې لیکنې

یادې جغرافیې له یوې برخې څخه بلې برخې ته سفر وکړي، کله چې یو بل سره مخامخېږي، نو په خپل منځ کې د یوه پراخ ارتباط د ټینګښت توان نه لري، ښه نو بیا په دې وخت کې څه پېښېږي؟ (الف) ژبه په خپل اصلي وطن کې پر یوې لارې او د غرونو شاته پر بلې لارې ځي او د لوی سیند پورې غاړې ته درېمه لار خپلوي. تر زرو کلونو وروسته هغه خلک چې په دې دريو سیمو کې ژوند کوي، درې بېلابېلې ژبې به ولري.

کېدې شي درې واړه ژبې به اوس په خپل منځ کې ځینې مشترکات ولري، خو دا مشترکات یو بل ته د پوهېدو وړ نه دي، د ژبني بدلون د پدیدې یوه څرګنده بېلګه (لاتیني) ژبه او له هغې راوتې نوې (رومي) ژبې دي.

دا د یوازیني ژبې څرگند تاریخي موارد دي چې په مختلفو جغرافیایي سیمو کې له بېلابېلو بدلونونو سره مخ شوي دي. څرنگه چې په ژبه کې پوره بدلونونه راغلي دي، داسې یو حالت رامنځته شوی چې په وروستیو پړاوونو کې د ځانگړو ژبو بڼه غوره کړي.

دا د خوشالی خبره ده چې لاتیني ژبه لیکنې بڼه لري، د ډېرو مهمو او ارزښتمنو تاریخي اسنادو څښتنه ده، د (رومي ژبو) د (نیا) په توگه یې پېژندنه څرگنده ده. داسې هم کېږي هغه ژبې چې خپل منځ کې خپلولي لري او یا هم یوه له بلې سره ډېرې نږدې دي، د کومې ځانگړې (نیا) له تشخیص پرته وڅېړو. د ساري په توگه، (انگلیسي)، (الماني)، (ډنمارکي)، (سکندوني) او څو نورې داسې ژبې دي چې یوه له بلې سره نږدېوالی لري، خو نه په هغه کچه چې رومي ژبې یې په خپل منځ کې لري.

موږ ته تراوسه پورې داسې کومه ژبه معلومه نه ده چې د یادو ژبو سرچینه دې وگڼل شي، خو بیا هم دا کار د تاریخي ژبپوهنې د څېړنې پر وړاندې کوم خنډ نه شي گرځېدلای. ژبپوه د ژبې د شتوالي فرضیې ته رایه ورکوي او له دې لارې دا نږدېوالی توضیح کوي. په معمولي ډول دا ژبه (عمومي ژبه) گڼي. په دې باب ژبپوه وايي: یوه زمانه کې د (عمومي جرمني) په نامه یوه ژبه وه چې د جرمني ژبو (مور) گڼل کېږي، خو په خواشینۍ سره چې له هغې څخه کوم لیکلي اسناد نه دي پاتې.

د اوسنیو ژبو د پرتلنې له مخې تاریخي ژبپوه هڅه کوي دا معلومه کړي چې کوم عناصر په ټولو ژبو کې یو شان دي. هغه په دې کار کې له هغو علومو گټه پورته کوي چې د یوې ژبې د بدلون د څرنگوالي د اساساتو په باب یې زده کړي دي. تر کومه ځایه چې ورته شونې ده د (عمومي ژبې) د جوړښت د تشریح هڅه کوي، تر دې وروسته بیا هغه بدلونونه

تشریح کوي چې په موجودو ژبو کې رامنځته شوي او د هغوی د تحول بنکارندويي کوي. د ((طرحې شوې عمومي ژبې)) د عناصرو او لارښوونو د پلټنې او توضیح بهیر ته (بیارغونه) ویل کېږي. هغه طریقه چې له هغې لارې دا کار ترسره کېږي، په ټولو حالتونو کې ورته (پرتلیزه طریقه) وایي. په داسې حال کې چې د پرتلنې دا طریقه د یوې ژبې ټول جوړښت او سکښت رانغاړي. ځکه نو دا داسې یوه پراخه طرحه ده چې تاریخي او پرتلیزه ژبپوهنه د هغې په باب بحث کوي. په وروستیو برخو کې د ژبې د تحول د بېلابېلو بدلونونو بهیر، د بیارغونې ستونزې او د یوې (نیا) له مخې پر کورنیو باندې د ژبو ډلبندې تر څېړنې لاندې نیسي.

د خادم نړۍ لید

(د دوکتورا دورې پایلیک)

محمد اسمعیل یون

۱۳۹۶ لمريز

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

کابل پوهنتون

ژبو او ادبیاتو پوهنځی

پښتو خانګه

د خادم نړۍ لید

(د دوکتورا دورې پایلیک)

خپرونکی

پوهاند محمد اسمعیل یون

۱۳۹۶ ل کال

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه:

- د کتاب نوم: د خادم نړۍ لید
لیکوال: محمد اسمعیل یون
خپروندی: د افغانستان ملي تحریک، فرهنگي خانګه
وېبپاڼه: www.melitahrik.com
کمپوز: فیاض حمید
پښتۍ ډیزاین: فیاض حمید
چاپشمېر: ۱۰۰۰ ټوکه
چاپکال: ۱۳۹۶ ل کال / ۲۰۱۸ م
د تحریک د خپرونو لړ: (۱۳۸)
لیکوال د خپرونو لړ: (۷۰)

یادونه: د چاپ حقوق له ملي تحریک سره خوندي دي او د کتاب د محتوا مسولیت لیکوال پورې اړه لري.

(د خادم نړۍ لید) په باب د پښتو خانګې نظر

(د خادم نړۍ لید) د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا (Ph.D) دورې ډیزرتیشن یا پایلیک دی چې په خورا زحمت لیکل شوی دی. مولینا قیام الدین خادم د پښتو معاصرو ادبیاتو د پنځو ځلانده ستورو له جملې څخه دی، پښتو ژبې، ادب او ټول افغان ولس ته یې نه هېرېدونکي خدمتونه کړي دي.

تر شپېتو زیات علمي، تاریخي، ژبپوهنیز او ادبي اثار لري. څه باندې پنځه لسيزې یې افغان ولس ته فرهنگي خدمت کړی دی. د ده پر ژوند، اثارو ځینې متفرقه لیکنې شوي او یوه رساله هم چاپ شوې، خو تر دې دمه پرې کوم لیکوال لوی او هر اړخیز اثر نه دی لیکلی. په تېره بیا د هغه پر افکارو یا (نړۍ لید) باندې. د پښتو خانګې استاد بناغلي محمد اسمعیل یون چې د ډاکټرۍ ډیزرتیشن یې (د خادم نړۍ لید) څېړلی، نو په ده کې هغه ضرورت تر ډېر حده رفع شوی، چې د خادم د افکارو لپاره د یوې پراخې او هر اړخیزې څېړنې د نشتوالي له امله احساسېده. استاد یون له معتبرو اڅوونو او د استاد خادم له خپلو اثارو څخه، چې په حقیقت کې د خادم د فکر په باب اصلي سرچینه ده. ګټه اخیستې، نه یوازې د خادم اثار یې په ترتیب سره پېژندلي، ډلبندي کړي او شنلي دي، بلکې افکار (نړۍ لید) یې هم په نهو جلا جلا برخو کې چې ځینې

برخې یې پر نورو څنگزنو برخو هم وېشل شوي، په تفصیل سره څېړلي او تحلیل کړي دي. پښتو څانگې چې دا اثر له سره تر پایه وکوت، نو مور ته دا څېړنه او شننه ځکه نوې ښکاره شوه چې تر دې دمخه هېڅ چا هم د داسې لوړې علمي پوړۍ لپاره دا ډول اثر نه دی لیکلی، دا په خپل ذات کې د افغانستان او سیمې په کچه د خادم د نړۍ لید په باب لومړی او جامع اثر دی. نه د چا له اثر سره ټکر خوري او نه تر دې وړاندې کوم دا ډول اثر و چې له هغه سره محتوایي ټکر و خوري او یا هم تکراري بڼه ولري. د استاد خادم له خپلو اثارو او همدارنگه د استاد خادم په باب د نورو لیکوالو له لیکنو او نظرونو څخه چې کومه اړتیا وړ گټه اخیستل شوې، هغو ته هم د کتاب په متن کې د اخځ په بنودلو سره نغوته شوې ده. د نورو لیکوالو نظرونه هم په یوه ځانگړي څپرکي کې تشریح شوي دي.

لنډه دا چې دا اثر د (Ph.D) د ډیزرتیشن له ټاکلو مفرداتو سره سم، لیکل شوی، بشپړ شوی دی او په افغانستان او نوره نړۍ کې د استاد خادم په باب د دوکتورا د دورې لومړنی اثر دی. د کوم ارتحال، سرقت او بېځایه تکراري مسایلو څرک په کې نه شته، پښتو څانگه د اثر نویوالی، اړتیا، نوښت او هر اړخیزوالی تائیدوي او استاد یون ته د لازياتو بریاوو هیله کوي.

په درناوي

د پښتو څانگې امر

پوهندوی بخت میر وزیري

د لارښود گزارش

د اثر پېژندنه:

- د اثر نوم: د خادم نړۍ لید
- بشپړوونکی: پوهاند محمد اسمعیل یون
- د بشپړولو هدف: د دوکتورا د تحصیلي دورې د ډیزرتیشن (Dissertation) لپاره
- د بشپړولو کال: ۱۳۹۶ هـ ش
- مخونه: ۶۳۰ (شاوخوا)
- لارښود: سرمحقق زلمی هېوادم

د اثر جوړښت:

د خادم نړۍ لید یوه سریزه او شپږ اساسي مرکزي برخې لري. سریزه یې د دغسې علمي اثارو له شرایطو سره برابره لیکل شوې او ټول هغه مسایل په کې خپرل شوي چې د خپرنې د معاصرو روشونو مطابق باید د علمي-تحقیقي اثارو په سریزو کې وڅېړل شي.

د اثر اساسي برخې هره یوه خپل مطرح کړي موضوعات تر بېلابېلو اصلي او فرعي عناوینو لاندې مفصل خپري. د ډیزرتیشن په وروستیو برخو کې یې له خپرل شویو موضوعاتو منطقي او د خپرنې له اصولو او

اقتضا سره سم نتایج راییستلي دي او په پای کې یې د هغو ماخذو فهرست راوړی دی چې د اثر په بشپړتابه کې ترې استفاده شوې ده.

د اثر موضوع او د موضوع مبرمیت:

زموږ د معاصرو ادبي څېړنو د بهیر له مطالعې څرگندېږي چې زموږ زیاترو څېړونکیو په دغه راز څېړنو کې د شاعر او لیکوال پر شرح حال او د اثارو پر هر اړخیزه معرفۍ ډېره تکیه کوله او د شاعر د اثارو فکري او تنویري اړخونو ته ډېر لږ تم کېدل. خو که چېرې موږ په خپل فرهنگي بهیر کې د فکر د تولید او د بېلابېلو فکري لیدلوریو د پیدایښت او پایښت مسیر څېړو، نو اړ کېږو چې د څېړنو نویو تمایلاتو ته په پاملرنه او د اوسني دوران له غوښتنو سره سم، د ټولو هغو پخوانیو او اوسنیو لیکوالو او شاعرانو چې یې له لیکنو او پنځونو د یو فکري مسیر د تبارز څرک لگي- اثار له دې جهته وڅېړو. د ځان او چاپېره جهان په باب یې پر مفکورو، نظریو او تصوراتو پوه شو.

په ادبیاتو کې نړۍ لید یا جهان بینی د ادبي تیورۍ په مباحثو کې مطالعه کېږي او د دې څانگې پوهان عقیده لري چې جهان بینی ادبي اثارو ته لوری ورکوي. د لیکوال او شاعر په نړۍ لید کې د هغه فلسفي، اجتماعي، سیاسي، اخلاقي، ایستیتیک، مذهبي، علمي او نور عقاید شاملېږي او د دغو عقایدو او تصوراتو مجموعه د شاعر او لیکوال جهان بینی جوړوي.

د خادم نړۍ لید چې د لوړو مفکورو، مفاهیمو، تصوراتو او نظریاتو پر بنسټونو د ده د اثارو له تحلیل او تجزیې بشپړ شوی دی، د دې ساحې د څېړنو یوه بشپړونکې کړۍ گڼل کېدای شي او پخوا تر دې په دې برخه کې د دغو مشخصاتو درلودونکي اثر په پښتو نه دی لیکل شوی، په

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

خپله برخه کې یې د یو نوي اثر په توگه لیکل ضرور و او پوهاند یون دا ضرورت رفع کړ.

د څېړنې میتود:

ما چې دا ډیزرتیشن له پيله تر پایه لوستی او د لوست پر مهال مې ښاغلي څېړونکي ته خپلې مشورې هم ورکړې دي. د څېړنې ډول یې کتابخانه یي دی، خو کله د ساحې له موادو هم استفاده کوي او د څېړنې روش یې تشریحي چې د انتقاد مالگه هم لري. البته دا میتود داسې تشریحي هم نه دی چې د خالص تحقیق له عنعني دود سره سم د موادو د ټولولو له ليارې د ادبي پدیدو تشریح وکاندي، بلکې د عملي تحقیق د یو محقق په توگه یې تشریحات پر یوه نتیجه مبني کېږي او اثر یې په معاصرو علمي تحقیقاتو کې خپل ځای تثبیتوي.

مآخذ:

د دې ډیزرتیشن په څېړنو کې چې له کومو مأخذونو استفاده شوې ده، زیاتره د منبع پوهنې د معیارونو پر بنا په لومړي لاس منابعو کې حسابېږي، مانا د مرحوم استاد قیام الدین خادم خپل اثار. ښاغلي څېړونکي خپل تحلیلونه او تفسیرونه او د خادم فکري مسیرونه د ده د خپلو اثارو پر بنسټ تهیه او تعیین کړي دي، خو کله کله یې د څېړنې د بشپړتابه په مراتبو کې له دویم لاس موادو او د نورو پوهانو له څېړنو هم جایزه استفاده کړې ده.

د لیکنې روش:

پوهاند محمد اسمعیل یون په لسگونو منظوم او منثور آثار لري چې پر بېلابېلو موضوعاتو لیکل شوي دي، تحقیقي او تدریسي آثار هم په کې شامل دي. د ده د لیکنې سبک څرگند، روښانه او روان دی او د هرې موضوع او هر صنف آثار یې د هماغې موضوع او صنف د بیان ژبنيو خصایصو ته په پاملرنه لیکلي دي.

د علمي څېړنو د بیان شیوه او د تحقیقي اثر لیکنې ژبه ځانته خپل خصوصیات، قواعد او ضوابط لري چې میتود پوهان یې د علمي اثارو په لیکلو کې پر تطبیق تاکید کوي. د خادم نړۍ لید ژبه او د لیکنې روش هغه ځانگړنې لري چې میتود پوهانو د دغسې اثارو د بیان لپاره وضع کړي دي.

د اثر د استفادې موارد:

د خادم نړۍ لید، نومي اثر له مطالعې ما ته څرگندېږي چې له دې اثره د پښتو د معاصرو ادبیاتو مطالعین او په اوسني دوران کې د فکري جریانونو پلټونکي ښه استفاده کولای شي. زموږ د فرهنګي او ادبي تاریخ د مورخانو، د دې څانگو د استادانو، محصلانو، عامو لوستونکیو او د خادم د شعر، نثر، هنر او فکر د هواخواهانو د استفادې او مطالعې لپاره کافي موارد په کې موندلای شو او زما په پوهه له دې اثره د استفادې موارد په کافي اندازه محسوس دي.

نتیجه او پېشنهاد:

د دې لنډې ارزښاتي په نتیجه کې ویلای شم چې:

پوهاند محمد اسمعیل یون د دې تحصیلي دورې درسونه، کنفرانسونه، جامع ازموینه او نور و جایب په بشپړ ډول له اکاډمیکو معیارونو سره برابر سر ته رسولي دي او د دې تحصیلي دورې په پای کې یې (د خادم نړۍ لید) غونډې مفصل او جامع اثر هم لیکلی دی چې څېړنه یې د اوس لپاره په کمې او کیفی لحاظ بشپړه ده او د (Ph.D) د تحصیلي دورې د یو تمام عیار ډیزرتیشن (Dissertation) ټول شرایط یې پوره کړي او د دې تحصیلي درجې (دوکتوری) د حاصلولو لپاره زما په پوهه کافي دی.

د دغو ټولو عملي او تحقیقي کارونو د موفقانه انجام په پای کې زه اوس په ډاډه زړه پېشنهاد کولای شم چې د کابل پوهنتون مربوطې څانگې دې دا اثر د علمي دفاع مجالسو ته وړاندې کړي.

په درناوي

سرمحقق زلمی هېوادل

د خادم نړۍ لید او زما نظر

ښاغلي پوهاند محمد اسماعیل یون د خپل (Ph.D) تېزس د (قیام الدین خادم نړۍ لید) تر سرلیک لاندې په شپږو برخو کې اوډلی او تنظیم کړی دی، دا باید و ویل شي چې نړیوال معیار یې په پام کې نیولی دی، نیولیک، پبلیزه، لنډیز او ورپسې د تېزس اصلي برخه یې په یوه مبسوطه سریزه پیل کړې ده چې د مسألې طرحه، د څېړنې موخه، د څېړنې میتود، د څېړنې مراحل، د څېړنې مخینه، د څېړنې ارزښت، د څېړنې لاس ته راوړنې، د څېړنې پوښتنې... دا ټول یې پکې رانغاړلي دي. په همدې ترتیب یې د تېزس لومړۍ برخه د خادم پېژندنې ته وقف کړې او ژور بحث یې پرې کړی دی: زوکړه، زدکړه، لیکوالي، دندې، اثار، سیاسي فکر او هڅې، کورني او بهرني سفرونه، کورنی او ټولنیز ژوند، د ژوند وروستي کلونه، بند او مړینه، یادونه او نمانځنه او د ژوند پېښو لنډیز دا ټول یې په فرعي سرلیکونو بېل کړي او یو له بل سره یې د زنجیر د کړیو په څېر نښلولي دي چې څېړونکي د استاد خادم د ژوند په اړه په اسانۍ سره بشپړ معلومات تر لاسه کولی شي، د تېزس په دویمه برخه کې یې د استاد خادم منظوم او منثور اثار څېړلي دي او پر نوښتونو او ارزښتونو یې هم په زړه پورې بحث کړی دی، د معاصر ادب تاریخ په لومړي پړاو کې یې د استاد خادم د اثارو مقام ټاکلی او په دویم پړاو کې یې د استاد خادم پر افکارو باندې د اغېزو، تقلید او تولید په برخه کې

نیمه پېری یون / د خادم نړۍ لید

چې له کومو کورنیو او بهرنیو شخصیتونو څخه متاثر شوی ، تفصیلي بحث کړی دی .

ښاغلي یون د خپل تېز په درېیمه برخه کې (د خادم نړۍ لید) تر سرلیک لاندې چې دا یې د تېز اصلي برخه ده پر لاندې فرعي سرلیکونو وېشلی :

ملتان، دین پالنه ، ټولنپالنه ، سمونپالنه ، کره کتنه ، ښار پالنه ، د فلسفي افکارو پالنه ، د سیمې او نړۍ په باب انگېرنې ، ژبپالنه او نور افکار یې لکه څنگه چې په کار وو ، هغسې یې سپړلي او تشریح کړي دي .

د تېز په څلورمه برخه کې یې (خادم د نورو لیکوالو له نظره) تر سرلیک لاندې د کورنیو او بهرنیو لیکوالو له نظره چې هغوی خادم څنگه ارزولی دی ، د هغوی لیکنې او یا هم د ځینو لیکنو اړوندې برخې یې راوړې دي .

د دې تېز په پینځمه برخه کې (د خادم د خدمتونارزونه) تر سرلیک لاندې فرهنگي فعالیتونه او ټولنیز فعالیتونه یې په فرعي سرلیکونو وېشلي او بحث یې پرې کړی دی او د استاد خادم هڅه او هاند یې په دې برخه کې ستایلی دی ، ددې لپاره چې د استاد خادم حق یې وراواړي .

د تېز په وروستی (شپږمه) برخه کې یې د وروستی یادونې تر سرلیک لاندې پایله ، پایلیزه ، مناقشه ، او ماخذونه له نړیوال معیار سره سم کارولي او تنظیم کړي دي چې هېڅوک ترې سترگې نه شي پټولی .

د پورته ټکیو په پام کې نیولو سره خپل نظر په لاندې ډول وړاندې کوم :

۱. د پوهاند محمد اسماعیل یون ټاپیک ډېر ښه او مناسب دی، علمي او څېړنيز اهميت او ارزښت يې په زړه پورې او غوره دی.
۲. د تېزس د جوړښت په اړه يې بايد و ويل شي چې سرليکونه يې ډېر ښه ټاکلي او سر تر پايه يې تسلسل په پام کې نيولی چې تېزس ته يې خوند، رنگ او ښکلا وربښلې ده.
۳. د تېزس مواد يې ارزښتمن او د اهميت وړ دي، ښه ترتيب، تنظيم او اوډون لري، نو څنگه چې دا يوه ډېره پراخه موضوع ده، ښاغلي ليکوال کولی شول د استاد قيام الدين خادم د ادبي او سياسي ژوند پر يوه برخه باندې يې خپل (PhD) اثر بشپړ کړی وای، خو د ده ځوان همت په دې بسنه و نه کړه او دغه درانه پېټي ته يې اوږې ورکړې چې دا دی اوس يې بشپړ کړی او ستاسې مخې ته پروت دی، دا هم بايد وويل شي چې پر دې موضوع باندې تر دې لازيات کار هم کېدی شي. خو په فعلي شرايطو کې دغه څېړنه په بشپړ ډول د دوکتورا لپاره کفايت کوي.
۴. درانه ليکوال پر خپله راټوله شوې ډېټا خورا ډېر زيار او زحمت وېستلی، تعبیر او تفسير يې ډېر ښه او په زړه پورې دی.
۵. ښاغلي یون د خپل تېزس په بشپړولو کې له نويو او پخوانيو معتبرو او مستندو مدارکو او منابعو څخه کار اخيستی چې دغه تېزس ته يې لوړه درجه وربښلې، دا د دې لپاره چې په راتلونکي کې د معتبر او مستند ماخذ او سرچينې حيثيت ولري
۶. تر کومه پورې چې د ژبې مساله ده، په دې اړه بايد ووايم چې ژبه يې پسته، خوږه، سليسه او روانه ده، غوټې او الهام نه لري، ځکه چې په لوستلو يې لوستونکی خپل مطلب په ډېرې اسانۍ سره تر لاسه کولای

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

شي او بیا لوستلو ته یې اړتیا نه پېښېږي او دا هنر په لږو خلکو کې لیدل کېږي او دا ددې تېزس له غوره ځانگړنو څخه ده.

د پورته شپږو مادو پر بنسټ باور لرم چې دا به د لوړې درجې له تېزسونو څخه وي، نو ځکه زه ورته د قدر په سترگه گورم او د لیکوال زیار او زحمت ستایم دا ځکه چې دومره هڅه او هاند یې کړی دی چې هېڅوک ترې سترگې نه شي پټولی، نو پر دې اساس د پوهنتون له چارواکو او د خپرونو له آمریت څخه هیله من یم چې دغه تېزس د چاپ په زیور متحلي کړي ترڅو گټه یې عامه شي او د پښتو ادب مینه وال د ادب په گلبن کې یو بل خوشبویه گل هم وویني او خپله تنده پرې ماته کړي، په پای کې له لوی خدای څخه نو موږي لیکوال ته د زړه له کومې مبارکي وایم، او په راتلونکي کې له لوی خدای څخه ورته تر دې د لازیاتو بریاوو هیله لرم.

په درناوي

پوهنوال ډاکټر محمداجان حقپال

د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي استاد

د خادم نړۍ لید

(تقریظ)

لومړۍ - د موضوع نوبت :

د خادم نړۍ لید (khadim's Idea or worldview) اثر د ښاغلي یون هغه علمي څېړنه (Research) ده چې دیوه تنظیم شوي علمي میتود (scientific method) پر بنسټ ترتیب او په شپږو لویو برخو کې په تحلیلي توګه تشریح او څېړل شوي ده . په لومړۍ برخه کې څېړونکي (د خادم پېژندنه) چې په هغې کې لس واړه سرلیکونه راغلي، ټول په یوه علماً تنظیم شوي لړ کې راوړل شوي دي، لکه (زوکړه ، زده کړه، لیکوالي، دندې، آثار، سیاسي فکر، کورني او بهرني سفرونه، کورني او ټولنیز ژوند، د ژوند وروستي کلونه، یادونه او نمانځنې) . په دویمه برخه کې هم ښاغلي یون هڅه کړې چې دنومیالی لیکوال قیام الدین خادم پر آثارو ، دهغو پر ارزښت او پر مفکوروي بهیر باندې رڼا واچوي ، هغه چې ددغه نومیالی افغان تحلیلګر او نوښتګر لیکوال په آثارو کې انعکاس شوي او د ده د اند و ژوند فکري او علمي تومنه جوړوي . په درېیمه برخه کې د تیزس آرڼه موخه یا موضوع (د خادم نړۍ لید) تحلیل شوی چې دهغې په ترڅ کې تر یو شمیر اصلي سرلیکونو لکه (ملتپالنه، دین پالنه، ټولنپالنه، سمون پالنه، کره کتنه، ښارپالنه ژبپالنه) وروسته په ورو څنګونو سرلیکونو کې یې خپل تحلیل ته دوام ورکړی دی. په څلورمه برخه کې خادم د

نورو لیکوالو له نظره چې په هغو کې کورني او بهرني لیکوال راځي، په گوته شوي دي. په پنځمه برخه کې د خادم د خدمتونو ارزونه هم په وړو ځانگړو سرلیکونو کې په تشریحي او تحلیلي توگه وړاندې شوي ده. په شپږمه برخه کې وروستی یادونې راغلې چې دهغو په ترڅ کې بیا هم د قیام الدین خادم پر آثارو، افکارو او د هغو پر ډولونو باندې تبصرې شوي او پر همدغه سرلیک سره یې خپل ریسرچ پر یوه لنډیز، پایله او اڅخونو باندې پای ته رسولی دی.

دغه ترتیب په خپل ذات کې لوستونکي او کره کتونکي ته دا علمي ټکي ورپه گوته کوي چې یون د خپل علمي ریسرچ لپاره پریوه نوې، ناسپړلې او تراوسه د یوه علمي تحلیل او میتودولوژی په رڼاکې ناڅپړل شوې موضوع ته مټې رانغښتي او هغه یې په پښتو معاصر ادب کې د یوې علمي اړتیا او نوبت په توگه بشپړه کړې ده.

دویم د تیسس علمي ارزښت (Scientific Importance):

پښتو ادب څېړنه او ادبي مطالعات د هرې ورځې په تېرېدو او د نویو عصري شونتیاوو (امکاناتو) د ودې په رامنځ ته کېدو سره پر نویو تگلورو او ابعادو ورمخه کوي، دا خبره په علمي لحاظ دوه اړخه لري، یو دا چې علمي څېړنې له ذهني بندیزونو ځان د عیني قضاوتونو ډگر ته ورباسي، په دې مانا چې د ادبي پدیدو پر وړاندې له علمي چلند او منطقي تحلیل څخه کاراخیستل کېږي، د علمي څېړنو د ساحې کارپوهان د علمي وړتیاوو او اړتیاوو تر څنګ له نویو نوبتونو څخه په پراخ نظری سره د ننګې او څارنې دومداره بهیر څاري چې په ترڅ کې یې ایجادیات او کشفیات د ټولنیز ژوند په عملي بسیاینه کې درېږي. همدا ده چې د ادب او ادبي څېړنو په برخه کې هم څېړونکي یوازې د زېرمه کولو او

ایجاد پر پوله باندې ځان نه دروي ، بلکې د دغه ادب پر پېژندنه ، تحلیل او حقانیت باندې نورهم باوري کوي او هغه نظرته عملي بڼه ورکوي لکه چې نوميالی خوشال خټک پر باوري و او سوونه کاله دمخه یې ویلي وو چې: (د خوشال قدر که اوس په هېچا نشته پس له مرگه به یې یاد کا ډیرعالم). خو اوس د خوشال هغه عصر نه دی او نه به په نږدې راتلونکې کې هغه حالت وگورو ځکه چې اوسني پښتون کول ، پوهه ترلاسه کوي ، تجربې کوي او تر ټولو مهمه دا چې د ځان او نورو هغو د پېژندنې شعور ورسره دی ، ځکه خو په خپلو ادبیاتو کې په ارزښتونو پسې څېړنې او هڅې کوي ، هغه راسپړي ، پر هغو ځان پوهوي او په پای کې یې نورو ته ورپېژني . له همدغه لیده ویلای شو چې یون پر یوه نوې هڅه پسې خوځېدلی ، هغه یې د پښتوژبې د معاصر لیکوال او شاعر قیام الدین خادم په افکارو او آثارو کې موندلې ، د هغې ارزښت یې موندلی او بیا یې د خپل دغه تیسس په ترڅ کې له یوې خوا تشریح او تحلیل کړی او له بلې خوا یې په علمي او انتقادي توگه ارزولی هم دی .

درېیم: د دغه تیسس د لیکنې علمي میتود (Scientific Method) :

یوه علمي موضوع ، تر هغه وخته چې د یوه علمي میتود په واسطه یې لارښوونه او ارزونه و نه شي ، په یوه مثبت پایله باندې کله هم پای ته نه شي رسېدای ، علمي تحقیق مانا دحقیقت پېژندل اومعرفت دی ، دغه معرفت او وروستي حل ته د رسېدو وسیله په څېړنیز بهیرکې علمي میتود دی . په یوه انگریزي ډکشنري کې د علمي میتود په اړه راغلي چې :

“ A method of research in which a problem is identified, relevant data are gathered, a hypothesis

formulated from these data, and the hypothesis is empirically tested”

<http://www.dictionary.com/browse/scientific-method>

په دغه پورتنۍ لنډه څرگندونه کې لومړۍ خبره د ستونزې او موضوع پېژندنه ده ، تر هغه وروسته د اړوندو دیتاگانو او معلوماتو راټولول دي ، تر هغه وروسته د دغو معلوماتو پر اساس فرضيې او د هغو چوکاټ بندي رامنځ ته کېږي څوچې د یوې دقیقې مشاهدې او کتنې په ترڅ کې پریوه پایله باندې پای ته رسېږي . د یون تیسیس په خپل ذات کې یو علمي ریسرچ دی ، یوه علمي هڅه ده چې د یوه منظم علمي میتود او تگلارې په ترڅ کې یې لارښوونه او غځېدلې ده ، داسې چې ارزښاتي یې پر یوه مثبتې پایله باندې پای ته رسېدلې ، د بېلګې په توګه یون دخادم د نړلید د سمې تشریح لپاره داسې معلوماتو ته ورمخه کړې چې هغه کومه تیاره نمرۍ نه ده ، بلکې پر هغو پسې یې بېلابېلو سرچینو ، آثارو او اسنادو ته رجوع کړې ، هغه یې لیدلې ، هغه یې لوستي او د هغو پر بنسټ یې د خپل تحلیل پایه اعلام کړې چې وایې خادم ، دیوه مترقي (intellectual reformist) او یوه دقیق ملت پالي (Nationalist) په توګه د یوه خپلواک نظر او لید په رڼا کې په عملي او نظري توګه له ټولنیزو هلو ځلو سره ایجادیاتو ته هم ورمخه شوی او په دغه ترڅ کې د یو فعال او پېژندل شوي او ژمن لیکوال رسالت په خپل عصر کې په عقلاڼي او شعوري توګه له یوې خوا درک کړی او له بلې خوا یې تر سره کړی دی . مانا داچې یون هڅه کړې چې د خپل تیسیس د بشپړتیا پر لامل د علمي میتودولوژۍ ، هغه چې د داکترۍ د یوه تحقیقي تیسیس لپاره په علمي او اکاډیمیکو موسسو کې اړین دي له پرنسیپونو څخه کار واخلي .

څلورم- ددغه تیسس اړتیا:

زموږ په ادبي بهیر کې د ژوندلیکونو لیکل یو لرغونی دود دی ، چې د اوږدې مودې لپاره یې په شرقي ادبپوهنه کې دپیاوړو لیکوالو او پوهانو پاملرنه پرخپله خوا ور اړولې ده او په دغه ادبي برخه کې یې ځانونه آزمویلي او یو شمیر آثار یې چې نن سبا ان تر نړیوال شهرت پورې رسېدلي لیکلي دي، خو دا باید ووايو چې د هغو دغه هڅه په خپل وخت کې د ستاینې او یادونې وړ ده ، خو نن سبا چې لیکوالو دغه ټکي ته مخه وراړولې له هغوسره یې لوی توپیر دا دی چې ننني پوهان او څېړونکي په اوسني عصر کې ددغه ادبي ډول څېړنيزو او انتقادي ابعادو ته د علمي لید او زوایې له دریځه گوري ، دوی په دغه برخه کې په دې نظر هم دي چې ادبي ژوند لیکنه اوس د پخوا په انډول پېچلې شوې، په دې مانا چې پخوانیو پوهانو دغه ژانر ته یوازې له ادبي (یوازې له املايي او انشايي) پلوه پاملرنه کوله، خو اوسني ژوند لیک لیکنه دیوې ځانگړې علمي څېړنې او میتودلوژی د لارښونې او څارنې علمي میتود وړاندې کوي دا ځکه چې ددغې ډلې یو شمېر پوهان په دغه څېړنيزه برخه کې پر دي باوري دي چې : « از آنجاکه خاطره نویسی و سفرنامه نویسی وزندگی نویسی ادبی و با بیان احساسات و عواطف همراه است می توان آنها را جزو ادب غنایی محسوب داشت » (سیروس شمیسا ، انواع ادبی ص ۲۶۰) یون دخادم نړۍ لید کې د یاد شوي تیوریکي ټکي پراهمیت باندې پوه شوی ځکه یې په خپل تیسس کې د دغه دوه بعدي شخصیت پر (هنري او علمي) اړخونو باندې تکیه کړې او هغه یې د هغو ټکو له مخې چې پر دغه شخصیت یې تحقیق کړی، د یوې علمي اړتیا په توگه په خپل تحقیق کې پرته له دې چې کوم ځاني منفي غرض د موقتي گټو

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

پربنسټ په کې مطرح وي دده په نظر د یوې ملي او ادبي اړتیا په توګه بشپړکړی دی .

ددغو یادو شویو ټکو په پام کې نیولو سره ښاغلي یون په خپله څېړنه کې د لیکنې ټولې املايي او انشايي ځانګړتیاوې ، لکه د څپرکو تنظیم او ترتیب ، په سمه توګه د اخځونو لیکنه او نور توکونه په ښه توګه ترتیب او تنظیم کړي دي ، دلیکنې ژبه یې روښانه او د تقلید څرک په کې نه لیدل کېږي . له موضوعي پلوه یې هم تحقیق پریوه منظم سستماتیک تګلوري باندې لارښوونه شوې ، همدا ده چې د انتقاد لپاره څه په کې نه ترسترګو کېږي .

زما په نظر په پښتو معاصر ادب کې د یون دغه تحقیقي هڅه یوه نوې هڅه ده ، داسې چې په دغه کیفیت سره بل چا تر اوسه پورې په دغه برخه کې په دومره تفصیل سره څه نه وو لیکلي ، له همدې امله زه د ده دغه علمي تحقیق مثبت ارزوم او د دوکتورا درجې لپاره یې مستحق او وړ بولم .

په درناوي

پروفیسور دوکتور عبدالخالق رشید

د نهر و پوهنتون د پښتو څانګې استاد

د ۲۰۱۸م کال د فبروري دویمه

د ارزوونکي نظر

د کابل پوهنتون د دوکتورا پروگرام علمي بورډ مشرتابه ته!

په درنښت لیکم:

د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي د پښتو ژبې او ادب څانگې د (Ph.D) سکالر بناغلي محمد اسمعیل یون د دوکتورا لوړې زده کړې دورې پایلیک (تېز) چې (د خادم نړۍ لید) سرلیک لاندې یې لیکلی او د (۲۹/۹/۱۳۹۶) نېټې (۶۱۴) گڼه رسمي لیک په ملتیا مو د ارزونې لپاره رااستولی و، تر هر اړخیزې کتنې وروسته یې په اړه خپل ارزوونکی نظر په لاندې ټکو کې وړاندې کوم:

۱) موضوع د څېړنې لپاره ښه مناسبه، علمي او تحقیقي ارزښت یې په هر لحاظ جوت او هغه دا چې: ارواښاد استاد قیام الدین خادم (۱۳۲۵هـ ق - ۱۳۵۸ل) چې زموږ د معاصر پېر نومیالی علمي - فرهنګي، ملي، سیاسي او ټولنیز مفکر شخصیت، چې نږدې شپږ لسيزې یې د پوهې، فرهنګ، ملي او ټولنیزو چوپړونو په ډگر کې ارزښتناکې ادبي او علمي هڅې او هلې ځلې کړې دي.

د پیاوړي عالم او معلم په توګه په مدرسو، ښوونځیو او د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځي استاد، نومانند شاعر، لیکوال، څېړونکی او کره کتونکی و، د نظم او نثر پر لسګونو ځانګړو چاپ او ناچاپ اثارو سربېره یې په چاپي خپرونو کې په سلګونو علمي، ادبي، سیاسي او نورو ټولنیزو مسایلو پورې اړوندې څېړنیزې او معلوماتي تحلیلي لیکنې او کره کتنې دا

خبره بڼه زباتوي. تکره ژورنالست و، د زېري اونيزې، طلوع افغان، اصلاح، افغان ولس او کابل مجلې مسوول مدير او چلوونکي په توگه يې کلونه کلونه خپرنيز او مطبوعاتي خدمتونه او نورې علمي فرهنگي چارې د دې لامل شوي چې زموږ د معاصر ادب او فرهنگ په ځلاندو ستورو کې شمېر او پر هسک وځلېږي. د دغسې علمي، ملي او ټولنيز مفکر شخصيت پر ژوند، اثارو څېړنه او سپړنه مهمه څه چې يوه ستره علمي، فرهنگي اړتيا وه، چې بايد د يوې اکاډميکې څېړنې له لارې ترسره شوې وای. د کابل پوهنتون د دوکتورا علمي بورډ دا کړنه، چې دغه موضوع يې ښاغلي يون صاحب ته سپارلې ده، د ستاينې وړ بولم، هغوی د موضوع څېړنيز حق ډېر بڼه ترسره کړی او دا دی دغه چار يې په برياليتوب سره د دفاع تر پورته رارسولې ده.

۲) د څېړنې اوډنه، ترتيب او تنظيم يې سم دی، داسې چې اړونده موضوع يې په شپږو لويو برخو (خپرکو) کې څېړلې او سپړلې ده: په لومۍ برخه کې د (خادم څوک و؟) تر سرليک لاندې د هغه پر قوم، قبيله، زوکړه، زده کړو، ليکوالۍ، دندې، اثار، سياسي، فکر، ژوند او هڅې، کورني او بهرني سفرونه، کورني او ټولنيز ژوند، د ژوند وروستي کلونه، بند او مړينې لنډه، خو هر اړخيزه رڼا اچوي او دغسې د استاد خادم د شخصي او علمي، فرهنگي ژوند نقشه د لوستونکو مخې ته ږدي.

دويمه برخه (خادم څه کړي؟) تر سرليک لاندې د استاد منظوم او منشور اثار بېل بېل راپېژني، پر غوره نوبتونو او معنوي ارزښتونو يې هر اړخيزې شنې کوي. درېيمه برخه د استاد خادم نړۍ لید ته ځانگړې شوې چې په کې د هغه دينپالنې، ملتپالنې، ټولنپالنې او سمونپالنې په اړه د استاد علمي، ديني، ملي، سياسي، ټولنيزو، فلسفي اثارو او افکارو شنې او تحليل شوی او په پای کې يې پر ادبي نظريو او کره کتنو هم تحليلي

بحثونه شوي دي. په څلورمه برخه کې څېړونکي د نورو هممهالو کورنيو او بهرنيو لیکوالو نظریات راڅیستي چې ورڅخه د استاد خادم علمي-فرهنگي شخصیت او زموږ د هېواد په معاصره علمي - فرهنگي وده او پرمختیا کې د هغوی ونډه او دریځ جوتېږي. په پنځمه برخه کې د یوې هر اړخیزې کره کتنې په ترڅ کې د استاد د ټولو فرهنگي، ملي او ټولنیزو خدمتونو ارزونه شوې او په وروستی برخه کې د وروستیو یادونو او بشپړونو تر سرلیکونو لاندې د ټولې څېړنې پایلې په ډېر لنډیز خو هر اړخیز ډول وړاندې شوي دي، چې دغسې د څېړنې هره برخه له اکاډمیک ارزښت او اهمیت څخه برخمنه او پر معیار برابره ده.

۳) څېړونکی خپله څېړنه له علمي میتودونو او معیارونو سره سمه بشپړه کړې، په لیکنه کې لفظي او معنوي پېچلتیا نه لیدل کېږي، ژبه یې خوږه او روانه او په لیک کې د لیکنیو بشپړ رعایت شوی، چې له دې اړخه یې څېړنه معیاري ارزوم.

۴) په څېړنه کې له زیاتو باوري اخلیکونو او سرچینو څخه ګټه اخیستل شوې، څېړونکي منابع په متن کې د مخ ګڼو او اثر په شمېرنه په نښه کړي او بیا یې هغه د ټولې څېړنې په پای کې د مآخذ ښوونې له علمي او اکاډمیکو معیارونو سره سم په ترتیب سره راوړي دي. دا برخه یې هم پوره ده.

۵) د موضوع د څېړنې ضرورت او اړتیا یې څرګنده ده، د موضوع اړوند مطالب او مفاهیم یې په سمه توګه ټول کړي، څېړلې او سپړلې او په منطقي ډول یې داسې اوډلې چې لوستونکی د لوستو پر مهال هر څه په اسانه ترلاسه کولی شي. زه یې له دې اړخه پوره او کره ارزوم او د موضوع څېړنیز حق ترسره شوی ګڼم.

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

دې پورته یادونو ته په پاملرنه زه دا څېړنیز اثر مثبت ارزوم، بناغلي پوهاند محمد اسمعیل یون د دې څېړنې په ترسره کولو د دوکتورا (Ph.D) لوړ علمي سند د ترلاسه کولو وړ گڼم، څېړونکي ته د نورو بریالیتوبونو هیله او د کابل پوهنتون د دوکتورا علمي بورډ نه په دې ارزوونکي نظر کې سپارښتنه کوم چې د دې څېړنیز اثر د خپراوي لپاره لازم امکانات برابر کړي، چې گټه یې عامه شي.

په درنښت

سرمحقق دوکتور سید محی الدین هاشمي

د علومو اکاډمي- د ژبو او ادبیاتو مرکز

سریزه

استاد قیام الدین خادم د هېواد ستر او ځیرمن لیکوال، شاعر او څېړونکی و. ده د خپل ژوند څه باندې (۵۰) کلونه د هېواد، ژبې، ادب او فرهنگ د خدمت لپاره وقف کړل، په دې بهیر کې استاد قیام الدین خادم تر (۶۰) عنوانو پورې بېلابېل ځانگړي او مستقل اثار ولیکل. په دې اثارو کې علمي، څېړنيز، ادبي او تاريخي اثار شامل دي. استاد خادم له نورو ژبو هم ژباړې کړي او د شعرونو بېلابېلې ټولگې يې هم چاپ شوي دي. استاد خادم د يوه ځانگړي فلسفي لید او فکر خاوند و، په ملي، سياسي او ادبي مسایلو کې يې هم ځانگړی لید او ژور نظر درلود. د خادم نظر یو مستقیم لید لوری درلود او له ډېرو پیغامونو ډک و، د استاد خادم هره لیکنه په مثبتو پیغامونو سینگار وه، دده د کلام بېلابېلې بېلگې زموږ د نن او سبا لپاره ډېر نور پیغامونه لري، خو لکه څنګه چې پکار ده زموږ تېر او اوسني پښت د خپل خادم د پیغامونو ژورو تلو ته لاره نه ده موندلې. ما په دې خاطر چې د هېواد اوسني او راتلونکي نسل ته د خپل یو لوی مفکر او خادم پیغامونه ورسوم، وپتېيله چې د استاد خادم د فکر، نظر او نړۍ لید په هکله یو ځانگړی اثر ولیکم او همدا موضوع د ډوکټورا د (ډیزرتیشن) لپاره وټاکم، ما دې موضوع ته د (خادم نړۍ لید) نوم ورکړ، دا موضوع په شپږو برخو کې بیان شوې ده، په لومړۍ برخه کې سریزه ده او ددغه اثر د لیکلو انگېزه او اړتیا او د استاد خادم پېژندنه ده، په دویمه برخه کې خادم څه کړي؟ دده منظوم او منثور اثار معرفي شوي او پر هغو بحث شوی دی. په درېیمه برخه کې د خادم نړۍ لید او فکري خوا څېړل

نیمه پېری یون / د خادم نړۍ لید

شوې، چې په هغې کې ملتپالنه، دینپالنه، ټولنپالنه، سمونپالنه، کره کتنه، بنارپالنه او ژبپالنه د خادم له نظره خپرل شوي او هغه کارونه چې ده په دې برخه کې کړي دي، دا ټول په کې ارزول شوي دي. په څلورمه برخه کې خادم د هېواد د نورو نامتو لیکوالو، لکه: پوهاند علامه عبدالحی حبیبی، استاد عبدالروف بېنوا، کانديد اکادميسين محمد صديق روهي، سر محقق عبدالله بختانی خدمتگار، عبدالرحمن پژواک، حبیب الله رفیع او نورو له نظره د استاد قیام الدین خادم فکر او نظر شنل شوی دی.

په پنځمه برخه کې د استاد قیام الدین خادم د خدمتونو ارزونه شوې؛ په فرهنگي برخه، ټولنيزه برخه، ديني برخه او نورو کې چې استاد قیام الدین خادم کوم خدمتونه کړي، د هغو یادونه او ارزونه شوې او په شپږمه یا وروستۍ برخه کې د دې اثر نتیجه یا پایله راغلي او د اخځونو یادونه شوې ده.

۱- ددغه اثر د لیکلو انگېزه او اړتیا:

ځینو سره کېدی شي دا پوښتنه راپیدا شي چې د استاد خادم په باب خو ځینو نورو لیکوالو او خپرونکو هم لیکنې کړي، نو د دې ځانگړي اثر د لیکو اړتیا او انگېزه څه وه؟ په دې برخه کې باید ووايو: د دغه اثر د لیکلو ضرورت دا دی چې استاد خادم د افغانستان یو لوی لیکوال او خدمتگار تېر شوی، پر هر افغان لیکوال د استاد دا یو حق دی چې دده اثار، شخصیت او فکري لید نوي نسل ته وروپېژني او هغوی ورسره اشنا کړي. د استاد خادم ژوند نوي نسل ته دا پیغام ورکوي، چې څنگه خپل فکري ژوند د صفر له نقطې څخه پیل او د بريالیتوب لوړو پړاوونو ته یې ورسوي. د استاد خادم د ژوند په تشریح کې ډېر پیغامونه پراته دي، ولس ته دده د هر پیغام رسول په کار دي.

استاد خادم که څه هم د هېواد او سیمې یو لوی لیکوال تېر شوی، خو لا هم دده د اثارو یوه ډېره درنه برخه ناخپل شوې پاتې او نورو ډول ډول څېړنو ته اړتیا لري. ددغه اثر یو هدف همدا دی چې د استاد د فکر بېلابېلې خواوې وڅېړل شي او ډېره خوږه او پیغامیزه برخه یې اوسني او راتلونکي نسل ته انتقال شي.

زموږ په نظر استاد خادم زموږ د ټولني ذهني معمار دی، ده په نظم او نثر دواړو کې داسې افکار وړاندې کړي، چې د هغو په لوستنې او بیا بیا کتنې ددې ټولني له هر وگړي څخه د خپلې ټولني یو معمار او خدمتگار جوړېدی شي. د خادم نړۍ لید په حقیقت کې د ټولني د خدمت وسیله ده، هر څوک چې د خپل هېواد او ټولني د خدمت نیت لري، د خادم د نړۍ لید مطالعه ورته ضروري ده.

په ماته کښتۍ ناست يم، توپانونه مې په مخکې
پر دې لاره یې بیا يم که وم وم که نه وم نه وم
د ناز په خوب ویدې غونچې ورو ورو راوینومه
خادم باد د سبا يم که وم وم که نه وم نه وم.

دا د خادم نړۍ لید دی؛ دا پورتنی بیتونه د خادم د شاعرۍ او فکر د دریاب یو څاڅکی دی. په همدې دوو بیتونو کې هم موږ ته د استاد خادم فکري نړۍ لید او په ټولنه کې له ناوړه حالت څخه د راوتلو لپاره د ده د پخې ارادې څرک لگي. خادم په دې نظر دی چې که امکانات کم هم وي، کښتۍ ماته هم وي، خو چې اراده او عزم قوي وي، هدف ته رسېدل ممکنوي.

د سختو لارو لنډول، سرښندنې ته اړتیا لري، سرښندنه، قرباني، عزم او اراده ددې شعر پیغام دی، ویدې غونچې یا د ویده نسل راوینول، هغه

هم په ډېر مهارت او ځیرتیا سره، لکه د سهار باد چې گلونه غوړوي، له تشدد او افراط پرته د مبارزې لاره چاره او پیغام راکوي، مور په دې اثر کې د خادم د نړۍ لید دغسې پیغامونه راسپړو، نو ځکه مو دې اثر ته (دخادم نړۍ لید) نوم ورکړی دی.

۲- د خادم په باب د څېړنو شالید:

د استاد قیام الدین خادم په باب، هم دده د ژوند پر مهال او هم دده تر ژوند وروسته گڼ شمېر لیکنې او ځینې مستقل اثار چاپ شوي دي. دې ډول لیکنو او نظرونو ته مو (خادم د کورنیو او بهرنیو پوهانو له نظره) په بحث کې نسبتاً په تفصیل سره نغوته کړې او یا مو هم د هغو پوهانو نظرونه راوړي، چې د استاد خادم د فکر او د هغه د اثارو په باب یې په بېلابېلو وختونو کې لیکلي، خو پر یادو نظرونو او متفرقه لیکنو سربېره د خادم پر ژوند، اثارو او افکارو یو شمېر مستقل اثار هم لیکل شوي، چې دلته یې په لنډیز سره یادونه کوو. په دې اثارو کې د لېسانس او ماسټرۍ دورې پایلیکونه او یو شمېر مستقل اثار هم شامل دي:

د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي پښتو څانگې او همدارنگه د هېواد د یو شمېر نورو پوهنځیو د پښتو څانگې فارغانو د استاد خادم د ژوند، افکارو او یا هم مستقلو اثارو په باب خپل یو شمېر مونوگرافونه لیکلي دي، دا مونوگرافونه اکثره د استاد د ژوند او اثارو پر پېژندنې راڅرخي، ځینې یې د استاد د اثارو پر فکري او هنري برخې لیکل شوي او ځینې یې یو یا څو اثارو ته ځانگړي شوي دي. دا پایلیکونه د څېړنې او ارزونې ابتدایي او ساده بڼې دي، څومره چې د استاد حق دی، هغه ټولې خواوې په ژوره توگه نه افاده کوي. پر مونوگرافونو سربېره پر (۱۳۸۷ل) کال (مېرمن هوسا نوري یوسفزی) د استاد خادم پر اثارو او

ادبي خدمتونو د خپلې ماسټرۍ دورې تېزس لیکلې دی. دې اثر ته یې (د پښتو ادب په پرمختیایي بهیر کې د استاد قیام الدین خادم ونډه) نوم ورکړی دی. د ماسټرۍ دورې بل تېزس ښاغلي (مطیع الله روھیال) لیکلې دی. روھیال (د پښتنو ننني لیکوال) پر اثر باندې د خپلې ماسټرۍ دورې تېزس لیکلې دی. (د پښتنو ننني لیکوال) لومړۍ او دویمه برخه د استاد خادم له خوا لیکل شوې او پر (۱۳۱۷-۱۳۱۸ل) کال په کابل کلنۍ کې خپره شوې ده. د همدې دویمې برخې په پای کې د استاد خادم پېژندنه راغلې چې د (سید قام رښتیا) له خوا لیکل شوې ده.

(د پښتنو ننني لیکوال) درېیمه برخه بیا استاد رښتین لیکلې، چې پر (۱۳۱۹ل) کال په کابل کلنۍ کې خپره شوې ده. روھیال د خپلې ماسټرۍ دورې تېزس کې (د پښتنو ننني لیکوال) اثر څېړلی او پر (۱۳۹۶ل) کال یې د خپل تېزس دفاع کړې ده. دغه راز د کونړ پوهنتون استاد (پوهنیار احمد الله عزیز) د (پوهنملۍ) علمي رتبې لپاره خپل تېزس د استاد خادم ژوند او اثارو ته وقف کړی دی. (د پښتو معاصرو ادبیاتو په پرمختګ کې د استاد خادم ونډه) په نوم یې خپله موضوع ثبت کړې ده.

د لېسانس او ماسټرۍ دورې د پایلیکونو ترڅنګ د استاد خادم پر افکارو، اثارو او ژوند مستقل اثار هم لیکل شوي او ځینې داسې اوږدې تحلیلي لیکنې هم شوي. چې هغه هم د مستقلو اثارو بڼه خپلوي او هماغه معیار، کمیت او کیفیت ته رسي، چې یو مستقل اثر یې لري. دلته یې د ځینو یادونه کوم: د پښتو ادبیاتو نامتو څېړونکي ښاغلي (سرمحقق زلمي هېوادمل) د استاد خادم له خوا پر یوه ژباړل شوي اثر (مکارم الاخلاق) یو تفصیلي لیکنه کړې ده. دا لیکنه هم (مکارم الاخلاق) نومېږي. دا لیکنه پر (۱۳۶۰ل) کال چاپ شوې ده. په دې لیکنه کې نه یوازې (مکارم الاخلاق)

معرفي شوی، بلکې د استاد خادم پر ژوند، اثارو او افکارو هم اوږد بحث شوی، د ښاغلي سرمحقق هېوادمل دا لیکنه د عادي لیکنو تر کمیت او کیفیته پورته ده او د یوه مستقل کتابگوټي بڼه لري. دا لیکنه د کمپیوټر د اوسني کمپوز له مخې په کتابي کچه نږدې څلوېښت مخه راغياړي او د استاد خادم په باب د لومړنيو هر اړخیزه لیکنو له جملې څخه ده.

استاد سرمحقق عبدالله بختاني خدمتگار هم د استاد خادم په باب (د ملي ادب او ژورنالیزم خادم) په نامه یو هر اړخیز ځانگړی اثر لیکلی دی. دا اثر درې ځله چاپ شوی دی. لومړی ځل پر (۱۳۶۸ل) کال د افغانستان د ژورنالېستانو ټولنې، دویم ځل پر (۱۳۸۶ل) کال د افغانستان د قلم ټولنې او گوټي انستیتیوت او درېیم ځل پر (۱۳۸۷ل) کال د خادم صیب د کورنۍ له خوا په کابل کې د زر زر ټوکونو په شمېر په (۱۵۴) مخونو کې خپور شوی و. د استاد بختاني دا اثر ځکه خورا مهم دی چې دی له استاد خادم سره تقریباً هممهاله لیکوال و، ډېر وخت له هغه سره له نږدې پاتې شوی او د هغه له اثارو او افکارو خورا ښه خبر و.

ددې ترڅنگ ښاغلي (لال پاچا ازمون) د استاد خادم منظوم کلیات راټول کړي او د (خادم باد سبا یم) په نامه یې په یوه ټوک کې چاپ کړي دي. په دې کلیاتو کې د استاد خادم اکثره هغه منظوم اثار، چې زیاتره یې ترې دې دمخه چاپ شوي وو او د کتاب د چاپ تر وخته د راټولونکي لاس ته ورغلي دي، خوندي شوي دي. دا اثر پر (۱۳۹۱ل) کال په کابل کې د دانش خپرندويې ټولنې له خوا چاپ شوی دی.

له دې اثر سره په (۴۴) مخونو کې د راټولونکي یوه تحلیلي او معلوماتي سریزه هم مل ده چې د استاد خادم پر ژوند او اثارو رڼا اچوي او ددې ترڅنگ د استاد خادم د اثارو او فکر په باب د یو شمېر نورو

لیکوالو لیکنې هم په کې خوندي شوي دي. تر تحلیلي لیکنو وروسته د منظومو کلیاتو اساسي برخه پیلپېړۍ. دا اثر ټول (٦٣٣) مخونه لري.

ددې ترڅنګ ښاغلي (لال پاچا ازمون) د استاد خادم هغه منثور اثار هم راټول کړي، چې تر (١٣٩٤ل) کال پورې یې ده ته راټولونه ممکنه وه. په دې اثر کې چې (رڼه چینه) نومېږي او د استاد خادم د نثري لیکنو ټولګه ده، د استاد هغه نثري لیکنې خوندي شوي، چې یا د مستقلو اثارو په توګه چاپ شوي او یا هم په متفرقه ډول تر دې وړاندې چاپ شوي وې، دا اثر په دوو ټوکو کې پر (١٣٩٦ل) کال د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا چاپ شوی دی. دواړه ټوکه ټول (١٢٨٨) مخونه لري. ددغه اثر په پیل کې د استاد خادم د نثر په باب د ښاغلي (ازمون) یوه تحلیلي سریزه هم راغلې ده. دا دواړه راټولونې که څه هم د استاد خادم اثار دي، خو پر دې دواړو کلیاتو راغلي سريزې په خپله د خاص ارزښت وړ دي او د استاد خادم په اړه لوستونکو ته ښه معلوماتي مواد وړاندې کوي، نو که له کلیاتو پرته په ځانګړي ډول هم چاپ شي، د مستقلو څېړنیزو کتابګوتو بڼه خپلولای شي.

پر یادو اثارو سربېره د استاد عبدالروف بېنوا په (اوسني لیکوال)، د استاد پوهاند عبدالحی حبيبي (پښتانه شعراء لومړي ټوک) او (د پښتو ادب تاریخ)، د سرمحقق عبدالله بختاني خدمتګار (پښتانه شعراء پنځم ټوک)، د کانديد اکاډميسين سرمحقق محمد صديق روهي (د پښتو ادبياتو تاريخ معاصره دوره)، (پښتو هنري نثر) او يو شمېر نورو اثارو کې هم د استاد خادم پر ژوند، اثارو او افکارو بحث شوی او ګټور مالومات وړاندې شوي دي.

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

د بهرنیو پوهانو له جملې څخه شوروي ادبپوه (گ.ف گیرس) د استاد خادم د لیکوالۍ (هنري نثر) په باب یوه تفصیلي لیکنه کړې ده او همدارنگه ځینو نورو بهرنیو لیکوالو.

ددې ترڅنګ د استاد خادم پر ژوند او اثارو یو شمېر سیمینارونه او علمي پروګرامونه هم جوړ شوي، ځینې یادغونډې یې شوي، ځینې ځایونه او روزنیز مرکزونه هم د هغه په نامه نومول شوي، چې د استاد خادم (یادونه او نمانځنه) بحث کې به ورته نغوته وشي.

لکه څنګه چې دمخه مې یادونه وکړه، د استاد خادم په باب ګڼ شمېر متفرقه لیکنې شوي او دا لړۍ اوس هم روانه ده، د هغو ټولو یادول دلته ضرور نه بولم، خو اټکلیز شمېر یې تر (۱۰۰) متفرقه لیکنو اوږي، ددغه اثر د لیکنې او بشپړاوي لپاره د استاد پر چاپي او ناچاپو اثارو سربېره له یادو پورتنیو اثارو او متفرقه لیکنو څخه هم ګټه پورته شوې ده. د دې اثارو تر کتنې، ارزونې، شننې او سپړنې وروسته موږ ته د استاد خادم نړۍ لید په ښه ډول څرګندېږي.

۳- ددغه اثر ارزښتونه او ترجیحات:

لکه څنګه چې مو پورته یادونه وکړه؛ د خادم صیب د فکر او ژوند په باب هم متفرقه لیکنې شوي، هم پرې لعمي غونډې او سیمینارونه جوړ شوي، هم پرې د لیسانس، ماسټرۍ دورې تېزسونه لیکل شوي او هم پرې مستقل اثار، نو کېدی شي پوښتنه پیدا شي چې بیا ددغه اثر لیکلو ته څه اړتیا وه او ترجیحات یې څه وو؟ دې پوښتنې ته مې د سريزې په پیل کې هم نغوته وکړه؛ خادم صیب د افغانستان یو داسې لوی لیکوال او عالم دی چې د ژوند په بېلابېلو برخو کې یې ژوره معنوي پانګه او زېرمه موږ ته پرې ایښې، ددې افکارو څېړنه، شننه، ارزونه او نورو ته یې روښانونه د لا زیاتو

لیکنو او مستقلو اثارو د ټوکېدو غوښتنه کوي. ان دا چې د خادم صیب ځانگړې اثار، یو شمېر ځانگړې لیکنې او د هغه له خوا د ژوند د بېلابېلو مسایلو ارزونه او تحلیل، هر یو یې د یوه ځانگړې اثر د لیکلو ایجاب کوي، نو د ټولې لیکوالۍ لپاره یې خو د یوه ځانگړې اثر او اثارو لیکل خورا ضروري دي. په دې برخه کې بله خبره دا هم وه چې د خادم صیب پر ژوند او فکر د لیسانس او ماسټرۍ دورې پایلیکونه او تېزسونه لیکل شوي، خو د دوکتورا (PhD) دورې دا لومړی تېزس دی چې د خادم صیب ژوند او په تېره بیا د افکارو تحلیل او ارزونې ته ځانگړی کبېري. د خادم صیب د افکارو سپړنې او شننې، نه یوازې ددغه اثر د ایجاب غوښتنه کوله، بلکې که موږ غواړو خپل یو رښتینی خدمتگار او د هغه د فکر ژورتیاوې خپلو خلکو ته په ښه ډول وروپېژنو، د نورو دا ډول اثارو د لیکلو اړتیا هم احساسېږي. په دې اثر کې اصلي موخه داده چې (د خادم نړۍ لید) خلکو ته وروپېژندل شي او له همدې تفکره په گټې اخیستنې، موږ خپل ځوان قشر، د هېواد فرهنګي او ټولنیزې غوړونې ته وهڅوو. زه د لوی خدای (ج) له درباره هیله لرم، ما ته ددې توفیق راکړي چې هم د استاد خادم د خدمتونو حق ادا کړم او هم دده د افکارو د ځلونې له لارې خپل هېواد ته د استاد خادم په شان د خدمت جوگه شم.

۴- ددغه اثر لیکنۍ میتودولوژي او د اخځونو ارزونه:

د هر ادبي، تحلیلي او څېړنیز اثر لیکنه خپله خپله میتودولوژي لري. (د خادم نړۍ لید) اثر په لیکنه او بشپړاوي کې هم له ځانگړې میتودولوژۍ څخه کار اخیستل شوی دی. په دې میتودولوژۍ کې له کتابي، لیکنې یا کتابتوني څېړنې او پلټنې څخه هم کار اخیستل شوی؛ نږدې ټول هغه اثار پلټل شوي او مطالعه شوي چې د استاد خادم په باب تر دې دمه لیکل شوي او د چاپي بڼې پیدا کېدل یې شوي وو. له

ساحوي څېړنيز میتود څخه هم کار اخیستل شوی؛ د خادم د زېږېدنې د ځای او محل لیدنه کتنه شوې او له بېلابېلو مخورو اشخاصو سره د استاد خادم پر ژوند، فکر او نړۍ لید خبرې شوې دي. د کورنۍ له غړو سره یې هم اړیکې نیول شوي. د ناچاپو اثارو په باب یې له هغوی څخه ځینې معلومات او نور اړوند مواد ترلاسه شوي او د دې ترڅنگ له یو شمېر هغو لیکوالو سره هم اړیکې نیول شوي چې د خادم صیب د فکر په باب یې معلومات درلودل. د هغو له جملې څخه ځینو یې په لیکلې بڼه خپل نظرونه وړاندې کړي دي. یانې د څېړنې او شنې لپاره له څلورو بېلابېلو برخو، لکه: د خادم صیب خپل او د هغه په باب د نورو لیکوالو له خوا لیکل شوي چاپي اثارو، ساحوي څېړنې، د کور له غړو سره د تماس او له هغو څخه د ناچاپه اثارو او نورو اړوندو لیکنیو موادو په باب د معلوماتو د ترلاسه کولو له دغو څلورو سرچینو څخه گټه پورته شوې ده. د چاپي اځونو په برخه کې باید وویل شي چې په دې کې دوه ډوله اثار موجود دي: یو د خادم صیب خپل اثار دي چې د ده د فکر او نظر د څرگندونې اصلي سرچینه ده او دویم د خادم صیب د فکر او اثارو په باب د نورو لیکوالو له خوا لیکل شوي اثار دي. دا دویمه کتگوری اثار چې ما وکتل، اکثره یې د خادم صیب پر ژوندلیک، د اثارو پر لنډې دودیزې پېژندنې او ژوند پېښو راڅرخي، یا هم له شکلي پلوه د خادم صیب د اثارو پېژندنه رانغاړي، ډېر کم داسې اثار وو چې د خادم صیب فکر او پیغام یې له هر پلوه په ښه ډول توضیح کړی او شنلی وي، یا یې د هغه د پیغامونو پر بنسټ نور پیغامونه پنځولي وي، په دې مانا چې په خپله د استاد خادم پېژندنه شوې، خو د افکارو، پیغامونو او نظریاتو برخه یې تر ډېره حده ناسپړلې پاتې ده. په دې خاطر د داسې یو اثر د لیکلو ضرورت محسوسېده چې هغه تر ډېره بریده د خادم پر فکري نړۍ لید راوڅرخي،

د هغه فکر او پیغام خلکو ته وروپېژني. لکه څنگه چې خادم صیب په خپله یو ژور عالم و، فلسفي، اصلاحي، او سمونپالی فکر یې درلود او د هر شي د مانا او مفهوم د پلټنې په فکر کې و، نو دغسې یو کار په کار و چې د ده د فکر د شنې لپاره هم باید فکر وشي؛ خادم چې د ژوند د کومو رازونو او رمزونو د سپړلو په لټه کې و، نو مور هم باید د هماغو رمزونو پر راز پوه شو. په دې اثر کې هڅه شوې چې همدغه رازونه وپلټل شي او همدغه پیغامونه ولس ته څرگند شي. خدای (ج) دې وکړي چې زه په خپله دې څېړنه کې دې هدف ته رسېدلی یم.

ددغه اثر د لیکنې متن په برخه کې یوه یادونه ضروري بولم او هغه دا چې په دې اثر کې له کومو اڅخونو گټه پورته شوې، کونښن شوی چې متن کټ مټ راولېږدول شي، خو په ځینو برخو کې چې چاپی، املايي او انشايي تېروتنې وې، هلته په ډېر احتیاط سره هغه تېروتنې اصلاح شوي او بیا متن راانتقال شوی دی. په خپله د استاد خادم منظوم او منثور متون چې انتقال شوي، که له اوسنۍ املا او انشا سره د هغو ځینې برخې سمې هم نه دي، نو د متن تاریخي اصالت ته په پام سره هغه په هماغه بڼه راوړل شوي، چې د ده په خپلو اثارو کې وې، هیله ده درانه لوستونکي دې ټکي ته هم پر خپل ځای پاملرنه وکړي.

دلته غواړم له خپل لارښود استاد (سرمحقق زلمي هېوادمل) څخه هم ډېره ډېره مننه وکړم چې هم یې ما سره ددې موضوع (د خادم نړۍ لید) په انتخاب کې مرسته وکړه؛ هم یې دا موضوع تائید کړه، هم یې د هغې د څېړنې لپاره مفردات ترتیب کړل او هم یې د اثارو په نښه کولو او پیدا کولو کې راسره مرسته وکړه. له بل لارښود استاد ښاغلي پوهنوال ډاکټر محمداجان حقپال څخه هم ډېره مننه کوم چې ما سره یې د دې اثر په بشپړاوي او بیا کتنه کې خپله مرسته ونه سپموله، دغه راز له ښاغلي

نیمه پېری یون / د خادم نړۍ لید

استاد دوکتور عبدالخالق رشید او دوکتور سرمحقق سید محی الدین هاشمی او نورو قدرمنو استادانو څخه چې هر یو په خپل وار سره په دې برخه کې خپلې لارښوونې او مشورې له ما څخه ونه سپمولې او په دې کار کې ما سره مرستندویان شول، له ټولو څخه مننه کوم. ددې ترڅنگ له بناغلو (ضیاء الرحمن، فیاض حمید، ایمل افغان او...) څخه هم ډېره مننه کوم چې ما سره یې ددغه اثر په کمپوز، ډیزاین او د اثارو په راټولونه کې مرسته او ملگرتیا وکړه.

په درنښت

محمد اسمعیل یون

لومړۍ برخه

خادم څوک و؟

(د خادم پېژندنه)

د شلمې پېړۍ د پیل په تېره بیا (۱۹۱۹ - ۱۹۷۸م) کلونه د پښتو ادبیاتو د ودې طلايي کلونه دي، د شلمې پېړۍ په دویمه لسیزه کې افغانستان خپله خپلواکي بېرته ترلاسه کړه او دا کار ددې سبب شو چې افغانستان کې ملي حکومتونه رامنځته شي. له (سقاوي اړودوړ) پرته بیا د شورویانو تر یرغل پورې اکثر واکمنو تر ډېره بریده ملي روحیه پالنه. د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه ارامې واکمنۍ د ادبیاتو د ودې لپاره ارامه فضا برابره کړه. له پښتو ادبیاتو او ادیبانو څخه د حکومت ملاتړ د هغو په هڅونه او د ادبي اثارو په پنځونه کې مهم نقش درلود. دا مهال گڼ شمېر ادبي-علمي مرکرونه رامنځته شول او د لیکوالو د سیستماتیکې ودې لپاره زمینه برابره شوه. چاپي صنعت وده وکړه او د چاپي رسنیو د ودې لپاره ښه زمینه برابره شوه. په مشرقي کې (اتحاد مشرقي)، په خوست کې (افغان) جریده، په کندهار کې (طلوع افغان) جریده او (کندهار ادبي انجمن)، وروسته بیا په کابل کې (ادبي انجمن) او (کابل مجله) او تر دې وروسته بیا (پښتو ټولنه) او نور گڼ شمېر علمي او څېړنیز مرکرونه رامنځته شول. دې بهیر نه یوازې په افغانستان کې د پښتو ادبیاتو پر ودې مثبت اغېز وکړ، بلکې په کوزه پښتونخوا کې یې هم د لیکوالو پر کار او هڅونې مثبت تاثیر وکړ، د همدغو علمي او ادبي غورځنگونو په برکت په

افغانستان او نورو ټولو پښتون مېشتو سیمو کې گڼ شمېر لیکوال راوتوکېدل او د پښتو ادبیاتو د پرمختګ او ځلا لپاره ښه زمینه برابره شوه. د همدې پېړۍ تر پیل لږ دمخه او د همدې پېړۍ په بهیر کې په سلگونو لوی او کارنده لیکوال راوتوکېدل، د هغوی اثار چاپ شول او د پښتو ژبې او ادب په غوړېدا کې یې مهم نقش ولوباوه. په همدې زماني واټن کې په پښتو کې د ((عبدالباري اشنا، اجمل خټک، نظر محمد اخک، عبدالخالق اخلاص، محمد شاه ارشاد، عبدالله جان اسیر، ابو سعید فضل احمد افغان، محمد ظاهر افق، شوکت الله اکبر، عبدالاکبر اکبر، گل پاچا الفت، محمد رحیم الهام، حفیظ الله امین، غلام سخي انتظار، انوار الدین انوار، ایاز داودزی، محمد اعظم ایازی، محمد نادر ایوبی، محمد علم بخرکی، عبدالله بختانی، عبدالغفار بریال، نادر خان بزمي، سیده بشري بېگم، محمد عمر خان بلبل افغان، عبدالغفران بېکس، محمد اکبر بېنوم، سید محمد ظاهر بینا، سید محمد بیدار، عبدالرازق پالوال، محمد اکبر پامیر، عبدالقدوس پرهېز، عبدالرحمن پژواک، محمد عثمان پښتون، نېک محمد پکتیانی، جان محمد پکتا، نور محمد تره کی، حبیب الله تړی، محمد ابراهیم ثابت، غلام رحمن الله جرار، غلام جېلاني جلالی، عبدالطیف جلالی، جمعه گل، شهزاد خان جوهر، رحیم خان جوهر، نور محمد ځیگر، عبدالحی حبیبی، محمد رفیق حبیبی، مولانا محمد شریف حبیبی، حداد، پروانه حریق، سید حسن خان حسن، عبدالرازق حکمت، ضابط خان حلیم، امیر حمزه شینواری، مېرمن حمیده، ملا عبدالمنان حیرت، قیام الدین خادم، محمد اکبر خادم، مصري خان خاطر، عبدالاحد خالېز، عبدالغفور خروټی، خسرو، عبدالخالق خلیق، محمد ابراهیم خواخوړی، محمد امین خان خوگیانی، عبدالجلیل خوښمن، محمد شاه خیال، سید عظیم شاه خیال بخاري، غلام غوث خیبري،

عبدالهادي داوي، عبدالمنان دردمند، دوست شينواری، رشيد علي دهقان، راحت الله راحت، قمر الزمان راهي، محمد صديق رازقي نړيوال، محمد طاهر رحيمي، سيد رسول رسا، عبدالشکور رشاد، صديق الله رښتين، محمد خالد روښان، محمد رضا رضا، ميرزا حسن رضا، حبيب الله رفيع، تکریم الحق روغ لبونی، محمد صديق روهي، عصمت الله روحاني، غلام حضرت روغمن، محمد عارف رهين، محمد حسن ريدي، سيد جعفر حسين شاه رښتونى، عبدالهادي ريشا، محمد اسماعيل زاهل، غلام محى الدين زرمالوال، محمد ولي زلمى، امين الله زمريالى، پاينده محمد زهير، خواجه محمد زهير، عبدالرزاق زهير، تاج محمد زب، زيتون بانو، مجاور احمد زيار، غلام دستگير ږنگ، محمد دين ژواک، سمیع الله ژوند، غلام حسن ساپی، محمد حسن ساپی، امير محمد ساغر، فضل الرحيم ساقی، مېرمن سايره، محمد صفدر سالارزی، سراج الدين سعيد، سيف الرحمن سليم، محمد سلام سليم، محمد ارسلان سليمي، سيد فاروق شاه سمايلزی، سمندر خان سمندر، حکيم محمد اسلم سنجری، حسن خان سوز، سهارگل سهار، عمل خان سياح، محمد غازي سيال، ميراجان سيال، سيد حسين سيد، امان الله سېلاب، محمد عمر خان سيماب، عزيز الرحمن سيفي، زيارت شاه شاکر، محمد نبي شاکر، ميا احمد شاه، عبدالرحمن شباب، سعد الدين شپون، محمد اسلم خان شرر، محمد شريف شريف، محمد موسى شفيق، مبارک سلطانه شميم، فضل الحق شيدا، عبدالحکيم شيدا، شېر محمد خان، محمد ايوب صابر، مولوي صالح محمد، هاشم خان صيدر، صوفي عبدالحميد خان، محمد علي طالب لوگری، محمد حسين طالب، غلام سرور طاهر، ولي محمد طوفان، محمد احسان زهير، عبدالعلي اخونزاده، مولانا عبدالقادر، عبدالله نورزی، محمد گل عتيقي، سيد عبدالقيوم عسکر، عطاء الله عطاء، محمد ابراهيم عطايي، عمر دين عمر،

امان الله عندلیب، فضل احمد غازي، میر رحمان غازي، لعل محمد غریب، میا غلام صدیق، عبدالله غمخور، خان عبدالغني خان، عبدالمالک فدا، عبدالرزاق فراهي، غلام حضرت فقید، محمد جان فناء، عبدالاحد اخوند، عطاء الله خان، محمد رفیق قانع، محمد طاهر قانت، عبدالروف قتیل، قلندر مومند، سید محمود کارگر، محمد حسن کاکړ، اغا محمد کرزی، برهان الدین کشکي، برکت الله کمین، سید احمد گلزار، سلیمان لایق، محمد گل للمه، داود خان لېوال، ماسټر عبدالکریم، محمد اغا متین، سید شمس الدین مجروح، محمد موسی محتاج، عبدالکریم محب، محمد ایوب خان اخکزی، ولي محمد مخلص، عبدالروف مخلص، عبدالعلي مستغني، مېرمن مستوره شال، محمد رسول مسلم، محمد اکبر معتمد شینواری، عبدالله مسیزی، عزیز الرحمن ممنون، عبدالمنان ملگری، عبدالطیف منتبار، محمد گل خان مومند، سید مراد مین، سید یوسف مېرني، جنت گل نثاري، عبدالقدوس نجیب، عبدالحمید حنیف، احمد جان نشتر، نصر الله نصر، محمد نعیم جان، فاتح الملک ننگ یوسفزی، محمد گلاب ننگرهاری، عبدالرحیم ننگیالی، محمد گل نوري، محمد نسیم نوري، محمد انور نومیالی، عبدالخالق واسعی، محمد شفیق وجدان، فضل محمد وکیل، محمد یوسف ویران، محمد ویس کاکړ، عبدالصمد ویسا، عبدالرحیم هاتف، ظهور الله همدرد، نبی هوتک، سید احسان هېر، زلمی هېوادمل، عبدالباري جهاني، محمد صدیق پسرلی)) (۲: نیولیک) او گڼ شمېر نور لوی لیکوال راوټوکېدل. د پښتو ادب اسمان له ادبي ستورو ډک شو، همدا مهال و چې د پنځو لویو ادبي ستورو اصطلاح هم راوټوکېدله؛ استاد حبیبی، استاد رښتین، استاد بېنوا، استاد الفت او استاد خادم پنځه لوی ادبي ستوري وگڼل شول. دا هغه لوی ادبي لیکوال وو چې په رښتیا یې هم په معاصره ادبي دوره کې پښتو ادب ته ډېر زیات

خدمتونه وکړل، د نویو ادبیاتو اساسات یې کېښودل او بیا په سلگونو نورو لیکوالو د دوی لاره تعقیب او پښتو ادبیاتو ته یې د پرمختګ لاره اواره کړه. دلته غواړم د پښتو ادبیاتو د همدغو لویو ادبي ستیو له جملې څخه خپلې موضوع ته راوگرځم او د (استاد قیام الدین خادم) پېژندنې ته تم شم.

د خادم صیب د ژوند په باب بېلابېلو لیکوالو لیکنې کړي او د استاد خادم پېژندنه یې کړې ده، سرمحقق زلمي هېوادم ل یې پر ژوند او اثارو یوه اوږده او هر اړخیزه څېړنه کړې، استاد عبدالله بختانی خدمتګار پرې یو مستقل اثر لیکلی، بناغلي لال پاچا ازمون هم پرې په (خادم باد سبا یم) کې یوه اوږده معلوماتي لیکنه کړې، استاد بېنوا بیا تر دې ټولو دمخه په اوسني لیکوال کې د استاد خادم په خپل قلم د هغه د ژوند په باب هر اړخیزه معلوماتي لیکنه چاپ کړې او خپله خادم صیب هم په نظم او نثر دواړو کې خپل ژوند تشریح کړی دی، نو ځکه خو د اکثرو لیکوالو د پېژندنې اساسي مواد همدا دي چې خادم صیب په خپل قلم او خپله ژبه په نثر او نظم کې بیان کړي دي. پر دې اساس نو موږ دده د لومړنۍ پېژندنې لپاره همدا مواد تر ټولو کره او اساسي گڼو او پر همدې بسنه کوو. دغه راز به د نورو بېلابېلو لیکوالو له هغو نظرونو څخه هم گټه پورته کړو چې نظرونه یې یو بل سره توپیر لري او یا هم د (استاد قیام الدین خادم) ژوند او پېژندنې ته یې له بېلابېلو لوریو کتنه کړې او ځینې تیاره گوټونه یې روښانه کړي دي.

۱- زوکړه:

د استاد قیام الدین خادم د پېژندنې لپاره تر ټولو ښه او لومړی لاس اخیست د هغه خپلې لیکنې دي او خپل کلام دی، هغه د ځان پېژندنې په

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

باب وايي: ((زه تخمیناً پر (۱۳۲۵هـ ق) کال په کامه کې زېږېدلې يم، زما د پلار نوم (ملا حسام الدين) او د نیکه نوم مې (ملا علي گل اخونزاده) دی چې د خپل وخت جيد عالم و، زما د پلار پلار او دا رنگه زموږ وړاندې سلسله ټول د خپل وخت د مروجہ تعليم پر اساس تعليميافته او عالمان وو. زموږ په سلسله کې ناخوانه سړی نه دی تېر شوی. موږ د پلار له خوا د کوز کونډ د (شگې) له اخونزاده گانو څخه يو. د شگې خلک په قام زاخېل دي، چې د مومندو د پښتنو يو قام دی. مگر ما له خپل پلار څخه مکرر دا اورېدلي دي، چې زموږ وړاندې نیکه د (څوکنو ميا عمر صاحب) دی، دغه وجه ده چې زما له نامه سره په اخبارونو کې کله د (کاموي) او کله (زاخېلي) او کله (ميا عمرزي) ليکلی شوی دی. ولې زما خپل تخلص

(د خادم صيب لومړنی استوگنځی، د کامې زرشوی کلي يوه څنډه)

(خادم) دی. کله کله مې له خپل نامه سره (سيلانی) هم ليکلی دی ځکه چې زما مورنی نیکه (سيدعبدالرحمن سيلانی) نومېده چې فقير صاحب يې بولي.)) (۲: ۳۹۲).

د لمریز کال په حساب استاد خادم پر (۱۲۸۶ل) کال زېږېدلی دی چې له (۱۹۰۷م) کال سره سمون خوري. استاد خادم خپله لنډه پېژندنه د یو لنډ نظم په بڼه هم بیان کړې ده. دا نظم (تعارف) نومېږي.

استاد خادم په دې نظم کې یو ځل بیا یادونه کړې چې د پلار د پلار له خوا د (میاعمر) لمسی او د پلار د مور له خوا بیا د (اخوند بابا) زوی دی. د پلار له طرفه یې د مور نصب (فقیر صاحب) ته رسي او د مور له مور (نیا) څخه یې رینه (خواجه احرار) سره پیوندېږي.

ددې ترڅنګ دی بیا په دې نظم کې د خپلو نیکونو مراقد هم نسي او وایي چې؛ (میا عمر صاحب) بیا په څمکنیو کې خښ دی او (فقیر صاحب) بیا د کامې ولسوالۍ په (خښیو) کې، ددې ترڅنګ د (اخوند بابا) او (خواجه احرار) یادونه هم کوي چې یو په کونډ او بل په هرات کې تدفین شوي دي. د (فقیر صاحب) یادونه کوي چې د (عبدالرحمن سېلاني) په نامه یادېږي او دده یو زوی (صاحب زاده مراد علي) نومېږي. استاد خادم یو ځل بیا د میا عمر یادونه کوي چې په ټولو پښتنو کې منلی و او زوی یا ځایناستی (خلیفه) یې (محمدی صاحب زاده) نومېده چې لوی شاعر و. خادم صیب یادونه کوي چې پښتو پالنه له مور و پلاره ورته په میراث پاتې ده او پلار و نیکه یې د پښتو پالنې د ډګر مخکښان و، نو ځکه دی هم له پښتو څخه هېڅ منکر نه شي منلای. خادم صیب د (خادم) پر تخلص سربېره ددې یادونه هم کوي چې په لیکنو کې یې کله کله ځان په (سیلاني)، کله (احزاري) او کله هم په (میاعمرزي) نومولی دی. څرنګه چې پلار یې د ښېوې په شګه کې (خارپوڅي) کړي او هلته (زاخېل) تېر اوسېده، نو ځکه خو ده کله کله ځان د (زاخېلي) په نامه هم یاد کړی دی. څرنګه چې د خادم صیب کورنۍ یوه علمي او مذهبي کورنۍ وه او دی هم د علم په همدې زانګو کې زنگېدلی، نو ځکه خو له

نیمه پیری یون / د خادم نړی لید

پيله بيا تر دې دمه، دی هم پر همدې علمي لاره تللی دی. په دې ډول خادم صیب د (تعارف) په نامه شعر کې خپل ځان په ترتیب سره په ډېر ښه ډول معرفي کړی دی. ښه به وي چې د لا وضاحت په خاطر د خادم صیب دا نظم هم لوستونکو ته وړاندې کړو:

تعارف

(۱)

د پلار د پلار لخوا لمسی د میا عمریمه زه
د پلار د مور نه د آخوند بابا پسریمه زه
مور مې له پلاره د فقیر صاحب نصب ته رسي
د مور له مور ه د خواجه احرار ځیگریمه زه

(۲)

د میا عمر صاحب زیارت په څمکنیو کې دی
فقیر صاحب د کامې بره خوا څښیو کې دی
آخوند بابا دی په کونړ، خواجه احرار په هرات
خادم د دغه صاحبانو په لمسیو کې دی

(۳)

فقیر صاحب، عبدالرحمان سپلاني یاد پري
د ده فرزند صاحبزاده مُراد علي نوم پري
په پښتنو کې میا عمر دی په رښتیا منلی
د ده فرزند او خلیفه محمدي یاد پري

(۴)

محمدي صاحبزاده و لوی شاعر د پښتو
مُراد علي صاحبزاده و مفسر د پښتو
د پلار و مور و میراثه راله پښتو پاتې ده
خادم به و نه مني هېڅکله منکر د پښتو

(۵)

یمه خادم کله مې ځانته سپلاني و بیلی
کله مې ځان په احراري، میا عمرزي بنوولی
پلار مې د شگې په زاخپلو کې خاپوڅې کړي
پدې لحاظ مې کله ځان په زاخپلي بللی
د علم و فقر په ځانگو کې زېږېدلی یمه
له ابتداء نه پدې لاره باندي تللی یمه

(۲۹: ۳-۴)

د استاد خادم دا نظم که څه هم په ساده الفاظو کې اوډل شوی او
له شعري تلازماتو څخه یې په کې ډېر کار نه دی اخیستی، خو ده په کې
خپل ځان په ښه ډول معرفي کړی دی. په دې ډول نظمونو کې د
استعارو، کنایو او ډول ډول تشبیهاتو راورل ځکه اسانه نه دي چې موضوع
سپینه ده او باید په مستقیم ډول بیان شي. د (تعارف) په نامه د استاد دا
نظم ډېر لنډ، ساده، بې تکلفه او ټولو ته د پوهېدلو وړ دی او د ده د
پېژندنې ښه انځورگري کوي. که څوک د خادم صیب د ژوند تفصیلي
اړخونو ته داخل هم نه شي، نو دا یو نظم هم ددې جوگه دی چې د
لوستونکي ذهن ته د استاد خادم د پېژندنې لومړنی انځور وړاندې کړي.

۲- زده کړه:

خرنگه چې قیام الدین خادم په یوه دیني او علمي کورنۍ کې زېږېدلی دی، نو طبیعي خبره ده چې د زده کړې لومړنۍ چاپېریال یې هم د ده خپله کورنۍ گڼل کېږي. خادم خپلې لومړنۍ دیني زده کړې له خپل پلاره پیل کړې، لومړۍ یې (بغدادی قاعده) او بیا یې ورپسې د (قران کریم) زده کړه له خپل پلاره پیل کړه او بیا یې ورپسې په ترتیب سره د خپل وخت نور دودیز، په تېره بیا دیني علوم تعقیب او په هغو پسې سفرونه پیل کړل. خپله استاد خادم په دې باب وايي: ((د ورکووالي څخه زما والد زما او زما د نورو وروڼو په خواندگۍ کې کوښښ کاوه. د قران شریف او ځینې د نظم کتابونه ما د خپل والد څخه ولوستل، زما د خط سره ډېر شوق و. ما د خپل ځانه سره قلمونه، کاغذونه او قسم قسم رنگونه گرزول او تمامه ورځ به اخته وم.

کوم وخت به چې راسره قلم او کاغذ نه و، نو په ډکو باندې به مې په دېوالونو خط کاوه او پښتو، فارسي یا عربي عبارتونه به مې لیکل، دا و چې په لږه زمانه کې زما پوره املا او خوشخطي زده شوه.

زما پلار چې زما خط ته ملتفت شو، نو زه د ډېر تحسین او افرین مورد وگرځېدم. زما پلار به د خوش طبعۍ په ډول کله کله د اشنایانو په مخکې ویل: ((د افلاطون زوی دی. هر څه یې له ځانه یاد دي.))

د خط په زده کړه همدغسې یې استاده په خپل شوق لگیا وم. کوم وخت چې مې په گلستان او بوستان او نورو پارسي کتابو شروع وکړه، نو څو میاشتې مې له استاد څخه هم خط وکړ. زما د خط د استاد نوم ملا خلیل و، ما دده فقط یوه سرنامه پخه کړې ده، چې هغه تراوسه ما ساتلې ده. ټولټال به دا سرنامه پنځه کرښې وي.

دې مهربان استاد به تل زما د طبیعت ستاینه کوله او ویل به یې دده په وچولې کې منطق ځلېږي.

تر دې وروسته ما د فقې متون د (کنزه) پورې وویل. ما د خپل پلار د خولې نه اورېدلي وو، چې موږ ته به یې ویل چې ((زه په تاسو صرف او نحو اول وایم، بیا د علومو اصلاحات درېښیم، تاسو نور په خپله ملایان کېږئ.))

(بوډیالی. کلی) خادم صیب خپلې لومړنۍ دیني زده کړې په همدې کلي کې ترسره

زما د والدې مقوله ده، دې به ویل: ((ستاسو تنسته او بوده ورېښم دي، تاسو ته لږ اشارت کافي دی.)) (۲: ۲۹۱)

استاد خادم تر دې وروسته هڅه کړې چې نورو زده کړو پسې له کوره بهر ووځي. دی لیکي: ((زه د خپل پلار په تېره وینا چې اوس دده د مرحمت سیوری زموږ د سر نه پورته شوی و، د خپل یو بل استاد په معرفت د کونړ (بوډیالی) ته د (صرف میر) د یادولو لپاره لارم. ما په اول سبق کې د (نصري گردان صغیر) ټول واخیست او دغه استاد مې اریان پاتې شو. نورو شاگردانو ته یې وویل او یوه هنگامه پورته شوه پس له څو ورځو څخه ټول همدرسان د ما نه مخالفه شول. زما به دې خبرې ته چندان پام نه و، ځکه چې زما مطالعه او ملاحظه لا تر دې حده نه وه

رسېدلې چې د نفس مقابله او موازنه د خارج او نورو اشخاصو سره وکړم. په اخره کې د ملگرو رقابت د حسد درجې ته ورسېد. ځکه چې زه خبر نه وم او د خپلو ډېرو همدرسانو څخه تېر شوی وم. دلته ما په یوه میاشت کې (۱۸) بابه صرف میر یاد کړو او بیا کاله ته راغلم.

په کور کې مې د صرف او نحوې کتابونه وویل، بل هغه وخت چې ما (صرف میر) شروع کړی و، (کافیې) ته رسېدلی وم او د (منیې) پورې (هدایت النحو) او څه (شرح ماته عامل) سره د نظم مې په یاد کړي وو. په څه موده کې ما ((کافیه)) وویل او یاده مې کړه. وروسته مې ((شرح ملا)) شروع کړو. د (مرفوعاتو) پورې ((شرح جامي)) په عبارت سره زما یاد شو. اوس نو زه کامې نه علاوه د (لړه مورې، کنډې باغ، اگام، ارغچ، کیلغو، کابل، پېښور) او داسې نورو ځایونو په درسونو گرزېدلی وم او د صرف او نحوې د کافي معلوماتو په واسطه مې په درسونو کې بنایسته شهرت حاصل کړی و او په دې اورېدو سره چې ((فلانی ښه پوهېږي)) په ما کې یو مخصوص د بې پروایي حس هم پیداشوی و... ددې مرحلې نه وروسته ما د منطق په رسالو لاس پورې کړو:

(ایساغوجي) مې یاده کړه او د (حصارک) او (سرشاهي) په درسونو د گړځېدلو نه پس لارم (پېښور) ته او متعاقباً ورپسې د (مکهېد) مدرسې ته او بیا (ډیلي) او (لودهيانې) ته لارم. څو چې د خپل صحت په خرابۍ پوه شوم، نو بیا راغلم کابل ته. ددې وخته پورې ما صرف، نحو، منطق، حکمت، کلام، فقه، تفسیر، حدیث، مناظر، اصول فقه، طب او نور مروجہ علوم لوستي وو. کافیه، ایساغوجي او هداية الحکمت د ډېرو کالو پورې زما د الحمد په شان یاد وو...)) (۲: ۲۹۳)

استاد خادم تر سپین ریرتوبه له زده کړې او لوسته لاس وانخیست. د زده کړې، شعور او تفکر پایلو دی د استادۍ درجې ته ورساوه. ده نه یوازې د نورو کتابونه ولوستل، بلکې نورو ته یې خپل کتابونه هم وړاندې کړل.

استاد خادم ته د اوسني وخت د عصري علومو لړۍ او پورې برابرې نه وې او نه هم هغه وخت له روزنځي، ښوونځي څخه تر پوهنځي او پوهنتونه د زده کړو منظمې او سستماتيکې لړۍ او پورې موجودې وې، خو کوم دودیز علوم، په تېره بیا دیني زده کړې او نور علوم چې هغه وخت یې د زده کړې چانس او امکان و، استاد خادم اکثره هغو ته ځان ورسولی دی. هغه که لرې وو که نږدې، سخت وو که اسانه، خو ده شپه او ورځ پرځان یوه کړې او د خپل وخت اکثره علوم یې په ښه ډول زده کړي وو، نه یوازې چې خپله یې زده کړي وو، بلکې نورو ته یې هم ورزده کړي دي.

په دې ډول د استاد خادم د ژوند ډېره برخه پر زده کړه، ښوونه او نورو ته پر تعلیم تېره شوې ده؛ د متعلم او معلم (زده کوونکي او ښوونکي) دواړه مرحلې یې تېرې کړي دي. خادم یو وخت په خپل کور کې زده کوونکی و، بیا تر کوره بهر په مسجد او مدرسه کې او بیا له خپلې پلرنۍ سیمې لرې سیمو ته یې په علم پسې سفر کړی او کله چې یې د علمي سفر توبنه او ثمر ترلاسه کړي، هغه یې بیا بېرته په خپل کلي ولس او سیمه کې پر نورو خلکو وېشلي دي. د استاد خادم په شان ډېر کم اشخاص پیدا کېږي چې له ماشومتوبه تر بوډاتوبه ټول عمر یې په روزنیز، ښوونیز، علمي او تدریسي بهیر کې تېر شوی وي.

۳- لیکوالي:

لکه څنگه چې مو د هغه په پېژندنه کې مو ولوستل؛ خادم له کوچنیتوبه یو ځیرک، هوښیار، متشبث، متجسس، هڅاند او ژورلیدی انسان و، نو طبیعي خبره ده چې له داسې انسان څخه به پای کې د یوه لوی عظیم انسان، لیکوال او پوهاند د جوړېدو هیله کېدی شي، خادم له کوچنیتوبه له قلم، لیک او لیکوالي سره روړدی و، دا چې ده لومړی لیکوالي څه وخت؟ څنگه؟ او چېرته پیل کړه؟ دی په خپله وايي:

((اول- وار- زه په ۱۳۰۴ هـ ش کې په کامه کې د ابتدایې مکتب معلم مقرر شوم او بیا لږ وروسته لارم هندوستان ته، بیا په جلال اباد کې معلم مقرر شوم، په دې موده کې زه سخت پرېشان وم او د پرېشانی اسباب مې ناجوړتیا، د تحصیل پرېښودل او د حیات په کارزار کې داخلېدل وو. په دې وخت کې زه د ژوندانه د یو سخت انقلاب په چپو کې روان وم. راغلم د لوارگي په یو کلي کې مې اویا تنو هلکانو ته لیک لوست زده کاوه. زه موفق شوم چې په درې میاشتو کې هلکان خواننده او په شپږو میاشتو کې یې خواننده او نویسنده کړم. زه تقریباً دوه نیم کاله په لوارگي کې وم. همدلته زما د شاعری، نویسنده گی او ادبیاتو مرموز ذوق انکشاف پیدا کړ. همدلته وم چې کوزده مې وکړه او له همدې ځایه د ۱۳۱۲ په اخره کې د کندهار د پښتو ادبي انجمن په عضویت مقرر شوم او لارم. د تعلیم په ضمن کې ما اردو ژبه زده کړې وه. لیک مې هم په کې کولای شو، تعلیم مې عربي کې و او په عربي مې ښه څه لیکلی شول.

پښتو مې خپله ژبه وه او له اوله څخه یې د چا د ښودنې ځنې ما د پښتو په لیک شروع کړې وه. څه ناڅه په انگرېزي هم پوهېدم، نو گویا ما ته د نویسنده گی زمينه تیاره وه. د شاعری ذوق په ما کې له وړوکیني څخه

و. د ورکوټوالي څخه په ما کې د یو نامعلوم تحیر، تجسس او لیون ماده پرته وه.

زما یاد دي چې زه وړوکی وم او چېرته لرې د خپلوانو په یو کور کې اوسېدم، هلته یوه ښځه وه چې به تل زه په دې خبره رټلم چې: ((ته - څومره ډېرې پوښتنې کوي؟)) زه اوس پوهېږم چې دا زما د فطرت تقاضا وه، بروز کول یې غوښتل.

حاصل دا چې په تمام عمر کې زما دا خاصیت و چې هر شي ته به مې په یوه بېله نگاه کتل، تخمونه به مې کرل او زر زر به مې راسپړل چې وگورم دا څنگه جوړ شوي دي؟ ټوپک سپړلو او لیدلو ته به لېواله وم چې وگورم ډز څنگه کېږي؟ کارتوس څنگه لوېږي؟ کوټکه څنگه ښکته پورته کېږي؟ او داسې نور... د گاډي ټپسن ته به چې لارم خلکو به نور څه کول. ما نه به ملگري لارل، مگر زه به د انجن په تماشه نه مړېدم، ولاړ به وم، کتل به مې چې یوه پرزه په بلې څه تعلق لري؟ څنگه حرکت کوي؟ او څه رنگ دا دروند بار کش کوي؟ دغسې به زه کایناتو او د هنې نظام ته هم ملتفت کېدم. د حیات شاوخوا او د اجتماع ادارې ته هغه وخت زما فکر پیدا شو چې د اخبارونو سره اشنا شوم. دغه وخت د قومیت، ملیت او په اخره کې د انسانیت معناگانو ته ملتفت شوم او هغه حیرت او تحیر چې په ما کې طبیعي پروت و، اوس ورسره درد او خوږ هم ملگری شو. (دا درد مجمل و او زه یې په تفسیر قادر نه وم، خو هغه وخت چې ما د (اقبال) اثار ولوستل، زما د زړه د مبهم درد ترجماني یې راته څه وکړه. زما لومړنی نظم چې په (اتحاد مشرقي) کې نشر شوی دی، (شه بیدار پښتونه!) نومېږي، زما پرمبې نثر چې هغه هم په اتحاد مشرقي کې نشر شوی دی، له اردو څخه یوه ترجمه ده چې د کار او صحت په متعلق ده...))

(۲: ۲۹۴)

دا و د خادم صیب د لیکوالۍ د پیل سریزه. خادم صیب د خپلې لیکوالۍ له پیله بیا د خپل ژوند تر پایه له دې مسلک سره ملگری پاتې شو او د خپل عمر تر وروستني بریده یې دا مسلک وپاله. خادم صیب نږدې پنځوس کاله په منظم او متواتر ډول لیکوالي وکړه او په دې بهیر کې یې په لسگونو علمي، څېړنیز او ادبي اثار خپلې ټولنې ته وړاندې کړل چې دده د اثارو په بحث کې به پرې تفصیلي بحث وشي.

۴- دندې:

د استاد خادم د رسمي او نارسمي دندو په باب خپله استاد خادم او ځینو نورو لیکوالو پوره څرگندونې کړې دي. ښاغلي لال پاچا ازمون چې د استاد خادم منظوم کلیات یې راټول او چاپ کړي دي، په دې اثر کې یې د استاد خادم پر نورې پېژندگلۍ سربېره د هغه دندې هم معرفي کړي دي. د هغه په وینا:

((استاد خادم د خپل ژوند په بهیر کې هیله لرله چې د دودیزو علومو یو کتاب هم ترې نالوستی پاتې نه شي. زده کړه وکړي، خو د ژوند تنگلاسیو او بې وسیو دده د ارمانونو مخه ونیوله او دی یې د خپلو هیلو بریا ته پرې نښود. دی په خپله وایي: ((ما پنځلس کاله سفر وکړ. زیات د طبیعت د ناسازی او لږ د دې جهته چې زما تحصیل تر یوه حده ورسېد، نو زه لا تراوسه یې ږیرې او هلک وم چې د تدریس مقام ماته په لاس نه شو راتللی، نو ناعلاجې مې په نوکړۍ شروع وکړه او په جلال آباد کې د ابتدایي مکتب معلم شوم. خو موده پس ورپسې د رشديې تعلیمونه هم راکړی شو، مگر په دې وختو کې زه ناسازه وم.))

خو په یو بل ځای کې لیکي چې: ((اول وار زه په ۱۳۰۴ش کې په کاهه کې د ابتدایي مکتب معلم مقرر شوم.))

خیر د ده د دندې لومړنی بنسټ همدا د ښوونې سپېڅلې دنده وه او له څرگندونو یې داسې ښکاري چې لومړی ځل په خپل پلرني ټاټوبي (کامه) کې پر ښوونه بوختېږي. یو څه مهال یې رنځ د هندوستان پر طبیبانو گرځوي. له هغه ځایه چې راستنېږي، نو بیا په جلال اباد کې ښوونکی ټاکل کېږي.

داسې پوه شخصیتونه غواړي چې د ژوند تر پایه زده کړه وکړي. خو د مهال د تنګلاسی او بې وسی له لاسه یې د زړه هیله نه خړوبېږي. خادم صاحب چې هم د زمانې تنګلاسی او بې وسی زده کړې ته نه پرېږدي، نو لاس کاروبار ته اچوي. پرېشانی او د زمانې د ناخوالو رنځورتیا دی دې فکر ته هم نه پرېږدي چې په کاروبار کې کومه لاره ونیسي: ((... زه د ژوندانه د یو سخت انقلاب په چپو کې روان وم. ما د ځان لپاره کوم مسلک نه و خوښ کړی چې په هغې مشغول شوی وای. د تعلیم له دایرې راوتلی وم یا په بل عبارت د خپلې یوې خوږې او د زړه پورې معشوقې نه په ناچارۍ بېل شوی وم، په تیاره شپه کې روان وم. لاره رانه ورکه وه او نه پوهېدم چې چېرته لاړ شم؟

خیر کوم وخت چې اعليحضرت نادرشاه شهید په خپل جلوس د پښتنو تاج ته زینت ورکړ، نو زه د معالجې په نیت پېښور ته لاړم. په هغه حوزه کې د کوهاته پورې وگرځېدم او بیا راغلم د لوارګي په یو کلي کې مې اویا تنو هلکانو ته لیک و لوست زده کاوه. زه موفق شوم چې په درې میاشتو کې هلک خواننده او شپږو میاشتو کې یې خواننده او نویسنده کړم... زه تقریباً دوه نیم کاله په لوارګي کې وم. همدلته زما د شاعرۍ، نویسندهګۍ او ادبیاتو مرموز ذوق انکشاف پیدا کړ. همدلته وم چې کوزده مې وکړه او له همدې ځایه د ۱۳۱۲ په اخره کې د کندهار د پښتو ادبي انجمن په عضویت مقرر شوم او لاړم.))

خادم صاحب د خپل هڅاند ذهن، پوهې او فکر له برکته د لوارگي تر جوماته پاتې نه شو. پر (۲۴/۱۱/۱۳۱۱) نېټه کندهار ته ځي او هلته پر (۱۳۱۲ل) کال د کندهار په ادبي انجمن کې مقررېږي. کله چې دغه انجمن پر (۲۵/۵/۱۳۱۴) نېټه کابل ته راکډه کېږي، تر یو مهاله د پوهنې په وزارت پورې تړل کېږي او تر هغه وروسته پر (۱۳۱۵ل) کال، کابل انجمن د پښتو پر انجمن گډېږي او بیا وروسته پر (۱۳۱۶ل) کال (پښتو ټولنه) رامنځته کېږي، ددې ټولني خپرونه (زېږۍ) د درې میاشتو لپاره ده ته سپارله کېږي. پر (۱۳۱۸ل) کال په همدې ټولنه کې د تالیف او ژباړې څانگې مشر ټاکل کېږي. د خادم وړتیا ورو ورو دی خپل مقام ته رسوي. د (۱۳۲۰ل) کال د زمري پر لومړۍ نېټه د پښتو ټولني عمومي مرستیال ټاکل کېږي. پر (۱۳۲۱ل) د اتحاد مشرقي مدیر او پر (۱۳۲۴ل) د دایرةالمعارف د ژباړې مدیر په توگه دنده پرمخ بیايي. خو پر (۱۳۲۵ل) له مطبوعاتي بهیره د تعاوني ډیپو د پلټنو مدیریت ته کډه وړي او هلته د یادې څانگې د لوی مدیر په توگه گومارل کېږي. له دغه ځایه یې بیا سر په هرات لگي. خو پر (۱۳۲۹ل) کال بېرته خپل مسلک ته راځي او د کندهار د (طلوع افغان) د مدیر په توگه گومارل کېږي. شاوخوا یو کال دغلته دنده ترسره کوي. پر (۱۳۳۰ل) کال د (کابل) مجلې چلوونکي ټاکل کېږي. یو کال دغه دنده پرمخ بیايي، خو بیا پر (۱۳۳۱ل) کال له مطبوعاتي بهیره د سروبي برېښنا فابریکې کوپراتیف مدیریت ته کډه وړي او د مدیر په توگه گومارل کېږي. تر یو کلن مدیریته وروسته پر (۱۳۳۲ل) کال د (اصلاح) ورځپاڼې د مدیر په توگه راځي. تر دغې دندې وروسته څو کاله د کورسونو مدیر (د پښتو تدریساتو مدیریت) او د (زېږي) چلوونکي پاتې کېږي. پر (۱۳۳۵ل) کال چې پښتو ټولنه له مدیریته ریاست ته لوړېږي، استاد الفت یې د مشر په توگه گومارل کېږي. د پښتو

تدریساتو لوی مدیریت د زېږي له جریدې سره پښتو ټولنې پورې تړل کېږي. دا مهال د پښتو ټولنې غړيو ته د علمي درجو لایحه منظورېږي، نو کره او پاخه لیکوال ورته رامنځه کوي. دا مهال استاد خادم د پښتو ټولنې غړی ټاکل کېږي، د علمي درجو پر بنسټ دی او استاد الفت د (څېړنوال) په علمي درجو ومنل شول. پر (۱۳۴۱ل) کال چې په پښتو ټولنه کې ادلون بدلون راغی، نو استاد خادم ته دندې خوند نه ورکاوه. کرار پر کور کېناست. یو کال یې په کور کې له ماموریته وزگار وخت پر لیکنو تېر کړ. خو د (۱۳۴۲ل) کال په لومړیو میاشتو کې د رییس په بست کې د (هېواد) ورځپاڼې د مسوول مدیر په توګه وټاکل شو. تر (۱۳۴۴ل) کاله پورې ددې ورځپاڼې مشر و. پر (۱۳۴۴ل) کال د مشرانو جرګې لپاره د انتصابي سناتور په توګه د ملت خدمت ته ټاکل کېږي، چې ددې دورې تر پای ته رسېدو وروسته یې بیا بله رسمي دنده وانه خيسته. استاد بختانی خدمتګار لیکي چې: ((استاد سره له پخوا نه دا شوق و چې د ملي شورا غړی (وکیل) دې شي. د ولسي جرګې د وکالت د اتمې دورې لپاره یې ځان په کامه کې کاندید کړی و. مګر د بې علمۍ د عمومیت، د حاکمه طبقاتو د زیاتو مداخلو او په انتخاباتو کې د زیاتو پیسو د لګولو په وجه، خلکو ونه شوای کولای چې خپل خادمان انتخاب کړي. استاد خپله ناکامي ولیده (د زړه درد) یې داسې څرګند کړ:

د پښتون په غلامۍ مې زړه خوږېږي
د خپل قام په بدنامۍ مې زړه خوږېږي
غیرتې پښتون غلام د بل غلام دی
د فلک په بې راسۍ مې زړه خوږېږي
یارد یار جېبو ته ګوري دی سلګۍ کا
ددې مینې په خامۍ مې زړه خوږېږي

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

نه د ځان او نه د قام شولې خادمه
ستا په داسې ناکامۍ مې زړه خوږېږي.

یو بل ځل یې بیا وغوښتل چې ځان کانديد کړي. مگر د بريالیتوب
لپاره یې روگودر ونه لید او پاته شو... [۱۲: ۱۲-۱۶]

پر یادو دندو سربېره استاد خادم د کابل پوهنتون د ادبیاتو
پوهنځي د استاد په توگه دنده هم ترسره کړې ده او هلته یې د هېواد
سلگونه اولادونه په ښه ډول روزلي دي. دغه راز لکه څنگه چې یادونه
وشوه استاد خادم د مشرانو جرگې د انتصابي سناتور په توگه هم خپله
ملي دنده، مسولیت او رسالت په ښه ډول ترسره کړی دی.

۵- اثار:

استاد خادم دوه اويا (۲۲) کاله په دې دنیا کې تېر کړل، ژوند یې
که له یوې خوا له ستړیاوو او کړاوونو ډک و، نو لاسته راوړنې او بریاوې
یې هم کمې نه وې، په تېره بیا په ادبي او علمي ډگر کې. استاد خادم
نږدې (۵۰) کاله په متواتر او منظم ډول لیکوالي وکړه او ټولنې ته یې
تلیپاتي اثار وړاندې کړل.

استاد خادم په دې نیمه پېړۍ کې په لسگونو، علمي، ادبي او
تاریخي اثار ولیکل، چې مجموعي شمېر یې د خادم صیب د لور
(ډاکټرې ثریا خادم) په وینا تر (۷۰) بېلابېلو عنوانونو اوږي. (نبوغ او
عبقريت، د ډاکټرې ثریا خادم یادونه او مننه). دی د همدې اثارو له کبله
په ټولنه کې د یوه څېړونکي، شاعر، کره کتونکي، ژورنالېست، عالم او
استاد په توگه مطرح شو. د استاد د اثارو یوه برخه دده د ژوند پرمهال او

ځینې یې تر ژوندون وروسته چاپ شول، ځینې یې لا اوس هم ناچاپ پاتې او یو شمېر یې ان له منځه تللي دي.

د استاد په اثارو کې منظوم او منثور دواړه شامل دي چې د هرې برخې څېړنه یې جلا بحث ته اړتیا لري.

موږ به ددې اثر په درېیمه برخه کې هغه په تفصیلي ډول وڅېړو، خو دلته یې یوازې نومونه اخلو:

((معلم د پښتو، پښتو کلی: ۱-۴ ټوکونه، د کوچنیانو اخلاقي پالنه، نوی ژوندون، پښتونولي، بایزید روشن، د شریف سرگذشت، د مرغلرو امبل، څاروان، خیالي دنیا، نبوغ او عبقریت، نوې رڼا، د پښتو نښي لیکوال، د پښتو د تاریخ یوه زړه پانه، د خوشال او رحمان موازنه، مکارم الاخلاق، پښتانه شعرا، پارسیان څوک وو؟ په تذکره الاولیا تبصره، کوشانیان څوک وو؟، د بابا نصیحت، سید کمال او بیوجانه، د پښتو پتی، لوی اصحابان، نښلیزم او انتر نښلیزم، افغاني حکومت، د پښتو نثر تاریخي تطورات او دنثر لیکونکو تذکره، معیاري پښتو، لرغوني پښتانه قومونه، پښتو قرائت د دویم ټولګي لپاره، پښتو قرائت د درېیم ټولګي لپاره، د پښتونخوا قیصې، مکالمات، غریزه حب خیر، سورگل، کانفرانسونه، کره پښتو، پښتو زده کړه، نصوص الحکم، د پښتو شاعري، پښتو په عربي لیکدود، پښتني پور، پېړۍ او پښتانه، د پښتنو قامولي، غوره سندرې، د پښتو مشاعرې، اینده پښتنو ته، د تنقید حق، ساتلې خزانې، د پښتو ولسي ادب، د ادبي نثرونو مجموعه، د داستانونو مجموعه، مجلسي شاعران)) (محمد اسمعیل یون، د ادبیاتو پوهنځي پښتو کتابښود، یون کلتوري یون، ۱۳۸۸ ال کال، ۴۰-۴۲ مخونه)، د خوشال دستارنامې ته یوه کتنه، د پتې خزانې په باب توضیحات، شعر و ادب، د پښتون سټه او څانګې، اسماني غږ، د سیاسي

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

لیکنو ټولګه، د علمي لیکنو ټولګه، د ژورنالېستیکو لیکنو ټولګه، د دري لیکنو ټولګه، پښتو موسیقي، ((او نور ...

پر یادو کتابونو سربېره دانش کتابتون، د استاد خادم منظوم کلیات (خادم باد سبا یم) او علومو اکاډمۍ منثور کلیات (رڼه چینه) چې د یادو منظومو او منثور اثارو یوه درنه برخه په کې خوندي شوې، هم چاپ کړي. په دې ډول هغه کمۍ چې د استاد خادم د چاپي اثارو د کموالي له امله احساسېده، تر یوه حده رفع شوی دی.

څرنگه چې د استاد د اثارو پېژندنې ته مو په بله برخه کې ځانګړی ځای ورکړی، نو ځکه د تکرار د مخنیوي په خاطر دلته د هغو له سپړنې او یادونې تېرېږو او اوس یې پر سیاسي فکر او هڅو هم لنډه رڼا اچوو:

۶- سیاسي فکر، ژوند او هڅې:

ځینې کسان انسان یو سیاسي موجود ګڼي، وایي سیاست له ټولنیز چاپېریال څخه الهام اخلي، هر څه چې په ټولنه کې وي، په سیاست کې څرګندېږي، ټولنیز ژوند او سیاست دواړه بیا پر هنر هم مستقیم تاثیر لري. پښتانه لیکوال چې اکثره په جبري سیاست کې راګیر شوي، همدا ټولنیز تصویر یې په کلام کې څرګندېږي. استاد خادم هم د ټولنې د یوه حساس لیکوال په توګه په جبري او اختیاري ډول سیاست ته داخل شوی. خادم پر ټولنیزو ناخوالو نیوکه کوي او دا د سمون یوه لاره ګڼي، استاد که له یوې خوا پر نورو نیوکه خپل حق ګڼي. پر ځان هم د نورو نیوکه د هغوی حق ګڼي. هغه په دې باب وایي: ((په ژوندانه کې هېڅوک له انتقاده نه دي خلاص، هغه انتقادونه چې په ما یې خلک کوي دادي:

وايي: ((نه منونکی سړی دی)) دا انتقاد به په ما باندې زما والدې هم هر وخت کاوه مګر زما جواب به دا و چې: ((که زه منونکی وای خو زه

به هم د نورو خلکو غوندې وای. په ورکوټوالي کې به مې د مور سره تل په دې جنگ و. دې به ویل: ((خلک داسې کوي او ته داسې)) ما به ویل چې ((خلک راته مه یادوه خلک خو هر څه کوي.)) استاد محمد صدیق روحي هم په خپله یوه لیکنه کې د ټولني د سمون او همدارنگه د استاد خادم دیوه ټولنیز اندود په توگه پورتنیو انتقادونو ته اشاره کړې ده. دغه راز د استاد عبدالروف بېنوا هم دې ډول نیوکو ته نغوته کړې ده.

بناغلی لال پاچا ازمون چې د استاد خادم د سیاسي ژوند په باب یې یوه تحلیلي لیکنه کړې او په (خادم باد سبا یم) اثر کې یې چاپ کړې ده، د خلکو د نیوکو په باب د استاد خادم د پورتنی ځواب په باب وایي:

[د استاد خادم ځواب په دې برخه کې یو منطق لري او هغه دا چې دی په خپله د یو فکر څښتن دی، د فکر څښتنان هڅه کوي چې خپله خبره وکړي، خپل منطق ووايي، د نورو خبرې که هم کوي، نو هغه لومړی له ځانه سره تحلیلوي، هضموي یې، د یو فکر په پایله کې یې له منطقي تسلسل او خپل نظر سره د وړاندې کولو هڅه کوي. یوازې حوالې نه ورکوي. داسې انسانان غواړي چې له خپله ځانه ورتیا ونښي.

استاد خادم یو بل ځای کې بیا خپل اصولي او منطقي دریځ، چې په هغه کې د ده علمي او عملي شخصیت څرگندېږي، داسې په گوته کوي: ((وایي ډېر بحث کوي او نه قانع کېږي. مگر ما مخکې ویلي دي چې په ورکوټوالي کې به هم زه خپلو خپلوانو په دې ترتیم چې: (څومره ډېرې پوښتنې کوي.) دا خبره زه نه شم فیصله کولای چې دا د خلکو قصور دی او که زما عیب؟

استادان به هم زما پوښتنو ته اریان وو. زه په خپله هم پر دې قانع یم چې بحث مې خوښ دی، مگر په اساسي او اصولي خبرو، نه مطلق

بحث. دغه وجه ده چې په عادي مجالسو کې زه اکثره غلی پاتې کېږم او خلک وايي ډېر ښه او ساکت سړی دی. زه د خلکو نه په دې شاکي یم چې ماته هېڅکله د پوره بحث موقع نه ده راکړی شوې چې ما في الضمير ښه واضح ووايم او هغه چې وروسته يې صداقت ښکاره کېږي، دوی پرې پوه کېږم.

هوښيار او د منطق خاوندان هڅه کوي چې پر يو څه ځان ښه پوه کړي. په پټو سترگو او کینو غوږونو یو څه ژر نه مني. ځان پرې قانع کوي او بیا يې منل هم له خپل تحليل او نظر سره وړاندې کوي. استاد خادم چې د فلسفي او منطقي نظرونو څښتن دی، نو د منطق پر خاوندانو د خپلې کمزورې او نامنطقه خبرې منل ناشونې خبره ده. استاد غواړي چې په بار بار پوښتنو یوه موضوع ځانته ښه څرگنده کړي. دغه څرگندتیا او په بار بار پوښتنې په ورته وخت کې دده د نظر او فکر څرگندونه هم کوي. دی په هغو مجلسونو کې چې هلته د فکر او نظر څرگندونه نه کېږي، غلی پاتې کېږي، خو په هغو مجلسونو کې چې پر منطق او فکر ولاړ دي، په هغوی کې دی د خپل نظر او فکر څرگندونه غواړي.

لکه څنگه چې استاد خادم په غونډو او مجلسونو کې د منطقي خبرو، فکر او نظر څرگندولو پلوی دی، همداسې دی غواړي چې هر انسان باید خپل نظر او فکر پرته له کوم خنډو ځنډه څرگند کړي. دا د هر انسان یو طبیعي حق بولي. ((وايي سرشوخه دی)) مگر دوستان مې وايي، ادبي شجاعت لري. په ورکوټوالي کې راته خلکو ویل چې: ((کلان کاری دی)). ولې په ازادۍ خو زه په خپله هم قایل یم او دا ځکه چې (د طمعي بار زما په ورمېر نه شته).

لوی خلک هېڅکله هم پر خپلو اورمېرونو دطمعې بار نه وړي. د داسې فکر څښتنانو ژوند پر واقعیت او حقیقت ولاړ وي. دوی د جرئت، پر خپل نفس د حاکمیت او مېړانې څښتنان وي او د ژوند ګاڼه هم اخلاقي جرئت ګڼي. د استاد خادم جرئت له استغنی زېږېدلی. پر لېمو کوزګوري باڼه او مړاوې وریځې نه مني. دی پر خپلې استغنی لېمو ته د غرور درس ورکوي او باڼه لکه پښتانه ګرځوي. د وېرې او ډار ساړه یې هم په زړه نه ننه وځي. نېغه خبره کوي: که وم که نه وم که نه وم. د داسې نظریې انسان چې هغه د ژوند شمله د تمې پښو ته ټیټه نه کړي، د هغوی ژوند له حقیقت سره وي او همداسې زېږې او نړې خبرې کوي.

داسې شخصیتونه چې د ژوند او شخصیت بنسټ یې پر استغنی، اخلاقي جرئت، منطق، فکر او نظر ولاړ وي، طبیعي خبره ده چې هغوی د یوې سیاسي ایډیالوژۍ او ټولنیزو اخلاقو خاوندان وي. د هغوی فکر د ځان د راڅرګندولو لپاره یو لوری نیسي. استاد خادم پر همدې بنسټ د خپل نظر څرګندولو لپاره څو نور ملګري پیدا کوي، له هغوی سره په ګډه د (افغان ملت) بنسټ ږدي. قلمي مبارزه پیلوي. د افغان ملت په جریده کې لیکنې خپروي، خو ((کله چې په دې ډله کې انشعاب راغی، یو شمېر کسان ترې بېل شول او د (ملت) په نامه یې بله جریده وایستله، استاد خادم هم خواشین شو، ډله یې پرې ښودله او د خپلو افکارو، نظریاتو او اثارو د خپرولو لپاره یې پر (۱۳۴۸ل) کال د (افغان ولس) په نامه خپله جریده راوايستله. ددې جریدې د امتیاز خاوند او چلوونکی په خپله استاد و. هغه غوښتل چې ددې جریدې په شاوخوا کې یوه ملي ډله جوړه کړي، خو ونه شو.))

استاد دغه جریده هم د مالي کمزورۍ او د حکومت د فشار له امله تر (یوولسو) ګڼو زیاته خپره نه شوه کړای.

استاد د وینس زلمیانو په ټولنیز حرکت کې چې زیاتره په کې فرهنگیان وو، د یو موسس او ولایتي مسوول په توګه پاتې شوی دی.]

(۱۲: ۳۲-۳۷)

د وینس زلمیانو د غورځنگ په باب ښاغلي محمد عالم بڅرکي یو کتاب لیکلی ، د دې کتاب نوم دی: (وینس ځلمیان د افغانستان یو سیاسي تحریک). په دې اثر کې راغلي دي:

[د(۱۳۲۷ل) کال د جوزا میاشتې پر اوومه نېټه د وینسو ځلمیانو د تدارک کمېسیون د لارښوونې له مخې د کندهار، ننگرهار او کابل یو شمېر ادبي او عرفاني ملګرو، لکه: عبدالرؤف بېنوا، فیض محمد انګار، نورمحمد تره کي، قیام الدین خادم، صدیق الله رښتین، گل پاچا الفت، نیک محمد پکتیاني، محمد ارسلان سلیمي، عبدالقدوس پرهېز، ابو الحسن هزاره، پاینده محمد روهيلي، محمد ولي ځلمي، عطا محمد شېرزي، محمد ظاهر تائب او ځینو نورو لیکوالانو او روښنفرانو د موسسې کنگرې غړو ته، چې شمېر یې (دوه ویشو) تنو ته رسېده، د دارالامان په افشارو کې د عبدالمجید زابلي د نوي تعمیر په یوه سالون کې د ماسپښین پر دوو بجو د وینسو ځلمیانو د ګوند جوړولو لپاره د بېلابېلو ولایتونو د استازو طرحې وړاندې شوې، چې یوه یې د عبدالروف بېنوا او نور محمد تره کي، بله یې د قیام الدین خادم او درېیمه یې د صدیق الله رښتین وه. لومړۍ یې مترقي او عصري، دویمې یې ملي او وطني، درېیمې یې مذهبي او کلتوري رنگ درلود. تر زیات بحث وروسته د ټولو طرحو د مهمو مادو په ګډون پر دغو لاندې ټکو دټولو موافقه راغله : د اسلام، مشروطه شاهي نظام او د پاچا د مقام درناوی، د دولت د دروګونو قواوو، لکه: اجرائیې، مقننې، قضایې تر منځ تفکیک او بېلوالی ، د هغوی د

حقوقو او صلاحیتونو ټاکل، د ازادو انتخاباتو پر اساس د رابلل شوي لويې جرگې له لارې د وخت له غوښتنو سره سم په اساسي قانون کې تعديلات او تغييرات راوستل، داساسي قانون پلي کول، د علم او معارف خپرېدل او پراختيا، د مطبوعاتو، د فکر او بيان د آزادۍ تضمينول، د هر ډول نژادي، ژبني او سيمه ييز تعصب او لورتيا غوښتنومخه نيول، د قانون په واسطه د افرادو د طبيعي او ټولنيزو حقوقو تامينول، د ظلم، رشوت، پټې سوداگرۍ (قاچاق) او بې عدالتيو پر وړاندې مبارزه کول، په ټولنيز ژوند کې له افراط او تفريط څخه ډډه کول، د تخنيک اوصنعت رواجول، په هېواد کې د هر چا لپاره د کار او تعليم د زميني برابرول، د کارگرو او بزگرو حقوق، اقتصادي او زراعتي اصلاحاتو ته پاملرنه، له موهوماتو او مزخرفاتو سره مجادله کول، د ملي ژبې (پښتو) او پښتونستان د ملي خپلواکۍ پر ننگه درېدل، د بشر د حقوقو د اعلاميې او نړيوالې سولې او سلم غوښتل او په عملي ډول يې تطبيقول او ځينې نور مهم مسایل د ددې غورځنگ اساسي هدفونه وو. بخرکي صاحب په پورته يادشوي کتاب کې ليکلي چي دوينځ خلميانو د غورځنگ لومړی مرام پر (۱۳۲۷) او دويم يي پر (۱۳۲۸ل) کال د زمري مياشتي پر (۲۷) نېټه تصويب شوی دی. ((وینځ خلميان دافغانستان يو سياسي تحریک)) د محمد عالم بخرکي له دې اثر څخه دخادم صاحب او د پښتو ادب د نورو ستورو د سياسي فعاليت په باب نور معلومات هم تر لاسه کېدلای شي. ارواښاد خادم د حقيقت له څرگندولو سره مينه لرله، تل يې هر څه په ډاگه ويل. خادم صاحب په زيات شمير ادبي او علمي محافلو کې برخه اخيستې ده او کله کله د دولت د اړونده ارگانونو له خوا په ستاينليکونو او ډاليو سره هم نازول شوی او ستاينه يې هم شوې ده. مرحوم خادم د فلسفي اند او علمي شخصيت څښتن و، هغه په رښتيني له خپل ولس سره مينه درلوده او

په ډېره خوښۍ یې د هغه خدمت کاوه. هغه د هر ډول مشکلاتو او سختیو په مقابل کېني د مقاومت، صبر او حوصلې لارښوونه کوله. استاد خادم نه یوازې د پښتو معاصرو ادبیاتو له هغو پنځو ستورونو څخه و، چې پښتو ادب او کلتور یې ځلولی، بلکې دی داسې یو وینس ځلمی هم و چې په ډېر جرئت او احساس یې د پښتو ادب او هېواد چوپړ کړی دی.

د استاد سیاسي مبارزې له ادبي مبارزې رنگ اخیستی و. د ادب له لارې یې سیاست ته مخه کړه. سیاست یې د ملي یووالي، خپلواکۍ، د پوهې دودولو، د ولس د ذهني او فکري کچې د لوړاوي، پرمختګ او قوم ته د رښتیني خدمت کولو لپاره د یوې وسیلې په توګه کاراوه. سیاست یې چل او فرېب، نه ګاڼه او نه یې هم د مادیاتو د ترلاسه کولو وسیله ګڼله. دده په فکر سیاستوال باید د ټولني د پرمختګ، سرلورې او سوکالی په فکر کې وي.

کله چې مور د (استاد خادم) ژوند ته په ټولیز ډول کتنه کوو، نو په لومړي ګام کې دی تر هر څه وړاندې مور ته د یوه لیکوال او شاعر په توګه انځورېږي، په داسې حال کې که په ځیرتیا سره ورته وګورو، نو د خادم صیب په ژوند، عمل او فکر کې چې کوم څه تر ټولو زیات مطرح دي، هغه دده سیاسي فکر او عمل دی. دده سیاسي فکر تر هر څه لومړی دده په کورني او ټولنیز چاپېریال کې څرګند شو، د روزگار سرگردانیو او تنګلاسیو د هغه سیاسي فکر لا پسې پوخ کړ، کله چې یې پر شعر او شاعرۍ پیل وکړ، نو لومړی شعر یې هم د سیاسي انګېزې له مخې وپنځوه.

(شه بیدار پښتونه!) دده لومړنی نظم دی چې په (اتحاد شرقي) کې خپور شوی. دا د استاد خادم د سیاسي او فکري بلوغ لومړي پړاوونه دي.

دده د فکر لومړۍ پرمختیایي پړاو هم له سیاسي فکره پیل شو، خو له یو ملي سیاسي فکر څخه، د ولسي جرگې ټاکنو ته د ځان نوماندول یې یوه بله عملي سیاسي پروسه وه. د مشرانو جرگې انتصابي غړیتوب هم د دې لړۍ یوه بله کړۍ وه، د ژوند په وروستیو کې د سیاسيونو له خوا قصداً او یا سهواً دده بندي کول بل سیاسي عمل و. د وخت چارواکو د ده د سیاسي افکارو او سیاسي حرکتونو له امله له ده څخه وېره لرله، نو ځکه خو یې دی د زندان تورو تیارو ته وردننه کړ. لنډه دا چې استاد خادم له کوچنیتوبه د یوه متحرک سیاسي انسان په توګه، سیاسي هڅې پیل کړې او دا هڅې یې بیا د ژوند تر پایه په فکر او عمل دواړو کې پاللې دي.

۷- کورني او بهرني سفرونه:

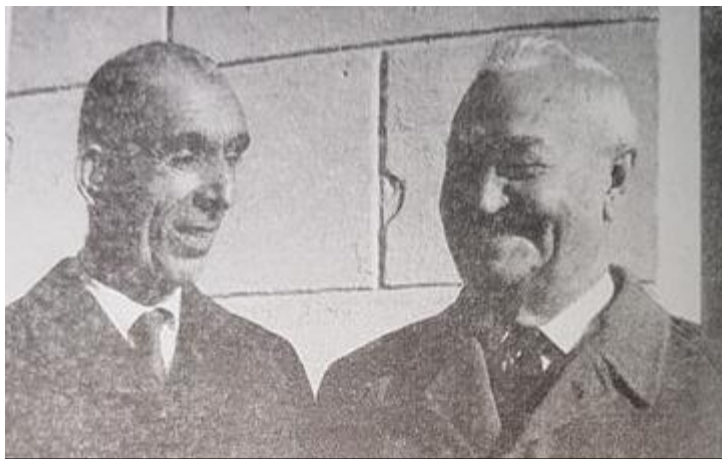
انسان یو ګرځنده موجود دی، د ژوند په اوږدو کې په جبري او اختیاري ډول سفرونو ته اړ کېږي. استاد خادم هم د خپل ژوند په اوږدو کې له دې ډول سفرونو سره مخ شوی دی.

خادم په کوچنیتوب او د ژوند په نورو پړاوونو کې د زده کړو لپاره له کوره لږ لږې (بودیالۍ) او له هغه ځایه یې د ننگرهار ځینو نورو سیمو؛ (لږه مورې، کنډي باغ، اګام، حصارک، سر شاهي، ارغچ، کیلغو، کابل، لواړګي، پېښور، مکهد، ډیلي، او لودیاني) ته سفرونه کړي دي.

د رسمي او نا رسمي دندو لپاره هم سفرونو ته اړ شوی دی، له (کامې) څخه د ننگرهار بېلابېلو سیمو، لواړګي، کندهار، کابل، هرات او ځینو نورو سیمو ته یې د رسمي دندې د سرته رسولو لپاره سفرونه کړي او وروسته یې بیا د ژوند زیاته برخه ان تر مړینې پورې د خپل ژوند ټول سفر په کابل کې بشپړ کړی دی. کابل کې د استوګنې پر مهال یې، پاکستان، هند، د پخواني شوروي جمهوریتونو؛ ترکمنستان، ازبکستان او

نیمه پېری یون / د خادم نړی لید

روسیې ته هم سفرونه کړي دي. چین هېواد ته یې هم رسمي سفر کړی او دغه راز ځینو نورو هېوادونو ته. له هېواده بهر د استاد خادم سفرونه په رسمي بڼه وو او یو لړ کلتوري او علمي سفرونه گڼل کېدل. ده په دې سفرونو کې په ښه ډول د خپل هېواد استازولي کړې او د خپل هېواد یو رښتینی او واقعي تصویر یې د هغو هېوادونو علمي او کلتوري ټولنو او

(استاد خادم په عشق اباد کې د ترکمنستان له نامتو لیکوال کرابایوف سره، ۱۳۴۴ کال، لړم)

موثرو شخصیتونو ته وړاندې کړی دی. د خادم صیب علمي استدلال او د منطق د جاذبې قوه د کورنیو او بهرنیو لیکوالو د پام وړ گرځېدلې او له هغې څخه اغېزمن شوي دي.

۸- کورنی او ټولنیز ژوند:

سره له دې چې استاد قیام الدین خادم اساساً په یوه دیني او مذهبي کورنۍ کې زېږېدلې او رالوی شوی و او د دې ترڅنګ یې د

افغاني ټولني د كليوالي چاپېريال په سختو کلتوري چوکاټونو او بندېزونو کې ژوند کړی و، خو دې سره سره بيا هم ده، د فردي خپلواکۍ، فکري ازادۍ او په ټولنه کې د نجونو پر تعليم ټينگار کاوه. خادم صيب (نهه) اولادونه درلودل: (روشان خادم، يما خادم، همایون خادم او بشير خادم يې زامن وو، تورپيکۍ خادم، ثريا خادم، زهرا خادم، مکۍ خادم او زېبا خادم يې لونيې دي).

ده پر خپلو ټولو اولادونو د خپل وخت مروجو علوم زده کړل، په تېره بيا پر خپلو لونو. پر ټولنه باندي د حاکم اغزن چاپېريال خيال يې ونه ساته. کله چې په راډيو افغانستان کې د پښتو ويندويۍ لپاره ويندويانې نه وې او چا نطاقۍ ته زړه نه ښه کاوه، نو ده يې خپلې لونيې وهڅولې چې د وياندويۍ چارو ته زړه ښه کړي او دا کار هغه مهال د ټولني له عام اغزن چاپېريال سره په ټکر کې و. خو خادم صيب دا لاره خلاصه کړه. خادم لکه څنگه چې د يوه پلار له شان سره مناسب ښکاري، خپل اولادونه يې په مينه وروزل، په ټولنيز ژوندانه کې د هغه د ژبې د صراحت او مستقيم بيان له امله يو شمېر اشخاص له هغه څخه ډېر خوښ نه وو او ځينو يې نبوغ او لياقت سره هم خپل حسد درلود، خو خادم صيب هم کورني او هم خپل ټولنيز ملي مسوليتونه په ښه ډول ترسره کړل.

۹- د ژوند وروستي کلونه، بند او مړينه:

[استاد خادم وروستي کلونه له فکر، خيال او ليک سره په بوختيا تېر کړل. له هغه مهاله چې ده رسمي دنده پرېښې، نو بيا يې هم وخت وزگار نه دی پرېښی. د وخت پر اوږو يې د ژوند داسې بارونه وږي چې نن يې موږ له معنوي فيضه برخمن يو. ده په تېر عمر دومره ثمر راپرېښی

چې نن زموږ د مانا مانۍ پرې رنگینه او شتمنه ده. لوی خلک تر هغه مهاله چې سترگې یې د ژوند په خولی کې غړولې وي. د قام او ملت د سرلورۍ لپاره کار کوي. د ژوند هره شېبه یو ښه فرصت گڼي. په هر سهار کې د سترگو په پرانیسته نوی زېږي، نوی ژوند مومي او نوی فکر کوي. استاد خادم پر همدې بنسټ ځان بوخت کړی. د ژوند د نهیلیو وره ته یې په نوي فکر ځواب ویلی، بېرته ماشوم شوی، له خیال سره یې ځان بوخت کړی او پر پستو وږمو یې د ناز په خوب ویدې غونچې راوینې کړي. ځکه خو دا بیت یې د ژوند پر وره ولیکه:

د ناز په خوب ویدې غونچې ورو ورو راوینومه

خادم باد د سبا یم که وم که نه وم نه وم

استاد بختانی د ده د ژوند وروستیو کلونو یو انځور کارې، چې په هغه کې ددغه لوی انسان او د ملت خادم څېره له ورايه ځلېږي: ((پر استاد خادم باندې وړې تې راتلې او شلېدلې، مگر لویه تبه یې د ژوند تریایه پورې ونه شلېدله. هغه د پښتنو د یووالي، ترقۍ او انکشاف غم و، چې دده په زړه کې یې ځای نیولی و.

هغه د ژوند وروستي کلونه بې کاره او ظاهراً آرام تېرول، مگر چا چې ورسره ناسته ولاړه درلوده او زړه ته یې غوږ نږدې کړی و، په هر نفس کې یې د پښتون پښتون آواز، د پښتو پښتو ښکالو، د پښتونولۍ فریاد او د افغان افغان آه و فغان اورېده. په دې کلونو کې به هغه د پښتنو د اصل نسب، تاریخ، روایاتو او عنعنو په باره کې فکر، مطالعه او لیکنه کوله. له ورځنیو سیاسیاتو نه گوښی د ملي فرهنګي سیاست پر بنیادونو یې فکر او کار کاوه. په ځینو ادبي تحقیقي سیمینارونو کې یې برخه اخیستله. مقالې به یې لیکلې او اورولې. د خپل فکر او طرز اړم و. ده د بايزيد روشن په

بین المللي سیمینار کې د روښانیانو مبارزې شرح کړې. د پښتو څېړنو د بین المللي مرکز د تاسیس په بین المللي سیمینار کې یې د پښتو د چاپ شویو اثارو په سیمینار کې د متلونو په رڼا کې د پښتنو حیاتي فلسفه څرگنده کړه او داسې نور.

دی به کله روغ او کله ناروغ و، کله به په کور و کله په صحرا، کله به په کابل یا ننگرهار کې و او کله به یې پېښور ته هم سر ښکاره کاوه. مگر په هر حال کې به د افغاني ثقافت غم ورسره و او له دې خدمته نه وزگارېده.)) (۲۹: ۸۲-۸۳)

استاد د خپل ژوند په بهیر کې د زندان تورې تمبې هم لیدلي دي. د (۱۳۵۷ل) کال په لومړۍ نیمايي کې دی هم د زندان تورو خونو ته نوښتل شو او ډېرې سختې پرې تحمل شوي، خو استاد د خپل منطق او پوهې پر بنسټ داسې څوک نه لیده چې له ده څخه دې تحقیق

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

وکړي. سخته یې پرځان منلې وه، خو د هغو کسانو چې تر ده یې علمي سويه ټیټه وه، پوښتنو ته لیکلې او شفاهي ځواب نه وایه. دده په خوله دغه یوه نره خبره وه: ((زه ددې وطن لیکوال او د خلکو خادم یم. زه هر چاته تحقیق نه شم ورکولی. بالاخره دا خبرې پاس ورسېدې. تر شل پنځه ویشت ورځو بند نه وروسته خوشې شو.))

خو د بند په موده کې استاد ته د زیاتو شکنجو له امله د هغه لاسونه او پښې فلج شوي وو.

د مانا دغه غر، پر پښتنو باندې د الله (ج) دغه لویه لورینه تر (۷۲) کلن ژوندانه وروسته د (۱۳۵۸ ل) کال د وږي پر پنځمه نېټه د دوشنبې پر ورځ چې د (۱۳۹۹ هـ ق) د شوال المکرم له پنځمې او د (۱۹۷۹ م) د اگست له (۲۱) مې سره سمون خوري، راوړېد او په علي اباد روغتون کې یې د ابدې ژوند جام پر سر راواړاوه.

دغه لویه هستي د همغې ورځې پر سبا په خپلې پلرنۍ هدیره (زرشوی- کامه) کې خاورو ته وسپارل شوه. پر گور یې قلموال او د سیمې ولسي خلک راټول شول. مړینه یې د یو فقیر انسان په شان وه. [(۴۱-۱۲:۳۸)

۱۰- یادونه او نمانځنه:

استاد قیام الدین خادم د افغانستان یو لوی عالم، لیکوال، شاعر او د فلسفي فکر خاوند شخصیت و، دده د خپل لیاقت او استحقاق په انډول نه د ژوند او نه د ده تر ژوند وروسته چا د ده یادونه او نمانځنه کړې ده، البته څه یادونې او نمانځنې شوي، خو نه هغومره چې د ده له شان سره مناسبې وای. ده د خپل ژوند پر مهال د خپل لیاقت په زور څو ځله

جایزې اخیستي، د وزیر محمد گل خان مومند له خوا ورته په یوه مسابقه کې یوه جایزه ورکړل شوه، پر (۱۳۴۶ل) کال استاد خادم د استقلال جایزه واخیسته، دا جایزه ده ته (د شریف سرگذشت) دا اثر د ژباړې له امله ورکړی شوې ده.

دغه راز څو نورې جایزې چې د ده آثارو په بېلابېلو وختونو کې گټلې دي. خو دا ټولې ویاړنې او ستاینې د ده د لیاقت او کفایت په انډول کمې وې، کله چې خادم صیب له دې نړۍ څخه وکوچېد، بیا هم د هغه له شان او استحقاق سره سم د هغه یادونه و نمانځنه، نه ده شوې. استاد بختاني خدمتگار چې د خادم صیب له ډېرو نږدې مینوالو او لېوالو څخه دی، په دې باب په یوه ځانگړې لیکنه کې خپله خواشینی څرگنده کړې ده: ((څومره چې یې حق دی او څومره چې بنایي، هومره د استاد خادم یادونه او نمانځنه چا نه ده کړې. په ډېره محدوده توگه یې دا لاندې یادونې او نمانځنې شوې دي:

۱- پر (۱۳۶۰ل) کال د (امیر علي شیر نوایي) د ژوندانه او اثارو د څېړلو لسیزه پیل شوه. په دې مناسبت د علومو اکاډمۍ له خوا د اوو پښتو مقالو یوه مجموعه هم خپره شوه. د یوې مقالې عنوان (مکارم الاخلاق) دی. ددې مقالې په لومړي سر کې د (خواند میر، مکارم الاخلاق) معرفي شوی دی چې هغه د (میر علي شیرنوایي) د اخلاقو په باره کې یو کتاب دی. بیا د (مکارم الاخلاق) له نوم څخه په استفادې سره پښتو (مکارم الاخلاق) چې د استاد خادم ترجمه ده، ښودل شوی او بیا په خپله د استاد خادم لنډه بیوگرافي او بیلېو گرافي ښودل شوې ده. په دې مقاله کې د استاد خادم د ژوندانه په باره کې گټور معلومات وړاندې شوي دي. دې مقالې سره د هغه لیکوال (ښاغلي زلمي هېوادمل)، خپل نوم نه دی چاپ کړی.

۲- په همدې کال کې زه د ((هېواد)) ورځپاڼې چلوونکې وم، د استاد خادم د دویم تلین پر ورځ، د (۱۳۶۰ل) کال د سنبلې پر پنځمه په (هېواد) ورځپاڼه کې مې ددې ورځپاڼې د یو پخواني حقدار مسول مدیر (استاد خادم) په باره کې یو لړ مطالب خپاره کړل. په دې کې د (یاد استاد گرامی) او (د استاد خادم د شوروي پوهانو په نظر کې) د سرمحقق معتمد شینواري څېړنه، (زموږ خادم) د نصرالله حافظ شعر، د استاد خادم شپږ پارچې شعرونه او نثرونه او داستان، د نوموړي استاد (افغاني ترانه) د هغه په خپل خط او عکسونه چاپ شول. زه په دې کار اوس ویاړم او ورسره د هغو ملگرو په درک تاسف کوم چې په تعصب او تنگ نظری یې زه په دې کار ورتلیم.

۳- پر (۱۳۶۵ل) کال د قومونو او قبایلو وزارت د نشراتو او فرهنګي چارو د ریاست له خوا د استاد خادم نمانځنې لپاره یو ادبي محفل جوړ شو، په هغه کې ما وینا وکړه، مشاعره وشوه او د استاد خادم شعرونه هم واورول شول. زما وینا بیا د (استاد قیام الدین خادم) تر عنوان لاندې د نوموړي وزارت د (ملیت های برادر) په مجله کې، د استاد خادم له پورتیت سره چاپ شوه.

۴- زه د ژورنالېستانو له اتحادیې څخه مننه کوم چې د ژورنالېستانو د معرفی په لړ کې یې د استاد خادم د پېژندنې کار ماته سپارلی دی. ما د وخت او وسایلو له محدودیت سره دا لیکنه وکړه. زه اعتراف کوم چې زما دا کار ډېر مختصر، محدود او نیمګړی دی. د استاد خادم حق تر دې زیات او کارونه یې ډېر دي چې پراخې اکاډمیکې څېړنې غواړي. د هغه چاپي نایاب او ناچاپ اثار هم باید ولټول شي، د وټاکل شي او وڅېړل شي او د چاپ او نشر ډګر ته راووځي.)) (۲۹: ۹۰-۹۱)

استاد خدمتگار خپله پورتنۍ گيله او اندېښنه تر (۱۳۶۸ل) کال وړاندې کړې وه. تر هغه وروسته بیا پر (۱۳۶۸ل) کال د افغانستان د ژورنالېستانو ټولنې د استاد خادم د لسم تلین په درناوي د سرمحقق عبدالله بختاني له خوا د استاد خادم په باب لیکل شوی اثر (د ملي ادب او ژورنالېزم خادم) اثر هم چاپ کړ او دا اثر بیا پر (۱۳۶۸) او (۱۳۸۷ل) کال دویم او درېیم ځل هم چاپ شو.

په اویایمو کلونو کې په کابل کې سخت جنگونه پیل شول، د ټول هېواد حالات کړکېچن شول، دا مهال په کابل کې د فرهنګي غونډو او سیمینارونو جوړول ناشوني شول، خو پر (۱۳۷۳ل) کال په جلال اباد ښار کې د (ننګرهار فرهنګي ټولنې) له خوا د استاد خادم پر ژوند او اثارو یو ورځنی علمي سیمینار جوړ شو، چې د سیمې بېلابېلو لیکوالو په کې د استاد خادم پر ژوند او اثارو خبرې وکړې او خپلې لیکلې مقالې یې واورولې. دغه راز بیا هم، په همدې جلال اباد ښار کې پر (۱۳۸۸ل) کال (د ننګرهار ولایت د مقام په مرسته د ختیزې سیمې د لیکوالو او ژورنالېستانو د خپلواکې ټولنې) له خوا د استاد خادم د (۳۰م) تلین په مناسبت یو علمي سیمینار جوړ شو، چې په هغه کې د ختیزې سیمې پر لیکوالو سربېره له کابل او د هېواد له نورو سیمو څخه گڼو لیکوالو گډون کړی و او د استاد خادم پر ژوند او اثارو یې خپلې لیکنې او ویناوې واورولې. تر هغه وروسته بیا پر (۲۰۱۴م) کال په اکتوبر کې د (خښۍ کلتوري ټولنې) له خوا د کابل په (میتودیک) دفتر کې د استاد خادم د (۳۴) تلین په یاد علمي غونډه جوړه شوه. په غونډه کې زیات شمېر لیکوالو گډون کړی و. په دې غونډه کې د عبدالوکيل اټک، غني هاشمي، استاد حبيب الله رفيع، محمد حسن ولسمل، ډاکټر فيض محمد ځلاند او محمد حليم فدایي له خوا د استاد خادم پر ژوند او اثارو مقالې

ولوستل شوي او همدارنگه د استاد دوه اثار (خيالي دنيا) او (نبوغ او عبقریت) چې نوي چاپ شوي وو. د غونډې پر برخوالو ووبشل شو. دغه راز تر دې وروسته د (خادم بابا) په نوم په کامه کې يو کتابتون هم پرانيستل شو او د زاخېلو يو اړوند کلی هم د قيام الدين خادم په نامه ونومول شول. تر دې وروسته د کابل ښار په احمد شاه بابا مېنه کې يوه لېسه هم د استاد قيام الدين خادم په نامه ونومول شوه. د دې ترڅنگ په کابل ښار کې د کابل مېشتو کاموالو ځوانو لیکوالو له خوا د (خادم) په نامه يوه مجله هم څو گڼې چاپ شوه، خو وروسته دا مجله هم بنده شوه. تر دې يادونو وروسته پر (۲۰۱۷م) کال کې د اطرېش د ويانا په ښار کې د مېشتو افغانانو له خوا د خادم صيب په ياد يو علمي سيمينار جوړ شوی و، په سيمينار کې افغان لیکوالو د خادم د ژوند او اثارو په باب رڼا واچوله. د دې سيمينار هدف دا و چې بهر مېشتي افغان ځوانان د استاد خادم له افکارو او اثارو سره اشنا شي. په سيمينار کې د استاد خادم ځينې نوي چاپ شوي اثار هم ځوانانو ته ورکړل شول. د (۱۳۹۶ل) کال په (لينډۍ) کې د ننگرهار د بحرآباد ځمخو له پاسه غونډيو کې د ښوونکو لپاره د يو ځانگړي ښارگوټي د بنسټ ډبره کېښودل شوه، په دې مراسمو کې د ښار جوړونې وزير (سيد سعادت منصور نادري) او د مشرانو جرگې رييس (فضل هادي مسلميار) هم گډون کړی و، دا ښارگوټی د (مولانا قيام الدين خادم) په نامه ونومول شو.

۱- د ژوند پېښو لنډيز:

د خادم صيب د ژوند پر بېلابېلو اړخونو مو پورته په نسبتاً تفصيلي ډول رڼا واچوله، څرنگه چې دا پېژندنه کروډولوژيکه نه وه او لوستونکي ته به سخته وي چې گام پر گام د استاد ژوند تعقيب کړي، نو ځکه خو

دلته لازمه بولو چې همدا پېژندنه څه نا څه په مسلسل یا کروئولوژیکه بڼه بیان کړو، په دې ډول به لوستونکي وکولای شي، د استاد خادم ژوند گام پر گام تعقیب کړي. سرمحقق زلمي هېوادم ل د خادم صیب ژوند ته یوه کتنه کړې او هغه یې تقریباً په مسلسل او کروئولوژیک ډول په لنډیز سره بیان کړې ده. استاد هېوادم ل پر (۱۳۶۰ل) کال په یوه لیکنه کې لیکلي:

((له نن نه شپږ اویا کاله دمخه (۱۳۲۵هـ ق) کال د ننگرهار د کامې د پښتنو په یوه علمي کورنۍ کې یوه ماشوم دنیا ته سترگې پرانیستي، دغه ماشوم خو اول د ملا حسام الدین کور رڼا کړ، مگر چې لوی شو، ځوان شو، علوم یې زده کړل او خپلې مورنۍ ژبې ته متوجه شو او د خدمت لېچې یې ورته راوغښتې، نو یې په دغو ليارو کې دومره مثبت گامونه اوچت کړل، چې د هاند و هڅو شغلو یې د پښتني تاریخ، ادب او کلتور ډېرې نارونې خواوې روښانه کړې، ملي او فکري هڅې یې هم د افغانانو په بیداری کې یې برخې نه وې، وطني او ملي ترانو یې ډېرو پښتنو او افغانانو ته د وطنپالنې درسونه ورکړل.

د دغه نوي زوکړي ماشوم نوم پلار، قیام الدین کېښود، قیام الدین لا کوچنی ماشوم و، چې د ده کورنۍ او د کلي مالت خلکو په ده کې یو فطري استعداد لیده او دا به یې ویل چې له ده څخه به یو شخصیت جوړېږي.

پلار (ملا حسام الدین) دی، په کوچنیوالي کې د قران عظیم الشان لوستو ته کېناوه، دیني ابتدایي علوم یې پرې زده کړل، د پارسي او پښتو د نظم کتابونه او د عربي د صرف و نحو ځینې مسایل یې په کامه کې ولوستل، د لوړو متداولو زده کړو لپاره یې پر کامې سربېره بودیالی، لړه مورې، کنډي باغ، اگام، حصارک، سرشاهي، ارغچ، کیلغو، کابل، پېښور،

مکهې، ډهلي، اولودهياني ته سفرونه وکړل. د دغو ځايونو په جوماتونو، مدرسو او درس ځايونو کې يې صرف، نحو، منطق، حکمت، کلام، فقه، تفسير، حديث، مناظره، اصول فقه، طب او نور مروجہ علوم ولوستل، پنځلس کاله يې د اوږدو او لنډو سفرونو پرديسي او مزلونو ستړياوې وگاللې، د وخت په مروجو علومو کې يې مطالعه وکړه. عربي، اردو او فارسي ژبې يې زده کړې او پر خپلې مورنۍ ژبې سربېره په دغو دروسو ژبو کې د مطالعې، تکلم او تدريس جوگه شو، کله چې بېرته وطن ته راستون شو، په جلال اباد کې يې د ابتدايي ښوونځي د معلمۍ وظيفه غوره کړه.

دی لومړی ځل پر (۱۳۰۴ل) کال په کامه کې د ابتدايي ښوونځي د ښوونکي په توگه مقرر شو، خو دغه وظيفه يې پرېښوده، د علومو د زده کړې لپاره هندوستان ولاړ او د هندوستان تر سفره تر بېرته راستنېدو وروسته د جلال اباد د يوه لومړني ښوونځي ښوونکی شو.

پر (۱۳۱۲ل) کال د کندهار د ادبي انجمن غړی شو، په کندهار کې يې استوگنه غوره کړه، د استوگنې په دغه موده کې يې د کندهار له پښتنو ورونيو څخه ډېره ښه خاطره درلوده، کابل ته د کندهار د ادبي انجمن له لېږد سره دی هم کابل ته راغی او په کابل کې د دغه انجمن غړی و.

کله چې د کندهار ادبي انجمن په پښتو ټولنه بدل شو، نو دی هم هماغې موسسې ته ولاړ او درې مياشتې يې د زېري جريده هم وچلوله. پر (۱۳۱۸ل) کال د پښتو ټولنې د تاليف او ترجمې مدير شو. پر (۱۳۲۰ل) کال د پښتو ټولنې مرستيال شو. پر (۱۳۲۱ل) کال د (اتحاد مشرقي) د اخبار مدير شو. او پر (۱۳۲۴ل) کال د دايرة المعارف د ترجمې مدير و.

پر (۱۳۲۵ل) کال د تعاوني ډیپو د پلټنې لوی مدیر و، پر (۱۳۲۹ل) کال د کندهار د طلوع افغان مدیر و. پر (۱۳۳۰ل) کال بېرته پښتو ټولنې ته راغی او د کابل مجلې د چلولو چارې هم وروسپارل شوې. پر (۱۳۳۱ل) کال په سروبي کې د کوپراتیف مدیر و او پر (۱۳۳۲ل) کال د اصلاح ورځپاڼې مسول چلوونکی و، بیا د پښتو تدریساتو مدیر و، ورپسې د پښتو ټولنې غړی شو. د (۱۳۴۲-۱۳۴۳ل) کلونو په حدود و کې د هېواد د ورځپاڼې چلوونکی و، ورپسې د مشرانو جرگې غړی شو، د ژوند وروستي کلونه یې په کور کې تېر کړل او د (۱۳۵۸ل) کال د سنبلې پر پنځمه نېټه وفات شو.

د ژوند او رسمي کارونو په دغه ټوله موده کې ده د مختلفو علومو مطالعه کړې، لیکنې یې کړې، کتابونه یې لیکلي، تدریس یې کړی، د خلکو د وینولو لپاره یې ترانې ويلي او په افغانانو کې یې د وطنپالنې د حس د روزلو لپاره د قلم او خپرونو له ليارې او هم په عملي توگه مبارزه کړې ده. د دغو ټولو هڅو په نتیجه کې ده په لسگونو کتابونه او په سلگونو مقالې لیکلې دي، په سلگونو ادبي پارچې یې ایجاد کړې، شعرونه یې ويلي او ډېر شاگردان یې روزلي دي، او الحق چې موږ باید دی استاد وبولو او دده د علمي او ادبي مقام نمانځنه وکړو.)) (۳۹: ۴۰-۴۴)

دا و د استاد خادم ژوند ته یوه کتنه چې هره برخه یې په ډېر لنډیز سره بیان شوه، البته کېدی شي، د استاد د ژوند پر دې هرې برخې یو ځانگړی اثر ولیکل شي او هغه له هر پلوه تحلیل او وشنل شي، خو موږ هرې برخې ته په لنډیز سره نغوته وکړه.

دویمه برخه

خادم څه کړي ؟

(د خادم اثار)

کله چې مور دا پوښتنه مطرح کوو: (خادم څه کړي؟) نو تر ټولو اسانه ځواب یې د هغه په اثارو کې پیدا کولای شو. کله چې مور د استاد خادم ټول لیکل شوي اثار له نظره تېر کړو، نو هلته مور ته پته لگي چې استاد مولانا قیام الدین خادم څومره ستر کارونه کړي دي. خپله د استاد خادم اثار د (څه کړي؟) پوښتنې ته ښه ځواب ویلای شي. مور د دې اثر په نورو برخو کې غواړو د استاد خادم اثار د فکري، هنري او نورو محتوایي اړخونو له پلوه وڅېړو، خو مخکې تر هغې ددې اثر په دویمه برخه کې غواړو د استاد خادم ټول اثار له شکلي پلوه یانې دا چې (منظوم) دي که (منثور)، په هغو کې پر کومو برخو وېشل کېږي؟ او تر هغه وروسته به یې د اثارو پر نوښتګرو خواوو، اغېزو او نورو اړخونو بحث وکړو. یانې په لاندې ډول غواړو د استاد اثار دروپېژنو او بحث پرې وکړو:

الف - د استاد خادم منظوم اثار

ب - د استاد خادم منثور اثار

ج - د استاد خادم د اثارو نوښتونه او ارزښتونه

الف - د استاد خادم منظوم اثار:

د استاد خادم لومړنی نظم (شه بیدار پښتونه!) نومېږي چې د ده په خپله وینا په (اتحاد مشرقي) کې خپور شوی دی. البته دا په دې مانا نه ده چې دا د استاد خادم لومړنی نظم دی، بلکې دا لومړنی چاپي نظم دی. دا نظم پر (۱۳۱۵ل) کال چاپ شوی، خادم لا تر دې څو کاله دمخه شاعري کړې ده، خو دا یې لومړنی چاپي نظم گڼل کېدی شي. خو داسې فکر هم کېږي چې د خادم صیب لومړني شعرونه یا نظموونه تر دې دمخه چاپ شوي وي. ددې فکر علت دا دی چې خادم تر یادې نېټې دمخه په کندهار کې د ادبي انجمن د غړي په توگه مقرر شوی و، غالباً چې د پښتو انجمن مجلې (پښتو) او همدارنگه په (طلوع افغان) کې به یې شعرونه خپاره شوي وي، خو په اکثر وختونو کې یاد نظم د استاد خادم د لومړني چاپي نظم په توگه یاد شوی دی. ښه به وي چې د استاد خادم دا نظم د ده د لومړيو نظمونو د بېلگې په توگه راوړو. ده دا نظم د (۱۳۱۵ل) کال د روژې میاشتې پر (۱۶) مه نېټه په (لوارگي) کې لیکلی دی.

شه بیدار پښتونه!

نن د غفلت د خوبه پاڅه شه بیدار پښتونه
د ترقۍ په لار روان شه مه کره وار پښتونه
ملا دې بسته کره په عمل او په تقوی مضبوطه
علم و سله درسره واخله په تلوار پښتونه
په هغه سم سرک د شرع د نبي (ص) چلېږه
ته چې روان یې دغه نه ده د دین لار پښتونه

مه جامد کبړه چې دانه ده فرموده د اسلام
مه عادي کبړه چې داخل نه شي په نار پښتونه
پرېږده نفاق توبه د ظلم د نارو و باسه
د مسلمان په مخ کې مه اچوه انگار پښتونه
د خپل راحت له پاره وړې په بل غریب بارونه
د نورو غم دې ولې نه کړ په ځان بار پښتونه
زړه او روح دواړه کړه قربان د سرو مال سره
په محبت د جامعه کې په سل وار پښتونه
که ته خالي یې د دې ټولو جذباتو ځنې
مسلم دې نه بولي هغه نبی (ص) رویدار پښتونه
چین و جاپان، یورپ، امریکه و افریقه تمام
واړه عالم در پورې خاندې په بار بار پښتونه.

پر (اتحاد مشرقی) سربېره د هېواد په یو شمېر نورو خپرونو: (طلوع
افغان، زېږي، انیس، هېواد، اصلاح، ننگرهار مجله، کابل مجله، کابل
کالنی) او نورو کې هم د استاد نظموه خپرېدل. دده دغه نظموه په
ځانگړو ټولگو کې هم خپاره شوي دي او په متفرق ډول هم. دلته غواړو
لومړی د استاد خادم مستقل منظوم اثار دروېږنو.

۱- د مرغلرو امېل: د استاد خادم لومړۍ شعري ټولگه ده
چې پر (۱۳۳۲ل) کال د اصلاح ورځپاڼې له خوا بشپړه خپره شوه. تر دې
وراندي دغه ټولگه تر شپېتو مخونو پورې په (طلوع افغان) چاپخونه کې
خپره شوې وه. استاد بختاني خدمتگار ددې شعري ټولگې په باب وايي:
[د استاد خادم د شعرونو لومړۍ مجموعه ده چې نیمه يې (تر ۶۰ مخ

پورې) د کندهار د طلوع افغان په مطبعه کې چاپ شوی وه او نیمه یې

پاتې وه. په دې کې استاد خادم په خپله هورې دورې شو. مگر کله چې استاد د اصلاح ورځپاڼې مدیر شو، بیا یې نو غم وخوړ. چاپ شوی پاڼې یې له کندهاره وغوښتلې او پاتې برخه یې د کابل په دولتي مطبعه کې چاپ کړه. په دې مجموعه کې د استاد خادم (سل پارچې) شعرونه راغلي دي. استاد په مقدمه کې لیکي: ((د مرغلرو امپل رومبۍ نظم پر (۱۳۰۹ هـ ش) کال

لیکل شوی او دې سلسلې تر (۱۳۳۱ هـ) کال پورې دوام کړی دی، نو په دغه شان سره په شلو کالو کې دا کتاب لیکل شوی او ترتیب شوی دی. هر نظم په یو خاص وخت کې د مخصوصو احساساتو او ماحول تر تاثیر لاندې تسوید شوی دی او شاید چې د دغو عواملو اغېزه په کې معلومه وي. دا نظمونه اکثره په خپلو وختونو کې د لرې او برې پښتونخواه په جرایدو کې خپاره شوي دي. بیا په زحمت سره مسودې یې راټولې شوي او ساتل شوي دي چې څو چاپ ته یې نوبت رسېدلی دی، په دې لار کې به ډېر نظمونه داسې هم وي چې زما هېر شوي او پاته شوي دي.

دا شل کاله چې د مرغلرو امپل په کې لیکل شوی دی، د پښتونخوا (افغان او افغانستان) د تحول، بلکې د ایشیا د انقلاب ورځې دي. په دې ورځو کې افغان قوم د تاریخ یو مهم پله څخه تېرېږي او په یو سخت اندروني اضطراب اخته معلومېږي. په شل میلیونه افغانانو کې د طوفاني سمندر په شان تموجات شته، مگر د سېلاب غوندې یې مخه نه ده کړې.

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

خادم د یو پرېشانه شاعر په شان له ننگرهاره پاڅېږي، د غم جان، غم افغان او غم جهان د کیفیاتو سره د عشق د مرموزو متروکو لاندې د ښکته او پورته پښتیا نا (پښتونخوا) په سیمو گرځي او قدرت په دغه شان سره د مرغلرو امېل پوره کوي. سره ددې چې په دې حالاتو کې څه لیکل، څه ویل، څه نشرول او څه تالیفول دومره مشکل کار و چې تصور یې د همدغه وخت سړي کولی شي (...))

له پورته لیکنو نه د استاد خادم د شعر هدف او غایه، د هغه محتوا او مضمون او په عین حال کې هم یې شخصي اندروني احساس او هم یې له محیط او چاپېریال او له سیمې او جهان سره ارتباط څرگندېږي. هو! ددې شعري مجموعې اهدا هم په لنډو الفاظو کې دا خبره رابرسېره کوي او هغه داسې ده:

هغه زلمي ته یې اهدا کوم

چې (د ادب د حیات لپاره) مبدا باندې عقیده او باور لري.

چې (شاعر د بیتونو سازوونکی نه د قومونو جوړوونکی دی)

خادم

د استاد خادم د شعر هم، دغه پیغام دی او شاعرانو ته د هغه د زړه اواز هم. لکه څنگه چې دمخه مو وویل، دې شعري ټولګې د چاپ یو کړلېږن بهیر تېر کړی، نو استاد خادم د مجموعې د چاپ په سربزه کې لیکي:

((د مرغلرو امېل یو کال په پښتو ټولنه کې تېر کړی او چاپ ته ونه رسېد او دوه کاله په کندهار کې پروت و، ځکه هغه وخت چې زه له

طلوع افغانه موقوف شوم، نو دا کتاب هلته د اعانو په پیسو نیم چاپ شوی
پاتې و. [۲۹: ۵۱-۵۳]

په دې ټولګه کې د استاد خادم د (شلو کلونو) نظموه ځای شوي
دي. دغه ټولګه (۱۱۹) مخونه لري. څرنگه چې دغه کتاب ډېر پخوا چاپ
شوی و، نو لوستونکو ته یې پیدا کول اسانه کار نه و، خو پر (۱۳۹۱ل)
کال، بناغلي لال پاچا ازموڼ په (خادم باد سبا یم) منظومو کلیاتو کې یو
ځل بیا چاپ کړ.

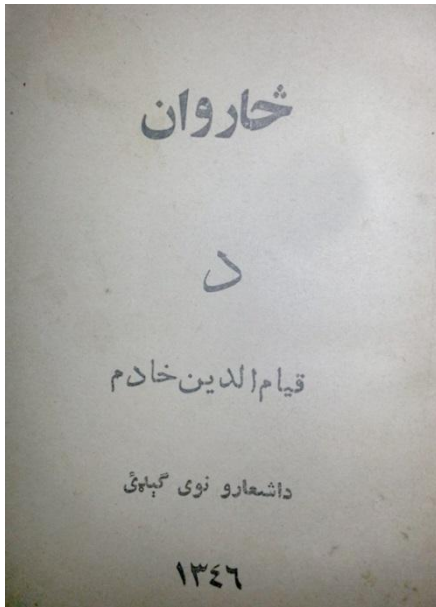
د مرغلرو امېل رښتیا هم له مرغلرو ډک دی، ټولنیز، اخلاقي، ملي،
دیني او ډول ډول مفاهیم په کې بیان شوي دي. د نن او سبا دواړو فکر
په کې دی. استاد خادم په دې نظر دی چې انسان باید د ژوندون له
هرې شېبې څخه ګټه پورته کړي، فرصت له لاسه ورنه کړي او د سبا فکر
هم وکړي. دی وايي:

((بڼه توبڼه درسره واخله نن دې واردة
هر انسان ته د سبا فکر په کاردی
نه فرصت وي نه مهلت وي صبح شام
نه ښکاري موندلی هره ورځې ښکار دی.))
(۱۳: ۱۹)

((د مرغلرو امېل)) د شاعر په دې مقطع پای ته رسېږي.

د ابدارو مرغلرو بڼه امېل شولو تیار
دا خدمت د خیر په لار کې که افغان ته شي په کار.

۲- څاروان: د استاد خادم د شعرونو یا نظمونو دویمه ټولګه ده

چې پر (۱۳۴۶ل) کال خپره شوه. په دې ټولګه کې یو شمېر داسې نظمونه هم ځای شوي دي چې هغه د مرغلرو امېل کې هم خپاره شوي دي استاد بختانی خدمتګار ددې اثر د پېژندنې په برخه کې وایي: [په (۱۳۴۶ل) کال کې د استاد خادم د شعرونو نوې گېډۍ یا دوهمه مجموعه له چاپه ووتله. ددې مجموعه لږ شمېر شعرونه (د مرغلرو امېل) کې هم چاپ

شوي وو او زیات تعداد یې هغه وو چې د لومړۍ مجموعه تر چاپ وروسته ویل شوي یا لیکل شوي وو. د استاد خادم د شعرونو دغه نوې مجموعه (څاروان) نومېږي. ما ددې مجموعه د شعرونو په استناد له نن نه پوره شل کاله دمخه د استاد خادم په شاعرۍ یو څه لیکلي دي. زما لیکنه د څاروان په سر کې چاپ شوې ده. زه اوس هم په خپلو خبرو ولاړ یم او ځینې برخې به یې د طباعتې غلطیو تر سمون وروسته دلته بیا ولیکم او داسې: که موږ د سرعت او حرکت په دغه عصر کې د خپل هېواد تحولات او د هغه د تحول او ترقۍ عوامل او د هېواد او ولس د فکر، عمل او موقعیت مبهم خصوصیات تر نظر لاندې ولرو او بیا په دې هم اعتراف وکړو چې شعر د محیط هنداره ده، نو د خادم صاحب د مختلفو دورو او

وختونو په اشعارو کې دا خبره څرگندېږي چې هره پارچه یې د خپل وخت د جریاناتو او رجحاناتو نمایندګي کوي.

خادم صیب د هر وخت او زمان د ضرورت او د شرایطو او ظروفو په مساعدت د خپل تشخیص او قضاوت له مخه یو څه ویلي دي او کوشنن یې کړی دی چې کله کله ځینې نقادان چې د خادم صاحب د عمر ټول شعرونه به یوه ورځ کې لولي، نو د ټولو ترمتضادو تاثیراتو لاندې وایي چې د خادم صاحب په فکر یا وینا کې تضاد موجود دی. که مونږ دغه انتقاد ونه منو او یا یې ومنو او دمحیط تر تاثیر لاندې خادم صاحب مجبور وېولو او ترې تېر شوو، بیا نو د ده په شعر کې د افغان ولس د یووالي او پرمختګ او بیدارۍ یوه ډېره عمیقه مفکوره پرته ده چې کله په یو رنگ او کله په بل رنگ ځان نښي. سربېره پر ملي اشعارو د ده یو څه غزلیات هم شته چې د هغو په عمق کې یو راز درد موجود دی چې د کلاسیک هنر په ژبه یې په ډېر مهارت ادا کوي. تر دې حده چې کله کله یې کنایې لا د صراحت نه زیات بلاغت پیدا کوي.

د خادم صاحب اکثر شعرونه سلیس، ساده او خواږه دي او د پښتو ژبې محاورات او اصطلاحات یې په ښه شان په کې ځای کړي دي.

خادم صاحب په خپل سبک او اهنګ کې هم د پښتو د لرغونو تحریري او هم د عنعنوي شفاهي ادبیاتو او ولسي فولکلور له منابعو نه ډېره زیاته استفاده کړې ده او معاصر مسائل یې په ډېر قدرت د ولس په ژبه بیان کړيدي.

د خادم صاحب شعر د پښتو ادب د لرغونو عنعنو د پیروی یوه عصري نمونه ده چې ددې عصر یو ځانله ممتاز سبک یې بللی شو.

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

شک نشته چې خادم صاحب د پراخې مطالعې خاوند دی، نو ځکه یې د شعر معنوي خوا بډایه ده. دی وايي:

چې روان تر او بونه وي او ژور هم له دریا به
نه پوهېږم څله وایې دا شعرونه خوشې خوشې

نو ځکه یې په خوشې خوشې خبرو خوشې خبرې نه دي لیکلي، بلکې د قوم د وینولو، پوهولو او لوړوالي لپاره یې سندرې ویلې دي...))

هو! یوه بله تخنیکي معلوماتي خبره دلته زیاتوم، هغه دا چې د مرغلرو امېل په ځینو شعرونو کې چې چېرته د (وین زلمیانو) عبارت راغلی له هغه څخه د وخت مجبورتیت له مخه (وین) کلمه غورځېدلې او بیا په (څاروان) کې بېرته په ځای شوې ده، ځکه چې په دغه وخت کې سیاسي فضاء بدله شوې غونډې وه. [۲۹: ۷۳-۷۷]

د استاد قیام الدین خادم منظوم کلیات (خادم باد سبا یم) کې د چاپ پر مهال هڅه شوې چې په دې ټولګه کې راغلي تکراري شعرونه ترې وایستل شي او نا تکراري یې په کلیاتو کې چاپ شي.

څاروان شعري ټولګه (لویې پښتونخوا ادې ته!) ډالۍ شوې ده. په دې شعري ټولګه کې د مانا او محتوا له پلوه هر ډول شعرونه یا نظمونه راغلي دي. اخلاقي، ټولنیز، ملي او دیني بېلابېلې محتواوې په کې رانغاړل شوي دي.

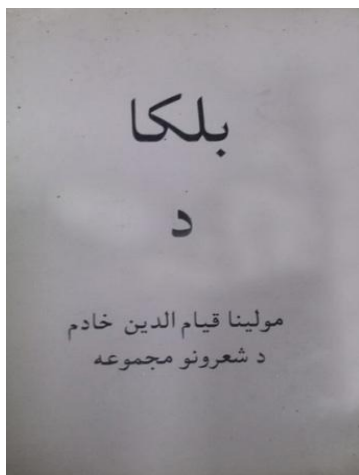
دلته به یې یو څو بیتونه د بېلګې په توګه راوړو: د ژوند د قافلې یو لار ورکي ته په خطاب کې وایي:

سترگې مېنې او او تر گورې هر چاته
 لاره داده مه خه بلې خوا ته
 ولې دغسې ترور او وار خطايې
 اوبه شته دي ته تيمم کړې بې ثباته
 خپل ياران دې کړه خبر بې غمه درومه
 مه وپرېره دا هنر نوله سباته.

دی خپل فکر، ثمر او کار د خلکو د سوکالی لپاره کاروي، وایي:

شانگې نه راماتوم چې مېوه وخورم
 چې مېوه نشاروي هغه شاخسار يم
 ماڼو نه يم چې د بل په اوږو سپور ځي
 د کښتۍ غونډې د خلکو بار بردار يم.
 (۱۱:۲۸)

او همدارنگه د گڼو ټولنيزو او اخلاقي مسايلو په باب نور نظمونه.

۳- بلکا: ۱۵ د استاد خادم د
 نظمونو بله ټولگه ده چې پر
 (۱۳۸۰ل) کال د (خادم ډاينستي) له
 خوا په لومړي ځل خپره شوې ده.
 په دې ټولگه کې زياتره غزلې، ملي
 سندري، څلوريزې او قطعې ځای
 شوي دي. دغه ټولگه (۲۲۱) مخونه
 لري. ټول شعرونه او نظمونه يې
 (۱۶۵) ټوټو ته رسېږي. د کتاب اهدا

په خپله استاد خادم داسې کړې ده:

هغه پښتون زلمی ته چې
د افغان ولس د نجات لار لټوي!

زړه پرې روښانه کړه بلکا واخله
تورې تیارې لره رڼا واخله
(خادم)

د ساپي د پښتو څېړنو او پراختیا مرکز مسؤل قتیل خوږیاني (د ارواښاد استاد خادم بلکا) تر سرلیک لاندې خپلې خبرې داسې پیل کړي:
(...د ملغرو امېل او څاروان د استاد د کلاسیکو اشعارو هغه دوه ټولگې دي، چې دده په ژوند چاپ شوي او دا بلکا دده د اشعارو درېیمه مجموعه ده چې دده د نیکو فرزندانو له خوا (صدقه جاریه) حکم لري، چاپېږي.

ارواښاد خادم (د قام سره مینه) تر سرلیک لاندې شعر کې وایي:

بې تاثیرې چې ترې څوک خلاصېدای نه شي
یوه ژبه بل مکتب، بل سینما ده
که پردي وي په پردي رنگ کې راغلي
دا څیزونه د یوه قوم په سربلاده
خپل لباس او خپل اساس درته پکار دی
که دې مینه د خپل قام سره رښتیا ده.

(ماشیني سپرې) تر سرلیک لاندې په یو شعر کې وایي:

له حجرې جماته لرې له دېرې نه خبر نه دی
بڼه زلمی دی، خو افسوس دی چې زموږ له تېر نه دی
مغربي فېشن کې طاق دی، عجیبه شانې گڼ پېرې
د خبرو سره خوځي ته به وایي چې گڼ پېرې
دی زموږ د اکا زوی دی، خو پر دیو سره لوی دی
چې د چا سره لوی شوی، د هغو په خوی او بوی دی
چې د قام وطن خبرې ورته وکړې خفه کېرې
خلک دده او دی د خلکو په خبرو نه پوهېرې
ماشیني غونډې سپرې دی د دفتر د چلېدو دی
نور امېد ترې نه ونه کړې چې د غرونو د ختو دی.

په خپل یو بل شعر کې د پښتنو د مشر په اړه داسې وایي:

خلک مشري کوي عزت غواړي
زموږ چې مشر شي دولت غواړي
ای چې سودا ده د مشرۍ درسره
قام دې له تاځني خدمت غواړي.

ددې کتاب په سریزه کې استاد خادم د شعر په ټولو ډولونو، په ځانگړي ډول د پښتو پر خاصو فورمونو رڼا اچولې ده.

ارواښاد استاد خادم ددې کتاب په اړه لیکي:

((په بلکا کې که څه هم د پخوانیو دوه مجموعو ځینې نظمونه راغلي دي، خو ډېر یې نوي دي)) بل ځای بیا لیکي:

نیمه پیری یون / د خادم نړی لید

((رښتیا دا ده دا کار ښه و که بد، ما کړی نه دی، په ما شوی دی، بلکا نوی جهان دی، ډېر تازه او د پسرلي په گلانو مالامال، ددې خوب نه د وښتیا تعبیر کېدای شي او ددې خیال نه د یوه حقیقت تصویر لاس ته راتلی شي، دلته ښکلا او ظرافت د بداعت او قوت او تاریخ د حال او دواړو د مستقبل سره د شعر په طلسمي رسی تړل شوي دي.

زه پوه شوی یم چې ما دا څلوېښت کاله مزل خوشې نه دی کړی، قدرت خپل کار کوي، د چا ژبه د چا قلم، د چا لاس او د چا توره ورته بهانه.

تر دې وروسته به گورو چې د خپل (نوي ادب) په تکل کې تر څه حده، بریالیتوب زموږ په نصیب کېدای شي.)) (۲۰: ۱۹)

۴- نصوص الحكم: دغه اثر د ارواښاد استاد قیام الدین خادم

د رباعیاتو او قطعاتو یوه ټولگه ده، ځینې نیمگړې غزلې او بیتونه هم په کې شته. دغه اثر لومړی ځل پر (۱۳۷۹ل) کال د (خادم ډاینستي) له خوا په (۲۶۶) مخونو کې چاپ شوی دی، پر دې کتاب ښاغلي حبیب الله رفیع یوه علمي او هر اړخیزه سریزه کښلې ده، د کتاب اخر مخ د استاد خادم په لنډه پېژندنه او یو ښکلي انځور سره ښکلی شوی دی، په دې اثر کې د استاد خادم (۵۳۲) قطعات او څلوریزې راغلي دي.

استاد حبیب الله رفیع ددې کتاب په رڼا کې د استاد خادم د فکر ځینې اړخونه داسې بیانوي:

[استاد لومړی د فرد په جوړښت کې څلور څیزونه ضروري گڼي:

زور او قوت دی په څلور څیزه
درته یې وایم زماعزیزه

صحت دولت او علم شهرت دی
بڼه یې په یاد کړه اهل تمیزه

یو بل ځای د ټولنپالنې په اړه لیکي او پښتون د ژوند نوې لار ته
سیده کوي:

خادم ایستلې ده نوې لار
نوي ژوندون ته سمه هواره
ټولنپالنه نوې رڼاده
پاخه روان شه بهې خوف وډاره

یو بل ځای د ملي فکر تلقین کوي، خلک وحدت ته رابولي او
تشت غندي:

تل یې د قوم بیرغ او چت کړ
دا یو افغان و، چې یې همت کړ
نن دا څه ټکه شوله رابښکته
چې هریو کلي خپل ځان ملت کړ.

استاد د ملي وحدت د ټینګښت لپاره په واحد ملي کلتور او واحده
ملي ژبه ټینګار کوي او دا د یو ملت په وحدت کې د بنسټ ډبرې ګڼې او
ورانکاري غندي:

هریو لګیادۍ په وړانولو
د لوی افغان په راپرزولو

دود دستور او دین پاتې نه شو
کاریې مشکل شود جوړولو.

خادم صاحب په خپلو نظریاتو کې پښتو ژبې ته خاص ارزښت
ورکوي او پښتنو ته د هغې د پاللو او ساتلو توصیه کوي:

پښتو مو ژبه پښتو مو ساد
افغانه پوه شه دا مدعا ده
چې چانه لاره هغوی خو مړه شول
اوس مو، دې پاتې قام ته سودا ده.

بل ځای بیا داسې وايي:

ملت په ژبه باندې جوړېږي
دا کار بې ژبې بېخي نه کېږي
ټولنه دنیا ده په دې خبره
پښتون لا اوس هم پرې نه پوهېږي
(۳۲:۱۷)

۵- د بابا نصیحت: د خادم صیب په ناچاپو اثارو کې (د بابا

نصیحت) په نامه د یوه ځانگړي اثر یادونه شوې ده، دا یادونه استاد
بختاني په (پښتانه شعراء پنځم ټوک) کې کړې ده.

په (اوسني لیکوال) کې بیا د استاد خادم په پېژندنه کې چې زیاتره
برخه یې د هغه په خپل قلم لیکل شوې، د دې منظومې یادونه نه ده

شوې، خو د (اوسني ليکوال) په يو ځايي چاپ کې چې د (مطيع الله روھيال) له خوا درې واړه ټوکونه سره په يوه ټوک کې اوډل شوي او تدوين شوي، په لمن کې د مدون له خوا د دې منظومې يادونه شوې او اخځ يې هم د پښتانه شعراء همغه پنځم ټوک ښودل شوی دی. (د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي پښتو کتابښود) کې هم همدا يادونه شوې ده. يانې اکثرو تذکرو دا د خادم صيب په ناچاپه منظومو اثارو کې يو خپلواک اثر گڼلی دی، خو په (خادم باد سبا يم) منظومو کلياتو کې د (بابا نصيحت) په نامه يو نظم خوندي شوی دی. دا نظم ټول شپږ نوي (۹۶) مسرې يا اته څلوبيست (۴۸) بيتونه لري. دا نظم په مثنوي فورم کې ليکل شوی او په دې نظم کې د (لمسي او بابا) د زړه خواله انځور شوې ده. نظم داسې پيلېږي:

بابا ته ورغلم سحر کې په ژړا و مه زه
له اندېښنو او له غمونو په سودا و مه زه
مال په ژوندو کې چېرته يو ځای د گيلې نه شته
سپېڅلی زړه لټوم هلې او دلې نه شته.

او په دې بيتونو سر ته رسېږي:

زړونه يو کېږي د پښتو په تکليفونو سره
شيطانان تنبتي د قران په اياتونو سره
له بلهیکا نه لوی پښتون لره پيغام مې دی
بابا ويل په پښتونخوا باندي سلام مې دی.
(۱۲: ۵۸۲-۵۹۰)

دا نظم د (۱۳۳۵ل) کال د غبرگولي پر (۲۸) مه نېټه ليکل شوی دی.

زه فکر کوم کومو تذکرو کې چې د دې نظم یا منظومې یادونه شوې، غالباً چې د (بابا نصیحت) په نامه به همدا مثنوي (منظومه) وي. استاد هېوادم لیا ددې نظم په باب وايي: ((د ده یو اوږد نظم د بابا نصیحت په نامه (۶مخه) د پښتو ټولنې د زېري جريدې پر (۱۳۳۵ل) کال په مستقل ډول خپور کړی دی.)) بناغلی حبیب الله رفیع د دغه نظم په باب وايي: ((د پښتونولۍ په باب د استاد خادم یو اوږد نظم دی چې د موضوع د اهمیت له کبله په کابل مجله او زېري سرېږه په ځانگړې توگه خپور شوی دی.)) (۳۱: ۵۶۵)

۶- د شعرونو درېیمه مجموعه: به پښتانه شعرا پنځم ټوک کې استاد بختاني (د شعرونو درېیمه مجموعه) په نامه یو اثر د خادم صیب په ناچاپه اثارو کې شمېرلی دی. څرنگه چې یاد اثر پر (۱۳۶۷ل) کال چاپ شوی، نو تر هغه وروسته خو د خادم نور اثار هم چاپ شوي دي، غالباً چې د شعرونو دا ټولگه به غالباً همدا (بلکا) وي، چې مخکې ورته اشاره وشوه، ځکه چې د (مرغلرو امېل) او یا (څاروان)، دواړو ټولگو یادونه یې کړې، خو د (بلکا) یادونه نه ده راغلې او (نصوص الحکم) هم هغه وخت به ناچاپو اثارو کې یاد شوی دی.

۷- اینده پښتنو ته!: (اینده پښتنو ته!) ته هم به ځینو تذکرو کې د استاد خادم یو مستقل ناچاپ اثر معرفي شوی دی، خو وروستی ځل چې بختاني صیب د استاد خادم پر ژوند او اثارو کوم اثر لیکلی، د خادم صیب د یوه مستقل اثر په توگه د دې اثر یادونه نه ده شوې، خو د خادم صیب په منظومو کلیاتو (خادم باد سبا یم) کې (اینده پښتنو ته پیغام) تر نامه لاندې یوه مثنوي یا منظومه موجوده ده، دا مثنوي (۱۷۰) مصرې یا (۸۵) بیتونه لري. ددې مثنوي د سر څو بیتونه دا دي:

ای اینده پښتنو - ای فهمیده پښتنو
تا سو بم وپېژنئ - که به مو نه پېژنئ
چې مونږه څه کړي دي - بد که مو ښه کړي دي

او د پای بیتونه یې په دې ډول دي:

د استعمار علاج - د استعمار علاج
فقط د ا کار دی بس - د ا مې اظهار دی بس
نور دی سلام زما - د ا دی پیغام زما.
(۲۰۰:۲۱۳)

خادم صیب دا نظم د (۱۳۴۴ل) کال د لېنډۍ پر (۱۹)مه نېټه په
(کونخوا) روغتون کې لیکلی دی. (پښتانه شعراء) پنځم ټوک او ځینو
نورو اثارو کې چې (اینده پښتنو ته) نظم د یو مستقل اثر په توګه معرفي
شوی، په زیات ګومان یې هدف همدغه منظومه یا مثنوي ده چې ما یې
پورته یادونه وکړه.

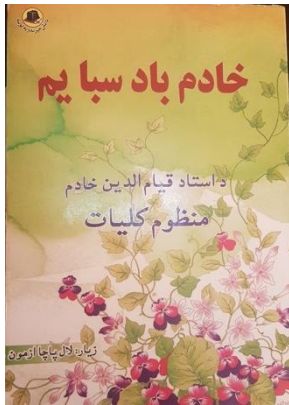
۸- نوې پوهېتابه: د (نوې پوهېتابه) په نامه هم د استاد خادم

په کلام کې څو ځایه د یوې شعري ټولګې یادونه شوې او پر همدغه بنسټ
یو شمېر نورو لیکوالو هم د دې اثر یادونه کړې ده، خو په دې نامه تر دې
دمه کوم مستقل اثر چاپ شوی نه دی. غالباً چې د دې ټولګې شعرونه تر
دې وروسته په نورو شعري ټولګو کې خوندي شوي وي.

۹- خادم باد سبا یم: دا د استاد خادم منظوم کلیات دي چې

ښاغلي لال پاچا ازمون راټول کړي او پر (۱۳۹۱ل) کال د دانش
خپرندويې ټولنې له خوا چاپ شوی دی. په دې کلیاتو کې پورتنۍ څلور
واړه ټولګې یو ځل بیا چاپ شوي دي او هغه اړتیا چې لوستونکو ددې

اثارو مطالعې ته لره، کېدی شي ددې کلیاتو په ترلاسه کولو سره تر یوه

حده پوره شي. دغه راز په دې کلیاتو کې د استاد خادم پر ځانگړو شعري ټولگو سربېره د هغه یو شمېر نور متفرقه شعرونه یا نظمونه هم خوندي شوي دي. دا کلیات د سريزو او یادښتونو په گډون ټول (۶۳۳) مخونه لري. دلته به له دې اثر څخه د خادم صیب یو غزل چې (ستایمه) نومېږي، د بېلگې په توگه راوړو. دا غزل

استاد خادم د (۱۳۵۳ل) کال د لیندۍ پر (۲۸)مه نېټه لیکلی دی:

ستا یمه

یو ځل راته ووايه چې ستایمه
زه دې په دې تمه باندي پایمه
دا دنیاله مینې جوړه شوې ده
دا خویوزه نه یم چې دا وایمه
مینه خو گناه نه ده چې پته شي
وایم چې مین یم او په تایمه
زړه کې مې یو عشق د وطن ځای شولو
تا هم د وطن په مینه ستایمه
ته د پښتونخوا د جنت حوره یې
زه یو فدا کار د پښتونخوا یمه

ای خادمه ستا دا پاکه مینه مې
خوښه شوه دا ستایمه او ستایمه
(۲۰۱:۱۲)

که چېرې دا منظوم کلیات له نظره تېر کړو، نو د استاد خادم اکثره
نظموه دلته موندلای شو.

ب- د استاد خادم منثور اثار:

استاد خادم پر نظم لیکنې سربېره، زموږ په ټولنه کې د (استاد نثر
لیکونکي) په توګه هم پېژندل شوی دی. که څه هم نظم یې تر نثره یو
څه مشر بنګاري، خو نثر یې هم له نظم سره پر یو مهال په یوه اخبار
(اتحاد مشرقي) کې خپور شوی دی. دده لومړنی نثر له اردو ژبې څخه
یوه ژباړه ده، چې په همدې (اتحاد مشرقي) کې خپور شوی دی. ده د
هنري او ادبي ټوټو په چوکاټ کې هم نثرونه لیکلي چې دا دده او دده د
زمانې یوه ځانګړې لاسته راوړنه ده. پر دې سربېره یې څېړنیزې، فلسفي،
ټولنیزې، تاریخي، سیاسي او تحلیلي لیکنې او کره کتنې هم کړې دي
چې هغه هم په نثر کې یو ځانګړی مقام لري. د تذکره لیکنې، تاریخي
پېښو او متن پېژندنې په برخه کې هم د ستاینې وړ اثار لري. دلته یې په
ترتیب او لنډیز سره درپېژنو:

الف- ټولنیزې، تاریخي او فلسفي لیکنې:

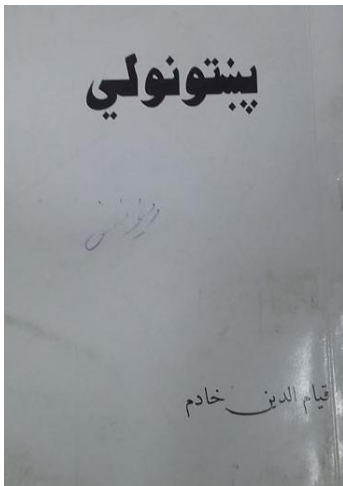
د استاد خادم د نثري اثارو یوه زیاته برخه د ټولنیزو، تاریخي،
فلسفي او سیاسي مسایلو او د هغو تحلیل ته وقف شوې ده، په دې اثارو
کې د ژوند بېلابېلو خواوو ته نغوته شوې، انتقادي، اصلاحی، تعمیری او

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

نورې ډېرې برخې په کې رانغاړل شوې او خپرل شوې دي، دلته غواړو دې ډول بېلابېلو اثارو ته په لنډیز سره نغوته وکړو:

۱- پښتونولي: دا د استاد خادم هغه څېړنیزه رساله ده چې

لومړۍ ځل پر (۱۳۱۶ل) کال په (کابل کالني) کې خپره شوه. وروسته په جېبې کچه د پښتو ټولنې له خوا پر (۱۳۳۱ل) کال په ځانگړي ډول خپره شوه. په دې رساله کې استاد خادم د پښتو پر اخلاقو، کرکټر، عادتونو،

دودونو، نرخونو او همدا راز پر حقوقي او جزایي تعاملاتو باندې رڼا اچولې ده. دا د پښتنو د فرهنگ مهمه موضوع ده چې هم د کلتور پوهنې او هم د ټولنپوهنې له نظره زیات ارزښت لري.

پوهاند صدیق الله رښتین پر دې اثر یوه سریزه کښلې ده، چې په یوه برخه کې یې راغلي دي: ((پښتو او پښتونولي د دوی د دردونو، عادتونو او رواجونو لویه نامه ده، نو په دې لحاظ

د پښتونولۍ په رڼه هنداره کې ددې قوم د روحياتو سپېڅلي مخونه په ښه شان ځلېږي او د دوی د روحياتو ښکلي اړخونه په کې برېښي.))

(۱۰: ۱)

بیا د ښاغلي مؤلف له خوا د پښتونولۍ تر سرلیک لاندې (مخکینۍ خبرې) راغلي چې د دې موضوع د لیکلو موخه او هدف داسې بیانوي: ((ددې موضوع لیکل... د قومي روح د استحکام او ټینګوالي لپاره فایده لري او دا د شکه وتلې خبره ده چې قومي روح چې هر څومره زیات

پوخوالی، اشاعت او نفوذ ومومي هماغومره قومي اتحاد او اتفاق قوت مومي او نزاع او جگړه کمېږي.)) (۹:۱۰).

دا اثر په ټولیز ډول (۲۰۴) مخونه، (۵۵) سرلیکونه او دوه بابه لري، چې لومړۍ باب یې د اخلاقو او عادتونو او دویم باب یې د پښتنو د حقوقي او جزایي تعاملاتو په باب بحث کوي.

په دې ارزښتمن اثر کې ټول هغه موضوعات شامل دي، چې د پښتنو د قومي روح، تاریخي عظمت او ملي روایاتو بنسټ گڼل کېږي او استاد غواړي دا څرگنده کړي چې (لارښوونکی یا نمونه پښتون) باید څنگه وي.؟

نو ځکه خو د پښتونولۍ حدود او مقررات ټاکي.

اوس به له دې اثر څخه د بېلگې په ډول هغه، لنډې لیکنې راواخلو، چې د پښتنو د روحیاتو او نفسیاتو د ځینو اړخونو انځورنه کوي:

ارواښاد خادم د (توره) تر سرلیک لاندې مضمون کې د تورې لفظ د وسلې په معنا نه کاروي، بلکې مراد یې ددې لفظ له اطلاق څخه زړورتیا، شجاعت او بهادري ده، د تورې د اهمیت په اړه داسې اشاره کوي: ((پښتانه عموماً تورې ته ډېر اهمیت ورکوي او دا په دوی کې یوه منلې عنعنه ده، چې پښتون باید ضرور توریالی، شمېر زن او بهادر اوسي، د میدان نه به هېڅکله مخ نه اړوي او نه به شا گرځوي او ضرور به میدان گټي یا به مري.)) (۱۰:۱۴)

پښتانه په خپل عهد او قول باندې تر مرگه ټینګ ولاړ وي، پښتون ځان وژني، خو له خپل قول څخه نه تېرېږي، مؤلف د خپلې ادعا د تائید لپاره د څو نومیالیو شاعرانو شعرونه د بېلگې په ډول راوړي:

خوشال وایي:

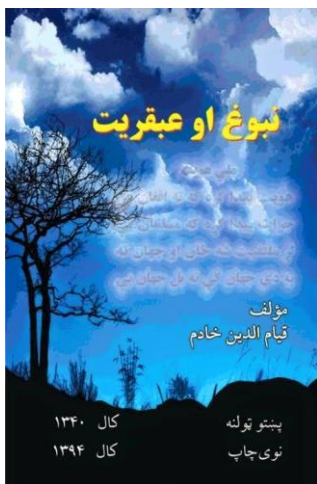
که یې سر له تنه درومي نور به نه شي
د خوشال چې د خپل یار سره میثاق دی.

حمید وایي:

قول بول په ژوندون نه شي بدلولی
ځکه ځان په قول وژني پښتانه.

یا دا چې:

ځان به مرد عشق په ځپل کړمه ناصحه
وابه نه ورم زه حمید هسي پښتون یم.
(۱۰: ۵۸)

۲- نبوغ او عبقریت: دا د استاد خادم یو تحلیلي فلسفي اثر دی چې پر (۱۳۴۰ل) کال د پښتو ټولني له خوا خپور شوی دی.

دا کتاب (د استاد خادم د اثارو د چاپ علمي بورډ) له خوا پر (۱۳۹۴ ل) کال پر سریزو او یادونو سربره په (۱۲۰) مخونو کې د (یو زر) ټوکونو په شمېر یو ځل بیا چاپ شوی دی.

کله چې د استاد خادم د نبوغ او عبقریت کتاب له چاپه راووت، دمحترم استاد عبدالله بختاني په قول: ((استاد خادم دغه کتاب (نبوغ او عبقریت) د هغه وخت د لیکوالو تر منځ (معركة الارا) و، ډېرو لیکوالو ورباندې مثبت تقریظونه لیکلي او چاپ کړي دي او ځینو ورباندې اعتراضونه هم کړي دي.)) (۲:۲۸)

د بېلگې په ډول مرحوم استاد جلالی داسې لیکلي وو: ((نبوغ او عبقریت د یوه بنکلي کتاب نوم دی، دا کتاب که څه هم د حجم په لحاظ وړوکی بریښي اما د موضوع په باب خورا ستر او مهم اهمیت ورته ټاکلی شو، ما په خپل نیمگړي ژوند کې دې موضوع ته راجع ډېر مضمونونه لوستي او لیکلي مې هم دي، سربېره پردې مې د نړۍ د سترو پوهانو نسبتاً زیاتې مقالې ترجمه کړي دي، مگر تر اوسه پورې ماته د کتاب په ډول په دې باره کې کوم اثر په نظر نه دی راغلی، چې یوازې په دې موضوع مشتمل وي.

رښتیا خبره دا ده چې بناغلي مولانا خادم د نبوغ او عبقریت د کراړې فلسفې موضوع ښه تعقیب کړې او د قدر وړ زحمت یې په کې گاللی دی، زما په عقیده دا رساله د پښتو د نوي ادبي نهضت لومړی اثر دی، چې تر اوسه د پښتو ټولني له خوا چاپ شوی او د لوست ډگر ته راوتلی دی، ځکه دا کتاب د علمي اسلوب په بنسټ سم لیکلی شوی دی...)) (۱۵: هـ)

بناغلی عبدالحکیم هلالی بیا د استاد خادم هغه نظر ردوي چې وايي: ((استعدادونه په فطري ډول اختلاف سره لري، سل نفره طالبان په یوه صنف کې درس وایي استاد، کتاب، د هستوگنې ځای او نورو تعلیمي معیارونو کې هېڅ فرق نه شته، خو بیا هم څوک ناکام شي، څوک کامیاب

او څوک اعلی درجه اخلي، نو که د استعدادونو فرق نه دی، نور څه شی
دی؟)) (۱۵: ۱۵)

ددې نظر په باب ښاغلی هلالی داسې نظر لري: ((مگر دا خبره حقیقت نه لري، ځکه استعدادونه په فطري ډول مساوي دي او شرایط مختلف دي، چې مور نه شو کولای حتی د دوو تنو لپاره عین شرایط برابر کړو... حتی په یوه صنف کې چې استاد شاگردانو ته درس ورکوي د ټولو علمي سویه، د کورني ژوند او ماحول پخوانۍ تجربې، د فکر تمرکز، ذوق، خارجي منبهات، د تاثراتو اندازه، غم او خوشالي او نور شرایط یو تر بله فرق لري.)) (۵۰: ۴۱)

وروسته بیا کره کتونکی د نابغه او عادي شخص د دماغ د حجراتو د یووالي په اړه د ځینو سرچینو په استناد لیکي: ((د فزیولوژی له مخې دا خبره ثابته شوې ده، چې ټول بشري دماغ له ځینو مخصوصو حجراتو څخه ترکیب شوي دي، هغو ته (نورون) وايي. دغه حجرات د کیمیاوي جوړښت او ترکیب له حیثه یو له بله توپیر نه لري، د یوه نابغه دماغ او د یوه عادي شخص دماغ د ساختمان له مخې یو شان دی او دا دواړه دماغه کولای شي چې خارجي منبهات په یو شان ثبت کړي (البته مرضي حالات مستثنی دي) مگر د یوه عادي شخص او د یوه نابغه ترمنځ چې کوم توپیر شته هغه په شرایطو پورې اړه لري.)) (۴۱: ۴۹)

کله چې سړی د استاد خادم دغه کتاب (نبوغ او عبقریت) ولولي، نو ورته څرگندېږي چې استاد دا کتاب په دې منظور لیکلی چې که چېرې د یوې ټولنې په افرادو کې د نبوغ الهي عطیه څرگنده شوه، باید ضایع نه شي، خپل کمال ته ورسېږي او که کومه ټولنه د (خدای) په دې

ډول بڼو، ناشکري کوي، نو په پای کې به په قحط الرجال اخته شي، پایله یې بیا ذلت، حقارت، مریې توب، انحطاط او سپکاوی دی. (۴۸:۴۶)

د استاد قیام الدین خادم نوموړی کتاب یو مغتنم فلسفي اثر دی، چې دده په وینا: ((د منلو نه منلو او تردید په درې واړو صورتونو کې د گټې وړ دی.))

د ځینو لیکوالو په نظر: په رښتیا هم دې اثر ډېر درانه لیکوالان دې ته وهڅول، چې موضوع ته یو څه پاملرنه وکړي، د خپل فکر نیلي وځغلوې او لږ تر لږه یو څو کرښې د چاپ ډگر ته راوباسي، باید یادونه وکړو، چې استاد خادم د لومړي ځل لپاره دغسې هڅې وټخولې او په حرکت یې راوستلې، دا چې دا کار به تر کومه ځایه بریالی وي، دا موضوع په بېلو بېلو استعدادونو پورې اړه لري او کنه نو د یوې خبرې سپیناوی او هغه هم په فلسفي ډگر کې یوه کړکېچنه موضوع ده او هېڅکله د یوه مشخص فورمول په چوکاټ کې نه راځي.

له دې مهم فلسفي کتاب سره د زیاتې اشنایۍ په خاطر به ښه وي چې یو نثر (نبوغ څه شی دی؟) یې د بېلگې په توګه راوړو:

((نبوغ یوه عربي کلمه ده، د عربو په ادبیاتو کې نابغه، عبقری او دا هې تقریباً د یوې معنا لپاره استعمالېږي. کوم وخت چې سړی عربي قاموسونو ته مراجعه وکړي، نو دغسې لغوي شرحې په کې میندی شي: په المنجد کې لیکي (نبغ، ینبغ، نبوغاً) الشئ: خرج و ظهر الماء: نبغ الرجل: قال الشعر و آجاده فی العلم و غیره: آجاد. نبغه القوم: خیارهم (النابغه) - ج. نوابغ: المجید الفصیح: (الرجل العظیم الشان)، دا خو د نبوغ په باب لیکنه وه. د عبقری په باب لیکي: (عبقره، عبقره) السراب: تلاً لأ (عبقر): موضع كانت العرب تزعم أنه كثير الجن. (العبقري) نسبة الی

العبر. السيد. (الذی لیس فوقه شیء. کل ما یتعجب من کماله و قوته و حذقه). د دهاء په باب وایي: الدهاء: جودة الراى والحذق.الدهای: العاقل. ج- (ادهیاء)، نو په دې ټولو لغوي شرحو او بیانونو کې د نابغه، عبقری او داهي په معنی کې یو شی مشترک دی چې هغه لویی، د شان عظمت، د عقل کمال او فوق العاده گي ده، نو که موږ وغواړو چې په پښتو لغت سره د نبوغ څخه تعبیر کړو، نو وبه وایو: (وتلی او اتل سړی دی)، نابغه یعنی وتلی، اتل او عظیم الشان شخص. دا خو لغوي څېړنه ده، په متعارفو ادبي اطلاقاتو کې د نبوغ داسې تعریف شوی دی: (هو تملک القوة لادراک النتيجة السامیه) په المنجد کې یې لیکلي دي چې (سما- یسمو-سموا) علاو ارتفع. (السامی والسامیه: اسم فاعل) نو د نبوغ تعریف داسې شو چې نبوغ د یوې لوړې او عالي نتیجې د حصول لپاره د قوت لرل دي. یعنې نوابغ هغه کسان دي چې د لویو کارونو د کولو لپاره د لوی قوت خاوندان وي او د خارق العاده کارو لپاره صلاحیت لري.

نو د پورته څېړنیو څخه چې کوم شی زموږ لاس ته راتلای شي هغه دا دی چې انساني شخصیتونه او د اشخاصو قوتونه او صلاحیتونه قدرتاً او خلقتاً متفاوت دي. دا تفاوتونه په کم او کیف دواړو کې دي. مثلاً عسکریت او شجاعت بېل صلاحیت دی. شعر، نویسنده گي او د لیکلو طاقت بېل شی دی. د بیان، ناطقې او خطابت قوه علیحده ده. عقل، سنجش او قرار ورکول ځان ته صلاحیت دی. حافظه بېل شی دی. ادراکه قوه بېله ده. نو په دغه شان سره که موږ د انسان د پېژنگلوی مقام ته راشو، نو راته معلومېږي چې دلته د خوردي او من نه هم ډېر تفاوت وجود لري. موږ وینو چې د یوې مدرسې په یو صنف کې سل نفره طالبان درس وایي، استاد، کتاب، د هستوگنې په ځای او نورو تعلیمي معیارونو کې هېڅ فرق

نه وي، خو بیا هم څوک ناکام شي، څوک کامیاب او څوک اعلیٰ درجه. به نو که دا د استعدادونو او صلاحیتونو فرق ن نه وي، نور نو څه دي؟))

(۱۵: ۵-۶)

۳- لرغوني پښتانه قومونه: دا د استادخادم یو څېړنیز کتاب دی، چې د پښتنو د نسب سلسله یې د خپل تحلیل او مطالعې پر بنسټ وړاندې کړې ده. دغه کتاب پر (۱۳۵۲ل) کال لیکلی شوی او پر (۱۳۵۶ل) کال په پېښور کې خپور شوی دی.

دغه اثر دویم ځل پر (۲۰۰۸م) کال په ننگرهار کې هم چاپ شوی دی.

استاد خادم دغه اثر (شېخ کټه) ته ډالۍ کړې دی د دې ډالۍ یو علت شاید دا وي چې شېخ کټه رحمة علیه هم د (لرغوني پښتانه) په نامه یو تاریخي اثر لیکلی دی او په هغه کې یې پخواني نوميايي پښتانه معرفي کړي دي. ((شېخ کټه متیزي، د شېخ یوسف زوی اود شېخ ملي لمسی و، د (۷۵۰هـ ق) حدودو کې یې ژوند کړی او د لرغوني پښتانه په نامه یې یو مهم کتاب لیکلی دی، چې پټې خزاني ترې زیات اقتباسات کړي دي.))

(۴۹: ۶۲۰-۶۲۱).

یادکتاب د مضامینو تر نیولیک وروسته په حمدیه کلام داسې

پیلېږي:

نمانځنه دهغه چاده
چې په لاس کې یې دنیا ده
هغه چې د هر چا رب دی
او د ژوندون سبب دی

بیا د استاد له خوا د سر په خبرو کې د پښتنو په اړه داسې راغلي دي: ((پښتانه لومړی مغروره وو او اوس مجبور دي، په دغه وجه له ځانه بېځانه او له خپل خیر و شره پاتې شوي دي، له دوی ځان ورک دی، نو ځکه ټول په تشخصي عزم او قدام خاوند په ازادۍ مین او زړور دي، نن سبا ډېر ستومانه او خاورې په سر دي، دومره راتپت شوي دي، چې ناهیلۍ په سر اخیستي او په ځان کې یې شک پیدا شوی دی، علاج یې زموږ په فکر د خپل تاریخ او جهان پېژندنه او د ملي شعور په طریقه د خطراتو مخنیوی او د ځان ژغورنه ده، دا کار په بې علمه سیاست او بې پوهې ضدیت او نورو ته د تسلیم په مطلق صورت نه کېږي.)) (۱۴: ۷)

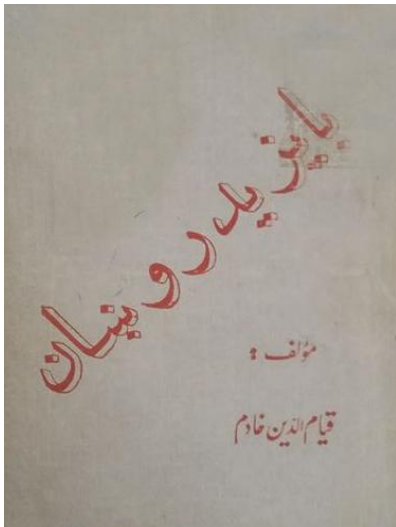
استاد په خپل پورتنی نظر پښتانه دې ته هڅولي، چې د خپل تاریخ په اړه معلومات ترلاسه کړي او د ملي شعور په وسیله د خطرونو مخنیوی وکړي، ځکه د خپل تاریخي هویت په درک سره هره ټولنه کولای شي خپل تېر تاریخي برم بېرته راژوندي کړي، استاد ددې تاریخي اثر زیاته برخه د پښتنو لوی قام ته چې دوه زره کاله تاریخي قدامت لري او سهاک یې بولي، وقف کړې ده.

دغه کتاب پر دوو برخو وېشل شوی، د کتاب په وروستی برخه کې د (حاصل او نتیجه) تر سرلیک لاندې استاد له خپلو څېړنو او پلټنو څخه داسې پایله لاسته راوړې ده: ((د غور لوړه سطحه د پامیر هندوکش او د سلېمان غره علاقه د دغو غرونو درې لمنې، شمال او جنوب، شرق او غرب، له امو څخه تر جېلمه د پښتنو تاریخي ځمکه ده په دې سیمه کې د (پخت، پکت، کاسی، سهاک، سیتی، اسکامی، پارتی، یوچي، تخار، کوشاني، یفتلي، پهلویان، برمکیان، غوریان، سوریان، لودیان، غلجیان، ابدالیان، هوتکیان، بارکزیان، سدوزیان، محمدزیان) او نور... او هغه څوک چې د پښتون، افغان او پتان په نامه یادېږي، دوی د ټولو قومونو،

قبیلو او عشیرو سره د یو اصل، یو قوم او ټبر ښاخونه او څانگې دي، چې خپلې ژبې، لهجې، مذاهب، ادیان، قوانین، عادات، کلچر، تهذیب او تمدن لري (...)) (۱۴:۱۰۲)

دا کتاب د پښتنو د تاریخي او ملي عظمت د روښانولو لپاره یو مهم اثر دی او د ځوانو څېړونکو لپاره ښه لارښود گڼل کېږي.

۴- **بایزید روښان:** دا د بایزید روښان په باب یو مهم اثر دی چې د هغه ژوند او کارنامې راسپړي. تر دې لیکنې وړاندې مور په پښتو ادبیاتو کې داسې کومه تذکره نه ده لیدلې چې هغه دې د یو شخص د

ژوند او کارنامو په باب خپره شوې وي. دغه رساله پر (۱۳۳۲ل) کال شاوخوا خپره شوې ده، خو استاد پر (۱۳۳۳ل) کال لیکلې ده. دا نو داسې زمانه ده چې بایزید په داسې بشپړه توگه چې د هغه ژوند او کارنامې خلکو ته وړاندې شوي وي، نه دی پېژندل شوی. تر دې وړاندې بایزید په سیمه کې د (پیر تاریک) په نوم شهرت لاره. استاد بختانی خدمتگار ددې

کتاب په باب وایي: ((مولوي محمد امین خوگياني به ویل چې ما تر خادم صاحب دمخه پر بایزید روښان باندې کار کړی دی او یوه رساله مې لیکلې ده، دا د هغه د خولې خبره ده، خو دغه رساله په خطي یا چاپي بڼه ما (خدمتگار) نه ده لیدلې، په دې موضوع کې د استاد خادم بایزید روښان، لومړنی کتاب دی چې پر (۱۳۳۲ل) کال د پښتو ټولني له خوا

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

چاپ شوی دی. پر کتاب د چاپ تاریخ نشته، مگر (د شریف سرگذشت) د چاپ نېټه (۱۳۳۲ل) کال د (جوزا) میاشت ښودل شوې ده او بیا د همدې کتاب په وروستۍ پښتۍ کې د استاد خادم د چاپ شوو کتابونو فهرست چاپ شوی دی. هلته دا کتاب داسې ښودل شوی دی:

((بایزید روښان (نږدې دی چې طبع شي) سوانح او مشاهیره)) نو ضرور همدغه کال (۱۳۳۲ل) کال کې چاپ شوی دی.

د استاد خادم د بایزید روښان د چاپي کتاب وروستۍ کرښه داسې ده:
(کابل-۱۶ د لوه ۱۳۲۳ قیام الدین خادم)).

له دې کرښې څخه دا جوتېږي چې ددې کتاب د لیکلو کار استاد خادم د هغه تر چاپ یوولس کاله دمخه پر (۱۳۲۳ل) کال پای ته رسولی دی. هغه مهال لا د روښان او روښانیانو پر حالاتو څوک نه پوهېدل. د (حالنمې) حال نه و معلوم، (خیرالبیان) د کوم افغاني پوه له نظره نه و تېر شوی او حتی څپوهانو لا پوره او سم نه و لوستی، (د علم رساله) لا د جهل په دوړو کې پټه وه، د روښان او روښاني شاعرانو اثار نه وو چاپ شوي او پیر روښان لا په (پیر تاریک) یا (تاریک پیر) مشهور و.

استاد خادم د روښان پیر د مخالف اخوند دروېزه د منفي لیکنو، د ځینو حتی څپوهانو د لنډو او مبهمو معلوماتو، د تاریخ د ځینو محدودو کتابونو د محدودو لیکنو او د ځینو روښاني شاعرانو د خطي نسخو له شعرونو څخه په خپل استخراج، پرتلنه او استناد دا کتاب ترتیب کړی دی، چې ضرور به له تاریخي تېروتنو څخه خالي نه وي او اوس بشپړونې ته اړتیا لري، خو تر ډېره حده پورې خصوصاً د کتاب د چاپ پر وخت گټوره، نوې او نوښتگره هڅه وه.

په هغه وخت کې چې روښان (تاریک) بلل کېده او د څلورو پېړیو د پرله پسې تبلیغاتو په نتیجه کې د چاپېریال عام ذهنیت په پوره ډول د هغه په مخالف سمت کې و، د داسې کتاب لیکل او خپرول د لیکوال په علمي شهامت او اخلاقي شجاعت دلالت کوي.)

د استاد خادم دا اثر ټولټال (۴۳) سرلیکونه او (۱۶۴) مخونه لري .

لکه څنگه چې مو دمخه یادونه وکړه د کتاب د چاپ کال نه دی ښودل شوی، د لومړۍ پښتۍ په دننه خوا لیکل شوي: ((دې کتاب په (۱۳۲۳ل) (۱۹۴۴م) کال کې د اقتصاد جایزه اخیستی ده)) د اثر په څلورو لومړیو مخونو کې نیولیک راغلی دی، وروسته د ښاغلي مولف عکس، بیا د پښتو ټولني د خپرونو په لړ کې (۱۰۵) نمبر ښودل شوی، وروسته د پوهاند صدیق الله رښتین له خوا یو لنډ تقریظ کښل شوی، چې د بایزید روښان مقام او شخصیت یې په ډېر لنډ ډول ستایلی او لوستونکي یې ددې ارزښتمن اثر لوستلو ته هڅولي دي.

بیا د ښاغلي مولف له خوا (لومړنۍ خبرې) شوي، په دې لومړنیو خبرو کې د دې اثر د تحقیق علت داسې ښودل شوی: ((یوه له دغو مسئلو څخه چې تحقیق یې غوښت د (بایزید روښان) او د ده د عصر او محیط د واقعاتو او حوادثو پلټنه او د دغو اصل او منشاء پیدا کول وو، چې په دې باب کې مختلف افکار او رنگارنگ نظریې په روایتی او کم و بېش ادبي ډول موجودې او د خلکو په منځ کې متداولې وې، اما په دې باب کې څومره چې د موضوع، وخت او مراجع په لاس راتلل او زما ناخیزه قلم د جولان تقاضا وه، د پښتنو وروڼو او د علم او تحقیق د شایقینو څخه مې خپل زیار درېغ نه کړ...)) (۱۹: ۳)

د کتاب د په ځینو برخو کې د دولت لوانی او میرزاخان انصاري له دېوانونو څخه د روښان په اړه ځینې بیتونه او اشعار راغلي دي، دا کار په دې خاطر شوی چې د (روښان) په اړه د نوموړو شاعرانو نظریات څرگند شي. د دې اشعارو په لوستلو سره د دولت لوانی او میرزاخان انصاري علمي، ادبي، اخلاقي او مسلکي مقام بڼه څرگندېږي او په دیني او مذهبي حیثیت هم دا دواړه شاعران پاڅه مسلمانان او پاک سنیان ثابتېږي. د دوی په اقوالو کې له دین، قران، مذهب او اخلاقو څخه پرته بل څه نشته. څرنگه چې د دوی مقام څرگند شو، د نوموړو په دېوانونو کې چې په زرگونو ابیات موجود دي، د روښان او د ده د کورنۍ په باب کوم بد لفظ یا له ادبه وتلې خبره سړی کتلی نه شي، د کفر او الحاد حکمونه خو لا څه کوي، بلکې غوره شوو ادبیاتو کې (روښان) ته د نوموړو شاعرانو اخلاص او ارادت له ورايه معلومېږي.

د یادونې وړ برېښي چې استاد خادم د بايزيد روښان تحقيقي اثر په داسې وخت کې لیکلی و، چې د استاد بختاني په قول: ((په هغه وخت کې لا د روښان او روښانیانو حالات دومره نه وو روښانه شوي، د حال نامې حال نه و معلوم، خیر البیان لا د کوم افغاني پوه له نظره نه و تېر شوی. په هغه وخت کې د داسې کتاب لیکل او خپرول د لیکوال په علمي شهادت او اخلاقي شجاعت دلالت کوي.)) (۲۸: ۴۲)

هر لیکوال ته په کار دي چې علمي شهادت او اخلاقي شهادت ولري، له نېکه مرغه دا بارز خصوصیات د استاد خادم په خټه کې اخیښل شوي دي، نو ځکه خو هره موضوع د علم په معیار او بنسټ خپري، نه پر ټولنه د واکمن چاپېریال په ګټه او غوښتنه.

مؤلف په پایله کې په لنډ ډول د روښان د تحریک بنیاد په (۱۱۰) مادو کې خپرې او بیا د روښان په باب لیکي:

((د ده په سر کې د پښتنو د لاسه تللي برم او د هغه د بېرته اعاده کولو، د مغولو د تخت اړولو او د پښتنو د ملي حکومت د جوړولو نقشه پرته وه، ده غوښتل دغه قوم چې پرته د وینې له رنگ نه بل هېڅ رنگ نه قبلوي، متحد کاندې او کار ترې واخلي، د مغولو حکومت چې کوم وخت دده په پلان پوه شو، نو په خپل ټول زور او قوت سره یې د پښتنو دغه لوی سیاسي مشر په خپل هدف کې ناکام کړ او د ده اولاده یې هم په ارامه پرېښوده.))

د پایلې په وروستی برخه کې ښاغلی مؤلف خپل تأسف داسې څرگندوي:

((په دې ناکامۍ کې پښتنو هم برخه واخیسته او خپله پښه یې په خپله په تسکوره ووهله، اه! که ویشتلې یم، خو بیا په خپل ټوپک یم.))

(۱۹: ۱۶۴)

۵- نوې رڼا: نوې رڼا د استاد خادم د (سلو) خورو ورو خپرنیزو او تحلیلي لیکنو ټولګه ده چې پر (۱۳۴۳ل) کال د هېواد ورځپاڼې له خوا خپره شوه. دغه لیکنې لومړی د هېواد په بېلابېلو خپرونو کې خورې وړې خپرې شوې دي. وروسته استاد راټولې کړې او بیا یې کتابي بڼه ورکړه. په دې ټولګه کې په لوړ ادبي ذوق او هنري ګاڼه پسرول شوې یو شمېر داسې لیکنې هم ځای شوې دي چې هغه منشور شعر ګڼل کېدی شي. استاد بختانی بیا ددې کتاب په باب لږ شان تفصیلي معلومات ورکوي، هغه وایي:

((د استاد خادم د اجتماعي، سیاسي، ادبي، سلو مقالو یوه مجموعه ده، چې دا مقالې د کتاب د چاپ له وخته په تېرو څلورپښتو کلونو کې په خپل

وخت د هېواد په خپرونو، زیاتره په اتحاد مشرقي، طلوع افغان، زېري، کابل، اصلاح او هېواد) کې خپرې شوي او ژورنالېستیک ارزښت یې زیات دی. په دې کتاب کې خو د لیکوال یو هدف دا هم و چې د پښتو د عادي نثر نمونه وړاندې کړي او رښتیا هم چې ډېره ښه او غوره نمونه یې وړاندې کړې ده، چې د هېواد ژورنالېستانو لپاره د مشق او تقلید وړ ده. د ټولنیزې مفاهمې د وسایلو ژبه باید دغسې ساده، روانه، خوږه او ښکلې وي چې که موضوع مبهمه او مغلقه هم وي د سواد د متوسطې سويې خاوند ورباندې ژر پوه شي.

د کتاب په سر کې مقالې سل ښودل شوي دي، خو په فهرست کې (۱۰۵) عنوانه درج دي. دا دواړه صحیح دي.

په دې ډول:

په اجتماع کې خپلچاري، په اجتماع کې ساده وگړي، په ټولنه کې سوداگران، ښکاري او محسنان تر څلورو عنوانونو لاندې لیکنې په حقیقت کې د یوې مقالې څلور برخې دي. (د کتاب له ۲۲۶ څخه تر ۲۴۲ مخه پورې).

- (پښتون د ملت نوم دی، د قام نوم نه دی)، تر عنوان لاندې مقاله د استاد الفت لیکنه ده، داسې ښکاري چې دا مقاله د مولف خوښه شوې ده او هغه یې راخیستې ده، په اخره کې یې تخلص (الفت) هم راوړی دی. (له ۳۸۹ څخه تر ۳۹۳ مخه پورې)

- ایا د وطن مینه غریزي ده؟ تر عنوان لاندې مقاله چې د مکالمې یا څو کسيز ډيالوگ شکل لري، ما (بختاني) لیکلې ده او د زېري په جریده کې مې خپره کړې ده. دا لیکنه هم د استاد خوښه شوې ده، هغه

یې په خپل کتاب کې راخیستې ده او په پای کې یې ورته لیکلي دي:
(زېږې)، (۳۹۴ څخه ۴۰۴ مخه پورې).

په دې صورت په خپله د استاد په قلم (سل مقالې) پاتې کېږي او د کتاب د سر دا عبارت: (د قیام الدین خادم سل مقالې) سم دی.

لکه څنگه چې دمخه مو یادونه وکړه دا کتاب د هېواد ورځپاڼې له خوا پر (۱۳۴۳ل) کال په (۵۲۴) مخونو کې خپور شوی دی او وروسته بیا د خادم صیب د کورنۍ له خوا پر (۱۳۸۴م) کال یو ځل بیا په (۶۳۰) مخونو کې خپور شوی دی.

ددې کتاب په اړه ښاغلي (اسد الله غضنفر) یوه اوږده تحلیلي لیکنه کړې چې د استاد خادم په باب دکورنیو لیکوالو په نظرونو کې په بشپړ ډول راغلي ده.

۶- افغاني موسیقي: استاد خادم د افغاني موسیقي په باب یو

ځانگړی اثر هم لیکلی و، د دې اثر څرک د ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادمل له هغې لیکنې څخه لگي چې د استاد خادم له خوا پر یوه ژباړل شوی علمي اثر (مکارم الاخلاق) یې لیکلي ده، استاد هېوادمل په دې لیکنه کې یادونه کوي چې: ((استاد خادم د افغاني موسیقي په باب هم یو مستقل اثر کښلی دی، چې متأسفانه تر اوسه چاپ نه دی. په دې رساله کې استاد د افغاني موسیقي په باب خبرې کړي او په افغاني موسیقي کې یې د ځینو سیمو د موسیقي د اصالت په باب په زړه پورې نظریې وړاندې کړې دي.)) سرمحقق زلمي هېوادمل زیاتوي: ((د استاد دغه اثر ښاغلي محترم رفیع او ما لیدلی و، په خپله دوی مور ته راوښود او د محتویاتو په باب یې خبرې راسره وکړې.)) (۴۴: ۵۰)

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

که څه هم د (افغاني موسیقي) ځانگړی کتاب تر اوسه زموږ لاس ته نه دی راغلی، خو د (ملي موسیقي) او (زموږ کومه موسیقي ملي رنگ لري؟) تر سرلیکونو دوه ځانگړې لیکنې په (رڼه چینه) کې خوندي شوي دي، چې دا دواړه لیکنې زموږ د ملي موسیقي څرنګوالی په ګوته کوي.

(۲۴: ۱۱۵۲-۱۱۵۴)

۷- شلمه پېړۍ او پښتانه: په دې نامه هم د استاد خادم به ناچاپو اثارو کې د یوه اثر یادونه راغلې ده. دا یادونه هم په پښتانه شعراء پنځم ټوک کې شوې ده او ځینو نورو اثارو کې هم د هماغه بنسټ له مخې یو ځل بیا تکرار شوي دي. د دې کتاب د محتویاتو په باب تر دې دمه نور معلومات په لاس کې نه شته، چې څو مخه و او تر کومو سرلیکونو لاندې په کې لیکنې راغلې دي. دا چې د دې اثر خطي نسخه به اوس چیرته وي، په دې باب هم کره معلومات په لاس کې نه شته.

۸- پښتني پور: پښتني پور هم د پښتانه شعراء په پنځم ټوک کې د یوه ناچاپ مستقل اثر په توګه یاد شوی، خو د یاد کتاب مولف بیا د دې اثر په باب بیا نور معلومات نه ورکوي. تر هغه وروسته چې استاد بختاني خدمتګار (د ملي ادب او ژورنالېزم خدمتګار) په نامه د استاد خادم د ژوند او اثارو په باب بل ځانگړی اثر ولیکه او لومړی ځل یې پر (۱۳۶۸ ل) کال د استاد خادم د لسم تلین په مناسبت چاپ کړ، بیا هم د دې اثر شرح نه ده راغلې، نو ځکه خو دا معلومه نه شوه چې دا یو مستقل اثر دی او یا هم کومه لنډه یا اوږده لیکنه چې د خپل وخت په کومه خپرونه کې چاپ شوې ده. د لیکنې له عنوان څخه ښکاري چې د پښتني کلتور د یوه دود (غچ) په باب به لیکل شوې وي.

۹- د پښتنو قامولي: په دې نامه هم د استاد خادم په ناچاپه اثارو کې د یوه ځانگړي اثر نوم راغلی دی، دا یادونه په پښتانه شعرا پنځم ټوک کې هم شوې او بیا چې بناغلي مطیع الله روھیال د استاد بېنوا د (اوسني لیکوال) درې واړه ټوکونه سره یو ځای چاپ کړل، هلته هم د استاد خادم د پېژندنې په برخه کې په لمن کې د استاد خادم د ناچاپه اثارو په توگه ددې اثر نوم راغلی دی، خو نوره زیاته شرح یې نه ده ورکړې. په (رڼه چینه) دواړو ټوکو کې چې د استاد خادم د اکثر و نثرونو ټولگه ده، په هغه کې هم د (پښتنو قامولي) په نامه نه د کوم ځانگړي اثر او نه هم د کومې لیکنې متن راغلی دی. البته دې ته ورته نورې ډېرې زیاتې لیکنې په کې خوندي شوې دي.

۱۰- غوره سندرې: غوره سندرې هم په بېلابېلو تذکرو او د خادم صیب په پېژندنه کې د یوه ځانگړي ناچاپ اثر په توگه یاد شوی دی، خو په دې اړه نور معلومات نه دي ورکړل شوي. (رڼه چینه) او (خادم باد سبا یم) کې په دې نامه د کوم ځانگړي اثر یادونه نه ده شوې. تر دې دمه مور غوڅ حکم نه شو کولای چې (افغاني موسیقي) او (غوره سندرې) به یو اثر وي، یا بېلابېل او یو بل سره به څومره ارتباط لري؟ کېدی شي (غوره سندرې) د یو شمېر غوره سندرو ځانگړې ټولگه وي. (افغاني موسیقي) یو جلا اثر دی چې مخکې مو ورته یادونه وکړه. خو په ادبي تذکرو کې دا دواړه بېلابېل اثار گڼل شوي چې تر دې دمه لا چاپ شوي نه دي.

۱۱- د پښتو مشاعرې: په (پښتانه شعراً) پنځم ټوک کې په دې نامه د یوه ناچاپ اثر یادونه شوې ده او تر هغه وروسته نورو چاپ شویو

تذکرو کې یې هم یوازې یادونه راغلې ده، نه دا چې دا اثر یې تشریح کړی وي.

په (رڼه چینه) او (خادم باد سبا یم) کې هم په دې باب په مشخص ډول څه یادونه نه ده راغلې، خو په (رڼه چینه) کې د شعر او شاعرۍ په باب نور گڼ مسایل راغلي دي، لکه: (د شعر او شاعرۍ په باب سوال او ځواب، د پښتو شاعرۍ معیار، د رحمان بابا مشاعر) او ځینې نورې لیکنې راغلي، خو تر پورته عنوان لاندې د یوه مستقل اثر یادونه نه ده شوې او نه کوم متن راورل شوی دی.

البته په (خادم باد سبا یم) کې د خادم صیب او ځینو نورو شاعرانو تر منځ د یو درېو مشاعرو یادونه راغلې او د هغو اړوند شعرونه یا نظمونو هم ورسره چاپ شوي دي. ددې احتمال هم شته چې (د پښتو مشاعرې) تر عنوان لاندې اثر کې استاد خادم د یو شمېر ترسره شویو مشاعرو شعرونه خوندي کړي وي.

۱۲- د تنقید حق: د تنقید حق هم د استاد خادم په ناچاپه مستقلو اثارو کې گڼل شوی، لومړی ځل چې دا اثر پر (۱۳۶۷ل) کال په (پښتانه شعرا پنځم ټوک) کې د ناچاپ اثر په توگه یاد شوی، تر هغه وروسته چې نورو تذکره لیکونکو یا څېړونکو له دې اړخ څخه گټه اخیستې، هغوی ټولو دا په هماغه شان راورې چې په لومړي اړخ کې بنودل شوی دی، خو په یوه څېړنیز اثر کې هم ددې اثر په باب معلومات نه دي راغلي چې د دې اثر کمیت او څرنگوالی تشریح کړي.

۱۳- ساتلې خزانو: ساتلې خزانو هم د پورتنیو یادو اثارو په توگه یو بل ځانگړی اثر بنودل شوی دی. دا یې هم د استاد ناچاپ ځانگړی اثر گڼلی دی، خو هېڅ تذکرې تشریح نه ده ورکړې، چې دا

کومه ادبي تذکره ده، د پخوانیو شاعرانو د شعرونو غورچاڼ دی او که د پښتنو د تاریخ په باب ځانگړی اثر دی او یا هم کومه لیکنه ده. ادبي تذکرو یوازې د استاد خادم د ناچاپه اثارو په نوملړ کې راوړې ده.

۱۴- د پښتو ولسي ادب: د پښتو ولسي ادب هم د استاد خادم

په ځانگړو ناچاپه اثارو کې شمېر شوی اثر گڼل شوی، البته دې کې هېڅ شک نه شته چې خادم صیب د ولسي ادب په باب گڼ شمېر متفرقه لیکنې پر خپل وخت په رسنیو کې خپرې کړې دي، کېدی شي دا د همغو لیکنو یوه ټولگه وي، خو تر دې وخته د کوم ځانگړي اثر په توگه چاپ شوي نه ده او یوازې د ناچاپه اثارو په نوملړ کې یې یادونه راغلې ده.

۱۵- افغاني حکومت: د (افغاني حکومت) تر نامه لاندې د

(پښتانه شعرا) په پنځم ټوک کې د دې اثر یادونه راغلې او دا یې د خادم صیب یو ځانگړی چاپي اثر گڼلی دی. د خادم صیب د اثارو د پلټنې په بهیر کې یاد اثر ما ته تر گوتو نه شو او نه هم د هغه په منثورو کلیاتو (رڼه چینه) کې په دې نامه د کوم ځانگړي اثر یا لیکنې متن موجود دی. په (رڼه چینه) دواړو ټوکونو کې د خادم صیب اکثره چاپي لیکنې په تېره بیا مستقل چاپي اثار خوندي شوي دي، خو تر پورته عنوان لاندې د کوم ځانگړي اثر یادونه په کې نه ده راغلې.

۱۶- ملیت او بین الملیت: د (پښتانه شعراء) پنځم ټوک کې

نیشنلیزم او انټرنیشنلیزم (ملیت او بین الملیت) په نامه د یوه ځانگړي چاپي اثر یادونه راغلې او پورته عنوان یو چاپي اثر گڼل شوی دی، ما ته خو تر دې دمه د یو خپلواک اثر په توگه د دې اثر چاپي نسخه تر سترگو نه شوه، البته په دې نامه د استاد یوه ځانگړې لیکنه شته چې په (رڼه چینه) دویم ټوک کې په (۹۰۳-۹۰۵) مخونو کې چاپ شوې ده، دا لیکنه

په دري ژبه ده او تر دې دمخه په اصلاح ورځپاڼه کې چاپ شوې وه. څرنګه چې خادم صیب پر ملت، ملیت، قومیت او نورو ملي مسایلو ډېرې زیاتې لیکنې کړي دي، نو د دې احتمال شته چې دا لیکنې یې تر پورته عنوان لاندې سره اوډلې وي، خو مخکې تر دې چې د یوه ځانګړي اثر په توګه چاپ شي، په متفرق ډول خپرې شوې دي.

۱۷- کوشانیان څوک وو؟: استاد بختاني (کوشانیان څوک

وو؟) اثر د استاد خادم د چاپي اثارو په لړ کې (۲۱) شمېره اثر ګڼلی، چې چاپ شوی دی، خو نور تفصیل یې نه دی ورکړی. البته په همدې نامه یوه ځانګړې لیکنه په (رڼه چینه) دویم ټوک کې چاپ شوې ده. (۲۳: ۴۶۳ - ۴۶۹)، خو د یوه مستقل کتاب په بڼه ما ته تر اوسه په لاس نه دی راغلی، په (رڼه چینه) کې هم دا لیکنه (د لرغوني پښتانه قومونه) څخه رااخیستل شوې ده.

۱۸ - پارتيان څوک وو؟: دا هم په پښتانه شعراء پنځم ټوک

کې د استاد خادم یو ځانګړی اثر ګڼل شوی دی او د چاپي اثارو د لېست په لړ کې (۲۰) مه شمېره ورکړل شوې ده، خو په دې برخه کې نور توضیحات نه دي ورکړل شوي، کېدی شي دا هم د استاد خادم کومه ځانګړې لیکنه وي، چې استاد بختاني هغه د چاپي اثارو په لړ کې د یوه ځانګړي اثر په توګه ګڼلې ده.

۱۹- د خوشال او رحمان موازنه: په دې نامه د استاد

خادم د یوه ځانګړي اثر یادونه شوې ده، خو تر اوسه پورې لا د ځانګړي اثر په توګه چاپ شوی نه دی. ځینې نور څېړونکي بیا په دې نظر دي چې استاد خادم د خوشال خان خټک او رحمان بابا د افکارو په باب یوه تفصیلي لیکنه کړې، په دې لیکنه کې یې د پښتو ادب دا دوه ستر

شخصیتونه او د هغو افکار پرتله کړي دي. خادم صیب په دې نظر دی چې ((خوشال په ټولو معانیو سره شاعر دی، ولې رحمان د شاعر نه پورته مقام لري)) نو کومو تذکرو چې ((د خوشال او رحمان موازنه)) یو مستقل اثر بللی، غالباً موخه به یې د خادم صیب هغه تفصیلي لیکنه وي، چې استاد په همدې نامه لیکلې وه او یوه علمي سیمینار کې یې اورولې هم وه.

سرمحقق زلمی هېوادمل بیا د دغه اثر په باب وایي: ((د هغې رسالې نوم دی چې ده د خوشحال خټک (۱۰۲۲-۱۰۰۰هـ ق) د مړینې د (۲۸۶) تلین په بین المللي سیمینار کې اورولې ده او د لیکلو تاریخ یې بنایي پخوانی وي، ځکه د استاد د اثارو کوم لېست چې په اوسني لیکوال کې چاپ شوی دی، هورې هم د دې رسالې یادونه شته)) (۴۲:۴۵)

۲۰ - د پښتو د تاریخ یوه زړهپاڼه: (د پښتو د تاریخ یوه زړه پاڼه) په نامه د استاد خادم د یوه ځانگړي ناچاپ اثر یادونه شوې، دا هم په همنغو چاپي تذکرو کې راغلې چې دمخه مو یادونه وکړه. د دې ځانگړي اثر یا لیکنې د څرنګوالي په باب نور زیات څه نه دي ویل شوي.

۲۱ - نوې لار: استاد سر محقق زلمی هېوادمل په خپله هغه لیکنه کې چې د استاد خادم (مکارم الاخلاق) پر ژباړل شوي اثر یې کړې او په هغې کې یې د استاد خادم پر ژوند او اثارو هم تفصیلي رڼا اچولې ده، د همدې لیکنې په پای کې د (نوې لار) اثر یادونه کوي، خو نور توضیحات یې نه دي ورکړي چې دا (نوې لار) کوم بېل ځانگړی اثر دی او که همغه (نوې رڼا) ده، چې د خادم صیب د هنري، نیمه هنري، څېړنيزو او تحلیلي لیکنو یوه ټولگه ده.

۲۲ - نوی ادب، شعر و ادب: په ځینو تذکرو کې (نوی

ادب) هم د خادم صیب یو ځانگړی اثر بلل شوی، خو په دې باب یې نور توضیحات نه دي ورکړي چې دا څه ډول اثر دی. البته د نوي ادب، شعر او شاعرۍ او په ټوله کې د ادبیاتو په باب استاد خادم بېلابېلې لیکنې کړي چې ځینې یې په ځانگړو اثارو او ځینې یې هم په بېلابېلو خپرونو کې خپرې شوې دي. په (رڼه چینه) منثورو کلیاتو کې هم دا ډول لیکنې راغلې دي، کېدی شي د همغو لیکنو ټولگې ته یې (نوی ادب) نوم غوره کړی وي، خو لا تر دې دمه د ځانگړي او مستقل اثر په توگه چاپ شوی نه دی. دغه راز د ((شعر و ادب)) په نامه د لیکنو یوه بله ځانگړې مجموعه چاپ شوې ده، سرمحقق زلمی هېوادم له دغې مجموعې سره د استاد خادم د لیکنو د ارتباط په باب وایي: ((په (شعر و ادب) نومې مجموعه کې د استاد خادم دغه لاندې لیکنې: (د شعر غرض او غایه، ادب او حیات، د شعر او شاعرۍ په باب) او د ادبیاتو او شعر په باب په عمومياتو خبرې لري.)) (شعر او ادب) مجموعه عبدالله بختاني راټوله کړې او پر (۱۳۳۳ل) کال پښتو ټولني چاپ کړې ده.

۲۳ - علمي پښتونولي: علمي پښتونولي هم د خادم صیب یو

اثر گڼل شوی او هېوادم صیب یې په پر (مکارم الاخلاق) باندې په خپله لیکنه کې یادونه کړې، د دې اثر په باب په نورو ځایونو کې مشخص معلومات نه شته چې د اثر څرنگوالی او څومره والی په گوته کړي.

۲۴ - غریزه حب خیر: په دې نامه د استاد خادم په ناچاپه اثارو

کې د یوه اثر نوم راغلی دی. تر (پښتانه شعراء) پنځم ټوک وروسته په نورو ادبي تذکرو کې هم د دې اثر یادونه شوې، خو یوازې نوم یې یاد شوی دی، نور یې هېچا پر څرنگوالي او څومره والي بحث نه دی کړی.

۲۵- اسماني غږ: د استاد قدرمنې لور (ډاکټرې ثريا خادم) د

(اسماني غږ) په نامه د استاد د يوه ځانگړي اثر يادونه کړې ده. دې د (نبوغ او عبقریت) اثر د دویم چاپ په پیل کې په (یادونه او مننه) کې ويلي دي: ((په نږدې راتلونکي کې به (اسماني غږ) او (د مرغلرو امېل) کتابونه چې د چاپ چارې يې روانې دي، ستاسو مطالعې ته وړاندې شي.)) (نبوغ او عبقریت، یادونه او مننه مخ). په (رڼه چینه) لومړي ټوک کې هم د (اسماني غږ) په نامه يو نثر شته چې د یاد کتاب په (۱۵۴-۱۵۵) مخونو کې چاپ شوی دی. (۲۳: ۱۵۴-۱۵۵) استاد خادم دا لیکنه په (کهي) کلي کې د (۱۳۳۷ل) کال د غبرگولي میاشتې پر (۲۳) مه نېټه کړې ده.

۲۶- د پښتون د ستې خانگې: پر (۱۳۶۷ل) کال چې

(پښتانه شعرا پنځم ټوک) چاپ شو او د استاد خادم د اکثرو چاپي او ناچاپه اثارو نوملړ يې خپور کړ، نو د (پښتون د ستې خانگې) په نامه په چاپي او ناچاپه اثارو کې د کوم اثر يادونه نه ده شوې، خو پر (۱۳۹۴ل) کال د (نبوغ او عبقریت د بيا چاپ پر مهال د ډاکټرې ثريا خادم د يادونې له مخې (د پښتون د ستې خانگې) اثر چاپ شوی دی، خو زما له هڅو سره سره د دې لیکنې تر مهاله ما د دې اثر چاپي بڼه ترلاسه نه کړای شوه.

۲۷- لرغوني افغانان: که څه هم په بېلابېلو ادبي تذکرو کې د

(لرغوني افغانان) په نامه د استاد خادم د کوم ځانگړي اثر يادونه نه ده راغلې، خو ښاغلي لطيف ياد د استاد خادم د ژوند او اثارو په باب په يوه ځانگړې لیکنه کې دا (لرغوني افغانان) د استاد خادم يو ځانگړی ناچاپه اثر گڼلی دی. (لرغوني پښتانه قومونه) په نوم چې مو د مخه د کوم اثر

یادونه وکړه، کېدی شي (لرغوني افغان) او لرغوني پښتانه قومونه) یو اثر وي.

۲۸ - د پښتونولۍ ادب: (د پښتونولۍ ادب) په نامه په نورو

ادبي تذکرو کې د کوم ځانگړي اثر یادونه نه ده راغلې، خو ښاغلي لطیف یاد ورته په خپله یوه ځانگړې لیکنه کې نغوته کړې ده. څرنگه چې استاد خادم د پښتو او پښتونولۍ او دېته نورو موضوعاتو په باب گڼ شمېر لیکنې کړي دي، د (پښتونولۍ روح) په نامه هم استاد خادم یوه ځانگړې لیکنه لري چې په (رڼه چینه) کې هم خپره شوې ده، خو د (پښتونولۍ ادب) په نامه لیکنې متن او یا هم د هغې د څرنگوالي په باب معلومات مې ترې دې دمه ترلاسه نه کړای شول.

۲۹ - لوی سهاک: ښاغلي لطیف یاد د یوه ځانگړي اثر په توگه د

(لوی سهاک) په نامه د یوه ناچاپه ځانگړي اثر یادونه کړې، خو نورو ځایونو کې د یوه ځانگړي اثر په توگه د دې اثر یادونه نه ده شوې.

۳۰ - ټولنپال افغان مونوفیسټ: ښاغلي لطیف یاد د ټولنپال

افغان مونوفیسټ په نامه د استاد خادم په اثارو کې د یوه چاپي اثر یادونه کړې ده. په نورو تذکرو کې د دې ځانگړي او یا هم چاپي اثر یادونه نه ده راغلې، خو خادم صیب همدې ته په ورته مفهوم ډېرې لیکنې کړي دي. له هغې جملې څخه یې یوه په (رڼه چینه، دویم ټوک) کې چاپ شوې ده. که د خادم صیب دا ډول لیکنې سره راټولې شي، نو حجم یې تر یوه ځانگړي اثر هم پورته کېږي.

د یادونې وړ ده چې د (ټولنپال افغان مونوفیسټ) په نامه د (افغان ملت) جريدې په لومړۍ گڼه کې هم ځینې مطالب خپاره شوي دي. سرمحقق

زلمی هېوادم له هم د استاد خادم له خولې د دې اثر د شتوالي تائید کوي.

۳۱ - کنفرانسونه: په بېلابېلو ادبي تذکرو کې د استاد خادم د پېژندنې په برخه کې (کنفرانسونه) د استاد خادم یو ناچاپ اثر گڼل شوی دی، په دې اثر کې د خادم صیب هغه ویناوې او لیکنې شاملې دي چې ده د ملي شورا مشرانو جرگې ته کړي او یا هم په نورو علمي، ټولنیزو او سیاسي غونډو کې یې اورولې دي. د دې ډلبندی ځینې لیکنې په متفرق ډول د هېواد په چاپي خپرونو کې خپرې شوې دي، خو د ځانگړي اثر په توگه لا تر دې دمه چاپ شوې نه دي.

ب- ادبي تذکري او تاریخ لیکنه:

پر پورتنیو یادو نثري اثارو سربېره چې زیاتره ټولنیز مسایل په کې بیان شوي دي، استاد خادم په تذکره لیکنې کې هم لوی لاس درلود.

خادم صیب یو له هغو لومړنیو لیکوالو څخه دی، چې په پښتو کې یې د تذکره لیکنې لپاره اساسي هلې ځلې کړي دي. دده او له ده سره د نورو ملگرو لیکوالو د زیار او کار له برکته د پښتو لیکوالو د پېژندنې په باب د (تذکره الشعرا) او (پښتانه شعرا) لړۍ توده شوه. ده نه یوازې دا چې په دې برخه کې پښتانه نثر لیکونکي او ناظران راپېژندلي، بلکې د تذکره لیکوال لپاره یې د تذکره لیکنې یوه تیوري او عملي بېلگه هم وړاندې کړې ده. دده په قلم لیکل شوې تذکري دادې:

۱- د پښتو ننني لیکوال: دا د هنې زمانې د شاوخوا لیکوالو

یوه تذکره ده، چې خادم صیب په کې ژوند کاوه، په دې تذکره کې د هر شاعر او لیکوال لنډه پېژندنه راغلي ده.

دغه تذکره د کابل کالنی د (۱۳۱۷-۱۳۱۸ل) کال گڼو کې خپره شوې ده. په دې تذکره کې استاد په خپل خواږه قلم د لیکوالو پېژندنه او د هغوی د اثارو بېلگې وړاندې کړې دي. استاد بختانی په دې باب وايي: ((هو! خادم صیب د هغه وخت د نورو لیکوالو بیوگرافي لیکلې وې، خو د کابل کالنی مسول مدیر (سید قاسم رښتیا) بیا د نوموړي لیکوال (قیام الدین خادم) بیوگرافي لیکلې ده او د هغه د کار په پای کې یې خپره کړې ده. زه فکر کوم چې دا د استاد خادم په شمول د پښتو د معاصرو لیکوالو لومړنۍ تذکره ده چې ابتکار یې استاد خادم ته راجع کېږي.))

(۲۹:۳۲)

(د پښتو نني لیکوال) د تذکرې د چاپي قدامت له مخې د پښتو د لومړنیو چاپي تذکرو له جملې څخه ده. دلته د دې خبرې یادول هم په کار دي، کوم لیکوال چې په دې تذکره کې له استاد خادم څخه پاتې شوي و، وروسته ورپسې استاد رښتین معرفي کړل او په همدې نامه یې پر (۱۳۱۹ل) کال په (کابل کالنی) کې چاپ کړل.

۲- د پښتو نثر تاریخي تطورات او د نثر لیکونکو تذکره:

((د پښتو نثر یوه تاریخي پلټنه ده چې په هغې کې د پښتو د پخوانو نثر لیکونو پېژندنه هم شوې ده، د استاد خادم دغه رساله د کابل کالنی د (۱۳۱۹ل) او (۱۳۲۰ل) کال په گڼو کې خپره شوې ده.

په همدې زمانه کې د پښتو ټولني له خوا، د پښتو شاعرانو د تذکرې لیکلو کار هم روان و، (تذکره الشعراء) او د (پښتانه شعرا) لړۍ د هماغه کار نتیجه او ادامه ده. ځېنې څېړونکي وايي: ((داسې معلومېږي هغه وخت داسې فکر و چې د شاعرانو او ناظرانو د تذکرو بېله لړۍ وي او د نثر لیکونکو بېله، ځکه نو دغه د نثر برخه استاد خادم ته رسېدلې وه. کاشکې

له هماغه پیل نه د نظم او نثر د لیکوالو د تذکرې لیکلو گډه سلسله پیل شوې وای، ځکه چې د پښتو ادب او لیکوالۍ په دواړو خواوو کې زیات کار شوی دی او زموږ د پوهانو، شاعرانو، لیکوالو د فکر او هنر مرغلرې په دواړو لړیو کې پېیل شوې دي. که ددې دواړو خواوو تذکرې سره یو ځای وای، نو د ادب تاریخ د لیکوالو لپاره به کار اسان شوی وای.) د استاد خادم له خوا لیکل شوې تذکره هم د لومړنیو چاپي تذکرو له جملې څخه گڼل کېږي.

۳- پښتانه شعراً: که څه هم دغه لړۍ تر پنځم ټوکه پورې خپره شوې، شپږم او اووم ټوک یې هم د استاد بختاني په زیار ترتیب شوی دی. استاد خادم د دغې لړۍ په لومړۍ کړۍ کې چې د استاد حبیبی په زیار او دویمه کړۍ کې چې د استاد رښتین په زیار په ترتیب سره پر (۱۳۲۰ل) او (۱۳۲۱ل) کال د پښتو ټولني له خوا خپره شوې، خپله ونډه اخیستې ده. په لومړي ټوک کې مدون لیکلي چې: ((بناغلی قیام الدین خادم، چې تر ټولو لومړی حق لري او د کتاب ډېرې برخې یې لیکلي او په پلټنو کې یې زیار کښلی دی.)) د دویم ټوک مدون بیا استاد خادم په مرستندویانو کې راوستی دی. د پښتانه شعرا په دویم ټوک کې (میانیم، عبدالنبي، مراد علي، نورالدین، نعمت الله، ملا مقصود، نوروز، غلام محمد او میر احمد شاه) د استاد خادم په قلم معرفي شوي دي.

۴- مجلسي شاعران: دا کتاب هم یوه تذکره گڼل شوې ده، دا اثر د استاد خادم د ژوند پر مهال هغه په خپلو ناچاپو اثارو کې گڼلی او تر دې دمخه (۱۳۹۶ل) کال پورې چاپ شوی نه دی، په غالب گومان په دې کې به پښتو ولسي شاعران معرفي شوي وي، خو څرنگه چې اوس ددې اثر کومه نسخه زموږ په واک کې نه شته، نو ځکه ډېر بحث پرې نه شو کولای،

چې څومره او د کومو سیمو شاعران به په کې معرفي شوي وي. د یادونې وړ ده چې په همدې نامه (دردمند) صیب هم یو اثر لیکلی او په متفرق ډول یې کابل مجله کې چاپ کړی دی.

۵- روهي گلونه: روهي گلونه که څه هم بشپړه تذکره نه ده، خو د تذکره لیکنې یو څه تومنه لري او هغه دا چې په دې ټولګه کې استاد په خپل عالي ذوق له (بېټ نیکه) رانیولې ان د للمې تر (ملا احمد گله) د (پنځوسو شاعرانو) د شعرونو بېلګې غوره کړي او راټولې کړې دي. دغه اثر پر (۱۳۲۶ل) کال خپور شوی دی.

دا اثر د پښتو د پنځوسو تنو شاعرانو د شعرونو انتخابي مجموعه ده چې خادم صاحب د پښتو شعر له دومره پراخې او بډایې ذخیرې څخه ضرور د ډېرې مودې په ترڅ کې انتخاب او د موضوع له مخه په شپږو بابونو کې ترتیب او تدوین کړې ده. هر باب یې څو فصلونه او هر څپرکی یې ځانله ځانله عنوانونه لري. د استاد خادم خبره: ((څومره چې دا مجموعه یوه ادبي مجموعه ده او د ادب او شعر د نزاکتونو او شهکاریو څخه ډکه ده، هغومره د ژوند او زندگی د اسرارو خزانه هم ده.)) استاد ددې ارزښتمن اثر متن پر (۱۳۲۵ل) کال بشپړ کړی او پر (۱۳۲۶ل) کال چاپ او خپور شوی دی.

استاد عبدالروف بېنوا ددې کتاب په باب وایي:

((دا بسکلي گلونه چې د ښاغلي خادم په زیار راغونډ شوي دي او د پښتو ادب مینانو ته د سوغات په توګه وړاندې کېږي، دا هغه گلونه دي چې د پښتو د پخوانیو شاعرانو د زړه په وینو روزلی شوي دي.

څنګه چې تر اوسه پورې د پښتو ژبې په ادبیاتو کې داسې یو جامع منتخبات نه وو او ښاغلي خادم چې د پښتو یو پیاوړی ادیب دی په دې

کار گوتې پورې کړي او بريالی شوی دی، نو پښتو ټولنه دا خپله وظیفه گڼي چې ددې فاضل د ستایلو وړ خدمت وستایي او په دې انتخاب ده ته تبریک ووايي او هم په دې گلونو سره د هغو پردیسانو روح ښاد او یاد کړي چې دوی به د خواره وطن په بېلتون کې ویل:

قاصدان له روهه نه راځي مدت شو

سلام باد رارسوي منت يې تم دی

او له خدايه غواړي چې داسې ډېر اثار پښتو ته وړاندې کړي.))

(۲۹: ۳۹-۴۱)

۶- په تذکرة الاوليا تبصره: استاد بختاني د استاد خادم د

اثارو د پېژندنې په لړ کې (په تذکرة اوليا تبصره) د هغه په چاپي اثارو کې يو اثر گڼلی، خو نور تفصیلات يې نه دي ورکړي.

ج- ژباړه:

استاد خادم په پښتو ادبي نثر لیکوالو کې يو له هغو معاصرو او لومړنیو لیکوالو څخه گڼلی شو چې منثوره ژباړه يې کړې ده. استاد پر پښتو او دري سربېره په اردو او عربي ژبو دومره برلاسی و چې کره ژباړه يې ترې کوله. اردو يې په هندوستان کې د پاتې کېدو پر مهال او عربي يې د ديني کتابونو له لیک لوست څخه زده کړې وه. انگلیسي ژبه يې هم تر هغه حده زده وه چې علمي گټه يې ورڅخه پورته کولای شوه. استاد خادم د ژباړې په برخه کې يو لړ اثار راپرېښي چې څه يې په کتابي بڼه خپاره شوي، ځينې په متفرقه ډول د خپل وخت په چاپي رسنيو کې او څه يې هم خواره واره دي او تر اوسه لا چاپ شوي هم نه دي.

۱- د کوچنیانو اخلاقي پالنه: استاد خادم دغه رساله چې اصلاً

(هر برت سپنسر) په انگرېزي ژبه ليكلي وه، له اردو څخه پښتو ته راژباړلې ده. د کتاب په باب يې خپل تحليل او څرگندونې هم ځای پر ځای ليکلي. دغه ژباړه پر (۱۳۱۶ل) کال د پښتو ټولني له خوا خپره شوې ده. دا هم د پښتو ټولني د چاپ په لړۍ کې لومړنی اثر دی او هم د استاد خادم د چاپ شويو کتابونو لومړی نمبر اثر دی. تر دې وروسته بيا هم پښتو ټولني او هم خپله خادم صيب گڼ شمېر اثار ټولني ته وړاندې کړل.

۲- اصحاب کرام: دغه ژباړه پر (۱۳۱۴ل) کال بشپړه شوې او بيا پر (۱۳۵۰ل) کال پېښور کې د (لوی اصحابان) په نوم خپره شوه. ددې کتاب خطي نسخه د استاد بختاني په وينا په دوو ټوکونو کې د افغانستان په ملي ارشيف کې تر (۶۲) او (۶۵) نومرو لاندې خوندي ده. دا د اسلام د ستر پيغمبر حضرت محمد (ص) د لويو اصحابانو سيرت او تاريخ دی استاد خادم په ډېر دقت او علمي صلاحيت په خوږه او روانه پښتو ترجمه کړی دی. دا کتاب دومره مهم دی چې زموږ ځينو عالمانو يې د اسلامي تحقيقاتو د مرکز له خوا د هغه د اکاډميک متن د بيا بيا چاپ غوښتنه کړې ده.

۳- د شريف سرگذشت: د شريف سرگذشت هغه ناول دی چې (نياز فتحپوري) په اردو ژبه ليکلی. استاد خادم دغه ناول په روان او سليس نثر پښتو ته راژباړلی، چې د ژباړې رنگ پرې نه ښکاري. دغه ناول پر (۱۳۳۲ل) کال د (اصلاح ورځپاڼې) له خوا خپور شوی دی. ددې اثر په باب ويل کېږي چې پر (۱۹۴۶م) کال يې د (استقلال) جايزه واخيسته، دغه راز دغه ژباړه پر (۱۹۴۷-۱۹۴۸م) کلونو کې د کندهار په (طلوع افغان) کې خپره شوه، تر دې وروسته په اصلاح کې او بيا پر (۱۹۵۳م) کال د يوه مستقل اثر په توگه خپره شوه.

۴- د افغانستان پخوانی تاریخ: د سرمحقق زلمي هېوادم له وینا: ((د افغانستان د پخواني تاريخ د لومړي ټوک يوه برخه هم استاد خادم ژباړلې ده. دا ژباړه له دري څخه پښتو ته شوې ده او بيا د نورو برخو له ژباړې سره يو ځای پر (۱۳۳۴ل) کال د تاريخ انجمن له خوا چاپ شوې ده.)) (۴۴: ۵۵)

۵- اريانا دايرة المعارف: استاد خادم د اريانا دايرة المعارف ځينې برخې هم پښتو ته ژباړلې دي، دا ژباړه له دري څخه پښتو ته شوې ده، د دايرة المعارف دا برخه پر (۱۳۵۵ل) کال (د اريانا دايرة المعارف ټولني) له خوا چاپ شوې ده.

۶- مکارم الاخلاق: دغه کتاب په عربي ژبه د (الشيخ عبدالقادر المغربي) له خوا د (الاخلاق والواجبات) په نوم ليکل شوی دی. استاد دغه کتاب په ډېره روانه ژبه په پښتو نثر د (مکارم الاخلاق) په نوم راژباړلی دی. استاد د دغه کتاب ژباړه پر (۱۳۱۸ل) کال د ميزان پر (۱۳)مه بشپړه کړې ده. خو ياد اثر پر (۱۳۴۳ل) کال د هېواد ورځپاڼې ادارې له خوا خپور شوی دی. دغه کتاب په دويم ځل په پېښور کې يونيورسټي بک ايجنسي هم خپور کړی دی. د (مکارم الاخلاق) د ژباړې د څرنگوالي او د اثر د محتوياتو په باب ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادم يوه بشپړه تحليلي او څېړنيزه ليکنه کړې او د (اميرعليشېر نوایي) په ياد د چاپ شويو مقالو په ټولگه کې چاپ شوې ده. په دې ليکنه کې نه يوازې د (مکارم الاخلاق) پر محتوياتو او ژباړې بحث شوی، بلکې د استاد خادم پر ژوند، اثارو او په تېره بيا د هغه د اثارو پر محتويي وېش هم تفصيلي بحث شوی دی. د دې لپاره چې د مکارم الاخلاق پر ټوله محتوا ښه خبر شو، نو ښه به وي چې ددې مقالې ځينې برخې دلته رالانتقال کړو:

سرمحقق زلمی هېوادل د خپلې لیکنې په دوام هغې پوښتنې ته ځواب وایي او په دې باب رڼا اچوي چې موږ به خپله ژبه (پښتو) کې هم په دې باب کوم کتاب لرو که نه؟ سرمحقق زلمی هېوادل په دې باب وایي:

[له نېکه مرغه په دې نامه په پښتو کې هم یو کتاب شته، چې د خواندمیر د مکارم الاخلاق ترجمه نه، بلکې محتویات یې هم د خواندمیر له مکارم الاخلاقه توپیر لري!]

پښتو مکارم الاخلاق د الشيخ عبدالقادر مغربي د ((الاخلاق والواجبات)) پښتو ترجمه ده، چې مترجم دغې موضوع ته په خپله سریزه کې داسې اشاره کړې ده: ((دغه کتاب چې پورته مو ورته اشارت وکړ، په عربي ژبه د (اخلاق و الواجبات)) په نامه لیکل شوی دی، چې زه یې دې پښتو ترجمې ته مکارم الاخلاق وایم، مترجم به خپله څلور مخیزه سریزه کې چې د مکارم الاخلاق د ترجمې په پیل کې یې چاپ کړې، د دې ترجمې اصلي هدف داسې بیانوي: ((له ډېرې مودې څخه زما په زړه کې دا خبره گرځېده، چې د پښتنو د استفادې د پاره په پښتو ژبه څه داسې کتابونه ولیکل شي، چې د قران او حدیث په رڼا کې د اخلاقو فردي، عایلوي، اجتماعي او مدني موضوعگانې په کې د زمانې د تغیراتو او د مدنیت د تطوراتو سره سم، د نن ورځې په اصطلاح او اسانه ژبه ښودل شوي وي او د حکمت ښکلا په کې هم موجوده وي.))

په پښتو مکارم الاخلاق کې دغه لاندې موضوعات راغلي دي:

د ((مکارم الاخلاق)) تر لوی سرلیک لاندې: پر عمومیاتو سربېره، د اخلاقو موقعیت، اخلاق او ایمان، اخلاق او عبادات، دنیا او اخرت، خیر او

واجب، تر کوچنیو عناوینو لاندې پر همدغو لورو موضوعاتو بحث شوی دی.

پر دغو مقدماتي خبرو پسې د کتاب لومړی باب د ((شخصي واجبات)) تر سرلیک لاندې پیل کېږي او په دې باب کې دغه لاندې موضوعات خپرل شوي دي: جوړتیا او دارو، نظافت او طهارت، علم او عقل، صبر او شجاعت، غضب او اعتدال، رښتیا او دروغ، حیا او د سترگونو، امید او نامیندگي، سعیه او عمل، کرڼه او رغونه، کسب او تجارت، اقتصاد او اسراف.

په دوهم باب کې د ((کورني واجبات)) تر سرلیک لاندې پر دغه لاندې موضوعاتو خبرې کېږي:

کور او کهول، د ښځې کرڼه او پرېښونه، نمسي او کړوسي، مور و پلار، ښځې او پلار مري.

لوړ یاد شوي موضوعات د کتاب په لومړي جلد کې راغلي، په دوهم جلد کې د اجتماعي واجبات تر لوی سرلیک لاندې پر دغو لاندې موضوعاتو بحث شوی دی:

ګډوالی او بېلوالی، مرسته او محبت، زړه سوی او مهربانی، په حیواناتو باندې رحم، خیرات او زکوٰه، امانت او عهد، حق ویل، عدل او ظلم، کینه او حسد، غیبت او چغلي، نفاق یا ریا، مدني واجبات، حکومت او وطن، اطاعت او منښت، حرب او دفاع، دوهم جلد همدلته پای ته رسي او بیا د کتاب ((خاتمه)) ده، چې د (قران بحثونه) تر لوی سرلیک لاندې یې پر دغو موضوعاتو مطالب بیان کړي دي:

د ایتونو او سورتونو ترتیب، د قران یادول او لیکل، د قران تعلیم او ښودنه، د قران اول وارغونډول، د قران دویم ځل غونډول، قران ته په

ابتداء کې د مسلمانانو توجه، په ابتداء کې د قران په لوستلو کې اختلافات، بسوالی، د عثمان په یوه لهجه، قران د څه د پاره راغلی دی؟ د قران اساسي تعلیمونه، د قران اعجاز، د قران محکمت او متشابهات، د قران تفسیر او تاویل، د موول او متشابه لېوالی او ډېروالی، ناسخ او منسوخ په قران کې، د قران علوم، په قران باندې تفسیر لیکل، رومبني سړی چې تفسیر یې ولیکلو او په دې کې د سلفو طریقه، په منځنیو پېړیو کې د تفسیر حالت، په وروستیو پېړیو کې د تفسیر حال، د حدیثو بحث، د حدیثو علمونه، د حدیثو لیکل او غونډول، د حدیثو غونډولو او تصیح ته اهتمام، د حدیثو مشهور علماء او کتابونه، په لومړي عصر کې د خپل پیغمبر د حدیثو یادولو ته د مسلمانانو د توجه نمونه، په منځنیو پېړیو کې د حدیثو علم، د حدیثو علم، په وروستیو پېړیو کې، د حدیثو پرېښودنه ډېره زمانه کېدی شي.

د مکارم الاخلاق پښتو ترجمه د (۱۳۱۸ل) کال د میزان پر (۱۳مه) نېټه بشپړه شوی او مترجم پرې سریزه د همدغه کال د همدې میاشتې پر (۲۷مه) نېټه کښلې ده.

دغه ترجمه شوی متن لومړی ځل په کابل کې په (۱۳۴۳ل) کال (۳۱۶مخه) د هېواد د نشراتي موسسې له خوا چاپ شوی دی او دویم ځل (۳۰۳مخه) د یونیورسټي بک ایجنسي له خوا په پېښور کې چاپ شوی دی، چې وروستی چاپ یې د چاپ کال نه لري. د مکارم الاخلاق د پښتو ترجمې د معرفۍ په ترڅ کې دا ښکاره نه شوه، چې دغه ترجمه چا کړې ده؟

د مکارم الاخلاق مترجم د پښتو لوی خدمتگار او په پښتو او پښتونولي مین لیکوال او شاعر ارواښاد استاد قیام الدین خادم دی]. (۴۲: ۳۵-۳۹)

۷- یو مسلمان او ټوله اروپا: دا اثر هم د استاد خادم له خوا یو ژباړل شوی ډرام گڼل شوی دی، خو زموږ لیکوالو ددې ډرام په باب ډېر معلومات نه دي وړاندې کړي، چې لومړی ځل چېرته او څه وخت چاپ شوی دی.

۸- د مور مینه: دا د استاد خادم له خوا یو ژباړل شوی اثر دی، په دې اثر کې چې (د مور زړه، روسیې سجه، دا عصر د ملیتونو دی، د دنیا ټول انقلابونه کلتوري دي) موضوعگانې هم راغلي دي. (۱۵۹:۲۳)

په خپله استاد خادم هم په دې هکله نظر ورکړی، هغه وايي: ((دا قصه (م.گورکي) لیکلې ده، گورکي دروسي ادبیاتو د اسمان ځلاند ستوری دی، چې شرق او غرب یې پېژني، د ډېر تعریف محتاج نه دی، د گورکي اثار هم بنکلي دي، دا کیسه هم شعر دی او هم حقیقت او هم خورا لوړ پند او عبرت.

د دې قصې د ترجمې په وخت کې ما د قضیې په ترتیب کې لږ شانې تغیر کړی دی؛ مگر د گورکي د نوم او ضمیر احترام هېڅوک دېته نه پرېږدي چې د هغه په اسلوب کې گوتې ووېلې شي.)) (۱۶۱:۲۳)

(د مور مینه) له ځینو نورو لیکنو سره یو ځل پخوا چاپ شوې وه او دویم ځل د خادم صیب دمنثورو کلیاتو (رڼه چینه، لومړي ټوک) کې د (ژباړې) تر ډلبندی لاندې له (۱۶۲) څخه تر (۱۶۸) مخونو پورې یو ځل بیا چاپ شوې ده.

۹- د ریگویدا سرودونه: (د ریگویدا سرودونه) هم د استاد خادم یو ځانگړی اثر گڼل شوی. که څه هم په زیاترو ادبي تذکرو کې داستاد خادم د دې اثر یادونه نه ده شوې، خو بناغلي لطیف یاد چې

داستاد خادم پر ژوند او اثارو کومه لیکنه کړې او هغه یې د انټرنېټ په خپو خپره کړې، د استادناچاپه اثارو په لړ کې یې ددې اثر یادونه هم کړې، خو نور تفصیلات یې نه دي ورکړي. په (رڼه چینه) کې بیا د یو ویدي سرود ژباړه خوندي شوې، دا ژباړه (ای ځمکې) نومېږي او په (۱۸۲) مخ کې چاپ شوې ده.

ه - هنري نثر لیکنه:

د استاد او دده د هممهالو لیکوالو یو لوی نوښت دا دی چې دوی په پښتو کې د یو ډول داسې هنري نثري ټوټو ور پرانیست چې ژور فکر یې په عالی ذوق او لوړ خیال وړاندې کاوه. ځینې لیکوال وايي: ((د دوی دغه نثري ټوټې چې د شعر په کچه هنري قوت لري، شعر گڼلی شو. له دغو نثرونو څخه د نثر لیکنې هنر زده کېږي. دغه نثرونه د تلپاتې خوندي ځواک لري. په هر ځل لوستو او اورېدو نوی کېږي، لامل یې دادی چې د دغو نثرونو الفاظ پر یو داسې اهنګین مزي اوډل شوي دي چې یو ډول ځانګړې موسیقي لري. ژبه پرې ښه چلېږي. د ویلو پر مهال کوم ژبني درونوالی نه لري، چې لوستونکی ستړی کړي. مانا یې په داسې کلمو او جملو کې رانغاړلې چې سندریز شور یې د زړه رگونه په ترنګولو راولي او سړی یې په خوندي نه مړېږي.)) (۱۲: ۳۱-۳۲) دلته غواړو د استاد خادم دې ډول اثارو ته هم نغوته وکړو:

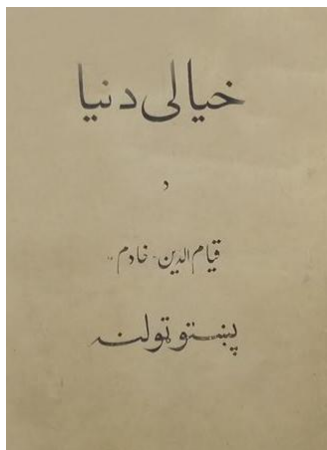
۱- نوی ژوندون: دا د استاد خادم د لنډو ادبي نثرونو مجموعه

ده چې د استاد پوهاند حبیبی له لیکنې سره سم ((مضامین یې ډېر عصري او حیاتي او افکار یې د جدیدې تربیې له اساس سره سم دي.)) ددې مجموعه پر ځینو نثرونو باندي د (رابندرانات ټاګور) او (علامه اقبال) د

هنر او فکر اغېز لیدل کېږي. د استاد خادم دغه مجموعه پر (۱۳۲۰ل) کال د پښتو ټولنې له خوا چاپ او خپره شوه چې هغه وخت او اوس هم د پښتو ادب مینانو ته ښه تحفه وه او ده. په خپله استاد خادم ددې ټولګې په باب وايي: ((نوی ژوندون زما د ډېرو مودو د فکري او قلمي زیار نتیجه او د منثورو اشعارو، ادبي نثرونو او عصري مضامینو مجموعه ده، د خپل ننگیالي قام حضور ته یې وړاندې کوم. له څښتنه غواړم چې زما دا زحمت زما د قام د حساسو افرادو او ادبي ذوق والاوو په مینه د ملیت (پښتو او پښتونوالي) ته مفید زیار ولبل شي.)) (قیام الدین خادم، نوی ژوندون، پښتو ټولنه، ۱۳۲۰ ل کال.) د نوي ژوندون ټول نثرونه په (رڼه چینه ۱ ټوک) کې یو ځل بیا هم چاپ شوي دي

۲- خیالي دنیا: دا د استاد خادم د هنري نثر یا ادبي ټوټو یوه

مجموعه ده چې ده ((منثور اشعار)) بللي دي. که سړی ورته ښه ځیر شي

په دې ټوټو کې له زیات شعریت سره مخ کېږي. د الفاظو ښکلا، د معنا ژوروالی، ښکلي تصویرونه، د ژبې خوږوالی او فصاحت د دغو ټوټو هغه خصوصیتونه دي چې هغه د ښو شعرونو په قطار کې دروي. دا د استاد خادم د دغسې شعرونو دویمه چاپي مجموعه ده، د ځینو لیکوالو په نظر: تر منظوم شعره ددې لیکنو یو شی کم

دی چې هغه ریتم او اهنگ دی، هغه عروض دي. په نورو ژبو کې د (نوي شعر) یا (ازاد نظم) استازو لا عروضي قیدونه نه دي مات کړي، خو دلته دا قید هم مات شوی دی.

د استاد خادم په (خیالي دنیا)، د استاد الفت په (غوره نثرونو) او د خدمتگار په (مرغلرو) کې داسې ټوټې شته چې تر ډېرو منظومو شعرونو زیات شعریت لري. بېخایه نه ده چې خیالي دنیا، منثور اشعار بلل شوي دي.

خیالي دنیا د استاد خادم د (۵۶) ادبي پارچو یا منثورو شعرونو مجموعه ده چې پر (۱۳۳۹ل) کال د پښتو ټولني له خوا چاپ شوې ده او پر (۱۳۹۴) له کال، یو ځل بیا د خادم صیب د کورنۍ له خوا خپره شوې ده.

و- کیسه لیکنه:

استاد په خپل ادبي ژوند کې یو شمېر ولسي کیسې، ټوکې او ډرامې هم لیکلي چې د هېواد په خپرونو کې خورې ورې چاپ شوي، ځینې یې په کتابونو کې هم راغلي دي او ځینې یې لا ناچاپه پاتې دي، دلته یې یادونه کوو:

۱- سورگل: دا د استاد خادم له خوا لیکل شوی یو ډرام دی، چې دده د ژوند تر وروستیو کلونو پورې چاپ نه شو، استاد هم په خپلو ناچاپو اثارو کې یاد کړی دی. دا چې ددې ډرام خطي نسخه به اوس چېرته او چا سره وي، په دې باب معلومات نه شته او تر (۱۳۹۶ ل) کال پورې لا ورته د چاپ زمينه نه ده برابره شوې.

۲- ادبي قصې: دا هم د استاد د کیسو یوه ټولگه گڼل شوی، چې په مستقل ډول لا خپره شوې نه ده. د استاد خادم په ناچاپو اثارو کې یې یادونه شوې ده. د خادم صیب په ناچاپه اثارو کې (د داستانو مجموعه) په نامه هم د یوه ځانگړي اثر یادونه شوې ده، غالباً چې دا دواړه

به یوه واحده ټولگه وي. د استاد ځینې کیسې خورې ورې خپرې شوې هم دي.

۳- سید کمال او بابو جانه: (سید کمال او بابو جانه) د استاد خادم په منثورو ناچاپه اثارو کې یو مستقل اثر گڼل شوی دی. خو حقیقت دا دی چې دایوه لنډې کیسې ته ورته یو اثر دی چې پخوا چاپ شوی او په (رنه چینه) لومړي ټوک کې یو ځل بیا چاپ شوی دی. د سید کمال او ببوجانې کیسه د دوو ولسي مینانو په کرکټرونو کې راغلي، د کیسې انجام تراژیک دی او د دواړو په مرگ تمامېږي. کیسه د یوې رښتینې ولسي کیسې پر اساس لیکل شوی، خو ځینې برخې یې مبالغه ییز او افسانوي رنگ لري.

۴- د داستانونو مجموعه: (د داستانونو مجموعه) هم د استاد په ناچاپه اثارو کې یو ځانگړی اثر گڼل شوی، پښتانه شعرا پنځم ټوک او ځینې نورې تذکرې یې یادونه کوي، خو لکه څنګه چې مو ورته دمخه اشاره وکړه، کېدی شي دا او (ادبي قیصې) یو اثر وي.

۵- د پښتونخوا کیسې: (د پښتونخوا کیسې) هم په بېلابېلو تذکرو کې چې پورته مو ورته نغوته وکړه، د استاد خادم یو مستقل ناچاپه اثر گڼل شوی دی، د دې اثر دڅرنگوالي په باب څېړونکو څه نه دي ويلي او تر (۱۳۹۶ل) کال پورې چاپ شوی هم نه دی.

۶- علمي سفرونه او یونلیک: (په رنه چینه لومړي ټوک) کې د استاد خادم د یونلیک او علمي یادښتونو یادونه هم شوې ده. ((د استاد علمي سفر یادښتونه او یوه سفرنامه)) تر عنوان لاندې راغلي دي: ((په دې ټولگه کې د هېواد جنوبي برخو ته د استاد یو علمي سفر او د

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

سفر پایله کې جغرافیوي او ژبني بحثونه د لوستو دي، همدارنگه یې یو سفري گزارش هم زیات شوی دی او هغه مور ته د هندوستان د روغتون او ډاکټرانو وضعیت رانښيي، استاد دلته دیوه ناروغ، ډاکټر او روغتون حالات په رښتینې ژبه وړاندې کوي، خپلو خبرو ته سپېرونی نه ورکوي، چې څه یې لیدلي، پرې تېر شوي او خوړلي یا څښلي، هغه یې کټ مټ رانقل کړي دي.) (غ: ۲۳).

په داستاني یا کیسه ییزه برخه کې کېدی شي استاد خادم یو شمېر نورې کیسې هم لیکلې وي او یادو اثارو کې هم کېدی شي، ځینې اثار یې یو بل سره ننوتې وي، خو مور یې د وضاحت لپاره دټولو یادونه ضروري وبلله.

ز - درسي کتاب لیکنه:

استاد خادم پر هنري او تحلیلي نثر سربېره یو لړ ژبني څېړنې او تحلیلي لیکنې هم کړې دي. دی په لومړي ځل هم پر یوې ژبني موضوع د بڼې لیکنې له امله وپارل شوی او نمانځل شوی هم دی. پخپله وایي: ((زه، زما او څوک، چا)) مساله د محمد گل خان وزیر صاحب داخله له خوا په مسابقې کې کېښودل شوه چې ددې کلمو تفریق د گرامر په لحاظ هر څوک وکړي او د استعمال ځایونه یې وښيي، هغه به انعام وړي. په دې مسابقه کې ډېر پښتانه ادبا شامل شوه. مگر په اخره کې هغه څه چې ما لیکلي وو، قبول شول او یو اومېگا ساعت او پارکر قلم د وزیر صاحب له خوا ما ته په نمانځنه کې راکړی شول.)

استاد خادم په ژبني برخه کې هم ډېرې څېړنې او لیکنې کړې دي، ځینې لیکنې یې په متفرق ډول خپرې شوې دي او د لیکدود په باب یې یو اثر په خپلواک ډول هم خپور شوی دی.

استاد خادم کلونه کلونه د یوه استاد په توګه پاتې شوی او یو مهال د پښتو کورسونو مدیر هم و او د کابل پوهنتون د استاد په توګه یې هم دنده ترسره کړې ده، نو د استادۍ او ښوونې په بهیر کې یې هم په مستقل ډول او هم یې له نورو سره د یو شمېر ښوونیزو اثارو په رامنځته کېدو کې ونډه اخیستې ده، چې دلته یې دې ډول اثارو ته نغوته کوو:

۱: پښتو پتی: دغه کتاب د لیکل دود په باب د استاد خپل تحلیل دی چې په پېښور کې خپور شوی دی. استاد خادم د پښتو لیکدود په باب ځانګړې نظر درلود او اوسنی پښتو لیکدود یې د پښتو غرونو د پوره افادې لپاره کافي نه ګاڼه، نو ځکه یې دغه اثر ولیکه.

۲- پښتو په عربي لیکدود: به دې نامه هم د استاد خادم به ناچاپ اثارو کې یو اثر موجود دی، چې تر اوسه لا چاپ شوی نه دی، لکه څنګه چې په (پښتو پتی) اثر کې مو یادونه وکړه چې استاد خادم عربي لیکدود د پښتو ژبې د غریز جوړښت دافادې لپاره سم نه ګاڼه، نو ځکه یې په (پښتو پتی) اثر کې د هغې د نیمګړتیا یادونه کړې، دغه اثر چې (پښتو په عربي لیکدود)، نومېږي، په غالب ګومان به دا دواړه یو اثر وي، ځکه چې دواړه یوه موضوع تعقیبوي.

۳- پښتو نحوه: دا هم یو ژبني اثر دی چې د پښتو ګرامر نحوي برخه رانغاړي، دا اثر هم د استاد خادم په ناچاپو اثارو کې ګڼل شوی او د استاد بختاني په وینا دغه کتاب ده لیدلی و، خو تر دا مهاله لا خپور شوی نه دی.

۴: معلم پښتو: دا کتاب په کندهار کې خپور شوی دی، چې د پښتو زده کوونکو لپاره یو تدریسي اثر دی. پر هغه وخت چې دا کتاب

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

چاپېده، پښتو تدریسي کتابونه د گوتو په شمار وو، په تېره بیا د پښتو د زده کړو په باب تدریسي اثار، نو پر دې مهال چې هر چا هر څه لیکلي، د خپل وخت د اړتیا له مخې د زیات ارزښت وړ گڼل کېږي. په دې اثر کې له استاد خادم سره د پښتو انجمن ځینو نورو غړو هم برخه اخیستې ده.

۵- پښتو کلي اول جز: دا هم د پښتو زده کوونکو لپاره یو درسي اثر دی. دا کتاب او نورې پاتې برخې یې د هغو زده کوونکو لپاره لیکل کېدې چې نوې یې پښتو زده کوله، یانې یو ابتدایي تدریسي اثر گڼل کېدی شي.

۶- پښتو کلي دویم جز: دا هم د همدې لړۍ یوه بله کړۍ ده. یانې د ژبې لومړنۍ تدریسي کتاب دی.

۷- پښتو کلي درېیم جز: درېیم جز یې د همدې لړۍ یوه بله برخه ده. دا لړۍ په ترتیب سره لیکل شوې ده.

۸- پښتو کلي څلورم جز: (استاد خادم وایي په دې کتاب کې یې له خپلو ملگرو سره پوره برخه اخیستې ده). د پورته لړۍ بله کړۍ ده.

د پښتو کلي د دې ټولو برخو په باب باید وویل شي چې دا اثار ټول تدریسي او تعلیمي بڼه لري. د خپل وخت د اړتیا پر بنسټ لیکل شوي وو. البته یو شمېر لیکوال او کره کتونکي د دې اثارو په باب وایي چې دا اثار په پوره او کره ډول له تدریسي اصولو سره سم نه دي لیکل شوي او یو لړ نیمگړتیاوې په کې احساسېږي، دا خبره به تر یوه حده سمه وي، خو که د هغه وخت امکانات او اړتیاوې په پام کې ونیول شي، نو بیا

هم دا یو خورا غنیمت کار دی. خو که موږ یې د اوسمهال له تدریسي اصولو سره ارزوو، طبیعي خبره ده چې په دې ټول پوره نه خپري.

۹- کره پښتو: کره پښتو لکه څنگه چې له نامه څخه یې ښکاري، د پښتو ژبې د معیاري کولو په برخه کې لیکل شوی اثر دی، بېلابېلو تذکره لیکوالو دغه اثر د استاد خادم په ناچاپه اثارو کې د دغه اثر نوم هم یاد کړی دی. دا اثر هم تر دې دمه (۱۳۹۶ل) کال پورې چاپ شوی نه دی. البته د کره پښتو او پښتو لیکنې سمون په برخه کې د استاد بېلابېلې لیکنې د خپل وخت په چاپي رسنیو کې خپرې شوې دي، چې د هغو ځینې برخې یې په (رڼه چینه) کې یو ځل بیا خوندي او چاپ شوې دي.

۱۰- پښتو قرائت د دویم ټولګي لپاره: دا یو تدریسي اثر دی چې د وخت د پوهنې وزارت په تعلیمي نصاب کې شامل و او څو ځله د یاد وزارت له خوا چاپ شوی دی.

۱۱- پښتو قرائت د درېیم ټولګي لپاره: پښتو قرائت د درېیم ټولګي لپاره هم یو تدریسي اثر دی او د همنې لړۍ یوه بله کړۍ ده چې پورته مو یادونه وکړه.

۱۲- پښتو قرائت د څلورم ټولګي لپاره: دا اثر هم یو تدریسي اثر دی او د ښوونځیو څلورمو ټولګیو لپاره لیکل شوی دی، د یادونې وړ بولم هغه وخت چې زه (یون) د سردار محمد داودخان په جمهوریت کې د لومړني ښوونځي زده کوونکی وم، دا کتابونه مې لوستي وو، له هغه وخته دا دی څه باندې څلوېښت کاله تېر شوي، خو تر اوسه پورې د هغو کتابونو ځینې خوږې کیسې او پندونه زما په حافظه کې پاتې دي.

۱۳- پښتو زده کړه : (پښتو زده کړه) هم د هغو اثارو په ډله کې شامل دی چې د استاد خادم ناچاپ اثار گڼل شوي دي. په (پښتانه شعرا پنځم ټوک) او نورو تذکرو کې دا اثر په ناچاپو اثارو کې شمېرل شوی دی، د اثر له عنوان څخه ښکاري چې دا هم د پښتو ژبې د زده کړې په باب لیکل شوی او تدریسي بڼه لري.

۱۴- معیاري پښتو: د (معیاري پښتو) په نامه اثر د استاد خادم یو ناچاپ اثر گڼل شوی دی او تر (۱۳۶۷ل) کال وروسته په یو شمېر نورو چاپ شویو تذکرو کې د (پښتانه شعرا پنځم ټوک) په استناد دا اثر د استاد خادم یو ناچاپ اثر گڼل شوی دی. که څه هم تر (۱۳۹۶ل) کال پورې په دې نامه کوم ځانگړی اثر نه دی چاپ شوی، خو په (رڼه چینه) اثر کې د استاد خادم گڼ شمېر داسې لیکنې شته چې همدې موضوع ته ځانگړې شوې او که ټولې سره راټولې شي نو د یوه ځانگړي اثر بڼه خپلولای شي.

۱۵- مکالمات: په بېلابېلو ادبي تذکرو کې د (مکالمات) په نامه د استاد خادم د یوه ناچاپ اثر یادونه شوې ده، د دې اثر په باب زموږ څېړونکو نور معلومات نه دي ورکړي. څرنگه چې مکالمات یا خبرې اترې یو ژبني بحث دی، نو ځکه ما دلته د استاد د ژبنيو اثارو په ډلبندۍ کې شامل کړ.

ح- متفرقه اثار:

د استاد خادم یو شمېر نور اثار یا متفرقه لیکنې هم شته چې به مستقلو چاپي او ناچاپي اثارو کې یې ځانگړې یادونه نه ده راغلې، په تېره بیا د ده نثري لیکنې. دا لیکنې اکثره سیاسي، ټولنیزه، ژورنالېستیکه او دیني محتوا لري چې پر بېلابېلو وختونو یانې هغو وختونو کې چې استاد

خادم د (هېواد، اصلاح، طلوع افغان او اتحاد مشرقي) خپرونو مسول مدیر و، خپرې شوې دي. استاد بختانی دې ډول لیکنو ته تقریباً همغه نومونه ورکړې دي چې دا لیکنې په کې خپرې شوې دي. د ساري په توګه په (طلوع افغان، افغان ولس، اتحاد مشرقي) او نورو خپرونو کې خپرې شوې لیکنې یې د همدغو خپرونو په نومونو یادې کړي دي. ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادمل بیا د استاد خادم اثار او لیکنې له محتوایي پلوه ډلبندي کړي دي. ښاغلي لال پاچا ازمون بیا په همدې خپرونو کې چاپ شوې لیکنې له محتوایي پلوه سره وېشلي او په (رڼه چینه) کې یې خوندي کړي دي. زما په نظر د خادم صیب د نورو اثارو محتوایي وېش ته په پام سره تر ډېره حده دا دویم محتوایي وېش منطقي برېښي، که څه هم ددې هرې برخې لیکنې د یوه ځانګړي اثر د کمیت تر حدودو وځي، خو ښه به وي چې هره برخه یې لږ تر لږه د یوه مشخص اثر په چوکاټ کې راشي او د یوه ځانګړي اثر بڼه ورکړای شي. دلته غواړو دا ډله اثار هم په لنډیز سره دروپېژنو:

۱- سیاستپوهنه او ټولنپوهنه:

دا لیکنې د استاد خادم د ژوندانه په اوږدو کې په بېلابېلو وختونو کې، د هېواد په بېلابېلو خپرونو کې چاپ شوي دي. د لاسته راغلو لیکنو شمېر یې تر (۵۰) عنوانو رسېږي، کېدی شي واقعي شمېر یې تر دې هم زیات وي. د دې لیکنو یوه برخه د خادم صیب په بېلابېلو مستقلو اثارو کې هم چاپ شوې ده او نورې یې په بېلابېلو مهالنيو خپرونو کې خپرې شوې دي او تر هغه وروسته بیا په (رڼه چینه) کې یو ځل بیا چاپ شوې دي: په دې ډلبندی کې دغه لاندې لیکنې شاملې دي:

• د ټولې نړۍ حکومت

- ایا د جنگ مخنیوی ممکن دی؟
- د کمال اتاتورک یو تقریر
- دیموکراسي څه شی دی؟
- د ملیت حس
- د ملیت علمي تشریح
- افغان ملیت او پښتنې بنځې
- ملت او حکومت
- زموږ استقلال
- دا عصر د ملیتونو دی
- حزبي حکومت که بې طرفه
- په ولسي جرگه کې وینا
- په نولسمه پېړۍ کې د استعمار رول په منځني شرق کې
- د مهاتما گاندي د لویې سببونه
- د افغان ولس لنډ مرام
- وطن ونمانځو که خارج؟
- ملک حقيقي نهضت غواړي
- ملي منافقان
- نشنلېزم او فاشېزم

- افغان ملت او آینده دنیا
 - خپلې عقیدې پټې وساتو که ښکاره یې کړو؟
 - ناسیونال دیموکرات سوسیالیزم
 - حزب او جمعیت
 - حزب د څه لپاره جوړېږي؟
 - صالح ملي حکومت څه دی؟
 - ملت، دولت او حکومت
 - وران ویجاړ حال به څنگه سم شي؟
 - د لیډر حکومت
 - حزب حکومت جوړوي که حکومت حزب؟
 - مهم سوالونه او لنډ ځوابونه
 - نور خلک زموږ په مملکت کې څه کارونه کوي؟
- ددې لپاره چې ددې ډول لیکنو له څرنگوالي سره اشنا شو نو یوه لیکنه به یې د بېلگې په توګه راوړو:

نشلېزم او فاشېزم او په دې باب د اشتباهاتو رفعه

((نشلېزم یعنې ملیت او ملت پرستي، دا هغه مسلک دی چې نن په ټوله دنیا حايي دی، د ملیت معنا د فردي سوداګانو، عایلوې ګټو، خانداني امتیازاتو، قبیلوي تعصباتو څخه تېرېدل او کوم خلک چې تاریخ سره یوکرې وي، د هغوی د مشترکې ګټې، ترقی، خوشالی، اتحاد او

هماهنگی لپاره سچې او کوشش کول او د هغوی کلچر او عنعناتو په اصولو حکومت جوړول دي. یعنې فرد په دیموکراتیک ډول په جامعه کې مزج کول او د جامعي د رجحان تابع کول او بیا د ملي حکومت په ذریعه د ملت ټول عناصر تقویه کول، منکشف کول او په پښو درول او په دغه شان سره د نورو قومونو په مقابل کې خپل ملي، اجتماعي، سیاسي، کلتوري، اقتصادي، هنري استقلال او جامعي ته د پرمختګ وسایل تهیه کول، ظلم زور، جهالت، انفرادیت، چټي تعصبات او خارج پرستی مخه نیول، ملت پرستي یعنې نشنلېزم:

د خپل قام او ملت، د خپل وطن او خاورې، د خپل تاریخ او عنعناتو، د خپلې جامعي د فرهنگ او گټو، د خپل مملکت او د ټولني سعادت، نېکبختي او خوشالي غوښتل دي. یو نشنلست غواړي چې خپل ځان د خپل ملت عالي نمونه وښيي، دی غواړي چې دده وطن دې مور، پټ، په عزت، بډای او د سیالانو سره سم وي، دی غواړي چې دده ملت دې معنا او مادتا هغسې اندازې ته ورسېږي چې دده لپاره د فخر وړ وي، ابرو، عزت، شهامت او کرامت، د یوه نشنلېست په نظر کې وي، دده ارزو دا وي چې قوم او وطن دې یې سر لوړی وي، نشنلېست اول خپل ځان او خپلې جامعي ته گوري، بیا نور جهان ته، د نورو د خوشالی لپاره خپل ملت ځملول، تباه کول کفر گڼي، دی د قوم او وطن خدمت کوي، نه چې ورته گټه کوي.

ناسو کولای شی چې د دنیا ټول نني دولتونه وگورئ، غور په کې وکړئ؛ نو درملومه به شي چې ټول د نشنلېستی صغه لري، جنگ کوي، که صلح، مرسته ورکوي، که هښاتونه لېږي، متعلمین قبلوي او که مېلمان، کتابونه لېږي، که اخبارونه، رقاصان لېږي، سندرغاړي، مدعا یې خپل ملي شان او خپل ملي نفوذ قایمول وي.

یعنې د خپل وطن گټه یې د خپل ملت گټه یې د بل د فایده یې نه مقدمه په نظر کې وي. تاسو به هېڅ داسې ملت ونه گورئ چې د خپلې ژبې نه یې پردی خوبه وي، هېڅ قوم نه شی پیدا کولای چې د خپل ځان مادي یا معنوي تاوان ددې لپاره ومني چې بل ملت خوشاله شي؛ نو معلومه شوه چې دنیا ټوله د نیشنلېزم دنیا ده، په ځان اتکا کول، په ځان اعتماد کول، ځان ته په درنه سترگه کتل او خپله مستقلة لاره او مستقل ملي هویت او ملي منافع ساتل ددې عصر له واجباتو څخه دي.

هو دا انټرنېشنل ایزم یعنې بین المللیت نوم په دنیا کې شته، خو عمر یې ډېر لږې دی، لکه د خوب دنیا.

هو له ځان سره د جهان فکر ساتل بله مسئله ده، چې په نیشنلېزم اړه لري، که ملي تمرکز ددې لپاره وي چې زه ابرومند، ساهو او د سیالانو په شان ژوند وکړم، د چا غلام، محکوم او د استثمار لاندې نه اوسم، د خلکو او قومونو سره مساوي او په سیالیانو کې سیال اوسم دا معقوله نظریه ده او که مدعا دا وي چې زه متمزکر، قوي او زورور شم؛ نو کمزوري به خورم، حکمراني به پرې کوم او د بادار په حیثیت به ژوند کوم، نو دلته نیشنلېزم فاشېزم ته رانږدې کېږي، دلته مسایل باید داسې تشخیص شي چې قوت د څه لپاره؟ قوت ددې لپاره چې یو قوم، یوه جامعه او یوه ټولنه ابرومنده وي، له ذلت، حقارت او غلامۍ څخه خلاصه وي، که ددې لپاره چې د تجاوز، تېري، تعدي او استثمار لاس نورو ته اوږد کړي، که مدعا اوله وي، نو نیشنلېزم او که دویمه وي، نو امپریالېزم او فاشېزم دی، خو د امپریالېزم او فاشېزم فرق دومره دی چې که څه امپریالېزم دواړه د ځان تفوق او د نورو استبداد او استثمار غواړي، خو امپریالېزم د قوت په ټولو وسایلو تثبیت کوي، مگر په ملیتارېزم او عسکري زور زیاته اتکا کوي، نورو قوتونو ته په دویمه درجه قایلېږي. البته د یوه ملت د ژبې، عنعناتو، ملي قدرت او

په خپلو پښو درېدل غوښتل او دا چې دا ملت دې وپېژني او ځان ته دې په درانه نظر وگوري، د خاورې او ملیت د دښمنانو له دسایسو دې ځان خلاص کړي، که څوک دې ته فاشېزم وایي؛ نو دا یا جهل دی، یا د امپریالیستانو د دسایسو پر مخ بیول. هېڅ د غرض خاوند نه غواړي چې دده نښه کړي ښکار دې، هوبنیار یا دومره د قوت خاوند شي چې دده څخه دې والوځي، یا دې پر ده حمله وکړي. امپریالیزم او استعمار ځانته منطق او فلسفه لري چې اکثره په مغالطه بنا وي، دوی همېشه خلک خطا باسي او په غلطهمنۍ کې یې اچوي، که د کوم مخ پر انکشاف ملیت مقومات تقویه کول وغواړي، پنځه سره انجرې ورته راپه مخه کوي، مثلاً وایي، د ملت ژبه عامول تبعیض دی، ملي بڼه غوره کول نه مني او وایي، کومه بڼه؟ که ددعنائو بحث دایر شي، دی وایي، دا قهقرايیظ دي.

که د ډیموکراسۍ موضوع راشي، وایي دا خو وخت راشي، که د حزب مسله دایره شي، وایي خلک یې سره کېږي، که د انتخاباتو مسله راشي، وایي چې په کمپاین کې پیسې ورکول جواز لري، که د رشوت صحبت دایر شي، وایي رشوت خو هر څوک خوري، که دې ویل چې مملکت په خپلو پښو درېدل ضرور دي، وایي واړه مملکتونه په خپلو پښو نه شي درېدای، مدعا داده چې ملیت یوجایز دنیایي حق دی، ملیت د فاشېزم سره ملتبت کول، استعماري چال دی، موسولیني د فاشېزم موسس په خپل یونقریر کې وایي، د ټولو نه مهمه خبره دا ده چې که د وخت د سیاسي مصلحتونو څخه نظر واړوو، نو فاشېزم چې څومره د انسانیت مستقبل او دهغه پرمختګ په نظر کې نیسي، نو دغومره نه د عام ایمن فایده په فکر کې لري او نه په هغه باندي یقین، نو خبره داده چې فاشېزم دامن پرستی. مذهب سبب رد کوي، ځکه دا د سعي د ترک کولو مسلک دی او د قربانۍ او ایثار په مقابله کې د ډار مظاهره، دا خو جنگ دی

چې انساني قوت لوړو مدارجو ته رسولای شي، نو په قومونو کې چې دا صلاحیت وي، نو په دغو د شرافت مهر لگوي، پاتې نور ټول تجارب بدل او قایم مقام دي، چې د دغو په واسطه انسان هېڅکله دې ځای ته نه رسېږي چې عظیم الشانه فیصله وکړي چې هغه د مرگ او ژوند فیصله ده، نو ځکه کوم مسلک چې د امن په دې مضره نظریه بنا وي، نو هغه د فاشېزم مخالف دی.

مسولیني وایي: (تاریخ بښي چې کوم وخت د یوه محرک په واسطه قومي جذبې ویننه شي، محرک جذباتي وي، که خیالي وي او که عملي؛ نو بیا په مقابل کې ټول موانع لېرې کېږي او الوځي). مسولیني وایي: (فاشېست ژوند په نظر کې نیسي او له ژوند سره مینه لري، دا د ځان وژلو نوم نه دی، ژوند یوه فریضه ده، یو کشمکش دی او یوه فتح، د ځان لپاره هم ژوند کول په کار دی، خو ډېر د نورو لپاره، هغه نور چې وروسته راځي). (مجله جامعیه ملیه دهلي) دا وو د مسولیني خپل عبارت، اوس نو زه د خپلو منورینو او ځوانانو څخه خواهش کوم چې د هر چا د خولې پروپاگند دې نه خپروي، خپلې پښې دې نه وهي، ملیت یوه ډېره شریفه پاکه نظریه او مسلک دی، په ملیت کې نجات دی، په ملیت کې ترقي ده او په ملیت کې شرافت، د ملیت په برکت مور د ټولو بلاوو خولې بندولای شو، دا بلاوي رشوت خواره دي، که معرضین، پول پرستان، مستعمره چیان او استثمار کوونکي خارجي وي که داخلي. تاریخ ثابتې ده چې شریف پښتانه تل د نورو ورونو خدمتگاران وو او د نورو له اوږو یې پېټي اخیستي دي، خلک د افغان د تاریخي عظمت څخه ډارېږي، انې بهانې راته جوړېږي او نه مو پرېږدي، خو دا زنجیرونه ماتول غواړي)).

(۲۴: ۶۶۵-۶۶۷)

په دې لیکنو کې دې ته ورته نورې مهمې لیکنې هم راغلي دي، چې هره یوه یې خپل خپل ارزښت لري.

۲- علمي څېړنه او شننه :

په دې برخه کې هم د استاد خادم یو زیات شمېر داسې متفرقه لیکنې شته چې په مستقلو اثارو کې نه دي راغلي او یا یې یوه برخه راغلي ده، دا لیکنې که ټولې محاسبه کړو، د یوه ځانگړي اثر تر کمیته هم پورته کېږي، هغه لیکنې چې په (رڼه چینه) کې راټولې شوي او د (بېلابېلو لیکنو) تر سرلیک لاندې ډلبندي شوي، ما ورته (علمي، څېړنه او شننه) نوم غوره وباله، په دې برخه کې دغه لاندې لیکنې شاملې دي:

- د ارتقا حس
- د انسان ضرورت او ترتیب یې
- د ازدواج د عمر په باب د علم ځواب
- حیات او مهات
- د نوو اکتشافاتو په رڼا کې قدیم حقیقت
- د نبوغ اساسي لارې
- اتفاق او اختلاف
- دیانت او روحانیت
- انسانیت او حیوانیت
- انسان او فاضل ملکات

- د هندوستان د ملیت بنیاد
 - علما او نوابخ
 - وطن مور
 - ژوند څه شی دی؟
 - اختراعات څنگه وشول؟
 - علم او عقل
 - زموږ د تگ لار
 - ذهنیت او علمیت
 - سعادت په څه کې دی؟
 - استعداد
 - د زړښت او ځوانۍ په باب
- ددې لیکنو له جملې څخه به د (علما او نوابخ) په نامه یوه لنډه لیکنه چې په (زېږي) جریده کې خپره شوې ده، د بېلگې په توگه راوړو:
- علمیا او نوابخ
- ((شوپنهور مشهور فیلسوف د مطالعې او تفکر په باب وایي:
- څنگه چې ډېره مطالعه، فکر وسعت او ودې ته نه پرېږدي، ډېر لیکل او ډېر لوستل هم د حقایقو د معرفت مخه نیسي. د دنیا ډېره لویه کتابخانه چې بې نظمه او بې ترتیبه وي هغه ارزښت نه لري، لکه چې یوه کوچنۍ منظمه کتابخانه یې لري.

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

همدغه راز ډېره زیاته پوهه چې په ذهن او دماغ کې ښه هضم شوې نه وي، له هغو لږو معلوماتو څخه لږ قیمت لري چې په جزیاتو کې یې ډېر غور او دقت شوی وي.

په حقایقو باندې سپری هغه وخت پوهېدلی شي چې د علیت په قانون پوه شي او په جزیاتو کې یې مطالعه ولري.

څنگه چې انسان مطالعې ته ضرورت لري، تفکر ته یې هم لري، مطالعه او تفکر د انسان په ذهن کې دوه متضاد تاثیرونه لري چې که یو زیات شي، هغه بل کمېږي.

مطالعه د سپري ذهن د هغو افکارو او عقایدو تر تاثیر لاندې راولي چې ممکنه ده د انسان له ذاتي احتیاجاتو سره مخالفت ولري. ازاد تفکر یعنې د هغه طبیعي سیر او حرکت تعقیب چې محتط او ضروري مسایل یې د انسان په ذهن کې پیدا کوي، د مطالعې په شان څه خاص شی ذهن ته نه سپاري، بلکې د فکر کولو تومنه ذهن ته سپاري، همدغه سبب دی چې ډېره زیاته مطالعه د شخصي فکر د پرورش مخه نیسي او سپری څه قدر سطحي او ناپوه کوي.

علما او پوهان هماغه کسان دي چې ډېر کتابونه یې لوستي وي، مگر نوابخ او د فکر خاوندان چې د انساني مدنیت لارښودونکي دي او د بشریت قافله د ترقۍ خوا ته بیايي، هغه کسان دي چې د جهان په کتاب کې یې غور کړی دی او د نورو په خبرو کې یې خپل فکر نه دی بایللی. ((۲۴: ۷۱۱))

۳- ژورنالېستيکي لیکنې:

په دې لیکنو کې د استاد خادم هغه لیکنې شاملې دي چې د هېواد

په بېلابېلو خپرونو کې، لکه: (هېواد، اصلاح، زېږي، افغان ولس، افغان ملت) او نورو کې د سرلیکنو، خبري لیکنو او ځینو ژورنالستيکي تحلیلي لیکنو په بڼه پر خپل وخت خپرې شوې دي. په دې لیکنو کې دا لاندې لیکنې شاملې دي:

- افغان ملت جریده، مسلکي جریده ده
- د افغان ملت د لارې په باب یو څه توضیحات
- د ولایاتو د مملکت وېش: د راتلونکو اصلاحاتو لپاره لویه لار
- د قره قولیو ټیکس معاف کېږي
- د ژورنالېستانو سره مرسته په کار ده
- کلیو او دیهاتو ته د ډاگ انتظام
- د مشاعرې افتتاحیه وینا په کابل کې د پسرلنۍ پښتو مشاعره
- د پښتونستان په خاوره کې د دښمن د مداخلاتي رویې په ضد د ملي جرگو فیصلې
- د هېواد په شمال کې د قره قولیو د درېو نورو کوپراتیفونو تاسیس
- شوروي اتحاد ته د همایوني اعلیحضرت او علیا حضرتې معظمې ملکې سفر
- لښیات او کابل
- هېڅ ډول زور او فشار د پښتونستان خلک د خپل ملي مرام څخه اړولی نه شي

- د ولایاتو د پوهنې مدیرانو ته د بناغلي صدراعظم لارښوونې
- د خلکو د روغتیا او تندرستۍ او د ښار تنظیم د روغتیا د مقدیانو او د ښاروالۍ جدي څارنه غواړي
- په شوروي اتحاد کې د افغانستان د گران پاچا اعليحضرت او ملکې تاوده هرکلي
- د مطبوعاتو د نوي قانون په رڼا کې، د راډیو، اصلاح، او انیس په خپرونو کې نوی تحول
- په مملکت کې د یو قوي پارلمان د منځ ته راتلو د پاره د وکیلانو په انتخاب کې د زیات قدر څخه کار واخلي!
- د ټول افغانستان د صحیه چارو موظفینو لوی کانفرنس
- د دنیا امیدونه
- د لوی خدای په نامه
- د نومونو ایښودلو جرگه
- د بشر په حقوقو، قانون او عدالت پورې استهزا
- زموږ جامعه
- د مېرمنې او خاوند گډ گوزران
- مطبوعات څه خدمت کوي؟
- زموږ آینده نسل
- د مطبوعاتو ځان ځاني

- خیر او نیکی
- ناحق دعوی او خلک ازارول
- د کراچي د دویمینون کابینه ماته شوه
- د خپلواکۍ حق
- اجمل خټک ولې بندي شو؟
- حکومت او ملت
- د کراچي عمال پر پښتونستان څه لوبې وکړې؟
- وېره، شرم او علاج یې
- د کراچي پروپاگنډي لهجه
- میلریا یا موسمي تېې
- د میلریا اهمیت او علاج یې
- د اخلاقو موقعیت
- د اختر په ورځ د افغانستان د گران پاچا وینا
- د کامیابی لپاره
- اخلاق او ایمان
- پښتونستان
- د غازي والا حضرت شفقت امیزه سلوک
- د خدای بنده المتوکل علی الله خلد الله ملکه

- د عمومي پور د ترویج لایحه
- د محکوم پښتونستان جمعیت العلماء مولانا سید گل بادشاه
- مونږ څوک یو؟
- ریشخور یاغازي اباد؟
- د مصر وضعیت وخیم دی
- د بلوچستان د وطن حزب مشر عبدالصمد خان له بند نه شفاخانې ته یوړل شو
- د خلکو نمانځه
- د چا غیبت مه کوئ
- د پونده وو د تعلیم انتظام
- د کوریا جگړه درې کاله وروسته خاتمه وموندله - د کوریا متارکه لاس لیکه شوه
- د اصلاح ورځپاڼې د ۲۵م کال په مناسبت
- د اصلاح ورځپاڼې د ۲۵م کال
- تنظیم او اطاعت
- تلافی کول او عفو غوښتل
- د پښتونستان لوی زعیمان د پاکستان په جېل کې د (بلوچستان) د زعیم، خان عبدالصمد حالت
- د نادر پښتون د جادې د دویمې برخې کار

- د لوی اختر ورځ
- حریت او ازادې
- افغانستان او پښتونستان
- زړه سوی او مهرباني
- رحم او عاطفه
- په محکوم پښتونستان کې د پښتنو په مشرانو ظلم
- په شمالي افریقا کې د ازادۍ تحریک
- د سردار محمد داود خان صدراعظم سیاست
- عهد او امانت
- د افغاني سرې میاشتي د مراسمو ورځې
- مسټر عبدالقیوم د خان عبدالغفار خان په خلاصون کې خان ته ضرر ویني
- غنډینه او بده ستاینه
- چغلي او خبرې وړل
- دوه تاریخي ورځې سر په سر د میزان ۲۲م او ۲۳م
- زموږ د اخلاقو سلسله
- بین المللي منشور دې باید ترمیم شي
- د پاکستان د دومینیو یو بل ظالمانه اقدام
- د یهودو عسکري تعرض په عربي کلیو تصدیق شو

- د پاکستان د حکومت قادیانت پروري
- ولسي جامې
- د پښتونستان مجاهد
- تياره دنيا
- افغاني ثقافت
- له عاشق شاه پاچا سره د يو اخباري نماينده مصاحبه
- په هېواد کې د ملکي هوايي سرويس پرانيستل
- د بریتانوي گیانا زعيم ډاکتر جگن
- د تنگي غارو د سرک په باب نوی تصميم
- د هندوستان د جمهوريت جشن
- د افغانستان د مالېې د وزير او د اتحاد شوروي د لوی سفير په منځ کې يوه موافقه
- بناغلی صدراعظم د خپل حکومت اقتصادي سياست توضیح کړ
- د کابل د ښاروالۍ د (۱۳۳۳) کال پروگرام
- په تېر کال کې موږ څه وکړه؟
- نوی کال او نوي پلانونه
- ونې او نيالگي
- د شرقي بنگال انتخاباتو کې د مسلم ليگ ناکامي
- فساد مه کوئ

- صحت او تندرستي
- د ښاغلي صدر اعظم گرمه پذیرايي په جنوبي کې
- زموږ قلمي همکارانو ته
- له طلوع افغانه څه غواړئ؟
- د پاکستان واکداران وارخطا دي
- دنيا څنگه ترقي کړې ده؟
- د قندهار د ښاروالۍ انتخابات
- د بلديي انتخابات شروع کېږي
- پروگرام او دستور العمل
- د ډېموکراسۍ تحکیم او ټينګول
- د ښار په لوی مجلس کې د ښاغلي نایب الحکومه بیانیه د ۵۰ ورځو د کار راپور
- په محکوم پښتونستان کې اغتشاش
- طلوع افغان د چا دی؟
- د ملي ورورگلوۍ ټينګار
- د اجتماعي سمون لياره
- ډېموکراسي څه شی دی؟
- د پښتونستان گرانو لیدرانو ستاسو وظیفه خورا درنه ده
- د پښتونستان د هیئت پذیرايي په قندهار کې

- د قومي ترقي اساس د فکر و بيان ازادې ده
- ازادې څه معنا؟
- اجتماعي حقوق
- ملت او ملي يووالی
- د ننگرهار ادبي كلوب
- ځوانانو! تاسو ته وايم
- انگار راووت
- تېر مطبوعاتي كال
- په مملكت كې اصلاحي فعاليت
- محترمين او متقلمين
- نوی كال او نوی كار
- د پاکستان د ازادۍ ورځ
- په ۲۹ ولایتونو د مملکت وېش
- شاگردانو ته د پوهنې د ښاغلي وزیر ګټور پیغام او غټ ټکي يې
- بلاکونه او بې طرفه هېوادونه
- د يوې ډلگۍ داړه مارو نیول
- ددې وخت مهم مرضونه او علاج يې
- معاشونه په کافي اندازه زیات شول

• د نجونو د تعلیماتو په لړ کې د کامې خلک د نجونو ښوونځی
غواړي

- د هېواد شپاړسم نسراتي کال
- د کامې د ولسوالۍ په باب نظریه
- د بلوچستان په یو کلي د پاکستان د الوتکو بمباري
- ملي موسیقي
- زموږ کومه موسیقي ملي رنگ لري
- زموږ تر ټولو غټ احتیاج د خوراكي موادو زیاتول دي
- په ډېموکراسۍ کې د عقیدې ازادي
- ډېموکراسي او د عقایدو ازادي
- د جلال اباد ښار بې اصوله دی
- د مامورینو لپاره د شپې لېسه
- د امام ابو حنیفه مدرسه پرانستل شوه
- د وړو او غوړو نرخ پاملرنه غواړي
- د ښاغلي خروسچف د زېږېدنې ۷۰م کال او په دغه مناسبت
مراسم

- د هېواد لوی ښارونه به علمي مرکزونه شي
- یو تشویشناک خبر:
- د زراعتي کانگرس نتیجې چې تر اوسه لاس ته راغلې دي

- د زراعتي کانگرس بحثونه او نتایج
- خارجي پوړونه او قراردادونه باید څنگه وي؟
- د جلال اباد د ښاروالۍ انتخابات
- په کابل کې د اقبال د یادگیرنې وینا:
- د اقبال د شاعرۍ محرکات
- د اقبال د شاعرۍ غټ عناوین
- د اقبالی د خودۍ د فلسفې مبدا
- د افغانستان او شوروي اتحاد همکاري په نوره هم ټینګه شي
- د زاړه ښار عفونتونه به تر څو پاتې وي؟
- پوهنه او کړنه
- ډیموکراسي او د خلکو روزنه
- د ډېموکراسۍ معیار
- د ښار په احاطه کې خشت مالي
- هغه خبرې چې لا حل شوې نه دي
- د دې وخت لوی قوت ملت دی
- د وطن د پاره لوی خدمت
- فرانسې ناجي او مجدد صدر دوگول د اعليحضرتينو کوربه
- د ښه وکیل افکار

- په ډېموکراسۍ کې گوزاره او اغماض
- په انتخاباتو کې د رایو برخه
- په انتخاباتو کې د اخبارونو برخه
- په سیاسي مبارزو کې تقوا
- د یوه والي نېکه اراده: د اخلاقي جرأت غټه نمونه
- د جلال اباد ښاروال انتخاب، د ښاریانو په مخکې دده تعهد
- د خلکو اراء افکار او جرايد
- له انتخاباتو سره د خلکو دلچسپي
- مور بڼه خلک څنگه پېژندی شو؟
- فرانسه به له افغانستان سره په بېلو بېلو ساحو کې مرسته وکړي
- د شورا لپاره څرنگه وکیل انتخاب کړو؟
- معظم ټولواک د فرانسې کونښنونه د مخ په انکشاف روانو هېوادو
- ترقی کې وستایل
- د مختصرو پروژو له جملې څخه
- چاته رایې ورکړو؟
- له ژورنالستانو سره مرسته په کار ده
- بلوڅ شاعر نصیر خان دې پرېښودل شي؟
- د پښتو په باب د کمېشن مذاکرې
- د انتخاباتو فلم جوړېږي

- د ملگرو ملتونو موسسه
- د بنديانو د حال پوښتنه او وارسې
- د پښتو له خبرونو څخه د خلکو شکایات باید رفع شي
- عصري ښارونه او ارزانه کورونه
- ښځې په انتخاباتو کې
- د پلان د وزیر ښاغلي عبدالله یفتلي بیانات، په مملکت کې د پلانېنگ وضعه
- امریکا د ازادۍ ورځ
- سیمه ییز انکشافی پلانونه
- کابل د څلورو بین المللي لارو په منځ کې
- د ننگرهار د کانال یوه برخه ځمکه به مستحقینو ته ورکړل شي
- د اقتصادي بحران د حل په باب د ښاغلي زابلي مفکوره
- د اسلام پیغمبر او قران
- صحت او نظافت
- د عراق او فرانسې ملي ورځ
- د افغانستان انکشافی پلانونه او د دوستو مملکتونو مرسته
- زموږ د ملک طبیعي امکانات
- د عربي متحده جمهوریت د جوړېدو دیارلسم تلین

- په مملکت کې د معارف پوره تعمیم له لارې، ناپوهۍ، لوړې او ناروغۍ پر ضد مجادله کېدی شي
- د انتخاباتو قانون نشر شو
- د شاعرې افتتاحیه وینا: په کابل کې پسرلنۍ پښتو مشاعره
- په انتخاباتو کې تهدید او تطمیع
- د مملکت په کارونو کې په ځان اعتماد په کار دی تعصب د ملي وحدت د بنمن دی
- موټرونه او ورکشاپونه
- کابل د خوشبویۍ په دریا کې لامبو وهي
- له بناریانو نه ضرر رفع کول د بناروالۍ وظیفه ده
- قانوني انتخابات
- د استقلال د استرداد یادگیرنه
- آیا جنگ د دنیا فیصله کولی شي؟
- د فرانسي ناچي د ډیموکراسۍ بله مرحله
- یوه خوږه خاطره میر نصیر خان او احمد شاه بابا
- د هنري نندارې موسسه پرانیستل شوه
- د ایران د شاهنشاه د جلوس پنځه ویشتم کال
- تورې به لالا وهي مړۍ به عبدالله وهي
- بنځې او سیاست

- په سیاسي میدان کې دروغ ویل
- د دارالبیضا کانفرانس
- محکومین او متقلبین
- د ازادۍ د لاس ته راوړو لپاره د پښتونستان د خلکو مجاهده
- گډه اعلامیه
- په سوات کې موڅه ولیدل
- د ټول افغانستان د صحیه چارو موظفینو لوی کانفرانس
- په انتخاباتو کې گډون وکړئ
- فداکاری او امانت داري
- پښتونستان ملي ورځ
- امریکا ته د معظم ټولواک او معظمې ملکې د ښه نیت مسافرت
- سور صلیب او سره میاشت
- استقلال او ملي ارتقاء
- د ملاریا سره د مجادلې اهمیت
- اساسي قانون ته انتظار
- د واشنگټن په سیمه کې دهمایونۍ اعلیحضرت د مسافرت خاتمه
- د ملي شورا دتاسیس تقریب
- د سرې میاشتې هفته

- د افکارو تنویر
- متقابل احترام
- اصلاحي تحولات
- افغانی شهاامت
- د کلیو دانکشاف نهضت
- دکابل د ښار تنظیمات
- د مامورینو حاضري)) (۲۴: نیولیک)

دا لیکنې که څه هم د ژورنالېستیکو لیکنو په ډلبندی کې راغلي دي، خو په دې کې یو شمېر داسې لیکنې هم شته چې فرهنگي، تحلیلي، ټولنیز، ادبي او سیاسي وزن او کیفیت یې تر ژورنالېستیکو لیکنو زیات دی، خو څرنگه چې دا لیکنې د مناسبې ورځو پر وخت په بېلابېلو خپرونو کې خپرې شوي، نو ځکه په دې ډلبندی کې راوړل شوي دي. که دا لیکنې بیا هم د محتوایي څرنگوالي له خوا ډلبندی کړو، نو بیا به هم پر ټولنیزو، سیاسي، علمي، ادبي او نورو ډول ډول لیکنو ووېشل شي.

دلته به ددې لیکنو له جملې څخه یوه لیکنه د بېلگې په توګه راوړو دا لیکنه د نادر پښتون واټ په باب لیکل شوې او د خپل وخت د ژورنالېزم او خبر جوړونې څرنگوالي ورڅخه په ښه ډول څرګندېږي:

د نادر پښتون د جادې د دویمې برخې کار

((د جادې د پاره مونږ د (واټ) کلمه منلې او ایښې ده، نو گویا د (نادر پښتون واټ) دویمه برخه کار، دا څلورمه ورځ ده چې د ښاروالۍ له خوا شروع شوی دی.

د نادر پښتون واک د دویمه برخه د پخواني (پل خستي) څخه چې اوس یې (د نادر پښتون پل) پورې شروع کېږي او د پخواني نغاره خانې حد ته چې اوس یې (د پښتونستان واک) بولي، ور وځي.

د نادر پښتون (رح) د واک د دویمې برخې د کار مسئله له څه مودې څخه د ښاروالۍ د ریاست په نظر کې وه، ترتیبات یې ورته نیول، نقشه یې جوړوله، ځمکې یې پیمایش کولې، قیمتونه یې تعقیبول، خلک یې راضي کړل، د نوي فوري ودانۍ فکر یې سنجاوه. د اپارتمانو د جوړولو او د خرڅولو زمينه یې تهیه کوله چې دا ټول ترتیبات یې ونیول، د کورونو خاوندانو ته یې اعلان وکړ چې که خپله تعمیري مساله څوک په معینو ورځو کې وړی شي، یو دې سي، که نه نو په ټاکلې نېټه تخریب شروع کېږي.

هماغه و چې په ټاکلي تاریخ کار شروع شو، په دې څلورو ورځو کې دومره کار شوی دی چې سپړی اوس د سیند په غاړه ودرېږي، د بانک مانۍ او د پښتونستان واک په نظر راځي، یعنې د نقشي په منځ کې کورونه ونړول شوه، دلته د ورځې یو عالم هجوم، فعالیت کار او غلغله لیدل کېږي. ښاغلي رییس او د ښاروالۍ نور غټ مامورین د ورځې له ابتداء تر نمر پرېواته پورې ولاړ وي، کار کوي، د ډول او سورنو غږونه راځي او دوږې او گردونه پورته کېږي.

مولانای بلخي ښه ویلي دي ((هره زړه بنا چې نوې ودانوی، نو ورومبې یې د بېخ او بنسټ څخه وړانوی)) په دغه شان سره د هر زوړ عمارت نوی تعمیر څه لږ و ډېر تخریب په ضمن کې لري. لېکن نتیجې ته کتل او اساسي فکر په کار دی چې فایده څومره ده او ضرر څومره؟ یو بدن چې مرض شي او خرابي پیدا کاندې، اکثره اړپښن غواړي، مگر دا

هم یو همت او یو عزم غواړي چې سړی اړپېشن ته تن کېږدي، نو خدای یې صحت په نصیب کاندې.

زموږ وطن ډېرو اصلاحاتو ته اړ دی، دا اصلاحات عزم، اراده او فداکاري او قیمت غواړي، گورۍ دغه کارونه چې وشول او کېږي، له ډېر پخوا څخه د حکومت خوښ وو، غوښتل یې چې وشي، مگر سړی په کار و د کابل په اینده تاریخ کې به د ((فرهاد)) نوم یادوي.

ده د خلکو خبرو ته ونه کتل او اصل کار یې په نظر کې ونیوه، هغه کار چې افغانستان ته په کې فایده ده او ابرو یې په ځای کېږي. دی پوهېږي چې ددې وخت خبرې له وخت سره تېرېږي، مگر کار او اثار پاته کېږي. یوه ورځ ده په یو صحبت کې وویل:

((په جرمني کې یو متل دی چې لوی کارونه کوې نو وړو خبرو پسې مه گرځه)). یعنې لویه غایه او لوی هدف باید په نظر کې ونیول شي.

هو، بد او وران کاري خلک چې یوازې په ځان یې نظر وي او کوم عالي نصب العین نه لري، په هره جامعه، هره ټولنه او هره طبقه کې وي.

دا بدبختان ځان هم شرموي او لوی خلک هم، د دوی علامې دا دي چې نهایت نرم، خوښ گفتماره، خنده رویه، بلې صاحب گویان وي او خورا مطبوع ځان ښکاره کوي. د لوی سړي په مخ کې په ناحقه ترورې ترورې منډې وهي، د خبرو سره فوراً پاڅېږي او په ملاقاتونو کې د لویو خلکو لاسونه ښکلوي. د یو او بل خبرې ورته راوړي، د لویانو په کورونو طواف کوي، په زېږدستانو همېشه (برو او بز) کوي چې لوی سړی ووايي خورا فعال سړی دی. مگر په حقیقت کې هغه کارونه کوي (چې له شرمه یې هېڅ غل او کاسیر نه کا) لویه علامه یې داده چې د وطن او مال مقابله راشي، مال اخلي او د وجدان په ځای ورباندې د وجدان زیات

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

حاکمیت لري او د حضرت پیغامبر (ص) د وینا له قراره چې (د دنیا محبت د ټولو گناهونو سر دی).

د دوی د دنیا د شدید محبت له کله په هېڅ گناه او رزالت ډیل نه وي، ای خدایه! زموږ فداکار او نیکو کار مشران د دغو شیاطینو له افسونه خلاص کړه.

مونږ ټینگ یقین لرو چې زموږ په وطن کې اوس ډېر ښه خلک او دښو نیتونو خاوندان شته، مگر د استفاده جویانو او شخصي سیاستمدارانو چالونه دومره عمیق او د دوی دامونه دومره همرنګه زمین دي چې هر قسم زیرکه مرغه هم ورنه ځان نه شي بچ کولی. دا خلک که په نرمۍ ونه شي، نو د گرمۍ چل هم ورځي. فوراً اسباب جوړوي، پروپاګند کوي، غال مغال سازوي او د یو نېک سړي پلان ناکام کوي. دا خلک د وطن لافې ډېرې وهي، مگر همېشه ((د سپرې د پاره پوستین اور ته اچوي))، مونږ پوهېږو چې لوی خلک هم د دوی څخه جگر خون دي، خو څه ویلی نه شي چې په هر وطن کې دا خلک ډېر وي، په هغه وطن کې کار کوي، خورا مشکل دي.

ای پروردگاره! زموږ د وطن نېکو کسانو مل شي چې ستا د پرېوتو او ضعیفو بندگانو خدمت وکړي.)) (۲۴: ۹۳۲-۹۳۳)

۴- دري لیکنې:

استاد قیام الدین خادم نه یوازې د پښتو نومیالی لیکوال و، بلکې په دري ژبه یې هم ښې لیکنې کولې او گڼ شمېر دري لیکنې یې هم د هېواد په بېلابېلو خپرونو کې خپرې شوې دي. استاد په دري ژبه نظم او نثر دواړه لیکلي دي. که د ټولو دري نثرونو یا لیکنو ټولګه یې په یوه

ځانگړې اثر کې چاپ شي، یو لوی اثر ترې جوړېږي. د ده دري لیکنې چې له بېلابېلو خپرونو راټولې شوي او په (رڼه چینه) کې خپرې شوې دي، دا دي:

- ایا افلاس سبب ارتشا است؟
- فرانسه و هند چین
- هدف اصلاحات اداری ما
- در اطراف بیانات خواجه شهاب الدین
- لذت توفیق در وظیفه
- تاسیس موسسه خدمات سیاسي؛ اقدام نیک حکومت
- وضعیت ارتزاقی مملکت
- وزارت مالیه بکار های اساسی دست زده است
- مطالبه پشتونستان بر روی حقایق روشن اتکاء دارد
- مجموعه چار کتاب نایاب
- نقاط مهم سیاست اقتصادی
- مبینات شرح منبهات
- انتقاد و نصیحت
- قابل توجه وزارت مالیه
- ایا تفتیش هم تفتیش دارد؟
- افغانستان امروز و سیاحین ما

- سرک گلپهار و سروبی
- توجه بداد خواهی مردم
- حقوق بشر و دنیای کنونی
- حقیقت پښتونستان قابل توجه دنیای حق پسند
- اهمیت موضوع پښتونستان توجه بناغلی نکسن راجلب نمود
- سالگرهٔ جلوس اعلیحضرت شاه
- آیا محصولات گمرکي بر اموال وارداتی اضافه گردیده است؟
- فوت شخصیت بزرگ افغانستان بعد از محمد نادر شاه کبیر
- در اطراف مقاله مصونیت و کلاء
- روز عاشورا
- علت کشیدگی اوضاع در مراکش
- سالگره تاسیس شورای ملی
- شخصیت والا حضرت سپه سالار غازي شاه محمود خان و خدمات شان
- استفسارات هیئت مطبوعات
- گزارشات مراسم شاندار
- پروپاگند ناحق پاکستان
- پادشاه ادب پرور ما

- نطق شاغلی مالنکوف و تبصره های دنیا بران
- پلانهای اصلاحی در افغانستان و پیشرفت ان
- مرستون یعنی چه؟
- طومار محبت
- مصر جهت تمامیت خاک خود می کوشد
- برادری و برابری
- هدایت تعمیر ((نوی بنار)) در نعمان
- به جرائد معاصر وطن
- سعادت نسل آینده بشر یا تربیه صحیح اطفال
- مصؤنیت و کلا
- اختتام جنگ کوریا
- مسله هند چین
- مصر و کانال سویز
- راه ها، معابر و سرک ها
- زندگانی به اسایش مولود کار است
- حس قدردانی
- حق ازادی
- طبع مجدد قران کریم

- ایا وضعیت مصر راجع به کانالسویز جدی تر شده است؟
- ملت پاکستان در آتش مظالم میسوزد، همدردی سایر مسلمانان با مسلمین پاکستان
- پنجاه، سال بعد
- مادر وطن
- ملیت و بین المللیت
- تفقد حکومت مهربان ما بر حال رعیت
- جلسات شورای ملی آغاز خواهد شد
- مفکوره اقتصادی علیحضرت معظم همایونی
- قیام عمومی مسلمانان علیه قادیانیت پروری پاکستان در ایالت پښتونستان
- درام یتیم بی حامی
- انکشاف زراعتی در مملکت ما
- اعلیحضرت معظم همایونی ورود مسعود پادشاه محبوب ما به مرکز
- انصاف در وزن و ترازو
- بزرگترین نعمت های خداوندی
- فتنه قادیانیزم
- روشنی امید در افق سیاسی جهان
- به نویسندگان محترم این روزنامه

او یو شمېر نورې لیکنې...

دلته به یې د دري لیکنو له جملې څخه یوه لیکنه د بېلگې په توګه راوړو، دا لیکنه (مصونیت وکلا) نومېږي او په (اصلاح) ورځپاڼه کې چاپ شوې ده:

مصونیت وکلا

((چندی میښود ګپ عجیب و غریبی اتفاقاً به میدان آمد ((مصونیت وکلا)) هیچکس گفته نمیتواند که این ګپ چطور آمد، کی اورد و چگونه نشر شد؟ هر کس میگوید: ((وکلاء مصونند))، بتصویب رسیده است؟ و اگر بگویند که از مسلمات دنیا است حاجت ندارد که نوشته و تصویب شود.

پس ایا از تمام مسلمات دنیا فقط ((مصونیت وکلاء)) رابصورت عنعنه قبول میکنند. حقیقت این است که یک قانون تا وقتی مورد استناد شده نمیتواند که مراحل خود را طی نکند و صورت عبارت صریحی بخود نگیرد. تعاملاًئیکه بعضیها نام آنرا میگیرد مخصوص قطعی شده نمیتواند.

میگویند شخصی تیمم رایاد گرفته بود، او در هر جا و هر وقت از ان کار میگرفت و فرقی بین با محل و بی محل بودن ان نمیگذاشت، اخیراً شخص مذکور گفت: ((تیمم نبود گنج خدا بود، اموخته شدم اسوده شدم)).

ایا ((مصونیت وکلاء)) راه هم میخواهند باینصورت استعمال کنند؟

این مصونیتکه بګوش مردم در حق وکلاء رسیده است، این مصونیت چه معنی دارد؟

ایا این مصؤنیت باین اندازه مطلق است که وکیل شوری هر چه بکند و یا هېچ نکند؟ اگر چنین مطلق باشد ایا این اطلاق در مرحله اول قابل صلاح و ترمیم نیست؟

بس کسانیکه چراغ را گرفته تمام روز به شوق اینکه در مملکت اصلاح کنند بالای هر کس و هر مقام گپ و سخن میزنند چرا در رفع و اصلاح این نقیصه بزرگ نمی کوشند؟ اگر وکیل شوری بطوری مصؤن باشد که هېچ مسؤلیتی از هېچ جا باو راجع نباشد، پس وکالت صورت یک تجارت رابخود قبول نخواهد کرد؟ درین حالت مضیقه اقتصادی ایا کسی خواهد بود که این حساب رانداند که از جمله سه ساله معاش و امتیازات شوری ده یا پانزده هزار انرا بصورت پیشکی صرف کند و خود را وکیل مصؤن شورای ملی بتراشد که تابستان از هوای صاف کابل واب پغمان استفاده کند و زمستان ۶ ماه بدون دغدغه درخانه بامور شخصی و احیاناً ملاقتها مصروف شود؟ خوب، وقتی وکالت شورای ملی این صورت رابخود اتخاذ نماید، عاقبت افغان و افغانستان درین دنیای پرشر و شور که ما محتاج کار و بصیرت اضافه ترهستیم چه خواهد شد؟

آیا زمان و وقت در حیات وممات ملل و اقوام قیمتی ندارد؟

در همین بازیها و ساعت تیربها فرصت بصورتی از دست ما نخواهد رفت که باز پشیمانی هېچ سودی نخواهد داشت؟

ایا نمیتوانند تحدید مصؤنیت وکلاء راجراید توضیح دهند؟ و ایا کسانیکه عمداً نمیخواهند در شوری کاری شود بس ایا مصؤنیت آنها مانع است که نامهای شان به جراید نشر شود؟ و ایا یک وکیل مصؤن نمیتواند نام یک وکیل مصؤن دیگری را که کشتی یک ملت رابه طوفان می کشاند، در اخبار نشر کند؟ و اگر وکلاء با هم متفق باشند و هېچ یک پرده را از

اعمال دیگری بالا نمیکنند پس این وکلا حق اعتراض و انتقاد را هم بالای اراکین حکومت که تا یک اندازه کار می کنند، خواهند داشت؟

ایا وکلاء به حضور ملت مسؤولیت ندارند؟ و جرائد که نماینده احساسات حکومت و ملت اند نمیتواند از وکلاء بحث کند؟ وکلاء چرا باید این ملت را بی زبان تصور کنند کسانیکه می تواند بالای انهاییکه حقیقتاً مورد فعالیت و کار در مملکت شده و حق خود را بااثبات رسانیده اند انتقاد کنند. پس چگونه خوف مصونیت وکلاء از جرات انتقاد شان بالای شوری خواهد کاست؟ متیقن است که در مملکت کسانی موجود اند که حق احترام مقام بادشاه و مملکت و قوم را از حقوق اشخاص بلند تر میدانند و برخورد واجب میدانند که ازین حقوق در مقابل هر گونه مشکلات دفاع کنند. ما ایمان داریم که در دنیا هیچ کار و عمل بدون پاداش موجود نیست وکالت شوری که یکی از وظایف مهم و کار های بس ضروری است چگونه بی مسؤولیت خواهد بود؟ وکلای منور شوری و مخصوصاً اصحاب قلم اولتر با صلاح شوری ملتفت شوند و برسوخ مصونیت خویش مصونیت دیگران را اصلاح کنند محبت حق و حقیقت باید در نزد اهل علم و قلم از همه چیز ها مقدم باشد چون وطن ناموس مشترکی است و زندگی بذات خود مسؤولیت است بنا بران از مسؤولیت این نوشته خویش شانه را خالی نه کرده نام خود را مخفف و با مرموز نوشته کرده نمی گذاریم و واضح ام خویش باید نوشته کنیم.)) (۲۴: ۸۸۱-۸۸۲)

پر منثورو دري ليکنو سربېره استاد خادم يو شمېر دري شعرونه يا نظمونه هم ليکلي دي. هغه دري نظمونه دي چې د ده په منظومو کلياتو کې راغلي دي، دا نظمونه تر دې پخوا په متفرق ډول او ځينې يې له نورو پښتو شعرونو سره يو ځای چاپ شوي دي. دلته يې يو دري شعر يا نظم د بېلگې په توگه راوړو:

بهر ما روح و روان

ملتی دیدی که جای ما بمن پیچیده اند
بی خبر از حزر جان اندر بدن پیچیده اند
یوسف گم گشته را در طلب کس نیست نیست
مصریان اندر هوای پیراهن پیچیده اند
رمز عمق زندگی چیز و فقیه و محتسب
من نمیدانم چرا اندر سخن پیچیده اند
قصه شیرین فرهاد نوین آغاز شد
بی جهت مردم چرا در کوهکن پیچیده اند
کشور ما پر زاهو نافه و مشک و غزال
شاعران بیهوده بر مشک ختن پیچیده اند
شاه ما سرو روان بهر ما روح و روان
خلق بردورش چو شاخ نسترن پیچیده اند.
(۲۳۳:۱۲)

کله چې موږ د استاد خادم داسې متون (نثر او نظم) مطالعه کوو، نو هغه راته په دري کې هم د ښه قلم خاوند ښکاري، دري لیکوالي یې هم د خپل وخت له نورو هغو لیکوالو سره چې دا مهال یې لیکوالي کوله، د انډول وړ برېښي، په تېره بیا د دري ژبې د منځنۍ کچې له لیکوالو سره. دا و د استاد خادم د منظومو او منثورو اثارو لنډه پېژندنه. پر تېرو یادو اثارو سربېره ځینو لیکوالو د استاد خادم په پېژندنه کې دهغه ځینو نورو چاپي اثارو ته هم نغوته کړې ده. خو د استاد خادم اثارو ته په کتنې سره دایادونه دقیقه نه وه، دا ډول پېژندنې له یو بل څخه په مسلسل ډول کاپي شوي او د بیا بیا خپراوي پر مهال ځینو کې تېروتنې هم شوي، ان د ثابتو

چاپي اثارو د پېژندنې په برخه کې هم ورڅخه تېروتنې شوې دي. ځینو یې ځانگړې لیکنې هم د مستقلو اثارو په توگه پېژندلي، ځینو بیا چاپي اثار په ناچاپي اثارو کې شمېرلي، ما دا ټول سره پرتله کړل او له هغو څخه مې په خپل نظر سمه نتیجه راوویستله چې تاسومخکې ولوستله. دا د استاد خادم د اثارو شکلي ډلبندي او پېژندنه وه. البته پر محتوایي برخو به یې په نورو بحثونو کې هم رڼا واچول شي.

د استاد خادم د اثارو تر دې پېژندنې وروسته اوس راځو د استاد خادم د نظم او نثر نوښتگرو خواوو ته، دلته غواړو لومړی پر نظم او بیا پر نثر باندې بحث وکړو:

د استاد خادم د اثارو نوبستونه او ارزښتونه

په پښتو ادبیاتو کې تر (روښانتیایي) پړاو وروسته (ویښتیایي) پړاو پیلېږي. په (روښانتیایي) پړاو کې د کلاسیکې دورې د ادبیاتو تاثیرات څه نا څه محسوس وو، خو په (ویښتیایي) پړاو کې بیا دا تاثیرات بېخي کم شول او ځای یې نویو مفاهیمو ونيو. استاد خادم د پښتو ادبیاتو په (ویښتیایي) پړاو کې یوه مطرحه څېره ده. ده سره له دې چې د کلاسیکو ادبیاتو پوره مطالعه لرله، خو ددې پړاو شاعرانو او لیکوالو پوره هڅه وکړه چې د نظم او نثر په دواړو برخو کې نوې پنځونې وکړي، په تېره بیا دا چې د مانا او محتوا له پلوه نوبست رامنځته کړي. دوی پر دې بريالي شول چې د خپلې زمانې او خپل چاپېریال غوښتنې، انگېرنې، اړتیاوې او د خپل ژوند تصویر په ښه ډول په ادبیاتو کې انځور کړي. له مانیز پلوه د استاد خادم کلام د ژوند بېلابېل اړخونه رانغاړي؛ فلسفي، سیاسي، ټولنيز، انتقادي، اصلاحي، ملي، کلتوري، ژبني او نور ډول ډول مفاهیم یې په خپل کلام کې افاده کړي او تشریح کړي دي.

دا مسایل تر دې دمخه په (روښانتیایي) پړاو کې دومره مطرح نه وو او که وو هم کم وو. که هغه پړاو بیا له (ویښتیایي) پړاو سره د څومره والي او څرنگوالي دواړو اړخونو له پلوه، پرتله کړو، نو د ویښتیایي پړاو تله پرې ډېره درنه خېږي. دلته غواړم په دې برخه کې لومړی د استاد خادم دمنظوم کلام پر ځانگړنو، نوبستونو او ارزښتونو تبصره ولرم او بیا تر هغه

وروسته منثور کلام ته راحم، خو په دې دواړو برخو کې غواړم د محتوا په انډول پر شکل زیاته تبصره ولرم او دا حکه چې پر محتوا باندې یې مور په نورو ځایونو کې هم بحث لرلی او په نورو برخو کې به هم پرې بحث ولرو.

الف- د منظومو اثارو نوښتونه او ارزښتونه:

د استاد خادم اثار ځینې داسې مشخصات لري چې د پښتو معاصرې ادبي دورې د نورو پړاوونو له اثارو او همدارنگه د خپلې زمانې د ادبي اثارو له ځانگړنو سره توپیر لري، همدا ځانگړنې په حقیقت کې د لیکوال فردي تشخص څرگندوي او دی له نورو لیکوالو توپیریوي. دا ځانگړنې په شکلي او محتوایي دواړو برخو کې محسوسې دي. دلته غواړم لومړی په نظم کې دې ډول ځانگړنو ته نغوته وکړم.

۱- د ملي نظم فورمونه: کوم شعري یا نظمي فورمونه چې د خادم صیب د زمانې تر مهاله دود وو او اکثره پښتنو شاعرانو هغه کارول، خادم صیب هم د خپل منظوم کلام لپاره له هماغو فورمونو څخه گټه پورته کوله، خو د خادم صیب د ژوند او زمانې ضرورتونه دومره زیات او ډول ډول وو، چې فکر او خیال یې نورو منظومو فورمونو ته هم اړتیا لرله. د بناغلي (عبدالهادي هدایت) په نظر، استاد خادم دا اړتیا محسوس کړه، نو حکه خو یې خپلې شعري ټولگې (بلکا) په سريزه کې ولیکل: (د پښتو په شاعرۍ کې دغه موجوده کلاسیک فورم چې ښه په عروج کې دی، د ښکارندوی، میرزا خان انصاري، خوشال او رحمان بابا نه راپاتې دی. مگر دغه کلاسیک فورم علاوه پر دې چې په پښتو کې مستعار او مهاجر دی او د اسلامي عصر له ابتدا څخه د ایران او عربو له خوا راگډ شوی دی. د

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

پښتانه ولس د ټولو افکارو، عقایدو، احساساتو ترجمان نه شي کېدای. ځکه چې ډېر تنگ، گنډلی او محدود دی.

تر دغو اقسامو څخه پرته یو بل قسم شعر هم شته چې ډېر لرغونی شکل لري. په دې شکل او فورم باندې د قدیم، باختر ادبیات، لکه ویدونه، ژند، اوستا، هخامنشي اثار، ساساني کتیبې، د لویکانو د عصر ځینې اثار چې کشف شوي دي. دا شکل د حضرت بابزید روښان خیرالبیان پورې رارسېدلی دی.

اوس مو زړه ته دا راځي چې پښتو بېرته خپل اصل ته وروگرځاوه او په مقفی نثر یا سپین شعر یې ولیکو. د دې کار تمهید ډېر پخوا ایښودل شوی دی او د مرغلرو امېل څخه د پښتو د شعر په کلاسیک فورم کې د توسعې پیدا کولو لاره پیدا شوې ده. په (څاروان) کې دغه رنگ نور هم ټینګ شو. په (بلکا) کې دې کار بله بڼه غوره کړه، چې هغه باید د پښتو د شعر د پاره د کلاسیک قیودو څخه د خلاصون دوره وپولو. تر (بلکا) وروسته خادم صاحب په دغه نوي قسم شعر چې ډېر دی، لاس پورې کړی دی. نمونې یې د خادم صاحب په خپله جریده (افغان ولس) کې موندل کېږي او په یوه نوي مجموعه کې د (نوي پوهېتانه) په نامه راټولېږي.)) هدايت صیب په خپله لیکنه کې دې مسلې ته اشاره کړې او د خادم صیب د نظم یو څو نمونې یې هم وړاندې کړي، چې دلته یې ډېر لنډیز ته نفوته کوو. (دا ځکه چې پښتون یم) د نظم یو بند به دلته د بېلګې په توګه وړاندې کړو)) (۱۲: ۶۰-۶۱)

دا ځکه چې پښتون یم

ما له توره دې وسپاره

چوکۍ مېز دې د بل وي

دا ځکه چې پښتون یم

توتې توتې مې تن دی تیار راله کفن دی
هېڅوک پر ما نه ژاړي پردی رانه وطن دی
زگېروي هم نه وباسم نه خبر یم له اسراره

دا ځکه چې پښتون یم

وگورئ! د خادم صیب دا نظم چې ده پر (۱۳۱۸ل) کال ویلی دی.
په دې نظم کې استاد خادم د پښتو پر کلتوري شاته پاتې والي،
تنگنظریو او ټولنیزو ستونزو سخت انتقاد کوي.

(د شاعر زړه) د استاد خادم بل نظم دی چې دا هم د ولسي یا ملي
نظم په وزن ویل شوی دی، ده دا نظم د (۱۳۴۶ل) کال د زمري پر (۸مه
نېټه لیکلی دی. خادم صیب د (شاعر زړه) په باب وايي:

ډک له اړانونو دی نه پوهېږم څه غواړي
راز د اسمانونو دی نه پوهېږم څه غواړي
سود يې په پیسو نه شي کاري يې په ټنگو نه شي
تېر له دې غمونو دی نه پوهېږم څه غواړي

دا نظم همداسې امتداد پیدا کوي، هدايت صیب د خادم صیب په
حواله دا په ولسي نظمونو کې حساب کړی دی او هدف يې دا دی چې دا
يې له کلاسیکو فورمونو څخه جلا په نوې ولسي بڼه يې ویلی دی.

سره له دې چې (خادم باد سبا یم) کلیاتو کې دا پورتنی نظم د
(غزل) په برخه کې ډلبندي شوی، يانې د فورم له مخې غزل گڼل شوی،
خو پر دې (نظم) نه د فورم او نه هم د محتوا له پلوه د (غزل) فورم د
تطبیق وړ دی.

نیمه پېری یون / د خادم نړۍ لید

دا نظم د شاعر د فکر او زړه د ارمانونو انځور کاري او ټولني ته د شاعر ايډيال وړاندې کوي.

(ای د دې جهان خوانده) نظم يې هم په همدې ولسي نظمونو کې گڼلې دی.

لوی عذاب و دې نړۍ ته
استعمار دی استعمار دی
چې نړۍ نن په کې سوزي
دغه اوږدې دغه ناردي
له تېري د استعمار
زور زیاتی دی په جهان کې
استعمار شکېدلی کتې دی
ترمیمېري انگلستان کې

دا د اوږده نظم یوه برخه ده، نورې برخې هم همداسې امتداد پیدا کوي. خادم صیب په دې نظم کې د ښکېلاک انځور کاري او هغه ټولني ته یو اور او غضب گڼي. دی انگستان د دې مفکورې روزنځای او پالنځی گڼي او له هغه څخه سر ټکوي.

دغه راز (افغان ولس) نظم هم همنه ډول نظم گڼل شوی چې د خادم صیب او هدایت صیب په نظر له کلاسیکو دودیزو فورمونو څخه یې لاره جلا ده.

افغان ولس

مونږ افغانان او مسلمان یو په خپله سمه لار روان یو

نه تمه لرو نه ډار عقیده لرو په کار او په زیار

له حرص او بېکاری یو بېزار

تر شا مو لوی تاریخ او تر مخ مو لوی جهان دی

دا مو له نعمتونو ډک کوهستان دی

لرغونی مو دی ثقافت او ټینگ مو دی اقتصاد

نشته داسې بنیاد

دا جهان به کرو اباد په خپل کوشش او جهاد.

(نوې پوهېتانه)

دا نظم هم همداسې پسې غځېږي او نورې برخې هم لري. پر دې نظم کې پر خپل ملت او تاریخ ویاړي. شاعر په دې نظم کې له دیني او اخلاقي جرئت څخه کار اخیستی، پر ټولنه باندي د واکمن مذهبي جریان د مدعیانو ناخبري یې انځور کړې، پر هغو یې پر ظریفانه او کنایي ډول نیوکه کړې چې (واوا) په دې مسلماني چې له اسلامه خبر نه دي، خو د اسلام پر منصب او مسند ناست دي.

دا نظم پر خپل وخت یو محتوایي نوښت او اخلاقي جرئت گڼل کېږي، ځکه چې هغه وخت د داسې مسابو مطرح کول او د سمون لپاره یې هڅه اسان کار نه و.

د هدایت صیب په نظر: ((په دغو ټولو نمونو کې بښکارېږي، چې له کلاسیکي قیودو څخه د پښتو د شعر د ازادۍ کوشش شوی دی. دا زیار په اخره کې پوره کامیاب گڼل کېږي.)) (۱۲: ۶۱-۶۶)

نیمه پیری یون / د خادم نری لید

د خادم صیب لومړنی هڅې بریالی شوې او دا بېلگې نورې هم
پسې زیاتې او تر پخوانیو هغو یو څه پخې شوې. په ولسي فورم کې د دې
ډول نظمونو یوه دوه درې نورې بېلگې به هم راوړو، دا یوه بېلگه یې
(واوا مسلماني) نومېږي، چې پر (۱۳۲۰ل) کال لیکل شوی دی:

واوا مسلماني!

بلبل د گل د پاسه کړله داسې خوشخواني

واوا مسلماني!

د ږیرې د وېستو په دام کې نیسي برالا

طاير د بيت الله!

داني ورته تسبیح کاندې ځان نه گڼي جاني

واوا مسلماني!

په سر د مظلومانو به پښې ږدي چې اوچت شي

خاوند د منزلت شي

په دې منبر به کېني، کړي به وعظ قراني

واوا مسلماني!

ځي تل به يې د ږیرې د تیرې لاندې کاروان

کچرې او اوبان!

غریب چې په لاس ورشي پې ښکاره کا ښه ځواني

واوا مسلماني!

مرام د حکومت به وي يو څه دی به بل څه کا

مقصد به د خپل زړه کا

په سل قسمه نیرنگه به ساتي خپله خاني

واوا مسلماني

قانون او عدالت او وظیفې پورې به خاندی

عمل دغسې کاندی

مقصد یې وي په ژوند کې خپل هوس او کامراني

واوا مسلماني

تعبیر به دملت او حکومت منح کې غلط کا

پاشانه جمعیت کا

دوستان سره دبنمن کا چې وي دا ترجماني

واوا مسلماني

شیشه به د آمالو د مسلم وهي په ځمکه

نه دار لري نه کرکه

راضي به په فساد وي، خوند به اخلي په وړاني

واوا مسلماني

د شل کالو خرمن به دې په یو تيلي ايره کا

ستا مېنه به سپېره کا

مغور به وي لا دی چې ومې کړه مهرباني

واوا مسلماني

وجدان یې د جودان په نغوته درومي په هر لوري

ژورې لورې گوري

قرآن چې په کې بود شي، وي هماغه قرآني

واوا مسلماني

له وینو د مظلوم څخه به جوړه کا غازه

خپل مخ لره تازه

په دې باندي به ځان کاندې عالم ته نوراني

واوا مسلماني

دښمن دنوي علم او رڼا وي په يقين

خپل وهم گني دين

گمان کوي چې دا ده هغه وحې اسماني

واوا مسلماني

لا دا زاړه ماغزه به دعوه کاندې چې عالم یم

د قوم زه ((خادم)) یم

ولاړ وي په نمانځنه کا د غویو پاده واني

واوا مسلماني

نغمې د بلبانو به نه اوري په سبا

له مکر و له ریا

ضرر به مسلمان ته گني چاره ایماني

واوا مسلماني

په دې باغچې کې گرځي هسې شان زاغ و زغن

چې وړان کاندې چمن

د دوی له ډاره نه شي کړای بلبل نغمه خواني

واوا مسلماني

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

خادم صیب په دې نظم کې پر ټولني باندې د ناسم ذهنیت پر حاکمیت او له مذهب څخه پر ناسمو تعبیرونو انتقاد کوي او د هغوی د سمون غوښتونکی دی.

هغه وخت په دې ټولنه کې د داسې فکر، تبلیغ او ترویج او په ټوله کې د ټولني دسمون لپاره هر ډول فکري هڅه له سختو غبرگونونو سره مخامخېدله، خو خادم صیب دا نوښت او جرئت وکړ چې پښتو نظم یې د ملتپالنې او سمونپالنې لپاره د یوې اغېزمنې وسیلې په توګه وکاروه. په دې برخه کې یې بیا ولسي فورمونه هم په ښه ډول وکارول، د پورتنی نظم د محتوا لپاره هم ولسي فورم په کار و، په نورو فورمونو کې د دې ډول محتوا ځایول هم اسانه کار نه و، دې بل نظم ته به هم تم شو.

د تربګنۍ لعنت

تا ورکړمه د خدای او د رسول په دښمنۍ

ارمان دی تربګنۍ

اخته دې په بلا کړم له خپلو دې جلا کړم

د کوره وتی نه شم بې کارتوس او جرمنۍ

ارمان دی تربګنۍ

چندپال شومه له مال دا گوره بد مې حال

عالم راپورې کاندې مسخرې او خندنۍ

ارمان دی تربګنۍ

جهان راله تورتم دی خوراک راباندې غم دی

دا وکړلې په ما د شیطانانو شیطانی

ارمان دی برېگنی

د ورور سره دښمن یم دښمن ته لکه زن یم

هندو او نصاری ته وایم جار و قربانی

ارمان دی ترېگنی

قاتل شومه خونکار شوم له ملک نه هم فرار شوم

له دین دنیا یې خلاص کړم حماقت او نادانی

ارمان دی ترېگنی

ما ویلې چې غیرت دی غیرت نه و لعنت دی

په تېر عمر افسوس کومه ډېرې غمگینۍ

ارمان دی ترېگنی

(۱۲: ۴۶۵-۴۶۶)

پورتنی نظم په ولسي فورم کې ویل شوی، د افغاني په تېره بیا د پښتني ټولني یو لوی ټولنيز رنځ ته یې په انتقادي نظر کتلي او هغه یې په رانه ډول انځور کړی دی. څرنگه چې (ترېگنی) د پښتني ټولني یوه خاصه اړوند موضوع ده او یو ټولنيز رنځ گڼل کېږي، نو ددې رنځ د بیان او افادې لپاره رښتیا هم له ولسي نظمونو پرته بل فورم دغسې جوت او پوره کار نه شي ورکولی.

خادم صیب چې د کلاسیکو فورمونو ترڅنګ پر خاصو پښتو ولسي فورمونو ټینګار کاوه، یو اساسي علت یې دا و چې دلته د پیغام د افادې لپاره ساحه پراخه ده.

نو ځکه خو یې د پښتو کلاسیکې شاعرۍ پر نظمي فورمونو سربېره د پښتو په ځانګړو ملي اوازونو یا ملي نظمي فورمونو کې هم شعرونه وویل، په دې فورمونو کې د چاربيتې فورم هم شامل دی، چاربيته بیا د پښتو له خاصو شعري فورمونو څخه یو ځانګړی فورم.

((چاربيته د پښتو ملي شعري فورمونو هغه ډول دی، چې هر بند یې تر څلور مسرو څخه کم نه وي. زیاتره چاربيتې په ملي موسیقۍ کې ځانته په زړه پورې اهنګونه او خوږې نغمې لري او د دې لپاره چاربيتې بلل کېږي، چې بندونه یې یا له څلور بیتو او یا تر څلورو مسرو څخه بېخي کم نه دي. په چاربيته کې همېشه یوه اوږده موضوع چې اکثراً عشقي او حماسي وي (لکه د قصیدې او مثنوي په شان) افاده کېږي.

چاربيته د فورم له مخې په عمومي ډول پر دوو لویو برخو وېشل کېږي:

۱- ساده چاربيته

۲- زنځيري چاربيته

دغه دوه ډوله چاربيتې بیا په خپل وار سره د مسرو د شمېر د برابروالي اوږدوالي او لنډوالي له مخې پر ډېرو نورو ډولو وېشل کېږي؛ لکه: د څلورو، پینځو، شپږو، اتو، نهو او لسو مساوي، لنډو یا اوږدو مسرو زنځيري چاربيته.

له مانيز پلوه چاربيته پر عشقي، تاريخي، رزمي او نورو برخو وېشل کېږي. د ساده چاربيتې یوه بېلګه، دا چاربيته د نونښار د محمد دین ده.

مطلع:

څوک به پیدا نه شي د فرهاد او شیرینۍ په شان
یوځای به څوک نه شي د ادم او درخانۍ په شان

بند:

یوځای به څوک نه شي لکه و عاشق فرهاد
تل به یې کولو په اشنا پسې فریاد
وه یې کره خواري ځکه حاصل یې شه مراد
کړې به یې خبرې د طوطا د بناړونۍ په شان

او همداسې نور بندونه...

(۳۳:۳۰)

په دې ډول ساده چاربیته کې له ځینې استثنایي حالت پرته، د
ټولو مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. د هر بند وروستی مسره په قافیه
کې د مطلعې له مسرو سره یو شان وي.

د پښتو ولسي شاعرۍ په باب ډېر ځله دا څرگندونه کېږي، چې په
دې فورمونو کې ویل شوي شعرونه اکثره د نالوستو شاعرانو زېږنده دي. دا
خبره مطلقه نه ده، په همدې فورمونو کې له پخوا دیوان لرونکو شاعرانو او
په اوسني دوران کې د هېواد ځینو نومیالیو لوستو شاعرانو هم شاعري
کړې ده، له هغې جملې نه د همدې چاربیته په فورم کې په ساده
چاربیته کې له پورتنی ډول پرته نور ډولونه هم راتلای شي. دلته به د
جرار صیب د ساده چاربیته د یو بل ډول د یوې بېلگې یوه برخه راوړو:

د سترگو منځ مې و سو یاره ستا د منځ په نور
تک تور لکه ماغوت
تاو کړې په ماغوت کې خپل اشنا ته وړم ضرور
د سرو او بنکو یا قوت
که وایم ستا په منځ مې دا جوړه کسي ورپه دي
تاثیر به د لمبې وي
وېنسته د منځ له تاوه تاو په تار سره پراته دي
دا تاو به د شغلې وي
حبشو ته حیران یم په فرنگ یې ورخاته دي
دا زور به د حملې وي
سپین منځ دې معرکه شو امتحان به کړي ضرور
معلوم به شي مزبوت

(۲۷: ۵۹-۶۱)

په دې ډول فورم کې د سر لومړۍ او درېیمه مسره د خپو د شمېر له مخې په خپل منځ کې سره برابري دي او یو شان قافیه تعقیبوي. دویمه او څلورمه مسره بیا په خپل منځ کې د یو شان قافیې لرونکې او د خپو د شمېر له مخې سره برابري وي، د هر بند لویې مسرې په خپل منځ کې د خپو د شمېر له مخې سره برابري او په خپل منځ کې یو شان قافیه تعقیبوي او وړې مسرې یې په خپل منځ کې، خو د هر بند د پای لویه او

وړه مسره بیا د مطلعې د لوبې او وړې مسرې د قافیې او شکلي جوړښت تابع ده. په ټولیز ډول ټولې لوبې مسرې له لوبو او وړې مسرې له وړو سره د څپو د شمېر له مخې برابرې وي.

زنځیري چاربيته: زنځیري چاربيته ته اته مسریزه چاربيته

هم وايي، په دې باب یو لیکوال وايي:

((هغه چاربيته چې اته مسرې لري هغې ته عوامي چاربيته ویلی شو، ځکه چې د عامو شاعرانو په اصطلاح کې چاربيته وايي همدې ته چې څلور بيته او اته مسرې وي، په دې ډول چاربيته کې د سر دواړه مسرې په خپل منځ کې هم قافیه نه وي، بلکې اوله یې په یوه قافیه وي او دویمه یې په بله. او بیا د هر بند په پای کې چې کوم بیت راځي د هغه بیت د دواړو مسرو قافیه د مطلعې د دواړو مسرو له قافیې سره یوشان وي. عبدالحليم اثر هم همدا راز د ۸ مسرو چاربيته پر درې ډولونو باندې وېشي:

۱- یو قسم هغه ده، چې د هر بند اول درې بیتونه یانې شپږ مسرې یې په خپل کور کې سره په یوه قافیه وي او وروستی بیت د چاربيته له مطلعې سره موافق وي. ددې بېلگه داده:

مطلع:

شاگردۀ اول نص د الهی پروردگار دی
استادۀ بل حدیث د محمد نبی حضرت دی

بند:

شاگردۀ په جهان کې جبرائیل نومی ملک دی
استادۀ خاص مقام د ده اووم اسمان فلک دی

شاگرده ټول وجود یې د زنځیر حدیده کلک دی
استاده سر تر پایه په وزرو باندې چک دی
شاگرده د رحمت په رب کې ډوب لکه سمک دی
استاده ما په دې خبره هم ویستلی شک دی
بې حده بنایسته د نور په شان شعله انگار دی
د باد په شان ته گرځي په هوا باندې اوچت دی))
(۸۱:۴۲)

په پورتنی فورم کې د ټولو مسرو د څپو شمېر سره مساوي دی. د سر لومړی بیت یا مطلع په خپل منځ کې د قافیې اختلاف لري. دواړو مسرو کې قافیه حتمي او ردیف اختیاري دی. د هر بند شپږ مسرې په خپل منځ کې یوه قافیه تعقیبوي؛ اومه او اتمه مسره یې په قافیه کې د مطلعې د لومړۍ او دویمې مسرې تابع ده.

۲- د اته مسریزې چاربیټې دویم ډول:

په دې ډول چاربیټه کې د سر یو بیت، چې د مطلعې په توګه راځي. لومړۍ مسره یې ځانته قافیه لري، د دویمې مسرې په منځ کې یې یوه قافیه راځي، چې د لومړۍ مسرې له قافیې سره سمون خوري، خو د دویمې مسرې وروستی قافیه ځانته جلا او د لومړۍ مسرې له قافیې سره سمون نه لري. د هر بند لومړۍ، درېیمه، پینځمه مسره، په خپل منځ کې هم قافیه وي او هم د دویمې، څلورمې او شپږمې مسرې په منځ کې راغلي قافیې هم د نوموړو مسرو د قافیو بڼه تعقیبوي، خو د دویمې، څلورمې او شپږمې مسرې په پای کې نورې قافیې راځي، چې دا بیا د نوموړو مسرو خپلمنځي قافیې ګڼل کېږي، د بند اوم او اتم بیت د مطلعې د شکلي سکښت تابع وي.

۳- د اته مسریزې زنجیرې چاربيتې بل ډول دادی، چې ټوله مقفې وي او هر بیت او هره مسره یې په خپل منځ کې قافیې لري.

په دې ډول چاربيته کې له ځینو مسرو پرته د نورو اکثره مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. په مطلع کې د لومړي او دویم بیت د لومړیو مسرو قافیې سره یوشان وي او د دویمو مسرو قافیې په خپل منځ کې یو شان وي. د هر بند د درېو بیتونو د درېو لومړیو مسرو قافیه یو شان او درېو نورو مسرو قافیه بل شان وي، خو د څلورم بیت رغبت او بڼه د مطلع د بیت تابع وي.

په دې ډول چاربيتې کې د سر لومړی بیت یا مطلع په لومړۍ مسره کې یو شان دوه قافیې موجودې وي. د دویمې مسرې تر نیمایي پورې بیا یو شان دوه قافیې چې د لومړۍ مسرې له قافیې سره یوشان وي، راځي او د مسرې په پای کې اهنګینه کلمه راځي چې له دې قافیو سره په جوړښت کې توپیر لري.

د هر بند لومړۍ مسره ځانته یو شان دوه قافیه لري او د دویمې مسرې په پای کې یوه ځانګړې قافیه؛ درېیمه مسره له لومړۍ مسرې سره په قافیه کې یو شان وي څلورمه د دویمې په شان وي، پینځمه د لومړۍ او شپږمه د دویمې په شان وي او هم د څلورمې او شپږمې مسرې په منځ کې راغلې قافیې د بند د لومړۍ مسرې د قافیې تابع وي، اوومه مسره د لومړي بیت یا مطلع د لومړۍ مسرې په شان وي او اتمې مسرې د منځ قافیې د مطلعې د لومړۍ مسرې د قافیو تابع وي او پاتې برخه یې د مطلعې د دویمې مسرې پاتې برخه وي؛ د مطلعې د دویمې مسرې تکرار وي.

د خادم صیب په منظوم کلام کې (د ملک محمد عمر خان شهادت) په نامه یو نظم موجود دی. دا نظم استاد خادم د (۱۳۱۲ل) کال د (تلي)

میاشتی پر (۱۱) مه نېټه لیکلی دی .

زموږ ځینو ادبپوهانو دا نظم پښتو چاربیته گڼلې ده . که څه هم موږ په پښتو کې د ځینو معمولو چاربیټو هغه ځانگړنې چې موږ پورته ورته اشاره وکړه سل په سلو کې د چاربیټې په توگه پر دې نظم نه تطبیقېږي خو بیا هم د نورو فورمونو په انډول چاربیټې ته ډېره نږدې ده . د محتوا او تاریخي پېښو د بیان له پلوه د چاربیټې فورم خپلوي؛ که چېرې له مطلع پرته هر بند یې څلور څلور مسرې درلودې، نو بیا یې په پوره ډول د هغې چاربیټې بڼه خپلولای شوه، چې موږ د چاربیټې په پیل کې معرفي کړه، خو دلته ددې نظم هر بند د څلورو مسرو پر ځای درې مسرې لري، خو دې سره سره د بل هر فورم په انډول چاربیټې ته نږدې ده .

د ملک محمد عمر خان شهادت

د ډېره غمه مې د خولې آه و ارمان درومي
چې عمر خان غازي په کوچ له دې جهان درومي

زړه مې خفه و بې سببه چې خبر ولگېد
نن سخي ځوان له دې جهان په سفر ولگېد
په استقبال یې د جنت حوري غلمان درومي

په دې فاني دنيا کې هېڅ بشر بقانه لري
بې د الله (ج) نه چې باقي دی او فنا نه لري
ذايق الموت دی په زمين که په اسمان درومي

په سترگو نم، په زړه مې غم په خوله خندان یمه زه
د فراقته د اشنا په شور فغان یمه زه
شومه خورسند چې یار په لوري د جانان درومي

تاد اسلام په گټه توره را اوچته کړله
د ځوانمردۍ لویه قوه دې هزیمته کړله
د توري غر دې مشهور په ټول افغان درومي

دنیا کې خان وې، اخرت کې شوې سردار صاحبه
د شهیدانو په ټولگي کې شوې نامدار صاحبه
د داسې حال مومنان واره په ارمان درومي

په فاتحه کې دې تبریک او تهنیت وایمه
په ټول مومندو عزیزانو دې رحمت وایمه
ستاسو غیرت وو چې ناکامه انگرېزان درومي

څوک په غیرت د خپل مذهب په ډېر اخلاص وتلي
د خپله سرو مال له تېردي بې وسواس وتلي
(خادمه)) گوره زورنند سر منافقان درومي.

خو د (مومندو غزا) په نامه د خادم صیب یو نظم هم شته چې هغه
د چاربيتې له هغو ځانگړنو سره چې مور ورته پورته نغوته وکړه، تر ډېره
حده سمون خوري. دې چاربيتې ته به هم تم شو:

د مومندو غزا

پرنګۍ راغۍ په کنده و کوي جنگونه
مخې ته یې درومي د سرحد واره فوجونه
نن د اسلام ختلی نمر، قریب دې لوبې
د زړونو شمع په سلګیو ده مړه کېږي
د بنمان شاوخوا زموږ نه خوشحالېږي
طمع یې کېږي د اسلام په وطنونه

مومنه وینې شه ته اعلیٰ یې په جهان کې
سیاست وگوره په حدیث و قران کې
بیرغ د فتح دې بنکارېږي په اسمان کې
روگردان مه شه د قران له ایتونه

دا ټولې وریځې چې ژپېږي مسلمان دی
که وزیری که اړیدی دی، ټول افغان دی
په ملبزو او سلارزو کې نن سوران دی
چې ورته گورم زړه مې سوځي په اورونه

هغه حشر دی چې جوړ شوی په افغان
پرنګۍ راغۍ په کنده و شور اعیان

غزاته درومي چې هر څوک وي مسلمان
گوره خاپېن باندي بنسکار پرې بيرغونه

حاجي صاحب په دې ضعيف صورت بهر شو
ماشين يې واخيستو په سر کې د لښکر شو
د ماسل خان (ماصل خان) او د بازو وان تېر خبر شو
صد افرين شه د غازيانو په صبرونه

د کوډا خېلو (کوډي) نه راضي يم
په خپل ځان شورا ولاړ په يوه چغه په يوه ان
خوازي په سرو مال اړ نه دي په هېڅ شان
د خپلو ورونو سره يې وکړه کومکونه

مجاهدين مهاجرين په ډېر اخلاص
شولو حاضر په ډېره مينه په وسواس
غيرت يې کړې دی، په دين د خيرالناس
د پاک الله (ج) نه دې، په دوی وي رحمتونه

بياد لاپورې غازيان راغله په حشمت
په وسله پوره قريب دوه سوه وولازيات
ډېر په اخلاص په دلسوزۍ کوي خدمت
هېڅ نه و پرېږي، د کافر له جهازونه

د حلیمزو ځوانان د شپې وژني کافر
دوی په دوستۍ کې د بښمنې کره ورظاهر
هره ډاکه کې سل دوه سوه وي حاضر
کافران مري په هره شپه باندي زرگونه

له هر طرف ځني را جمع شوه غازيان
ورته راځي له خپله لاسه پتنگان
د چار یار نارې او چتې په اسمان
اوري کافر، شوه ورنه پاتي تدبيرونه

افسوس دی څه شوې بهادره پهلوانه
د چکنور ملا صاحبه ماسل خانه
نن د مردۍ ورځ ده حاضر شه په مېرانه
ستاسو د قبر نه مو کېږي امیدونه

ظالم ته گوره توپ، ټانک لري بې شان
فوج يې په ځمکه، جهاز يې درومي په اسمان
که خدای (ج) کوي قوت هم ډېر دی د افغان
په خپل وطن باندي تېرېږي له سرونه

په ټول اسلام کې نن عجيبه غلغله ده
هر چا اخیستي د کافر پسې وسله ده

که کافر لار شي دغه چاره ورته بڼه ده
گوندي راضي د پښتنو واره قومونه

په داسې شان جنگونه وشوه په ډېرو
کافر په هره ورځ مړه کېږي بې شمار
د شهادت جامونه څکل شي په هر وار
ځوانان داخل شوه د جنت په محلونه

په سفر لار د کودا خېلو (کود یخېلو) عمر خان
ورسره نور هسې زلمي او بڼه ځوانان
زه به دعا ورته کومه په هر آن
واړه مغفور دي هسې وايي کتابونه

په شهیدانو مې تبریک د شهادت دی
په ټول غازیانو مبارک فتح نصرت دی
نن کافر واره په خپل کار کې خجالت دی
بیاد پښتون نامه به نه اخلي په کلونه

د (خادم) بڼه دی دا بیان چې اوس اظهار شي
په اشتهاړد مجاهد کې انتشار شي
امید مې دا دی چې پښتون ته به په کار شي
چې مسلمان وي پرې به وباسي شکر ونه

(۱۲: ۴۷۹-۴۸۳)

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

خادم صیب دا چاربیته (د مومندو غزا) د (۱۳۱۲ل) کال د تلې پر
(۱۵)مه نېټه لیکلې ده.

د چاربیته ترڅنگ د خادم صیب په منظوم کلام کې گڼ شمېر نور
دا ډول نظمونه هم شته چې د پښتو په نورو ملي او زونو کې ویلي شوي
او له عربي څخه پښتو ته له راغلو مروجو نظامي چوکاټونو څخه لرې دي.

لکه: (واړه افغانان یو) نظم

واړه افغانان یو

واړه افغانان یو - ټول مسلمانان یو

گران هېواد زموږ لکه، گل افغانستان دی

جگ له کل جهان دی

څه ښایسته فضا لري - د جنت هوا لري

ډک له نعمتونو دی - حسن او ښکلا لري

څومره چې وطن ښایسته، هومره یې انسان دی

جگ له کل جهان دی.

دا بل نظم به هم وگورو چې خادم صیب د (۱۳۴۳ل) کال د
سلواغې پر (۱۴)مه نېټه په جلال اباد کې لیکلی دی:

دا یوه ارزو لرو

واړه پښتانه یو، یو مرام د پښتنو لرو

دا یوه ارزو لرو!

ښکلې پښتونخوا ته زړه کې مینه د پښتو لرو

دا یوه ارزو لرو!

څوک چې دلته اوسي واړه وروڼه دي یو قام دی

یو شان یې مرام دی

خو د خپل هدف پر لوري تل هڅه د تلو لرو

دا یوه ارزو لرو!

یون د اباسین او د امو څوک ځنډولی شي؟

دا کله کېدلې شي؟

تینگه اراده لکه د تېرو مېړنو لرو

دا یوه ارزو لرو!

دا د هر ملت ده وظیفه او دا یې کار دی

خه په دې کې ډار دی

مونږ ویني شوی قام یو مرامونه د ژوندو لرو

دا یوه ارزو لرو!

لوړ دې وي بیرغ او ډېر دي عمر د باچا وي

مخکې دې رڼا وي

کلک د پښتونخوا سره پیمان د ویني زلمو لرو

دا یوه ارزو لرو!

دغه راز د (پښتانيا ادبې، جام د نوي ژوند، سپين غر، بناغلی لېونتوب، اعليحضرت محمد نادر شاه، انگرېزه توبه، د استعمار زمزمه، د جرار جواب، ننگرهار، د کابل واوره، استقلال، د توري بربښ، سيد جمال الدين افغان ته، د ښکلاوو جهان، سينما ده سينما ده، مستقل افغان ته، ای ددې جهان خاونده) او گڼ شمېر نور داسې نظموه شته چې هغه هم په ملي اوازونو کې ويل شوي دي، پر ځينو يې د چاربيتو قانون هم تطبيقېږي، خو اکثره يې داسې دي چې د وزن له پلوه ملي اوزانو کې ويل شوي، خو د پښتو د ولسي ادب مشخص فورمونه پرې سل په سلو کې د تطبيق وړ نه دي، يوه برخه يې د يوه فورم يوه برخه رانغاړي، بيا بله برخه يې له هغه څخه وځي، خو د ولسي اوزانو له چوکاټ څخه نه وځي.

خادم صيب په پښتو معاصره شاعرۍ په تېره بيا په ويښتيايي پړاو کې هغه شاعر دی چې په ليکنۍ او گړنۍ شاعرۍ يا ولسي نظمي فورمونو او همدارنگه له عربي ژبې څخه په راغليو نظمي فورمونو دواړو کې يې شعرونه يا نظموه ويلي دي. د دې پړاو او نورو شاعرانو په کلام کې بيا ولسي فورمونه د هغو نورو په انډول کم دي او ځينو لا بېخي په هغو فورمونو کې شعرونه نه دي ويلي، ان د پښتو ادب په پنځو ستورو کې څلورو نورو هم د خادم صيب په انډول کمه ولسي شاعري کړې ده. د هغوی اکثره نظموه په غزل، څلوريزو او نورو هغو فورمونو کې ويل شوي چې اکثره يې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دي. نو په دې ډول ويلای شو؛ که د (پښتو ادب روښانتيايي) پړاو د کلاسيکې او معاصرې دورې تر منځ د وصل يوه کړۍ گڼل کېدی شي، نو خادم صيب هم د گړنۍ او ليکنۍ يا ولسي او ليکنۍ شاعرۍ د وصل کړۍ گڼلای شو.

گډ شعري فورمونه: پښتو ادبیاتو ته له عربي ژبې څخه گڼ

شمېر نظمي فورمونه راغلي دي، لکه غزل، قصیده، رباعي، مخمس، مسدس، ترکیب بند، ترجیع بند، معشر، مسبع او نور. له دې جملې څخه بیا (غزل، قصیده، قطعه، مثنوي، رباعي) او ځینې نور له پښتني چاپېریال سره داسې اوبدل شوي چې فکر نه کېږي، له بلې ژبې دې راغلي وي، په تېره بیا غزل، قطعه او رباعي، په دې کې بیا هم غزل. خادم صیب په دې فورمونو کې هم زیاته شاعري کړې ده.

لکه څنگه چې دمخه مو اشاره وکړه د خادم صیب د شاعرۍ یوه برخه په ولسي فورمونو کې ځای شوې ده، نوره ډېره برخه یې بیا همغه نظمي فورمونه دي چې له عربي ژبې څخه پښتو ته راغلي دي، دلته غواړو، دې ډول فورمونو ته هم په لنډیز سره نغوته وکړو:

۱- قطعه: ((قطعه په هغو فورمونو کې راځي چې له عربي ژبې

څخه راغلي او په پښتو شاعرۍ کې باب شوي دي. قطعه لکه د څلوریزې (رباعي) په شان څلور مسرې لري، خو له رباعي څخه یې توپیر دا دی چې په رباعي کې لومړی بیت مقفي وي، یانې دواړه مسرې یې سره قافیه لري، یانې یو شان قافیه تعقیبوي او د دویم بیت دویمه مسره ورسره همقافیه وي، خو په قطعه کې د لومړي بیت لومړۍ او د دویم بیت لومړۍ مسرې له قافيې څخه ازادې وي او د دواړو بیتونو دویمې مسرې په خپل منځ کې یو شان قافیه جوړوي. قطعه هم د ظاهري شکل له پلوه په دوه ډوله ده، یو هغه ډول قطعه ده چې تر قافيې وروسته ردیف لري او بله یې هغه ډول ده چې تر قافيې وروسته ردیف نه لري. په قطعه کې د مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. (۵۰: ۴۳)

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

د استاد خادم په منظوم کلام کې یو شمېر قطعې شته او په قطعو کې هم د هغه دواړه بېلگې موجودې دي. دلته به یې یو څو قطعې د بېلگې په توګه راوړو.

د نړۍ دود او دستور

په خوله د قدام اکثریت ییادوي
خود خپل قام ژبه کلتور نه مني
زموږ لیدلې ټولې نړۍ ته گوري
خود نړۍ دود و دستور نه مني.

د خلکو مینه

چې د بل د غم په اوبنکو تازه نه وي
داسې سترګې دې بینامه وای پندې وای
نا خبر چې د تودو اوبنکو له خوند وي
ددې خلکو خولې د مرګ په سوک کږې وای.

صنعت او تجارت

په صنعتي دنیا کې زیاته نه ده
که تصنع په کې څه زیاته شي هم
تاجر له بنیایي چې دی گټه وکړ
که در بنیتیا خونه میراته شي هم.

ټولنیز اعلان

چې وطن ژبه، ملت درڅخه لار شي
نوبه شه شي درته پاتې شي افغانه
خلک په ژبه راټولېږي په وطن کې
بیا په دوی شي د ملت خونه ودانه.

تور دېو

د تور دېو په لاس یې ورکړه پښتو ژبه
ورته وگورئ په شه دباب کې بنوري
د پښتو په ټالونه یې ځان غټ کړ
بې غیرته قام لا اوس هم ورته گوري.

د خادم صیب په منظوم کلام کې د ردیفوالو قطعو په انډول
نارديفوالې هغه کمې دي او په ټولیز ډول بیا د څلوریزو په انډول د قطعو
شمېر کم دی. خو د څلوریزو شمېر یې سوونو ته رسېږي. خادم صیب د
قطعو په جوړونه کې هڅه کړې د څلوریزو له وزن څخه گټه پورته کړې،
دا په داسې حال کې ده چې د څلوریزو لپاره وزن او د څپو شمېر تقریباً
قید دی، نو ځکه خو کله چې د استاد خادم قطعې لولو، نو له یو لړ وزني
څنډې و څنډې سره مخامخېږو. مجبور یو هره قطعې څو څو ځله ولولو چې
اصلي وزن یې پیدا کړو. یو زیات شمېر شاعرانو او ناظمانو سره داسې یو
تصور دی چې گڼې دا دواړه فورمونه سره نږدې جوړښت لري او د مسرو
د شمېر له مخې هم سره مساوي دي، نو ځپييز خجيز جوړښت به یې هم

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

یو شان وي، په داسې حال کې چې د خپیز خجیز او اهنګیز جوړښت له مخې دا دواړه شعري فورمونه سره توپیر لري. خادم صیب هم هڅه کړې چې یو شمېر قطعي د څلوریزو له وزن سره برابرې کړي، نو ځکه خو دی هم له مشکل سره مخ شوی او لوستونکي ته یې قطعي هغه شان خوند نه ورکوي، لکه د ده څلوریزې چې روانې، خوږې او په خپل اصلي وزن کې دي.

د استاد خادم هغه قطعي چې سپری په کې د وزني ستړیا احساس کوي، لکه (دود او دستور) چې مخکې مو د بېلګې په توګه راوړه او دغه راز دغه لاندې یو څو نورې قطعي:

فرعون ته خطاب

عدالت ورته ښکارېږي، ستا ظلمونو ته چې ځیر شي
ای فرعون نه ناموره! دا مخلوق درپسې ژاړي
تا خدایي په خلکو کړله، خود دوی روزي رسان وې
دا خدایان هم خدایي کاندې هم روزي له نورو غواړي.

د غیرت چغه

زه دې مین شوم د غیرت په چغه
نه وم خبرد حقیقت نه ځنې
چې څوک پښتو او پښتانه نه مني
نو څه یې هیله کړې له ملته ځنې.

او یا دا هم بله قطعه:

که پښتو پښتون مو پرېښودو خو ځاده
په قیامت به زمالاس ستاسو گرېوان وي
مونږ ته پاتې له نیکونو نه جهاد دی
تل قومونه په جهاد باندې ودان وي.

د خادم صیب په (قطعو) کې بېلابېل، ټولنیز، ملي، دیني، اخلاقي، انتقادي، اصلاحی، علمي، فلسفي، سیاسي او د ژوندانه د ډگر گڼ شمېر نور مسایل بیان شوي دي. چې وروسته به یې په محتوایي برخه کې پرې بیا هم بحث وشي. په دې فورم کې د شکل له مخې کوم نوښت ممکن نه و، ځکه چې فورم ثابت او مقید دی، خو د محتوا له پلوه استاد خادم په دې بریالی شوی چې دا فورم د بېلابېلو مسایلو د بیان او انځورونې جوگه کړي.

۲- څلوریزه یا رباعي: ((رباعي هم هغه ډول شعري فورم دی چې له عربي څخه پښتو ته راغلی دی، دا فورم څلور مسرې لري، له ځینو استثنایي حالاتو پرته چې په هغې کې کېدی شي، د درېیمې مسرې یوه څپه د قافیه والو مسرو تر څپو کمه یا زیاته شي، په ټولیز ډول د ټولو څلور وارو مسرو د څپو شمېر سره مساوي وي. د رباعي لومړی بیت مقفي وي، درېیمه مسره یې قافیه نه لري او د څلورمې مسرې قافیه یې د مطلعې قافیه تعقیبوي. د غزل په شان په څلوریزه کې هم ردیف اختیاري وي، خو کله چې د رباعي په مطلع کې ردیف راوړل شو، څلورمه مسره کې به ضرور بیا هماغه ردیف تکرارېږي.

په پښتو کې د بېلابېلو څپو په شمېر رباعي ویل شوي، خو لس څپیزې څلوریزې په کې زیاتې دي. دا رباعي اکثره په تول تللې دي.

هغه رباعي چې لس خپيزې دي، هره مسره يې د اهنګ له مخې تقريباً پر دوو برخو وېش کېږي، پنځه خپې يې يوه خوا او پنځه يې بله خوا په ټول تللي وي.

د لوی خان (خوشال بابا) هغه رباعیات چې د یوه ځانګړي کتاب په بڼه د (خوشال رباعیات) په نوم د پښتو ټولنې له خوا چاپ شوي او شمېر يې تقريباً (۱۵۰۰) رباعیاتو ته رسېږي، تقريباً په سلو کې (۸۵) څلوريزې يې لس خپيزې دي. پر اوس وخت د څلوريزو بل پشپړ کتاب چې زموږ په لاس کې دی، هغه د (پسته اور) په نوم د هېواد د نوميالي شاعر محمد صديق پسرلي د څلوريزو مجموعه ده. به دې اثر کې څه کم (يو زر) څلوريزې راغلي چې ټولې يې لس خپيزې دي. د استاد قيامالدين خادم اکثره څلوريزې هم لس خپيزې دي. يوه بله خبره چې د رباعي يا څلوريزو په باب د يادولو وړ ده، هغه دا ده چې عام ولس او په ځانګړي ډول ځينې سندرغاړي رباعي هغه ډول شعر يا نظم ته وايي چې معمولاً د پند، نصيحت او اخلاقي مسايلو په باب ويل شوي وي او په موسيقۍ کې يې سندرغاړي تر غزل او يا کومې بلې سندري دمخه وايي او په همدې موقع کې د اورېدونکو د ذهن پاملرنه ځانته راجلبوي. دلته يوه تېروتنه رامنځته کېږي: هغه دا چې اکثره سندرغاړي تر غزل او يا کومې بلې سندري دمخه کوم شعر لولي، هغه اکثره د مانا د انتخاب له مخې وي، نه د فورم له مخې. څرنگه چې په رباعي کې هم ډېر زيات اخلاقي، ديني او نور مسايل راځي، نو دوی اکثره هغو شعرونو ته چې دا موضوعات په کې بيان شوي وي، رباعي وايي. سره له دې چې که د فورم له مخې هغه غزل هم وي. (د پښتو شعر هندسي جوړښت، ۲۰مخ)

څلوريزه دوه بڼې لري، رديفواله او بې رديفه، د خادم صيب په څلوريزو کې دواړه ډوله څلوريزې ليدل کېږي. د اهنګ له پلوه هم اکثره

همدا لس څپیزې څلوریزې دي. د خادم صیب د منظوم کلیات (خادم باد سبا یم) په ډلبندی کې ځینې څلوریزې له قطعو او ځینې قطعې له څلوریزو سره ډلبندی شوي دي.

دلته به د خادم صیب یو څو څلوریزې د بېلگې په توګه راوړو:

ګډوډ ملت

ملت یو کېرې، چې یو کلتور شي
په ګډوډۍ کې خلک مجبور شي
که ملت واړه یو وجود نه شي
لمسه د نورو په کې ضرور شي.

د خدای غضب

د خلکو وقهر، د خدای غضب دی
ځمکه د خدای ده، مخلوق درب دی
څوک چې د خلکو د بښمنی اخلي
د پرزېدلو، همدا سبب دی

شیطاني تمدن

پناه په خدای ده، له شیطانونو
له ابلیسیانو، له مکارانو
لا چې واکداره، د تمدن شي
تبښته او ډاردی، له مفسدانو.

سپېڅلی قوم

له سپین تمانه، تر نن زمانه
په منع د ځمکې، تیت له اسمانه
محمدي او، احدي نه شته
سپېڅلی قوم، بې له افغانه.

او همداسې نورې ډېرې څلوریزې چې له بېلابېلو مفاهیمو ډکې دي. یانې په دې مانا چې د خادم صیب په څلوریزو کې اخلاقي مسایل بیان شوي دي، فلسفي مسایل په کې راغلي دي، ټولنیز، انتقادي، اصلاحي او د ژوند د اکثرو برخو مسایل په کې افاده او انځور شوي دي.

۳- غزل: ((په پښتو شاعرۍ کې غزل هم یو له هغو شعري چوکاټونو څخه دی، چې ډېر عام مقبولیت لري. د پښتو اکثرو شاعرانو په غزل فورم کې زیات قلم چلولی دی. په همدې وجه خو غزل په پښتو کې د ځینو نورو شعري فورمونو په انډول زیات ظرافت او لطافت ته رسېدلی دی. د غزل بنسټ او ظرافت په دې نور هم زیات شول، چې دې فورم ته د پښتني چاپېریال زیاتې انځورنې وردننه شوې، ځوانو پښتنو شاعرانو ته هم غزل داسې یو فورم دی، چې د دوی قلم په کې ښه ازموینه کولای شي. اکثره ځوان شاعران په همدې فورم کې خپل وزن ښه پوخ کړي، پر قافیې، ردیف، څپو او د نظم پر ځینو نورو توکو ځان واکمن کړي، نو بیا نورو شعري فورمونو ته مخه کړي. پخوا به په غزل فورم کې هغه مسایل راتلل، چې په ټولیز ډول یې غنايي او عشقي مسایل په خپله غېږه کې رانغاړل، وروسته بیا د غزل ځولۍ د ژوند له نورو رنگارنگ گلونو ډکه شوه

او اوس غزل تر دې بریده رسېدلی چې په یوه مسره کې یې ناخوالې او په بله کې یې د ژوند د خوږو رنگارنگي بیانېدی شي.

په پښتو کې لومړنی شاعر چې دې شعري فورم ته یې پښتني شال ور په سر کړ، هغه لوی خان (خوشال بابا) و، چې د غزل په یوه مسره کې یې (توره) او بله کې (زلفې) وځلولې:

توره چې تېرېږي خو گوزار لره که نه
زلفې چې ول ول شي خو خپل یار لره کنه

د غزل د دومره عام مقبولیت او زیات استعمال یوه وجه شاید همدا وي، چې د یو مانیز پیوستون او تسلسل ترڅنګ د غزل هر بیت په اصطلاح ځانته پاچا دی او په ځانګړي او خپلواک ډول ډېر دروند مانیز بار پورته کولای شي.

غزل لکه چې له نامه څخه یې ښکاري عربي کلمه ده او له همدې ژبې څخه پښتو ته دا فورم راغلی دی. له مانیز پلوه نورو هغو شعرونو ته، چې غزلیز، عشقي یا غنایي مانیز بار لېږدوي، هم غزل ویل کېدی شي، خو د فورم له پلوه بیا غزل ځانګړې بڼه او شکل لري.

غزل معمولاً هغه شعري چوکاټ ته وايي، چې مطلع ولري، یانې د سربیت یې اکثراً مقفی وي او د بل هر بیت دویمه مسره یې قافیه ولري او د مطلعې قافیه تعقیب کړي، د بیتونو شمېر یې له (۵-۱۵) بیتونو پورې وي. د څپو شمېر یې معمولاً سره برابر وي. په ځینو خاصو غزلو کې کېدی شي د غزل هغه مسرې چې قافیه نه لري، یوه څپه تر قافیه والو مسرو څخه زیاتې شي. په پښتو کې له (۷) څپیز څخه نیولې بیا تر (۱۵) څپیزو پورې غزلونه شته. قافیه په غزل کې اساسي توک دی، خو ردیف اختیاري دی.

(۲۰۰۴۹:۱۹)

د خادم صیب په منظوم کلام کې د غزل فورم برخه خورا درنه ده، لکه د بل هر پښتون شاعر په شان خادم صیب هم په همدې فورم کې زیاته شاعري کړې ده. اکثره پښتانه شاعران په همدې فورم کې خپل وزن، فکر او استعداد وازمويي بیا د شاعرۍ نورو ډولونو ته مخه کړې. په همدې خاطر خو خادم صیب ته یوه خبره منسوبه هم ده او هغه دا چې خادم صیب وايي: ((پښتانه شاعري په غزل شروع کوي)) دده یو لومړنی شعر یا نظم چې په (اتحاد مشرقي) کې خپور شو (شه بيدار پښتونه!) هغه هم د غزل فورم کې دی، خو پیغام او محتوا یې ملي رنگ لري. خادم صیب د غزل فورم د غزل له محتوا سره په همغږي او مساویانه ډول نه دی کارولی. یانې په دودیزه مانا عشقي او غنایي مسایل یې په کې نه دي بیان کړي او که بیان کړي یې هم دي، نو ډېر کم دي. ده د غزل فورم، د ملي، ټولنیزو، دیني او اخلاقي پیغامونو د انتقال د یوې وسیلې په توګه کارولی، یانې دا چوکاټ یې د خپلې غایې لپاره کارولی دی. ډېرې کمې داسې غزلې به پیدا کړو چې د فورم او محتوا دواړو له نظره د غزل اطلاق پرې وشي. خادم صیب کې ملي ولوله او جذبې ډېره پیاوړې وه، نو ځکه خو یې دا فورم هم د خپل ملي هدف لپاره کارولی دی. دلته به یې یو غزل د بېلګې په توګه راوړو چې د ده د نورو غزلو په انډول یې د محتوا له مخې هم غزلیزه برخه یو څه جوته ده:

استاد دا غزل د (۱۳۴۰ل) کال د جدي پر (۷)مه نېټه په جلال اباد

کې لیکلی دی.

خوله مې ترخه ده زه په نورو خوږو څه پوهېږم
په غم کې ډوب یم، د ساحل په مزو څه پوهېږم
چې رقیبانو سره وځاندي په مینه هوس
بیاراته وګوري په داسې کتو څه پوهېږم

که راته سر په سپینه خوله د غمازانو کړي فاش
 سردرکولی شم په نورو قصو څه پوهېږم
 خوراته ووايه چې ياريم نولاړ د څه دی
 د شونډو لاندې دې په (نه) او په (هو) څه پوهېږم
 له دغه سم پښتونه څه شي په غمزو غواړې ته
 چې سم نه وایې په وینا د پڼو څه پوهېږم
 لکه د غشي سم په نښه لگېدلې شمه
 په مدعا دی پت د وروځو کړو څه پوهېږم
 لکه بلبل سوری په خار د گل په مینه کې يم
 په زخمي زړه خامه، بې له گلو څه پوهېږم

۴- بولله (قصیده): ((قصیدې ته په پښتو کې (بولله) وایي.

خپله قصیده عربي کلمه ده. په لغت کې (قصد کړای شوي) ته وایي. په عربي اصطلاح کې هغه شعر و چې د بیتونو شمېر به یې تر (۱۶) یا (۱۷) کم نه و او دا نوم د قصد له مصدره جوړ شو، چې معنا یې استقامت او اتصال، سموالی، برابري او سوچه توب وو. (۶: ۱).

دا هغه شعري فورم دی، چې د غزل په شان د سر لومړی بیت یې مقفی وي. د نورو بیتونو د هر بیت دویمه مسره یې قافیه ولري او د مطلعې قافیه تعقیب کړي. قصیده په شکل او جوړښت کې له غزل سره چندان توپیر نه لري، توپیر یې دادی، چې د غزل د بیتونو شمېر له (پنځو څخه تر پنځه لسو) پورې وي او د قصیدې بیا له (شپاړسو څخه تر دوو سوو) یا تر دې هم زیاتو بیتونو پورې دی. پخوانۍ قصیدې له مانیز پلوه هره یوه اکثره پر درېو برخو وېشل شوې دي:

د قصیدې لومړۍ برخې ته تغزل یا تشبیب وایي چې په هغې کې

شاعر تر اصلي موضوع دمخه د طبیعت ستاینه کوي. د قصیدې دویمه برخه د هغې اصلي موضوع ده. دا برخه تر تغزل یا تشبیب وروسته پیلېږي او په دې کې شاعر د خپل ممدوح ستاینه کوي. د قصیدې درېیمه برخه دعائیه بولي چې په هغې کې شاعر د خپل ممدوح لپاره د خدای (ج) له دربار نه د بښنې او هوساینې غوښتنه کوي.

په اوسنیو قصیدو کې پورتنی نورمونه چندان په پام کې نه نیول کېږي. د غزل او ځینو نورو شعري فورمونو په شان، په قصیده کې هم ردیف اختیاري دی، خو که مطلع کې راوړل شو، نو په نورو دویمو مسرو کې یې راوړل حتمي کېږي. قصیدې دوه شکلونه لري، یو هغه ډول دی، چې ردیف نه لري او بل هغه ډول دی، چې ردیف ولري. د پښتو لومړۍ معلومه لاسته راغلې قصیده په همغه شکل کې راځي چې ردیف نه لري. د خادم صیب په منظوم کلام کې هم ځینې داسې نظمونه شته چې هغه د (قصیدې) په نامه د هغه په اثارو کې چاپ شوي دي. سره له دې چې د قصیدې له معمول تعریف سره سم د هغې ټول خصوصیات نه پوره کوي. (د خلکو خدمتگار) په نامه د خادم صیب یو نظم هم د (قصیدې) په ډلبندۍ کې راغلی، ده دا نظم (۱۳۴۰ل) کال د جدي پر (۲۶مه) نېټه د کابل ښار په (خادم مېنه) کې لیکلی دی. که څه هم یاد نظم د قصیدې د معمول تعریف ټولې ځانګړنې نه رانغاړي، خو د غزل فورم له قید شویو حدودو څخه هم وځي، یانې د بیتونو شمېر یې تر (۱۵) پورته کېږي، نو په دې ډول د بیتونو د کمیت له پلوه د قصیدې فورم ته ور داخلېږي.

دا نظم که څه هم د محتوا له مخې ځواکمن نظم ګڼل کېږي، هنري ښکلا یې هم د ده د نورو نظمونو په انډول قوي ده، خو د قصیدې ټول خصوصیات په کې پوره نه ښکاري او یوازې د بیتونو د کمیت له مخې ورته قصیده ویلای شو.

د خلکو خدمتگار

زه څه ووایم چې څه او د څه کاریم
خود تللي قافلې د پښو غباریم
د فطرت باغوان کرلی یم په خپله
په دامان کې غورېدلی لاله زاریم
څانگې نه راماتوم چې خپله مېوه وخورم
چې مېوې نثاروي هغه شاخساریم
گلان اخلمه د گلو په بدل کې
سوداگر نه یم د گلو خریداریم
ماڼو نه یم چې د بل په اوږو سپور ځي
د کښتۍ غونډې د خلکو بار برداریم
زهیر نه یمه چې څوک رانه ازار شي
څه که خپله زه له خپلو نه ازاریم
عشق او مینې په یو هسې ځای قایم کړم
خوښ پتنګ او سمندر غونډې په ناریم
د سرو شونډو او سور مخ له ډېرې مینې
منت باره د گلشن او د انگاریم
چې له ښکلو ځنې طمع ده د وفا کا
ساده لوحه رو هیلې د تنګرهاریم
بې له عشقه مې څه عیب او څه گناه ده
معترف په دغه تور د توره داریم

که په لار د عشق کې وژاړم و چا ته
په رښتیا به دروغجن په دې اقرار یم
د خودی او خود داری لسه برکته
په گومان د ډېرو خلکو د نیا د اړیم
تو پانونو او جنگونو ته د هر چا
چې سر نه ښکته کوي، هغه کهسار یم
مخ مینځی د گلو کرم په شان د پرځي
ساتندویه د خپل بوتی لکه خار یم
ازاده یم لسه هممه وار و قیدونو
بې له دې چې یم سړی او سړی چار یم
که څوک مینه مرض بولي، نو بېشکه
زه د مینې په مرض باندي بیمار یم
زړه مې پته خزانسه ده د لعلونو
پروت په خپله خزانه، لکه ښامار یم
یا مهتاب یم یا افتاب تندر نیولی
یا چې ځان ته سوزي شمع د مزار یم
کاروانونه قافلې لارې په مخکې
په ایرو کې ترېنه پاتې سورانگار یم
چې د تللي کاروان پل گوري په شپه کې
و هغو ته لکه سترگه د سهار یم
چې معراج د سریتوب ته ځان زینه کا
زه خادم د هغو خلکو خدمتگار یم

پورتنی نظم د بسکلا او محتوا له مخې په اوچتو نظمونو کې راځي، د بیتونو د کمیت له پلوه د قصیدې چوکاټ ته ور داخلېږي، خو د قصیدې د پخوانیو معمولو تعریفونو ټولې ځانګړنې نه رانغاړي. د خادم صیب په منظوم کلام کې دا ډول نور نظموه هم شته چې د کمیت له پلوه د قصیدې بڼه خپلوي.

۵- دوه یزه (مثنوي): ((دوه یزه (مثنوي) هغه ډول شعري

فورم دی، چې هر بیت یې په خپل منځ کې ګډه قافیه لري (مقفی وي)، د بیتونو شمېر یې ثابت نه دی. په ټولو قافیه والو شعري چوکاټونو کې مثنوي تر ټولو خلاص او لوی شعري فورم دی. شاعر کولای شي په دې شعري فورم کې خپل مقصد تر وروستي بریده بیان کړي، ځکه نو اکثره شاعران د لویو موضوعگانو د بیان په غرض دا فورم انتخابوي، لکه ابوالقاسم فردوسي چې د شاهنامه د لیکلو لپاره دا فورم وټاکه. په مثنوي کې که شاعر په یوه قافیه کې له ستونزې سره مخ شي، نو بلې ته تللای شي. په مثنوي کې هر بیت ځانته قافیه لري، کېدی شي ځینې بیتونه یې ردیفونه ولري او ځینې یې ونه لري، خو د ټولو بیتونو وزن مشترک وي او د څپو شمېر یې سره مساوي وي. مانا دا چې مثنوي مقفی، مشترک الوزنه او د مساوي څپو لرونکی فورم دی.)) (د پښتو شعر هندسي جوړښت، ۵۹-۶۰ مخونه)

د خادم صیب په منظوم کلام کې په مثنوي فورم کې هم یو شمېر نظموه ویل شوي، چې دلته یې یوه مثنوي د بېلګې په توګه راوړو. دا مثنوي (بې اتفاقي) نومېږي، لوړ اخلاقي او ملي پیغام لري او استاد خادم د (۱۳۱۴ل) کال د لړم پر (۱۱)مه نېټه لیکلې ده.

بي اتفاقي

یوه ورځ چېرته په لاره تېرېدم زه
ناڅاپي د ونې لاندې ودرېدم زه
دوه مرغۍ شوې پاس په ونه کې په جنگ
دواړه غونډې کلوله شوې په دا درنگ
د غونډه سکې غونډې لاندې ولوېدلې
پیشو توپ کرو دواړه یې غبرگې ونيولې
چغ و پغ شور و فریاد یې وکړه پر
مگر څه کېده چې وخت وځنې تېر
نفاق دواړه دبلا په خوله کې ورکړې
غلیم دواړه رېزم رېزم زېر و زېر کړې
د خلاف ونه گل نه نیسي سرداره
نه به وڅکې مېوه ترې مزه داره
اغزی نیسي چې پرې نه وي ترنجبین
نېش لري هغه چې نه لري گبین
ده قران په مذمت سره ستایلي
لوی څښتن ورتنه خبیثه ده ویلي
راشه مه کوه د چا سره جفا
دوباره دې راتله نه شته په دنیا
(کرد گلو کره چې سیمه دې گلزار شي
اغزی مه کره چې پښو کې به دې خار شي))

که څوک کاندې اختلاف له خپله وروره
له تر بوره به پامال شي له ضروره
که تر بورچا سره نه وي ملا تړلی
له پردې به وي سرماتی غاښ وتلی
قام تېر که سره نه وي زړه ودان
نو فرصت گڼي هغه وخت د بنمنان
که اخته شي سره خپلو کې ملت
نو ضرور به ځنې درومي حریت
که څوک غواړي چې د ورور مړۍ په خوله کا
نو د بنمن ته به بېشکه گټه وکا
فرض کړه دا چې همپشه د بنمن تیار دی
د فرصت و د موقع په انتظار دی.

دې نظم ته چې گورو د شکل او محتوا له پلوه د مثنوي ټولې
ځانگړنې پوره کوي. دا نظم د بنوونځو له تعلیمي نصاب سره سم د (پښتو
قرائت) په مضمون کې ځای شوی و. زده کوونکو له دې مثنوي څخه
خورا اخلاقي پند اخیستی او د هغو د معنوي او اخلاقي روزنې سبب شوې
ده.

د خادم صیب د منظوم کلام په مثنوي فورم کې نور داسې نظمونه
هم ویل شوي دي.

ددې بحث په پای کې د نتیجې په توگه ویلای شو چې خادم
صیب د پښتو شاعرۍ په دواړو فورمونو گړني او لیکنې، ولسي او دېواني یا
هم په ملي فورمونو او له عربي څخه په راغلو نظمي فورمونو دواړو کې
شاعري کړې ده. که څه هم د شکل له پلوه په فورمونو کې څه نوښت نه

دی راغلی، یانې کوم نوی نظامي فورم نه دی رامنځته شوی، خو د محتوا له پلوه دا فورمونه له بېلابېلو په تېره بیا د ملتپالنې او ژبپالنې له پیغامونو ډک دي. شاعر تر خپل وروستي بریده فورم د محتوا د خدمت لپاره کارولی دی. د مانا بار یې ډېر دروند دی. د مانا او فورم دواړو تله برابره نه ده. محتوایي نوښتونه په کې ډېر دي، خو فورمونه پر خپل ځای پاتې دي. پر ملي پیغامونو سربېره په دې نظامي فورمونو کې زیات شمېر، ټولنیز، سیاسي، اخلاقي، دیني، فلسفي او نور ډول ډول پیغامونه هم ځای شوي دي.

ب- د منثورو اثارو نوښتونه او ارزښتونه:

د استاد خادم د منظومو اثارو ځینو ځانگړنو او معنوي ارزښتونو ته مو نغوته وکړه، ده تر خپله وسه دهغې زمانې دشرایطو په حدودو کې په نظم کې خپل خپل مانیز نوښتونه لرل. ده په پښتو کې د نظم مروج فورمونه د ملي افکارو د ځلونې لپاره په ښه ډول کارولي. د ده د خپلې زمانې د لیکوالو او شاعرانو په ډله کې دهېچا په اثارو کې هم د ملي فکر دومره تودوخه په دومره کچه او ولوله نه لیدل کېږي، لکه دخادم صیب په اثارو کې چې دا جذبه، ولوله او تودوخه محسوس ده. د استاد خادم د نثر په برخه کې هم گڼو پوهانو خپل نظرونه څرگند کړي دي. دی یې د پښتو د معاصرو نثر لیکونکو له مطرحو څېرو او مخکښانو څخه گڼلی دی. د روښانیانو او اخوند دروېزه او د دوی د کورنیو د غړو لیکوالو نظمونه او نثرونه زیاتره د مذهبي افکارو انځورونکي وو، دواړو مشرانو او د هغو پلویانو مسجع نثر هم په پراخه کچه دود کړ، د روښاني غورځنگ په پیل کې پر مسجع نثر تمرکز زیات و، وروسته وروسته یې روان نثرونه هم ولیکل او تر هغو وروسته بیا خوشال او د هغه د کورنۍ غړو یو ځل بیا

پښتو نثر د ژبې له عام گرامري جوړښت سره برابر کړ. (دستار نامه) او نور پښتو منثور اثار ولیکل شول. د پښتو معاصرې ادبي دورې په لومړي پړاو کې بیا هم پښتو نثر خپل اصلي مسیر ته و نه لوېد، خو د همدې دورې دویم پړاو کې پښتو (پنځو ادبي ستورو) او نورو لیکوالو تر یوه اوږد زماني واټن وروسته یو ځل بیا پښتو ژبه د هغې له گړني جوړښت سره سمه د نثر لیکنې کالډ ته ورداخله کړه. خادم صیب په دې مسیر او بهیر کې خپل رول ولوباوه. ده گڼ شمېر منثور اثار ولیکل چې موږ په خپل ځای کې ورته اشاره کړې ده.

په دې اثارو کې، ژورنالېستیک، ساده، هنري او یو څه مسجع نثرونه شامل دي، خو ډېر کار، ساده او هنري نثرونو ته شوی دی. پښتو ادبپوهانو د خادم صیب نثرونه له لفظي ښکلا، کلتوري ارزښتونو، ژور تحلیل، گټورو پیغامونو، ملي افکارو او نورو ښکلاوو ډک گڼلي دي. له شکلي پلوه دا نثرونه اکثره په روانه گړنۍ ژبه لیکل شوي دي، خو یو څو نثرونه په کې داسې هم شته چې ځینو برخو کې یې له سجعي څخه هم کار اخیستی دی. دلته به یې یو څو داسې نثرونه د بېلگې په توگه راوړو، دغه لنډ نثر یې د (۱۳۵۰ل) کال د تلې پر (۱۲)مه نېټه لیکلی دی، په دې نثر کې یې د سجعي له کارونې کار اخیستی دی:

هغه چې تر ټولو لوی دی!

هغه زموږ خلوی دی!

دلته دی په کایناتو کې یو وړوکی جهان!

دا دی کور د انسان!

هر څوک یادېږي په خپل توکم او تون!

مور ته وايي پښتون!
زمور ژبه ده پښتو يا افغاني!
دا يوه واقعه ده اسماني!
د پښتو روزل په مور دی فرض د ژوندون!
بله په کې نه کا چې څوک وي پښتون! (۳۶:۲۳)
دا نثر د روښانيانو دورې په تېره بيا د پير روښان د خيرالبيان نثر ته
د سجعي د کارونې له پلوه يو څه ورته دی. دا بل نثر يې هم وگورئ!
نمانځنه د هغه چا ده!
چې په لاس کې يې دنيا ده!
هغه چې د هر چا رب دی او د ژوندون سبب!
مور ته يې رالېږلی نور او هدايت!
ياد يې کړو په افغان ملت!
بخدي يې وستايله په سپين تمان!
او پښتيا يې رڼا کړه په سراج الدين روښان!
په اوستايې وروزله اريانا!
او په خير البيان يې راټوله کړه پښتونخوا!
ملي ته يې ورکړ دفتر!
چې غرب ترې زده کړ د ژوند هنر!
راوېې ښوده و مور ته دپښتون مسلمان لار!
رازده يې کړ د پښتو او خدمت شعار!
چې و ترټو هر ډول ظلم او استعمار!
او بيا بل کړو د مينې نور او نار! (۴۱:۲۳)

حُینې نور نثرونه یې بیا داسې دي چې مسجع نه دي، خو لیکنې بڼه یې د ازاد شعر لیکلی شکل غوره کوي، یو ډول مخصوص وزن او اهنګ هم لري، خو نه هغه وزن او اهنګ چې په ازاد شعر کې کارېږي. پښتو ازاد شعر که څه هم د قافیې، ردیف او مقیدو څپو له قید څخه ازاد دی، خو دڅپیز خجیز جوړښت له مخې پرې هماغه قانون د تطبیق وړ دی چې پر نورو ټولو مقیدو فورمونو باندې د تطبیق وړ دی. په دې مانا چې پښتو ازاد نظم کې هم د فشار قاعده هماغه ده چې پر نورو ټولو نظمونو تطبیقېږي، یانې د نظم هره درېیمه څپه بایدخجنه راشي. د خادم صیب دا ډول نثرونه نیمه وزن او اهنګ لري او لیکنې بڼه یې د ازاد نظم شکل غوره کوي، خو له ازاد نظم سره یې توپیر دا دی چې دلته پر څپو باندې د خج مسئله مطرح نه ده. یانې کوم مقید منظم یا تللی وزن نه تقییبوي، لکه:

ما کره مه راحه!

ما د خواړه ژوند ورځې او شپې دده په یاد تېرولې!

د حیات ستغ او سپور مې دده په تصور زغمل!

ټولې ناوړه او ناخوالې مې په سر اخیستې!

ما ویل داسې یوه ورځ به راشي، زه به دې وگورم.

لیدلې، اورېدلې، لوستلې او درک کړې به ټول ورته ووايم!

ما ویل ده به ماته غوړ نیولی وي او زه به ورته د زړه ټولې غوټې وسپرم!

راز و نیاز به ورسره وکړم

هو، دغه ورځ راغله، خو ده ما ته وویل:

((ما کره مه راخته))

ما سره ارزوگانې وې،

ما سره ارمانونه وو،

ما سره د کلونو کلونو سودا وه!

زما په ژبه ترانې او زما په رباب کې نغمې وې!

ما ویل دا به د ده په حضور عرض کړم!

زما په خولۍ کې گلان وو، زما په لاسونو کې هار و، دا ما د ده په یاد جوړ
کړي وو.

خو چې زه ورغلم ده ویل:

((ما کره مه راخته))

زما خبرې، زما ارزوگانې، زما ارمانونه ټول پاته شوه!

اسرار، ونه ویل شول!

رازونه پټ پاته شول!

زما د امالو بښینه په تېزه ولگېده!

زما زړه د پاچ ټیکری و چې دگل په بوتی غوړېدلې و، کوم وخت مې

چې راغونډاوه، په اغزو کې تار تار شو او په لاس رانغی!

زما په سترگو کې اوبسکې وچې شوې!

کوم وخت چې ده وویل:

((ما کره مه راخته))

ده ما ته د پوښتنې فرصت رانه کړ!

ده زه ملامته کړم!

یو تر بله پوه نشو!

نه پوهېږم چا لمسولی و!

چا بد پوه کړی و!

یا زه په ادا بو پوه نه شوم!

لاسونه مې یې ښکل نه کړل!

ما ویل زړه په زړه اینه ده!

ما ویل ما سره اخلاص دی، تصنع څه په کار؟!

خو زما ستونۍ بند شو،

هنه وخت چې ده ویل:

((ما کره مه راځه)).

(۲۳: ۵۴-۵۵)

دا نثر نه یوازې د لیکنۍ بڼې له مخې نوی شکل لري او تر دې دمخه په پښتو ادب کې په دې بڼه څه خاص او ډېر نثرونه ننه دي لیدل شوي، بلکې د ښکلا او محتوا له نظره هم دا نثر خپل ځانگړی نوښت لري، د نثر خوږه ژبه، خیال او کیسه ییز بیان لوستونکي تر پایه ځان سره بیايي.

یا هم د (هونبیار ماشوم) نثر چې دا هم د ازاد شعر لیکنۍ بڼه

خپلوي:

هونبیار ماشوم

ادې جانې ولې ژاړې؟

هان، ادې جانې ولې ژاړې؟

بابا مې درسره جنگ کړی دی؟

وې وهلې و هان؟

نو ولې یې وهلې؟

هان، ادې جانې، په څه شي یې ووهلې؟

ادې جانې بابا مې نو ولې تا سره جنگ کوي؟

هان، ادې جانې بابا مې نو ولې تا سره جنگ کوي؟

هان، ادې جانې بیا دې، بیا دې په سبو کې مالګه ډېره اچولې وه؟

خیر دی، ښه ادې جانې!

ته مه خپه کېږه!

ودرېږه چې بابا مې راشي، زه به یې هم ووهم!

ښه، ادې جانې مه خپه کېږه!

ته نوره مه ژاړه کنه!

ته مه خپه کېږه! چې بابا مې راشي، ښه، زه به ورته قار وکم، ښه!

پرون یې وهلې وې؟

دا پېره مې چې بابا جنگ کوي، زه به هم ورسره جنگ وکم ښه

ادې جانې!

ما چې رشید وهي، نو زه یې هم وهم!

چې بابا مې وهلې، ته یې هم وهه!

ادې جانې بابا مې زورور دی هان؟

ته یې نه شې وهلې؟

ته بنځه یې؟

هغه زورور دی؟

څنگه زورور دی هان؟

بل څوک نو ولې نه وهي؟

ادې جانې زورور خو حاکم دی کنه!

هغه څه و؟

هغه څه و، هغه حاکم چې راغلی و، هغه سړی یې چې ووهلو!

ودرېره ښه!

زه به ورته ووايم چې بابا مې هره ورځ تا وهي!

ادې جانې مه ژاړه زه خپه کېږم!!!)) (۲۳: ۶۳-۶۴)

دا نثر خورا ښکلي تصویرونه او هنري ښکلا لري، د افغاني ټولني د منفي کلتور يو رښتینی، يو ژوندی او دردوونکی انځور کاري، هر څوک چې یې په ژور نظر ولولي، نو د خپل کورني چاپېريال يو تصوير به یې ذهن کې تداعي شي. د مور تصوير په دې نثر کې په داسې هنري ژبه بيان شوی چې د سړي سترگو ته اوبسکې راولي، د شاعر او هنرمند قوت،

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

نوبت او هنري جوهر همدلته معلومېږي، چې د لوستونکي عواطف راپاروي.

د هنري نثرونو په لړ کې د خادم صیب په نثرونو کې نوی والی، خوړلني او فکري نوبستونه خورا زیات دي. دا نثرونه د خپل وخت معیاري نثرونه گڼل کېدل، چې د ده د زمانې په لیکوالو کې له استاد الفت، استاد ربستین او استاد بېنوا پرته د نورو لیکوالو په آثارو کې دومره ښکلا، فکري پانگه او پیغامیزه برخه په دومره قوت سره نه لیدل کېږي. دا په خپله زمانه کې د لیکوال یو ډېر غټ قوت او نوبت و چې فکر او هنر یې دواړه سره موازي روان کړي دي. فکر یې هم یو مسیر او پیغام لري، له لوستونکي څخه لاره نه ورکوي، لاره ورنښيي. ده چې هره موضوع ټاکلې، هغه یې په ډېر لنډیز سره په منسجمو کلمو کې افاده کړې ده. دی (د ژوندانه درې خوا) نثر کې د (علم، شعر او سیاست) تعریف کوي، د درېواړو پولې او برید ټاکي او عملاً چې له هغو څخه کوم کار اخیستل کېږي، هغه مشخصوي. که څه هم د دې درېواړو موضوعگانو په باب نورو پوهانو هم خپل خپل نظرونه څرگند کړي، خو اکثره یې په جلا جلا تعریفونو کې راغلي دي، ډېرو کمو یې یو بل سره گډه رابطه شنلې او پر یو بل یې اغېز تشریح کړی دی. خادم صیب په خپل موجز کلام کې د دې نوبت کړی دی او دا درې موضوعگانې یې یوه له بلې سره په رابطه کې څېړلي دي:

د ژوندانه درې خوا

(علم، شعر، سیاست)

((علم: اکتشاف! شعر: احساس! او سیاست: کول دي!))

عالم فکر کوي. شاعر خبرې کوي او سیاست عملاً کار کوي!

عالم گوري، شاعر خاندی او ژاري او سیاستدان لوبې کوي!
علم د مغز، شعر د زړه او سیاست د گېډې او غړيو پورې تعلق لري!
عالم قوانین، شاعر ملل (ملتونه) او سیاست دان ډلې جوړوي!
عالم تخم پیدا کوي، شاعر یې کړي او خړوبوي او سیاست دان یې
رېبې او حاصل یې اخلي!
زنده گي یو سرسبزه او سبزه ونه ده. علم یې بېخ، شعر یې تنه او
سیاست یې مېوه ده!) (۲۳: ۷۴)

((د ژوندانه طلسم)) نثر یې هم له قوي محتوا ډک دی. د ژوندانه
بېلابېل فصلونه تشریح کوي، د نسلونو تر منځ د طبیعي تضاد او توپیر
ماهیت بیانوي.

د ژوندانه طلسم

((بس! همدا و ژوندون؟))

زور سپری د ژوندانه په غاړه ناست د خپلو ارزوگانو بېرې یې
تلونکې لیده، سوړ اسویلی یې وایست او دا خبره د ده د زړه له عمق نه
داسې راووته، لکه په اوبو کې چې یو شی ډوب شي او د اوبو په سر یې
خو پرې څرگندې شي! د ماښام وخت دی او دلته د ژوندانه ماښام دی!
په اسمان باندې د لږو ورځو سپوږمۍ، خپله بنایستوکې رڼا خپره
کړېده، مرغۍ، په هله هله خپلو جالو او د شپې ځایونو ته ځان رسوي؛
لمر لوېدلی دی! دغه دی دا تنکی سپوږمۍ چې د تیارو په لورنیو

نیمه بېړی یون / د خادم نړی لید

غورسکو باندې لږه شانې پازه غورځولو لپاره دنیا ته راغلي ده، پرې به ووحې او په هر شي به تورتم شي!

د زاړه په زړه کې هم د یو لطیف احساس خلک تر څه وخته وځلېد، د ده د بشکلي زلمیتوب ورځې تېرې دي، اوس به دا زوروالی او د هغه احساس هم تېر شي او د ده روح به د خپلې وروستۍ استوګنې د ځای و خوا ته وزرونه خپاره کړي، وا به لوزي! له ځان سره یې وویل: ای ژوندونه! ته همدا وې؟ ((ده بیا سر وخوراوه وې وویل ته ټوکه یې او که نه! لېکن ځواني خو اړو مرو ټوکه ده!))

دا یې وویل زور سپری غلی شو، نور یې د خولې نه وانورېده شول، دی هغه اوبو ته په ځیر شو چې د بېړۍ په ډډو لګېدې؛ د ده رباب، د ده هغه خوشالي، ملګري چې درست عمر، هر ماینام به د ده د ارمانو سره په یو غږ غږېدو د ده له لاسه ولوېد!

بېړۍ، په تلو کې ده، زور خوار خفه! او غمجن دی، لیکن بېړۍ والا خوشال او په خندا دی!

دا صورتونه څوک دي؟ زور ولې خفه دی؟ ښه نو! دی د دوی د جلاکېدو په خیال غږند دی؟ نه! دی غواړي چې که خدای وکړي، زر تر زره د ده د سترگو نه پټ شي او د دوی یاد هم د ده د پاتې ژوندانه څخه د غلط توري غوندې لرې شي! ځکه چې دا هغه زړه غلوونکي شیان دي چې د زلمیتوب د نشې په ورځو کې هر وخت د ده د زړه نه چاپېره وو؛ د ده په زړه یې پرده غوړولې وه، ده دا گومان کاوه چې زما سترګې د حقیقت تصویر ویني، څه چې وینم هغه هماغسې دي هم! ده د دنیا په رنگونو کې خپل زړه رنگ کړو او له دغه رنگ ورکولو څخه یې د ژوند په بنایست سره تعبیر وکاوه؛ دنیا د خوشالیو یوه سلسله جوړه کړه: لومړی د

بنايست سبا خپل جعلی نور خپور کړ، بیا رڼا شوه، نو د عشرت وریخ په فضا کې خپله چتری، وغورول، ورپخ ورکه شوه، بیا نو د مستی رنگ د سرې زرغونې په شان په اسمان خپل ټال واچاوه؛ د ژوند ورخ په دغه ډول تېره شوه؛ اسمان شین شو، چې ویې لیده ماښام نږدې دی، نو ورڅرگنده شوه چې دغه زړه غلوونکي شیونه په اصل کې د ځوانۍ تېر ایستنې وې چې وو یو څه او ښکارېدل بل څه! کله د زړه د مجلس رنگ ورونق په دوی سره و، طاقت، قوت، بډایي، عشرت خودي، ازادي، ترقی، بنايست، مینه، علم او باور د دې ټولو پټ ښکاره شول!

حیات زړه څه فرض کړی و او څه یې ومیند؛ لیکن یو قوي روح ته د حقیقت په لیدو کله ضعف پیدا کېږي؟

ژوندون بې شکه یو طلسم دی چې ماتېږي، خو د یو زړور انسان لپاره څنگه ښکلی دی، دا طلسم او څنگه خونډور دي دا ماتېده!؟

خبرېده د هوبنډیار زړه لپاره لوی تسل دی او حقیقي ژوند لپاره مرگ هډو څه مرگ نه دی!!!)) (۲۳: ۷۶-۷۷)

د استاد هنري نثرونه اکثره همدومره ښکلا او ځلا لري. د (نوی ژوندون) او (خیالي دنیا) اکثره نثرونه همدا قوت لري. (نوی رڼا) کې هم یو شمېر هنري نثرونه خوندي دي او همدا راز په یو شمېر نورو ټولگو او متفرقه لیکنو کې د هنر قوي جوهر جوت دی.

په مجموعي ډول که موږ د استاد خادم په نظم او نثر کې د نوښتونو او ارزښتونو خبره کوو، نو د نظم په برخه کې ویلای شو چې ده تر خپلې زمانې وړاندې ان تر روښانیانو پورې پر دودیزو نظمي فورمونو سربېره یو شمېر ولسي نظمي فورمونه هم وکارول، دا کار د ده د پراخو افکارو د بیان لپاره یو ضرورت و، ده په ولسي کالبونو کې هم ډېر نظمونه

ولیکل او هم ځینې شعرونه، د دې نظمونو پیغامیزه برخه بیا ډېره بډایه او له رنگارنگ مفاهیمو ډکه ده، زیات فکر یې پر ملتپالنې، ژبپالنې او پرمختګ، د خلکو پر سوکالی او هوساینې راڅرخي. په نثري برخه کې هم استاد خادم هم له شکلي پلوه او هم له هنري او محتوایي پلوه ځینې نوښتونه وکړل، هم یې مسجع نثر، چې تر روښانیانو او د خوشال خان تر کورنۍ راوروسته ډېر نه کارېده، یو ځل بیا وکاروه، نیمه اهنگین نثر یې هم رامنځته کړ چې له شکلي پلوه یې د ازاد شعر لیکنۍ بڼه خپلوله او د هنري جوهر له پلوه داسې نثرونه رامنځته شول چې ځینو یې له شعر سره سیالي کوله؛ خیال، فکر، عاطفه او ژبنی بیان یې دومره قوي و چې چا هم لوستل، نو د شعر تنده او مینه یې پرې ماتېدله، په همدې خاطر د استاد خادم دې ډول نثرونو ته ځینو ادیبپوهانو د (منثور شعر) اصطلاح هم کارولې ده. یانې یوازې په مقید وزن، قافیه او ردیف کې تر منظوم کلامه کم وو، نوره هنري او تخیلي ښکلا یې د شعر کچې ته رسېدله، نو ځکه خو په وروستۍ جمله کې د یو ټولیز نظر په توګه ویلای شو چې استاد خادم په نثر کې د شکل او محتوا دواړو له پلوه نوښتونه کړي او نثرونه، په تېره بیا هنري نثرونه یې له زیاتې ښکلا ډک دي.

په وینستیايي پړاو کې د استاد خادم د اثارو مقام

د پښتو معاصرو ادبیاتو د پیل او د هغو د بېلابېلو پړاوونو په باب د پښتو ادبپوهانو ترمنځ د نظر اختلاف شته. ځینو دا دوره د امیر شېرعلي خان د دویم ځل پاچاهۍ او په افغانستان کې د چاپي خپرونو له پیل سره تړلې، ځینو نورو بیا د امیر حبیب الله خا د پاچاهۍ تر نیمايي وروسته د (سراج الاخبار) له دویم ځل چاپ یا بیا خپرېدو سره تړلې ده. همدا مهال و چې پښتو شاعرۍ او په ټوله کې په ادبیاتو کې فکري، محتوایي او شکلي تحولات محسوس شول. لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبی د پښتو نوي شعر پیل له همدې زمانې او لږ نور هم په مشخصه توګه د استقلال تر ګټلو وروسته زمانې پورې تړلې بولي او په دې باب وايي:

((په افغانستان کې د استقلال له غورځنګه سره د ژوندانه نوی تحول په ښه توګه لیدل کېږي، ددې نوي حرکت تاداو تقریباً یو قرن پخوا د مرحوم امیر شېرعلي خان له زمانې څخه د ستر سیاسي مفکر سیدجمال الدین افغان په ظهور او په بالاحصار کې د نوي مکتب په تاسیس او د شمس النهار د تنکیو پلوشو په خپرېدنگ ایښودل شوی و، خو دویم جنگ او د استعمار هولناکو څپو دا ملي حرکت له فکري خوا څخه پرځای ودراره او زموږ ملت له استعمار سره په خونینه مبارزه لاس پورې کړ او تقریباً نیم قرن وروسته چې کامل سیاسي استقلال بیا موندنه شو، نو هغه فکري تجلاوې بیا زموږ د وطن پر کوډغلو چې له استعمار سره په اول او

دویم جنګ کې بالکل وړانې شوې وې، بیا وځلېدې. مور استقلال وگاټه، خو پنځوس کاله له فکري پرورښته او له نوي پېشرفته څخه تر شا پاتې شو. په اول او دویم جنګ کې زموږ ملت دا ثابتۀ کړه چې موږ دا وطن ساتلای شو او د خپل ملي موجودیت لپاره د دنیا له قویترین او غښتلي سازمانه سره هم ډغرې وهلاي شو او په هر حال کې خپل مرکزیت خوندي کوو.

مګر یو قوم چې د خپلې خاورې او خپل ملي موجودیت په دفاع کې یو قرن توره په لاس پر ډګر ولاړ وي او په سرو وینو کې رغړي، هغه خو د فکر او ادب او علم او پوهنې، روزنې ته ابداً فرصت نه مومي.

په پښتو ادب کې د شعر په شکل، نوي افکار او نوي محتویات په زاړه فورم او ډول، موږ لومړۍ پلا په سراج الاخبار کې وینو، چې (عبدالعلي مستغني او غلام محي الدين افغان او پرېشان او مولوي صالح محمد او ملا محمد افغاني نويس) ځینې اشعار نشر کړي دي، په دغو ادبي ټوټو کې د وطن خواهۍ نوي احساس، د افغانیت او ملیت نوي فکر او د عصري تجدد نوي حرکت ښکاري او دغه افکار وو چې د استقلال د نهضت لپاره یې ډېره ښه زمينه برابره کړه.)) استاد حبيبي په خپله لیکنه کې تر استقلال وروسته پړاو څېړي، تر هغه وروسته بیا د غازي محمد نادر خان د دورې په باب وايي: ((د اعليحضرت محمد نادر شاه غازي تر دورې وروسته چې د پښتو ادب کوم انکشاف او پرمختګ موندلی دی، دا تنکی نهال یې ښه روزلی دی. پخوانی انجمن ادبي او اوسنی پښتو ټولنه د پښتو شعر او ادب روزنتون شو او په هغه دوره کې موږ، لکه: (امین الله زمریالی، غلام جیلاني جلالی، قیام الدین خادم، صدیق الله رښتین، عبدالروف بېنوا، گل پاچا الفت، عبدالشکور رشاد او محمد ارسلان

سليمي) غوندې شاعران لرو، چې په فکري لحاظ خو بالکل نوي دي، اما د فورم له پلوه د دوی په ځينو اثارو کې د نوي توب څرکونه وینو.))

(۲۵۶-۲۵۴:۷)

استاد حبيبي په خپل دې علمي او ادبي تحليل کې د پښتو د معاصر شعر د لومړي پړاو او همدارنگه د ويښتيايي پړاو يو عمومي تصوير او وېش وړاندې کوي. د ده په تعقيب بيا د هېواد يو بل ادبپوه (کانديد اکاډمېسن محمد صديق روهي) د پښتو معاصره ادبي دوره له هر پلوه څېړلې او لوستونکو ته يې د دې دورې د بېلابېلو پړاوونو په باب يو نسبتاً پراخ نظر وړاندې کړی دی. استاد روهي هم د دې دورې د پيل په باب تقريباً له استاد حبيبي سره ورته نظر لري، خو د دې دورې د همدې پړاوونو د وېش په باب يې نظر يو څه مشر ح دی.

استاد روهي بيا د پښتو ادب تاريخ معاصره دوره پر دريو پړاوونو (روښانتيا پړاو، ويښتيا پړاو او د اوښتون پړاو) وېشلې ده. استاد روهي د روښانتيا پړاو او د هغې د تاريخي پس منظر په باب وايي:

[د شلمې پېړۍ په رابردلو سره په افغانستان کې د معاصر ادب د پيلېدو لپاره عيني او ذهني شرايط برابر شوي وو. په همدې وخت کې د کلتور مادي توکونه، لکه فابريکې (د وړيو اوبدلو، بوټ جوړولو او د برېښنا د توليد چار ځايونه)؛ مطبعه، روغتون، عصري لوازم (لکه موټر، ټلېفون، فوټوگرافي او نور)، د کار وسيلې (لکه سرکونه، د فابريکو ودانۍ، پلونه، ويالې، د اوبو رسولو نلونه او نور) د عصري ژوند د ښکارندوی (مظهر) په توگه تر سترگو کېږي. په عنعوي ژوند کې د بدلون په راتللو سره نوې مفکورې هم پيدا کېږي او د معنوي فرهنگ په بڼ کې نوي گلبوتې تېغونه وهي.

د افغانستان د فرهنگي ژوند په لوړتیا کې یو بل عمده عامل د امیر حبیب الله په دوره کې د هغو فراریانو راستنېدل وو چې د امیر عبدالرحمن له خوا تبعید شوي وو. هغوی هېواد ته له راستنېدو وروسته د اذهانو په روښانولو کې ستره ونډه واخیسته او د معاصرو ادبیاتو په بنسټ ایښودلو کې یې مهم نقش درلود. د دغو کسانو په ډله کې د محمود طرزي او غلام محی الدین افغان نومونه په خاصه توګه د یادونې وړ دي. همدارنګه د عصري پوهنو د تدریس لپاره له هند څخه ځینې استادان راغونښتل شوي وو چې د نویو مفکورو په ترویج کې یې ډېر خدمت کړی دی.

د فرهنگ په ساحه کې دوه مهم کارونه ترسره شول. لومړی دا چې په کابل کې د حبیبیې ښوونځی او د حربیې ښوونځی او د سراج الاخبار د جریدې اداره د سیاسي فعالیتونو په مرکزونو بدل شول.

په همدې وخت کې د میر غلام محمد غبار په قول: ((په کابل کې د بهرنیو هېوادونو جریدې لاس په لاس ګرځېدې او د روښانفکرانو قشر چې په لومړي سر کې یې د ملي بورژوازي او لیبرال ملاکانو نماینده ګي کوله وروسته یې د پاچا د بې سرحدو واک د محدودولو او د افغانستان د خپلواکۍ د ګټلو او د اساسي قانون د جوړولو لپاره په مبارزه لاس پورې کړ.)) (۳۷: ۷۱۶)

د تجدد او روښانتیا دوران ادبیات د ملي ارمانونو د عرادي په توګه د فرهنگ پرمخ بیولو ته وقف شوي وو. په دې کې شک نه شته چې د معاصر ادب ترڅنګ، کلاسیک ادب او فولکلوري ادب دواړه په خپل قوت پاتې وو، خو معاصر ادب د محتوا او پیغام درلودلو له کبله نور ادبي جریانونه له خپل عنعنې یې اهمیت څخه وغورځول. معاصر ادب د یوه

متعهد او رسالتمن ادب په توګه د ټولنې په خدمت کې په کار واچول شو. په هېواد کې د مژمن فقر، بېسوادی، اداري فساد، اختناق او ټولنيزې بېعدالتۍ عمومیت ټول هېواد پالونکي، ازادي خوښوونکي روښانفکران دې ته وهڅول چې د منځنیو پېړیو د عطالت او رکود د منځه وړلو لپاره سخته مبارزه پیل کړي. ادبیات د یوه معنوي مثال په توګه د خلکو د ذهنونو د روښانولو لپاره استخدام کړي او ولس د غفلت، بې خبرۍ، پانده تقلید او بې تفاوتۍ له درانه خوبه راوین کړي. ددغه وخت یو شمېر نامتو شاعرانو او لیکوالو د ادبي تخلیقاتو له لارې د خان خانۍ، استعمار، ځانځانۍ او استبداد پر ضد ګړندی مبارزه کوله او ځینو یې د خپلو لوړو ارمانونو د پوره کولو په لاره کې د قربانۍ میدان ته هم ورودانګل او د شهادت جامونه یې وڅښل.

د سراج الاخبار د جریدې په خپرېدلو سره پښتو ژبې او ادبیاتو ته هم د انکشاف زمینه برابره کړې. په همدې وخت کې ((په لره او بره پښتونخوا کې ډېر داسې ځوانان موجود وو چې د نویو علمونو او اروپایي ادب مطالعه یې کړې وه، نوي ادبي ژانرونه او فورمونه یې پېژندلي وو، د خپل خیال د اظهار لپاره یې نوې لارې په نښه کړې وې او د پښتو د لرغوني ادب پر پاڅه بنسټ یې د پښتو د ننني ادب ماني پیل کړه.)) (۴۳:۵۷).

که څه هم انګریزي استعمار پر (۱۸۹۳م) کال د ډیورنډ په تحميلي کرښې سره د افغانستان د خاورې یوه برخه له اصلي پیکر څخه بېله کړه، خو ویې نه شو کولای چې د پښتنو د ګډو ارمانونو، ګډو ارزښتونو او ګډو ویاړونو ترمنځ د بېلتانه کرښه راوباسي. د هنري فرهنگ په ډګر کې دلته او هلته په یوه وخت کې حرکت پیل شو. ددغه حرکت مخکښان د ټولنې روښانفکران وو.

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

په افغانستان کې د (سراج الاخبار افغانستان) جریده د مولوي عبدالروف کندهاري له خوا د (۱۹۰۶م کال د جنورۍ په یوولسمه نېټه) له چاپ څخه راووتله، خو د همدغې لومړۍ گڼې له خپرېدلو وروسته جریده بنده شوه او دویم ځل لپاره د (سراج الاخبار افغانیه) په نامه پر (۱۹۱۱م) کال د محمود طرزي په مدیریت او مشرۍ خپره شوه. په همدې وختونو کې په لره پښتونخوا کې هم د پښتو د معاصر ادب د پراختیا په لاره کې گامونه پورته شوي وو. پر (۱۹۱۰م) کال د (افغان) جریدې په خپرېدلو سره په پښتو ادب کې نوي ژانرونه باب شول او د (راحت زاخېلي، فضل محمود مخفي، عبدالاکبر خان اکبر، عبدالمالک فدا) غوندې نامتو شاعران او لیکوال ددغه نهضت سرلاري وو.

محمود طرزي او عبدالرحمن لودین په (سراج الاخبار افغانیه) کې د پښتو نظمونو او مقالو خپرولو ته په اگاهانه توگه پاملرنه اړولې وه. د پښتو لومړۍ شعر چې په نوموړې جریده کې خپور شو د مولوي صالح محمد کندهاري شعر دی:

دا څه عجب دوران دی
چې راغلی پر افغان دی
رنگارنگه ترقي ده
څه عجب محبوب عنوان دی

داله کومه شو په موږ کې
چې ظواهر او نمایان دی
دا څو عرصه سرد سراج دی
چې افغان ټول پرې روښان دی

ته سراج الاخبار ته گوره
چې د ملک په تن کې ځان دی
اوس بیا نور علي نور شو
په پښتو چې دی گویان دی.

په دغه شعر کې د نوي دوران د پیلېدو زېری ورکړ شوی دی. له
روښانتیا سره سراج او د ((نورعلي نور)) ارتباط مضمون ته ادبي رنگ هم
ورکړی دی. که په دغه شعر کې د سراج عصر ستایل شوی دی، وجه یې
داده چې د هېواد ترقۍ ته یې پاملرنه کړې ده.

د روښانتیا پړاو کې د پښتو د معاصر ادب سرلاري دغه کسان دي:
مولوي صالح محمد کندهاري، غلام محی الدین افغان، مولوي عبدالواسع
کندهاري، عبدالعلي مستغني او عبدالهادي داوي. د سراج الاخبار د نورو
قلمي همکارانو په ډله کې چې په پښتو یې شعرونه ویلي دي. د
سید محسن کندهاري، عبدالسلام کامه یي، ملا عبدالباقي کندهاري،
عبدالرسول محمدزایي، میرزا عبدالرحیم رحیمي او ملا محمد خان عرض
بیگي (افغانی نویس) نومونه د یادونې وړ دي. محمود طرزي په دې
دوران کې د پښتو د عامېدلو او ودې لپاره کار کړی، خو دا کار یې په
دري ژبه دی. عبدالرحمن لودین که څه هم پښتو ژبې ته ډېر خدمت
کړی دی، خو د پښتو شعر یا داستان کومه نمونه یې لاس ته نه ده راغلې. [

(۳۲: ۵۱-۵۶)

استاد روهي بیا د پښتو د معاصرو ادبیاتو دا پړاو چې دی یې
(روښانتیا) پړاو بولي، ځانگړنې پر دې ډول په گوته کوي.

[د شلمې پېړۍ په پیل کې د افغانستان په ادبیاتو کې موډرنیزیشن په پراخه اندازه منعکس شوی دی. د هغه وخت ادبي نوښتګرو په شعوري توګه هڅه کوله چې له ادبیاتو څخه د ملي او دموکراتیکو هدفونو د تحقق لپاره د یوې اغېزناکې وسیلې په توګه کار واخلي. ددې وخت د ادبیاتو سوژه، هېوادپالنه، خپلواکي غوښتنه، د اختناق او فساد رتبه، د فاناتیزم (تعصب) او ارتجاع غندنه، د مثبتو علومو او ټکنالوژۍ او نوي فرهنگ خپرونه، د ملي وحدت ټینګونه، د عصري ژوند له غوښتنو سره د دودونو او انګېرنو سمونه، د مطلقیت او ستاټسکو (اوسني حالت ساتنې) پرضد د خلکو پارونه، د انګرېزي استعمار په مقابل کې د ختیځ په تېره د مسلمانو ملتونو پاڅونه او داسې نور ملي، اسلامي او بشري ارزښتونه او ارمانونه دي. پر دې اساس ددغه پړاو په ادبیاتو کې د پیغام او تعهد برخه ډېره پیاوړې ده او پر مضمون باندې د زیات ټینګار له امله ادبي فورم ته لازمه پاملرنه نه ده شوې. له ځینو لیکنو څخه څرګندېږي چې د روښانتیا پړاو د ادب مخکښانو په قصدي او عمدي توګه د کلاسیک ادب د بدیعي صنایعو د عنعنې له پیروۍ څخه ډډه کړې ده.

د مثال په توګه محمود طرزي په خپله مقاله (حسب حال مابین شعر طرز جدید و شعر طرز عتیق) کې د کلاسیک ادب پر تشبیهاتو باندې داسې ملنډې وهلې دي: ((در این عصر قد دراز سر و عرعر ماندی راکه ده پانزده برابر قامت طبیعی بشر باشد و ان سرود و لیمو یا دو انار بار آورده باشد و مار های سیاه پر زهر از دو طرف ان اویخته باشد... هیچ کس نمی پسندد.)) (۳۶: ۹۷۴). د پښتو د معاصر ادب د لومړي پړاو اکثر شعرونه هېواد پالنې ته وقف شوي دي او په اصطلاح ((وطنیه)) شعرونه دي، خو د فورم او بدیعي ځانګړتیاوو له پلوه په هغو کې نیمګړتیاوې لیدل کېږي. داسې ښکاري چې د مضمون په نوي کېدو سره د نوي هنري شکل د

ایجادولو لپاره هلې ځلې روانې وې. د ځینو ادیبوهانو په عقیده، ددې پړاو مخکښانو له عنعنې یې ادب څخه په لرې کېدو سره هڅه کوله چې د نوي ادب د بنسټ تیرې په خالي فضا کې کېږدي چې په نتیجه کې یې د محتوا او شکل یووالی او تناسب زیانمن شو.

په امانې عصر کې د پښتو معاصر ادب، د انتظار پر خلاف، مخ په ځوړه روان شو. ددغې دورې ډېر شعرونه په لاس کې نه شته او یوه دوې بېلگې یې چې لاس ته راغلې دي د عادي نظم سطحې ته هم نه رسېږي. د تعجب خبره ده چې ځینو ادیبوهانو دغو شعرونو(!) ته د نوي او ابتکاري شعر په نظر کتلي دي. داده لومړۍ بېلگه:

امیر امان الله خان

چې غازي دی بې مثال

و ملت د افغان

وبښل استقلال

قانون و ائین جوړ کئ له دوی د دین

لپاره د مسلمان

د نوي او ابتکاري شعر لپاره تر هر څه دمخه د ژبې سموالی حتمي دی؛ که ژبه له گرامري قواعدو سره سمون ونه لري، لکه ((و ملت د افغان وبښل استقلال)) یا ((قانون و ائین جوړ کئ له دوی د دین)) نو دغسې شعر(؟) اصلاً شعر نه گڼل کېږي. ابتکاري خو یې لا پرځای پرېږده.

په پورتنی شعر(!) کې له وزن څخه بې خبري او سکتې په ((نوي شعر)) تعبیر شوي دي، د شاعر احساس د قدر وړ دی، خو له بده مرغه نه

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

یې د نظم ژبه سمه ده، نه وزن لري، نه تصویر لري، نه تشبیهات یا نور شعري تلازمات او نه کومه نوې مفکوره.

اوس د همدغه وخت د شعر (!) یوه بله نمونه چې لاس ته راغلې ده، وگورئ:

شاه غازي امير امان الله خان

عادل، عاقل، عامل، کامل

ملک محکم او قوي دی افغانستان

متین، رصین، حصین، سنگین

دغه بېلگه چې له پورتنۍ بېلگې څخه کوم امتیاز لري هغه دادی چې ژبه یې څه سمه ښکاري.

ددغې پورتنۍ یادونې لومړی مقصد دادی چې په امانی عصر کې د معاصر ادب د پیلامې لپاره، لکه ځینو چې ادعا کړې ده، قناعت ښونکي دلیل نه شته او دغه عصر له سراجي عصر څخه په ادبي لحاظ وروسته پاتې کېږي. دویم مقصد دادی چې د شعر او ادب وده او ترقي په میخانیکي ډول ټولنیزې ترقي سره اړه نه لري. کېدی شي چې د هوسا او بسیا ټولنې د شرایطو پرځای په بحراني حالاتو کې ښه شاعران او لیکوال پیدا شي. [۳۲: ۵۶-۵۹].

استاد روهي وايي: ((مولوي صالح محمد هوتک، غلام محي الدين افغان، عبدالعلي مستغني، عبدالهادي داوي، عبدالواسع کندهاری او ملا عبدالباقي کاکړ) ددې پړاو نامتو لیکوال او شاعران دي.

استاد روهي بیا د پښتو ادبیاتو د معاصرې دورې د دویم پړاو چې دی یې د ((ویښتیا)) یا ویښتیایي پړاو بولي، په باب وايي:

[د امیر امان الله خان ټولنیز، اقتصادي او فرهنگي اصلاحات چې د ترقۍ غوښتونکو روشنفکرانو ارمانونه یې تمثیلول د روحانیونو، ملایانو، خانانو او محافظه کاره سردارانو له مخالفت سره مخامخ شول. که څه هم په وروستیو وختو کې امیر امان الله خان څو گامه په شا ولاړ او پر خپلو ریفورمونو یې نوې کتنه وکړه، خو پاچا په عامه ذهنیت کې وهل شوی و او د ده پرضد فعالیتونه پیل شول. د (۱۹۲۹م) کال د جنوري (۱۳۰۷ ال جدي) په میاشت کې حبیب الله نومی (چې د سقاو زوی په نامه شهرت لري) پاچهي ته ورسېد. د اکثرو تاریخپوهانو په نظر د امیر امان الله خان د ناکامۍ او زوال یو عمده علت د انگرېزانو تبلیغات او تخریبي فعالیتونه وو چې نه یې غوښتل په هند کې د ازادۍ غوښتونکو لپاره پیاوړې پښتوانه او تکیه گاه جوړه شي. انگرېزانو له شوروي اتحاد سره د امانی دولت د ښو مناسباتو ټینګول هم په خپله گټه نه بلل. سره له دې د امانی رژیم د زوال اساسي علت دا و، چې په افغاني ټولنه کې د نفوذ خاوندان د ریفورمونو مخالف وو او افغاني ټولنه د سایکالوجی له مخې د اصلاحاتو منلو ته چا نه وه آماده کړې.

د سقاو زوی یو بې سواده لار وهونکی و. د سیاست او ادارې له پلوه د پاچهي د کارونو لپاره جوړ نه و. د غبار په قول، د مملکت اداره خو پرېږده د یوه کلي له ادارې څخه هم عاجز و. (۳۷: ۸۲۶) ده د خپلې پاچهي په لومړۍ ورځ اعلان وکړ چې زه به په راتلونکې کې د بیت المال پیسې په تعمیرونو او مدرسو باندې ضایع نه کړم او هماغه و چې د معارف (ښوونې او روزنې) وزارت یې لغوه کړ او د ښوونځیو دروازې یې وتړلې. ده د څو اویا تنو ملایانو په لاسلیک سره د امان الله خان د تکفیر فتوا صادره کړه. د تکفیر ځینې دلایل یې دا وو چې امان الله خان د پگړۍ پرځای خولی رواج کړه؛ د ږیرې خریلو او دریشي اغوستلو رواج یې

وهڅاوه؛ د ښځو ښوونځي یې پرانیستل، قمري سنه یې په شمسي واړوله او داسې نور.

د (۱۹۲۹م) کال د اکتوبر پر (۱۰)مه (د ۱۳۰۸ش کال د میزان ۲۳مه) نېټه د کورني اړودوړ په پای کې محمد نادرشاه پاچهي ته ورسېد. محمد نادرشاه د تدریجي اصلاحاتو پلوی و او کونښن یې وکړ چې له تېرو تجربو څخه په استفادې سره داسې زمينه برابره کړي چې په آرامۍ سره حکومت وکړي. دده لومړی کار دا و چې رادیکال مخالفان له صحنې څخه لرې کړي او د طبقاتي یا صنفی اتحاد له لارې د سوداگرانو، متنفذو روحانیونو، دیني علماوو او اعتدال خوښوونکو روشنفرانو ملاتړ ترلاسه کړي. د همدغه داخلي سیاست په ادامه کې یې خارجي سیاست هم داسې عیار کړ چې د پردیو د لاسوهنې لپاره بهانه برابره نه کړي، د بېطرفۍ او له ټولو هېوادو سره د برابری، د مناسباتو د ټینګولو تګلارې ته یې د (۱۹۳۱م) کال په اساسي قانون کې قانوني جنبه ورکړه.

محمد نادرشاه ددغه فارمول پر اساس چې ((سره ټول یې کړه، کنټرول یې کړه)) خپل احتمالي پلویان په بېلابېلو گروپونو کې تنظیم کړل. سوداگران یې دې ته وهڅول چې شرکتونه جوړ کړي او د فابریکو په جوړولو کې ونډه واخلي. د شلمې پېړۍ په دېرشمو کلونو کې پنځلس لوی شرکتونه تاسیس شول. پر (۱۹۳۲م) (بانک ملي افغان) پرانیستل شو چې په هغه کې په سلو کې (۹۴) پانګې په ملي سوداګرو پورې اړه درلوده. د روحانیونو او دیني علماوو د رضایت د جلبولو لپاره یې یو لړ اقدامات ترسره کړل. د ازادو دیني مدرسو جوړولو ته یې اجازه ورکړه، شرعي محکمو ته یې په کافي اندازه ازادې ورکړه، پر خپلو دولتي قوانینو باندې یې د شرعي مهر لګولو لپاره (جمعیت العلماء) تاسیس کړ؛ یو شمېر دیني عالمان په ښوونځیو کې په تدریس لګیا شول. د رسوخ خاوندان،

لکه روحاني شخصیتونه، ستر ملاکان او د سوداګرو د طبقې نماینده گان یې د ملي شورا او اعیانو مجلس ته جذب کړل. اعتدال خوښوونکي روښانفکران او د (جوانان افغان) د ډلې پاتې کسان یې په ادبي او فرهنگي موسسو کې مقرر کړل؛ په کابل، کندهار او هرات کې ادبي انجمنونه جوړل شو. پر (۱۳۱۱ هـ. ش) (په کندهار کې) د پښتو انجمن په جوړېدو سره د (پښتو) مجلې په خپرېدو پیل وکړ.

پر (۱۹۳۳م) کال (د ۱۳۱۲ش د عقرب ۱۶) چې محمد ظاهر شاه د پاچهۍ پر تخت کېناست په عمده توګه یې د خپل پلار تگلاره تعقیب کړه. د ظاهرشاه د سلطنت په دوره کې ځینو نړیوالو پېښو پر افغاني فرهنگ په تېره پښتو ادبیاتو باندې خپل سیوری وچاوه چې هغه عبارت دی: د المان له نیشنلیزم، د هند د نیمې وچې وېش او د ګاونډي هېواد؛ شوروي اتحاد د کمونیستي ایډیالوژۍ له تبلیغ څخه. د جرمني فاشیستي افکارو په ټولو هېوادونو کې د افراطي یا معتدل نیشنلیزم د رامنځته کېدو امکانات برابر کړل. په افغانستان کې یو معتدل نیشنلیزم منځته راغی، چې عمده مضمون یې ملت پالنه، د تاریخي مواردو او عنعنو درناوی، حماسي ادب، پرځان وپسا او ملي غرور و.

د هند د نیمې وچې د وېش په وخت کې داسې مفکوره پیاوړې شوه، چې د ډیورنډ د تحميلي کرښې په واسطه له افغانستان نه بېله شوې برخه دې بېرته له خپل پلرني هېواد سره یوځای شي. هغه ریفرنډم چې د هند په نیمه وچه کې د انګریزانو له خوا ترسره شو د افغانانو لپاره د منلو وړ نه و.

د ظاهرشاه د سلطنت په دویمه لسیزه کې پښتو ادب له یوې خوا د پښتو ژبې د تعمیم او پیاوړتیا له جریان سره او له بلې خوا په هېواد کې د

دموکراسۍ او ریفورم غوښتنې له نهضت سره په ملګرتیا کې ډېر ژر نوي پړاو ته داخل شو، چې مور یې د (ویښتیا پړاو) بولو.

د ویښتیا پړاو تر زیاتې اندازې د وینې ځلمیانو له سیاسي غورځنگ سره اړه لري. د پښتو ژبې تقریباً ټول نامتو لیکوال او شاعران د وینې ځلمیانو له سیاسي غورځنگ سره اړه لري. د پښتو ژبې تقریباً ټول نامتو لیکوال او شاعران د وینې ځلمیانو په سیاسي سازمان کې شامل وو او له همدې لامله د ویښتیا د دورې اکثر شعرونه او لیکنې اجتماعي-سیاسي رنگ لري. د وینې ځلمیانو په مرامنامه کې د (پښتو ژبې له ترقي ورکول) فقره هم شامله ده. که څه هم د وینې ځلمیانو له گوند نه وروسته ځینې نور سیاسي سازمانونه هم جوړ شول چې د (وطن) او (ندای خلق) په نامه نشراتي ارګانونه یې درلودل او سربېره پر دې ځینې نورې جریدې هم د ځینو سیاسي سازمانونو له خوا خپرېدې، خو په عامه ذهنیت کې د وینې ځلمیانو نوم نقش شوی و او هر تحول غوښتونکی شخص به یې وینې ځلمی باله. په واقعیت کې د سیاسي سازمانونو مرامنامې یو بل ته ورته وې، یوازې د تاکید ټکی د هغوی د تشخیص نښه ده. د مثال په توګه، د (وطن) گوند پر اقتصادي اصلاحاتو ټینګار کاوه، وینې ځلمیانو ملي مفکورو او د (ندای خلق) چلوونکو سیاسي تحول ته زیاته پاملرنه درلوده.

ښاغلی سرمحقق زلمی هېوادمل هم د ویښتابه پړاو په باب همدې ته ورته نظر لري. هغه وايي: ((د ادبپوهانو د دوره بندۍ له مخې په افغانستان کې د پښتو ادبیاتو ورشو او ودې له مخې دویم پړاو یې د ادبي اثارو خصوصیاتو ته په پاملرنه د ویښتیا پړاو نومولی او د پیل تړښت یې ورته د وینې زلمیانو له ملي او مترقي غورځنگ سره کړی دی.)) سرمحقق زلمی هېوادمل زیاتوي: ((د پښتو نثر د پرمختیایي مسیر په مطالعو کې دا

پړاو د ارواښاد محمد هاشم خان له استعفی (د ۱۳۲۵ هـ ش کال د جوزا ۲۵مه) او د ارواښاد سپه سالار شاه محمود خان غازي د صدارت له پيله شروع کېږي.) (۴۵: ۷۸۳-۷۸۴)

استاد روهي ددې پړاو د محتوايي څرنگوالي په باب وايي: ((د ويښتيا د پړاو ادبي ميتود انتقادي رياليزم و چې په عمده توگه د اداري فساد، بيروکراتيزم، اختناق، اتوکراسي، ارتجاع، ظلم او استثمار (په تېره د خانانو او ملاکانو له خوا د بزگرانو د استثمار) پرضد مبارزه په کې منعکسه شوې ده. همدارنگه ددغې دورې په ادبياتو کې د پښتنو او بلوڅو دملي ازادۍ بښونکي نهضت، د بنڅو د دموکراتيکو حقوقو، ټولنيزو سياسي ريفورمونو، د اقتصادي حالت د ښه والي لپاره مبارزه د يادونې وړ ده. د ويښتيا دورې په ادبياتو کې کله کله د سوسيالستي رياليزم بېلگې هم ليدل کېږي، خو دغه وخت مسلط ادبي ميتود انتقادي رياليزم دی چې د شعر، لنډې کيسې، ادبي ټوټو، ډرامې، طنز او ادبي مقالو په بېلابېلو ژانرونو کې يې ځان ښودلی دی.

د ويښتيا په ادبياتو کې د فورم له پلوه د روښانتيا د دورې په نسبت ډېر ښه والی راغلی دی. خو سره له دې پيغام او ايډيا ته د بديعې مختصاتو په نسبت زياته پاملرنه شوې ده، مفکورې زياتره ښځه په ښځه بيانېږي او له ادب څخه د تبليغاتو د وسيلې په توگه کار اخيستل کېږي.

په دغه وخت کې فورمالييزم او (هنر د هنر لپاره) مفکوره وغندل شوه. دا ټکی په اسانۍ سره د پوهېدو وړ دی ځکه چې افغاني ټولنه په اقتصادي او فرهنگي لحاظ دومره بېرته پاتې شوې وه، چې نړه هنر، فورمالييزم او فيشنې ادب د زغملو وړ نه و. په عمومي توگه ويلای شو چې

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

د پښتو معاصر ادب له ریالیزم پېچلی تکنیک نه لري، ساده دی او له بلې خوا د خپل ماهیت له مخې د تبلیغاتو لپاره ښه کار ورکوي.))

(۳۲: ۸۲-۸۸)

استاد روحي د خپلې لیکنې په بهیر کې د پښتو ادبیاتو د معاصرې دورې د ویبستیايي پړاو د نامتو لیکوالو او شاعرانو په باب وایي:

((د ویبستیا دورې په ادبیاتو کې عام تمایل داسې دی چې ادبي څېړونکي هم د لیکوالو په ډله کې حسابېږي او له همدې امله، کله چې ادبي څېړنې معرفي کېږي، نو د هغو پر نومونو باندې سترگې پټول یو ډول بې انصافي ښکاري. ددغه تمایل د رامنځته کېدو یو علت دادی چې د ځینو روښانفکرانو په نظر کیسه لیکل یا شعر جوړول د څېړنې په نسبت ساده او ارزانه ښکاري، په تېره بیا چې د پښتو یو زیات شمېر شعرونه او کیسې د ابتدال په سطح کې واقع شوي دي. له بلې خوا په عنعنه یي لحاظ (ادبیات) د بدیعي ادب او همدارنگه د ادبپوهنې په مفهوم استعمالېږي، نو ځکه د بدیعي اثر هستوونکي او ادبي څېړونکي په هماغه یوه ساحه کې په کار بوخت دي.

پخوا له دې چې د ویبستیا دورې نامتو لیکوال او شاعران معرفي کړو، ښایي یادونه وکړو، چې د ویبستیا د پړاو ځینې لیکوال او شاعران د اوبستون په پړاو کې لایات فعال شول او زیات اثار یې په وروستني پړاو کې چاپ شول. له دې کبله باید په یاد ولرو چې د شاعر ژوند کله کله له پړاوونو سره سر نه خوري.

۱- شاعران: الف) ددغه پړاو نامتو شاعران دادی: گل پاچا الفت، عبدالروف بېنوا، سلیمان لایق، عبدالباري جهاني، بهاءالدین مجروح،

محمد صدیق پسرلی، سعدالدین شپون، قیام الدین خادم، برکت الله کمین، نصرالله حافظ، عبدالله بختانی، مجاور احمد زیار، عبدالروف قتیل، کبرا مظهری، حبیب الله زړه سواند، عبدالله غمخور او سېلاب ساپې.

ب) هغه شاعران چې د اشعارو کمیت یې لږ او کیفیت یې زیات دی: عبدالحی حبیبی، عبدالشکور رشاد، صدیق الله ربنتین، محمد موسی شفیق، عبدالرحمن پژواک، حبیب الله تړی، محمد جان فنا او طالب کندهاری.

ج) له متوسط نه پورته شاعران: ولي محمد مخلص، عبدالخالق اخلاص، سید حسن حسن، شمس الدین مجروح، دوست شینواری، محمد عثمان نژند، مستوره شال، عبدالقدوس پرهېز، غلام رحمن جرار، عبدالمنان دردمند، حبیب الله رفیع، محمد عارف غروال، محمد ارسلان سلیمي، غلام جیلاني جاللي، محمدشاه ارشاد، محمد صدیق رازقي نړیوال، محمد دین ژواک، عبدالرزاق فراهي، غلام دستگیر ږنگ، محمد ابراهیم عطایي، محمد رحیم الهام، عبدالکریم محب، محمد ظاهر بینا، عزیزالرحمن ممنون، عبدالمنان ملگری او امین الله زمربالی.

د) نور شاعران: محمد عمر بلبل افغان، محمد عثمان پښتون، نېک محمد پکتیانی، محمد رفیق حبیبی، مېرمن حمیده، محمد ابراهیم خواخوږی، خالد روښان، غلام محی الدین زرمتمی، سمسور ساپې، غلام حضرت روغمن، محمد اکبر پامیر، پاینده محمد زهیر، خواجه محمد زهیر، محمد حسن ضمیر ساپې، محمد سلام سلیم، سید حسین سید، محمد گل عتیقي، عطاالله خان عطا، عبدالله نورزی، لعل محمد غریب، غلام حضرت فقید، قاضي عبدالصمد اخوند، محمد رفیق قانع، سید

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

محمود کارگر، برهان الدین کشکی، سیداحمد گلزار، محمد گل لاله، داودشاه لېوال، محمد صفدر سالارزی، نورالله ولسپال، محمد ظاهر رحیمي، محمد ظاهر بېنا، محمد عارف رهین، عبدالروف مخلص، سید مراد مین، محمد رسول مسلم، عبدالله مسیزی، محمد اکبر معتمد، عبداللطیف منت بار، یوسف مېړنی، جنت گل نثاري، عبدالقدوس نجیب، عبدالحمید نحیف، نعیم جان، نظر محمد اخک، محمد گلاب ننگرهاری، عبدالرحیم ننگیالی، محمد گل نوري، محمد گل مومند، محمد نسیم نوري، عبدالخالق واسعي، فضل محمد وکیل، محمد یوسف ویران، محمد ویس کاکړ، ظهورالله همدرد، غلام نبي هوتک، احسان الله هېر، حاجي الهداد، غلام سخي انتظار، انوارالدین انوار، عبدالغفار بریالی، عبدالرزاق پالوال، جان محمد پکتا، عبدالقادر ټبر، جمعه گل، رحیم جان جوهر، پروانه حریق، ملا عبدالمنان حیرت، عبدالاحد خالېز، عبدالجلیل خوبمن، سلیمي کندهاری، سهارگل سهار، محمد نبي شاکر، عبدالحکیم شیدا، سید عبدالقیوم عسکر، محمد ظاهر قانت او په لسگونو نور شاعران چې په اوسني لیکوال (درې ټوکه)؛ (اوسني شاعران) نومي کتاب او د (دا لیکوال او دا څېرې) کتاب کې معرفي شوي دي.

۵- باید وویل شي چې د پورتنیو شاعرانو ټول اثار نه دي، کتل شوي کېدی شي چې ځینې یې په لومړۍ یا دویمه کټگورۍ کې شامل شي.

۲- اوپرا جوړوونکي: په پښتو ژبه کې عبدالرحمن پڅواک او محمد اکبر پامیر اوپرايي شعرونه ويلي دي.

۳- کیسه لیکونکي: سعدالدین شپون، موسی شفیق، نورمحمد تره کی، استاد حبیبی، غوث خیبری، احسان الله هېر، کبرا مظهری، قتیل

خوریانی، یوسف ساپی، سلیمان لایق، عبدالله بختانی، گل محمد نورزی، محمد دین ژواک، حبیب الله تېری او نور.

۴- ناول لیکونکي: محمد رفیق قانع، برهان الدین کشکی، غوث خیبری، کبرا مظھري او ابراهیم عطایي.

پوهاند رښتین د محمد رفیق قانع (دوه سره مین وروڼه) او د برهان الدین کشکی (پټه مینه) ډرامې گڼلې دي اما د حبیب الله رفیع په قول دغه اثار د ناول په کتار کې درېږي. د برهان الدین کشکي یو اثر (په پټه د پټو پلټنې) چې ما کتلی دی هغه یو پولیسي ناول دی. همدارنگه د استاد حبیبی د (تورپېکې) کیسه ځینو لیکوالو ډرامه بللې ده، په داسې حال کې چې نوموړې کیسه ډرامې ته ورته ده، کیدی شي چې ډرامه وزمه کیسه یې ووبولو.

۵- ادبي څېړونکي: عبدالحی حبیبی، عبدالشکور رشاد، صدیق الله رښتین، غلام جیلاني جلاي، گل پاچا الفت، سعدالدین شپون، حبیب الله تېری (نیازی)، عبدالروف بېنوا، محمد رحیم الهام، قیام الدین خادم، دوست شینواری، ابراهیم عطایي، امین الله زمريالی، عبدالله بختانی، حبیب الله رفیع، مجاور احمد زیار، معصومه عصمتي، معتمد شینواری، زلمی هېوادمل، مفتاح الدین ساپی، حاج پښتونزوی، زبورالدین زبور او نور.

۶- ژبپوهان: محمد گل مومند، محمد اعظم ایازي، عبدالحی حبیبی، عبدالشکور رشاد، صدیق الله رښتین، قیام الدین خادم او محمد شېرگل.

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

دغو ژبپوهانو عصري ژبپوهنه په بهرنیو هېوادو کې لوستې او اثار یې لیکلي دي.

حبیب الله تړی (نیازی)، محمد رحیم الهام، مجاور احمد زیار، عبدالحکیم هلالی، دولت محمد لودین او سیدالشاه پولاد.

۷- هنري نثري او ادبي ټوټې: الفت، بېنوا، محمد جان فنا، ژواک، بختانی، زیار او نور.

۸- د ادبي طنز لیکونکي: الفت، شپون، بېنوا، عبدالاحد وحید او نور.

۹- فولکلوريستان: محمد گل نوري، ابراهيم عطايي، حبيب الله رفيع، علي محمد منگل، محمد عارف غروال، عبدالکریم پتنگ، حبیب الله جاج اونور. [۳۲: ۸۸-۹۳]

د پښتو ادبیاتو د معاصرې دورې د لومړي (روښانتيايي پړاو او دویم (وېښتيايي) پړاو له دومره تفصیلي بیان څخه مو هدف دا و چې د دې پړاوونو څرنگوالی او څومره والی تشریح او توضیح شي او په دې کې بیا د استاد قیام الدین خادم دريځ او مقام هم څرگند شي.

استاد روحي بیا ددې پړاو د یوه استازي لیکوال په توګه د استاد قیام الدین خادم یادونه کوي، هغه د دې پړاو او د ادبیاتو په ټولو ډولونو او په هغو پورې په اړوندو علومو کې شریک ګڼي او د دې برخې یو ښه استازی. استاد روحي، استاد قیام الدین خادم، ددې پړاو د یوه لیکوال، شاعر، څېړونکي او ژبپوه په توګه معرفي کوي او د هغه دريځ پیاوړی ګڼي، ښاغلی سرمحقق زلمی هېوادم هم په وېښتيايي پړاو کې د استاد خادم یادونه کوي او هغه هم په ژباړه او په هنري نثر لیکنه کې د دې پړاو

یو مخکښ لیکوال گڼي. استاد روهي بیا د هغه په باب په ځانگړي بحث کې وايي:

((کله چې د وینس ځلمیانو د وخت په ادبیاتو باندې بحث کېږي، نو د لومړي ځل لپاره د حبیبی، الفت، بېنوا، خادم، رښتین او رشاد نومونه په ذهن کې تداعي کېږي، ځکه چې دوی د پښتو د معیاري ژبې او لیکدود (املاء) او د ادبي سبک په پالنه کې ډېر ستر خدمتونه ترسره کړي او زیات شاگردان یې روزلي دي. لوی استاد حبیبی او فاضل استاد رشاد دواړه د ادبي او تاریخي څېړنو سرلاري او په خپله ساحه کې د تبحر په لحاظ یې ساري دي. محترم استاد پوهاند رښتین هم په گرامر او ادبي تاریخ کې لوی لاس لري. الفت، بېنوا او خادم که څه هم ادبي څېړنې ترسره کړي دي، خو هغوی زیاتره د ویستیا د دورې د نامتو شاعرانو په توگه شهرت لري.

که موږ په ادبي تاریخ کې د پوهاند رښتین او پوهاند رشاد نه مخکې د جهاني یادونه کوو، دلیل یې دادی چې په ادبیاتو کې هنر او بداعت له علم او تحقیق نه مخکې راځي. که څوک د ادبي څېړنو تاریخ لیکي هلته ښایي د ځینو نامتو شاعرانو او کیسه لیکونکو هېڅ یادونه ونه شي.))

استاد روهي تر دغې لنډې یادونې وروسته د استاد قیام الدین خادم پر ژوند لیک رڼا اچوي او وايي:

[قیام الدین خادم د ملا حسام الدین زوی او د ملا علي گل اخونزاده لسمی دی. د (اوسني لیکوال) مولف لیکي چې: ((ښاغلی قیام الدین خادم په اوسنیو پښتنو لیکوالو او شاعرانو کې د قدامت او مشرتوب حق لري او د افغاني پوهانو او ادیبانو په لومړۍ ډله کې درېږي.))

خادم صاحب د پښتو، پښتونولۍ او د هېواد له ترقۍ سره ډېره مینه درلوده، د ښو احساساتو خاوند و او د لهجې صراحت یې درلود.

استاد خادم په (اوسني لیکوال) کې خپل ژوند لیک خپور کړی دی، په یوه برخه کې یې د (زما په حیات انتقادات) ترسرلیک لاندې داسې لیکلي دي: په ژوندانه کې هېڅوک له انتقاده نه دي خلاص هغه انتقادونه چې په ما یې خلک کوي دادی:

۱- وایي نه منونکی سړی دی. دا انتقاد په ما باندې زما والدې هم هر وخت کاوه، مگر زما جواب به دا و چې (که زه منونکی وای خو زه به هم د نورو خلکو غوندې وای). په ورکوټوالي به مې د مور سره تل په دې جنگ و، دې به ویل: (خلک داسې کوي او ته داسې). ما به ویل چې: (خلک راته مه یادوه خلک خو هر څه کوي!!!)

۲- وایي ډېر بحث کوي او نه قانع کېږي.... دا خبره نه شم فیصله کولای چې دا د خلکو قصور دی او که زما عیب؟ استادان به هم زما پوښتنو ته اریان وو، زه په خپله هم په دې قانع یم چې بحث مې خوښ دی، مگر په اساسي او اصولي خبرو. نه مطلق بحث...

۳- وایي ((سر شوخه دی)) مگر دوستان مې وایي ادبي شجاعت لري. په ورکوټوالي کې راته خلکو ویل چې ((کلان کار دی)) ولې په ازادۍ خو زه په خپله هم قایل یم او دا ځکه چې د طمعې بار زما په ورمېر نه شته.

۴- هو، په دې یو گناه زه په خپله هم قانع یم چې هغه حقیقت مینه باید وبولم.

خلک په امورو کې د نورو نورو ملاحظاتو مراعات کوي، مگر زه په حقیقت او واقعیت پېښې نه شم اېښودلای، ما خپل دغه عادت په هغه نظم کې چې (د شاعر مسلک) یې نوم دی تصویر کړی دی.

زه دا ټولې خبرې اورم مگر د ځان سره وایم: ((ډېرې خولې ډېرې خبرې)).

دا پورته لیکنه د خادم صیب د نثر نمونه هم کېدای شي. دده په نثر کې ایجاز لیدل کېږي او د ځینو لیکوالو په شان د حق الزحمې لپاره خبره نه اوږدوي، بلکې نېغ په نېغه خپل مطلب بیانوي.))

استاد روحي بیا په خپله لیکنه کې د استاد خادم د اثارو یادونه هم کوي او (د شاعر مسلک) په نامه د هغه یو شعر دهغه د شاعرۍ د بېلگې په توګه راوړي. په دې شعر کې د خادم صیب د عمومي تفکر یو ټولیز جاج لیدل کېږي، شاعر په دې شعر کې د حقیقت د بیان لپاره پر خپل عزم ټینګار کوي، د حق له پاللو بل څه نه غواړي. دازادې مفکورې خاوند دی، د انسان بندګي نه مني، چاپلوسي او که څوک یې دمقام سپکه وکړي، نو دی یې دښمنۍ ته تیار دی. همداسې د دې شعر پیغامونه په بل پسې امتداد پیدا کوي. ښه به وي چې دلته دې شعر ته لږ تم شو.

د شاعر مسلک

صحيح لاره به بسایم که وموم که نه وم نه وم
رښتیا رښتیا به وایم که وموم که نه وم نه وم
د حق د پیروی نه مې بل څه په زړه کې نشته
چې څه یمه همدا یم که وموم که نه وم نه وم

آزاد ییم زېږېدلې بنسټګر کولی نشم
بنده د خپل مولا ییم که وم که نه وم نه وم نه وم
په بله و خوشامند و مې څوک خوښ نه دی چې غټ شم
که غټ ییم خو همدا ییم که وم که نه وم نه وم
چې څوک غواړي څه سپکه مې د قام د څه جهته
د بنمن د هغه چایم که وم که نه وم نه وم
په ماته کښتۍ ناست ییم طوفانونه می په مخ کې
په دغه لاریې بیایم که وم که نه وم نه وم
خدمت د خپلې خاورې، قام، وطن زما مسلک دی
په دې مینه به پایم که وم که نه وم نه وم
په ټینگ عهد و پیمان چې مې بیعت ورسره کړی
دده په تولا ییم که وم که نه وم نه وم
لرم ښکلي تخمونه چې گلزار شي پښتنو ته
په دغه تمنا ییم که وم که نه وم نه وم
د ناز په خوب ویدې غونچې به ورو ورو وینسومه
خادم باد د سبا ییم که وم که نه وم نه وم.

استاد خادم که څه هم د روښانتیایي پړاو د وروستی وروستی
برخې او د وینتیایي پړاو په اساسي لیکوالو او شاعرانو کې حسابېږي، خو
ددې دورې تاثیرات بل پړاو ته هم انتقالېږي. د استاد خادم افکار او آثار
د دې بل پړاو پر لیکوالو او اثارو خپل خپل اغېز بندي او دا تاثیرات ان
تر ننه محسوس دي. زه چې دا اثر لیکم، دا په خپله د پښتو ادب پر اوسني
بهر د استاد خادم د فکر، هنر او کار اغېز څرګندوي.

استاد روحي د معاصرو ادبیاتو درېیم پړاو د (اوبستون پړاو) بولي
ځینې نور لیکوال بیا دې ته (اوبستیایي) پړاو هم وایي. استاد روحي په
خپله لیکنه کې ددې پړاو نامتو لیکوال هم معرفي کړي دي.

(۱۵۹-۱۵۴:۳۲)

ددې تفصیلي لیکنې په سر کې موږ د یو شمېر لیکوالو او شاعرانو
نومونه واخیستل، چې هغوی په روښنانتیایي پړاو پورې اړه درلوده، خو پر
وینستیایي پړاو یې خپل خپل تاثیرات درلودل. دغه راز د وینستیایي پړاو د
لیکوالو تاثیرات بیا اوبستیایي پړاو ته راورسېدل، له هغې جملې څخه د
دې پړاو د یوه استازي لیکوال استاد قیام الدین خادم افکار پسې
وغځېدل.

استاد خادم نه یوازې د وینستیایي پړاو د یوه مهم لیکوال او شاعر په
توگه مطرح و، بلکې تاثیرات یې د اوبستیایي پړاو پر لیکوالو او شاعرانو هم
څرگند وو. دده یو زیات شمېر آثار همدې اوبستیایي پړاو کې چاپ شوي
او تر ننه پورې یې تاثیرات روان دي. په تېره بیا دا چې په همدې اوبستیا
یې پړاو کې له ملي ارزښتونو، ملتپالنې افغانیت او پښتو ژبې سره ډېر زیات
ناوړه چلندونه ترسره شول، نو دا مهال د خادم صیب د اثارو د محتوا
ارزښت، لرلید او اهمیت لاپسې په ډاگه شو.

د ولس په ویستابه کې د استاد خادم د مفکورو اغېزه

شاعر یا لیکوال خپله یو وینښ موجود دی، په ټولنه کې تر ټولو زیات حساس او دراک انسان دی، خپله هم تر ټولو لومړی وپېښېږي او هڅه کوي چې نور هم له درانه خوبه راوینښ کړي. د خادم صیب د (شاعر مسلک شعر) زموږ ددې ادعا ښه ثبوت دی:

د ناز په خوب ویدې غونچې به ورو ورو وینښومه
خادم باد د سبا یم، که وم وم، که نه وم، نه وم

لکه څنگه چې مو د خادم صیب په پېژندنه او همدارنگه په یو بل ځانگړي بحث کې یادونه کړې چې خادم صیب د ویستایي پړاو یو شاعر او لیکوال دی، دی هم د یو چا له خوا راوینښ شوی او پالل شوی، نو ده هم نور څوک راوینښ کړي او خوځولي دي.

خادم صیب لا هغه وخت د نوي نسل پر ویستابه لاس پورې کړ چې په لوارگي کې یې په یوه دیني مدرسه کې پر تدریس لاس پورې کړ، دی خپله لیکي چې ما په درېو میاشتو کې زده کوونکي خواننده او په شپږو میاشتو کې ((خواننده او نویسنده)) کړل. د ښوونې او تدریس په بهیر کې یې فکر د ولس د نوي نسل په روزنه کې اغېزناک رول ولوباوه، پر ټولنه باندې د ده د فکر تاثیرات هغه وخت لا پسې زیات شول چې دی رسنیز ډگر ته داخل شو. په (طلوع افغان، زېږي، هېواد، اصلاح، اتحاد مشرقي)

او نورو خپرنیزو، خپرنیزو او علمي مرکزونو کې د استاد خادم دندو او مسولیتونو هغه د دې جوگه کړ چې خپل افکار او نظریات خلکو ته ورسوي. هغه وخت د چاپي رسنیو لپاره د موثریت ښه زمینه برابره وه. غریزې رسني کمې وې او لیدنۍ رسنۍ (ټلوېزیونه) بېخي رامنځته شوي نه وو، نو ځکه خو چاپي رسنیو د خلکو پر ذهنیت ډېر زیات تاثیر درلود، په ټول هېواد کې امن او سولې هم د رسنیو له لارې خلکو ته د لیکوالو د پیغامونو رسول اسانه کړي وو. یوې آرامې ذهني فضاء په خلکو کې د مطالعې شوق زیات کړی و. خادم صیب د خپل وخت تر ټولو معتبرو رسنیو کې د مسول چلوونکي په توگه کار کړی دی.

دا رسنۍ د هېواد گوټ گوټ ته رسېدلې او د خلکو د ذهنیت په روښانتیا کې یې خپله اغېزه بښدله، خادم صیب په مهالنيو خپرونو کې نه یوازې د خپلو شعرونو او متفرقه لیکنو له لارې د خلکو د اذهانو په روښانتیا کې خپله ونډه لرله، بلکې د خپلو مستقلو، علمي، ادبي او ټولنیزو اثارو له لارې یې هم د خلکو پر فکر او ذهن خپل اغېز درلود. هغه په ټولنه کې د سالمو اخلاقو د تبلیغ او ترویج په خاطر د (مکارم الاخلاق) مهم اثر وژباړه، دا اثر د دیني او اخلاقي روزنې لپاره مهم اثر دی.

په دې کې د اخلاقو موقعیت، اخلاق او ایمان، اخلاق او عبادات، دنیا او اخرت، خیر او واجب، جوړتیا او دارو، نظافت او طهارت، علم او عقل، صبر او شجاعت، غضب او اعتدال، رښتیا او دروغ، سنجیه او عمل، کرڼه او رغونه، اقتصاد او اسراف او گڼ شمېر نور مسایل خپرل شوي دي.

ده د پښتو د ادبي تاریخ په باب اثار ولیکل او دې اثارو د پښتو ژبې له ادبیاتو او تاریخ سره د هېواد ځوان نسل اشنا کړ، تر دې دمه د ادب تاریخ په باب ډېر کم اثار لیکل شوي وو، څرنگه چې دا اثر د لومړنیو اثارو

له جملې څخه وو، نو ځکه خو یې پر لوستونکو او ځوانو لیکوالو خپل خپل تاثیرات درلودل. نه یوازې د پښتو ادبیاتو د تاریخ په باب یې گټور اثار ولیکل، بلکې د دې ترڅنگ یې د ادب او په تېره بیا د پښتو ادب په باب هم تفصیلي او تحلیلي لیکنې او اثارو رامنځته کړل چې دې اثارو هم د ادبیاتو د بېلابېلو خواوو په پېژندنه او اروزنه کې خپل نقش درلود او ځوان نسل یې د خپلو ادبیاتو له بېلابېلو خواوو سره اشنا کړ.

استاد خادم دینپوهنه او اسلامپوهنه کې هم گڼ شمېر اثار ولیکل او په دې ډول یې د دین له اصلي ماهیت سره خلک اشنا کړل، روزنیز یا تدریسي اثار یې هم ولیکل، د پښتو ژبې تدریسي اثار یې په ښوونځیو کې د نصاب یوه برخه شول او له دې لارې د میلیونونو زده کوونکو ذهن ته ورسېدل.

ما خپله شخصاً (۴۰) کاله دمخه د استاد خادم تعلیلي تدریسي اثار (د پښتو قرائت) په دویم، درېیم او څلورم ټولگیو کې لوستی و او څلورپښت کاله وروسته یې هم زما پر ذهن خپل مثبت، ملي او روزنیز اغېز پاتې دی. ان تر دې چې اوس یې زه د استاد خادم پر ژوند او بیا د افکارو پر نړۍ لید باندې د دوکتورا (PhD) دې اثر لیکلو ته وهڅولم.

اصلاحي او فلسفي اثارو یې د خلکو د ذهني کچې په اوچتیا کې خپل رول ولوباوه ژورنالېستيکي لیکنو یې وخت پر وخت خلکو ته مثبت پیغامونه او الهامونه ورسول، هېوادوال یې د هېواد له ورځنیو حالاتو باخبره وساتل، د ځوانو لیکوالو روزنې او پالنې ته یې لاره اواره کړه، د وینې زلمیانو د غورځنگ په جوړښت کې د ده له خوا لیکل شوې طرحې محوري رول ادا کړ، د دې علت دا و چې د ده طرحه پر ملي احساساتو او اساساتو ولاړه وه. د ولس او حکومت ترمنځ یې د ارتباطي پله حیثیت

هم غوره کړی و. انتقادي افکارو او اثارو یې د ولس پر ذهنیت مثبت تاثیر وکړ، په خلکو کې یې ملي مفکوره تزریق کړه، هېڅ لیکوال به د ملي تفکر او ملي ایډیالوژۍ تبلیغ ته دومره وخت نه وي ورکړی، لکه استاد خادم چې ورته څومره پاملرنه کړې وه.

د پښتونستان داعیه د ده د ملي تفکر یوه اساسي برخه وه، پر پښتون ولس حاکم اغزن چاپېریال او تنگظري، له علم څخه لرېوالی یې په کلکو ټکو وغانده، ده د پیغام د مستقیم بیان لپاره اخلاقي جرئت درلود او د روحي صیب په وینا یې انتقادي ریالېزم په اثارو کې څرگند و، ژبه یې له تکلف او تصنع څخه پاکه وه، نو ځکه خو یې عوامو او خواصو دواړو د ده له افکارو او اثارو گټه پورته کولای شوه، لنډه دا چې د استاد خادم څه په وس کې وو، هغه یې له خپل ولسه ونه سپمول او د هغو د ذهنونو په روښانتیا کې یې اساسي نقش ولوبوه.

د خادم په اثارو کې فکري تاثر، تقلید او تولید

کله چې موږ دیوه لیکوال اثار مطالعه کوو؛ د هغه فکري او محتوایی تولید خپرو، نو هېڅکله هم دا حکم نه شو کولای چې ووايو، د دې لیکوال ټول فکري یا هنري تولید خپل دی او یا یې هم ټول په مطلق ډول له نورو رااخیستی دی. څرنگه چې په طبیعت کې هېڅ شی په مطلق ډول خالص نه دی او هر شی د یوه بل شي له امتزاجه رغېدلی، دغسې انسان هم دیوه ټولنیز موجود په توگه په خپله هم له ټولني تاثر اخلي او هم پر نورو خپل اغېز مني. په انسانانو کې بیا لیکوال او شاعران د ټولني یو داسې ځانگړی قشر دی چې پوټکی یې ډېر نازک دی، دا قشر ډېر حساس دی او د یو شي پر وړاندې ډېر ژر حساسیت نښي، دوی دا غبرگون د خپلو اثارو په وسیله څرگندوي. کله کله دا غبرگون داسې وي چې د شاعر او یا لیکوال د خپل فکر زېږدنده وي او کله کله یې د بل چا له فکر څخه د اغېزمنۍ له کبله د مستقیم او نا مستقیم اغېز په وسیله ترسره کوي. که چا د خپل فکر ترڅنگ له بل څخه هم اغېز اخیستی وي، د هغه فکر او خپل خیال یې هم ورسره ملگری کړی وي او په ډېر لطیف او رانه ډول د خپل پیغام په وسیله دا غبرگون څرگندوي، نو دا د قوي لیکوالو یوه ځانگړنه ده. په دې خاطر مشهور انگرېز لیکوال (فرانیس بېکن) شاعران پر درېو گټوريو وېشلي دي: ((ځینې د مېړانو په شان ټول

وخت دانې راتولوي، ځینې د غڼو(عنکبوت) په څېر هر څه له گېډې را وباسي او ځینې نور د مچيو په شان د گلانو شیره راغونډوي او په شاتوي يې بدلوي)).

(۱۳:۴۲)

د استاد قیام الدین خادم په باب هم د (فرانیس بیکن) دا وروستی خبره تر ډېره حده د تطبیق وړ ده. خادم صیب له کوچنیتوبه تر بوډاتوبه ټول عمر له قلم، کتاب او مطالعې سره تېر کړ، هغه د خپل وخت اکثره مروجہ علوم زده کړل، د سیمې درې غټې علمي ژبې: عربي، اردو او دري يې زده کړې او پښتو خو يې خپله مورنۍ ژبه وه، نو ده ته د مطالعې یوه پراخه ساحه او د اخځ مهمې سرچینې ممکنې شوې، دی لکه د شاتو د مچيو په شان پر رنگارنگ بڼونو وگرځېد، خپل فکر او خیال يې ښه پوخ کړ او د خپل فکر ثمر يې ټولنې ته وړاندې کړ. که خادم صیب تر لیکوالۍ دمخه پر یادو ژبو نه پوهېدلای او له انگلیسي څخه يې هم تر یوه حده گټه نه شواى پورته کولای، نو پوره باور دی چې داسې اثار يې نه شو پنځولای او نه يې د فکر او مطالعې ساحه دومره پراخېدلای شوه. دده په اثارو کې یوه پاموړ برخه د ژباړې هم ده، چې ده له عربي، فارسي او اردو څخه پښتو ته ترسره کړې ده. دا چې د خپلو تخلیقي اثارو په پنځونه کې يې د نورو ژبو له محتوایي پانگې څخه څومره گټه پورته کړې، د ده د اثارو له قوت او ظرفیت څخه په ښه ډول څرگندېږي. د خادم صیب له اثارو څخه په ډاگه جوتېږي، چې د سیمې او نړۍ د یو شمېر مطرحو لیکوالو، مفکرینو او مبارزینو له افکارو او اثارو څخه متاثر شوی دی. دی خپله وایي چې ما د علامه اقبال له اثارو څخه اغېز منلی دی. استاد بېنوا هم دې ټکي ته اشاره کوي، هغه وایي: ((د استاد خادم فلسفي افکارو کله د علامه اقبال د افکارو رنگ اخیستی دی او کله هم د رابندرناټ ټاگور، معنوي فلسفې ته ورته والی لري)).

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

په مجموعي ډول چې استاد خادم له کوم فکري او معنوي چاپیریال او د موثرو اشخاصو له افکارو څخه تاثر اخیستی هغه پر درېو کټگوریو وېشلی شو:

الف- خادم او خپله ټولنه

ب- کورني لیکوال او موثر شخصیتونه

ج- نړیوال لیکوال او مهم شخصیتونه

لومړۍ خپله ټولنه او پر هغې حاکم چاپیریال دی چې د ده د اثارو او افکارو د پنځونې اصلي سرچینه ده، دویم کورني شاعران، لیکوال او موثر شخصیتونه دي چې په یو نه یو ډول یې د ده پر افکارو او اثارو تاثیر کړی. درېیم نړیوال لیکوال او مهم سیاسي او ټولنیز شخصیتونه دي چې استاد خادم د هغوی له افکارو، اثارو په مستقیم او نا مستقیم ډول الهام اخیستی او د ده د اثارو د پنځونې او یا هم هغو ته د لیدلورو او تگلورو د ورکولو سبب شوي دي.

دلته غواړو دغه درې واړه برخې په ترتیب سره وڅېړو؟ کومو برخو دده د اثارو له فکري تولید سره مرسته کړې، کومو پر ده اغېز کړی، د نورو له افکارو څخه خپله خادم څه ډول گټه پورته کړې ده او ولې یې هغو ته په خپلو اثارو کې نغوته کړې او یا یې ورته خپل څېړنیز اثار وقف کړي دي.

الف- خادم او خپله ټولنه:

د بل هر لیکوال په شان د خادم صیب د اثارو د پنځونې او فکري تولید لپاره تر ټولو لومړۍ او مهمه سرچینه خپله ټولنه ده. شاعر هم داسې دی، لکه کب. کب چې له اوبو لرې شي، نو ژوند یې ناممکن شي. شاعر

او لیکوال هم چې کله له خپلې ټولنې لرې شي، نو نه یې شخصیت جوړېدی شي او نه هم لیکوالي کولای شي.

شاعر باید خپل مخاطب ولري، شاعر له ټولنې یو څه اخلي، څه ترې زده کوي او څه بېرته ورته زده کوي. شاعر د ټولنې ناخوالې، تجربې، اندونه او پندونه ټول سره راټولوي، هغه له خپل خیال او فکر سره وصلوي، له ذهني فلتره یې تېروي او بیا یو صیقل شوی نتیجه او یوه ثمره خپل ولس ته وړاندې کوي، نو د خادم صیب تر ټولو لومړۍ روزنیزه مدرسه د هغه خپله ټولنه ده. د دغه فکري تولید او روزنیزې مدرسې لومړني پړاوونه او درسونه د ده له خپلې کورنۍ څخه پیلېږي. که خادم صیب په یوه علمي او دینپاله کورنۍ کې نه وای زېږېدلی، نو طبیعي خبره ده چې قیام الدین خادم به اوسنی خادم نه و. پلار یې په کوچنیتوب کې د قران کریم زده کړو ته کېناوه، دیني علوم او لومړنۍ زده کړې یې پرې وکړې، همدا هڅې د ده د روښانه راتلونکي، فکري بلوغ او فکر تولید لپاره لومړني اساسات شول، تر دې زده کړو وروسته یې چې د پښتو او دري ژبو د نظم کتابونه ولوستل، نو ذهن یې نور هم پسې وغوړېد، کله چې له خپلې کورنۍ او خپل کلي لرې، (بودیالی، لږه مورې، کنډي باغ، اگام، حصارک، سرشاهي، ارغچ، کلیغو، کابل، پېښور، مکهد، ډهلي، لودیاني) او نورو سیمو ته یې په علم او نورو زده کړو پسې سفرونه وکړل، نو د ذهن او فکر ساحه یې نوره هم پراخه شوه، د خادم په ذهن کې پټ استعداد ورو ورو په راڅرگندېدو شو. په دې سیمو کې ده د وخت اکثره مروج علوم لکه صرف، نحو، منطق، حکمت، فقه، تفسیر، حدیث، مناظره، اصول، طب او نور علوم ولوستل، نو فکري پانگه یې نوره هم پسې زیاته شوه، دې سفرونو کې ده ډېرې ستریاوې او د روزگار ډېرې ناخوالې ولیدلې، د روزگار نوې تجربې او نوي عبرتونه یې ترلاسه کړل، د ژوند

کړلېچن مسیر ورته څرگند شو. دا سفرونه که له یوې خوا ده ته سترې کوونکې وو، نو له بلې خوا یې دی د دې جوگه کړ چې پارسي، اردو او عربي ژبې زده کړي او وروسته د خپل فکري تولید لپاره له دې سرچینو څخه د اساسي وسیلو په توگه کار واخلي، کله چې د علم له سفره راستنېږي، نو بیا په خپل کلي ولس کې ورته د عملي ژوندانه عملي دنده ورپه غاړه کېږي.

د معلمۍ یا ښوونکي دنده اخلي، دا نو هغه مرحله ده چې ده تر دې دمه څه په خپل ذهن کې راټول کړي وو، باید چې بل ته یې انتقال کړي، د فکري تولید او فکري وېش لړۍ پیلېږي، د روزگار ستونزو دی یو ځل بیا سفر ته اړ باسي، بیا د علم په لټې پسې هندوستان ته ځي، تر دې زده کړو وروسته بیا ښوونکی شو، تر دې دمه یې زده کړې او نورو ته د زده کړې څو تجربې پسې غبرگې کړې، تر ښوونې او نورو ته تر زده کړې وروسته بیا ورته په کندهار کې د دندې زمينه برابره کړي، د کندهار د ادبي انجمن په غړیتوب سره یې منظم ادبي کاروان پیلېږي، البته تر دې دمخه یې د تدریس او لیکوالۍ تجربه په لوارگي او نورو سیمو کې هم ترسره کړې وه، هم یې خپله لیکوالي او شاعري پیل کړې وه او هم یې نورو ته ور زده کړې وه. تر هغه وروسته د یوه بل ادبي خدمت لپاره وگومارل شو؛ د زېږي جريدې مسول شو، دا نو داسې یو مهال و چې خادم صیب مجبور و، هم خپله لیکنې وکړې او هم یې له نورو لیکوالو راټولې کړې، ایډېټ یې او جريدو کې یې چاپ کړي. د عملي او نظري لیکوالۍ او د هغې د پخولو لپاره ډېره ښه زمينه او تجربه ورته مساعده شوې وه. یو گام نور هم اوچت شو، د پښتو ټولني د تالیف او ترجمې د مدیر په توگه یې مسولیت او کار نور هم زیات شو، استاد خادم دلته لا پسې مجبور شو چې پر خپل ذوق سربېره د رسمي مکلفیت له مخې هم د اثارو په پنځونه او

ژباړه لاس پورې کړي، خادم صیب ته دا ځای د فکري تولید لپاره مناسب چاپېریال شو او یو شمېر مهم اثار یې همدلته ولیکل او ځینې یې وروسته بیا خپاره کړل.

د پښتو ټولني د مرستیال په توگه یې دندې، کاري مسولیت نور هم پسې لوړ کړ او فرهنگي کار ته یې ورته لا پسې زمينه برابره کړه، پر (۱۳۲۱ل) کال د (اتحاد مشرقي) مدیر شو، نو نه یوازې خپل اشعار او نثرونه یې په دې جریده کې خپاره کړل، بلکې د نورو لیکوالو او ځوانو شاعرانو د اثارو خپراوي ته یې هم لاره اواره کړه، دا هماغه جریده وه چې د ده لومړنی نظم یې خپور کړی و، طبیعي خبره ده چې په یوه خپرونه کې د کوم شاعر لومړی شعر خپور شوی وي، هغه یې د تلپاتې خاطرې په توگه په ذهن کې پاتې کېږي، د خادم صیب لومړی نظم په همدې جریده کې خپور شوی او بیا داسې وخت راورسېد چې دی خپله د همدې جریدې مسول مدیر شو او د نورو لیکوالو د اثارو خپرولو مسولیت ورپه غاړه شو. تر هغه وروسته په (دایرة المعارف) کې پر دنده وگومارل شو. دلته د ده علمي مسولیت او صلاحیت نور هم پسې زیات شو، دلته یې هم مهم فرهنگي کارونه ترسره کړل، د دایرة المعارف ځینې برخې یې هم پښتو ته وژباړلې، تر دې وروسته یو لړ نور اداري مسولیتونه ورپه غاړه شول، چې هغو هم د ده د فکري او ټولنیز بلوغ په لوړتیا کې خپل نقش ولوباوه. کله چې تر دې وروسته پر (۱۳۲۵ل) کال یو ځل بیا کندهار ته لاړ او هلته د (طلوع افغان) جریدې مسول مدیر شو، نو دا مهال یې هلته د موجوده چاپي وسایلو له لارې یو شمېر اثارو ته د چاپ زمينه برابره کړه. تر دې وروسته چې د کابل مجلې مسول مدیر شو، نو دې مجله کې یې هم خپلې گڼ شمېر لیکنې چاپ کړې او د نورو لیکوالو اثارو د چاپ لپاره یې هم کارنده هڅه، هاند او کوشنونه وکړل. یو ځل بیا یې په نورو سیمو

کې له اداري مسولیت څخه نوې تجربې ترلاسه کړې. په (اصلاح) ورځپاڼه کې یې د مدیر په توګه لیکنې او تجربې لاپسې پخې شوې او هغه تجربې یې چې په (اتحاد مشرقي، طلوع افغان، زېري جريدې، کابل مجلې) او (پښتو ټولنه) کې ترلاسه کړې وې، یو ځل بیا یې د پخو تولیدي وسایلو په توګه وکارولې. اصلاح ورځپاڼه کې یې په سلګونو لیکنې خپرې کړې چې هم یې ژورنالېستیکه بڼه درلوده او د ځینو یې هنري جوهر هم ډېر پیاوړی و، د پښتو تدریساتو د غړي په توګه دده هغه تدریسي تجربه چې د ځوانۍ په پیل کې یې ترلاسه کړې وه، لاپسې پخه کړه. د پښتو ټولنې غړیتوب او بیا وروسته هلته د علمي رتبې ترلاسه کولو د استاد خادم فکري بلوغ نور هم پسې زیات کړ، تر دې وروسته یې د هېواد د ورځپاڼې د مدیر په توګه یو ځل بیا له ژورنالېستیکو کارونو سره مخ شو. د دې فرهنګي تجربو او کارونو ترڅنګ استاد خادم سیاسي فعالیتونو سره هم خاصه مینه لرله، یو ځل د ولسي جرګې لپاره په ټاکنو کې د هغه وخت د ناسمو سیاسي او ټولنیزو شرایطو له امله بریالیتوب ته پرېښودل شو، خو وروسته بیا د مشرانو جرګې انتصابي سناتور په توګه ورته زمینه برابره شوه. استاد پردې مهال ګڼ شمېر سیاسي او ټولنیزې لیکنې ټولنې ته وړاندې کړې، دا هم د ده د فکري تولید یوه خاصه دوره ګڼل کېدی شي. تر هغه وروسته کله چې پر کور کېناست بیا یې هم له لیک، فکر او تولید لاس وانخیست، هر وخت به پر لیکنو مصروف و، ان کله چې په زندان کې و، هم یې خپلې لیکوالۍ ته دوام ورکړ، تر هغه پورې چې د بلې نړۍ سفر یې پیلوه، استاد له قلم او کتاب سره ملګری پاتې شو. ډېر کم لیکوالان داسې پاتې کېږي چې د ټولنې او روزگار له ناخوالو سره سره یې په دومره منظم او سستمتیک ډول له علمي، کلتوري، روزنیزو، ښوونیزو او څېړنیزو موسسو سره کار کړی وي او په منظمه توګه یې خپل اثار لیکلي وي. د

دې لیکنې د دې تفصیلي اړخ له بیان څخه زموږ هدف دا و، له هغې ورځې چې استاد خادم قلم په گوتو کې نیولی، بیا تر هغې ورځې پورې چې گوتو یې کار کاوه، ده قلم له گوتو نه دی لرې کړی او په دې ټول عمر کې یې گڼ شمېر اثار پنځولي چې شمېر یې تر (۶۰) عنوانو بېلابېلو اوري.

د دې برخې د نتیجې په توگه ویلای شو چې د خادم صیب د اثارو د پنځونې او فکري تولید لپاره تر ټولو لومړۍ، مهمه، هر اړخیزه او بډایه سرچینه خپله همغه ټولنه وه چې خادم صیب په کې خاپوړې کړې وې او بیا یې تر وروستۍ سلگۍ پورې همدلته په کې ژوند وکړ، له کوره تر گوره په خپله ټولنه کې پاتې شو او د ژوند (۷۲) کلونه یې په کې سترې خو هدفمن سفر ترسره کړ. څرنگه چې انسان یو ټولنیز موجود دی، نو طبیعي خبره ده چې دی خپله هم له نورو تاثر اخلي او پر نورو هم خپل اغېز بندي، خادم صیب هم له دې حالته مستثنی نه دی، له نورو یې هم فکري تاثر زغملی او نورو ته یې هم خپل فکر، هنر او پیغام انتقال کړی دی. پر خپله ټولنه سربېره، سیمه او نړۍ کې نور حالات، موثر اشخاص او داسې جریانونه او فکري بهیرونه هم شته چې د ټولنې پر بل هر مطرح شخص په تېره بیا پر لیکوال او شاعر خپل متقابل اغېز کوي.

ب- کورني لیکوال او مهم شخصیتونه:

استاد قیام الدین خادم سره په ټولنیز، سیاسي، اداري او کاري چاپېریال کې داسې موثر او فکري اشخاص، لیکوال، شاعران او مهم شخصیتونه وو چې د ټولنیزې راشې درشې له امله یې پر استاد خادم خپلې فکري او ادبي اغېزې پرې ایشې وې او یا هم استاد خادم پر هغو خپل تاثر بندي دی.

دا ډول تاثیرات خپله د همغو لیکوالو په هغو اثارو او لیکنو کې هم څرگندېږي چې هغوی د استاد خادم د فکر او هنر په باب لیکلي دي او خپله د استاد خادم په اثارو کې هم د دې څرک شته چې ده د نورو کورنیو لیکوالو او مهمو اشخاصو په باب لیکلي دي. له دې اشخاصو څخه استاد خادم له فکري پلوه په مستقیم او نا مستقیم ډول اغېزمن شوی، نو ځکه یې په خپل نظم او نثر کې د هغوی یادونه کړې ده. که هغوی پر ده خپل خپل اغېز نه لرلی، نو طبیعي خبره ده چې د ده اثارو ته یې لاره نه کوله او خادم صیب ته یې د یادونې اړتیا نه پیدا کېدله په ځینو برخو کې استاد خادم ددې لیکوالو د اثارو له شکلي او په ځینو برخو کې له معنوي بڼې څخه اغېزمن شوی دی. د ساري په توګه که پیر روښان خیرالبیان په مسجع نثر نه وای لیکلی، نو کېدی شي خادم صیب مسجع نثر نه وای لیکلی، نو ځکه ویلای شو چې خادم صیب له مهمو کورنیو لیکوالو او شخصیتونو څخه تاثر اخیستی، ان په ځینو برخو کې د یو څه تقلید او څرګند پلویتوب څرګونه هم په کې لیدل کېږي. هغو لیکوالو چې د خادم صیب په باب خپل نظر څرګند کړی، هغو ته موږ په بله برخه کې ځای ورکړی، خو دلته غواړو د هغو لیکوالو، شاعرانو او مهمو شخصیتونو یادونه وکړو چې د خادم صیب پر فکر یې تاثیر پرې ایښی او دغه تاثیر خادم صیب په خپل کلام کې یاد کړی دی.

استاد قیام الدین خادم ددغه راز خپلمنځي تاثیراتو په باب وايي:

((د اسد په ۲۸-۱۳۴۵ل کال د خوشحال خان د سیمینار په جریان کې ما د ساعت تېرې د پاره یوه رباعي ولیکله او په پټه خوله مې نږدې ناستو ملګرو ته وړاندې کړه، هر یوه پرې یوه یوه رباعي زیاته کړه او مختصره مشاعره ترې جوړه شوه.

(۱)

په کوم یو مقام کې چې بې قدرې شي
اکثره خلک یې چور لېوني شي
د چالاکانو بڼه قدر کېږي
ځان ته حیران یې هونښیار سړي شي.
(خادم)

(۲)

په کوم یو مقام کې چې بې قدرې وي
عزیز لږه خپلو ورتنه پردې وي
هغه ځان هېڅ وخت نشي ساتلای
چې ځان سره یې تل دنښمني وي.
(الفت)

(۳)

نوای خادمه مه هونښیار بڼه
چې هونښیاري دې دلته خواري ده
چې ته هر څو نې نادان بڼکاره شي
هومره په برخه ستا باداري ده.
(حبیبی)

(۴)

په کوم یو مقام کې چې ځان ځاني شي!
د جمعیت یې پرېشاني شي

تړون یې لار شي، ژوندون یې شل شي
نه وړاندې تگ شي، نه رواني شي.
(حمزه شینواری)

(۵)

چې په ولس کې بې هنري وي
د هنرمنندو بېقه بېق دري وي
د هنر پوهه په هنر کې بې
د درو قدر په جوهرې وي.
(حمزه شینواری)

(۶)

چې را په یاد مې خوشحال خاني شي
تول ارمانونه مې لېوني شي
د تش خبرو به څه پښتو وي
کاشکې خویونه مو پښتني شي.
(سېلاب ساپی)

(۷)

راشه مه گرځه خادمه په ويچاره
چې څه شته په دنيا هغه ورنه غواړه
که خندا کې ټوله ورځ درسره خاندم
که نه ژاړې، گوت کې کېنه ژاړه ژاړه.
(ميا سيد رسول رسا)

پورتنۍ گډه مشاعره که څه هم فی البدیحه وه، خو زموږ د نومیالیو شاعرانو او لیکوال شعري قریحه او قوت ورڅخه له ورايه څرگندېږي، په تېره بیا مانیز قوت چې په ډېر لنډ او تنگ وخت کې یې خپل فطري او خدایي استعداد په څه ډول الفاظو کې څرگند کړی دی.

خادم صیب دغه راز د (طبع آزمایي) په نامه د یوې بلې مشاعرې یادونه هم کوي، هغه وایي: ((یو وخت زه د سیال ورور نه لږ مانیجن وم، ما ورته دا لاندې رباعي ولیکله، سیال صاحب په جواب کې راته ورپسې رباعي راوولېږله، په دې باندې نورو ملگرو مشاعره جوړه کړه او د طبع آزمایي رنگینه پاڼه جوړه شوه.))

سیال ته

دوستان هغه وي چې لار پرانیزي دوستانو لره
د خوشبینۍ فضا پیدا کاندې یارانو لره
د خادمانو کار خدمت دی په رښتیا او صدق
د حقیقت پتول نه بنایي سیالانو لره.
کامه: ۴ د لویي، ۱۳۲۸ کال، (خادم)

خادم ته

دوستان هغه وي چې باور لري دوستانو باندې
تل بنه گمان کړي ازموده خپلو یارانو باندې
سیالان خو هغه کړي چې بنایي له سیالانو سره
د بنو نظریې وي د قام په خادمانو باندې
جلال اباد، دلوه، ۱۰، ۱۳۲۸ کال، (سیال)

سیال، خادم ته

د سیالی تینګ امید کاوه شي له سیالانو ځنې
خلک خدمت غواړي له خپلو خادمانو ځنې
چې دوستۍ عهد و پیمان باندې وفا کوي څوک
دغسې سیال غواړم خادمه له زلمیانو ځنې.
۱۳ د دلوې، ۱۳۲۸ کال، (بختانی)

دردمند وایي:

راشه ملګری په رښتیا شه له دوستانو سره
شخصي اغراض مناسب نه دي له سیالانو سره
زلمو میندلې ترقي ده د وطن په مینه
طواف د شمعې چې کوي له پتنگانو سره
قام او وطن ته چې خدمت د زړه په وینو کوي
وکړئ ګډون درومی په لار له خادمانو سره.

وحدت وایي:

د زړه آرزو مې کړه اعلام له شاعرانو سره
تینګ په وفا یم همیشه له صادقانو سره
نارې وهمه د وحدت قامې لوړتیا لټوم
زه یم ملګری له دردمندو خادمانو سره.

اخځ وایي:

مینې ملگری کړم له پاکو مینانو سره
طواف د شمعې ته ورځم له پتنگانو سره
چې نیم بسمل یې په توپونو سلامۍ ته درومي
روح د اخځک درومي مجلس ته له یارانو سره.

باور وایي:

اصلاحي فکر چې پیدا شي له زلمیانو سره
دوستي اعلان کړي په محفل کې له پوهانو سره
لوی او واړه د حق ملگری وي ذکر ونه کوي
باور طواف ته وي روان له اشنایانو سره.

طاهر ساپی وایي:

نه یم شاعر چې وکم بحث له ادیبانو سره
خو وایم دا پوهه لازم ده له ځوانانو سره
پښتونستان د هر پښتون د پښتو نښه بولم
دازه ساپی یمه ملگری له زلمیانو سره.

دې مشاعرې ته چې لږ څیر شو، نو موضوع په ښه ډول تعقیب
شوې، د موضوع وحدت د شاعرانو تر منځ صمیمیت او یو بل ته درناوی
له ورايه په کې ځلېږي. موضوع له یوې شخصي خوا بډۍ څخه پیل شوې

نیمه پیری یون / د خادم نری لید

او بیا تر پایله ملي رنگ خپلوي او پر ملي ارمان پای ته رسېږي. د شاعرانو خپلمنځي مشاعرې او تاثیراتو ته وروسته راځم، خو خپلې اصلي موضوع ته راگرځم؛ هغه شخصیتونه، لیکوال او شاعران درېږنو چې د خادم ذهن یې ترې په یو نه یو ډول اغېزمن شوی او د همدغې اغېزمنۍ له کبله یې ده په خپل منظوم او منثور کلام کې یادونه کړې ده. د لا وضاحت په خاطر یادونه او ټینګار کوم چې دا لاندې یادېدونکي شخصیتونه ځکه راوړم، چې د همدې شخصیتونو افکارو د استاد خادم پر افکارو اغېز کړی او هغه یې د دوی پر شخصیت او افکارو منثورو او منظومو لیکنو ته اړ کړی او هڅولی دی:

۱- سلطان شهاب الدین غوري: سلطان شهاب الدین غوري

د غوریانو د سلسلې یو وتلی او نامتو واکمن تېر شوی. ده د هند په نیمه وچه کې د اسلام مبین دین وځلاوه و او څو واره یې هند ته لښکر کشي وکړه. شهاب الدین غوري، د مېړانې، غیرت او شجاعت سمبول و، ده (۳۲) کاله حکومت وکړ او تر ده وروسته نسلونه دده پر کارنامو وویارېدل. د دې عظیم الشان

پاچا د اتلولۍ او سیرت په باب استاد خادم یوه لیکنه کړې چې د تاریخ یو باب دی او هم له دې شخصیته د استاد خادم تاثر څرګندوي، دا لیکنه په دې ډول ده:

د شهاب الدین غوري سیرت

وايي چې سلطان شهاب الدین غوري ۳۲ کاله حکومت کړی دی او دا ټول عمر يې په غزا، جهاد او د اسلام د نشر او اشاعت په لاره کې تېر شوی دی. یو ځل په ۵۸۷ هـ کې سلطان دهند لور ته د غزا په نیت لاړ.

د لاهور نه کوز بټهنډه نومي کلا يې په څو ورځو کې فتح کړه، د هغه ځای نایب الحکومه يې خپل یو افسر چې ضیاء الدین نومېده، مقرر کړ او خپله بېرته د غزني په خوا راستون شو. په دې وخت کې ورته خبر راغی چې د ډیلي راجاري پتورا او داجمیر راجا کهانډي رای د دوه لکه فوځ سره جنګ ته راغلل، سلطان د وطن د تګ عزم فسخ کړ او بېرته وروگرځېد. د تانیسر په ځمکه د سر سوتي سیند په غاړه دواړه فوځونه مخامخ شول. د وطن د خلکو تعداد زیات و، دسلطان دواړه خواوې فوځ چې پښتانه او ترک تاجک په کې وو، په جنګ کې وارخطا شول او ماتې يې وکړه. سلطان ته چا وویل چې اعليحضرت لښکر وتښتېد، په سلطان دا خبره ډېره بده ولگېده او په خپله دجنګ میدان ته ورګډ شو. په سلطان له هرې خوا حملې شروع شوې. د ډیلي راجا کهانډي رای چې د متقابل ټولو متحده لښکرو سپه سالار هم و، کوم وخت يې چې نظر په سلطان ولگېد، هاتي يې ورپسې وروځغلاوه. د دواړو بادشاهانو په منځ کې لاس په لاس جنګ ونښت. د سلطان سره نېزه او د راجا سره توره وه، مخامخ يې یو پر بل گذارونه وکړل. دسلطان د نېزې په وار د راجا مخامخ دوه غاښونه ووتل او نېزه يې تالو ته ورسېده، همدارنګه د راجا دتورې په جوايي گذار د سلطان مټ زخمي او بې کاره شو. نېرډې و چې له اسه ولوېږي، په دې وخت کې یو غلجي زلمي ورتوپ کړل او سلطان پسې په اس سپور شو، سلطان يې ټینگ کړ او اس له يې داسې پونده ورکړه چې تا به ویل سیلی. ده او په تېزۍ يې شل میله لرې تښتیدلي فوځ ته زخمي بادشاه ور

ورسولو، دلته دوی غزني ته په ماتې راغلل او هلته دسلطان نایب الحکومه چې د مقاومت تاب یې نه درلود تسلیم شو.

دې واقعي د سلطان د غیرت اور داسې تازه کړو چې دا و چې جنگ نه تښتېدلي منصبداران، جرنیلان او سپه سالار یې راغونډ کړل، مخونه یې ورباندې تور کړل، د هېوکو اېملونه یې ور په غاړه کړل او په خرو یې چپه سپاره کړل. د اوربشو توبرې یې ور په غاړه کړې او په بازار کې یې وگرځول. دا حکم یې هم کړی و چې که هر افسر د خره غوندې په توبره کې خوله دننه نه کړي او وربشې ونه خوري، سر یې غوڅ کړي، په دغه شان سلطان عملاً وروښوده چې دپښتونولۍ نه څوک انحراف وکړي، سزایې څه ده؟

د دې په دویم کال کې ناڅاپه سلطان له غزني نه روان شو، یو نیم لک پښتانه، ترک او تاجک لښکر ور سره و، دا لښکر چې پېښور ته ورسېد، نو دلته دېره شو، هېڅوک نه پوهېدل چې سلطان څه اراده لري او دوی چېرته ځي، اخر یو زړور سپاهي زړه کلک کړ، سلطان ته راغی ویل یې اعلیحضرت ستاسو اراده ده؟ او د دې لښکر مقصد څه دی؟ سلطان په موثره لهجه ورته وویل: ((ستا یاد دي چې په تېره غزا کې زما قوم اوملگرو زه یوازې په میدان پرېښودم او زموږ جنډه نسکوره او دښمن غالب شو. زموږ شان ډېر ټیټ شو او موږ د خلکو په نظر کې سپک ښکاره شوو. ده ویل زما د وجود زخم جوړ شوی دی، د زړه زخم مې نه دی جوړ شوی. بیا یې وویل، رانېږدې شه، گوره، دا هماغه کمیښ دی چې په تېر جنگ کې مې اغوستی و، تر اوسه مې نه دی بدل کړی. ده ویل ما له هغه وخته راهیسې ښه خوراک نه دی خوړلی. په بستر نه یم ویده شوی، ما به تاسو سره په خندا خبرې کړې وي، خو په زړه کې مې تل ژړلي دي)). وایي چې سلطان په دغه موده کې د هر قسم عیش او خوشحالی

نه لاس اخیستی و، تر دې چې کور تېر نه هم نه تللو، ده قسم خوړلی و چې خو د دین او ملت ناموس په ځای نه کړم عیش او آرام به ونه کړم.

چې د سلطان خبرې خلاصې شوې، سپین ریري سپاهي ور وړاندې شو او په لمدو سترگو یې د ده لاسونه بنکل کړل، ویل یې بېشکه چې تاسو د دین او قوم د غیرت حق په ځای کړی دی او عرض یې وکړو چې دا جرنیلان اوسپه سالاران ډېر سپک شوو، ډېر وشرمېدل، نور یې وښی او موقع ورکړی چې د بدنامۍ داغ په خپله ووینځي! بادشاه دا مشوره قبوله کړه چې ملتان ته ورسېد، نو ټول جرنیلان او سپه سالار یې دربار ته حاضر کړل او دا یې ورته وفرمایل: ((مسلمانانو وروڼو! تاسو د جنگ له میدانانه وتښتېدئ او زه مو یوازې پرېښودم، ستاسو تښتې د اسلام په لمن او د پښتون په جامه تور داغ ولگاوه. زه، قوم او دین مو وشرمولو، اوس زه تاسو ښم، تاسو له خدایه ښنه وغواړئ. خدای به هلته تاسو وښي چې د اینار او فداکاری له مخې په غیرت او ایمانداری سره خپل ناموس په ځای او خپله وظیفه اجرا کړئ!)) سلطان د لښکر سره لاهور ته ورسېد، رای پتور ته یې ولیکل: ((اسلام ته اطاعت وکړه!!)). هغه سخت او مغرورانه ځواب ورکړ او بیا په هماغه ځای د سرسوتي سیند په غاړه د جنگ صفونه جوړ شول. سلطان خپل لښکر ته امر وکړ چې بې زما له حکمه قدم وانځلي او خپل لښکر یې په څلورو برخو ووېشلو، شپه په ناکراري تېره شوه، سبا چې لمر پلوشو د نیاز غفراني کړه، نو یو نیم لک پښتون د درې لکه مقابل خلکو سره نېزه په نېزه او توره په توره مخامخ شول. وايي چې په دې جنگ کې اوه نیم شلې راجگان، سپه سالار گهاندي راو، چواندارای او نور ډېر بېشماره خلک څه مړه شول اونور وتښتېدل. په اخره کې سلطان اجمیر فتح کړ، هانسو سامانه، کهرام، بنارس، قنوج، وار په وار فتح شو. بهار او بنګال ته لار بېرته شوه. سلطان د هندوستان د انتظام لپاره خپل غلام قطب الدین ایبک پرېښود او په خپله غزني ته ولاړ، سلطان په اخري ځل پر ۶۰۲ هـ کال چې (۱۲۷۵ع) سره برابر دی، بیا هندوستان ته ولاړ، له جنگونو وروسته چې وطن ته تلو، په هسیاک نومي ځای کې د کهکړ نومي

نیمه پېری یون / د خادم نړی لید

قبیلې هندوانو د شپې په فوځ حمله وکړه او سلطان شهید شو. دا واقعه د برات د میاشتي په درېیمه (۶۰۴هـ) کال کې وشوه، د حکومت موده یې (۳۲) کاله ده. د ده وزیر اعظم خواجه موید الملک د ده پور له خلکو واخیست او جنازه یې غزني ته راوړه.)) (۲۳: ۴۷۴-۴۷۵)

د استاد خادم له پورته لیکنې څخه موږ ته دا خبره جوتېږي چې د سلطان شهاب الدین غوري شخصیت، غیرت او استقامت پر استاد خادم تاثیر کړی او هغه بیا تر همدغه تاثیر لاندې دغه لیکنه کړې ده.

۲- بیت نیکه: بیت نیکه د پښتنو له سترو نیکونو څخه دی چې د کسي غرو په لمنو کې به اوسېده. بیت نیکه د لوی خدای (ج) له درباره د خپل کور کهول او پښتنو د زیاتون هیله وکړه او خدای پاک یې دا هیله پوره کړه. بیت نیکه وویل:

لویه خدایه لویه خدایه - ستا په مینه په هر ځایه
غرو لار دی درناوي کې - ټوله ژوي په زاري کې
دلته دي د غرو لمنې - زموږ کېږدی دي په کې پلنې
دا وگړي ډېر کړې خدایه - لویه خدایه لویه خدایه

دلته لږ زموږ او بل - وور کورگی دی وور بورجل دی
مېنه کې ستا موږ مېشته یو - بل د چا په مله تله نه یو
هسک او محکه نغښته ستا ده - د موږ وده له تاده
دا پالنه ستا ده خدایه - لویه خدایه لویه خدایه
(۲۴: ۳۹)

د بېټ نیکه دا منظوم کلام د هر پښتون شاعر په ژبه خور دی او خپل نیکه لپاره د دعا لاسونه لپه کوي. خادم صیب د یوه ژور او مفکر څېړونکي په توگه د خپل نیکه د ژوندوني او دایمي استوگنځي په لټه کې

دی او په خپله یوه لیکنه کې یې ورته اشاره کړې ده. دا لیکنه (د بیت نیکه مزار) نومېږي چې دا دی دلته یې وړاندې کوو:

د بیت نیکه مزار

((بیت بابا د پښتنو مخکنی نیکه دی، چې تقریباً زر کاله دمخه یې زوند کاوه او د ځینو کتابونو او روایتونو څخه هم راملومېږي چې د کسي

یعنې د سلېمان په غره کې به اوسېده. لکه چې د پښتانه شعرا په لومړي جلد کې د ده په باب معلومات شته: اغلباً دا گومان کاوه شي چې د بیت بابا قبر به هم هلته د کسي یا قيس په غره کې چپړته وي،

لېکن اوس یوه خبره واضحه لاسته راغله چې د بیت نیکه قبر په (تور غر) کې دی.

تورغر هغه غر دی چې چیشنکي او جگدلي د حدودو څخه راجلا شوی دی او بنسخته یې پر درونته سر لگېدلی دی او په دغه شان سره یې لغمان د حصارک، خوگیاڼو او سره رود څخه بېل کړی دی. دا غر ښایسته لوړ غر دی او ځای په ځای په کې ابادی دي چې اکثره پښتانه او کوچي قبایل په کې اوسي او خورا خوش هوا او معمور غر یادېږي.

دلته په دغه غره کې تقریباً سرخ پل ته مخامخ یو زیارت دی چې د بیت بابا زیارت یې بولي. وايي چې دا ډېر پخوانی زیارت دی، د دې خبرې دلیل چې دا بیت هماغه بیت دی، دا دی چې شاوخوا خلک

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

مجاوران یې پښتانه دي او میاگان یې بولي. دا خلک یې زیارت ته په ډېر احترام گوري.

نو دا بیت په اصل کې هماغه بیت دی چې د (سړبن او غرغښت) ورور دی او په پښتو کې چې (بېټنی) یادېږي، دا خلک ده ته منسوبوي او دا هم ثابت شوه چې زر کاله دمخه لا دلته هم پښتانه اباد وو.)) (۲۳: ۳۴۲)

۳- شېرشاه سوري: شېر شاه

سوري د پښتنو د تاریخ او اسلامي نړۍ یو نومیالی اتل دی. ده پنځه کاله پر هندوستان حکومت وکړ، خو څلور سوه کاله یې پر هند خپل تاثیرات پرېښودل. دی یو عادل، مدبر، پرمخیا، باعفته او باعزته مشر و. د پښتنو یووالی یې ټینګ کړ او په هند کې یې د پښتنو تېر برم یو ځل بیا راتازه کړ. د شېر شاه سوري اخلاقي کیسې دومره زیاتې او خوږې دي

چې ان د افسانوي اخلاقي کیسو حد ته رسېدلې دي. استاد خادم چې په خپله هم د شېرشاه سوري له اخلاقي ایډیاله متاثر دی، په یوه لیکنه کې یې (د شېر شاه سوري اخلاق) خپرلي دي. دا دی دلته یې همدا لیکنه وړاندې کوو:

د شېرشاه سوري اخلاق

((د شېر شاه اصل نوم فرید خان و، ده په ۱۴۵۰ع کال د خپل پلار نیکه په جاگیر سهرام کې سترگې وغړولې، د پلار نوم یې حسن خان و.

حسن خان ډېرې اصیلې او وینځې بڼې لرلې، خو فرید او نظام د یوې پښتنې مور څخه زېږېدلې وو.

د شېر شاه نیکه ابراهیم خان سوري نومېده، سوري او غوري کورنۍ تقریباً سره یو شی دي. د غوریانو د عروج په وخت کې د غور د پښتني کهول ډېر مشهور خلک د افغانستان له غرنۍ ځمکې څخه راغلي، د اباسیند نه پورې راوړي، آن تر بنگاله مېشت وو. ابراهیم خان په پېښور کې اوسېدو، خو چې د غوریانو د بخت لمر پرېوت، نو ابراهیم خان سوري له پېښور نه هند ته لاړ او هلته د سلطان بهلول لودي سره نوکر شو. په لږه موده کې یې د بادشاه باور د ځان په باب پیدا کړو، نو بادشاه د ده د ښو خدمتونو په صله کې ده ته سهسرام، بانډه، حاجي پور او خاص پور، پرگنې په جاگیر کې ورکړې.

دا هغه وخت و چې د هندوستان د سیاست د سطرنج په تخته په کشمیر کې سلطان زین العابدین، ملتان کې سلطان یوسف، مالوه کې علاوالدین، چونپور کې سلطان ابراهیم، د سلطنت لوبې کولې او سلطان بهلول لودي په ټولو کې اوچت و، خو له بده مرغه په دغه پښتنو بادشاهانو کې اختلاف و او بالاخره دا اختلاف په نفاق بدل شو او کورنۍ دښمني دې حد ته ورسېده چې له دغه مینځه یو نفر پښتون چې یوسف خېل یې باله او په خان خانان ملقب و، کابل ته په بابر پسې ولاړ او مغول بابر بادشاه ته یې په سلطان ابراهیم لودي باندې د یرغل کولو لارې چارې ور وښودې او ترغیب یې ورکړ، چې څو د دغه کورنۍ د نفاق او ملي خیانت په نتیجه کې د سلطان بهلول لودي نمسی او د سلطان سکندر لودي زوی، سلطان ابراهیم لودي د پاني پت په میدان کې په ډېره ځوانمردۍ او مېړانه د مغلو سره په جنگ کې په شهادت ورسېد.

اوس به بېرته د فرید خان یعنی شېرشاه د کوچنیتوب حال ته وروگرځو. شېرشاه کې له کوچنیوالي څخه د لویۍ نښې څرگندې وې، نو ځکه د میرې بدې راتلو. په دغه سبب له پلاره مرور شو او د جونپور حاکم جلال خان ته ورغی. هلته یې د نوکرۍ سره له قاضي شهاب الدین څخه کافیه، د فقې کتابونه، تاریخ او فلسفه ولوستل، څه موده پس د ده پلار جونپور ته راغی او جلال خان دغه پلار او زوی سره پخلا کړل او فرید خپل جاگیر ته راغی او د ځمکو ډېر ښه انتظام یې وکړ. خلکو به د ده صفتونه کول او په میرې یې بد لگېدل چې څو بیا د ده اوقات ترخه شول او د خپل سکه ورور نظام سره د سلطان سکندر لودي یو حاکم دولت خان له بهار ته ورغی.

د حسن خان د مرگ نه وروسته د همدغه دولت خان په واسطه د فرید خان د پلار جايداد د ده په نامه شو. کوم وخت چې سلطان ابراهيم لودي د بابر له پلوه په پاني پت کې ووژل شو او هر ځای مغولي حاکمان مقرر شول، نو فرید خان کله د بهار د حاکم سلطان محمد او کله د مانکور د حاکم سلطان جنید برلاس سره نوکر و. یو وخت چې د ښکار په موقع یو زمري په سلطان محمد حمله وکړه او ده هغه په توره دوه نیمه کړ، نو سلطان محمد ورته شیرخان لقب ورکړ او بیا وروسته د برلاس په ذریعه د بابر شاه ملاقات ته ورسېد او بابر دی په شاهي فوځ کې داخل کړ. بابر سره یې ښه خدمت کاوه خو اخر په منځ کې بدگوماني پیدا شوه. وایي چې شېر خان کوم وخت ویلي وو: ((ای پښتنو که بخت ما سره یاري وکړي، نو لږه موده کې به مغول له هنده وشړم، ځکه چې په توره کې پښتانه له مغولو ډېر مېړني دي. پښتانه بې اتفاقی برباد کړي دي. ما مغول لیدلي دي چې په جنگ کې د ټینګېدو نه دي، دوی په مزو او چرچو کې ډوب

دي، ټول کارونه وزیران او امیران کوي، وزیران د امیرانو نه او امیران د سپایانو نه او سپایان د عام ولس نه رشوت اخلي.))

شېر شاه ویلي وو ژر به واورئ چې ((ما پښتانه راغونډ او په اتفاق کړي دي او سلطنت مې له مغولو اخیستی دی.))

شېر خان ولاړ او څه موده پس د بهار حاکم سلطان محمد سره نوکر شو چې سلطان محمد وفات شو، نو زوی یې چې جلال خان نومېده او پلار یې د شېرخان په تربیت کې ورکړی و او دی لا وړوکی و چې د پلار پر ځای کېناست، نو د حکومت کاروبار به ټول شېر خان کاوه.

د بنگال د بادشاه سلطان محمود یو حاکم چې په جیپور کې و او مخدوم عالم یې باله، د ده سره د شېر خان اشنایي پیدا شوه، په دې باندې سلطان محمود د بنگال بادشاه ته قهر ورغی او خپل بل یو حاکم دمونگیر حکمران قطب خان ته یې امر وکړ چې شېر خان او مخدوم عالم دواړه لاس تړلي ما ته راوړه، شېر خان ډېره سعیه او زاري وکړه چې جنگ واقع نه شي او پښتانه او بنگالیان تباه نه شي، خو ونه شوه اخر جنگ وشو قطب خان په کې مړ شو او د شېر خان په لاس د غنیمت ډېر مال ورغی. د دېنه وروسته سلطان محمود د بنگال بادشاه خپل زوی جنگ ته راوېږه چې هغه هم په کې مړ شو.

د چنارگر بادشاهي د سلطان سکندر لودي دکورنۍ دیو شاهزاده سره وه، چې نوم یې تاج خان و. تاج خان د کورنۍ په یوه اله گوله کې مړ شو. د تاج خان د بنځې لاډو یې بي ورور امیر احمد خان شېر خان ته وویل چې چنارگر واخله او دا کار وشو. له دې نه پس د چتور بادشاه سلطان محمود لودي د لوایانو په لمسونه په شېر خان پسې د لښکر تیاری وکړ، خو چې د بهار پښتانه د شېر خان سره ملگري شول، نو شېر خان د

پښتنو په سلا د سلطان محمود لودي اطاعت ته غاړه کېښوده. په دغه وخت کې د سلطان محمود لودي او همایون په منځ کې جنگ وشو. سلطان محمود ماتې ورکړه، بیا همایون په شېرخان پسې خپل سپه سالار هندویيگ ته ولېږه چې چنارگر جنگ ته ولاړ او دغه ځمکه یې له شېرخانه ونیوه. اوس نو د شیرخان او همایون په منځ کې مخامخ زور ازمايي شروع شوه.

لومړی خو د شېر خان مطلب دا و چې د پښتنو او مغولو لاسونه یو د بل په وینو سره نه شي، خو چې دا کار نه کېدو، نو شېر خان پښتانه میدان ته راوايستل، شېر خان ۱۴۲۵ع کې د بنارس ښار واخيست، همایون د ډېرې پرېشانی په حال کې اګرې ته ولاړ، په دغه وخت کې د همایون له خوا د منگیر په ښار ملي خاین یوسف خېل خان خانان چې بابر پسې کابل ته تللی و، گورنر مقرر و. د شېر خان جرنیل خواص خان یوسف خېل خاین لاس تړلی، د شېر خان حضور ته حاضر کړ. شېر خان په هره خوا پښتانه جرنیلان مقرر کړل. مثلاً هیب خان نیازی او ده ته، جلال خان لکهنو ته، قطب خان چونپور ته، نصیب خان مانگهور او حاجي خان قنوج ته ولاړل. دغه ټول جرنیلان د فتحې د نغاړو سره شېر خان ته راستانه شول، د رهناس په جگړه کې د همایون او شېر خان سخته مقابله وشوه، همایون فاحش شکست وخور، مغول داسې وتښتېدل لکه ماشې د باد نه. اسونه، پیلان د جنگ سامان هر څه یې په ځای پرېښودل. تر دې چې د همایون ښځې هم په میدان پاتې شوې. د شېر شاه چې په شاهي حرم سترګې ولگېدې، فوراً له اسه راکوز شو، هغوی ته یې ډاډ ورکړ، بیا یې دوه رکعته نفل وکړل او په حمد او ثنا کې یې سر په سجده کېښود او ویې ویل: ((ای خدایا! قوت او لویی تا لره ښایي. ته بې زواله بادشاه یې، تا زما عاجز سر جگ کړو. فتح دې زما په نصیب کړه، د همایون بادشاه لښکر،

مال او عیال دې ما ته په لاس راکړل. خیر ستا په لاس کې دی او ته په هر څه قادر یې)) بیا یې حکم وکړو چې د مغولو کوچنیان او ښځې په احترام بېرته ور ورسوئ، نو همدغسې یې وکړه او خپل زوړ جرنیل: حسین نامي په معرفت یې حرمسرای په ښه صورت همایون ته ورسولو. تر دغه وخته شېر خان ځان بادشاه نه گڼلو دغه فتحې نه وروسته یوه ورځ مسند عالی عیسی خان ټول جرنیلان راغونډ کړل او د شېر خان په حضور یې داسې عرض وکړ: ((ای زموږ مشره، موږ پوهېږو چې ستاسو نیت د بادشاهۍ نه دی، خو بادشاهي د خدای لوی نعمت دی او ستاسو په شخصیت کې د بادشاهۍ ټول صفتونه موجود دي، بې اتفاقه او تار په تار پښتانه ستاسو په برکت یوه لړۍ شوي دي.

دښمني او ترېگني لري شوې ده، اوس ټول پښتانه یو شوي دي په اتفاق کې لوی برکت دی، د سلطان ابراهیم د وخت د اختلاف او نفاق پېغورونه چې هر چا به پښتانه بد گڼل او هر ځای ته به چې پښتانه ورتلل، خلکو به ورته ویل تاسو هغه خلک یې چې خپل حکومت مو برباد کړی، اوس موږ بربادوئ، دا خبره له منځه ولاړه، اوس خلک پښتنو ته په درنه سترگه گوري او دا ټول ستاسو په سعې او کونښن وشول، اوس بسم الله کړئ او د بادشاهۍ بار په خپلو اوږو واخلي! کوم قام چې بادشاه نه لري، نوم ښان نه لري، دا پښتانه چې تاسو بیداره کړي دي، په ټینگه به ستاسو ملاتړ وکړي!)) د دې تقریر نه وروسته عظیم خان شروانی پورته شو او دا یې وویل: ((زموږ مشره! مغولو خپل ډېر اوچت گڼلو، پښتانه یې هډو سړي نه گڼل، د دوی سترگې له پښتنو څخه نه سوې، تاسو د مغولو د سر نه دغه نشه کوزه کړه. په هر جنگ کې مغولو ماتې وکړه اوس دوی د جنگ توفیق نه لري. ملک د خدای دی، چې هر چا ته یې چې خوښه شي، ورکوي یې، پښتانه به ستاسو د تخت نه ځانونه قربان کړي! د

سردارانو په ډېر اصرار شېر خان بادشاهي قبوله کړه او د شیر شاه لقب یې ځان ته غوره کړو، د عاشوری په لسم تاریخ د هجرت په (۹۴۷) کال د شېر شاه او همایون اخري لویه نښته وشوه. قنوج په ځمکه د گنگا په غاړه شېر شاه خپل لښکر داسې برابر کړو چې د لښکر په مخکې په خپله شیر شاه ولاړ و چې هیبت خان نیازی، عیسی خان شرواني، قطب خان لودي، حاجي خان جلواني، بلند خان، بجان خان او سرمست خان ورسره وو، ښی خوا ته یې شهزاده جلال خان، تاج خان، سلېمان خان، قطب خان، حسین خان او نور سرداران د امر منتظر وو، په دې وخت کې شېر شاه د فوځ په مخکې داسې وینا وکړه: ((زما وروڼو! ما په ډېر کوشش تاسو راغونډ کړي یی او ستاسو سرلوړی مې مطلب دی. نن ورځ ستاسو دازمېښت ده، نن ورځ که هر څوک په میدان کې بر شو، د هغه مرتبه به لوړه شي. داسې کوشش وکړئ چې د جنگ په میدان کې ټول پښتانه یو ځای او یو اواز اوسي. د پښتنو په لښکر کې که اتفاق وي، نو په توره کې هېڅوک د دوی مخه نه شي نیولای. زه تاسو عزیزانو ته دا خواست کوم چې کینه، حسد او اختلاف پرېږدئ. د سلطان ابراهیم په وخت کې هم د کور دښمنی او اختلاف پښتانه تباہ کړل. تاسو ښه سزا ومونده.

عزیزانو! ما اراده کړې ده چې یا به د دې جنگ له میدان د فتحې او نصرت بیرغ په لاس وځم او یا به زما سر د دښمن د اسونو د پښو لاندې شي. مرگ یو ځل دی، نو په کار دي چې په مېړانه او نېک نوم مړه شوو!

ای عزیزانو! وېره ونه کړئ، د جنگ میدان ته داسې لاړ شئ، لکه زمري، دیو سپاهي د پاره د دښنه بل لوی شرم نشته چې د هغه سالار مړ شي او سپاهي ژوندي راشي.

که په دې جنگ کې قدم کلک کړئ، نو هندوستان ستاسو دی. زه زور یم او په ډېر کوشش ما پښتانه راغونډ کړي دي، خدای مه کړه که په دې جنگ کې تاسو شکست وکړ، لښکر تار په تار شو، نو بیا راغونډېدل ناممکن دي.

هغه پانې چې له ځانګې پرېوزي، هغه بیا ځانګې سره یو ځای کېدای نه شي، جنگ و نښت او داسې سخت و چې اسمان او ځمکه ولړزېدل او د همایون فوځ د پښتنو له لاسه د مېړو او ملخو په شان بدل شو. پښتنو مغول په مخه کړل او همایون ساه نیولې اګرې ته ورسېد. همایون ځان په مرګ ونيو او څومره قوت یې چې لرلو پر له پسې یې میدان ته راوست او پرله پسې یې شکستونه وکړل. د جوسه میدان کې همایون مات شو او سیند ته پرېوت. که سقه نظام راویستلی نه وای، نو ګنګا به وړی و.

شیر شاه پنځلس کاله په امیری کې او پنځه کاله یې د هند په بادشاهی کې تېر کړل او دنیا ته یې ونښوده چې پښتانه څنګه حکومت کوي!

په اخره کې چې په یوه کلا جنگ و، د اور پیمان به یې کلا ته غورځول، یو پیپ بېرته راغی او لاندې نورو پیمانو اور واخیست او په دې منځ کې اعلیحضرت شېرشاه، شېخ جلیل، شېخ نظام او دریاخان سروانی په اور کې جلیل شول. په دغه حال کې چې سوی سکور و، نو هم اخري وصیت یې دا و چې گورئ کلا پاتې نه شي، فتحه یې کړئ، هماغه و چې د ماښام نه مخکې ورته دفتحې زېږی راغی او شېر شاه د ربع الاول په ۱۲ تاریخ ۹۵۲ هـ کال د یکشنبې پر ورځ وفات شو. شېر شاه پنځه کاله حکومت وکړ، خو داسې حکومت چې نظیر یې د هند په تاریخ کې نشته.

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

د ده موضوعه قوانین او اصول د مغولو، انگرېزانو او نورو لپاره دلارې مثال وو او دي.

د ده عمراني او مدني اصلاحات په تواریخو کې کتل په کار دي.))

(۲۳: ۴۷۰-۴۷۳)

استاد خادم د شېر شاه سوري له دغسې سترو اخلاقي ايډيالونو تر اغېز لاندې راغلی و، نو ځکه يې پورتنۍ لیکنه پرې کړې ده.

۴- شېخ ملي: شېخ ملي د پښتنو يو بل مشهور نيکه د پوهې او تدبير خاوند شخص تېر شوی دی. ده د لومړي ځل لپاره د زمانې او جغرافيايي د حالاتو په پام کې نيولو سره د پښتنو د خپلمنځي شخړو د حل لپاره د پښتنو تر منځ پر سړي سر د ځمکو وېش مسله مطرح کړه، ددې کار لپاره يې قوانين وضع کړل، هر دولس کاله وروسته به د ولس پر هر تېر ځمکه وېشل کېدله. ده دا قوانين په خپل يو کتاب کې چې د (شېخ ملي دفتر) په نامه مشهور شو، ځای پر ځای کړل، نږدې اووه پښته د ده دا قوانين وچلېدل. د شېخ ملي په باب په پښتو تاريخونو کې ډېر زيات معلومات نه دي راغلي، استاد خادم دې نيمگړتيا ته متوجه شوی او د شېخ ملي د نظر او فکر د روښانولو په خاطر يې پر هغه يوه ښه څېړنيزه او تحليلي لیکنه کړې. دا لیکنه په افغانستان کې د شېخ ملي په باب له لومړنيو تاريخي او تحليلي لیکنو څخه ده، نو ځکه خو غواړو د هغې متن دلته کټ مټ رانقل کړو:

شېخ ملي

((شېخ ملي د پښتنو په تاريخ کې يو مشهور سړی دی، د پښتو د ادبياتو تاريخ، د پښتنو د مهاجرتونو تاريخ، د مشاهيرو او نوابغو تاريخ او

بالاخره اجتماعي او د دنیا د اقتصادي سسټمونو فلسفه، د پښتون قام دغه لوی مفکر او د لوړ عقل خاوند روحاني شخص نه شي هېرولای. شېخ ملي د پښتانه قام د نوي نهضت او نوي حرکت د لارښوونکو لپاره د غور او دقت ټکی دی. د دې وخت په څېړنو او تالیفاتو کې د ډېرو خواوو څخه شېخ ملي یادگیرني او نوم اخیستلو ته اړتیا پېښېږي او ډېر هم یاد شوی دی. مگر تر اوسه لا د دغه مشهور او نامتو سړي، په باب کافي او پوره معلومات لاس ته نه دي راغلي، خو د امید خبره دا ده چې د شېخ ملي په باب هره ورځ زموږ د معلوماتو دایره ارتېږي.

پخوا موږ سره د شېخ ملي په باب د خوشحال خان د دېوان د یو بیت او د زړو تاریخونو د کوم مختصر ذکر او د قومي روایاتو څخه پرته چې هغه هم خورا مجمل وو، نور څه په لاس کې نه وو، خو اوس چې پښتانه لیکوال د خپل پښتني ثقافت د تازه کولو او رابرسېره کولو خوا ته متوجه شوي دي، نو په هره خوا کې گوتې وهي او د کار خبرې پیدا کوي. لس، شل کاله مخکې د پښتانه قام په ځینو ولسونو او سیمو کې څه عجیب او غریب رواجونه او قوانین موجود وو، دغه عجایب خو څه د نوي تمدن او تهذیب د راټگ او رواج او څه د پښتنو په ایالاتو د پردو او اجنبي وگړو د سلطې په واسطه له مینځه تللي او څه لا اوس هم په ځینو ځایونو کې موجود دي. یو له دغو ځانته او علیحده رواجونو څخه د ځمکو د وېش دود و چې په سوات، بونیر، باجوړ او د پښتنو په ځینو نورو ایالاتو کې یې رسوخ درلود. د دې قانون په مطابق به هر دولس کاله پس د یو اولس ټولې ځمکې د خلکو له لاسه ایستل کېدې او مشترکې به شوې او بیا به د نوي وېش او تقسیم په اساس په ټپو، کورونو او افرادو توزیع کېدلې. د یوې حوزې او ساحې د ځمکې مالک فقط هماغه قوم و چې دغلته به اوسېده.

دا فرادو او کورنیو او تپو مالکیت او د استفادې حق موقتي او د خه وخت لپاره و، مدعا دا چې فرد د ځمکې مطلق مالک نه و، بلکې موقتي او مشروط مالک و، البته قوم او ولس د خپلې سیمې مطلق مالک گڼل کېده. دا قسم وېش به دولس، دولس کاله پس یو ځل کېده. په دې اساس نه څوک بې ځمکې پاتې کېدی شو او نه د ډېرې ځمکې خاوند کېدی شو. د ځمکې د خرڅانه او پیروولو حق هم هېچا ته حاصل نه و او لکه چې ځمکه په وراثت هم نقل کېدی شوه، نو هېڅ ضرورت هم نه و چې یو سړی بل یو په ځمکه او پوله پتې ووژني. یوه له عجایبو څخه دا هم ده چې دغو ولسونو له هغه وخته څخه چې په افغانستان او هند کې د پښتنو حکومتونه کمزوري شول او سقوط یې وکړ، خپل مرکزي حکومت نه درلود.

مگر له بلې خوا یې عجیبه قسم لا مرکزي حکومت درلود. چې ډېر قوي او نافذ الکلمه و. یعنې ((د موقتي شوری حکومت)) دا داسې و چې د وړو وړو حوزو خبرې او داخلي حوادث، خو به د هماغه ځای د محلي جرگو مشرانو فیصله کولې، خو چې غټه اولسي قضیه به پېښه شوه، د ټول قوم مشران به راغونډېدل او په جرگه به یې فیصله کوله، بیا نو د تصویب اجرا هر فرد خپله لومړنۍ فریضه گڼله.

جزاگانو او تعذیراتو هم عجیب شکل درلود. مثلاً: په غټو گناگانو کې چې قتل او مېړونې ښځې تښتول او یا بې ناموسي او داسې نور وو. که به مجرم په لاس راغی او د قوم جزا ته به یې غاړه کېښوده، نو د قوم په روایاتو او د جرگې د فیصلې په اساس به سزا ورکول کېده او که وبه تښتېد، نو د هغه جزا دا وه چې د قام د جملې څخه به ووت. له وېشه به یې پچه وغورځول شوه او که تښتېدونکی به داسې مجرم و چې باید وژل شوی وای، نو جرگې به پرې د (کشنده) حکم کاوه، یعنې دا که چا مړ کړ

پوښتنه یې نشته. خلاصه دا ده چې د دنیا ددې عجیب او ساوو قوم په منځ کې د دقت او ملاحظې ډېر څه وو او ډېر څه لا شته.

دا به ډېر لوی ظلم وي، که د دغسې تاریخي او قوي ثقافتونو خاوندانو قومونو پسې د شار، وحشي، قاتل او غارتگر يا بد اخلاقه په عبارتونو پروپاگند وشي، مگر افسوس چې د دغه قوم پسې د دوی قوي دښمنانو په ټوله دنیا کې دغسې پروپاگند کړی دی او دنیا یې خطا ایستې ده.

زما څېړنه په شېخ ملي بابا ده. شېخ ملي د خپل وخت لیدر، مفکر او لیکوال و. د ځمکو دغه قسم روایتی وېش چې تر اوسه هم لا د باجوړ په سیمه کې شته، د شېخ ملي د فکر نتیجه ده. شېخ ملي په دې باب یو کتاب هم لیکلی دی چې دغه قسم وېش ته یې قانوني شکل ورکړی دی، دا کتاب د شېخ ملي دفتر نومېږي، د کتاب د نامه په اساس اکثره پښتانه اوس هم ((پتي)) او د کروندې ځمکې ته ((دوتر)) وايي لکه طلا ته چې اوس هم ټول پښتانه ((اشرفی)) وايي او دا د شاه اشرف هوتک پاچا نامه ته منسوبه ده

یو وخت چې ما د دغو قومونو د ځمکو د دغسې وېش قصه واورېده، سخت په حیرت او تفکر کې ولوبدم، ما ویل په دې صورت خو به د ځمکې سره هېڅوک علاقه نه ساتي، ودانې به نه کوي. کورونه به نه جوړوي او په عایداتو او محصولاتو کې به ډېر تاوان او نقص پېښېږي! مگر پنځه شپږ کاله مخکې چې ما ته د باجوړ د سفر موقع په لاس راغله او په چمرکنډ، ناوگی، چارمنگ، کوټگی، خلوزو او مروره باندې تېر شوم، ما ته معلومه شوه چې دغه خلک د پښتنو د ډېرو قومونو څخه ودان، ماړه، روغ رمټ، خوشحاله، ازاده او مست وو. ما هغه ښځې ولیدې چې نارینه و سره

به یې یو ځای کارونه کول، دوی به د غاړې نه د لمنو پورې په سپینو روپیو کې پټې وې او د هر سړي په غاړه به اصیل ټوپک او تمانچه وه، نو حیرت مې لا پسې زیات شو.

ما واورېدل چې دا خلک د تقسیم په وخت کې خپلې ودانې ځمکې کورونه، باغونه او جايدادونه په ډېر خوشحالی پرېږدي او یو تر بله یې تبدیليوي.

او راشی د حضرت شېخ ملي (رح) په باب لږ زیات معلومات چې په دوران مجله کې د بناغلي نصرالله خان نصر په قلم خپاره شوي دي ولولئ، د شېخ ملي اصل نوم ((دم)) دی. د پلار نوم یې یوسف او په قام یوسفزی دی، د پښتنو د ملاتړ له برکته چې سلطان محمود غزنوي ((کال ۴۱۵هـ څخه تر ۴۹۰هـ)) له هندوستان نه څومره ځمکې ونيولې، په دغو ځمکو کې دلازاګ قوم ودان شو. کوم وخت چې د ترکو او پښتنو خپلو کې زړونه بد شول او گذاره سخته شوه، د پښتنو یو څو قومونو له افغانستان نه د سرحد د صوبې لور ته هجرت وکړ، د ارغستان د سیمې د غوړې مرغې یوسفزي چې د ننگرهار په لار د سرحد صوبې ته په کپه راتله د شېخ ملي نیکونه هم ورسره وو، پېښور ته چې راورسېدل، دلازاګو یې درناوی وکړ او په پېښور کې یې ځای ورکړ، خو کوم وخت چې د پښتنو او ترکانو ((مغولو)) اختلاف ډېر زیات شو او یو د بل غوښو ته کېناستل، دلازاګو د مغولو پره وکړه، مګر هغه وخت چې د یوسفزو کومک ته نور پښتانه قومونه راورسېدل.

نو اول یې د لازاکو سره د حساب سپیناوی وغوښت، دغه وخت دلازاګو او نورو قومونو په منځ کې ډېر خونړي جنگونه واقع شول چې همدغه د دښمنانو مدعا وه، په اخر کې د لازاکو میدان بایلود او بری د

یوسفزو په برخه شو. ملک یوسفزو واخیست او د سوات پورې ځمکه د یوسفزو لاس ته ورغله، څو موده وروسته بیا دوی هم یو بل ته بدنیته شول او په ځمکو یې جنگونه راواخیستل، په دغه وخت کې د شېخ ملي او شېخ احمد به برکت چې د پښتنو سیاسي او روحاني مشران وو او په پوهه، هوبنیاری او د تورې او قلم په لرلو یې شهرت درلود، په پښتنو کې بیا اتفاق پیدا شو، شېخ ملي د پېښور نه د سوات پورې ملک په مندرپرو، نعمانو، ننگرهارو، اکوزو، عیسی زیو، خلیلو، مومندو، گگیانو، محمدزو او یوسفزو باندې د سر د شمېر په لحاظ ووبشه. دغه وېش د شېخ ملي وېش په نامه شهرت وموند. د وېش په وخت کې د خټکو قام په وزیرستان کې ودان و. د پېښور نه اټک (اباسیند) پورې علاقه د خلیلو برخه شوه. د وېش نه وروسته شېخ ملي په یوه لویه جرگه کې وویل چې: ((دا ځمکه د خدای تعالی ده، موربه د هغه مخلوق یو، مور ته په کار دي چې د خاوند د رضا سره سم په دې ځمکه واوسېږو. د دې ځمکې مثال داسې دی، لکه یوسرای چې یو ترې ځي او بل ورته راځي))

شېخ ملي د ځمکې د وېش لپاره قوانین کېښودل او لارې یې و ایستې، دا قوانین یې د کتاب په صورت وکښل چې د شېخ ملي دفتر یې بولي، لکه چې خوشحال خان وایي:

په سوات کې دي دوه څیزه یو جلي دی بل خفي
یو مخزن د دروېزه دی بل دفتر د شېخ ملي

اخون دروېزه د شېخ ملي د وېش په باب داسې لیکلي دي:

یوسفزو چې سوات مملکت ونيو، شېخ ملي دا مصلحت ولید چې د ټول ولس واړه، لوی، نر، بنځې حساب کاندې او سوات ورباندې تقسیم کړي. اکوزي د یوسفزو سره شپږ زره شول، مندر دولس زره شول، مگر

ننگرهارې، نغماني او کابلي چې دوی سره وو، ورسره یې حساب کړل، د شېخ ملي د دفتر د قوانینو یو څو مثالونه دا دي:

۱- ټول قومونه به دولس کاله پس خپلو کې د پچې په ذریعه ځمکې وېشي، یعنې د کوم قوم پچه چې د کومې ځمکې راوونه، هغه قوم به په گډه هغه ځمکې ته د دولس کالو لپاره ځي.

۲- که چېرې د دوه قومونو مینځ کې غر وي، دهغه غر باراني اوبه چې کوم قوم پلو بهېږي، هغه ځمکه به هم د هغه قوم تصور کېږي.

تېره: د ځمکو د گروپونو د جوړولو لپاره به خیال کېږي چې ودانې، شاپې، آوي، باراني، سمې او غریزې منطقي په عدالت سره برابري کړي شي او بیا به وروسته د قومونو د سر شمېر په حساب ورباندې پچه اچول شي.

شیخ ملي هم په هماغه وخت کې دا خیال ساتلی و. دغه وېش هغه وخت پښتنو ډېر خوښ کړ، نوې روح یې په کې پیدا کړ، د وېش قوانینو ته به یې په درانه نظر کتل. د وېش د قوانینو خلاف کار به یې لویه گناه گڼله.

کوم وخت چې د پښتنو ملک ته دانگریزانو حکومت راغی، د شېخ ملي د ځمکو د وېش څه مواد په خپله د انگریزانو حقوقونو او قانون پوهانو منل او حتی په بین المللي مسایلو کې ورته په اهمیت قایل شول، خپله ډیورنډ د غرونو په وېش کې د شېخ ملي د (ابریزۍ) ماده قانون وگاڼه او دغه شان یې چې څنگه خوښه وه، خپل منحوس خط یې د پښتونخوا په منځ کې کش کړ. د شېخ ملي وېش په پښتنو کې ډېره موده دوام وکړ، په ۱۸۳۹ع کال کې چې انگریزان د سرحد صوبې ته راغلل د سرحد په صوبه کې لا هماغسې ډېرو پښتنو د شېخ ملي د دفتر په اساس د

ځمکې فیصلې کولې، د ۱۸۷۰ع په سرشته کې د قبایلي ایجنسیو څخه علاوه نورې څومره ځمکې چې چا سره وې، حکومت د هماغو په نامه ثبتې کړې. په ۱۹۲۶ع کې چې پرنگیانو علیجاه عبدالودود، گل شهزاده د سوات والي ومنلو، د ده د حکومت په دره کې د شېخ ملي د وېش رواج دوام درلود چې څو ده د وېش قانون منسوخ کړ. هغه وخت کې چې چا کومه ځمکه خوړله، هماغه پسې یې ولیکله، د مالکاند ایجنسی د ((تانی)) علاقې اوسېدونکي د ځمکو په باب د پخوا زمانې د وېش په ډېرو قوانینو عمل کوي.

دغه رنگ د هزارې ضلعي د وېشان (دېکري علاقې) سواتیانو د خپلو پخوانو مشرانو یاد تر اوسه پورې تازه ساتلی دی. دوی هم هغسې د شېخ ملي د زمانې په شان د ځمکو وېش کوي. نن سبا د دوی د وېش لار په لاندې ډول ده.

دولس کاله پس د(وېشان) علاقې اوسېدونکي په مقرره ورځ باندې ټول راغونډېږي، د ټولو تېرونو د مشرانو نومونه په بېله بېله پاڼه وليکي، بیا دا ټولې پاڼې د یو ماشوم (کوچني) په ځولۍ کې واچوي، د یوې ونې لاندې یې کېنوي.

مشران ورته گرد چاپېره کېني، اول یو کس د ځمکې دیوې برخې نوم واخلي، ورپسې ماشوم د ځولۍ نه یوه د کاغذ پاڼه راوباسي، په پاڼه کې چې د چا نوم راوخېږي، هغه ځمکه د دولس کالو لپاره د دغه قوم شي. مشي د هغه قوم نوم په کتاب کې وليکي، ځمکه ښه وي او که بده په خوشحالی یې قبلوي. دغه ځمکه بیا د قوم د مشر له خوا د کورنیو د افرادو په سر وېشل کېږي. ښځې او نر مساوي برخه اخلي کومه ښځه چې د قام نه د باندې واده شوې وي، د هغې برخه وسوزي د کورنیو له برخو

څخه علاوه د معنوي خدماتو په عوض کې هم وگړو ته برخې ورکول کېږي. په پېښور کې اوس هم ټول مساجد برخې لري. دغو برخو ته (سیرۍ) وايي. د (وېشان) وگړي د وېش ورځو ته که د دنیا په هر گوټ کې وي ځان رارسوي.

د وېش نه پس هر چا ته چې هره برخه ورسې، په خدا خوشحالی جرگه خپره شي. خلک د خوشحالی هوايي ډزې وکړي او هر څوک خپلو خپلو ځایونو ته لاړ شي.

د سرحد د صوبې په ځمکه چې د پرنګیانو قبضه ټینګه شوه، نو د هرې ژبې د علمي او ادبي اثارو قلمي نسخې یې راغونډې کړې، په دې اثارو کې د شېخ ملي دفتر د پښتو ژبې مشهور مستشرق میجر راورتي ته په لاس ورغی. ډېر زیات پرې خوشاله او کتاب یې د بریتش موزیم کتابخاني ته وسپاره، چې هلته اوس هم خوندي دي.

په ۱۴۵۵ع کال کې چې راورتي د پښتو گرامر ولیکه، د دغه کتاب په مقدمه کې یې د شېخ د دفتر تاریخ (۱۴۱۷ع) لیکلی دی، بنایي چې دغه تاریخ دا ستنساخ نېټه وي، نه د تصنیف. اخون دروېزه وايي کوم وخت چې بناغلي شېخ ملي د مرگ په دروازه پښه کېښوده، نو عقیدتمندان یې ورته راغلل، ده هغو ته وویل: ((ما په خپل عمر کې دولس خدمته خاص د خدای لپاره کړي دي. په ټول عمر کې مې یو درهم یاد دی چې لاسته راغلی و. لېکن هغه مې په څه تمه او لالچ نه و اخیستی. که چېرې زه رښتینی یم، نو زه له خدایه هیله کوم چې زما د وېش په دود باندې به زما ولس تر اوو پښتو پورې عمل کوي. اوس معلومه شوه چې شېخ ملي رښتینی و، تاریخ ثابتې کړه چې د اوو پښتو څخه زیات د ده په قانون عمل وشو.

د پېښور په تاریخ کې د شېخ ملي د اولاد شجرې چاپ شوې دي، لیکن ماخذ نه لري. ځینې تاریخ پوهان وايي چې ملیزي قوم د ده اولاد دی، خو د تیرا شېخ ملخیل قوم دعوی لري چې شېخ ملي د دوی نیکه دی. په تیرا کې د شېخ ملي په نامه زیارت هم شته چې متولیان یې همدغه خلک دي. دتیرا اړیدي چې د شېخ ملي په نامه منبته وکړي، نو دغو خلکو ته یې ورکوي، نن په دغه کې ملک نیاز محمد مشر او سپین ږیری دی، له بلې خوا د پېښور خلک وايي چې د شېخ ملي بابا زیارت په هشنغر کې د بولي بابا د ځنگله هدیره کې دی، د یوسفزو خلک دا عقیده لري چې د شېخ ملي بابا قبر په مردان کې دی او په ملي بابا مشهور دی، دغه شان په نورو علاقه کې هم د شېخ ملي د ناستې ځایونه دي چې وروسته پرې قبرونه جوړ شوي دي. نصر ملگری په اخره کې وايي ((د تیرا زیارت یې راته اصلي ښکاري!!)) [(۲۳: ۳۶۲-۳۶۶)

د شېخ ملي د ژوند او فکر دا داستان خورا خوندور دی، هر څوک یې چې ولولي، جذبوي یې. پر خادم صیب هم د شېخ ملي افکارو خپل تاثیر کړی و، نو ځکه یې پورتنۍ لیکنه له هغه سره د خپلې لېوالتیا له مخې کړې ده.

۵- خوشال خان خټک: لوی

خان؛ خوشال خان خټک د پښتو ادب پلار گڼل کېږي، خوشال خان چې پر (۱۰۱۲هـ کال زېږېدلی او پر (۱۱۰۰هـ ق) کال وفات شوی، ټول ژوند یې له مبارزو او کارنامو ډک دی. خوشال د خپل ژوند په اوږدو کې تر (۲۵۰) زیات بېلابېل اثار لیکلي، خو اکثره

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

یې د زمانې ناخوالو له منځه وړي او یا هم تر دې دمه تر مور نه دي رارسېدلي، خوشال خان شاعر و، لیکوال و، فلسفي و، فقهي و، جنرال و، مشر و، طبیب و، صوفي و، بنکاري و، سیاستوال و، سیاستپوه و، لنډه دا چې هر څه و، تر خوشال وروسته اکثره پښتانه شاعران په مستقیم او نا مستقیم ډول د بابا له پراخو افکارو الهام اخیستی دی. خادم صیب هم په دې ډلې لیکوالو کې دی، دا چې دی خپله وايي: ما له خوشال خان څه زده کړي، نو ښه به وي چې همدا لیکنه یې ولولو:

ما له خوشحال خان څه زده کړه؟

((د ښاغلي عارف عثمانوف ځواب:))

د زېري د جريدې په پرلپسې (۱۹۴۷مه) گڼه کې زما دوست او ملگري ښاغلي عثمانوف د (د محترم افغاني منورينو ته يو سوال) د عنوان لاندې د شلو کسو افغاني لیکوالو په نامه يوه اقتراح خپره کړې او ځواب يې غوښتی دی، پوښتنه دا ده: (د لوی شاعر، اديب او عالم خوشحال خټک د افکارو له کومې خوا څخه تاسو متاثر شوي یی، یا په بل عبارت، د خوشال د افکارو کومې خواوې ستاسو ډېرې خوښې دي؟)

يو خلف چې د سلف د افکارو د کومې ډډې څخه ډېر متاثر شوی وي او دغه ډډه يې تر نورو زياته خوښه وي؛ نو معنا يې دا ده چې د دغې ډډې تعقيب به يې کړی وي او پر دغه لاره به تللی وي؛ نو ځکه د ښاغلي عارف عثمانوف پوښتنه مې په خپل باب کې داسې واپروله: (ما له خوشحال خان څه زده کړه؟) او دغه سوال مې بې ځواب نه شو پرېښودای، ځکه عارف عثمانوف پر ما دوه حقه لري، په دغو کې يو شخص دی او بل ملي شخص، حق يې پر ما دا دی چې کوم وخت ده د کابل د پوهنتون د ادبياتو په فاکولته کې پښتو زده کوله؛ نو هغه وخت يې زما سره

لږه پېژندگلوي لرله، خو چې کوم وخت زه د مسکو په سنترالي ناروغتون کې پنځوس ورځې کټ لوزوی وم، دی او د ده استاد نیکوالی دورینکوف چې هغه هم زما خوږ دوست دی، دوی ما سره خورا ډېر کمک او مرسته کړې ده، چې زه یې نه شم هېرولای. دویم حق چې ملي دی او زه ورته په هېڅ شان سترگې نه شم پټولای، هغه د دوی د پښتو ژبې له لارې افغاني ثقافت ته خدمت دی. درېیم سبب چې ما ځواب ته لمسوي هغه دا دی چې لیکوالي زما مسلک دی او هر څوک چې د اخبار په خوله له ما کومه پوښتنه کوي؛ نو گویا ما خپل په زړه پورې مسلک ته ترغیبوي او خوشالوي مې، مخکې تر دې چې زه د دې سوال ځواب ولیکم چې ما له خوشحال خانه څه زده کړي دي، بده به نه وي که زه دلته په لنډ ډول دا یادگیرنه وکړم چې زه د پښتو د لیکوالۍ پر خوا څنگه وگرځېدم او زما لارښوونکی څوک و؟ نیمه پېړۍ مخکې چې ما سترگې غړولې وې او په ښه او بد پوهېدم: نو مې لیدل چې د پښتنو په دې لویه دنیا یعنی لویه پښتونخوا کې چې مور یې اوس پښتیا نا هم بللی شو، د پښتونولۍ یو خوږ ژوند او ژوک موجود و، یعنی هر څه په پښتو وو خو خپله پښتو نه وه، د دې خبرې معنا دا ده چې دلته د هرې خوا یعنی رسمونه، رواجونه، پرېکړې، او فیصلې؛ جرگې او مرکې؛ قیصې او افسانې؛ ادب او موسیقي؛ گډا او نڅا؛ دیانت او نمانځنه؛ کالي او استوگنه؛ خبرې او شاعري؛ حجرې او ډبرې؛ صنعت او رغونه ... لنډه دا چې ټول ژوند د پښتو د کلچر د تاثیر لاندې و، یو ډېر ښاغلی او ښکلی قومیت او ملیت موجود و، خو شعوري نه و، یعنی دا چې پښتو د پښتنو لپاره د زده کړې، ژبه وه، خو په شفاهي ډول، نه د لیک په صورت. په پښتنو کې علم او لیک و، خو په پښتو نه و، په نورو ژبو و، دا کمی یوازې زموږ په عصر کې نه و. سوریان، غوریان، لودیان او ابدالیان هم د دې کمی په پوره کولو نه

وو بریالی شوي، دوی به په کورونو او ولس کې پښتو ویله، خو چې د دفتر او کتاب خبره به راغله، نو دا ځای به نورو ژبو نیولای و، ښه نو زما پښتو ته څنگه پام شو؟

څوک یې مني او که نه، خو ما پښتو لیکنه له ځانه زده کړې، زما د لیک، لوست او علم سره ډېر شوق و، ما به مور و پلار، ماماگانو او نورو استادانو څخه سبق وایه او هغه به مې لیکه، په ډکو به مې په ښویو دېوالونو او په رنگونو به مې د پلار د کتابونو په وقایو مشقونه کول.

یوه ورځ زما پلار ولیدل ما ته یې وویل: تا خو زما ټول کتابونه خراب کړل، دا ته څه کوې؟ بیا یې راته یو څه پتی ولیکلې او تخته یې په لاس راکړه، چې لږ الف و ب مې زده کړه، نو خپلې جملې به مې لیکلې، یوه ورځ مې یو ماما زما پلار ته راغی او هغه زما خط ولید او ما ته یې وویل: ((هلکه دا تا کړی دی؟)) ما ویل: هو. ده وویل: او هو دا خو ډېر ښه خط دی. تر دې وروسته به زما صفتونه کېدل، په ۱۳۱۰ هـ ش کې ما د خیبر په مرکز لوارگي کې یو ازاد مکتب جوړ کړ چې څلوربشت کسه هلکان او نجونې شاگردان په کې داخل وو، دغو ته مې پښتو اردو او فارسي لیک او لوست ښوده، تر ده وخته ما پښتو لیکله، خو چې څه به مې ویل هغه به مې لیکل، معیار راسره نه و، په ۱۳۱۲ هـ ش کې زه د قندهار پښتو ادبي انجمن کې مقرر شوم، دغلته ما ولیدل چې هر څوک بېله بېله پښتو لیکي، نو زه د معیار پیدا کولو فکر کې ولوېدم، زما زړه کې به راتلل چې په پښتو باید پښتانه راغونډ شي، نو ما د احمد شاه بابا، پیر محمد کاکړ، رحمان بابا او خوشحال خان قلمي دېوانونه وکتل چې ټول په یو ډول لیکدود او یو قسم پښتو لیکل شوي وو، بس نو دغه وخت ما معیار پیدا کړو، تر دې وروسته به زما او زما د قندهاریانو ملگرو تر منځ د پښتو په ادبي او خطي معیار باندې تل تاوده بحثونه کېدل، په ۱۳۱۴ ل چې مور کابل ته راغلو او

دلته مو پښتو ټولنه تاسیس کړه، نو د پښتو د لیکدود او ادب په باب مو جرگې شروع کړې او د پښتو ادبي معیار تر یوه حده ټینګ شو، په دغه وخت کې د بناغلي محمد گل خان مومند د پښتو مبارزه هم په ننگرهار، قندهار، فراه او کابل کې جاري وه، خو غریب په یو سر لگیا و، د پښتو ټولني تاسیس نه وروسته مور ته لږ شاني د پښتو په باب د کوم اثر د مطالعه کولو فرصت په لاس راغی، تر دې دمخه مو د رحمان بابا، خوشحال خان دېوانونه، رشید البیان، د امیر حمزه او گل اندامې قصې او نور کتابونه لیدلي او اورېدلي وو، خو پښتو چا څه کوله، د دېرشو کلو وړاندې خبره ده، په کابل کې یو ځل د مرحوم سید حسین خان په کور کې، زه، حبیبی، مجروح، الفت، عبدالله افغاني نویس، خوگیانی، منشي میرغلام او دغسې نور ډېر کسان راغونډ وو. سید حسین خان او سراج الدین سعید هم حاضر وو، په دې موضوع مناظره شروع شوه چې رحمان بابا لوی شاعر و، که خوشحال، د خوشال طرفداران ډېر وو، خو زه او څو کسه نور د رحمان طرفداران وو، مور په خالص شعري لحاظ رحمان پورته ګڼه، د دغې مناظرې په ملاحظه لږ وروسته (د خوشحال او رحمان موازنه) ما کابل راډیو ته یو مضمون هم ولیکه چې نتیجه یې دا وه: (خوشال په ټوله معنا شاعر دی، خو رحمان د شاعر نه پورته مقام لري). همدغه موضوع د خوشحال په سیمینار کې بیا ما وڅېړله او تر یوه حده تکمیل شوه، مور لا په همدغو کلونو کې په پښتو او پښتونولي ادبي او ثقافتي بحثونه کول چې د پښتونستان مسله منځ ته راولوېده، دلته زموږ توجه دې خوا ته شوه چې افغان ملت باید په کومو اساساتو ودرول شي، دلته د خوشحال خان دېوان لوی قیمت پیدا کړ، د پښتنو د کلچر مناظرې خو لا اوس هم تمامې نه دي، چې د پښتنو دنیا دا خبره مني چې د پښتون ملیت لپاره د خوشحال خان شاعري داسې مثال لري، لکه، شیکسپیر، گوټي، پوشکین،

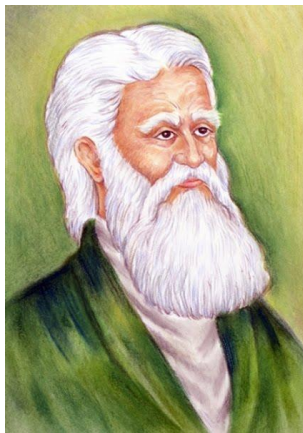
دینتی او فردوسی، د خپلو ملتونو لپاره، نو ما د خوشحال نه دا زده کړې دي:

- ۱- ټول افغان ته د واحد ملت په نظر کتل.
- ۲- پښتو ته د ټول ملت د ژبې په نظر کتل.
- ۳- لیکوال باید یوازې د خبرو نه، بلکې د عمل مرد هم وي.
- ۴- پښتون باید پښتونولي د یوه مسلک په حیث وپېژني.
- ۵- د پښتو ادب باید د پښتون پېژندلو او جهان بینۍ په اساس ودرېږي.
- ۶- د پښتو ادب باید د پښتنو معایب اصلاح کړي او محاسن یې ټینګ کاندې.

۷- پښتون شاعر باید باز، زمري او عقاب زیات وستایي، نه بلبل او قمري (لکه چې ما د خوشحال او رحمان موازنه) کې دا خبره خپرلې ده چې خوشحال یو زبردست قوي شاعر دی، د ده شاعري د یوه واحد ملت د جوړولو د هدف لپاره جدوجهد دی، څومره چې خوشحال پښتون قوم پېژني، بل یې هېڅوک دومره نه پېژني، د ده په شاعرۍ کې د پښتونولۍ یوه ښکلې دنیا تیاره موجوده ده، مبصرین وايي، د خوشحال دغه کوشش نتیجه هم ورکړه داسې چې زموږ بهادر نیکه میرویس خان د خوشحال خان په ایډیال حکومت تاسیس کړ او وروسته بیا په همدغه اساس احمدشاه بابا د افغان نیشنلېزم یو تعمیر ودراره، مگر تاسف دی چې د دنیا د حوادثو په مقابلو کې موږ دغه ملي اساسات ونه شو ساتلی. عمر له موږه د تاریخ تکرار غواړي، خوشال د پښتو په باب لوی ابتکار کړی دی، ده معیاري ژبه جوړه کړې ده، لغات یې د هر ځای استعمال کړي دي، د

پښتو د نظم او نثر، لیکدود او لیکنې ته داونه یې پاڅه کړې دي، د ده ژبه یوازې د خټکو ژبه نه ده، بلکې د پښتون قوم ژبه ده، د خوشحال خان خټک مور دغه دستورونه زده کړي دي، چې پورته ورته په اجمال اشاره وشوه.)) (۲۳: ۳۲۸-۳۳۰)

۶- رحمان بابا: رحمان بابا د پښتو ژبې او سیمې یو ستر شاعر تېر

شوی، هېڅ پښتون شاعر به د پښتنو د عوامو او خواصو پر ذهنیت دومره تاثیر ونه لري، لکه رحمان بابا یې چې لري. د ده خوږ کلام د هر پښتون ذهن ته وړ داخل شوی دی. دی خپله هم وايي: ((زه رحمان په پښتو ژبه عالمگیر یم)) هر پښتون شاعر له رحمان بابا سره مینه لري او د هغه له شاعرۍ څخه یې په یو نه یو ډول الهام اخیستی دی. استاد خادم هم د

رحمان بابا له مینوالو څخه دی. نه یوازې دا چې رحمان بابا ته یې ځانگړې نظمونه لیکلي، بلکې پر هغه یې څېړنیزې لیکنې هم کړي. ((د رحمان او خوشال موازنه)) د استاد خادم د مشهورو تحلیلي لیکنو له جملې څخه ده. دلته به یې دې نظم ته تم شو چې ده د رحمان بابا په یاد لیکي دی.

((یو نظر ته په احوال د جهان وکره
بیاد قام د نا جوړیو درمان وکره
هلته پاڅه چې فرصت درنه تېرېږي
تجسس په لار د تللي کاروان وکره

که ختل غواړې معراج د ترقۍ ته
په ملت کې دې تعمیم د عرفان وکړه
که فلک دې گلشن ډاگه به په پیری کې
په دې ډاگه د خپلو اوښکو باران وکړه
قلم واخله توره کېږدئ له لاسه
تگ په لاره د مېړه خوشحال خان وکړه
که ملنگ یې نور دې نه کېږي له وسې
د پښتو خدمت په شان د رحمان وکړه
ملنگ نه دی عالمگیر د خپل ادب دی
په دوه لاسه یې تعظیم د داستان وکړه
باغ وبنې د ملي ژبې نن غوړېږي
د خدمت نظر په دې گلستان وکړه
به میدان د حب د قوم کې ظاهر شه
په سر لوبې لکه فخر افغان وکړه
د ملي ادب ژوندون د قام ژوندون دی
ای (خادمه!) دا په زوره اعلان وکړه.))
(۱۱۸:۱۲)

خادم صیب دا نظم د (۱۳۱۷ل) کال د سلواغې میاشت کې لیکلی
دی. په نظم کې یې د رحمان بابا تر څنگ د نورو شاعرانو او د پښتنو د
سیخو ستو یادونه هم کړې ده. له دې نظم څخه د خادم نړۍ لید یو ځل
بیا په ډاگه کېږي چې دی دغه ډول فکر لري او پښتون قام کومې لارې
ته سیخوي.

استاد خادم، رحمان بابا ته د ځانگړې عقیدت ترڅنګ چې په منظوم کلام کې وړاندې شوی، پر رحمان بابا نورې لیکنې هم کړې، هغه د خوشال او رحمان موازنه هم کړې ده، خادم صیب وايي: ((خوشال په ټولو معانیو سره شاعر دی او رحمان بابا د شاعر نه پورته مقام لري.)) خادم صیب د رحمان بابا په یاد په یوه مشاعره کې یوه لیکنه هم کړې، لیکنه لنډه خو ډېره ارزښتمنه ده. دا مشاعره د پښتو ټولنې له خوا په کابل کې جوړه شوې وه او خادم صیب د مشاعرې تر پیل دمخه دا لیکنه اورولې وه. دا لیکنه د (رحمان بابا مشاعره) نومېږي. خادم صیب په دې لیکنه کې د رحمان بابا پر ادبي شخصیت او د مشاعرې پر ضرورت رڼا اچولې ده:

د رحمان بابا مشاعره

((د نړۍ ټول ملتونه منلي شخصیتونه لري او هم دغسې پښتونخوا هم لوړ او منل شوي سړي خپلې غېږ کې پاللي او لوی کړي دي. په دغو سړو او اشخاصو کې رحمان بابا یو داسې ادبي او عرفاني ځای نیولی دی چې ډېر اوچت دی او د هر افغان سر ورته په درناوي ښکته کېږي.

رحمان بابا د خپل جگ استعداد، مشتعل طبیعت، قلبی مراقبو او افاقي مشاهدو لحاظ د انساني حیات هغه رموز او اسرار پېژندلي وو چې له ده څخه یې کوږ دستار تړلی قلندر جوړ کړی و. دی عارف و، دی عاشق و، دی انسان و او د انسان په درد دردمن و، د ده کلام دومره خوږ کړی دی، لکه انګبین، دومره یې مستانه کړی دی، چې په شعر یې د پښتونخوا د باگرام ترکې هم نغمې وایي، هم رقص کا او هم خاندی او د هر بیت مصره یې دومره خوشبویه ده، لکه د خوبانو زلفې.

د رحمان بابا د شعر زور دومره دی چې یوه مصرع یې پوره ملت پاڅوي. خارجي استعمار له ملکه باسي او شاهان په تخت کېنوي، دغه

دلیل دی چې لویې پښتونخوا د خپل شعور او ویښتوب په جال کې د یو موکد سنت په حیث دا خبره په ځان گڼلې ده چې په هر پسرلي کې به ځای په ځای د رحمان بابا په نامه مشاعرې کوي.

د رحمان بابا د مشاعرې دا معنی نه ده چې ټول شعرونه به د رحمان بابا فضایلو ته راجع وي، مگر مدعا یې دا ده چې دغه اشعار باید تبرکاً د ده لوی نامه ته انتساب ومومي او په ادبي، ملي، انتباهي او عالي مضامینو مشتمل وي، چې څو د رحمان بابا د لوړ روحانیت په برکت د پښتو ژبه خپل ملي مرام او هدف ته ورسېږي.

په تېرو کالونو کې د هر حمل په میاشت په پښتونخوا کې درنې درنې مشاعرې شوې دي، چې د پښتنو زړونه یې د گلانو په شان تازه کړي دي. دغه اشعار په اکثره ځایونو کې د مشاعرې په وخت کې په لاوډ سپیکرونو کې خپاره شوي او په کتابي صورتونو چاپ شوي دي چې ذوقمندانو ترې ډېره استفاده کړې او دپښتو په ادب کې لویه اضافه گڼل شوې ده.

رښتیا چې د یوه قام د ژبې او ادب د روزلو او وده ورکولو دپاره دغسې لویې او قومي مشاعرې خورا سمه لار او لویه وسیله ده.

په عربو کې د اسلام نه مخکې همدغسې مشاعرې وې چې معلقې یې منځ ته راوستلې او عربي ژبه او ادب یې هغه مقام ته ورساوه چې داسماني وحې د نازلېدو استعداد په کې پیدا شو، په تېرو پنځه ویشو کالو کې چې ډېر لږ عمر او د یوې پېړۍ څلورمه برخه ده، د پښتو ادب له هغه گړنگونو څخه تېر شوی دی چې ولوېږي یا وغورځول شي، اوس دا د پښتنو د همت او غیرت ذمه واري ده چې په ټول قوت سره د پښتو بیرغ

هسک کړي، نو په پښتو کې بیا دومره صلاحیت شته چې د پښتونخوا خاوره د اسمان د ستورو مقام ته ورسوي.)) (۲۳: ۱۵۸-۱۵۹)

۷- احمد شاه بابا: لوی احمد شاه بابا د معاصر افغانستان بنسټگر

او د نړۍ له لویو امپراتورانو څخه دی. ده نه یوازې متفرق افغانستان سره راټول کړ، د یو قومي مرکزي حکومت بنسټ یې کېښود، بلکې د افغانستان حدود یې خپلو طبیعي پولو ته هم ورسول، ددې تر څنګ یې د افغانستان امپراتوري تر ډیلي، سمرقند او اصفهان پورې هم ورسوله. احمد شاه بابا د لوړو اسلامي او افغاني اخلاقو خاوند و، یو

ډېر حیاناګ او عزتمن سړی و. احمد شاه بابا نه یوازې یو ملي مشر او سر لښکر و، بلکې د پښتو ژبې ښه شاعر هم و. په پښتو ژبه ترې د شعرونو دېوان هم پاتې دی. د احمد شاه بابا نظریات، افکار او فتوحات نه یوازې د کورنیو لیکوالو د پاملرنې وړ ګرځېدلي دي، بلکې پر بهرنیو لیکوالو یې هم خپل خپل تاثیرات پرې اېښي دي. (ډاکټر ګنډا سنگه) یو سک هندي دی چې پر احمد شاه بابا یې د خپلې (PhD) تېزس لیکلې او د هغه د اخلاقو او ټولنیز شخصیت ستاینه یې کړې ده. استاد خادم هم د احمد شاه بابا له افکارو او اخلاقو متاثر دی او پر هغه یې یو شمېر لیکنې کړي دي. ده د احمد شاه بابا پښتونولي ستایلې او په دې باب یې یوه لیکنه کړې ده. دا دی دلته دا لیکنه د احمد شاه بابا په باب د خادم صیب د ذهنیت د یوه تصویر په توګه وړاندې کوو:

د احمد شاه بابا پښتونولي

((کوم وخت چې نادر شاه افشار په مشهد کې په خپله د ایرانیانو له لاسه په قتل ورسېد، نو احمد شاه بابا په فوځ کې لوی جرنیل و. د نادرشاه د وژلو په وخت کې پرته له احمدخانه نور نهه تنه پښتانه سرداران هم د نادر شاه په عسکرو کې په ایران کې موجود وو.

یو له دغو نهو څخه حاجي جمال خان د پاینده خان پلار او د وزیر فتح خان او د امیر دوست محمد خان نیکه او د مشهور مجاهد او وطن پرست غازي اکبر خان ورینکه و، فیریر فرانسوي د پښتنو د تاریخ په (٦٨)مخ کې لیکي چې دغو سردارانو ته تجربې ثابته کړې وه چې د پښتنو د محکومیت او غلامۍ اصلي سبب د دوی بې اتفاقي، اغراض او کورنۍ جگړې دي، نه د رقیب قومونو زور او قوت!

په دې وجه دغو سردارانو د نادرشاه له مرگه پس یوه جرگه وکړه او په هغې کې یې په قران قسم وکړ، مور به پس له دېنه په مینه محبت او اتفاق یو تر بله ژوند کوو.

دوی دغه جرگه د یوې میاشتي لپاره خپره کړه او ویې ویل چې په دغه موده کې باید مور په فکر سره د پښتنو د رواجونو او روایاتو سره سم څه اصول پیدا کړو چې د پښتني حکومت بنیاد او اساس وي. د پښتنو سردارانو د دې جرگې یو محرک هغه حمله هم بلل کېده چې ایرانیانو د نادر شاه له مرگه پس په دغو پښتنو باندې کړې وه او په دغه حمله کې ډېر پښتانه د ایرانیانو له لاسه مړه شوي وو، څه موده پس بیا پښتنو سردارانو یوه بله جرگه وکړه په دې جرگه کې په قطعي طور پرېکړه وشوه چې پښتانه باید نور د هېچا غلامۍ ته غاړه کېښې نږدي. دوی تصمیم ونيو چې باید د پښتنو په منځ کې د ورورولۍ، اتفاق او تنظیم اساسونه تقویه کاندې په

دغه وخت کې د دغو پښتنو په مغزو کې د پښتانه قوم تاریخي عظمت او د خپلواکۍ جذباتو چې وېهلی او د پښتون قوم د جاه و جلال او شان و شوکت خوبونه به یې لیدل.

تر دې وروسته دغه سرداران او نور پښتانه کندهار ته راغلل، په کندهار کې بیا دغو مشرانو یوه جرگه وکړه او په دې جرگه کې یې په اتفاق نور محمد خان علي زی د فوځ له سپه سالاری موقوف کړ، ځکه چې دی د نادر افشار له لاسه ناست و. ددې نه پس دغو مشرانو د کندهار د ټولې علاقې یوه لویه جرگه راغونډه کړه چې په هغې کې د ابدالیانو، غلجو، بلوڅو، هزاره و مشران شامل وو.

دوی په اتفاق سره دا خبره فیصله کړه چې د ایران سره تعلق پرېکول په کار دي چې ایرانیان او پښتانه بېل بېل خواص لري او یو پر بل حکومت نه شي کولای او دا یې لازمه وبلله چې دا جرگه دې خپل بادشاه غوره کړي چې هغه د خپل ملک او ملت د انتظام واگی په لاس کې واخلي. وایي چې پرله پسې اته جرگې وشوې، مگر هر کله چې له هرې خوا قوي سړی کانديد شوی و او ډېر طرفداران یې لرل فیصله کول ډېر گران کار و. په دغو کانديدانو کې ذکر شوی حاجي جمال الدين خان د محمد زو سردار او مشر موجود و.

وايي چې په دغو جرگو کې یو پښتون ملنگ چې ((صابر شاه)) نومېده هم شامل و، په اخره کې صابر شاه را پاڅېد ويې ويل: ((پښتنو! د خدای لپاره دا جرگې خپرې کړئ، دا څه شور او غوغا مو جوړه کړې ده؟ خدای تعالی په تاسو کې احمد خان یو لوی او دروند سړی پیدا کړی دی، هغه په ټولو پښتنو کې په هر څه بڼه دی او قابل دی.

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

نو که تاسو خدایي کار نه منی، نو د خدای تعالی قهر به درباندي نازل شي!) دا یې وویل او د اوربشو یوه کوده یې راوشوکوله او د احمدخان په پگړۍ کې یې وتومبله.

ویل یې خدای دې دا ستا تاج کړي، تر دې وروسته حاجي جمال خان او نورو ټولو سردارانو تقریرونه وکړل او د احمد خان په لاس یې بیعت وکړ. احمد خان د ټولو قومونو په مخکې په بغرضی د حکومت کولو او د ټول قوم مشترک مفاد لټولو لپاره عهد او لوړه وکړه، په ۱۷۴۷ع کال په یو مسجد کې د احمد خان باقاعده تاجپوشي وشوه او د بادشاه لقب ورکړ شو. په دغه وخت کې د احمد شاه بابا عمر ۲۳ کاله و، مگر په رښتیا، ایماندارۍ، تقوی، نېکۍ په قومي جرگو کې په درنه وضعه، په مشوره کې د رایې په پخوالۍ، د قوم د اخلاقو څخه په واقعیت هر چا پېژندلی و، نو ځکه یې په ټولو پښتنو مخصوصاً په ابدالیانو کې ډېر رسوخ درلود.

احمد شاه بابا پنځه ویش کاله حکومت وکړ، هغه حکومت چې له نشته، ده شته کړی و، دده د وفات پر وخت یې د شمالي له خوا سرحد د امو دریا ب و، د کافرستان د غرونو پورې رسېدلی و او د لمر خانه پلو ته یې تبت کوهستان، ستلج او اباسیند حد و، جنوب ته یې د عمان خلیج و او غرب یې خراسان، ایران او کرمان ته لگېدلی و. دده د حکومت دوره د پښتنو او نورو خلکو لپاره د سعادت، خوښۍ، ودانۍ، امن او عدالت زمانه وه. په احمد شاه بابا باندي د ځینو خلکو اعتراض دا دی چې ده ملکونه ونيول او ویې نه شو ساتلای. مگر اصل خبره دا ده چې احمد شاه د خپل پښتني خوی پر بنا د جهانگیری وړی نه و. په حکومت کې د هغه مقصد استعمار نه و، بلکه د امن او عدالت، مساوات او د خدمت په اراده ده دا

کړاوونه په سر اخیستي وو او شک نشته چې دی د پښتون ملت باني او سم خادم و! او دا کار د ده د عشق درجې ته رسېدلی و.

په دې ځای کې موږ نه غواړو چې د احمد شاه بابا په جنگونو، فتوحاتو او مبارزو څخه بحث وکړو، بلکې زموږ په مخکې یو سوال پروت دی د هغه جواب لټوو.

هغه سوال دا دی چې د احمد شاه بابا د دې ټولو حیرانوونکو کامیابو علت العلل څه شی و؟ دې کې شک نشته چې احمد شاه فوق العاده شخصیت، نبوغ او لیاقت درلود.

مگر همدومره خبره د سوال جواب نه شي کېدای!

د سایل په زړه کې دا خدښه پاتې کېږي چې اخر دغه لوی انسان کومه لپاره غوره کړه چې دغې کامیابۍ ته ور باندې ورسېد؟ ځکه چې د لویو خلکو اصول او مقررات د ډېرو زمانو پورې د استفادې وړ وي. بله دا ده چې تاریخ یو تکرر خیز دی. که هغسې اسباب، علل، شرایط، اصول او مقررات بیا تکرار شي، ممکنه ده چې نتیجه ورکړي.

مخصوصاً د پښتنو د موجوده مشکلاتو په وخت کې د احمد شاه بابا د کامیابو اصولو په فلسفه غور کول، د هر مفکر پښتون او افغان وظیفه ده. اوس د تاریخ له پلوه دغه جواب غواړو! پښتون لیډر قاضي عطاء الله خان مرحوم په خپل کتاب د پښتنو په تاریخ کې لیکي چې کوم وخت احمدشاه درانی په تخت کېناست، نو د ده په مخ کې دوه لوی کارونه پراته وو. یو د پښتنو خپرې او تیت و پرک ځانگې، د یو ملیت او قامولۍ په دایره کې راغونډول او بل هغو کې د مشترک قومیت جذبات تازه کول او ټینګول، بل د یو قوي او کلک حکومت ته دواو ایښودل. هر کله چې احمد شاه بابا د پښتنو د خوی خصلت او د هغوی د رواجونو او عاداتو

څخه بڼه واقف و او خدای تعالی ورته روڼ دماغ او صاف ضمیر ورکړی و، نو هغه د خپل حکومت لپاره یوه داسې طریقه غوره کړه چې هم فطري وه او هم د پښتنو په زرگونو کالو روایاتو برابره. داسې چې ده د ټولو پښتنو قومونو سرداران او مشران ځان سره د حکومت په ټولو معاملو کې شریک او شامل کړل. هغه ته دا معلومه وه چې څو پورې د پښتنو هر قام او هره قبیلې د ازادۍ او خپل حکومت خوند وانه خلي او څو پورې چې زه دوی ته د حکومت په هره شعبه کې برخه ورنه کړم، تر هغې په دوی کې د قامولۍ جذبې او د قومي ژوندون احساس ټینګول مشکل کار دی، نو احمد شاه بابا د پښتنو د قومونو کورنۍ چارې لکه د مشرانو مقرول، داخلي امن، فیصلې کول، ماتې ګوډې د خپلو پښتني اصولو د شرایطو لاندې په جرګو سمول او داسې نور کارونه خپله قومونو ته ورپرېښودل او په لویو لویو خبرو کې لکه د نورو قومونو سره جنګ یا صلح کول یا په ټول ملک کې د یو خاص نظام یا قانون جاري کول، یا په خلکو باندې غیر معمولي محصول یا مالیه لګول او په دغسې خبرو کې به یې د قومونو د مشرانو او سردارانو سره مشوره کوله او صلا به یې ورنه اخیسته. بیا به یې اقدام کاوه. احمد شاه بابا د پښتنو هر قوم ته په قومي اصولو د شاهي فوځ لپاره د لښکرو ورکولو تعداد معلوم کړی و، د احمد شاه بابا لوی قابلیت دا و چې هغه خپل هر کار ته قومي رنگ ورکاوه.

هغه ځان ته ((پښتون بادشاه)) وایه. ده به ویل زه پښتني قومیت او حکومت ټینګوم او د پښتنو د خیالاتو او د پښتو او پښتونولۍ د تهذیب او روایاتو په بنیاد حکومت غواړم. احمد شاه بابا به چې له پښتنو څخه هره غوښتنه او تقاضا کوله، نو د پښتو او پښتونولۍ له مخې به وه ((هغه به ویل: پښتنو وروڼو! د پښتو په روی ما سره دا کومک وکړئ!)) یا به یې ویل: ((پښتنو عزیزانو د پښتو د سرلوړۍ لپاره راولاړ شئ دا کار وکړئ!))

احمدشاه بابا به هېڅکله کوم داسې کار ته لاس نه اچولو چې د ټول قام مشترکه فایده او گټه به په کې منظور نه وه.

د پورته اصولو په بنا هغه د پښتنو د لویو قومونو څخه نهو تنو مشرانو ته وزارت جوړ کړ او په ټولو معاملو کې به یې د دغه جرگې په فیصله عمل کاوه. د ټول قوم او سردارانو ژبه په جرگو کې او بهر له جرگو څخه پښتو وه.

فیصلې به د پښتو په رواج او قانون کېدې. هېڅ کار به د قام د مشرانو د منظوری نه بغیر نه کېده. رښتیا خبره دا ده چې لوی احمدشاه د لوی افغانستان لوی بادشاه نه، بلکې مهربان پلار و، ځکه نو خلکو ورته (بابا) لقب ورکړو، په پښتني تهذیب کې د دښه بل لوی او معنی دار لقب نشته. دا نه وه چې گوندې احمد شاه بابا یوازې د پښتو مشر، محبوب، بادشاه او پلار و، بلکې د افغانستان نورو قومونو هم ده ته د همدغه احترام په نظر کتل، ځکه چې احمد شاه بابا د حکومت کولو لپاره یو څه اصول لرل، دا اصول اگر چې پښتني وو، لېکن د حکومت فواید او ښېگڼې د کوم خاص قوم او خاص ټبر له پاره مخصوص نه وې، بلکه ټول مملکت په کې مساوي و.

پښتني اصول د نظم او انتظام، د حکومت د تحکیم، د خلکو د خوشالی، ازادۍ او مساواتو ساتلو او په یوه نقطه راغونډولو لپاره منل شوي وو. د دغو لوړو او عالي اصولو په بنا خلکو احمد شاه بابا یو بادشاه نه، بلکې یو ولي او د برخې خاوند گڼلو، کوم وخت چې احمد شاه بابا په تخت کېناست، نو دستي یې د قامونو ((لویه جرگه)) راوبلله. دې جرگې ته یې په خپل سلطنت کې د هغو ټولو علاکو د شاملولو تجویز وړاندې کړو چې هلته پښتانه اوسېدل. په دغو علاکو کې غزني، کابل، پېښور، هرات او

د پښتنو ځینې نور غربي ولایات شامل وو، چې د ایران په لاس کې وو. جرگې فیصله وکړه چې دا علاقې دې ازادې کړې شي. ولې عجالتاً د کابل، غزني او پېښور د ازادۍ لپاره اقدام لازم وبلل شو.

د کابل گورنر یو سړی و چې ناصر خان نومېدو، دی د مغولو له خوا مقرر شوی و، خو کوم وخت چې نادر شاه دی مات کړو، نو بېرته یې له خپلې خوا په همدغو علاقو مقرر کړو، احمد شاه بابا، ناصر خان ته ولیکل چې دغه علاقې د پښتنو دي. دا خوشې کړه، ناصر خان انکار وکړ. دا وخت د کابل په بالاحصار کې ۱۲زره قزلباش پراته وو، چې نادر شاه د ځان سره راوستي وو. دا خلک ناصر خان د جنگ لپاره تیار کړل. له بلې خوا یې کوشش شروع کړ چې هزاره او اوزبک په فوځ کې ونیسي، مگر ((هزاره او اوزبکو د احمد شاه سره د جنگ کولو نه انکار وکړ)) او ناصر خان ته یې چور پرېکړی جواب ورکړ. تر دې وروسته ناصر خان د یوې معمولي مقابلې نه وروسته میدان پرېښود او وتښتېد. په دغه شان سره د قومي او ملي قوت او اتفاق په مقابل کې هېچا د مقاومت تاب نه درلود. ناصر خان له اټکه پوربوت او ټول پښتني هېواد د احمد شاه د بیرغ لاندې د عزیزولۍ په رنگ کې متحد او متفق شو.

د احمد شاه بابا په لاس دراني، غلجي، یوسفزي، د اشغر محمدزي او مومندو نه راواخله تر سیستان او کاکړو پورې ټول پښتانه یو قام او یو ملت شو. ایلفنستین وایي چې د احمد شاه د پښتنو سره دومره مینه او محبت و چې که چېرې به کومې قبیلې د ده نه بغاوت وکړ، نو هم ده به ورسره د جنگ کولو نه ډډه کوله. د ده دا نه پېرزو کېده چې د ده په لاس دې پښتنو ته د ځان یا مال نقصان ورسېږي، احمد شاه بابا په یوسفزو، ترکاڼو، گیگیانو، تخانخېلو، بر مومندو، د هسنگر شنگر محمدزو، خلیلو،

مومندو، اپریدو، شینوارو، ورکزو، داودزو، خټکو او بنگنبو ته (بر دراني) ویل او خپل نږدې قام یې گڼلو.

د جنوري په ۱۱-۱۲۴۸ع کال کې چې حیات الله خان د پنجاب مغلي گورنر په لاهور کې د احمد شاه بابا په مقابل کې ماتې وکړه او ډیلي ته وتښتېد، نو احمد شاه بابا د لږ توقف نه وروسته د ډیلي په خوا روان شو. د ډیلي شهنشاہ دوه لکه، لښکر د ده مقابلې ته را وایست او قمرالدین صدراعظم یې ورباندې سپه سالار مقرر کړ. په ۲۵ د فبروروی د مغلو فوځ سره هند ته راوړسېد. دوی لیدل چې علی محمد خان د سر هند گورنر چې یو پښتون سړی و، قلعه یې پرېښې ده او په خپله تللی دی. اوس نو دوی ته څرگنده شوه چې پښتون د پښتون ورور سره جنگ کول نه غواړي. د پاني پت په مشهور جنگ کې د احمدشاه سره پنځوس زره فوځ و. په دې پنځوس زرو کې لس زره هغه کسان وو چې نواب شجاع الدوله د حافظ رحمت خان د کورنۍ مشر، د ځان سره د احمد شاه بابا د کومک لپاره د روهلکیندې نه راوستي وو او علاوه دېرش زره نور روھیلی هم د ايله ناچارۍ په طور د احمد شاه بابا تر څنګ حاضر وو. پښتانه چې هر ځای وو احمد شاه بابا ته یې د بادشاه په سترګه نه، بلکې د خپل مشر او لیدر په سترګه کتل او د ده امر یې یې دلیلې منلو. په دغو دلایلو دی، په هر ځای کې کامیابېدو. د احمد شاه بابا شخصي اعمال بېخي پاک او صاف وو کومې وړانۍ چې د مشرق په سلاطینو کې دغه وخت موندل کېدې په ده کې نه وې. په معاملو کې بالکل سم، په لوظ قول کې ډېر پوخ و. پنځه وخته لمونځ به یې کولو، هېڅ نشه یې نه کوله. د هر قسم حرص، منافقت، لالچ او ظلم څخه پاک و. په قومي معاملو کې هغه په خپل قوم بلکل مین او شیدا و. فیرید وايي چې احمدشاه په خپل سلوک او محاوره کې

ایماق، تایمني، بلوچ او نور چې د چا ژبه پښتو او نژاد پښتون نه و، پښتانه نه بلل .

احمد شاه بابا خپل ولیعهد ته نصیحت کې ويلي وو چې هېڅکله باید د چا غوږ، پوزه غوڅ نه کړی شي. د بنځو طلاق هغه ډېر بد گڼلو او د بادار نه یې د خپل مریي د وژلو اختیار سلب کړلو. بادشاه ته په دربار کې تیتېدل او ځمکه ښکلول هغه شرک گڼلو، حکم یې کړی و چې د بادشاه د احترام په وخت کې دې سپری لاس په تندي ږدي او سلام دې کوي. د علماو مجلس یې ډېر خوښ و او له هغوی څخه یې د دین او دنیا معلومات حاصلول او استفاده به یې کوله. د حکومت د انتظام لپاره هغه باقاعده قوانین منظم کړي وو او لوی واړه ټولو د دغو قوانینو یوه پیسه نه اخستله. حتی الوسع به هغه خپل لوی مخالفین هم نه وژل، د پښتنو د قومونو په منځ کې به هغه د یو پښتون په حیث جرگې او روغې کولې. د پښتو په ادبیاتو کې هغه ډېر اوچت معلومات او علم لرلو او په خپله د پښتو شاعر هم و، د علماوو فضالوو د رایې د ازادۍ احترام به یې ساتلو. هغه په هېڅ مصیبت او تکلیف کې له خپلې رایې څخه نه اووښتو. فیریر فرانسوي مورخ وایي د احمد شاه عهد د خلکو لپاره د ښېگڼو او خوشحالیو عهد و. احمد شاه په خپله ډېره ساده وضعه او سلوک د خلکو په زړونو کې ځای نیولی و. خلک ورته په ډېره اسانۍ سره رسېدی شول. خلکو سره یې سختې خبرې نه کولې. خلک به یې رضا ساتل او هېچا د هغه د فیصلو نه شکایت نه و کړی. میلن هم د دغو ټولو خبرو تصدیق کړی دی، نو مورخین وایي: چې احمد شاه طبعاً نرمی او رحم ته مایل و. اگر چې په حکومت کې سپری سختی کولو ته اړ کېږي. د احمد شاه طبیعت بشاش او خوش خویه و. په دربار کې خو به یې خپل وقار ساتلو. مگر عموماً د هغه

طبیعت او سلوک د خلکو سره په سادګۍ او اخلاص بنا و. ده به کوشش کاوه چې ځان کې د بزرگانو خوی خصلت پیدا کړي.

د احمد شاه بابا په باب د ټولو مورخینو د اړاو خلاصه ده: ((احمد شاه په اصلي معناوو کې پښتون او د پښتنو د قومیت باني و. د هغه زمانه کې غیرت او عزیزولۍ ته پښتو ویل کېده. دینداري، مېلمه پالنه او بهادري پښتو بلل کېده. هر یو نېک او ښه صفت د پښتو په تعریف کې داخل و او د ده د دربار ژبه پښتو وه او د ده د سردارانو ټول خصلتونه په پښتو بنا وو. د عزیزولۍ ټکی د ده د زمانې نه شروع شوی دی. د دغې عزیزولۍ په نوم ده ټول قام د خپل ځان نه راچاپېر کړی.))

(۲۳: ۴۸۸-۴۹۲)

پر پورتنیو شاعرانو او مطرحو شخصیتونو سربېره یو شمېر نور داسې شخصیتونه او لیکوال هم شته چې خادم صیب یې له اثارو او افکارو سره خواخوږي ښودلې، د هغوی اثار او افکار یې مطالعه کړي، پر هغوی یې لیکنې کړي، لکه خپله اعليحضرت محمد ظاهر شاه، خان شهید عبدالصمد خان اخکزی، فقیر صاحب، سپه سالار شاه محمود خان، سردار محمد هاشم خان، عبید زابلی او ګڼ شمېر نور چې دلته یې له تفصیلي بیان څخه تېرېږم، ددې ترڅنګ استاد خادم په خپلو ژورنالېستیکو لیکنو کې هغه مهال ګڼ شمېر نور داسې شخصیتونه، لیکوال او مهم افراد یاد کړي چې ده د بېلابېلو خپرونو د مسول په توګه دنده ترسره کوله.

د استاد خادم په دې ډول لیکنو کې د سیمې او نړۍ له مطرحو لیکوالو او شخصیتونو سره د ده روحي او فکري پیوند څرګندېږي. پر هر چا چې هر ډول لیکنه شوې، یا ورته نظم ځانګړی شوی، نو په هغه کې بیا نور ډول ډول مثبت پیغامونه پراته دي، چې کله څوک دا لیکنې او

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

نظموڼه لولي، نو د اصلي شخصیت د ځانگړنو او بڼگڼو د بیان ترڅنگ له گڼ شمېر نورو داسې مرتبطو، نویو او بڼکلو موضوعاتو سره مخامخېږي چې د اصلي موضوع ترڅنگ دا نوې موضوعگانې لا پسې خوندورې دي.

که د خادم صیب د فکر پر همدې برخه هم تفصیلي کار وشي، نو د (PHD) د یو بل تېزس لیکنې ایجاب کوي.

۸- سید جمال الدین افغان: سید جمال الدین افغان د

افغانستان د معاصر تاریخ یوه ځلانده څېره ده. د ده له لیکنو او افکارو نه یوازې افغان لیکوال او پوهان متاثر شوي دي، بلکې ټول ختیځ او په مجموعه کې ټوله اسلامي نړۍ د ده له اسلامي افکار و الهام اخلي. اسلامي ورورگلوي او اتحاد د سید جمال الدین افغان د ایډیالوژۍ محور جوړوي. د خادم صیب له

خوا سید جمال الدین افغان ته په دې ویل شوي نظم کې د هغه ټوله مفکوره او کړه وړه په ډېر دقت سره بیان شوي دي. ښه به وي چې خپله دې نظم ته تم شو.

سید جمال الدین افغان ته

ستا منتظره افغانستان دی
 سیده راشه دا موارمان دی
 سوری ځیگر دې لبرابنکاره کړه
 سوی ټټردې لبرابنکاره کړه

بنکلی بشر دې لېرې انبکاره کړه
عشق مضمردې لېرې انبکاره کړه
محفل جوړ شوی ستا د بیان دی
سیده راشه دا مو ارممان دی

په سفر لارې ولې له مونږه
مروړ لارې ولې له مونږه
بې خبر لارې ولې له مونږه
لاس په سر لارې ولې له مونږه
واړه ملت دې نن قدر دان دی
سیده راشه دا مو ارممان دی

لکه نسیم وې تل ناقاره
گلشن ویده ووتنه وې بیداره
ژوندون دې صرف کړو ملت د پاره
شرق دې خبر کړو له خپله کاره
غږد (درا) کړه تیار کاروان دی
سیده راشه دا مو ارممان دی

مړ اور دې بل کړ مصر و ایران ته
جگ په منبر شوې هند و افغان ته
بې ځانه ترک دې راجع کړه ځان ته
مسلم دې وویست بیا و میدان ته

ستا په نغمو کې تاو د باران دی
سئیده راشه دا مو ارمان دی

بوتی د لاس ستا نن د ثمر شو
اگاه له حاله مصر و ازهر شو
جگد اقبال لمر ستا په اثر شو
نن په توحید بیا اسلام خبر شو
شام کې د زړه غږ ستا ارسلان دی
سئیده راشه دا مو ارمان دی

په ډېره مینه ستا د دیدن کې
بلبلې وایې اوس په چمن کې
قدم مو کېږده بیا په گلشن کې
هغه حال شته نن په وطن کې
چې زړه خوږمن ستا ورتنه ستومان دی
سئیده راشه دا مو ارمان دی

تیاره ظلمت کې اعلام دې راوړ
لانسست نارا، پیغام دې راوړ
بې خوده قام ته انعام دې راوړ
د حریت بنه ډک جام دې راوړ

څه گوټ د خونډ و ییاد موهر آن دی
سیدده راشه د اموارمان دی

بانگ د تعالو الی دی ووې
په بنار و د بنسټ و صحرا دی ووې
سردژونډون او عقبه دی ووې
څه بڼه په خونډ او رسا دی ووې
قام دی هر غر غر روح روان دی
سیدده راشه د اموارمان دی

غافلان جگ شو ستاله اذانه
مړی ژوندی شو ستاله بیانه
غر د لیبک شوله هرې خوانه
جومات جوړ شو چول و بیديانه
داغمو په زړه ستا لوست د قران دی
سیدده راشه، د اموارمان دی.

(۱۲: ۴۹۲-۴۹۸)

په پورتنی نظم کې هم د افغان سید جمال الدین، فکر، هیلې او
فکري نړۍ لید انځور شوی او هم سید جمال الدین افغان ته د خادم
صیب د عقیدت، درناوي او اخلاص انځور ښکاره کېږي.

۹- **توکل بابا:** په پښتو ولسي شاعرۍ کې توکل بابا یو نامتو او
وتلی نوم دی. دی اصلاً د پخواني کوز کونړ او اوسني ننگرهار د ښېوې

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

ولسوالۍ اوسېدونکي و، د ده نوم د عوامو پر ژبه خور دی. خو څومره چې د ده نوم یادېږي، شعرونه یې هغومره عوامو ته نه دي رسېدلي. د دې علت دا دی چې موږ د خپلې ولسي شاعرۍ پر څېړنې زیات کار نه دی کړی. په ننگرهار کې یو متل دی: ((نن وي که سبا وي، توکل له ښېوې تلی)) توکل بابا مشهور و، خو شعرونه یې له ولسي سندرغاړو پرته د ډېرو خلکو لاسته نه وو ورغلي، تر هغه وخته چې خادم صیب دا لیکنه کړې، د توکل بابا په باب ډېر کم لیکلي معلومات موجود وو.

څرنگه چې خادم صیب هم په همدې سیمه کې لومړني ديني تعليمات کړي وو، نو دې سیمې سره ډېر اشنا و، نو ځکه یې پر توکل بابا دا لیکنه وکړه. اوس په ښېوې ولسوالۍ کې د (توکل بابا) په نامه یوه لېسه هم شته، د خلکو په منځ کې دتوکل بابا خاص احترام موجود دی. ښه به وي چې دزیاتو معلوماتو لپاره د خادم صیب لیکنې ته تم شو:

توکل د ښېوې

((ښېوه په کوز کونړ کې د شگې څخه څلور گروه بره یو لوی کلی دی، د دې کلي څخه دسپین غره خوا ته د ((نور)) دره ده چې کوز سر ته یې بودیالی وایي، توکل په بودیالی کې د ملک سیدال د کلي دی، داسې برېښي چې په قام ساپی دی، اورېدلي مو دي چې توکل په اوله کې یو شوقي ځوان و او د ساز و سرود شوق یې درلود، اکثره به یې غزل سړایي کوله او د ساز و سرود په مجلسو کې به شریکېده، په اخره کې د ده وضعیت بېخي وگرځېد او یو بل کیفیت پر طاري شو، دا کیفیت د استغراق او محوه کېدو کیفیت و، په دې حالت کې د ده شعر هم جاري شو، دا جریان څنگه جریان و؟ دا یو بند دریاب و چې ناڅاپه یې بندونه یوړل او راخلاص شو، په داسې شان چې هېڅ شي یې مخه نه وه نیولې!

توکل سوونه او زرگونه بدلې جوړې کړې دي، د ده شعر هر څه چې دی ټول غزل دی، رباعي او چاربيته او نور اقسام نه لري.

او غزل يې هم ټول يو مخصوص اهنگ او وزن لري چې ډېر دلکش او خوندور دی، دی د نورو شعراوو غوندې په مختلفو زمينو او بحرو کې نه دی گډ شوی، د ده شعر ټول د عمیق او ژور عشق او محبت او سوز و گداز د يوې بلې دنيا څخه حکایت کوي.

د توکل ډېر ډېر غزل اوس هم د ننگرهار او پېښور د سازنده گانو په خولو جاري دي، سازندگان عادت لري او د توکل د غزلو لپاره د دوی په منځ کې يو مخصوص وخت ټاکل شوی دی چې هغه کراره شومه او د نیمې شپې پس وخت دی، په بل وخت کې د توکل غزل نه وايي.

په دغه وخت کې چې کاینات د شپې د سکوت په ژوره کې پراته وي.

او د ډېر لري لري نه هم بې چرگانو د وار په وار اذانونو او کبرو د خوړو ساندو څخه بل اواز نه اورېدل کېږي او عالم د خوب په شرابو مخمور وي، په دې وخت کې د توکل غزل د ساز او سرود سره دومره کیف پیدا کوي چې سړی د دې عالمه اوچتوي او يوې داسې دنيا ته چې د ستورو د دنيا څخه هم پورته ده، هلته يې بيایي او له خونده سړي ته ټالی ورکوي!

د توکل په غزلو کې چې کومه د عشق او محبت جذبه لیدل کېږي، هغه د نورو له هغو څخه سوا او بل رقم ده، له دې څخه د يو عالي او بې زواله مينې بوی راځي، په دغه معنوي خواصو کې د توکل غزل د رحمان بابا رباعي گانو ته ورته او تر نورو ټولو شاعرانو پورته دی.

که څه هم توکل ناخوانه سپری دی، مگر د شعر موهبه یوه لاهوتی موهبه ده، څومره چې په فطري استعداد او تناسب باندې اړه لري، هغومره تعلم او زده کړه په کې دخل نه لري، همدا خبره ده چې د سپري دا رقم شعر محل د ډېرو تعجب او حیرت دی!

توکل د یوه ځانته اسلوب موجد دی، تر توکل وروسته نورو ډېرو شاعرانو د ده پیروي کړې ده، مگر په دې لاره کې د ده حد ته څوک نه دي رسېدلي، په تېرو شاعرانو کې یوازې (میرا) د ده په رنگ غزل ویلی شي، گومان کاوه شي چې دوی دواړه سره معاصر دي او تر (۱۲۵۰هـ) وروسته اوسېدل، دلته یوه خبره بله هم د یاد وړ ده، هغه دا ده چې دا میرا هغه میرا نه دی چې زموږ په تذکره (د پښتو شاعرانو تذکره چې موږ اوس لیکلي ده) کې د قلندر سره یو ځای ذکر شوی دی، د قلندر میرا شاعر نه دی، بلکې د قلندر شاعر معشوق دی.

قلندر یې د خپل نامه سره یادوي او دا میرا پیاوړی شاعر دی.

د توکل د سبک خواص دا دي:

۱- مخترع د یو مخصوص سر او اهنګ دی.

۲- د مجازي محبت د نړۍ پردې لاندې یوه بله دنیا او بې زواله

محبت ښيي.

۳- د ژبې استعمال په داسې طور سره کوي چې هېڅ رقم تکلیف په کې نه وي او سپری گومان کوي چې روان نثر دی، دی په کلام کې د تخیل د لوړوالي او د ژبې د محاورو او متلو په استعمال خوږوالي او جذبات پیدا کوي، په تخیل، تمثیل او استعاراتو کې د پښتانه له محیطه نه وځي.

په دې لحاظ چې د توکل غزلیات د کتاب په صورت نه دی ټول شوي چې موږ په کې انتخاب وکړی شو او د ادبي تبصرې لاندې یې راولو، نو هغه چې په لاس راځي، دلته یې د نمونې په ډول لیکو، که څه هم زموږ د پورته ادعاگانو اثبات ونه کړی شي.

غزل

(۱)

په گلشن کې د بلبلو شور ما شور دی
غمازان چې غمازي کا مخ یې توردی
د هغو چراغ بل نه شو تر سهاره
چا چې کړی په عاشقو ظلم زوردی
ما به دم کړې د وصال په منترونو
سور پېزوان دی او د دار په شونډو سوردی
درسته شپه انوار وړ پېري تر سهاره
د سهارد وخت رحمت گوره لاندی
د دنیا له عیشه وتی سراسردی
چې بل شوی د هغو د مینې اوردی
سردې نه پورته کوي د غم له تاله
توکلله! نن دې څه کانی په کوردی.

(۲)

پرېرېده چې مې مړ کې شاه لیلیا په تېره توره
ستا ظلم و جفا ده یاره ما و ته منظوره

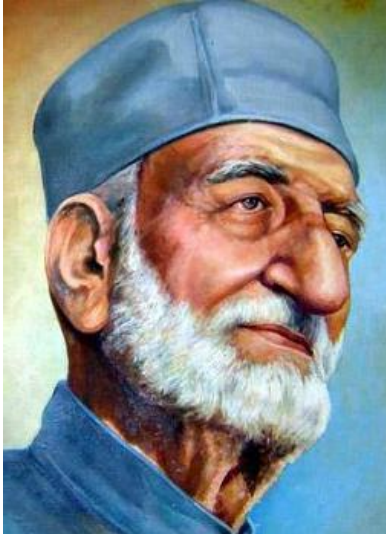
زه که بېگناه د ستاله لاسه شادت مومم
ته که رانه لارې رب به راکه جنت حوره
ډېر دا ستا په شان زېر زمین شو بې شانه
پرېږده کبر پرېږده نوره مه گرځه مغروره
راغی په توکل پسې چپاود غمازانو
اوس به یې سرغوخ کاپه چاره او یا په توره.

(۳)

شالیا په تور وریل ایښي گلونه
اوس روانه ده په سیل کوي سیلونه
بال و پرمې دهجران په لمبو و سو
چاته نه وایم د سوي زړه حالونه
توکل دې تل صفت د خال و خط کا
سپین دندان دې مروارید شونډې لالونه ((
(۲۳: ۱۵۱-۱۵۳)

د توکل په باب معلومات که له یوې خوا له نومړي ولسي شاعر سره د
خادم صیب مینه او لېوالتیا څرگندوي، نو له بلې خوا د هغه شعرونه
خوندي کوي. د توکل پر کلام د استاد خادم دغه تبصره او تحلیل موږ ته
هغه مهال د پښتو ولسي ادب د پېژندنې لپاره ښه وسیله کېدی شي. له بلې
خوا ادب تاریخ ته د دې موادو خوندي کول ډېر زیات گټور دي. پر
ولسي ادب باندې د استاد خادم د پوهې احاطه بل هغه ارزښت دی چې
موږ ته د دې ډول شاعرۍ تحلیل او څېړنې ته ښه زمینه برابروي.

۱۰ - باچا خان (فخر افغان): په شلمه پېری کې د پښتنو او

سیمې یو ستر ملي او مبارز شخصیت دی. نږدې اويا کاله يې ملي مبارزه وکړه او نږدې (۳۰) کاله يې د انگرېزانو له خوا په زندانونو کې تېر کړل. ده د هند په ازادۍ کې فعاله ونډه واخيسته، خو د پښتونستان د ازادولو په لاره کې خپل ملي ارمان ته ونه رسېد، ده په سياست کې د سپړتوب لاره ونيوه، (عدم تشدد) يې اختيار کړ، جنگ جگړې ته يې لاس وانه

چاوه، د خدایي خدمتگارو تحریک يې جوړ کړ او د پښتنو د پرمختیا لپاره يې تعلیم او سواد یوه اساسي لاره وگڼله. د باچا خان نظریات د سیمې پر ډېرو لیکوالو خپل تاثیر کړی دی. خادم صیب هم په دې ډله کې شامل لیکوال دی. ده فخر افغان ته گڼ شمېر شعرونه او لیکنې لیکلي دي، چې دلته يې ځینې د بېلگو په توگه راوړو:

((راتگ دې پسرلی دی پې چمن فخر کوي
د ناز په تش کتلو دې گلشن فخر کوي
کولی شي په بڼه ژبه تعریف ستا د کمال
په ټول چمن کې نن ځکه سوسن فخر کوي
چې بڼکل يې شي نصیب د قدمونو داشنا
هغه خاوره په مشکو د ختن فخر کوي

د میندو سرلورې دی د زامنو په نبوغ
د نبو زلمو په سرباندې وطن فخر کوي
په خیر راغلي وطن لره زمونږ فخر افغانه
په یاد ستاد نامه شعرو سخن فخر کوي
(خادم) چې په اخلاص شي خوګ د ملک و د ملت
وطن یې پس له مرګه په مدفن فخر کوي. ((
(۱۲: ۱۲۱)

استاد خادم دا نظم فخر افغان ته د (۱۳۱۷ل) کال د کب پر (۱۳مه) نېټه لیکلی دی، دا هغه مهال و چې پاچا خان له محکوم افغانستان څخه ازاد افغانستان ته سفر وکړ، دلته یې د هېواد بېلابېلې سیمې وکتلې او له ګڼو ولسونو سره یې ملاقاتونه وکړل.

خادم صیب چې د خپل وخت یو مفکر شاعر او د ملتپالنې د ښوونځي لېوال او مینوال وو، د پاچا خان افکارو پرې ډېر تاثیر کړی و، نه یوازې پورتنی نظم یې ورته ویلی، بلکې ډېر نور نظمنه یې هم ورته ویلي دي، د بېلګې په توګه به یې دا بل نظم هم وګورو. دا نظم یې بیا تر هغه پخواني نظم، شپږویش (۲۶) کاله وروسته ویلی دی. دا ددې مانا ورکوي چې د (۲۶) کلونو په بهیر کې له پاچا خان سره د خادم صیب مینه هماغسې توده پاتې شوې ده. استاد خادم دا نظم د (۱۳۴۳ل) کال د جدي پر (۱۰مه) نېټه په کابل کې لیکلی دی.

((د پښتو او پښتنو به لاشه حال و
که ته نه وای ای بابا فخر افغانه
د پښتون شان دې بیا ونښودو دنیاته
تکلیفونه دې ډېر وګالل بې شانته

دا د چاپه نوم ویده پښتون راوینښ شو
 مارگلی نه ترهرات او بدخشانه
 د تکل په لاره ډار له هېچا نشوې
 اولوالعزمه و بهساده، پهلوانه
 د همت تخم دې وکاره په ملک کې
 پښتونخوا دې په بل رنگ کړله و دانه
 په افغان کې دې د مینې مشال بل کړ
 پلوشې یې پورته کېږي تر اسمانه
 د پښتون توره د ورور په وینو رنگ وه
 د خپل قام په تباهی یې وه مېرانه
 کتاری یې وه تر ملا توپک په ولسي
 د تربور د مرگ له پاره سرگردانه
 تايي توره، توپک واخيستل له لاسه
 د تربور کور ته دې بوتللو پښېمانه
 د ښمني دې په ورورۍ کړله بدل له
 لارښوونکيه و راهنمايه مهربانه
 د خدايي خدمتگاري پيغام دې راوړ
 هدايت دې پښتنو ته له اسمانه
 ته د ښمن د استعمار او استبداد يې
 رحمتونه دې په تاوي له رحمانه
 ته به مړ شي، مور به مړه شو، ټول به مړه شي
 د پښتون نوم به ورک نه شي له جهاننه
 اباسين به په مستۍ مستۍ بهېږي

غورځوي به سپين ځگونه له دهانه
سپينې واورې به په لوړو غرو ورپېرې
له پاميره، تر خيبره او کاغانه
کاروانونه به چلېږي تل تر تله
له امون نه په خيبر تر هندوستانه
په بل شان به تاريخونه ليکل کېږي
وي هېر شوي به وختونه له هر چانه
خوستانوم به د پښتون په خوله يادېږي
خو چې وي د پښتنو خونه ودانه
کاشکې نه وای کړه شوې دغه لاره
ای د ټولو پښتنو قومونو پلاره
په جامه د پښتانه کې لوی انسان يې !
ته افغان يې، خو خیر خواه د کل جهان يې !!
(۱۲: ۴۰۲-۴۰۳)

پورتني نظم کې د باچا خان د مبارزو يو ډېر ښه تصوير وړاندې
شوی دی، دا نظم په حقيقت کې کې د باچا خان د مبارزو يو مانيفسټ
دی. د هغه ارمانونه تصويروي، د دې ترڅنگ له باچا خان سره د خادم
صیب روهي پيوستون څرگندوي. د دې نظم له محتوا څخه دا خبره په
ښه ډول څرگندېږي چې د خادم صیب پر روح و روان، فکر او نظر د باچا
خان مبارزو او فکر څومره ژر تاثير پرې اېښی دی. خادم صیب نه يوازې
په نظم کې د باچا خان د مبارزو تصوير کارلی، بلکې په نثر کې يې هم د
هغه په باب گڼ شمېر ليکنې کړي دي. که د باچا خان په باب د استاد
خادم منظوم او منثور کلام ټول سره راټول کړو، نو يو ځانگړی اثر به ترې

جوړ شي. دلته به یې د نثر یوه بېلگه هم وړاندې کړو:

د پښتونستان لوی زعیمان

((خان عبدالغفار خان او خان عبدالصمد خان به په جېلخانو کې تر

کومه مریضان پراته وي؟

پنځه کاله او شپږ کاله بامشخته قید د یو داسې شخص د پاره چې عمر یې د (۶۰) او (۷۰) کالو څخه تېر وي، څه اسانه کار نه دی او بیا د یو داسې شخص د پاره چې په عمر کې یې تحقیر، سپکوالی، خرابه غذا، بنده هوا او بدني مشقت نه وي لیدلی، انسان خو له غوښو جوړ دی، له تیرو خو جوړ نه دی.

خان عبدالغفار خان د محکوم پښتونستان د سرحد د صوبې لوی زعییم، د خدایي خدمتگارو د حزب موسس او رییس او خان عبدالصمد خان د بلوچستان لوی زعییم او د وطن د حزب موسس او رییس چې دواړه په اوه ملیونه پښتنو کې نافذ الکلمه او منلي لیډران دي. د پاکستان د تشکیل نه وروسته په دې گناه چې دوی پښتونستان او د خپل وطن او قام ازادي غواړي، یې محاکمې او بې گفتگو په کوم وخت چې د فرنگ له قیده خلاص شوه، د پاکستان په جېل کې ولوېدل.

ډېر کلونه تېر شول، ډېرې وعدې راغلي او پوره شوې، خو هر وار پاکستان د دوی د قید میعاد افزود کړ او پرې یې نه ښودل، اوس هېڅوک نه شي ویلی چې دا لوی زعیمان او دا اوه ملیونه پښتنو ازادي غوښتونکي به تر څه وخته بندیان وي؟ د دوی صحتونه خراب دي، د دوی زندگي تبا ده. ځینې پښتانه لیډران لکه قاضي عطاء الله په بندونو کې مړه شول. ایا پاکستان دا اراده کړې ده چې د دوی مړي دې له جېلخانو ووځي؟

که د وطن ازادې غوښتل دومره لویه گناه وای چې سزا یې مرگ وای، نو پرنګیان خو تر هر چا زیات د قوت خاوندان وو، نو خان عبدالغفار خان او خان عبدالصمد خان اڅکزی یې ولې په بندونو کې نه وژل چې هره دفعه به یې د غذا په نه خوړلو او د صحت په خرابېدو له بنده ایله کول.

قوي خبره دا ده چې که د سیاسي ازادۍ غوښتلو سزا مرگ وای، خو مسټر جناح، لیاقت علي خان او دا نور ټول به په بندونو کې مړه وو. بڼه، هر کله چې دا کار پرنګیانو نه کاوه، نو د اسلام مدعیان یې په کوم سند کوي؟

مخکې جرایدو ویلي وو چې د نهر، محمد علي له خبرو او مفاهمې نه ورومبې به خان عبدالغفار خان ایله کړې شي. په لندن کې بناغلی محمد علي د جرایدو نمایندگانو ته ویلي وو چې زه پاکستان ته ورشم، نو د خان عبدالغفار خان په بند به غور وکړم. مبصرینو ویل چې د نهر او محمد علي د ملاقات نه به ورومبې (خان) خلاص شي، مگر مونږ پوهېدو چې د پاکستان صدر اعظم دا کار نه کوي او دغه دی ویې نه کړ.

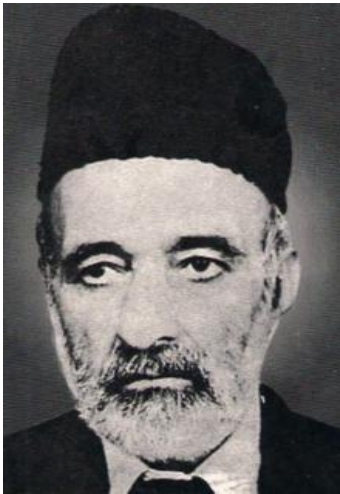
په دې ورځو کې محلي جرایدو د خان عبدالغفار خان یو دردناک تصویر نشر کړی دی. دا معزز سړی په یو ابتر حالت او مریضه قواره سره د بندیخانې د فولادي سیخونو هغه خوا ته ځادر اغوستی ښکاري، ناشر د فوټو په سر لیکلي دي:

((باچا خان د فرنگ له قیده وروسته د پاکستان په بند کې)) زه پوهېږم چې د دې تصویر په لیدو به هر پښتون وژاري، دا دی هغه تصویر موږ هم کاپي او نشر کړ.

پاچا خان خو هر چا ته معلوم دی چې دا څلورم، پنځم ځل دی چې شفاخانه په شفاخانه یې گرځوي او پاکستاني ډاکټران یې اېرېشن کوي او خپل مشقونه ورباندې کوي او اوس په لاهور کې پروت دی، یوه بله د زړه خبره د خان عبدالصمد خان اڅکزي هغه لیک دی چې ده د خپل یو دوست په ځواب کې د روژې نه مخکې لیکلی او دا خط مونږ ته د دهلي د تیج اخبار په ذریعه راغلی دی.

تیج وایي چې دا خط د لاهور د (اټار) نومې اخبار نشر کړی دی او مونږ ته د ډاک په ذریعه رارسېدلی دی. دا خط د هند او پاکستان نورو جرایدو هم نشر کړی دی.)) (۲۳: ۹۲۴-۹۲۵)

۱۱- کامل مومند: دوست محمد خان کامل مومند د پښتو ژبې

یو لوی لیکوال تېر شوی، پښتو ادب ته یې نه هېرېدونکي خدمتونه کړي دي، په تېره بیا په څېړنیزه برخه او خوشال پېژندنه کې، دوست محمد خان مومند تر شلو زیات علمي اثار لیکلي، چې اکثره یې چاپ شوي دي. د کامل مومند شخصیت، اثارو او افکارو پر خادم صیب خپل خاص تاثیر لرلی دی او هغه ته یې د (۱۳۴۸ل) د غبرگولي، پر (۲۸)مه نېټه

یو نظم لیکلی دی، ددې نظم له محتوا څه ښکاري چې انگرېزانو د کامل مومند د تعلیم او کار مخه نیولې او دې کار د خادم صیب پر افکارو تاثیر کړی دی:

کامل خان مومند

((د انگرېزانو مرام د تعلیمه !
پوه پښتون چې دې عاطل کړ
په غربي تعلیم لگیا شو
خو پښتو ادې فاضل کړ
له نړۍ رنځه ممنون ییم
غټ مومند یې چې کامل کړ
لوی کرم و له اسمانه
چې پښتون ته یې مایل کړ.))
(۱۲: ۱۹۴)

د پورتنی نظم محتوا ته په کتو سره خادم صیب د کامل مومند له سیاسي ملي او پښتني افکارو سره خواخوږي څرگندوي او دا د خدای لوی کرم گڼي چې د کامل په شان یو لوی انسان یې د پښتو او پښتنو خدمت ته وهڅاوه.

۱۲- جهان زېب: جهان زېب د پښتنو یو بل ادبي او ټولنیز شخصیت تېر شوی، د خادم صیب د ژوند له زمانې سره هممهاله و، د هغه افکارو د خادم پر فکر خپل تاثیر کړی او خادم صیب دې ته هڅېدلې چې د هغه کار، فکر او مبارزه وستایي او هغه ته د غزل په فورم کې یو ځانگړی نظم ولیکي، نظم ته یې هم د (جهان زېب په مینه) نوم ورکړی دی. استاد خادم دا نظم د (۱۳۴۰ل) کال د جدي پر (۸)مه نېټه لیکلی دی.

د جهان زېب په مینه

((زېبا گلونه جهانزېب په پښتونخوا کرلي
تازه بڼونه يې په مینه د بابا کرلي
ښکلی وطن، ښکلی پښتون، ښکلی پښتو ده په کې
يا په وربل ښکلي گلونه دي لیلیا کرلي
د عشق او مینې په هېواد او د مکېز په سیمه
گل خندانې دا گلونه په خندا کرلي
قربان دهغه پاکې خاورې د آدم نه شمه
چې درخانۍ په کې باغونه د وفا کرلي
توتیان به پورته د زيب سرد هغې ځمکې نه شي
چې يې تخمونه د نغمو په کې پخوا کرلي
د افغان زېبه، ته نواب وې چې گلشن دې که جوړ
(خادم) ته گوره چې گلان يې په بېدیا کرلي.))
(۱۲: ۱۳۰)

پورتني نظم کې خادم صیب د جهان زېب، پښتو او پښتونولي
ستایي او په دې برخه کې د جهان زېب خدمت، د ستاینې وړ بولي، هغه
ته د افغان زېب خطا کوي، څرنگه چې جهان زېب هغه مهال یو ټولنیز
شخصیت و او خدمتونو یې څرگند وو، نو خادم ورته په خطاب کې وایي
چې تا په نوایي کې گلشن جوړ کړی، خو خادم په بېدیا کې همدا فکر
پاللی او گلان یې په کې کرلي دي. ددې نظم محتوا دا ده چې جهان
زېب او خادم یوه لاره تعقیبوي او هغه پښتو او پښتنو ته خدمت کول دي.

۱۳- اجمل خټک: د پښتو په معاصرو ادبیاتو کې اجمل خټک

یوه ځلانده څېره ده. په نظم او نثر دواړو کې لوی لاس لري. د اجمل خټک افکار او شاعري د خپل وخت پر ځوان ادبي قشر خپل تاثیرات پرې ایښي دي. استاد خادم چې د اجمل خټک د زمانې هممهاله ادبي شخصیت دی، هم د اجمل خټک له نظریاتو سره یې نظریات ډېر نږدې دي او په ځینو برخو کې یې د هغه د افکارو رنگ هم اخیستی دی. د (غیرت

چغه) د اجمل خټک یو مشهور کتاب دی. د دې شعري ټولګې شعرونه دومره عام شوي وو چې خلکو به په مظاهرو او لوبو غونډو کې د شعارونو په توګه کارول، ان اوس هم د هغه له شاعرۍ څخه همدا ډول ګټه پورته کېږي. (د غیرت چغه) کتاب څخه یو غزل یو وخت د مشاعرې لپاره انتخاب شوی و، ګڼو مطرحو پښتنو شاعرانو ددې شعر په اقتفا شعرونه وویل او بیا دا مشاعره د یوه ځانګړي کتاب په بڼه هم چاپ شوه، استاد قیام الدین خادم هم د اجمل خټک د دې غزل په اقتفا یو شعر لیکلی دی. سربېره پر دې استاد خادم د اجمل خټک د زنداني کېدو او د هغه د مبارزو په باب نورې لیکنې هم کړي، دلته به یې لومړی دغه منظوم کلام ته نغوته کوو:

د اجمل په شعر

څېر د زمانې له انقلاب لري که نه؟
سباته به دغه ښکلی حساب لري که نه؟

له سرو سترگو خمارو نه دې څار شمه ساقي
د خم د ځنځولو هم څه تاب لري که نه؟
راواچوه نامردې دا وخت نه به وي سباله
لرې نور هم چېرې وگوره شراب لري که نه؟
بهار د تازگۍ او رنگینۍ په تېرېدو دی
مطربه په تخرگ کې دې رباب لري که نه؟
قومونه درنه والوته د برق په وزرونو
افغانه ته هم فکر د شتاب لري که نه؟
بادشاه د قام په مینه جام د نوي ژوند اوچت کړ
خادمه کوم غزل دې انتخاب لري که نه؟
(۱۲: ۱۴۶)

استاد خادم دا پورته غزل د (۱۳۴۲ل) کال د ثور پر (۳۰)مه نېټه په کابل کې لیکلی دی. دا شعر چې د اجمل خټک د شعر په اقتفا لیکلی شوی، د خادم صیب د فکري قوت او هنري جوهر څرگندونه کوي. په هغه زمانه کې چې چا هم د اجمل خټک د غزل په اقتفا شعرونه لیکلي، اکثره یې تقریباً یوه مشترکه موضوع تعقیبوي، یانې همغه موضوع چې اجمل خټک پنځولې وه، پر همدې اقتفا د نورو شاعرانو ټول لیکل شوي شعرونه بیا د همغې موضوع پر محور راڅرخي.

د اجمل خټک فکر او د مبارزو تاثیر خادم صیب له ذهني مسیر سره برابر دی او پر هغه خوږ لگي، په یوه بل ځانگړي نظم کې اجمل خټک ته وایي:

اجمل ته

ما پېژندلی په پښتو باندي
اجمله وروره په نغمو باندي
مسحور په چغه د غیرت دې شومه
په افغاني ننگ و همت دې شومه
دا دې لا بله خه نعره و کرله
له پښتونوالي دې توبه و کرله

د اجمل خټک په باب یې نور نظموڼه او نثرونه هم لیکلي دي، دا
یو نثر یې د هغه د زنداني کېدو په اړه دی چې ادبي رنگ هم لري.

اجمل خټک ولې بندي شو؟

((د یو متجسس شاګر پوښتنې

استاذ: هغه بله ورځ ما ویل چې زه یوه پوښتنه کوم، تاسو ویل چې
اوس د پوښتنو وخت نشته، نو اوس غواړم چې همغه پوښتنه وکړم:

استاذ: ښه وایه کله هغه پوښتنه څه ده؟

شاګرد: ما دا پوښتنه کوله چې اجمل خټک ولې بندي شو؟

استاذ: کوم اجمل خان؟

شاګرد: ولې اجمل خټک د پېښور مشهور شاعر او اديب؟

استاذ: هو، پوه شوم اجمل خان د کومې ژبې شاعر او اديب دی؟

شاګرد: خو د پښتو ژبې شاعر او اديب دی کله.

استاذ: په پېښور کې گوندې د پاکستان د حکومت له لاسه یوازې
اجمل خان خټک بندي شوی دی، بل څوک نه دي بنديان شوي؟

شاگرد: هسې خو معلومه ده چې ۱۲ زره پښتانه بنديان دي، خو د
اجمل خان بندي کېدل یوه تازه پېښه ده.

استاذ: ولې د صنوبر حسین بندي کېدل گوندې تازه پېښه نه ده؟

شاگرد: صنوبر حسین غریب خو پخوا هم ډېر وخت بندي و، هغه
خو خبره جوړه ده وایي چې خدایي خدمتگار او د فخری افغان د گوند
سړی دی. پخوا یې هم سیاسي کارونه کړي دي او اوس هم د پښتونولۍ
په ننگ ولاړ دی. صنوبر حسین خو معلوم سړی دی او اوس خو یې ډېر
احتیاط کاوه، خو د اسلم په مجله کې چې په پښتو یې چلوله، له یوې خوا
یې پښتو ته خدمت کاوه او له بله پلوه یې د پښتنو په تډلیل او غلامۍ
ژړل. ما اورېدلي دي چې صنوبر حسین خان د اسلم د مجلې د یوې گڼې
په سبب چې په هغه کې یې د (رحمان بابا) د سالگرۍ په باب مشاعره
شوې وه او په هغه کې د پښتنو حال ژړا وه، په هغه بندي شوی دی.

استاذ: ښه نو دغه مجله تا کتلې ده؟

شاگرد: نه، نه مې ده کتلې.

استاذ: دغه مجله پیدا کړه، ویې گوره، د اجمل خټک گناه به هم
درته معلومه شي!

شاگرد: ښه، استاده! تاسو به کتلې وي، هلته نو اجمل څه ویلي
دي؟

استاذ: هلته اجمل خان خټک یو ډېر دردناک شعر ویلی دی. په
هغه شعر کې نور څه نشته، یوازې د پښتنو عظمت، وقار، ددبده، اخلاقي

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

سجا په دغسې بلاغت بیان شوي دي، چې په لوستو یې پښتون اوبښکې نه شي ټینګولای، ما یو ځل دغه منظومه د خپل یو دوست په کور کې واورېدله، چې ده راته لوسته. دومره مې پرې وژړل چې د پلار پر مرګ مې دومره نه دي ژړلي.

شاگرد: اهو درېغه ما هم یو ځل دغه شهکار لیدلی وای.

استاد: هیله ده چې زه به یې دروښیم.

شاگرد: ښه، نو اجمل خان یوازې په هغه یو شعر چې هغه هم د پښتونولۍ په باب لیکل شوی بندي دی؟

استاد: نور نو څه؟

شاگرد: ښوونکيه! په محکوم پښتونستان کې د پښتونولۍ کنایې یادول هم گناه ده او سړی به د خپل عظمت په یاد ژړلی هم نه شي؟

استاد: ولې به ژاړي، د شاعر اوبښکې خو عروق تازه کوي او د قوم لپاره اوبه او ژوند دي. پاته شوه دا خبره چې ته وایې په محکوم پښتونستان کې د پښتونولۍ کنایې یادول هم گناه ده؟ دا خبره باید تا ته معلومه شي چې د پاکستان حکومت چې یو بې تاریخه حکومت دی، د پښتو او پښتونولۍ له اصطلاحاتو څخه دومره وېرېږي چې د توپ له گولې نه دومره نه وېرېږي. دوی تل کوښښ کړی دی چې د پښتو او پښتونولۍ سرچینې په محکوم پښتونستان کې وچې کړي.

شاگرد: ښه، نو سیاست د خلکو له تهذیب سره څه کار لري؟ ژبه او تهذیب خو د هر قوم ازاد دی او هر قوم که څه هم د بل محکوم وي، د خپل تهذیب په ساتلو کې ازاد دی، لکه دین چې ازاد دی.

استاد: ته د کوم ځای خبرې کوي؟ ته چې لگیا یې دا خو دنیایي قوانین او نړیوال اصول بیانوي. د پاکستان واکمن دا یو هم نه پېژني، په پاکستان کې نه دین ازاد دی، نه تهذیب او بل دا چې د دوی د ځانگړي سیاست نقشه غرب طرحه کړې ده.

شاگرد: نو دا خو ډېره بد اخلاقي ده چې د پاکستان سیاسيون یې کوي.

استاد: په (خندا شو) د سیاستوالو په اند اخلاق او سیاست بېل بېل څیزونه دي، په ځانگړي ډول هغه سیاستوال چې د دین غړوندي یې شلوي دي، هغوی هېڅکله نه متجسس کېږي او نه د قوانینو او مقرراتو پابندي کوي.

شاگرد: دا نو څه خبره ده چې سیاست له اخلاقو بېل شی دی؟

استاد: زه دا خبره اوس نه شم بیانولی، خو د (ماکیاولي) دغه نظریه ده او په دغه نظریه سره دین او سیاست سره بېل شوي دي او همدا لامل دی چې نن یې دنیا د بد اخلاقي په سیند کې لاهو کړې ده. مسلمانان باید دغه نظریه ونه مني، خو له بده مرغه د پاکستان حکومت د اسلام له دعوو سره بیا هم په بېله لاره روان دی.

شاگرد: دا په زړه پورې بیان به کله واوړو؟

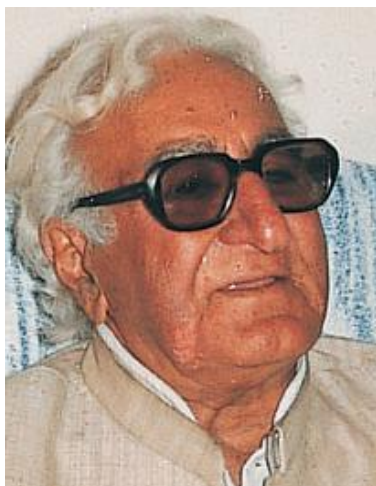
استاد: که خدای کول په یو فرصت کې به یې واوړو، خو اوس به پوه شوي یاست چې اجمل خان خټک او صنوبر حسین خان ولې بندیان شول او ۱۲ زره خدایي خدمتگاران ولې بندیان دي او پښتانه او پاکستان ولې له یو بل سره په ټکر کې دي؟ د پاکستان حکومت یوازې پښتانه نه دي، تنگ کړي، خپله د پاکستان مظلوم مسلمانان هم په بندونو کې

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

خوږېږي. الله دې رحم وکړي، نن ټول شرق وسطي خوږېږي او یوه قوه یې خوځوي. د پښتونستان مساله په دغو مسایلو کې یوه مساله ده.

دېره مهرباني، السلام علیکم ((. (۲۳: ۸۴۶-۸۴۷)

۱۴- خان عبدالولي خان: خان عبدالولي خان د پښتنو له

سترو سياسي مشرانو څخه و، ده په سياست کې د خپل پلار باچا خان لاره تعقيب کړه او د ژوند تر پايه يې خپلې مبارزې نه دوام ورکړ. خان عبدالولي خان پر سياسي فعالتونو سربېره ليکوالي هم کړې او يو شمېر کتابونه يې هم چاپ شوي دي. (رښتيا رښتيا دي) دده د نامتو اثارو له جملې څخه دی. د ده فکر او مبارزې د استاد خادم پر

فکر او مبارزې تاثير بنډلی او د همدې اغېز له امله يې هغه ته يو نظم ډالۍ کړی دی. په دې نظم کې يې هغه يو مشر او ليډر معرفي کړی دی:

عبدالولي خان ته

عبدالولي خان، مشر او لیدر دی
پښتون چې څه دی، ټول یو ټپردی
سل مودې ومري، یو مودې نه مري
ځینو ته لاس او زمونږه سردی

زمونږه ځانه، په مونږه گرانه
صاحب د عزم او لوی انسانه
که هر پښتون دې، د ملک ولي کړ
مشکلات واړه، به شي اسانه

قام خو مریض دی، مرض یې څه دی
مرض د سردی، د گپلې نه دی
سریې د بل دی، نور به یې څه کړو
که سریې بڼه شو، بدن یې بڼه دی

کولتور وهر قام ته لکه ساه ده
هو اقتصاد یې د ژوند بقا ده
قام دې ژوندی کړه، سیاست دانه
له عمرو پاتې، دغه خلا ده

هر استعمار چې قومونه گپر کړي
ټول خپل دودونه ورځنې هپر کړي
ذهن یې غلام کړي، که وي ازاد هم
هپریې په هپراو تپریې په تپر کړي

حسوده پر پرده، خوشې سودا ده
دا دلې نه دي، دا پښتونخوا ده

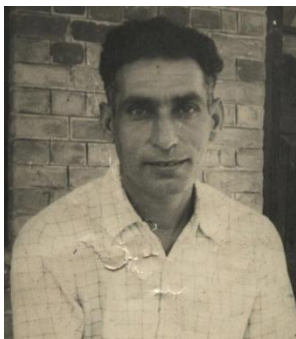
نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

بدې یې ماخله، دوستي یې بڼه ده
دانسـخه تاتـه، د مسـیحا ده

گولۍ باران شوې، درباندي ډیر کي
تاثیر یې پر بڼه د، زموږ ضمیر کي
د عشق د لارې، ترخه خو اړه وي
انسان ته رسي، چې وي تقدیر کي

دا نظم چې د اوو څلوریزو له جوړښته رغېدلی، د ولي خان
سیاسي او ملي شخصیت ته د استاد خادم د درناوي څرگندونه کوي. په
دې څلوریزو کې نه یوازې د ولي خان شخصیت ارزول شوی، بلکې ډېر
غټ حکمت هم په کې پروت دی. هغه په دې څلوریزو کې د خپل قام
ناروغي په گوته کوي.

۱۵- ماسټر عبدالکریم: ماسټر عبدالکریم د پښتو معاصرو ادبیاتو

یوه ځلانده څېره وه. دی د لنډو کيسو يو
خورا پوخ لیکوال و. ده په لسگونو لنډې
کيسې لیکلې دي او نثر یې خورا خوږ،
سلیس او روان و. د ده د نثر اغېزې نورو
ځوانو لیکوالو ته هم وررسېدلې او ځينو
یې د ده د نثري لیک پسې تعقیب کړی.
استاد خادم له ماسټر عبدالکریم سره له

نږدې لیدلي او کتلي وو، د هغه لیکوالي یې خوښېدلې، کله چې ماسټر
عبدالکریم وفات شو، نو استاد خادم (د ماسټر کریم ادبي شخصیت) تر

نامه لاندې یو مضمون ولیکه او د ماسټر کریم د شخصیت په باب یې رڼا واچوله. دا دی دا لیکنه دلته وړاندې کوو:

د ماسټر کریم ادبي شخصیت

((د پېښور د اتمانزو ماسټر عبدالکریم چې ملگرو او همزولو به (ماسټر کریم) باله، په تېرو ورځو کې له دې دنیا څخه سترگې پټې کړې. د ده مرگ د پښتونخوا په لړ او برو سیمو کې یوه خواشینې او ژړوونکې حادثه وگڼل شوه.

هر څوک پوهېږي چې مرگ یوه طبیعي حادثه او په هر ژوندي هرو مرو راتلونکې ده. دا ترخه د هر چا له ستوني تېرېدونکې او په دې تورتېم کې هر څوک ورننوتونکی دی او چې خوږېږي او رڼا کېږي، نو په خپل عمل او بس.

ماسټر د عمر په لحاظ د مرگ نه و، خو مشکلاتو وواژه، مور سره نور هېڅ نشته، یوازې تاوده اهوڼه د ده سره ملگري کوو. ماسټر خو به مړ کېده، ځکه چې بې له دې بله چاره نشته، خو د ده په تللو د پښتو او پښتونستانیانو په ډله کې یو داسې درز پیدا شو چې په مشکل سره به ډکېږي او د ارمان خبره دا ده چې ارمانې گور ته ولاړ.

ماسټر کریم له یوې غریبې کورنۍ سر رااوچت کړ او د باچا خان په سپوږي کې لوی شو، دومره لوی شو چې خپله کورنۍ، د ملگرو ډله او پښتنه دنیا یې درنه کړه. د خدایي خدمتکارانو په ملي ښوونځیو کې عالم او بیا هملته استاد شو. د قوم په تربیه، پوهولو، راپورته کولو کې یې تکالیف وگالل. بندونه یې تېر کړل، ستغې سپوږي یې وزغملې، خو نه یې شکایت وکړ او نه یې چا ته سر تیب کړ.

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

د خدای رحمت شه د ده په زېږېدنه، دده په ځوانۍ... د ده مړینه او د ده په عزم او پښتونولۍ.

ماسټر کریم په درې ډېر جگ او ډېر ټیټ سپری نه و، منځنۍ ونه یې درلوده، نه نروچکی و او نه ډېر چاغ، غنمي رنگ، ښکلې قواره او جذابه بشره یې لرله، خبرې یې لږې په ورو ورو او خوږې وې، په زوره یې نه خندل، خو په شونډو یې تل یوه نړۍ مسکا لوبېده.

ارام، متین او مؤقر سپری و، څوک یې په ناسته او جرگه نه مېږدل، د ده له څهرې څخه راستي، صمیمیت او مینه برېښېده.

د سرې یا خړې خامتا کالي به یې اغوستل، د کالو په سکښتاو کې یې پښتني اسلوب نه پرېښود، یو خړ ځادر به یې به ځان راتاواوه. خپلۍ به یې په پښو کولې، خو د مشر او خپلې ډلې په پل به لوڅ سر گرځېده. ماسټر کریم د پښتو زورور لیکوال و. ده په نثر کې یوه ځانته لاره ایستلې وه. هغه وخت چې (پښتون) مجله چاپېده، نو په روانو سیاسياتو باندې به تبصرې په کې د ده په قلم وې.

د ده نثر روان، خوږ او سیلس و. پښتو به یې په خاص پښتني اسلوب لیکله. د نورو ژبو تاثیر لاندې به نه راته.

دی په انگرېزي او نورو ژبو ښه پوهېده، ولې پښتو به یې نه گډوله، لغات پښتو، ترکیبونه پښتو، جمله تړل پښتو او تعبیرونه پښتو، چې د پښتو په محاورو، کنایو، امثالو او استعمارو به ډک وو، دا د ده د اسلوب خصوصیات وو.

دی زیات یو عملي سپری و، خو د عمل نه پس یې د قلم په ډگر کې هم ځان ستړی کړی و، ولې لکه په عمل یې چې قیود لگېدلې وو، د قلم نتیجه یې هم لکه چې د قام په نصیب نه شوه. د ده په مرگ د پښتنو

لیکوالو له ډلې د پښتو د میدان یو مزی پهلوان کم شو. د (۱۳۲۷هـ ق) کال په ژمي کې چې بېنوا او زه د پېښور موزیم ته د شاعرې د گډون د پاره پېښور ته تللي وو، نو هلته د ښاغلي عبدالولي خان په مرسته په اتمانزو کې د باچا خان په لیدلو بختور شو، دغلته د پښتو ډېر لیکوال او شاعران رابلل شوي وو او له دې محفل څخه مو ډېر خوند واخیست، څو ورځې پس مو ماسټر کریم په پېښور کې ولید: بېنوا ورته وویل: ((ماسټره! ته چېرته وې چې دا څو ورځې مو هېڅ ونه لیدې؟)) ماسټر ورته په مسکا وویل: ((زه خو د حکومت نوکر یم او د حاضرۍ په قید کې یم)). ما ورته په ټوکه کې وویل: ((نو خدای دې موقوف کړه چې موږ دې ډېر وویڼو!)).

بله ورځ چې ماسټر راغی له ورايه یې خندل. موږ وویل: ((وايه څه چل دی؟)) ده ویل: ((زه خو یې رښتیا موقوف کړم)). موږ وویل: ((ولې اخر په څه؟)) ده په خندا کې موږ دومره پوه کړو چې: ((موږ په خپل وطن کې د (ولې) حق نه لرو)).

ماسټر سره موږ په څو مجلسونو کې مخ شوي وو، خو ماسټر یې له سترگو او تبسم نه په بله ژبه ډېرې خبرې له مصلحته د باندې گڼلې!.

ماسټر کریم مړ شو، خو کوم وخت چې د پښتو او پښتون د هیلو غوټې گلونه وسپړي، نو د پښتونخوا ځوانان او پېغلې به د پښتو دلارې د نورو شهیدانو په لړ کې هر کال د ده په مزار هم د گلونو گڼې ږدي او د پښتونخوا د مالیار په حیث به ورته دعا کوي، دکابل پښتو اکاډیمۍ دغه مړینه لویه ادبي ضایعه گڼي او د ده کورنۍ او ملگرو ته نېک اجر غواړي.)) (۲۳: ۲۶۹-۲۷۰)

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

لاندي د مرحوم ماسټر عبدالکريم له ادبي اثارو څخه د نثر يوه
نمونه رانقلوو:

پاکه پانه

((پانې په څو قسمه دي، د ونې پانې، د گل پانې، د قران پانې، د ژوند د کتاب پانې او د تماکو پانې، سره د دې چې هره پانه په خپل ځای ډېره درنه ده، خو په ټولو کې د قران پانه ډېره پاکه او مبارکه ده، مگر زيات کار نن سبا د تماکو له پانې څخه اخیستی شي....

یوازې کور، کوڅه، حجره، ډېره، پوله، پټی نه دی چې گنې د
تماکو د پانې پیریان پرې ناست دي.

که سگرېټ په جامه کې سکول، کالج، دکان، دفتر او ښکلو مایو ته ورسېد؛ نو هغه ده د نسوارو په ډبلي کې د جماعت محراب کې ناسته ده او ان د ملا صاحب نه سرسایه اخلي، ولې ډېره موده کېږي چې د چین ماچین ښایېرو زموږ دې وطن ته یوه نوې پانه راوړې ده او دا وطن د دې پانې دومره خوښ شو چې خپل ټول قام قبيله یې ورپسې په کډه راوستلې او نوې پانه یې شا ته کړه، دا پانه د رنگه توره او د خوی نه ترخه ده؛ خو بیا هم د خلقو تن وجود دی او هر سړی ورته دومره ممتاز دی چې بې د دې د اجازې نه د کوره بهر ته نه شي وتی، بس د هر چا د کور مېرمن ده، دې ته د چایو پانه ویلی شي، پخوا به خلقو سحر سبا په جومات کې د قران په پانه سترگې غړولې، ولې اوس خو چې یې د چایو پانه ښکل کړې نه وي، د قران پانې ته کتلی قدرې نه شي.

که چای د خوی نه ترخه ده، نو خواږه یې هم شته، که ډپټي ته دې وړاندې کړه، نو مقدمه به وگتي، که په وکیل دې ووېله، نو رښتیا به

درله دروغ کړي او دروغ به درله رښتیا کړي چې د تانې تحصیل د واکدارو د چایو غم کوې، نو بیا سپین باز گرځه، خیر دی که بې لېسنه ټوپک ساتې او که غلا غلطې او جوارۍ کوې، که دعوه گتې قاضي صاحب باندې یې نوش کړه. که مړی بښې، نو ملا صاحب ته یې هبه کړه.)) (۲۳: ۲۶۹-۲۷۱)

خادم صیب پر ماسټر عبدالکریم باندې په تحلیلي نثر کې د ماسټر عبدالکریم د نثر ځانگړنې، کمال او هنر هر څه په گوته کړي. دا کار له مرحوم ماسټر عبدالکریم سره د استاد خادم مینه او خلوص هم څرگند وي او له هغه یې تاثر هم.

۱۶- وزیر محمد گل خان مومند: وزیر محمد گل خان

مومند په شلمه پېړۍ کې د پښتنو د ستر ادبي، سیاسي، ټولنیز، ملي او حکومتی شخصیت دی. محمد گل خان مومند په دې پېړۍ کې د افغاني نیشنلېزم او ملتپالنې له مخکښو څېرو څخه دی. ده د پښتنو د سیاسي، ټولنیز، اقتصادي او فرهنگي ودې لپاره نه هېرېدونکي کارونه ترسره کړل. دی نه یوازې یو پوخ سیاستوال او پوځي جنرال و، بلکې ښه لیکوال او شاعر هم و.

(پښتو لپاره، پښتو سیند، لنډکۍ پښتو) یې مشهور اثار دي. ده په وینستیایي پړاو کې د پښتو پنځه ستوري وهڅول چې خپلې ژبې ته بې درېغه خدمت وکړي. که د ده سیاسي، اقتصادي او حکومتی ملاتړ نه وای، نو نه به په کندهار کې (طلوع افغان) پښتو شوی وای، نه به کابل

مجله، نه به (پښتو ټولنه) جوړه شوې وای، نه به پښتو د پرمختګ جوګه شوې وای. نه به د پښتو پنځه ادبي ستورو په زغرده کار کړې وای، نه به اساسي قانون کې پښتو ته خپل حق ورکړل شوی وای او نه به هم دا نور پرله پسې ادبي خدمتونه په دې ډول رامنځته شوي وای. د پښتو پر نورو ګڼو خدمتګارانو او لیکوالو سربېره استاد خادم هم د مومند بابا له افکارو څخه سخت متاثر و. خادم صیب خو لومړی ځل په کندهار کې د همدې وزیر محمد گل خان مومند بابا له خوا په ډالۍ یا جایزې ونازول شو او خادم هم وروسته د بابا لاره تعقیب کړه. وزیر صیب یو وخت په مشاعره کې دغه لاندې شعر ووايه:

((پښتو مین په تا یم که وم که نه وم که نه وم نه وم
هر کله به دې ستایم که وم که نه وم که نه وم نه وم
پښتو د بنی چوڼی یم شور به کومه پښتنو ته
تل دوی ته په وینا یم، که وم که نه وم نه وم
د رب مخ مې دروړی پښتنو پښتو کړی تینګه
زه تا ته په ژړا یم، که وم که نه وم نه وم
د روغ مې هېڅ زده نه دي، هم ټګي نه شم کولای
پښتون یم په رښتیا یم که وم که نه وم نه وم
خبره د زلمو ده چې پښتو ته ځان تکره کړي
زه زور یم او بوډا یم که وم که نه وم نه وم
غلیمه ورځ به راشي چې له تا سره کتل شي
څرګنده درته وایم، که وم که نه وم نه وم
لیلا د مجنون نه کړم ژبه وینځه ستا په مخ کې
مجنون د ستا لیلی یم که وم که نه وم نه وم

نری ټولې بنايستي به له پښتو خپلې نه څار کړم
تر مړینې به همدا یم، که وموم که نه وم نه وم
پښتو کوکیا نه ښه ده په همدې درست گلستان کې
د دغه بڼې بورا یم، که وموم که نه وم نه وم
که نه وه پښتونواله او اعمال اسلامي راکې
پیرنگ د اروپا یم، که وموم که نه وم نه وم
که خوشې کړم پښتو بې پښتوگي کړم زه نن غوره
نن خوشې به بېرا یم، که وموم که نه وم نه وم
که خوږ ژوندون مې پلورم او ځان وژن بل لپاره
نو پوهې کې سندا یم که وموم که نه وم نه وم
په خټه سپین پښتون یم محمد گل د قام خادم یم
له سټې نه اریا یم که وموم که نه وم نه وم ((
(۴: ۵۳-۵۴)

دا شعر وروسته نورو شاعرانو هم پسي تعقیب کړ، د خادم صیب
مشهور شعر (شاعر مسلک) هم د همدې شعر په پلوی لیکل شوی:

صحيح لاره به بنايم که وموم که نه وم نه وم
رښتيا رښتيا به وایم که وموم که نه وم نه وم
د حق د پیروی نه مې بل څه په زړه کې نشته
چې څه یمه همدا یم که وموم که نه وم نه وم
ازاد یم زېږیدلی بندگي کولی نشم
بنده د خپل مولا یم که وموم که نه وم نه وم

په بلو خوشامندو مې ځان خوښ نه دی چې غټ شم
که غټ یم خو همدایم که وموم که نه وم نه وم
چې څوک غواړي څه سپکه مې د قام له څه جهت
د بنمن د هغه چایم که وموم که نه وم نه وم
په ماته کشتۍ سپوریم طوفانونه دي په منځ کې
په دې لاره یې بیایم که وموم که نه وم نه وم
خدمت د خپلې ژبې قام وطن زما مسلک دی
په دې مینه به پایم که وموم که نه وم نه وم
د ناز په خوب ویدې غونچې ورو ورو راوینسومه
خادم باد د سبا یم که وموم، که نه وم نه وم

وروسته بیا خادم صیب په نورو برخو کې هم د وزیر صیب لاره
تعقیب کړه او د هغه په یاد یوه مشاعره کې یې دا نظم ووايه.

د محمد گل خان مومند په یاد د مشاعرې شعر

((عمر دې تېر کړلو په نره د پښتوله پاره
اروا دې لار له په بره د پښتوله پاره
خلکو په دې نیمگړې جوړې کړې مانی او چتې
تاد مېرونو لار کړه غوره د پښتوله پاره
په ملیونو سرونه خلکو ځان له پاره کړه تیت
ته په همت تېر شوي، له سره د پښتوله پاره
ارزودې دا وه چې په قام کې شي سرونه پیدا
هوډ دی پخپله کړو تر سره د پښتوله پاره

کله ورگډ شولې میدان ته چې پښتو وگتې
کله ورتېر شوې تر سنگره د پښتو له پاره
د پښتونخوا د باغ مالپاره! شه اوچت له خوبه
بابا راغلی له خيبره د پښتو له پاره
چې د پامیر څوکه یې غواړي ابا سیند ورسره
ورځ ده راغلي مقرره د پښتو له پاره
ځوانان راغونډ دي په مزار دې محمد گل مومنده!
مشاعره ده زوروره د پښتو له پاره
واړه پښتون ده ملا ترلې چې پښتو لوړه شي
نبه تقاضا ده زوروره د پښتو له پاره
تینگه وعده راسره کړېده نښاغلي صدر
کاشکې رایاده یې شي غوره د پښتو له پاره
خادمه کله به جرگه د پښتونخوا جوړه شي
د پښتنو د زړه پرهار له به دوا جوړه شي.)
(۱۲: ۴۱۰-۴۱۱)

په یوه بله څلوریزه کې د محمد گل خان مومند په باب وايي:

پښتو مینان

داسې څوک دی چې هر څه له پښتو څار کړي
محمد گل یا باچا خان یا صمد خان دی
بل یو کس که لټوئ په پښتنو کې
یو خادم دی چې ولاړ په دې میدان دی

۱۷- غازي محمد نادرخان: غازي محمد نادر خان د

افغانستان د خپلواکۍ د گټونکو له جملې څخه دی. د ده په مشري افغاني

لسکرو د جنوبي جبهې په (تل) چاونۍ کې انگرېزانو ته سخته ماتې ورکړه او همدا ماتې بيا د هغوی د نورو ماتو سبب شوه. غازي نادر خان نه يوازې د ازادۍ د بېرته گټلو يو سرلښکر و، بلکې کله چې پر افغانستان باندي د غازي امان الله خان د نظام تر سقوط وروسته، د انگرېزانو تر ښکېلاک يو بل بدتر

حالت (سقاوي اړو دوړ) حاکم او هېواد له يوه بحران سره مخامخ شو، نو نادر خان يو ځل بيا له همدې جنوبي څخه د هېواد او ولس د نجات لپاره مبارزه پيل کړه، سقاوي اړو دوړ يې ختم کړ او ملک بېرته نورمال حالت ته راوگرځېد. د نادر خان فکر او مبارزې د خادم پر فکر او خيال تاثير کړی او ده ورته په ولسي فورم کې يو نظم ليکلی دی.

اعليحضرت محمد نادر شاه ته

((پښتون دې خلاص کړو له زندانه - غازي شاه افغانه

اصيل ازاد وي، ته له فطرته خاص يو وجود وي، جوړ له غيرته

درياب د الطاف بې پايانه

بيرغ د افغان چې لوړ رپېړي په کارنامو ستا باندي نازېږي

عالي همته عالي شانه

اول دې خلاص کړو له کافرانو بيا دې د لاسه د نابوهانو

وطن شو ستا په مخ روښانه
 چا کړي داسې مشکل کارونه درته حیران دې ټول عالمونه
 الله په تا شو مهربانه
 حلقه به گوش وې د مصطفی ته مخلص بنده وې د پاک الله ته
 شوه مشکلات درته اسانه
 واړه دې کړلو غاړه په غاړه بدې د منځ زمونږه لاړه
 خبر دې کړو له هرې خوانه
 تهاداو د ټولو کار و موسم شو له هرې خوا مو زړگی راجم شو
 په ترقی کې شو کوشانه
 (خادم) دعا درته د مغفرت کا سوال د نېښکنيې د ټول امت کا
 خالي له تمې (طمع) له ریا نه)).

(۱۲ : ۴۶۶)

خادم صیب دا ولسي نظم د (۱۳۱۳ل) کال د تلې پر (۷)مه نېټه
 لیکلی دی. ده د اعلیحضرت نادر خان په باب په نثر کې هم یو شمېر
 لیکني کړې دي، د هغه کارنامې یې ستایلي چې د دې بحث د اوږدوالي
 له امله یې له راوړلو څخه ډډه کوم.

۱۸- سردار محمد داود خان:

سردار محمد داود خان د افغانستان په
 معاصر تاریخ کې یوه ځلانده څېره ده، دی
 دوه ځله د صدراعظم او یو ځل د جمهور
 رییس په توگه دنده ترسره کړې ده. ده د
 خپل حاکمیت پر مهال افغانستان کې د
 ابادۍ ډېر زیات کارونه ترسره کړي دي. په

افغانستان کې دی د یوه ستر معمار حیثیت لري. د ده لنډ مهالي او

نیمه پېړۍ یون / د خادم صیب نړۍ لید

اوردمهالي پلانونه د افغانستان لپاره خورا گټور وو او ان درې څلور لسيزې وروسته هم د ده له پلانونو څخه گټه پورته کېږي. داود خان پر (۱۳۵۲ل) کال د چنگاښ پر (۲۶)مه نېټه شاهي نظام ختم او پر ځای يې جمهوريت اعلان کړ. هغه وخت تر يوې اوږدې سلطني واکمنۍ وروسته د جمهوريت اعلانول د خلکو له هر کلي سره مخ شول. خادم صیب هم د جمهوريت هر کلي وکړ او دا يې د خلکو هیله وبلله. خادم صیب وايي:

داود خاني جمهوريت

جمهوريت و ارزو د خلکو
دا لوی نعمت و ارزو د خلکو
افغان به اوس شي، سيال د قومونو
ملی نهضت و، ارزو د خلکو.

خادم صیب په يوه بله څلوريزه کې بيا د جمهوريت ځانگړنې بيانوي او وايي:

جمهوري حکومت

جمهوريت دی، اختيار د خلکو
چې په کې نه وي، ازارد خلکو
چې خلک يې غواړي هماغه کېږي
حکومت نه وي، بسا دارد خلکو.

د جمهوریت وظيفه

وطن خراب دی، جوړول غواړي
ملت وران شوی، رغول غواړي
دغه کاني کما، پردي لاسونه
پردي لاسونه، لندول غواړي.

وروسته وروسته چې جمهوریت څخه هم خلک ناهيلي شول، نو
خادم صیب بیا یوه بله څلوریزه ولیکله:

د جمهوریت ابتکار

دایو ملت و، پردو ټوک ټوک کړ
یو لوی کاروان و، غلو شوک په شوک کړ
همدا یو کار دی، چې کول غواړي
مرد به هغه وي، که چایو سوک کړ.

خادم صیب که څه هم د داود خان له افکارو او رغاونیزو ارمانونو
څخه متاثر و، خو وروسته یې بیا په جمهوریت کې د دیکتاتورۍ او په
دربار کې د غوړه مالۍ له حالته خوښ نه و، خو پر خپل وخت یې د داود
خان د جمهوریت تائید کړی دی.

۱۹ - نور محمد تره کی: نور محمد تره کی د افغانستان په
معاصرو ادبیاتو کې یوه مطرحه څېره ده، به تېره بیا په نثر لیکنه یا ناول
لیکنه کې. تره کی په څلوربېستمو لمريزو کلونو کې (د افغانستان د خلکو
ديموکراتیک گوند) تاسیس کړ، تر هغه وړاندې یې پر (۱۳۲۶ل) کال د

ویښو زلمیانو غورځنگ به جوړونه کې خپل نقش درلود. ددې غورځنگ

په جوړونه کې د تره کي، خادم او رښتین له طرحو گټه پورته شوه. د خلکو دیموکراتیک گوند پر (۱۳۵۷ل) کال د سردار محمد داود خان جمهوري نظام ړنگ کړ او پر ځای یې په خپله اصطلاح د افغانستان دیموکراتیک جمهوریت جوړ کړ. دا مهال یو ډول ایډیالوژیک حکومت رامنځته

شو چې د خپل مخالف زغمل ورته اسانه کار نه و، خادم صیب چې له نور محمد تره کي او حفیظ الله امین سره یې له کلونو کلونلو راهیسې پېژندل، هغه یې هم د زندان تورو خونو ته وردننه کړ. اختناق تر دې حده زیات شو چې د خادم صیب په شان لوی لیکوال هم د مرگ له گواښ سره مخامخ شو. خادم صیب د تره کي د واکمنۍ پر مهال هغه ته یو نظم لیکلی، دا نظم (د افغانستان د خلق رهبر په حضور) نومېږي. د دې نظم له متن او رواني حالته ښکاري چې خادم صیب تر سخت فشار لاندې دی، نو ځکه یې دا نظم لیکلی دی. دا نظم موږ ته دا پیغام راکوي چې ژوند لوړې ژورې لري، نه په کې واکمن په یو حال کې پاتې کېږي او نه په کې ولس، نه سیاستوال او نه هم لیکوال، نو خادم صیب هم د یوه لیکوال په توگه د زمانې ناخوالو ځپلی او دې ډول نظم ته یې مجبور کړی دی. دا نظم په خپل ذات کې د یوې مشخصې دورې د واکمنۍ د زور انځورنه هم کوي.

د افغانستان د خلق د رهبر په حضور

((رهبره وروږه زه خادم یمه با دار خونه یم
که گناگار یمه نو د و مره گناگار خونه یم
که ستا خادم نه یم، نو و وایه د چا یمه زه
د مرتجع، سرمایه دار او استعمار خونه یم
شاعر ته تش د کړو سترگو سزا هم ډېره ده
د عتابونو او ناخوالو سزاوار خونه یم
زه عندلیب یمه پر گل و مې نغمې و یلي
بدخواد گل او د باغوان او د گلزار خونه یم
پر دغه سمه لار به در و مو چې ویستلې ده تا
په زحمتونو کامیابی ته رسولې ده تا
د مو کراتیکه لاره غوره ده منلې ده موږ
د ده پر ضد هر یو شعار زموږ شعار خونه دی
چې جوړولی هېڅ یو کار نه شي و رانی کوي تل
داسې سپرې زموږ په خپل او زموږ بیا خونه دی
چې د وطن په غم کې نه وي بد امنی جوړوي
د وطن دوست او غم شریک او خدمتگار خونه دی
وخت دی چې ودرېږو په نره په رهبر پسې ټول
د بېلتانه او تشتت هم روزگار خونه دی
خلکو ځانونه په زحمت اسمان ته ورسول
چې ورنه پاتې و و هغه کاروان ته ورسول
(۱۲: ۴۰۶)

نیمه پیری یون / د خادم نړی لید

اوس نه تره کی شته او نه هم خادم، خو دا نظم د زمانې د یوه ترخه انځور په توگه زموږ سترگو ته پروت دی.

۲۰ - موسی شفیق: موسی شفیق د هېواد د نوميالي علمي

شخصیت او د پښتو معاصرو ادبیاتو د وینستیايي بهیر له وتلو څېرو څخه

دی. موسی شفیق یو ژور لیکوال، شاعر او سیاستوال و. ده د هېواد د ابادولو لپاره ژور لرلید، لیدلوری او تگلوری درلود. دا تگلوری له ملي او اسلامي فکرو رغېدلی و او پر اقتصادي اساساتو یې ډډه لگوله. موسی شفیق د خپل کفایت او درایت له مخې د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه له خوا د خپل لومړي وزیر په توگه غوره شو.

هغه د پښتونستان د ازادۍ لپاره یو ښه دقیق او منظم پلان درلود چې د هېواد اقتصادي ودې ددې پلان زړی جوړاوه. موسی شفیق او خادم صیب دواړه د یوې لسوالۍ (کامې) اوسېدونکي هم وو. د یوه بل له نظره او فکرو ښه خبر و او یو پر بل یې فکري اغېزې هم لرلې. استاد خادم د موسی شفیق په نظر حکومت او د هغه وخت حالات په څو څلوریزو کې په ښه ډول ارزولي دي:

د شفیق نظریه

تو حید بهتـردی، لـه افتراقـه
تولـنه ښـه ده لـه انفلاقـه

پارلمان، حزب، دولت دې یو شي
کار به کاوه شي، بې له نفاقه

د شفیق حکومت

مدعا کار، که دیموکراسي ده؟
مطلب ژوندون دی، که ازادي ده؟
دا گنگوسې وې، نن کابینه کې
خه کې فایده ده، خه کې بنادي ده؟

د شفیق پر حکومت تبصره

یو ویل دا خو کمونیسټي ده
بل ویل نه دا، بوروکراسي ده
حکومت هر رنگ، هر شان کېدای شي
خولي ماتې شوې، دي ازادي ده.
(۱۲: ۲۵۸-۲۵۹)

استاد خادم په یوه څلوریزه کې د موسی شفیق نظریه په ښه ډول
انځور کړې، هغه وایي چې موسی شفیق تر انفلاق او چاودنې د یووالي او
پیوستون حالت ډېر ښه گڼي، مخکې تر دې چې خبره انفلاق ته ورسې،
نو تر هغه مخکني حالت خو ځله ښه دی. شفیق په دې نظر دی که چېرې
په یوه دولت یا ټولنه کې گوندونه، دولت او پارلمان ټول سره لاسونه
ورکړي او له نفاقه لاس واخلي، نو د ټولني د پرمختگ لپاره به لاره اواره

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

شي. موسی شفیق پر داسې یو مهال دا نظریه وړاندې کړې وه چې اکثره سیاسي ډلې ډېرې گرمې وې، افتراق او انفلاق ته یې لمن وهله، خو نږدې پنځه لسیزې وروسته او نن مور عملاً گورو چې د موسی شفیق نظریه ډېره گټوره وه. څرنگه چې شفیق پر یوې ولس خوښې اسلامي ولسواکۍ باور درلود، نو ځکه خو د هر چا له خوا یې پر حکومت ډول ډول توروته پورې کېدل.

۲۱- غلام رحمن جرار: ښاغلی غلام رحمن جرار د پښتو د

معاصرو ادبیاتو له مطرحو شاعرانو څخه دی، ده د دېوانې شاعرۍ په انډول ولسي شاعري زیاته کړې ده. په ولسي شاعرۍ کې یې هم د (چاربیتې) فورم زیات کارولی دی. د جرار صیب چاربیتې خورا مشهورې دي، پر هر چا اغېز ښکاري. خادم صیب د جرار صیب همعصره

شاعر و، د ده چاربیتو پرې تاثیر کړی دی، نو ځکه یې د جرار صیب د یوې چاربیتې ځواب ویلی دی. خادم صیب په دې باب وايي:

د جرار جواب

((ښاغلی غلام رحمن (جرار) د کسبه وو په باب یو فکاږی نظم په اتحاد مشرقي کې نشر کړی و دا نظم د ده په جواب کې لیکلی شوی دی.)):

((جراره زما یاره!

شاعره نامداره!

بیان دی د کسبه و په قانون د شعر سم دی

د خوږ زړونو ملهم دی

لیکن چې ورته گورم، لوستو باندې یې بنورم

په حقه درته لورم

پوهېږم چې تا کړی په دې شعر کې څه چل دی

زما زړه په تا غل دی

کسبه بې شانه ډېر دی له حدو شماره تېر دی

څه یاد او څه مې هېر دی

په دوی کې زورور عاجز غریب او معتبر شته

بينا او بې بصر شته

نیولی دې غریب دی هېر شوی دی رقیب دی

دا کار د ستا عجیب دی

د حق ځینې خبرې دې پرې ایښې دي له ډاره

شاعره نامداره

شاعر چې شاعري کا زرگر دې زرگري کا

ساحر دې ساحري کا

ورکړی رب قوت دی، د خوږو خوږو خبرو

د لعلو جواهرو

تاثیر کوي په زړونو د ښکلو ښکلو نجونو

مغرورو کبرجنو

دا نور عالم خو څه کوي پرې لويې شاعران کا

هر څوک پسې ارمان کا

حکمت چې په کې نه وي دقت چې به کې نه وي

رقت چې په کې نه وي

دا شعر نه دی یاره هسې خوشې کوتې لال دی

بې فیضه قیل و قال دی

طامع اوریا کار حاسد او جفا کار

مداح او بې وقار

لایق د دروند لقب د شاعرۍ نه د ادب دی

مغضوب په دې سبب دی

د حق رښتیا بیان ښکاره ویل عیان

سموالی د جهان

دا کار د شاعرانو ادیبانو د عالم دی

د خوږ زړونو ملهم دی

چې څوک لیکي اخبار ادیب راځي په شمار

نور مه کوه گفتار

که نیت یې په دې کار کې وینول وي د ملت

د خدای دې وي رحمت

که تش گټه د ځان کا ناحقه پوچ بیان کا
نو خپل ایمان به زیان کا
په خپل ټیټ وضعیت باندې به ځان کاندي بټکه
رذیل به وي بیشکه

قاضي صاحب ته گوره په خوا خوا کې یې بسوره
خبره نه کړې سپوره
بېځایه به په تول کې د املو کو چېرې دل شي
مصره به د غزل شي

هو، څه وکړې قاضي ترې زه یمه راضي
قضیه ده ...
حاکم یې تحقیقات په دروغه کړي دا یې رایه
لیکلي ده څو ځایه

حاکم وایي زه څه کړم چې دغه بندي نه کړم
نو کار به څنگه وکړم
اصلی جانی خو نشته یا ترې زه یمه بیزاره
شاعره نامداره

که ونیوې ما سل په حق وي که باطل
زه یې بنسیم درته چل
چې ونه کړې خبرې د قانون دا یې قانون دی
لیکلي په مضمون دی

چې لار شي سرمامور ته يا قوماندان حضور ته

چې ونه گورې پورته

معقول ځان بنسکاره نه کړې چې بيا ونه کړې ارمان

په منځ کې د زندان

ته ورمه شې دبنمنه! زندان و ته دننه

چې بيا نشته پوښتنه

اميد نشته چې دلته به څوک رحم په تا وکړي

شايد زرگي به ښه کړي

رښتيا رښتيا به وايو ښه، بد، به په کې ستايو

هر چا و ته يې نمايو

چې نن لا ښه دوره ده په وطن له هره حاله

خبر شه له احواله

چې څوک کوي خدمت په صاف ښکلي نيت

د قام و او د ملت

سلام په داسې وينې زلمو (خادمه) مقدم دی

د خوږ زړونو ملهم دی)) (۱۲: ۴۷۲-۴۷۶)

څرنگه چې د خادم صيب دا چاربيته د جرار صيب د چاربيتي په

ځواب کې ويل شوې، نو ځکه خو له شکلي پلوه د جرار صيب چاربيتو ته

ډېره ورته ده او د هغه شکلي اغېزې پرې محسوسې دي.

۲۲- نصیر خان بلوڅ: نصیر بلوڅ د بلوڅو یو ملتپال شاعر دی، د پاکستان تر جوړېدو دمخه یې د انگرېزانو او تر هغه وروسته یې د پاکستان د واکمنو پر وړاندې مبارزه کړې ده. استاد خادم د ده ادبي او سیاسي مبارزه تعقیب کړې او کله چې نصیر بلوڅ د پاکستانی چارواکو له خوا بندي شو، نو استاد خادم پرې خپل تاثر څرگند کړی او دغه لاندې لیکنه یې پرې کړې وه.

بلوڅ شاعر نصیر خان دې پرېښودل شي

((په دې ورځو کې جرایدو او راډیو گانو یو خبر خپور کړی چې د هېواد په ادبي محافلو کې یې اضطراب پېښ کړی دی. خبر وايي چې ښاغلی نصیر خان بلوڅ شاعر د کوتې اوسېدونکی د پاکستان د حکومت له خوا نیول شوی او بندي شوی دی. د ده د بندي کېدو سبب دا ښودل شوی دی چې د ده په شعرونو کې دازادۍ غوښتلو سپریت موجود دی او هم دا چې بلوڅ او پښتانه یووالي او اتفاق ته رابولي. خبر وايي چې د دغې حادثې په نسبت د پېښور د مشهور شاعر اجمل خټک تر مشرۍ لاندې د پېښور د ادبي ټولني (ساهو مرکې) له خوا یوه غونډه شوې وه چې د دغې سیمې ادیبانو، شاعرانو او نورو خلکو په کې گډون کړی و، غونډې د بلوڅ شاعر نصیر خان په نیول کېدو سخته خواشینی څرگنده کړېده.

خبر دا هم وايي دغه ټولنه چې په یوه درنه مشاعره او د ښاغلي سلیم راز، ښاغلي ایوب صابر، ښاغلي منتظر، ښاغلي قلندر مومند، ښاغلي اجمل خټک، د ټولو شاملینو په نمایندګۍ له حکومت څخه وغوښتل چې ښاغلی نصیر خان دې سمدستي پرېښودل شي.

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

زموږ د هېواد ادبي ټولنه د (ساهو مرکې) د غوښتنې په تائید هیله کوي چې ښاغلی نصیر خان بلوڅ شاعر دې فوراً ایله کړی شي. ځکه شاعران په قومونو کې داسې دي، لکه په مرغانو کې بلبلې، بلبلې خلک نه بندوي او نه یې په پنځرو کې اچوي، بلبله یوه وړه او کمزورې مرغۍ ده، خو په لویو لویو او غټو غټو مرغانو غوټې کوي او په ټونگو یې وهي. ایا دغه غټ او قوي مرغان نه شي کولی چې په یو گوزار د بلبلې کار تمام کړي؟ وگورئ! توتکی ته هېڅ غوښه خوړونکی مرغۍ څه نه وایي، ښه نو چې په وړو وړو مرغیو کې دغومره شرافت او ساهو توب شته نو انساني ټولنې دې ولې ورڅخه خالي وي.

په بلبلو او توتکیو کې نور څه شی دي؟ بې له دې چې سحر خېزې دي او د سباوون په روح پروره هوا کې د کایناتو غوږو ته خپلې خوږې او شیرینې نغمې اهدا کوي، د ښکلا، ظرافت او جمال پرستی شعور د ژوند په ذره ذره کې رابنکل شوی دی، نو ایا حیف به نه وي چې د سیاست د زور سره او نا پایدازه لوبو لپاره روح نواز شاعر چې د کایناتو د زړه اواز منعکس کوي، بندي، محبوس او ازاد کړی شي. شاعر د حیات په ډگر کې خپله مستقله او جلا وظیفه لري، دی د ښکلا، حسن او ظرافت پسې گرځي. د ژوند ښایست او استحکام د خلکو خوشالي او نېکمرغي د جامعې سعادت او بهبود د شاعر هدف دی، نو ځکه کېږي که کله د شاعر نغمه د سیاست له ډول سره تصادم وکړي، ایا د رباب اواز ډول ماتولی شي؟ او یا د تنبور ټنگهار د ډول په درزهار غلبه موندلی شي؟ چې نه یې شي موندلی، نو وېره له څه ده؟ د دې نړۍ ټول قومونه او ملتونه د شاعر او ادیب احترام کوي او ناز یې اخلي. تاسو وگورئ اقبال، ټاگور او برنارد شا څه نه دي ویلي، د گورگي او تولستوی اقوال د گوندۍ په سیاست برابر وو څه؟ ادب هېڅکله په سیاست نه شي برابرېدی او چې برابر شي، هغه ادب نه دی، بې

ادبي ده کوم شعر او ادب چې د حقیقت لاره پرېږدي او د سیاست په لاره روان شي، نو گمراه شي، شاعر پرېږدئ او ایله یې کړئ، دی ستاسو د ټولو دی، په ده ظلم مه کوی، حُکمه:

د هغوی چراغ بل نه شو تر سهاره
چا چې کړی پر عاشقو ظلم زور دی))

(۱۲۱۶:۲۴)

۲۳- سید حسن خان: سید حسن خان د پښتو معاصرو ادبیاتو یوه مطرح څېره وه. نه یوازې د شاعر او لیکوال په توگه مطرح و، بلکې، سیاسي او قومي شخصیت هم و، د دې شخصیت فکر او عمل د استاد خادم پر فکر او احساس تاثیر کړی او د هغه پر قبر یې یو نظم لیکلی دی. دا نظم په ټولیز ډول د سید حسن خان د کرکتر انځورگري کوي.

د سید حسن خان د قبر ډبره

په ادب باندې تېرېږه ای زلمیه درته وایم
د حرمت او شرف ځای دی، زه یې په گوته درته بنایم
دا د خاورو ډبرې گوره په کې لعل د بدخشان دی
مرور ورته راغلي په کې پروت سید حسن خان دی
د وطن په هوډ کې مردی، لوی پښتون دی لوی سپری دی
لوی عالم دی، لوی شاعر دی، لوی پښتون دی، لوی سپری دی
خوله یې ډکه له خندا ده، خو په زړه یې دي غمونه
د وطن په غم غمجن دی چاته نه وایي حالونه
په محفل کې دیارانو د ډیوې غونډې بلېږي
په هېڅ وخت یوازې نه دی، پتنگان پرې راټولېږي

په خندا خندا په ټوکود علم درسونه وایي
د ادب، د سیاست او د تاریخ بابونه ستایي
لوی جنرال دی لوی قاید دی، نیشنلپست دی وطنپال دی
نه یې کور شته نه یې اور شته مسافر دی دایې حال دی
د وطن په مینه مست دی له هر څه نه بې پروا دی
په دې مینه له سر تېر دی، دغه کار له پیدا دی
د خوږې ژبې خاوند دی، بڼه ملگری بڼه اشنادی
ټوله مینه محبت دی، مهربانه په هر چا دی

نه سید دی نه پاچا دی نه د کوم بابا اولاد دی
کلک پښتون دی، مېړنی دی، نر فرزند د پښتونخوا دی
نه منت مني نه عذر، نه یې څوک شي اړولی
دا ولس یو فدایي دی څوک یې نه شي اړولی
اشنایانو دی ټگلای خپلو ورونو تېرا بښتلی
بې ارزی، خوابدی کړی څوک یې شي پخلا کولی
په زندان کې یې ساه ورکړه نه یې عذر نه فریاد کړ
د همت هېر شوی درس یې دوباره مونږ ته رایاد کړ
وايي خښ مې په ډېران کړی چې میدان کې شهید نه شوم
څه پروا کېده له مرگه خو افسوس چې سعید نه شوم
ځی چې غوندې یې شو په قبر ورته بښکته کړو سر و نه
لاس یې بښکل کړو پښې یې بښکل کړو ورته و کاندو عذرونه ((

(۱۲: ۲۲۳-۲۲۴)

استاد خادم دا پورته نظم د (۱۳۴۷ ل کال د کب پر (۳)مه نېټه لیکلی دی. په دې مثنوي نظم کې یې سید حسن خان ته د خپل عقیدت ترڅنګ د هغه د شخصیت څرنگوالي ته هم نغوته کړې ده.

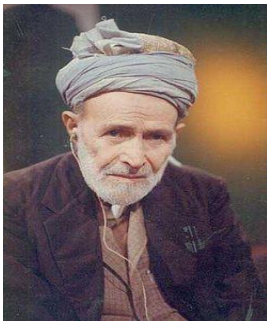

۲۴- استاد عبدالروف بېنوا:

استاد عبدالروف بېنوا هم د پښتو معاصرو ادبیاتو یو مخکښ لیکوال دی. د پښتو پنځو ادبي ستورو له جملې څخه یوه ځلنده څېره ده. په نظم او نثر دواړو کې یې پښتو ادب ته نه هېرېدونکي خدمتونه کړي. د ادب تاریخ په برخه کې یې هم خورا غنیمت کارونه ترسره کړي دي او په لسګونو عنوانه اثار یې لیکلي دي. (اوسني لیکوال) درې ټوکه یې خوار مهم اثر دی. د استاد بېنوا نظم او نثر دواړه دومره خواږه دي چې څوک یې په لوستلو نه مړېږي. استاد خادم ته هم د استاد بېنوا لیکنو خوند ورکړی، دی د هغه لیکنې د سپرلي سره ګلونه ګني او د هغه د پښتو په باب وايي:

د بېنوا پښتو

چې رایاده مې پښتو د بېنوا شي
سره ګلونه د بهار سترګو له راشي
د ادب په بې قدری داسې خفه شم
خوړین زرګی مې په سلګو کې په ژړا شي

۲۵ - حمزه شینواری: امیر حمزه

شینواری د پښتو معاصرو ادبیاتو له سترو لیکوالو او شاعرانو څخه دی، په نظم او نثر دواړو کې یې په لسگونو اثار لیکلي دي. په تېره بیا په نظم کې د نظم په برخه کې یې هم دغزل فورم کې زیاته شاعري کړې ده. ده غزل ته بېخي پښتني رنگ ورکړ او زیات نوبستونه یې په کې راوستل، نو ځکه خو پښتنو لیکوالو ده ته (د غزل بابا) لقب ورکړی دی، ده خپله هم دې ټکي ته اشاره کړې ده:

ستا په اننگو کې د حمزه د وینو سره دي
ته شوي د پښتو غزله ځوان زه دې بابا کرم

خادم صیب د حمزه بابا کار او هنر ستایلی او دی یې په خپل وخت کې د خیر د ادب پلار گڼلی دی. خادم صیب وايي:

امیر حمزه شینواری

چې مین په پښتو ژبه او مسلک دی
چې رښتیا په پښتنواله باندي کلک دی
د خیر د ادب پلار امیر حمزه دی
چې یې هر تالیف ددې لارې محک دی

حمزه شینواري هم په خپل وار د استاد خادم، پښتو او پښتونواله ستایلي چې پر خپل ځای ورته اشاره شوې. پښتو، پښتونولي، افغانیت، ملتپالنه او هېوادپالنه د دواړو سترو لیکوالو او شاعرانو د افکارو مشترک ټکي دي.

۲۶- استاد گل پاچا الفت: استاد

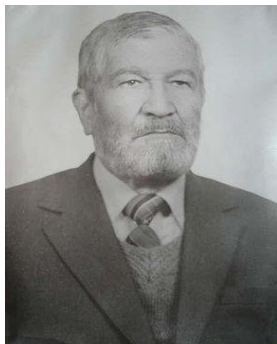
گل پاچا الفت د پښتو ادب په پنځو ستورو کې یو بل ځلنده ستوری دی. په نثر او نظم دواړو کې یې تر (۵۰) عنوانو بېلابېل مهم او مغنتم اثار لیکلي دي. د الفت شاعري او نثر په معاصره ادبي دوره کې د هر چا ذهن ته ورسېدلي، د ده د اثارو او افکارو په نتیجه

کې یو ملایم فکري خوځون رامنځته شوی دی. استاد خادم هم د استاد الفت رول ستایي، خو د دې ترڅنګ خواشینی هم څرګندوي چې الفت ولې پر سیاست اخته شوی دی. استاد خادم وايي:

د الفت شاعري

چې پیدا مو پښتو ژبه کې الفت شو
د پښتو د بڼکلا خوب مو حقیقت شو
چا نامراد کړو د خپل قوم په خدمت کې؟
چې شاعر رانه اخته په سیاست شو.

۲۷- پوهاند عبدالحی حبیبي: پوهاند عبدالحی حبیبي د

پښتو معاصرو ادبیاتو یوه مطرح څېره او د پښتو ادب له پنځو ځلاندو ستورو څخه یو ځلاند ستوری دی. ده په نظم او نثر دواړو کې ګڼ شمېر اثار لیکلي دي.

په تېره بیا په تاریخ لیکنه، ژبپوهنه او ادبپوهنه کې د ده اثار د زیاتې یادونې وړ

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

دي. استاد حبیبی تر (۱۳۵) عنوانو زیات، علمي، څېړنیز او تاریخي اثار لیکلي دي. د پښتو ادب د لرغونې پانګې یوه برخه د همدې استاد د زیار او پلټنې په نتیجه کې ترلاسه شوې ده. (پټه خزانه) او (تذکره اولیا) او ځینې نور ادبي او تاریخي اثار دده د څېړنو او پلټنو په نتیجه کې رابرسېره شوي دي. استاد حبیبی پر پښتون ولس او پښتو ژبې ډېر حق لري، خو پښتون داسې یو قام دی، هر څومره خدمت یې چې کوي، له ستونزو سره به مخامخېږي. استاد حبیبی هم یو وخت له ډول ډول ستونزو سره مخامخ شوی. استاد خادم دې ډول ستونزو ته متوجه شوی، نو ځکه یې د استاد حبیبی په باب لیکلي دي:

حبیبی او پښتو

حبیبی په پښتو ژبه نامور شو
خو اخیر له خپله کاره لاس په سر شو
خدای زده کوم ظالم ستومانه په خپل کار کې
د پښتو قلم یې کېښود مرور شو.

خو استاد خادم د استاد حبیبی خدمتونه نه هېروي او وایي چې همدی و چې د پښتو ژبې تاریخ یې عیان کړ.

حبیبی او د پښتو تاریخ

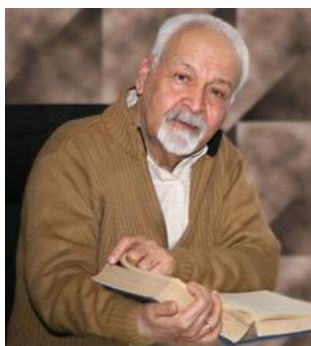
ورک تاریخ د پښتو ژبې یې عیان کړ
حبیبی په پښتو ژبه لوی احسان کړ
په دې کار تر هغه وخته ځورېدلو
چې په کړو خدمتونو یې پښېمان کړ

او ورپسې ددې کار په مقابل کې د جهاني د خبرو په باب وایي:

جهاني وايي

راته وایي دا جهان دې ولې جوړ کړ؟
 د پښتو ژبې کاروان دې ولې جوړ کړ؟
 چې ویل مو هم هغه به دې کولای
 دې کاروان لره څاروان دې ولې جوړ کړ؟

۲۸- سلېمان لایق: ښاغلی سلېمان لایق هم د پښتو معاصرو

ادبیاتو کې یوه مخکښه او سرکښه څېره ده. ده د پښتو معاصر شعر محتوا ته نوی رنگ ورکړ، هم د فورم او هم یې د مانا له مخې د شعر رنگونه بدل کړل. لایق گڼ شمېر اثار ولیکل، په تېره بیا په نظم کې د ده اثارو پر ټولنې ژور اغېز وکړ، د لایق انقلابي شاعرۍ له ټکر او پرمختګ سره

ګام پر ګام حرکت وکړ او نویو شاعرانو ته یې ذهني فضا خلاصه کړه. استاد خادم، سلېمان لایق هغه وخت د پښتو د خدمت یو لایق زلمی گڼي او د هغه په باب وايي:

سلیمان لایق

لاندې ځمکه پاس اسمان دی
 منځ کې پروت د پښت جهان دی
 د پښتو لایق ان د پښتو زلمی دی
 ښه زلمی یې سلېمان دی.

نیمه پیری یون / د خادم نری لید

د افسوس ده دا خبره
په پښتو ناسمه پان دی

تر لایق وروسته خادم د خپل ځان په باب هم قضاوت کوي او وایي:

خادم څه دی؟

څه پوښتنه د خادم کوي چې څه دی
په پنجره کې بندي شوی یو مرغه دی
د پښتو په کبیره گناه کې گیر شو
څوک خبر نه شو چې څنگه دی او څه دی؟

تر دې وروسته بیا د پښتو او پښتنو په باب نظر څرگندوي او د هغو
پښتنو یادونه کوي چې له پښتو سره مخالفت نیسي، په دې باب وایي:

پښتانه او د پښتو مخالفت

څوک ناپوه شو څوک محتاط او څوک بدبین شو
د پښتو بیاض چې سپین پاته و سپین شو
پښتانه د پښتو ژبې مخالف شول
سرنوشت د پښتو د غسې تعین شو

استاد خادم د پښتو د خدمتگارانو وروستی نتیجه هم په گوته کوي
او وایي چې څوک پښتو ته کار کوي، نو نتیجه به یې څه وي؟

د پښتو نتیجه

نه پوهاند، نه به رییس، نه به وزیر شي
هر پښتون چې د پښتو طرفداري کا

هو! دا ټول ترې جوړېدای شي خو شرط دا دی
چې څرگنده د پښتو نه بېزاري کا.

استاد خادم که څه هم ۱۵ قطعه له نن (۱۳۹۶ل) کال څخه نږدې
پنځوس- شپېته کاله دمخه ویلي، خو که اوس یې هم د خپلې ټولني پر
عيني واقعیتونو تطبیق کړو، نو سل په سلو کې پرې د تطبیق وړ ده.

۲۹- سید رسول رسا : سید رسول رسا هم په لسگونو اثار پښتو ژبې

ته پرې ایښي دي. (ارمغان خوشال) یې
د اثارو یوه بېلگه ده چې د خوشال بابا
د ژوند، فن او اثارو په باب په کې هر اړخیز
معلومات وړاندې شوي دي. استاد خادم
سید رسول او همېش خلیل دواړه په یوه
قطعه کې یاد کړي چې وروسته به ورته
اشاره وشي.

۳۰- همېش خلیل: همېش خلیل د پښتو ژبې د دې معاصرې

دورې اوچت شاعر، لیکوال او څېړونکی
دی. ده په لسگونو علمي، څېړنيز او ادبي
اثر لیکلي او د شعرونو څو ټولگې یې هم
چاپ شوې دي. په تذکره لیکنه او د
تاریخي متونو په راټولونه کې ده ډېر زیات
زیار گاللی دی. دده د چاپ شویو اثارو
شمېر لسگونو ته رسېږي. (ورکه خزانه) د ده
د نامتو تذکرو له جملې څخه و.

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

موتی خاوره د وطن به پرې ورنه کړم
که په سرد ځمکې هر وطن ختن شي
که غلیم له ما بری یو ور محبوبې
ستا پرونی دې زما د تن کفن شي

دا او دې ته ورته نور شعرونه د همېش خلیل د هغو شعرونو له
جملې څخه دي چې د عوامو او خواصو پر ژبه خواره دي.

خادم صیب د دې دواړو لیکوالو او شاعرانو (رسا او همېش) شاعري
او لیکوالي په یوه قطعه کې ارزولې ده:

رسا او همېش

د رسا په شاعري او لیکوالۍ کې
چې مې وکتل هم ډار هم ابتکار شته
خو همېش د پښتو ژبې فداکار دی
که رښتیا چېرته پښتو ته فداکار شته.

۳۱- محمد عمر سیماب: محمد عمر سیماب هم په پښتو
معاصره ادبي دوره کې یو مطرح شاعر تېر شوی دی. د ده کلام پر استاد
خادم خاص تاثیر کړی دی. کله چې هغه د ناروغۍ پر بستر پروت و، نو
خادم صیب ورته ډېر خوږ بدلی او دغه څلوریزه یې ورته لیکلې ده:

محمد عمر سیماب

په سیماب محمد عمر مې زړه زهیردی
د خوږې ژبې شاعر مرض کې گیردی

قومیت عالی احساس د پښتونوالي
دا شعري نغمه او ازییې د ضمیر دی.

۳۲- مراد شینواری: مراد شینواری بیا د پښتو ژبې د معاصرې

دورې بل مطرح شاعر دی، چې شاعري یې نه یوازې پر خیر ادبي حوزې خپله اثر بندلی و، بلکې ټولې پښتونخوا ته یې اغېز رسېدلی و. د مراد شینواري شاعري پر خادم صیب هم خپل خاص تاثیر کړی و، خادم صیب هغه ان له (دقیقي بلخي) سره چې د غزنویانو په عصر کې د فارسي ژبې یو نومیالی شاعر تېر شوی و، پرتله کړی او وایي، که دقیقي بیا راژوندی شي، نو هم د مراد شعر به وستایي. خادم د مراد شینواري په باب دا څلوریزه پر (۱۳۴۱ل) کال لیکلي ده.

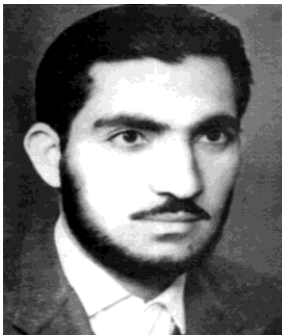
مراد شینواری

بنايسته گلونه و اشول په خيبر کې
کاشکې داسې گلان شنه شوای په شپېر کې
د مراد د تاترې شعر به ستایي
دقیقي که بیا ژوندی شي په باختر کې.

۳۳- سېلاب ساپی: سېلاب ساپی بیا د پښتو معاصره شاعرۍ کې

یو بل نامتو شاعر تېر شوی، د خادم صیب سیموال هم دی او خوږه

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

شاعري يې هم کړې ده. د سېلاب کوم شعرونه چې د هنرمندانو له خولې ويل شوي، هغه د ټولو افغانانو د خوښې وړ گرځېدلي دي:

لېونۍ مینې دې اشنا کړم له بیابانه سره
پرېږده چې گرځم لـېونۍ په غرونو

د سېلاب شعرونه د زړه تل ته لاره پیدا کوي، د ده شاعري د خادم صیب هم خوښه شوې، نو ځکه خو هغه د ښې قریحې خاوند گڼي:

سېلاب او پښتو

شومره ښه قریحه خدای ورکړه سېلاب ته
خو قدمه یې هم واخیستل په لار کې
رډې سترگې دښمنان د پښتو ژبې
چې یې ولیدل سرگومه شو په چار کې.

۳۴- قاضي عطاء الله: قاضي عطا الله خان د مرحوم نصرالله خان دویم زوی و، د عطاالله خان پلار د پېښور د (تاکال) په کلي کې اوسېده او (قاضي) یې کورنی لقب و .

قاضي عطاالله خان شرعي متداول علوم له خپل پلار څخه لوستي وو او ورسره ورسره یې په ښوونځیو کې زده کړه کړې وه، د (۱۹۱۸ع) کال په شاوخوا کې یې دعلیگر له پوهنتون څخه د وکالت (حقوقو) په څانگه کې بری لیک واخیست او تر دې وروسته یې په مردان سیمه کې پر

وکالت لاس پورې کړ، خو د وکالت یې لایونیم کال تیر شوی نه و، چې په مغزو کې یې سیاست افکارو وده وموندله.

قاضي عطاءالله خان د پښتنو دازادی دحق دغوښتلو اوگټلو په لاره کې خورا زیات رېږونه ، تکلیفونه ، زیانونه اوجېلونه وگالل، خو دانگرېزانو ځای ناستو ته یې د تسلیم سر د یو نرپښتون په شان ښکته نه کړ ، د (۱۹۴۸ ع) کال پر جون میاشت دووروستی ځل له پاره بیا دحیدر آباد سنده سنټرل جېل ته بوتلل شو او ترڅلور کاله بند وروسته په داسې حال کې له جېله دلاهور یو روغتون ته یو وړل شو، چې په ژوند کې یې څه پاتې نه و او دوې درې ورځې وروسته د (۱۹۵۱ ع) کال د فبروري پر (۱۹) مه د (۱۳۳۰ هجري شمسي) کال دسلواغې میاشتې په پای کې دنامرادی په حال کې وفات شو او دحق غېږې ته ولاړ .

قاضي عطاء الله (د پښتنو تاریخ) مهم اثر هم لیکلی، په جېل کې یې ډېر کتابونه ولیکل، دا کتاب څو ځله چاپ شوی دی. استاد خادم د دغه نومیالي پښتانه له افکارو متاثر شوی او (د شهید قاضي عطاء الله په یاد) په نامه یې دغه لاندې لیکنه پرې کړې ده:

د شهید قاضي عطاء الله په یاد

((د خلقت او پیدایښت په سلسله کې ډېر خلک پیدا کېږي، مگر د خلکو حقیقي خدمتگاران کله کله پیدا کېږي!))

په دریاب کې زرگونه او کروړونه څاڅکي لوبږي، مگر کوم یوه په کې شهواره مرغلره شي .

ډېرې مېنډې کېني او زامن راوړي، مگر داسې کله کله پېښېږي چې مور نابغه زوی وزېږوي .

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

مکتبونو ته ډېر هلکان خي او علم زده کوي، مگر د علم سره
سریتوب د هر چا نه په برخه کېږي!

دا صحیح ده چې ټول سروڼه ماغزه لري، مگر په مغزو کې کامل
استعداد د هر چا نه روزي کېږي.

سیندونه او غرونه له کابو ډک دي، مگر لعل په بدخشان کې او هغه
هم د خینو کابو په سینه کې وي!

هر قوم او هر ملت ډېر سړي لري، مگر د سړو سر یو یا دوه کسه
وي، په کاروان او قافله کې لکونه عالم روان وي، خي، مگر د قافلې سالار
هر کس نه شي کېدای!

د سریتوب دعوې هر سړی کوي، مگر هغه سړی چې خلک یې په
سریتوب قانع او قایل شي، هر څوک نه وي!

قاضي عطاء الله مرحوم خو یو سړی و، مگر څنگه سړی؟

یقیناً قاضي صاحب مرحوم د پښتون ملت صحیح رهنما او خدمتگار و.

دې کې شک نه شته چې د افغان د لوی تېر او لوبې جامې په منځ
کې یې داسې حیثیت درلود، لکه شهواره مرغله یوه امېل کې!

رښتیا ده چې شهید قاضي د پښتو بابا او پښتني انا رشید او ننگیالی
زوی و.

د قاضي صاحب سره علم او عمل، همت او مردانگي، عزم او اراده،
قوم پروري او قوم پرستي د کمال په درجه کې موجود وو.

دا لوی شخص، لوی پښتون، د کره مغزو خاوند، د پښتنو سر او د
حریت خواهانو د قافلې مشر و.

دده سره پولادي اراده او نه ماتېدونکي عزم او د پښتونولي په شرافت کامل ايمان موجود و.

د پښتونستان او خدايي خدمتکارانو په لیدپرانو کې د خان بابا مې بازو او دده د ښه اعتماد ځای و.

افسوس دی چې دښمنانو د ده شخصیت ونه شو زغملای. ((۲۳: ۱۴۴))

۳۵- نصر الله حافظ: نصر الله حافظ د پښتو ادبیاتو د وینتیایي

او اوبښتیایي دواړو پړاوونو شاعر دی او خوږه شاعري لري. تر (۱۲) زیاتې

شعري ټولگې لري، چې اکثره یې چاپ شوي دي او همدارنگه نور گڼ ادبي او څېړنیز اثار. د (شمشاد له هسکې څوکې) د نصر الله حافظ د شعرونو هغه ټولگه ده چې خورا مشهوره ده. نصر الله حافظ او خادم د نږدې یوې زمانې شاعران وو، یو بل سره یې له نږدې پېژندل، پر یو بل

یې شاعري خپله خپله اغېزه هم کړې ده. خادم صیب د حافظ شعر ((په غره کې یوه رڼه چینه)) گڼي او شاعري یې یوه ((ازاده تونکی)) چې پر څانگه ناسته وي او ترانې وايي:

د حافظ نصر الله پښتو

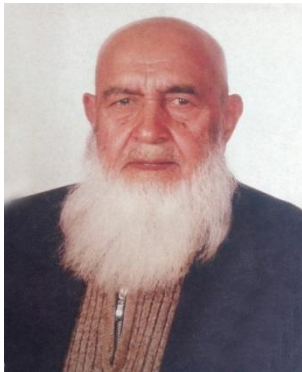
د حافظ نصر الله خان شعر مې خوښ دی
لکه پاکه چې چینه غره کې بهېږي
توټکی ده بې ازاره ښایستو کې
چې په څانگه باندي ناسته ده وپېږي

۳۶- ولي محمد مخلص: بناغلی مخلص هم د پښتو معاصرو ادبیاتو د وینستیايي پېر شاعر تېر شوی، د خادم صیب د ژوند له زمانې سره یې ژوند هممهاله و، پر (۱۳۵۲ل) کال د زمري پر (۱۴)مه نېټه، استاد خادم د هغه په یاد یوه مرثیه ویلې. په دې مرثیه کې په ښه ډول د ولي محمد خان مخلص د شخصیت انځورونه شوي ده. دا مرثیه په مثنوي فورم کې ویل شوې ده:

د ولي محمد خان مخلص په یاد

((شاعره ستا ښکلی صورت مې شوياد
ستاد مزي ښایسته صحبت مې شوياد
د کندهار د سیمې ستوری وې ته
په خوارو خلکو باندې سیوری وې ته
رښتیا زهیر وې په ملت باندې
مین د خلکو په خدمت باندې
خومره ازاد و ستا فطرت شاعره
مولادرکړی و قدرت شاعره
طمعه او ډار دې طبیعت کې نه و
سازشي کار دې په فطرت کې نه و
وې آینه د پښتنې ټولنې
تل به دې کړې د ارتقا څېړنې
کله ولاړ به محافلو کې وې
مصروف د خلکو په روزلو کې وې
کله به گیر په کار او بار کې شوې
کله ورگډ به په دربار کې شوې

حرص دې وژللی و ازاد شاعره
ځکه د خلکو یې په یاد شاعره
هر څه دې کړل، خو د ملت په مینه
نه د پیسې نه د دولت په مینه
په زړه مې گرځي ستا خوږې خبرې
له مینې ډکې د مزې خبرې
ځان به دې وور که د کوچنیانو سره
دروند لکه غروې د لویانو سره
ډیوه د جمعې د یارانو وې ته
تندر په سرد مغرضانو وې ته
ستا په بنکنځاو کې حکمت پوښلی
و ټولو خلکو ته عبرت پوښلی
وې د مومند او د داود ملگری
د قام د گټې او د سود ملگری
راته یادې ستا روان شعرونه
د محافلو قهرمان شعرونه
بالفعل شعر په محفل کې ویل
لوړ مطالب نظم و غزل کې ویل
و ستا د طبیعي لوړ مثال شاعره
چې پکې زور و هم جمال شاعره
د خدای رحمت ستا په مدفن دې وي
ستا په اروا په کفن دې وي
واخله سلام دې د خادم مخلصه
نوم دې ژوندی اوسه دا یم مخلصه ((
(۱۲: ۲۳۰-۲۳۳)

۳۷- سرمحقق عبدالله بختانی

خدمتگار: استاد سرمحقق عبدالله

بختانی خدمتگار د پښتو معاصرو ادبیاتو

یوه ځلانده او مخکښه څېره ده. ده په نظم

او نثر دواړو کې په لسگونو عنوانه مستقل

اثر لیکلي دي. د استاد بختانی د ټولو

لیکلو اثارو شمېر تر (۷۰) اثارو پورې

رسېږي. شاعري یې هم کړې، خو ډېر کار

یې په څېړنه او ادب تاریخ لیکنه یا تذکره لیکنه کې ترسره کړی دی. د

پښتو ژبې یو رښتینی خدمتگار دی. د استاد خادم په باب یې هم (د ملي

ادب او ژورنالېزم خدمتگار) په نامه یو اثر لیکلی دی. استاد خادم د استاد

بختانی کار او زحمت او له پښتو ژبې سره د هغه مینه تشخیص کړې او د

هغه په باب وایي:

بختانی او پښتو

بختانی په کار د ژبې ښه پوهېږي

چې دا بد حال د پښتو گوري خورېږي

زړه یې غواړي چې راگد شي په میدان کې

د اسلافو حال چې وگوري ډارېږي

پښتو ته د خدمت په برخه کې د هر لیکوال په باب د استاد خادم

نظر ځکه دقیق دی چې استاد خادم خپله هم د روزگار دا تجربې تېرې

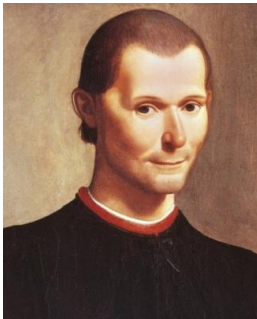
کړي، نو ځکه د استاد حبیبی، استاد بختانی او یا هم کوم بل لیکوال په

باب چې څه وایي، له حقیقت او واقعیت سره بشپړ سمون خوري. له استاد

بختاني سره د استاد خادم یو شمېر ادبي لیكونه هم تبادله شوي، هم استاد خادم او هم استاد بختاني په ډېرو ځایونو کې د یوه بل یادونه کړې او هغه لیكونه یې هم په خپلو اثارو کې خپاره کړي چې دوی یو بل ته لیکلي دي، خو د دې لیکنې د زیات اوږدوالي له امله ورڅخه تېرېږم، خو د استاد خادم په باب به د بختاني نظریات په خپله برخه کې راوړم.

ج- نړیوال لیکوال او موثر شخصیتونه:

ددې لیکنې په مخکنۍ برخه کې مو د هغو کورنیو لیکوالو، شاعرانو او موثرو، ټولنیزو، سیاسي او ملي شخصیتونو یادونه وکړه چې خپله افغانان وو او په یو نه یو ډول یې استاد خادم له اثارو، افکارو، ټولنیزو او سیاسي کړو څخه متاثر شوی و او هغو ته یې د همدغه تاثر له مخې شعرونه او نظموونه لیکلي او یا یې دهغو پر فکر، شخصیت، اثارو او کړنو لیکنې کړي دي. د دې لیکنې په دې برخه کې غواړو هغه نړیوال لیکوال او موثر شخصیتونه دروپېژنو چې استاد خادم یې اثار او افکار لوستي او پر ده یې خپل تاثیر پرې ایښی، ان یو نیم پرې منفي اغېز هم کړی دی. همدغو اغېزو ته وشعر، نظم او لیکنې په غبرگون ښودلې چې دا دی دلته یې په ترتیب سره وړاندې کوو:

۱- ماکیاولي: (نیکولو ډي برناردو)

ماکیاولي د ایتالیا ډېر نامتو فیلسوف، سیاسي شخصیت، شاعر او لیکوال و، د (۱۴۴۹م) کال د می پر (۳)مه نېټه په فلورانس کې وزېږېد او د (۱۵۲۷م) کال په جون کې ومړ. ماکیاولي، د سیاست، فلسفې او ادبیاتو په برخه کې ډېر

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

کتابونه لیکلي دي. سلطان یا (ټولواک) په نامه یې یو نامتو اثر دی چې د واک د نیونې او ساتنې لارې چارې په گوته کوي. دا اثر د نړۍ په اکثره ژبو ژباړل شوی، پښتو ته هم (محمد داود حبیبزي) ژباړلی او چاپ شوی دی. د ماکیاولي نظریات په ټوله نړۍ کې خپل پلویان او مخالفان لري. خادم صیب هم د ماکیاولي له نظریاتو خبر دی، خو دی یې نړۍ ته په گټه نه بولي، نو ځکه یې د هغو پر وړاندې غبرگون ښودلی دی. خادم صیب وايي:

ماکیاولیزم

د وخت وبادده، ماکیاولیزم
توره بلا ده، ماکیاولیزم
مشري و قام ته پیغمبري ده
لویه اغوا ده، ماکیاولیزم

ماکیاولیست

چې وایې یوڅه، عمل بل څه کا
په سمه لار باندې، هم تله نه کا
پرې خطا نوځې ماکیاولست دی
په دروغو دربو، خطا ایسته کا.

۲- ماکسیم گورکي: ماکسیم گورکي د شلمې پېړۍ په پیل کې د روسیې ستر شاعر و. نه یوازې د روسیې، بلکې د ټولې نړۍ په کچه یو ستر شاعر او لیکوال و. د هغه اثار د نړۍ تر (۵۰) زیاتو ژبو ته ترجمه

شوي او د نړۍ په گوټ گوټ کې لیکوال او عام خلک ترې متاثر شوي دي. (مور) د ماکسیم گورکي هغه ناول دی چې نړیوال شهکار گنل کېږي او په نړۍ کې خورا مشهور دی. گورکي د لوړ اخلاقي ایډیال په لټه کې و او ستر انساني ارزښتونه یې پالل. استاد خادم د گورکي له اثارو الهام اخیستی، د هغه شخصیت پرې تاثیر کړی او هغه یې په یو لوړ او خواږه نظم کې ترسیم کړی دی:

ماکسیم گورکي

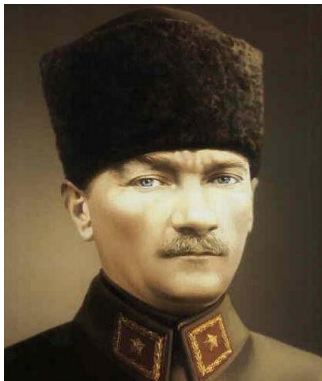
ای د نوي ادب پلاره، ای ازاده قلندر! ای د روس د خاوری زوی، ای انسانه منوره هغه خاوره وه لا جگه چې یې تا غوندې پیدا کړ تا بیرغ د قام او چت کې، له دې خاورې نه تر نمره فکر جگ له اقتصاد شي، حکیمانو وو ویلي تا وطن ثروتمن کړ د خپل فکر له ثمره د دې ځمکې په تیتوالي د رحمت باران په کارو د انسان له انحطاطه ژر بدلې به شیبیره د هوس په دام کې گيرو، د ادب مارغه اسیرو تا پنجره کړه ورته بېرته چې ترې والوزي په بره د ساقی لاس کې شراب وو د مظلوم د زړه د وینو دا پیالی به هر چا خښلی بې له خوف او له خطر

غریب ډوب و په خولو کې هېڅ خبر نه و له ځانه
نه خبر و له جهان نه، نه له خیر او نه له شره
د شرف قبایې گرو و په دکان د سوداگرو
د یوې مړۍ د پاره تېرېدلو به له سره
د حسد په ویرانه کې لاره وره که و له عشقه
لکه وره کې چې چینه شي په ترخه ځمکه بنجره
په صهبا د زندگی کې سره شراب د دښمنۍ وو
په صحنه د دې جهان کې نیکی نه وه بې له شره
فلسفه وه نا امیده له نېکۍ او سعادت
په نهاد د دې بشر کې یې بدې لیده مضمهره
دا خوته وې چې انسان دې د معشوق په صورت ولید
د دوستۍ د طفل پلاره په لیکوالو کې بهتره
زه څه ووایم چې څه وې خودا وایم چې انسان وې
په انسان باندې مین شوی، دغه مینه دې کره غوره
ته د مینې راهنما وې، ته د دې تیارې رڼا وې
ای د روس د خاورې زویه ای د نوي ژوند رهبره
د گورکي خاورې ته یوسه د خادم سلام د مینې
ای سبا سبک خرامه ای د مینې پیغامبره.
(۱۲: ۱۳۲-۱۳۷)

استاد خادم پورتنی نظم د (۱۳۵۵ل) کال، د کب پر (۲۲) مه نېټه
لیکلی دی. خادم صیب پر پورتنی نظم سر بېره د گورکي ځینې منثور اثار
هم ژباړلي او د دې ترڅنگ یې د هغه په باب ځینې لیکنې هم کړې دي،
چې د لیکنې د زیات غځېدو له کبله ورڅخه تېرېږو.

۳- مصطفی کمال اتاترک: مصطفی کمال پاشا د (۱۸۸۱م) د

می پر (۱۸)مه نېټه زېږېدلی او د (۱۹۳۸م) کال د نومبر پر (۱۰)مه نېټه وفات شوی دی. ده د ترکیې د استقلال لپاره مبارزه وکړه او د ترکیې

جمهوریت اساس یې کېښود، ترکانو د ده خدمتونه، مبارزې او هلې ځلې وستایلي او ده ته یې اتاتورک (د ترکانو پلار) لقب ورکړ. مصطفی کمال اتا ترک پر ترکیې باندې د (۱۵) کلنې واکمنۍ په بهیر کې ترکیې ته ډېر خدمتونه وکړل، د هغه مبارزې، فکر او د حکومتولۍ طرز د یو زیات شمېر نړیوالو پر اذهانو تاثیر وکړ او

هغه د یو نړیوال مبارز په توګه مطرح شو. مصطفی کمال له افغانستان سره ځانګړې مینه درلودله او غازي امان الله خان ته یې د ملګرتیا او دوستۍ لاس ورکړی و. دواړو مشرانو له انګرېزي ښکېلاکه د خپلو هېوادونو د ژغورنې بریمنه تجربه لرله. د اتا تورک افکارو او نظریاتو د استاد خادم پر فکر هم خپل تاثیر پرې ایښی و. استاد خادم د اتا تورک د افکارو له جملې څخه د هغه یو تقریر ته اشاره کوي. ده دې وینا ته ده (د کمال اتا تورک یو تقریر) نوم ورکړی او دا یې په خپلو اثارو کې خوندي کړې ده.

د کمال اتاتورک یو تقریر

(کمال اتا تورک په خپله یوه وینا کې وویل: یوه زمانه وه چې ما به ډېر کتابونه لوستل، غرض مې دا و چې د دنیا لوی لوی مفکرین او فلسفيان د ژوند متعلق څه وايي؟

بعضې فلسفيان چې په ژوند کې په هر لور تیاره ویني وايي چې زموږ هستي نیست ده، زموږ له پاره د دنیا په عارض ژوند کې هېڅ قسمه خوشحالی نشته، خو ځینې نورو هوسیارانو خلکو د ژوند متعلق په بل شان اظهار کړی دی.

هنوی وايي، که د ژوند انجام نشته دی، نو دا د نا امېدۍ خبره نه ده، څومره پورې چې موږ ژوندي یو خپل ژوند په خوشحالی او په خندا تېرول په کار دي.

زه په خپله د ژوند دا وروستی مفهوم خوښوم، البته د ژوند د تېرولو طریقه زما خپله ده.

زما خیال دی چې هغه سړی ډېر بد قسمت دی، څوک چې خیال کوي چې د انسان د ټول ژوند دارومدار په ما موقوف دی یعنې نور خلق دې ما د پاره ژوند وکړي.

دا ظاهره ده چې د دې سړي انفرادي ژوند به ډېر ژر تباه شي، خپل ځان هېرول او د موجوده او د راتلونکي نسل د پاره تعميري کار کول په اصلي معنی کې د خوشالی د حصول لومړی راز دی.

د عقل او هوش خاوند په مدعا پوهېدی شي چې په ژوند کې د پوره پوره خوشالی د حاصلولو بېشک او بېشک چې بس یوه طریقه ده او هغه دا چې سړی د راتلونکي نسل د عزت او خوشالی حاصلولو د پاره ژوند تېر کړي.

کوم سړی چې په ژوند کې له دې قسمه رویه اختیار کړي، نو هغه دې هېچرې د ځان نه دا نه پوښتي چې آیا هغه راتلونکي نسلونه چې د چا د بېگنې د پاره ما په ځان شپه او ورځ یوه کړې ده، زما په ښو به قایل وي او که نه زما د کار قدر به ونه کړي؟ زما خیال دی چې ټولو کې خوش

قسمته خلق هغه دي چې خپله زرینه کارنامه او ښه اعمال د راتلونکي نسل د نظر نه پټ ساتي، ځکه چې د خپل نوم ناموس لپاره د قوم او د وطن خدمت کول د خوشحالی سبب نه شي جوړېدای. البته هر سړي ته د څه کار په کولو کې خوشالي حاصلېږي، ځینې خلکو ته باغباني خوند ورکوي، ځینې نورو ته مالیاري او گلونه کرل او پالل مزه ورکوي او ځینې خلک داسې هم شته چې هغوی ته د خلکو پالل، ساتل او لویول د خوشحالی باعث وي. کوم سړي چې د شوق او خوشحالی لپاره گلونه کري او پالي یې، هغه ته گلونه نور څه ورکوي؟ خو صرف گلونه کرل او پالل او هغو ته کتل د هغه د خوشالی سبب وي. دغه شان چې کوم خلک د خلکو د پاللو مالیاري په سر اخلي، نو هغو ته په کار دي چې د گلونو د مالیار د ذهنیت په مطابق خپل کار وکړي، صرف دغه قسم خلک د خپل وطن او قوم په اصلي معنی کې خدمت کولی شي، د نامه او شهرت او د مالي مفاد او د ذاتي عهدو خواهشمند خود غرضه دي. د قوم خادم نه دی، څوک چې خپلې خوشالی او خپل مفاد ته د قوم او د وطن په خوشالی ترجیح ورکوي او خپله خوشالي ورله د قوم د خوشالی نه زیاته مرغوبه ښکاري، نو داسې خلک که هېو د قوم خانان هم شي، نو هېڅ د کار خلک نه وي.

او داسې خلک هم څوک چې ځان ته ډېر قیمت ورکوي او د هغو خیال وي چې د وطن او د قوم د مفاد او د خوشالی مکان د هغوی په سر ټینګ دی، په حقیقي معنی کې د قوم او وطن د مفاد سبب نه شي جوړېدای، صرف هغه خلک څوک چې خپل ژوند د راتلونکو نسلونو، مفاد او خوشالی لپاره وقف کړي او ځان په لیس بشی شمار کړي په اصلي معنی کې د خپل نسل خدمت کولی شي.

دا یوه لویه غلطی ده، که یو قومي کارکن خیال کوي چې د قوم د ترقۍ او مفاد بوتې چې د هغه په لاس زرغون شوي دي، د هغه د ژوند نه پسته به یې خصمانې پاتې شي او وچ به شي، د روغ نیتي سړي د لاسه لگېدلي بوتې د زمانې د حوادثو باد بارانونه او طوفانونه نه شي بادولې، هغه همېش او همېش شنه ولاړ وي.

تر اوسه پورې ما په یو نسل کې د یو فرد د اوسېدو په طریقه بحث کولو، خو نن ورځ د دنیا د ترقۍ او د اتحاد رخ نه معلومېږي چې د ځمکې د مختلفو تپو اوسېدونکي ټول کوبنس کوي چې یو بل سره د ورورولۍ او د اتحاد خپلوي وساتي، په دې سبب سړي ته په کار دي چې د خپل قوم د ترقۍ او د مفاد د خیال سره د نورې دنیا د ترقۍ او د امن خیال هم ولري، نن ورځ د دنیا د ټولو هوښیارو خلکو دا خیال دی چې د دنیا د ټولو اقوامو د امن او خوشحالی ساتل یو مبارک خیال دی او په حقیقت کې دا د خپل وطن د خلکو د خدمت یوه بله طریقه ده. که د دنیا د مختلفو قومونو تر منځ د امن، اتحاد او ښه سلوک رشته او خپلوي قایمه نه وي، نو یو قوم ځان ته امن او خوشحالی نه شي حاصلولی، د دې لپاره د خپل قوم د محبت په خاطر زه د دنیا د نورو قومونو سره هم د اتحاد او اتفاق رشته ساتم.

د یو قوم رښتینې مشر همېشه هیله لري چې د خپل قوم د تعمیر په خیال کې یوه نمایانه حصه واخلي، خو هغه هېچرې دا نه غواړي چې د نورو قومونو په تعمیري کار کې خلل انداز شي، د دنیا د واقعاتو نه ظاهره ده چې یو افت یا بلا چې په یو قوم نازلې شي، اکثره نور قومونه هم په مصیبت کې واچوي. د انسان ژوند لکه د یو جسم غوندې دی، د دنیا قومونه د یو جسم اندامونه دي چې د جسم یو اندام نقصاني شي، نو ټول جسم نقصاني شي.

(ترک) او د هغوی دوستان نن د خدای (ج) په فضل سره په طاقت کې دي او په خپلو پښو درېدای شي، مور له هېچا نه هېڅ قسمه طمع نه لرو، په دې وجه مور ته موقع ده چې د دنیا په واقعاتو سره سینه غور وکړو. مور په هغه خلکو کې نه یو چې په ډکه خوله وایي چې د دنیا په هغې حصې کې یا دغې حصه کې که یې فراري ده، یا جنگ دی، یا جگړه ده، نو زموږ پرې څه؟

د دنیا په هره حصه کې چې بد امنی پیدا شي، نو هغې ته دومره توجه کول په کار دي، لکه څنگه چې د سړي په خپل وطن کې گږ پر وي، دا یو داسې اصول دي چې د دنیا قومونه او د دنیا حکومتونه د خود غرضی نه خلاصولی شي.

د سړي اول فرض خپل کور جوړول دي، چې خپل کور جوړ شي، نو بیا د ټولې نړۍ د کور جوړولو فکر په کار دی. ((۲۴: ۶۳۱-۶۳۲))

د کمال انا تورک افکارو او کرکتر د استاد خادم پر افکارو دومره تاثیر کړی و چې کله هم مصطفی کمال وفات شو، نو استاد خادم یې پر مرگ مرثیه وویل، دا مرثیه دا ده:

د مصطفی کمال مرثیه

خدای په مشرق باندې بېشکه امتحان کړلو
داسې صورت یې د بلا ورته عیان کړلو
نمر پرېواته له خوا یې وازه خوله مشرق ته کړله
لکۍ یې تاوه په کې گیر یې ټول جهان کړلو
یوه په محکه بله شونډه یې وه تر غرونو جگه
یوه مړۍ به یې مملکت په یوه آن کړلو

دوزخ د نس یې و له تیرو او قومونو نه ډک
له مصیبتو به هر یو شور فغان کړلو
شپاړس مریو باندي، کله تسلي کېدله
په اشتها یې نیت د ستورو د اسمان کړلو
د نمر خاتو لور ته راتلله په بندرد سوز
و چې لنډې به طاعت یې په بڼه شان کړلو
مشرق له ځانه بېخبره و د مړي په شان
غم یې د دین او د دنیا او نه د ځان کړلو
توتې توتې د جهالت او د نفاق په توره
نه یې زگبروي نه د جوړوالي یې ارمان کړلو
د شخصیاتو، خرافاتو، په زنجیر تړلې
نه یې د ژوند وینې رگونو کې دوران کړلو
مریض پر کاله و توره شپه بلا یې راغله په سر
نجات هر گوره له قدرته و د عقل بهر

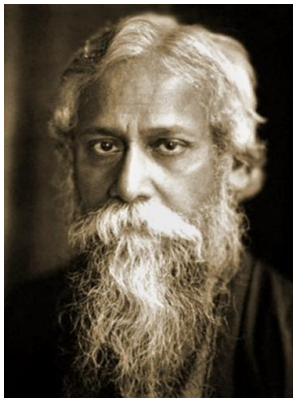
په پورته غاړه ناڅاپي سپینه رڼا شوله
ورسره سمه د محشر غونډې غوغا شوله
دورې، گردونه، برېښناگانې ډزه ر کي
یوه یوه په کې رمباره د بلا شوله
بنکاره په دې منځ کې یو ځوان شو ملا تړلی ولاړ
چې په لیدو یې په حیرت واړه دنیا شوله
و بستلې توره په بڼي لاس کې یې بلکونه کوي
گس کې یې بنکلي سیاسي رنگې همسا شوله

په دې همسا باندې عجب ډول کارونه کوي
گویا دغه یې هرې خوا سره وینا شوله
کله به، یې مخ کړلو بلا ته په څه ډول سره
چې ترېنه پورته به زور ونه واویلا شوله
ده به ځواب په خپله توره د حملې کولو
بیا به یې زر مخه مشرق ته په خندا شوله
وی به یې پورته شه چې د بود استعمار راغی
چاره کوه زندگي سخته نن سبا شوله
لمن یې لویه ترېنه لاندې د زمريانو پچي
په دوی یې ډېره خواخوږي مینه رښتیا شوله
د شرق کمال د تورکو پلار و مصطفی دا ځوان
په کامیابی ځي نن په لوري د عقبی دا ځوان

ښه عمارت د شرق و غرب منځ کې ودان که تا
په بل رقم دې نوی دور د آسمان که تا
تالا والا مشرق مثال د قربانی غوښتلو
په ښه مېرانه سره پاس دا امتحان که تا
د ملیت اساس دې وښودو مشرق ته خپله
نورو ته تگ د دغه لارې ښه اسان که تا
د لوی عفريتته سره مخ شوې په لرگي او توره
په څه حکمت سره ترلاس ترېنه میدان که تا
خدمت دې وکړلو د قوم په مېرانه سره
ملت د ترکو گرو پده د خپل احسان که تا

څاروي یو یو و و ترهېدلي له لېوانو څخه
 په کوښښونو سره جوړ ترېنه کاروان که تا
 سم دې ملت کې د سیالانو له عالمه سره
 تر سر په توره د زخمی زړګی ارمان که تا
 تیاره د جهل دې بهر کې له وطنه څخه
 وطن په علم و معرفت سره روښان که تا
 فدا کاري دا هسې ښایي له مردانو سره
 خپل خاصیت په ملیت باندې قربان که تا
 د ترکو پلاره ستا په غم مو سترګې سرې دي نن
 په بېلتانه دې د مشرق نارې سورې دي نن))
 (۱۲: ۵۰۳-۵۰۵)

استاد خادم دا نظم د (۱۳۱۷ل) کال په لیندۍ میاشت کې لیکلې
 دی. پر همدې کال اتاتورک له نړۍ سترګې پټې کړې. استاد خادم په
 پورتني نظم کې د مصطفی کمال اتاتورک، فکر، مبارزه او پر نورې نړۍ،
 په تېره بیا پر اسلامي ټولني د هغه تاثیرات په ښه ډول انځور کړي دي.

۴- رابندرناث ټاګور: د هند د
 نیمې وچې لوی لیکوال او شاعر دی. نه
 یوازې د لوی هند لوی شاعر ګڼل کېږي،
 بلکې د ختیځې نړۍ د شاعرۍ یو لوی
 استازی هم دی.

ټاګور ګڼ شمېر اثار لیکلي چې د
 نړۍ په ډېرو معتبرو ژبو ژباړل شوي دي. په

پښتو کې هم د ټاګور اثار ژباړل شوي. (تاج) او (ګیتانجلي) د ټاګور دوه مهم اثار دي چې پښتو ته ژباړل شوي. د (تاج) اثر مهم کرکټرونه پښتانه افغانان دي، چې ټاګور د خپلو اثارو لپاره غوره کړي دي. د ټاګور اثار نه یوازې د شرقي ټولني غوره اثار دي، بلکې نړیوال ادبي میراث هم ګڼل کېږي. (ګیتانجلي) د ټاګور مشهور اثر د نوبل نړیواله ادبي جایزه اخیستې ده. د ټاګور له اشعارو او اثارو څخه اکثره افغان لیکوال اشنا دي او ځینې ترې په مستقیم او نا مستقیم ډول متاثره هم دي. استاد خادم هم یو له هغو لیکوالو څخه و چې د خپلې لیکوالۍ او مطالعې له پیله یې د ټاګور او علامه اقبال له اثارو تاثر اخیستی دی استاد بېنوا، خپله استاد خادم او ځینو نورو لیکوالو هم دې تاثر ته اشاره کړې ده. استاد خادم د ټاګور ځینې لنډې لیکنې راژباړلي چې د ټاګور افکار د یوه عمومي تصویر په توګه یې یو څو بېلګې دلته وړاندې کوو:

زما نغمې!

((ما په ټول ژوند کې ستا د موندلو کوښښ په نغمو سره وکړ، دغه نغمې وې چې زه یې در په در وگرځولم او دغه نغمې وې چې د دوی په مدد ما د خپلې دنیا په تلاش او احساس کې ته، خپل څلور واړه خوا موندلې!

هغه څه چې کله ما زده کړل هغه دغه نغمې وې چې دوی ما ته دا راوښودل! دوی پټې ليارې راته بېرته کړې، دوی د زړه په افق کې راته ډېر ستوري راوخېژول، دوی ټوله ورځ ما ته د مسرت او غم د رازونو په طرف لارښودنه کوله او ماښام یې د سفر د ختم په وخت کې زه دا د کوم محل درشايي ته راوستم؟

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

د سفر تیاری

ما ته رخصت راکړی شوی دی ای وروڼو! ما ته په مخه ښه ووايي،
زه تاسو ټولو ته سلام کوم او روانېږم! دغه دی د دروازو ټولې کنجیگانې
درکوم او د خپل مکان، د ټولو اینده دعوو نه ابرا کوم، اوس زه له تاسې
څخه تش د مهربانۍ د وروستیو الفاظو د اورېدو په امید یم!

مونږ او تاسې ډېره موده همسایه وو، لېکن ما ته همېشه د هغې نه
زیات عوض راوړسېد څومره چې ما ورکړل. اوس ورځ تمامه شوه او هغه
ډیوه چې زما تیاره گوټ به یې رڼا کاوه مړه شوه، د طلب پیغام راغلی دی
او اوس زه سفر ته تیار یم.

یوه پوښتنه

د دنیا په دې لوی جشن کې ما ته هم زېری رارسېدلی دی، ځکه
زه خوشاله یم، زما سترگو ولیدل، زما غوړونو واورېدل.

په دې جشن کې ساز غږول ما ته سپارل شوي دي، هغه څه چې ما
کولی شوه، ومې کړل!

زه اوس دا پوښتنه کوم چې تر اوسه گوندې هغه وخت په دې
راغلی چې زه دننه درشم، ستا صورت وگورم او خپل غلی سلام ستا په
حضور کې تقدیم کړم!!!

وروستۍ ورځې

زه پوهېږم ورځ به راشي چې د دې دنیا نظاره ما لپاره تمامه شي او
ژوند به زما په سترگو وروستنۍ پرده واچوي او غلی به رخصت شي!

لېکن ستوری به هماغسې د شپې ځلېږي، سبا به هغه شان لمر
راڅپري او ساعتونه به د درياب د چپو غونډې د غم او بنادۍ حساب
کوي او موجوده به وهي!

زه چې کوم وخت د خپلو لمحو د دغه انجام فکر کوم، نو د دغه
لمحو پرده وشلېږي او زه د مرگ په رڼا کې ستا دنيا او د هغسې بې انتها
خزانو ته گورم، د هغې يو ډېر حقير څيز هم بېمثله او د هغې ډېر ذليل
ژوند هم بې بها دی!

هغه شپونه چې د هغو بېکاره ارزو ما کوله او هغه شپونه چې ما ته
ورسېدل هغه ټول پرېږده! ما ته يوازې په هغه حقيقي څيزونو قبضه راکړه
چې هغه ما تل پرېښي او غورځولي مې دي!

د ژوندون مبارزه

هر کله چې محاربین رومي ځل د خپل څښتن له ځايه راغلل، نو
هغوی خپل قوت چېرې پټ کړی و؟ د هغوی زغري چېرته وې؟ د هغوی
وسلې کوم ځای وې؟

هغوی غريب او بېکسه بنکارېدل، کوم وخت چې د خپل بادار له
ځايه راوواته، نو د غشو باران پرې وشو! هر کله چې د خپل بادار کور ته
بيا لاړل، نو هغوی خپل قوت چېرې پټ کړ؟ هغوی تورې وغورځولې،
غشي او ليندۍ يې کېښودل، صلح د هغو په وچولو کې ځلېده، هغوی د
خپل ژوندانه نحوې تر شا پرېښودې، څه وخت چې د خپل بادار ځای ته
بېرته لاړل!

زما دعا

ای زما خاونده، زه له تا څخه دا غواړم چې زما له زړه څخه د افلاس
بنياد وباسه! ما ته دا قوت راکړه چې د ژوند د ترخو او خوړو برداشت
اسانۍ سره وکړی شم!

ما ته دا قوت راکړه چې بې وزلي له زړه ونه باسم او خپل سر د کوم
گستاخ قوت په مخکې ټیټ نه کړم!

ما ته دا قوت راکړه چې خپل ځان له روزمره رذایلو څخه پورته
وساتم! او ما ته دا قوت راکړه چې خپل قوت له مینې سره ستا رضا ته
وسپارم!

زه شرمېږم

د ملاقات ټاکلي ځای ته د تلو لپاره ما ټوله لپاره یوازې قطع کړه،
لېکن دا څوک دی چې په دې چوپه تیاره کې ما سره روان دی؟

زه ورنه د بچ کېدو لپاره لاره پرېږدم، خو نه یې شم پرېښودای!

هغه په خپل متکبرانه رفتار کې خاورې الوزوي، ځي. هغه خپل
جگ اواز زما د هر یو لفظ سره یو ځای کوي! ای باداره! دا زما خپل
مختصر وجود دی، دی خو نه شرمېږي، لېکن له ده سره ستا دربار ته په
رسېدلو زه شرمېږم!

شاه جهان

ای د تاج و تخت خاوند شاه جهان!

تا ته معلومه ده چې د زمانې تېز توپان جاري دی، حسن، زنده
گي، عزت، شهرت او دولت هر څه له ځانه سره وړي!

لېکن ستا د زړه درد؟

آه، شهنشاه! ستا دا ارمان و چې ستا د زړه درد تل باقي پاتې شي!
ستا سلطنت چې په خپل استحکام کې د فولادو نه هم زیات محکم
و، که چېرې دغه سلطنت د لمر د لوېدو د منظرې غوندې د فراموشۍ د
دروند خوب د تیاري سره یو ځای ولاړ شي، نو لاړ دې شي کنه.
مگر ای شهنشاه! ستا دا ارزو وه چې ستا د زړه درد همېشه د یوې
لوړې نور افشاني شعلې په شان اسمان د خپل درد په لمبه روښانه او
دردمن کړي!

ستا دا ارمان و!

ستا جاه جلال، ستا عظیم الشان سلطنت، ستا د لویې د پادشاهۍ،
د دېدې چې ددې دنیا په اسمان په لعل، زمرد، عقیق او الماسو باندې دجر او
شوي محیر العقولې قوس فرح غوندې خپره شوې وه، که هغه شان او
شوکت د عدم په ویرانه کې ورک او فناء شي، نو شي دې کنه!
آه! پاتې دې شي.

د زمانې په مخ ستا له سترگو لوېدلې

د اوبسکې مرغلره مجلا او روښانه تاج محل.

های د انسان بې واکه زړه!

په وارو وارو د ورمپړ اړولو کتلو فرصت چېرته دی؟

وخت یو رنگ د ژوندانه په تېز سپلاب کې بهېږي!

ددې دنیا له ډېرو دمه ځایونو څخه ته تېرېږي!

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

له یوه ځایه ته پېټی اخلې، په بل ځای کې یې ږدې!

له بنکته چې کوم وخت د پسرلي باد په شرنگهار رادرومي، ستا د باغ
پر هر کونج گرځي، ناڅي او نغمې وايي!

پسرلی چې هر کله ستا باغ ته د گلانو د یو سېلاب په شان راشي، بیا
کوم وخت چې په ماښام کې شپون خپلې رمې کلي ته راوړي، نو د مال له
پښو نه پورته شوی گرد د ماښام له تیارې سره یو ځای کېږي، نو گوره!

د پسرلي ټوله حسن افريني هم ورو ورو له ځنورو سره گډېږي!

گلان مراوي شي، ورژېږي!

د وخت او زمانې ډیل نه شته؟

بیا پرځي ته د ډکو شپو وخت راځي

نو ستا په باغ کې پسرلی خپل کمال ته رسېدلی دی او بیا هر کله
چې د ورېځو ټوکړی د سپینو سپینو پاغوندو په شان په اسمان کې
سرگردانه گرځي، نو ښايي چې د دغه وخت دا د اوبسکو ډکې ډکې لمنې د
چا په مزار د نذر د مرغلرو په شان نثار کړې وي!

های! د انسان بېواکه زړه!

های! ستا انتخاب!

دا هر څه به د ورځې په تمامېدو، دلته د لارې په غاړه پاتې شي!
وخت نشته، فرصت نه شته، د زمانې مهلت نه شته،

ای د بادشاهۍ د تاج خاونده!

کوم وخت چې تا په خپل ناقاره زړه کې فکر کړی و او تا دا ارزو
کړی وه چې له زمانې زړه ته د حسن نذرانه ورکړم او خپل یې کړم!

واه تا دغه نذر او دغه تحفه څومره بڼکلې تیاره کړه، مرگ چې د شکل او صورت نه مبرا دی، تا هغه ته بې زواله مجسم ښایست ور وښه.

واه! تا دا څومره دلفرېب وگرځاوه

لېکن آه! د اوبڼکو توبولو لپاره زما فرست ورکوې، د ژړا لپاره مهلت نه شته!

نو ځکه تا خپلې نه ټینگېدونکې اوبڼکې د مرمین سکوت په جال کې بندې کړې، کېدې ښودلې!

د دې اسمان نه لاندې، د سپوږمۍ په غلې عبادت گاه کې،

چې تا خپله محبوبا په کوم نامه ورو ورو په خپل زړه کې یادوله

هغه نوم او د هغې انگازه نن د هر چا په غوږو کې انعکاس کوي!

ای لویه بادشاه، ای شاعره، هغه ستا د زړه د ارزو تصویر د چا د دلربا حسن یادوي؟

په دې عظیم الشان، تمام اطمینان

مرمینه مجسمې باقي پاتې دی

دا ستا استازی،

دا بې مثله شعر

دا بې نظیره وزن او لا جوابه ترنم د اسمان په لورې تل پرواز کوي،

هلته چې ستا د معشوقې د آرام ځای دی!

هغه د سبا د رنگین منظر په انعکاس کې دی!

نیمه پېری یون / د خادم نړۍ لید

د ماښام په سترې ستومان ژور تنفس چې د مغرب پر غاړه خپور
دی!

د خوارلسمې سپوږمۍ په رڼا کې د شپو گلانو په بې انتهای
خوشبویي او ملاحظ کې دی!

هغه په هغه نا لیدونکي د بیان نه یا هر فردوس کې دی!

چې له هغه ځایه د دیدار وړې سترگې په وارو وارو په ناکامۍ بېرته
راگرځي.

ستا دا بې زبانه استازی د بنایست غمی تاج محل په هره زمانه کې
چې د پهره دار سترگې څاري، ستا پیغام رسوي، هېر مې نه یې، زما د
روح له یاده وتلی نه یې!

ای شهنشاها! ته نن په دې دنیا کې نه یې

ستا سلطنت د خواره خوب په شان والوت

ستا تخت نن وجود نه لري!

ستا لښکرې چې د هغوی د قدمونو له هیبته دنیا رپېده

نن د دغه ټول جاه و جلال یاد، د ډیلي د سرکونو په دوږو او
گردونو کې الوزی!

ستا درباریان، مصاحبان او ستا د حضور شاعران نن ستا د مدحې
قصیدې نه وایي!

د جمنا د چپو اواز ستا د مانۍ د نوبت د ساز سره نه گډېږي.

ستا د مانۍ د پیمخې ډمې د پایزپونو شرنګهار د وړانو مانیو په
گوټونو کې غلی پروت دی او نن هلته د کیرپو سخت اواز اورېدل کېږي.

تیارې شپې، تیاره اسمان په خپل قسمت په سرو سترگو ژاړي
ستا قاصد هغه چې ستوماني یې هېڅکله له خپل خدمت نه زړه
بدی کوي

د پادشاهانو د سلطنتونو د جوړېدو او وړاندو سره کار نه لري
هغه چې د زمانې د تعمیر او تخریب تصویر خیال ته نه راوړي.
هغه چې د ژوند او مرگ له لاس وهلو څخه ازاد دی، په خپله دل
گدازه نغمه یې عالم په غم کې محوه کړی دی.

ستا د دې قاصد پیغام د تاج محل فریاد!

د ابدی فراق وهلی شهنشاه پیغام دی:

هېر مې نه یې، زما د روح نه هېر نه یې!

غلطه ده، څوک وایي چې هېر شوی نه یې!

دا څوک وایي چې د محبوبې د یاد کفس دې بېرته کړ او د یاد
مرغه دې پرېښود چې والوزي

تا د محبوبې د یاد مرغه پرېښود چې والوزي!

د تېرې زمانې د مغرب غاړه چې همېشه یو تیاره عالم دی، ستا زړه
اوس هم د هغې د تورو زلفو په ول کې نښتی دی.

د فراموشۍ په همېشه خلاصه لاره هغه نه دی...

مزار مزار، خو تل په یو ځای ولاړ دی

د قبر په غلیظو تیارو کې پټ دی

او قبر مرگ د خپل کفن په پرده کې پټ ساتي

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

لېکن ژوند؟ څوک یې منع کولی شي؟ څوک یې درولی شي؟

د اسمان هر ستوری هغه خپلې خوا ته رابولي، راشه په ټول عالم د زنده گۍ بلنه ده، د ژوندانه د هر سبا په طلوع کې د هغې بلنه ده، د یاد غوټه پرانیستل کېږي او له لاسه وځي، د فراموشۍ په خلاصه لاره کې ورکېږي.

ای شهنشاہ! ته د دنیا تاج و تخت په خپلې غېږ کې ټینگ ونه شوي ساتلی،

دریابونو لره په غېږ کې پالونکې دا زمکه، ای باد شاه! ستا د ژوندانه لپاره ناکافي ثابته شوه، نو ځکه تا د ژوندانه له دې رنگین محفل څخه پښې سپکې کړې، پاڅېدې. ته د خپلو اعمالو له لویې څخه خورا لوی وي، نو ځکه ستا د ژوندانه تېز گامه اس هر وارې ستا اعمال او د هغې نتایج وروسته پېښي، مخکې درومي. له دې سببه ستا نښې دلته باقي پاتې دي او ته په خپله دلته نه یې، هغه دلېستگي چې نه پاتې کېده، پاتې نه شوه، هغه عشق چې خپل تخت یې د لیارې په سر ایښی وي، هغه عشق چې په کوم لطف او عشرت سره یې ستا استقبال وکړ، هغه د لیارې د دوږو غوندې ستا په پښو پورې نښتی و، تا هغه د خپلو پښو د گرد غوندې وځنډه او لیارې ته وسپاره، مگر د تا نه وروسته د لیارې په گرد کې ستا د ژوند یوه ټوټه خدای خبر څه وخت لوېدلې وه، هغه گوره د ژوندانه د هار یوه دانه وه چې بېله شوې لوېدلې وه!

ته ډېر وړاندې تللی یې، لېکن هغه دانه د یو همېشه گل په صورت غوړېدلې د اسمان په خوړا یې مخ کړی ولاړه ده.

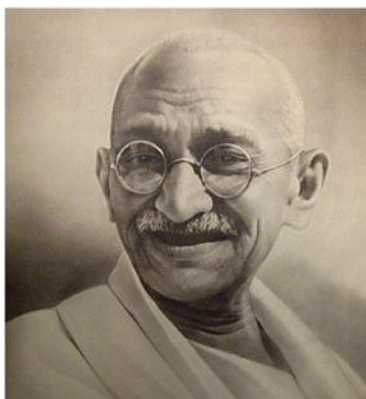
د دې نغمې راگ په زوره وايي: هر څومره چې لرې گورم، هغه مسافر هېچرې نه شته،

د هغه معشوق دې راستون نه کړای شو، تخت و تاج د هغه لپاره بنده نه کړه او مانع یې نه شوه، غرونه او دریا بونه له مخې لرې شول نن د هغه د سپرلۍ اس د تیارې شپې له غلې انگازې نه د ستورو په نغمه الوزي، د سبا د ختو خوا ته یې مخ کړی درومي، ځکه زه اوس دلته د محبوبې د یاد د باد لاندې پروت یم

او هغه چې له باره ازاد دی، دلته نه شته.)) (۲۳: ۱۸۰-۱۸۶)

استاد خادم د ټاگور نورې نثري ټوټې، لکه (د سحر باد، ورورکۍ، نارکو، ای ژوندونه، د زړه درد، خوب او حقیقت، زما پېشکش، یوه ارزو، بدبخت خوب، د ودې چم، خوشحالي، له مرگ سره محبت، د خپل لاس زولانه، د ازادۍ جنت، عبادت) او نور هم ژباړلي چې خورا هنري قوت په کې پروت دی. په دې اثارو کې نه یوازې د ټاگور روح ځلېږي، بلکې د ژباړن هنري قوت، له ټاگور سره اخلاص او د هغه ټول تاثیر هم په کې له ورايه ځلېږي.

۵- مهاتما گاندي: موهنداس کرم چند گاندي پر (۱۸۴۹م) کال

په یوه منځنۍ سوداگریزه کورنۍ کې زېږېدلی دی، گاندي خپلې لومړنۍ زده کړې په خپل استوګنځي کې ترسره کړې او بیا د نورو زده کړو لپاره (راجکوت) ته لاړ، وروسته بیا د نورو زده کړو لپاره لندن ته لاړ. لندن کې له نوي ژوند او همدارنگه له بېلابېلو افکارو سره

اشنا شو، بېلابېل ادیان یې مطالعه کړل، وروسته بیا جنوبي افریقا ته لاړ او

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

هلهته خو ځله زنداني شو، تر هغه وروسته هند ته راغی او پر لویې سیاسي مبارزې یې لاس پورې کړ. (۲۹) کاله یې مبارزه وکړه، ده د هند د ازادۍ لپاره سوله ییزه مبارزه پیل کړه او په پای کې ۱۵ مبارزه د هند د ازادۍ سبب شوه. گاندي که خپله د (عدم تشدد) د نظریې له مخکښانو څخه و، خو خپله د یوه تشدد بنکار او پر (۱۹۴۸م) کال د (ناتورام گودسه) په نوم د یو شخص له خوا وویشتل شو او ووژل شو. د گاندي فکر، نظر او مبارزه د نړۍ گوټ گوټ ته خپره شوه او په نړۍ کې یې له تشدد پرته د یوې سوله ییزې مبارزې له لارې د سیاست وړ پرانیست. په همدې خاطر د نړۍ ستر شاعر رابندرناټ ټاگور او وروسته بیا هندي ملت هغه ته د مهاتما (لویې ارواح) لقب ورکړ. د گاندي نظریات رښتیا هم انساني او له نفرت څخه لرې وو، نو ځکه خويې نظریقه پر ټولې نړۍ خوره شوه. استاد خادم هم له دې نظریې څخه متاثر شوی او د هغه نظریاتو ته یې یوه کتنه کړې ده.

د مهاتما گاندي افکار

((...د رښتیاوو په عمل کې رښتینی تسکین دی، صداقت پخپله د صداقت انعام دی، له قیمتو څخه قیمت ه څیز خرڅوونکي لپاره لکه څنګه چې د هغې نه بل قیمت ه څیز لاس ته نه راځي، دغه شان، رښتیا ویونکی به د رښتیا نه زیات نور څه شی وغواړي؟ ... رښتیا چې کوم ځای ته د لمر غونډې گرمي ورکوي، هله ژوندون هم ختم کوي...))

((... هغه انسان چې خپله ژبه په واک کې نه شي ساتلی، هغه د حق مدعي نه شي کېدی))

((د رښتیاوو نه وروسته په اصل کې عدم تشدد په دنیا کې تر ټولو لوی طاقت دی. هغه هېڅکله عبث نه ځي، تشدد تش د پاسه کامیاب بنسکاري.))

په توره او په خدای باندې اعتقاد لرل، دوه متضاد شیونه دي.

که چېرې عدم تشدد یا د محبت مذهب زموږ د ژوندانه نه وای، نو په دې فاني دنیا کې زموږ ژوند مشکل کېدو، ژوند خو په مرگ باندې د ظاهري او پخواني فتح علامه ده.

... که چېرې د انسان او د حیوان په منځ کې کوم اساسي او لوی فرق شته، نو هغه دا دی چې انسان خپل فرض پېژندلی شي. د تېرې او اوس زمانې ښه خلک دخپل توفیق او طاقت په اندازه د ژوند دغه ډېر ضروري قرض روښانه مثالونه وو. په دې کې شک نه شته چې په مونږ کې حیوانیت کله کله حاضرېږي. مگر د ډېنه دا نه ثابتېږي چې دا فريضة غلطه ده. له ډېنه تش دا ثابتېږي چې په دې باندې عمل مشکل کار دی.

د تورې په ذریعه چې کوم شی حاصلېږي هغه په توره بېرته هم اخیستل کېږي.)) (۲۳: ۸۵)

خادم صیب د دغه لوی انسان د لویې سببونه په یوه لیکنه کې په گوته کړي دي، دا لیکنه د گاندي د لسم تلین په مناسبت شوې وه. استاد خادم دې لیکنې ته د ((مهاتما گاندي د لویې سببونه)) نوم ورکړی دی:

د مهاتما گاندي د لویې سببونه

((دی فطرتاً د تفکر او تجسس خاوند و، تفکر یې د علم پوهې، هندوستان او جهان پېژندنې لپاره په کار واچاوه. د نفس په ضبط او په

نفس باندې د حاکمیت لپاره یې جهاد شروع کړ، په هوا و هوس، حظوظو او لذایذو خود خواهي او نورو کامیاب شو.

دی وایي غذا باید د دوا په صورت و خوړل شي، په جنسیاتو کې پام په کار دی، دا مسخره او لوبه نه ده، د ملت د زړونو په لاسته راوړلو لگیا شو، دا کار یې په خدمت، ایسار، قربانی، ادب او احترام چې مشرانو او کشرانو ته یې لاره وکړه او لوی اعتماد یې وگاټه، د ملت د خدمت د مینې سره یې بله مینه گډه نه کړه. ده د مخالفت عنوان ترک کړ، د صبر استقامت او زغم روحیه یې ټینګه کړه، ده ویل زه د هېچا مخالف نه یم، حتی د انګرېز هم، ده ویل زه فقد ازادي غواړم!

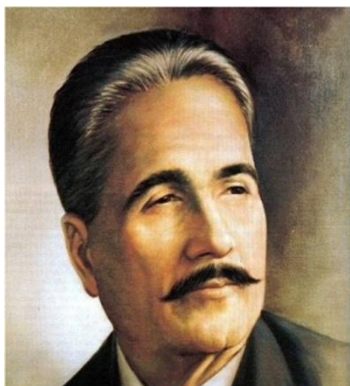
ده ویل زه هندو یم، خو د هېڅ مذهب او مسلک مخالف نه یم، په خدای ایمان لرم، خدای د هر چا دی، خو هندي کلچر د هندوستان لپاره له بل هر تهذیب نه بهتر دی. ده ویل له نفرت نه نفرت او له تشدد نه تشدد پیدا کېږي. مور باید د هر انسان څه چې د هرې زړې روح سره مینه وکړو. ده ویل زه نوی مذهب، نوی حزب او نوې ډله نه جوړوم، هندیت مې مذهب او ډله مې د هند خلک دي. په دغه شان د خلوص، صمیمیت، کار او عمل فکر او ذکر مجسمه شوه.

دی په خپلو مجاهدو کې په وېره، تمه، غمونو، دردونو او مرګ غالب او بیا فاتح شو. سره د دې چې مهاتما گاندي په یقیني تور خدای نمانځونکی و، خو حکومت یې لا مذهبي جوړ کړ، چې مذهبي اختلافات له منځه لاړ شي، د ټول هند د وفاق او اقتصادي مساوات د پاره یې د سوشل ډیموکرات جمهوریت ومانه.

یقیناً مهاتما گاندي د ډېرې ستاینې وړ انسان و، خو دلته د انګرېز ډیموکراسۍ هم یې ستاینې نه پاتې کېږي، چې په دغه حکومت کې د

گاندي، نېهرو، پټیل، را دا کرشنن، راجا گوپال، ابوالکلام غوندي خلکو د نشو نما امکانات موجود وو.)) (۲۴: ۶۵۵)

۶- علامه اقبال: علامه اقبال د اسلامي نړۍ یو ستر مفکر و، دی

پر (۱۲۵۶ل) کال د سیالکوټ په ښار کې چې هغه وخت د هندوستان اړوند یو ښار و، وزېږېد، هغه لومړی دیني علوم ولوستل، بیا یې شاعری ته مخه کړه، دري ژبه یې هم زده کړه او په دې ژبه یې زیات شعرونه ولیکل. له (کیمیرج) پوهنتون څخه یې د حقوقو په څانګه کې د دوکتورا سند

ترلاسه کړ. علامه اقبال، په اردو، دري، انګلیسي، الماني او عربي ژبو پوهېده، د اسلامي معارفو ژوره مطالعه یې وکړه او په پای کې ترې یو لوی عارف، شاعر او فیلسوف جوړ شو، چې پر ټوله اسلامي نړۍ یې افکارو تاثیر وکړ. علامه اقبال بیا په خپله له افغان ملت او په تېره د هغه له ستر حکیم (خوشحال خټک) څخه زیات متاثر و، د خوشحال شعرونه یې لوستي وو او پر هغه یې ژوره اغېزه کړې وه.

استاد خادم بیا پر خپل وار د علامه اقبال د شاعری او فکر تر اغېز لاندې راغلی و، پر ده یې زور تاثیر بندلی و، ځکه نو څومره چې استاد خادم د فکري او ادبي بلوغ لوړو مدارجو ته رسېده، له علامه اقبال سره یې نوره مینه هم زیاتېدله. د ژوند تر پایه یې له علامه اقبال سره خپله مینه وپالنه، د هغه پر ژوند، فکر او اثارو یې ګڼ شمېر لیکنې وکړې. (خودي در نظر اقبال، د اقبال د شاعری محرکات) او ځینې نورې لیکنې یې غوره

مثالونه دي. دلته یې یوه لیکنه (د اقبال د شاعرۍ محرکات) د بېلگې په توگه راوړو:

د اقبال د شاعرۍ محرکات

((مخکې تر دې چې مونږ د علامه اقبال د شاعرۍ اساس او بنیاد ته ځان ورورسو، باید د ده د شاعرۍ محرکات او ماحول وپېژنو. اقبال څنگه د شاعرۍ دې معیار ته ورسېد او څنگه یې دغه قسم شاعري غوره کړه؟ د دې سوال د ځواب د پاره باید اتیا کاله شاته وگرځو او وگورو چې دغه وخت د هند و پاکستان د قارې څه حال و؟ ایشیایي ملتونو کوم مراحل طی کول؟ د غرب او شرق مناسبات په څه ډول وو؟

اقبال د شپېتو کالو په عمر مړ دی. (۲۷) کاله یې د مرگ نه تېر دي، مونږ به د ده د زېږېدنې شاوخوا محیط په نظر کې ونیسو او اتیا کاله به تر شا ولاړ شو. په دې وخت کې د هند الې گولې لږې کرارې دي، د هند د قارې د استیلاء رقیبان غلي دي. د هند د حکومت واگې د انگلستان د سلطنت په لاس کې دي، د انگلستان مدبرین فکر کوي چې هېڅ قوم هېڅکله تر ډېره پورې د بل قوم واگې کاملاً په خپل لاس کې ساتلی نه شي او که ساتي یې فایده نه لري، نو څه به کار دي؟ په کار دا دي چې ورو ورو هندیانو ته د نوي تعلیم او تربیت سره د ادب او سیاست دروازه بېرته کړی شي چې څو په څه وخت کې د خپل ځان د ادارې په خپله توان پیدا کړي، نو د کانگرس د بنیادونو د ایښودلو د پاره یې په زمینه برابرولو غور شروع کړ.

هند چې د دنیا د تهذيونو او کلچرونو د موزیم حیثیت لري، بیا هم دوه ثقافته په کې د نورو نه غټ او اوچت سترگو ته راتلل. یو هندو

تهذيب و چې له ډېرو مودو څخه په دغه قاره کې پیدا شوی، روزل شوی او پاتې و.

بل د اسلام تهذيب و چې له لس سوو کالو څخه دغلته راغلی او مستحکم شوی وو. د هندو تهذيب حامله د سنسکريت ژبه وه او د اسلامي تهذيب خزانه عربي او فارسي ژبه وه. د سنسکريت ژبه همدغلته پیدا شوه، لويه او بېرته ورکه شوه چې نورې ژبې يې وزېږولې، د فارسي او هندي له اختلاطه اردو پیدا شوه.

هندیان چې د هند بومي خلک وو په خپل کلچر ډېر ټينگ ولاړ وو او سخته پا فشار يې پرې لرله. انگرېزي ژبې، غربي تعليم او تربيت او غربي ادارې هند ته نوي رجحانات راوړل. کانگرس په خلکو کې سياسي شعور او فعاليت پیدا کړ. هندوانو د غربي تعليم سره په خپله ژبه، دين او ثقافت اصرار لاره. په مسلمانانو کې هم د غربي رنگ د منلو سره په اسلاميزم او عربي شعایرو د رد العمل په ډول ټينگار پیدا شو. د دې حرکت او رقابت ته په دواړو خواوو کې لوی علماء، سياستدان، ادبا او شعرا منځ ته راغلل چې د شعراوو په ډله کې ټېگور او اقبال داسې ادب او شاعري وړاندې کړه چې د حيرت او استعجاب وړ ده. ټېگور سل په سلو کې هندو او اقبال سل په سلو کې مسلمان و، خو دا دواړه د انسانيت د پاره مهم او مفيد غړي وو.

په دغسې ماحول کې اقبال او د ده شاعري وزېږېده، نو ځکه د ده په شاعرۍ کې غربي جهان بيني، اسلامي تصوف او د هندي تفکر گډ ليدل کېږي. په سياسي لحاظ اقبال مجبور و چې د هندي نېشنليزم په مقابل کې چې په ډېرو پخو تهداوونو ولاړ و، د اتکاء او تمرکز کوم بل ټکی پیدا کړي. دا ټکی يې له مذهبه د هندي مسلمان د پاره بل هېڅ شی نه

شو کېدای. ځکه هلته نژاد، تاریخ، ژبه او د ملیت نور مقومات نه وو، نو ځکه په هندوستان کې مسلمانانو زیات په مذهب او ورپسې په اردو ژبه د خپلې سیاسي مانی تهادو کېښود، خو اردو ژبه هم د ښاغلي نهرو په قول هغه ژبه ده چې په هند کې زېږېدلې ده او د هندي کلچر جز دی. همدا وجه ده چې هندي مسلمان د پاره یې له اسلامي روایاتو د انکاء او تمرکز ثابته نقطه بله نه وه، نو د شاه ولي الله صاحب د تحریک پسي د سر سید او شبلي شاگردان او په اخره کې د اقبال شاعري راپیدا شوه چې په هند کې یې اسلامي حرکت د فلسفې او تصوف په عالمگیری کې نغښتی د فارسي شاعری په اب و تاب کې مصور کړ. دا و په هندوستان کې د مسلم لیگ او پاکستان د تاسیس محرکات.

د اقبال د شاعری غټ عناوین

د اقبال شخصیت له تېز ذکاوت، وسیعې مطالعې، سوزان عشق، فلسفي تفکر او شاعرانه بیان څخه جوړ شوی و، ده غوښتل چې په ژوند کې نوې مفکوره او لياره پیدا کړي. د ده کوشش دا و چې د عقل او دین علم او عقیدې، فلسفې او شعر نه یو گډ جوهر وباسي او مخلوط معجون ترې جوړ کړي. د اقبال په شاعری کې د متداولې او غلطې پیری، ملایې، پیر پرستی او هوا و هوس سخت مذمت موجود دی. په مقابل کې یې مومن، فقیر، بې نیاز، مسلمان او رند ډېر یادوي.

دی په مخلصانه جدوجهد، بې لوثه خدمت او انساني کرامت معتقد دی. د ده په شاعری کې د سوشلیزم ډېر مواد پیدا کېږي. د شخصیت پرستی او استعمار سخت مخالف دی، د غرب د استعمار اسرار او رموز په ډېر ښه شان ښکاره کوي. یو روغ مسلمان او سم انسان د تربیت د پاره د ده شعر ډېره ښه لاره ښيي، نو ځکه یې د ځوانانو د پاره مطالعه ډېره

ضروري ده. سره د دې چې خپله مفکوره او نوې لياره په خپلې شاعرۍ کې نه پرېږدي او تعقيبيوي يې. په شاعرۍ کې هم نوي ابتکارات کوي، نوې کلمې، نوي تراکيب او نوي مصطلحات او تعبيرات په خوندور ډول پيدا کوي. په منظرنگارۍ او تصوير ايستلو کې دومره ماهر دی چې په يو څو جملو او تعبيرونو کې يوه وسيعه، بنکلې تابلو د انسان مخې ته ږدي. د اسلامي عباداتو او رواياتو د پاره نوي استدلالونه پيدا کوي. د غرب او شرق د افکارو خلص او ماحصل په شاعرانه تعبيراتو کې مجسم کوي. په اسلامي دنيا کې د ده ډېره توقع له افغانانو او عربو څخه کېږي. د اروپا او غرب څخه مايوس دی، نوې روسيې ته هيله من دی، نو ځکه ورته پېشنهادونه کوي. د ايشيا په حال ژاړي او د هندوستان په غربت اوبسکې تويوي. دی غواړي چې خلک اسلام ومني او په نوي او حقيقي شان داسې اسلامي دولت جوړ شي چې د مادي او معنوي حریت او مساوات په بنيادونو ولاړ وي.

د دې د پاره چې دی خپلو اهدافو ته په ښه شان ځان ورسوي او نوی نسل په يوه مبدا معتقد او تربيه کړي، نو د ((خودۍ)) په مبدا ډېر ټينگار کوي، خودي په پخوانۍ اصطلاح د غرور او تکبر په معنا راغلې ده، خو دی يې په نوې معنا استعمالوي او نوې اصطلاح ورڅخه جوړوي، خودي د ده په نزد ځان شعور، ځان پېژندنه او له ځان څخه يو صالح عنصر جوړول دي. خودي د ځان د تربيت، د نفس تکميل او د اخلاقي مراتبو او مراحلو طی کول دي. دی داسې فکر کوي چې د مسلمانانو د انحطاط لوی سبب د تصوف هغه تلقينات دي چې انسان نفس وژلو، بېخايه تواضع، انکسار، له ځانه تېرېدلو او فنا ته سوق کوي. دی فکر کوي چې په دې شان په انسان کې په ځان اعتماد، د حیات د پاره مجادله او د

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

حق د پاره د جهاد روحیه کمزورې کېږي او مري. بیا نو انسان هر څه قضا و قدر گڼي او په یو غیر اسلامي جبر عقیده پیدا کوي.

نو ځکه علامه اقبال د خودۍ په تعلیم او تشریح زور لگوي او په خپلو ټولو کتابونو کې له مختلفو خواو د (خودۍ) شرحه او تفسیر وړاندې کوي. که څه هم د ده په ټولو اشعارو کې د خودۍ ذکر شته، خو یو مستقل مثنوي یې هم ورباندې د ((اسراسر خودۍ او رموز بېخودۍ)) په نامه لیکلی دی. په (اسرار خودۍ) کې د شخص د تکامل مراتب ښيي او په (رموز بېخودۍ) کې شخص ته په جامعه او ملت کې د انضمام او محوه کېدو لارې چارې ښيي. د خودۍ دغسې تعبیر او تبلیغ د علامه اقبال ذهن ته د افغاني اخلاقو د مطالعې او د افغان ملت د سایکالوجي د شرحې او معرفت نه راغلی دی. دا هغه شی دی چې په خپله افغانان ورته په افغانیت او پښتونولي تعبیر کوي او افغاني روح یې گڼي.))

(۱۱۸۱-۱۱۷۹:۲۴)

له علامه اقبال او د هغه له اشارو او افکارو سره استاد خادم دومره مینه لرله او دومره ترې متاثر و چې کله علامه اقبال د ابدی نړۍ د سفر لمنه ونيوه، نو استاد خادم پرې زیات متاثر شو او دغه نظم یې ورته ولیکه.

د اقبال په مرگ

((ځنګه په مشرق نن د رڼا او تیرې جنګ دی؟
ولې د فلک گړپوان په وینو باندې رنگ دی؟
غلی په طلسم د تیري دی هر بلبل د باغ
زړه د هر انسان لکه غوتۍ له غمه تنګ دی

نشته دی نغمې د زرکو چېرته په راغونو کې
 نه د چا په غوږ کې د نسیم د رباب شرنګ دی
 لکه بې اسرې چې هر یو ژاړي پت له ځان سره
 ستور و د مشرق هر یو پرېښي د بل څنګ دی
 ډوب په آه و او ه کې نمر خاته دی سر تر پایه اوس
 هر زړه باندي پروت د بدبختۍ د تیري زنگ دی
 ځکه چې لوېدی د مشرق نمر د اقبال دی
 خړ اسمان د علم او د ادب او د کمال دی
 ای اقباله ستا په غم کې ژاړي مسلمان ټول
 چین تر شام و رومه، ترکیه، هندو افغان ټول
 ته تمامی عمر ژرېدلی د ملت په غم
 ځکه دي قومونه ستا په تلو باندي گریان ټول
 مړاوی لاله زار دی د خلیل تازه په اوبنکو کړو
 مه و چوه سترګې چېرې وچ نه شي گلان ټول
 بیا دې هېر سبق مسلم ته یاد په زېرو زور کړلو
 ودې ښوده دوی ته محکومات د ښه قران ټول
 پېټي و و درانه او منزلګاه لري بېحده و ه
 ستا سوو نغمو ښه دمه لودې که کاروان ټول
 پاتې چې سید، شبلي حالی نه وو په لار کې
 تا هغه بارونه کړل او چت په یوه ځان ټول

مخکې لږ مزل دی چې بې پرې نه ږدې په لار کې
 داسې لار بلدي هېڅوک نه شته په قطار کې

تا چې مخ کړو پټ او په خندا لارې مولا لره
اوس به نور هېر د خودۍ څوک شي ایشیا لره
پورته د کوشش په تمه ستړي د تقدیر کړه
دا قدرت در کړی دی خاوند یوازې تالره
نن د بغاوت له عقله وېره چې حرم کې ده
جگ د ولایت له عشقه فوج که دې بلا لره
شعر و فلسفه تاریخ دې گډ کړه په حکمت سره
جوړه دې نسخه کړه ترېنه ملت بیضالره
ای د ژوند حکیمه زړه دې ډک و د بشر په غم
تا پیام راوړی همگي واره دنیا لره
شرق و غرب دې مخکې د یوې منډې میدان و
ځکه دې نظر تل په حصار د کهکشان و (!)
(۱۲): (۴۰۷-۴۰۸)

استاد خادم له علامه اقبال سره ډېره مینه لرله، د اقبال افکارو، اثارو
او شخصیت د استاد خادم پر ذهن ژور اغېز کړی و، نو ځکه یې به خپله
منظوم او منشور کلام کې د علامه اقبال زیاته یادونه کړې ده، هم یې
نظموونه پرې لیکلي او هم گڼې لیکنې. که دا ټول منظوم او منشور کلام
سره راټول شي، نو د علامه اقبال په باب یو غټ او ځانگړی اثر ترې
جوړېدی شي. مور یې دلته په لنډیز سره یادونه وکړه.

په پای کې غواړم د یوې ټولیزې نتیجې په توگه یادونه وکړم چې
خادم صیب د یو متحرک انسان او لیکوال په توگه مجبور و چې له خپلې

ټولنې، چاپیریال او د خپل مسلک له نور مطرحو څېرو سره تماس او اړیکې ولري، له هغو څخه اغېز ومني او پر هغو هم خپلې متقابلې اغېزې وښندي. دا اغېزې داسې وي چې له تېرې زمانې څخه اوسمهالی شخص متاثر کوي او له اوسمهالی شخص څخه د خپلې زمانې او راتلونکې زمانې اشخاص متاثر کېږي. خادم صیب هم همدغسې اغېز زغملی او نورو ته یې هم خپل تاثیرات ورسولي دي. پر خادم صیب چې کومو پخوانیو کورنیو او بهرنیو لیکوالو، مطرح څېرو او هم د ده د خپلې زمانې مطرحو ادبي او ټولنیزو شخصیتونو کوم اغېز پرې ایښی، د هغو شمېر زیات وو، خو موږ پورته یاد کړي اشخاص د ډېرو مطرحو څېرو په توګه یاد کړل. دا لړۍ تر دې زیاته غځېدلای شوه، خو موږ د دې بحث د نور زیات اوږدوالي له امله پر همدغو اشخاصو بسنه وکړه.

درېمه برخه

د خادم نړۍ لید

د استاد خادم د نړۍ لید د پېژندنې لپاره تر ټولو غوره سرچینه د هغه خپل اثار دي. کله چې مور غواړو د استاد خادم فکري نړۍ لید وپېژنو، نو په کار ده چې دده ټول اثار په ژور ډول له نظره تېر کړو. خادم صیب د ژوند ډېرو لوړو ژورو ته په ژور ډول متوجه شوی، په هره برخه کې یې خپل فکر خځلولی او مور ته یې گڼ شمېر اثار پرې ایښي دي. دلته غواړو د استاد اثار لومړی له فکري پلوه ډلبندي کړو او تر هغه وروسته به د ملتپالنې، دینپالنې، سمونپالنې، کره کتنې، ټولنپالنې او نورو مسایلو په باب د استاد خادم نړۍ لید راوڅېړو:

ښاغلي سرمحقق زلمي هېوادم ل د استاد خادم د ژوند او فن په باب یوه مفصله لیکنه کړې، دا لیکنه یې پر (۱۳۶۰ل) کال د (امیر علي شېر نوايي) په نامه په یوه ځانگړي اثر کې خپره کړې ده. د استاد نړۍ لید یې د هغه د اثارو د محتوایي وېش له مخې پر بېلابېلو برخو وېشلی دی. په دې لیکنه کې یې د استاد خادم اثار د فکري څرنگوالي له پلوه په ډېر ښه ډول ډلبندي کړي دي. همدا لیکنه په حقیقت کې د استاد د فکري جغرافیې بېلابېلې برخې څرگندوي.

زه غواړم د همدې لیکنې د ډلبندي زیاته برخه د موضوع د څرگندتیا لپاره دلته راننقل کړم او ددې ترڅنگ د ضرورت تر کچې په هغې کې څه زیاتونې او کمونې هم وکړم. هېوادم صیب په خپله لیکنه

کې د خادم صیب کتابونه هم په لنډیز سره معرفي کړي، خو څرنگه چې مور دکتابونو پر پېژندنې په بله برخه کې بحث کړی، نو ځکه یې دلته د کتابونو د پېژندنې له برخې څخه تېرېږم. استاد سرمحقق زلمی هېوادمل په خپله لیکنه کې وايي:

[استاد عبدالروف بېنوا په اوسني لیکوال کې کښلي دي: ((بناغلی قیام الدین خادم، په اوسنیو پښتو لیکوالو او شاعرانو کې د قدامت او مشرتوب حق لري او د افغاني پوهانو او ادیبانو په لومړۍ ډله کې درېږي.

بناغلی خادم د علمي شخصیت خاوند او د فلسفي افکارو څښتن دی. دده د ژوند زیاته برخه په لوستلو او لیکلو کې تېره شوې ده او دده د لوستلو او لیکلو مهم مقصد پښتو ژبې ته خدمت کول او د خپل قوم راویښول دي، چې په دې لاره کې یې زیار ایستلی دی او اوس هم لگیا دی زیار باسي.

دده فلسفي افکارو کله د علامه اقبال د افکارو رنگ اخیستی دی او کله د رابندرناث ټاگور معنوي فلسفې ته ورته وي. خو په دواړو لارو کې د افغاني تفکر طرز هم نه هېروي.))

د استاد بېنوا پورته نظر چې د استاد خادم فلسفي افکار کله د (علامه اقبال او کله د (رابندرناث ټاگور) له معنوي فلسفې رنگ اخیستی دی، دې موضوع ته مو په یو بل ځانگړي بحث کې هم نغوته کړې او د بېلگې په توگه مو د خادم صیب د منظوم او منثور کلام ځینې داسې بېلگې راوړي چې دې لویو شاعرانو ته یې لیکلي دي. دا په دې مانا ده چې: که خادم صیب دې لویو نړیوالو لیکوالو سره فکري لېوالتیا نه درلودله، نو دا لیکنې نه رامنځته کېدلې.

د هېوادم صیب په نظر د استاد خادم په اثارو کې د نورو فکري خواوو ترڅنګ د فلسفې رنگارنگي هم څرګنده او جوته ده، استاد هېوادم دې ټکي ته اشاره کوي چې:

[په خپله استاد خادم هم د خپل ژوند په قصه کې په دې باب یو ځای لیکلي دي: ((... دغسې به زه کائناتو او د هغې نظام ته هم ملتفت کېدم. د حیات شاوخوا او د اجتماع ادارې ته هغه وخت زما فکر پیدا شو چې د اخبارونو سره اشنا شوم. دغه وخت د قومیت، ملیت او په اخر کې د انسانیت معناګانو ته ملتفت شوم او هغه حیرت او تحیر چې په ما کې طبیعي پروت و اوس ورسره درد او خوږ هم ملګری شو، دا درد مجمل و او زه یې په تفسیر قارد نه وم. خو هغه وخت چې ما د اقبال اثار ولوستل زما د مبهم زړه ترجماني یې راته څه څه وکړه.))

استاد هېوادم زیاتوي: ((دده د فکر په باب تاسې د پښتو د یوه نومیالي لیکوال او په خپله د استاد خادم نظر ولوست. دغه لوړې خبرې پر خپل ځای د مننې وړ دي. مګر که چېرې سړی د استاد خادم د خپرو شویو اثارو مطالعه وکړي او له پيله یې تر پایه پسې وڅېړي په کلي ډول دغه لاندې ټکي ترې راوځي:

۱- د استاد لومړنۍ لیکنې او کتابونه او حتی ځینې ادبي اثار دیني رنگ لري. دین ته زیات تمایل ښيي او د اسلام د مبارک دین اساساتو ته په پاملرنه د جامعي او خلکو د رفاه او آرامۍ لار لټوي او د اسلامي نصوصو د مقدسو ارشاداتو په رڼا کې د خلکو د اخلاقي او اجتماعي روزنې لپاره اثار لیکي او د اسلام په ننگه شعرونه وايي. د اسلامي علومو د علماوو، مشاهيرو او رجالو او سیالانو په باب مقالې کارې.))

د هېوادمل صیب نظر دا دی چې د نورو افکارو تر څنګ د استاد خادم د لومړنیو اثارو د فکر یوه درنه او پام وړ برخه دیني مسایلو ته وقف شوې ده. څرنګه چې خادم صیب په خپله یو لوی دیني عالم و، نو طبیعي خبره ده چې دا ډول افکار یې په کلام کې جوت او ثابت دي. د هېوادمل صیب په نظر د دیني افکارو تر څنګ پښتني افکار هم دده د کلام یوه اساسي برخه ده. سرمحقق زلمی هېوادمل په دویمه برخه کې دې افکارو ته اشاه کوي، او وايي:

[۲- ورپسې استاد پښتو، پښتنو، د پښتنو تاریخ او پښتني کولتور ته متوجه کېږي او دا ورته ښه ایسي چې د خپل نوميالي قوم د ملي کولتور او ملي تاریخ د ځلولو هڅه وکړي. د پښتو ژبې او پښتو اثارو په باب تحقیقات وکړي او د شعرونو او نورو ادبي ایجاداتو مخه یې هم په دغه وخت کې د پښتنو د تاریخي او ملي عظمت د څرګندولو خاونه اړولې ده.

۳- په یوه بله مرحله کې د استاد په اثارو کې د یوه ملي فکر پلوشې ځلېږي. دغه مهال دده هڅه داده چې خپلې دغه فکري اندېښنې د وطن د ابادۍ، د اجتماعي اصلاح او د یوه پیاوړي او متحد ملت د جوړولو په لپاره کې استخدام کړي

ده په دې لاره کې ډېرې هڅې کړي او ددغو هڅو ازانګې یې په اثارو کې هم ښکاري. د استاد فکر وطني او ملي فکر دی، د استاد فکر اجتماعي عدالت غواړي، خو په افغانستان کې د ټولو اوسېدونکو وروڼو قومونو د ملي دیني او نورو سنتي دودونو ته په کلکه پاملرنه. د استاد فکر ظالم غندي او د مظلوم پر خوا دی. د استاد فکر د هر ډول ملي او اجتماعي ستم پر ضد دی. دده په فکر د نړۍ له ټولو ولسونو سره دوستي او په سوله او آرامۍ کې ژوند کول، د خپل هېواد د ابادۍ لپاره د نورو له

تجربو او مرستو څخه استفاده کول. د وطن او خلکو په گټه کار دی. مگر تر هغه حده چې د وطن ملي مصالح یې غوښتنه وکړي. دده فکر هر ډول استعمار، استثمار، تېري او تجاوز غندي. د انگرېزي متجاوزينو پر ضد د استاد چاربيتې زموږ د ملي ادب ښه باب جوړوي. دده فکر پر خپلو خلکو او وطن د نورو بلوسېدل نه مني او په خپله هم په چا نه بلوسېږي، خو خپل حق چاته نه پرېږدي.

دا وه د استاد فکر لنډيز چې ما يې د اثارو له مطالعې څخه څرک ايستلی دی. دده زياتره مقالې، ليکنې او اشعار او ادبي پارچې ددغه فکر مولود دي.

۴- په وروستيو مرحلو کې استاد د پښتو او پښتني تاريخ اساسي ستونزو ته متوجه شوی دی. د پښتو د ليک او د پښتنو د تاريخ ځينې مهم مسایل يې څېړلي دي.

استاد سرمحقق زلمی هېوادم بيا د همدغه فکر د څرنگوالي له مخې د هغه اثار هم ډلبندي کړي دي. د عمومي ډلبندي ترڅنگ يې اثار هم په لنډيز سره معرفي کړي دي. خو زه يې دلته د اثارو د معرفي له برخې تېرېږم او يوازې فکري ډلبندي ته يې په لنډيز نغوته کوم:

استاد هېوادم بيا د موضوعي يا فکري وېش له مخې د استاد خادم اثار په دې ډول ډلبندي کوي:

د پښتو د ادبي تاريخ په باب ليکي:

استاد هېوادم وايي: ((که څه هم استاد د ادبي تاريخ او يا د ادبي تاريخ په څانگو پورې مربوط کوم مستقل کتاب نه دی کښلی. خو دده ځينې متفرق کارونه زموږ د ادبي تاريخ د ځينو برخو په روښانو کې يې

ونډې نه دي، نو ځکه زه دلې هغه کارونه یادوم چې استاد په دې خصوص کې ترسره کړي دي.)) په دې برخه کې بیا (۱- د پښتو د قدیمو شاعرانو شرح حال، ۲- بایزید روښان، ۳- د پښتو د نثر تاریخي تطورات او د نثر لیکونکو تذکره، ۴- د پښتو ننني لیکوال) اثارو یادونه کوي او په لنډیز سره یې معرفي کوي چې استاد خادم په دې برخه کې لیکلي دي.

د ادب او پښتو ادب په باب تحلیلي څېړنې:

استاد هېوادم د استاد خادم د اثارو د موضوعي وېش په لړ کې وايي: ((د استاد قیام الدین خادم په اثارو کې ځینې داسې لیکنې هم موندل کېږي چې هغه د ادب په باب عمومي بحثونه کوي او ځینې وختونه د پښتو ادب د ځینو برخو په باب تحلیلي څېړنې هم وړاندې کوي. په دې خصوص کې د دوی له ډېرو زیاتو لیکنو څخه څو مقالې او څېړنې د یادونې وړ دي: ۱- د خوشال او رحمان موازنه، ۲- د خوشال دستار نامې ته یوه کتنه، ۳- د پټې خزانې په باب توضیحات، ۴- شعر و ادب.))

د پښتو ژبې او پښتنو د تاریخي قدامت په باب لیکنې:

د استاد هېوادم په وینا: ((د استاد خادم په کښلو اثارو کې ځینې داسې کښنې هم شته چې په هغو کې د پښتو ژبې او پښتون قوم د تاریخي قدامت په باب خبرې او بحثونه شوي دي. د دوی دغه ډول لیکنې دده د هغې مینې ښکارندويي کوي، چې ده له خپلې مورنۍ ژبې او خپل قوم سره درلوده. دلته دغه یادونه هم ضروري ده چې د استاد دغه ډول لیکنې تر یوه حده پر احساساتو ولاړې دي.)) د ښاغلي زلمي هېوادم په نظر ((د استاد دا ډول لیکنې تر زیاته حده د احساساتو تر اغېز لاندې راځي. دده په نظر دا سمه ده چې پښتانه او پښتو ژبه لرغونې تاریخ لري،

خو دا ډول تاریخي واقعیتونه باید له احساساتو لرې، د علمي پرنسپونو پر اصولو برابر وڅېړل شي.))

له لرغونو متونو سره مینه:

د هېوادم صیب په نظر: ((استاد خادم د پښتو پر کوم لرغوني متن مستقل کار نه دی کړی، خو د (روهې گلونه) په نامه د لرغونو متونو یو منتخب یې ترتیب کړی دی.))

د پښتني کلتور او فولکلور په باب لیکنې:

استاد خادم د پښتني کلتور او فولکلور د څلولو په لاره کې هم د قدر وړ کار کړی دی، ده چې د (۱۳۱۶ل) کال په کالني کې د (پښتونولي) (۲۵: ۵۶۸-۶۴۷) په نامه کومه رساله خپره کړه. داسې وخت و چې په پښتو لیکوالو کې له لوی استاد پوهاند حبيبي پرته بل پښتون په دې خصوص کې په پښتو ژبه څه نه وو کښلي. استاد خادم په دې رساله کې د پښتني کلتور پر یوه ډېر مهم ټوک (پښتونواله) رڼا اچولې او د کلتور دغه برخه یې معرفي کړې وه. وروسته یې خپلې دغه څېړنې لږ څه بشپړې کړې. د پښتو قبيلوي حقوقي او جزايي ليارې، د احمدزو جرگې او د دغو لارو او جرگو ځينې خاص اصطلاحات یې هم په کې شرح کړل او د پښتونولي د رسالې له نشر څخه پنځلس کال وروسته یې بیا دغه بشپړ متن چاپ ته وړاندې کړ.

پر (۱۳۵۴ل) کال د پښتو ټولني له خوا د پښتو څېړنو د نړيوال مرکز د پرائيسټلو بين المللي سيمينار په کابل کې جوړ شو، په دغه سيمينار کې استاد خادم ته د پښتونولي موضوع د تحقيق او څېړنې لپاره ټاکل شوې وه. استاد خادم په دغه مقاله کې د پښتونولي په باب عمومي څېړنه

کړې، خو پر ځینې داسې موضوعاتو یې هم خبرې په کې کړې دي، چې هغه باید په ډېره دقیقه توګه د فللوزۍ د اساساتو له مخې وڅېړل شي، مګر زموږ استاد د خپل فکر په زور څېړلي دي، خو بیا هم د مقالې محتویات، د پښتونولۍ په باب عمومي معلومات د لوستونکو زړه ترلاسه کوي او له موضوع سره د استاد مینه ترې څرګندېږي. ((۲۲: ۹۹-۱۱۶))

استاد هېوادمل د خپلې لیکنې په ترڅ کې وایي: ((د پښتني کلتور د ځینو مهمو خواوو د څرګندولو په ترڅ کې استاد د پښتني فولکلور په باب هم کله ناکله څېړنې او لیکنې کړي دي، چې زه یې له دغه ډول خدمتونو څخه درې بېلګې لوستونکو ته واندې کوم:

۱- استاد خادم د سید کمال او بېوجانې نکل لومړی ځل له ولس څخه ثبت او بیا یې لومړی ځل په (ورمه) (۹: ۵۶-۶۲) او بیا په نوې رڼا کې خپور کړ.

۲- د پښتو حیاتي فلسفه د متلونو په ملاحظه، په دې برخه کې د دوی له تحلیلي څېړنو څخه یوه څېړنه ده، چې په وروستیو کې د پښتو د چاپي اثارو د بین المللي سیمینار په مناسبت کښل شوې، په یاد سیمینار کې اورول شوې او بیا په (پښتو چاپي اثار) نومي مجموعه کې چاپ شوې. ۵۵. (۲۱: ۲۳۶-۲۴۴)

۳- استاد خادم د افغاني موسیقۍ په باب هم یو مستقل اثر کښلی دی، چې متأسفانه تر اوسه چاپ نه دی.)) هېوادمل صیب زیاتوي: ((د استاد دغه اثر ښاغلي محترم رفیع او ما لیدلی و، په خپله دوی موږ ته راوښود او د محتویاتو په باب یې خبرې راسره وکړې)) په دې رساله کې استاد د افغاني موسیقۍ په باب خبرې کړې دي او افغاني موسیقۍ کې

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

یې د ځینو سیمو د موسیقۍ د اصالت په باب په زړه پورې نظریې وړاندې کړې دي.))

د پښتنو د تاریخ په باب لیکنې:

((د استاد خادم په متفرقه لیکنو کې د پښتني تاریخ پر ځینو خواوو کښې موندلې کېږي، د پښتني تاریخ د ځینو قهرمانانو په باب یې هم خاص څه کښلي دي، خو په دې خصوص کې یې مرتب لیکونه لاندې بنسیم:

۱- بایزید روښان، ۲- لرغوني پښتانه قومونه، ۳- د روښانیانو مبارزې

پورتني لیکونه یې له دې ډول اثارو او لیکنو څخه دي.))

دیني لیکنې:

استاد هېوادم ل وایي: ((دمخه مې دا یادونه کړې وه، چې د استاد خادم لومړني اثار دیني رنگ لري، ددې موضوع د روښانولو لپاره غواړم، چې د استاد له ډېرو دیني لیکنو او اثارو څخه چې زیاتره یې په (هېواد، اصلاح، طلوع او ننگرهار، اتحاد مشرقي) کې خپاره شوي، د څو لیکنو او کتابونو یادونه وکړم:

۱- استاد چې د کندهار د پښتو ادبي انجمن غړی شو، نو د انجمن د نشراتي ارگان لپاره یې ځینې تربیتي او اخلاقي مضامین له داسې منابعو څخه ترجمه کول او یا لیکل چې دیني جنبه به یې درلوده او کله یې د اسلامي نړۍ د مشرانو شرح حال هم کښه، لکه د پښتو مجلې د (څلورم) کال په (۶-۷) گڼه کې د ((حضرت سعد ابن وقاص)) مقاله، د څلورم کال په (۶-۷) گڼه کې د ((اولاد پالنې اسلامي طریقه)) مقاله او نور...

۲- استاد خادم د (اصحاب کرام) پښتو ترجمه په (۱۳۱۴ ل) کال کې بشپړه کړه او پښتو متن یې په دوو جلدونو کې ترتیب کړ، چې خطي نسخې یې په ملي ارشیف کې د اصحاب کرام (پښتو) په نامه ضبط دي.)

اخلاقي لیکنې:

((لکه چې د مقالې په پیل کې ناسې ولوستل د اخلاقو په باب استاد د (مکارم الاخلاق) په نامه یو غنیمت کتاب پښتو ته ترجمه کړی دی، خو ددې ترڅنګ ده د ماشومانو د اخلاقي روزنې لپاره هم کار کړی او د کوچنیانو اخلاقي پالنه) په نامه یوه کوچنۍ رساله یې د (هربرټ سپنسر) د یوې رسالې له اردو ترجمې څخه پښتو کړې او ځای پر ځای یې خپلې خبرې او لارښوونې هم ورزیاتې کړې دي، پر دې سربېره د اخلاقو په باب یې متفرقې مقالې هم لیکلې دي، چې د هېواد موقوتو نشراتو، په بېلابېلو کلونو کې خپرې کړې دي.))

فلسفي لیکنې:

((استاد قیام الدین خادم، د (نبوغ او عبقریت) په موضوع کې په همدې نامه یو کتاب لیکلی دی.))

درسي لیکنې:

((استاد خادم د خپلو اثارو په فهرست کې راوړي دي، چې : د پښتو کلي لومړي، دویم، درېیم او څلورم جزونه ده کښلي دي، خو د پښتو کلي گانو د دویم جلد پر لومړي او دویم جز دواړو له ښاغلي زمربالي سره یو ځای د قیام الدین خادم نوم هم راغلی دی. (وگورئ! پښتو کتابونه، د ښاغلي وینس، ۵-۶ مخونه، د ۱۳۳۷ ل کال چاپ، کابل، پښتو ټولنه) چې د

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

دویم ټوک دغه دوی جزوې دوی دواړو په گډه تالیف کړې دي او پر (۱۳۱۹ل) کال د پښتو ټولني له خوا نشر شوي دي.))

اجتماعي او اصلاحي لیکنې:

((که چا د استاد لیکنې لوستې وي، د دوی اجتماعي او اصلاحي لیکنې تر (۱۳۲۶ل) کال پخوا د اخلاقي پرنسپونو تابع او د (ښه کوئ، بد مه کوئ)، پر اصولو برابرې دي. تر دغې نېټې وروسته دده اجتماعي او اصلاحي لیکنې دوه مشخصې لارې تعقیبوي.

الف: هغه لیکنې چې د یوې مشخصې ملي او مترقي مفکورې په رڼا کې لیکل شوې دي.

ب: هغه لیکنې چې د وخت د دولتونو د پالیسیو په رڼا کې یې کښلې دي، استاد له (۱۳۲۶ل) کال راپدېخوا د (طلوع افغان، اصلاح او هېواد) ورځپاڼو د چلوونکي په توگه کار کړی دی. دغه ورځپاڼې دولتي ورځپاڼې وې او خپرونې یې د دولت له پالیسی سره سمې عیار بدلې، نو ده هم د وخت د دولت له نشراتي پالیسیو سره سمې اجتماعي، اصلاحي او سیاسي مقالې او سرمقالې په کې کښلې دي.))

له نورو ژبو څخه ترجمې:

((د مخه مو وښودل چې استاد خادم (مکارم الاخلاق)، (لوی اصحابان) او د (کوچنیانو اخلاقي پالنه) زیاته برخه له نورو ژبو څخه ترجمه کړې دي، د دغو اثارو تر څنگ د دوی دا لاندې ترجمې هم د یادونې وړ دي:

۱- د شریف سرگذشت: استاد دغه داستان له اردو څخه پښتو کړی او پر (۱۳۳۲ل) کال په (۱۰۸) مخونو کې د اصلاح ورځپاڼې له خوا خپور شوی دی.

۲- د افغانستان د پخواني تاریخ د لومړي ټوک د یوې برخې ترجمه؛ (۸: ۴۹۰-۵۳۵) دوی دغه ترجمه له پارسي څخه کړې ده.

۳- د اریانا دایرة المعارف د ځینو برخو ترجمه: (۱: سريزه) دغه ترجمه هم له پارسي ژبې څخه شوې ده. سربېره پر دې استاد ډېرې مقالې له عربي، اردو او پارسي ژبو څخه پښتو ته ژباړلې دي او د هېواد په بېلابېلو خپرونو کې خپرې شوې دي. د استاد د ترجمو مهمه خاصه داده چې مطالب د پښتو ژبې په چوکاټ کې ترجمه کوي او د بلې ژبې تر تاثیر لاندې نه وي، نو ځکه یې په ترجمو کې رواني او سلاست لیدل کېږي.

پښتو رسم الخط او خادم:

((استاد خادم د پښتو له موجوده رسم الخط سره پوره موافقت نه بنود او په دې برخه کې د فونیمیکي الفبا تابع هم نه و، ده غوښتل چې د کوشاني دورې له رسم الخط سره سم پښتو رسم الخط جوړ شي او زموږ د ژبې رسم الخط خپل ملي او تاریخي حیثیت ولري، پر همدې اساس استاد د خپل ژوند وروستي کلونه د کوشاني رسم الخط په رڼا کې پښتو ته دیوه خاص رسم الخط پر جوړولو تېر کړي او د خپل زیار او هڅو نتیجه یې د یوه کتاب په بڼه پښتنو ته وړاندې کړه.

د استاد دغه کتاب (پښتو پټۍ) نومېږي او په دې وروستیو کلونو کې له پېښوره چاپ او خپور شوی دی.)) (۴۴: ۴۱-۵۵)

که څه هم د سرمحقق زلمي هېوادم له خوا په دې فکري وېش کې د استاد خادم د فکر بېلابېلو خواوو ته په لنډيز سره نغوته شوې، خو بیا هم د استاد خادم د اثارو فکري خواوې د ژوند نور ډېر زیات ډگرونه هم رانغاړي چې هغو ته هم اشاره په کار ده. د هېوادم صیب د لیکنې محتوایي لنډيز دا دی چې استاد خادم په فلسفي، تاریخي، ژبنيو، سیاسي، ټولنيزې، اصلاحي، ديني، اخلاقي او ځینې نورو برخو کې لیکنې کړي او فکري محتوا یې پر همدې محور راڅرخي. دلته غواړو د همدې مسایلو ځینې برخې او همدارنگه یو لړ نور اساسي مسایل چې د استاد خادم د فکر محور جوړوي او هغه ورته خپل پنځوس کلن فرهنگي ژوند وقف کړی و، د ده د خپلو اثارو په رڼا کې څه نا څه په تفصیل سره وڅېړو.

ملتپالنه

ملتپالنه د استاد خادم د اثارو د فکری محتوا محور جوړوي، د ده په اثارو کې هېڅ بله برخه دومره زیاته محوري نه ده، لکه ملتپالنه، ملي فکر او ملي ایډيالوژي. د استاد خادم په مستقلو چاپي او ناچاپه اثارو کې، (پښتونولي، نښلېزم او انټر نښلېزم، افغاني حکومت، لرغوني پښتانه قومونه، اينده پښتنو ته، پښتني پور، د پښتنو د تاریخ زړه پاڼه) هغه اثار دي چې په مستقیم ډول له ملتپالنې سره تړاو لري او د ملت د مفاهیمو توضیح او تشریح ته ځانگړي شوي دي. د دې ترڅنګ (نوي ژوندون، مرغلرو امبل، نوې رڼا، د پښتو شاعري، د پښتو ولسي ادب) او ځینې نور هغه اثار دي چې په مستقیم، نامستقیم او په یو نه یو ډول له ملتپالنې سره اړیکي لري. د مستقلو اثارو ترڅنګ استاد خادم د پنځوسو کلونو په بهیر کې گڼ شمېر داسې لیکنې کړې دي چې هغه هم په مستقیمه او نا مستقیمه توګه ملتپالنې ته وقف شوي؛ د ملت مفهوم تشریح کوي او د هغه پر پالنه ټینګار کوي.

په مجموعي ډول د استاد خادم په ټولو منظومو او منثورو اثارو کې ډېر داسې نظمونه او لیکنې شته چې د ملت، ملتپالنې او ملت ځلونې پر محور راڅرخي. په دې کې دغه لاندې لیکنې او نظمونه شامل دي:

((په محشر کې، د پښتونولۍ روح، افغان ولس، افغاني ثقافت، پښتو او پښتونولي، پښتانه په قران کې، کالي، د پښتنو مقابله له سکندر سره، پښتانه څوک دي؟، د افغانستان ملي ثقافت، مور څوک یو؟، د پښتو په تاریخ کې یوه رڼا، د ملیت حس، د ملیت علمي تشریح، افغان ملیت او پښتني بنځې، ملت او حکومت، زموږ استقلال، دا عصر د ملیتونو دی، نښلېزم او فاشېزم، افغان ملت او اينده دنيا، ناسیونال دیموکراتیک

سوسیالست، ملت، دولت او حکومت، د هندوستان د ملت بنیاد، د پښتونستان په خاوره کې د دښمن د مداخلاتي رویې په ضد د ملي جرگو فیصلې، مادر وطن، د خپلواکۍ حق، حکومت او ملت، د کراچۍ عمالو پر پښتونستان څه لوبې وکړې؟، پښتونستان، د محکوم پښتونستان جمعیت العلماء مولانا سید گل بادشاه، د بلوچستان د وطن حزب مشر خان عبدالصمد خان، ملیت و بین الملیت، د پښتونستان لوی زعیمان، د پاکستان په جېل کې د بلوچستان زعیم عبدالصمد خان، حریت او ازادې، افغانستان او پښتونستان، په محکوم پښتونستان کې په پښتنو مشرانو ظلم، افغان در مرض امتحان، اعترافات به حقیقت پښتونستان در نشرات پاکستان، د پښتونستان مجاهد، ولسي جامې، افغاني ثقافت، حقیقت پښتونستان قابل توجه دنیای حق پسند، اهمیت موضوع پښتونستان توجه بناغلی نکسن راجلب کرد، مطالعه پښتونستان بر روی حقایق روشن اتکا دارد، په محکوم پښتونستان کې اغتشاش، د ملي ورورگلوی ټینگار، د پښتونستان د لیډرانو وظیفه خورا درنه ده، د پښتونستان د هیئت پذیرایې په قندهار کې، د قومي ترقۍ اساس د فکر و بیان ازادې ده، ازادې څه مانا؟، ملت او ملي یووالی، ملي موسیقي، زموږ کومه موسیقي ملي رنگ لري؟، ددې وخت لوی قوت ملت دی، تعصب د ملي وحدت دښمن دی، د استقلال د استرداد یادگیرنه، د ازادۍ د لاس ته راوړلو لپاره د پښتونستان د خلکو مجاهده، د پښتونستان ملي ورځ، استقلال او ملي ارتقاء)) دا هغه لیکنې دي چې استاد خادم په بېلابېلو وختونو کې لیکلي دي، ځینې یې د هغه په ځانگړو اثارو او ځینې نورې یې په بېلابېلو چاپي خپرونو کې پر خپل وخت چاپ شوي دي. د دې ترڅنګ په منظومو اثارو کې استاد خادم په بېلابېلو نظمي فورمونو کې داسې نظمونه لیکلي چې ملي فکر او ملي روحیه لري. لکه:

((دعا، شه بیدار پښتونه، د ملي شهید حضور ته، د استقلال جشن، نارینتوب، قومي ژوندون، فخر افغان ته، د وطن بهبود، قام ته خطاب، د جهان زېب په مینه، د شاعر مسلک، وطن غواړي خدمت، حجره، فخر افغان ته، څه شوه یارانه، ځوانان راټولوم، افسوس مې په ځان، خوږ جهان، ملي ارشاد، سیاسي مشاعر، روښان به شم، ستا یمه، ته یې وینې که نه؟، د قهر تاثیر، ذلت، افغانیت، ملي انتقام، په ملت شبخون، ملي حاسد ته، ملي کاروان، د وحدت فکر، ملي هسته، د توحید شعار، وطن او خلک، د استعمار نسخه، وړانګاري، ملت او حکومت، د پښتونخوا مجادله، معمور افغان، د انګرېز ماته، د پښتو دښمني، افغانیزم، ملي هویت، د ملیت شرطونه، ملي افکار، ملي کلتور او اقتصاد، افغان ملت، ملت او قومونه، ابدالي، افغان او پښتون، قومي تفرقه، د استعمار فساد، د هند پښتانه، د ایران پښتانه، امتحان، د افغان تاریخ، وړان ملت، ملي وحدت، د انحطاط سبب، بې لارې مشر، بې سړي، ملت بې سره کول، مړ ملت، سپی او سړی، مغرض مشر، افغان عیب، قام او قبيله. پښتون لیډر، انګرېز او پښتون، وطن ته، د قام تباهي، بلا وهلي پښتانه، د افغانستان بدلون، خوار افغان، خادم وايي، مذهب او قام، استعمار او پښتون، د پښتون تاریخ، افغانیزم، وړ شوم، د افغان گمراهي، د پښتون مال، ملي هویت، ملتونه، ناسیونالیزم، د ملت دنیا، د فرد قوت، د افغان نوم، قومي مرګ، وینس مرګ دی، گډ وډ ملت، سم انسان، سپېڅلي قومونه، د حق اول غږ، د ظلم منکر، سړی قام، ملت سازول، پښتون او استعمار، د انګرېز ماته، پښتون دښمني، پس له انګرېزه، افغان او ازادي، د دښمنۍ ثبوت، ساک او پښتون، پښتانه قومونه، پښتون په اسلامیزم کې، شپږ سوه کاله، له انګرېز سره جنگ، د ناکامۍ علت، د ناکامۍ علاج، ملي حکومت، افغاني محک په کار دی، دا افغاني محک دی، پر محک سم، طفلانه کارونه، ملت ساتنه،

د وروسته والي علت، افغان مشر غواړي، منلی حق، افغاني شعار، قوي افغاني حکومتونه، پردي لاسونه، دین او ملت، بې مارکه افغان، مسلطه بلا، بې دستوره افغان، د افغان مړۍ، چې افغان یاد کړم، مکتب او د فساد پلان، ملي تخریب، بېکسه افغان، ځان خوري، بدبخته افغان، ایزمونه ټینګ شول، بد استعمار، د پښتون قیمت، د قتل حکم، ملي تخریب، د ملت قاتلان، پلان، دوه نیم زره کاله مبارزه، مشوره، ټیټ شو پښتون. د شلم قرن پښتون، شاعر او قوم، مات قلم، افغان وطن، غوره لاره، له پښتونه گيله، پښتون ته خط، لارې قافلې، نوي نسل ته پیغام، واړه افغانان یو، دا یوه ارزو لرو، پښتania ادې، افغاني ترانه، د استعمار زمزمه، لوی جهان، ځوان ته بلنه، مستقل افغان ته، سپین سترگي، یو نظر کړه، اینده پښتنو ته پیغام)) او ځینې نور نظمونه ټول ملي ایډیالوژي او ملتپالنه تبلیغوي او پر هغو ټینګار کوي. په دې نظمونو کې د فورم له مخې قصیدې، غزلې، قطعې، څلوریزې، ولسي فورمونه او نور شامل دي. په دې مانا چې دا نظمونه په یادو فورمونو کې ویل شوي دي.

دلته غواړو د همدې نثري لیکنو او نظمونو د ځینو برخو څېړنې او شنې ته تم شو. دا ټولې لیکنې چې تحلیل او تجزیه کړو، نو په ټوله کې د ملتپالنې پر محور راڅرخي، په ملتپالنه کې بیا هم درې غټ محورونه لري: پښتانه او پښتونولي، پښتانه او پښتونستان او افغان او افغانیت، چې دا درې واړه بیا په خپل وار سره د افغاني نښلیزم یا افغان ملتپالنې زړی جوړوي، دلته غواړو پر همدغو درېو محورونو لږ په تفصیل سره رڼا واچوو:

الف - پښتانه او پښتونولي:

د افغان ملت او افغانیت د لویې بدنې د یو اساسي او رغوونکي رکن په توګه پښتانه او پښتونولي د استاد خادم په اثارو کې ډېر زیات مطرح دي، لکه څنګه چې دمخه مو اشاره وکړه، دا برخه په کې محوري نقش لري، دی په خپلو اثارو کې پښتانه هم خپلې ټولنې او هم نورې نړۍ ته ورپېژني، د هغوی ځانګړې پېژندنه کوي، اتلولۍ یې څرګندوي او له نورو سره یې مقابله او مبارزه تشریح کوي. استاد خادم په یوه ځانګړې لیکنه کې چې ((پښتانه څوک دي؟)) د هغوی تاریخ تشریح کوي، د هغوی جغرافیایي موقعیت په ګوته کوي، له دې ډول لیکنو څخه د استاد یو هدف دا دی چې پښتانه له خپل تاریخ څخه خبر کړي او بل یو شمېر پردیپالو عناصرو ته دا په ډاګه کړي چې پښتانه د دې ځای اصلي اوسېدونکي دي او له بل ځایه راغلي نه دي. استاد په دې لیکنه کې دې ټکي ته هم اشاره کوي چې د پښتنو په باب اکثره تاریخونه د پردیو له خوا لیکل شوي او هر کله چې د یو چا تاریخ د بل چا له خوا ولیکل شي، نو طبعاً به له غرضه او مرضه خالي نه وي. استاد خادم په دې لیکنه کې د یو شمېر لیکوالو له خوا د پښتنو د بني اسرائیليت خبره هم ردوي او دا د پردیو یوه توطیه ګڼي. هغه په دې لیکنه کې وايي:

((پښتون په قومي لحاظ د یو توکم او نسل نوم دی، په پښتو ژبه خبرې کوي. دا قوم د زرګونو کالو څخه د امو او اباسیند، پامیر او بحر هند د منځ په غزنیو علاکو کې اوسېدلی او اوسېږي.

د زر دولس سوو کالو څخه مخکې د دې قوم تاریخ څه ډېر روڼ او روښان نه دی، د اسلام د دورې نه رادې پلو دا قوم په زیات تعداد د بلخ، غزني، غور، ملتان، پکتیا، کابل او ننگرهار په سیمو کې د مالدار او زمیندار

په حیث لیدل کېږي. د شل دېرش کالو مخکې پورې ددې قوم تاریخ نورو خلکو لیکلی دی. پخپله د پښتنو په لاس نه دی لیکل شوی، د اسلام نه مخکې اثار اوس یو یو له ځمکې د لیکل شویو ډبرو په شکل راوځي، مگر هغه هم لا په ښه شان تر اوسه نه دي لوستل شوي او څه زمانه غواړي چې دغه تاریخي خبرې سپینې شي. د اسلام نه وروسته زمانه هم په دغه قوم باندې اکثره د داخلي او خارجي جگړو او جنگونو په صورت تېره شوې ده، نو په دغه لحاظونو موږ سره خپله د دغه قوم په لاس لیکل شوي، تاریخي متایق ډېر لږ دي، چې هغه هم بل چا لیکلي دي او د سهوو، غلطیو سیاسي او استعماري اغراضو څخه خالي نه دي.

د اسيا او اروپا غیر پښتون لیکوالو پښتنو ته هر څه ویلي دي، خو هغه چې تر اوسه یې د یو لوی روایت شکل غوره کړی و، هغه دا خبره ده چې پښتانه بني اسرائیل دي. د دې خبرې سر پوره نه معلومېږي چې لومړی ځل دا خبره چا او د څه مدعا لپاره لیکلې ده، مگر دا خبره ډېر ځله ډېرو خلکو یو تر بله نقل کړې ده، داسې معلومېږي چې دا خبره هغو خلکو عمداً جعل کړې ده چې هغوی غوښتل چې پښتانه یو مهاجر، منفور او مغضوب قوم معرفي کړي. او په دغه شان سره د دغه غیور او بهادر قوم رسوخ او قیمت هم د دنیا او هم د دوی په خپلو نظرونو کې ټیټ کړي، څو دوی په خپله نفساتي ضعف اخته شي او د دوی په ښکلې ځمکه به دغه مغرضین تسلط وکړي، دې کې هېڅ شک نه شته چې خلک د پښتنو د زندانه جرأت، بېباک اقدام او ملي حمایت څخه سخت په ډار کې وو او دي.

له دغه کبله خلکو او مخصوصاً اروپایي استعمارچیانو چې په مشرق کې هر ځای د قوت مبدا لیدلې ده، علم، سیاست، توپ او توره یې هغه ټکي ته متوجه کړي دي، چې څو یې منحلې کړې ده، نو په پښتنو باندې

د اسرایلیت اطلاق خالص د غرض کار دی چې د پښتنو ژبه، ادبیات، عتیقه اثار او ملي عنعنات ټول یې په وضاحت سره تردید کوي.

دلته یوه بله خبره هم شته چې د اولې نه کمه نامعقوله نه ده او هغه دا ده چې پښتانه عرب او د خالد بن ولید اولاد دی. د پکت او پښت مبدا چې د پښتون د کلمې اصل حسابېږي او د دغه قوم نوم دی او دغه شان د پښتو ژبې د لغاتو او کلماتو څرک دومره مخکې لگي چې هغه وخت لا تقریباً حضرت اسماعیل او حضرت یعقوب هم نه وو پیدا شوي، نو معلومېږي چې پښتانه او پښتو ژبه د عربو او یهودو، عربي او سریاني ژبو څخه مخکې موجود وو.

دلته یوه غټه خبره د پښتو ژبې ده. پښتو ژبه خو د موثوقو دلایلو له مخې یوه لرغونې او پخوانۍ ژبه ده چې سنسکرت او ژوند او اوستا سره خوا په خوا او یا د دغو دوو ژبو نه مخکې هم موجوده وه، نو هر کله چې پښتو ژبه څو زره کاله مخکې ژوندۍ وه، نو د پښت او پکھت د ریشې او همدارنگه د بلخ د کلمې د شهادت په اساس چې په اصل کې بخدي و او د بخد، بخت، پخت او پکت کلمې ته راجح کېږي، نو دا هم دلالت کوي چې پښتو ژبه او پښتو ویونکي زرگونه کاله مخکې موجود وو، نو دغه پښتو ویونکي زرگونه کاله مخکې هم دمخه پښتون قوم دی چې د یو ملت په حیث د امو او اباسیند په منځ کې اوس هم اوسېږي.

همدارنگه د فردوس کلمه چې په قران شریف کې راغلې ده او په اروپایي لهجو کې په پیرا ډایز گرځېدلې ده، په اصل کې (برادیس) یعنې اوچته هېواد او د استوګنې جگ ځای په معنی ده.

فردوس جنت هم په اسمان کې دي، داسې برېښي چې دا تخیل د پښتون له تخیل څخه معرب شوی دی، قران کریم چې د خلکو په

اصطلاح نازل شوی دی، دغه کلمه یې اخیستې ده او دغه فکر یې تصحیح کړی دی. د اعلیحضرت نادر شاه د عصر نه دې پلو چې په وطن کې رسماً ادبي او تاریخي تحقیقات او انجمنونه جاري شول، اوس په ډېرو دلایلو او شواهدو دا خبره ثابته شوه چې پښتانه ارین او پښتو ژبه د اریایي ژبو له جملې څخه یوه ډېره پخوانۍ او متینه ژبه ده، چې د زمانې د حوادثو له لاسه تر اوسه د پښتیا نا یعنې پښتونخوا د غرونو په منځ کې د پښتو په وینا او لهجه باندې د نن ورځې پورې پاته ده او څوک چې دغه ژبه وایي طبعاً هغوی پښتانه او د دې خاورې بومي او لرغوني خلک دي.

په افغانستان کې یهود ځای پر ځای، تر اوسه موجود وو چې هغوی په خپلو کې په سریاني ژبو گړېدل، هر کله چې پښتو ژبه او پښتون قوم بل هېڅ ټاټوبی یې له افغانستانه نه لري، نو په یقین سره د پښتنو له څټ څخه داسرائیلیت شرمناک اتهام چور لري کېږي!! (۲۳: ۴۸۶-۴۸۷) د استاد خادم پورتنۍ لیکنه ځکه ضروري وه چې یو شمېر کورنیو او بهرنیو لیکوالو د پښتنو د اسرائیلیت موضوع ته ډېره لمن وهلې، ولف کایرو انگرېز چې د پتانز (پښتانه) په نامه یې غټ اثر لیکلی دی، هغه هم دې موضوع ته اشاره کړې ده. دخادم صیب په شان یو شمېر نورو لیکوالو هم دې ډول پوښتنو او گومانونو ته منطقي او ژبنی ځواب ویلی دی او هغه دا چې ټول ژبپوهان په دې متفق دي چې پښتو یوه مطرح اریایي ژبه ده، نو دا ژبه دلته چا ویلې چې له اسرائیلو څخه یوه قبيله راغله، دلته یې دا ژبه زده کړه، په دې کې حل شوه، نو ځکه د دوی په اصطلاح دا ورکه قبيله پښتانه دي، مخکې تر دې چې کوم یهود زموږ هېواد ته راشي او دا ژبه زده کړي، نو دا ژبه (پښتو) دلته چا ویله، ویونکي یې څوک وو؟ دا خو باید دلته یو لوی قوم او مدنیت موجود وای چې د وړو او نورو مهاجرو

قبیلو د جذب او حذف ظرفیت یې درلودلای. خادم صیب هم دې موضوع ته په خپله لیکنه کې منطقي ځواب ویلای دی.

استاد خادم د پښتو ژبې او پښتنو له تاریخ سره د زیاتې مینې او پر هغوی باندې د گڼو لیکنو ترڅنگ، د پښتونولۍ پر فلسفې هم خورا سخت مین دی. دی د پښتونولۍ پر ماهیت پوه دی او غواړي نورو ته هم دا ماهیت ورسوي. دی (د پښتونولۍ روح) په ادبي طرز او نوي ډول تشریح کوي او په همدې نامه یوه لیکنه کې وایي:

((انسان یو عجیب مخلوق دی، د عالم اسرار خو تر یوې اندازې پورې معلوم شوه، مگر دا پټه خزانه لاهمغسې سرمهره پرته ده.

دده د حالاتو څخه بیداري، خوب، مرگ دی، د بیداری او خوب په منځ کې یو بل حال هم شته چې له ما سره تر اوسه د هغه لپاره نوم نه شته.

په داسې حال کې ناست، د حس مشترک په مینمایي پرده رنګارنګ صورتونه متحرک وینم، ناڅاپه پرده لوېږي، یو داسې ښکلی او بې عیبه روغ، صورت گورم چې په ښایسته مخ کې یې رعب، وقار، شجاعت، دیانت، توره، نارینتوب... بلقېږي، زه د ده مفتون شوم، نو د پېژندګلوی خواش وکړم، نو زما او د ده دا گفتګوی شروع شي:

دی ووايي: ته ما نه پېژنې...؟ شک نه شته چې ته به ما نه پېژنې! په دې سبب چې ته خو که ویده نه یې، نو وینې هم نه یې!

زه البته همداسې به وي، مگر زه ستاسې د تعارف ارزو لرم!

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

زه ورته وایم، خو په دې شرط چې زما وینا لکه د گنبدې غږ
همدلته ورکه نه شي، بلکې لکه د سبا د شمال غوندې د وطن په فضا کې
نشر شي، چې زما متعلقین پوه شي، چې زه څه وایم!

-په دواړو سترگو! دا خو بېخي اسانه فرمایش دی، مهرباني وکړئ.

-زه هغه څوک یم چې په تاسې، ستاسې په پلرونو، نیکونو، د افغان
په تاریخ، تر دې چې د آرین په نسل زه حقونه لرم.

-منم صحیح ده، مهرباني!... معاف مو کړې، که په خوب کې مو څه
هېر شوي وي، نو تاسې!...

د پښتونخوا ښاغلي ما ډېر ښه پېژني!!!...

-په دې کې هېڅ شک نه شته! مگر ستاسې املا؟...

-((د پښتون ژوندون!))

-اوه! اوس پوه شوم!

د پښتو د نهضت څخه خبر یې؟...

-په خدا، خو همدې زموږ احساسات راوخوځول!

-زه تاسې خپلو ملگرو ته په خپل نامه ښودلی شم؟

-ارو مرو! اوس خو دې وپېژندم، زه یم ((د پښتونولۍ روح))! چې

لکه د لاله د تخم غوندې د وطن د خاورو د لاندې پوره جلوي ته د

رحمت د باران انتظار باسم!)) ((۲۳: ۱۲۸))

خادم صیب پښتو او پښتونولي داسې یو عنصر گڼي چې د پښتنو

روح او روان ته داخلېږي، هر پښتون چې دا عنصر ونه لري، هغه په پښتنو

کې نه حسابېږي. شاعران بیا په دې برخه کې ډېر حساس دي او تر هر چا

زیات په کې دا عنصر ښکاره کېږي. استاد خادم (په محشر کې) په نامه یو نثر لري، په دې نثر کې استاد خادم د یو شاعر روحي حالت انځور وي چې پښتو او پښتونولۍ یې روح و روان ته لاره پیدا کړې ده او په خوب کې هم د پښتو، پښتنو او پښتونولۍ غم ورسره دی، هغه وايي:

((را حاضر کړئ، دغه سپری چې په دنیا کې یې ډېر ژړلي او اوبښکې یې توبې کړي دي، ما د دغو اوبښکو له برکته دی وبانښه، څه، زما جنت ابدی نعمتونو، حورو قصورو ته!

پښتون شاعر: ای زما خاونده! ای د کایناتو خالقه! ما په ډېر عجز او نیاز ستا رحم او مهربانۍ، ستا داد او نعمتونه غوښتي دي، مگر نه یوازې د ځان لپاره ای زما مهربانه باداره! زما ناپوه، خوار او مظلوم قام ستا د رحم وړ دي!

لوی څښتن: څه، قام دې هم درسره بوزه!

پښتون شاعر: ای زما ربه! زما قام یوازې همدا نه دي، زما قام د خیر نه کښته پورته، د سلیمان غره نه لر و بر پروت دی. ظالمانو دوه نیمه کړی دی. که اذان وي چې غونډ او متحد یې وویښم، دغه دی زما سوال ای زما اقا.

لوی څښتن (په مسېدو) څه، همدغسې زما خوښه ده - ای زما د غریب مخلوق محب او خدمتگاره!

پښتون شاعر: (د قام د وحدت ترانه وايي) روان شو!

د شاعر مېرمن: پاڅه، پاڅه، ای سپر یه په خوب کې هم ستا سندري دي، پاڅه سبا دی! لمونځ قضا کېږي!... پاڅه!! (۲۶: ۵)

خادم صیب د ځینو تاریخي اثارو له مخې د یوه ژبني او تاریخي تحلیل په ترڅ کې (پښتو او پښتونولي) تشریح کوي او هغه څوک چې له دې محتوا څخه زیات معلومات نه لري، هغو ته گټور معلومات وړاندې کوي، پښتو او پښتونولي، د پښتون د پېژندگلۍ نښه گڼي او د پښتنو د ژوند لار. استاد په دې لیکنه کې د ژبپوهنې او فلالوژۍ د علم له مخې د پښتو، پښت او پکت تاریخي ریښه هم څېړي او هغه مورخان چې دا کلمه یې په خپلو اثارو کې کارولې، د هغو یادونه هم کوي او تر هغه وروسته پښتونولي معرفي کوي. هغه په دې باب وايي:

((د پښتو او پښتونولۍ کلمه اوسنۍ نه ده، له زرگونو کلو څخه چې پښتون ځان د پښتون په حیث پېژندلی دی، نو پښتو او پښتونولي ورسره ده. هر شی علامه لري او د هر شي د شناخت او پېژندگلۍ لپاره نښې نښانې پیدا شوې دي او د پښتون د پېژندگلۍ نښه او مارک پښتو او پښتونولي ده.

پښتونولي د پښتو د گرامر او د ژبې د لیارې په اصطلاح فعلي مصدر یعنې د معنی اسم دی، پښتونولي د پښتون د کلمې نه جوړ شوی لفظ دی. پښتونولي یعنې افغانیت یا د فارسي په تعبیر افغان بودن! پښتون په گرامري اساس سره صفتي اسم دی.

دا اسم د پښتو له کلمې څخه ساز شوی دی، نو د پښتون معنی شوه (هغه شخص چې پښتو لري او د پښتو خاوند وي) پښتو خو که یو پلو پښتو د ملي ژبې نوم دی، خو له بلې خوا یو جامع لفظ دی او ډېرې معناوې لري چې د غیرت (همت) شرافت او اصالت د عناوینو لاندې راغونډېدای شي. پښتو د گرامر اصولو په قرار منسوب اسم دی، نو اصل کلمه (پښت) پاته شوه (پښت) د شاه، توکم، نژاد، اصل او قوم په معنی دی.

په قدیمو تاریخي روایاتو کې چې د هیون نانگ چینی زوار او یوناني مورخینو څخه منقول دی، پښت: پکت هم قید شوی دی چې د یو قوم نوم و. همدارنگه پکتین او پښتین هم پخوانو مورخینو د دغه قوم نوم یاد کړی دی. زموږ د اوسنی پښتو په لهجو کې هم چې ځینې و او په (پې) بدلوي، پښتون ته پښتن وایي او همدغه شان د پکتون تلفظ باید پکتین وکړي، خو داسې معلومېږي چې اصل کلمه (پښت) ده.

پکت د یوناني لهجې په اساس د (پښت) د کلمې متحرف تلفظ یا تحریر ته راجع دی.

د پښت او پکت څخه (پکتیا، پکتیانه او پښتیانا) ظرفي کلمې جوړېږي، نو د پکتیا او پښتیانا معنی شوه، د پښت او پکت قوم د اوسېدو ځای یا وطن او هېواد. د پکت څخه پکتیا کېت مټ په هغه شان جوړېدای شي، لکه د (ار) څخه چې اریانا جوړ شوی. پښت نه هم پښتي پښتیه، پښتیا، پښتیانه او پښتیانا اصولاً او اساساً جوړېدای شي، وگورئ له لودي څخه لودیان د ظرف اسم جوړ شوی دی او همدارنگه خوگیانی چې خوگیایه ته منسوب دی، یعنی د خوگیانی اوسېدونکی.

اوس مو چې د پښتو او پښتونولۍ په اشتقاق د گرامر او فلولوجي خاووو څخه مجمل بحث وکړ، نو رابه شو دې ته چې پښتونولي په موجوده اصطلاح څه شي ته وایي: لکه د پښتنو ټول کولتور او ثقافت چې تر اوسه پټ او د خاورو لاندې پاته دی.

نو په پښتونولۍ باندې هم تر اوسه په کتابي صورت چا بحث نه و کړی، لومړی کتاب چې په دې باب ولیکل شو، هغه د پښتونولۍ په نامه د دې کتاب د لیکونکي لخوا په (۱۲۳۱هـ ش) کال کې چاپ شوی دی.

ښاغلي عبدالصمد خان اڅکزي د ورور پښتون رييس د پښتو مياشتنۍ مجلې په ۱۰۰۹ گڼه کې چې د مارچ اپريل (۱۹۵۴ع) کال له بابته له گلستان څخه نشر شوې ده، د پښتونولۍ له کتابه اقتباسات کړي دي او خپله اڅکزي خان د پښتونولۍ په باب خورا مدلل او قوي بيان په دغه مجله کې نشر کړی دی. راحۍ! چې د ده له خولې د پښتونولۍ شرحه او معنی واورو: (پښتو يا پښتونواله د يو بېل ژواک او ژوند لياره ده د اليار سړيتوب، روغې، امن، نېکۍ، ازادۍ او مسلماني ته تر اوسنۍ انگرېزي يا يورويي ژواک يا ژوند تر لار او دود چې خپله دغه خلک يې قانون بولي، زياته ورته او نژدې ده. پښتو هر کله د خپل دين په شان په خپل دغه ژوند او ژواک او دغه دود او قانون سروڼه ورکړي دي. همدغه شی د اوسني افغانستان د خپلواکۍ سبب دی. د کابل دويم جنگ چې د غازي اکبر خان، غازي عبدالله خان او غازي محمد جانخان په مشرۍ شوی دی، په همدغه پښتونولۍ شوی دی. ښاغلي عبدالصمد خان اڅکزی وايي: د پښتنو جرگه په رښتيا د خلکو له خوا او د خلکو لپاره وه او ده. پښتانه يې له جرگې چې د پښتونولۍ پر اساسونو جوړه شوې وي، نه چلیدلي دي او نه به وچلېږي.

خان وايي:

لنډه دا چې پښتانه او بلوڅ له نورو خلکو څخه جلا او بېل خلک دي، ځکه دوی ځانته ژوند او د ژوند عليحده دود او قانون لري چې نور يې نه لري، ځکه خو پخوانی هند چې پاکستان او بلوڅو ونه مانه، تر دې وروسته هم پښتانه يې پښتو او پښتونولۍ په بل څيز نه شي چلېدلای او نه ورته غاړه ږدي او دا ځکه چې پښتونولي که نور هېڅ هم نه وي د پښتون لپاره تر بل هر دود او قانون ښه ده.

د ښاغلي عبدالصمد خان د وینا خلاصه دا ده چې په پښتونولي کې د پښتنو د ژوند ټولې خواوې لکه اخلاق، عادات، اجتماعيات، جزایي اصول، د جنگ قوانین، عدلي مسایل، حتی اقتصاديات هم ښودل شوي او فیصله شوي دي.

د پښتنو ولس د پښتونولي د قوانینو د تطبیق لپاره ځانته متخصصین او جرگې لري، د پښتونولي عموميات هر پښتون نر او ښځې ته معلوم دي. نو پښتونولي د پښتنو لپاره د ژوند ظابطه او قانون دی. البته دا قانون تر اوسه د پښتنو په منځ کې په روایتي او تعاملي صورت موجود دی او په کتابي رنگ کې یې بابونه او فصول نه دي پیدا کړي، خو د پښتنو د روح سره اغېز شوي دي.)) (۲۳: ۲۲۴-۲۲۵)

ددې ډول لیکنو لیکل خورا ضروري دي، دا لیکنې که له یوې خوا یو ټولنیز قانون تشریح کوي، نو له بلې خوا یو شېر هغو شکاکانو ته ځواب دی چې پښتو او پښتونولي یوه ((سیونيستي)) پدیده گڼي. په داسې حال کې چې پښتونولي یو ټولنیز قانون دی، چې اساس یې پر جرگې، معرکې او مشورې ولاړ دی او پرېکړې یې د اکثریت په خوښه کېږي، د استاد خادم له خوا د داسې مقالو لیکل نه یوازې د خپل وخت یوه اړتیا وه، بلکې د نن او سبا اړتیا هم ده، ځکه زموږ نننۍ او راتلونکې نسل هم باید د خپل تېر او اوسني ټولنیز قانون له څرنگوالي ښه خبر شي.

خادم صیب تر دې وروسته یو گام نور هم پورته اخلي او (پښتانه په قران) کې په نوم یوه ځانگړې لیکنه کوي، سره له دې چې دا ټولې لیکنې زیاتې څېړنې او دقت ته اړتیا لري، خو په دې برخه کې د استاد احساس او ملي روحیه د ستاینې وړ ده. هغه په دې لیکنه کې وایي:

((مولانا ابوالکلام آزاد په خپل یو مشهور تحقیق کې دا خبره په ښه شان سره ثابته کړې ده چې ذوالقرنین هغه چې په قران کې یاد شوی دی (کوروش) دی چې په (۵۱۹-۵۵۹ق م) کې تېر شوی دی. وایي چې د یاجوج او ماجوج (سد) چې په قفقاز کې دی او یاجوج او ماجوج همغه قوم دی چې د قفقاز د تنګي نه هغه پلو ته پراته وو او هر کله یې چې هېڅ مدنیته نه درلود، قران په (لایکادون یفقهون حدیثا) سره یاد کړی دی. دی وایي: ماجوج، ماگوګ منګول او مغول سره نژدې لغات دی چې په دوه نیم زره کالو کې لاندې باندې شوي دي. (کوروش) هخامنشي شاهنشاه دی چې په تورات کې د (دوه ښکري قوچ) په نامه یاد شوی دی.

یشعیا پیغمبر، دی د مشرق د عقاب په صورت ښودلی دی، مولانا وایي: په همدغه دوه لحاظونو سره د کوروش کومه مجسمه چې په پاسارګاد یعنی (مشهد مرغاب) کې پیدا شوې ده، دوه ښکرونه او د عقاب وزرونه لري.

مولانا په دغه تحقیق کې لیکي: د ذوالقرنین دوهم قدم په مشرق الشمس یعنی په هغه ځای کې و چې لمر راخپري.

هیروډوت اکتزیاس وایي: کوروش د (لیډي) او (بابل) د فتح نه مخکې دغه ځمکې ته مخه وکړه. ځکه دغه ځای کې اغتشاش موجود و. وایي: چې دا خبره د قران سره مطابقت لري (حتی ادا بلغ مطلع الشمس و جدھا تطلع علی قوم لم نجعل لهم من دونها سترا) یعنی کوم وخت چې د مشرق انتها ته ورسېد وې لیدل چې لمر په یو داسې قوم خپري چې د خپلو ځانونو د ساتلو لپاره د لمر د گرمۍ څخه وسایل نه لري. وایي چې

دا قوم کوچي قبایل وو چې په ښارونو کې نه اوسېدل او طبعاً کورونه او ځایونه یې نه درلودل.

مولانا لیکي: چې ښه! دا قبایل څوک او دا ځمکه کومه ده؟ دی وايي: د یونان د مورخینو له لیکنو څخه معلومېږي چې ښایي دا هماغه د (باکتریا) یا د بلخ قبایل وي.

کوم وخت چې مور نقشې ته گورو، وینو چې بلخ نسبت ایران ته لرې شرق دی، ځکه چې له دغه ځایه غرونه یو وار ارتفاع مومي او لاره بندوي، وایي چې کوروش شرق ته مخه کړه او تر بلخه ورسېد.

ښاغلی کهزاد په خپل تاریخ کې لیکي چې پخوا پخوا په بلخ کې د آرین د نورو اقوامو څخه یو قوي او لوی قوم د پښت او پکتین په نامه هم په بلخ کې اوسېدل او دا هماغه پښتانه دي چې د وطن د حمایت او حفاظت لپاره یې دوه نیم زره کاله مخکې د ذوالقرنین سره مقابلې کړې دي چې د قران کریم د نص په اساس هغه وخت هم کوچیان او مالدار وو او د هغو اولاده اوس هم هماغسې وطن دوسته او حیرت پسنده پوونده دي.

تاریخ دا هم ثابتوي چې عقاب د لوی کوروش ښه او د هغه د سترې واکمنۍ د برم علامه ده. وایي چې: کوروش خورا ښک خصاله ستر واکمن و. ((۲۳: ۴۲۶-۴۲۷))

د استاد خادم او نورو لیکوالو دا ډول لیکنې که څه هم د تامل وړ دي، خو دنورو تاریخي پلټنو لپاره زمينه برابروي. استاد خادم کوروش یو خورا ښک خصاله ستر واکمن معرفي کړی دی. خو زموږ ځینې نور لیکوال له هغې جملې څخه پوهاند رشاد بیا د ځینو تاریخي اسنادو له مخې (کوروش) یو ظالم او وینې څښونکی واکمن معرفي کوي او وایي

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

چې مرگ یې هم د یوې پښتنې مېرمنې په لاس ترسره شوی دی. استاد رشاد د (کوروش خوناښام) په نامه یوه وړوکی منظومه هم لري چې د او یایمو لمړیزو کلونو پر مهال په پېښور کې چاپ شوې ده.

پورتنۍ منظومه لیکنه که څه هم د یو لړ تاریخي روایاتو پر بنسټ لیکل شوې او یو څه تخیلي رنگ هم لري، خو بیا هم په دې برخه کې نورو تاریخي لیکنو ته د پلټنو او څېړنو انگېزه ورکوي.

استاد خادم په خپلو گڼو لیکنو کې د تاریخ په بهیر کې د پښتنو اتلولي څېرلې او د تاریخي اسنادو له مخې یې د هغو مبارزې ثبت کړي دي، په یوه لیکنه کې یې له سکندر سره د پښتنو مبارزه هم یاده کړې ده. دا لیکنه د تاریخ یوه پاڼه ده چې موږ ته تر میلاد وړاندې په سیمه کې د پښتنو د ثابت موجودیت او د سکندر په شان له یو ستر زورواکي سره د پښتنو مقاومت په گوته کوي. د پردیو پر وړاندې د پښتنو مقاومت یو تاریخي تسلسل لري او دا تسلسل تر ننه رارسېدلی دی. په دې لیکنه کې دا پیغام په ښه ډول افاده شوی دی. خادم صیب په دې لیکنه کې وايي:

((د حضرت مسیح علیه السلام تر میلاد تخمیناً (۳۲۷) کاله پخوا د هخامنشیانو تر زوال وروسته یوناني سکندر د هندوستان د نیولو په غرض د پښتنو په ځمکه حمله وکړه، خو دمخه تر دې چې هندوستان ته ورشي، افغانستان او پښتونستان کې د داسې سختو مقاومتو سره مخامخ شو چې څو کاله د ده ټول لښکر د پښتنو په غرو او رغو کې حصار و او دی پخپله دوه واړه د پښتنو له لاسه تپي شو.

د (۳۲۷ قبل المیلاد) په پسرلي؛ هغه وخت چې سکندر د هندوکش د شمال له خوا د هندوکش جنوبي خوا ته حرکت کاوه د ده عکس یو سل او شل زره پلي او پنځلس زره سپاره وو.

د خاواک د کوتل له لارې په لسو ورځو کې د پروان هغې نظامي کلا ته راورسېد چې دوه کاله یې دمخه جوړه کړې وه. د هغه ځای حاکم یې معزول کړ او له خپلې خوا یې حاکم وټاکه او هم یې خپل څه سترې عسکر هلته پرېښودل او پخپله د ((نیکایا)) د ښار خوا ته روان شو. د نیکایا د ښار اصلي موقعیت ښه معلوم نه دی، خو پروفیسر (ولسن) هغه د بگرام په شاوخوا کې بولي او (ونسنټ سمت) یې د جلال اباد د لمر لوېدو خوا ته د کابل او هند په لاره کې گڼي. کوم وخت چې سکندر د نیکایا ښار ته ورسېد، هلته یې واورېدل چې ځینې آریایي قبایل د کونړ، اسمار، باجوړ سوات او نورو غرونو په غرنیو کلاگانو کې اوسېږي.

سکندر ته دا هم وویل شول چې دا خلک تر اوسه د هېچا او هېڅ قوت تابع شوي نه دي او ازاد ژوندون کوي، ځکه نو سکندر دا عزم وکړ چې دا غرونه فتح کړي.

خپل لښکر یې په دوه برخو ووېشه، یوه برخه لښکر یې د ځان سره وساته او بله برخه لښکر یې د دوه لویو او مشهورو یوناني مشرانو (هفستیون) او (پردیگاس) تر قوماندانۍ لاندې وټاکل چې د (تکسیلا) د شهزاده په لارښوونه د (پوکي لاوتیس) د منطقي خوا ته لاړ شي چې هلته پر اباسین باندي د لښکرو د تېرېدو د پاره پل جوړ کړي.

دی په خپله د خپل لښکر سره د لغمان او کونړونو د نیولو په غرض هغې خوا ته وخوځېد، خو څومره چې دی پر مخ تلو په هماغه اندازه د پښتنو له مقاومت سره مخ کېده.

د کونړ د سیند پر غاړه یې ډېر تلفات ورکړل او سره د دې چې له سکندر سره د ټول یونان او نورو مفتوحه ملکونو مجهز لښکر بېخي ډېر و، خو بیا هم د هغه ځای ننگیالیو پښتنو ډېر وځنډاوه او ډېر مشکلات یې ورته

پیدا کړل، حتی چې د یوې کلا د محاصرې په وخت کې پخپله سکندر په اوږه باندې ټپي شو چې دا د سکندر بطليموس د لاکوس زوی، اولو ناتوس د سکندر دوه لوی منصبداران هم ټپیان شول، سکندر د سخت سرو پښتنو له دې مقاومت څخه سخت عصبي او په غضب شو، امر یې وکړ چې د پښتنو ټول بندیان چې د یونانیانو په لاس کېوتې دي، هغه دې ټول تر تبغ تېر کړي چې په دې امر یې د پښتنو ټول بېگناه بندیان په ډېر وحشت سره ووژل، خو بیا یې هم ونشو کولای چې د پښتنو جنگي کلا ونیسي خو په پای کې سکندر خپل ټول قوت سره یو ځای کړ او کلا یې محاصره کړه او ډېر سخت خونړی جنگ یې شروع کړ. هر کله چې د پښتنو جنگیالو شمېر بېخي لږ و او هم محاصره ورباندې ډېره تنگه شوې وه، دوی مجبور شول هغه کلا یې تخلیه کړه خو بیا یې هم ځانونه متجاوزینو ته تسلیم نه کړل او د غرو سرونو ته وختل، مگر سکندر دومره په غضب شوی و چې د هغې کلا یوه تیره یې هم پر ځای پرې نه بنودله، له بېخه یې ونړوله او لوټې لوټې یې کړه او هم هر څوک چې یې پښتون لیده که بوډا و که ماشوم که نر او که ښځه، ټول یې په ډېر بې رحمۍ او ظالمانه ډول وژل. له دې نه وروسته سکندر خپل څه لښکر د (کراسروس) په قوماندانۍ د کونړ په دره کې پرېښود او پخپله د (سوات) د سیند په غاړه رهي شو، د هغه ځای پښتنو چې د سکندر د راتګ او اورېدل خپل ښار ته یې اور واچاوه او پخپله په دې غرض چې د دښمن په لاس ورته شي غرونو ته وختل. تر هغه وروسته سکندر د اسمار له لارې د باجوړ او جندول د پښتنو سره لاس او گرېوان شو.

سره د دې چې د سکندر عسکري قوت ډېر زیات وو، خو بیا هم پښتنو د خپلې ازادۍ ساتلو لپاره لاس په لاس خورا سخت جنگونه ورسره وکړل چې په دې جنگوو کې د پښتنو یو ننگیالی مشر هم مړ شو.

مؤرخین لیکي چې سکندر په دې جنگونو کې څلوربست زره سپري بندیان کړل او دوه لکه او دېرش زره غوايي يې په غنیمت ونيول او څنگه چې هغه وخت پښتونستان ډېر ښه څاروي درلودل، خصوصاً غواوې، نو سکندر امر وکړ چې څو غواوې دې د نسلگیری لپاره یونان ته واستولې شي.

سکندر تر ډېرو جنگونو وروسته باجوړ قبضه کړ او د پسرلي په وخت د (کورپوس) تر رودخانې چې اوس يې (پنجکوړه) بولي پورپوت او د کوز سوات په دره کې بیا د هغه ځای د غښتلو او ننگیالیو اوسېدونکو د سختو مقاومتو سره مخامخ شو.

(آرین) مورخ لیکي چې د هغه ځای اوسېدونکو دوه زره سپاره او تر دېرشو زرو زیات پلي جنګیالي مېړونه او دېرش پیلان د جگړې ډگر ته حاضر کړي وو.) (۲۳: ۴۷۸-۴۷۹)

پورتنۍ لیکنه له تاریخي شواهدو، اسنادو، روایاتو، حکایاتو او ملي احساساتو جوړه یوه لیکنه ده، خو په دې کې گڼ شمېر پیغامونه پراته دي. په سیمه کې د پښتنو دایمي شتوالی، له سکندر سره د جگړو رښتینوالی او د پښتنو سایکالوجیک جوړښت چې تر ننه پورې په کې د پردیو پر وړاندې کوم تغیر نه دی راغلی. دا لیکنه پر دې سیمه د پښتنو تاریخي وراثت او حاکمیت ثابتوي او هغو کسانو ته چې پر پښتنو ډول ډول تورونه پورې کوي، هغو ته هم یو تاریخي او منطقي ځواب گڼل کېدی شي.

(د پښتو د لرغوني تاریخ یو فصل) په نامه په یوه بله لیکنه کې هم د پښتنو پر لرغوني تاریخ، د هغوی پر سیاسي جغرافیا او اتلولیو رڼا اچوي. دا لیکنه هم دکورنیو او بهرنیو سرچینو پر بنسټ لیکل شوې ده.

خادم صیب په یوه بله تحلیلي او تاریخي لیکنه کې پښتانه او د هغوی تاریخي ټاټوبی معرفي کوي، خادم صیب په (مور څوک یو؟!) لیکنه کې هم دا ډول مسایل تشریح کوي، استاد خادم په دې لیکنه د پښتنو د استوګنې پر جغرافیایي موقعیتونو، تاریخي نومونو او بېلابېلو دودونو رڼا اچوي.

هغه په دې لیکنه کې وايي:

((مور هغه قوم او نژاد یو چې د ایشیا په منځ کې ژوند کوو، زموږ وطن له امو تر اباسینده او له چتراله تر بلوچستانه او د عربو د دریا گوټي پورې وسعت لري، په دې وطن کې زموږ پلرونه او اسلاف زرګونه کلونه کېږي چې تولد شوي، لوی شوي او خاورې شوي دي.

دا ځمکه چې بهترینه هوا او رنگارنگ مېوې، نعمتونه او هر قسم پیدا وار او معادن لري؛ دلته چې خروشان سیندونه، قوي اېشارونه، لوړ غرونه، شپې جلګې او مزارع موجود دي او د قدرت په شاهکار یو بڼایسته ده، (لویه پښتونخوا)، (اریانا، پښتیانه) یا (طبیعي افغانستان) بولي.

د زرګونو کلو څخه دا وطن زموږ دی او په دې ځمکه کې زموږ تاریخ، زموږ روایات او مفاخر او زموږ ابدات چې زموږ د قومي حیات اسناد او زموږ د اجتماعي ژوند د بناء ستنې بلل کېږي؛ پراته دي، د دې ځمکې مور وارثان یو؛ دا ځمکه مور ته خدای (ج) راکړې ده او مور په کې د استوګنې او واک حق لرو، زموږ تربیه او مورثي اخلاق مور ته دا وایي چې دا ځمکه اباده کړو، په خپله خوښه مو څنګه چې رضا وي؛ هغسې ادارې او قوانین په کې قایم او جاري کړو، دا زموږ وظیفه ده چې دا ځمکه د هر متعرض له یرغله او د هر ډاږه مار له چپاوه وساتو، مور په دې ځمکه کې مختلفې دورې تېرې کړي دي، مختلف تهذیبونه مو پاللي

او زاړه کړي دي، ډېر خلک راغلي او موږ سره یې کور-کلی شروع کړی او وروړگلو یې راسره منلې او په موږ کې پاتې شوي او له موږ سره یو شوي دي، موږ په پښتو او فارسي خبرې کوو او د پښتونولۍ او افغانیت وینه مو په رگونو کې زغلي، موږ د دنیا ټولو قومونو مخصوصاً د همسایه گانو سره خاص بیا په دې مدني عصر کې په صلح او ارامۍ ژوند کول غواړو، زموږ د بابا ادم له اولاد سره وړانه نه شته.

ټول راباندې گران دي؛ خو خپل قوم او عزیزان راباندې تر هر چا دمخه حق لري چې په مینه او محبت ورسره ژوند وکړو او د حق د راگرځولو او اثباتولو لپاره ورسره د هر ظالم او متجاوز په مقابل کې د دوی په خوا ودرېږو او د حیات په قیمت یې وگټو او خاص بیا په هغه وخت کې چې زموږ قوم او عزیزان د ظالمانو له ظلمه څخه چغې او سورې وهي او له مونږه کومک غواړي؛ ځکه که دا ونه کړو؛ نو ژوندی قوم نه حسابېږو.

نو موږ څوک یو؟! حقیقت دا دی چې موږ (پښتانه) یو، که څه هم اوس موږ ځان ته (افغانان) وایو او خلکو په موږ د (پتان) یا نورو نومونو اطلاق کړی دی او زموږ طبیعي ملک او خاوره دغه ده چې پورته وښودل شوه، پښتانه د خپل طبیعي وطن په یوه ځنډه کې د ازاد پښتونستان جوړول غواړي، د دنیا هېڅ قوت به ونه کړای شي چې پښتانه د پښتونستان له جوړولو منصرف کاندې؛ ځکه دا هېڅ امکان نه لري چې پښتانه د خپل وطن خاوره بل چا ته پرېږدئ؛ یا په خپله خاوره یې له پښتونستان نه بل نوم ومني.

پښتانه که په خپلو دننه معاملو کې هر قسم ژوند او اداره خوښوي؛ دا د دوی خپل کار دی؛ مگر د دنیا په سیاسياتو کې دا ټول شل میلیونه

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

یو (پښتون) دی، د دغه (لوی پښتون) د ازادۍ، استقلال حریت او حق لپاره مجادله د هر فرد وظیفه ده.

د دغې ارزو لپاره د هر پښتون زړه ناکاره دی، که څه هم په امریکا، هند، روسیه، اروپا او جاپان کې اوسېږي دا هغه کېدونکي کار دي چې د دنیا لوی لوی سیاست دانان ور نه غافل پاتې شوي دي او دې غفلت د دوی په سیاست کې لویه خامي پیدا کړې ده او کېدونکي کار (اخر کېږي.) (۲۳: ۴۹۹ - ۵۰۰)

پر تاریخي ویاړونو او دودونو د ویاړ ترڅنګ د دې لیکنې بل اصلي پیغام پر آینده باندې پوره باور دی. لیکوال دا په ډاګه کوي چې که اوس هر څومره ستونزې شته، خو پښتانه د خپل لوی ارمان (لوی پښتونستان) له جوړېدو څخه تېرېدونکي نه دي او اخر به دې ارمان ته رسېږي.

د پښتنو او پښتونولۍ په باب د استاد خادم پر پورتنیو لیکنو سربېره نورې لیکنې هم شته چې پر همدې موضوع راڅرخي، چې د دې بحث د زیات اوږدوالي له امله ورڅخه تېرېږم، خو پر نثري لیکنو سربېره د استاد خادم په نظمي کلام کې هم ګڼ شمېر داسې نظموونه شته چې پر یادې موضوع راڅرخي دی د (دعا) په نظم کې د خدای (ج) له درباره هیله کوي چې خدایه پښتانه د نظام خاوندان او ښه نظام ورته په برخه کړي.

خدایه پښتنو لره ورکړې، ښه نظام
دغه دعا زما - کرم یې صبح و شام
یا حق د پښتون نه شته یا نه شته پښتون چېرې
دی په ازادۍ کې اوس ځله دی غلام.

په (اتحاد مشرقي) کې د استاد خادم صیب لومړی چاپ شوی نظم هم پښتو ته وقف شوی، دا نظم (شه بیدار پښتونه!) نومېږي، د سر بیت یې دا دی:

نن د غفلت د خوبه پاڅه شه بیدار پښتونه
د ترقۍ په لار روان شه مه کره وار پښتونه

د (نارینتوب) په نامه نظم کې هم خادم صیب د پښتو ځانگړنو ته نغوته کوي، د هغوی غیرت او ممیزات ستایي، پر هغو ویاړ کوي. دا نظم د خادم صیب د ډېرو نامتو او مطرحو نظمونو له جملې څخه دی چې د تعلیمي نصاب په پښتو قرائت کتاب کې هم خپور شوی و. خادم صیب په دې نظم کې وايي:

((زه پښتون یم، زما کار دی نارینتوب
رانبودلی مور و پلار دی نارینتوب
توره، سپر، توپ و توپک زما گانه ده
بس زما ډول سینگار دی نارینتوب
نریم زه نرمې بابا نرمې دا دا وو
نارینه لره په کار دی نارینتوب
چې د ظلم زغرې وړي له یو گذاره
هغه تبغ جوهر داردی نارینتوب
پرې تېر شوی یم، همپش له مال و سره
میراثه زما د پلار دی نارینتوب
په فیشن و په خبروڅه کار نه شي
چې د چاشي ورنه داردی نارینتوب

قلم بڼه دی هنر بڼه دی علم بڼه دی
خوپه ټولو کې سردار دی نارینتوب
چې اسانه ورتنه فتحه د خيبر ده
خدا یرو هغه ذوالفقار دی نارینتوب
قلم هله کړې خبرې چې خبر شي
چې تر شایې مددگار دی نارینتوب
د وطن گل چې ساتي له هر خزانه
خدا یه څه بڼایسته بهار دی نارینتوب
اخسته واره حقوق په نارینتوب شي
دغه شانې پراسرار دی نارینتوب
پرې بڼایسته باغ د شرف و د ایمان دی
د دښمن د سترگو خار دی نارینتوب
هېڅ سر سرد استبداد پرې اثر نه کا
همپشه تازه گلزار دی نارینتوب
ور به یې نه کړمه له لاسه چې ژوندی یم
ما گتلی ډېر په زیار دی نارینتوب
د (خادم) دغه سبق د نارینتوب دی
بڼه یې زده کړه مزه دار دی نارینتوب.))
(۱۲: ۱۰۶)

استاد خادم په خپله یوه څلوریزه کې د انگرېزانو ماتې ته اشاره کوي، سره له دې چې پر ماتې خوښ برېښي خو وايي چې دا ماته هم پښتنو ته په یو فساد او غټ زیان بدله شوه.

انگرېز غمجن شو، چې دلته مات شو - دافتحه نه وه، مونږ ته پسات شو
په مغولواله کې قام ژوندی و - چې انگرېز لارو پښتون میرات شو.

بیا د انگرېز چل ول ته نغوته کوي، وایي چې کله انگرېزانو پر پښتنو
باندې يرغل کاوه، نو دا مهال د پښتنو پر ژبه، کلتور او کمزوریو نه و خبر،
نو ځکه یې ماته هم وخوره، خو کله چې د پښتنو پر ژبه او کلتور پوه
شول، نو بیا یې پښتنو ته چلوټه جوړه کړه:

پرنگي چې په پښتون باندې يرغل کړ
خپل عسکريي د پښتون په سيمه دل کړ
دی هغه وخت په پښتو ژبه نادان و
خو چې پوه شو، نو پښتون ته یې ساز چل کړ.

په یوه بله څلوریزه کې بیا له انگرېزانو سره د پښتنو د دښمنۍ په
باب وایي، چې دا د څو کسو دښمني نه ده، د ټول قوم او ټولې پښتونخوا
دښمني ده.

له انگرېز پاتې، د پښتنو دښمني
د لوی ټبرد پرگنډو دښمني
اوس یو څو کسو، په ذمه اخیستې
د پښتونخوا د مېړنیو دښمني.

خادم د نورو پښتنو شاعرانو په شان د پښتنو یوې دایمي ناروغۍ
(قومي تفرقې) ته هم نغوته کړې، دا هغه ناروغي ده چې د نړي رنځ
حيثیت لري او پښتانه یې ټول کړولي او شا ته پرې ایښي دي. هغه وایي:

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

پښتون چې بېل شو، افغان چې بېل شو
جوړپه وطن کې یو تېل ما تېل شو
امریکالیزم، همدا غوښتله
ازاد افغان په اسانه ښکېل شو

استاد خادم نه یوازې هېواد مېشتو پښتنو ته غمجن دی، د هغوی
پر حال ژاړې، د هند د پښتنو غم هم خورولی او کړولی دی، استاد خادم
یو قوم په ژبه ژوندی گڼي او چې ژبه یې ختمه شوه، قوم خپله ختمېږي.
هغه د هند پښتنو په باب وايي:

په هندوستان کې پنځوس میلیونه
پښتانه محوه شول پس له یونه
نومونه یې شته دي، پښتانه نه شته
پښتو چې لاره، ورک شوه قومونه.

چېرته چې پښتون پروت دی او د محوه کېدو له خطر سره مخامخ
دی، نو استاد خادم ورته خورېدلی او هغه حالت یې په نظم کې انځور
کړی دی، هغه په خپله یوه څلوریزه کې (د ایران پښتانه) هم یادوي،
وايي:

کورډ او بلوڅ او پارتیان څه شول؟
چې هضم نه شول هوتکیان څه شول؟
لرڅه خو فکر، د خراسان کړه
سوچه قومونه، افغانان څه شول؟

بیا له پښتنو مشر څخه هم گيله کوي چې په پښتنو سوداگري کوي،
دلته یې د کوزې پښتونخوا کوم پښتون مشر ته نغوته ده، هغه دې ډول
(پښتون لیدر ته!) په خطاب کوي او ورته وايي:

اول دې ومانه، قانون لیدره
بیادې ورته پل واهه پښتون لیدره
پښتو دې پرېښوده، بوتو د پاره
اوس راشه څه کوي لمسون لیدره.

استاد خادم د انگریزانو او پښتنو د تاریخي دښمنۍ پر بنسټ یو ځل
بیا (انگریز او پښتون) سره پرتله کوي او تر دې عنوان لاندې په یوه
څلوریزه کې وايي:

چې انگریز په جهان وي پښتون به نه وي
تښتېدلی دا بنده دی له سرکاره
پرې یې بندې ټولې لارې د ژوندون کړې
په هر خوا چې ځغلي نشته چېرې لاره.

خادم صیب د (بلا وهلي پښتانه) په نامه یوه څلوریزه کې له پښتنو
څخه هم گيله کوي چې څه بلا وهلي یاست چې ځای پر ځای ناست
یاست، نورې نړۍ پرمختګ وکړ، تاسې نه ځان پېژنئ او نه نړۍ، نورې
نړۍ ځان او ورپسې جهان وپېژندل، خو تاسې نه ځان پېژنئ او نه نړۍ.

هر څوک په ځان پسې جهان پېژني
په ژوندانه کې سود او زیان پېژني

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

دا څه بلا شوه په پښتون نازلـه
چې نه خپل ځان او نه جهان پېژني.

بیا (د پښتون تاریخ) ته نهیلی دی، پر هغه ځورپړي، د دښمنانو له
چل ول څخه خفه دی او د پښتنو راتلونکي ته فکر وړی دی:

اوس ښه پوه شوم د پښتون تاریخ ورکېږي
ای پښتونه ستا په حال مې زړه ځورپړي
دښمنانو راته خپل هم دښمنان کړل
لا به څنگه په دې کار څوک نه پوهېږي.

استاد خادم د پښتنو سرو مال ته هم فکر وړی او وایي چې کله یې
مشران (ماکیاولي) ځانگړنې ولري، نو د دوی سر او مال ته خطر دی، له
لویه خدایه هیله کوي چې په داسې یو حالت کې د (پښتون مال) ته خیر
پېښ کړي.

ماکیا ولیست چې لیدلر، واکوال شي
ژوند و ملت ته واړه و بال شي
الهي خیر کړې قام د پښتون ته
پرې نه پوهېږو څه به یې مال شي.

استاد خادم د (پلان) په نامه یوه څلوریزه کې هغه رنځ ته اشاره
کوي، چې پښتون هم کله کابل ته راشي، نو د کابل په چاپېریال کې خپله
ژبه پرېږدي، ژبه یې هېره او تېره شي او په ژبني لحاظ محوه شي، خادم
دا یو پلان گڼي او په دې خبره ډېر ځورپړي.

که څه هم څو لسيزې پخوا کابل په همداسې يو حالت کې و، خو اوس کابل نه يوازې د پښتنو د قبرستان حيثيت نه لري، بلکې کابل د پښتو ژبې او ادبياتو د ودې يوه حوزه هم گڼل کېدی شي.

رښتيا چې مړ شو، پښتون کابل کې دا جوړه شوې وه په اول کې يو بدل نوم هم چا ورپرې نه بنود پلان تکميل شو، اوس سل په سل کې.

خادم د (ټيټ شو پښتون) په نامه يوه څلوريزه کې، د پښتنو يو بل رنځ ته نغوته کوي او هغه رنځ دا دی چې پښتون مشر نه مني، د پښتنو دا مرض د خادم صيب تر زمانې پخوا هم و، د هغه په زمانه کې هم، اوس هم دی او گانده کې هم د دې اټکل شته.

ټيټ شو پښتون او لا ټيټېږي به نور بنکته لوېدلی دی او لوېږي به نور نه مشر پېژني، نه ځي ورپسې چې داسې وي، نو داسې کېږي به نور.

خادم صيب که له يوې خوا له پښتنو څخه ماښجن دی چې مشري نه مني، نو له بلې خوا (د پښتنو مشر) څخه هم خپلې گيلې لري او وايي چې زموږ مشران د عزت پر ځای دولت غواړي:

خلک مشري کوي عزت غواړي
زموږ چې مشر شي دولت غواړي

ای چې سودا ده د مشري در سره
قام دې له تا ځنې خدمت غواړي.

د پښتو د گڼو نیمگړتیاوو تر څنگ خادم صیب د (شلم قرن پښتون)
ته یو ځانگړی او مثبت پیغام لري چې په هغه کې د وطن سوکالي او
ښېرازي نغښتې ده، هغه (د شلم قرن پښتون) له لیدلوري غږېږي او وایي:

((که زه پښتون ومه، وطن به کرم بیدار یو ځلې
قام به مې پوه کړمه، د خیر و شر په چار یو ځلې
رهبر د اوبنکو چې کوم راز په نیمه شپه را وښود
د عشق له فیضه به یې، اخر کړمه اظهار یو ځلې
نه به دا توره شپه ظلمت وي، نه ژړا د شمعې
مات به دا سحر کاندې، سترگه د سهار یو ځلې
خلاص به له جاله کړمه، دا طوطیان د لوړو څوکو
شورد بلبلو به شی جوړ، په دې گلزار یو ځلې
پښتون به یو په ورور ولی، او محبت سره شي
په پښتونخوا باندې به، بیا راشي بهار یو ځلې
نفاق به نه وي، زور به نه وي، ناداني ورسره
لکه د ناوې به وطن کړمه، سینگار یو ځلې
آمو به بیا شي معترف، له ابا سینده سره
په (لوی پښتون) باندې به، وکاندي اقرار یو ځلې
د طمعې طوق به د زلمو، له غاړې وشلومه
بېړۍ به ماتې، د زلمو نه کرم د ډار یو ځلې

آزاد یخوایه ییم زه، د بد رسمونو جیل نه ییم
له غلامۍ ځنې مې، کړې دی انکار یو ځلې
پخته کار شوی، د شلم قرن پښتونیمه زه
ښه رسېدلې په رازونو، د ژوندونیمه زه))
(۱۲: ۳۹۹)

خادم صیب (د پښتنو تاریخ) پر حال افسوس کوي او وايي
چې سیاست او سیاستوالو مسخه کړې دی:

چې مې وکتو تاریخ واره غلط و
خپل پردې ورباندې کړې تجارت و
د پښتون د معاصرو لوی تاریخ ټول
ارولۍ مسخ کړې سیاست و
د پرافسوس چې په خپل ځان او قلم راغی
چې د علم په نوم شوی پرې غارت و.

بیا له پښتنو څخه گيله کوي:

ای پښتنو نه خدا پرو چې گيله مې شي له تانه
دا گيله مې څه ده چې گيله مې ده له ځانه
لاړې قافلې پرله پسې او لا ویده یې ته
نه اورې نغمې نه د جرس نه له څاروانه
خوب دی، که غفلت دی که دا مرگ دی نه پوهېر مه
هېڅ هم خبر نه یې نه له ځانه له جهانه.

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

او دې سره یو ځل بیا پښتون ته خطاب کوي او هغه ته بلنه ورکوي چې د غفلت له خوبه راویښ شه او دغه راز (اینده پښتنو ته) په پیغام کې وایي:

د اســــــــــــــتعمار عــــــــــــــلاج
د اســــــــــــــتثمار عــــــــــــــلاج
فقط د ا کاردی بس
دامې اظهاردی بس
نوردی سلام زما
دادی پیغام زما.

د پښتنو او پښتونولۍ په باب د استاد خادم په نثر او نظم کې ډېر زیات مطالب بیان شوي، چې موږ ددې بحث په پیل کې ددې ډول نثرونو او نظمونو نومونه یاد کړل. دلته د هغو ټولو لیکل او شنل ددې لیکني د زیات اوږدوالي سبب گرځي، نو ځکه مو دلته پر همدې یو څو بېلگو بسنه غوره وبلله.

ب- پښتانه او پښتونستان:

لکه څنګه چې مې دمخه په خپل بحث کې وویل؛ د افغان ملتپالنې د یوې اساسي برخې په توګه پښتانه او پښتونولي د استاد خادم د افکارو یو مهم عنصر ګڼل کېږي او په دې برخه کې محوري نقش لري، دغسې پښتانه او پښتونستان، هم د افغان ملت د لویې داعیې او د ملتپالنې د یوې اساسي برخې په توګه مطرح دي. خادم صیب د خپلو اثارو او افکارو یوه درنه برخه، پښتو، پښتونولۍ، پښتنو او پښتونستان ته وقف کړې

ده. زموږ ځینې مطرح لیکوال هم د خادم صیب د فکر او اثارو په باب همدا نظر لري. پوهاند صدیق الله رښتین د استاد خادم په باب وایي: ((خادم د پښتو ژبې یو نومیالی لیکوال او په زړه دردمن شاعر دی، دده ټول درد د پښتو او پښتون له غمه و. په ده کې یې نږدې (اویا) کاله ډېرې چنې او سورې ووهلې. د خادم په اشعارو کې د بیدارۍ، د پښتو او پښتونولۍ، چنې، قومي ترانې، دژوند پیغامونه، انتقادي سکونډاري، د عشق بلبلې او داسې نور مطالب په ښه شان بیان شوي دي.)) (۴۰: ۱۵۱)

رښتیا هم خادم د خپلې لیکوالۍ یوه درنه برخه همدې ارزښتونو ته وقف کړې وه. په پښتو معاصره شاعرۍ کې مرحوم ملنگ جان او بیا استاد قیام الدین خادم هغه شاعران دي چې پښتانه او پښتونستان یې په شاعرۍ کې ډېر زیات ځلیدلي دي. استاد خادم د پښتونستان د خپلواکۍ لپاره گڼ شمېر لیکنې کړي دي، د پښتنو د حقه حقوقو ملاتړ یې کړی او د پښتنو پر خاوره یې وخت پر وخت د پاکستان مظالم غندلي دي. ده ((د پښتونستان په خاوره کې د دښمن د مداخلاتي رویې پر ضد د ملي جرگې فیصلې)) په نامه په یوه ژورنالیستیکه او تحلیلي لیکنه کړې، استاد په دې لیکنه کې د بهرنیو مداخلو په باب د پښتنو د جرگو درول په باب رڼا اچولې او د پاکستان دمظالمو په باب یې د پښتنو دیووالي څرنگوالی تشریح کړی دی، هغه په دې لیکنه کې وایي:

((له دې ښکاره او څرگند حقیقت څخه هېڅوک حتی هېڅ ولس او قام انکار نه شي کولی چې یو ځل په یوه ملت کې د خپلواکۍ او ازادۍ غوښتلو روحیه او جذبه راژوندۍ شوه او احساسات یې راوپارېدل، هرو مرو د خطر په مقابل کې لکه د زمري په شان مقاومت کوي، تر څو چې په خپلو ارزوگانو بریالي شي. خو دغه بریالیتوب او موفقیت په ملي یووالي او وحدت سره لاس ته راتلی شي او په نړۍ کې چې څومره محکوم

ولسونه تر اوسه پورې ازادۍ ته رسېدلي او د خودارادیت د حق په اخیستلو موفق شوي دي، د ملي یووالي، اتحاد او اتفاق په رڼا کې دغه مقصد ته رسېدلي دي. د پښتونستان توریالی ولس تقریباً د اتلسو کالو راهه دې خوا د خپلې ازادۍ او د خودارادیت حق د لاس ته راوړلو د پاره په مجاهده او مبارزه لگیا دی. که څه هم په دې لار کې یې ډېر فشارونه او کړاوونه، زحمتونه او تکلیفونه قیدوبند، مرگ او ژوبله او داسې نور ډول ډول جبرونه لیدلي دي او لاویني یې، خو د خپل دغه مشروع حق او د خاورې د تمامیت د دفاع د پاره یې خپله ملي مجاهده او مبارزه جاري ساتلې ده. په تېره بیا کوم وخت چې د دښمن له خوا د دوی په حقوقو تېری او چارو کې د هغه له خوا مداخله شوې ده، د پښتونستان د بېلو بېلو سیمو عالمان، مشران او نور خلک سره راغونډ شوي او د دښمن د دغې مداخلاتي رویې په مقابل کې یې د قومي او ولسي جرگو او مرکو جوړولو ته اقدام کړی او د رایو په اتفاق یې مفید او گټور تصمیمونه نیولي دي او دښمن یې دېته نه دی پرې ایښی چې خپل متجاوزانه پلانونه او نقشې د پښتونستان په خاوره کې عملي کاندې. د دغو جرگو په سلسله کې لا د شمالي ازاد پښتونستان نه په رارسېدلو خبرونو کې ویل شوي دي چې په دې وختو کې یوه ستره ملي جرگه د عیسی خېلو، برهانخېلو او ترکزو د قبیلو له خوا په (ماین) نومي ځای کې او بله جرگه د شینوارو او صافیو د عالمانو او مشرانو له خوا د گوردامي ورسک به سیمه کې جوړې شوې وې چې په هغو کې د نوموړو قامونو د عالمانو مشرانو او قومي نمایندگانو له خوا د پښتونستان ازادۍ څخه د دفاع په باب ډېرې مهمې او جذابې ویناوې وشوې او په دې ترڅ کې د گټورو تصمیمونو په نیولو علاوه د رایو په اتفاق د پښتونستان د خلکو په مقابل کې دپاکستان د حکومت تېری کوونکی سیاست وغندل شو او دغه حکومت ته اخطار ورکړی شو چې له

خپلې دغې رویې څخه لاس واخلي او که نه د هغې د ناوړو نتیجو مسولیت به د پاکستان د حکومت په غاړه وي. د پښتونستان خلک چې کوم وخت له خطر سره مخامخ شي او دوی د خپلې خاورې په کومې سیمو باندې د تېري او تجاوز احساس وکړي د پښتونستان د بېلو بېلو سیمو ولسونه، قامونه او قبیلې سره راغونډېږي او ټول سره یو لاس کېږي، جرگه او مرکې جوړوي او د تېري کوونکي او دښمن په مقابل کې ملي او قومي فیصلې صادروي او د دغو فیصلو په رڼا کې مفید او گټور تجویزونه نیسي. دغه جرگې د پېړیو پېړیو نه راپه دې د پښتونستان په خلکو کې چې د پښتونستان خلک او خاوره دښمنانو له خوا د تېري او تجاوز مورد گرزېدلې د دغو ملي جرگو او مرکو په رڼا کې یې د غلیمانو شومې نقشې او پلانونه شنې کړي دي او هېڅوک یې نه دي پرې ایښي چې د دوی په خاوره او کورنیو چارو کې لاس ووهي.

نو اوس چې د ازادۍ او خپلواکۍ، د عدالت او مساوات عصر دی او د دنیا اکثر ولسونه او قامونه د خودارادیت مشروع حق ته رسېدلي، باید چې د پښتونستان خلک هم دغه حق ته ورسېږي. ښه به دا وي چې د پاکستان حکومت د پښتونستان د خلکو د خود ارادیت په حق اعتراف وکړي او هغه گړي او هغه گړپر ته خاتمه وکړي چې له دغې ناحیې څخه موجود دي. ((۲۴: ۷۶۰-۷۶۱))

دا لیکنه که څه هم هغه وخت د یوه ژورنالستیکی خبري لیکنې په توگه نشر شوې، خو اوس یې تر ژورنالېستیک اړخه تاریخي ارزښت زیات مطرح دی. اوس چې کله هم څوک دلته د پښتونستان یا د لوی افغانستان د جوړېدو خبره او داعیه مطرح کوي، نو یو شمېر کسان وایي چې لرو پښتنو دپاکستان پر وړاندې نه پخوا مقاومت کړی او نه یې اوس کوي، خو د خادم صیب دا لیکنه موږ ته د خپل وخت یو تاریخي تصویر رانداعي

کوي. لکه څنگه چې دمخه مو اشاره وکړه دا لیکنه که څه هم یوه ژورنالېستیکه خبرې لیکنه ده، خو د خپل وخت حقایق او د پښتونستان د خلکو مبارزه ترې په ښه ډول څرگندېدلای شي. خادم صیب که په بېلابېلو چاپي رسنیو کې د مسول چلوونکي په توگه دنده تر سره کړې، نو خپل ملي مسولیت یې هم له یا ده نه دی ایستلای. له پښتنو، پښتونستان او نورو ملي مسایلو سره د ده ځانگړې لېوالتیا دی، دېته هڅولی چې له دا ډول ملي او وطني افکارو ډکې لیکنې وکړي او د خپل وخت په چاپي رسنیو کې یې خبرې کړي.

استاد خادم خپلو دې ډول لیکنو ته دوام ورکوي، د پاکستان تر جوړېدو وروسته چې کله هم پاکستان له (کراچۍ) څخه اداره کېده او په اصطلاح هغه یې اداري مرکز و، نو د دې سیاسي مرکز له خوا چې په پښتونستان کې څومره ناوړه مداخلې کېدلې او پښتانه په کې څومره کړېدل، خادم صیب د هغه وخت د حالاتو تصویر کارلی دی. ((د کراچۍ عمال پر پښتونستان څه لوبې کوي؟)) په نامه یوه لیکنه کې هم دی پر پښتنو باندې د پاکستان د حکومت د مظلومو تصویر کاري، دی په دې لیکنه کې وایي:

((پښتنو چې کوم وخت په محکوم پښتونستان کې خپل پښتني او افغاني حکومت له لاسه ورکړ، په قسم قسم عذابونو مبتلا شول. دوی عاجزانو په خپل وطن او سیمه کې دکراری ژوند ونه کړ. زموږ په یاد دي چې په لکونو پښتانه د پردو اجانبو د حکومت له لاسه تنگ شول او په یو مخ یې کپې وکړې او خپل کور افغانستان ته راغلل چې له هغوی څخه اوس هم په افغانستان کې اباد فامیلونه پراته دي. په قصه خانه کې پر گوليو وويشتل شول، مارشالاگانې ورباندې جوړې شوې او مغربي قوانین ورباندې اجباري کړی شول. دا قیصه ډېره زړه او خورا تیرایجیډي ډرام

لري. پردو دا کارونه دڅه لپاره کول؟ د دې لپاره چې پښتانه دوی ته اورمېر تیت کاندې. مگر پښتون دا کار نه شواى کولای او تر ابدې یې هم نه شي کولی، مگر په زور هر څه کېږي.

کراچيوال چې وایي پښتنو پښتونستان پخوا ولې نه غوښت، چې اوس یې غواړي، نو دوی دې پخپله ووايي چې دغه جدوجهد د څه لپاره و؟ د دې لپاره چې د مغرب د سیاست شاگردانو ته څوکۍ پیدا شي. د پاکستان له تشکیل نه وروسته پر پښتونستان همداسې ځمکه توده ده، لکه پخوا چې وه، اوس هم هماغه لوبه کېږي، لکه پخوا چې کولی شوه، پخوا هم د پښتنو پر ځمکه پردو خلکو اجباري حکومت کاوه او اوس هم هماغه د مغرب توپ او توپک په زور حکومت کوي. پښتانه د پښتون اسلامي حکومت غواړي او خپلې جرگې، دودونه، خپله ژبه او خپلې حجرې د مغرب له دروغجنې ډیموکراسۍ نه بڼې گڼي، سره د دې چې کراچيوال بیا هغه دروغجنه ډیموکراسي هم نه لري.

د پرنګیانو په وخت کې سرحد چې نن پښتونستان بلل کېږي، په دوو برخو وېشل شوی و، لومړۍ یې تصفیه شوی او دویم یې نا تصفیه شوی و. کومې برخې چې د پرنګیانو په لاس کې وې او خپل قانون یې ورباندې چلولی و، دا یې تصفیه شوی بللې، مگر کوم چې د دوی په لاس کې نه وې، هغه یې نا تصفیه بللې، اوس کراچيوال غواړي چې نا تصفیه شوې برخې تصفیه کاندې او رسماً یې ډومینيو کې داخلې کاندې، د دې مطلب لپاره بلا پیسې لگېږي چې حساب یې خدای ته معلوم دی. سیاست دانان چې وایي د سرحد صوبه خپل مصارف نه پوره کوي، خو وجه یې همدا ده.

کوم خلک چې له حوادثو سره دلچسپي لري، هغوی پوهېږي چې پاکستان پر پښتونستان څه لوبې کوي او د څه لپاره؟ هر ځای د مکتبونو او شفاخانو اعلانونه کوي، وایي چې په جم کې مکتب جوړ شو، مصارف یې د حکومت پر غاړه دي. ډېر خلک پوښتنه کوي چې گوندې په پاکستان کې د افغانستان په څېر تعلیم وړیا او مجاني دی، مونږ وایو نه، نو بیا څنگه په پښتونستان کې دمجاني تعلیماتو اعلان کېږي.

مگر خلک په دې خبر وو، اوس خلک پوه شوي دي چې دا همغه دام دی چې دا نه یې بېله ده، د پاکستان مدعا همدا ده چې ناتصفیه شوي مناطق د مکتبونو او شفاخانو په زور تصفیه کاندې. یعنې څه؟ مدعا دا چې له پښتونولۍ یې وباسي او د اغیار په حکومت راضي شي. په دې کې کراچيوالو سهوه کړې ده، دوی نه دي پوه شوي، همغه خدای چې عبدالغفار خان، ډاکټر خان صاحب، عبدالصمد خان، مرحوم گاندي او اقبال لاهوري یې پیدا کړي چې د استعمار طنابونه یې وشلول. سره له دې چې دوی ټولو انگرېزي مکتبونه لوستي وو، همغه خدای او همغه د پښتونولۍ روح او د ازادۍ خواهش اوس هم په انسانانو او پښتنو کې نه دی مړ.

په دې مکتبونو کې به نور کسان هم پیدا شي چې د استعمار جرړې وباسي، نو دغه وخت کې به د پښتنو ځمکې خالص پښتنو ته پاته شي. کراچيوال نه شي کولای چې د قوم روح ووژني، بلکې دوی به په خپله مړه شي او پښتونستان به ازاد شي. که غربي استعمار اوس په جامعه کې لوبه کوي، نو پښتانه هم په بله لوبه پوه شوي دي او د ازادۍ بله ترانه وایي. ۲۰ میلیونه پښتانه پښتونستان غواړي، نو دا به څنگه قوه وي چې دا ارزو ما ته کړي. نن ۲۰ میلیونه پښتانه او افغانان دا ترانه وایي:

چې مانع نن بیرغ د لوړولو د افغان وي مونږ ته یو شان دی، خارجي که پاکستان وي

کراچيوال نن مغروانه لگيا دي او پښتونستان تصفيه کوي. يعني څه؟ د غلامۍ په زنجیرونو کې به یې راگیروي. لږ پخوا یې هم د دربند ریاست په پاکستان کې دا خل کړي و او اوس یې اعلان وکړ چې د امب نواب غټ گورنر صاحب ته عریضه کړې وه او د هغه په امر دامب ریاست په پاکستان کې وتړل شو. اوس نو په اصطلاح تصفیه شو، خو د پاکستان حکومت په دې اړه هېڅ اظهارات نه کوي چې دا څنگه داسې وشول چې د دربند او امب نوابانو خپله ځمکه پاکستان ته ورکړه او د خیر پر غونډۍ کېناستل، دروغو ته خو لږ پرتوگ په کار وي، خو اوس د دوی خبرې پرتوگ څه شی دی؟

مونږ پوهېږو هغه لوبه چې له دربند او امب سره یې وکړه، د سوات، دیر، چترال او نورو سره یې هم په زړه کې ده. مگر نه پوهېږي چې: ((بنده وتړل بارونه، خدای وکړل خپل کارونه)). دا د کراچۍ عمال دي او د پښتنو زړونه وگورئ چې په زړونو کې یې څه شی دی؟ دوی ته هغه بادار او دا بادار هېڅ فرق نه کوي، دوی له سره بادار نه غواړي. د هغې ازادۍ باد غواړي چې په ایران، مصر او بنکته یشیا کې لگېدلی دی. حتماً به پښتانه هم خپل وطن کامل ازاد کاندې، مگر دوی د پښتنو ځمکه بل چا ته ورکوي، نو دغه ضعیف عنصر دغه قوي لقمه نه شي تېرولی، ازاد دي وي ۲۰ میلیونه افغانان.)) (۲۴: ۸۵۰-۸۵۱)

دا لیکنه که څه هم دخپل وخت یوه خبري او ژورنالېستیکه لیکنه گڼل کېږي، خو لیکوال ورسره خپل سیاسي تحلیل او تبصره هم ملگري

کړي. اوس دې لیکنې د یو تاریخي سند بڼه خپله کړې، که څوک غواړي د پاکستان له خوا په چل او فریب او د یوه سستماتیک پلان له لارې د پښتنو سیمو د لاندې کولو مسیر مطالعه کړي، نو دا او دېته ورته لیکنې ورته د یو تاریخي تصویر او سند په توګه کار ورکولای شي. استاد خادم د یوه ژورنالېست په توګه په دې بریالی شوی چې د خپل وخت حساسې ملي موضوعګانې ثبت کړي او راتلونکي نسل ته یې ولېږدوي.

استاد خادم د پاکستان د حکومت له خوا د پښتنو د ځمکو د غصب تر څنګ د پښتنو شخصیتونو د حذف او ځورولو لړۍ هم له یاده نه ده ایستلې، د پښتونستان د خپلواکۍ د مبارزینو په لړ کې د یوې مطرح څېرې (اجمل خټک) د بندي کېدو یادونه کوي، دی د اجمل خټک پر بندي کېدو خواشیني څرګندوي، (اجمل خټک ولې بندي شو؟! په نامه یوه لیکنه کوي او په دې لیکنه کې د پوښتنې او ځواب په بڼه، چې د یوه زده کوونکي او ښوونکي تر منځ تبادلې کېږي، د هغه شخصیت، تفکر او د پاکستان د حکومت مظالم انځورېږي. دې لیکنې ته موږ د اجمل خټک په باب د استاد خادم د نظریاتو په برخه کې اشاره کړې ده، نه غواړو بیا تکرار شي. استاد خادم د (پښتونستان) په نامه یوه بله ځانګړې لیکنه هم لري چې دا لیکنه یې هم پر خپل وخت په (اصلاح) ورځپاڼه کې خپره شوې ده. استاد په دې لیکنه کې د پښتونستان موضوع، د پښتونستان مشران او نور مسایل په ښه ډول تشریح کړي دي.

د لیکنې په پیل کې د افغانستان تاریخي موقعیت تشریح کوي او دلته قومي او تاریخي واقعیتونو ته اشاره کوي، بیا د خپلو نیکونو مبارزو ته نغوته کوي، وروسته دمحکوم پښتونستان دمبارزینو حالات څرګندوي، د خان عبدالغفار خان او اجمل خټک د زندانونو داستان بیانوي او د پاکستان دحکومت توطیې برېښوي، استاد په دې لیکنه کې وايي:

((حککه خو مونږ نن د دنیا دلویو لویو قوتونو د حسد، غېبې او انتقام هدف واقع شوي یو، نو توکل په خدای: د پښتنو د لویو لویو امپراطوریو او د افغانانو د لویو لویو شهنشاهویو د دوران له تېرېدلو نه وروسته چې غوریان، سوریایان، خلجیان، لودیان، له تختونو پرېوتل او سرونه یې په کفانه کړل، د پښتون پر خاوره د مغولو یرغلونه، د سکانو پتنه او د غریانو حملې راغلې او د اوبو او پسرلي د تنا په شان تېر شول. په دې عصر کې چې انسان د خپل دماغ د انکشاف او د علم د توسیع په واسطه د امن خوا ته مایل لیدل کېږي، نو انسانان په خپلو هغو حقونو چې په پېړیو پېړیو سلب شوي او خوړل شوي وو، نایل کېږي او د حق او ازادۍ نارې په شرق او مغرب کې ډنگول کېږي، د پاکستان ځینې مشران په دې سودا کې دي چې د پښتون بابا د زامنو هغه میراث چې روښان، رحمان بابا، خوشحال خان، جلال الدین، شیخ عمر، عبدالقادر، اعلیحضرت محمد ظاهر شاه، شاه محمود خان غازي او سردار محمد داود خان او داسې نور په دغه ننگ باندې ولاړ وو او خان عبدالغفار خان، خان عبدالصمد خان او زرگونه پښتانه ورباندې بندونه او محرومیتونه تېروي او جناب میرزاعلي خان د تیرا اړیدي، د خیبر ځوانان، د مهمندو او باجوړ زلمیان، د دیر، سوات او چترال ننگیالي ورباندې جنگېږي، غواړي چې دا ځمکه تر خپلې خپټې لاندې کړي او د پښتنو د خانانو پر ځای د دوی خانان پرې باندې واکمن پاتې شي.

ایا دا ممکنه ده؟ فرض کړو چې د غرب سیاست هم د خپلو اغراضو لپاره د دوی پخوا ورغړي او د دوی ملا تینګه کړي؟ فرض کړو چې کشمیر مساله حل شي او د کوریا جگړه په سوله بدله شي، هندوچین هم خپلې ستونزې حل کړي، د سویز د کانال په شاوخوا کې هم ډاډ حاصل شي، له ایرانه غربي طنابونه وشلېږي او د پښتونستان ادعا همدغسې د بلې

نیمه پېری یون / د خادم نړۍ لید

راتلونکې ورځې د وړاندوینې لپاره وساتله شي او فرض کړو چې د پښتنو ډېر سپین ریري په بندونو کې مړه شي او ځینې نور دلته او هلته مسافر او در په در پاتې شي او فرض کړو چې پښتانه په لویو لویو مظاهرو، غال مغالونو او په هر ځای او هر محل کې په نطقونو او د دنیا د سیاحینو په راوستلو او د حقیقت په بنودلو موفق نشي؛ نو ایا بیا به هم د پښتنو ځمکه د پاکستان شي؟

نه دا کار کېدونکی نه دی، دا خبره رښتیا ده چې غریبانو ډېره موده پر اسیا حکومت کړی دی او بنایي چې یو څه موده نور هم په مشکله سره دلته پاتې شي، اسیا د اسیاوالو ده، پښتانه به ضرور خپله ځمکه په خپله ولکه کې راولي، دا یوه د افسوس خبره ده چې غریبان په اسیا د حکومت کولو په اسلوب کې له هر چا سره یو قسم گوزاره وکړي، مگر تر هر چا یې له پښتون سره ډېره سختي غوره کړه. شاید چې دا زمونږ د سختۍ د ردالعمل په نتیجه کې وه، خو بیا هم له پښتنو سره د غریبانو دومره سختي ښه نه وه، لکه د پاکستان حکومت چې خپل لاسونه له گړېوانونو ایستلي دي.

حبس، تعرضونه، بمبارۍ، په ژبه مذهب، تهذیب، ادیبانو قیود، ایښودل، دا ټول کارونه د پاکستان د واکوالانو له لاسه پر پښتنو وشول، مگر د ۲۰ میلیونو پښتنو همدا نارہ ده چې دا ازاد پښتونستان دی.

له پاکستانه مخکې چې په پښتنو دغو کسانو د زور حکومت کاوه، ځانونو ته یې مسلمانان هم ویل، په دغه وخت هم دپښتنو مشران بندیان وو، خو هېڅکله داسې نه دي شوي چې پنځه یا شپږ کاله دې بندیان شوي وي. اوس دا شپږم کال دی چې دپښتنو لوی مشر خان عبدالغفار خان په پاکستان کې بندي دی. د دنیا د ټولو حکومتونو لویو کسانو د خان

عبدالغفار خان خلاصون وغوښت او د ده بې گناه او بې محاکمې بند یې یو ظلم وباله، مگر تر اوسه د پاکستان د واکوالانو په زړونو کې په دې اړه د رحم اوبه نه دي توبې شوي. اوس خان عبدالغفار خان د لاهور په شفاخانه کې مریض پروت دی.

مستیر سهروردي چې د پاکستان د عوامي لیک موسس دی، خو ځلې یې د خان عبدالغفار خان د خلاصون تقاضا وکړه او ویې ویل چې ژر تر ژره دې نوموړی خوشې شي. دی وايي چې زه هېڅ نه يم خبر چې خان ولې بندي شوی دی، ده دا هم وویل: هغه کسان چې مدني ازادي محترمه گڼي، د خان بې محاکمې بند ته په ډېر نفرت گوري. ښاغلي سهروردي اضافه کړه: د پاکستان دولت باید پوه شي چې که چېرې بد اتفاق خان عبدالغفار خان ته پېښ شي، نو ممکنه ده چې د پاکستان د حکومت پر علیه عمومي قهر او خواشيني خطرناک صورت غوره کاندې.

همدارنگه د ډهلي د راډيو د وينا له مخې د جناح عوامي ليگ حزب د سرحد د سياسي کارکوونکو په توقيف او د هغو پر بندي کېدو نيوکه کړې ده. د دغه حزب عامه کومېټې تصويب کړې ده او ويلي يې دي چې د سرحد حکومت له بنديانو سره بد سلوک کوي او غوښتنه يې کړې ده چې د دغه حزب ټول سياسي بنديان دې خوشې کړي.

همدارنگه دې کومېټې ويلي دي چې د دغو کسانو د باز خواست په اړه عريضې او حکمونه نه دي لېږل شوي يا د دې عريضو لېږل تر نامعلومې نېټې پورې ځنډېدلي دي. له پېښوره رارسېدلو اطلاعاتو وويل چې د ارباب عبدالغفور خان د خلف هغه عريضې چې دوی غوښتې وې چې له دوی نه دې په محکمه کې بازخواست وشي، رد شوې دي او وويل شول چې دوی د امنيت عامه قانون په اساس توقيف دي. پاکستان ټايمز

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

چې په لاهور کې چاپېږي، فوراً یې د عبدالغفور خان خلاصون وغوښت او ویې ویل: ((خان عبدالغفار خان هند د نیمې قارې د ازادۍ له پېش روانو څخه دی چې اوس په بند کې دی. دغه ورځپاڼې وویل: د خان له لاسه کوم بد کار نه دی شوی چې دی پرې بندي شي، خو د نوموړي کړنو د پاکستان حکومت ته شکونه پیدا کړي وو)).

د جوزا پر (۲۷)مه مسټر غلام محمد خان (اف لوند خور) د سرحد د ایالت د عوامي لیگ زعيم وویل چې خان اوس د خپل بند په شپږم کال کې دننه شو او ویې ویل چې دا لومړۍ سړی دی چې له محاکمې پرته په بند کې ساتل کېږي او بندي کېږي. د دې ترڅنگ یې دا خواهش وکړ چې خان عبدالغفار خان دې ژر تر ژره خوشې شي او دا به هند او پاکستان په ډېرو شخړو کې دحل لاره پیدا شي چې له هغو څخه یوه هم د کشمیر مساله ده.

نوموړي وویل چې ما له خان عبدالغفار خان سره ډېرې شپې او ورځې تېرې کړې دي، خان یو وطنپرسته شخص دی او د غدار په حیث د ده بند یو مضحک کار دی. ترجمان د سرحد جریدې د سرحد د ټولو سیاسي بندیانو خلاصون، چې خان هم په کې دی غوښتی دی. دې ورځپاڼې ویلي دي: ((د حیرانتیا ځای دی چې هغه کسان چې ټول عمر یې د ازادۍ په لاره کې تېر کړی، نن بندیان دي. د جون د دویمې نېټې اطلاع ده چې په سرحد کې د خان د خلاصون لپاره کار پیل شوی دی.))

د پېښور په عمرزو کې ډېرو خلکو عریضې تیارې کړې چې د پاکستان مشر محمد علي له سفره بېرته راشي، نو دوی به دا عریضې ورته وړاندې کوي. په دې عریضو کې د خان عبدالغفار خان د خلاصون غوښتنه شوې ده. همدارنگه د مصر، عراق، ترکیې، ایران او هند او د نړۍ

له نورو هېوادونو څخه د خان د خلاصون لپاره اوازونه پورته شوي دي، خو د پاکستان مشران یې نه مني. خیر دی، هغه وخت چې د مومندو پښتنو د ځینو منصبدارانو برمه شروع کړې وه، بیا یې په بدل کې ۱۲ تنه بندیان ازاد کړل، اوس هم لرې نه ده چې دا کار بیا پیل کړي چې پښتانه له بندونو څخه پرې را ازاد کړي. پښتنو د پرنګیانو په وخت کې پر دې لوبه ډېر کار کړی دی او اوس هم ورباندې ډېر کار کېږي.

لنډه دا چې کوم لاس چې د پښتونستان مسالې ته نورې غوټې هم ور اچوي، هغه لاس پټ نه دی، بلکې ټول یې ویني. مغرب به د پښتونستان په مساله کې کوم سیاست په نظر کې نیولی وي، خو دا یې هېره شوې ده چې د پښتنو دوستي د منځني شرق په مسایلو کې ډېر دخل لري او د پښتنو یاس به د شرق وسطي پر سیاسیاتو یو داسې تاثیر وکاندي چې بیا به یې تلافی ډېرو خلکو ته ناممکنه وي!) ((۲۴: ۸۸۳-۸۸۵)

پورته لیکنه چې څوک یو ځل په دقت سره له نظره تېره کړي، د پښتنو دداعیې یو غمجن داستان تداعي کوي. د دې لویې داعیې لپاره خلکو ډېرې قربانې ورکړي، خو اوس چې حالت د پاکستان د نظامیانو په ګټه انګېرل کېږي، دا به بې انصافي وي چې د پښتونستان د مبارزینو اتلولي هېره شي.

ددې لیکنې د پوره متن له راوړلو څخه زما هدف دا و چې لوستونکي د پښتونستان د هغه وخت د حالاتو پر څرنگوالي ښه خبر شي او هم د خادم صیب له ملي افکارو څخه چې څنګه دې ملي موضوع ته متوجه و. که خادم صیب په خپل قلم د هغه وخت حالات نه وای ثبت کړي، نو اوس به مور ته هم دهنو حالاتو څرنگوالی څرګند نه و.

استاد په یوه بله لیکنه کې چې (د پښتونستان نوي زعيمان) نومېږي، د پښتنو دوه ستر مشران (خان عبدالغفار خان او خان عبدالصمد خان اڅکزی) معرفي کوي، په زندان کې د هغوی پر حالاتو خواشيني څرگندوي او د پاکستان له حکومت څخه غواړي چې هغوی بايد ژر تر ژره له زندان څخه راخلاص شي، دې لیکنې ته مو په یو بل بحث کې هم اشاره کړې ده. دغه راز استاد خادم په یوه بله ځانگړې لیکنه کې یو ځل بیا د خان عبدالصمد خان یادونه کوي چې دا مهال دپاکستان په جېل کې شپې تېروي. د دې لیکنې نوم دی: (د پاکستان په جېل کې د بلوچستان د زعيم، خان عبدالصمد خان حالت). په دې لیکنه کې د عبدالصمد خان اڅکزي دهغه لیک متن هم راغلی چې ده له زندانه رسنیو ته لېږلی و او هغه وخت په (اثار) اخبار کې خپور شوی و، لیک کې عبدالصمد خان د خپلې ناروغۍ په باب لیکلي، خو د پاکستان حکومت د هغه له ناروغۍ سره سره هغه په زندان کې ساتلی و. استاد قیام‌الدین خادم نه یوازې د پښتونستان دلویو مشرانو زنداني کېدل غندلي، بلکې د پاچا خان د نورو ملگرو او د لارې د لارویانو او نورو دیني او ملي شخصیتونو بندي کېدل یې هم غندلي دي. ده (د محکوم پښتونستان جمعیت العلماء مولانا سید گل پادشاه)) په نامه یوه لیکنه کړې ده او د دغه عالم نیول کېدل یې محکوم کړي دي. استاد خادم لیکلي:

((مولانا سید گل پاچا د محکوم پښتونستان د پېښور دضلعې مشهور او فاضل عالم دی او د هغه ځای د جمعیت العلماء د ډلې مشر دی. دا لوی او فاضل شخصیت د خان عبدالغفار له بندي کېدو سره سم په بنديخانه کې اچول شوی دی. د خان عبدالغفار خان د بند د شپږم کال پوره شو او د پاکستان او هند ټولو سیاسي حزبونو دا خبره په تاسف سره یاده کړه او وې ویل: ((خان)) کله چې له پېښور څخه د کوهابخوا ته

روان و، په لاره کې ونيول شو او په بنديخانه کې واچول شو، پلمه یې دا وه چې له فقیر صاحب سره یې لیدل، نوځکه ونيول شو.

د هند او پاکستان ملي او سیاسي کسانو دا وویل چې د خان عبدالغفار خان یې محاکمې بند او پر ده باندي د خاین تور د خندا وړ خبره ده. خان عبدالغفار لومړی سړی دی چې د هند او پاکستان د ازادۍ لپاره یې ډېره فداکاري ور کړه او دا ډېره د افسوز خبره ده چې نور خلک ازادۍ ته ورسېدل او دی دې په بنديخانه کې پاتې شي، باید ژر تر ژره خوشې شي او له ده سره نور سياسي بنديان هم باید ايله کړای شي. ځينې منابع وايي چې خان به تر محمد علي کتنگ نه وړاندې خوشې شي، خو ځينو مطبوعاتو دا وویل چې عبدالقيوم د ده له ايله کېدو سره ډېر مخالف دی.

دی وايي چې خان له فقیر صاحب سره جوړ دی، نو کوم وخت به نوموړي ته ضرر ورسوي، خو بناغلي عبدالقيوم دا خبره نه ده کړې چې خان دې شکمن سړی وي، بلکې د دې لپاره چې که دا خلک له بنده خلاص شي؛ نو د ه به ضرر ورسوي. دا ځکه چې عبدالقيوم د پښتونستان له پښتنو سره ډېر بد سلوک کړی دی او دی له خپلو بدو عملونو څخه وېرېږي. دا چې د خان عبدالغفار خان بندي کېدل د عبدالقيوم له وېرې نه دي، خو دا نور علماء چې د هغوی ايډيال او مقصد د اسلام له حمايته نه بل هېڅ نه دي، دوی ولې بنديان دي؟ دا پوښتنه خو د سړي فکر ته راځي، خو چې لږ فکر په کې وشي، نو په اصلي خبره پوهېدل څه مشکل کار نه دی.

اصلي خبره دا ده چې پښتانه، سياسيون او عوام ټول ديني او ټولنيزه ازادي غواړي او دا د پاکستان د واکوالانو لپاره لويه گناه ده. مولانا

نیمه پېری یون / د خادم نړی لید

سید شاه د پېښور یو مشهور عالم دی، نوموړی له یوې خوا د پښتونولۍ پر اساسونو ټینګه عقیده لري او له بلې د پاکستان د ځمکوالو پر هغو چلونو بڼه پوه شوی دی چې باید پاکستان او محکوم پښتونستان یوازې د پاکستان دواممنانو له اسلامي چغو سره ډېره موده نور هم د غلامۍ او اسارت دوره تېره کړي. نو پر همدې اساس د پښتنو خوشې کېدل د الله تعالی په کړو پورې تعلق لري او په اسانه یې پاکستان نه خوشې کوي او دا ډېر لوی ظلم دی.)) (۲۴: ۹۰۲)

لکه څنګه چې مو دمخه یادونه وکړه عبدالصمد خان اڅکزی د پاکستان د حکومت په جېل کې و او سخت ناروغه و، نو کله چې د پاکستان پر حکومت زیات فشار راغی، نو حکومت مجبور شو هغه له زندان څخه روغتون ته انتقال کړي، استاد خادم په یوه بله لیکنه کې دا حالات هم ثبت کړي دي، د دې لیکنې نوم دی: ((د بلوچستان د وطن حزب مشر عبدالصمد خان له بند نه شفاخانې ته یوړل شو)). خادم صیب په دې لیکنه کې وایي:

((په پښتنو کې خان عبدالغفار خان، خان عبدالصمد خان او حاجي میرزا علی خان لومړني او لوی مشران دي. د دغو مشرانو پروګرام د پښتنو او پښتونخوا ازادې او د اسلامي شریعت نظام قایمول دي. د دغه مقصد د ترلاسه کولو لپاره دې لویو مشرانو جهاد او کوبښونه کړي دي او دوی له پرنګیانو څخه د مذهب، قوم او خپل وطن ازادې غوښتله او مشکلات یې ګالل. کله چې پاکستان جوړ شو، دا مشران یې په بنديخانو او قیدونو کې واچول، هېڅوک پر دې نه پوهېږي چې دا وطنپال انسانان د بشریت دوستۍ په جرم بنديان دي، نو دوی به خلاص شي او که به د قاضي عطاءالله په څېر د قوم او وطن د ازادۍ په مینه کې خپل سرونه ورکړي.

دا درې مشران غیر معروف کسان نه دي، هر څوک یې پېژني. د نړۍ سیاسي خلک به چې راتلل، نو له دوی سره به یې لیدل او هم د دنیا له لرې لرې ځایو څخه وزیرستان ته د فقیر صاحب لیدو ته راځي. فقیر صاحب او خان عبدالصمد خان دواړه باچا خان ته عقیده لري او د وطن د ازادۍ په جهاد کې د دوی پروگرام پلان یو دی او ډېره موده دا لویان په همدې مفاهمه روان وو. خان عبدالغفار خان پر همدې پلمه نیول شوی چې له فقیر صاحب سره یې د ملاقات اراده درلوده. په همدې کال چې خان عبدالغفار خان ونيول شو، نو په کوپټه کې خان عبدالصمد خان او د ده ملګري هم ونيول شول.

دا شپږم کال دی چې خان عبدالغفار خان او خان عبدالصمد خان په بند کې پراته دي او د دوی پر جایدادونو او اولادونو د ظالمانو له خوا ظلم کېږي او له دغو مذهبي مشرانو سره بې انصافي او بد سلوک کېږي. په ټوله دنیا کې به له خلکو سره دومره ظلم نه وي شوی، لکه دوی چې له دې مشرانو سره وکړ. د دغو درې لویو مشرانو رسوخ له چتراله تر بلوچستانه په پښتونستان پورې غورږدلی دی. د دوی فیصله د پښتنو په نزد د قطعیت حکم لري. د دنیا هېڅ قانون او هېڅ خوا کې به چا داسې نه وي کړي چې دومره لوی او دومره ډېر کسان بې حرمته کړي. خان عبدالغفار خان خو څو څو ځلې شفاخانو ته یوړل شو او تر عملیاتو پورې ورسېد. اطلاعات وايي چې خان عبدالصمد خان د ډېر بند له امله ناروغ شوی او روغتون ته وړل شوی دی. دې درې ملګرو یو ځای د وطن حزب بنیاد کېښود. له دغو درې کسانو څخه یو هم محمد ایوب خان دی چې نن د پښتونستان د ازادۍ په هیله په افغانستان کې ژوند کوي. پر پښتنو د دغو مشرانو ډېر احترام حق دی چې دوی باید دې کسانو ته ډېر مرحمت ولري.

د دنیا په یو ډېر رذیل قوم باندې به هم د دنیا یو ډېر زورور او جابر قوم هم داسې لوبې ونه کړي، لکه نن یې چې پاکستانی مشران په شریفو پښتنو کوي او له ټولو څخه خندا او استهزا دا ده چې د پاکستان پروپاگنده منابع بیا لا هم د پښتنو دوستی او محبت ته تمه لري. تل نارې وهي چې پښتانه او پاکستانیان سره وروڼه دي او د دوی تهذیب، مذهب او ثقافت سره شریک دي، که وروړي د دوی په قول صحیح وي، نو په وروڼو خلک داسې کوي چې د کافرو زړه هم ورباندې خوږ شي او ورباندې وژاري؟ مگر اصله خبره دا ده چې پښتو مذهب سوچه مسلماني ده او د پاکستان واکوالان په ژبه ټینگ ولاړ نه دي؛ ژبه او مذهب خويې سره دومره لرې دي چې هر څوک پرې پوهېدای شي او پاکستان د نن پښتنو ژبه او تهذیب محوه کول هم غواړي او دغه کونښن کوي چې ښه نو څنگه به شي (د دوستي؟) ((۲۴:۹۰۲)

پورتنۍ لیکنه کې موږ ته د پښتنو د سترو مشرانو اوږده مبارزه انځورېږي. موږ گورو چې په دې ملي مبارزه کې د ټولني بېلابېل اقشار، سیاستوال، مذهبي مشران او لیکوال ټول سره همغږي دي او د خپل ملي ارمان لپاره په گډه مبارزه کوي. دا لیکنه په پښتونستان کې د تاریخي پېښو یو ښه تابلو ده چې تاریخ لیکونکو ته پاخه مواد په لاس ورکوي او هر څوک چې د پښتونستان منظم او تفصیلي تاریخ لیکي او د پښتونستان د پېښو کروڼولوژي جوړوي، نو دا ډول لیکنې ورته ځکه ډېرې ضروري دي چې دا لیکنې پر خپل وخت لیکل شوي او هره هغه لیکنه چې پر خپل وخت ولیکل شي، د دقیقې ځکه وي چې حوادثو ته نږدې لیکل شوي وي.

پر پورتنیو لیکنو سربېره استاد خادم د (افغانستان او پښتونستان) په نامه په یوه لیکنه کې د پښتون ولس ځانگړنې تشریح کوي او دا دواړه د یوه وجود دوه غړي گڼي. د دې ترڅنگ د (گذارشات مراسم شاندار) په

نامه په یو بل خبري راپور کې په ارگ کې د پښتونستان د ورځې د نمائندې جريان بيانوي. په دې مراسمو کې د وخت د حکومت پر افغان چارواکو سربېره د پښتونستان مشران هم حاضر وو، وروسته په پښتونستان واټ کې دا ورځ په شاندارو مراسمو سره ونمانځل شوه. استاد خادم دغه راز د پاکستان د بېلابېلو اخبارونو په استناد پر پښتنو مشرانو له شوي ظلم څخه پرده پورته کوي. په دې لړ کې د یوې لیکنې نوم دی ((محکوم پښتونستان کې د پښتنو په مشرانو ظلم)). دا لیکنه هم په اصلاح ورځپاڼه کې چاپ شوې ده. په دې لیکنه هغه مطالب بیان شوي چې د پاکستان د حکومتي چارواکو له خوا پر پښتنو مشرانو ترسره شوي دي.

استاد خادم د پښتونستان داعیه په خپلو لیکنو کې تر دې حده تعقیب کړې چې ان پاکستانی نشرات هم ورڅخه پاتې شوي نه دي، هغه یې هم گام پر گام تعقیب کړي، له هغې جملې څخه یې یوه لیکنه ده: ((اعترافات به حقیقت پښتونستان در نشرات پاکستان)) په دې لیکنه کې چې په دري ژبه ده، په پاکستان کې دکراچۍ رادیو او نورو رسنیو په استناد ویل شوي چې د پاکستان حکومت د پښتونستان او همدارنگه بنگالي ژبې له داعیې څخه په وېره کې دی. دوی دا داسې داعیې گڼي چې دوی به یې یو وخت په کنترول کې پاتې راشي.

استاد خادم په یوه بله لیکنه کې چې هغه هم په اصلاح ورځپاڼه کې خپره شوې ده، (حقیقت پښتونستان قابل توجه دنیای حق پسند) نومېږي. استاد خادم په دې لیکنه د پښتونستان د داعیې پر حقانیت رڼا اچولې، هغه یې تشریح کړې ده او هدف یې دا دی چې دنیا باید دې برحقه داعیې ته پاملرنه وکړي.

په یوه بله لیکنه کې بیا وايي: (اهمیت موضع پښتونستان توجه

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

شاغلی نکسن را جلب نموده)). د امریکا متحده ایالتونو نوموړي لوړپوړي چارواکي افغانستان ته سفر درلود، د وخت صدر اعظم (سردار محمد داود خان) سره تر ملاقات وروسته چې هغه ورته د پښتونستان موضوع تشریح کړه، نو د هغه پاملرنه یې ځان ته را جلب کړه. په دې لیکنه کې هم دې موضوع ته اشاره شوې ده. د پورته لیکنو ترڅنګ، استاد خادم د (مطالعه پښتونستان بر روی حقایق روشن اتکا دارد، په محکوم پښتونستان کې اغتشاش، د پښتونستان د لیدارانو وظیفه درنه ده، د پښتونستان د هیئت پذیرایی په کندهار کې، د ازادی لاس ته راوړلو لپاره د پښتونستان د خلکو مجاهده، د پښتونستان ملي ورځ) او ځینې نورې لیکنې هم لري، په دې ټولو لیکنو کې استاد خادم د پښتونستان داعیه شنلې او واضح کړې ده.

د دغو یادو منشورو لیکنو ترڅنګ استاد خادم د خپل منظوم کلام یوه درنه برخه هم د پښتونستان او پښتنو موضوع ته وقف کړې ده. (فخر افغان ته، د جهان زبې په مینه، ولي خان ته، اجمل خټک ته، حمزه شینواري ته) نظموونه یې هم دې موضوع ته وقف شوي چې موږ ورته په خپل ځای اشاره کړې ده. پر دې یادو نظمونو سربېره استاد خادم دې موضوع ته ځینې څلوریزې او قطعې هم ځانګړې کړې دي:

(د پښتونخوا مجادله) په نامه یوه څلوریزه کې د پښتونخوا د خلکو مبارزې او راتلونکې هیله منتیا ته نغوته کوي:

په پښتونخوا کې مجادله ده
د هر یو ظلم او تېري سره ده
فتح په خوا به د لوی افغان وي
سباراتلونکی دی، نن توره شپه ده.

په یوه بله څلوریزه (پښتون په اسلامیزم او نیشنلیزم کې) د پښتنو دريځ ته اشاره کوي او وايي:

په اسلامیزم کې پښتون برو
په اشیا کې لکه رهبرو
چې نیشنلیزم بیرغ او چت کر
دی له جهانسه، نه ناخبرو.

استاد خادم د پښتنو د ناکامۍ بېلابېلې علتونه څېړل دي، په یوه بله څلوریزه کې بیا هم یو علت ته اشاره کوي:

انگرېز جوړ کړی قوی ملت و
مضبوط په نظم، د خپل دولت و
پښتون غافل و، له نوي عصره
د ناکامۍ مو دغه علت و.

او همدارنگه گڼ شمېر نورې څلوریزې او نظمونه چې همدې موضوع ته وقف شوي او ددې لیکنې د زیات اوږدوالي له امله ورڅخه تېرېږو او یوازې پر همغو نومونو یې بسنه کوو چې د دې لیکنې په پیل کې مو ورته نغوته کړې ده.

ج- افغان او افغانیت:

افغان او افغانیت د استاد خادم د فکر اساسي او تر ټولو مرکزي محتوا جوړوي. د دې موضوع دوه برخې مو دمخه یادې کړې. پښتانه او پښتونولي، پښتانه او پښتونستان، د پښتون نیشنلیزم او په ټوله کې د افغان

نشنلیزم یا ملتپالنې دوه اساسي برخې جوړوي. پښتو او پښتونپاله یا ژبپالنه چې د اکثر وټولنپوهانو په نظر د دې ملتپالنې بله برخه ده، مور به په خپل ځای کې پرې بحث وکړو، خو اوس راځو، د همدې ملتپالنې دې بلې اساسي برخې ته:

افغاني ملتپالنه که څه هم د پېړیو په اوږدو کې یانې د افغانستان د څو زره کلن تاریخ په بهیر کې په طبیعي ډول زموږ د ولس په ذهن او شعور کې موجوده وه او د همدې عنصر په وسیله یې بهرني خطرونه رفع کول، د افغانستان تېر تاریخ د دې پېښو شاهد دی. له سکندر مقدوني، مغولو، عربو، صفویانو او نورو سره د افغانانو جگړې د دې ادعاوو ثبوت دی. د لاسته راغلو اسنادو له مخې د پښتنو په اکثر و سیاسي مشرانو او فرهنگیانو کې تر بل هر عنصر زیاته د نشنلیزم او ملتپالنې روحیه زیاته مطرح وه. د امیر کروړ ویاړنه د ملتپالنې او تېرپالنې رنگ لري. د شیخ اسعد سوري په ویرنه کې له محمد سوري سره د خواخوږۍ تر ټولو غټ عنصر، ملتپالنه ده. د ښکارندوی غوري قصیده هم پر هند باندي د یوه افغان شاهنشاه (سلطان شهاب الدین غوري) د برید او فتوحاتو په ترڅ کې د دینپالنې او ملتپالنې تصویر کاري. د خلیل خان نیازی رباعي هم له خپل مشر سره د ملتپالنې د روحیې رنگ لري. د مغلو پر وړاندي د بابا هوتک سندرې پر ملي احساساتو ولاړه ده، د شېرشاه سوري د مبارزې نیت د خپلو نیکونو د تاریخ بیا راژوندی کول، پښتونولي او افغانیت و. د روښانیانو غورځنگ که څه هم مذهبي رنگ پرې ډېر غالب و، خو د پردیو پر وړاندي د هغو پرله پسې مبارزه، پر پښتو ژبه د گڼو اثارو لیکل د ملتپالنې روحیه څرگندوي. خوشال بابا خو بیا په منظم او سسټماتیک ډول د افغاني نشنلیزم بزغلی وکاره. د افغان په ننگ یې توره وټپله، له کندهاره تر اټکه یې د ټولو پښتنو د یووالي غږ پورته کړ او د پښتنو یووالی

یې داسې یو ارمان وگاڼه چې دی پرې بیا ځوانېدلای شو، خوشال د پښتنو د تېر شان و شوکت د بیا احیا هیله څرگنده کړه او تر پایه پورې د پښتونولۍ او افغانیت پر اساساتو ټینګ ودرېده. خوشال په حقیقت کې په منظم او ستراتیژیک ډول د افغاني نښلیم اساسات ورغول او ادبیات یې ددې مفکورې د تبلیغ لپاره د یوې کارنده وسیلې په توګه وکارول، د خوشال د هیلو زړې د میرویس نیکه او د هوتکیانو د ملي دولت په جوړېدو سره زرغون شول او میرویس نیکه پر دې بریالی شو چې د افغانستان په یوه برخه کې د ملي حکومت اساسات ټینګ کړي. احمد شاه بابا دې اساساتو ته لا پراختیا ورکړه او د معاصر افغانستان په جوړېدو سره یې د افغانانو له خوا په سیمه کې د یوې لویې امپراتورۍ زړی زرغون کړ. دې سره نو په ولس کې د ملت او ملتپالنې روحیه پیاوړې شوه او تر هغه وروسته نورو اکثرو افغان شاهانو هم تر خپله وسه دا روحیه وپالنه. خو نښلیم یا د ملتپالنې مفکوره په نړیواله کچه د یوه منظم او سیستماتیک ښوونځي په توګه د نولسمې پېړۍ په بهیر او د شلمې پېړۍ په پیل کې زیاته مطرح شوه. زموږ په هېواد کې هم انګرېزي ښکېلاک ته په دريو پوځي جبهو کې تر ماتې او د خپلواکۍ تر ګټلو وروسته دا روحیه ډېره پیاوړې شوه. غازي امان الله خان د یو ملي او مترقي دولت بنسټونه جوړ کړل او په لسو کلونو کې په دې برخه کې د پاموړ پرمختګ وشو، که څه هم د حبیب الله کلکاني (سقاو زوی) له خوا په نهه میاشتني اړو دوړو سره دا پرمختګ او ثبات متزلزل شو، خو غازي اعليحضرت محمد نادر خان او د هغه ملګرو، هېواد بېرته نورمال حالت ته ستون کړ. د اعليحضرت ظاهر شاه او سردار داود خان په حاکمیت کې ملي افکار په ښه ډول وځلېدل او وروسته بیا هېواد له یو نوي بحران سره مخ شو، چې تر دې دمه لا دوام لري. په دې دومره بهیر کې د ملتپالنې روحیې سره

سره مذهبپالنه هم په قوت کې روانه وه، ان تر ملتپالنې هم په ډېر قوت کې وه. ځینې ټولنپوهان په دې نظر دي چې افغان ولس د بهرنیو خطرونو د دفعې لپاره دوه ایډیالوژیک بېزونه لري: یو اسلامیت دی او بل ملتپالنه. د اسلامیت اساس پر عقیدې (دین) ولاړ دی او د ملتپالنې اساس پر (افغانیت) او ملي احساس. هر کله چې دا دواړه بنسټونه یا عناصر په هم‌هنگ ډول کارول شوي، نو افغانانو په ښه ډول افغانستان ساتلای دی. خو کله که له دغو دوو اساسي وسیلو څخه یوه کارېدلې، افغانانو جنگ گټلې، خو په ډېر قیمت ورته تمام شوی دی. ځینې نور بیا په دې نظر دي چې اسلامیت یا د خادم صیب په اصطلاح (اسلامیزم) زیاتو افغانانو ته تر افغانیت زیات د یوې اساسي دفاعي وسیلې په توگه کار ورکړی دی. دوی د یوې محاسبې له مخې وايي، افغانانو ټول هغه جنگونه چې د اسلام تر راتگ وروسته یې له نامسلمو یرغلگرو سره کړي، تقریباً ټول یې گټلي او نږدې اکثره هغه جنگونه یې بایللي چې دوی له مسلمانانو سره کړي دي. د انگرېز او روس جگړې یې له نامسلمو سره غوره مثالونه دي او له مغولو سره جگړې یې له مسلمانانو سره د جگړې څرگند مثالونه. خادم صیب که څه هم د یوه دیني عالم په توگه تر یوه حده پر اسلامیت ټینگار کړی، خو څومره تودوخه چې د افغانیت په باب د ده په افکارو کې موجوده ده، د بلې هېڅ موضوع په باب دا تودوخه هغه حالت ته نه رسېږي. د اسلامیت په باب د خادم صیب نظریه به په بل عنوان (خادم او دینپالنه) کې وڅېړو، خو اوس راځو خپلې اصلي موضوع؛ خادم او ملتپالنې ته او په هغې کې هم افغانیت ته!

د ملیت، افغان، افغانیت او ملي کلتور په باب خادم صیب په لسگونو لیکنې کړي او هم یې په منظوم کلام کې په دې باب ډېر څه ویلي دي، دلته غواړم په ترتیب سره د ده د ځینو مهمو لیکنو پر بنسټ د خادم د ملي

افکارو یادونه وکړم، خو مخکې تر هغه غواړم دې ټکي ته اشاره وکړم چې (ملیت) د خادم صیب په اثارو او افکارو کې، په هغه مفهوم نه دی کارول شوی چې پر افغانستان باندې د روسانو تر یرغل وروسته هغوی او د هغو کورنیو پلویانو دلته استعمال کړ. دلته دوی (ملیت) د یوه قومي تشکل په توګه وکاروه، یانې د (قوم) او (ملت) تر منځ یو بل جوړښت. په داسې حال کې چې (ملیت) د (ملت) تشریح ده، لکه (انسانیت) چې د (انسان) تشریح ده. یا هم په انګلیسي کې چې (Nationalism) د (Nation) څرنگوالی تشریح کوي، خو روسانو د خپلو کورنیو لاسپوڅو د خوشالی لپاره د هغو اړوندو قومونو ته د (ملیت) اصطلاح وکاروه، خو استاد خادم (ملت) او (ملیت) دواړه پر خپلې اصلي مانا کارولي دي.

استاد خادم د ملي مسایلو د تشریح په ترڅ کې تر ټولو لومړی ملي احساسات تشریح کوي، ملي ولوله او احساس څه نه وایي او څه وخت رامنځته کېږي. هغه (د ملیت حس) په نامه په یوه لیکنه کې دا موضوع ډېره ښه تشریح کوي، خادم ملتپالنه یو طبیعي احساس ګڼي چې په طبیعي او خدایي ډول په انسان کې موجود وي. هغه په دې باب وایي:

((د شلم قرن په اوایلو کې دانسان فکر د یوې داسې دنیا په جوړولو کې بوخت شو چې په هغې کې د جنگ او نارامۍ اثار او علایم ونه لیدل شي. یعنې بشر په داسې ډول سره متحد او یګانه شی چې د دوی اتحاد او یووالی د نړۍ د صلحې او امنیت ضمانت وکړي او دنزاع او اختلاف مخه بنده شي.

د همدې مفکورې په اساس د امریکایي (ویلسن) او افریقایي (سمتس) د نظریو له مخې دملتونو جامعه منځ ته راغله، دې جامعې د دې د پاره چې له یوې خوا په نړۍ کې صلح او امن ټینګ شي او له بې خوا

خلک وکولی شي چې په سرعت او اسانۍ سره د لویو قوتونو د علمي پانگو او پرمختګ څخه ګټه واخلي، نو د دولتونو د اتحاد طرفداري یې په کلکه سره کوله.

مګر دا جهاني موسسه د داسې مشکلاتو او موانعو سره مخامخ او مواجهه شوه چې له هغو ټولو پیشرفتونو او ښو نظریو څخه چې په نظر کې وو پس پاتې شوه. حتی داسې حوادث او واقعات چې د دولتو د اتحاد او د صلحې د استقرار سره یې مخالفت و، د دې موسسې د پرنګېدو او بېخي شکست اسباب وګرځېدل.

د دویم لوی جنګ نه وروسته ځینو عواملو د نشنلیزم (ملیت) مفکوره په ډېر شدت او مختلفو ډولونو سره منځ ته راوړه.

د دوهم لوی جنګ دننایجو او د ملیت د مفکورې د موثراتو څخه یو د برتانیې د لویې امپراطورۍ شکست او د ډېرو داسې ملتونو او جوامعو ازادې وه چې څو قرنه یې په اسارت کې تېر کړي وو او دازادۍ مخ یې نه و لیدلی چې د دغسې ممالکو یومثال هندوستان دی، هندوستان د ازادۍ ګټلو نه وروسته د ملیت د نظریې په اساس په درې برخو هندوستان او پاکستان او کشمیر ووېشل شو چې کشمیر په همدې اساس سره د هندوستان او پاکستان تر منځ د نزاع او جګړې مورد وګرځېد.

پاکستان هم دنشنلېزم (ملیت) نظریې په درې حصو تقسیم کړ چې عبادت له شرقي پاکستان او مغربي پاکستان او (پښتونستان) څخه دي چې ددغې وروسته منطقي په سر اوس هم مناقشه موجوده ده!

په شمالي افریقا کې د ملیت خواهي نهضت ورځ په ورځ زیاتېدونکی او مخ په انکشاف دی چې دهمدې انکشاف له امله د فرانسې تسلط او اقتدار په دغه منطقه کې مخ په ضعف او انحطاط روان دی. بلکې

د اروپا مدنیت هم په دغه ځای کې دملیت او نشنلیزم د تقویت دپاره خدمت کوي.

ملیت په امریکا کې:

د ملیت مفکوره په امریکا کې نه یوازې دهسپانوي زبانو سره شته، بلکې په ټوله امریکا کې دغه مفکوره په ډېر شدت سره د نشوو نما په حال کې لیدل کېږي. د کانادا ملیت چې اوس د ملي رشد مرحلې ته رسېدلی دی. غواړي چې کانادا د لویې برتانیې له پنځو څخه وباسي او همدارنگه په خیال کې لري چې د امریکې هغه اقتصادي سطره چې د خپلو اقتصادي چارو د ازادۍ مخالفه یې گڼي، ختمه کاندې. په هر حال دا کار په لاتیني امریکا او کانادا کې یوه مهمه واقعه او تاریخي حادثه ده.

که څه هم ځینې مؤرخان او فلاسفه د ملیت او نشنلیزم مفکورې سره مخالف دي او په امحا کې یې زیار باسي. خو سره د دې دیو نه شي موفق کېدلی چې د ملیت حس له منځه یوسي. ځکه چې دا کار د افرادو په ذاتي تمایلاتو متکي دی او لکه څنگه چې خلک دخپل موروثي هېواد (مقط الرأس) سره بې دلیلې محبت او علاقه لري. همدارنگه یې دخپل ملیت سره هم لري، نو په دې لحاظ ویلی شو چې د دې مفکورې په ضد هر رنگ مقابله کوم تاثیر نه شي کولی.

دا طبیعي ده چې د بشر یو فرد هغې ژبې سره علاقه او محبت لري چې هغه یې مورنۍ ژبه وي او همدا ژبه له ټولو ژبو څخه مرجحه گڼي او هغه وخت ځان مسعود او نېکبخت ویني چې خپل ملي افتخارات او قومي غرور د تاریخ په پاڼو کې ملاحظه کړي. ملیت په هر نسل کې خپل موجودیت ساتي او په یوه ځلانده څېره سره ظهور کوي.))

(۲۴: ۶۳۵-۶۳۶)

خادم صیب (د ملیت حس) تر توضیح وروسته د (ملیت علمي تشریح) ته راځي او تر دې عنوان لاندې په تفصیل سره ملت، ملیت او نور اړوند مفاهیم تشریح کوي، د استاد دا ډول لیکنې ځکه ډېرې گټورې دي چې ځینې خلک د (ملیت) یا (ملت) له اصطلاحاتو سره ډېر حساس دي، له هغو څخه ناوړه تعبیر کوي او هغه په توکم پالنه یا نژاد پالنې تفسیروي او تعبیروي، نو ځکه یې (د ملیت علمي تشریح) ته پام وکړ، دې ډول لیکنو سره دا ډول ناسم تعبیرونه له منځه ځي. خادم همدغه ډول ناوړه تعبیرونو ته د سم ځواب او رڼاوي لپاره په (اصلاح) ورځپاڼه کې د همدې موضوع اقتراح خپره کړه او څو پرله پسې یادښتونه یې ورپسې خپاره کړل، په دې اقتراح کې یې (ملیت) او (بین الملیت) تشریح کړل، د شکاکانو او د ملتپالنې مخالفینو ته یې منطقي ځواب ووايه. په دې ترڅ کې یې په پښتني او په ټوله کې په افغاني ټولني کې د ملتپالنې د مخالفینو دريځ هم څرگند کړ، خادم دا موضوع واضح کړه چې په نوي عصر کې حکومتونه د همدې ملتپالنې په احساس راجورډ شوي، افغانانو چې په نولسمه او شلمه پېړۍ کې انگرېزانو ته ماتې ورکړه، دی یې یو اساسي علت د ملتپالنې د شعور وپښتیا بولي. له دې ډول لیکنو څخه د خادم صیب هدف دا و، لکه چې اوس د (افغاني نیشنلیزم) پر وړاندې بېلابېل خطرونه موجود دي، شپږ اوه لسیزې دمخه هم دا ډول گواښونه او خطرونه وو، خو خادم صیب د خپلو علمي او تحلیلي لیکنو له لارې دې ډول گواښونو ته خپل غبرگون ښودلی دی. هغه په ولس کې د ملي شعور غورځول ته هیله من او خوشاله دی، په دې باب وايي:

((که په غور خپل ولس ته ځیر شو، نو دا به راته څرگنده شي چې په دې څو وروستیو کلوکې یو لوی فکري تحول پکې پېښ شوی دی، هر چېرې چې څو کسه سره پېښ شي، معلم وي، که متعلم، مامور وي که

دوکاندار، سم د لاسه خپل یا د جهان اجتماعي اوضاع د بحث میدان ته راغورځوي. خپل او پردی حال سره څېرې، د جهان په لویو اشخاصو، رهبرانو او لیکوالو تبصرې کوي. یو یې ښه یادوي بل یې بد وایي. یو یې د حق د لارې پیرو بولي، بل یې د نفس خواهشاتو مرید. یو یې اجتماعي خدمات شمېري بل یې خبط او خطاوي، یو بل په دلایلو او براهینو سره قانع کوي او له خپله بحثه نتیجه سره اخلي. مقصد دا دی چې نن ورځ لکه پخوا سره او توده هوا، یا د فلاني اس او گاډۍ د بسمندان سپی او پېښی یا د هابل لنگر اوډوډۍ د بحث موضوع نه ده. بلکې د انسان بشري صفات د اجتماعي او ملي خدماتو په مقیاس د مباحثې ډگر ته راوتلي دي، هېڅ یو مطلع سړی د یو ملت د مادي ترقۍ له مزایاو څخه انکار نه شي کولی، هېڅ یو د عقل او شعور خاوند به پیدا نه شي چې د ښکلو ښارو، د لویو فابریکو د منظمو هوسا لارو او سړکو، د لوړې ملي حیاتي او اقتصادي سویې ارزو نه لري. مگر زه فکر کوم چې تر دې ټولو نه لومړی هغه فکري تحول او هغه اجتماعي حالت ډېر د خوشالی وړ دی چې سړی وویني ولس یې د جامعې سره علاقه او مینه لري. د ملت په خیر او شر په هسکه او ټیټه کې ځان شریک بولي او د ولسي او ملي رهبرانو او لیکوالو کره وړه څېرې، نه غواړم چې د دې اوضاع د نتایجو او اجتماعي مفادو په وینا مو سر وخوروم، مگر صرف د خپلې ادعا د اثبات لپاره دومره وایم چې ډېرو جوامعو ته د مادي ترقۍ وسایل میسر شو. د اوسپنې خطوط په کې ځنځېدل، لوړې مانی، ښایسته ښارونه په کې جوړ شول، فابریکې پرانیستلې شوې، خو چې ولس کې یې اجتماعي حس نه و، ملي مفاد یې نه شواي پېژندی، د هر چا نظر فقط په خپله گېډه او خپل کور کهول و، نو نتیجه یې هغه شوه چې د وسپنې له پتلیو او د فابریکو له

فولادو څخه یې بېلونه او سپارونه او یا د تشاب نلونه جوړ شول، شته او هستي یې تالا شوه او ملي جواهر یې په شخصي هوسو ولاړل.

څو ورځې پخوا په یوه مجلس کې د اصلاح اقتراح (ملیت او بین المللیت) دا د بحث موضوع وه، له یوې خوا دا اقتراح یوه ډېره د ستایش وړ او هغه بل د یوه غټ سرې، د وینا په استناد یې موجب بلله. یوه ویل چې رښتیا دا لومړی پلا ده چې په (اصلاح) کې داسې یو مضمون د بحث او اقتراح میدان ته راوړي، بل ویل دې موضوع کې علماوو ډېر کتابونه لیکلي....

موږ فطرتاً ملت پرست یو...، نو د دې مضمون لیکل یې مورده دي. دا بل ورته راسم شو، ویې ویل رښتیا چې علماوو په دې موضوع کې او ډېرو نورو موضوعاتو کې کتابونه لیکلي دي، که موږ د جهان کتابونه پسې را وپلټو داسې یوه معمولي خبره به هم پیدا نه شي چې په امریکا یا اروپا او یا د جهان په بل گوټ کې په هغې څه نه وي لیکل شوي، په دې اساس موږ باید هېڅ ونه لیکو چې مبادا د نړۍ دکوم مولف پر حق تجاوز ونه شي.

همدارنگه دا یقیني خبره ده چې د ملت او بین المللیت موضوع په درستو وینو ممالکو کې خپرل شوې. کتابونه پرې لیکل شوي او یا لږ تر لږه ترجمه شوي دي او جامعه په دې مهمو موضوعاتو پوهول شوې ده، مگر زموږ په مملکت کې چې تر اوسه په دې خبره تالیف لا څه چې کومه وړه رساله هم نه ده ترجمه شوې، په سلو کې مو یو سرې هم په دې موضوع ښه نه پوهېږي، نو څنگه اجازه ورکوي چې یو خادم راپیدا شي او کومه کوچنۍ مقاله د اولس تر غوږو ورسوي دا چې وایي موږ فطرتاً ملت

پرست یو نو بین المللي موضوع کې گړېدل خدای مکره زموږ دې حس ته ضرر پېښوي، ډېره د تعجب خبره ده!

اول خو بین المللیت (اینټر ناسیو نالستی) او ضد ملیت (اینټی ناسیو نالستی) دوه بېل موضوعات دي یعنې بین المللیت د ملیت د ضد معنی نه لري.

بله دا چې له بلا څخه ژغور لاره دا نه ده چې د خپل خواخوږي لاس اوپښې سترگې او غوږونه وروتړئ.

بلکې د گمراهۍ نه یگانه ناجي علم او پوهه، تحقیق او مطالعه ده او بس. د جهان په بیدیا کې هغه څوک جل وهي او تباه کېږي چې د سراب له خواصو خبر نه وي، په هر تقدیر دا مباحثه او ایراد که د شخصي نقاضت په اساس و او که بې له کومه غرضه و، د فکر وړ و ځکه چې د ایراد او انتقاد اسرار امیزه خاصه دا ده چې یوې ډېرې کوچنۍ او بې اهمیته موضوع ته هم دخلکو وړپام کوي او بې له انتقاده ډېرې لویې او مهمې خبرې ته سړی نه متوجه کېږي!

نو دا مسلمه کلمه ده چې انتقاد که پر ځای وي، یا بېځایه په دواړو صورتونو د جامعې په خیر تمامېږي. په اول مورد کې انتقاد د سهوې او خطا د خبط او خیانت مقتدر راگرځوونکی دی او په دوهم مورد کې لومړی د یوه فرد خیر خواهی ته یو څه صدمه رسوي، مگر له بلې خوا چې د خلکو توجه موضوع ته جلب شوه، حقیقت ښکاره کېږي او ډلې ته د هغه فرد قدر او احترام لازمتوي.

همدا خبره ده چې د جهان یوه پیاوړي شخص ویلي دي چې که په فرض د محال څوک د اجتماعي خدمت په ډگر کې مخالفه ډله ونه لري، نو ښایي چې دا جنبه له تیرې او لرگي څخه جوړه کړي.

په اوله کې چې د ملیت او بین المللیت موضوع اقتراح ته راووته زما قصد دا نه و چې زه دې همدا بحث وڅېړم، مگر دې پورته مباحثې اړ کړم چې یو څو کرښې ولیکم.

ملیت اوبین المللیت:

ملیت په هغه مفهوم چې نن ورځ یې دنیا پېژني، کومه زړه خبره نه ده او خصوصاً د دې کلماتو شیوع زموږ په وطن کې ډېره تازه گي لري. مقصد دا نه دی چې منظم اجتماعي ټولگی چې په معیني خاورې کې زېست کوي تر یوه بیرغ لاندې راټولېږي، دولتي منظم تشکیلات لري دا کوم نوي شیان دي، د پښتون قوم څو زره کاله پخوا (د استرابون اوهرودت په قول سره چې په خپل عصر کې دجهان پیاوړي علمي شخصیتونه وو) په همدې خاوره کې ژوند کاوه، د خپلې زمانې سره سم یې منظم تشکیلات لرل منته د افغانستان نوم آریانا و، سیاسي حدود یې دومره نه وو رانغښتل شوي، یوې خوا ته اباسین بلې خوا ته یې پارس پاپرزیس و. شمال ته یې جیحون (آمو) او جنوب کې یې بحر پروت و. د افغان اوسنی جامعي وجود درلود، خو اساس د تشکل یې ملت نه و، یعنې د ملت پرستی په محور نه و راټول شوي، بلکې په هغه زمانو کې اوس بیا حتی تر څو کلو راپه دې خوا د دې خاورې بشري کتله د یوې کورنۍ او یا د یوه مطلق شهنشاه تر قیادت لاندې راټوله وه او یا د یوه جهانگشا تر بیرغ لاندې درېدلې وه دا اجتماعي سره وضعه یوازې زموږ د جامعي په برخه شوې نه وه، بلکې د جهان د درستو اوسنیو مللو خاصه هغه ورځ همدا وه. د بلخ امپراطورۍ او د بگرام تر ټولوکي د کابل شاهیانو، غزنویانو او غوریانو، هرې یوې کورنۍ تر هغه د خوند شهنشاهي چلوله چې اهل او لایق کسان یې درلودل. په مجرد د دې چې به یو بې کفایه

ټولواک په تخت کېناست یو د لاس لاندې حکمدار یا همسایه پادشاه به پرې یرغل راوړ هغه به یې ورک کړ او اول به په رضا او رغبت د دې نوي د قدرت خاوند فرمان بردار و.

فداکاري اکثرأ د شخصي اغراضو یا د یوه فرد لپاره وه نه د یوې سپېڅلې مفکورې (ملیت) په خاطر!

بابر له فرغانې راغی پښتنو په کابل کې د هند د امپراطورۍ اساس ورته کېښود، لري به نه خو په ۱۸ او ۱۹ع پېړۍ کې ورور د ورور، پلار د زوی، زوی د پلار، تره دوراره او وراره د تره په مخ کې تورې راوايستې، د کابل، کندهار، فراه، هرات، بلخ او مزار میدانونه یې د یو بل په وینو گلگون کړل دا ځکه چې زموږ د اجتماع محور فردیت او قدرت پرستي وه، نه وطن دوستي او ملت پرستي.

د ملوک الطوافي، یا ځان پرستي لمن د ۱۹ پېړۍ په اخرو کلو کې په ډېر شدت سره ورټوله شوه، درست قوتونه قلعه او قمع شول او مرکزي قوت په ټول مملکت کې سلطه ټینګه کړه.

د شلمې پېړۍ په ابتدا کې لومړی ځل د ملت پرستي پلوشې وطن ته راولوېدې دملت پرستي رڼا د افکارو تنویر د وطن میدان ته راووت. تعلیم او تربیه، نشریات او تبلیغات ورو ورو شروع شول، د قوم پرستي بنا د ملت پرستي خوا ته توسعه ومیندله، تر څو چې لومړی ځل د ملت پرورۍ عالي او مقدس روح د استقلال په جنگ کې مجسم تبارز وکړ، د دې خاورې زمريو رومي د لوی تاریخ په ادوارو کې ډېرې مجاهدې کړې دي، ډېرې وینې یې تويې کړې او د ډېرو وینې تويې شوې دي، پردۍ خاورې یې په خپلو وینو گلګونې کړې او خپله خاوره یې د دښمنو په وینه رنگینه کړې. مگر د استقلال مقدسه مجاهده د معنی په لحاظ له

هېڅ یوې بلې جگړې سره مقایسه کېدای نه شي. ځکه چې دا هغه وخت و چې دښمن ظاهراً د پښتنو په خاوره تېری نه و کړی، د پښتنو پادشاه، امر او مامور درست پښتانه وو، له پښتنو کوم پردي باج او خراج نه غوښت، دوی آرام او اسوده په خپلو کورو کې له خپل کلي کور سره ژوند کاوه، مگر یو ناڅاپه هیجان او شور ورته پېښ شو، توره او ټوپک، تېر او چاره یې سره راواخیستل دوطن په جنوبي او شرقي سرحدو کې ددښمن د ټوپو او طیارو ماشینګیو او بمو په مقابل کې ودرېدل. دوی څه غوښتل؟ ایا د غوریانو او غزنویانو برم او جلال یې په زړه شوي وو؟ ایا د احمدشاه او زمان شاه هوا یې په خاطر کې گرځېدلې وه، نه نه، د دوی غایه له دې واړو څخه ډېره لوړه وه، د دوی مقصد ډېر مقدس او سپېڅلی و، دوی د ملي حریت او سیاسي ازادۍ په معنی پوهېدلې وو، دوی استقلال او خپلواکي غوښته، له نر او بنځې، له قلم او کاغذ، له تورې او ټوپکه د حریت او ازادۍ نارې ختې، هغه څوک چې ملت پرستي زموږ فطري خاصه بولي، گومان کوم چې یا سهوه کوي او یا د خلکو خوشحالمون غواړي، یو لیکوال چې دجامعې د طبابت سمت لري، نو د یو پوه اوصادق طبیب غوندې اول د ناروغ رنځ کشفوي او بیا یې علاج ته ملا تړي، ترخه دوا ورکوي او کله، کله یې پیچ کاري او اېرېشن کوي هم، له دې هېڅوک انکار نه شي کولی چې پښتانه که څه هم اساسي تعلیم او تربیه نه لري افق نظر یې هم نه دی وسیع شوی، خو بیا هم قومي حس پکې دومره قوي دی چې کله کله هر یو فرد د خپل قوم په مخ کې له سر او مال نه تېر شي او بیا همدا حس دخارجي خطر په مقابل کې په یوه ملي حس بدل شي چې د تاریخ پانې یې له مثالو ډکې دي.

په پښتنو کې یو مثل دی چې: تربرور ته دې خدای بې وروره مه کړه، ورور ته بې زویه، مگر هغه پښتانه چې یو وار پوه شول یو ځل یې

افق نظر وسیع شو او د جهان په حال او په خپله ورځ خبر شول، یو پلا د ملیت حس ورته پیدا شو، د حق په مقابل کې پر هغوی د تېرې او ورور، د ورور او زوی فرق نه کېږي، هغوی ته ټول وطن خپل کور او درست وطنداران وروڼه او زامن ښکاري، قومي، نژادي، طبقاتي او نور درست غټ واره اختلافات د ملیت تر نامه قربانوي. په کراره کې خو د وطن د شپږو خواوو خلک یو د بل له اجتماعي حال څخه خبر وي، یو د بل په ښادۍ ښاد او په غم یې غمجن وي، اساس یې د ټولنې او اجتماع یې محور د بحث او څېړنې وي، مگر کله چې یې د ملي احساساتو سیند په څپو شي، زړه یې له شوق او محبته جوش وکړي، د وطن او ملیت له پاکو کلماتو خبر اخلي، نو یو روحي عالم یې احاطه کړي، په خپلې اجتماع کې فقط یو شی ویني، یو شی اوري او هغه یو شی څه وي؟ (ملت) د لویو ملي اشخاصو او باعظمته سلسلو دکارنامو په یادونه یې زړه باغ شي، د وطن د بدبختیو د عاملینو، د خارجي او داخلي غاصبانو او ظالمانو په یاد یې د څېرې رنگ بدل شي، وینې یې په جوش راشي او د نفرت طوفان یې څپې ووهي، له ښو دورو سر مشق او له تیاره او غمجنو شپو ورځو د عبرت درس اخلي او د ملت پخوا پورې لا نږدې کېږي.

ملت پرور د ملي سعادت او لوړتیا په مخه کې دوطن د ارتقا او برم په لار کې له کور، کلي او قوم څخه تېر وي، ملي گټې ته له هرې یوې بلې گټې نه ترجیح ورکوي.

دا حس چا کې نه شي پیدا کېدای، تر څو چې پوه نه شي، سترگې یې خلاصې نه شي په خپل او د جهان په احوال خبر نه شي، ملت پرستان په نړۍ کې یې معارضې نه دي پاتې، یوه ډله مخالفین لري چې هغوی ته انټي ناسیونالستان وایي او د دوی د نظریاتو په اساس دولتونه هم جوړ شوي دي، دوی ملت پرستي، خودخواهي گڼي او وایي چې له ملي

احساساتو تفوق ملي او له تفوق ملي څخه لوی مخالفتونه د مللو تر منځ پیدا کېږي او په نتیجه کې دا حس بشري جامعه د خونړيو جگړو خوا ته راکاږي، نو بنيایي چې د جهان ملل له دې تنگ نظری څخه صرف نظر وکړي او یو کوچني ټولګي په ځای چې ملت یې بولي د درست بشریت لمنې ته ځان ورواچوي.

مګر ناسیونالستان وایي: په دې کې شک نشته چې بشر یو دی د انسانیت په لحاظ د بشر تر منځ زبنت ډېر اختلافات موجود دي چې له دې څوک منکرېدای نه شي.

مثلاً په ظاهري شکل او د ژوند په سویه کې د اروپا متمدن ملتونه لکه جرمن، انګلیس او فرانسه به چندان توپیر نه لري، مګر که عادات، اخلاق، شئون، دود دستور، طرز تفکر او روحیاتو ته یې ورننوزو، نو فاحش لري والی او جدایی به یې تر منځ ولیده شي.

بل دا چې ملت په عالم بشریت کې د یوه فامیل حکم لري، نو که چېرې څوک له خپل فامیل سره مینه کوي، دا معنی نه لري چې له همسایه سره دې رخه او حسد ولري او که څوک دخپلې کورنۍ اسایش او شرافتمندانه ژوند د سمون په لار کې هڅه کوي، دخپلې کورنۍ د غړو د حیاتي، اقتصادي، صحي او علمي سویې په لوړتیا کې زیار باسي، معنی یې دا نه ده چې هرو مرو د خپلو ګاونډیانو د حقوقو غصبول غواړي، بلکې یو مهذب فامیل د یوې ښې تربیې خاونده کورنۍ یو پوه او باحسه فامیل څومره چې د ملت لپاره خدمت کوي، یو د لوړو صفاتو خاوند ملت هم په جامعه بشري کې هماغومره عالم بشریت ته لوی خدمات کوي. برجسته ملت ضمناً د نورو مللو د رقابت حس راپاڅوي چې د دې مسابقې نتیجه کې دمدنیت د کاروان سرعت ګړندی کېږي.

بین المللیت (انټر ناسیونالستی):

بین المللیت داسې یوه مفکوره ده چې د ملیت تر منځ واقع شوې ده، له یوې خوا ملت ته قایله او د ملت د وجود احترام کوي، له بلې خوا غواړي چې د مللو د تصادماتو جلوگیری وکړي.

په هغه وخت کې چې ملتونو وجود نه درلود یعنې بشري جوامعو قبیلوي او قومي ژوند کاوه یا یې د کوم جهان کشا په قلمرو کې شپې تېرولې په هغه وخت کې هم دا د بین المللیت اوصافو او خواصو وجود درلود.

مثلاً څو زره کاله پخوا د بودا او زردشت په زمانې کې ځینې داسې اوصاف او ممیزات، داسې دودونه او رواجونه، اخلاق او اداب د اریانا، فارس، هند او چین تر منځ موجود وو چې دوی یې لږ او ډېر یو بل ته سره نږدې کول.

په نوي عصر کې کوم وخت چې ملي حس تقویه او ملي حکومتونه جوړ شول، د بین المللیت مفکوره په عمومي ډول سره میدان ته راووته، ویې غوښتل چې د مللو د زیاده روی مخه ونیسي او دوی سره نږدې کړي، نو منازعاتو او دعوو د دفع لپاره یې بین المللي محکمې او بین المللي جوامع جوړې کړې او د دوی د نږدې والي لپاره یې موسسات او مجالس لکه د پوستې او تلگراف او د وسپنې د لارې او د امراضو د مجادلې بین المللي موسسات، د مللو د اجتماعي، علمي او اقتصادي سویې د لوړتیا مجالس پرانیستل.

د بین المللیت عناصر یا په بل عبارت د بین المللیت د بنا خپه ملت دی. بین المللیت یې د ملت له وجوده معنی نه لري.

حقیقي ملت بې د ملي حس له روزنې تشکیلېدای نه شي او ملي حس پرته د تعلیم او تربیې، د نشریاتو او تبلیغاتو له لارې په بله لار پیدا کېدای نه شي، هغه څوک چې وایي فالانی قوم فطرتاً (بې له تعلیم او تربیې) ملیت پرست دی، دوی یا د ملیت او قومیت تر منځ فرق نه شي کولی او یا د ځان یا د جهان غولول غواړي.)) (۲۴: ۶۳۷-۶۴۱)

د خادم صیب په پورته لیکنه کې د ملتپالنې ډېر درسونه، عبرتونه او پندونه پراته دي. هغه دلایل چې اوس هم د ملتپالنې پر وړاندې لویه ننگونه ده، ده یو په یو څېړلي دي او د مغرضو کړیو پوښتنو، انګېرنو او پلمو ته یې ځواب ویلای دی. د خادم صیب دا لیکنې مو ځکه په تفصیل سره راوړې چې گڼ موضوعات یې په کې په تفصیل سره څېړلي دي، هغه پوښتنې او گروپونې، ابهامات او شکونه چې له هر چا سره د ملت، ملتپالنې او افغانیت د پاللو په باب موجود وي، هغه ټول په دې لیکنو او بحثونو کې واضح شوي دي.

خادم په افغاني ټولنه او ملت جوړونه کې د بنځو نقش ډېر مهم گڼي، هغه په دې باب یوه ځانگړې لیکنه کوي او په دې لیکنه کې د ژوند په ټولو چارو کې د بنځو فعال گډون غوښتونکی دی. (افغان ملیت او پښتني بنځې) د دې لیکنې نوم دی او په ټولنیز، سیاسي او مدني ژوندانه کې د بنځو دگډون اړتیا تشریح کوي. خادم صیب د همدې لیکنې په پای کې وایي: ((نن افغاني شعور او د پښتونولۍ غریزه په ټوله جامعه کې په سرعت سره په انکشاف روان دي، بنځې او نر په یوه شان د ژوند نویو غوښتنو او د ملیت د نوو مبارزو لپاره په عصري ډول ځانونه آماده کول خپله وظیفه گڼي. اوس بنځې ته عاجزه، صنف نازک، مستوره، مخجوبه او څه څه ویل عیب گڼل کېږي، خو افغاني جامعه بنځه ملعبه، لوبونې او د

نارینه وو د خوشوقتی شی نه گڼي، ځکه د پښتنو په مصطلحاتو کې بنځه (مېرمن واکداره) او د پوره انساني حق حقداره ده.)

استاد خادم ملت د حکومت او حکومت د ملت لپاره ضروري گڼي. ځینې ټولنپوهان په دې نظر دي کله کله ملتونه وي، چې حکومت جوړوي او کله کله حکومتونه وي چې د ملت دساتنې، هوساینې او پرمختګ سبب گرځي، که د یوه حکومت تر شا ملت ولاړ نه وي، حکومت خپله له منځه ځي او که یو ملت حکومت ونه لري، نو له انارشي او گډوډۍ سره مخامخېږي او د پرمختګ لاره یې ډب کېږي. خادم صیب د (ملت او حکومت) تر عنوان لاندې په یوه لیکنه کې دا موضوع څېړلې ده، هغه په دې باب وايي:

((حکومت هغه منظم صاحب اقتدار جماعت ته وايي چې د یو وطن د ادارې واگي د هغه په لاس کې وي او ملت هغه مجموعه افراد دي چې د دغسې یو ټولګي تر ادارې لاندې په یو وطن کې ژوند کوي.

که د حکومت افراد خپله د ملت څخه منتخب شوي او د حکومت ډله یې تشکیل کړې وي، نو په دې صورت کې حکومت او ملت بې له یو اعتباري فرق څخه کوم حقيقي فرق نه لري.

بلکې په دې صورت کې چې د قوم اداره د اجنبي افرادو په لاس کې نه وي او د قوم د خپلو اجزاوو په لاس کې وي، حکومت د ملت تنظیمه قوه بللی کېږي، په دې صورت کې چې د حکومت او ملت په مینځ کې کوم فرق دی، صرف اعتباري دي، مثلاً هماغه یوه ونه ده، لاندې حصې ته یې بېخ وايي او پاس ته یې ډډ یا ښاخونه یا مثلاً هماغه یو درياب دی، هغه حصې ته یې چې له نور درياب څخه پورته او په حرکت کې شي موج یا چپه وايي.

یا مثلاً یو فرد راواخله چې د مختلفو اندامو څخه جوړ شوی دی، هر اندام یې بېله بېله وظیفه اجرا کوي، دماغ، زړه، سرې، معده پښتورگي، ټول بېله بېله وظیفه لري او په عین زمان کې د همدغه فرد حیات په همدغه وخت کې د ځان لپاره خدمت کوي.

نو وگورئ ونه او بېخ، درياب او چپه، شخص او اعضا یې کوم بېل شخصیت لري؟ نه: نه یې لري، بلکې کوم فرق چې لري فقط د کل او جز فرق دی او دا معلومه ده چې جز بې کله او کل بې جزه مستقل وجود او حیات نه شي لرلی. دغه رنگه حکومت هم چې د خپله ملت څخه وي، د ملت څخه حسابېږي، همدغه افراد دي چې لږ شانې برجستگي په کې پیدا شي او د ملت اداره په لاس کې واخلي، نو حکومت شي، حکومت د ملت اداره او تنظیم کوي او د اعتلا خوا ته یې سوق کوي.

په عین حال کې چې حکومت د ملت خدمت کوي او د ملت زنده گي ساتي، د ځان لپاره هم همدغه کار کوي، ځکه چې د حکومت او ملت زنده گي ځانته متمایز وجود نه لري چې ملت نه وي، حکومت به هم نه وي او چې حکومت یانې تنظیم نه وي، ممکنه ده چې ملت هم ملت پاتې نه شي. مدعا دا ده چې زموږ په ژوند کې حکومت او ملت کومه متمایزه معنی نه لري، زموږ حکومت د خپل ملت د افرادو له خوا دی او په داسې حکومت کې ملت او حکومت په اصل کې یو شی وي.

هو؛ یو بل ډول حکومت هم شته چې هغه دا دی چې د یو قوم اداره د بل یو اجنبي په لاس کې وي، دلته نو د حاکم او محکوم ملت او حکومت په مینځ کې ډېر لوی فرق وي، په دې صورت کې حکومت قهار او ملت مقهور گڼل کېږي او حکومت د ملت د فایده په غم کې نه وي، بلکې په دې فکر کې وي چې څنگه به د دې لاس لاندې خلکو څخه گټه

وکړي، گویا حاکم انسان وي او محکوم حیوان، تېښته دې وي، خدای ته دې وي، خدای ته مه یې وینې دغسې ساعت؟)) (۲۴: ۶۲۵)

استاد خادم خپلواکي او استقلال هم دیوه ملت د بقا او سوکالی لپاره یو ضروري عنصر گڼي چې له هغه پرته یو ملت له زوال سره مخامخېږي، استقلال په حقیقت کې دیوه ملت د شتوالي یوه اساسي نښه ده. استاد خادم ((زموږ استقلال)) په نامه یوه لیکنه کې دا موضوع خپرلې ده او استقلال یې داسې یو خیز گڼلی چې هېڅ شی ورسره په ټول کې برابر نه دی. هغه په دې باب وايي: ((استقلال یو لوی نعمت دی او د خدای یوه لویه عطیه ده، دا نعمت د نورو ټولو نعمتونو سرچشمه ده، په دې کې هر څه شته، ولې هېڅ شی په ټول کې دده سره برابر نه دی)) نو ځکه خو یې استقلال د یوه ملت لپاره ډېر ضروري گڼلی دی. خادم صیب خپله زمانه د ملتپالنې عصر گڼي، حکومتونه او ملتونه دوه بېلابېل مفاهیم او جوړښتونه دي، خو یو بل سره ارتباط لري، دی وايي: ((دا عصر د ملتونو دی)) په دې باب دی خپله تشریح لري:

((حکومتونه ډېر پخوا پیدا شوي دي، خو ملتونه دغومره زمانه عمر نه لري، ځینې کسان متشکل حکومت ته ملیت وايي، مگر خبره داسې نه ده، حکومت بېل شی دی او ملیت بېل شی دی، حکومتونه په زمامدار او اداره چې اړه لري، د زمامدارۍ او مملکت چلولو شکل زرگونو کاله مخکې منځته راغلی او ډېر تحولات یې کړي چې څو یې د ((ملي حکومت)) شکل غوره کړی دی.

ملي حکومت یعنې هغه حکومت چې په ملي قوه متکي وي او د ملت د ارزوگانو او غوښتنو ممثل او پوره کوونکی وي، موږ په دې عصر کې حکومت د ملت منظمه، اجتماعي قوه بللی شو او نور ټول تعریفونه

چې پخوا شوي دي باطل دي، حکومت د ملت اجتماعي قوه وي، نو طبعاً د ټولو تر مخه د ملت د بقا او ارتقا وظیفه باید پر مخ بوځي.

متاسفانه زموږ ځینې کسان لا اوس هم نه ملت پېژني او نه ملیت، دوی فکر کوي چې اوسنی عصر د بین المللي توب پر خوا روان دی، نو د ملیت شعار بېځایه دی او ځینې یې حکومت هر څه گڼي او د دې فکر نه غفلت کوي چې که د حکومت سره د ملت مفکوره نه وي، نو د منځنیو پېړیو حکومتونه د سړي فکر ته راوړي.

د بین المللي توب د پاره د نن ورځې سوسیالستي او کاپیتالستي دواړه ډوله حکومتونه پروپاگند کوي، خو باید سړی وپوهېږي چې بین المللي توب هغه وخت منځته راځي چې ملتونه موجود وي، نو د دغسې اوازو څخه زموږ د ځینو کسانو فکر ته د ملیت نفې راځي؟

بله لا دا ده چې په دې عصر کې د بین المللیت نمایندگي د (یونو) پر غاړه ده چې تر اوسه هېڅ قوت نه لري، بعضې توصیې کوي او هغه یې هم څوک نه مني، بلکې پخپله (یونو) د قوي ملیتونو د لاس اله ده.

د (هیگل) د اضدادو د فلسفې پر اساس ((هر شی خپل ضد پیدا کوي، بیا ضدین سره مجادله کوي او د دواړو د گډون نه نتیجه راوځي چې په هغې کې د دواړو ضدینو اثار او علایم موجود وي.))

نو کوم وخت چې سر ایله حکومتونه منځته راغلل، په خپل مقابل کې یې د مشروطه حکومتونو نظریه راپیدا کړه، خو کوم وخت چې مشروط ملي او قانوني حکومتونه چې که څه هم د خپل ملت د پاره ښه وو، د نورو په مقابل کې متجاوز ثابت شول، نو د انټرناسیونالېزم مفکوره پیدا شوه، خو په ټولو هغو حکومتونو کې چې د انټرناسیونالېزم نغاړه

ډنگوي، د ملت صبغه په وضاحت سره څرگنده ده او دنیا لا د انټرناسیونالېزم له مرحلې ډېره لرې ده.

نو د پښتنو دنیا کې چې څوک پردې لاندې یا بې پردې د ملت مخالفت کوي، نو یا غرض لري یا نه پوهېږي، زموږ منورین لا ځینې داسې هم دي چې په ملت خو ټینګ دي، دلایل هم وایي، مګر د ملت د ځینو یا ټولو مقاماتو پابندي او تحقیق نه مني، یعنې ملت مني، خو شرایط یې نه مني.

په دې عصر کې چې که د ملت د تحکیم او قوام فکر ونه شي، نو ملت ورو ورو خپل تاریخي او کولتوري هویت بايلي او په پای کې د عربو غوندې په بلا اخته کېږي.

که په استعماري دوره کې عربو خپل کولتور له لاسه نه وای ورکړی، نو اسراییلو دغلته حکومت نه شو جوړولای او له بلې خوا که یهودو د درېدري په وخت کې خپل یهودي ملت بایلودی وای او د ملت مقاومت روحیه یې مړه شوې وای، دوی د عربو په مقابل کې خپل وجود نه شو څرګندولای.

همدغه شان که هند هندیت له لاسه ورکړی وای، هېڅکله به یې خپل هندي حکومت نه و جوړ کړی او که هند په یوه برخه کې پاکستانی کولتور نه وای پیدا شوی، نو هېڅکله به هم پاکستان نه وای جوړ شوی.

همدارنگه که پښتنو له خپل کولتوره غفلت نه وای کړی او له ځانه سره یې هند ته خپله ژبه او خپل کولتور وړی وای، اوس به د پاکستان پر ځای هلته پښتني حکومت موجود و، سوونه ملیونه پښتانه به په هند، ایران او پاکستان کې نه وو هضم شوي.

همدغه پښتانه وو چې ژبه او کولتور یې و نه ساته، په خپل ملک کې ترې نور څه جوړ شول او که پام نه کوي، د پاتې هغو هم دغه حال وگنئ.

که ایران ایرانیزم او فارسي ژبه نه وای روزلې، نو په دغومره اوږد تاریخ کې به د دغو ټولو تهاجمونو او خطراتو په مقابل کې ژوندی نه و پاتې او وخته به تجزیه او د نورو ضمیمه شوی و.

نو دا خبره رښتیا ده چې ((ملیت یوه صبغه ده، نه د نسب سلسله)) او دا هم باید ومنو چې ((د عصر د ملیتونو دی نه د حکومتونو)).

(۶۴۸-۶۴۷:۲۴)

استاد خادم بیا د خپل پورتنی بحث او تحلیل د نتیجې او توصیې په توگه وایي:

((اوس لازمه ده چې پښتانه خپل ملي جوړښت ته جدي توجه وکړي او د هر قسم استعمار نه ورته نجات ورکړي.))

ځینې خلک له نشنلیزم یا ملتپالنې څخه ناوړه تعبیر کوي او هغه په نژاد پالنې او قومپالنې تعبیروي چې د نورو حقوق تخریبوي، خو خادم صیب دې ډول اندېښنو او ناوړه تعبیرونو ته د (نشنلیزم او فاشیزم او په دې باب د اشتباهاتو رفع) په نامه یوه لیکنه کې څرگند ځواب ویلای دی. خادم صیب په دې لیکنه کې د دې دواړو موضوعاتو حدود ټاکلي او نشنلیزم یې نه یوازې یو روا عمل بللی، بلکې پر هغه یې زیات ټینگار هم کړی دی. په یوه بله لیکنه کې د وطنپالنې یادونه کوي او وایي چې ((وطن ولمانځو که خارج؟))، د خادم صیب هدف دا دی چې وطن ولمانځنه کوم عیب نه دی، دی وایي چې (د وطن مینه غریزي ده) په طبیعي ډول په خلکو کې موجوده وي. خادم صیب د خپلو لیکنو په ترڅ

کې یوې بلې جالبې موضوع ته هم نغوته کوي، هغه اشخاص چې د ملي فکر په باب د خلکو په زړونو کې خلل اچوي. استاد خادم دا ډول اشخاص په یوه لیکنه کې تشریح کوي، دوی ته (ملي منافقان) وايي. خادم صیب په دې لیکنه کې د ټولني داسې یو اساسي رنځ ته متوجه شوی، چې د ټولني له داخل څخه د ټولني او ملتپالنې د تباهی سبب گرځي. خادم صیب په دې نظر دی لکه څنگه چې په اسلام کې منافقان غندل شوي او خطرناک گڼل شوي، دغسې په ملي مسایلو کې هم دا کته‌گورۍ خلک ځکه ډېر خطرناک دي چې تشخیص یې گران او خطر یې زیات دی. د خادم صیب د دې لیکنې ارزښت هغو خلکو ته ډېر ښه معلومېږي چې عملاً همدا اوس د پردیپالو، خان ساتو پښتنو افغانانو او ناوړه احتیاط کارو پر وړاندې پر مبارزه بوخت دي. منافقان او مضر احتیاط کاري په دې پلمه چې دمقابل لوري حساسیت راونه پارېږي، له غټو ملي داعیو څخه تېرېږي او هغه څوک چې د ملي هویت او ملتپالنې ملاتړ کوي، هغوی هم د توکم پالو او افراطیانو په نامه مشهوروي او په دې ډول یې په ټولنه کې د کار مخه نیسي. مقابل لوری چې د ملي هویت او جوړښت د کمزوري کولو لپاره شعوري هڅې کوي، نو بیا ورته دا ډول اشخاص د ښې وسیلې په توگه کارېږي او د ملتپالو افغانانو پر وړاندې یې په اسانۍ سره استعمالوي.

خادم صیب وايي: ((د هر مذهب، هر دین او هر مسلک په مقابل کې خلک په درې قسمه دي: مومنان، کافران او منافقان. مومنان خو منونکي، کافران نه منونکي او منافقان هغه دي چې هم منونکي دي او هم نه منونکي دي. یعنې منافقان د هر مذهب او مسلک سره خو ظاهراً د منلو وضع څرگندوي، مگر په باطن کې د نه منونکو رول لوبوي او ملک رنګوي. د مذاهبو او مسالکو په نزد دغه ډول خلک (منافقان) له کافرانو

ډېر بد او مضر دي او دا ځکه چې کافر يعنې مخالف خو خپل مخالفت
بنسکاره کوي، خپل دليل او منطق وايي؛ نو که په مناظره يا مبارزه کې پر
شو، ډېره هيله شته چې وگرځي او ايمان راوړي، بله دا چې مخالف
پېژندل کېږي او سړی ورنه ځان ساتلی شي، مگر منافق د وينې دننه
خوراک کوي او لويه بنا سر د لاندې راغورځوي.

ناسونيا ليزم د دې عصر عالم شموله مسلک او د استعمار او استعمار
د مخنيوي ازمايل شوې وسله ده، استعمارچيان او امپريالستان هم تل د
دغې خطرناکې الې څخه کار اخلي چې نفاق يې بولي، دغه اله د هغې
ملي وسلې په مقابل کې استعمالوي. استعمار وايي: (اختلاف واچوه، نو
حکومت کوه) استعمار چې په هر ځای کې وغواړي خپل مرام پر مخ
بوځي، منافقان پيدا کوي، منافقان تقويه کوي.

وړ سترگي، بې غبرته، خپل چاري او ټيټ فطرته خلک خو په هره
جامعه کې وي، مگر که د دغو ټيټو اوصافو سره زرنګ، چالباز، دوه مخي
او پل غلطي هم وي، نو د استعمار د لاس لپاره بڼه اله کېدای شي.
استعمار دغو اخلاقو ته کېسپېټي، هونبپاري، موقع شناسي او سياست داني
وايي او دغسې کسان په خپل لاس کې نيسي او په خپل ملت يې
استعمالوي.

ای ځوانانو او منورينو، ای وطن پالونکو افغانانو، د استعمار د لاس
وسلې، د استعمار د کورنۍ بچي او د امپرياليزم غلامان وپېژنئ. که تاسې
دوه مخي منافقان وپېژندل؛ نو بيا مو يو مخيزه کافران نه شي تېر ايستلی،
دلته د افغان ملت ډيوه بله شوې ده، ای ملي پتنگانو پرې راغونډ شئ او د
دې ډيوې په رڼا کې د ملي منافقانو منحوسې څېرې وپېژنئ، دا هغه
کسان دي چې د افغان، افغانيزم، افغاني او افغانستان له کليمو څخه په

چل ول ډډه کوي او کله په بنکاره هم ورته سپکې سپورې وايي؛ نو راځئ چې په گټه دا ترانه ووايو: (واړه افغانان یو، ټول مسلمانان یو، گران هېواد زموږه، لکه گل افغانستان دی، جگ له کل جهان دی.) (۲۴: ۶۶۴)

خادم صیب د پورته یادو موضوعگانو تر تحلیل او ارزونې وروسته په اینده نړۍ کې د افغان ملت رول ته پاملرنه کوي او له افغانانو څخه هیله کوي چې له راتلونکې نړۍ سره ځان اعیار کړي، هغه ((افغان ملت او اینده دنیا)) په لیکنه کې دا موضوع تشریح کوي، استاد خادم په دې لیکنه کې، د نړۍ د راتلونکي وړاندوینه کوي چې تل د تغیر په حال کې ده او په دې برخه کې د قران کریم مبارک ایت د دلیل په توگه راوړي.

حکومتونه او ایډیالوژي هم د تغیر په حال کې گڼي، نو ځکه خو دی توصیه کوي چې د حکومت او ملت د بقا لپاره باید ملي اساسات ټینګ شي او حکومتونه د ملي مفکورو پر بنسټ جوړ شي، ددې لیکنې محتوا دا ده چې ملت دایمي ژوند لري، حکومتونه او ایډیالوژۍ د بدلون په حال کې دي. د ختیځ او لویدیځ بلاک د تغیر په باب چې په دې لیکنه کې د استاد خادم له خوا څه وړاندوینه شوې وه. نیمه پېړۍ وروسته هغه پر واقعیت بدله شوه. ختیځ او لویدیځ ایډیالوژیکو سستمونو خپل رنگ او جوړښت بدل کړ، سوسیالیستي بلاک خو لا بېخي له منځه لاړ، نړۍ د دوه زبرځواکیز بلاک پر ځای په یو قطبي ځواک بدله شوه، حکومتونه رنگ شول، خو ملتونه لا ژوندي دي، نو ځکه خو خادم صیب پر ملتپالنې او ملي حکومت ټینګار کوي، هغه وايي:

((د سبا نړۍ د نن د دنیا په شان نه ده، نن دنیا د ایډیالوژیکي مفکورو او اختلافاتو په بنا روانه ده، په سرعت کومې خوا ته درومي، ځینې کسان داسې فکر کوي چې په دنیا کې به خلاف توقع حوادث پېښ

شي او د دنیا نقشه به بدله شي، مگر دغسې غیر مترقب خو احتمالات دي، همدغه رنگه اټومي جنگ هم د احتمال نه زیات شی نه دی، البته د دغو احتمالاتو په څنگ کې واقعات هم شته، واقعات دا دي چې دنیا د سوسیالیستي او کاپیټالیستي بلاکونو تر منځ تقریباً وېشل شوې ده، بې طرفان شته، خو د دوه خوا جاذبه قوتونو د توازن له کبله په منځ کې ولاړ دي، هر کله چې په دنیا کې ثابت شی هېڅ وجود نه لري، نو څنگه باور کېدای شي چې دغه قوتونه دې تل په یوه توازن پاتې شي، قران کریم رښتیا ویلي دي چې: ((إِنَّ الْأِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنَ كَفِرٌ)) واره او غیر منکشف دولتونه هېڅکله باید په هغه توازن چې د دوی په خپل لاس کې نه وي اتکا ونه کړي، بلکې په خپل ځان دې اتکا وکړي.

ځینې سیاست دانان داسې فکر کوي چې کوچني دولتونه د لویو په مقابل کې هېڅ کله متکي به خود سیاست نه شي غوره کولای، خو دوی باید سوېډن، ناروې، هالنډ، ډنمارک، البانیا، کیوبا، ایرلینډ او دغسې نورو دولتونو ته وگوري، ښه به دا وي چې افغانستان د شرق او غرب د سیاسیاتو د یو طرفه کېدو نه لومړی د یو ملي، ثابت او غیر متزل سیاست خطوط تعین کړي، یعنې د یو واحد، متمرکز، ارادي او په خپلو پښو ولاړ ملت اساسات ومني.

ملي پرابلمونه باید د خپل ملت د سرانو او طبقاتو د باهمي تفاهم، تساند، استدلال هلته چې د ډیموکراتیکو شرایطو لاندې وي پرېښودل شي.

په دې کار کې د افغانستان د دولت او ملت دواړو خیر دی، دستي د دولت د اوږو بار کمېږي، ملت په خپلو پښو د ودرېدلو چل زده کوي، بدگومانه کېږي، د فعالیت او مشغولیت زمينه برابروي او تخریبي افکار

تعمیر ته متوجې کېږي، کوم وخت چې ملت متمرکز شي؛ نو که په دنیا کې هر څه حوادث پېښ شي افغان ملت به د یو واحد افغان په حیث په کې رول ولوبوي، که نن افغان ملت ته خپل لاس او اراده د ځان د انکشاف چانس نه برابرېږي، نو د سبا په تیاره کې ډېر مشکلات د مخاوف او مهالک په مخ کې دي، رښتیا دا ده چې ملت سازول تر ټولو لومړی کار دی او تر ټولو وروسته پاتې دی، خو چې دا کار ونه شي، بل هېڅ پلان به ترسره نه شي او زموږ اصلي دردونه به دوا شي.)) (۲۴: ۶۶۸)

استاد خادم د ملتپالنې په باب چا ته هېڅ ډول شک او شبه نه پرېږدي، یوه مسئله چې د اکثرو په ذهن کې گرځي، لکه څنگه چې (د نشلیزم او فاشیزم) ترمنځ توپیر نه کوي، دغسې (د نشلیزم او انټرنشلیزم) ترمنځ هم توپیر نه شي کولای، خادم صیب دا موضوع هم په ښه ډول تشریح کړې ده. ده په دې باب په دري ژبه یوه لیکنه کړې ده، دا لیکنه ((ملیت و بین الملیت)) نومېږي، استاد خادم په دې لیکنه کې د دې دواړو موضوعگانو بريدونه په څرگند ډول مشخص کړي دي.

استاد خادم (ملي یووالی) د یو ملت د بقا لپاره ضروري بولي، په دې برخه کې یې (ملت او ملي یووالی) په نامه یوه ځانگړې لیکنه لري، خادم صیب په دې لیکنه کې د ملت د یووالي ارکان تشریح کړي، په دې برخه کې یې د نورو پوهانو نظریات هم راوړي دي، ملي یووالی یې تعریف کړی، د ژبې، دین او نژاد یووالي ته یې اشاره کړې چې ایا دا د ملي یووالي اساسي عناصر دي که نه؟ په پای کې یې بیا د نتیجې په توگه ملي یووالی تعریف کړی دی. هغه په دې باب وايي:

((د ملت او ملي یووالي په شاوخوا کې علماوو او پوهانو مختلفې نظریې ورکړي دي چې زه د مثال په ډول د (ارنست رومان) د فرانس د

یوه مشهور مورخ نظریه لاندې ډول سره بیانوم. ارنست رونان ملت یو قدیمي او پخوانی شکل بولي چې په اوسني عصر کې ټولې جوامع په دې نامه و میدان ته راوتلي دي.

که موږ ملت یوه درخته فرض کړو، رینه به یې په تېر وخت او تنه به یې په اینده نصب العین کې پیدا کوو، نو په واضح ډول سره ملت عبارت له هغو افرادو څخه دی چې د گډ تاریخ، یوې مفکورې او د یوه مرام او مقصد خاوندان وي او د یوه قوي (حکومت) تر ادارې لاندې په یوه جامعه او مفیده خاوره (مملکت) کې ژوند کوي.

ملي یووالی عبارت د اتفاق او اتحاد څخه دی چې د یوه ملت د افرادو په منځ کې چې نفع او ضرر کې یو د بله شریکان، خیر او شر یې یو وي. ملي یووالی په یوه جامعه او خاوره کې هغه وخت موندنه شي چې د هغې خاورې په ټولو افرادو کې ملیت او ملت پرستي پیدا او موجود شي.

ایا د ملت او ملي یووالي اساس څه شی دی؟

پر اساس او بنسټ باندې هم د علماوو په منځ کې اختلاف نظر موجود دی.

ځینې پخواني علما او پوهان د ژبې وحدت، دین، نژاد د ملي یووالي او ملیت اساس بولي.

لېکن د ننني عصر علماء یوازې د پورتنیو عناصرو وحدت د ملت او ملي یووالي اساس نه، بلکې بعضې نور عناصر او عوامل په دې جمله کې داخل او شریک بولي او د هغو اثبات په لاندې ډول سره کوي:

۱- د ژبې یووالی، څرنگه چې معلومه ده چې د یوې ژبې خاوندان کولای شي چې خپل افکار او نظریات په صحیح ډول سره یو د بله اظهار

او بیان کړي او د ژبې د یووالي په توسط سره اختلافات د منځه ورک او خپل مقصد په انساني صورت سره حاصلولای شي چې دا د ژبې یووالی د ملي یووالي د پاره کومک او معاونت کوي.

خو بیا هم ژبه په مطلق صورت سره د ملي یووالي اساس نه بلل کېږي او ځنې ممالک لکه امریکا او انگلستان چې ژبه یې سره یوه ده او دغه رنگه جرمني او سویس چې په یوه ژبه خبرې کوي، مگر ملتونه یې جلا او بېل دي، نو دا معلومه شوه چې د ژبې وحدت د ملي یووالي او ملیت مطلق اساس نه دي.

۲- د دین یووالی هم د ملي یووالي د پاره ضرور او حتمي شمېرل شوی دی، مگر څرنگه چې ژبه د ملیت اساس نه ده، دغه رنگه د دین وحدت هم د ملیت اساس نه بلل کېږي، د مثال په ډول سره ټول عربي او اسلامي ممالک چې د یوه دین خاوندان دي، بیا هم د بېلو ملتو درلودونکي دي، لکه مصر، عربستان، افغانستان، ایران او نور... دغه رنگه د عیسوي دین پیروانو هم بېل ملتونه تاسیس کړي دي.

۳- د نژاد یووالی د ملي یووالي دپاره مفید گڼل کېږي، مگر د ملت او یووالي اساس کېدای نه شي او ډېر هم نژاده ممالک سته چې بېل او جلا ملتونه یې تشکیل کړي دي.

څرنگه چې معلومه شوه چې د پورتنیو عناصرو وحدت د ملي یووالي اساس نه دی، نو ایا کوم شیان د ملیت اساس او بنسټ شمېرل کېږي؟

د ننیو علماوو په عقیده مشترک تاریخي مفاخر، گډ منفعت، یوه مفکوره او ایده آل یو مرام او مقصد ملیت او د ملي یووالي اساس بلل کېږي.

زموږ په مملکت کې چې مختلف اقوام ژوند کوي، ټوله پښتانه د یوه تاریخ او د یوه مرام خاوندان که څه هم د هغوی ژبه، عنعنه او نژاد بېل دی، خو بیا هم د ټولو ارزو یوه، مقصد او مرام یې یو دی او د دې خاورې د ساتلو او حفاظت دپاره هر قوم په خپل نوبت او وار قربانۍ ورکړي او دمليت مهم شواهد یې څرگند کړي دي، محض زموږ د ملت دښمنانو د خپلې استفادې د پاره دا مترادف نومونه بېل کړي دي.

نو د افغانستان هر فرد یو پښتون او هر پښتون د هر قوم او نژاده څخه چې وي، د مساوي حقوقو لرونکی د افغان او پښتانه له مفهوم څخه کوم اساسي بېلتون نه لري.

موږ لره لازمه ده چې دا بېځایه قومي او نژادي تعصبات او تفریق زموږ د بربادۍ سبب و نه گرځي او ټوله په یوه لاس او اتفاق سره د دې وطن د استقلال د ساتلو د پاره په سر او مال آماده او تیار اوسو. د پردو او دښمنانو په اغراضو او پوځو افکارو ونه غولېږو.)) (۲۴: ۱۱۲۶-۱۱۲۷)

استاد خادم کینه او تعصب د ملي یووالي دښمن گڼي او هغه له هر اړخه څېړي، تعصب تعریفوي، یانې پر وینه او نژاد باندې دومره ټینګېدل چې حق او حقیقت هم له یاده وباسي. استاد په دې لیکنه کې د تعصب عزم، ارادې او ثبات ترمنځ بریدونه هم مشخصوي. زموږ په ټولنه کې اوسمهال د دې ډول موضوعگانو څېرل خورا مهم ځکه دي، چې یو شمېر داسې متعصبین شته چې په خپله تعصب ته لمن هي او هغه څوک چې د دې تعصب پر وړاندې ودرېږي، پر هغوی د تعصب تور پورې کوي، یانې هم تعصب کوي، هم ځان سپینوي او هم پر نورو تور پورې کوي، په دې توګه ددې ډول متعصبینو پر وړاندې مبارزه گرانبېړي. خادم صیب د دې موضوع د تشریح ضرورت شپږ اوه لسیزې وړاندې احساس

کړې و او دا لیکنه یې کړې ده، خو اوس یې تشریح او تفسیر د وخت یو بل مهم ضرورت دی. خادم صیب وايي:

((هر څوک وايي تعصب بد دی، مگر دا چې تعصب څه شی دی او ولې بد وي؟ په دې باب هېڅوک څه نه وايي، دلیل یې دا دی چې یا خو اکثره خلک د خبرو په عمق نه پوهېږي، خو چې څه خبره چا په خوله کې ورکړه شخوند ورباندې وهي. یا دا چې ځینې خلک خو پوهېږي، مگر په رډو سترگو اوبه خړوي چې کبان په کې ونیسي.

پروپاگند په شرقي اصطلاح کې دپته وايي چې ثابت دلایل په کره لاره د خپلي مدعا د پاره په کار واچول شي. د ارسطو د منطق په اصطلاح دغسې دلایلو ته مغالطه وايي چې پښتانه یې خطا ایستل بولي. تعصب دعصب ځینې ماخذ دی، یعنې په وینه او نژاد باندې دومره ټینګېدل چې په حق او حقیقت هم سړی سترګې پټې کړي. د عربو په جاهلیت کې خلک په قبایلي او عشایري افتخاراتو ډېر ټینګ ولاړ وو، هرې قبیلې به ځان بر تر او پورته ګاڼه او داسې د یو واحد ملت او لویې جامعې دجوړولو بالغ و، نو ځکه داسلام په راتګ سره دغه حس ته تعصب وویل شو او دا کار وغندل شو. زموږ ستایلي استازي وویل: ((لیس منا من دعی الی عصبیته: څوک چې د عصبیت بلنه کوي زموږ نه دي)).

نو پورته څېړنې څخه دا خبره معلومه شوه چې کوم شی چې د واحد ملت، جامعې او ټولنې دتشکیل مانع وي، کوم شی چې ځانځانۍ پیداکوي، کوم شی چې تفرق او تشتت پیدا کوي، کوم شی چې د شخصي اوځاندانۍ تفوق لپاره دعوت ګڼل کېږي؛ دغه تعصب دی. وروسته بیا په دغه مفهوم کې لږه توسع پیدا شوېده او هر هغه کس چې په شخصي آر او افکارو اونظریاتو زیات ټینګار کوي، دومره ټینګار چې د

نورو خلکو دلایلو ته هېږ غور نږدې، نو دغه هم متعصب گڼل کېږي. په اصل کې تعصب هغه حس دی چې سړی په یوه نکتې او نقطه دومره مرکوز او منهمک کړي چې بس هماغه شی، هر څه گڼي او د موضوع نور اطراف او حواشي نه سنجوي، نو په دې لحاظ چې هېڅ ځانله په یوازیني صورت نه شي مطالعه کېدای، نو ځکه دغسې حس د شعور یو قسم پړوندوالی گڼل کېږي او د نظر د وسعت منافي دي، نوځکه بد دی، خو په هېڅ صورت هغه جهد او ایمان، اذعان او عقیده چې د یوه نېک، اجتماعي او ملي کار لپاره یې څوک لري او ور باندې ټینگار کوي، دغسې ټینگار ته تعصب نه وايي، بلکې دغه ته عزم، ثبات او استقامت وایي. د پیغمبرانو لوی صفت چې په قران کې راغلي دا دی چې ځینو ته ((اولالعزم من الرسل)) ویل شوي دي اود ځینو نورو په حق کې راغلي دي: ((فلم نجدله عرفا)) یعنې ځینې پیغمبران چې په ځینې نورو فضیلت لري او دا فضیل د ((عزم)) پورې ډېر دخل لري، نو گویا عزم، اراده ثبات او استقامت چې په نېک او مهذب صورت وي او د خلکو ملت او جامعې گټه مضمهره وي، دا تعصب نه دی. بلکې دا د سرپټوب لوی معیار دی، ځکه چې د بوالهوس، بې ایمانه او ابن الوقت انسان د لاسه هېڅ وخت لوی کار او لویه نامه نه کېږي.

نو په دې منطق او تحقیق سره لیدپران، مشران او رهنمایان چې د یوې مدعا د اثبات لپاره ټینگار کوي، لکه؛ لینن، گاندي او واشنگټن یا لکه جمال خان او داسې نور دغو ته متعصبان ویل لوی ظلم دی. ځینې کسان د اوبو خړولو او د خپلو معایبو د پټولو لپاره لوی کسان په تعصب متهم کوي، خو دا د خلکو کار دی چې غور وکړي په خبرو ځان پوه کړي او د خپل چارو کسانو د پروپاگند لاندې لار نه شي.

په اسلامي روایاتو کې ((لیس منا من ادعی لی عصیته)) یې په ((عصیته لجاهلیته)) باندې مقید کړی دی. مدعا یې دا ده چې څوک د

جاهلیت د زمانې په شان تعصب لري، نو هغه بد دی. یعنې هغه تعصب چې د اسلام، ایمان او مسلمان ورور لپاره کېږي، بد نه دی، بلکې دغه شی تعصب نه حسابېږي. د پښتنو په روایاتو کې د ورور، تربور او قوم مرسته او طرفدار شته، خو هغه تعصب نه دی. ځکه پښتانه وايي: ((کوټک وهه د ورور لپاره خبره کوه د خدای لپاره)). ددې متل معنی دا ده چې په پښتونولۍ کې له ورور څخه دفاع لازمه ده، خو داسې دفاع نه ده چې ورور د گټې لپاره به سړی په حق پښې ږدي، نو هغه کسان چې په یوه لویه جامعه، تاریخ او ملت کې د خپلو گټو لپاره تشتت پیدا کوي او زهر په کې شیندي یا دا چې د نورو ورونو په ثابتو اجتماعي حقوقو سترگې پټوي. یا دا چې موقع نه ورکوي، نو دا تعصب دی. د غندلو وړ دی، د دې عصر په تشخیص سره تعصبات په څلور ډوله دي: مذهبي تعصب، نژادي تعصب، لساني تعصب او ایالتي تعصب.

خو که څوک د خپل مذهب، نژاد، لسان او ایالت لپاره داسې خدمت کوي چې د نورو حقوقو ته په کې سپکاوی نه وي. اتلاف او تحقیر نه وي، دا تعصب نه دی او که څوک وايي چې ((میم زور ما ټوله زما)) نو بېشکه دا تعصب دی او مذموم دی. ځکه دا مفکوره د یو لوی ملت د تشکیل مانع ده او په دې صورت د انفرادیت او شخصیاتو پر خوا هڅه او ټینگار دی.)) (۲۴: ۱۲۴۴-۱۲۴۵)

استاد خادم پر یادو لیکنو سربېره (د استقلال او ملي ارتقا، د استقلال د استرداد یادگیرنه، ملي موسیقي، ملي ثقافت، افغان در معرض امتحان، مادر وطن، ولسي جامې) او گڼ شمېر نورې لیکنې هم لري چې پر ټولو تبصره یې دا لیکنه ډېره اوږدوي، خو د ده د نثري لیکنو د یوې نتیجه په توگه وایو چې استاد خادم تر ټولو لوی قوت د ملت قوه گڼي او وايي چې په ټولنه کې تر دې بل زیات ځواکمن ځواک نه شته. خادم

لیډر شپ د ملت د قوت لپاره مهم گڼي، خو دا مشرتوب باید تصني او جعلي نه وي، ملت ته دروغ ونه وايي، ځینې خلک داسې فکر کوي چې دلته افغان ملت ساده دی او پر څه نه پوهېږي، د خادم صیب په نظر دا د دوی خپله ساده گي ده، د ده په نظر ملت ته سپینه او ساده لاره ښودل په کار دي، دې کار سره ملت په خپلو پښو ودرېږي او کله چې ملت دې حالت ته ورسېد، نو یو غټ قوت ورڅخه جوړېږي، هغه په دې باب وایي:

((د دې وخت لوی قوت ملت دی. دا جمله کومه ابتکاري معنا نه لري، هر منور شخص پوهېږي چې د اجتماعي قوت منبع یوازې ملت دی او بس. مگر څنگه ملت؟ هغه ملت چې منظم او متمرکز شي او دا کار په شعوري صورت وي. یعنې په ملت کې د یووالي، گډو موافقو او واحد ایډیال روحیه تقویه او وروزل شي او دا کار بیا څنگه کېږي؟ دا کار داسې کېږي چې په یوه ملت کې د اختلاف او تشتت پیدا کېدو ټول پرابلمونه ولټول شي او یو یو د دنیا د مسلماتو او مقرراتو په رڼا کې سپین او حل شي. حل هم باید د عقل، منطق او برهاني اقلع په صورت وي، نه د چال، فریب او رضا نمایه زور په ډول.

ښه نو که څوک غواړي چې د یوه ملت ټول اختلافي پرابلمونه په همدغه شان حل شي، نو طبیعي لاره یې څه ده؟ طبیعي لاره یې څنگه تر اوسه دنیا کشف کړې ده، د یو سم، روغ او حقيقي لیډر شپ د روزلو په سېوري کې موندل کېدی شي. هغه وخت چې یو ملت سیاسي او اجتماعي مشق او تمرین نه وي کړی، نو هره طبقه عجیبې او غریبې سوداگانې لري، نو دا سوداگانې چې کوم وخت د عمل په میدان کې وازمایل شي، نو دغسې واقعیت نه لري، لکه څنگه چې طبقاتو فکر او سنجش کړی وي. لکه چې وایي د کور حساب په بازار کې سم نه راوځي،

همدا رنگه تصوري او تخيلي خبرې د سياست او اجتماع په عملي ميدان کې اکثراً بل شان خېږي. مثلاً خلکو گومان کاوه چې افغانان ساده او بېسواده او خيال پرست او احساساتي خلک دي، دوی د دنيا د حالاتو سره سم د ځان فيصله نه شي کولای، خو په عملي ميدان کې د ډېرو هوبنيارو خلکو دا گومان پوچ ثابت شو او افغانانو په تېرو دوه لويو جرگو کې پوره لياقت او عاقبت بيني و سياسي رشد وښود. لوی اجتماعي تحولات او سياسي موافقو ته د دنيا له رجحاناتو سره سم درک کړی شول او ويې منل.

د افغانستان همدا طبقات چې سم نیم تخمونه په کې شيندل کېږي، دا خلک گومان کوي چې د ځان په فايده به ورنه گټه وکړي، هېڅ لري نه ده چې ملت د عاقبت بيني او تاريخي رشد له کبله په اصل حقايقو پوه شي او بده استفاده ورنه ونشي کېدای، نو ځکه زما عقیده دا ده چې هېڅ هوبنيار بايد د ملت د غولولو د پاره اقدام ونه کړي، ځکه دا ملت دغومره ساده او نارسيده نه دی، لکه چې گومان کېږي، نو دوی ته له سمې او سپينې لارې رامخکې کېدل په کار دي او لازمه ده چې ملت خپلې خوښې ته پرېښودل شي چې خپل پرابلمونه په کوم شان حل کول غواړي، حل يې کړي. نو چې ملت پخپله خپل مشران پيدا کړي او هغوی په خپل منځ کې کېني او يو د بل خبرو او منطق ته غور کېږدي، نو انجړې به ټولې حل شي.

هو! لږ وخت به وغواړي، خير دی که وخت تېر شي، خو چې د طبقاتو د زړونو عقدي سمې او وسپړل شي او حل شي. هغه وخت چې ملت په دغه شان خپل مسايل حل کړي او د لفظ او معنا له مخې يوه خوله شي، نو بيا فکر وکړئ چې کومه وړانه به سمه نه کړي؟ او تر څو چې دغه کار نه وي شوی او ملت خپل ځان په خپله نه وي سنبال کړی او خپله

لاره یې پخپله نه وي ایستلې، نو نور ټول کونښونو چې هغه د اپلاتون او ارسطو په لاس ولې نه وي، بېخایه شوي او هېڅ هم نه شي کېدای، باید مونږ ایمان ولرو چې په دې وخت کې لوی قوت ملت دی او باید چې ملت په خپلو پښو ودرېږي.)) (۲۴: ۱۱۹۱)

د خادم صیب پر منثور کلام سربېره د هغه په منظوم کلام کې هم ملت، ملتپاڼه؛ افغانیت او پښتونولي په پراخه کچه منعکس شوي دي. که ووايو چې د ده د نظم (اویا سلنه) همدې موضوعگانو ته وقف شوې، نو مبالغه به مو نه وي کړې. په دې کې د ده لنډ او اوږده نظمونه، څلوریزې، قصیدې، چاربيتې او قطعې ټولې شاملې دي. د (ملي شهید حضورته) نظم یې هم ملي پیغام لري، (د استقلال جشن) نظم کې هم، هېوادپالنه، ملي ولوله او ملتپالنه ځلېږي:

بلبله د زړه پورته شه بهار راغلی دی
د سوزو د جذبې وخت د چغار راغلی دی
هغه باغ چې خړوب کړو ملي شهید په وینو
نن ښه په تازه گۍ او برگ و بار راغلی دی

(قومي ژوندون) نظم کې هم قومي او ملي روحیه انځور شوې ده. (د وطن بهبود) نظم هم ملي او وطني روحیه رانغاړي. (قام ته خطاب) نظم یې هم د ملتپالنې جذبې لري. (د شاعر مسلک) خو د خادم صیب هغه مشهور شعر دی چې د ده د شاعرۍ مانیفیسټ (مرام) گڼل کېږي. (وطن غواړي خدمت) نظم یې هم د وطن د ابادولو روحیه لري. (حجره) نظم د افغاني په تېره بیا د پښتني ټولني د کلتور انځور کاري، (څه شوه یارانه) او (ځوانان راټولوم) دواړه نظمونه کلتوري او ملي

ارزښتونه پالي، (خوږ جهان او ملي ارشاد) نظمونو کې د پښتنو او افغانانو درد او غم انځور شوی دی. (سیاسي مشاعره) هم ملي پیغام لري، (روښان به شم) نظم هم افغاني فکر رانغاړي، (ستا یمه، لوی استعمار، ته یې وینې که نه؟) او نور نظموه ټول یې ملي، پښتني او هېوادنی فکر انځوروي.

د دې نظمونو ترڅنگ د استاد خادم په څلوریزو او قطعو کې هم د ملتپالنې افکار په ډېره څرگنده بڼه انځور شوي او بیان شوي دي:

دی په یوه څلوریزه کې د اولاد د روزنې لپاره قومي چاپېریال ډېر مهم گڼي دده په نظر هر هغه ماشوم چې له خپل کلي، کور او ولسه لرې شي، د همغوی خوی بوی او رنگ اخلي، نو ځکه خو خادم په خپل قومي او ملي چاپېریال کې د اولاد پر روزنه ټینگار کوي.

که بېل قومونه دي، زوی ولور شي
د نورو خلکو سره محشور شي
دوی به هغه شي چې چېرې اوسي
په رنگ د نورو، به رنگ ضرور شي.

دی د افغانانو پر بد حالت ژاړي او خپل دا درد په یوه څلوریزه کې انځوروي:

افغان راتیت شو، دومره ذلیل شو
چې سپک یې خلکو ته هر یو دلیل شو
نورې خبرې لسه منځه لاړې
په شرافت کې یې قال و قیل شو.

نیمه پېری یون / د خادم نړۍ لید

لکه څنگه چې د استاد خادم په نثر کې مو یادونه وکړه، افغان او افغانیت د ده د افکارو او نظریاتو محور جوړوي او ده پرې لښکونو لیکنې کړي، دغسې یې نظم کې هم دا موضوع په لښکونو ځایه یاده کړې ده، د افغانیت پر اوسني حالت چې ده ته ښه نه ښکاري افسوس کوي او وايي چې موږ باید پرې ټول راټول وای او له لاسه مو نه وای ورکړی، دی وايي:

کاشکې غیرت مو مړ شوی نه وای
کاشکې همت مو مړی شوی نه وای
په پښتو نواله واړه راغونډ وای
افغانیت مو، مړ شوی نه وای.

استاد خادم په خپله یوه بله څلوریزه کې مشر ته خطاب کوي چې ملت مه ټیټیوه، د هغه په ټیټاوي کې خپل لوړاوی مه گوره او هر چا چې دا کار کړی، په پای کې د ملت له ملي انتقام سره مخ شوی دی.

که ملت ټیټ کړې چې ته پرې برشي
خلک رانده کړې چې ته رهبرشي
بې غمه نه شي له انتقامه
ژر به له حاله ځني خبر شي.

خادم صیب د ملت دښمنانو ته خطاب کوي، هغوی ته گوتځنډنه کوي چې د ملت له تجزیې لاس واخلي او افغانان د یو واحد ملت په توگه آرام پرېږدي:

ټول یو افغان دی، ټول یو پښتون دی
تا چې کوم فکر کړي زبون دی
ټول یو وحدت دی، تا تجزیه کړ
په لوی ملت دې کړي شېخون دی.

دې پسې بیا ملي حاسد او کینه گر ته چې د هېڅ ډول اصولو او
قوانینو تابع نه دی، گواښ کوي . خادم صیب حاسد ته دا خبره په ډاگه
کوي چې که دلته د قانون منگولو ته ونه سپارل شوې، نو د قیامت ورځ
خو شته له هغې څخه به څنگه خلاصی مومي:

په قوانینو را ایسار نه شوې
له لوییه قامه، څخه ډار نه شوې
په ورځ د حشر، به څه ځواب کړي
فرض کړو چې دلته که سنگسار نه شوې.

خادم صیب بیا افغان ته خطاب کوي چې له خپل کاروان سره یو
ځای روان شه، د بل کاروان په تمه مه کېنه، د خپل کاروان لمنه ونیسه:

دنیاروانه، که ته روان یې
په فکر او تمه، د کوم کاروان یې
بې ملیته، بل کاروان نه شته
باوریې وکړه که ته افغان یې.

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

دې پسرې خادم صیب خپل ملت ته (د وحدت فکر) ورکوي او دا
ملي یووالی د هېواد د نجات لاره گڼي، نو ځکه خو پرې ټینگار کوي:

راځئ چې فکر، د ملت کړو
په دې وطن کې د یو وحدت کړو
په نوم د قوم، که بیرغ غواړو
د چاپه لاس یې باید اوچت کړو.

خادم صیب قام او ولس له ځانځانۍ څخه یووالي ته رابولي او دا د
بدمرغۍ یوه علامه او اسماني ټکه گڼي چې هر یو دې ځانته ډنگوي او
وروی کلی دې هم ځان ته د ملت په سترگه گوري:

تل یې د قوم بیرغ اوچت کړو
دا یو افغان و چې یې همت کړ
نن داڅه ټکه، شوله رابښکته
چې هر یو کلي، خپل ځان ملت کړ.

د ملت یووالی دده ستر ارمان دی، نو ځکه خو یې هر وخت ورته
(د توحید شعار) ورکړی او پر یووالي یې ټینگار کړی دی:

دا یو وطن دی، افغانستان دی
یو یې ملت دی، نوم یې افغان دی
د ملت ژبه خوره پښتو ده
د دین له مخې ټول مسلمان دی.

خادم صیب په یوه بله څلوریزه کې د ولس او لارښود تر منځ اړیکې بیانوي، پر یووالي ټینګار کوي او دا کار مدعا ته د رسېدو لپاره ښه وسیله ګڼي:

عوام محتاج دي وراهنما ته
خواص تنویر او، علم ورنهاته
وطن د دواړو تر منځ کړۍ ده
په دې شان رسي، دوی مدعا ته.

استاد خادم د استعمار هغې نسخې ته هم په یوه څلوریزه کې نغوته کوي چې وايي: ((بل یې کره ایل یې کره)). دا د استعمار یو فورمول و چې تر ننه هم له همدې فورمول څخه کار اخلي، استاد خادم د استعمار دې نسخې ته داسې اشاره کوي:

د استعمار دا، پخه نسـخه ده
ازمایـل شوې، او تجربه ده
اختلاف جوړ کړه، بیا حکومت کړه
که دې په زړه کې استفاده ده.

استاد خادم د ځینو اشخاصو پر هغو وړانګارو عملونو خواشینی څرګندوي چې د هېواد د وړانولو سبب ګرځي:

هریو لګیادۍ، په وړانولو
د لوی افغان، په را پرزولو

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

دود او دستور او، دین پاتې نه شو
کاری یې مشکل شو، د جوړولو.

استاد د ملت او حکومت بېلوالی د گډوډۍ ستر عامل گڼي او بیا
همدا کار په یوه ټولنه کې د ټول نظام د ړنگونې سبب گرځي:

که ملت بېل شي، حکومت بېل شي
له دې بېلتونه جوړ تېل ما تېل شي
نظام پخپله، نور خرابېږي
چې ملت خوار شي، حکومت فېل شي.

استاد، په یوه څلوریزه کې په پښتونخوا کې ملي مبارزو ته اشاره
کوي، هلته د روان ظلم یادونه کوي، خو په پای کې دې نتیجه ته رسي
چې دا توره شپه به تېرېږي او بری به د لوی افغان په نصیب کېږي:

په پښتونخوا کې، مجادلله ده
دهریو ظلم او تېري سره ده
فتح په خوا به، د لوی افغان وي
سباراتلونکی، دی تېره شپه ده.

خادم په خپله یوه بله څلوریزه کې د دې خبرې وضاحت کوي
چې که مبارزه شعوري وي، نو نتیجه ورکوي، دی د روښان، خوشال بابا او

رحمان بابا د مبارزو یادونه کوي چې مبارزو یې نتیجه ورکړې او دی هم همدغه شان افغان معمور کړی دی.

جهاد خای ونيو، د میاروښان
ملت یو کپړي، د خوشحال خان
عطر پاشي چې، پرې رحمان وکړه
خادم معمور کړ، هغه افغان.

بیا د هوښیارو افغانانو په توگه، د خان عبدالغفار خان او وزیر محمدگل خان مومند یادونه کوي او وايي چې ویده خلک یې راوینس کړل:

خلک ویده وو، بابا بیدار کړل
روان پسه لاره، عبدالغفار کړل
تاژبه ورکړه، محمد گل خانه!
خادم ته گوره، خومره یې هوښیار کړل.

استاد خادم پر افغانیزم (افغانیت) ټینگار کوي او وايي چې همدا زموږ د خلاصون لاره ده، هغه مشر ته وايي چې نه همنه کار خپل کړه چې ملت یې غواړي:

د قام لیدره، ابتکار وکړه
چې خلک یې غواړي، هغه کار وکړه
افغان یو کپړي، پسه افغانیزم
له چور تقلیده څخه ډار وکړه.

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

استاد خادم له افغانیت سره موازي د ملي هویت په ساتنه ټینګار کوي او د ځان پېژندنې د فکر تبلیغ ضروري گڼي:

ملي هویت مو، ساتل په کار دی
ځان پېژندنه، روزل په کار دي
څه به اخلو له نورو خلکو
دې کې لږ غوراو څېړل په کار دي.

استاد خادم نه یوازې په خپلو نثري لیکنو کې د (ملیت) او (ملت) علمي تشریح کړې، بلکې په نظم کې یې هم په ډېر موثر ډول دا مفهوم څو څو ځله سپړلی دی، هغه د (ملیت) د پېژندنې لپاره اته شرطونه په گوته کړي دي:

د ملیت دي، اته شرطونه
قام، وطن، ژبه خپل عادتونه
دین، حکومت او تاریخ ثروت دی
جوړ دي په دغو، ټول ملتونه

استاد خادم د (ملیت) د اتو شرطونو ترڅنګ، د هغه د استحکام او ملاتړ لپاره نور اته شرایط هم په گوته کوي، په دې کې اقتصاد، کلتور او معنویات مهم گڼي:

اته شرطونه، مقومات دي
همدا کولتور او معنویات دي

ملت چې ټینګ شي، اقتصاد سم شي
چې تشکیل سست وي، ډېر مشکلات دي.

بیا د ملي کلتور او اقتصاد تر منځ اړیکې څېړي او د ملت لپاره یې
گټه او همدا دوه څیزونه د ملت د ژوند د دوام سبب گڼي:

کولتوري سادګۍ، ثروت غزا ده
عصر منلې دانن سباده
ملت په دغه، دوه توکله ژوند کا
یوه ماده ده، بله معنی ده.

استاد خادم د افغان ملت د رغنده توکونو یادونه کوي، دی
(کوردان او بلوڅان) هم د دې ملت برخه گڼي، چې تر اوسه لا له خپلې
اصلي سرچینې سره یو ځای شوي نه دي.

ملت جوړ نه دی، ملت جوړ نه دی
که چېرې جوړ شي، دومره وور نه دی
کورد او بلوڅ او پښتانه یو دي
دا مضمون نوی، دی لا زور نه دی.

بیا د افغان ملت د ترکیب یادونه کوي، کورد، بلوڅ او دارديان د
دې ملت برخه او پښتون یې مشر ورور گڼي:

پښت مشر ورور دی، له ابتدا نه
ان له باختره او بلهیکانه

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

کورده او بلوڅ او دارديان واره
ټول یو ټبردی، له ډېر پخوانه.

استاد خادم د یو شمېر هغو تاریخ لیکونکو له نظرونو سره مخالف
دی چې افغان ملت یې په بېلابېلو نومونو سره وپشلی دی، دده له فکره دا
تاریخي وېش غلط اساس لري:

له ابدالي یې، یفتلي جوړ کړ
له یفتلي یې، بیا چیني جوړ کړ
ټولې پلمې وې، د مفسدانو
په دې پلمو یې، افغان را وور کړ.

همده اندېشنه بیا په یوه بله څلوریزه کې یو ځل بیا یادوي:

غلجی خلج شو، خلجیان ترکان شول
منگل مغول شول، خلک حیران شول
غوري پښتون یې، راته تاجک کړ
بیا له پښتونه، بېل افغانان شول.

استاد خادم په یوه بله څلوریزه کې د استعمار فساد، چل او نیرنگ
ته نغوته کوي او وایي چې استعمار د دې توان لري چې بدرنگه سړی هم
د علم په رنگ کړي او واک ته یې ورسوي. د خادم صیب دا
وړاندوینه په تېرو څلوېښتو کلونو کې په هېواد کې په واضح ډول او څو
څو ځله تجربه شوې ده:

د استعمار دې، هزار نیرنگه
خلاصی مشکل دی، دده له چنگه
چې مسلط شي، سحر او افسون یې
په علم رنگ کړي، خلک بد رنگه.

خادم صیب پرافغانانو باندې د سختې ورځې ازموینې ته هم اشاره
کوي او وايي چې سختې ته هر څوک نه شي ټینګېدلی او نن د امتحان
ورځ ده، معلومه به شي چې څوک له دې امتحانه بریمن راوځي:

نوبت راغلی، د امتحان دی
نن په افغان او افغانستان دی
بې پښتو کله، ورته ټینګېږي
نن به معلوم شي، چې څوک افغان دی.

خادم صیب په خپله یوه څلوریزه کې د افغان تاریخ ته اشاره کوي
چې فارسیانو په خپل هنر او چل د ځان په نامه تمام کړ، دی دا حال د
افسوس وړ گڼي:

تاریخ زمونږه، خلکو د ځان کړ
اریانان، یې جوړ ایران کړ
دې تریجیدی ته په خندا گوري
زمانې دغه، حال د افغان کړ.

خادم صیب د ژبې یووالی د یو ملت د ارمان د بریا لپاره ضروري
گڼي او له ژبني وحدت پرته ملي ارمان ته رسېدل ناشوني گڼي.

نیمه پېری یون / د خادم نړۍ لید

وران ملت، کله شي مړېدلای
بې ژبې نه شي، څوک یو کېدلای
چې څو یو نشي، ولور مرام ته
قامونه کله، شي رسېدلای.

استاد خادم ملي وحدت د یوه ملت او قام لپاره لوی نعمت گڼي او
نشتوالی یې د خدای لعنت بولي. ملي یووالی د ملت د لوړتیا اساسي
عامل گڼي:

وحدت په قام کې یو لوی نعمت دی
چې وحدت نه وي، د خدای (ج) لعنت دی
چې څه لوړتیا ده، په دې دنیا کې
لومړی سبب یې، ملي وحدت دی.

استاد خادم نفاق د یوه ملت د پرزېدلو او تباهی اساسي وسیله گڼي، خو
پر دې هم افسوس کوي چې پر دې خبره د ملت پوهول گران کار دی:

د ملتونو، د غورځېدلو
د پرزېدلو، دور کېدلو
بې له نفاقه، بل سبب نشته
خو کار مشکل دی، د پوهېدلو.

استاد خادم په خپل کلام کې څو ځایه له مشرانو غوښتي چې له
خپل قام سره په رښتیني ډول ملگرتیا وکړي، ملت یووالي ته راوبولي، خو

کله چې دی په خپله د ملت د بې اتفاقی سبب گرځي دا نو بیا یو بل لوی
عذاب او لوی ازار دی:

مشر، لیدر دی او که سر کار دی
چې ملت یو کا، دغه یې کار دی
خو کله خپله دوی نفاق راوړي
دا لوی عذاب دی او لوی ازار دی.

یو ځل بیا پر بې سره ملت او بې سره مشر نیوکه کوي، دا د خدای
(ج) لوی عذاب گڼي او کله چې پر یوه ملت داسې یو حالت واکمن شي،
نو پر ملک باندې بې حساب او بې کتابه محشر جوړ شي:

ملت بې سره، مال د قصاب دی
مشر بې سره، د خدای (ج) عذاب دی
چې بې سري شي، په ملک راگډه
دغه محشر دی، خو بې حساب دی.

په یوه بله څلوریزه کې یو ځل بیا له بې سري څخه سر ټکوي، خو
د ولسواکي یادونه هم کوي چې که هغه په منځ کې نه وي، نو واکوال یا
زورواکي چې پر ملت هر څه غواړي، کولای یې شي:

ملت بې سره، ساتل کېدی شي
چې سر هېڅ نه وي، دا هم کېدی شي
دیمو کراسي، چې په منځ کې نه وي
واکوال چې غواړي، هغه کوی شي.

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

خادم صیب رسنۍ او گوندونه د یوه ملت د وینتابه لپاره ډېر مهم گڼي او له هغو پرته یو ملت مړ گڼل کېږي:

چې پریس او حزب، د ملت نه وي
دا ملت مړ دی، نور چې هرڅه وي
د مړو واک وي، د بل په لاس کې
پرې نه پوهېږي، بد او که نه وي.

استاد خادم په ټولنه کې افراد پر دوو کتگوریو وېشي: یو چې ځان د قام لپاره قربانوي او بل چې قام د ځان لپاره کاروي. دی لومړۍ ډله افراد د سړیتوب په معیار برابر گڼي او دویمه ډله د دې معیار مخالفه گڼي:

ځینې قام وژني، د ځان د پاره
ځینې ځان وژني، د قام د پاره
څوک په مېړانه، سړیتوب ژوند کا
څوک کاسپیتانه، د ځان د پاره

استاد خادم د زړه له تله پر افغانانو غږ کوي چې ستاسو د سوکالی او پرمختگ لاره قلم او کتاب دی، نور عیبونه نه لری، که همدغه یو مشکل مو حل کړ، نو د سوکالی پورۍ ته به ورسېږی، پر دې یوه څلوریزه باندې هم خورا لوی بحث کېدی شي، ځکه د افغانانو اصلي مشکل همدا فرهنگي فقر دی، کله چې دوی له قلم او کتاب سره روږدي شول، د دوی د ژوند ډېر مشکلات پرې حلېدلای شي:

قسم په لوح او بیا په قلم خورم
افغانه ستا، د اعتلا غم خورم
قلم راپورته، کتاب کره مچې
بل عیب دې نشته، اوس بیا قسم خورم.

پر پورتنیو سربزو او قطعو سربېره د استاد خادم یو شمېر نور نظمونه هم شته چې په هغو کې هم پښتونولي، پښتانه، افغانیت او ملتپالنه منعکس شوي ده.

د (شاعر او قوم) په نامه نظم کې یو قوم ته د شاعر اړتیا انځور شوې ده:

هر ملت چې شاعر نه لري نادار دی
د شاعر چې قوم ونه لري نو خوار دی
په خپل سربېره څوک عالي مرام سر نه کا
چې روان د قام په سر کې شي سردار دی.

په (مات قلم) نظم کې هم د ملت او ملتپالنې بېلابېلې برخې راغلي دي.
په (افغاني وطن) نظم کې هم له هېواد سره مینه څرگنده شوې ده:

بنګلی دی او بردي افغاني وطن
هر ځای نه بهتر دی افغاني وطن
ډک دی له لعلونو جو اهر ونه
څه وشو که غردی افغاني وطن.

(غوره لاره، له پښتنو نه گیله، پښتون ته خطاب، لارې قافلې، نوي نسل ته پیغام، واره افغانان یو، دا یوه ارزو لرو، پښتania ادې، افغاني ترانه، د استعمار ززمه، نوی جهان، خوانانو ته بلنه، مستقل افغان ته، یو نظر کړه په ما) او ځینې نور نظموونه ټول د ملت، ملتپالنې او افغانیت پیغامونه لري. د ملت، ملتپالنې، ملي احساس او ملي روحيې په باب د استاد خادم نورې لیکنې او نظموونه هم شته، خو موږ د ده د لیکنو او نظمونو د مهمو بېلگو په توگه د پورته نثرونو او نظمونو یادونه وکړه. د وروستۍ جملې په توگه ویلای شو چې ملي فکر یا ملتپالنه د خادم د اثارو اساسي برخه ده او د ده د فکر محور جوړوي. کوم ملي اصطلاحات، مفاهیم او مسایل چې استاد خادم په خپلو لیکنو کې څېړلي او یا یې په نظمونو کې یاد کړي دي. د هغه تر مړینې نږدې څلور لسیزې وروسته موږ په خپل ټولنیز او سیاسي ژوند کې محسوس کړل او عملاً ورسره مخامخ شو.

دینپالنه

دیني اعتقاد، دینپالنه، اسلامپالنه، د استاد خادم د افکارو او باورونو اساسي برخه ده. خادم اساساً یو دیني عالم او دینپال شخصیت و. ده خپلې لومړنۍ زده کړې له مسجد او مدرسې څخه پیل کړې وې، ان مخکې تر دې چې د مسجد او مدرسې په وره داخل شي، کور کلي کې یې پر دیني زده کړو پیل کړی و. د ده ټوله کورنۍ، له پلاره نیولې، بیا تر نیکه او غور نیکه پورې ټول دیني عالمان وو. دیني زده کړې د استاد د نورو ټولو زده کړو او په را وروسته کې د ټولو کارونو اساسات جوړوي. په کومه زمانه کې چې استاد خادم ژوند کاوه، زموږ په هېواد کې له دیني زده کړو پرته په واقعیت کې نورې زده کړې په اساسي مانا هېڅو وې نه او که وې هم نو په ډېره ابتدایي بڼه وې. نه یوازې د استاد خادم د علم او تجربې اساس پر دیني زده کړو ولاړ دی، بلکې د پښتو ادب نور پاتې څلور ستوري، لکه استاد علامه عبدالحی حبیبي، پوهاند صدیق الله رښتین، استاد گل پاچا الفت او استاد عبدالروف بېنوا د ټولو د زده کړو اساسات همدا دیني زده کړې وې. پر یادو پنځو ادبي ستورو سربېره د دې عصر او ان تر دې دوه درې لسيزې وروسته هم د پښتنو لیکوالو زده کړې پر دیني علومو ولاړې دي. ورو ورو بیا په هېواد کې عصري زده کړې پیل شوې، د دې عصر شاعرانو او لیکوالو هم د خپلو دیني زده کړو تر څنګ نه یوازې دا چې د نویو علومو مخالفت یې ونه کړ، بلکې په خپله یې هم ځان ورسره اعیار کړ، د هغو یوه برخه یې هم راخپله کړه او د دې ترڅنګ یې د هغو په دودونه کې خپل کارنده نقش ولوباوه. د پښتو ادب پنځه ځلانده ستوري او ورسره نور هممهاله لیکوال په هېواد کې په عملی

ډول د دودیزو دیني علومو او عصري علومو تر منځ د وصل کړۍ هم گڼل کېدی شي. د دې کټه گورۍ د لیکوالو بل ستر خدمت دا و چې د خپل دیني منطق او علمي قوت په زور یې د یو شمېر هغو ارتجاعي عناصرو، چې د مذهب تر چټ لاندې په ټولنه کې د هرې نوې پدیدې مخالفت کوي، د تخریب مخه هم ونیوله. که چېرې دوی د دین عالمان نه وای، نو بیا یې د دین په نامه له دنیا څخه د ناخبرو په اصطلاح عالمانو مخه هېڅکله نه شوای نیولای شو او په دې ډول به تر ډېره وخته په ټولنه کې له دین او مذهب څخه د ترقۍ او تمدن پر وړاندې ناوړه گټه پورته کېدله. نو زموږ د ویبښایي پیر دې ډول لیکوالو ستر تاریخي مسولیت او رسالت تر سره کړی دی. د خادم صیب د دیني علومو د زده کړې کیسه مو د هغه له خپلې خولې او د نورو لیکوالو له نظره مخکې تېره کړه. نه غواړم، هغه خبرې بیا تکرار کړم.

خو دلته غواړم په پیل کې د دینپالنې په برخه کې د خادم صیب د ځینو ځانگړو اثارو او لیکنو یادونه وکړم: د ځانگړو اثارو له جملې څخه (مکارم الاخلاق) او (اصحاب کرام، یا لوی اصحابان) د استاد هغه اثار دي چې پر دیني مسایلو لیکل شوي دي او استاد خادم پښتو ته ژباړلي دي. موږ ورته د همدې څپرکي په پیل کې اشاره کړې ده. سربېره پر دې: (دیانت او روحانیت بزرگترین نعمت خداوندی، فتنه قادیانیزم، قیام عمومی مسلمانان علیه قادیانیت پروری پاکستان در ایالت پښتونستان، خیر او نیکی، د اخلاقو موقعیت، اخلاق او ایمان، زړه سوی او مهرباني، رحم او عاطفه، روز عاشورا، غنډینه او بده ستاینه، چغلي او خبرې وړل، انتقاد و نصیحت، مبینات شر منہات، فساد مه کوئ، ایا افلاس سبب ارتشا است؟، د اسلام بیغمبر او قران) او ځینې نورې هغه لیکنې چې په بېلابېلو خپرونو کې چاپ شوې دي. دغه راز د نظم په برخه کې: (دعا، اسلامي ترانه، د

قران ساتونکی، د اسلام ارکان، اسلام او عبادت، توکل ، سردار عالم وفاداري، د اسلام پیغام، ای د دې جهان خاوند، یوه مثنوي، یوه عریضه ، د اسلام د علماوو په حضور ، دین غریب دی) او ځینې نور نظموه. د استاد خادم د دیني افکارو څرگندونه کوي. په دې مانا چې خادم صیب دا لیکنې، ژباړې اونظموه دېلابېلو دیني مسایلو په باب لیکلي دي. غواړو دلته د همدغو لیکنو او نظمونو له جملې څخه پر ځینو یې لنډه لنډه تبصره ولرو، خو تر تبصرې وړاندې غواړو ووايو چې د خادم صیب په دیني اثارو کې دوه سترې محتواوې او ارزښتونه زیات ځلېږي:

الف- د دین اصلي ماهیت

ب- د دین اخلاقي ایډیالونه

دلته غواړو پر همدغو مسایلو لنډه رڼا واچوو:

الف- د دین اصلي ماهیت:

استاد خادم په یوه لیکنه کې چې (بزرگترین نعمت های خداوندی) نومېږي او پر (۱۳۳۲ل) کال په (اصلاح) کې هم نشر شوې، د انسان په وجود کې خدای ورکړي نعمتونو ته نغوته کوي. له هغې جملې څخه صحت یا روغتیا نه اشاره کوي او پر هغې ټینگار کوي.

استاد په دې لیکنه کې وايي چې انسان باید د خپل خدای (ج) له خوا د وضع کړيو قوانینو او اصولو له مخې خپل صحت ته پام وکړي، که هغه قوانین یې عملي کړل، نو صحت به یې هم خوندي شي او که تر هغو یې سر غړاوی وکړ، نو طبعاً چې خپل صحت ته یې زیان اړولی دی. دی وايي انسان باید د خپلې روغتیا ساتنې لپاره خپل دین ته ډېر ژمن وي، ډېر کار وکړي او له کار څخه ونه ډار شي، بېل بېل کارونه ترسره کړي، پر

خپل وخت غذا و خوري او ساده ژوند غوره کړي، جایزه تفریح او ساعتیري وکړي، په دنیا پورې ډېر زړه ونه تړي، په وړو خبرو او ناروغيو ډاکټر ته ډېره مراجعه ونه کړي، دلته د استاد هدف دا دی چې په وړو خبرو ډاکټر ته تگ د ناروغ اندېښنې لا پسې زیاتوي، په تېره بیا هغه ډاکټران چې په ډېر لنډ او تنگ وخت کې گڼ شمېر مریضان هسې سرسري گوري، نسخه ورکوي، خپل فیس اخلي او له طبابت څخه یې د تجارت یوه وسیله جوړه کړې ده. استاد په دې لیکنه کې نه یوازې د اسلام د مبارک دین د اصولو له مخې روغتیا یا (صحت) تشریح کوي، بلکې د خپل روزگار تجربې او توصیې هم ورسره ملگرې کوي، هغه وایي:

((انسان در نعمای خداوندی از سر تا پا پوشیده شده و بخشش های بی پایان او بر وی احتوا نموده است، ولی بزرگترین نعمت های او بعد از نعمت حیات و زندگی که در آن انسان هیچ دخل ندارد و تنها مرهون به قدرت میباشد، نعمت صحت و تندرستی است که کم و بیش اراده انسان در آن ذیدخل شمرده میشود، یعنی اگر انسان مطابق قوانین فطرت رفتار کند و کوشش نماید تا اندازه زیادی میتواند از لذایذ و حظوظ صحت بهرمند و مستفید شود، بالعکس اگر انسان از اصول، قوانین و نوامیس افرینش غفلت و یا سر تابی روا دارد، قدرت در مقابل ان سزا داده و نعمت تندرستی را از انسان میگیرد و با امراض دچار میشود، البته مرض تا مرض فرق دارد، که بعضی قابل تحمل و علاج بوده و برخی دیگر از توان و تحمل انسان ضعیف بیرون میباشد.

اکثراً نصایح و وصایای ادیان و مذاهب و مقررات حکما، و فلاسفه، راجع به صحت و تندرستی انسان باید هیچ وقت به این توصیه ها و مقررات طلایی پشت پا نزنند و به ان بی اعتنایی را قابل نشود، که لطمه ها و

صدمه های سختی در قبال دارد و اغلباً در آخر پشیمانی هم فایده نمی کند.

مخصوصاً احکام و فرمایشات اسلام سراسر به فایده صحتی انسان تمام می شود، اول دین اسلام به ایمان به خدا هدایت می کند، و با اثبات رسیده است انهاییکه طویل ترین اعمار داشته زهاد و اصحاب عقاید محکم می باشند و اصحاب اعمار قلیل کسانی هستند که عقاید راسخ و اتکای محکمی نداشته قلباً شکاک و وهمی میباشند. و همیشه از خوراک و جراثیم وغیره می ترسند.

دوم اسلام جداً توصیه عفت و ضبط نفس داشته است که مانع نشر امراض زهروی است و امراض زهروی مدهشترین و خطرناکترین مرض ها می باشد.

سوم اسلام هدایت می نماید که باید انسان با امراض نفسی چون حسد، رقابت بیجا، کینه، تکبر، غرور، ایذا رسانی وغیره مجادله نموده بر ان غلبه حاصل کند، و حقیقتاً وقتی انسان نفس خود را ازین بلاها پاک کند، از امراض عصبی نجات می یابد.

چهارم اسلام فرمایش به نظافت و پاکی فرموده و کار و فعالیت را برای انسان لازم دانسته و از عطالت منع نموده است و کار و فعالیت قوی ترین مؤید صحت و قوام دهنده بدن می باشد. ان هائیکه عقب غذا های خوب و دواهای مقوی می گردند و کار و فعالیت رافراموش می کنند و استراحت طلبی را خوش داشته چند قدمی هم بدون موتر نمی بردارند مرتکب مخالفت از قوانین فطرت شده و به امراض خون و عروق و مفاصل دچار می گردند و از نعمت عظیم خداوندی محروم می شوند.

نیمه پیری یون / د خادم نړی لید

من مختصراً چند یادداشت آرایه می کنم، هر چند که شاید راجع به صحت کتابهای ضخیمی خوانده باشید:

۱- به دین حنیف خویش پابند باشید.

۲- کار کنید و از زحمت کشی نترسید، ولی یکنواخت نه، نوع کار باید متنوع باشد.

۳- غذا بر وقت مقرر بخورید و بسادگی گزائید.

۴- تفریح های، و ساعت تیری های جایز را فراموش نکنید، و بدنیا انقدر دلبستگی نداشته باشید.

۵- در امراض عادی و خفیف که خود بخود و یا به پرهیز و یا تبدیل غذا خوب میشود، به داکتر مراجعه نکنید.

۶- و اگر مجبور مراجعه به داکتر شدید از کسانی که به صحت مردم علاقه ندارند و پیش از تشخیص، نسخه نوشته می کنند، و در نیم ساعت ۲۰ نفر را معاینه می نمایند خود داری فرمائید. انشاء الله تعالی صحت و خوشی نصیب تان میشود.)) (۲۴: ۷۸۲)

استاد خادم په اسلام کې د بېلابېلو مذهبي فرقې رامنځته کېدل د اسلام په گټه نه بولي او ځينو دا ډول مذهبي فرقو ته چې د سياسي غرضونو پر بنسټ رامنځته شوي او غواړي د سني حنفي اسلام پر وړاندې ودرېږي، له هغې جملې څخه، (قاديانت) يادوي چې د هند او پاکستان تر وېش وروسته ورته دده په نظر د سياسي اهدافو له مخې د ودې زمينه برابره شوه. استاد خادم دا په اسلامي امت کې يوه فتنه گنې او په دې باب په يوه ليکنه کې چې (فتنه قاديانيزم در پاکستان) نومېږي، د دې مذهبي فرقې سياسي ماهيت څرگندوي. دا ليکنه د استاد دهغو ليکنو له

جملې څخه ده چې په یو نه یو ډول سیاسي اسلام تشریح کوي. دی په دې لیکنه کې دې ټکي ته اشاره کوي چې د اسلام اکثره علما ان د علامه اقبال په گډون او د پاکستان اکثریت علما په دې نظر وو چې (قادیانیزم) د اسلام برخه نه ده، خو د پاکستان د کراچي واکمنو دا ډله د اسلام د مشرانو او ممثلینو په توگه په واک کې وساتله او پر نورو مسلمانانو یې تحمیل کړه. استاد خادم په دې لیکنه کې وايي:

((در نصف قرن گذشته تغییرات مهمی در جهان رخ داد، آسیای خوابیده نیز ازین تحولات بی نصیب نبوده، و مخصوصاً از قاره هند که در زیر سلطه استعمار بود نصت های عجیب و غریبی بروز نمود.

دیپلوماتهای دور اندیش استعمار وقتی از رقباء و اقوامیکه بطرف هند بچشم طمع میدیدند میدان را ربود و تسلط شان بر خاک هند محکمتر گردیده و تمام مقاومت ها را از بین بردند، و نه می خواستند در دنیائیکه سرعت پیش می رود، قاره هند عقب بماند.

بنا بر ان بر اساس دیموکراسی غرب دروازه های فعالیت اجتماعی را بر روی مردم باز نموده. و ملت هند را که بواسطه تعلیم بیدار نموده بود در ساحه مشق و تمرین سیاسی داخل ساخت. استعمار یون می فهمیدند که هیچ چیز دنیا به یک حال و یک و تیر نمی ماند، و هندیکه فردا بدست دیگران بیدار میشود چرا بدست خود شان بیدار نشود؟ در صورتیکه معنی استعمار در اصل ادعای عمران و آبادی است. پس خواستند هند بیدار شود، ولی رجحانات و تمایلات او را در نظر داشته مطابق تقاضای عصر و زمان استفاده رانیز مدنظر بگیرند.

طوریکه مطالعه نموده احساس دین و مذهب را در هند بر تمام شعایر اجتماعی دیگر قویتر یافتند و این احساس را تحریک دادند، از

مذاهب و ادیان مختلفی که در هند وجود داشت قویترین آنها را که هندویزم و اسلام بود انتخاب نموده یکی را بدیگری برقابت انداختند، اکثریت هند که هندوها بودند اولتر به نهضت شروع نموده و در صد چاره کار خویش برآمدند اما مسلمین که بحیث اقلیت در هند امرار حیات داشتند چندی بعد متوجه حال و احوال خود شان شدند، چنانچه در نهضت مسلمین هند مساعی سر سید احمد خان و رفقای او، و حضرت شا ولی الله صاحب و تلامیذ شان و حضرت مولانا شیخ الهند (رح) و حلقه شاگردان او تا حالی و شبلی و سید سلیمان ندوی و مولانا محمد علی و مولانا محمد قاسم بانی دارالعلوم دیوبند وغیره تا ابد قابل یادگار است، خالص اینکه اساس نهضت هند بر بنیاد مذهب گذاشته شد و هر دو طبقه هند که هندو و مسلمان باشد محور تمام فعالیت های ادبی، اجتماعی و سیاسی خود را مذهب قرار دادند. شکی نیست که دین از قویترین عناصر زندگی بوده و اگر انسان طبق قوانین خداوندی بر آن کار پابند شود، تمام وسایل مادی در مقابل آن مات و مبهوت میماند، اما طبقه حاکم که می خواستند، هند بزودی از دست شان نرود. در صد پیدا کردن انشعابات دیگری در هر دو طبقه بودند و بر آن کامیاب شدند. چنانچه در نتیجه بزرگترین شخصیت هندوستان، مهاتما گاندی از دست یکنفر هندوی متعصب بقتل رسید، و در بین دین حنیف اسلام فتنه قادیانیزم را پیدا نموده تقویت بخشیدند. سیاسیون مغرب در هند توانستند که هند متحده را بدو حصه تقسیم کنند، ولی هند و پاکستان بذات خود قوتی بود که اگر به پای خویش ایستاده می شدند احتمال می رفت که بزودی سر از اطاعت اقایون. بنا بر آن از یکطرف، بریاست هند اختیار داده شد که در هند متحد، شرکت ورزند ویا استقلال خود را اعلان کنند، و از طرف دیگر لیدران مسلم لیگ را وادار ساختند که فرقه قادیانی را در شمار مسلمین

محسوب نمایند، در مدت چند سال گذشته سر ان هندو بر تمام موانع غالب آمدند، و ریاسات هند را در اتحادیه هند، داخل ساخته جمهوریت آزاد هند را تاسیس نمودند.

ولی روسای مسلم لیگ که جز از جاه طلبی و استفاده سوء مرامی نداشتند نه تنها ملت پاکستان را از غلامی نجات ندادند، بلکه فتنه قادیانیزم را نیز بر دین و آئین شان، مسلط ساختند، بیچاره مسلمان پاکستان، که میخواست، در اغوش حریت اسلام حیات آزاد و مرفهی داشته باشد در جنگ دو بلا گیر آمد اکنون داد و فغان مسلمان پاکستان را هر شب تمام دنیا می شنود. از مطالعه حقایق فوق انسان درک کرده میتواند، که سیاسیون غرب از تاسیس حکومت اسلام، در پاکستان چه مرامی داشتند.

فتنه قادیانیزم که در مهد غلامی و استعمار پرورش یافته است، نه تنهای خطری برای پاکستان، بشمار می رود، بلکه از ان خطری بعالم اسلام نیز متصور است که تشتت و افتراق را، در ملیت اسلامیه خواهد انداخت. تمامی علمای متبحر پاکستان که مفکوره پاکستان زاده دماغ های شان است، و پاکستان بفدا کاری آنها به حد دومینیون، رسیده است اتفاق دارند که قادیانیها، خارج از اسلام میباشند، علامه اقبال قادیانیزم را خطر اسلام گفته بود مگر اولیای امور کراچی زمام اختیار تمام مسلمانان پاکستان را در دست اش می دهند، ایا فیصله سیاست کراچی بر فیصله علمای دین در پاکستان در امور دینی تفوق دارد.

اگر مبنای پاکستان بر چنین سخایی نمیبود، مسئله پنتونستان که از روی قضاوت دین اسلام و سیاست عادلانه بخوبی فیصله شده میتواند، به صورت برادری حل می گردید، و پاکستان یقیناً به پشتیبانی عالم اسلام که در پهلوی ان وقوع دارد دولت قوی پاکستان محسوب میگردد. قادیانیزم

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

معتقدات عجیبې دارد، که یکی از انکار مطلق از جهاد باسیف میباشد که به عقدهٔ ایشان به هیچگونه جایز نیست. سیاست غرب که از اسلام و قران به لحاظ مسئله جهاد همواره در هراس میباشد قادیانیزم را غنیمت شمرده تا حد توان از سر پاکستان دور نخواهد نمود.

زیرا اگر همچو غنیمت ها در بین میباشد پان اسلامیزم در انظار غرب کمتر از خطر زرد و خطر کمونیزم نمی باشد!!!

ولی ما مسلمان در مقابل تمام این دسایس و قوای قاهره باین ایه کریمه ایمان داریم که (انا نحن نزلنا الذکر و انا له لحافظون) و برین وعده زندگی مینماییم که (ولا تنهوا و لا تحزنوا و انتم الاعلونه ان کنتم مومنین))

(۲۴: ۷۸۴)

د خادم صیب له اندېښنې سره سم وروسته له دې فرقې څخه په خلکو بې اتفاقي رامنځته کېږي او خلک يې پر وړاندې ودرېږي، دا مسایل او پېښې هم د استاد خادم په اثارو کې خپرل شوې دي. استاد خادم په ((قيام عمومی مسلمانان عليه قادیانیت پروری پاکستان در ایالت پښتونستان)) کې دې پېښو ته اشاره کوي او پر (۱۳۳۲ل) کال يې په (اصلاح) کې په دې باب یوه لیکنه هم خپره کړې ده. په دې لیکنه کې په پاکستان کې د دې فرقې پر وړاندې د نورو ولسونو د خلکو احساسات هم څرگند شوي او د پښتنو هم.

ب- د دین اخلاقي ایډیالونه:

استاد خادم د خپلو دیني لیکنو او ژباړو په لړ کې یو شمېر اخلاقي مسایل ژباړلي او خپرلي، له هغې جملې څخه (خیر بنسپنې، خلکو ته گټه رسول، ښه اخلاق او ښه سریتوب) لیکنې دي. دده له خوا په یوه ژباړل

شوی لیکنه کې چې (خیر نښگنې) نومېږي، د اسلام له نظره د خیر نښگنې پیغام خپرل شوی، د خیر او شر تعریف شوی، د خیر او نښگنې پورې تشخیص شوي او د خیر گټې بیان شوې دي. په دې لیکنه کې راغلي دي:

((د خیر اطلاق کله کله په عمل صالح او نیکۍ باندې کېږي، لیکن خپله خیر بله خاصه لغوي معنا هم لري، لکه حال صله عطیه، بیا یې په کې توسع کړې ده، نو یې په هر صالح عمل احسان، نښگنې او ښو باندې اطلاق کړی دی چې یو انسان یې د خپل انسان ورور سره، بلکې د هر ژوندي حیوان سره کوي، تر دې چې حسن بصري ویلي: ((البر من لا یوذی الذر)) ښه سړی هغه دی چې مېرټون هم ازار نه کړي او د خیر ضد شر دی او د شر خاوند ته شریر او فاجر وایي، یعنې هغه څوک چې ظلمونه او فسادونه کوي او بل چا په ضرر او بد یې نه ډیل کېږي او هر کله چې د خیر فعل او د نیکو عملو ممارست د انساني ټولنې د راحت اطمینان او د سلامتیا سبب گرځي او هر کامل انسان چې د انسانیت معنا پېژني پوهېږي چې د خیر د فعل نه د خلاصون چاره نشته، نو له دې کبله یې خیر ته واجب ویلي دي، یعنې هغه خیر چې په انسان واجب دی او اخلاق فاضله په انسان کې د خیر له هغې عاطفې څخه صادرېږي چې د ده په نفس کې راسخه شوې وي، نو ځکه مولفینو ویلي دي:

د علم اخلاق موضوع صرف ((د خیر فکر)) دی. دا هغه شی دی چې د تربیت علماوو ډېر اهمیت ورکړی دی او دا فکر باید په ورکوټوالي په زړونو کې پیدا او کلک کړی شي او له ورکوټوالي او صغارت څخه کوچنیو ته د خیر رسولو عادت ورکړی شي.

خلک د دې فکر په درلودلو او استحکام کې یو برابر نه دي، بلکې نسبت دې فکر ته په درجو او مراتبو وېشل شويدي چې حضرت نبي کریم (ص) ورته قانون او میزان ایښی دی او خدایو چې دا له هغو ادبي قوانینو څخه ډېر باریک او رېښتني قانون دی چې سړی ورباندې له ځان سره محاکمه کوي، دا دی د رسول الله (ص) قول ((کارونه ټول په نیت سره دي)) یعنې د هر کار او عمل د قبول او اعتبار مرتبه د دغه عمل د خاوند د نیت او قصد په لحاظ او د ده د ارادې د حسن او اعتدال په اندازه ده، مثلاً څوک چې د خپل پوروري حق د حاکم د حکم نه وروسته ادا کړي، ده هم گویا یو اندازه ښه وکړل، لیکن نه هغومره چې یو سړی بې له غوښتنې او حکم څخه د خپل پوروري حق ادا کړي، مثلاً هغه څوک چې په خپله ځان ښه ساتي، خوري، څښي، راغونډوي، خپل حاجتونه پوره کوي، دی ښه کوي، لیکن نه هغومره لکه څوک چې له اهل، عیال او خپلوانو سره ښېگنې کوي او دا سړی بیا د هغه سړي د فضل او ښه والي اندازې ته نه شي رسېدای چې له پردو او اجنبي خلکو سره چې هېڅ په ده حق نه لري، ښېگنې کوي، همدا رنگه هغه څوک چې شر پرېږدي او ښه کار کوي، لېکن د خلکو له کبله او د هغو له وېرې دی پدې فضیلت کې له هغه چا سره نه شي سمېدای چې دی د ثواب د گټلو او د خدای د وېرې له کبله ښه کارونه کوي او دا وروستنی سړی بیا په فضل او نېکۍ کې د هغه چا غوندې نه دی چې ښه کارونه کوي. تش د ښه والي د پاره او یوازې په دې سبب چې دی د ښو سره شوق او مینه لري، یې د یو د باندې موثر او محرک څخه نور دغه داخلي سایق چې سړی ښو ته راکاږي، د دې نه کله په ضمیر او وجدان سره او کله په شعور بالواجب سره تعبیر کاوه شي او د اخلاقو څښې علماوو دې ته ((قانون ذاتي)) ویلی دی او دغه نفسي سایق په بشر کې هغه وخت کلکېږي او غالبېږي چې

دی په ((دیني)) او اجتماعي تربیت او پالنه کې کامل شي، لکه چې د دیندارانو خواص او د صدیقینو او ابرارو طبقه ښه کار تش په دې لحاظ کوي چې دا ښه دی، لکه چې د خپل رب سبحانه تعالیٰ عبادت خاص د ده د ذات د پاره او د دې د پاره کوي چې دی د عبادت مستحق دی، نه د جنت په طمع او نه د اور له وېرې، لکه چې ډېرو کاملینو په دې تصریح کړېده، یو له دوی نه ویلي دي: ((زه د خدای (ج) عبادت محض د تعظیم او تجلیل د پاره کوم او د ثواب طمع نه لرم)) او د دیني او نفسي تربیت همدغسې لویې درجې ته زموږ سردار حضرت عمر (رض) اشارت کړی دی او زموږ د سردار ((صهیب رض)) په حق کې یې فرمایلي دي، نعم العبد صهیب: ((لولم بخف الله لم يعصه)) یعنې صهیب خورا ښه سړی دی، که له خدای (ج) نه نه وپېرېدای، هم گناه به یې نه کولی، مطلب دا دی چې د ده نفس او فطرت دومره ښو ته راجع دی چې که فرض کړو چې دی له خدای نه وپېرېدای او له عذابه ونه ډارېږي هم گناه نه کوي او هغه چې په ده واجب دي، نه یې پرېږدي، نو خصوصاً په داسې حال کې چې دی (رض) له خدایه وپېرېدای او له قهره او عذابه یې ځان ساتي، څومره به له عصیانه وړاندې ګرځي، نو صهیب (رض) د حضرت عم (رض) په شاهده سره د هغه نیکانو او ښو خلکو سردار دی چې ښه محض د ښه والي په نیت او د ضمیر او وجدان په غریزه او د واجب د پېژندګلوی په لحاظ ادا کوي.

د خیر او شر پېژندګلوي او تمیز د بشر په فطرت کې پرته ده، بلکې فطرت سلیم او مزاج مستقیم وي، نو ده ته تقریباً بدیهی وي.

هر څه چې د ښو ممارست او مشق وي، نو دا په نفس مشکل او سخت تمامېږي او د ورکوټوالي نه تربیت روزنې، پالنې او عادت کولو ته احتیاج لري، په ټولو کې یو ښه شی چې نفس ورباندې د ښو کولو او د

بدو نه منع کېدلو ته تیارېږي، هغه دغه قاعده ده چې امتونو پر له پسې او د هر دین متدینینو منلې ده، هغه دا ده چې ((په بل هغه مه کوه چې په ځان دی نه وي خوښ)) او د همدې زرینې قاعدې په معنا ډېر نبوي احادیث راغلي دي چې هغه له دې نه ښه فصیح او خواږه دي له هغو څخه دا لاندې حدیثونه دي:

((ښه کوه او له بدو ځان ساته، هغه کارونه کوه چې ته یې ښه گڼې، کوم وخت چې ته پاڅېږې او خلق یې درپسې وایي، نو کوه یې او مه گوره هغو ته چې ته یې بد گڼې کوم وخت چې ته پاڅېږې او قوم یې درپسې وایي، نو له دېنه ځان ساته)) ((کوم وخت چې ته د بل چا د عیبو د یادولو اراده وکړې، نو خپل عیبونه په یاد کړه.)) ((په خلکو هغه پېرزو کوه چې په ځان دې پېرزو وي.)) ((هغه چې ته نه غواړې چې خلک یې درڅخه وویني، نو چې یوازې اوسې هم مه یې کوه.)) له دې قسمه په دې باب کې ډېر حدیثونه او ایتونه راغلي دي چې استقصا یې دلته نه ده ممکنه، نو په همدغو مو کفایت وکړ.)) (۲۴: ۸۳۴)

ټولنیز او فردي اخلاق بله موضوع ده چې په ټولنه کې د عدالت د تامین سبب گرځي او عامه نظم ټینګوي، استاد په خپلو ژباړل شویو دیني لیکنو کې د اخلاقو څېړنې ته ډېر پام کړی او په څو لیکنو کې یې دا موضوع څېړلې ده. په یوه ژباړل شوې لیکنه کې یې چې (د اخلاقو موقعیت) نومېږي، د اخلاقو موضوع څېړلې ده، په دې لیکنه کې، ښه اخلاق تعریف شوي او د دیني اساساتو پر بنسټ ښه خوی د دین نیمه برخه گڼل شوې ده. په دې لیکنه کې دښو اخلاقو د ترویج په خاطر په خپله د رسول الله مبارک دا مبارک حدیث د قوي دلیل په توګه راوړل شوی چې ویلي یې دي: ((زه د دې لپاره رالېږل شوی یم چې ښه

خویونه تمام او پورته کړم)) الله تعالی هم د خپل استازي ستاینه په (حسن خلق) سره کړې ده. په دې لیکنه کې راغلي دي:

((مکارم الاخلاق (ښه خویونه) هغه ادبي روح او الفاظ دي چې لوی څښتن د بشر په نفسونو کې اېښي دي او د دوی سعادت او شقاوت یې پر دې پورې تړلي دي او د بشر د ډلو د پورته والي او کښته والي د مقایسې لپاره یې دغه اخلاق دغسې تله مقررې کړي دي چې خورا واړه باریک او نري فرقونه په دې سره سنجول کېږي. لکه ځینې علماوو چې ویلي دي: امتونه په ابتدایي حالت کې په بدني قوت سره یو پر بل زیاتېږي، نو چې څه پورته شي، بیا د علم پر اساس یو بل ته درناوی کوي، کله چې تر دې هم پورته شي، نو بیا د اخلاقو پر بنسټ یو بل ته درناوی کوي.

هو، لوی څښتن اسماني دینونه د دې لپاره چې انسان ته د سعادت لاره ښيي او د مدنیت او تهذیب مقام ته یې رسوي. ځکه چې لوی خاوند دا اراده کړې ده چې اخلاق او واجبات دې د دې شرایعو او دینونو د ظهور لپاره کلک رکن او لوی سبب وي، لکه حضرت انس (رض) روایت کړی دی:

((ان حسن الخلق نصف الدین))

ژباړه: ښه خوی نیم دین دی.

همدارنگه په صحیح حدیث کې د انس (رض) په روایت راغلي دي: ((ان الخلق وعاء الدین)). یعنې ښه خوی د دین لوبڼی (ظرف) دی. معنا یې داسې ده چې ښه خوی نسبت دین ته داسې دی، لکه د لوبڼي نسبت هغه شي ته چې په کې پروت وي. د مثال په ډول: لکه اوبه چې په خپله یې له یو داسې لوبڼي نه چې راغونډې کړو او له ضایع کېدو نه یې وژغورو، نشي ټینګېدی، دا رنگه تعلیمونه هم په خپل حال نه پاته کېږي

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

او قوت یې نه ساتل کېږي، تر څو په مدینو کې داسې کلک او قابت اخلاق نه وي چې د دین د تعلیمونو څخه چاپېره شي او له ضایع څخه یې وساتي. لکه رسول کریم (ص) چې فرمایلي دي: (ان الله حف الاسم مکارم الاخلاق و محاسن عمال) یعنې: ((لوی څښتن اسلام په نېکو خوینو او بنو عملونو سره ساتلی دی)).

خپله رسول کریم (ص) د بعثت غرض دا ښودلی دی چې ښه خوینونه خپاره کړم، لکه چې ویلي یې دي: ((زه د دې لپاره رالېږل شوی يم چې ښه خوینونه تمام او پورته کړم)). کوم وخت چې خدای تعالی وغوښتل چې د خپل نبي ستاینه وکړي، نو د نوموړي ستایته یې په حسن خلق سره وکړه او ویې فرمایلي:

(انک لعلی خلق عظیم)

دا ډېره رښتیا خبره ده چې ته په لویو خوینو باندې متخلق یې. همدارنگه حضرت علی کرام الله وجهه ویلي دي: ((لا فرین کحسن الخلق ولا تجارة کالعمل الصالح. د ښه خوی په شان ملگري او د ښه عمل غوندې سوداگري هچېرې نشته)). د یو حکیم وینا ده هېڅ قوم د علم زیاتوالي ته دومره اړتیا نه لري، لکه د ښو خوینو ډېروالي ته یې چې لري)) (۲۴: ۸۶۵)

استاد خادم د اخلاقو موضوع ډېره مهمه گڼي او په دې باب د (اخلاق او ایمان) په نامه یوه لیکنه ژباړي، ددې ژباړې هدف همدا دی چې (اخلاق او ایمان) خلکو ته په ښه ډول معلوم شي. په دې لیکنه کې د (ایمان) تعریف کېږي، د ایمان ډولونه او ځانگې په گوته کېږي، د ایمان او اخلاقو تر منځ رابطه معرفي کېږي. هر څوک چې دا لیکنه لولي د ایمان د پیاوړتیا سبب یې گرځي. په دې لیکنه کې راځي:

((ایمان په لغت کې کلک یقین او د شرعې په ژبه د اسلام په تعلیمو او صحیحو عقایدو باندې ټینګ باور کولو ته وايي. مکارم الاخلاق د اسلام غټ غټ تعلیمونه په غېږ کې نیسي او په حدیث شریف کې راغلي دي: ایمان څه د پاسه اويا ځانګې لري، خو خورا ښه یې کلمه طیبه ده او ادنا یې له لارې نه ضرري شی لري کول دي. وګورئ ضرري شی لکه کافي، اغزی او بل داسې شی چې لاروي ته ضرر رسوي، له لارې نه لري کول یې د اسلام له خصلتونو څخه وبلل او دا یې له دې نه چې د اجتماعي واجباتو څخه یو واجب دی، بل نو څه شی دی؟ نو ښه چې د ضرري شي لري کول د ایمان له شعبو څخه وبلل شو، نو د ایمان شعبي او خصال چې د شخصي او اجتماعي واجباتو سره تعلق لري، څومره ډېر شول او دا چې (څه د پاسه اويا) یې ویلي دي؛ دلته مراد حصر او تعین نه دی، بلکې مراد د مطلق ډېروالي او کثرت دی. په عربي او پښتو دواړو کې دا یو اسلوب دی چې له کثر څخه د اويا په لفظ تعبیر کوي.

لکه وایي چې اويا وارې درغلم، مانا دا چې ډېر وارې درغلم. دلته ډېر داسې حدیثونه شته دي چې د ایمان د شعبو، اخلاقو او ادبي خصایلو نمونې دي. لکه: اشرف د ایمانونو دا دی چې خلک دې امین وګڼي او اشرف اسلام دا دی چې خلک ستا له ژبې څخه سلامت اوسي. مومن هغه دی چې خلک ورباندې د خپلو مالونو او ځانونو له خوا ډاډه وي او مهاجر هغه دی چې له گناهونو او بدو کارونو څخه بېزار وي.

هجرت پر مسلمانانو هغه وخت واجب و او ښه کار ګڼل کېده چې کوم وخت چې مکه مکرمه د شرک او کفارو ځای و، خو هغه وخت چې مکه فتحه شوه او د اسلام او توحید بنا شو، نو د هجرت لپاره دغه ښه والی پاتې نه شو، نو په دغه وخت کې له گناهونو او بدو کارونو څخه بېزاري د هجرت پر ځای ودرېدل. په حدیث شریف کې راغلي دي:

((زبنت بنه ایمان دا دی چې ته په خلقو هغه شی پېرزو کړې چې په ځان یې پېرزو کوي او په دوی پېرزو نه کړې کوم چې په ځان یې نه پېرزو کوي او بڼې خبرې وکړي، یا غلی اوسې. (څوک چې پخپله نېکۍ خوشحاله او خپله بدې یې خفه کړي، نو دغه مومن دی) معنی یې دا ده چې داسې زړه او وجدان چې سپری په بد کار باندې خپه او په بڼه یې خوشحاله کړي، نو دغه سپری مسلمان دی. حضرت علی کرم الله وجهه فرمایلي دي چې: ایمان دا دی چې په هغه ځای کې رښتیا غوره کړې چې ضرر در رسوي. په حدیث شریف کې هم راغلي دي: (هېڅوک تر هغه مسلمان نه بلل کېږي، تر هغه چې د خپل ورور لپاره هغه شی خوښ نه کړي کوم چې د ځان لپاره یې خوښوي، په تاسو کې بڼه ایمانوال هغه دی چې اخلاق یې بڼه وي).

(بڼه ایمان له کاملونکیو څخه دی، همدارنگه لوړ همتي د ایمان له ارکانو څخه ده. لوړ همتي د لویو کارونو د کولو سعیه او د زړه غټوالی دی. دین معامله ده، یعنې هغه څوک دیندار دی چې معامله یې بڼه وي. په دې باب ډېر حدیثونه راغلي دي، خو مونږ به په همدې کفایت وکړو. دا ټول حدیثونه په دې دلالت کوي چې کوم شي ته چې مونږ مکارم الاخلاق وایو، هغه که شخصي وي او که اجتماعي، هغه د ایمان پوره کوونکي بلل کېږي، نو په چا کې چې دغه اخلاق زیات وي، نو د هغه ایمان ډېر بشپړ دی. له دې نه بڼه معلومېږي چې اخلاق له ایمان سره څه اړیکه لري.

د حاتم طایبي لور (سفانه) وایي: ((کوم وخت چې مونږ د رسول الله صلی الله علیه وسلم ملگرو ونيولو، نو ما ورته وویل چې که تاسو دا مناسبه بولئ، نو ما پرېږدئ، د قبایلو دوستان راباندې خفه او دښمنان راباندې مه خوشالوئ. ځکه زه د هغه چا لور یم چې د خپل قوم مشر و، بندیان به یې

خلاصول، بدکاران به یې وژل، گاونډیان به یې ساتل، د خپل قوم حمایت به یې کاوه او له نورو سره به یې کمک کاوه. همدارنگه څوک یې نه نا امیده کول، د هغه نوم حاتم طایي دی.

رسول اکرم صلی الله علیه وسلم ورته وویل: ((ای نجلی! دا په رښتیا د اسلام صفتونه دي، نو حکم یې وکړ چې دا نجلی پرېږدئ، ځکه چې د دې پلار مکارم الاخلاق خوښول)) کله چې دوی خوشې شول، نو دا نجلی او ورور یې عدي بن حاتم مسلمانان شول. ((۲۴: ۸۷۹))

د یادونې وړ ده چې دا پورته درې لیکنې د (مکارم الاخلاق) د اثر یوه برخه ده چې په اصلاح ورځپاڼه کې د مستقلو لیکنو په بڼه هم خپرې شوې دي. (مکارم الاخلاق) که څه هم د استاد له خوا ژباړل شوی اثر دی، خو په دې ژباړه کې له محتوا سره سم د وضاحت په خاطر ده خپل فکر هم ورسره ملگری کړی او د موضوع د څرگندتیا په خاطر یې زموږ په ټولنه او ژبه کې ورته مثالونه ورکړي دي.

استاد خادم د خپلو دیني لیکنو او ژباړو په لړ کې د فساد موضوع هم خپلې ده. فساد چې هم د دین او هم د دنیا له نظره یو مردود عمل دی او د ډېرو زیاتو ټولنیزو ناروغیو سبب کېږي، استاد یادې موضوع ته نغوته کړې، هغه د (فساد مه کوئ!) تر عنوان لاندې په یوه امریه عنوان کې دا موضوع ارزولې ده، په دې لیکنه کې د فساد او فسادگر پر څرنگوالي په لنډو ټکو کې، خو په ډېر دقت سره بحث شوی، فساد داسې یوه مضره پدیده گڼل شوې چې د ټولې ټولنې د تباهي سبب ګرځي. دا ډول لیکنې زموږ د ټولنې د پرون ضرورت هم و، د نن هم دی او د سبا به هم وي. په لیکنه کې راغلي:

((۱۵) امر په قرانکریم کې په تکرار راغلی دی او په تکرار سره مسلمانان له فساد څخه منع شوي دي، قرانکریم د بشر د لارښوونې او هدایت لپاره نازل شوی دی او اکثره پکې ده ((یا ایها الناس)) ای خلکو په کلمه سره منع شوي دي، نو په دغه صورت سره انسانان د اسماني شرایعو پر اساس اصلاح ته رابلل شوي او له فساد څخه منع شوي دي. ((لا تبغ فی الارض الفساد))

ژباړه: په ځمکه کې فساد مه جوړوئ

همدارنگه الله سبحانه وتعالی فرمایي: ((ان الله لا يحب الفساد))

ژباړه: بې له شکه چې الله سبحانه و تعالی فساد نه خوښوي.

همدارنگه ډېر رنگونه، عبارات او کلمات د فساد د مخنوي لپاره د قرانکریم په ایتونو کې راغلي دي. زنا او داسې نور کارونه الله سبحانه و تعالی فحشا بللي دي، غلا او رشوت یې ظلم او بد اخلاقي گڼلې ده. اوس نو پوښتنه دا ده چې فساد څه شی دی؟

فساد شر انگېزي، د دښمنۍ پیدا کول او د دوو کسانو په منځ کې تیرو ټکولو او جگړې کولو ته وايي. د قرانکریم وروستی سوره د ناس سوره چې په دغه سوره کې د دغو مفسدانو او حاسدانو له شر څخه د ژغورنې لپاره د لوی څښتن په مرسته حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم ته امر شوی دی. فساد خلک د خولې او ژبې په اور باندې دومره تباہ کولای شي چې یو عسکر یې پخپله تخریبي قوه نه شي تباہ کولای. هغه کسان چې ځانونه مسلمانان گڼي دوی باید خپل ځانونه له فساد څخه وساتي. د فساد دغه ډولونه د دروغو او دسیسو له ډولونو څخه دي. د شر خبرې جوړول او د خلکو په منځ کې د هغوی خپرول چې د دوستانو په

منځ کې اختلاف پیدا شي، دا د هغو خلکو کار دی چې اخلاقي جرات نه لري، په دروغو نه شرمېږي او دسیسه عیب نه گڼي.

نو دوی ټوله ورځ خبرې جوړوي او په همدې ډول یې په خلکو کې خپروي چې هېڅوک پر دې نه پوهېږي چې دا کار چا کړی. د دې کسانو پېژندل خورا گران کار دی، دوی ماسکونه لري او پر خپلو مخونو یې اچوي، په بنکاره یو ډول او په پټه بل ډول وي، مخامخ خونې کوي او په پټه خلکو ته کوهي کني او خلک په کې ور غورځوي او په دې سره خپلې موخې ترلاسه کوي. دا چې د دغو کسانو له شر او دسیسو نه خلاصون خورا گران کار دی، نو قران کریم په ډېر اهمیت ورته قایل شوی دی او په سورة فلق او سورة ناس دواړو کې یې د دغو مفسدانو له شر څخه مونږ ته د پناه غوښتلو امر کړی دی.

هغه کسان چې په صراحت خبرې نه شي کولای او هغه کسان چې دروغ وايي او پر ثابت شي او هغه کسان چې دسیسه کول روا گڼي، یې له شکه چې دغه کسان مفسدان دي. دوی د اوبو غوندې په نرمۍ سره کورنۍ او ملتونه له منځه وړي او دوی د خپلې موخې د ترلاسه کولو لپاره په هېڅ رذالت نه شرمېږي او په نرمه لهجه د خلکو ورمېرونه ماتوي.

دوی د وینو غوندې یو قوم او یو ملت خوري، تر هغه وخت یې خوري چې له منځه یې نه وي وړی. هر کله چې په یو قوم او ملت کې دا ډول کسان ولیدل شي چې په بدیو نه شرمېږي او عیب یې نه گڼي، نو په دې ډول فساد، دروغ او دسیسې خپله رینه ټینګوي. که څوک مفسدان نه شي پېژندای، نو په عمومي صفاتو به وپېژندل شي، خو ځینې د زکاوت څښتن بیا دا ډول کسان په اسانۍ سره پېژندلای شي، گڼې دوی ډېر چالاک وي او د خپل بام واورې د بل پر بام وراچوي، هو رزایل پسندی

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

د مفسدانو لویه علامه ده، مسلمانانو! له مفسدانو ځان وساتئ. په تا پورې پناه غواړو ای زموږ خدایه (!!!) (۲۴: ۱۰۸)

د استاد د دا ډول دیني لیکنو او ژباړو شمېر زیات دی چې موږ یې پورته یوازې څو بېلگې راوړې او د لیکنو عنوانونه مو ورته یاد کړل. پر پورته لیکنو او ځانگړو اثارو (ژباړو) سربېره استاد خادم په خپلو منظمو تخلیقي اثارو کې هم ځینې دیني مسایل یاد کړي او یا یې هم خپل کلام هغو ته وقف کړی دی.

د نظم په برخه کې د (دعا او اسلامي ترانه) نظمونه دیني اسلامي رنگ لري، د (قران ساتونکي) په نامه په یوه څلوریزه کې وايي:

له مخ د ځمکې چې ایمان والوت
د احمد روح چې له جهان والوت
په غبر کې چې چا و اول نیولی
چا دی ساتلی چې قران والوت.

په یوه څلوریزه (توکل) کې بیا پر خدای (ج) توکل کوي په مسلمان کې قوت او قران کې توري پاتې بولي او وايي، نهيلي کېږئ مه:

قوت لاشته دی په مسلمان کې
توري لا پاتې دي، په پاک قران کې
مایوسه نه شی د خدای ج له رحمه
ای افغانانو په لوی جهان کې.

استاد خادم په خپل منظوم کلام کې یو حمد لري، د سر بیت یې دا دی:

د امت لپاره محمد مصطفی دی حبیبی خدا دی حبیبی خدا دی

په دې نظم کې چې ټول (۱۵) بیته دی، د حضرت محمد (ص) اوصاف بیان شوي دي.

د اسلام پیغام) په نامه یو نظم کې چې ټول (۵۹) بیته دی، پر مسلمان باندې غږ کوي چې د اسلام اصلي پیغام ته غاړه کېږدئ او له ناوړه کارونو لاس واخلي!

(ای د دې جهان خاونده) نظم کې د کایناتو له رب څخه هيله کوي چې په دې دنیا کې هر څه ستا په واک کې دي، نو د استعمار له ظلم او ستمه یې وژغوره او نړۍ له ظلم څخه پاکه کړه.

ددې ترڅنګ (یوه مثنوي، یوه عریضه، د اسلام د علماوو په حضور، دین غریب دی) او ځینې نور نظمونه هم دیني پیغامونه لري. د دې بحث په پای کې غواړو د (مکارم الاخلاق) له اثر څخه د استاد خادم یوه ژباړه چې (چغلي او غیبت) نومېږي او په (اصلاح) ورځپاڼه کې د (چغلي او خبرې وړل) په نامه هم خپره شوې ده. د دې بحث د وورستي مطلب په توګه راوړم:

په دې لیکنه کې چغلي یا خبرې وړل او غیبت د اسلام له نظره خپرل شوي دي.

((چغلي او غیبت ورور او خور دي او اکثره سره یو ځای ذکر کېږي. چغلي چې په عربي ورته نعیمه وايي، دا ده چې سپری د چا داسې خبرې، احوال او واقعات خلکو ته یوسي چې سپری ته ضرر لري یا پری

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

شمرېري یا د ده یو اینده کار ور خرابوي، دا معلومه خبره ده چې د دغه بد خوی له خپرېدو څخه په خلکو کې څومره شر او فساد پیدا کېږي او د دوستانو په منځ کې دښمني اچوي او د ښو یارانو تر منځ پرېکړه کوي، نو چغلي د اسلام له منافي اخلاقو څخه شمېرل شوي ده. رسو الله ویلي دي:

((د چغلي او حسد خاوند زموږ څخه نه دی)). ((له تاسو څخه د خدای په نزد ډېر د قهر وړ هغه څوک دی چې چغلي کوي، هغه چې د وروڼو په منځ کې بېلتون راولي)).

قران شریف په هغه چا عیب ویلي دي چې دغه خوی یې لرلو، لکه چې وايي:

((دی بد ستایونکی او چغلي دی)).

چغلي نیمه د یو نه بل ته خبرې وړل دي، مگر جاسوسي دخلکو خبرې د واک او اختیار خاوندانو او هغه کسانو ته وړل دي چې د هغو قهر د ډېرو تاوانونو سبب گرځي. دا قسم چغلي ډېره بده ده، قران شریف د دې نه منع کړې ده، لکه چې وايي:

((ولا تجسسوا؛ جاسوسي مه کوئ)).

جاسوس د خلکو په پټو اسرارو کې لاس وهي او د خلکو پټ رازونه او دښمنې خبرې دواک خاوندانو ته وړي او هغوی مشتبه کوي او په خلکو یې په قهر وي او په دغه شان د پاس لاس او لاندې لاس خلکو په منځ کې بدگوماني، بدنيتي، حسد او کینه پیدا کوي. غټه خبره دا ده چې د خلکو د سینو اوزرونو په کوايفو کې گوتې وهل شرعاً منع شوي دي، بلکې واکداران باید ظاهر او عمل ته وگوري.

قران کریم مونږ ته امر کړی دی چې د دغو جاسوسانو په خوله باور ونه کړو، تر څو چې پټه پلټنه وکړی شي او معامله ثبوت ته ورسېږي، خدای تعالی وایي:

((که تاسې ته کوم فاسق څه خبر راوړي، نو ښه یې ځان ته معلوم کړئ)).

یعنې: استیضاح یې وکړئ.

وگورئ جاسوس ته یې فاسق ووایه او همدغه شرم یې بس دی. هو! لکه څه رنگه چې غیبت په ځینې مواردو کې جواز لري، نو دغسې جاسوسي هم ده. که سړی وویني چې زید د عمرو د پاره یو څه پسات جوړوي او غواړي چې ویې وژني، ویې شرموي یا یې حق تلف کاندې، په دې وخت کې نو دا عدل نه دی چې مونږ چپ کېنو او د واک خاوندان پرې خبر نه کړو. دا خو شخصي معاملات شو، راغلو اجتماعي مسایلو ته، د عام امنیت د ساتلو، د جنگونو، غزاگانو او فتنو په وخت کې د واک خاوندان مضطر دي، چې داسې کسان وساتي چې احوالات ورته راوړي، د خلفاوو په وخت کې یې داسې خلکو ته (اصحاب الاخبار) ویل: اوس ورته (پټ پولیس)، (رپوټ چیان) یا (مخبران) وایي.

اوس نو مدعا دلته دا ده چې کوم وخت دغسې غیبت او جاسوسي روا شوه، نو دا بیا هېڅکله روا نه ده چې دغه کار دې دغسې خلکو ته وسپارل شي چې په خلکو کې په بې وجدانۍ، اغراضو، حسد، بول پرستي او خباثت سره مشهور وي. بلکې واجب ده چې خبرې رسوونکي دې حر، پاک زړي، مخلصان او د داسې وجدان خاوندان وي چې هېڅکله د حق

نه نه تېرېږي او د واک خاوندانو ته شخصي خبرې نه وړي او همېشه یې د ضرر رفع او د خبر رسول مراد وي.

خبره دا ده چې داستخباراتو په واسطه د خلکو اسرار او پټ رازونه معلومول په هغه خاص وختونو کې موجود وي چې که هوښیاري و نه شي، نو فساد به پېښ شي او مملکت به خراب شي، مگر په عادي او معمولي حالاتو او حوادثو کې د خلکو په پټو کارو او موهومو اسرارو کې لاسونه وهل د خلکو زړونه بدوي او په مخالفت یې ټینګوي. پیغمبر صلعم ویلي دي:

((کوم وخت چې د واک خاوند په خلکو کې شک لټوي، نو فاسد به یې کړي)).

د چغلي او خبر وړلو، لوی نقصان دا دی چې چغلگران او خبرې وړونکي اکثره په خبرو کې خپل اغراض، مقاصد او مطالب وړاندې بیايي، دوی گوري چې کومې خبرې ښې خرڅېږي او له چا سره د دوی کینه ده او چا ته باید ضرر ورسوي او په څه صورت باید خپل مورې ټینګ کاندې. اکثراً د عام نظام او ملي منفعت سره د دوی دل جمعي نه وي، نو ځکه د دوی د فایدې په ځای ضرر ډېر وي. دا ضرر د دوی له لاسه دواړو خواوو ته متوجه دی، هم حکومت او هم ملت ته، ای خدایه! مونږ په تا پورې له ټولو شیطانانو څخه پناه غواړو.)) (۲۴: ۹۹۱)

په پای کې یو ځل بیا یادونه کوم چې په اسلامپالنه یا دینپالنه کې د استاد خادم لیکنې، ژباړنې او نظموه تر دې زیات دي چې مور یې پورته

یادونه وکړه، خو موږ یې دلته دا څو لیکنې د بېلگې په توګه یادې کړې او د ځینو متن مو راننقل کړ.

په مجموعي ډول که په دیني برخه کې موږ د استاد خادم، کار، زیار، فکر او اثار ارزوو، نو اکثره یې پر ټولنیزو اخلاقو او ټولنیز سمون راڅرخي، ده که په دیني برخه کې ژباړې کړي او یا یې خپلې ځانګړې لیکنې دي، اکثره یې د ټولنیز سمون او د یوه ایډیال مسلمان د جوړولو لپاره هڅه ده. خادم د یوه دیني عالم په توګه په دې برخه کې خپل مسولیت ترسره کړی دی.

ټولنپالنه

استاد خادم د خپلې ټولنې د پرمختګ، سوکالی او سمون لپاره د خپلې وسې تر وروستي بریده هلې ځلې کړې، د ده د اثارو یوه درنه برخه پر همدې ټولنپالنې راڅرخي، دی که کله هم د پښتو، پښتون، پښتونولۍ، افغان او افغانیت بحث کوي، نو هدف یې همدا دی چې همدا د افغاني ټولنې رغنده بشري او معنوي توکونه دي. د ده په نظر، ده چې کوم څلور کتابه لیکلي، هغه یې د همدغې ټولنې سوکالی، د سمون او پرمخون لپاره لیکلي دي:

سپینتمن راورد ژوند کتاب
کلي رایج کر، د خوند کتاب
خیرالبیان شو، الهام روښان ته
خادم ته راغی د ژوند کتاب.

بیا څلورو اسماني کتابونو ته اشاره کوي او پر پښتون غږ کوي چې
د حق لاره مونده کړه او د مرګ له خوبه راویښ شه!

څلور استاځي، څلور کتابه
درته راکوز شول، له لور جنابه
پښتونه لار دې، حق ته مونده کړه
که لا وېښ نه یې د مرګ له خوابه.

استاد خادم د ټولني د پرمختګ لپاره سياسي او خپرنيز حرکتونه پيل کړل، د وینې زلميانو غورځنگ کې ده فعال حضور درلود او هلته يې پر ټولنپالنې او ملتپالنې زيات ټينګار کاوه، د افغان ملت گوند په جوړښت کې يې هم فعال گډون درلود، د هغوی تگلاره هم پر ټولنپالنې ولاړه وه، (افغان ولس، طلوع افغان) او نورو گڼو خپرونو کې د ده زيات شمېر ليکنې د همدې ټولنپالنې پر محور راڅرخېدې. منظوم او منثور کلام دواړو کې يې په دې اړه گڼې ليکنې شته چې دلته يې ځينو ته نغوته کوو: (زموږ په وطن کې تر ټولو لوی سوال د کلچر سوال دی، د اجتماع جراثيم، په ټولنه کې سوداگران، اجتماعي اخلاق، مشر او کشر، زموږ جامعه، ښځې په انتخاباتو کې) او ځينې نورې ليکنې يې پر همدې محور راڅرخي. په نظم کې: (عالم او ټولنه، اعتدال، نوې لاره، گډوډي او استفاده، څلور کتابه، خپلواک پښتون او ټولنپالنه، ټولنيز اعلان) او داسې نور نظموه يې د ټولنپالنې د فکر انځورونه کوي.

استاد خادم يو ټولنپال ليکوال او سياسي فعال و، د ده ټولنپالنه په نظري او علمي ډگر کې څرگنده وه، په نظري ډگر کې خود د دې خبرې د سپيناوي لپاره د ده ليکنې پوره وضاحت ورکوي. دی په يوه ليکنه کې چې (د اجتماع جراثيم) نومېږي، له خپلې ټولنې سره خپله مينه په ډاگه کوي، دی په ټولنه کې ناروغي پر دوو ډولونو وېشي، يوه طبي يا شخصي او بله ټولنيزه ناروغي. دی په دې نظر دی چې د شخصي ناروغي درملنه اسانه ده، خو د ټولنيزې هغې ډېره سخته ده. دی رشوت، رشوت خواره، د ټولنيزې ناروغي جراثيم گڼي، دی وايي که موږ غواړو خپله ټولنه ورغوو، نو په کار ده، چې د دې جراثيمو درملنه وکړو، دی وايي:

((څرنگه چې د طب د نوو تحقيقاتو څخه ثابته شوې ده، اکثره بدني مهلك امراض له جراثيمو څخه پيدا کېږي؛ دا رنگه د اجتماع د

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

پخوانو تدقیقاتو څخه دا راپاته ده چې انساني اجتماع هم مهلك امراض لري او دا مهلك امراض هم د یو نوع مخصوصو جراثیمو په واسطه پیدا کېږي او نشرېږي. دومره قدرې خبره ده چې د بدني امراضو جراثیم یې له ذره بینه څخه نه لیدل کېږي. مگر د اجتماع جراثیم غټ غټ د هر چا په مخکې گرځي او هر څوک یې ویني او گوري یې. د بدني امراضو د جراثیمو څخه ځان ساتل په لږ کوشن سره هر څوک کولای شي؛ لیکن د اجتماع د جراثیمو په غېږ کې هر څوک، په خپله ځان غورځوي او نه پوهېږي چې دا وضعیت دوی او د دوی ټولو هم صغانو ته مهلك اثر لري!

بڼه نو دا د جمعیت جراثیم څه شی دي؛ دا بډې خواږه دي چې د مهلكو جراثیمو غوندې د اجتماع حیاتي منابع مسموم کوي او فنا ته یې سوق کوي. د دې خبرې دلیل دا دی چې په هر ملک کې چې بډې خواږه پیدا شي، د هغوی په واسطه حق او باطل؛ رښتیا او درواغ سره گډوډ شي. بیا نو نه په حق او رښتیاوو خپله ثمره مرتبېږي او نه په باطل او دروغو باندې څوک ترتیل کېږي. بلکې کله دا هم وشي چې حق او رښتیا ویونکي د باطل او دروغ پالونکو له خوا داسې غوبل شي، لکه بوس د خرو د پښو لاندې. په دغه شان سره بډې خواږه په هر اجتماعي مقصد کې خپلو شخصیاتو ته دخل ورکوي او له دغه پلوه څخه د ظلم په ترویج کې کومک او کوشن کوي.

او دا خو صحیح حدیث دی؛ ((الملك يبقی مع الكفرو لا يبقی مع

الظلم.))

نو په اخره کې د یوې اجتماع دېوال له بېخه رالوېږي او یو ملت

تباه شي.)) (۲۳: ۵۵۸)

د استاد خادم پورتنۍ لیکنه که څه هم ډېره لنډه وه، خو د یوې اساسي ټولنیزې ناروغۍ د عاملانو د رشوت خورو څېره او د هغه د ضررونو کچه یې په ښه ډول ټولنې ته وړاندې کړې ده.

استاد خادم د ټولنې د سوکالۍ او پرمختګ لپاره پر مینه او محبت، ټولنیز توازن ټینګار کوي، دی (مشر او کشر) د ټولنې ده انډولیزې برخې ګڼي، په همدې نامه په یوه نثر کې د دواړو مکلفیتونه څرګندوي. استاد خادم په دې نظر دی که چېرې دا دواړه قشره خپل مسولیتونه ترسره نه کړي، نو په ټولنه کې عدالت، ثبات او پرمختګ نه رامنځته کېږي. دی وایي مینه او محبت د ژوندانه د پیاوړتیا اساسي عناصر دي، کوم کارونه چې په مینه او محبت ترسره کېږي، په بل هېڅ نه شي ترسره کېدلای، خادم د (مشر او کشر) په لیکنه کې وایي:

((دا دوه درجې دي چې ټول انساني افراد د قدرت له خوا په دې وېش وېشل شوي دي.

که د یوې ټولنې ټول افراد د دې وېش په لحاظ، هر یو خپله خپله وظیفه وپېژني او اجرا یې کړي، نو ډېر ډېر مشکلات به حل شي او ډېر زړه بدوالی به په خوشحالی سره بدل شي.

مشري په درې قسمه ده: د رتبې، علم او د عمر په لحاظ نو کشروالی هم، دغسې په درې قسمه وېشل کېږي.

په جامعه او ټولنه کې لکه څرنگه چې مشر په کشر حق لري، دا رنگه کشر هم په مشر حق لري.

د مشر حق په کشر باندې دا دی چې باید د خپل مشر خبرو ته غوږ کېږدي، ویې مني او په در نه سترګه ورته وګوري.

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

او د کشر حق په مشر باندې دا دی چې مشر باید له ده سره زړی سوی، خواخوږي او مهرباني څرگنده کا.

نو مشران باید د کشرانو د نښکنيې لپاره سعيه وکړي: ويې روزي او تریه یې کاندې او کشران د خپلو مشرانو منښت وکړي او په عزت ورته وگوري.

که په یوه جامعه کې پر دغه اساس عمل وشي، نو رښتیا خبره دا ده چې تر ډېره حده پورې به جگړې او نښتې ورکې شي!

ځکه چې د دې قسم گذران څخه مینه او محبت پیدا کېږي، مینه او محبت د گډون، بلکې د ژوندانه لپاره قوام بلل کېږي، هغه کارونه چې په مینه او محبت باندې کېږي، په بل هېڅ شان نه شي کېدای!)) (۲۳: ۵۹۷)

استاد خادم په ټولنه کې د عدالت د تامین، ثبات، نظم او امن لپاره (اجتماعي اخلاق) ډېر ضروري گڼي او په دې نامه یوه ځانگړې لیکنه لري. استاد په دې لیکنه کې د ټولنيې د افراد ترمنځ د دندو بریدونه ټاکي او پر اخلاقي اصولو ټینگار کوي.

((په یوه ټولنه کې متفاوت افراد او متعدد اشخاص موجود وي. نر، بنځې، وارپه، غټ، مشران، کشران، مور وپلار، اولاد، قوي، ضعیف، امر، مامور، حاکم، محکوم او داسې نور.

اجتماعي حقونه چې ادیانو، فلسفې او اخلاقو تعین کړي دي، له دغو څخه مراد دا دی چې انسانان خپل خپل حدود وپېژني، پر خپلو حدودو ودرېږي او هر فرد هره ډله خپله وظیفه د نورو په نسبت اجرا کاندې. نو انسانان به خوشحاله، مسعود او نېکبخت شي او نزاع گانې، جنجالونه او تصادمات به لرې شي.

په کلي صورت سره که سړی نظر وکاندي، اجتماعي حقوق هغه شیان دي چې د جامعي د افرادو په منځ کې د یو بل د قرضونو په صورت تثبیت شوي دي او د هرې ډلې د اړتیا او طبیعت سره سم د هغو حقوق منل شوي دي.

مثلاً ښځه او مینزه چې په یو کور کې اوسي، دوی مجبور دي چې یو تر بله ښه گذران وکاندي. نارینه چې نسبتاً کلک پیدا شوي دي. باید د باندې کار او گټه وکړي او ښځه حمل، رضاعت د اولاد پالنه، دکور سامانول چې د دې په غاړه ایښودل شوي دي، باید د کور ریسه وگڼل شي، نو ځکه خاوند د کور نه د باندې رییس او مېرمن د کور دننه چارو ریسه ده. کوم وخت چې سړی د کور په کارو کې مداخله کوي، نو د ښځې احترام به ساتي او که ښځه له کوره وځي، نو د څښتن په صلا او مشوره به وي. دواړه به یو تر بله مینه کوي او یو د بل زړه به ساتي. د همدغه متقابلو حقوقو په اساس په پښتو کې مېړه ته خاوند او ښځې ته مېرمن ویل شوي ده.

معنی یې دا ده چې یو د بل خاوند نه دی، بلکې دواړه د خپل حق خاوندان دي او مکلف به ښه گذران.

سړی چې له ښځې نه دا غواړي چې دا دې د مېړه پت وساتي او خپل ځان دې د حیا په پورني کې ونغاړي. دغه رنگ ښځه هم دا حق لري چې د مېړه نه د خپلو حقوقو د مراعات انتظار وکړي.

مدعا دا ده چې اجتماعي حقوق هېڅکله یو طرفه نه دي. دا د خلکو ناقص تصور دی چې دوی د څښتن، مشر، معلم، امر، حاکم او مور و پلار په حق قایلېږي او د مېرمنې، کشر، شاگرد، مامور محکوم او اولاد حق ته اعتنا نه کوي. اجتماعي حقونه دوه جانبه دي. زموږ لوی استازی چې

وايي: ((چا چې زموږ پر کوچني رحم ونه کړ او چا چې زموږ د مشر عزت ونه کړ. هغه زموږ له ډلې نه دی.)) يعنې مسلمان نه دی، همدغه معنی لري، وگورئ، د کشر حق يې په مشر باندې رحم، مهرباني او مينه ونبودله او کشر ته يې وويل چې د مشر عزت او احترام وساتي. دلته مراد له رحم څخه يوازې لساني او د ژبې د سر رحم نه دی، بلکې مراد دا دی چې مشر دې د کشر د تربيت، وړاندې تگ او انکشاف لارې ورته سمې کړي. چې سړيتوب او تکامل ته ورسېږي. ځکه چې د مشر تجربه او پوهه زياته ده، نو له دغه لارې څخه دې دکشر سره کومک او مرسته وکړي او کشر دې مشر ته د احترام سر تپت کاندې. خبره دې يې ومني او غاړه دې ورته کېږدي چې څو نظام قايم شي او له مشر څخه پوره گټه او فايده واخلي. دغه رنگ اولاد او مور و پلار هم دي. مور و پلار په اولاد او اولاد په مور و پلار حق لري. له نکاح څخه مراد يوازې د جنسي ميل تقاضا نه ده. بلکې صالح اولاد پيدا کول هم دي او د صالح اولاد روزنه او لويونه د مور و پلار وظيفه ده. له دغه حديث څخه مراد چې ويلي يې دي: ((مور و پلار له اولاد څخه يهودي، نصراني او مجوسي جوړوي)) دا دی چې د مور و پلار لاس د اولاد په تربيه کې ډېر زيات تاثير لري، تر دې چې د اولاد بد اخلاقي او کفر هم مور و پلار ته راجع کېږي، نو که مور و پلار تش اولاد زېږوي او د سمې روزنې فکر يې نه کوي، نو لويه اجتماعي او ديني گناه کوي.

دغه شان ټول اجتماعي حقوق دوه مخيزه دي. دا چې په حديث کې راغلي دي: ((ستاسو هر يو د رعيت خاوند دی او د خپل رعيت په باب به ورڅخه پوښتنه کېږي.))

دا معنی لري چې هر يو فرد او هره طبقه بنايي چې خپله وظيفه په ښه شان اجرا کړي، که نه وي اجتماعي سعادت لاس ته نه راځي. ((۲۳: ۵۸۲))

استاد خادم د خپلو ټولنپالو لیکنو په لړ کې په ټولنه کې یو بل اساسي مضمون ته هم اشاره کوي، سره له دې چې دا خبره اوس د یوې کلیشې حد ته رسېدلې چې بنځه د ټولني نیمه برخه ده او د هر یو په ژبه دا خبره خوره ده، خو کله چې عملي ډگر ته داخلېږو، هېڅکله هم بنځو په ټولنه کې د ټولني د نیم بدن رول نه دی ترسره کړی او نه چا دې رول ته پرې ایښي دي. په ټولنیز ژوند کې د بنځو د فعال گډون یوه برخه هم انتخاباتي پروسه ده، چې اوس هم ډېری افغانان حاضر نه دي، خپلې خویندې او میندې یې په ازادانه توگه په ټاکنو کې گډون وکړي. استاد خادم له نن څخه شپږ اووه لسيزې وړاندې دې نقطې ته متوجه شوی و او دا نیمگړتیا لا نیمه پېړۍ وروسته هم هماغه شان محسوس ده.

استاد خادم په ټاکنو کې د بنځو پر گډون ټینگار کوي او په دې برخه کې دخپل وخت اساسي قانون ته اشاره کوي، هغه په دې باب وايي:

((نوي اساسي قانون بنځو ته پوره حقوق ورکړي دي، د اساسي قانون د پاس کېدلو په وخت کې په لویه جرگه کې هم د بنځو نمایندګانې موجودې وې او اوس هم بنځې د پارلمان د عضویت لپاره د کاندیدېدلو او رایه ورکولو حق لري، خو دغومره ده چې بنځې تر اوسه د سرشماری په اساس د نفوسو تذکره نه لري، نو باید چې د خپل هویت د بنودلو او شخصیت د اثبات لپاره انتخاباتي حوزو ته ورشي او د هویت ورکه واخلي، د دې لپاره چې د انتخاباتو د مراقبت جرگه بنځه وپېژني، باید خپل کوم محرم شخص چې تذکره لري له ځانه سره بوځي. دا مسله څه ډېر مشکلات نه لري، خو په هر صورت اوس چې په بنځو کې د سواد او پوهې خاوندانې ډېرې دي، باید خپلو قانوني حقونو ته ملتفتې واوسي او د دې فرصت نه پوره استفاده وکړي.

په رایه ورکولو کې د ښځو دلچسپي اخیستل ضروري خبره ده، د ښځو حقونه مودې مودې خوړل شويدي، نو اوس چې قانون ښځو ته حق ورکړی دی، نو که ښځې د دې حق نه استفاده نه کوي، نو گویا معنا به یې دا وي چې ښځې خپل حق نه غواړي، یا دا چې ښځه په سیاسي او اجتماعي مسلو کې د حق او برخې اخیستلو استعداد نه لري، زموږ په عقیده خو ښځه هم لکه نر انسان دی، دې ته هم خدای (ج) عقل، فکر او دانش ورکړی دی. ښځه کولی شي چې علم او مطالعه وکړي. ښځه کولی شي چې د انسانیت لپاره خدمت وکړي. ښځه کولی شي چې لوی شهرت حاصل کاندې.

یوازې دا دنده چې ښځه گوندې د ښکلو هنرونو، اړت او صنعت استعداد لري او د علومو، فنونو، سیاسیاتو او اجتماعیاتو استعداد نه لري، بلکې ښځې ټول انساني استعدادونه لري، څه زمانې داسې تېرې شوې چې ښځې حیثیت نه لاره، بلکې د غلامۍ دوره په ښځه او نر دواړو تېره شوېده اوس باید ښځې په پوره حریت سره د قوم، وطن او مملکت په چارو کې داخلې وي، خو دا کار په قانوني ډول نه و. اوس زموږ قوانینو صراحت وکړ او دا مسله په ښه صورت حل شوه.

د افغاني ښځو شهامت او مېړانه د افغانستان په تېر تاریخ کې د نارینه وو نه کمه نه وه او اوس هم دافغانانو د ازادو قومونو په ټولو واقعاتو او حوادثو کې ښځې له نارینه وو سره اوږه په اوږه ولاړې وې. به جرگو کې شاملې وې، په جنگونو، سنگرونو او دفاعي چارو کې موثر رول لري، د کرکيلې، مالدارۍ او د کور د پخلي او مېلمه پالنې زیاته برخه د ښځو په ذمه ده. اوس موږ د افغانانو د ښارونو ښځو ته دا غږ کوو چې خپلو نورو خویندو ته دې وگوري، یوازې په فیشن او غربي تقلید پسې دې نه

گرځي. د علم، کمال کار کسب او په اجتماع کې د پوره برخې اخیستلو امتحان دې ورکړي.

دغه دی د امتحان ورکولو یو میدان په انتخاباتو کې برخه اخیستل دي، دا مخه د بنځو لپاره کامله ازادې ده. ((۲۴: ۱۲۲۳))

په پورتنۍ لیکنه کې نه یوازې په ټاکنو کې د بنځو پر گډون ټینګار شوی، بلکې هغه حقوق چې اساسي قانون بنځو ته ورکړي، له هغو څخه په گټې اخیستنې هم ټینګار شوی، نن هم زموږ نوي اساسي قانون (د استاد خادم د زمانې له اساسي قانون څخه پوره شپږ لسیزې وروسته) په ټاکنو کې بنځو ته د گډون پوره حق ورکړی، خو نه بنځو له دې حق څخه پوره گټه پورته کړې او نه ورته حالاتو او نامناسب چاپیریال له دې حق څخه د کار اخیستلو پوره مجال ورکړی دی. د استاد خادم لیکنه موږ ته له نن څخه د شپږو لسیزو وړاندې تصویر راکوي، خو دا تصویر لا اوس هم په همغه شکل ژوندی دی او څه ډېر بدلون په کې نه دی راغلی.

د خادم صیب پر نثري لیکنو سربېره د هغه په نظم کې هم ټولنپالنې ته پاملرنه شوې او ډېر ځایه د ټولنې سمون، پرمختګ، تعادل او ثبات ته نفوته شوې ده. هغه په ټولنه کې د عالم رول ته اشاره کوي او وايي:

عمل هم کار دی، په حقیقت کې
عالم عامل دی، په جماعت کې
ځینې بنسودل کا، ځینې کول کا
دا تقسیم شوی، دی په فکرت کې.

خادم په ټولنه او د ژوند په چارو کې پر (اعتدال) ټینګار کوي او وايي هر کله چې په ټولنه کې تعادل نه وي، سوکالي له منځه ځي:

دنیسا ودانه، په اعتدال ده
داد ژوند لاره، او د کمال ده
ژوند که د فرد وي، که د ټولني
بي توازنه، بنسټي محال ده.

خادم د ټولنپالنې او ټولنپوهنې په باب ځانگړي اثار ليکلي او (نوی ژوندون) د ژوند (نوي لاره) گڼي، په يوه څلوريزه کې پر هېوادوالو غږ کوي چې همدا لاره تعقيب کړي:

خادم ايستلې ده، نوي لاره
نوي ژوند ته، سمه هواره
ټولنپالنه، نوي رڼاده
پاخه روان شه، بي خوف وډاره

دی گډوډي د ټولني او ځوان نسل تباهي بولي، ټوله کې يې د قام تباهي گڼي او وايي چې ډېرې بدمرغۍ له همدې گډوډۍ څخه زېږي:

محيط گډوډ کړه، ځوان به گډوډ شي
چې ځوان گډوډ شو، قام به گډوډ شي
په گډوډۍ کې هر څه کېدی شي
هر څه به کړی شي شان به گډوډ شي.

استاد د (خپلواک پښتون او ټولنپالنه) په نامه په یوه څلوریزه کې یو
ځل بیا خپلو هغو کتابونو ته نغوته کوي چې ده، د پښتون او په ټوله کې د
افغان ولس د ویښتابه لپاره لیکلي دي:

نوی ژوندون دی، نوی رڼاده
په نوی لار کې، د ژوند بقاده
خپلواک پښتون ته، چې پرې رسېږي
ټولنپالنه، مومدعاده.

او په پای کې د یوه (ټولنیز اعلان) په توګه پر خپلو هېوادوالو غږ
کوي چې د ټولنې، وطن او ملت د بقا په خاطر څو شیان ضروري دي
چې هغه باید خوندي وساتل شي:

چې وطن، ژبه، ملت درڅخه لار شي
نوبه څه شی، درته پاتې شي افغانه
خلک په ژبه راټولېږي، په وطن کې
بیا په دوی شي، د ملت خونو ودانه.

ددې بحث په پای کې غواړو یادونه وکړو چې د ټولنې د استحکام،
جوړښت، رغښت، پرمختګ او سوکالی په برخه کې د خادم صیب په اثارو
کې نورې لیکنې او نظموونه هم وو، خو موږ یې دا یو څو د بېلګې په توګه
راوړل.

سمونپالنه

لکه څنگه چې مو په تېرو برخو کې یادونه وکړه، استاد خادم یو ملتپال، دینپال او ټولنپال لیکوال و، دغسې یو سمونپال لیکوال او شاعر هم و. ده د ټولني دسمون او پرمختګ لپاره چې څه کولای شول هغه یې تر سره کړل. د لیکوال په وس کې له قلم او لیکنې پرته نور څه نه شته، خادم هم د خپل وس تر وروستي بریده د ټولني د اصلاح لپاره خپل قلم وکاراوه او په دې برخه کې یې په لسګونو لیکنې وکړې، خادم هم په نظم او هم په نثر کې د ټولني د اصلاح لپاره ژور مفاهیم وړاندې کړل او ټولني ته یې د خپلې اصلاح لارې په ګوته کړې. کومې لیکنې یا نظموه چې خادم صیب یوازې په مشخص ډول د ټولني او ولس دسمون لپاره لیکلي، هغه په دې ډول دي: ((د اصلاح لاره، د خپل هر فعل اجر، نجات په څه کې دی؟، د انصاف دارای یوه نمونه، بڼځه د پښتنو په جامعه کې، نېکان او محسنان، تشدد او سختي، متقابل اخلاق، ګډون، رښتیا او دروغ، انصاف در وزن و ترازو، د مېرمنې او خاوند ګډ گوزران، د چا غیبت مه کوئ، زړه سوی او مهرباني، د اجتماعي سمون لپاره، اجتماعي حقوق، په سیاسي مبارزه کې تقوا، متقابل احترام، په مملکت کې اصلاحي فعالیت، قوت او نېکي، سمه لار، د ځان تربیت، د سړیتوب لار، سپینتمن وایي، غم او زغم، اعتدال، بڼځه انسان دی، د وطن اصلاح)) او ځینې نورې لیکنې او نظموه چې دلته به یې ځینې د بېلګې په توګه راوړو او خپل لنډ لنډ تحلیل به هم ورسره ملګری کړو. د سمونپالنې په برخه کې د استاد خادم لیکنې پر درېو محورونو راڅرخي. الف- فردي سمون، ب- ټولنيز سمون،

ج- هېوادنی سمون. چې دلته یې همدې درېو برخو ته په لنډیز سره اشاره کوو:

الف- فردي سمون:

استاد خادم په یوله لیکنه کې چې (د اصلاح لاره) نومېږي، د یوې ټولني اصلاح په یوه ساده مثال سره توضیح کوي. دی په دې لیکنه کې دا واضح کوي چې پر یوه نارامه شخص متواتر فشار، شکنجه او زور کارول د اصلاح لاره نه ده، تشویق، هڅونه او یو شخص ته د ښو کارونو د چانس ورکول هم کولای شي، یو منفي شخص پر یو مثبت شخص بدل کړي. دی په دې برخه کې د انگلستان د یوه چارواکي مثال راوړي چې څنگه یې یو منفي کړکتر په خپل تدبیر او هڅونه پر یوه مثبت شخص بدل کړ. زموږ په ټولنه کې هم د سمونپالنې داسې بېلگې وې. محمد گل خان مومند چې کله په کندهار کې تنظیم رییس و، نو له ډېرو هغه سرزورو اشخاصو یې په ډېر تدبیر او هڅونه د قانون د حاکمیت لپاره کار اخیسته چې پخوا یې قانون ته غاړه نه ایښوده. د استاد خادم د دې لیکنې هدف دا دی چې د زور او فشار د کارونو په انډول کله کله تشویق او هڅونه د زیاتې اصلاح سبب ګرځي. استاد خادم وايي:

((اورېدلي مو دي چې د انگلستان پادشاه پنځم جارج د تخت د کېناستلو مخکې یو وخت امیر البحر مقرر شو، د هغه ځای قاعده ده چې هر نوی امر کومې ادارې ته ورشي، نو رومبې څو ورځې خاص د دغه ادارې دفترونه ګوري، علم راولي او وروسته په کار شروع کوي.

پنځم جارج په دې سلسله کې کوم وخت چې د مامورینو د سوانحو دفتر ګوري، د یو سړي د سوانحو پاڼې یې ولوستلې چې پخوا څومره

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

امران په هغه تېر شوي وو، ټولو په سرو قلمونو په دغه پاڼو کې د دغه شخص بېکاري او بد اخلاقي لیکلې وه.

امیر البحر (جارج) دغه سړی راوغوښت او د ده د سوانحو پاڼې یې وربنکاره کړې چې دغه دی ستا امرینو ستا په باب دا، دا یاداشتونه پرېښيي دي، مگر زه نه غواړم چې ستا د سوانحو پاڼې په بدعملۍ ډکې وي، زه غواړم چې ته یو کاري او اخلاقي سړی شې! دغه دی زه ستا په مخکې ستا د سوانحو پخوانۍ لایحه شکوم، د ده د سوانحو لایحه یې وشکوله، دریاب ته یې واچوله، د دې ورځې نه وروسته سوانح بیا د سره څخه لیکل کېږي، اوس ته پوره اختیار لرې چې دخپلو سوانحو په لایحه کې د هر شي په لیکلو راضي اوسې، هغه به ولیکل شي!!

وايي چې د دې واقعي څخه د دغه سړي په حیات داسې عمیق اثر ولوبد چې تر دې وروسته هغه بېخي بل سړی شو او ښه ښه خدمتونه یې د لاسه وشوه.)) (۲۳: ۱۷)

دا له فشار او قوې کارولو پرته د فردي سمون یوه بېلگه وه.

استاد خادم په ټولنه کې افراد پر څلورو کته گوريو وېشي: (خپل چاري، سادگان، تاجران او نېکان)

استاد ددې هرې کته گوري ځانگړنې بيانوي، په دې ترڅ کې نيکي هم تعريفوي او صالح اشخاص هم په گوته کوي. دا ډول ليکنې د استاد په اثارو کې د فردي او ټولنيزې سمونپالنې څرگندې بېلگې دي. د موضوع د لا څرگندتيا په خاطر به ښه وي چې د (نېکان او محسان) په نامه د استاد خادم خپله ليکنه دلته راوړوو:

((وگړي په اجتماعي لحاظ مور په څلورو گروپو ويشلي وو. خپل چاري، سادگان، تاجران او نېکان يعني محسان. د درې اولو ډلو څخه په

درېو مخکې مقالو کې څېړنه وشوه او د دوی خواص ممیزات او نښې وښودل شوې. اوس غواړو چې نېکان او محسان وښیو: وگړي گومان کوي چې نېکان بس هغه خلک دي چې دوی پټه خوله، بېغرضه، بې ازاره او مظلومان وي.

مگر نه! بې ازاره خلک، خو هغه خلک دي چې مور په ساده گانو کې گڼلي دي. نېکان او محسان هغه کسان دي چې په منفي صفتونو او عباراتو د دوی تعریف کېږي. نېکان او محسان د بابا ادم د اولاد پوره او مالگه ده. که دا ډله خلک په انساني جامعه کې نه وای او نه پیدا کېدای، نو ژوند به سراسر تریخ، ستخ او د زهرو گوټ و، بیا به نو ددغسې ژوند څخه مرگ ډېر خوندور او مستريح و.

زموږ خالق جهان پیدا کړو په دې جهان کې ډېر ښه او بد، سپین او تور، مضر او مفید، خواږه او ترخه څیرونه پیدا شول او د ده قدرت وغوښتل چې د جهان ترکیب له متضادو شيانو څخه وکاندي. په دې عالم کې انسان هم پیدا شو، انسان یوه جامعه نسخه ده، هر هغه څه چې په ټول عالم کې وو، تقریباً هغه ټول د ده په ذات کې راغونډ شول، نو ځکه په خپله د انسان په خټه کې زميني او اسماني، ملکي او شیطاني، نفساني او روحاني گټې، منفعت او مادي خوند څخه یې نور هدف نشته، نو په عين زمان کې په همدې نوعه کې د داسې کسانو پیدا کېدل هم یوه طبيعي خبره ده چې هغوی د خیر، افادې، د عالم د تعمیر او خوشحالی لپاره ځانونه وقف کړي وي، زه پوهېږم چې ډېر خلک دا خبره نه مني او هغوی وايي چې انسان هم د نورو حیواناتو غوندې پوه او زمانې دومره لوی علما او فلاسفه د دې خبرې قایل او معتقد دي چې سړی یې د نوم په اورېدو د تاثیر لاندې راځي او بیا نو خپل فکر نه کوي. مگر دغسې ډېر قرون او اعصار په دې انسان تېر شوي دي او دغسې ډېرې د علم په رنگ کې

عقیدې باطلې او مزخرفې ثابتې شوې دي چې یوه له هغو څخه د انسان د شلم قرن دغه سوچه مادي نظریه ده چې انسان یو خالص لذت پرست او منفعت خوښوونکی حیوان گڼي او دغه لذت او نفع هم هغه لذت او نفع گڼي چې خاص وده ته راجع وي. د دغه نظریې خاوندان د انسان د تاریخ ټول رجال، حوادث او مسلکونه په همدغه تله تلي او په همدغه شان یې تحلیل کوي، دوی نه مني چې انسان څنگه د نورو د پاره لاغرضه ایثار او فداکاري کولی شي؟! دا ډېر اوږد بحث دی، د دې موضوع ټول دلایل او اسناد دلته راغونډول گران او مشکل کار دی.

دا موضوع دومره مبسوطه او وسیعه ده چې لوی کتاب لیکل غواړي، خو سره د دې ټولو خبرو بیا هم دومره ویل په کار دي چې که د انسان طبیعت همدغسې مادي او خپل چاري وای او د دنیا د تاریخ ټولې انساني واقعي فریبونه، دروغ او مزخرفات وای، نو د انسان په فلسفه او ادبیاتو کې به د خیر، فضیلت، ایثار، فداکاري، عشق، محبت، مینې او فایده رسنۍ لغات او کلمات څنگه موجود شوي وای!

که څوک ووایي چې د انسان په ژبه او لغت کې خو د شیطان او شریک الباري لغت هم شته او ناممکن هم یو لغت دی، مگر دلته فکر په کار دی چې د شریک الباري او ناممکن لغات منفي تعبیرونه دي، نه مثبت حقایق. خیر، نیکی او خوبی خو د انسان په لغت کې د یو مثبت حقیقت په صورت راگډ شوي دي. بله خبره دا ده چې هر کله ومنو چې د انسان په نوعه کې شیطاني طبیعتونه او هغه چې سراسر ځان غواړي او د بل په هېڅ ضرر رسولو پر نه وي، موجودېدای شي، نو څه مانع موجود دي چې یو خالص منور، منافع او فیاض انسان دې هم پیدا شي؟ اگر چې له هرې خوا د نفې او اثبات د پاره دلایل پیدا کېدی شي، خو چې انسان خپل ضمیر ته رجوع وکړي هېڅکله د خیر، نیکی، عشق او ښکلا څخه ابا نه

کوي، بلکې دغه حقیقت ته په سجده پرېوځي، دغه حقیقت چې کوم وخت جسماني جامه واغوندي او د انسان په صورت رابښکاره شي، نو نېک او محسن سړی ورته ویل کېږي. نیکي او احسان هغه ښېگڼې ته ویل کېږي چې د غرض په ناولتیا ککړه نه وي:

د نیک او محسن لپاره دا لازمه نه ده چې په سر به یې جوغه ولاړه وي. دا یو طبیعت دی او یو فطرت دی. دغسې یو شخص خوند او مزه اخلي چې خلک مسعود خوشحاله، مرفه او مطمئن وگوري او د همدغه عشق او خوند لپاره د ده حیات او ژوند وقف وي. په خپلو ناکامیو، الامو او مصایبو کې چې د نورو د سعادت لپاره وي، ډوب وي، خو دی غواړي چې لږ نور عذاب هم په خپل سر واخلي، خو چې په خلکو هوسایي راشي.

دغه کار مکر، فریب او ریا نه وي، بلکې دغه د ده طبیعت شوق او اراده او جبلي ذوق وي، دی کله د ځانه سره ډېر ژاړي، خو د نورو د پاره او کله هېڅ نه ژاړي. ځکه چې په عمل کې دومره مهمک وي، چې ژړا د پاره وخت نه لري. دغه انسان د نورو غوندې ښکاره ظاهره خو څه د بزرگۍ ښکرونه نه لري، خو حقیقتاً د ده زړه د ورېښمو د یو نري وینسته نه هم ډېر نرم، ولې قوت او اراده یې د فولادو او الماسو څخه کلکه وي. یو مرگ کولی شي چې د ده د فعالیت مخه ونیسي، بل هېڅوک نه!

مگر دا نېک او ښاغلی انسان مرگ یوه طبیعي او پېښېدونکې واقعه گڼي، له مرگه دومره نه وېرېږي چې خپل وظایف او انساني ذوق او انسان پرستي د هغه له پاره پرېږدي، یا پکې اهمال وکړي، دښمني په دغه سرشت کې نه وي هغه هر څه د نېکۍ لپاره کوي.

دا یې هم نه ده چې دغه سړی گناه نه کوي. داسې هم نه ده چې په ده باندې خلک اعتراضونه او انتقادونه نه لري. داسې هم نه ده چې دی دښمنان نه لري. داسې هم نه ده چې دی د انسان د طبیعي خواهشاتو څخه خلاص وي. دغه بناغلی سړی خوري، څښي، اغوندي د نورو په شان کور کهول هم لري، قهر او محبت هم لري. خلک ورسره دښمني او دوستي هم کوي، خو د ده معیار د نور انسانانو له معیار څخه ډېر لوړ وي. د ده دښمنان دغومره سر سخت وي، لکه دوستان یې چې وي. قهر او مینه یې د نورو خلکو سره ډېر فرق لري، خو چې ورته په غور وکتل شي، د ده ښه او بد هم د خلکو د کلاسیکي معیارونو سره ډېر فرق لري. ډېر کرته دغسې یو انسان دې دنیا ته راشي او بېرته لاړ شي او څوک یې ونه پېژني او دی هم موفق نه شي چې په خلکو ځان وپېژني. داسې هم کېږي چې تمهیدونه کېږدي او نتیجه ورته کړي.

داسې هم کېږي چې انسانانو ته داسې کامیابی او ارمغانونه راوړي چې تر ډېرو نسلونو یادېږي او د ده د کېنولو ونو لاندې خلک کېني او مېوې یې خوري.

دنیا کې تغیر راغلی دی او نور به هم په کې راشي، مگر په دنیا کې به دغه څلور طبقې خلک موجود وي، هو، د انسانانو په سویه کې به فرق راشي. داسې به وشي چې له انسانانو څخه به خود غرضي کمه شي، خو په عمرونو به خود غرضي ورکه نه شي او چې څو پورې خود غرضي موجوده وي، دغه خیر خواهان به هم پیدا کېږي، دنیا به د دغه فعل او انفعال په واسطه وړاندې ځي. دغه نېکان په کومه طبقه، نژاد او مسلک پورې اړه نه لري. دغه یو انساني طبیعت دی، په انسان تعلق لري، دا هم وایم چې دنیا کاپتیا لیزم ته لاړه شي او که دغسې خلک ډېر نادر او نایاب دي. منم چې د دوی نظریات په سلو کې سل نه عملي کېږي، ولې د دوی په رنگ کې

عالمونه رنگ کېدای شي. دغسې خلکو ته نوابخ هم وایي او لکه څنگه چې د دنیا هر څیز قسمونه او مدارج لري، همدغسې نبوغ هم قسمونه او درجې لري، چې دنیا ورته خالي نه شي پاتې کېدای.)) (۲۳: ۵۷۷)

ب- ټولنیز سمون:

استاد خادم تر فردي سمون وروسته ټولنیز سمون ته راځي، په دې باب خپل نظر څرگندوي او د اجتماعي سمون لاره ښيي. استاد په یوه لیکنه کې چې (د اجتماعي سمون لپاره) نومېږي، د سمون بېلابېلو لارو ته نفوټه کوي، دی وایي دا د پوهانو دنده ده چې د خپلو ویناوو او لیکنو له لارې ناپوهانو ته د ژوند لاره وښيي، سم تبلیغات د سمون بله لاره ده. استاد د الهي ارشاد له مخې د سمون لاره ښيي؛ (د بدو رفع او اصلاح دې په ښه خبره او سلوک وشي). دی د اجتماعي سمون لاره په دې ډول بیانوي:

((ویل او لیکل د پوهانو له خوا، د ناپوهانو د اصلاح او سمون د پاره زرینه لپاره ده. په دغه اساس ښه فکرونه تصمیم کېږي، ښه نظریات منځ ته راځي او په ناسته ولاړه، نشست و برخاست، جلسو او کنفرانسو بې تربیې خلک تربیه کېږي، په دغه لپاره ټوله دنیا تللې ده، پس له معارفه ښه او موثره چاره همدغه ده.

صحيح تبلیغات په لږه موده کې زیات تاثیرونه بڅښي (ښو ته ښه ویل او بدو ته بد) چې اغراض په کې مداخله ونه کاندې، د اصلاح بهترینه ذریعه ده او که په کومه جامعه کې سړی دځینې موجباتو له کبله بدو ته بد نه شي ویلی، نو ښو ته خو دې ښه وایي. زه په دغه اسانه او سهله طریقه خورا زیاته عقیده لرم. هو! لومړی لازم دی چې د اصلاحاتو شوقمن خپل اغراض له پښو لاندې کړي.

ویل او لیکل چې د اصلاح د پاره وي، ځان ته اصول لري. قران کریم دغه اصول داسې بنودلي: ((وجادلهم بالتي هي احسن)) او ((ادفع بالتي هي احسن السيئه)) د دې دا معنا ده چې د بدو دفع او اصلاح دې په ښه خبره او سلوک وشي. داسې نه چې د بدو ځواب دې په بدو ورکړي شي، ځکه چې د دغه صورت نه عداوت او دښمني زېږي او د هاغه بل څخه دوستي او محبت پیدا کېږي.

زموږ نوجوان لیکوال په ښه نظریه ښه شیونه لیکي، زما سره د دغو لیکنو قدر موجود دی، که دغسې ښې لیکنې ادامه شي، په دغو کې وطن، قندهار او طلوع افغان او خپله لیکونکو ته فایده ده. دا یو شی باید هر لیکونکی په خپل فکر کې ښه وتلي چې زما دا عبارات او کلمات به کوم رنجش او ازردگي پیدا کاندې، که پوهېده چې د چا د خپګان سبب گرځي او د یو چا حیثیت خرابوي، لازمه ده چې نور هم کوشش وشي چې دغه جنبه یې اصلاح شي. د یو سړي ازرده کول او خپه کول د هغه د اصلاح سبب نه گرځي، بلکې هغه سړی انتقام ته لا پسې آماده کوي. دغه سلسله دوام کوي او یو عالم شرونه پیدا کېږي. اگر چې ردې چا ته د هغه عیوب ویل، د ادب طریقه نه ده او دغسې مضامین مور نشر کړي او اخستي هم نه دي، په کنایه او اشاره یو سړی خپه کول هم ښه کار نه دی، وگورئ سترګونه او تمسخر کول قران کریم منع کړي دي او شریعت ورباندې تعزیر ویلی دی.

د یو لیکونکي او مبلغ وظیفه ډېره درنه او باریکه ده. دا د ((کج دار و مریز))

پا درمیان قمر دریا تخته بندم کرده
باز میگویي که دامن تر مکن هشیار باش

مثال لري پیغمبران او مصلحین په دغسې باریکه لیار تللي دي. که مور د ځان څخه څوک خفه کوو، گویا خپله پښه په تېر وهو، ځکه چې زموږ د همدغو خلکو سره گذران لرو، که څه هم د نن عصر ازادي د جامعې د حق په مقابل کې د شخص ولوکه هر څوک وي، پروا نه کوي، مگر اوس مور په دغه لیار کې مبتدیان یو.

هوا! دومره شی بل هم شته چې د قلم حق باید هر څوک ومني. عام الفاظ او عام اصطلاحات باید په خاصه معنا محمول نکرې شي. که څوک داسې کوي عاملې کلمې ځان ته رااړوي او ځان خپه کوي دا به د قلم حق نه منل وي. دغسې تنقید ته چې د عامو کلمو په ذریعه شوي دي، غیر مستقیم تنقید وایي. په دې پسې څوک نه گرځي او نه دا دومره قابل د خپګان شی دی.) (۲۳: ۵۷۷-۵۵۸)

استاد خادم متقابل احترام او درناوی د ټولنیز سمون یوه بله اساسي لار گڼي، دی وایي، متقابل احترام د متقابل چلند پر بنسټ ولاړ دی، ته باید یو چا سره ښه وکړې چې بل هم درسره ښه وکړي، داسې نه چې ته تر بله ځان په پوهه، مال او ټولنیز موقف کې لوړ وگڼې او له بله بیا هیله وکړې، څه چې ته غواړې بل یې باید هماغه شان درسره ومني. استاد خادم په دې برخه کې د اسلام دین پر لارښوونو هم ټینګار کوي، چې ټول خلک یې په ښه وضع، ښه تخاطب او متقابل احترام مکلف کړي دي.

هغه د (متقابل احترام) په نامه لیکنه کې وایي:

((د متقابل احترام معنا دا ده چې زه به تاته په درنه سترګه گورم او ته ماته. زه به زه به ونکړې؛ زه به تا سره په سلام او خوږو عباراتو مخامخ کېږم او ته هم باید له ما سره همدغسې وکړې؛ هېڅوک دا نه شي ویلای

نیمه پېری یون / د خادم نړۍ لید

چې زه عالم فاضل، منصبدار، سپین ږيري، مشر پلانکی او پلانکی یم او دا بل ناپوه، بېسواده، بې منصبه، کشر، دا او دا دی - نو ځکه زه ورنه زیات حق، وجدان او شرافت لرم او په دې لحاظ ما که هر قسم وضع او کار کاوه، دی به زما لحاظ کوي.

د اسلام دین ټول خلک په ښه وضع، ښه تخاطب او متقابل احترام مکلف کړي دي. بد عبارات، بد نومونه اخیستل، چا پورې خدا، پوسخند، کنایه او اشارت، تردې چې د سترگو کړول او داسې لفظ یا وضع کول چې په کې د بل تحقیر یا سپکاوی وي، حرام او ممنوع گڼلي دي.

په دې باب کې صریح ایتونه موجود دي او ډېر حدیثونه هم په دې معنا کې راغلي دي چې د لا ضررو لا ضرر فی الاسلام، که د دنیا قوانینو ته مراجعه وکړو، نو د (یونو) انسانی حقوق وایي چې هر شخص د ضمیر، وجدان او شرافت او حیثیت خاوند دی، معنا یې دا ده چې هېڅوک دا حق نه لري چې د وجدان او شرافت په لحاظ ځان ته په زیات او بل ته په لږ حق قایل شي. د شعراوو او حکیمانو اقوال وایي، ادمیت احترام ادمی است.

د افغانانو او پښتنو په دنیا کې که څه هم دهمخولتیا او ملگرتیا په عالم کې د خوشطبعۍ لپاره ډېرې ټوکې ټکالې شته، خو په عامو محاورو، مجلسونو او معاشرت کې د ورور، عزیز، ملگري مېرمن، خور، ادې، بابا، کاکا، ماما، لالا، رورکي، کوکۍ، لالی، گل، خان، د زړه سر، سردار، اغا او ښاغلي خطابونه موجود دي چې ډېر خواږه، درانده او مینه ناک دي، څوک چې د بل چا احترام نه کوي، په لفظ، وضع یا په زړه کې د خلکو کموالی کوي، داسې چې خلک غولوي، مستعمولي یې یا یې تېرباسي، نو پښتانه وایي چې ډېر سپک سړی دی.

نن چې د خدای په فضل زموږ په وطن کې سواد او علم خپرېږي،
بنځې ازادۍ ته ورسېدې، پوهه او تهذیب عامېږي، حقوق او قوانین
خپل ځای نیسي. د کار او فعالیت ساحه پراخېږي، افغانستان په بین المللي
ژوند کې داخل شوی دی، خلک موږ ته راځي او موږ دنیا ته ځو، نو
باید خپل د ژوند محترمانه او نجیبانه کرکټر بنکاره کړو. بنځې، ماشومان،
سپین ږيري، مشران، عالمان او استاذان، د افغانانو په سوسایتي کې په
درنه سترگه کتل کېږي.)) (۲۳: ۵۹)

ج- هېوادني سمون:

استاد خادم، تر فردي او ټولنيز سمون وروسته پر هېوادني سمون
بحث کوي او هغو ټکو ته اشاره کوي چې د ټول هېواد په کچه د سمون
او اصلاح سبب گرځي. دی هېوادني اصلاحات د وخت او چاپېريال تابع
بولي. اول باید اصلاحاتو ته زمينه برابره شي او بيا د اصلاحاتو پلان
وړاندې شي، کله چې ټولنې کې د اصلاحاتو د هضم ظرفیت نه وي او
اصلاحات پرې عملي کېږي، د داسې طعام مانا نه لري چې یو
ضعیف المعده انسان ته په زوره ورکول کېږي. استاد خادم په دې لیکنه
کې د هېواد په کچه سمون په ښه ډول توضیح کړی دی، هغه د سمون
لپاره، اعتدال، کورني او بهرني حالت ډېر ضروري گڼي او پر فشاري او بې
وخته اصلاحاتو ټینگار نه کوي، ځکه چې داسې یو ډول اصلاحات د غازي
امان الله خان په وخت کې تجربه شوي وو.

استاد خادم (په مملکت کې اصلاحي فعالیت) تر عنوان لاندې
لیکنه کې لیکي:

((خومره چې یو لوی لوبښی د یو لوی ځایه څخه راولوېږي،
هماغومره درې وړې کېږي، دا تمثیل زموږ په مملکت صادق دی چې له

ډېرې مودې څخه د څه اسبابو او عواملو له امله چې اکثره یې خارجي وو انحطاط وکړ.

مگر یو مملکت چې یو وار انحطاط وکاندي، د هغه پورته کول په یو مخ نه کېږي، که څوک دا فکر لري، هغوی کله کله داسې خسارې هم ویني چې د دوی نه، بلکې د مملکت په ضرر هم تمامېږي. لکه چې داسې مثالونه د دنیا په ټولو اقوامو او زموږ د وطن په تاریخ کې هم لیدل کېږي.

اجتماعي اصلاحات د قوم د فکر اصلاح پورې اړه لري، کوم وخت چې یو قوم د یو فکر او یو اصلاحي پلان د منلو د پاره تیار نه وي او په زوره ورباندې تطبیق کېږي، نو هغه د هغه طعام مثال لري چې یو ضعیف المعده انسان ته په زوره ورکړی شي او په پای کې په هغه قی او دستونه ولگوي.

د یوې جامعې د فکر اصلاح کولو که ډېر فعالیت هم په کې ونښي، وخت او زمان او د داخلي او خارجي اوضاعو په مساعدت پورې اړه لري.

سره د ټولو خبرو اوس باید دا ووايو چې د څو وروستيو کلو په ظرف کې زموږ په مملکت کې یو اصلاحي فعالیت جاري دی، ځینې کسان عادت لري دوی حال ته گوري او له ماضي سره یې نه تطبیقوي. که رښتیا ووايو د شل کالو راهیسې په مملکت کې خورا ډېر اصلاحات شوي دي. هغه کسان چې انتقاد مفید شي گڼي هغوی باید په دې هم پوه شي چې تحسین او تمجید او شکر هم د نعمتونو په زیاتوالي کې مهم عامل دی. دا نننۍ اوضاع که د مملکت د شل کالو مخکې اوضاعو سره مقابله کړو، نو هغه وخت به موږ ته یو متمایز فرق معلوم شي چې د مملکت په

اصلاحي لياره کې شوی دی. موږ باید د دغه اصلاحاتو او د هغو د عاملینو تقدیر او تمجید وکړو.

د دې وخت او هغه وخت لوی فرق دا دی چې هغه وخت خلک کاملاً بېخبره وو، هغوی په دې فکر کې ډېر کم لوېدل چې زموږ حیات هم د دې نه بهتر کېدی شي او د دې د پاره باید څه وکړو؟

اوس خلک دومره هوښیار شوي دي چې تقریباً د دنیا د هوښیارو خلکو غوندې ښه او بد سنجولی او د اصلاحاتو ليارې ورته هم لټولی او پیدا کولی شي. البته د دغو افکارو عملي کول د زمان او مکان د تقاضو پورې ضرور اړه لري چې هوښیار خلک ورباندې پخپله پوهېږي.

اوس که ځینې شکوې او شکایتونه اورېدل کېږي، د دې لوی عامل دا دی چې خلک پوه شوي دي، د حیات معیار سنجوي او کوشش کوي چې هغه حاصل کاندې چې دا پخپله د ترقۍ او اصلاحاتو لوی سبب دی. هغه امنیت او آرامي چې نن روی کار ده، یقیناً شل کاله دمخه نه وه، د حیات کوم معیار چې نن ثابت شوی دی، په هغه د شل کاله مخکې وضعیت سره د سره مقایسه کېږي نه. دغسې مهم د مملکت په هره خوا او هره ډډه کې محسوس تحول او تطور راغلی او اوضاع د پخوا په نسبت په اصلاحي صورت امید افزا دی.

هغه ځوانان چې غواړي مملکت په سرعت ترقي وکاندي، هغوی ته لازم دي چې د خپل حکومت سره د موافقت په صورت د اصلاحاتو د پاره د افکارو د تنویر په ليار کې کومک وکاندي او زمينه تياره کړي، ځکه موږ نه شو کولی چې کوم کارونه چې قوم د هغو منلو ته تيار نه دی، قوم باندې یې په اجبار اجرا کړو، سره د دې چې ځوانان باید د اجبار څخه مخالف اوسي.

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

موږ باید د مملکت د اصلاحي اوضاعو څخه مطمئن اوسو او هغه بدبیني چې مملکت ته ضرر لري، له ځانه لېرې کړو.

په اخره کې وایم ژوندی دې وي اعليحضرت محمد شاهر شاه اصلاح غوښتونکی پادشاه او مترقي دې وي افغان او افغانستان.))

(۲۴: ۱۲۸۲-۱۲۸۳)

پر پورتنیو یادو لیکنو سربېره استاد خادم (د خپل هر فعل اجر، نجات په څه کې دی؟، د انصاف داری یوه نمونه، بنځه د پښتنو په جامعه کې، تشدد او سختي، اجتماعي اخلاق، گډون، رښتیا او دروغ، انصاف در وزن ترازو، د مېرمن او خاوند گډ گوزران، د چا غیبت مه کوی!، زړه سوی او مهرباني، اجتماعي حقوق، په سیاسي مبارزه کې تقوا) او ځینو نورو لیکنو کې هم په فردي، ټولنیزو او هېوادنیو سمونونو او د هغو پر لارو چارو بڼه رڼا اچولې ده چې موږ د دې لیکنې د زیات اوږدوالي له امله مجبور شو، پر هغو لیکنو له تبصرې څخه تېر شو، خو که په مجموعي ډول په سمونپالنه کې د استاد ټولې لیکنې سره راټولې کړو، نو یو ځانگړی اثر ترې جوړېدی شي. پر نثري لیکنو سربېره استاد خادم په نظم کې هم سمون او سمونپالنې ته ځای ځای اشاره کړې ده. په یوه څلوریزه کې چې (سمه لار) نومېږي د سم او بڼه سړي ځانگړنې ته اشاره کوي او وایي چې د (هوما) خوی لري او ځان له ناولو کارونو څخه لرې ساتي.

سم سړی نه ځي، په کږو لارو
لمن را نغاړي، له بدو چارو
له چل فریب او، د غانه څنگ کا
ساتي هوماتل، ځان له مردارو.

بیا د (خان تربیت) په باب وايي چې هر څوک غواړي د ښه خوی تربیت او انسانیت خاوند شي، نو خان ته باید یولارښود او مشر پیدا کړي:

د ښووعاداتو، نوم تربیت دی
ښه خوی هماغه، د ښووعادت دی
استاذ مرشد او، لیدل پيدا کړه
که خوښ دې خان ته، انسانیت دی.

بیا (د سړیتوب لار) په گوته کوي او وايي چې د سړیتوب لار او معیار همدا دی چې یو څوک ښه لارښوونکی ولري او د هغو خبرو ته غور کېږدي:

د لارښوونکو، صحبت اختیار کړه
د دوی په نغوته، برابر کار کړه
دا سمه لار ده، و سړیتوب ته
که رسېدل غواړې، و کوم معیار ته.

تر هغه وروسته د شخصیت جوړونې لپاره د مشرانو (سپینتمن) نظر راوړي او په هغه کې (نیت) (الفاظو) او (ښه عمل) ته اشاره کوي چې د یوه شخصیت د لوړاوي او د نړۍ د فتحې سبب ګرځي:

سپینتمن وایي نیت دې سم کړه
وینا دې ښه کړه، الفاظ دې کم کړه
کار او کړه بویه، چې بې ازار وي
په دې درې توګه، فتحه عالم کړه.

نیمه پیری یون / د خادم نری لید

استاد خادم په خپله یوه څلوریزه کې (غم او زغم) ته نغوته کوي او وایي چې یو څوک د (زغم او غم) ظرفیت ونه لري، هغه به لویو پوریو ته ونه رسېږي، دی دا څیزونه په ژوند کې حتمي گڼي او د دنیا ځانگړنې یې بولي، نو که څوک غواړي د ژوند لوړو مدارجو ته ورسېږي، نو د غم د زغملو روحیه باید ولري:

چې ته سم نه شي. کار به سم نه شي
پېټې د غم به، درنه کم نه شي
د دنیا گۍ دي ډېر کر او ونه
قوي روح بویه، بې له زغم نه شي.

استاد خادم په ژوند کې پر (اعتدال) ټینگار کوي او اعتدال په خپله د ژوند په مانا انگېږي، دی د فرد او ټولني او د ژوند په هر ډگر کې (اعتدال) لوی کمال گڼي:

ژوندون پخپله، یو اعتدال دی
چې نا اندول شي، ژوندون محال دی
د جامعې، وي که دا د فرد وي
اندول په هر خوا کې لوی کمال دی.

استاد خادم وایي بنځه انسان دی، باید قدر یې وشي، دی د ټولنیز سمون لپاره د بنځو پر حقوقو او د زوی او مور پر برابری او د هغوی پر تعلیم ټینگار کوي او همدا سمون او اصلاح یوه لاره گڼي.

بنځه انسان دی، انسان یې بوله
زوی دی که لورده، یو شان یې بوله
غیرت و دوی ته، زده کول بنایي
دوی پښتانه دي، افغان یې بوله.

استاد خادم بیا په ملي کچه د وطن د اصلاح لپاره وايي، کله چې یو هېواد له ستونزو او دسیسو سره مخامخ شي، نو د اصلاح یوازینی لاره یې دا ده چې علم او اخلاقو ته کار وشي او دا عناصر پیاوړي شي، نو بیا کېدای شي، دسیسې، توطیې او اندېښنې کنترول کړی شي.

وطن چې وران شي، په دسایسو
خلک اخته شي په خبایثو
قوت د علم او، اخلاقو بنایي
چې بریالی شي، په وسوسو.

د استاد خادم په ځینو نورو منظومو اثارو کې هم د سمونپالنې په برخه کې نورې یادونې هم شته، خو موږ یې دلته دا څو څلوریزې د بېلگو په توګه یادې کړې. په ټولیز ډول استاد خادم د بل هر لیکوال په شان یو سمونپال شخصیت دی، خو دی په ټولنه کې د سمون او اصلاحاتو د راوستلو په برخه کې پر اعتدال ټینګار کوي او وايي چې افراطي اصلاحات د ګټې پر ځای په تاوان تمامېږي، نو لومړی باید چاپېریال مساعد او بیا اصلاحات پلي شي.

کره کتنه

د استاد خادم په منظومو او منثورو اثارو کې یوه پاموړ برخه کره کتنه ده. دی کره کتنه د ژوند په ټولو برخو کې د پرمختګ او سمون یوه اساسي وسیله ګڼي او له هغې پرته د فرد، ټولني او نظام اصلاح ناشوني ګڼي. د خادم صیب د کره کتنې ژبه، مستقیمه، ساده او تېزه ده، په همدې خاطر خو یو شمېر اشخاص د ده د کره کتنې د صراحت او تېزوالي له میتود سره زیات موافق نه دي. د استاد په اثارو کې ګڼ شمېر داسې لیکنې او نظموونه شته چې په مستقیم ډول پر کره کتنې راڅرخي او ځینې یې بیا داسې دي چې په نا مستقیم ډول د کره کتنې نومنه او عناصر په کې موجود دي.

دلته غواړو لومړی د هغو لیکنو او نظمونو سرلیکونو ته اشاره وکړو چې په مستقیم او نا مستقیم ډول د کره کتنې جوهر او عناصر په کې پراته دي او بیا غواړو په بېلابېلو برخو کې د استاد خادم له خوا شویو کره کتنو ته نغوته وکړو، یانې ډلبندي یې کړو. دکره کتنې په برخه کې د خادم په اثارو کې څو ډوله کره کتنه لیدل کېږي: الف- ژبپوهنیزه کره کتنه، ب- ادبي کره کتنه، ج- سیاسي او ټولنیزه کره کتنه. هغه لیکنې چې د کره کتنې په باب دي، ځینې یې په دې ډول دي:

(ادبي قاچاق، د پښتو شاعرۍ معیار، پښتو سمونه، پښتو لیکل او لولول، کور-لره، د غلطو شویو کلمو تصحیح، پښتو تصفیه غواړي، بډې، ملي منافقان، ایا افلاس سبب ارتشا است؟، ازادي څه مانا؟، د جلال اباد

بنار بې اصوله دی، د پښتو ادبي معیار، په انتخاباتو کې تهدید او تطمع او ځینې نور نثرونه.

په نظم کې: (د ځان علاج، بې تهدابه چې تعمیر کا، سیاست، فاسد حکومت، بد عملو ته، د استعمار وسیله، فحش او شراب، بدنیتي، چل جوړول، د قام تباهي، واوا مسلماني، د تربگنۍ لعنت، سپین سترگي، دنیا واړه ټگي ده، مغربي فیشن او ځینې نور نظمونه.

الف- ژبپوهنیزه کره کتنه:

د کره کتنیزو لیکنو په لړ کې، استاد خادم د ژبې او ژبپوهنې په برخه کې هم یو شمېر داسې لیکنې لري چې دکره کتنې مالګه او عناصر په کې څرګند دی. (پښتو سمونه، پښتو لیکل او لولول، د غلطو شویو کلیمو تصحیح، پښتو تصفیه غواړي) او ځینې نورې لیکنې د دې ډول لیکنو له جملې څخه دي. (پښتو سمونه) او پښتو لیکل اولولول) د استاد هغه دوه وړې لیکنې دي چې د لیکونو په بڼه لوستونکو ته د ځواب په توګه لیکل شوي دي. په دې دواړو لیکونو کې د پښتو دلیکني څرنگوالي په باب بحث شوی دی. لومړی راځم (پښتو سمونه) لیکنې ته!

((ګرانه! د پښتو د ګرامري اصولو لپاره قاعده داسې ده چې کوم وخت له اسم عام څخه اسم معنی جوړول مراد وي؛ نو د اسم معنی الحاقیه توری (سفکس) د اسم عام پورې یو ځای کوي؛ نو اسم معنی شي.

مثلاً: ورور، تربور او پښتون عام اسمونه دي، ګلوي، ولي او واله؛ الحاقیه یا د سفکس توري دي، ورور؛ یعنې برادر، تربور؛ یعنې عموزاده، پښتون؛ یعنې دارنده پښتو؛ یعنې د غیرت او همت خاوند؛ نو کوم وخت چې ورور، تربور او پښتون څخه د برادری، عمزادګی او افغانیت په معنی

اسم جوړوي؛ نو الحاقیه توری ورپورې کوي؛ نو ورورولي، تربرورولي، پښتون ولي؛ یا ورورگلوي، تربرورگلوي ترې جوړه شي.

پښتون گلوي صحیح نه ده؛ همدارنگه کله او د ځینې محاورو په لحاظ د پښتون (واو) لوېږي؛ نو پښتونولي یې وایي او د (واله) په الحاق سره له پښتون څخه پښتواله جوړېږي؛ مگر ورور واله ا تربرور واله نه ده صحیح او دلیل یې محاوره او استقراء ده؛ نو په دې اساس پښتونواله له پښتواله څخه ضعیف دی او ضعیف صحت لري.)) (۲۳: ۲۶۷)

(پښتو لیکل او لولول) هم د همدغو لیکنو له جملې څخه ده، په دې لیکنه کې استاد، د نړه پښتو کلمو او همدارنگه له نورو ژبو څخه د راغلو مروجو کلموو د کارونې پر څرنگوالي بحث کوي. دی د دې پلوی دی چې کومې کلمې ساده، اسانه او عام فهمه وي، هغه دې کارول شي، نظر دې ته چې پر سوچه پښتو کلمو ټینګار وشي، خو د ګرامر په برخه کې د پښتو ژبې د خپل ګرامري جوړښت پر کارونې ټینګار کوي.

((اوس هغه وخت راغلی دی چې هم پښتو ولیکو او هم یې ولولو، یعنې په تدریساتو کې یې ننباسو، مگر د پښتو د لیکلو او لولولو لپاره بېلې بېلې مرحلې او مقامونه موجود دي، د هرې مرحلې او مقام تقاضا بېله ده او باید دغه تقاضاکانې یو تر بله ګډې نه شي، ځکه که ګډې شي، نو اصلي هدف چې د پښتو تعمیم او عملي کول دي؛ هغه پاتې او موانع او مشکلات به پیدا شي.

په شعر او شاعرۍ او ادبي مضامینو کې د روزمره محاورې څخه لږ شانې سپری ووځي، دومره ډېر عیب نه حسابېږي، ځکه د شعر او ادب ژبه د عوامو او حجرو له ژبې څخه لږ ډېر فرق کوي، که څه هم خورا ښه شعر او ادب هغه دی چې د فصاحت او بلاغت په اصولو برابر وي او دلته هم

ثقیل، غریب او متهجن لغات او کلمات راوړل ادبي عیب گڼل کېږي، راغلو د تدریس او معارف ژبې ته، دلته اوس زمینه په ډېره ساده، بسیطه او اسانه محاوره قایل یم، هغه عربي، فارسي او هندي لغات او کلمات چې د پښتو په روزمره محاوره کې راگډ شوي او رایج شوي وي او په ژبه او محاوره کې روان خولې ته راځي، د دغو استعمال او اخیستل زه له هغو پښتو لغاتو او محاورو څخه چې تش په قاموسونو کې وجود لري؛ بهتر گڼم، ځکه چې په دغه مرحله کې چې مور غواړو چې پښتو عامه، رایجه او مانوسه کړو باید په سهل، اسان او خوزرنګ کې ونښودل شي. ولې که د یوې معما په شکل کې ونښودل شي، نو نفرت او مقاومت به د پښتو د تامین مخه ونیسي او مخصوصاً په دې حال کې چې بره او کوزه پښتونخوا کې فارسي او اردو ژبې له پښتو سره د رقابت کولو په میدان کې ولاړې دي، لیکن په هېڅ صورت سره زما د خبرې معنا دا نه ده چې د پښتو اصلي بڼه او لهجه او گرامري حدود او مزایا دې پرېښودی شي، د دغو ساتل او تصفیه کول لازم او ضروري دي.

هو د پښتو خاص لغت او لوړې محاورې او ادبي اصطلاحات باید متدرجاً د معارف لوړو صنوفو او عالي کورسونو ته د تخصیص او اقتدا په لومړي سر کې له ډېرې ساده گۍ، بساطت او له مشترکو لغاتو او روزمره محاورې شروع وشي.

زه پوهېږم چې زما د دې نظریې سره به د پښتو ځینې هواخان موافق نه وي، ځکه دوی به وایي چې له ابتدا څخه د خلکو ژبې باید د پښتو په اصلي لغاتو او محاورو وڅوځول شي، دوی وایي: طفل ته چې هر څه وروښودل شي، هغه زده کوي، نو ولې لپاره اوږده کړو، مگر دلته یوه خبره موجوده ده، هغه دا ده چې دا کار د فطرت له اصولو څخه مخالف دی، وگورئ هر طفل چې اول په خبرو راځي، څومره ماته گوډه، لنډه او

کوتاهه محاوره او ژبه استعمالوي. مور هم چې د ژبې اصلي معلمه ده، الفاظ او کلمات نرموي، پستوي او په خوله کې یې ورکوي، وگورئ د ډوډۍ نه ورته (دودۍ)، د مړۍ څخه ورته (پپه) او د سترگې نه ورته (تگه) جوړه کړي او علی هذا القیاس...

زه دا خبره بیا کول غواړم چې زما مدعا ژبه کږول نه دي، بلکې په اول سر کې ژبه نرمول او پستول او اسانول، وروسته په تدریج سره خپل اصلي معیار ته رسول دي. یقین لرم چې دا د ژبې د تعلیم او نبودلو اساسي لپاره ده. د ژبې سوچه کول او په ژبه کې خپشاوره کول، دا هم یو گډ کار دی، مگر دا د تعمیم له مرحلې څخه وروسته دی، هر کله چې ژبه په مکتوبونو، مکتبونو، اخبار، تبلیغ، تدریس، تالیف، تصنیف، شعر او شاعرۍ کې په عام صورت داخله شوه، ورو ورو به خپله د شاعر او ادیب او منتقد په قلم او ژبه، خپل مراحل طی کوي او ساده کېږي، هر کله چې خلک او علما پوه شي چې د قلم اصل کلمه دی، نو په خپله ورو ورو قلم پرېږدي او کلمه به لیکي، مگر په اوله مرحله کې د قلم په ځای لیکانی څه ضرورت لري، زه نه وایم چې دا کار بد دی، دا یو کار دی، دا دې هم وي، مگر په تعلیمي او تدریسي کتابونو کې دې دستي نه وي، څه لازم دی چې د کاغذ کلیمه وي، مور د دې پر ځای چغزی ولیکو، په دې مرحله کې چې د پوهنې وزارت د پښتو په تعلیمي پروگرام کې اوس له سره غوره کوي باید دا نظریه چې ما په اختصار سره ولیکله، له نظره ونه غورځوي. ((۲۳: ۲۵۹) د استاد خادم پورتنۍ لیکنه که څه هم له نن څخه نیمه پېړۍ وړاندې لیکل شوې، خو ژبپوهنیز او کره کتنیز ارزښت یې اوس هم پر خپل ځای دی، اوس هم مور له همغښت وېرې او ستونزې سره مخامخ یو، لکه نیمه پېړۍ وړاندې چې مخ وو، اوس هم د نړۍ پښتو کلمو په کارونه کې له افراطه او تفریط څخه کار اخلو، نو یوازې له ژبني

پلوه، بلکې له لیکنې پلوه یې هم په لیکلو کې ستونزې لرو، د خادم صیب نظر تر ډېره بریده منځلاری دریځ لري او د پښتو موقعیت یې هم له سیالو ژبو سره په پام کې نیولی دی.

ب- ادبي کره کتنه:

استاد خادم هغه ادبي اثر د ارزښت وړ گڼي چې د کره کتنې یا انتقاد له فلتړه تېر شوی وي، که په ټولنه کې پر یوه اثر نقد نه وي شوی، لیکوال یې خپل اثر ته په لوړ ارزښت قایل وي، یا هم له ناقدینو څخه غواړي چې د ده اثر د ده د خوښې مطابق وارزوي او د خپل اثر عیب په دې ډول له خلکو پټ کړي، نو دا یو ادبي قاچاق دی. دی وایي چې (قاچاق) یوه ترکي کلمه ده چې مانا یې په پټه د شيانو تېرول دي، لکه ځینې سوداگر چې د گمرک له محصولاتو پټ خپل مال تېروي، یانې قاچاق کوي یې، دغسې په دې برخه کې د یوه اثر عیب پټونه هم قاچاق گڼل کېږي، نو ځکه استاد خادم خپلې لیکنې ته (ادبي قاچاق) نوم ورکړی دی، په دې لیکنه کې وایي:

((قاچاق یو ترکي لفظ دی د گریزی او پټو تېرولو په معنی، یو تاجر چې وغواړي په خپل تجارتي مال باندې د گمرک قانوني محصول ورنه کړي او خپل مال د گمرک له موظفو مامورینو نه پټ وارد کړي، یا یې صادر کاندې، دغې ته قاچاق وایي.

قاچاق یوه اقتصادي او گمرکي اصطلاح ده، خاص په اقتصادیاتو او گمرکي چارو کې مستعملېږي، مگر موږ په یو مناسبت سره غواړو چې په ادبیاتو کې هم دا کلمه مستعمله شي، دغه مناسبت دا دی:

لکه څنگه چې یو تاجر خپل مال په غیر قانوني صورت سره، خلاف د مقرراتو، په غلا تېروي او د خپل شخصي مفاد لپاره قانون او د جماعت نښکینه تر پښو لاندې کوي، ځینې لیکوال هم کټ مټ دغه شان دي.

مثلاً؛ هغه کسان چې غواړي چې خپل قلمي زحمت کښی باندې ځان ته شهرت او دولت حاصل کړي، نو دوی باید لږ شانی دا فداکاری هم وکړي چې په سره سینه سره ځان ته معلومه کړي چې د دوی دا لیکنې، جماعت او ټولنې ته څومره مفیدې دي؟ او د اجتماع متوسط ذوق تر څه حده د دوی د لیکنو طرفدار او تر څه حده ورنه بېزار دي.

دغه طرفداري او بېزاري څه معمولي خبره نه ده، د حسن او قبح، ظرافت او ښه والي، بابیزتوب او بدوالي معیار فقط همدغه شی دی، کوم شیونه او صنایع چې د اجتماع متوسط ذوق ورته ښه ووايي، هغه ښه دی او چې بد ورته ووايي، هغه بد دی او چې هېڅ په کې و نه وایي، هغه هېڅ نه دی.

د اجتماع د متوسط ذوق د معلومولو تله صحیح او اساسي انتقاد دی، هغه وخت چې د یو لیکونکي کوم اثر د انتقاد په تله وتلل شي، نو بیا د هغه د قیمت اندازه معلومېږي، ناقدین چې د صحیح ذوق او کاملو معلوماتو خاوندان وي او په صاف ضمیر سره د جماعت د فایدې لپاره ټول کوي، هغوی حق لري چې د جماعت له متوسط ذوق څخه نمایندګي وکړي.

اوس نو هغه کسان چې په خپل کوم اثر یې د صحیح انتقاد ټول ته په نورو ذرایعو ډبل قیمت غواړي او هېڅکله نه راضي کېږي چې د دوی متاع دې د انصاف په تله د انتقاد په میدان کې وتلل شي، فقط مقصد یې دا دی چې د څو کسو سترګې وتړي او خپل مال گران خرڅ کړي، ټولنې

ته په کې نقص وي اوکه فایده، ایا دا کسان یو قسم قاچاق نه تېروي؟ نو که داسې کارونه په ادبیاتو کې وي، نو بې له (ادبي قاچاق) یې نور څه بللی شو؟)) (۲۳: ۲۳۴)

د ادبي کره کتنیزو لیکنو په لړ کې استاد خادم د پښتو ادبي لیکنو معیار ته کتنه کړې، په دې برخه کې مخکې تر دې چې خبره یوه ادبي متن لیکلو ته ورسېږي، استاد د ژبې پر معیاري کولو او معیاري لیکلو ټینګار کوي. دی وايي که حکومتونه موږ ته هر څومره د ژبې د ودې ټولني جوړې کړي، خو چې موږ خپله کار و نه کړو، نو ژبه نه معیاري کېږي. دی د ژبې پر سمې املا او انشاء هم ټینګار کوي او دا کار بیا په خپل وار سره د ادبي معیار د رامنځته کېدو سبب ګڼي، استاد خادم (د پښتو ادبي معیار) په نامه لیکنه کې وايي:

((پښتو یوه ژبه ده چې ډېر خلک پرې ګرېږي، لوی تاریخ او لویه سابقه لري، خواره ادبیات او رنگینه موسیقي لري، د ګریمر او فالوجی د تحقیقاتو په واسطه سره یې ډېرې تاریخي او اجتماعي غوټې پرانیستل کېدی شي. د ډېر لږې لږې نه خلک راځي او دلته پښتو زده کوي او ځي. اوس په چین، جاپان، اتحاد شوروي، امریکا او اروپا کې د پښتو ژبې په واسطه زموږ ډېر شاگردان دوستان او اشنایان شته.

د دنیا ډېر لوی علماء نن په اتحاد شوروي، امریکا، انگلستان، ناروې، جرمني، فرانس، چین، هندوستان او ډېرو نورو ممالکو کې د پښتو په زده کړه او تحقیقاتو بوخت دي او په شوق سره یې سپري او لولي یې. ډېر کتابونه پرې لیکل شوي دي او لیکل کېږي ورباندې. د دنیا د ډېرو ممالکو راډیوګانې د پښتو ژبې منظم سرویسونه لري او په پښتو نشریات کوي. د دنیا ډېر ممالک له افغانستانه د پښتو استاذان غواړي او په ډېرو

کې اوس هم د پښتو استاذان شته، ما ته معلومه ده چې په دنیا کې پښتو ډېر قیمت او اهمیت لري.

زموږ په وطن کې د هرې دورې د حکومت په پروگرام کې د پښتو روزل، لوړول، معیاري کول او علمي او ادبي سټنډرډ ته رسول داخل وو. شهید اعلیحضرت غازي محمد نادر شاه رحمة الله عليه چې د هېواد هرې خوا ته یې پام و، تر ټولو دمخه یې پښتو ته توجه وکړه او انجمنونه او موسسې یې ورته جوړې کړې. اعلیحضرت محمد ظاهر شاه ورته مخصوصه پاملرنه مېنډوله کړه، کورسونه، اخبارونه، مکتبونه، دارالتالیفونه، اکاډیمي او د پښتو د تالیفاتو امتیاز یې منځ ته راوړ.

رښتیا خبره دا ده چې پښتو د نشت نه ډېر لوړ مقام ته ورسېده، خو یو ټکی لا پاتې دی. هغه دا چې د پښتو ادبي معیار سټنډرډ او میزان لا تر اوسه نه دی ټینګ شوی. که څوک ووايي چې معیار نشته، خو معیار شته، مگر دا چې د معیار پروا نه کېږي او د معیار د لوړولو کوښښ نه کېږي، دا یوه موضوع او مسئله ده چې د غور وړ ده.

جوړ شوی معیار ولې ګډ وډ شو؟ د معیار ساتنه او حفاظت د چا کار دی؟

لوحې غلطې، عناوین غلط، د مختلفو نشریاتو مختلف ډول لیکنې، یوه کلمه په څو شکله کښل، د یو ترکیب د پاره څو ډوله ګریمر، خام او اوسه سبکونه، ناسره او ناکره املاګانې او انشاګانې، غلطه تالیفات، بدرنگ راګونه او اشعار دا ټول د پښتو د پاره عیب دی.

که پښتانه خپله پښتو نه شي سمولای، رغولای او معیاري کولای، نو دوی د څه کار دي؟ د دې نه لوی، غټ، مهم او ضروري کار څه شی دی؟ زه نه شم کولای چې د دې نه زیات څه ووايم، دا د ټول قام، وطن او

ملت وظیفه ده. علل اسباب او نقایص دې پیدا او رفع کړي. زموږ د ژوند، تاریخ او ثقافت د پاره پښتو مالګه ده. فکر په کار دی، جرګې په کار دي او ژبه سمول ضروري دي، که دا کار سم نه شو، ډېر کارونه به وران پاتې شي (۲۳: ۱۱۶۵)

پورته لیکنه کې که څه هم تر ادبي معیاره پر ژبني سمون او معیار ډېر ټینګار شوی، خو اصلي هدف دا دی، تر هغه چې ژبني معیار او کره والی رامنځته نه شي، نو ادبي معیار خو هېڅکله نه رامنځته کېږي. د دې کار علت دا دی چې ادبیات یو ژبني هنر دی؛ د یوې معیاري ادبي لیکنې رامنځته کېدل په معیاري ژبې پورې اړه لري.

ج- سیاسي او ټولنیزه کره کتنه:

په سیاسي او ټولنیزه برخه کې استاد ډېرې داسې لیکنې لري چې د کره کتنې، نیوکې او ګوتنبونې نومنه لري، موږ یې په تېرو برخو کې د ځینو یادونه کړې ده. په دې برخه کې د استاد نورې لیکنې چې تحلیلي بڼه لري، په هغو کې هم د کره کتنې عنصر موجود دی. په سیاسي، ملي او ټولنیزه برخه کې استاد خادم زموږ په ټولنه کې له ډېرو واقعیتونو څخه پرده پورته کړې، له هغې جملې څخه دی د (منافقانو) یادونه هم کوي چې په څو څو ډوله ځان بنودلای شي، دی دې ډول اشخاصو ته ((ملي منافقان)) وایي چې موږ یې په به یوه بل بحث کې یادونه کړې، له تکرار څخه یې ډډه کوو.

خو د ملي منافقانو تر څنګ دی پر یوه بله ملي موضوع هم کره کتنه کوي، انتخابات او انتخاباتي موضوعګانې د هېواد په کچه یوه ملي، ټولنیزه او سیاسي پروسه ګڼل کېږي، خو دا پروسه د رڼاوي او عدالت د نشتوالي له امله هر وخت له سختو نیوکو سره مخ وي، تهدید او تطمیع یا

زور او رشوت په کې زیاتره وخت مطرح وي، استاد خادم چې عملاً هم په یوه انتخاباتي دوره کې له دې ستونزو سره مخ شوی و، نو دې موضوع ته سخت متوجه و او پر دې موضوع یې (په انتخاباتو کې تهديد او تطميع) په نامه یوه لیکنه کړې ده، په دې لیکنه کې استاد پر ټاکنو کره کتنه کړې، او ویلي یې دي چې په ټاکنو کې د تهديد مخه نیول کېدی شي، خو د تطميع مخه نیول اسانه کار نه دی، په دې ډول ټاکنو کې هغه څوک بریالی کېږي چې پیسې لري او دا خو څرگنده خبره ده چې پیسې خو پوهو کسانو سره نه شته، نو په دې ډول په اصطلاح ډیموکراسۍ ته لاره اوارېږي. استاد په دې لیکنه کې وایي:

((د ټولو قوانینو او مقرراتو هدف او فایده دا ده چې د خلکو لپاره سپینه لاره جوړه کړي او د خلکو د فعالیت او اجتماعي حرکت لپاره چې د ارتقا پر خوا کېږي لار پرانيزي او مشکلات کم کړي. ځکه که قانون نه وي، سړی نه شي ویلای چې بڼه څه دي او بد څه دي؟ دا خو قانون دی چې بڼه او بد بېلوي. د بدو مخه نیسي او د ښو لپاره لار خلاصوي.

که قوانین دغه صېغه او نتیجه ونه لري، نو ارتقايي قوانین به نه وي امتناعي به وي. امتناعي قوانین هغه دي چې نواهي په کې ډېر وي او ترغیبي جنبه یې لږه وي.

زمونږ مدعا په انتخاباتو کې ده، د انتخاباتو قانون تازه له تصویبه راوتلی دی، دې قانون ښځو او نرو ته په انتخاباتو کې د شمول حق ورکړی دی. موږ دا خبره څو ځله څېړلې ده چې د انتخاباتو مطلب او فلسفه څه ده؟ او ویلي مو دي چې له انتخاباتو څخه مقصد دا دی چې منور، فعال، پوه او وطن پرست خلک وچونل شي او د امورو زمام دغه شان خلکو ته په لاس ورشي، ضمناً په انتخاباتو کې خلک هم ژر تربیه

کېږي، نو په انتخاباتو کې دوه څیزه ډېر ضروري دي، یو دا چې تهدید دې په کې نه وي، بل دا چې تطمیع دې په کې نه وي. خلک دې کاندید کېدو او رایه ورکولو کې کاملاً ازاد وي. زه یقین لرم چې زموږ حکومت به د تهدید مخه ونیسي او څوک به پرې نږدې چې بل وډار کړي او په دې شان یې د کاندید کېدو او یا چا ته د رایې ورکولو مخه ونیسي، مگر د دې بل شي نه چې هغه ((تطمیع)) ده، زه پخپله په ډار کې یم. زموږ په بخوانو قوانینو کې په صراحت سره دا ټکي ذکر و چې په انتخاباتو کې تهدید او تطمیع منع دي. یعنې دا چې که چا بل د انتخاباتو په وخت کې په ضرر وډاروه یعنې دا چې چا بل ته وویل که ته داسې کوي، یا داسې نه کوي، نو زه به تاسره وگورم، نو بس دا جرم دی او سزا به لري. اوس هم یقین دی چې تهدید به منع شي، خو د تطمیع په باب یعنې دا چې که ته داسې وکړي، دومره پیسې به درکړم، یا دا چې دومره پیسې واخله او رایه په دې ما ته او یا هغو کسانو په لاس ورشي، چې ډېرې پیسې لري، نو په دې حال کې دیموکراسي به وي، خو په نتیجه کې به ارسطو کراسي د دیموکراسي ځای ونیسي، بل لوی ضرر یې دا دی چې خلک به ټول پیسو ته مخه وکړي او په هر شان چې وي حلالې وي، که حرامې خو پیسې به گټي اخلاق او فضیلت به کېده وکړي او چې په کوم ملک کې اخلاق او فضیلت نه وي، نو که هلته هر څومره دولت زیات هم وي، مگر انسان بدحاله او پرېشان وي. د تطمیع او تهدید په صورت کې حق حقدار ته نه رسېږي. عالم، دیندار او اخلاقي کسان هېڅکله ډېرې پیسې نه لري، نو دوی به تل ناکام وي او کامیاب به هغه څوک وي چې د ډېرو کورونه یې وړان کړي وي او خپل یې ودان کړي وي. نه پوهېږم چې په دې مساله چا فکر کړی دی که نه؟)) (۲۴: ۱۲۴۲)

استاد خادم په یوه بله لیکنه کې پر هغو خلکو نیوکه کوي چې د (ازادۍ) له نامه څخه غلطه گټه پورته کوي، هغه د بېباکۍ او لاقیدۍ په مانا اخلي او هر څه یې چې زړه غواړي هغه ترسره کوي. د دوی په فکر ازادې داسې یو شی دی چې سړی د هېڅ اخلاقي، قانوني او مذهبي شرایطو پابند نه وي، خو د استاد خادم په نظر ازادې دا مانا نه لري، د هغه په نظر بېباکي، لاقیدي او بې مسلکي بېل شی دی او ازادې بېل شی دی، ازادې د انسان د طبیعي او حقه حقوقو په مقابل کې د موانعو رفع کولو ته وایي. خادم په دې لیکنه کې ازادې تشریح کوي:

نن ورځ د ازادۍ کلمې د انسانانو په نزد خورا زیات قیمت پیدا کړی دی. څوک په یو مسلک کې ازادې ډېره ویني او هغې خوا ته زغلي او څوک په بل مسلک کې د ازادۍ تکامل ویني او دغه خوا ته اوړي. نن انساني جوامع د ازادۍ د کلمې د تاثیر لاندې په غټو غټو بحرانو مبتلا دي او د ازادۍ د کلمې د اورېدو او د ازادۍ د معشوقې د میندلو او غېږې ته راوستلو په مقابل کې هر قسم فداکاری ته تیار دي.

((مگر دلته ډېر داسې کسان شته چې د ازادۍ په صحیح معنا لا تر اوسه نه دي خبر، ډېر کرته ما داسې خلک لیدلي او په داسې مجلسو کې محشور شوی یم چې له ازادۍ څخه یوه عجیب و غریبه معنا د دوی مغزو ته راځي، دوی چې دا لفظ اوړي فوراً د دوی فکر د بېباکۍ او لاقیدۍ خوا ته درومي.

د دوی په فکر ازادې داسې یو شی دی چې سړی د هېڅ اخلاقي، قانوني او مذهبي شرایطو پابند نه وي. دا کسان چې ازادې په دغه معنا اخلي، هم ملامت نه دي، ځکه چې ځینې بېباکان ازادې په همدغه معنا خلکو ته ورمجسمه کوي او دا مقدسه کلمه په خپلو ناپاکو اعمالو ملوټه

کوي. تمرد، بد اخلاقي او بېباکي باید د ازادۍ په ذېل کې ونه ښوول شي.

بېباکي، لاقیدي او بې مسلکي بېل شی دی او ازادي بېل شی دی. ازادي د انسان د طبیعي او حقه حقوقو په مقابل کې د موانعو ارتفاع ته وايي. مثلاً هر انسان طبعاً حر او اصیل دی، کوم وخت چې یو انسان اجباراً په مریي توب ونيول شي او د ده حق سلب شي کوم وخت چې دغه موانع رفع شي، نو وایي چې فلانی ازاد شو.

دغه رنگه کوم وخت چې یو قوم او ملت د خپلواکۍ او استقلال حق لري او څوک دا حق اجباراً سلب کاندې، نو دغه وخت دغه توده غلامه وي، مگر کوم وخت چې خپلې واگې پخپله لاس کې واخلي، نو خلک وایي فلاني قوم ازادي حاصله کړه.

دغه رنگه که یو قام او ملت د ناوړو دودونو، تعصباتو او جهل په دام کې گیر وي، یا یو انسان د یو طبیعي اختیار په ځای کې له خپل اختیار او ازادۍ څخه کار نشي اخیستی او څه موانع موجود وي، نو دغلته سړی ویلی شي چې ازادي نشته. یو عالم یو نویسنده د یو غیر شرعي یا غیر اخلاقي کار په مقابل کې باید علیحده وینا وکولی شي، کوم وخت چې داسې نشي کېدای، ازادي ناقصه وي. په قانوني او انتخابي مسایلو کې رایه د هر انسان حق دی، که دا نه اجرا کېږي، نو په دغه وخت کې سړی ویلی شي چې ازادي نشته. په ځینې شخصي کارونو کې سړی ازاد دی، مگر که څوک د چا په شخصي کارو کې مداخله کوي، نو دغه وخت ویل کېږي ((دغلته شخصي ازادي نشته)). انسان په تعلیم، کسب، خوراک او څښلو کې ازاد دی، د تحریر او تقریر ازادي د ازادۍ د مهمو اقسامو څخه حسابېږي چې دا د هر انسان حق دی، په ازادۍ پورې د انسان ټول

مادي او معنوي پېشرفتونه تړلي دي، چېرته چې ازادي نه وي انسان د حیواناتو له درجې نه هم ټیټېږي. علوم، فنون، اختراعات دا ټول د ازادۍ په برکت لاس ته راغلي دي، که ازادي نه وي د انسان څخه یو جامد شي جوړېږي.

هو، ازادي یو محترم شی دی انسانان باید یو د بل د ازادۍ احترام په زړه کې وساتي او د چا د ازادۍ د سلبولو کوشش ونه کاندې. دازادۍ فورمول دا دی چې ((انسان تر هغو پورې ازاد دی چې بل ته یې ضرر نه وي)).

مباش درپي ازار و هرچه خواهی کن
که در طریقت ماغیر ازین گناهی نیست.

هر وخت چې موږ د ازادۍ کلمه استعمالوو، نو هلته زموږ اخلاقي قانون او مذهبي حدود په نظر کې وي. ازادي د اخلاقي او قانوني حدودو سره مخالفت نه لري، بلکې د ازادۍ د پاره دا شیان ضروري دي. آزاد انسان هغه دی چې خپل جایز اعمال بې له ممانعته اجرا کاندې، جایز او ناجایز د قانون، شریعت او اخلاقو په اساس معلومېږي، نو گویا قانون او شریعت له ازادۍ سره کومک کوي او د قانون په ذریعه ازادي حاصلېږي.

اوس نو که څوک چې د قانون، شریعت او اخلاقو په دایره دننه د بل چا حق نه مني او موانع پیدا کوي، لکه موږ چې د بنځو د میراث، ازدواج، تعلیم او حکومت ته په حاضرېدو کې موانع پیدا کوو، یا دغسې نور نو دا ظلم دی او په قران شریف کې راغلي دي چې (الا لمنه الله علی الظالمین)) (ای خدایه موږ ستا له لعنته خلاص کړې). (۲۴: ۱۱۲۲)

د خادم صیب پر نثري لیکنو سربېره د هغه په منظوم کلام کې هم ځینې داسې نظموونه او شعرونه شته چې په هغو کې دکره کتنې څرک لیدل کېږي، هغه په یوه نظم کې چې (د ځان علاج) نومېږي، پر خپل ځان نیوکه کوي، هغه وايي چې ما کله خپل ځان او جهان سره پرتله کړل، نو تر بهرنۍ نړۍ پر خپل ځان انتقاد ډېر ضروري دی. زما داخلي نړۍ تر هغه ډېره ارته ده چې ما فکر کاوه، هدف یې دا دی چې د هر چا په وجود کې دومره نیمگړتیاوې وي چې دی د بل په وجود کې هغو ته گوته نیسي، دی وايي، په حقیقت کې دا ټولې نیمگړتیاوې زما په خپل ځان کې دي. بیا د خپل ځان درملنې ته هم گوته نیسي، له هغې جملې څخه په خپل وجود کې د حسد او کینې کمولو ته گوته نیسي. د خادم صیب دا نظم، د ده د نورو نظمونو په انډول له هنري پلوه هم قوي دی او مهمه محتوا هم لېږدوي. دا پر خپل ځان باندې د کره کتنې ښه بېلگه ده:

د ځان علاج

((ماد ځان ایینه کې وکاته و ځان ته
بیامې واورلې سترگې کل جهان ته
د خارج د انتقاد نه دا ضرور وه
چې داخل شم طلسمي ښار پنهان ته
سرمې کېښودو په دوه زنگنو باندي
شوم داخله بلی ځمکی بل اسمان ته
مجرده حقایق په ژبه راغله
قوت هومره کله شته زما لسان ته

د ایښې د صفایې لسه برکته
وواته سررونه پت را له عیان ته
چې په بل کې مې لیدو عکس د ځان و
تعجب مې راغی نفس د انسان ته
د ژوندون کنډو کپر چې لیده کېږي
تخیل و چې مې وکاته ښه شان ته
ما د ځان له پاره ځان کې علاج و موند
محتاج نه وم د طیب دارو درمان ته
د هر رنځ علاج په کې مسیحا یې و
مگر نه د حاسد غشی و کمان ته
ای خادمه په خدمت نه راضي کېږي
ورنه تېر شه ځان دې و سپاره سبحان ته))
(۱۴۴:۱۲)

خادم صیب په یو بل نظم کې پر هغو خلکو نیوکه کوي چې بې
بنسټه تعمیرونه جوړوي، مانا دا چې یو شی چې هېڅ اساس ونه لري، پر
هغو باندې زړه تړل د خپل وخت ضایع کول دي. دی پر ټولو هغو خلکو
کره کتنه او نیوکه کوي چې په خوشې خوشې خبرو او کارونو خپل وخت
تېروي.

دی وایي چې د یوه مرض درملنه د هغه تر شته دمخه په کار ده،
کله چې ناروغي د یو چا پر مرگ بدله شي، نو بیا پرې ماتمونه په کار نه
دي او دا کار هسې د وخت ضایع کول دي، دا نظم ټول پر همدې نیوکو
او نصیحتونو پایته رسېږي، دلته به ټول نظم ته مراجعه وکړو:

((بې ته دابه چې تعمیر کا، کړي کارونه خوشې خوشې
 د وړانسی د پاره کارې، زحمتونه خوشې خوشې
 په خو ورځې ژوندانه کې، هونبیار زېرمه د محشر کا
 غافل تېر په هغه دغه، کړي عمرونه خوشې خوشې
 بلبل جوړه کړله جاله، بڼه مامونه د گل خوا کې
 تېر په سم او کور کړه چتي، موسمونه خوشې خوشې
 جوړ شي لعل له هغو اوبنکو، چې تویبېرې و گوگل ته
 چې شه ای آبشاره مکره، دا شورونه خوشې خوشې
 چې ژوندون لري مړ کېرې، بڼه هغه چې با شرف مري
 که سپی زر کاله وپایې، وي کالونه خوشې خوشې
 لوړ همت په دام د طمعی، کې څوک کله شي نیولی
 د همد پاره مه رده، دا دامونه خوشې خوشې
 د مرض علاج په کار دی، څه لا مخکې له شدته
 پس له مرگه څه په کار دي، ماتمونه خوشې خوشې
 زه د عشق په پیاله مست یم، محتاج نه یم د شرابو
 ساقی، مه ډکوه مال، دا جامونه خوشې خوشې
 چې حاصله خپل مرام کړ، په قوت د خپلو مټو
 څوک دی ناست، کوي په زړه کې ارمانونه خوشې خوشې
 په شهباز سره د شعر به، تازه د ژوند نغمه کړو
 دا رباب د زړه غږېرې، ډېر عمرونه خوشې خوشې
 د فرهاد تېشه په لاس کړه، که شپږینه معنی غواړې
 پراته کله وي ایرو کې، سره لعلونه خوشې خوشې

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

چې روان تر او بونه وي، او ژور هم له دریا به
نه پوهېږم ځله وایي دا شعرونه خوشې خوشې
دا نقصان د شعر نه دی، له خپل ذوقه سراغ وکړه
په (خادم) باندې مه وایه، ته متونه خوشې خوشې ((
(۱۵۳:۱۲)

استاد خادم زموږ په ټولنه کې د (سیاست) په عملي څېرې نیوکه
کوي او هغه داسې یو کار گڼي چې په رمز او اشارې ترسره کېږي، خبره
یې پټ په پټه وي:

چې په خوله نه شي، ویل کېدلای
کاری یې په رمزاو په اشارت وي
موری یې پټ ساتي له زوی او لوره
دا سیاست دی، دا سیاست دی.

خادم صیب پر (فاسد حکومت) هم نیوکه لري، دی وایي چې
حکومت د قوم زړه او مرکز دی، باید له فساد پاک وي، کله چې زړه
فاسد او ناروغ شي نو ټول وجود ورسره له منځه ځي یانې دا چې په فاسد
حکومت سره ټول قام له هلاکت سره مخامخېږي:

حکومت زړه دی، د قام مرکز دی
فساد د دې زړه، شخصي غرض دی
چې زړه فاسد شي، بدن مریض شي
هلاک قوم، له دې مرض شي.

استاد خادم پر (بدنیته خلکو) او (بدنیتۍ) هم نیوکه لري، دی وایي هر څوک چې بل ته بدنیت لري، په پای کې خپله په خپل دام کې گیر کېږي.

په څه سختیو، دې زنجیر جوړه کړې
چې مابه تل، ساتې اسیر په کې
د بد نبتۍ دا نتیجه وي کنه
اوس ته خپله شوې، راگیر په کې

استاد خادم (چل جوړول) او چا ته فریب ورکول هم غندي، که څه هم دا یو مشکل کار نه گڼي، خو نتیجه ډېره منفي ده. دی وایي:

چل جوړول، څه ډېر مشکل خونه دي
دا مو کول چې، دا مو حال شولو
افغان د شرم او پېغور شو
د عزت ژوند، ورته محال شولو.

استاد خادم (بدعملونه) لکه، د (چرسو، شرابو او اپینو) کارول، بدعملونه او د استعمار نښې گڼي. او دا په پای کې د یوه قوم د اسارت لامل گڼي، هغه وایي:

د بنمن چې غواړي، یو قام محصور کا
چې څه یې زړه وي، پرې یې مجبور کا
چرس او اپین او، شراب ورسر کا
استعمار دغه، کاني ضرور کا.

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

استاد خادم وايي (د قام تباهي) هغه وخت رامنځته کېږي، چې د دولت مشران او د واک ځواک خاوندان يې بې لارې شي، د دوی د دغو فاسقو عملونو په نتيجه کې ټول قام د تباهي خوا ته لار شي:

هلاکت د کوم يو قوم چې څه وخت راشي
د دولت او قوت خلک يې گمراه شي
د گناه فسق و فجور شرم ترې ورک شي
نو د دوی په شاميت ټول قوم تباها شي.

د استاد خادم انتقادي او کره کتنيزې ليکنې زياتې دي، خو موږ يې دلته دا څو ليکنې او نظموه د نورو ليکنو او نظمونو د بېلگو په توگه ياد کړل اولنډه لنډه تبصره مو پرې وکړه.

ښار پالنه

استاد خادم که څه هم په کلي او ولس کې زېږېدلی او رالوی شوی و، لومړنۍ زده کړې یې هم په خپل کلي او ولسي سیمو کې ترسره کړې وې، د کلیوالي ژوند ډېرې خوږې او ترخې تجربې یې درلودلې، خو بیا یې هم له ښاره، ښاري ژوند او عصري ژوند او سمون سره زیاته مینه درلودله. استاد چې کله هم په بېلابېلو کلیوالي سیمو کې زده کړې وکړې، سفرونه یې وکړل او د عمر یوه اوږده برخه یې هلته تېره کړه، نو دکلیوالي او وروسته پاتې سیمو د ژوند کړاوونه او ستونزې ورته ښې معلومې شوې، نو ځکه خو د یوه متمدن ژوندون په لټه کې شو، د خادم فکر او هنر هم دومره په جوش او فوران کې و چې کلیوالي چاپېریال یې د انتشار ظرفیت نه درلود. څومره چې د خادم صیب علم زیاتېده او لیکوالي یې پخېدله، نو له ښار، ښاري ژوند او هلته له کار او روزگار سره د ده اړتیا او لېوالتیا زیاتېدله، کله چې له خپل کلي او ولسوالۍ څخه (جلال اباد ښار) ته راغی او دلته یې د ښوونکي دنده واخیسته نو دلته د ښاري ژوند له لومړیو اړتیاوو او ځانګړتیاوو سره اشنا شو. پېښور او هندوستان ته په تعلیم پسې د سفر پر مهال هم له ښاري ژوند سره اشنا شوی و.

کله چې یې د کندهار په ادبي انجمن کې دنده واخیسته او بیا د (طلوع افغان) مسول مدیر شو، نور نو د وظیفوي مکلفیت له مخې مجبور شو چې په ښار کې ژوند اختیار کړي او کله چې له کندهاره کابل ته راغی، نو دلته یې دایمي دنده شوه، نو بیا له جلال اباده کابل ته په کډه شو او دلته یې دایمي ژوند اختیار کړ. خادم په کابل کې ځان ته کور اور جوړ کړ او هغه سیمه چې دی په کې اوسېده هغه یې په (خادم مېنه)

ونوموله. خادم صیب دا مهال د ښار وړتیاوې لاپسې تشخیص کړې او په ښار کې د ملکیت، کور او ځای ځایګي له دایمي اخیستلو سره یې لېوالتیا وښودله.

نه یوازې خپله یې د دې کار لپاره هڅه وکړه، بلکې نور یې هم وهڅول چې کابل کې کور، هتې او ځمکې واخلي. له دې کار څخه د خادم یو هدف دا و چې پښتانه به له کلیوالي ژوند څخه ښار ته راشي، دلته به متمدن شي او ددې ترڅنګ به د ملکیت خاوندان هم شي.

ښار کې ژوند کول د وخت په تېرېدو سره خادم ته پر یوې اړتیا بدل شول او نور یې هم دېته وهڅول چې کابل کې مېشته شي، سره له دې چې له ژبني پلوه د کابل چاپېریال یو شمېر پښتنو ته په زیان تمامېده؛ هغوی په کې خپله ژبه هېروله او خادم هم پر دې حالت اندېښنه ښودله، خو ددې ترڅنګ د ښار ګټې تر زیانونو زیاتې وې. خادم صیب چې کله هم په کندهار، کابل او ننگرهار کې دېلابېلو خپرونو مسول مدیر و، نو دا مهال یې د دې ښارونو په باب ګڼ شمېر لیکنې خپرې کړې دي. دا لیکنې اکثره خبري او ژورنالېستیکه بڼه لري چې د هغه وخت د ښارونو د رغونې، نوې جوړونې او بیا جوړونې، ستونزې او پرمختیاوې انځوروي. د دې ترڅنګ خادم صیب د ښاري ژوند په هکله نورې لیکنې هم کړې دي چې د ښاري ژوند اړتیا په ګوته کوي. دلته به لومړی ددې ډول لیکنو عنوانونه یاد کړو او بیا به یې د ځینو پر څرنگوالي هم لږه رڼا واچوو: ((ننگرهار، د ننگرهار منظره، لوګر، د گردېز جغرافیه، مدنیت او مور، د ولایاتو د مملکت وېش: د راتلونکو اصلاحاتو لپاره لویه لار، کلیو او دیهاتو ته د ډاک نظام، راه ها، معابر و سرک ها، هدایت تعمیر (نوی ښار) در لغمان، ریشخور یا غازي اباد، د نادر پښتون د جادې د دویمې برخې کار، سرک گلپهار و سروبی، د تنګي غارو د سرک په باب نوی تصمیم، جلال

آباد و موضوع برق ان، د کابل د ښاروالۍ د (۱۳۳۳ل) کال پروگرام، د قندهار د ښاروالۍ انتخابات، د بلدیې انتخابات شروع کېږي، د ښار په لوی مجلس کې د ښاغلي نایب الحکومه بیانیه، د ۵۰ ورځو د کار راپور، په ۲۹ ولایتونو کې د مملکت وېش، د جلال آباد ښار بې اصوله دی، د جلال آباد ښاروالۍ انتخابات، د زاړه ښار عفونتونه به تر څو پاتې وي؟، د ښار په احاطه کې خست مالي، د جلال آباد ښاروال انتخاب، د ښاریانو په مخکې د ده تعهد، عصري ښارونه او ارزانه کورونه، کابل د څلورو بین المللي لارو په منځ کې، کابل د خوشبویۍ په دریاب کې لامبو وهي، له ښاریانو ضرر رفع کول د ښاروالۍ وظیفه ده، د کابل د ښار نتظیفات)) او ځینې نورې لیکنې.

په نظم کې (تهذیب، تمدن، ننگرهار) او ځینې نور نظمونه

دلته غواړو د خادم صیب پر دې ډول لیکنو چې ښار، ښار جوړونې او ښارپالنې ته ځانگړې شوي، یو څو یې د بېلگې په توگه راوړو او لنډه لنډه تبصره هم پرې ولرو:

خادم صیب د (مدنیت او مور) په نامه یوه لیکنه لري، په دې لیکنه کې یې مدنیت، مدینه یا ښار له لغوي پلوه هم شنلي او له محتوایي پلوه هم دی په دې نظر دی چې هر څومره چې یو فرد له خپل فردي ژوند څخه ټولنیز او ښاري ژوند ته لاره پیدا کړي، تجربه او پوهه یې زیاتېږي. دی د ساري په توگه یو کلیوالي او ښاري شخص سره پرتله کوي چې طبعاً یې په علم او مهارت کې ډېر توپیر لیدل کېږي، خو که همداکلیوال شخص څه موده وروسته ښار ته لاړ شي او هلته وخت تېر کړي، نو علم یې بروز کوي او ډېره نوره پوهه زده کوي، دی وايي چې دا ټول د مدنیت او ښاروالۍ برکت دی، دی په دې نظر دی چې په ښار کې ځکه

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

علم زیات دی، چې دلته د کلونو په اوږدو کې د گڼو انسانانو تجربې راټولې شوي دي. نو خادم ځکه ښاري ژوند گټور بولي، خو د مدنیت او مدني له نامه څخه ناوړه گټه اخیستونکي هم ښه نه گڼي، خادم صیب په دې لیکنه کې وایي:

((د مدنیت کلمې نن ورځ په دنیا کې له حده زیات اهمیت موندلی دی، د دنیا ټول افراد، جوامع او ملل همدا کوښښ کوي چې مدني وبلل شي، هېڅ فرد او هېڅ جامعه دې ته تیاره نه ده چې د غیر مدني (شار) نوم په ځان قبول کړي!

نن ورځ چا ته شار (غیر مدني) ویل دومره زور ورکوي، لکه لږه موده مخکې به چې کافر یا د بې دینه کرغېړن لقب خلکو بد منلو، که څه هم شکر دی، نن هم په دنیا کې د دین او خصوصاً د اسلام د دین پیروان او عقیدتمندان شته دي، لېکن زما وینا ډاکثریت او نورې دنیا په لحاظ ده!

هو؛ د مدنیت، کلمې د نن ورځې وگړو په زړه او دماغ داسې طلسم کړی دی چې دوی هر څه د لاسه ورکولی شي، مگر دغه ښکلې معشوقه له لاسه نه شي ورکولی!

لکه د تېرو ورځو انسان به چې د نورو قسم قسم اشیاءو او مفوماتو په مینه کې سر ورکولو او د زړه په شوق سره به یې د حیات قرباني کوله، دغه رنگ ننی انسان د دغه مفهوم په مینه او محبت کې داسې فاني دی چې اډو پته یې نه لگي او د دغه دلفریبه مفهوم په حمایت کې د ځان، مال او هر څه نه تېر دی!

دا خو د دې کلمې عام مقبولیت او محبوبیت دی چې که یو قوي جماعت یا ملت وغواړي چې ځان ته د اغا لقب حاصل کړي او خپل تسلط او اقتدار په بل چا ومني او په دغه شان سره د بل وطن د اقتصادي

ثروتي منابعو څخه استفاده وکړي او وړ يا غلامان ځان ته پيدا کړي، نو پرته له دې هېڅ چاره نه شته چې ووايي موږ مدني یو او دغه قام غیر مدني یا شار دی او موږ غواړو چې دوی ته مدنیت وښیو!!!

نن ورځ د دنیا لویې لویې هنګامې او ډېر ډېر نهضتونه د دغه کلمې د نفسي اثر په واسطه سره تړلي دي چې د ټولو بیان زه دلته نه شم کولی، البته بې مبالغې به وي، که ووايم چې د انساني ټولنې د سمندر مد و جزر د دې بسیطې کلمې د جذب او رانسکودنې په ذریعه دی!!!

نو راځئ چې دغه کلمه لږ شانې سره وښیندو او ویې سپړو وگورو چې په دې کې څه دي او ولې یې دومره ډېر اهمیت موندلی دی!؟

یو شاعر وايي:

((د خلکو خولې د خدای نغاره ده))

هر شی چې دومره عمومیت او محبوبیت ومومي، هغې ته په معمولي سترګه کتل د انسان په خپل حماقت او ناپوهۍ محمولېږي، نو ښه مدنیت، یعنې څه؟

مدنیت: شهریت، ښاروالي دا درې واړه کلمې یوه معنی لري، یعنې ښار ته منسوبدل، مدینه او شهر وايي ښار ته. مدني، شهري، یعنې د ښار سړی.

دلته یوه بله کلمه هم شته چې اکثره د مدنیت سره یو ځای خولې ته راځي، څه؟

(تهذيب) د تهذيب معنی ده، شایستگی او (بنکلیتوب).

اکثره ویلی شي، مدني او مهذب سپړی دی، یا هېڅ تهذیب او مدنیت نه لري، یا مثلاً: د اروپا تهذیب او مدنیت، اوسنی تهذیب او مدنیت دی.

دا دواړه کلمې سره په معنی کې بېخي نږدې دي، مگر څه لږ فرق چې لري، هغه دا دی چې مدنیت په عمراني، معاشرتي او اجتماعي امورو ډېر اطلاق کېږي او تهذیب په علمي اخلاقي او ادبي شئونو زیات اطلاق کېدی شي!

کله داسې هم کېږي چې یوه کلمه د بلې په ځای مستعمله شي! او یوه د دواړو معنی ورکړي، ځکه چې کوم فرق چې موږ بیان کړو، دا اعتباري فرق دی، په خارج او د ذهن نه د باندې دنیا کې مدنیت او تهذیب لازم او ملزوم لیدل کېږي، د ښار خلک مهذوب وي، یا مهذب خلک په ښار کې وي!

اوس نو خبره دا ده چې د تهذیب او مدنیت په کلماتو انسان څنگه شیدا دی؟

د حکماوو او پوهانو رایه ده چې ((د انساني فرد ټوله پوهه او کمالات د جماعت د احسان مرهون دی، که دی د جماعت او ماحول نه زده کړه ونه کړي، نو دی هم د نورو حیواناتو په شان یو حیوان دی.))

هوبسیارانو تحقیق ته رسولې ده چې انسان په اول سر کې د کور کهول، کلي او ښار نه نا اشنا و، نو ځکه دی د علم فن، اخلاقو او شایستگی نه عار و او ژوند یې کټ مټ د نورو حیواناتو په شان و، د قرنو او د عمرو په تېرېدو او د ډېرو پېړیو د اووښتو راووښتو په سبب یې د خپل همجنس سره وپېژندل او د یو تر بله فعل و انفعال او کسب د اکتساب په برکت د نن ورځې طلايي عصر ته راووت.

وايي چې د انسان د هغه حال نه دې حال ته انتقال په همدومره موده کې شوی دی، لکه په څومره کې چې د هماليه دا ایورسټ څوکه چې د ځمکې د سطحې سره برابره وه او معمولي باد و باران په ذریعه ترې نوره ځمکه وبهول او یورلی شوه او دغه غر په دغه عظمت او لویۍ سره تشکیل شو.

وايي چې که انسان اوس هم د جماعت نه وایستل شي او د انسانانو نه لرې په کوم ځنګل کې لوی شي، نو بیا به هم د حیواناتو څخه یو حیوان وي.

دا خبره موږ ته ډېره بعیده معلومېږي، لېکن د دې تجربه زموږ په مخ کې پرته ده، راحی یو د ښار او یو د لېرو او ځانته کلو یو سپری به سره کېنو او وبه گورو چې د دوی په افکارو، احساساتو او تعلقاتو کې سره څومره فرق دی، د دېنه موږ هغه حالت قیاسولی شو چې انسان بېخي د انساني ټولني نه وتلی لوی شوی وي!

هو؛ دا هم موږوینو چې د کلو او اطرافو سپری لږه موده په ښار او ټولنه کې واوسېږي، د هغه ټول استعدادونه بروز کوي او د کم استعداده ښاریانو نه وړاندې پل ږدي!

نو گویا د نن ورځې ټول هغه څه چې انسان ورباندې دا فخر کوي چې:

برخیز که ادم راهنگام نمود امد
این مشتم غباری را انجم بسجود امد

د مدنیت، گډون او ښاروالي په برکت سره دی.

د نن ورځې ټول علوم، فنون، حکمت، فلسفه محیر العقول

ایجادونه او اختراعات، لوی جمعیتونه او تشکیلات، حسن او شایستگی، ادبیات او مستظرفه صنایع دا واړه د دغه چینې نه راوتلی دی چې (مدنیت) یې بولي، نو د مدنیت کلمه د انسانیت ټول محتویات په غېږ کې نیسي او دا معلومه ده چې سړی رومبی انسان کېږي او وروسته متمدن کېدی شي.

پخوا که هر څه وو هغه به وو، لېکن نن ورځ د مدنیت دا معنی نه ده چې سړی دې ضرور په تنگو، تېرو کوټو او متعفنو کوڅو کې اوسي، د فطرت د ټولو مظاهرو د تماشې نه دې بې نصیبه وي، اشیاو ته دې گوري، که څه هم یې ونه ویني، خبرې دې اوري، که څه هم فکر پرې ونه کړي، بلکې د مدنیت معنی دا ده، لکه څه رنگ چې په ښار کې د کتلو، لیدلو، اورېدلو او غوږ باسلو ذریعې ډېرې وي، سړی کولی شي چې په لږه موده کې ډېرې تجربې وکړي او ډېر څه زده کړي، عالم، صنعت کار، کتاب، اخبار او نور د زده کړې اسباب مهیا وي، هر رقم شی او هر رقم خلک موجود وي، دا نه کېږي چې یو معمولي شي ته د سړي لوی کار بند پاتې شي او په دې واسطه سره هر استعداد او فطرت چې سړی یې لري ښکاره کولی یې شي! دغه رنگ که یو سړی په کلو کې اوسېږي او هغه ته دغه ټول وسایل ورسېږي او په لاس ورشي، نو دا سړی مدني دی او دغه کلی، کلی نه دی، بلکې ښار دی.

نن ورځ د مدنیت د تعمیم او انتشار لپاره ښه ښه اسبابونه او ډېر ډېر ذرایع پیدا شوي:

سرکونه، موټرونه، گاډي، رېلونه، ټېلېفونونه، تلگرافونه راډیو گانې، ډاگخانې، برق، اخبارونه، مجلې، کتابخانې، ښارونه، هوټلونه، مسجدونه،

شفاخانې، مکتبونه، دارالعلومونه، انجمنونه، بانکونه، شرکتونه، صنعت گاهونه، مېلې، سینماگانې، تفریح گاهونه او داسې نور...

دا ټول د مدنیت لوازم او د انسان د استعداد د بروز او عقلي انکشاف لپاره ممد او معاون شیان دي. د دغه ذرایعو په واسطه د خلکو په منځ کې د ناستې ولاړې او د افکارو د تبادلې موقعه پیدا کېږي، سوء تفاهم او تباعد په میل او اشنایي بدلېږي، خلکو ته د تجربو، زده کړې او معلوماتو حاصلولو زمینه تیارېږي او په اخره کې په ټولو اذهانو کې یوه نظریه او په ټولو طبایعو کې یو کولتور محکمېږي.

جگړې، جنګونه په اتفاق او مشوره تبدیلېږي او د توحید ملي نقطه لاس ته راځي.

د ټولو حکومتونو اوله وظیفه دا ده چې په مملکت کې مدنیت عام او ملت مدني کاندې، خکه چې تهذیب او مدنیت د ټولو خوبو سر دی او شاروالی او یاغیتوب د ټولو معایبو بېخ دی!!!

دلته نورې ډېر خبرې د مدنیت په اقسامو او وېش (لکه مادي او روحاني) او د ده په انتقالاتو او تحولاتو او ځینې معایبو کې شته چې د بحث د اوږدېدلو له وېرې یې نه شو لیکلی.

زموږ گران وطن هم پخوا ډېر مدنیتونه لیدلي دي: بلخ، بامیان، هډه، گندارا، بُست، هرات، غور، غزني په منځنیو پېړیو کې د ایشیا د منځ تجارتي، صنعتي او علمي مرکزونه وو، مدنیت زموږ د پلرونو پاتې میراث دی)) (۲۳: ۴۴۹-۴۵۰)

په تېره لیکنه کې استاد خادم د ښار، مدنیت او تهذیب پر تعریف او څرنگوالي بحث کړی و، د هغه گټې یې مشخصې کړې وې، خو خادم صیب خپلو ښارونو ته هم فکر وړی دی، دکابل ښار پر وضعیت اندېښنه څرگندوي او وایي چې دا د ډېر افسوس ځای دی چې د کابل ښار په بېلابېلو برخو کې (خشت مالي) کېږي. دې کار د کابل ښار ښکلا ته ډېر زیان اړولی دی. دی په دې اړه یوه لیکنه لري، د لیکنې نوم دی (د ښار په احاطه کې خشت مالي). دی په دې لیکنه کې د کابل ښار عیني واقعیتونو ته اشاره کوي؛ هغه ځایونه په گوته کوي چې خښتې په کې وهل کېږي، ځمکې یې ژورې کړي او ښار یې سخت بدرنگه کړی دی. دی د مثال په توګه دکابل دهمزنگ سیمه او ځینې نورې سیمې یادوي، چې خشت مالانو سختې بدرنگه کړي دي. دی نه یوازې دکابل ښار پر حال افسوس ښکاره کوي او وایي چې د هېواد په ځینو نورو ښارونو کې هم دا حال دی، خادم صیب هغه مینه چې له ښار او ښار پالنې سره لري، دخښتو دجوړولو، پخولو او د ښار د صفایې لپاره موثر وړاندیزونه لري چې په دې لیکنه کې یې ورته اشاره کړې ده. ښه به وي چې دا لیکنه د ښار او ښار پالنې په باب د خادم د یوه نظر په توګه تر پایه ولولو:

((خښتې د هر ښار ضرورت دی. ښارونه خښتو ته اړتیا لري، خو دلته کومه خبره چې ډېره مهمه او د یاد وړ ده، هغه دا ده چې باید خښتې چېرته او څنګه واچول شي؟ ایا په هر ځای کې چې د هر چا خوښه شوه خښتې به اچوي، داش به دروي او خپل کار به کوي؟ او که نه ځینې ځایونه د خښتو اچولو د پاره مساعد نه وي او خښتې اچول د ښار په ضرر تمامېږي؟

په کوم ځای کې چې خښتې اچول کېږي، نو ایا دا هم اصول او اسلوب باید ولري او که نه، یوه ځمکه چې د خښت مالانو لاس ته ورغله، نو چې څومره یې گنده کولای او خرابولای شي، نو اختیار لري؟

زمونږ د پایتخت کابل په حال افسوس په کار دی، علاوه له نورو ډېرو خبرو څخه چې د سړي ورباندې افسوس راځي، د بېځایه او هر ځای خښتو اچولو څخه کابل ته سخت تاوان رسېدلی او متوجه دی، یوازې د کابل ښار نه دی څومره ښارونه چې ما لیدلي دي، لکه جلال اباد، کندهار، پروان، هرات او داسې نور دا ټول خښت مالانو بد وضعه کړي دي. د ښارونو په نږدې احاطه او هغسې ځایونو کې چې د ښار د نقشې لاندې وي، باید قطعاً خښتې وانه چول شي او که څوک خښتې اچوي چې خاوره یې زیاته وي او کمول غواړي او بیا هم چې خښتې اچول کېږي، باید د مهندس د اجازې او نگرانی لاندې وي چې ځمکه هغومره ژوره او گنده نشي چې د سبا له استفادې ووځي.

مثلاً په سیاه سنگ (توره تیره) کې چې اوس د ښار نقشه روانه ده تطبیقېږي، خښت مالانو دومره لویې لویې کندی ایستلي دي چې که ښاروالي وغواړي چې ډکې یې کړي، نو څنگه به یې ډکوي؟ او که نه یې ډکوي نو د ښار په منځ کې به کندی جوړې وي چې مردارې اوبه، غلاظتونه او ناولتیاوې به په کې پرتې وي او بدبویی به یې پورته کېږي. که په اوله کې دا فکر شوی وای چې دلته خښت مالي نه وای پرېښودل شوې، یا چا دا مراقبت کړی وای چې جگه ځمکه دومره ټیټه کړی شوې وای چې د نورې سره برابره شوې وای او بېځایه کندی نه وای پرېښودل شوې، نو اوس به د ښار په نقشه کې گاته او خرڅ نه پېښېدای.

همدغه شان بېخایه او بې ترتیبه خشت مالي د کابل د ښار په هره خوا کې روانه ده، اجرا کېږي، مگر هېڅوک د دې بد کار مخه نه نیسي. خشت مالي باید په داسې ځای کې وشي چې یا کومه غونډۍ وي، هوارول غواړي، لکه د بلخه تپه یا جگه ځمکه وي تیتول غواړي، لکه د پوستین د وزانو شا ته ځمکې، خو په هېڅ صورت باید د ښار په احاطه کې داسې کندی او چقوري گان جوړ نه شي چې ډکول یې مشکل وي او د غلاظتونو مرکزونه شي.

پخوا چې هر څه شوي دي، هغه خو شوي دي، لېکن اوس که دې کار ته پام نه کېږي، زموږ ټول ښارونه به بد وضعه او بد قواره شي. بله خبره دا ده چې د خښتو مراقبت دې هم وشي، کومې خښتې چې پخې نه وي او نیم پخته وي، باید ښاروالي یې مخه ونیسي او په تعمیرونو کې دې یې لگول بند کړي شي، چې څو ښې او پخې خښتې رواج شي. پخې خښتې داسې وي لکه د پېښور د ښار، که څوک ورشي وگوري ور معلومه به شي چې پخې خښتې څنگه وي؟ په دې باب باید مؤلف اشخاص توجه وکړي.)) (۲۴: ۱۱۸۹)

خادم صیب دا لیکنه له نن څخه نږدې شپږ لسيزې وړاندې کړې ده، خو د افسوس ځای دا دی چې نن هم د هېواد ښارونه له هغې جملې کابل هغه ایډیال حالت ته نه دی رسېدلی چې د خادم صیب او د دې وطن د نورو خادمانو هیله وه. کابل یو وخت تنظیمي جگړو پسې خراب کړ، هر ځای کې کنډو کېږي جوړې شوې او د ښار اکثره واټونه د خاورو ډبرو ونیو. د (۱۳۷۲ل) کال په بهیر کې چې د کابل میوند واټ له خاورو سره برابر شوی و، د همدې خاورو له ډبرو څخه خلکو د خښتو جوړولو لپاره کار اخیسته او د میوند واټ په عمومي سړک یې ایښودلې، تر (۱۳۸۱ل) کال وروسته د کابل ښار پر بیا جوړونې پیل وشو، ښار کې ډېره

ابادي وشوه، خو بې پلانه ابادي هم تر حده زیاته ترسره شوه. ښار بې نقشي وده وکړه. اوس کابل ښار د هوا د خرابوالي له خطر سره مخ دی، اوونۍ کې یوه ورځ رخصتي د هوا د ککړتیا له امله زیاته شوه، اوس کابل د نړۍ په هغو لسو ښارونو کې راځي چې ډېره چټله هوا لري.

استاد خادم صیب بیا په کابل ښار کې د خښتو وهلو تر اندېښنې پورته د عصري ښارونو او ارزانه کورونو ایډیال حالت فکر هم کوي، ښکلي او ایډیال ښارونه تعریفوي او د ارزانه او صحي کورونو ضرورت تشریح کوي. (عصري ښارونه او ارزانه کورونه) په نوم لیکنه کوي، په لومړۍ برخه کې خپل ایډیال ښارونه تشریح کوي او بیا هغې پروژې ته گوته نيسي چې د وخت حکومت په کابل ښار کې د عصري او صحي کورونو لپاره په نظر کې نیولې ده. خادم صیب په دې لیکنه کې وايي:

((ښار د کورونو داسې مجموعې ته وايي چې د خلکو اکثر حوايج په کې پوره کېږي، کلی هم د کورونو مجموعه وي، خو هلته زیات حوايج نه پوره کېږي او خلک د خپلو اړتیاوو د پوره کولو لپاره ښارونو ته ځي، خو د نن ورځې په ښارونو کې یو څو شرطونه نور هم زیات شوي دي، نو سړی باید د ښار تعریف داسې وکړي: ښار د کورونو هغې مجموعې ته وايي چې په مشترکو اجتماعي سیستمونو یو پر بل تړل شوی وي، مثلاً د دوی تر منځ د اوبو د رسولو سیستم، د تسخین او تبرید سیستم، د تنویر سیستم، د تنظیفاتو سیستم، د سپورت د میدانونو سیستم، د عمومي باغونو او تفریح گانو سیستم، د دوکانونو منډیې گانو او صنایعو انتظام، د خوراکي موادو، شفاخانو، مکتبونو، مساجدو او داسې نورو انتظامونه یې یو تر بله شریک وي، نو بس دا ښار دی.

او که کورونه په داسې ترتیب وي چې هر کور ځانته احاطه ولري. ځانته باغچه ولري ځانته کوهي يا نل ولري، د سرو او تودو اوبو په خپله ذمه وار وي. اوبه په صحي توگه برابرول د ده خپل کار وي. کوچنيان او ځوانان يې که په خپل کور او صحرا کې لوبې ونه کړي، بل ځای نه لري. يو کور وي او ښه بده يې په خپله ذمه وي. که په خپله غوا ونه ساتي د شودو درک نه وي. که وي هغه د صحت لپاره برابرې نه وي. که کور او کور شاوخوا په خپله پاکه او ستره نه کړي، کوم انتظام نه وي چې غم يې وخوري، نو بس داسې کورونه که څه هم زرگونه سره خوا په خوا پراته وي، دغه ښار نه دی او نه پرې د عصري ښار اطلاق کېدی شي، لکه زمور د نوي ښار کورونه، کارتې او داسې نور دا ديهاات دي. له يو څه مودې څخه دولت ته دا فکر پيدا شوی دی چې په منظم او عصري ډول ښاري يونټونه جوړ کړي. دغسې يونټونه لږ ځای نيسي. کورونه يې کمصرفه اقتصادي، مجتمع او د ټولو عصري ضرورياتو له لحاظه مکمل وي. لومړنۍ نقشه واپول شوه او دغه دی دوه درې ورځې مخکې په دغه احاطه کې يو سلو څلوېښت کسانو ته د کورونو ځمکې وسپارل شوې. وايي چې دولت پس له فکر او تدبیر څخه د کم مصرفه عصري کورونو يو زرو سل لمبرونه د سياستگ په سيمه کې وټاکل او څه برخه يې خلکو ته ورکړی شوه او نور هم مستحقينو ته ورکول کېږي. د کورونو نقشه داسې جوړه شوې ده چې ټولو کورونو ته د څښلو اوبه ورسول شي او هر کور بايد پوره لمر او رڼا ولري.

دولت دا خبره فيصله کړې ده چې د خلکو سره د کورونو په جوړولو کې مرسته او کومک وکړي. په همدغه لحاظ په نظر کې دي چې په دغه ځای کې د نجاری يوه فابريکه ودرول شي چې د ودانيو سامانونه خلکو ته تهيه کړي. همدارنگه دغلته يوه تعميراتي کومپټه هم موظفه

شوپده چې خلکو ته لارښوونه وکړي. وایي چې دغه سیمه سینما، د کوچنیانو پارکونه، غذایی مارکېټونه، ښوونځۍ، جوماتونه او داسې نور لري. د کور یوه لمبر قیمت چې (۱۳۴) مربع متره کېږي (۱۷۵۰ فغانۍ) ټاکل شوی دی. مور داسې فکر کوو چې دغه سیستم د عصري کورونو او عصري ښارونو لپاره خورا ښه سیستم دی. باید تعمیم شي او په دغه شان د بې کورۍ او غیر صحي کورونو خاتمه وشي.)) (۲۴: ۱۲۲۲)

استاد خادم پر نثري لیکنو سر بېره په نظم کې هم د تمدن، کلتور او ښاروالۍ گټې تشریح کړي او د (تهذیب) په نامه یوه څلوریزه کې خپل زوی ته نصیحت کوي: د تمدن لمن ونیسه چې همدا د سړیتوب لاره ده:

تهذیب کولتور او تمدن بویه
سړۍ، سړۍ شي له خپله خویه
همدا هڅوب دی، په پښتو ژبه
چې پرې یې نږدې ښاغلیه زویه.

په یوه بله څلوریزه کې تمدن ته هم اشاره کوي، یوازې فزیکي ابادي تمدن نه گڼي تمدن لږ نور هم تشریح کوي سپېڅلی روح او پاک کارونه، د فزیکي تمدن ترڅنګ د معنوي تمدن ارکان گڼي، اوسنیو پوهانو هم تمدن او کلتور د انسان د مادي او معنوي پانگې مجموعه گڼلې، خادم صیب هم د (تمدن) په نامه څلوریزه کې دې موضوع ته نغوته کړې ده:

تمدن کله د ښار کوڅې دي
ساز او سامان او مال او پیسې دي
ښاغلی روح او سپېڅلې چارې
په دې دوه توکه د ژوند نقشي دي.

پر پورتنیو لیکنو سربېره چې مور پر لنډه لنډه تبصره وکړه، خادم صیب نورې دا ډول لیکنې هم لري چې د ځینو نومونه مو د دې لیکنې په پیل کې یاد کړل، خو د هغوی تر څنګ د تمدن، ښارپالنې او کلتور پالنې په باب د خادم صیب نورې لیکنې هم شته چې پر ټولو بحث ددې لیکنې له زغمه پورته کېږي. په وروستی جمله کې ویلای شو چې خادم په پښتنو لیکوالو کې داسې یو لیکوال و چې ښار، تمدن او ترقۍ سره یې زیاته مینه وه او په لیکنو کې یې د دې مینې ځلا له ورايه ښکاره کېږي.

د فلسفي افکارو روزنه

استاد خادم له کوچنیتوبه یو متجسس انسان و، ده د طبیعت په هره برخه کې پلټنه کوله، د انسان په لاس جوړ شویو شیانو، لکه موټر، اورگاږی، توپک او نورو ته به هم ډېر ځیر و، په کور، کلي کې به له لویانو او مدرسه کې به یې له استاد څخه ډول ډول پوښتنې کولې، ان له پوښتنو څخه به یې هم خلک په تنگ وو. د بېلابېلو مسایلو په باب پوښتنې او د طبیعت پر رازونو باندې د ځان پوهول د فلسفې یوه برخه ده. خادم صیب کې دا فلسفي ماده په طبیعي ډول پرته وه. څومره چې دی فکري بلوغ ته رسېده، دې مادې خپل ځان ښوده. کله چې استاد خادم د لیکوالۍ لومړي گامونه پورته کړل او د مطالعې ساحه یې پراخه شوه، نو د (رابندرانات ټاگور او علامه اقبال) اثار یې ولوستل له هغو څخه سخت متاثره شوه، د اقبال انساني او اسلامي فلسفې پرې سخت تاثیر وکړ. د وخت په تېرېدو سره استاد خادم گڼ شمېر فلسفي افکار راخپل کړل او خپله طبیعي فلسفي تومنه یې هم ورسره ملگرې کړه. په نتیجه کې یې گڼ شمېر لیکنې وکړې او همدارنگه د (نبوغ او عبقریت) په نامه یې یو مستقل فلسفي اثر هم ولیکه. پر دې اثر زموږ د هېواد نامتو لیکوالو خپل نظریات لیکلي او دا یې په پښتو کې په ټولیز ډول یو غوره فلسفي اثر بللی دی. د دې فلسفي اثر یوه ځانگړنه په دې کې ده چې تر ډېره حده په خپله د استاد خادم د افکارو زېږنده ده. ښاغلو (محمد قدیر تره کي، غلام جېلاني جلالي، دوکتور حفیظ الله ناصري او سید بهاو الدین مجروح) پر دې اثر سريزې او یادښتونه لیکلي دي. په دې اثر کې (ایا له نبوغه انکار کېدی شي؟ نبوغ څه شی دی؟ د استعدادونو او صلاحیتونو تفاوت، د اجتماع

عصر او نبوغ، یوه لویه اشتباه، فلسفه او ساینس، ایا چنگېز خان نابغه و، د جنون او نبوغ فرق، د نبوغ اقسام، د نبوغ نښې، د نبوغ د انکشاف موجبات او موانع، د نبوغ پېژندل او پالل، له نبوغ څخه کار اخیستنه، یو نابغه هلک، ملاحظات، د شلمې پېړۍ نابغه او د نبوغ مخالفت) بېلابېلې لیکنې خوندي شوي دي. په (نوې ژوندون، خیالي دنیا او نوې رڼا) کې هم په ځینو برخو کې فلسفي ماده لیدل کېږي. پر (نبوغ او عبقریت) سربېره استاد خادم گڼ شمېر داسې لیکنې او ځینې ژباړې هم کړي چې هغه هم فلسفي افکار یا فلسفي رنگ لري. چې دلته یې د سرلیکونو یادونه کوو: (د ژوندانه درې لارې، د ستورو دنیا، طلسمي ښار، د ژوندانه مقصد، د ارتقا حس، حیات او مهات، د نویو انکشافاتو په رڼا کې قدیم حقیقت، د نبوغ اساسي لارې، اتفاق او اختلاف، دیانت او روحانیت، انسانیت او حیوانیت، انسان او فاضل ملکات، ژوند څه شی دی؟، سعادت په څه کې دی، د اقبال د خودۍ فلسفې مبدا) او ځینې نورې لیکنې چې ځینې دا ډول لیکنې یې په ځانگړو اثارو او ځینې نورې یې په جلا جلا ډول خپرې کړې دي.

نظم کې یې (د عروج رمز، انسان او کاینات) او ځینې نور نظمونه فلسفي مفاهیم لري.

د نبوغ او فلسفې په برخه کې د خادم راټول او منسجم اثر همغه د (نبوغ او عبقریت) اثر دی چې همدا فلسفي افکار په کې راټول شوي. په دې کتاب کې لکه څنگه چې دمخه مو یادونه وکړه، بېلابېل فلسفي موضوعات شل شوي او ارزول شوي دي، لوستونکو ته یوه نتیجه هم په لاس ورکوي. د دې اثر په یوه برخه کې استاد خادم (فلسفه او ساینس) یو بل سره پرتله کړي، ځانگړنې یې په گوته کړي او په دې برخه کې یې د بېلابېلو پوهانو نظریات وړاندې کړي دي. دی ساینس پر تجربې ولاړ یو

علم گڼي، وایي ساینس نظر له فلسفې نه یو شتمنه مجموعه ده چې وحدت نه لري، یا په بل عبارت یو جسم دی چې روح نه لري او فلسفه بیا زیار باسي چې د پوهې حقیقت او د پېژندنې وړ شیانو قیمت تعین کړي. ساینس وایي، کوم شیان حقایق دي، لېکن فلسفه وایي، حقیقت څه شی دی؟ په دې لیکنه کې استاد د ساینس او فلسفې تر منځ رابطه او توپيرونه مطالعه کوي. هغه وایي:

((دلته باید د دې څېړنو مطالعه کوونکي په دقت او بې طرفۍ سره لاندې نظریات چې لویو پوهانو ته راجع دي، ولولي او په خپله یوه فیصله وکړي:

څرنگه چې د پستمولوجي پوهان وایي د علمي تحقیقاتو موضوع خپله طبیعت دی، علمي تحقیقات له هغو کتنو او تجربو څخه عبارت دي چې د طبیعت پر تحولونو باندې وشي او دا تحولونو د قوانینو په توګه تعبیر او په مختلفو علمي جدولونو ووېشل شي. بشر غواړي چې پرله پسې د نوو شیانو په اختراع خپله پوهه لا زیاته او ددې علمي معرفت د صحت درجه پورته کړي. دغه کتنې او تجربې د طبیعت جزئیات مور ته په روښانه ډول نښي او ورځ په ورځ د حوادثو تر منځ ابهام لږوي. ځکه چې که څه هم (دا علمي قوانین عیني حقایق نه دي) او د انسان فکري ساختمان په کې دخل لري. اما بیا هم د حقیقت یو نسبي دقیق تصویر گڼل کېږي. په کلي ډول سره د علمي نظریاتو مطلب دا نه دی چې پر جزیي مجهولاتو باندې ودرېږي، بلکې غیر له دې چې جزیي مجهولات په نظر کې ونیسي، غواړي چې تر کلي عناوینو لاندې د طبیعت اهمیت روښانه کړي او دا نظریات باید له تجربې نتایجو سره تضاد ونه لري. که څه هم د فلسفې تاریخ د متضادو فلسفي نظریاتو مجموعه ده او یو واحد

تعریف موندل یې اسانه کار نه دی، خو دلته یو بل حقیقت ته هم ملتفت کېدل په کار دي چې په ساینس کې هم پخه او کلکه هماهنگي نه شته.

(مانکس بلانک د کوانتم د تیوري کاشف) وايي: ((په ننني عصر کې داسې یوه علمي تیوري چې څوک ورسره مخالفت ونه کړي، ډېره نادره ده. دقیقو قواعدو خپل پخوانی حتمیت او قیمت له لاسه ورکړی دی. ننني فزیک پوهانو د نوو علمي قواعدو د کشفولو له پاره تر ډېره حده پورې د فیلسوفانو شکل غوره کړی دی.

د ب، م د لسمې پېړۍ په سر کې نامتو انګلیس فیلسوف (بیکن) د فلسفې د تعریف او مقصد خوا ته د اشارې په باب کې وویل: ((مور د خپلې پوهې په اندازه د عمل قدرت لرو، یعنې علم یې پر طبیعت باندې د قدرت په حیث وگڼلو او هدف یې د طبیعت تسخیر و. د بیکن د وینا خلاصه دا ده چې (علم قدرت دی).

مارکس وايي: ((دا چې د یو افاقي واقعیت تصویر زموږ په مغزو کې انعکاس کوي د تیوري خبره نه ده، بلکې کاملاً عملي جنبه لري)). جان دیوي وايي: ((پوهنه باید د عمل له پاره یوه اله شي)). دا د علم او ساینس په باب نظریات وو. راغلو فلسفي ته: ساینس غیر له فلسفي نه یوه شتمنه مجموعه ده چې وحدت نه لري. یا په بل عبارت: یو جسم دی چې روح نه لري. اما فلسفه غیر له ساینسه دغسې یو وحدت دی چې اجزا یې معلوم نه دي او داسې یو روح دی چې جسم نه لري. ځکه چې د ساینس هر شق د طبیعت جلا جلا برخو سره په ازاد ډول تعلق لري. د عمل د ساحې وېشل په ساینس کې یوه میتودولوژیکه اړتیا ده. نو بناء پر دې په کار دي چې د ساینس بېلې بېلې او ځانته ځانته څانګې په یوه واحده (ایدیا) سره یو کړي. فلسفه زیار باسي چې د پوهې حقیقت او د پېژندنې

وړ شيانو قیمت تعین کړي، نو په دغه لحاظ د فلسفې ډگر يې له دې نه چې د ساینس مینځه وي، هم ډېر وسعت مومي. ټول طبیعي علوم چې په خپلو تحقیقاتو کې ډول ډول نتيجه لاس ته راوړي. مگر د ساینس کومه داسې څانګه نه شته چې خپله د حقیقت پر مفهوم وغږېږي، دا کار د فلسفې دی. ساینس وايي کوم شيان حقایق دي، لیکن فلسفه وايي حقیقت څه شی دی؟ ساینس کونښن کوي چې پر طبیعي قوانینو پوه شي، مگر فلسفه څېړنه کوي چې څه رنگه یو متفکر شخص د قواعدو کشفولو ته رسېږي.

نن د هر وخت نه زیات د ساینس اخري سوالونه فلسفې ته ځان اړ بولي. البرټ انشټاین لیکي: د ساینس پوهه عجیب شی دی، خو د لارښوونې قدرت یې ډېر لږ دی. دی وايي: ((فلسفه سربېره پر دې چې د ساینسي مفاهیمو تدقیق کوي. دا هم کولی شي چې د انساني ژوند مختلفې خواوې، لکه مستظرفه صنایع، ادبیات، اقتصادیات، اخلاقیات، قانون، مذهب، ټولنه، تصوف، ژبه او تاریخ وڅېړي.))

تر دې ما د یو علمي بحث څه برخه راواخیسته، له دې څخه معلومېږي، چې ساینس انسان له فکر او تدبر څخه نه دی مستغني کړی. ساینس انسان ته ذرایع او وسایل په لاس ورکوي، مگر ذرایع په یواځېتوب سره سعادت نه شي تامینولای. د تفکر خاوندان پوهېږي چې نن سبا انسان تجسس او کومې سمې لارې پیدا کولو له پاره چې امن، ډاډ او آرامش ته ورغلی وي، له پخوا نه ډېر اړ او محتاج دی. که څوک د یو ملت له پاره په بې الایشۍ سره د نجات لاره لټوي، دا هم د انسان له پاره خدمت دی. علاوه فن او ادب ساینس نه دی، خو حیات او ژوند ته زیاته ګټه رسوي. وګورئ دنیا هنرمندانو ته څومره اړتیا حس کوي. څومره تقدیر یې کوي.

فن او ادب د زنده گۍ تصویر دی. شاعر او ادیب جمال او کمال لټوي او دا په خپله یو حقیقت دی او د حقیقت تصویر، مگر بسکلی ظریف او قشنگ. اوس پرې پوه شوی چې نبوغ ته ترڅو پورې چې دنیا ودانه وي او انساني حیات وجود ولري اړتیا شته او خورا ډېرې ارتې زمينې ورته په مخ کې پرانیستې پرتې دي چې دی په کې ظهور، بروز او پېشرفت وکړي. بله دا چې د نبوغ له پاره ډگر د انسان زنده گي ده. د نابغه له خورا بارزو او غټو نښو څخه تېز ذکاوت، لوی عقل، توده مینه، ډاینامیک او فعال طبیعت، ځان هېروونکی او د خلکو د الامو او مصایبو له پاره لار لټوونکی مزاج او د فطرت د اسرارو او حقایقو د انکشاف عشق دی، نو په دې حساب چې هر چېرته او په هر وخت کې او له هرې خوا انسان په عذاب وي، خدای پاک څوک پیدا کوي چې هغه څه داسې لارې راوباسي چې د خلکو مشکلات اسان شي او کرغېرن حالات په نوو خوشگوارو اوضاعو بدل شي.

په موجوده دنیا کې عبدالغفار خان، گاندي، نهرو، ابو الکلام، اقبال، ټاگور، ماووتسي تونگ، چوین لای، خروشچف، سردار محمد داود، برناردشو، جمال ناصر، ډاکټر سوکارنو، هوچیمین، شکرې القوتلی او داسې نورو کونښن کاوه او وې یې چې محروم ملتونه د ازادۍ نعمت حاصل کاندې، ناکام قومونه کامیاب شي او بدبخت انسانان د ښې ورځې مخ وگوري. له استعمار سره مجادله او د محرومو انسانانو د صلاح او بهبود له پاره د زورورانو سره پنجه ورکول د لویو خلکو کار دی. که دغسې جرأت او کارنامو ته چې چا کړی دی او څوک یې په لاره کې روان ښکاري نبوغ او د نبوغ آثار ونه وایو، نو څه نوم ورته اخیستی شو؟ حال دا چې دا کارونه، نه فن حسابېږي او نه ساینس چې ځینو خلکو ورپورې نبوغ منحصر او تړلی بللی دی. البته یوه فلسفه خو ده، مگر هغه فلسفه هم نه ده

چې د ساینس په اطرافو او محصولاتو کې وي. اقبال، ټاګور، گاندي، نهرو، جمال عبدالناصر، ډاکټر سوکارنو، د یوې نوې حیاتي لارې کشف کړی دی. د چا نظریات ډېر لوړ او عالي دي او د چا په یوه اندازه مهم دي، نو معلومه شوه چې نبوغ یواځې په فن، ساینس او اختراعاتو پورې اړه نه لري، بلکې د نبوغ د ظهور او تکامل له پاره ډېر فلسفي میدانونه او ډګرونه شته او وي به. ښه نو فلسفې څنګه افلاس وکړ؟ او د نبوغ دروازه څنګه علماً او عملاً وتړل شوه؟)) (۱۵: ۲۸-۳۳)

زموږ په ټولنه او په ټوله کې ختیزه ټولنه کې دا یوه خبره عامه ده چې عوام کله کله یوه (نابغه) ته (لېونی) وایي او کله کله بیا پر یوه لېوني د نابغه گومان کوي، د دې لپاره چې دا موضوع عوامو او خواصو ته ښه څرګنده شي، نو استاد خادم د دې دواړو اصطلاحاتو په باب یو تحلیلي بحث کړی او د (مجنون او نبوغ تر منځ فرق) یې تشریح کړی دی. هغه وایي، که لږ دقت وشي، نو د نابغه او لېوني تر منځ توپیر اسانه کېږي، دی وایي د نابغه کارونه اعتدایي او ارتقايي وي او په فکر او کردار کې یې همغږي او انتظام موجود وي، مغرض نه وي او د خلکو د طبعي مطابق حرکت نه کوي، د عقل له جادې منحرف شوی نه وي او په ځان غوښتنه کې غرق نه وي، خو د مجانیو په اعمالو کې دا انتظام نه لیدل کېږي، ژوروالی او لرلید نه لري او که یې لري هم نو له خپلو رزیلو ارزوګانو سره یې لري، دده سره د خلکو توده مینه موجوده نه وي. هغه په دې اړه خپله لیکنه کې وایي:

((مجنون او لېونی یوازې هغه ته نه وایي چې خپل کالي خیرې کوي او خلک په لوټو او گټو ولي. بلکې جنون د دماغ خرابي ده، د عقل عدم توازن دی. د سنجش او دوربینۍ فقدان دی. د انساني اخلاقو له مستوي نه چې هر څوک په هره خوا کې ولوېږي، د هغه عقل سلیم نه

گڼل کېږي، نو ځکه جنون په ډېرو قسمونو وېشل شوی دی. د مال او دولت لېونۍ، د عیش او استلذاذ لېونۍ، د اقتدار او جاه طلبۍ لېونۍ، د غرور او خودخواهۍ لېونۍ، د اغراضو لېونۍ او داسې نور. البته د عشق او مینې لېونۍ، د علم د فضیلت او حق لېونۍ هم خلک وايي، خو رښتیا دا ده چې دا جنون ذوفنون دی او کاشکې چې په هر ملت کې د اعلی مینې او عالی محبت لېونیان ډېر پیدا شي، نو هر کله چې انسان د ډېرو متضادو غرایزو او خواهشونو په منځ کې راگیر دی وسط پیدا کول یې خورا مشکل دی، نو په هره خوا چې ډېر میلان وکړي د هماغه شي لېونۍ بلل کېږي.

البته د علم، فضیلت، عدالت، د نوعې، قوم او انسانیت د محبت په خوا کې زیات میلان هم وشي، افراط نه بلل کېږي. بلکې حسن او خدمت یې بولي، نو هغه ټول فعالیتونه او بریالیتوبونه چې د انساني سطحې د سمې سوېې له معیار نه د ټیټ کوم خواهش په اثر کې حاصل شي، نبوغ نه شي ثابتولای، ډاروین ویلي دي: ((انسان چې په خپل ارتقايي سیر کې د رحم او عاطفې کوم معیار ته رسېدلی دی، د ده مقام یې خورا جگ بیولی دی او په دغه څېز دی، د انسانیت د لقب گټلو مستحق گرځېدلی دی)). نو هغه ټول لوی کارونه چې بې د خدمت او نوع پرورۍ او د انسانیت له اعتلا او ارتقاء نه به غیر د بل کوم هدف او مرام له پاره اجراء شي، هغه د نبوغ نښې نه دي، یعنې ټول تخریبي او شخصي کارونه چې سم عقل یې تثبیت ونه کړي، هغه د نبوغ له دایرې وتلي دي. البته نابغه هم له عامې سوېې او مفکورې څخه وتلي کارونه او فکرونه کوي، ځکه نو خلک ورته حیرانېږي او کله ورته په غصه کېږي هم. دغه شی دی چې د نابغه او لېوني په منځ کې عادي خلکو ته اشتباه پېښېږي او همدغه خبره ده چې په ډېرو لویو کسانو باندې ځینو خلکو د لېونو گومانونه کړي دي.

مگر په لږ دقت سره نابغه او عبقری له دغه تهمته خلاصېږي. ځکه چې د ده کارونه اعتلایي او ارتقایي وي او د ده په فکر او کردار کې هماهنگي او انتظام وي. دی هېڅکله خود غرض او دنی الطبع او د خلکو بدخواه نه وي. په مقابل کې د عقل له جادې منحرف شوي کسان په اغراضو او خودخواهي کې غرق وي.

دوی په دني خواهشاتو پسې پری شکوي، دوی وایي یو څه او کوي بل څه. د مجانیو په اعمالو کې انتظام نه لیدل کېږي. عمق او دوربیني په کې نه وي، مینه او محبت نه لري. که لري یې فقط د ځان او د خپلو رذیلو ارزوگانو سره یې لري. په دوی کې د وگړو او جامعي توده مینه نه حس کېږي. که څه هم د عقلي نقص او عدم تدبر له کبله کله داسې اقدامات کوي چې هغه د هر چا د کولو نه وي او سړی گومان کوي چې دا لطونی سړی دی، خو په هر صورت په نبوغ کې د عقل او انسانیت تکامل لیدل کېږي. هو! دا خبرې موږ د عام او لوی اجتماعي نابغه په حق کې کوو. ممکنه ده چې فني نابغه غیر له خپل فن څخه په نورو خواوو کې ډېر نقصانونه ولري.)) (۱۵: ۳۸-۴۰)

استاد خادم د (حیات او ممات) په نامه په یوه لیکنه کې یو ژور فلسفي مفهوم رانغاړي او د ژوند او مرگ دا دوه متضاد مفهومونه په ښه ډول تشریح کوي. دی وایي زموږ د ماښام او سهار خوب او بیداري د حیات او ممات اسرار امېز حقیقت نمونه ده. دی په دې لیکنه کې د ژوند فلسفه څېړي. فلسفه رښتیا هم د حقیقت پېژندنې په لټه کې ده، خو استاد وایي چې هر څومره پلټنه کوې، سړی پر دې حقیقت نه پوهېږي چې موږ له کومه راغلي یو او کومې خوا ته ځو. دی حیات او ممات دواړه یوه معما گڼي چې څوک یې پر حل نه پوهېږي. لیکوال د وروستی نتيجې په توگه وایي ژوند او مرگ دواړه داسې معماوې دي چې تر پایه زموږ سر

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

پېړۍ نه خلاصېږي، خو څومره چې موږ ته ژوند مجال راکوي، باید له هغو څخه ډېره گټه پورته کړو، د انسانیت دنده اجرا کړو او له ځانه کامل انسان جوړ کړو، هغه وایي:

((د بشر یو میلیارد او پینځه سوه میلیونه نفوس پر دې خاورینه کره ژوند کوي او هره ورځ یو بل ته گوري او یو د بل په احوالو کې دقیق کېږي او لږ لږ یو د بل سره کومک کوي! څه موده لا تېره نه وي چې ټول د حیات د صحنې څخه د باندې وځي او خپل ځای راتلونکو خلکو ته پرېږدي!

د بشر د دې بې شماره افرادو او د دې میلیونونو انسانانو څخه چې سپین، تور او ژېړ نژادونه لري او نن د بشر جامعه تشکیلوي تر بلې پېړۍ پورې یو زر هم په دې خاورینه ځمکه نه پاتې کېږي.

په هره لحظه کې په زرگونو اشخاص زموږ د هم جنسانو له ډلې څخه له دې نړۍ ځنې سترگې پټوي او د هغوی پر ځای په زرگونو نور اشخاص د وجود په میدان کې پښه ږدي!

په همدې گړۍ کې چې تاسو دا کرښې لولئ، څومره خلک د ژوند اخیښتۍ سلگۍ وهي او ساه یې له قالبه وځي او څومره کوچنیان زېږي او لومړۍ وار په دې نړۍ کې د هوا تنفس کوي. د نوو زېږېدونکو کوچنیانو فریادونه او د محتضرینو او غمجنو زگېږوي پرله پسې اسمان خوا ته متصاعد کېږي.

پومبۍ ځل چې موږ له مرگه سره اشنا کېږو، په رنځ او اندوه اخته کېږو او په تحیر او ابهاماتو کې ډوبېږو هغه کوچنی چې د تور تابوت په اړخ کې درېږي او په تعجب ورته گوري او د خپلو خپلوانو څخه سوالونه

کوي، نو که دی خپلو سوالونو ته جواب نه شي ویلای ډېر پوه او دانا سړي هم نه شي کولی چې هغه قانع کاندې او تسلي یې راوړي!

موږ سره د دې علومو او پیشرفتونو او لوړ فرهنگ تر اوسه پورې یوه کوچنۍ اطلاع د مرگ او حیات له اسرارو څخه نه لرو.

موږ نه پوهېږو چې له کومه ځایه راغلي یو او کوم ځای ته ځو؟ او زموږ د راتلو اصل علت او زموږ د افرینش راز څه و.

مذهبي عقیده او دیانت کولی شي چې افکار او عقل د شک او تردید له کوڅې څخه خارج کاندې او د دغه بې ځوابه سوالونو په مقابل کې تر یو حده پورې ځواب ووايي. بشر تر اوسه پورې د خپل ټول قوت او علومو د نوو لیاړو په واسطه د دې معما دحل کولو کوښښ کړی دی او بری یې نه دی موندلی.

زموږ د ماښام او سهار خوب او بیداري د حیات او ممات د اسرار امیز حقیقت نمونه ده. شکسپیر د خپل رسا فکر او قوي روح له لیاړې څخه د ژوند په اسرارو کې یو خوږ او ژور بحث کړی دی: هغه وخت چې (مارگینت) ته وویل شول چې ستا بڼه مړه شوه، دی د خپل ژوند نه مایوس شو او خپل ټول کوششونه او مساعې یې خوشې او بېهوده وبلل او په ډېره ناکامۍ یې وویل: ((په دې ورځې پسې بله ورځ! او د هغې پسې هم نورې ورځې دي؛ تر هغه ورځې پورې چې دا محدود ژوندون خاتمه ومومي او زموږ د مقدورو ورځو حساب پای ته ورسېږي.))

دا دی د ژوند تعبیر د هغو اشخاصو په نظر چې له خپله حیاته څخه مایوس او ناراض دی. زما یو دوست چې ژوندون ته په همدې سترگه گوري، په دې اواخرو کې یې یو مکتوب رالېږلی دی او د هغه په ضمن کې وایي:

((تاسې د ژوندانه او د هغه د روزانه وظیفې په باب ډېر څه لیکلي او پرله پسې خلکو ته نصیحت او هدایت کوئ چې د ژوندانه رم او رواج او دود او دستور زده کړئ، ولې تر اوسه پورې مو یوه کلمه هم نه ده لیکلې چې اصلاً ژوند څه شی دی؟ خلک پوه کړئ چې د دوی وجودونه لکه هغه حشرات دي چې د مسافرو په شاوخوا څو ثانيې پرواز کوي او بیا ژر ورک کېږي. هغوی متوجه کړئ چې فقط یوه لحظه ژوند لری او وروسته د نېستۍ په دریاښت کې الی الابد معدوم کېږئ ولې خلک خوشې او بهبوده په رنځ او زحمت اخته کوئ او د دوه ورځو ژوند لپاره دومره پند او نصیحت اوروئ. د دېنه وروسته باید چې د خپل لیک طرز ته تغیر ورکړئ او د نصیحت کولو پر ځای ځینې مقالې د ژوند د بې فایده والي او پوچ توب په خصوص کې ولیکئ.))

دا زما دوست چې د ده د مفصل لیک څخه مو په پورتنیو کړنو کې څو مختصرې جملې ذکر کړې، ډېر فهیم او هوښیار سړی دی. ولې د ده د زلمیتوب دوره پای ته رسېدلې ده.

او بې له دېنه چې په خپله متوجه شي د ده په عاقله او ادراکه قوه کې لږ اختلال راغلی دی، ځکه که د ده د وینا له قراره د فکر له تربیته څخه غفلت وکړو، مور ته لکه د وړانو شوو شیدو حالت راپېښېږي او په نتیجه کې به خلک تنبل او مهمل تربیه شي او همدا سبب دی چې ټول هغه اشخاص چې ژوندون ته د بدبینۍ په سترګه گوري احوال یې په دغه شان دی.

مور ټول اعتراف کوو چې د حیات او ممات د معما له تفسیره عاجز یو او هېڅ راز اطلاع نه لرو چې مور دې دنیا ته څنګه راغلي یو او څنګه

خو؟ لېکن په عین حال کې نور اطلاعات او مطالب زموږ په فکر کې راځي او لاس په کې لرو.

موږ پوهېږو چې زموږ په وجود کې تمایلات او احساسات شته او په ودیعت کېښودل شوي دي چې دهنغو په هدایت او رهنمایي مو ژوندون اداره کېږي.

پوهېږو چې ممکن دي چې په خپل وجود یو د بل استفادې او نورو موجوداتو ته د فایدې رسولو لپاره چې زموږ نه وروسته دې نړۍ ته راځي آماده کړو.

زموږ ژوند لنډ دی او حیات زموږ په نظر کې یوه معما او ممات بله معما ده. ډېر ښه موږ منو، ولې که ژوند یو مهم او نافع شی وي، نو لازمه ده چې انتفاع او فایده ورڅخه واخلو او که یوه لنډه او فراري شبحه وي، نو بیا هم د ده د خو دقیقې وجود څخه کامله استفاده وکړو. د حیات ظهور نه مخکې او وروسته هر څه چې وي، مگر دا مسلم او ناقابل انکار امر دی چې هر څه مو له لاسه پوره وي د هغه په باره کې استحضاریت حاصل کړو چې دهرې اشتباه او خطا څخه مصون پاته شو.

نور هم ځینې داسې مشکلات شته دي چې زموږ د هر یوه عقل د هغوی په ایضاح او حل کولو قادر نه دی. احمق سړی د لاینحلو او خوشې مسئلو په مقابل کې په ځمکه زنگنونه وهي او خپل عمر د هغو په شاوخوا کې صرف کوي او عاقبت هېڅ ځای ته نه رسېږي. لېکن پوه او هوښیار سړی هر کله چې په داسې مشکلاتو اخته شي او حل یې د خپل توانه څخه لرې وويني، د هغه څخه صرف نظر کوي او خپلو مفیدو کارونو پسې گرځي چې انجام یې کړي. مثلاً یو لوی منصبدار د دښمن په خاوره کې په جگړو مصروف دی او د ده په لپاره کې یوه ټینګه مستحکمه کلا پر

جگ ځای ولاړه ده چې نه یې دحملې او نه یې د محاصرې په اثر فتح کولای شي .

نو دغه سړی که تجربه کار او ازموده منصبدار وي، نو د دغه کلا نه صرف نظر کوي او هېڅکله خپل وخت د داسې کلا په نیولو خوشې او بېهوده نه صرفوي، بلکې وړاندې ځي او بنايي چې یوه ضعیفه او بې دفاع کلا پیدا او هغه تسخیر کاندې او په داسې نظریو او اقداماتو کې ممکن دي چې د دښمن پر ټوله خاوره یې لاس بر شي او ټول ځایونه یې فتح کړي او هېڅکله هغې ټینګې کلا ته اهمیت ورنه کاندې.

پوه او خردمند سړی هم دژوند په عرصه کې لکه هغه تجربه کار منصبدار دی چې هر کله ورنسکاره شي چې یوه موضوع د هغه د حوصلې او ادراک څخه خارجه ده. د هغې د مقابلي څخه ډډه کوي او نورو مفیدو کارونو پسې گرځي. که ته نه پوهېږي چې ژوند څه دی او مرگ څه دی بیا هم د سعې په اثر کولای شي چې ددې لاینحلي موضوع له پاره یو ځواب پیدا کړي او یوې ښې نتیجې ته ورسېږي.

او خپل ژوند د ځان او د نورو له پاره مفید او نافع وگرځوي. نو ته کولی شي چې د خپل ژوند په اخرو دقیقو کې په ډېره نام نېکۍ او ابرومندی سترګې پټې کړې، په اخیښنه لحظه کې چې د رحلت خبرې کوي، نو هغه وخت ممکن دي د ځان سره ووايي:

((زه نه پوهېدم چې له کومه ځایه څخه راغلم او نه پوهېږم چې کوم ځای ته ځم، ولې د دې نړۍ اقامت په وخت کې چې هر څومره قوه ما درلوده کونښن مې وکړ چې یو کامل انسان شم او د خپل انسانیت وظیفه انجام کړم.)) نو هغه وخت ځان ته سعادتمند سړی ویلی شي او

ممکنه ده چې د دوی دوو لویو او لاینحلو معماوو له فکره چې مرگ او ژوند دی هم بې نیاز شې!!)) (۲۴: ۶۹۵-۶۹۶)

(د ارتقا حس) کې هم د ژوندانه د طبیعي ودې او انساني غریزې راز تشریح کوي، دی ترقي د انساني نفس یوه اړتیا گڼي او سعادت د ارتقا شعور، دا ارتقا که په هر څه کې وي، په مال، په صحت، په رتبه او بل هر څه کې او کله چې موږ پر ځای ودرېدو او نوره ارتقا نه کوو، نو دغه زموږ د شقاوت (بدمرغۍ) لومړۍ مرحله ده. استاد وايي، انسان فکر کوي، تر هغه دی مسعود دی چې د ارتقا په لار روان وي او دغه طبیعت په فرد او جماعت کې فرق نه کوي. استاد په دې لیکنه کې د انسان نفسي خواهشات او نورې ډول ډول غوښتنې تشریح کوي، خو د خبرو او محتوا اصلي محور د ارتقا پر حس راڅرخي. هغه وايي:

((د انسان د نفس له پاره مهم او خورا ضروري شی (ترقي) ده یعنې دا چې له یوه حاله بل ته د ښه نه خورا ښه ته او له جگ نه خوراجگ وڅېږي، دی دغه شی غواړي که څه هم په دې کې ځان بايلي.

نو انسان یو شریف مخلوق دی چې بالطبع ترقي غوښتونکی او د لوړتیا طالب دی، په دې خبره باندې د ده تېرو زمانو تطورات واضح دلالت کوي، بلکې د انسان د عقل او جنون، احلامو او خواطرو ټولو څخه دا معلومېږي چې دی دایماً اعتلایي او ترقي غواړي، نو د تطور نظریه په حقیقت کې ((د نشو او ارتقایي)) نظریه ده. د انسان تېر تاریخ رانښيي چې انسان په خپل تطور او حرکت کې ترقي کړې ده او له یوه حاله بل حال ته پورته شوی دی، نو دا چې د انسان پخوانی تاریخ ترې ډک دی، هېڅ امکان نه لري چې دا به د ده دنفس سره اخیلې شوی شی نه وي او د غریزې په حیث به په ده باندې په اینده کې حکومت و نه کړي، لکه د ده

په پلرونو یې چې کړی دی. پخوانو خلکو ډېر ځله د سعادت او خوشبختۍ څخه بحث کړی دی.

لیکن نن موږ نږدې ده چې په دې خبره اتفاق وکړو چې سعادت فقط د ارتقا شعور دی دغه ارتقا په صحت وي که په مال او که په رتبې او علم، نو تر څو چې موږ پورته ځو او (ارتقا) کوو، نو موږ ((مسعود)) یو او دا له دې کبله چې ((د ارتقا حس)) زموږ په طبیعت او خټه کې ایښودل شوی دی، نو کوم وخت چې موږ د احس کړو چې موږ په ځای ودرېدو او ((ارتقا) نه کوو، نو دغه زموږ د (شقاوت) او (بدبختۍ) رومبۍ مرحله ده.

ممکنه ده چې دغه غریزه موږ له هغه حالت څخه په ښه صورت وپېژنو چې کوم وخت موږ له ځانه جدیت کم کړو او خوږو خواطرو ته ځان تسلیم کړو، لکه دا چې موږ اعتقاد وکړو چې موږ لوړو منزلو ته ختلي یو، امر و نهې زموږ په لاسونو کې ده او د حل او عقد خاوندان شوي یو، نو کوم وخت چې موږ دا تصورات کوو، نو هم موږ د سعادت احساس کوو او دا ځکه چې دغه خواطرات او تصورات د ارتقا هغه شهوت چې زموږ په نفسونو کې پروت دی مړ کوي، په دغه شان سره هر سړی د ارتقا په طلب کې دی، څوک یې په قیماړ کې لټوي، هغه گومان کوي چې ډېرې روپۍ به وگټم او د خلکو بادار به شم. مامور کوشش کوي چې لوړې رتبې ته به وڅېرم او معزز به شم، طالب العلم وايي چې علم زده کړم، نو دولت او جاه دواړه به راپسې منډې وهي، بیا په همدغو خواطرو کې وسعت او ارتقا پیدا کېږي.

ځینې کسان داسې دي چې لېونیان شي، نو گومان کوي چې بادشاه او بادشاهي د ده حق دی، نو د بادشاهانو په لهجه امر او نهې

کوي، نو دی گویا په خپل جنون کې هم د ارتقا خوا ته ساعی دی او غواړي چې د خپل ذلیل حالت نه هغه حال ته تحول وکандي چې ده یې مخکې تخیل کاوه تر څو چې د ده د ذهن یو مرض شو.

راشئ! هغه سپری وگورئ چې انتحار کوي، چې دی څنگه د ځان په قتل راضي کېږي؟ ځکه چې دی گوري چې محیط د ده د ارتقا غوښتلو د رغبت سره توافق نه لري، نو که انسان طبعاً منحط او ټیت وای ارتقا او صعود یې نه غوښتای، نو هېڅکله به په مرگ نه وای راضي شوی. هو کله انتحار کوونکی او مجنون خطا کېږي او د ارتقا معنی نه پېژني، لېکن اعتبار دغه غریزه لري، هر څه چې معنی ده هغه خو سپری له محیط څخه اخلي.

د ژوندانه زړه دغه ارتقا ده او زموږ د نفسونو په اعماقو کې دغه ارمان پروت دی، تر دې چې که موږ ښکلی شی خوبوو او شوق لرو چې وایې خلو، نو گویا موږ په دغه ارتقايي حس سره کوښښ کوو چې دغه جمیل ذات پورې ځان وصل کړو، لېکن په دې کې هم کله کله سپری غلطېږي.

نو انسان طبعاً ((ارتقا)) غوښتونکی دی او صالناً ترقي او خیر غواړي، تر هغه دی مسعود دی، تر څو چې د ارتقا په لار روان وي او دغه طبیعت په فرد او جماعت کې فرق نه کوي او همدغه مهم شی دی چې د ده هموم د جنون، بلکې کله دانتحار سبب کېږي، نو د علم النفس د تحقیقاتو له رويه ((هغه جامعه مسعوده گڼل کېږي، چې د ارتقا لاره یې بېرته وي)).

(۲۴: ۶۸۸-۶۸۹)

(ژوند څه شی دی؟) لیکنه هم د ژوند مانا او مفهوم تشریح کوي:

لکه څنگه چې دمخه مو یادونه کړه چې د ژوند او مرگ خپږنه د فلسفې یوه اساسي موضوع ده، فلسفه په حقیقت کې د ژوند د مانا پېژندنه ده، په دې پېژندنه کې له فرد (ځان) څخه نیولې بیا تر لوی او اصلي خالق پورې ټول مسیر شامل دی. (ژوند څه شی دی) لیکنه کې خادم صیب وایي که موږ هر څومره ژوند ته متوجه شو او د ژوندانه بېلابېل پړاوونه وپېژنو، نو موږ ته به ژوند اسان شي، هدفمن ژوند به ترسره کړو او زموږ د ژوند ونه به مېوه ونیسي. دی وایي چې د ازل باغوان د ژوندانه زړې بې هدفه او بې مرامه نه دي کرلي. دی غواړي چې د حیات بڼې دې تازه، د ژوندانه صحنه دې ښکلې او د زندگۍ هنګامه دې توده وي. جمال او کمال د حیات غایه ده. خادم صیب په دې لیکنه کې وایي:

((که موږ رومي له حیات او ژوندانه صحیح معلومات ولرو او د حیات په معنی پوه شو او هدف یې وپېژنو، نو موږ به مقصود خوا ته سم روان اوسو او هڅه کوږوالی او اعوجاج چې یا منزل اوږدوي او یا مطلوب ته د رسېدو مانع گرځي کم به مخې ته راشي او په ژوندانه کې به زموږ د سیر او حرکت فعالیت کامیاب وي او زموږ د ژوندانه ونه به مېوه داره اوسي.

زموږ خلقت او افرینش عبث چټي او بې مقصده نه دی، د ازل باغوان د ژوندانه زړې او تخم بې ارادې نه دي کرلي او زموږ د حیات اراده یې بې له مرامه نه ده کړې، دی غواړي چې د حیات بڼې دې تازه او د ژوندانه صحنه دې ښکلې او د زندگۍ هنګامه دې توده وي، جمال او کمال د حیات غایه ده، دنیا په همدغه طرف روانه ده او دغې خوا ته درومي.

د کایناتو د ډېرو حقایقو په شان د ژوندانه مسئله چې له خورا مهمو مسایلو څخه ده، تر اوسه غامضه او پټه پاته ده، د ژوندانه اسراسر چا نه دي کشف کړي، لېکن بیا هم نه ویل کېږي چې موږ د همدغه مسایلو په باب چې زموږ د تعمق لاندې دی، معلومات نه لرو، یا زموږ دغه معلومات یې نتیجې دي.

موږ ډېر شیونه پېژنو او د هغو له پېژندګلوی او معرفت څخه مو فایده اخیستې ده، لېکن زموږ اکثره علم د اشیاوو او د هغو د خواصو او ممیزانو له مخه دی.

کوم وخت چې موږ د ژوندانه او ژوندو له موضوع څخه بحث کوو، ګورو چې ټول ژوندي اجسام له مړو اجسامو څخه په خپلو دغو خواصو متمایز دي چې ژوندي اجسام حرکت لري، نمو کوي او غذا خوري، د نبات او حیوان حیات د ارادې په لحاظ یو تر بله جدا کېږي.

حیوان اراده لري او نبات یې نه لري، مګر د ژوندانه مبحث چې کوم وخت انسان ته رسېږي، نورې معناګانې پیدا کوي او مخصوصاً هغه علاقه مندي چې ادب او اجتماعیات یې له حیات سره لري، پرته له هغو شیانو څخه ده چې ساینس او طبیعي علوم ورڅخه بحث کوي.

که څه هم د حیات ارتقاء د انسان په درجه درېږي، خو ترې پورته هم د هغه د کمال ډېرې درجې موجودې دي. ادب په دې چې ژوند تنفس، تغذیه، اراده او حرکت دی، قناعت نه کوي، دا وایي حیات قوت او اقتدار دی.

زنده ګي زور او اختیار دی، د حیات په تعریف کې د ادب نصب العین له ساینس او طبیعیاتو څخه جدا دی، ځکه د ادب موضوع چې حیات دی، په دې لحاظ دی چې حیات د احساس د خاصې او د

احتیاج د ممیزی له کبله چې لري یې، د خپل خواو شا سره په تماس کې دی او د کمال په طلب کې ادب ژوندون د تاثیر او اثر، فعل او انفعال او د خیر و شر، جمال او کمال د مدارجو له رویه مطالعه کوي، هغه جرثومه چې له یوې خلبې یا سیل څخه متشکله ده، هغه هم قوت او اقتدار لري، ځکه نو زموږ د ژوندانه معرفت له دغه ځایه شروع کېږي او له نبات او حیوان څخه تېرېږي، انسان ته رسي.

دلته د هغو مدارجو په لحاظ چې قطعه کړي یې وي، د حیات خاصه چې قوت او اقتدار، یا په بل عبارت زور او اختیار دی، خو پورېو ته ختلی اوسي، تر دې پورته هم هر څومره چې قوه او اقتدار زور او اختیار زیاتېږي او کاملېږي، حیات او زندگي هم هماغومره د ارتقاء او اعتلاء مدارج طی کوي، تر څو چې حیات د خپل کمال اعلى درجې ته ورسېږي چې هلته پرې زوال او ضعف تسلط نه شي کولای.

انسان د ضعف او قوت، اقتدار او بې اختیاری، احتیاج او استغنا، انحطاط او کمال د مدارجو په مینځ کې ولاړ دی، حیات د دغه پل او مرصاد او د دغه معبر او ممر څخه عبور کوي، کوم وخت چې د ارتقا مدارج او د تنزل لارې لنډې وي، دا خبره ده چې انسان له سچینه تر اعلى علیینه مکان او قرارگاه لري، دی کولی شي او اختیار لري چې په یو ناپایاوه دریاب او لایتناهي فضا کې د خپلې ارتقاء او تکامل لپاره هرې خوا ته چې وغواړي لامبو ووهي او والوځي، یا ټیټوالی او د نایت په ځان قبول کړي او د حیواناتو نه لاندې درجه ځان ته ومني.

د حیات دغه معنی له معاصرو ادباوو څخه یوه په یوه وجیزه کې ځای کړې ده چې ذکر یې بې مورده نه دی.

حیات قوه ده او اقتدار دی
زنده گي زور او واکې اختیار دی
چې دا دوه څیزه په کې کامل دي
هغه واجب دی پروردگار دی.

انسان یعنی دغه یو موتی خاورې چې له یوې خوا کمزوری او له بلې خوا قوي دی، یوه ډده یې ظلماني او بله یې نوراني ده، د سر د پاسه یې د عشق هما سیوری غورځولی او د پښو لاندې یې د عقل ساحر زرین فرش غوړولی.

د علم په وزر په هوا کې الوحي او د فلسفې په تعمق د دریا بونو تل ویني، دین دی تجرد او روحانیت یې مجرداتو ته راکاږي، ښي لاس یې (حسب خیر) او کین یې (حسب نفس) کلک نیولی دی.

هغه چې رحمان غواړي دی دې ښاغلی وي او شیطان غواړي چې مشغول یې کاندې، هر څومره چې قوي او مقتدر وي، په هماغه اندازه له حیات او ژوندانه څخه مستفید او فیضیابه دی.

د قوه مدارج او د اقتدار مراتب لا محدود دي، هغه زور او اقتدار چې انسان ته ورکړی شوی دی، په اندازه کې نه دی راغلی، هغه قوه او استعداد چې یوه فرد ته اعطا شوی دی، د هغې په ذریعه هم انسان له نورو مخلوقاتو لوړ دی، لېکن هغه وخت چې یو شخص خپل قوت له بل سره مجتمع کړي، هغه قوت یو په دوه کېږي او درې هغومره کېږي، کوم وخت چې درې کسه سره متحد شي او څلور هغومره کېږي، کوم وخت چې څلور کسه سره موافقت وکاندې او همدغه شان تر اخره پورې.

ددې اجتماع اتحاد او موافقت معنی دا ده: لکه څرنگه چې فرد په جماعت کې موثر دی، دی باید اختیاراً تاثر او انفعال هم ومني، لکه څرنگه چې دی غواړي، د ده خبره دې واورېدل شي، دی دې هم د نورو خبرې واورې او څنگه چې دی استفاده کوي مفید دې هم واقع شي.

تر ټولو رومي نن چې افراد مجتمع کوي او جمعیت ازادوي، فعالیت او قوت ورکوي قانون او انتظام دی، قانون که د (حب خیر) د غریزې د تاثیر لاندې وضع او اجرا شي، نو د عمران او خوشحالی نتایج ورکوي، د دغه دوه شیونو فقدان یا سوء استعمال غم او خرابي راولي.

هغه غم چې عام او عالمگیر وي، هغه ضمیر چې د خیر او ایثار تخم په کې شین کېږي، د سم معارف په ذریعه ایجاد کېږي، هغه معارف چې عام وي او د ملت درد پرې دوا شي، د ثروت او اقتصاد له ځمکې زرغونېږي.

لېکن د شجاعت او بېغرضۍ په اوبو خړوبه کېږي، هو؛ که زنده گي قوت او اقتدار وي او هغه چې ښه قوي او مقتدر وي، ښه ژوندی حسابېږي، نو د قوت او اقتدار اسباب باید وپلټو، شخصي قوت او اقتدار ددې وخت یو مفکر په څلورو شیونو منحصر گڼلی دی او په لاندې طور یې په یوه وجیزه کې ځای کړی دی:

زور او قوت دی په څلور څیزه
درته یې وایم زما غریزه
صحت دولت او علم و شهرت دی
ښه یې په یاد کړه اهل تمیزه

یقیناً صحت، علم، دولت او شهرت شخص ته قوت او اقتدار بښي، لېکن شخصي قوت او اقتدار کوم وخت چې له بل سره ضم نه شي او د خیر لپاره نه وي ضعیف او ناخیزه گڼل کېږي.

هغه صحت چې کار ترې نه اخیستل کېږي، هغه علم چې د گمراهو رهنما نه شي، هغه دولت چې د خیر په کارو کې استعمال نه شي وجود او عدم یې مساوي وي او که ضرر رسوي، نو عدم یې اولی دی.

هغه عقل او معرفت چې خدای انسان ته بښلی دی، د هغه په برکت انسان کولی شي، خپل صحت، علم، دولت او شهرت ته ترقي ورکړي.

نوي عصر د دې هر یو لپاره سپینه لاره جوړه کړې ده، که انسان د فطرت د قوانینو په تقاضا تگ کوي، نه کمزوری کېږي او که کمزوری او ضعیف وي، قوه یې اعاده کېږي.

مکاتب، جرايد او کتابخانې د علم لپاره عمده وسيلې دي، کار او د جمع و خرڅ توازن انسان مالدار کوي، ښه نیت او ښه عمل انسان ښه شهرت ته رسوي او که څوک دا شپونه د نارواوو لارو څخه طلبوي، نو پوه دې شي چې کور بار تر مزله نه رسېږي، لکه چې مخکې مو وویل، شخص باید خپل ځان د صحت، علم، دولت او شهرت په واسطه قوي کاندې او بیا دې دغه قوت د نورو افرادو له قوت سره ضم کاندې او اجتماعي قوت د فطرت په ذخيرو او محازونو لاس ومومي او ښه لوی قوت ترې تشکیل شي او دا چې دغه قوت د بشر په خیر او صلاح کې صرفوي، انسان ته وجداني حظ او باطني استراحت بښي، چې دا عین سعادت او نېکبختي ده، زندگي همدغه شی لټوي او بس.)) (۲۴: ۷۱۳)

پر پورتنیو څو لیکنو سربېره چې موږ یې په تفصیل سره متن راوړو، استاد په فلسفي برخه کې نورې لیکنې هم لري چې د دې بحث په پیل

کې مو له هغو څخه د ځینو عنوانونه یاد کړل، نه غواړم دلته یې بیا تکرار کړم، دا هره یوه لیکنه د ژوندانه د فلسفې یو اړخ تشریح کوي. په نظم کې هم ځینې فلسفي مفاهیم افاده شوي دي. (د عروج رمز) له دې ډول نظمونو څخه دی. دی په دې نظم کې د ارتقا یا عروج رمز ته اشاره کوي، دی وايي دا لاره له خطرې او ابهامه ډکه ده، څومره چې په کې وړاندې ځې، کارونه یې سختېږي او زیاتېږي، خو زما زړه غوښتل چې همدا لاره وڅېرم، دا راته د یو طلسمي ښار په بڼه ښکاره شوه، ما غوښتل چې له دې ښار او بازاره څه واخلم، دلته تورتم و، خو ما د رڼا لپاره تلاش کاوه، خو هلته لرې یوه کارخونه وه چې واک او اختیار یې د بل چا په لاس کې و او هلته تیت او پاس ځمکې او اسمانونه نه وو. (د عروج رمز) نظم په لومړۍ برخه کې همدا محتوا رانغاړي:

مبدلـه، لـه خطـرو شـوم
ورکـه شـوه راځـنـې لاره
که هر څو مې مخکې لا ډېرو و
کار بې حده بې شماره
زړه مې ډېر پړپړه تلوسه وو
مگر نه کېدلـه چاره
ما قلم به کړه راپورته
شوم به ځیرپه څو څو واره
لاړ به شوم طلسمي ښار ته
چې څه راوړم د بازاره
کوڅې بندې په هر خوا وې
په تورتم به شوم دوچاره

ما زاری قلم ته وکړې
ده قسم کاوه لسه کاره
ویل که څه لاره ده سپینه
زه یې نه وینم باده
وې منفي هغه رناده
چې راتله ماله، له بناره
ما تلاش محزن د برق کړ
د خپل ځان د کار د پاره
د پوره لوري کارخانه وه
واک اختیار د بل په لاس و
نه دا ځمکه دا اسمان و
نه دا کوزو و نه دا پاس و.

د نظم په دویمه برخه کې د ژوند له مبهمو او کړلیچنو لارو څخه
راوځي او په حیرانتیا سره شاوخوا گوري، خپله اراده کاروي او شاوخوا د
غرونو پر راختلي لمر یې سترگې لگي، د قدرت ننداره کوي، بل څه ته
وخت نه پیدا کوي، د غورېدلي سپرلي تازه هوا ته گوري، د قدرت
پنځول شوې بسکلا ته گوري، پر دښتې یې نظر لگي، چې باغوان په کې
څه کرلي دي. رنگارنگ گلونو ته یې پام کېږي، داسې ډول ډول گلونه
چې ده ته یې لا نومونه هم نه ورځي. د گلونو منځ کې یې سیسیو او زرکو
ته پام کېږي چې ځغلي راځغلي او پر شنېلیو باندي خپل بڼایسته بڼایسته
پلونه ږدي. په همدې ننداره کې کله یوه او کله بل بوتې ته کېږي او د
زرکو په شان په ملي نغمو پیل کوي، تر دې ځایه بحث ټول فلسفي رنگ

لري، خو د وروستي بیت په وروستی سره کې بیا خبره یو څه سیاسي
رنگ خپلوي:

په حیرت سره ولاړ شوم
غم مې وغورځاوه شاته
اراده په مخکې درومم
گورم وړاندې کله خواته
نمر جگ شوی دی د غرونو
د اسمان بڼکلي فضات ته
د قدرت په تماشه يم
وزگار نه يم بل چاته
غورېدلې پسړلې دی
تازه گي ده ډېره زیاته
قدرت کېرې گلکاری ده
چې څو گورمه بیدیا ته
د فطرت باغوان کرلې
دې گلونه په څو ذاته
سپین و زېر بانجاني سره دي
نوم یې نه راځي و ماته
غورسکې غورسکې د گلانو
تیت و پاس کېرې سبا ته
سیسۍ زرکې په کې غغلي
کله پورته شي هواته

پل په فرش د شینیلو ږدم
د گلونو خواوو شاته
کله دې بوټې ته کېنم
کله هغې ته روان شم
په نشاط لکه د زرکو
په ملي نغمه گویان شم

د نظم په درېیمه او وروستی برخه کې د غره له لمنې څخه د غره سر ته خپري او د نړۍ ننداره کوي، دی وايي هلته گوري چې په اسمان کې وریځې نه شته، بارانونه تازه اورېدلي، هوا صافه او پاکه ده، ټول ملکونه شنه ښکاري، له یوه لور ځایه د اوبو شرې دي، نو په همدې لور ځای کې دی کېناست، لاندې د ښارونو ننداره کوي. شورماشور او غالمغال نه و، یو خدایي او فطري حسن خپور و، نو ځکه له ده څخه غمونو کډه وکړه، پر دې وخت طبیعت ورته لاره ورکړه، خیالونو ته لار او هغه ټول مشکلات دلته حل شول چې په زور رامنځته شوي وو، نو دلته دی پوهېږي چې په زور کلي نه کېږي، خو یوازې په قلم هم کار نه کېږي او د خیر او برکت په لار کې پر مزاج او خیال باندې جبر هم نه کېږي، همدغه نکته که څه هم ډېره ساده ده، خو له ډېرو رازونو او د ارتقا له ډېرو رمزونو ډکه ده.

د لمن د غره نه خپرم
چې پاس وکمه سیلونه
په اسمان کې خپره نه شته
تازه شوي بارانونه

هوا صافه ده هر خواته
راته بڼکاري شنه ملکونه
پورته جگ په یو مقام کې
شرشري کره او زونه
هلته کیناستم بې غمه
لاندي گورمه بڼارونه
د فطرت سره همرازوم
نه غوغا وه نه شورونه
د فطري حسن اثر و
رانسه لار لسه غمونه
طبیعت لار راتسه را کره
زړه ته راغلله خیالونه
هغه واره دلته حل شوو
چې یې شوي وو زورونه
دلته پوه شوم چې په زوره
په قلم نه شي کارونه
نه د فیض په لار کې کېږي
په مزاج باندي جبرونه
دې ساده نکتته کې شته دی
د عروج واره رمزونو
(۱۲: ۵۲۷ ۵۲۷)

(انسان او کاینات) بیا بل نظم دی چې په هغه کې هم فلسفي مفاهيم او پیغامونه انځور شوي دي، دا هم یو اوږد نظم دی چې درې برخې لري. په لومړۍ برخه کې دځمکې او اسمان پیدایښت یادوي چې څنگه پیدا شول او بیا انسان په کې څنگه پیدا شو؟ په دې برخه کې په سلگونو زره خبرې وشوې، خو بیا هم د انسان د پیدایښت راز څرگند نه شو. که څه هم د ځمکې د جاذبې قوت ښکاره شو، خو د خلقت سر لا تر اوسه عیان شوی نه دی. دی وایي تر اټوم پورې خو برق کشف شو، خو پر دې کشف د انسان سر خلاص نه شو، خو زه چې کله مېگنېټ ته گورم او دهغه کشش مطالعه کوم، نو ورته حیرانېږم، دا منم چې زړی او دانه زرغونېږي، خو د دې زرغونېدا اصلي کیفیت لا هم له مورې پټ دی، پر دې هم پوهېږم چې له چرگې څخه هگۍ پیدا کېږي، نو له دې هگۍ څخه بیا ولې ژوندی ځان جوړ شي، نو دا سلسله څنگه شروع شوله. دې خبرې ته فکر وړی يم، که مور څه ژوندي موجودات گورو، نو بیا خو به مړه نه وي، که مړه وي، نو بیا ژوندي څنگه؟ نو ما ته د ازلي او ابدي خطاب مه کوه، ځکه چې زه دې مسلې ته حیران يم. دی بیا وایي، څوک چې د یو شي په میکانیکي جوړښت باور لري، زما یې پر ایمان شک راځي، نو دا میکانیکي عمل څنگه راپیدا شو؟ میکانیکي عمل یوه فلسفي نظریه ده، ځینې فلسفيان وایي چې په طبیعت کې هر شی د تغیر په حال کې دی، خو دا تغیر د یو قوت په ذریعه ترسره کېږي، له کومې قوې او فشار پرته ممکن نه دی، دا چې ټول کاینات د تغیر او دوران په حالت کې دي، د دې تر شا د لایزال ذات (خدای ج) لاس دی، نو دلته هم دې ټکې ته اشاره ده چې میکانیکي عمل خو په خپل سر نه رامنځته کېږي، نو هغه څوک دی چې یو ساکن شي ته تغیر ورکوي او په هغه کې بدلون راولي.

دی وایي کله چې د طبیعت رازونو ته متوجه کېږي، نو د دې راز په انډول ورته لوی لوی عالمان او فلاسفه هم د ماشومانو په څېر ښکاري. دی وایي دا دنیا روانه ده، خو تر کله؟ ځواب یې گران دی، دا د طلسم داسې یوه کارخونه ده چې د انسان طلسم او عقل ورته کار نه کوي:

څنگه راپیدا ځمکه اسمان شو؟
بیا پکې پیدا څنگه انسان شو؟
سل زره څېرې هر چا وکړلې
دا راز چې وپتې په هغه شان شو؟
سرد جاذبې خو څه ښکاره شولو
سرهم د خلقت گوندي عیان شو؟
برق خود اټومه پورې کشف شو
کشف یې سر کله په انسان شو؟
وینمه میگنیت ورته حیران یمه
دا کشش له کومه نمایان شو؟
زړی وي، دانه وي، بیا زرغونه شي
اصل کیف له مورې ولې پنهان شو؟
چرگې نه هگی، څنگه پیدا شوله؟
بیا پیدا هگی کې څنگه ځان شو؟
دا سلسله څنگه او له کله ده؟
ډوب مې ورته عقل او گومان شو
هر څه که ژوندی وي، یو به مړ نه وي
او که وي، نو مړ، څنگه حیوان شو؟

ماته ازلی ابدی مه وایه
ترهه مې په زړه راغله حیران شو
خوک چې میکانیک باندي ایمان لري
سست یې راښکاره دغه ایمان شو
دا میکانیکي عمل له کومه شو؟
څنگه ترې پیدا دغه دوران شو؟
څومره عالمان فلاسفه چې دي
هریو لکه طفل راعیان شو!

دا دنیا روانه ده، روانه ده
څنگه؟ او تر کله؟ بېخي گران شو
لویسه د طلسم کارخانه ده دا
گیر په دې طلسم کې انسان شو.

د دې نظم په دویمه برخه کې بیا وایي: دا دنیا یوه تیاره کوټه ده،
لیدل کېږي نه، خو دې پوښتنې ته ځواب هم موږ ته په کار دی. په دې
تیارې کې سفر زما په برخه دی، داسې تیاره ده چې عقل هم ورته
تېرېږي، خو دې تیارې سره سره ما په کې یو څه ولیدل او هغه ژوند دی.
دا چې اسان دی که سخت، خو ژوند په کې دی. ټوله لاره یې راته
څرگنده نه ده، د یوه ناپایه بحر مثال لري. علم او عقل دواړه ورته حیران
دي، خو له تېرو تجربو څخه دا نتیجه تر لاسه کولای شو چې پلټنه موږ ته
یو څه راڅرگندوي:

دا تیاره کوټه خود لیدو نه ده
بیا هم را په سردا امتحان شو

برخه په تیاره کې دی سفرزما
عقل تپېرې سړگردان شو
خه خو مې په دې تیاره کې وموندل
ژوند پرې شو مشکل او که اسان شو
لاره په یقین راته بنکاره نه ده
ژوند لکه یو بحربې پایان شو
علم او عقل دواړه دارې وایستې
یو طرف که سم شو بل مو وړان شو
هو، له تېرو ټولو تجربو ځنې
دومره ټکې مور ته نمایان شو.

د نظم په درېیمه برخه کې بیا د فطرت غوتو پر سپړلو بحث کوي او
وايي که ځینې رازونه یې نه شو حلولای، خو ځینې یې د حل وړ دي. بیا
وايي چې انسان د مصایبو په منځ کې گیر دی، چاره یې نه شته یانې دا
چې په غاړه کې یې د ژوند زنجیر پروت دی.

دی دا خبره ردوي چې انسان له بدیو جوړ دی، دا خبره سمه نه
ده، دی ژوند د نېو او بدو کارونو یو بهیر گڼي، په دې ډول د نظم په دې
درېیمه برخه کې بېلابېل فلسفي مفاهیم یو پر بل پسې سپړي. د همدې
برخې په پای کې پر ځان ټینګار کوي او وایي چې: که موږ دا فطرت
اړولای نه شو نو تغیر او تحول خو راوستلای شو. دا نظم تر دې برخې
پورې ډېر زیات فلسفي رنگ لري، خو په څلورمه برخه کې فلسفي رنگ
ورو ورو کمېږي او سیاسي رنگ غالبېږي.

غوتې د فطرت د سپړو د لودې
 شه که نه دی شه د حل کېدلو دې
 خوار انسان د غنم په دام کې گیر دې
 پوه دې، که فقیر او که امیر دې
 هر خوا بلاګانې ورتنه وازې خولې
 د پر په غم لړلې یې تقدیر دې
 شومره مصایب ترینه چاپیره دي
 دا کمبخت په منځ کې یې اسیر دې
 شه وکړي اخرد ژوند چاره شه ده؟
 ژوند دده په غاړه کې زنجیر دې
 غورزي، پرزي، درومي، تلوسه کوي
 تل لکه آبشار د ځان په ویر دې
 وګوره خندا به لږه ووینې
 چغې دي، سلګۍ دي او نفیر دې
 نه پوهېږم څله په رسمي خندا
 تېر لکه خپله ځانه او ضمیر دې
 هېڅ حق په ناحق حاصلېدې نه شي
 نه پوهېږم کوم پلوت ته ځیر دې
 څوک که څوک بد بخت کي نو خوش بخت به شي
 دا تګي په زړه مې لکه تیر دې
 څوک وایي انسان جوړ له بدیو دې
 بد دده فطرت او هم خمیر دې

څنگه له نېکۍ ځنې انکار کوي
وینو ژوند د بڼو بدو بهیردی
بڼه وینو چې ځنې خرابې کوي
مخ د چاد ځمکې په تعمیردی
مونږ که دا فطرت چور اړوی نشو
گوندي تحول هم څه کوی نه شو؟

په څلورمه یا وروستی برخه کې که څه هم په پیل کې بحث پر
فلسفي موضوعاتو پیلېږي، خو وروسته وروسته سياسي رنگ هم اخلي. په
پیل کې د انسان د خوشبختۍ راوزه یادوي، د زور کارونه د انسان کار نه
بولي او د انسان د نېکمرغۍ او خوشالی اصلي عامل د هغه روحي
خوشالي گڼي او همدارنگه ځینې نور فلسفي مسایل راخلي، په پای کې
بیا د قام او حکومت پر یووالي ټینګار کوي او وایي یو ملت هغه وخت
خوشالېدلای شي چې خپل واک او خپل اختیار ولري:

څه سودا چې خامه د انسان ده
دغه ((خوشبختي تنهاد ځان)) ده
چاته خوشبختي چې څه ممکنه ده
دا یوازې نه ده د انسان ده
هر څه زور اور کولی شي مگر
دا لار د انسان که د حیوان ده؟
څوک چې ژوند یوازې خورده و خواب گڼي
دغه نقيصه یې د گومان ده
ژوند د خوشالی سره معنی لري
بڼه خوښي د روح او د وجدان ده
روح که معذب وي، خوښي نشته دی
دا معنی واضحه نمایان ده

هو، بډایي بڼه ده ضروري ده
نه، مگر هغه، چې د کوم ځان ده
خوښ وي هر انسان خپله ټولنه کې
دا څه پته نه ده! بڼه عیان ده
بڼه جامعه څنگه جوړېدلې شي؟
دا کښاله مخکې د افغان ده
لوییه معضله ده د خپل لودو ده
هو، زموږ د فکر او د توان ده
بڼه شي جامعه چې حکومت بڼه شي
پر پکړه دا د عصر او زمان ده
شان د حکومت او قام که یو نه وي
ورانې مسئله بولې، بل شان ده
هله یو ملت خوشحالېدلې شي
واک که د خپل ځان خپله کولی شي.))
(۲: ۵۰۶-۵۰۷)

(د اقبال د خودی فلسفې مبدا) کې بیا د علامه اقبال لاهوري پر
فلسفې هر اړخیزه رڼا اچوي. څرنگه چې خادم صیب په خپله د اقبال له
فلسفې افکار څخه ډېره متاثر و، نو ده د اقبال پر فلسفې ډېر کار کړی دی
او هغه یې له هره پلوه ارزولې ده. چې د دې بحث د زیات اوږدوالي له
امله ورڅخه تېرېږو او همدارنگه یو شمېر نورې لیکنې چې موږ د دې
بحث په پیل کې ورته اشاره وکړه، په اکثر وکې یې فلسفې مسایل خپرل
شوي دي.

د سیمې او نړۍ په باب انگېرنې

استاد خادم یو حساس او د ژور فکر خاوند لیکوال او شاعر و، هغه نه یوازې د خپلې سیمې او چاپېریال د حوادثو پر وړاندې حساس و؛ د هغو په باب یې پر خپل وخت غبرگون څرگند کړی او هر غبرگون یې په نثر او نظم کې انځور شوی، بلکې د سیمې او نړیوالو مسایلو، شخصیتونو او حوادثو په باب هم بې تفاوته نه دی پاتې شوی. د سیمې او نړۍ له ځینو شخصیتونو سره یې خو روهي او رواني پیوند دومره ټینګ و چې د هغو شخصیتونو او یا پېښو په باب یې د زړه د درد انځور د هغه په لیکنو او نظمونو کې په ښه توګه څرګند شوی دی. د مصطفی کمال اتاتورک، مهاتما ګاندي، علامه اقبال، ماکسیم ګورکي او ځینو نورو په باب مو په مخکیني څپرکي کې د استاد خادم د تاثر یادونه وکړه چې اکثره ته ده په خپلو ادبي پنځونو کې اشاره کړې وه، خو استاد د سیمې او نړۍ د حوادثو په باب هم داسې ګڼ شمېر ژورنالیستيکي، خبري او تحلیلي لیکنې لري چې هره یوه د سیمې او نړۍ د خپل وخت مهم حوادث بیانوي، دلته د دې ډول ځینو لیکنو نومونه اخلو او بیا به وروسته پرې لږه لنډه لنډه رڼا هم واچوو: د مهاتما ګاندي افکار، د ټاګور له افکارو، د هندوستان په شخصي شفاخانو کې د علاج عبرتناک داستان، د ماوڅي تونګ د ژوند یوه صحنه، خودی در نظر اقبال، د کمال اتاترک یو تقریر، د مهاتما ګاندي د لویې سببونه، د هندوستان د ملیت بنیاد، فتنه قادیانیزم، ملت پاکستان در ایش مظالم میسوزد، همدردی سایر مسلمانان با

مسلمین پاکستان، ایا وضعیت مصر راجع به کانال سویز جدی تر شده است؟، د کراچی ډومنیون کابینه مانه شوه، د کراچی پروپاگنډي لهجه، اختتام جنگ کوریا، مسله هندو چین، مصر و کانال سویز، د مصر وضعیت وخیم دی، مصر جهت تمامیت خواهی می کوشد، د کوریا جگړې درې کاله وروسته خاتمه وموندله، د کوریا متارکه لاسلیک شوه، دوستی صمیمانه دولتین ترک و افغانستان، پروپاگنډ ناحق پاکستان، په شمالي افریقا کې د ازادۍ تحریک، علت کشیدگی اوضاع در مراکش، موانع جنگ سوم جهانی، بین المللي منشور دې باید ترمیم شي، مجلس نام نهاد موسسان پاکستان، د پاکستان د ډومینیون یو بل ظالمانه اقدام، د یهودو عسکري تعرض پر عربي کلیو تصدیق شو، د پاکستان د حکومت قادیانت پروري، د بریتانوي گیانا زعیم ډاکټر جگن، د هندوستان د جمهوریت جشن، فرانسه و هند و چین، د پاکستان واکداران وارخطا دي، د پاکستان د ازادۍ ورځ، د بناغلي خروسچف د زېږېدنې د (۷۰)م کال او په دغه مناسبت مراسم، په کابل کې د اقبال د یادگیرنې وینا، د اقبال د شاعرۍ محرکات، د اقبال د شاعرۍ غټ عناوین، د اقبال د خودۍ فلسفې مبداء، د افغانستان او شوروي اتحاد همکاري به نوره هم ټینګه شي، د فرانسي ناجي او مجدد صدر گوګول د اعليحضرت کوربه، فرانسه به له افغانستان سره په بېلابېلو ساحو کې مرسته وکړي، معظم ټولواک د فرانسي کونبسونه د مخ په انکشاف روانو هېوادونو ترقۍ کې وستایل، د ملګرو ملتونو موسسه، د امریکا د ازادۍ ورځ، د عراق او فرانسي ملي ورځ، د عربي متحده جمهوریت د جوړېدو ديارلسم تلين، د فرانسي ناجي د ډيموکراسۍ بله مرحله، د ايران د شاهنشاه د جلوس پنځه ويشتم کال، امریکا ته د معظم ټولواک او معظمې ملکې د ښه نیت مسافرت، د واشنگټن

نیمه پېری یون / د خادم نړۍ لید

په سیمه کې د همایون اعلیحضرت د مسافرت خاتمه) او ځینې نورې لیکنې.

نظم کې: (ماکسیم گورکي، ماکیاولیزم، ماکیاولیسټ، د شیطان لار، د افغان گمراهي، د اقبال په مرگ، د مصطفی کمال مرثیه او ځینې نور نظمونه).

د نړیوالو حوادثو او شخصیتونو په باب د خادم صیب انگرېزي کولای شو، پر دوو برخو ووېشو: الف په سیمه یزه کچه انگرېزي، ب- په نړیواله کچه انگرېزي.

په پورته متن کې چې موږ د کومو لیکنو او نظمونو یادونه وکړه، په هغې کې دا دواړه کتگورۍ انگرېزي شاملې دي، هم د سیمې د هېوادونو او شخصیتونو په کچه او هم په نړیواله کچه دپام وړ شمېر هېوادونه او شخصیتونو په باب د خادم صیب فکر، نظر او انگرېزي مطرح دي: دلته غواړو پر همدې دوو کته گوریو او اړوندو لیکنو لنډه لنډه تبصره ولرو:

الف - په سیمه ییزه کچه انگرېزي:

استاد خادم د یو لیکوال، یوه ټولنیز او حساس موجود په توگه هر څه چې په خپل چاپېریال کې گوري، د هغو پر وړاندې غبرگون ښيي، هغه ثبتوي او خپل تاثیر پرې څرگندوي. ده چې په کومه زمانه کې ژوند کاوه، نو پر هغه مهال چې زموږ شاوخوا او ځینو نورو گاونډیو هېوادونو کې څه پېښېدل، نو ده هغه ثبت کړي دي. خپل فکر او انگرېزي یې ورسره یو ځای کړي او د یوې نتیجې په توگه یې بېرته ټولني ته وړاندې کړي. په سیمه ییزه کچه استاد خادم د خپلو گاونډیو هېوادونو د هغه وخت حالات څېړلي، د هغو پر ځینو مهمو شخصیتونو یې خپل نظر څرگند کړی او د نظم او نثر په بڼه یې خپلې ټولني ته وړاندې کړي دي.

د هند، پاکستان، پخواني شوروي اتحاد، چین او ځینو نورو هېوادونو د هغه وخت ځینې حالات یې څېړلي او د هغو د شخصیتونو په باب یې خپله انگېرنه او یادونه لیکلې ده. د دې ډول لیکنو عنوانونه مو د همدې لیکنې په پیل کې یاد کړل، اوس د سیمه ییزو انگېرنو په توګه غواړو چې د استاد خادم یوې لیکنې ته نغوته وکړو چې ده د خپل ګاونډي (هندوستان) هېواد د ملت د بنسټونو په باب لیکلې ده. دا لیکنه (د هندوستان د ملت بنیاد) نومېږي. استاد په دې لیکنه کې په هند کې د متفرقو فرقو د یووالي راز او هغه روح ته اشاره کوي چې دا ملت یې سره ساتلی دی. دی د هند لرغوني کلتور ته ګوته نیسي چې د هندي ملت معنوي پانګه ګڼل کېږي، دی په دې باب وايي:

((بېشکه د خندا ځای دی که چېرې څوک د هندوستان او یا د کوم بل مملکت موجودیت د یو انسان د موجودیت په شان متصور کړي، زه په خپله داسې فکر نه کوم. زه په هغه اختلاف او مغایرت چې د هندیانو په حیات کې وجود لري پوره پوه یم. په طبقاتو، فرقو، مذاهبو، انساني نژادونو او د هندي کولتور په تفاوت په عمومي ډول خبر یم. سره د دې هم فکر کوم چې دا مملکت په اوږدو کولتوري سوابقو او د زندګۍ په یوې عمومي نظریې سره هڅه کوي هغسې روحیې ته چې دغه مملکت پورې اختصاص لري، ترقي ورکړي او هغه روحیه په یو ښه ډول سره د هند په وړو کې پوه کړي!

ایا څوک کولی شي چې په چین کې د همدغسې قضیې د وقوع نه انکار وکړي، دا یو روح دی چې زه یې په هندوستان کې لټوم او دا لټونه ډېره تېزه ده او زه هم په خپل کار کې پوره کفایت خرڅوم. سبب دا دی چې زه تصور کوم چې دا کار به داسې کلی ما ته په لاس کې راکاندي چې ښایي په هغې سره به د خپل حکومت او ملت په منځ کې د مفاهمې

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

او همدارنگه د هند په وسیع ساحه کې د فکر او علم د لارښودنې جذره پرانیزم!

پالیټکس او انتخابات د روزانه کارو څخه دي او موږ هره ورځ د جاري موضوعاتو له مخې متهیج کېږو. که چېرې زه وغواړم په آینده کې د هند د پاره داسې کور جوړ کړم چې محکم، مامون او قشنگ وي، باید چې له اوسه یې بنیاد داسې محکم کېږدوم چې د زمانې باد ورباندې کوم تاثیر ونه کړي. په لږه زمانه کې د هند لویې ترقۍ ته خلک حیران دي، مگر په کومه فلسفه باندې چې د هند د حکومت بنیاد د هند زماوو ایښی دی، هغې ته نه ملتفت کېږي.

په پورته څو کرښو کې چې د بناغلي نهرود ((ډسکوري اف انډیا)) کتاب څخه اقتباس شوی دی، د دغه فلسفې د تېداو تیرې نظر ته راځي. د هند د حکومت د اساس تیره د هند په ملیت او نشنالیزم ایښودل شوې ده او دغه ملیت او نشنالیزم د هند زرگونو کالو په تهذیب او ثقافت ولاړ دی. نو هغه بنا چې بېخ یې دومره پوخ وي، بېشکه چې ډېره ټینګه او مستحکمه وي!.

نو که د هر ملت زعماء دغومره عمیق او ژور فکر وکړي، په دغومره پوخ او متین کار باندې موفق کېدای شي. ((۲۴: ۷۱۰))

له دې لیکنې څخه د استاد خادم هدف دا دی چې د خپل ملت د یووالي لپاره هم له همداسې نظریې او موډل څخه ګټه پورته شي.

ب- په نړیواله کچه انګېرنې:

د خادم صیب په اثارو کې نه یوازې د خپلې ټولنې، هېواد او سیمې په باب زیاتې انګېرنې او افکار لیدل کېږي، بلکې په نړۍ کې په بل

کوم بل لري او نږدې هېواد کې چې څه پېښ شوي او پر ده يې تاثير کړی، هغه يې هم په خپلو ليکنو کې انځور کړي دي. يانې هغه ليکنې چې خادم صيب د کامې له (زرشوی) کلي څخه پيل کړې وې، په پای کې يې سر (کوريا او شمالي افريقا) ته ورسېد. موږ د دې بحث په پيل کې د هغو ليکنو عنوانونه ياد کړل چې خادم صيب د سيمې او نړۍ د بېلابېلو هېوادونو د حالاتو او شخصيتونو په باب ليکلي دي. د هغو بيا يادونه دلته ضروري نه برېښي، خو يوازې دا يو څو ليکنې چې د خپل وخت خبري، ژورنالستيکي او تحليلي محتوا لري، په نړيواله کچه د ده د انگېرونو په توگه يادوم:

لومړۍ ليکنه يې د كوريا د جگړې په باب ده، دې جگړې درې کاله دوام وکړ او په پای کې د اوربند په لاسليک سره پایته ورسېده. په دې ليکنه کې استاد خادم د جگړې پر ناخوالو خواشيني څرگندوي او وايي چې انسانان ولې دخپلې تباھۍ پر اسبابو نه پوهېږي. دی وايي تر جگړې وروسته حالت سوله ده. په دې ليکنه کې راځي چې کاشکې ټولې شخړې د ولسواکۍ د نظريې پر بنسټ اوارې شي. ځکه ولسواکۍ کې پرېکړې د اکثريت له مخې ترسره کېږي. په دې ليکنه کې په كوريا کې د جگړې پر متارکې هم رڼا اچول شوې ده:

((پس له ډېرې مودې انتظار او لسگونو انسانانو د تباھۍ او وينو توپېدلو، اخر د كوريا جگړه بس او متارکه لاسليک شوه. ډېره د افسوس خبره ده چې انسانان ولې پر دې نه پوهېږي چې د ټولو اختلافونو او جگړو پای صلحه ده. کاشکې چې دغه متارکه پخوا لاسليک شوې وای او د دومره انسانانو د وژلو سبب نه وای گرځېدلې. اوس دې هم د ځمکې د کرې امنيت غوښتونکي انسانان د هغو کسانو، ټولنو، دولتونو له زحمتونو څخه متشکر وسي چې په دې لاره کې يې گاللي دي. که د نړۍ انسانان

په رېستیا سره د ډیموکراسۍ اصول ومني او انحرافات ورڅخه ونه کړي، نو شک نشته چې جنگ به اډو واقع نه شي.

د ډیموکراسۍ د اصولو پر اساس اکثریت نظریه او رایه سند ده، نو په هره ټولنه کې چې د انسانانو او انساني ټولنو اختلافونه پیدا کېږي، باید رایه گیری او عمومي ریفرنډم ته په کې مراجعه وشي. له رایې وروسته باید زور گويي بس کړي، هو، د داسې غټو مسایلو او لویو خبرو د پرېکړې او فیصلې لپاره د قوي کسانو، ټولنو او دولتونو منځگړي کېدل ضروري دي. واقعات داسې بڼي چې نن سبا دا ډول نېک خلک، د لوی همت خاوندان او داسې دولتونه نوي راپیدا شوي چې دغه روحیه به تقویه کړي.

لکه څنگه چې لویو لویو کسانو ویلي چې په شرق کې به هم د قومونو ټولنه تاسیس شي او هغه وخت به نو د لویو قضیو د ضمانت لپاره بڼه لاره موجوده وي. په دې ډول د شرق او غرب شخړې له زورگویی او د قوت له کارولو نه پرته د خبرو له لارې حل کړي. په هر صورت د کوریا په متارکې باندې مونږ د خوشحالی اظهار کوو، چې د کوریا جگړه په درېیم جنگ منجره نشوه. اوس غواړو چې د متارکې د څرنگوالي په اړه لوستونکو او علاقمندانو ته معلومات وړاندې کړو.

مونږ خبر یو چې د جولای پر (۲۷)مه، د اسد پر څلورمه او د ذولقعدې پر ۱۵مه د کوریا پر وخت د سهار پر لسو بجو چې د کابل پر وخت د سهار پنځه بجې وې؛ په دار الصلح کې د کوریا د متارکې قرارداد لاسلیک شو او وروسته له هغه جنرال مارک کلارک په کوریا کې د ملگرو ملتونو عمومي قومندان او جنرال کمیل سونک، د شمالي کوریا د ټولو لښکرو قومندان هم دغه تړون لاسلیک کړ. د دغه تړون د لاسلیک مراسمو

ته په (پانمونجام) کې د هغو (۱۶) گونو ملگرو دولتو لوی لوی منبصاران ورغلي وو چې د کوریا په جگړه کې د دوی نظامي قواو گډون کړی و. راغلي اطلاعات وايي چې پرون به د کابل په وخت هغه نظامي عملیات بس شوي وي چې د ۱۹۵۰ م کال د جون په ۲۵مه په جنوبي کوریا باندې د شمالي کوریا یو لک تنو عسکرو په تعرض شروع شوي وو.

د کوریا جگړه درې کاله او دوې ورځې جاري وه او په هغه کې دملگرو ملتونو د عسکرو تلفات دونیم لکه حساب شوي دي او د کمونستانو د عسکرو مرگ ژوبله د هغوی پر څلورمه وه. د جنوبي کوریا د ملي دفاع وزارت وزیر تای پینگ وویل که چېرته د متارکې د تړون تر لاسلیک ۹۰ ورځې وروسته چې د کوریا د سیاسي قضایا د حل کولو لپاره کېږي، ونه کړای شي چې په درې میاشتو کې دغه قضایا حل کاندې، نو د کوریا نظامي عملیات به بیا شروع کړي. ټاکل شوې ده چې په مخکې پنځو ورځو کې به د متحدو دولتو قواوې او د شمالي کوریا او کمونستي چین عسکر د کوریا هغه ټولې جزیرې خوشې کړي چې د یوه او بل د نیولیو علاقو په شاوخوا کې یې لاس ته راوستې وې.

د پاریس سیاسي ټولنو د کوریا د متارکې په لاسلیک کېدو باندې اندېښنه ښکاره کړې ده او وايي چې وروسته له دې به د کمونستي چین دولت د ویتمن له میلیونو سره ډېره مرسته وکړي او په دې سره به هندوچین کې د فرانسې مشکلات زیات کاندې. دوکتور (هانگ کي) د جنوبي کوریا د اطلاعاتو وزیر وویل چې د کوریا ولسمشر به د متارکې په لاسلیک کېدو باندې هېڅ تبصره ونه کړي او د هغې په باره کې به څه ونه وايي. جان فاستر دالس د اتازوني خارجه وزیر وویل تر څو چې اتازوني لازمه ونه گڼي، په کوریا کې به خپلې قواوې لږې نه کړي. د یونو له واکمن مقام اعلان شوی دی چې سړ کال د اگسټ د میاشتې په ۱۷مه به د

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

متحدو عمومي اسمابله جرگه وکړې او په هغې کې به د کوریا قضیو باندې خبرې وکړې.

دا هغه خبرونه دي چې تر اوسه په دغه موضوع کې لاس ته راغلي دي. هیله ده چې دا صلحه به د دايمي متارکې او صلحې صورت غوره کاندې او لکه د دنیا حینې لویو کسانو چې عقیده ښکاره کړېده، د دنیا د دوو بلاکو د قواوو توازن او د دهشتناکو وسلو اختراع به د درېیمې عمومي جگړې مخه ونیسي او زیات گمان دا دی چې بل جنگ به نږدې نه وي.)) (۲۴: ۹۱۵-۹۱۶)

د استاد خادم پورتنۍ لیکنه کې نه یوازې د دواړو کوریا وو، د جنگ څرنگوالی او اوربند تشریح شوی، بلکې د جگړې پر ناوړه عواقبو هم بحث شوی او خلکو ته له جگړې څخه نفرت تداعي کوي او سوله ییز پیغام وړاندې کوي.

خادم صیب د نړۍ گډوډو حالتو ته په کتو سره په نړۍ کې پر یو درېیم سوله ییز قوت او جوړښت ټینګار کوي. دی د دې کار لپاره (د ملګرو ملتونو موسسه) تر ټولو یو ښه ارګان گڼي، په همدې نامه یوه لیکنه کوي، په دې لیکنه کې نه یوازې د هغې موسسې جوړښت تشریح کوي، بلکې رول یې هم گټور ارزوي. په دې سازمان کې د افغانستان رول او غړیتوب ته هم نغوته کوي او په نړۍ کې پر سوله او امن ټینګار کوي، دی د اتومي جنگ د مخنیوي لپاره پر بشر غږ کوي او دا هم وايي چې که چېرې ذروي جنگ پیل شي، نو د بشر ژوند به ورسره ختم شي. استاد خادم وايي:

((د) موسسه چې شل کاله مخکې د دنیا د یوه اضطراري حالت په وخت کې تاسیس شوې وه، په دنیا کې یې کامیاب رول بازي کړی دی،

په ډېرو مغشوشو او گډو وډو وختونو کې د یوین موسسې د دنیا د امن او سلامتی لپاره ښه خدمتونه کړي دي، د امنیت له ساتلو نه علاوه چې د دنیا د ملتونو او جوامعو لپاره تر ټولو لومړی سوال دی، یوین په صحي، اقتصادي او اجتماعي ساحو کې د دنیا او مخصوصاً د نامنکشفو ممالکو لپاره خپل وجود محتاج الیه ثابت کړی دی.

افغانستان چې له ابتدا څخه د دې موسسې غړی دی او خپل تعهدات یې د دغسې موسسې په نسبت په وفاداری سره ادا کړي دي او تل دغسې موسسې ته ارزوگانې او ښه تمنيات لري. غواړي چې د ملگرو ملتونو موسسه ورځ په ورځ قوي او فعاله شي. اوس چې د عصري وسایلو او تخنیک په ذریعه دنیا یو تر بله ډېره نږدې شوېده، نو ډېره ضروري ده چې د یونو غوندې یوه موسسه موجوده وي. د پنجشنبې په ورځ د دغسې موسسې د شلمې کلیزې په نسبت په کابل کې د درناوي لپاره د یادگیرني یو محفل جوړ شوی و چې په هغه کې دپایتخت مشهورو خلکو او ځینې محترمو مېرمنو گډون کړی و، د ملگرو ملتو د موسسې د خدمتونو او تاریخ په مناسبت د ښاغلي صدراعظم، د صدارت د ښاغلي معاون او د ښاغلي صدقي له پلوه دلچسپ نظریات حاضرینو ته واورول شول او د افغانستان د حکومت او خلکو له خوا ښه علاقه مندي وښودل شوه. مور داسې فکر کوو چې د نیشلیزم په دې عصر کې چې نړۍ په ملتونو وېشل شوې ده او په دغو کې قوي او ضعیف، منکشف او نا منکشف، د ذروي قوت خاوند دولتونه او ذروي قوت نه فاقد دولتونه، په وسله، لور او تش لاسي ملتونه موجود دي، نو که دملگرو ملتونو په شان یوه بېطرفه بین المللي موسسه موجوده نه وي، قوي احتمال شته چې په نړۍ کې د جنگ اتش فشان افلاق وکړي، مور عقیده لرو چې په جنگ کې به د دنیا موجوده شرایطو په نظر کې نیولو سره هېچا ته گټه نه وي، د دنیا عقل

داسې فکر کوي چې ذروي جنگ به د دنیا خاتمه وکړي، نو لازمه ده چې انسانان او انساني ملتونه یو تر بله موافقه او گذشت وکړي او پرېږدي چې د تاریخ جریان دنیا کوم پلو وړي.)) (۲۴: ۱۲۱۹)

شاعر او لیکوال فطرتاً ازادي غوښتونکی شخصیت وي. د دنیا په هر گوټ کې چې د ازادۍ تحریک سر پورته کړي، نو شاعر یا لیکوال ورته دنړۍ په بل گوټ کې خوشاله وي. خادم صیب هم (په شمالي افریقا کې د ازادۍ تحریک) په نامه یوه لیکنه کړې او د یاد تحریک د فعالیتونو څرنگوالی یې تشریح کړی، د هغو تنگ موقعیت ته یې اشاره کړې او د استعماري ځواکونو، چل، فریب، د زر او زور کارونه یې بیان کړي دي. په مصر، لیبیا، مراکش، تونس او د شمالي افریقا په ځینو نورو سیمو کې یې د امریکا، فرانسې، بریتانیې، ایټالیې او نورو غټو قومونو توطیې، پلانونه او رقابتونه تشریح کړي دي. استاد وايي:

((د شمالي افریقا ټول ممالک له مراکش څخه د مصر پورې د استعماري طاقتونو د اقتصادي او سیاسي تاثیراتو لاندې واقع دي. د فرانسې، هسپانیې او نورو غربي دولتو مستعمراتي او جنګي مفاد د دې متقاضی دي چې په دغه مملکتونو کې د حریت او استقلال تحریکونه ځان ونه نیسي.

په تیونس او الجزایر کې زرګونه وطن دوستان محض د دې ګناه په سزا کې د قید او بند سختۍ تېروي چې هغوی د زورورو قوتونو څخه د هغو حقوقو مطالبه کړې ده چې د متحده اقوامو په منشور کې د هغو ضمانت شوی دی.

د مراکش مسئله چې کوم وخت مصر او نورو عربي مملکتونو وغوښتله چې مجلس امنیه ته یې وړاندې کاندې، نو د مغرب ځینې لویو

دولتونو چې مفاد یې د فرانس سره شریک دي، کوشش وکړ چې فرانس له هغه رسوایی څخه وژغوري چې د دغه بحث په نتیجه کې فرانس ته په برخه کېده. د مراکش او تیونس مسئله اوس هم په هغه مرحله کې ده چې کوم وخت لا متحده اقوام منځ ته نه وو راغلي. دا پېش گوښي سړی نه شي کولی چې د دنیا زورور قومونه به د شمالي افریقا په کمزورو مسلمانو قومونو څه وخت رحم او مهرباني وکاندي.

د شمالي افریقا ملکونو لا د ازادۍ خوب لیدلو چې د دوی د غلامۍ د دورې د اوږدېدلو د پاره نوی سامان تیار شو. مراکش امریکې ته د فضايي قواوو د میدانونو جوړولو اجازه ورکړه او لیبیا دغه قسم مراعات برطانیې ته ومانه.

د شلمې پېړۍ د اوایلو پورې به چې مغربي قوتونه په کوم کمزور ملک قابض کېدل، نو په اقتصادي اخذ و جر باندي به یې قناعت کاوه، په دغه وخت د استعماریت لویه فایده دا گڼل کېده چې غالب قوم د ارزانه خامو موادو او کم مصرفه مزدورانو په ذریعه خپل صنعت او حرفت ته ترقي ورکړي او د تمول او تجمل په منډه کې د نورو اقوامو څخه مخکې شي.

لېکن د دویم لوی جنگ نه وروسته چې په دنیا کې کوم نور تغیرونه راغله، نو ورسره د استعمار په نصب العین کې هم فرق پیدا شو او په محکوم او مغلوب مملکتونو کې هوایي میدانونه جوړول د خپلې غلبې د دوام د پاره یو داسې ضروري او لازمي شی وگڼل شو، لکه مخکې د جنگ نه به چې د غلام مملکتونو په تجارتي بازارونو باندي قبضه کول، دوی ضروري بلل.

برطانیه په دغه رقابت کې له نورو مغربي قوتونو څخه وړاندي ولاړه او په جبل الطارق، مالټا، نهر سویز، عدن او سینګاپور کې یې خپل فوجي

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

مراکز جوړ او ځان یې په کې تقویه کړ. ورپسې امریکا هم د یورپ او ایشیا په مختلفو ملکونو کې فضايي و بحري مراکز تاسیس کړل. د دویم جنگ نه وروسته د دغه دوه قوتونو په منځ کې یو قسم رقابت شروع شوی و، برطانیې په سیاسي او اقتصادي میدان کې که څه هم د امریکا سره رقابت ونه شو کولی، لېکن په عسکري تیاریو کې د امریکا څخه پاته نه شوه. دغه وجهه وه چې کم وخت امریکا په مراکش کې پښې ټینګې کړې، نو برطانیې په لیبیا کې د ځان د پاره د هوايي میدانونو جوړولو اجازه حاصله کړه.

د برطانیې په واسطه لیبیا د ایټالیا له لاسه خلاصه شوه او برطانیې ورسره ډېر مالي او عسکري کومکونه وکړه او د لیبیا په ټولو پلانونو او پېشرفت کې یې ورسره مرسته وکړه. مګر په عوض کې یې ورته هغه مراعات حاصل کړ چې د مصر څخه یې حاصل کړي دي.

دغه رنگ کومک او پر دغه اساس امتیاز د پسمانده ملکونو د پاره مفید نه ثابتېږي.)) (۲۴: ۹۶۲-۹۶۳)

استاد پر نثري لیکنو سربېره په نظم کې هم د ځینو نړیوالو لیکوالو او تیوریستانو نظریې او افکار یا تائید کړي او یا یې رد کړي دي. دی د (ګاندي، اتاتورک، اقبال، ټاګور) او نورو نظریات تائیدوي، خو د (ماکیاولي) له نظریاتو سره حساسیت ښيي، دی ماکیاولیستي نظر ردوي او هغه څوک چې دا نظریات تعقیبوي هغه غندي، په یوه څلوریزه کې وايي:

چې وایي یو څه، عمل بل څه کا
په سمه لار باندي، هم تله نه کا
پرې خطا نه شي ماکیاولستي دی
په دروغو دربو، خطا ایسته کا.

دی د ماکیاولي لاره د شیطان لاره گڼي چې زور او فریب د دې لارې مهم عناصر بولي، په یوه څلوریزه کې وایي:

ماکیااولیزم لار د شیطان ده
چې حاوی شوې، په ټول انسان ده
زور او فریب، چې سره یوځای شي
پناه و ذات ته د لوی سبحان ده.

دی بیا په افغاني ټولنه کې هم د ماکیاولي له نظریاتو اندېښنه لري، هغه ردوي او ایي چې افغانان همدې نظریاتو تباہ کړي او لاره یې ورڅخه ورکه کړې ده. په یوه څلوریزه کې دې نظریې ته داسې نغوته کوي:

جهان تباہ کړ، ماکیااولیزم
عالم گمراه کړ، ماکیااولیزم
ادم یې وایستو لسه جنته
افغان بد راه کړ، ماکیااولیزم.

د سیمې او نړۍ په باب د استاد خادم د اثارو، افکارو او انګېرنو لړۍ تر دې زیاته غځېدلای شي، خو د دې لیکنې د زیات اوږدوالي د مخنیوي په خاطر پر همدې بسنه کوو.

ژبپالنه او نور افکار

تر ملتپالنې وروسته چې کومه موضوع د استاد خادم په اثارو کې تر ټولو زیاته مطرح شوې ده، هغه همدغه ژبپالنه یا پښتو پالنه ده. ملتپالنه او ژبپالنه د خادم صیب د ټولې لیکوالۍ اصلي محور دی. دا موضوعگانې تر دې حده زیاتې مطرح شوي چې ان په یو شمېر دیني نظمونو او لیکنو کې هم په یو نه یو ډول دا موضوعگانې تائید شوي دي. دلته به لومړی د استاد منثور او منظومو اثارو کې د ژبپالنې یا پښتو پالنې په باب سرلیکنې راوړم او بیا به یې وروسته پر ځینو رڼا هم واچوم. هغه لیکنې او نظموونه چې دې موضوع ته وقف شوي دي په دې ډول دي: (پښتو کوم ډول ژبه ده؟، د پښتو ادبیاتو لومړي اثار، د پښتو شاعرۍ معیار، د پښتو پخواني نومونه، د پښتو ترقی، پښتو تصفیه غواړي، په جنوبي ولایاتو کې د پښتو لغت، پښتو باید تقویه شي، د پښتو دویمه منشاء، ملي ژبه او مشرق، د پښتو لرغوني تاریخ یو فصل، د پښتو په تاریخ کې یوه رڼا، د پښتو ادبي معیار، د پښتو په باب د کمېشن مذاکرې، د پښتو له خپرونو څخه د خلکو شکایات باید رفع شي).

په نظم کې: (زور د استعمار، پښتو دلته او هلته، پښتون او پښتو، د پښتو دښمني، د انگرېز چل، د پښتون مقام، له قامه وتلي پښتانه، ملت په ژبه جوړېږي، نور به خیر غواړو، په پښتو شهیدان، استعماري معنویت، د وطن محبت، پښتو ته لغتې ورکول، له پښتو انحراف، قیامت، امتحان، ژبنی استعمار، د قام ژبه، د قام رسول، پښتني انقلاب، کابل او پښتو، پښتو او دربار، پښتو او اکثریت، په پښتو ژبه لوبې، دوه ژبې، بې دستوره افغان، د ژبې وحدت، د ملي ژبې قانون، د پښتون توهین، یونو او پښتو، په پښتو

لوېې ، پښتانه او د پښتو مخالفت، د پښتو نتیجه، د بار گلی پښتو سیمینار) او ځینې نور نظمنه.

دلته غواړو له همدغو لیکنو څخه پر ځینو یې لنډه لنډه تبصره ولرو، خو مخکې تر دې چې خپلو تبصرو ته لار شو، یو ټکی په وضاحت سره یادوو او هغه دا چې خپله ژبه ویل او پالل نه کوم تعصب دی او نه کومه گناه، بلکې نه ویل یې گناه او تعصب کې حسابېږي، خو زموږ په ټولنه کې خبره سرچپه ده، څوک چې پښتانه له پښتو منع کوي، هغو سره د تعصب ټاپه هم شته، پر هر هغه چا دا د تعصب ټاپه وهي چې د خپلې ژبې له خدایي حق څخه گټه اخلي، خو دوی چې خپله ژبه پالي او د بل مخه هم نیسي، ځان ته متعصب نه وایي، د خادم صیب په گډون هېڅ پښتانه لیکوال د چا د ژبې مخالفت نه دی کړی، په خپله ژبه گږېدل یې هم خپل حق گڼلی، خو دې سره سره په عملي ډگر کې په هر پښتانه لیکوال باندې د تعصب تور پورې شوی او هېڅوک له دې توره سپن پاتې شوی نه دی. دا زموږ د ټولنې منفي واقعیتونه دي، خادم صیب هم په دغسې یو اغزن چاپېریال کې له منفي تورو سره مقابله کړې او د پښتو ژبې د ترقۍ لپاره یې خپلې مبارزې ته دوام ورکړی دی. (د پښتو ترقی) په نامه یوه لیکنه لري، هغه په دې لیکنه کې وایي: هر قوم په خپله ژبه کې ترقی کوي، ادب هم په ژبې پرې اړه لري او د یوه قوم د ترقۍ درجه دهغه قوم د ادب د ترقۍ په درجې پورې تړلې ده. استاد خادم دا هم وایي چې افغان بې پښتو او پښتو بې افغانه ترقی نه شي کولای. استاد په دې لیکنه کې په هېواد کې د پښتو او پارسي ژبې دواړو واقعیتونو ته اشاره کړې ده. استاد په دې لیکنه کې د پښتنو د پرمختگ لپاره پښتو لیکنې سمون ته هم اشاره کوي، هغه وایي:

((پښتو د هغې ژبې نوم دی چې پښتون قام او د افغانستان مملکت او هېواد په هغې سره دنیا پېژندلی دی. د افغان، افغانستان او پښتون نوم چې د دنیا په هر ځای کې یاد شي؛ نو د هغه ځای خلک فوراً دا فکر کوي چې دا د هغه قوم او وطن نوم دی چې خلک یې پښتو یعنې افغاني ژبه لري. دنیا ته په دغه خیال او مفکوره حاصلولو کې هېڅ پروپاګند او انساني ارادې کار نه دی کړی. بلکې په قدرتي صورت چې د دې قوم او وطن ژبه پښتو ده، په همدغه ډول افغانستان او پښتو لازم او ملزوم شیونه پېژندل شوي دي؛ نو دا خبره لاس ته راغله چې پښتو هر څنگه چې ده زموږ ژبه ده او هر کله چې هېڅ قوم په پردۍ ژبه ترقي نه ده کړې او له بلې خوا د یو قوم د ترقي اندازه د همدغه قوم د خپلې ژبې د ادب په ایینه کې لیدل کېږي.

نو د یو قوم د ترقي درجه همېشه د دغه قوم د ادب د درجې په اندازه وي؛ نو که د چا ژبې یا ادب پوره ترقي کړې نه وي، نو دا د قوم گناه گڼل کېږي، نه د ژبې، په هر صورت نه افغان بې پښتو او نه پښتو بې افغانه ترقي کولی شي.

دا خبره باید په خوله کې ونه ژویل شي چې په افغانستان کې ډېر خلک په پارسي هم گڼېږي، لکه په پښتو چې خبرې کوي. وطنوالو او قومونو په وچو او تشو تعصباتو گټه نه ده کړې، په قدرتي صورت سره دواړه ژبې په دې وطن کې شته او پاته شوې دي. دابه ډېر حیف او افسوس وي او هېڅکله به له همدې فروگذاشته خالي نه وي چې سپی د افغان او افغانستان له پخوانو اوضاعو څخه بحث وکړي او د پښتو له اهمیت سترگې پټې کړي، یا له پارسي منکر شي، مور باید په هغه شي فخر وکړو چې مور پخپله د ځان د پاره کړی وي.

که څه هم د بل چا کارونه چې زموږ په فایده وي. د انکار او بې قدرۍ وړ نه دي، خو په دې باید پوه شو چې زموږ فایده یقیناً په هغه شي کې ده چې زموږ اجتماعي روابط ټینګ او د علم او رڼا خوا ته مو سوق کاندې!

زه په دې ځای کې نورې خبرې پرېږدم، راځم د (نسيمې) صاحب هغه مقالې ته چې ليکلي يې وو (زموږ د ملي ژبې رسم الخط د توجه وړ دی) نسيمي صاحب د يو افغان او د اصلاح روزنامې د مدير په حيث مکلف دی چې د پښتو له اوضاعو غلې پاته نه شي. ده په خپله مقاله کې د ژبې په باب د استفادې وړ خبرې کړي دي. دوی دا هم اعتراف کړی دی چې په دغو تېرو کلونو کې د پښتو د ادب او ګریمري قواعدو په باب ډېر پرمختګ او انکشاف شوی دی، مګر د رسم الخط په باب وايي: چې تر اوسه پورې يې دغه خوا نیمګړې ده او یوه کلمه د لیکوالو لخوا په راز راز اشکالو لیکل کېږي. تر دې وروسته بیا نهه مثال راوړي او په اخر کې له پښتو ټولنې او پښتو لیکوالو څخه خواهش کوي چې د دغه نقایصو په لرې کولو کې کوشش وکандې.

زه د يو افغان ليکونکي په حيث ځان مکلف بولم چې په دغه موضوع کې وغږېږم: (پښتو لیکوالو په تېرو کلونو کې له کوم وخت څخه چې داعليحضرت نادر شاه په توجه په هېواد کې د پښتو ادبي انجمن او پښتو ټولنه تاسیس شوي دي د پښتو د نورو ادبي خواوو د خپرلو سره د پښتو د رسم الخط مسئله هم له نظره نه ده غورزولې او کافي بحثونه په دې موضوع کې شوي او نتایجو ته رسېدلي هم دي، پښتو ژبه د يو لوی ژوندي قوم د ژبې په حيث په منځ کې اچول شوې او د ادبي مسلماتو په رڼا کې د کلماتو صورت منل شوی دی، لکه دا چې: (۱) کلمه دې مکمله وي. (۲) دا چې مطرده دې وي. (۳) د ګریمر د مسلم قانون څخه مخالف

صورت دې ونه لري. (۴) تر ممکن حده پورې دې د قدماوو د اسلوب مراعات په کې مد نظر وي. (۵) حروفی اعجامو ته دې له حرکتی څخه زیات اهمیت ورکړی شي. (۶) غیر ملتبس صورت دې په ملتبس صورت مرجح وگڼل شي، د دغسې مقرراتو په ملحوظ (کښې) په کې او کښ، زه، زما او زموږ په ځه، ځما، او ځموږ، چې په چه، کوچنی په کچني، پښه په پخه، خپه، زوی په ځوی، زلمی په ځلمی، پاته په پاتې مرجح گڼلی شوی دی. پاته شوه دا چې ځینې یې ولې په بل صورت لیکي، دا خبر هغه وخت فیصله کېدای شي چې ادبي فیصلې د جزایي فیصلو په شان قطعیت ولري. یا دا چې په لیکونکو کې هېڅ مبتدي نه اوسي. یا دا چې قلمي او طباعتي سهوې بېخي له منځه ووهي. په هر صورت د پښتو درسم الخط چاپ شوی او فیصله شوی صورت لري. جزیی فرقونه د هرې ژبې د نویسنده گانو په منځ کې موجود وي، لکه د پارسي، اردو، عربي او حتی مغربي ژبو د لیکونکو په منځ کې چې شته چې ذکر یې طوالت پیدا کوي.

په هر صورت که د پښتو د مستندو مؤلفینو تالیفات په زیات تعداد نشر شي، نو دغه نقیصه که وي هم له منځه ځي او دلته د پښتو ډېر مهم کتابونه موجود دي چې طبع یې د پښتو د پاره خورا قیمت لري.))

(۲۳: ۳۰۹ - ۳۱۰)

استاد خادم په یوه بله لیکنه (پښتو دې تقویه شي) کې د پښتو د پیاوړتیا او پرمختگ لارې چارې په گوته کوي، دی وایي چې پښتو ټولنه دې پر رښتیني مانا د یو علمي اکاډمی حد ته پورته شي، د لغتونو د راټولو لپاره دې بېلابېلو سیمو ته هیئتونه ولېږل شي. ټول اثار دې د یوه واحد علمي مرکز له نظره تېر شي، متفرقه مرکزونه دې پر یوه واحد خو

لوی مرکز بدل شي. دناوړه تبلیغاتو د مخنیوي لپاره دې هڅه وشي. پښتو دې د تعلیم، تعلیم او مکاتبې ژبه شي، د پښتو د تالیفاتو څانګه دې رامنځته شي، د ادبي معیار لپاره دې کونښن وشي.

((په دې خبره به اوس زموږ د وطن واړه او زاړه پوه شوي وي چې پښتو د افغانستان مهمه ژبه ده، د افغانستان د بهبود او د دې وطن تنویر او معارف د پرمخ بیولو د پاره لازمه هم ده چې د وطن د نورو شئونانو د انکشاف او مترقي کولو سره پښتو ته هم بشپړه توجه وشي.

ادبي انکشاف او ژبه تقویه کول د نورو بیدارو شوو اقوامو او مللو د نهضت په سرنامه کې ځای لري. موږ د حیات په ټولو خواوو کې تجدید او پېش قدمی ته اړ یو او تر یو څه حده په هره لپاره کې ان زموږ په وطن کې حرکت هم پیدا شوی او د تقدم اثار لیدل کېږي. مگر اجتماعي کارونه همپشه په یوه سوبه پر مخ نه درومي کله اجتماعي حرکت تېزېږي او کله سخته پیدا کوي. مد و جزر د زندگی د جریان خاصه ده او په همدغه مد و جزر کې حیات یا صعود کوي یا نزول.

پښتو څه زمانه ښه پېشرفت وکړ، بیا دا هنګامه یو ناڅاپه سره او غلې شوه. د اعلیحضرت محمد ظاهر شاه د عصر نه مخکې په نږدې اعصارو کې پښتو یوازې د کلیو ژبه وه چې یوازې قدیم دېوانونه او ځینې دیني مسایل په کې د نظم په صورت خوندي شوي وو.

به دې دوره کې د اخبار، مکتب، تالیف او ترجمې د راډیو او خط او کتابت ژبه وګرزېده، د پښتو اکاډیمۍ ورته د پښتو ټولنې په نامه سازه شوه او هر څوک پوه شول چې افغانستان د خپلې ژبې (پښتو) خوا ته پوره توجه لري.

دغه وجهه ده چې د دنیا تبلیغاتي او نشراتي سرویسونه هم چې کوم وخت غواړی خپل اواز دې خاورې ته ورسوي، نو په پښتو خبرې کوي.

په مورنۍ ژبه کې خط او کتابت او په مورنۍ ژبه کې تعلیم او تعلم او په مورنۍ ژبه افهام او تفهیم چې د دې عصر د احتیاجاتو او مسلماتو څخه حسابېږي، یو بل شی هم دی چې موږ د پښتو تقویه کولو ته مجبوروي، چې هغه د پښتونستان اواز دی.

ټول پښتانه په یو اواز پښتونستان غواړي او د پښتونستان ژبه پښتو ده، اگر چې اعلیحضرت شهید محمد نادر شاه رحمة الله د خپل جلوس سره سم په کابل کې انجمن ادبي کابل او په قندهار کې د پښتو ادبي انجمن تاسیس کړ. مگر څومره چې د وطن په نورو شئونو کې قدم لیدل کېږي، نسبتاً زموږ ادبي خوا هغومره وړاندې تگ نه دی کړی. موږ پخپله په ادبي خوا کې نه په پارسی او نه په پښتو څومره چې ضرورت او د وخت تقاضا ده ادبي بروز نه دی کړی. مگر دومره چې پارسي بل څوک هم لري او پښتو بل هېڅ د امید ځای نه لري، بې افغانستانه دا خبره باید زه بیا تکرار کړم چې دا عصر د پښتو د پاره خورا غنیمت عصر دی او د پښتو د تقویه کولو زیات امید او هیله ورڅخه کېدلی شي.

په دې ځای کې چې کومه خبره زه کول غواړم، هغه دا ده چې پښتو باید تقویه شي. یعنې ښه ترا - د تقویه کولو لپارې یې د پښتو ټولنې تقویه کول دي.

پښتو ټولنه باید د حقیقي اکاډیمي حد ته ورسولی شي، زه عقیده لرم چې حکومت په دې باب کې د هر پېښهاد منلو ته تیار دی اوس باید پښتو ټولنه د پښتو د پاللو مرکز وبلل شي. دغه متفرق کوششونه چې د پښتو په نامه په وزارت حربیه یا معارف کې کېږي. دا باید د توحید مساعي رنگ

قبول کاندې. د ټولو کورسونو انتظام باید له یوه ځایه وشي. د پښتو په باب هر قسم تالیف او تصنیف باید د یو قوي مرکز د نظر نه تېر شي د پښتو د لغاتو د راغونډولو له پاره باید سیار هئیتونه چې په عین زمان کې جغرافیایي او تاریخي تحقیقات هم وکولی شي باید جریان ومومي.

د نورو اصطلاحاتو او عصري لغاتو د پاره یو کمپسیون لازم دی چې د ژبې د فلالوژۍ د اصولو سره سم مجوزه لغات ترتیب او نشر یې کاندې او بیا د دغه ترتیباتو پر اساس د پښتو د دایرة المعارف اساس کېښودل شي د پښتو دایرة المعارف پس له دې محض د ترجمې په صورت وړاندې بیول گران کار دی.

د پښتو تالیفات چې تر اوسه منځ ته راغلي دي. اگر چې زیات اهمیت لري ولې د ادب په ناقدانه تله نه دي تللی شوي، ډېره ضروري ده چې د پښتو معیاري ادب خلک وپېژني.

زموږ په وطن کې هر شي یو مرکز لري. مگر بدبختانه د پښتو په باب دغه مرکزیت تر اوسه عملاً لاس ته ندی راغلی زه نه وایم چې دغه مرکز دې څوک او چېرته وي مگر دا وایم چې د پښتو د تقویه کولو د پاره دغه تمرکز ضروري شي دی. دا خبرې چې دلته ما ولیکلې د یوې نظریې په صورت مې اظهار کړې، هیله ده که د قبلولو او د تائید وړ وي، متفکرین او عاملین به یې له نظره ونه غورځوي!!! (۲۳: ۳۴۰ - ۳۴۱)

استاد خادم د یوې ژبې، له هغې جملې څخه د پښتو د لغوي زېرمې د بډاینې یوه لاره دا گڼي چې پخواني لغتونه، متروکې کلمې او یا هم تغیر شوې کلمې بېرته راژوندی او ورغول شي او د ژبې ورځنۍ محاورې ته داخلې شي. اوسني ژبپوهان هم د استاد خادم له دې نظر سره موافق دي، هغوی هم وایي چې د یوې ژبې د بډاینې او خونديتابه لپاره څلور

نړیوال معیارونه ټاکل شوي دي، یو دا چې د یوې ژبې پخواني متروک لغتونه باید بیا له سره راژوندي او د ورځنۍ محاورې برخه شي. دویم گړدودونو ته باید مراجعه وشي او له هغو څخه لغوي زېرمه راټوله شي، درېیم نوي لغتونه باید جوړ شي او څلورم له نورو ژبو څخه باید ضروري لغتونه پور شي. دوی د دې هر یوه لپاره (۲۵) سلنه ونډه ټاکلې. که څه هم دا د ریاضي د فورمول په شان د تطبیق وړ نه ده، ځینې برخې به یې زیاتېږي او کمېږي، خو په دې برخه کې یو معیار گڼل کېږي، خادم صیب هم د لومړي معیار یادونه کوي. هغه د ژبې د پخوانیو لغتونو د بیا ژوندي کولو په ترڅ کې د ځینو هغو پښتو لغتونو رېښې ته متوجه شوی چې دی ورسره په جنوبي ولایاتو کې د سفر پر مهال مخامخ شوی و، د دې لغتونو بڼه اوس اووښتې، خو ده یې د خپل تحلیل له مخې رېښه پیدا کړې چې له اړه پښتو لغتونه دي. خادم صیب په (پښتو پخواني نومونه) لیکنه کې وایي:

((چې سړی د افغانستان کاني بوتې، غر او درو ته گوري، نو لږ شاني فکر او تعمق وکاندي، د دې ملک هره تېره او لوټه پښتو پښتو نارې وهي، د دې ملک تقدیر د پښتو او پښتونولۍ سره اخیل شوی دی، مگر متاسفانه پښتانه غافل دي او دپښتو او پښتونولۍ په بشکلي مخ خاورې او ایرې اچول شوي دي او اچول کېږي، دپښتو سپېڅلي نومونه عمداً یا سهواً او غفلتاً بدل شوي او بدلېږي، په دې باب کې باید پښتانه ادباء محتاط اوسي، زه دلته یو څو مثالونه راوړم چې د جنوبي ولایت د سفر په څو ورځې فراغت کې مې ورته پام شو او په دې باب کې صداقت د خوست قاضي هم ما سره برخه لري.

۱- لوگر: ښکاره نارې وهي چې (لوی غر) دی، غورځېدلې ده او (غ) په (گ) بدل شوی دی او دا تغیر دومره متعارف دی چې هېڅ ثبوت

ته حاجت نه لري او مشاهدات هم دلالت کي چې دغه ځمکه د لویو غرونو منځ کې راگیر ده.

۲- تېره: د (ر) په زورواکي او زور د (تېز) په معنا اول مذکر او دویم مونث صفت دی، د (تېرې کنډو) په معنا د (تېرې څوکې کنډو) دی او دا یو غاښی دی چې غر یې ډېر نېغ دی، یا (تېره کنډو) دی، غیر اهل لسانو (تېرې کنډو) کړی دی، دا د هغه غره کنډو دی چې لوگر له گردېزه بېلوي.

۳- گردېز: په یقیني صورت سره (غردیس) دی، یعنې (غرني) دیس د ملک په معنا پخوانی پښتو کلیمه ده، لکه پردیس یعنې (پردیس دیس) پردی ملک او دغلته چې سپری ورشي، نو معلومه شي چې شاوخوا د لوړو غرونو او ځنګلونو سلسلې موجودې دي، معلومېږي چې زموږ پخواني پوونده پلرونه د زرګونو کالو څخه د خپلو مالونو سره دلته راتله او اوسپدل، د هغو آثار اوس هم دلته شته.

۴- خوست: په پښتو کې اوس د خوبت لغت د لوند په معنا موجود دی او (خیشت) د لوند په معنا ژوندی دی. (خېست) یوه لهجه ده، په خوشت او خیشت کې او دا ځمکه چې د غرونو په لمن او منځ کې پرته ده ډېرو بارانو او برساتو او د لوړو غرونو د زیم په واسطه همېشه لمده وي او اوس هم په خپل زیم اباده ده، که نه نو کوم سیند او جاري اوبه نه لري.

۵- هېرمند: غلط تلفظ دی، سهي یې هلمند دی، چې د ایلبند څخه جوړ شوی دی، ایلبند په پښتو کې د مال د پرېښودو ځمکې ته وايي، چې پرته له پېوونکي پکې مال څري، یقیناً دغه لوړې ځمکې چې د هلمند ناوه ترې راغلې ده، د ډېرو پخوانو زمانو څخه د مسلسلو او دایمي بارانو او واورو او ډېرو وښو په واسطه زموږ د مالدارانو نیکونو، د هستوګنې

ځای و چې ژمی به په تودو ځمکو او اوږی به دغو ځمکو ته لکه نن چې هم لیدل کېږي راتله.

۶- کونډ: په اصل کې (کنډ) دی، چې اوس هم دا نوم او دا لهجه د ننگرهار په پښتو کې موجوده ده، کنډ دغه غره ته وایي چې ننگرهار له شمالي ولایاتو بېلوي، چې لږ سر ته یې پنجشیر او کوز سر ته یې نورستان او چترال پراته دي، پامیر د دغه غره لوړه څوکه ده او خلک دا غره هندوکش بولي پښتانه ورته کنډ وایي، ځکه کنډ سر پرې کړي شي ته وایي، کونډه بنځه هم سر پرېکړې غوندې ده او دا غره هم د ډېرو او مسلسلو واورو په واسطه په پورته حساب باندې ونې او بوټي نه لري، لکه سر پرې کړی دغسې دی، نو ځکه یې کونډ بولي.

۷- زرلمه: زر خو معلوم (هزار) ته وایي او (مله) د مېله یوه لهجه ده، مېله او مېنه یو شی دی او (زرلمه) د (زر مېنو) او (زر کورو) په معنا ده، نو منسوب اسم یې (زرمتمی) غلط دی. (زرملی) صحیح دی.

۸- گرشک: په اصل کې (غر او رسک) دی او دا معلومه خبره ده چې دغه ځای د غرونو په لمن کې او پوزه کې واقع کې دی، په دغه مناسبت سره دا نوم بېلکل صحیح دی.

۹- تگاو: په اصل کې له (تگ او) نه جوړ دی، (تگ) او (او) اوبو ته وایي، دلته هم ډېرې درې او شېلې راوتلي دي، نو څوک یې چې تگاب لیکي ظلم دی.

۱۰- ارغنداو: په (ارغنداب) لیکل غلط دی، په اصل کې (ارغنداو) دی، د (اصیلي اوبه) په معنا دی.

په لږ وخت کې چې زه اوزگار وم، د دغو کلیمو په اصالت پوه شوم، هیله ده چې ملي نویسنده گان دا کلیمې غلطې نه کړي او رسمي

مقامات یې په رسمیت وپېژني. په دغه شان د دې ملک غر او سمه پښتو
پښتو نارې وهی)) (۲۴: ۲۷۹-۲۸۰)

د ژبې، ژبپالنې او پښتو ژبې د پرمختګ او ترقۍ په برخه کې خادم
صیب ډېرې زیاتې لیکنې کړي دي چې موږ یې د څو لیکنو متن د بېلګې
په توګه راوړ او د ځینو نورو مو یوازې عنوان ته نغوته وکړه، خو ددې
ډول لیکنو شمېر ډېر زیات دی. د خادم صیب په منصور کلام کې د
ژبپالنې پر ګڼو لیکنو سربېره د هغه په منظوم کلام کې هم ګڼ شمېر داسې
نظمونه شته چې ټول او یا یې یوه زیاته برخه همدې پښتوپالنې او ژبپالنې
ته ځانګړې شوې ده. د (زور د استعمار) په نامه یوه نظم کې په پښتو ژبه د
استعمار ظلم او انحصار ته اشاره کوي او هغه له پښتو ژبې سره سخت
مخالف ګڼي:

زور د استعمار په پښتو ژبه دی
ځکه چې ټول کار په پښتو ژبه دی
هر څه شو ازاد او پښتو بنده شوه
دومره انحصار په پښتو ژبه دی
دا کاروان به ځي یا به ولاړ وي تل
ولې؟ چې یې بار په پښتو ژبه دی
نه شته ازادي بې له پښتو ځنې
دغه مو شعار په پښتو ژبه دی
وګوره خادمه دا دې شعردی
او که سور انګار په پښتو ژبه دی))
(۱۲: ۱۹۳)

استاد په یو بل نظم کې په بره او لره پښتونخوا کې د پښتو حالت ته اشاره کوي، هغه د اندېښنې وړ بولي، دی دې نظم ته د (پښتو دلته او هلته) نوم ورکوي او په دواړو ځایونو کې دپښتو پر حال ځورېږي. دی په دې نظم کې وايي:

((روغه پښتو ماته شوه، دلته هم او هلته هم
خونه مو میراته شوه، دلته هم او هلته هم
چېرته چې پښتو نه وي، څه به ترې امید کوو
دا آرزو مو پاته شوه، دلته هم او هلته هم
دلته مو پارسي وهي، هلته مو هنکو وهي
ژبه مو وفاته شوه، دلته هم او هلته هم
گرځو په حکومت پسې، درو مو په دولت پسې
نن چار مو سباته شوه، دلته هم او هلته هم
زور په ثقافت کې دی، نه چې په حکومت کې دی
لاره مو بل خواته شوه، دلته هم او هلته هم
وايي پښتو شاره ده، دا ژبه ويجاړه ده
دا ملنډه زیاته شوه، دلته هم او هلته هم
ځوان کول مو غویمې کوي، زور را کې پلمې کوي
هیله مو مولا ته شوه، دلته هم او هلته هم
شرم رانه لارلو، مړ شولو غیرت زمونږ
مخه ناروا ته شوه، دلته هم او هلته هم
مړ محمد گل خان شولو، زور فخر افغان شولو
مخکې پښتو شاته شوه، دلته هم او هلته هم))
(۱۹۷:۱۲)

په یوه څلوریزه کې چې (پښتون او پښتو) نومېږي، پښتو ژبه د پښتون قام ساه گڼي چې له هغې پرته ورته ژوند ناشونی دی او همدارنگه په هر ډگر کې بیا د سیاست لپاره د ساه حیثیت لري:

پښتون او پښتو

پښتو ژبه د پښتون د تېر ساه ده
په میدان د سیاست کې یې امساده
اوس گير شوی هم د ژبې په گناه دی
(خپله ژبه هم کلا ده هم بلا ده).

په یوه بله څلوریزه کې (د انگرېز چل) ته اشاره کوي چې تر هغه پورې دلته ناکام و چې پښتو یې زده نه وه، کله چې یې پښتو زده کړه او د پښتنو په کلتور پوه شو، نو بیا یې پښتنو ته چل جوړ کړ.

د انگرېز چل

پرنګي چې په پښتون باندې یرغل کړ
خپل عکسری یې د پښتون په سیمه دل کړ
دی هغه وخت په پښتو ژبه نادان و
خو چې پوه شو، نو پښتو ته یې ساز چل کړ.

استاد خادم د پښتون مقام په پښتو کې گڼي او چې پښتو له چا څخه تللي، هغوی په مرو کې حساب شوي دي.

پښتو مو ژبه، پښتو مو ساه ده
افغانه پوه شه، دا مدعا ده

نیمه پېری یون / د خادم نړۍ لید

چې چانه لاره، هغوی خو مړه شول
اوس مودې پاتې، قام ته سودا ده.

استاد خادم هغو پښتنو ته هم نغوته کړې چې پښتو یې هېره شوې
او د هېواد په بېلابېلو سیمو کې اوسي. دی دا ډول پښتانه له (قامه وتلي
پښتانه) بللي دي:

کابل هرات دی، که کوه د امان دی
بلخ او تخار او که کهستان دی
زیات پښتانه دي، ان تر بادغیسه
خو کار د ژبې، تر پنه لېروان دی.

استاد خادم د یو ملت په جوړښت کې د ژبې ارزښت ته اشاره
کوي، دی وايي له ژبې پرته ملت نه جوړېږي، خو پښتون لا پر دې
حقیقت تر اوسه هم خبر نه دی:

ملت په ژبه باندې جوړېږي
دا کار بې ژبې بېخي نه کېږي
ټولنه د نیاده، په دې خبره
پښتون لا اوس هم، پرې نه پوهېږي.

استاد خادم د پښتنو پر غفلت خوږېږي او وايي چې (نور به خیر
غواړو)، یانې کېدی شي، حالات تر دې هم خراب شي:

که دا غفلت وي، پښتو ورکېږي
چې پښتو لاره، پښتون ډوبېږي
تللی خو تللي دي، خیر به غواړو
په پاتې قام مې اوس زړه رپېږي.

خادم صیب د پښتو ژبې د خدمت په لار کې د هغو اتلانو یادونه
هم کوي چې د پښتو لپاره یې بې شانه قرباني ورکړې ده. دی د (محمد
گل خان مومند، صمد خان اڅکزي، صادق کاسي او قاضي عطاء الله)
نومونه یادوي او وايي:

چې زړه یې وچاود محمد گل خان دی
چې بم پرې پرېوت، دا صمد خان دی
صادق کاسي هم، په پښتو مړ شو
د قاضي مرگ مو په زړه ارمان دی.

استاد وايي کومو پښتنو چې پښتو پرې ایښې، نو هغو ته یو ډول
(استعماري مصونیت) حاصل دی. دی وايي چې فارسي ته تمایل پیدا
کړه او یا هم اردو ته قایل شه، نو بیا دې هر څه خوندي دي. که څه هم
دا ډول مسایل بیانول به ځینو ته د زغم وړ نه وي او اتومات به پر استاد او
نورو ورته اشخاصو باندې د تعصب ټاپه لگوي، خو له دې واقعیت څخه
هم سترگې پټېدلای نه شي:

یادې فارسي ته، زړه کې مایل وي
یادې اردو ته په خوله قایل وي
پښتو دې پرېږدي، نور چې هر څه کا
مصونیت به، ورته حاصل وي.

نیمه پېری یون / د خادم نړۍ لید

خادم صیب له یو بل حقیقت څخه هم پرده پورته کوي، هغه پښتانه چې پښتو خرڅوي او د ده په اصطلاح (پښتو ته لغتې ورکوي) نو هغه ډېر ژر لوړتیا او منصب ته رسېږي:

اوس هر چا زده کړه د لوړتیا چاره
ولورم مقام ته د ختولاره
یو څو لغتې پښتو ته ورکړه
چار به دې ښه شي بې له څه زیاره.

دی په دې لړ کې یو بل حقیقت ته هم متوجه کېږي، تر هغه چې پښتانه (له پښتو انحراف) و نه کړي، که څومره لوړه پوهه ولري، نو بیا به هم لوړ مقام ته ونه رسېږي:

نه به پوهاند شي، نه به وزیر شي
نه به لیدر شي، نه به امیر شي
څو چې له خپلې، پښتو وانوړي
پښتون که هر څو په علم میر شي.

استاد خادم دا ډول حالت پر پښتنو یو قیامت بولي او عوامل یې په
گونه کوي:

نن په پښتون او پښتو قیامت دی
وخت د ذلت او د حقارت دی
له استعمار، دا حکم شوی
پښتون جاهل دی، پښتو بدعت دی.

خادم صیب په یوه بله څلوریزه کې د الله تعالی قانون ته اشاره کوي چې خپل رسول یو قام ته د همنغه قام په ژبه لېږي او دا کار خدای ته مقبول هم دی، نو افغانه ته بیا د بل په ژبه ولې فخر کوي او دا ناوړه کار ترسره کوي؟

د قام په ژبه، هر یو رسول دی
خدای (ج) ته په دې کار، هر یو مقبول دی
د بل په ژبه، فخر به څه کړي
افغانه دا کار، دې ډېر فضول دی.

بیا (د قام رسول) په نامه په یوه بله څلوریزه کې د اسلام له نظره، موږ ته د ژبې اهمیت واضح کوي او وايي:

لسان قوم، مونږ ته ارشاد دی
رسول د قام دی، دایې مراد دی
چې په اسلام کې له قام منکروي
پوه شوی نه دی، غریب برباد دی.

خادم صیب په کابل کې د پښتو ژبې له حالت ډېر ځورېږي او بیا یې ورته (کابل او پښتو) په نامه یو نظم لیکلی دی، په دې نظم کې یې هغه ناخوالې یادې کړي چې په کابل کې پښتو او پښتانه ورسره مخ وو. دلته یې څو بندونه رااڅلو:

چې پښتو نه لري افغانان به څه وي؟
لا بې غیرته مسلمانان به څه وي؟
ځکه مین زه په پښتو شولمه
چې خودي نه لري انسانان به څه وي؟

کابله زړه د کوم هېواد یې ته
د چاله فیضه نه اباد یې ته
لږ خودې ځان او بیا پښتون وگوره
دا چا ازاد کړې، که ازاد یې ته؟

پښتو ددې هېواد ملي ژبه ده
لا ورسره هم بیا رسمي ژبه ده
مخالفت د پښتون نه دی روا
چې دا ددې خاورې بومي ژبه ده

کله دې و خورو په زور کابله
اوس را نه شوکه کړې په شور کابله
د تعصب او د فاشست په چغو
ځان دې کړو سپین او مونږ دې تور کابله
(۳۱۱:۱۲)

استاد خادم د پښتو پر هغه حالت اندېښنه څرگندوي چې وخت پر
وخت پرې تجارت کېږي، که څه هم پښتو د اکثریت ژبه ده، خو هېڅکله
هم خپل حق نه ده رسېدلې:

پښتو لسان د اکثریت دی
ټینگ په دې ټکي، افغان ملت دی
خو په عمل کې چې ورته گورو
په پښتو شوی تل تجارت دی.

په بله څلوریزه کې بیا پر پښتو ژبه لوبې غندي او پر دې خواشینی
څرگندوي چې پښتون پوه نه شو چې څنگه یې پر ژبه لوبې کېږي:

اکثريت چې تل تکرارېږي
افغان ملت چې، مونږ ته یادېږي
مراد یې څه دی، پښتون پوه نه شو
په پښتو ژبه چې لوبې کېږي.

استاد (د ملي ژبې قانون) ته هم اشاره کوي، خو په خواشینۍ سره
باید ووايو چې که څه هم قانون کې همېش پښتو ته د ملي او لومړۍ ژبې
مقام ورکړل شوی، خو په واقعیت کې پښتو خپل دې حق او مقام ته نه ده
رسېدلې:

د ډېرو خلکو ژبه ملي وي
معنا یې داده، چې دولتي وي
دنيا منلی، دغه قانون دی
په دې پوهېږي، چې څوک سړي وي.

خادم صیب د یوې ژبې توهین د هغې د قام توهین گڼي او
نمانځل یې د هغه قوم نمانځه گڼي:

توهین د ژبې توهین د قام دی
نمانځل د ژبې یو لوی مرام دی
پښتو ملي وه، ولې شوه ټیټه
دا سوال په مینه او احترام دی.

نیمه پېری یون / د خادم نړۍ لید

استاد خادم یو ځل بیا پر پښتو ژبه کېدونکې متواترې لوبې یادوي
او د علت پوښتنه یې کوي:

پښتو جگېرې بېرته تیتېرې
دا کوم کسات دی چې نه خلاصېرې
له میرویس خان، تر نن زمانه
په پښتو ژبې دا لوبې کېرې.

خادم صیب پښتو ژبې سره د کېدونکي ظلم په برخه کې تر هر چا
زیات د پښتو خپل پښتانه مخالفین د ملامتی وړ بولي، په دې برخه کې
وايي:

څوک ناپوه شو، څوک محتاط او څوک بدبین شو
د پښتو بیاض چې سپین پاته و سپین شو
پښتانه د پښتو ژبې مخالف شول
سرنوشت د پښتو د غسې تعین شو.

نو د یو شمېر پښتنو د همدغې بې تفاوتۍ او بې کفایتۍ له امله د
پښتو او پښتون نتیجه ښه نه گڼي او په پای کې وايي:

نه پوهاند نه به رییس نه په وزیر شي
هر پښتون چې د پښتو طرفداري کا
هو! دا ټول ترې جوړېدای شي خو شرط دا دی
چې څرگنده د پښتو نه بېزاري کا.

د پښتو ژبې د پرمختګ او پیاوړتیا لپاره د خادم صیب یو ارمان دا و چې علمي مرکزونه دې جوړ شي، سیمینارونه دې جوړ شي، ژبه دې معیاري شي او لیکدود دې اصلاح شي. خادم صیب که څه هم د پښتو د پرمختګ په برخه کې له پښتنو څخه ناراضه و او دې نارضايتی ته موږ دمخه اشارې وکړې، خو د (بارګلی سیمینار) چې د پښتو ژبې د لیکدود د سمون لپاره جوړ شوی و او دا یې لومړی سیمینار و، د خادم صیب ګډون په کې ده ته د خوښۍ سبب ځکه و چې د ده د ارمان لپاره یې کار کاوه. په دې سیمینار کې ګڼ شمېر پښتو پوهانو ګډون کړی و او خادم صیب هم د دې سیمینار برخوال و. د بار ګلی بنایسته سیمې او د سیمینار چاپېریال د خادم صیب پر ذهن مثبت تاثیر کړی و، نو ځکه یې دا یو نظم ورته لیکلی دی. نظم پر محتوایي بدایني سرېره لفظي او هنري ښکلا هم لري. دلته به دې نظم ته تم شو:

راتول د پښتو ژبې شول پوهان باره ګلۍ کې
 هوالګي سپېڅلې د پغمان باره ګلۍ کې
 شنه غرونه جگ سرونه لوړې ځورې ځنگلونه
 شین پوښه دي درې، لکه اسمان باره ګلۍ کې
 ناوونه، ګرڼګونه، سختې ترې هلې دلې
 ځای ځای بنایسته کورونه نمایان باره ګلۍ کې
 نه ښار شته او نه کلی نه باغونه نه مېوه شته
 نه گل شته، نه بلبل او نه خبان باره ګلۍ کې
 چې شته نو څو کوټې دي، یو سرک ورته راغلی
 یو څو دي ترهېدلي اشنایان باره ګلۍ کې
 دلبر چې چېرته نه وي، نور قیب به هلته څه کا

نو ځکه دلته نشته غمازان بآړه گلۍ کې
بلبله، نه کوتره، نه مې زرکه په نظر شوه
شاديانې په کې گرځي او کارغان بآړه گلۍ کې
مري لره وردرومه که د سترگو اوبه غواړي
تش لري دي، څه ورپځي او باران بآړه گلۍ کې
د ځمکې مخ لا وچ نه وي چې بيا پرې څاڅکې اوري
سړۍ وي په ارزو د شنه اسمان بآړه گلۍ کې
چې (بره گلۍ) گورم او بيا (کوزه گلۍ) هم شته
نو (کلۍ) د پښتو شي راعيان بآړه گلۍ کې
رقيب به زهره چاودۍ شي له گرومه که خبر شي
چې څنگه سيمينار و عاليشان بآړه گلۍ کې
پښتو زمونږه پت دی بي له دې به ژوندون څه وي
لگيا ورباندې ځکه دي ځوانان بآړه گلۍ کې
قربان د پښتونخوا د بنکلي قام له ژبې شمه
چې لوړه پرې شمله شوه د افغان بآړه گلۍ کې
رسا! طرحه دې کېښوده، ته لارې کابل ته
نو کېږي به په تا پسې ارمان بآړه گلۍ کې
بښې ورځې، بڼه ساعت و، پښتانه لکه گلونه
يو گل د دې باغچې و (پرېشان) بآړه گلۍ کې
هر څه که رانه هېر شي (مولانا) به مې هېر نه شي
خوښۍ پسې زمونږ به و روان بآړه گلۍ کې
خادم په توده مينه د پښتو او پښتونوالي
شل ورځې کړلې تېرې په بڼه شان بآړه گلۍ کې.

لکه څنگه چې دمخه مو یادونه وکړه پر یادو نظمونو او نثرونو سر بېره د خادم صیب په منثور او منظوم کلام دواړو کې گڼې نورې داسې بېلگې هم شته چې پښتو، پښتو پالنې او ژبپالنې ته ځانگړې شوي، خو پر ټولو بحث د یوه بل ځانگړې اثر یا کتابگوټي ایجاب کوي، دا څو بېلگې مو دده د گڼو اثارو له څرنگوالۍ سره د اشنایۍ او بېلگو په توگه راوړې.

د دې درېیمې برخې یا خپرکي په پای کې چې ټول د استاد خادم افکار یا نړۍ لید ته ځانگړې شوی او تر (۹) بېلابېلو سرلیکونو لاندې مور د خادم صیب افکار او نړۍ لید وڅېړه، دا په دې مانا نه ده چې د خادم د فکر وړانگې د ژوندانه نورو برخو ته نه دي ورسېدلې، خادم صیب پر نورو برخو، لکه: کلتوري، ادبي، سیاسي او نورو برخو هم گڼ شمېر لیکنې کړې دي چې ځینو ته یې په ضمني ډول په همدې بحثونو کې اشاره وشوه، خو په ځانگړې ډول د هغو د هرې یوې څېړنه همدغسې جلا جلا بحثونو ته اړتیا لري، خو ما له خپلو مفرداتو سره سم هغو موضوعگانو ته زیاته پاملرنه وکړه او څه نا څه رڼا مو پرې واچوله چې مخکې تر مخکې مشخص شوي وو.

ددې خبرې یادول هم په کار دي، ما چې د دې اثر د لیکنې په نیت د خادم صیب بېلابېل اثار وپلټل، نو دا خبره راته لاسه څرگنده شوه چې د خادم صیب د ټولو اثارو شننه د دوکتورا دورې په یوه اثر کې شونې نه ده، نو زه هم مجبور شوم په ټولو برخو کې له لنډیز څخه کار واخلم. هبله ده د درنو لوستونکو دې ټکي ته پام وي. اوس راځم د دې درېیمې برخې نچوړ ته:

په دې برخه کې مور د خادم د نړۍ لید (۹) بېلابېلو برخو ته نغوته وکړه، په دې کې د خادم د فکر تر ټولو زیاته او درنه برخه همغه ده چې

په لومړي گام کې ملت او ملتپالنې او په دویم گام کې ژبې او ژبپالنې ته وقف شوې ده.

نورې برخې هم په کې مطرح دي، خو په هغه کچه نه دي چې له دې یادو دوو برخو سره پرتله شي. که څه هم د ریاضي د ارقامو له مخې د افکارو سلنه معلومول اسانه کار نه دی او نه هم په دقیق ډول محاسبه کېدلای شي، خو بیا هم که له ریاضي څخه د یوې اټکلي محاسبې په توگه کار واخلو او د استاد خادم د افکارو د موضوعي وېش له مخې د هغه د افکارو سلنه معلومه کړو، نو داسې یوه بڼه به غوره کړي:

ملتپالنه: ۴۰٪

دینپالنه: ۴٪

ټولنپالنه: ۷٪

سمونپالنه: ۶٪

کره کتنه: ۸٪

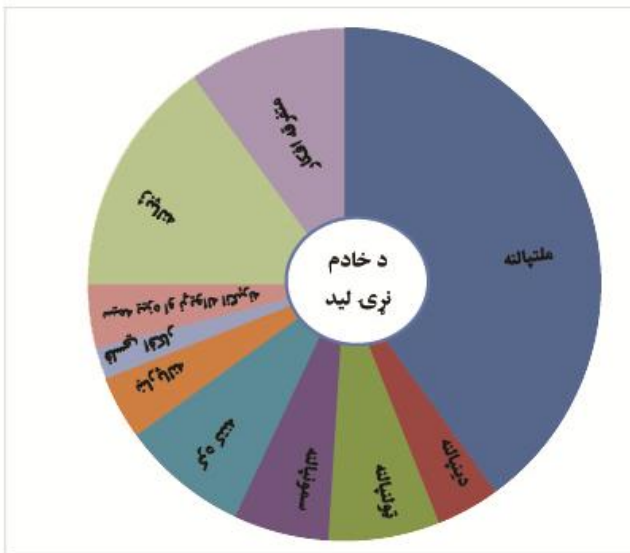
ښارپالنه: ۲٪

د فلسفي افکارو روزنه: ۳٪

سیمه ییزه او نړیواله انګېرنه: ۴٪

ژبپالنه: ۱۵٪

متفرقه افکار: ۱۱٪

که څه هم دا وېش سل په سلو کې دقیق نه دی، خو موږ ته د موضوعي وېش له پلوه د خادم د افکارو یو ټولیز تصویر څرگندولای شي.

څلورمه برخه

خادم د نورو لیکوالو له نظره

لکه څنگه چې څو ځله مو دمخه یادونه وکړه استاد قیام الدین خادم په شلمه پېړۍ کې د پښتو ادب یو ځلاند ستوری او پخه سټه گڼل کېږي او د فکر وړانگو یې د ژوند بېلابېلې خواوې روښانه کړي دي. دغسې د خادم د زمانې ډېرو لویو لیکوالو د خادم خدماتو ته په درنه سترگه کتلي، هغه یې ستایلی او منلي دي. د هغه د ژوند او په تېره بیا پر فکري نړۍ لید یې پر خپل وخت څرگندونې کړي دي. د خادم تر ژوند وروسته هم گڼو لیکوالو د هغه د فکر پر لیدلوریو او اثارو څرگندونې کړې دي. یو شمېر بهرنیو ادیبوهانو او د افغاني ادب متخصصینو هم خادم د خپلې زمانې یو لوی او ریالستیک لیکوال بللی دی. دلته غواړم د خادم د شخصیت او فکري نړۍ لید په باب ددې پوهانو او لیکوالو نظریات څرگند کړم او ددې ترڅنګ یو شمېر نور لیکوال چې اوس لا هم ژوندي دي او د خادم مینه وال او لېوال دي او د هغه له فکره یې الهام او تاثر اخیستی، د هغو نظریات هم دلته راوړم، دا نظریات د خادم صیب د ځانگړو لیکنو او مستقلو اثارو په باب د مشخصو لیکنو، تبصرو، سریزو او ټولیز جاج په بڼه مطرح شوي دي، دلته غواړم د لیکوالو همدا ډول نظریات په ترتیب سره راوړم، خو مخکې تر دې چې د لیکوالو نظریات راوړم، لازمه گڼم د دې ټکي یادونه وکړم چې د دې لیکوالو له ځینو نظرونو څخه ددې کتاب په درېو تېرو برخو او همدارنګه دوو نورو برخو کې هم د ضرورت له مخې

گټه اخیستل شوې ده. په دې نظریاتو کې به کونښن وکړو چې د تکرار د مخنیوي لپاره هغه برخې بیا غبرگې نه شي، د دې ترڅنګ د لیکوالو په دې لیکنو کې چې د استاد خادم کوم نظموونه او یا نثرونه د بېلګو په توګه راوړل شوي، هغه بېلګې به هم د تکرار د مخنیوي لپاره نه راوړل کېږي او ددې تر څنګ ځینې لیکنې چې ډېره تفصیلي بڼه لري، کونښن به وکړو چې د هغو هغه غوښنه برخه دلته راانتقال کړو، نو که دلته د لیکوالو لیکنې یا نظریات په کټ مټ او پوره ډول نه راوړل کېږي، نو علتونه به یې همدا وي چې ما ورته نغوته وکړه، دلته لومړی غواړم د کورنیو لیکوالو او پوهانو نظرونه راوړم:

الف- کورني لیکوال:

په کورنیو لیکوالو او پوهانو کې تر ټولو لومړی، د پښتو ادب له پنځو ستورو څخه څلور ستوري راځي چې دوی د خادم د زمانې خلک وو، د پښتو ادب ستر پوهان وو، پنځم ستوری خپله خادم و. دا ستوري له لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبی، استاد گل پاچا الفت، استاد عبدالروف بېنوا او استاد پوهاند صدیق الله رښتین څخه عبارت دي. پر دې ستورو سربېره د خادم نورو هممهاله لیکوالو او د هغه تر نسل څخه یو پښت یا دوه پښته وروسته لیکوالو هم د استاد خادم د افکارو په باب خپل نظریات څرګند کړي دي. دلته غواړم ددې لیکوالو د نظریاتو یوه زیاته برخه او یا هم یې د نظریاتو غورچاڼ وړاندې کړم:

۱- استاد پوهاند عبدالحی حبیبی: ارواښاد پوهاند عبدالحی

حبیبی د پښتو او دري ژبو پوخ لیکوال دی، په دواړو ژبو کې مهم او پاخه اثار لري، په تېره بیا دده ادبي، تاریخي او علمي څېړنې ډېرې ګټورې او د قدر وړ دي، ارواښاد علامه حبیبی د استاد قیام الدین خادم

او دده د دوران دنورو شاعرانو او لیکوالو د فکر او فورم د نوي والي په اړه

خپل نظر داسې څرگندوي: ((په هغه دوره کې موږ، لکه امین الله زمريالی، غلام جېلاني جلالی، قیام الدین خادم... شاعران لرو چې په فکري لحاظ خو بالکل نوي دي اما د فورم له پلوه هم د دوی په ځینو اثارو کې د نوي توب څرکونه وینو.

د پښتو ادب په تاریخ کې دغه درنه ډله د پخواني کلاسیک مکتب او نوي مکتب تر منځ د منځگړو حیثیت لري، دوی د گذشته گانو د ادبي روایاتو حامل دي او هغه زوړ ادبي میراث یې نوی نسل ته رانقل کړی دی او د پښتو ادب تاریخ هېڅکله د دوی مشکوره سعيه نه هېروي، دوی له خپل عصر او زمان سره مطابق په پښتو شعر کې نوي افکار داخل کړل.

دوی نوی نسل له وطني او ملي حقایقو سره اشنا کړ، دوی د پښتو شعر تنکی نهال وپاله، په ادبي روایاتو کې چې کومه وظیفه د دوی پر غاړه وه، هغه یې په لکه غاړه اجراء کړه او د پیش قدمۍ عالي مقام یې وگاټه.)) (۵: ۲۵-۲۶)

پوهاند عبدالحی حبیبي د خپل پورتنی نظر له مخې استاد خادم د هغو شاعرانو په ډله کې دروي، چې پښتو شعر یې د موضوع په لحاظ داسې یوې مرحلې ته ورساوه، چې د مینې پر موضوعاتو سربېره یې ټولنیز، سیاسي، اصلاحی او انتقادي مضامین په کې راوغاړل، په رښتیا هم چې دا درنه ډله د مخکښۍ د عالي مقام خاوندان وو.

استاد عبدالحي حبيبي د استاد خادم د اثارو او افکارو په باب په نورو کتابونو کې هم یادونه کړې، چې موږ ورته پر خپل ځای اشاره کړې، نه غواړو همغه خبرې یو ځل بیا دلته تکرار شي.

۲- استاد عبدالرؤف بېنوا: استاد عبدالرؤف بېنوا، د پښتو ژبې

لوی لیکوال دی او د دې ژبې په پرمختیا کې یې د قدر وړ کارونه ترسره کړي دي. د خپلې یوې لیکنې په ترڅ کې د استاد خادم د فلسفي افکارو په اړه لیکي: ((بناغلی خادم د علمي شخصیت خاوند او د فلسفي افکارو څښتن دی، دده د ژوندانه زیاته برخه په لوستلو او

لیکلو کې تېره شوې ده او دده د لیکلو او لوستلو مهم مقصد پښتو ژبې ته خدمت کول او د خپل قام راویښول دي، چې په دې لاره کې یې زیار ویستلی دی او اوس هم لگیا دی زیار باسي، دده فلسفي افکار کله د علامه اقبال د افکارو رنګ اخیستی او کله درابندرنات ټاګور معنوي فلسفي ته ورته دی، خو په دواړو لارو کې د افغاني تفکر طرز هم نه هېروي.))

(۲: ۲۹۱)

د یادونې وړ ده چې استاد عبدالرؤف بېنوا د (اوسني لیکوال) په لومړي ټوک کې د استاد خادم پر خپل قلم د هغه پېژندنه خپره کړې ده. د دې اثر په گډون اکثره لیکوالو د استاد خادم د پېژندنې لپاره یاد اثر د یو مهم اړخ په توګه کارولی دی.

۳- پوهاند صدیق الله رښتین: د پښتو ژبې له پنځو ادبي

ستورو څخه دی، دی د پښتو ژبې په گرامر او لغتپوهنه کې لوی لاس لري او د استادۍ مرتبې ته رسېدلی دی.

پوهاند رښتین د استاد خادم پر نورو افکارو سربېره د هغه د یوه کتاب (پښتونولۍ) په هکله هم نظر ورکړی دی، هغه په دې باب وايي:

((د دې کتاب اهمیت په خپله د کتاب په نامه کې په داسې ډول ښکاره دی، لکه بوی، رنگ او ښایست چې د گلونو په غونچه کې یو ځای هم چاته ځان ښيي او پښتون د پښتنو تاریخي قوم نوم دی، پښتو د دوی خوږه او درنه ژبه ده، پښتونخوا د دوی د اوسېدو او زېږېدنې ټاټوبي دی... له بلې خوا چې دا مهمه موضوع د پښتو د یو قوي او پوخ لیکوال، ښاغلي خادم په قلم لیکل شوې ده، نو زموږ په نظر د کتاب اهمیت لا زیاتوي او موږ ته جرئت راکوي، چې دا کتاب هم د کابل په مجله کې او هم ځانله نشر کړو.)) (۱۰: سريزه) پر پورته نظر سربېره استاد رښتین د استاد خادم په باب په نورو برخو کې هم نظرونه څرگند کړي چې هغو ته موږ په خپل ځای کې اشاره کړې ده.

۴- کانديد اکاډميسن محمد صدیق روهي: استاد روهي د

پښتو ادبياتو یو مسلکي څېړونکی او لوی ادبپوه دی، له استاد خادم سره یې له نږدې پېژندل، د هغه اثار او افکار یې ښه تحلیل کړي دي. ارواښاد کانديد اکاډميسين سر محقق محمد صدیق روهي دده او د ده د نورو

همعصره لیکوالو په اړه په خپل کتاب (د پښتو د ادبیاتو تاریخ معاصره

دوره) کې لیکي. ((کله چې د وینښ زلمیانو پر ادبیاتو باندې بحث کېږي، د نو لومړي ځل لپاره د حبیبی، الفت، بېنوا، خادم، رښتین او رشاد نومونه په ذهن کې تداعي کېږي، ځکه چې د پښتو د معیاري ژبې، لیکدود (املا) او ادبي سبک په پالنه کې یې ډېر ستر خدمتونه تر سره کړي او زیات شاگردان یې روزلي دي.

لوی استاد (حبیبی) او فاضل استاد (رشاد) دواړه د ادبي او تاریخي څېړنو سرلاري او په خپله برخه کې د تبحر په لحاظ یې ساري دي، محترم استاد پوهاند رښتین هم په گرامر او ادبي تاریخ کې لوی لاس لري. الفت، بېنوا او خادم که څه هم ادبي څېړنې ترسره کړي، خو هغوی زیاتره د وینښتیا د دورې د نامتو شاعرانو په توگه شهرت لري.)) روحي صاحب دا هم زیاتوي چې ((خادم صاحب د پښتو او پښتونولۍ او د هېواد له ترقۍ سره ډېره مینه درلوده، هغه د ښو احساساتو خاوند او د لهجې صراحت یې درلود.))

استاد روحي د پښتو ادبیاتو تاریخ (معاصره دوره) کې د استاد خادم په باب بحث کړی چې هغه ته مو پله پله برخه کې ځای ورکړی، نو ځکه نه غواړو، هغه خبرې یو ځل بیا دلته تکراري بڼه خپله کړي.

۵- استاد سعد الدین شپون: استاد شپون چې تر استاد خادم وروسته پښت کې د پښتو ژبې یو تکړه لیکوال او نقاد دی، د استاد خادم اثار یې پر خپل وخت هم تحلیل کړي او هم ارزولي دي، د استاد خادم

کلام یې د پرمختګ له پلوه پر درې تکاملي پړاوونو وېشلی، هغه وايي: ((لومړۍ برخه یې دده د شاعرۍ ابتداء ده، چې د مذهبي تبلیغاتو او اسلامي وحدت وخت دی او نمونه یې اسلامي ترانه ده.

په دغه مرحله کې یعنې له (۱۳۱۲)

څخه تر (۱۸-۱۹) پورې ډېر مذهبي اشعار لري. دوهمه برخه له (۱۳۲۰) نه راپدېخوا پیل کېږي، چې د وېشو زلمیانو نهضت په کې لیدل کېږي، لکه د (شاعر مسلک) او (د شلم قرن پښتون زلمیان) یې ددې وخت لمنه رانغاړي او ورسره د خادم د بدبینۍ حس شروع کېږي او هغه دنیاګۍ چې ده په خوب کې لیدلې و، له بنسټه خرابېږي، (ځوان) او (ترقي) یې د بدبینۍ اخري مرحله نښي او (بدبخت قوم) یې سرباری دی، د (کابل سیند) چې په (۱۳۳۰ل) کال کې یې لیکلی دی دغه بدبینۍ نه استثنا دی او په دې شانې نښې تفسیرېدای تر څو سړی وانه وایي، چې ددې شعر په لیکلو کې د خادم په روحیه کې یو انقلابي توپیر راغلی دی او د یوې شپې لپاره خوشبین شوی دی.)) (۳۵:۳۸)

۶- عبدالرحمن پڙواک:

عبدالرحمن پڙواک په هېواد کې د پښتو او دري ژبې مطرح لیکوال او یو وتلی سیاستوال د استاد خادم په باب د ده نظر د هغه پر یو اثر (نوي ژوندون) باندې د تقریظ په توګه څرګندېږي، استاد پڙواک د دې کتاب په باب وایي: ((لوی خدای

لره شکرونه دي چې د هېواد د رفاه او آرامۍ تر سیوري لاندې پښتو ټولنه موفقه شوه چې د نوي ژوندون کتاب طبع او خپور کړي. دا کتاب د هغو هیلو پر اساس طبع شوی دی چې پښتو ټولنه یې د منثور ادب د خدمت په لاره کې لري، څرنگه چې واضح ده، زموږ په اثارو کې منظوم اثار ډېر زیات دي او مخصوصاً د پښتو د نهضت په دوره کې منثور اثارو ته ډېر زیات احتیاج لرو، ځکه چې هغه کسان چې په کورسو کې یا په مکاتبو کې یې پښتو ویلې او درسي کتابونه یې لوستي دي او په پښتو کې یې د مطالعې استعداد پیدا کړی دی، داسې اثارو ته خورا ډېر محتاج دی. نو ځکه پښتو ټولنې د بلې ډیوې د کتاب پر اساس چې مخکې طبع او خپور شو، د نوي ژوندون کتاب ترتیب او سره د ډېرو مشکلاتو یې چاپ کړ.

په دې کتاب کې برسېره په هغه ملاحظاتو چې د ادب له خوا نظر لاندې نیول شوی دی، دا هم سنجول شوې ده چې مضامین ډېر عصري او حیاتي افکار د جدیدې تربیې له اساس سره سم وي.

څرنگه چې له لوستلو نه وروسته معلومېږي، د قیام الدین خان (خادم) د دې کتاب مولف زیار او زحمت ډېر زیات دی، زه د دې لپاره یو دلیل لرم چې هغه د مولف لوی موفقیت دی او څرگنده ده چې دغومره موفقیت یې له ډېر زیار او زحمت څخه لاس ته نه راځي، نو پښتو ټولنه دې اثر ته د قدر په سترګه گوري او مولف ته تبریک وايي.

موږ له ښاغلو لوستونکو هیله کوو چې له دې اثر نه استفاده وکړي او د پښتو ټولنې زیار او زحمت تقدیر د کتاب په لوستو او استفاده کولو وکړي، ځکه چې زموږ یې له مفید خدمته څخه بله هیله نه شته.

په پای کې دومره زیاتوو چې د دې کتاب انشاء او اسلوب او سبک ډېر جدید او تازه او د دې د نامه او مضامینو سره سم دی، نو لوستونکو ته

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

به برسېره په دې چې په پښتو ادب کې یو لوی سرمشق گیل کېږي، د فکري او دماغي استفادې په لاره کې هم مفید لارښوونکی او مفید اثر شمېرل کېږي.)) (۱۸: یادښت)

۷- سید قاسم رښتیا: د هېواد پېژندل شوی لیکوال او مؤرخ

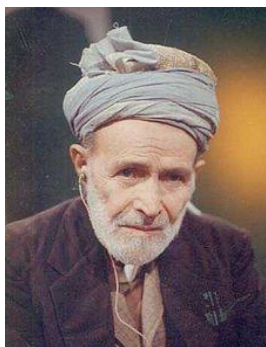

ښاغلی سید قاسم رښتیا د استاد خادم په باب وايي: ((مولوي قيام الدين خان ذاتاً يو حساس او متفکر سړی دی چې د هر شي پر ماهيت باندې فکر کوي او سره له دې يو دقت نظر هم لري چې د هغه په ذريعه ډېرو نازکو شيانو ته ملتفت کېږي او د يوې لويې او پېچيده موضوع له منځه د دقت قابل قسمتونه استخراج کولی شي.

هو! دا خصوصیت د یو ادیب لپاره چې په اجتماعي مسایلو کې بوخت وي، خورا اهمیت لري، له بلې خوا مولینا د ابتکاري افکارو خاوند دی او ښه ښه نوي نوي مضمونونه پیدا کوي، اقای خادم په ادبیاتو کې ښه پوره دسترسي لري او هر کله چې پخپله یو ازاد سړی دی، اشعار یې هم اکثراً مؤثر او د ازادۍ د روح او د شور او فعالیت له جذباتو څخه ډک دي، خادم صاحب د پښتو په نهضت کې ښه برخه اخیستې ده، او قیمتي نظریات یې وړاندې کړي دي...)) (۳۰: ۳۳۹)

۸- حمزه شینواری: د پښتو ژبې نامتو لیکوال او د پښتو غزل

پلار امیر حمزه شینواری د خادم له افکارو او اثارو سره اشنا و، ده له استاد خادم سره په یوه گډه مشاعره کې چې نورو لیکوالو هم په کې گډون

کړی و، برخه درلوده او هر یوه د یوه مقیدبیت په اقتضا شعرونه لیکلي وو. استاد حمزه هلته هم یو لنډ شعر لیکلی و چې موږ پر خپل ځای ورته اشاره کړې ده. سر بېره پر هغه حمزه بابا په خپل یو منظوم یونلیک کې، چې د کابل د سفر په اړه یې کښلی دی، د نورو لیکوالو ترڅنګ د خادم د علم ستاینه کوي او د هغه په اړه داسې وايي:

بحث چې په (ی) و لراو برته یې ما خیال وکړ
یو محد نور او بل رښتین په کې کمال وکړ
کله به خادم په دعوه خپله استدلال وکړ
کله پکتیاني به په بل اړخ کې جنجال وکړ
کله به الفت په اختلاف کې منځګړی شو
ولونه به یې دواړه سره یو کړه جوړه پېری شو
ما چې د خادم او د رښتین علم ته پام وکړ
زړه مې د پښتون و پاکی خاورې ته سلام وکړ.

۹- محمد قدیر تره کی: ښاغلی

محمد قدیر تره کی د هېواد له نامتو لیکوالو او پوهانو څخه ګڼل کېږي، د ژوند زمانه یې هم له خادم صیب سره هممهاله ده. د خادم په باب دده د نظریاتو یوه برخه په هغه لیکنه کې څرګندېږي چې د (نبوغ او عبقریت) په نامه پر کتاب یې د تقریظ په بڼه کړې ده.

محمد قدیر تره کي خپله دا لیکنه په کابل کې د (۱۳۳۷ل) کال د عقرب پر اوولسمه نېټه کړې ده او استاد خادم یې یو ژور او مفکر لیکوال گڼلی دی. د هغه اثر یې د خپل وخت یو مهمه اړتیا گڼلې. ده، خادم داسې یو لیکوال گڼلی چې د خط او خال له دودیزو بندیزو راوتلی، ژور تفکر او فلسفې نړۍ ته یې مخه کړې او داسې څه یې لیکلي چې د خپل وخت او خپل نسل یوه مهمه اړتیا ده. دده په نظر استاد خادم په خپل فکر د شرق او غرب علوم سره نږدې کړي دي.

ښاغلی تره کې د نبوغ او عبقریت په باب وايي: ((رساله مختصر و پرمعنی و عمیق معنون به ((نبوغ و عبقریت)) نویسنده محقق و متعمق جناب ښاغلی ((خادم)) را خواندم و بدون مبالغه باید عرض کرد که زیادتر حظ بردم و به آینده محیط علمی و ادبی خود امیدوار شدم و فهمیدم که هنوز هستند مردمیکه در محیط ما هم در مباحث مهم که از مشغله عقول متفکره جهان متمدن امروزه است، قلم و قدم می زنند و اثری بیرون می دهند.

درین کتاب یا رساله از شعر و شاعری چیزی نیست، از زلف و کاکل بحثی به میان نیامده و از سیمای زیبای معشوقه های فتان حکایتی نیست، ولی آنچه هست از موضوعات و مباحثی است که هنوز در محیط ما نیامده، ولی دنیای امروزه در آن بارها مدرسه و مسالک علمی و فلسفی داشته و دارند و از آن حظی می برند که مردم از زلف و کاکل و یا معاشقه های جوانان شیک و شنگ حاصل می کنند.

سائها است در همین موضوعات فکر و مطالعه می کردم و آرزو داشتم دران باره اثری بنویسم، ولی هنوز عطالت ها و تنبلی های که مولود بیکاری دائمی من است، به من مجال تحریر چنین اثری نه داده

بود که دیدم خوشبختانه آن آرزوی دیرینم از دماغ و قلم ورزیده تر از من، بیرون آمد.

من این اثر را قابل هرگونه تقدیر می دانم و علم آن هم این است که این اثر و امثال آن اثری است که ما را هم با دنیای تفکر غرب آشنا می کنند و نیز هوس و ذوق می بخشد قدری جدی تر و عمیق تر بحث کنیم. بنا بر آن این اثر باید در درجه اول قدر شود و به سرعت ممکنه طبع گردد و مورد استفاده واقع شود. امید ما به تکثیر امثال این گونه آثار همیشه بدرقه همت و ذوق ارباب فضل خواهد بود.)) (۱۶: ج ۵)

۱۰- غلام جیلانی جلالی: بناغلی غلام جیلانی د هېواد یو

نامتو لیکوال او د استاد خادم همعصره سړی تېر شوی، ده مخکې تر دې چې د استاد قیام الدین خادم فلسفي اثر (نبوغ او عبقریت) چاپ شي، پر هغه یې د دویم تقریظ په توگه یوه لیکنه کړې ده، په دې لیکنه کې د استاد خادم پریاد اثر او د هغه پر فکر رڼا اچوي، غلام جیلانی جلالی لیکي:

((نبوغ او عبقریت د یو ښکلي کتاب نوم دی. دا کتاب که څه هم د حجم په لحاظ وړوکی برېښي، اما د موضوع په باب خورا ستر او مهم اهمیت ورته ټاکلی شو. لکه له عنوان څخه یې چې څرگندېږي، ددې کتاب محتویات پر یوه بفرنجه بشري فلسفه راڅرخېدلي او له شروع تر اخره پورې د نبوغ او عبقریت په شاوخوا کې علمي څېړنه کوي.

د نوموړي اثر لیکوال، مشهور لیکونکی بناغلی قیام الدین خادم دی. ما په خپل نیمگړي ژوند کې دې موضوع ته راجع، ډېر مختلف مضمونونه لوستي او لیکلي مې هم دي. سربېره پر دې مې د نړۍ د سترو پوهانو نسبتاً زیاتې نظریې او مقالې ترجمه کړي دي، مگر تراوسه پورې ماته د کتاب په ډول په دې باره کې کوم اثر په نظر نه دی راغلی چې یواځې په دې موضوع مشتمل وي. رښتیا خبره داده چې بناغلی مولانا خادم د نبوغ او عبقریت د کرارې فلسفې موضوع ښه تعقیب کړې او د قدر وړ زحمت یې په کې گاللی دی. زما په عقیده دا رساله د پښتو د نوي ادبي نهضت لومړی اثر دی چې تر اوسه د پښتو ټولنې له خوا لیکل شوی او د لوست ډگر ته راوتلی دی. ځکه دا کتاب د علمي اسلوب پر بنسټ سم لیکل شوی او د مخصوصې او ټاکلې بڼې او سبک خاوند دی. پوهان پوهېږي چې د پښتو د نوي ادبي رجحاناتو د تلې پله یې له کوم قید او شرط نه په ډېرو پاڼو او حجم لرونکو اثارو نه درنېږي، بلکې یو متین او د موضوع په لحاظ پوخ اثر که وړوکی هم وي، د ژبې هغه حقیقي پانگه گڼل کېدی شي چې د ولس اړه وړ پورې تړلې شوې وي.

که موږ غواړو چې د خپلې مورنۍ ژبې (پښتو) اهمیت په نا اشنا وگړو باندې ومنو، نو لومړۍ پلا دا لازمېږي چې دا مهمه او باقاعده ژبه په دغسې علمي او ادبي اثارو مجهزه کړو چې د هغو په لوستلو د هر چا ادبي تنده ماته او اړتیاوې یې بشپړې شي. د نبوغ او عبقریت کتاب یې له مبالغې د هغو اثارو له جملې څخه یو اثر دی چې لوست یې هر چا ته گټور ثابتېږي. سربېره پر دې هر کله چې په دې ډول اثارو کې د متکامل انسان، عادي او تر عادي ټیټ انسان په فطري استعدادونو علمي څېړنه کېږي، نو د ادب په نړۍ کې هم ښه گرانېت لري.

بناغلي مولانا خادم په دې کتاب کې دا لاندې مهم عناوین تر څېړنې لاندې نیولي دي: ایا له نبوغه انکار کېدای شي؟ نبوغ څه شی دی؟ د استعدادونو او صلاحیتونو تفاوت، ایا چنگېزخان هم نابغه و؟ د جنون او نبوغ فرق، د نبوغ اقسام، د نوابغو نښې، د نبوغ د انکشاف موجبات او موانع، نوابغ عصر پیدا کوي او که عصر نوابغ؟ د نبوغ پېژندل او پالل، له نبوغ څخه کار اخیستل.

د خادم صاحب دا لیکنه له دې کبله د قدر وړ ده چې دی هر ځای خپله مدعا او موضوع په منطقي، تمثیلي او حسي مثالونو څرگندول او ثابتول غواړي او له نظر سره یې عمل یوځای ملگری دی.

شک نه شته چې فلسفه او بیا تطبیقي فلسفه خورا گران کار دی، خو خادم صاحب موفق شوی دی چې په دې تنگ ډگر کې اړت گامونه اوچت کړي. که څه هم دده د بحث موضوع (نبوغ او عبقریت) دی خو دی د خپلې څېړنې د اسانه کولو لپاره د ځینو نورو پوهنو مقدمات او ځینې مظاهر هم یادوي او له بلې خوا یې په تضمیني ډول ځینې پېښې، علمي شخصیتونه او د نورو مثبتو حقایقو مجمله څېړنه هم تر کتنې لاندې نیولې ده چې د نبوغ پر موضوع له هرې خوا نه رڼا واچول شي او مطلب غامض پاتې نه شي.

خادم صاحب که څه هم د گربزي (روباه فطرت) په بلا اخته انسانان د ځان لپاره فوق العاده گڼي چې شهرت پیدا کولی شي، نوابغ نه دي بللي او د ارستو په شان یې هغه بنیادمان انانیت پسند، نفع دوست او د فردي گټې مریان گڼلي دي. له دې خبرې څخه د خادم صاحب اوږده څېړنه او وسیع معلومات څرگندېږي.

دومره اجازه غواړم او ویلی شم چې خادم صاحب د (جنون او نبوغ) له موضوع څخه لنډ تېر شوی دی. یعنې ډېر بحث یې نه دی باندې کړی. خادم صاحب نوابخ پر دوه ډلو وېشي چې یو ته یې علمي او فني او بل ته یې اجتماعي او اصلاحي نوابخ وایي او ددې ادعا د اثبات لپاره یوناني او منطقي دلایل او څه نور عقلي مثالونه بیانوي. ده د سترو متصوفینو نظریات هم یاد کړي دي او د (لا ادري) طایفې له افکارو سره یې هم تماس کړی دی. دی شهرت د نبوغ پرچم بولي او داسې نوابخ هم مني چې شهرت یې د ځینو عواملو په وجه پټ پاتې شي دا خبره رښتیا ده. په مجموعي ډول د خادم صاحب دا کتاب دده د ستر استعداد نماینده دی زه ده ته تبریک وایم او اوږد عمر ورته غواړم. ((۱۵: هـ- ز)

۱۱- دوکتور حفیظ الله ناصري: دوکتور حفیظ الله هم د

دري ژبې له پیاوړو لیکوالو څخه دی. ده د استاد قیام الدین خادم (نبوغ او عبقریت) اثر لوستی او د (۱۳۳۷ل) کال د حمل میاشتې پر (۱۰مه) نېټه یې د هغه له مخې د استاد خادم فکر ارزولی دی.

استاد خادم ته په خطاب کې وایي: ((جناب محترم مولانا خادم صاحب!

کتاب شما را تحت عنوان ((نبوغ و عبقریت)) مطالعه کردم. با آنکه لسان پشتوی بنده چندان قوی نیست، لیکن انسجام معانی و جملات، مشکل را مرفوع می ساخت. گذشته از همه معانی بزرگ و تحلیلات علمی که در این کتاب به عمل آمده، هر محصل و طالب علم و معرفت اجتماعی را به خود می کشاند. مطالب پخته و قوی در این کتاب با اندک نقائص که شاید در تجدید نظر ثانی مرفوع شود مرموز گشته که از نقطه نظر

کاوشهای علمی در بعضی گوشه های علوم اجتماعی و روحیاتی خیلی با ارزش است.

این کتاب از نقطه نظر عموم برای جمیع ذوقمندان دانش و از نقطه نظر خصوص برای محصلین فاکولته های حقوق و ادبیات و غیره خیلی مفید و چیز خواندنی و دانستنی می باشد. اگر که هم مطالب این کتاب از کدام ماخذ قوی اخذ شده باشد باز هم امثله ان محیطی و ادراک خواننده را به اصل مطلب روز رهبری کرده تعقیدات ذهنی را از بین می بردارد و هضم آن چندان ثقیل نیست و فعلاً برای مردمان ما مفید می باشد.))

د بناغلي ناصري د ((اندک نقائص)) په باب بيا استاد قيام الدين خادم خپله يوه توضیح ورکړې ده. هغه په دې باب وايي: ((ما له بناغلي دوکتور ناصري څخه پوښتنه وکړه چې مراد په (اندک نقائص) سره مثلاً څه شی دی؟ ده راته وویل چې ((لکه په لومړۍ برخه کې الکترون ذکر شوی دی. دلته باید پوزیترونونه چې د ایتیم اجزاء دي، هم ذکر شوي وای)) ما ورته په خندا وویل: دا خبره خو په اندک نقائص کې نه راځي، ځکه چې د الکترون ذکر دغلته ضمني او تمثيلي دی او د ایتیم د نورو اجزاوو ذکر نه لازمي او په اصل مفهوم او مضمون کې فرق نه راوړي.)) (ح: ۱۵)

۱۲- سید بهاولدین مجروح:

استاد دوکتور سید بهاولدین مجروح چې په خپله د نبوغ او فلسفي ذهن خاوند لیکوال تېر شوی او په دې باب یې د (ځانځاني ښامار) په شان مهم اثر هم لیکلی دی، د استاد خادم د (نبوغ او

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

عبقريت) په باب يې د (۱۳۳۹ل) كال د جوزا مياشتې پر (۲۸) مه نېټه يو تقريظ ليكلي، ښاغلی مجروح دا مهال د ادبياتو پوهنځي رييس و، هغه په دې تقريظ كې ددې اثر په اړه وايي: ((ما د خادم صاحب (نبوغ او عبقریت) كتاب ولوست. دا موضوع يوه ډېره مهمه موضوع ده او ښاغلي خادم چې كوم زيار او زحمت ددې موضوع په شرح او تحليل كې ايستلی دی، د ډېر قدر وړ دی.

زه د نبوغ او عبقریت له لوستلو څخه وروسته د خادم صاحب په خپل نبوغ قايل شوم. ځكه چې ده يوازې له خپل شخصي فكر څخه كار اخيستی او د نبوغ په باره كې يې د خپلو شخصي افكارو او د خپل ژوند د تجربو نتيجې په دې كتاب كې ځای كړي دي. ښاغلي خادم صاحب په دې كتاب كې ډېرو مهمو موضوعاتو ته اشاره كوي. شك نه شته چې په دې موضوعاتو بل شان خبرې هم كېدی شي او د خادم صاحب په نظرياتو بعضې انتقادات وارېدېدی شي. مگر دا هم د (نبوغ او عبقریت) يو بل صفت دی چې د علمي بحثونو او فلسفي نقادۍ لپاره لار پرانيزي. هر څوك دې بايد دا كتاب ولولي. ددې لپاره ښايي چې پښتو ټولنه ددې پښتو اثر چاپولو ته توجه وكړي.)) (۱۵: ی)

ددې تقريظ تر لوستنې وروسته استاد خادم له استاد مجروح څخه په دې باب يوه پوښتنه مطرح كوي او هغه ته ليكي:

((ښاغلی محترم سيدبهاوالدين مجروح د ادبياتو د فاكولتې رئيس!

ستاسو په تبصره كې چې زما په كتاب ((نبوغ او عبقریت)) باندې مو ليكلي ده د ((يواخې د خپل شخصي فكر (او) د خپلو شخصي افكارو، د خپل ژوند د تجربو نتيجې)) عبارات راغلي دي. لطفاً ددې پوښتنې اجازه او ځواب راکړئ چې د ((يواخې)) او ((شخصي)) كلماتو خو به

ګوندې دا معنی نه وي چې ددې کتاب مندرجات عندي دي او څه علمي او فلسفي قیمت نه لري؟ ستا کلمې قيمتي دي، نو ځکه مو صراحت وغوښت. په احترام. قيام الدين خادم))

د استاد خادم د دې غوښتنې په تعقيب بيا بناغلی مجروح څلور ورځې وروسته ورته بېرته (ځواب) ورکوي او وايي:

((بناغلی خادم! تاسې ته او ټولو خلکو ته به معلومه وي چې د فلسفې او علم الاجتماع په ساحه کې هر څه لکه په طبيعي علومو (ساینس) کې مثبت او بدیهی نه وي. په انساني علومو مثبتیت او په طبیعی علومو کې مثبتیت یو ډېر عمیق فرق لري. پر دې اساس په طبیعی علومو کې باید هېڅکله عندي او نفسي ملاحظات داخل نه شي. مگر برعکس په انساني علومو کې له خپلو شخصي ملاحظاتو څخه کار اخیستل او د خپل شخصي فکر په وسیله تحقیقات کول ضروري او لازمي شی دی او په ذات خود علمي او فلسفي ارزش لري، نو گومان کوم چې اوس به زما د کلماتو مفهوم ښکاره شوی وي. ستاسې کتاب له هر نقطه نظر څخه ارزش لري. ښه مطالب په کې پراته دي. پر مختلفو موضوعاتو ښه ښه بحثونه شوي دي او په لوستلو کې یې د هر چا فایده وینم. سید بهاوالدين مجروح))

(۱۵: ی-ط)

۱۳- عبدالهادي هدايت: عبدالهادي هدايت، ليکوال، ټولنيز، قومي شخصيت او د ولسي جرگې غړی و. له استاد خادم سره له نږدې پاتې شوی، د خادم له افکارو او اثارو ډېر ښه خبر و. هدايت صيب د خادم پر (څاروان) نومي اثر ليکنه کړې او ددې اثر له زاويې څخه يې د خادم افکار ارزولي دي. هدايت صيب خپله دا ليکنه د (۱۹۶۹م) کال د نومبر پر (۹)مه نېټه کړې ده، هغه وايي: ((ما د استاد خادم ټول تاليفات

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

کتلي دي. د پښتني نړۍ لپاره د اب حیات په شان دي، خو ((څاروان)) چې شعر دی، دلته د لفظ او معنا دوه ډوله خوږوالی یوځای شوی دی او قند مکرر ترې جوړ شوی دی.)) هغه زیاتوي:

((زه د بختاني صاحب له دې جملې سره پوره موافقه لرم چې:
(خادم صاحب په خوشې خبرو خوشې نه دي لیکلي، بلکې د قوم د وپښولو، پوهولو او لوړوالي لپاره یې سندرې ويلي دي.))

د خادم صاحب فضل په دې کې دی، چې د معاصرې دورې په علمي ډله کې دمخه د پښتو د خدمت لپاره میدان ته راګرځې شوی دی او تر اخره په کې لګيا دی او د اجتماع له پرمختګ سره سم پښتو ادب پرمخ بیایي.

خادم صاحب پښتو ملي ژبه د تعلیم او ښوونې له دورې څخه د ادب او د ادب له دورې څخه د علم او د علم له دورې څخه د فلسفې، تحقیقاتو او سیاست دورې ته راوړسوله.

په هر حالت او هر وخت کې دده په قلم یې نوې ارتقايي بڼه غوره کړه.

د امان الله خان له زمانې نه پس د پښتو د خدمت دروازه اعلیحضرت شهید محمد نادرشاه افغان د محمدگل خان مومند په لاس بېرته کړه. محمدگل خان مومند په پښتو مین و. دده پر خوا پورې ډېر ځوانان او زاړه راغونډ شول. خو څلوېښت کاله په یوه لاره ښځ او سم تګ یوازې د ښاغلي استاد قیام الدین خادم په برخه لیکلی و او بس.

په دې لاره کې داسې نه چې مشکلات نه وو. لوی لوی غرونه او ګرڼګونه په کې وو. خو په ټولو تېر شو. ډېر شاگردان یې وروزل. له ډېرو مخالفونو سره مخامخ شو. زجرونه او ناخوالي یې وزغملې، خو اخر یې خپله دا خبره ترسره کړه چې:

ټولې سوبې د چانه دي روزي شوې
ځان به خاورې کرمه دا کور به اباد کړم.

استاد اوس د ډېرو تالیقاتو، تصنیفاتو چې په نظم او نثر مشتمل دي،
خاوند دی. ډېر جرايد يې چلولي، ډلې يې جوړې کړي او بنيادونه يې
اېښي دي.

خو په ټولو کې يو ټکی مشترک دی. خپل وطن او خپل ولس، بېنوا
صاحب په ((اوسني ليکوال)) کې ويلي دي: ښاغلی قیام الدین خادم په
اوسنيو ليکوالو او شاعرانو کې د قدامت او مشرتوب حق لري.)) رښتیا
داده چې په ډېرو د استادۍ حق لري.

ښاغلي قابل صادقوف ليکلي دي: ((د ښاغلي استاد خادم شاعري او
تالیفات په شوروي اتحاد کې ورځ په ورځ شهرت پيدا کوي او په ټولو ژبو
ورباندې تبصرې کېږي)). په مسکو کې ويل کېږي، چې (خادم) په
افغانستان کې هغه لار نيولې ده چې ((پوشکين)) په لويه روسیه کې
ورباندې روان و. د خادم صاحب اشعارو په افغاني دنيا کې هم لوی
شهرت پيدا کړی دی. دا ځای ددې نه دی، چې دده په ټولو اثارو او
کردار مېسوط بحث وکړو، خو دومره به ووايو چې خادم صاحب په ډېر
مشکل او نامساعد وخت کې افغان ملت په ټولو مقوماتو داسې ټينگې
منگولې لگولي دي چې څلورېست کاله يې هېڅ مانع مخه ونه شوه نيولای.
دده کار ته بايد کار او ده ته بايد د لوی عزم خاوند ووايو.

استاد خادم د خپل شعر او ادب هدف ته د (څاروان) په مقدمه کې
داسې اشاره کړې ده، وايي: ((د پښتو شاعري له زرگونو کالو څخه په
روان ډول سره په قومي او اجتماعي بڼه راغلې ده.)) بيا وايي: ((پښتون
شاعر نه شي کولای چې خپل اس بې له ملي لارې په بله لاره وځغوي.

دی وایي: ما شعر د باطني شعور او تجسس له مخې ویلی دی او چې په بله ژبه مې څه ویلی شول، نو د شعر شپېلۍ مې نه غږولې.

یعنې شعر یې د ډېرو نازکو اداگانو ژبه گرځولې او نور مفاهیم یې په نشر ادا کړي دي. دستي ورپسې وایي: ((لکه څنگه چې شعر ته په لوی ضرورت قایل یم، له شعري ضرورته چور منکر یم، نو ځکه هیله لرم چې د پښتو د ادب حقیقي نقادان به په دې مجموعه کې د ژبې سم استعمال د سلاست، فصاحت او بلاغت په قالب کې ومومي)).

ښاغلي ډاکتر دوریانکوف دده د شعر په باب ویلي دي: ((خادم صاحب په خپل سبک او اسلوب کې د پښتو د لرغوني عنعنوي شفاهي ادبیاتو ولسي فولکلور له منابعو ډېره زیاته استفاده کړې ده او معاصر مسایل یې په ډېر قدرت د ولس په ژبه بیان کړي دي. د خادم صاحب شعر د پښتو ادب د لرغونو عنعنو د پیروۍ یوه عصري نمونه ده چې ددې عصر یو ځلاند ممتاز سبک یې گڼلی شو.))

دغه پورته مطلب ښاغلي بختاني هم نقل کړی او زیاته کړې یې ده: ((شک نه شته چې خادم صاحب د پراخې مطالعې خاوند دی، ځکه یې د شعر معنوي خوا بډایه ده.))

خو څه چې ما په ((څاروان)) کې موندلي او د خادم صاحب د کلاسیکو اشعارو درېیمه مجموعه چې (بلکا) نومېږي او لا نشر شوې نه ده. ددغې مجموعې له کتلو چې څه لاس ته راغلي دلته یې لیکم.

۱- د خادم صاحب شعر یو اجتماعي او ولسي شعر دی، دلته د شعري نزاکتونو له مهارتونو سره یو بل شی چې دی له نورو معاصرو شاعرانو ممتازوي هغه دادی چې دده د شعر افاقیت ډېر پراخه دی. دده په شعر کې دده ماحول، دده معاصرین، د افغاني دنیا نهضتونه او د دنیا معاصر

سیاست ښه اوترا او چې څومره په کې تعمق کېږي، نور نکات ترې راوځي.

۲- خادم صاحب شعر د ژوند او حیات لپاره ویلی دی. که څوک په کې ځیر شي لکه د شرق او غرب ددغسې شاعرانو په شان به دده په شعر کې د ژوند د دریاب ډېرې ملغلرې پیدا کړي.

۳- د خادم شخصیت، دوستان او مخالفین، دده د عصر روحیه د افغان او افغانستان غوښتنې او د افغان حقيقي پېژندنه دده په شعر کې منعکسه شوې ده.

۴- دده د شعر له لوستلو څخه څرگندېږي، چې د عصر په پېژندلو کې د خادم صاحب مطالعه څومره ژوره او نظر یې څومره صائب دی.

۵- خادم صاحب د (بلکا) په مقدمه کې لیکلي دي؛ د پښتو په شاعرۍ کې دغه موجوده کلاسیک فورم چې ښه په عروج کې دی، له ښکارندوی، میرزاخان انصاري، خوشال او رحمان بابا نه راپاتې دی، مگر دغه کلاسیک فورم علاوه پر دې چې په پښتو کې مستعار او مهاجر دی او د اسلامي عصر له ابتدا څخه د ایران او عربو له خوا راګډ شوی دی. د پښتانه ولس د ټولو افکارو، عقایدو، احساساتو ترجمان نه شي کېدای. ځکه چې ډېر تنګ، گنډلی او محدود دی.

دغو اقسامو څخه پرته یو بل قسم شعر هم شته چې ډېر لرغونی شکل لري. په دې شکل او فورم باندې د قدیم، باختر ادبیات لکه ویدونه، ژند، اوستا، هخامنشي اثار، ساساني کتیبې، د لویکانو د عصر ځینې اثار چې کشف شوي دي دا شکل د حضرت بایزید روښان د خیرالبیان پورې رارسېدلی دی.

اوس مو زړه ته دا راځي چې پښتو بېرته خپل اصل وروگرځاوه او په مقفی نثر یا سپین شعر یې ولیکو. ددې کار تمهید ډېر پخوا ایښودل شوی دی او د (ملغلرو امېل) څخه د پښتو د شعر په کلاسیک فورم کې د توسیعی پیدا کولو لاره پیدا شوې ده. په (څاروان) کې دغه رنگ نور هم ټینګ شو. په (بلکا) کې دې کار بله بڼه غوره کړه، چې هغه باید د پښتو د شعر لپاره د کلاسیک قیودو څخه د خلاصون دوره وبولو. تر (بلکا) وروسته خادم صاحب په دغه نوي قسم شعر چې ډېر دی لاس پورې کړی دی. نمونې یې د خادم صاحب په خپله جریده (افغان ولس) کې موندل کېږي او په یوه نوي مجموعه کې د (نوي پوهېتانه) په نامه راټولېږي.

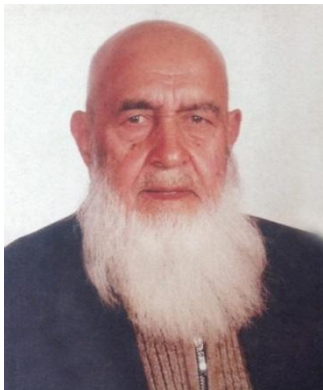
تر دې وروسته بیا هدایت صیب د استاد د اړوند کلام څو بېلګې راوړي چې هغو ته موږ په ځینو برخو کې هم اشاره کړې ده، نو ځکه یې د تکرار د مخنیوي لپاره له راوړلو څخه تېرېږم.

او تر بېلګو وروسته بیا دیوه یادښت په توګه وايي: ((په دغو ټولو نمونو کې ښکارېږي، چې له کلاسیکي قیودو څخه د پښتو شعر د ازادۍ کوشش شوی دی. دا زیار په اخره کې پوره کامیاب ګڼل کېږي.))

(۱۲: ۵۶-۶۶)

۱۴- سر محقق عبدالله بختانی خدمتګار: سرمحقق عبدالله بختانی خدمتګار د هېواد یو پیاوړی څېړونکی او لوی لیکوال دی. په لسګونو عنوانه مستقل اثار یې لیکلي دي، له استاد خادم سره له نږدې پاتې شوی، ((د ملي ادب او ژورنالېزم خادم)) په نامه یې د استاد خادم پر ژوند او اثارو یو مستقل اثر هم لیکلی دی. هغه وخت چې سرمحقق استاد بختانی لا د (څېړنمل) علمي رتبه درلودله او استاد خادم د شپېتو کلونو عمر ته رسېدلی و، نو د استاد خادم پر (څاروان) یې یو تقریظ هم

لیکلی دی، دغه راز یې د استاد پر نورو اثارو هم تفصیلي لیکنې کړې

دي، زه نه غواړم هغه ټولې لیکنې دلته راوړم، خو غواړم یوازې هغه لیکنه دلته د بېلگې په توګه راوړم چې استاد خدمتګار د خادم پر (څاروان) اثر لیکلې ده. خدمتګار د استاد خادم د علمي شخصیت او (څاروان) شعري ټولګې په باب وايي: ((د ښاغلي مولانا قیام الدین خادم د اشعارو مجموعه

ماته وسپارل شوه چې څه پرې ولیکم. ښاغلی خادم د پښتو ژبې او ادب د معاصرو لیکوالو د لومړي صف یو لوی سړی دی. چې پښتو ژبې او ادب ته یې ښایسته د قدر وړ خدمتونه کړي دي. زموږ ددې پاڅه لیکوال او شاعر عمر له شپېتو کلونو اوبښتی دی. د پنځه دېرش کلونو راهیسې قلم چلوي، مطبوعاتي او ثقافتي خدمت کوي. دده لومړنی رسمي کار د کامې لومړني ښوونځي معلمي وه. د هغه وخت نه تر اوسه څلوېښت کاله تېر دي او اوس د مشرانو په جرګه کې انتصابي سناتور دی. د پښتو ټولني غړیتوب او د اتحاد مشرقي (ننګرهار)، طلوع افغان، زېږی، اصلاح او هېواد اخبارونو مدیریټونه یې کړي دي. دده ادبي اجتماعي او سیاسي مقالې د هېواد په اخبارونو کې سلهاوو ځله چاپ شوي دي او یو شمېر ځانله کتابونه یې هم چاپ شوي دي. هند، پاکستان او شوروي اتحاد یې لیدلي دي.

په دې مجموعه (څاروان) کې د ښاغلي خادم (۱۳۱۳ - ۱۳۴۶ هـ ش) یعنی د دري دېرش کلونو د اشعارو نمونې شته. کېدای شي چې دا به د خادم صاحب ټول اشعار نه وي. مګر د هغه ډېره او غوره برخه به وي. که موږ د سرعت او حرکت په دغه عصر کې د خپل هېواد تحولات او د

هغه د تحول او ترقۍ شرایط او عوامل د هېواد او ولس د فکر، عمل او موقعیت مبهم خصوصیات تر نظر لاندې ولرو او بیا په دې هم اعتراف وکړو چې شعر د محیط هېنداره ده، نو د خادم صاحب د مختلفو دورو او اوبستونو په اشعارو کې دا خبره څرگندېږي، چې هره پارچه یې د خپل خپل وخت د جریاناتو او رجحاناتو نمایندګي کوي.

خادم صاحب د هر وخت او زمان د ضرورت او د شرایطو او ظروفو په مساعدت د خپل تشخیص او قضاوت له مخه یو څه ویلي دي او کوبښن یې کړی دی چې د خپل هېواد خلک د خپل زړه په خبره پوه کړي. همدغه سبب دی چې کله ځینې نقادان چې د خادم صاحب د عمر ټول شعرونه په یوه ورځ کې لولي، نو د ټولو تر متضادو تاثیراتو لاندې وایي چې د خادم صاحب په فکر یا وینا کې تضاد موجود دی.

که موږ دغه انتقاد ونه منو او یا د محیط تر تاثیر لاندې خادم صاحب مجبور وټولو او ترې تېر شو، نو بیا دده په شعر کې د افغان ولس د یووالي او پرمختګ او بیدارۍ یوه ډېره عمیقه مفکوره پرته ده، چې کله په یو رنگ او کله په بل رنگ ځان ښيي.

سربېره پر ملي اشعارو دده یو څه غزلیات هم شته چې د هغو په عمق کې یو سوز او درد موجود دی. چې د کلاسیک هنر په ژبه یې په ډېر مهارت اداکوي. تر دې حده چې کله یې کنایې لا د صراحت نه ډېر بلاغت پیداکوي. د خادم صاحب اکثر شعرونه سلیس، ساده او خواږه دي او د پښتو ژبې محاورات او اصطلاحات یې په ښه شان په کې ځای کړي دي. خادم صاحب په خپل سبک او اهنګ کې د پښتو د لرغونو تحریري عنعنوي او هم د شفاهي ادبیاتو او ولسي فولکلور له منابعو نه ډېره

زیاته استفاده کړې ده او معاصر مسایل یې په ډېر قدرت د ولس په ژبه بیان کړي دي.

د خادم صاحب شعر د پښتو ادب د لرغونو عنعنو د پیروی یوه عصري نمونه ده چې ددې عصر یو ځانله ممتاز سبک یې بللی شو. شک نه شته چې خادم صاحب د پراخې مطالعې خاوند دی، نو ځکه د شعر معنوي خوا یې بډایه ده. دی وایي:

چې روان تر اوبو نه وي او ژور هم له دریا به

نه پوهېږم څله وایي دا شعرونه خوشې خوشې

نو ځکه یې په خوشې خبرو خوشې خبرې نه دي لیکلي، بلکې د قوم د وینولو، پوهولو او لوړوالي لپاره یې سندرې ویلي دي. مور په خپل وار هم بناغلي خادم ته او هم د کتاب چاپولو موسسې ته ددغه خوندور اثر په خپرولو تېریک وایو. دا اثر د ملي احساس په پاللو او روزلو کې ډېر اغېزناک اثر او د پښتو معاصر شعر ډېره غوره نمونه ده.

تاسې به یې ولولئ او استفاده به ترې وکړئ. نور قضاوت ستاسې په لاس!!)(۱۲:۴۸-۵۰)

۱۵-قتیل خوریانی: قتیل خوریانی

د افغانستان د مطرح لیکوالو او شاعرانو له جملې څخه دی. نه یوازې خپله یې پښتو ادب ته د یادونې وړ خدمتونه کړي؛ په لسگونو، علمي، څېړنیز او ادبي اثار یې پنځولي او لیکلي دي، بلکې ټولې کورنۍ یې هم د پښتو ادب لپاره نه هېرېدونکي خدمتونه

کړې دي. قتيل صيب پر (۱۳۸۰ل) کال په پېښور کې د ساپي د پښتو څېړنو او پراختيا مرکز کې کار کاوه، نو د استاد خادم پر شعري ټولگې (بلکا) يې يوه ليکنه کړې ده چې دادی دلته يې لوستونکو ته وړاندې کوو، قتيل صيب ۱۵ ليکنه د (۱۳۸۰ل) کال د وږي پر (۱۹)مه نېټه په پېښور کې ليکلې ده.

((له ما نه د استاد خادم زوی گران بشيرجان خادم هيله څرگنده کړه چې د علامه خادم صاحب په (بلکا) نومي شعري ټولگه څه وليکم. استاد چې د پښتو ادب په ځلانده اسمان کې د يوه ځلانده ستوري په شان، چې وړانگې او پلوشې يې يوازې په خپل هېواد کې منحصرې نه دي پاتې شوي، بلکې پر گاونډيو هېوادونو سربېره په اروپايي هېوادونو کې يې هم علمي او ادبي غونډې روښانه کړي. په پښتو ادب کې ځانته مقام لري. دده شعر او نثر دواړه زيات اوچت ځکه دي، چې دده له هغه فکر او دماغ څخه سرچينه اخلي، چې له لوی خدای (ج) پرته يې د هېچا سجدي نه دي کړي. دی د ملحوظاتو په دايره کې دومره محصور شوی نه دی، چې د پښتو او پښتونولۍ په باره کې د چا د بې حيايۍ په مقابل کې غلی پاتې شي او يا يې د کومې ډالۍ په انتظار کې په خبره سترگې پټې کړي.

علامه خادم حتی د درباري نازولو د بې ځايه شوخيو پر وړاندې خپله زړورتيا په مېړانه ښودلې او بې ادبان يې تاديې کړې دي. دده خبرې، دده ليکنې، دده شعر او نثر دومره جذابيت درلود چې زړونه ورماتېدل او ځای يې ورکاوه.

((کاروان او څاروان)) د ارواښاد استاد د کلاسيکو اشعارو هغه دوه ټولگې دي چې دده په ژوند چاپ شوي او دا ده (بلکا) دده د همدغه راز

اشعارو درېیمه مجموعه ده چې دده د نېکو فرزندانو له خوا چې د (صدقه جاريه) حکم لري چاپېږي. د (بلکا) د سريزې په پيل کې په خپله استاد خادم ليکي:

چې د نړۍ رڼا په څه ده
بنکلا هم له همدې ده
او بلکاهم په ده ده

خادم صاحب لکه څومره چې په شاعرۍ کې د استادۍ هسک مقام ته رسېدلی دی، دغه راز په نثر کې هم دده مقام ډېر هسک دی. دی که تکړه شاعر او ليکوال دی، نو ورسره جوخت تکړه ژورناليست او نامه نگار هم دی. دی چې کوم وخت د هېواد ورځپاڼې مسوول چلوونکی و، نو دده سرمقالې، مقالې او سياسي تبصرې به نورو ورځپاڼو يعنې انيس او اصلاح کې د اقتراح په توگه تعقيبولې او دده په نقش قدم به يې گام پورته کاوه. (د وخت سرکار) دده ليکنو ته د شک او تردید په نظر کتل، نو ځکه دده د ځور او کړاو سبب کېدل او لوړ مقام يې نه ورکاوه. حتی چې د پښتو ټولني د رياست مقام ته د رسېدو په لار کې يې هم خنډونه ورته پيدا کول، ځکه چې دی له دغو اوصافو سره سره سياسي شخصيت هم و، داسې سياسي شخصيت چې په خپله لاره په ټينگ عزم روان و او يو قدم ترې په شا کېدل يې بې ايماني گڼله.

خادم صاحب سره له دې چې يو فلسفي شاعر و، انتقادي شاعر هم و او په خپل انتقاد کې يې نه د ملاحظانو خيال ساتلی او نه يې قلم ټکنی شوی دی، نو ځکه يو شمېر تطمېع شويو زلميانو ته داسې گوته نيسي:

ټول شوي په بنانک وو د حلوا په تمه باندي
گوله چې په لاس ورغله خپاره غوندي بنکارېږي

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

دا چې تمدن اول له بلخه شروع شوی، خادم صاحب دغه ټکي ته
په (افغاني ترانه) نومي شعر کې داسې اشاره کوي:

دنيا شوه منوره زماله کوهسانه
نړۍ شوه بهروره له دې باغ و بوستانه
او چت له ټولې ځمکې په بام ددې جهان يم
افغان يم افغان يم - افغان يم افغان يم

ارواښاد استاد خادم (د قام سره مينه) تر سرليک لاندې شعر کې وايي:

بې تاثيره چې ترې څوک خلاصېدی نه شي
يوه ژبه، بل مکتب، بل سينما ده
که پردي وي، په پردي رنگ کې راغلي
خپل لباس او خپل اساس درته په کار دی
که دې مينه له خپل قام سره رښتيا ده

قتيل صيب د خپلې ليکنې په ترڅ کې د استاد خادم د ځينو نورو
نظمونه يادونه هم کوي او په پای کې د استاد خادم په باب وايي:

دی په شعر کې د استادۍ مقام لري او زه يې د شاگردۍ وياړ لرم او
خپله ليکنه ځوانانو ته د استاد خادم په دغې بلنې پای ته رسوم.

يا څاروان د قافلې شه
يا روان شه په کاروان کې
اخرته هم يو انسان يې
کار په مثل د انسان کره
په دې لوی جهان کې اوسې

لږ څه غم د خپل جهان کړه
په شخصي سودا کې گیره
تگ په لاره د کاروان کړه
همېش لافې د ځوانۍ کړې
لږ خو کار هم لکه ځوان کړه
یاد بل پسې روان شه
یانور ځان پسې روان کړه
نبه پوهېر مه هونب یاری یې
سریتوب غواړې جهان کې
یا څاروان د قافلې شه
یاروان شه په کاروان کې))
(۱۲: ۵۲-۵۵)

۱۶- حبیب الله رفیع: استاد

حبیب الله رفیع د هېواد د پیاوړو لیکوالو
او څېړونکو له جملې څخه دی، ده تر
اوسه پورې په لسگونو علمي، څېړنیز او
ادبي اثار چاپ کړي دي. نور هغه اثار
چې استاد حبیب الله رفیع یې د ترتیب،
اوډون او سمون چارې پر مخ وړې دي،
تر (سلو عنوانو) هم اوړي، استاد رفیع له
استاد خادم سره نږدې پېژندل، د هغه له

فکر او ادبي فعالیتونو سره زیات آشنا و، هغه یې یو (پښتون مفکر) باله او د
(پښتون مفکر) په نامه یې د استاد خادم د فکر په باب یوه هر اړخیزه لیکنه

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

کړې، د استاد رفیع ۱۵ لیکنه د استاد خادم پر یو منظوم اثر (نصوص الحکم) راڅرخي او هغه وخت یې کړې وکړې او چې یاد اثر لا چاپ شوی نه و، دادی دلته یې وړاندې کوو:

تانه قربان شم زما قلمه
زما ملگریه زما همدمه
ملگری واره پسه بله ولاړه
ته مې همراه یې لا تردې دمه

استاد رفیع وايي: ((ارواښاد استاد قیام الدین خادم (۱۹۰۷-۱۹۷۹) د یوې علمي کورنۍ غړی و او د خپل وخت له شرایطو سره سم یې په هېواد کې دننه او بهر دیني زده کړې وکړې او د دیني زده کړو ترڅنګ یې د ادب ژوره مطالعه او زده کړه وکړه او ددې ترڅنګ یې د فلسفې، سیاست او ټولنپوهنې په برخه کې پرله پسې اوږدو مطالعاتو ته دوام ورکړ او ورسره یې د خپلې افغاني ټولنې، چې دی یې پښتني ټولنه بولي د غرونو او رغونو له خاطر او پندونو ډکې پانې ولوستې او د خپلې ټولنې د ویده کتاب ژورو ته وردننه شو او همدا و چې خپلې نظریې او علمي مطالعې نه یې د افغاني ټولنې په کچ مېچ برابر خاص او ځانګړي نظریات رامنځته کړل او د خپلې ټولنې د اقتصادي، کولتوري، سیاسي او اجتماعي جوړښت لپاره یې نظریې او تېزسونه وړاندې کړل او په دې هره ساحه کې یې د خپل نظر پر بنسټ تیرې کېښودې او لارې یې ورته جوړې کړې.

استاد خادم د خپل پیاوړي قلم له لارې وکړای شو، چې د نظم او نثر په ژبه خپل نظریات پاخه کړي او خپلې ټولنې ته یې ورسوي.

د استاد خادم د خپلو ټولو اثارو له جملې نه (نصوص الحکم) د ده یو داسې اثر دی چې د قطعو او څلوریزو په بڼه یې لیکلی دا اثر تر ډېره حده کروئولوژیکي بڼه لري او سره له دې یې چې دده ځانگړي افکار څرگندوي دده د فکري تکامل او وده هم رانښيي او گام پرگام دده له افکارو نه دوږې او گردونه پورته کوي او په پای کې یې د غوښتنو او تیورۍ واضح بڼه راڅرگندوي.)

استاد رفیع په خپله لیکنه کې د همدې قلمي کتاب په رڼا کې دده د فکر ځینې اړخونه په لنډیز سره څېړلي او دې څېړنې ته یې د محتوا له پلوه کروئولوژیکه بڼه ورکړې ده. دی وايي:

استاد لومړی د فرد په جوړښت کې څلور څیزونه ضروري گڼي:

زور او قوت دی په څلور څیزه
درته یې وایم زما عزیزه
صحت، دولت او علم و شهرت دی
بڼه یې په یاد کړه اهل تمیزه.

دی دا څلور څیزه په نورو قطعو کې یو بل پسې تشریح کوي، ترتیب یې لازم بولي او خپل دلایل ورسره راوړي، ورپسې واک او ازادي مهم بولي، د علماوو عمل، روزنه یې، اخلاقو، دنارینه و بنحو مساوي والی تر بحث وروسته قوم او ټولني ته رارسېږي او د قوم تاثیر او اغېز ډېر ژور بولي.

او همدا ځای دی چې (ټولنپالنه) په نامه کتاب کې لیکي؛ پښتون د ژوند نوې لارې ته سیده کوي.

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

ورپسې له غربي تعليم او غربي فلسفې سره له دې کبله، چې زموږ خودي وژني مخالفت نښي او پښتانه په پښتونواله باندې راټولېدو ته رابولي.

خادم صیب په دې پسې د شخصي فکر پرځای د ملي فکر تلقین کوي او دا ارتقا او بره تگ لارو ته ځوانان رابولي، وحدت ته بلنه ورکوي او تشتت غندي.

او ځوانان د ښکېلاک هغې دسيسې ته چې پر (بېل يې کره، اېل يې کره) ولاړه ده ملتفت کوي.

استاد د ملي وحدت د ټينگښت لپاره پر واحد ملي، کولتوري او واحده ملي ژبه ټينگار کوي او دا د يوه ملت په وحدت کې د بنسټ ډبره گڼي او وړانکاري غندي.

ورپسې فاسد حکومتونه د ملت د هلاکولو مرض گڼي، دی پر کولتور او اقتصاد زور راوړي او د ملي سياست برياليتوب په همدې کې گڼي.

دی د مليت په فلسفه کې عمل کول او دا لاره پالل د وخت د واک بريالۍ بڼه بولي.

دا هم بايد ياده کړم چې (مليت) په هغه مانا نه دی چې کمونستانو رايج کړی و او د افغانستان قومونه يې ((مليتونه)) بلل او د يو واحد مليت د سره بېلولو هڅه يې کوله، چې اوس ځينې نور غرضيان هم همدا کار کوي او په افغانستان کې د ملتونو په نامه نفاق ته لمن وهي، بلکې مليت د يو ملت د جوهر په معنا دی او ملت او مليت داسې تړون سره لري، لکه انسان او انسانيت، شخص او شخصيت او داسې نور.

ارواښاد خادم همدا د افغاني ټولنې د اډانې د جوړولو په فکرونو کې ډوب و چې په هېواد کې د داود خان له د خوا جمهوریت اعلان وشو او خادم صیب یې داسې هرکلی وکړ:

جمهورییت و، ارزو د خلکو
د لوی نعمت و ارزو د خلکو
افغان به اوس شي، سیال د قومونو
ملی نهضت و، ارزو د خلکو.

خو ده ته په دې خطرناکو نړیوالو حالاتو کې د جمهوریت یوه لاره هم ډېره باریکه ښکاري:

د بلاکونو ترمنځ تلل بویه
لاس په رسی ده پرې ختل بویه
منځ ددې ټولو خپل ملیت دی
په دې مرام ښه پوهېدل بویه.

همدا وخت دی چې خادم صاحب په خپلو تیوریو کې اجتهادي پوړیو ته رسېږي او د ملیت لپاره بنیادي شرطونه ټاکي.

او بیا د هغو پښتنو نمونې ورکوي چې په نورو لرې او نږدې قومونو کې ورک شوي، ژبه ترې هېره شوې او تش په نامه ځان ته پښتانه وایي.

ارواښاد خادم د قوم او ژبې د اهمیت لپاره د پاک قران محکمې رسی ته لاس غځوي او ددې مبارک آیات په رڼا کې ((و جعلنا کم شعوبا و قبایل لتعارفوا)) داسې وایي:

هر یو انسان چې کوم ځای کې زېږېږي
په قام قبیل خپل پېژندل کېږي
ددې خدایي کار چې دا حکمت دی
نفسې او نهې یې نه بنایېږي.

او د ژبې په برخه کې د قران کریم د ارشاد ((و ما ارسلنا من رسول
الا بلسان قومه) یو علمي سبق بولي، وایي:

لسان قومه، مور ته ارشاد دی
رسول د قام دی دایې مراد دی
چې په اسلام کې له قام منکروي
پوه شوی نه دی غریب برباد دی.

او د همدې تیورۍ په رڼا کې پښتون قام ته پښتانه استازي داسې شمېري:

سپین تمن راوړه د ژوند کتاب
ملی رایج کړه د خوند کتاب
خیرالبیان شو الهام روښان ته
خادم ته راغی د ژوند کتاب.

او بیا د ځان په برخه کې نور وضاحت هم ورکوي:

خادم راوړي څلور کتابه
په پښتو ژبه له لوړ جنابه
څلور اندامه د یو وجود دي
خپلواک پښتون شو جوړ په خو بابه

نوی ژوندون دی، نوی رناده
په نوی لار کې د ژوند بقاده
خپلواک پښتون ته چې پرې رسېږو
ټولپالنه موه مده ده.

دده له نظره د ژبې قوت ډېر زیات دی او استعمار هڅه کوي چې
لومړی له ملتونو نه ژبې واخلي:

استعمار غواړي چې پښتون مړ شي
له ځمکې ورک شي په خاورو خړ شي
دا کار د ژبې په مرگ کېدای شي.
چې پښتو مړه شوه د بنمن به وړ شي.
دی مشر او لیدر هغه بولي چې د ملي وحدت سمبول وي:
مشر لیدر دی او که سرکار دی
چې ملت یو کا دغه یې کار دی
خو کله خپله دوی نفاق راوړي
د لوی عذاب دی او لوی ازار دی.

استاد خادم ټول هغه رژیمونه چې ملي واک په کې نه وي که په هر
نامه وي بد گڼي:

شاهي عذاب دی دیکتاتورې هم
انارشي غم دی بوروکراسي هم
د ملک مرگ ته بڼه وسیله ده
د غیر له لاسه سوسیالستي هم.

په هر عنوان کې واکوالي وي
مدعا داده چې واک ملي وي
چې بې ملته واکوال هر څوک وي
د خدای لعنت دی خپل که پردي وي.

دی په یو ملي حکومت کې د مطبوعاتو ازادې او د احزابو ازادې
یو ضروري شرط بولي:

چې پر نسیپ او حزب د ملت نه وي
دا ملت مړدی نو چې هر څه وي
د مړیو واک وي د بل په لاس کې
پرې نه پوهېږي بد او که بڼه وي.

استاد خادم چې د جمهوریت هرکلی کړی و، ویې لیدل چې د ده
وضع کړي شرایط یې نه درلودل او واک ملي نشو، نو ویې ویل:

جمهوریت او قانون مو ولید
حال د بدبخته پښتون مو ولید
د مړي حال او عذاب د قبر
د سر پر سترگو مضمون مو ولید.

دی خپل زوزاد ته د پښتو او پښتون ساتلو او په دې لاره کې د
جهاد د کولو وصیت کوي.

که پښتو پښتون مو پرېښوده زوزاده
په قیامت به زما لاس ستاسې گربوان وي

مورته پاتې له نیکونو نه جهاد دی
تل قومونه په جهاد باندي ودان وي.

په دې ترتیب استاد خادم د نړیوال سیاست او فلسفې په رڼا کې
پښتون سیاست او فلسفه وړاندې کوي او له پښتني او اسلامي غوښتنو سره
سم د یوه ملي حکومت د جوړېدو هیله من و، خو لیدل یې چې له هرې
خوا دده ملت ته دسیسې جوړې دي، خو ددې دسیسو د افشا کولو په
خاطر یې په نړیوالو غږ وکړ:

چاپه یونوم وخورم مات کړم
چاپه بل اسم تباه میرات کړم
ای نړیوالو د خدای لپاره
له کومې لارې پیدا نجات کړم))
(۱۲: ۲۷-۷۷)

د استاد رفیع په دې لیکنه کې د استاد خادم د منظوم کلام پر پورته
راوړل شویو بېلگو، ځینې نورې څلوریزې هم راوړل شوې وې، خو
څرنگه چې همغه څلوریزې په ورته مفهوم او شرح نورو ځایونو کې هم
راوړل شوې وې، نو د تکرار د مخنیوي لپاره له دې متن څخه حذف
شوې.

۱۷- زرین انځور: زرین انځور د هېواد پیاوړی لیکوال،
ژورنالېست، کره کتونکی اوپه تېره بیا یو ښه کیسه لیکوال دی. تر اوسه
پورې د زرین انځور نږدې شل عنوانه بېلابېل اثار چاپ شوي دي. ده د
(۱۳۹۳ل) کال د دلوې پر (۱۲) مه نېټه د استاد خادم پر منظومو کلیاتو
(خادم باد سبايم) یوه سریزه لیکلې ده. په دې سریزه کې یې دخادم

صیب پر فکر او کارونو هم لنډه رڼا چولې ده، چې دادی دلته یې وړاندې کوو:

((ارواښاد استاد قیام الدین خادم د پښتو معاصرو ادبیاتو هغه نومیالی ستوری دی چې په خپلو شعرونو او نثرونو یې خپل نوم تلپاتې کړی دی. استاد د گڼ شمېر منظمو او منثورو اثارو خاوند دی او په څېړنیزه برخه کې یې هم مهم اثار لیکلي دي.

د هغه منظوم اثار د معاصر پښتو ادب د

مهمې دورې له اثارو څخه دي. په دغه دوره کې په تېره بیا د موضوع او محتوا له پلوه ډېر نوي مفاهیم، فکري مسایل، اجتماعي، اخلاقي او حتی فلسفي موضوعگانې زموږ شاعرۍ ته راداخلېږي. که د فورم او یا هنري ارزښتونو له پلوه په دغه ډول ځینو شعرونو کې ډېر نوي څه ونه مومو، د موضوع او محتوا له اړخه دغه منظومه شاعري د پوره پاموړ ده. په حقیقت کې ددغې دورې د نظمونو په مطالعه کې موږ ددغه دوران د فکري بدلونونو، سیاسي اندونو، اجتماعي نظرونو او پر وړاندې یې د دريځونو پوره جاج اخیستلای شو. له همدې کبله ددغې دورې نظموه ددغې دورې د سیاسي او اجتماعي دريځونو او اندونو غوره بېلگې شمېرلای شو.

استاد قیام الدین خادم هم د شلمې پېړۍ د پیل له غوره لیکوالو او شاعرانو څخه و او شعرونه او نظموه یې د اجتماعي نظریاتو له پلوه پوره غني دي او له مطالعې او څېړنې سره یې دغه ډول شاعرۍ د منځپانگې او محتوا په باب موږ ته غوره ټکي برجسته کېږي.

په دغو نظمونو او شعرونو کې به زموږ ځوان ادیب او ادیبال نسل او دغه راز د فکري ودې د پرمختګ څېړونکي ډېر نوي څه پیدا کړای شي او وبه توانېږي چې په افغاني ټولنه کې په ځانګړې مرحله کې په شعرونو او نظمونو کې د فکري، سیاسي او اجتماعي دريځونو بڼه مطالعه وکړي.))
(۱۲: ۴۶-۴۷)

۱۸- پوهاند ډاکتر زېور الدین زېور: ډاکتر زېورالدین زېور

د پښتو ادیبپوهانو له جملې څخه دی، چې ډېر کلونه یې په کابل، ننگرهار او نورو پوهنتونونو کې (د پښتو ادبیاتو تاریخ) مضمون تدریس کړی دی. ده (د پښتو ادبیاتو تاریخ معاصره دوره) تدریسي اثر هم لیکلی دی چې د ژبو او ادبیاتو پوهنځي په پښتو څانګه کې

ترې د تدریسي اثر په توګه ګټه اخیستل کېږي. پوهاند زېور په دغه او ځینو نورو اثارو کې د استاد خادم د ژوند او هنري کلام په برخه کې خپل نظر څرګند کړی دی، چې دا دی دلته یې لنډیز وړاندې کوو، دی د استاد خادم په باب وايي:

((د بري پښتونخوا د پښتو په اوسنۍ ادبي نړۍ کې پنځه ادبي ستوري (خادم، الفت، حبیبی، رښتین، بېنوا) دي چې ډېر شهرت لري او د استادۍ درجې ته رسيدلي دي. دوی نه یوازې ادبي، تاریخي، اجتماعي، اقتصادي، ژبني، فولکلوري او نور علمي مسایل څېړلي، لیکلي او چاپ کړي دي، بلکې بېخي ډېر پښتانه ځوانان یې په دې لار کې هڅولي او روزلي دي. له دغو پخو استادانو څخه یو هم استاد (خادم) د پښتو ژبې ریښتیني خدمتګار، یو پوخ لیکوال، ښه شاعر، نومیالی ادیب او

د فلسفي افکارو خاوند دی.))

ډاکتر زبور د استاد خادم د ژوند او اثارو د پېژندنې په لړ کې د هغه نثري اثارو ته اشاره کوي او وايي:

((د استاد خادم په دغو کتابونو کې لومړني اثرونه تدریسي دي (پښتونولي) او (بایزید روښان) د پښتني روح د خوځولو لپاره ډېر ښه شيان لري.

(د مرغلرو امېل) یې هم له مرغلرو ډک دی او دغه نور کتابونه یې هم د موضوع او مقصد له مخې ډېر ګټور اثرونه ګڼل کېږي، په تېره بیا (د پښتنو د تاریخ سټه) چې یوه برخه یې په وړمې مجلې کې خپره شوې ده. په نثر کې د مرحوم خادم تر ټولو سپېڅلي، خواږه او خونډور اثرونه یو (نوی ژوندون) او بل (خیالي دنیا) ده. دا دواړه د ده ادبي شاهکارونه دي.

د استاد خادم په لیکنو کې د پښتو او پښتونولۍ مینه په پوره ډول څلېږي او په دې برخه کې د یوې پخې عقیدې خاوند او د (مومند) د سبک کلک پیرو دی.)) (۳۴: ۱۸۱-۱۸۲)

پوهاند ډاکتر زبور د استاد خادم د نثر او نظم بېلګې هم یادې کړي چې موږ د لیکنې د اورډوالي او د نورو لیکوالو له لیکنو او یادونو سره د تکرار له امله د هغو له راوړلو ډډه کوو.

۱۹- پوهنوال لال پاچا ازمون: پوهنوال لال پاچا ازمون

تر دې دمه (۱۳۹۶ل) کال پورې نږدې دوه لسيزې کېږي د کابل پوهنتون په پښتو څانګه کې تدریس کوي، په لسګونو اثار یې لیکلي، تدوین کړي او چاپ کړي دي، په پښتو څانګه کې، ادبي کره کتنه، د

پښتو ادبیاتو معاصره دوره او ځینې نور مضامین تدریسوي. د خادم په باب

یې ډېره مطالعه، څېړنه او پلټنه کړې ده. د خادم منظوم کلیات (خادم باد سبا یم) او منشور کلیات (رڼه چینه)، دواړه ده راټول کړي دي. رڼه چینه په دوو ټوکونو او (۱۲۸۸) مخونو کې په بنکلي کچه او صحافت د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا پر (۱۳۹۴ل) کال چاپ شوي ده. به دې ډول د

خادم صیب د نظم او نثر د څرنگوالي او څومره والي په باب زیات معلومات لري. دلته دده هغه تفصیلي لیکنه راوړو چې د خادم پر نثر یې لیکلې او په (رڼه چینه) اثر لومړي ټوک کې یې چاپ کړې ده.

((استاد خادم په افغانستان کې د پښتو منشور شعر د لومړۍ لیکې یو بنسټگر او مخکښ لیکوال دی. دده لومړنۍ شاعرانه نثر له (۱۳۱۲ل) کال راهیسې د طلوع افغان په لمن کې خپرېږي، دا نو داسې زمانه ده چې دغه ډول نثر لا دود شوی څه چې لیکل شوی هم نه و، استاد په لومړیو کې، هغه مهال چې دی د دودیزو او عربي علومو زده کړې و، له عربي ژبې اغېزمن نثر یې لیکه، په نثر کې یې د عربي ژبې د وینو او ترکیبونو اغېز وینو. بیا یې د سلېمان ماکو نه په اغېز یو څه ساده نثر ولیکه، خپل شپل کلي او شپلې ژبې ته شو، دلته دده د نثر سبک بدل شو، خو علمي منطق یې لا پوخ شو، پر علمي منطق یې پښتني احساس هم سیوری وکړ، خادم د یو پښتون مفکر په توګه راڅرګند شو.

په پښتو او پښتونوالي دومره سټي شو چې پښتون یې ملت وباله او په همدې تفکر یې په وروستیو کې بیا د پیر روښان لاره ونیوه، په مسجع

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

نثر یې لاس پورې کړ، خو هغه نثر چې هنري ارزښت لري، هغه یې بیا په روانه او خوږه ژبه لیکلی دی. هغه یې د پښتانه کلیوال او لوستي په ژبه لیکلی دی.

استاد د داسې زمانې منثور شاعر دی چې د پښتو نثر یې له کړلېږونو او پېچومو وژغوره، د نثر ژبه یې روانه، ساده، رڼه او پخه کړه. د کلمو، ترکیبونو او جملو به اوډلو کې یې د نورو ژبو له اغېزه ځان وژغوره.

د پښتو په محاورو او اصطلاحاتو یې خپله وینا رنگینه کړه. دی د نثر په روح پوهېده. شاعرانه ذهن یې د کلمو په اوډلو کې د یو شاعر او مفکر انسان په توګه ځان راڅرګند کړ. هغه کومې ځانګړنې چې د منثور شعر لپاره وړاندې شوې، د استاد لیکنې پر دغه تله تلل کېږي.

استاد د هغو اوسنیو نثر لیکونکو په څېر نه و چې د پردۍ تیورۍ تر اغېز لاندې راغلی وای. دده او دده د زمانې د وتلو ستو هنري نثر یو ځانګړی پښتني جوړښت لاره. که موږ د استاد ځینې نثرونه راواخلو، په جملو او فقرو یې ووبشو، نو د سپین شعر بهرینې بېلګې دي.

بېلګه یې:

((ګله تر څو به دې دا نگهت، دا خوشبويي او دا خوږه وږمه په خپلو نازکو نازکو پاڼو کې رابنده کړې وي، پرېږده چې له گلشنه غېږ راچاپېره کړي!...))

اوس همدا نثر کولای شو، د سپین نظم یا سپین شعر په بڼه ولیکو:

ګله!!!

تر څو به دې

دا نگهت،

دا خوشبويي

او دا خوږه وږمه

په خپلو نازکو نازکو پاڼو کې

رابنده کړې وي.

پرېږده!

چې له گلشنه غېږ

راچاپېره کړي!...

استاد دغه نثرونه په داسې زمانه کې لیکلي دي چې د شعر سفید څرک نه و، خو استاد په خپله خپل نثر ته منثور شعر ویلی دی. د دغې ادعا ثبوت یې همدغه شاعرانه نثرونه دي چې ددې ټولګې په لومړۍ برخه کې ځای شوي دي.

د استاد خادم د منثور شعر کمال دادی چې دی د نثر داخلي او معنوي موسیقي سره ښه غاړه کوي، ځکه خو یې د نثر ژبه هم تصویري، مجازي او نا مستقیم بیان کوي. د استاد په نثر کې ذهنیت او عینیت شاعرانه چاپېریال برابرې چې همدغې ځانګړنې یې پر لوستونکو اغېز ښندلی دی. د کلمو په غوراوي او شاعرانه ترکیبونو جوړولو کې حساس دی. ژبه یې د حسي کلمو د عواطفو په رنگ کې یو عیني انځور وړاندې کوي. دلته یې همدا ځانګړنې راسپړو:

پخې خبرې په شاعرانه نثر کې: خادم استاد شاعر دی، مفکر دی، فکر یې د شعر په وږمو د نظم او نثر پر ځمکه کرلی دی، له رنگونو سره خبرې کوي، گلونه تخنوي، وږمې پېي، په لفظونو کې مانا

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

رانغاړې، د ژوند ښکلا او ښایست په لفظونو کې ویني، هیله او غوښتنه د ژور فکر او لوړ خیال په مزی د انسانیت کور ته رسوي.

له واړه کلي راوځي، هېوادنی کېږي او بیا پر نړیواله دایره ورننوځي، خادم د سباد باد په څېر به مړاوو غوښتو تېرېږي، د ناز په خوب ویدې غونچې ورو ورو راویښوي، د شعر له ملکې سره خبرې کوي، تصویر جوړوي، تصویر یې ژبه لري، د هر چا سره غږېږي، غږېدا یې مینه، خپلواکي او ښایست وېشي.

تفکر یې شاعرانه دی، مفکوره یوازې د علم په دایره کې نه پرېږدي، د خیال پر څڼو یې زنگوي.

د خادم وینا له نازکیو، ښایستونو، پاخه منطق او فلسفي افکارو نه ډکه ده، خوږلني یې لکه د گل رنگ چې خوشبويي وېشي.

د خادم ذهن خپل فکر او خیال یوازې او یوازې د لنډ مهال او د لنډې زمانې په مزو کې نه تړي، خادم ژوند یو سفر بولي، خپل خیال او فکر د دغه سفر ملگری کوي.

د خادم لفظونه د هرې زمانې اوبه ځیني، هرې زمانې ته رنگ او خوند ورکوي، په هره زمانه کې تازه کېږي، د هرې زمانې لپاره یو نوی پیغام لري او په زړه جامه کې نوی رنگ او خوند ځلوي، په زړه پیمانه کې د ژوند شراب وېشي او د هرې زمانې په زړه کې ځای نیسي.

ژوند انتها نه لري، ژوند یو بې انتها سفر دی، هنر د ژوند له سفر سره موازي روان دی، هنرمند لفظونه او د خادم په څېر عالي ذوق او عالي افکار هم په دې سفر کې گډ دي، خو چې دا دنیا وي، خو چې د ژوند سفر وي، همدا تصویري نقشونه به یې د ښایست او خوږلني بېلگې وي.

تاسې دغو ویناوو ته په عادي سترګه مه ګورئ، دا ویناوې د هغه ذهن او زړه هغه ګډ مترنم او خوږ امتزاج دی چې د ښکلا په سفر روان دی.

په دې تورو کې هغه تصویرونه ځلېږي چې رڼايي او ښکلا وېشي، د دغو تورو تر شا د دنیا او ژوند تر منځ یو تړون نغښتی دی، ژوند یې له دې تورو نه کېږي، ژوند یې د خوند او رنگ له تصویره نیمګړی دی، تصویر د ژوند تفسیر او رنگین تعبیر دی، خادم په دې مانا پوهېدلی دی، د خادم ذهن، د خادم ژبه، د خادم فکر، د خادم خیال او بالاخره د خادم قلم د ژوند د ښکلا په انځور پسې راوتی دی.

دا زمانه ورته رباب ښکاري، دی یې د ناز په ګوتو ترنګوي، د رباب له تارونو د ژوند د نغو وزرونه پرانیزي، د خپل ذهن له طلايي قفسه زړین انځورونه ازادوي، د زړه له رګونو سندريزې ولولې راوباسي او بالاخره د ژوند رنگین تعریف کاږي. ژوند حرکت بولي او ښکلا یې رنگ او سوکالي.

ژوند نه راستنېږي، ژوند پر مخ ځي، ژوند هدف لري، ژوند د ښکلا او ذوق په مزاج پوهېږي، ژوند شېبه ده، ژوند لمحده ده، ژوند ورځ ده، ژوند شپه ده، ژوند کال دی، پېړۍ ده اوږي، له ځانه سره همداسې شاعرانه افکار په تصویري ژبه زمزمه کوي او د لوړو غرو مزل کوي. په سر یې واوړې او په لمنو یې ګلونه بويوي. د زلفو تار اخلي او د حرکت ملا تړي، سبا د تورو غرو مزل دی.

د خادم وینا له بیاني او وچې معنوي ژبې نه خپله ازادي اخیستی، له ځان سره غږېږي، له ځان سره بوږنېږي، څه وايي، څه زمزمه کوي، اخر له دې وینا تصویر راوباسي.

د خادم لفظونه له تنگ چوکاټه ځان راوباسي، په یوه لویه دنیا او یوه لوی ارمان ورگډېږي، انساني افکار پالي، د انساني عواطفو رنگ اخلي او د بشریت احساس پالي.

د هر چا له نظره ژوند یو تعریف لري، ژوند سفر بلل کېږي، ژوند د زهرو پیاله گڼل کېږي، ژوند د یوې چينې خوږې اوبه دي، ژوند لوبه ده، ژوند زیان دی او ستړیا ده، سکون یې په ستړیا کې دی.

خادم د ژوند ستنې علم، شعر او سیاست گڼي، دده شاعرانه مزاج، دده فکر له همدې درېو ستونو جوړ دی.

په علم ذهن بوخت ساتي، څه کشفوي، په شعر احساس پالي او په سیاست کې عملي ډگر ته راوځي، ځان نبوغ او عبقریت ته رسوي، په شاعرانه تفکر خیالي دنیا جوړوي او سیاست د ملت د سرلوړۍ او پرمختګ یو اساس گڼي.

د ژوند له تجربو گټه اخلي، په دې قافله ورگډېږي، خادم په شاعرانه لفظونو کې سکون کټ مټ مرګ گڼي، د ژوند برکت او سکون یې په حرکت کې موندلی، خادم په زړه او ذهن کې له دنیا څه پټ نه پرېږدي، ازادي د ژوند گانه بولي.

خادم له ولسه رنگ اخیستی، د خپلې سیمې هوا پرې چلېدلې، له خپلو خلکو او خپلو تجربو نه راولاړ شوی، نو داسې وینا چې د یوه حساس ذهن، پاک زړه، د ولس په رنگ رنګېدلې او پښتني ماحول نه راپورته شوې، په خپلو تجربو رنګېدلې وي، هغه به څنگه شاعرانه نه وي، داسې وینا چې د سپین غره باد پرې لگېدلای وي، د شمشاد د هسکې څوکې تر سیوري لاندې دمه شوی وي، د څېړیو، نمځو شور پرې

لگېدلای وي، د تنزرو غږ او د هوسیو مندو او تریکو تخنولای وي، نو ځنگه به د خیال پر ځمکه نه ورگډېږي.

دده وینا لکه د متل په څېر د ژوند له تجربو راوتې، لنډه، گنډه، رڼه او په شمېر شمارلو لفظونو کې حساسه وینا ده، چې خوند، کیف او مانا وېشي.

دغه وینا د ژوند بنایست او ملت ته له پنده ډک پیغام لري، دده دغه ویناوې زما له انده ژوند ته ساه ورکوي او ملت ته لوری وربښي، چې نور یې هېڅ نه وای لیکلی همدا لنډې ویناوې به دده نوم ژوندی ساتي او دی به د ژوند په ورگډ وي.

(کوم ملت چې اتفاق نه لري، گویا هغوی سپری نه لري)

دا داسې یوه وینا ده چې زموږ د ملت بنسټونه راژوندي کوي او ځوان نسل ته د ژوند مفهوم وربښي، اوس مهال موږ له دغې ستونزې سره مخامخ یو چې هغه د سپړو نشتوالی دی، بېټ نیکه دعا وکړه، وگړي ډېر شول؛ خو سپري ورک شول، ځکه چې خبره یوه نه شوه، خولې ډېرې شوې، خو له خولو یوه خبره راونه وته، ځکه خو د پښتانه بخت کوټه دی.

د استاد د نثر یو لړ ځانگړنې: استاد پر عربي او اردو ژبو پوهېده او له انگرېزي سره هم بلد و، دده مطالعې او علمي استعداد دده پر نثر اغېز کړی دی، کله نا کله داسې زیر پښتون شي چې په لیکنه کې کره پښتو محاورې، اصطلاحات، پښتني ترکیبونه او د غرو رغو شپله او زیږه ژبه کاروي، خو کله بیا د مطالعې، زده کړې او پوهې اس زین کړي او د غرور په نیلي داسې مست ټوپونه وهي چې د عربي او دري ژبې کړلېچونو ته مخه کړي او هغه سخت ترکیبونه او میرزايي لغات راوړي چې تحلیل او مانا یې غور غواړي. دلته یې بیا یوه بله څېره رابښکاره شي.

د خادم کلتوري، سیاسي، ژورنالېستیک او ټولنیز نثرونه دده د ځانگړي استعداد، پوهې، منطق او استدلال داسې رنگیني لري چې دی په ټولنه کې د یو سترگور، خوله ور او نقاد لیکوال په توگه راڅرگندوي. کمه نه وایي، د کمې نه ویلو لاملونه یې ځانگړې پوهه، استدلال، ځانگړی لیدلوری، منطق او پښتون جرات دی، نو باید دې چې په تفکر او نثر کې د پېغمبرۍ دعوو هم وکړي. باید چې خپل صفت خپله وکړي، ځکه نورو یې صفت ته الفاظ هم نه لرل.

د یوه ښه نثر د پېژندنې لپاره د هر چا لیدلوری جلا دی، زما له انده د استاد خادم د نثر د سپړنې لپاره د لوستونکي ذهن ته یو څو ټکي ورځي، همدغه لاملونه او خوږلني به وي چې د استاد د نثر لوستونکي او مینه وال یې زیات کړي دي.

د یوه ښه نثر د پېژندنې په برخه کې لومړی لغوي زېرمه، معنوي او ښکلاييز اړخونه دي. معنا او ښکلا د جملو، ترکیبونو او فقرو په اوډون کې نغښتي. ددې ترڅنگ د کلام موسیقي هم د جملو، فقرو، ترکیبونو، پاراگرافونو او په ځانگړې توگه د غږونو په تکرار او اوډون کې نغښتي.

اهنگ د کلمې، جملې او پاراگراف د معنوي او لفظي ښکلا او بدلون یو بنسټي توکی دی. د غږونو تکرار او همغږي د کلام موسیقیت برابروي، همدارنگه په یوه نثر کې د کلمو او ترکیبونو معنوي تسلسل هم د کلام د ښکلا او اهنگین تړښت لامل کېږي.

په نثر کې د مترادفاتو، اضافت، تشبیهي او استعاري ترکیبونو کارول د انځورونو د رامخته کېدو لامل کېږي، مستقیمه او نامستقیمه وینا هم د نثر یوه ځانگړنه ده. د نثر معنوي او لفظي ښکلا د مخامخ لوري اورېدونکي یا لوستونکي د حواسو په پارولو کې هم ځانگړې ونډه لري.

هنري نثر هم دې ته وایه شي چې د جادوگرو لفظونو په اهنګین تړون خیال اوفکر وړاندې کړي او پر خپل اغېز د مخامخ لوري حواس او تخیل راپاروي او له ځانه سره یې ملگری کوي.

د بڼه نثر یوه ځانگړنه داده چې لیکوال خپله موخه او هیله په داسې شمېرلو او رڼو لفظونو کې وړاندې کړي، چې لفظي او معنوي ښکلا ولري او کلمې یې زیاتره حسي وي، ځکه حسي کلمې زموږ حواس فعالوي، ذهني او عیني انځورونه په حرکت راولي، متضادې کلمې او جملي او همدارنگه په نثر کې ایجاز او اطناب یې ښکلا لا زیاتوي او یو معجز نثر رامنځته کېږي.

د استاد خادم نثر په پورته څرگندونو برابر دی، استاد خادم د ناز په گوتو ورو ورو غونچې تخنوي، له غونچو سره دده د گوتو تړاو او بیا تخنول هغه څه دي چې زموږ شاعرانه حواس فعالوي، ترڅنګ یې وړمو ته ژبه ورکوي او هغه بیا په خبرو راولي، وړمو ته جسم ورکوي او بیا په خبرو راوستل دا د یوه شاعرانه ذهن تخلیق دی. خادم هڅه کوي چې دی د یوه شاعر نثر لیکونکي په توګه د مخامخ لوري یا لوستونکي ذهن او زړه په حرکت راولي او هغه له ځانه سره بوخت او ملگری وساتي، بوختیا یې په لفظونو، ترکیبونو، جملو او عباراتو کې ده. دی خپل لوستونکی له ځانه لېرې نه پرېږدي، د شاعرانه ذهن له ټکو سره یې غاړه کوي.

د خادم د نثر سترګه خبرې کوي، خبرې کول د ژبې کار دی، خو خادم حس امېزي کوي، بې ساه او بې ژبې څیزونو ته ژبه ورکوي او له هغوی سره غږېږي، گل او لمر مخاطبوي، په هغوی خپل پیغام رسوي.

انځوريزې نندارې: استاد د خپل نثر په لمن او مرغلين هار کې په خوږو او رڼو لفظونو انځوريزې نندارې وړاندې کوي، د لوستونکو

نیمه پیری یون / د خادم نړی لید

ذهن یوه حالت، یوه ځانگړي شاعرانه چاپیریال، بېلابېلو اشخاصو او
بنکلاوو ته بیایي، دا د یوې ادبي لیکنې ستره ځانگړنه هم ده، استاد په
دې برخه کې د پیاوړي شاعرانه استعداد او حساس ذهن څښتن دی، هم
ورسره علمي ځواک شته او هم تخیلي. د ده زیاتره هنري نثرونه له دغو
خوړو مالامال دي، غوراوی په کې گران دی، ځکه د رحمان تمام غزل
دی انتخاب، د ده زیاتره انځوریز نثرونه د غوراوي دي، په دې برخه کې
یې دا څو بېلگې ولولئ چې په یوه شاعرانه جام کې د ژوند خواږه وېشي:
(گله تر څو به دې دا نگهت، دا خوشبويي او دا خوږه وږمه په
خپلو نازکو نازکو پاڼو کې رابنده کړې وي، پرېږده چې له گلشنه غږ
راچاپېره کړي!

ای د رباب نرو تارونو، دا خوږ اواز، دا ملکوتی سرود چې له جنته
راوتلې حوره ده، پرېږدئ چې نوره ونه ژاري او خپل اصلي وطن ته لاړه
شي.

(۵)

کوم وخت چې امېدونه په یاس بدل شي!
هغه وخت چې شرافت د ننگ جامه واغوندي!
هغه مهال چې افتخار ذلت ته سر تپت کړي!
هغه ورځ چې عشق او محب خپل د بوډۍ ټال د حیات له اسمانه
وشلوي!

او په هغه نوبت کې چې حیات د زهر هلاهل گوت شي!

(۶)

هو، دا مرگ دی!

نو ولې له ده دومره وېرېږئ؟

مور چې اولاد له یو تي جلا کوي، نو ژاړي؛ مگر دستي يې بل تي ته اچوي او کراروي يې!

ناوې چې د پلار له کوره بيایي، نو جیگر خونه او خواشینې وي؛ مگر دا ټولې خواشینۍ هغه وخت هېرې شي چې د خاوند د مینې په غېږ کې سر کېږدي او ویده شي.)

استاد د گل په پاڼو کې ورمې تخنوي، د گل له پاڼو د عطار په توگه عطر نه جوړوي؛ بلکې دی په لفظونو کې د گل خوشبويي د لوستونکي تر حواسو رسوي. دی د عطر و خوږ بويي په خبرو راولي او له گل سره د زړه خواله کوي.

په خوشبو کې درمل وېشي او رنځور ژوند په خپلو پښو دروي. استاد خادم په خپل نثر کې د ژوند لپاره خوند ظرف یا پیکر گرځوي، ژوند د خوند په پیمانې کې وړاندې کوي. د یوه امریکایي پوه له قوله د ژوند بنایست او د عمر اوږدوالی د کار په درې حرفي کلمه کې دی، استاد د نثر ښکلا او پاېښت د شعر په درېو توریو کې ویني.

شاعرانه مفکوره: د استاد د نثر بله ځانگړنه داده چې دی د خپل پاخه سیاسي فکر او بصیرت له مخې ژوندنی چارې ترسره کوي، یوازې ځان په علم پورې نه تړي، علم د ټولنې د پرمختگ او ادب د بنایست لپاره کاروي، وایي: د دنیا ماشین په تش علم نه چلېږي. د (یو ځنگلي بنیاد) په نثر کې دی د مدني ټولنو د وگړو تر منځ اړیکه ښيي، دغه اړیکه او مدنیت د انسان ژوند، ذوق، خوند او رنگ وړاندې کوي.

یو متل دی چې یو یې گټي او سل یې خټي، همدا متل راسپړي، په دې متل کې د ټولني د وگړيو تر منځ کاري اړیکه، مسوولیت او صلاحیت وړاندې کوي، نو کیسه کوي، لنډیز دا راباسي چې هغه چې د مسوولیت احساس کوي او مشري ورپه غاړه کېږي، هغه تر ټولو لولنگر وي، هغه باید گټه وټه وکړي، د رهبرۍ مسوولیت باید وپېژني.

دده د مبارزې یو بل شاعرانه رنگ دادی چې (... د احسان په زور په زړونو حکومت کاوه شی او دا قوت په توره کې نشته) دلته استاد د یوه مفکر لیکوال په توگه د حساس ذهن له مخې غږېږي. د حکومت او ملت تر منځ اړیکه په لنډه وینا کې څرگندوي. پر ذهن حاکمیت عمر نه لري، خو پر زړونو حکومت تلپاتې وي.

استاد دلته د ټولني د رهبرۍ لپاره خپله پخه مفکوره وړاندې کوي، دی دلته د یو مفکر ناثر په توگه خپل لفظونه څرگندوي.

د استاد نثر یوه بله ځانگړنه داده چې دی د شکلا په پیمانته کې د نثر معنوي قوت ته پاملرنه کوي، معنوي اړخ یې په حکیمانه فلسفي فکر ولاړ دی. دی همدغه حکیمانه او فلسفي خبرې شاعرانه کوي، دی غواړي چې خپل خبرې په زړونو کېنوي او زړونو ته لاره پیدا کړي، دا کار دیوه شاعر دی، خو کوم شاعر؟ هغه شاعر چې د خپلې ټولني په نبض پوه وي او د خپلو خلکو په خبرو مین وي، دی د خپلې ټولني له زړه څخه غږېږي.

د استاد د نثر بل معنوي قوت دا دی چې د یوې ټولني د وگړو تر منځ ټولنیز تړنست، یو بل ته درناوی، له ظلم او تېري څخه لاس اخیستل او بالاخره یو بشري او انساني ژوند ته خلک رابولي. (د چا کچرې مه ترهوی) په دغه نثر کې یې همدا فلسفه نغښتې ده.

استاد په خپل نثر کې دا هڅه کړې ده چې په خوړو لفظونو او ترکیبونو کې شاعرانه خبرې وکړي او په دغو خبرو کې د ټولني د پرمختګ او هوساینې لپاره یوه نسخه وړاندې کړي.

بله هڅه دا کوي چې په ټولنه کې د هرې طبقې ارزښت او فعالیت څرګند کړي، وایي: (عالم فکر کوي، شاعر خبرې کوي او سیاست عملاً کار کوي) پایله دا راوباسي: (زندګي یوه سرسبزه او ښېرازه ونه ده، علم یې بېخ، شعر یې تنه او سیاست یې مېوه ده). داسې خبرې د ژوند فلسفه وړاندې کوي. د هر چا مخ ته هېنداره نیسي، هر سړی په دې هېنداره کې خپله خېره ویني او ځانته ځای پیدا کوي.

د استاد نثر یوازې او یوازې لفاظي نه ده او نه د لفظونو په ځل و بل لوستونکي تېرباسي؛ بلکې دی په لفظونو کې یوه مفکوره وړاندې کوي، د سبک په ځانګړنه کې یوه مهمه خبره دا ده چې سبک مفکوره او د لیکوال احساس او عواطف رابښي. د استاد په لیکنه کې مفکوره او دده احساسات او عواطف څرګند دي، مفکوره یوازې په وچو لفظونو کې هم نه وړاندې کوي؛ بلکې ددې چارې لپاره له خپلو احساساتو، عواطفو او تخيله هم کار اخلي، لکه په پورته جملو کې مو چې دده مفکوره د یوه شاعر له لید لوري ولوستله.

د استاد لیکنی ژبه، محاورې، اصطلاحات او ترکیبونه خپل دي. دی له ولس سره پاتې شوی دی. د ولس په ژبه پوهېږي. د ولس اخلاق او پوهه ورته معلومه ده. د طبیعت مطالعه یې کړې ده، خو پر دغه لوست مطالعې او اورېدو سربېره یې خپل ذهن او فکر هم په کار اچولی دی، پایله یې یوه رنگینه مفکوره ده. دده په لیکنه کې شخصي عقیده، علمي-ادبي قوت، استدلال او منطق څپې وهي. په خپل نثر کې دژوند معنا،

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

ښکلا، مفهوم او روح څرگندوي، په تخيلي او تصويري ځواک خپله خبره وړاندې کوي.

حسي کلمې: د استاد هڅه دا ده چې لوستونکي په يو څه بوخت او ذهن يې فعال او متحرک وساتي، نو د همدې موخې په پار په خپلې وينا کې حسي کلمې ډېرې کاروي، په تصويري ژبه غږېږي. د حسي کلمو يو ارزښت دا دی چې موږ ته مانا د ښکلا او هنر په جامه کې وړاندې کوي.

د استاد د نثر يو کمال دا هم دی چې دی هڅه کوي، خپله خبره او وينا په لنډو او غوڅو غوڅو جملو کې وړاندې کړي، په لوی لاس جملې نه اوږدوي او نه د زړه خبره په مصنوعی خبرو او جملو کې کوي، ځکه خو وايي چې: ((کېدای شي چې نور کارونه په زور وچلېږي، مگر قلم نازکه شی دی، په ده چې زور راشي ماتېږي.))

دلته دی د قلم ارزښت د شمېرلو او رڼو لفظونو په يوه پاراگراف کې وړاندې کوي، د تورې او قلم خبره د هغه شخصیت څېره راڅرگندوي چې هغه هم ليکوال وي او هم تورزن، دا خبره د خوشال لپاره کليشه شوې ده، گرانه ده چې قلم او توره سره ملګري شي، د قلم او تورې پخلاينه استاد په خپل تفکر په څومره خوږ انداز کې وړاندې کوي.

قلم زور نه مني، قلم زنجیرونه شلوي، قلم د ټوپک ملا ماتوي، قلم د خبرو شی دی، خبرې انځوروي او ذهن تخنوي. د نورو د سترگو کسي پرې ګډوي، سترگو ته اوبه ورکوي، تورو ته ساه ورکوي، نو له قلم او قلموال سره چلن هره زمانه باید تعبیر او تفسیر کړي.

((توره به خپل ځای کې دیکتاتورې ده او قلم په خپل ځای کې وړاندې والی، هغه وخت کېږي چې دا دواړه احترامانه اتفاق وکړي.))
دا د نننۍ زمانې نسل ته یو پیغام دی، توره په نره گټې، خو د تورې د ساتلو هنر نه زده کوي، خادم د خپل ملت په مزاج پوه و، ځکه خو یې دا وینا له خولې راوويسته.

د شعر تعریف د خپل مفکر او شاعرانه ذهن له مخې داسې کوي چې شعر د خوند او کیف مجموعه گڼي، خوشال په ټولو معناوو سره شاعر گڼي، خو رحمان بابا ته د شاعر نه پورته مقام په سترگه گوري، دغه او دې ته ورته خبرې د استاد ذهن پراخوالی، تفکر او د خبرو روح څرگندوي.

خادم یو سترگور نقاد دی، له چا یې سترگه نه سوځي، خو د لفظونو جادوگر دی، دی په ادبي او تصویري ژبه پوهېږي، یو شی وچ په وچه نه وړاندې کوي، خبره ښکاره او برېښه نه کوي، خبره په پرده کې نغاړي، خو خپل جرات ساتي، دلته دده تصویري ژبه هم څرگندېږي، وايي:

((خوشال په ټوله معنا یو سره شاعر دی، ولې رحمان د شاعر نه پورته مقام لري.))

خوشال ته قایل دی او لکه زموږ ادیبان او شعر پېژندونکي چې وايي خوشال خان شاعر دی، خو د رحمان بابا نوم ته بیا د شعر له سترگیو ډېر قایل نه دي، دا خبره اوس څوک په ولس کې نه شي کولای چې رحمان بابا کمزوری دی، ان تر دې چې د ادب نقادان هم د رحمان بابا د منظوم کلام په باب دا خبره په جرات نه کوي چې د خوشال په پرتله یې په منظومه وینا کې شعري ارزښتونه او ښېگڼې تپي دي.

خادم دا خبره لوڅه او برېښه نه کوي چې رحمان شاعر نه دی او خوشال بابا شاعر دی، همدا مفهوم او مانا د ادب په ژبه کوي. رحمان بابا

ته په یوه بل څه قایلېږي، دا چې له شاعر نه پورته مقام څه دی، د رحمان بابا په څېر شاعر یو روحانیت لري، عاطفي رنگ یې پر نورو رنگونو غالب وي، له همدې امله په ټولنه کې یو اعزاز او درنښت لري.

به یوه نثر کې دی تېره او بښینه په خبرو راولي او یو له بله سره خبرې اترې کوي، د دوی دواړو تر منځ خبرې یوه شاعرانه فضا رامنځته کوي.

د استاد د نثر یوه بله بڼه ګڼه داده چې دی د هر علت لپاره معلول او د هر دال لپاره یو مدلول کاروي.

په شاعرانه کلام کې یوه ښکلا دا ده چې شاعر د خپلې ادعا لپاره یو دلیل او ثبوت راوړي، استاد هم د خپلې خبرې لپاره یو هنري منطق کاروي، هڅه کوي چې د کلام د خوړلنې په برخه کې متناسبې کلمې ډېرې وکاروي، (د ګودر پېژندل، نیکی او سړیتوب) هغه لنډې ویناوې دي چې په رڼو ملغلو کې د یوې پراخې دنیا تصویر جوړوي، د ژوند لپاره د علم، شعر او سیاست تعریف کوي، وایي:

((علم اکتشاف! شعر احساس! او سیاست کول دي، عالم فکر کوي، شاعر خبرې کوي او سیاست عملاً کار کوي.

عالم ګوري، شاعر خاندي او ژاري او سیاستدان لويي کوي، علم د مغز، شعر د زړه او سیاست د ګېډې او غړو پورې تعلق لري...))

د استدلال ځواک: د استاد د نثر یوه بله ځانګړنه دا ده چې

دی د خپل تحلیل او نظر د پخلي لپاره بېلابېل روایات راوړي، د خپلې ټولنې او ولس خبرې را اخلي، په دې نظر دی چې له سوچه پرته باید پر یوه چا د ښو او بدو اطلاق ونه شي، د ښه سړیتوب لپاره هم دا معیار ټاکي:

هغه څوک چې په خپل مسلک کې ماهر او ژمن وي ټولنې ته ګټه رسوي، دا لوړ ځای لري.

دده نثر د ژوند د فلسفې یو رنگین تعبیر او تفسیر دی، په دې نثرونو کې د ولس ځوان نسل روزنه، وطن پالنه، ملت پالنه، دین پالنه او بشر پالنه په ترتیب نغښتي، د فکر او نظر د دایرې د پراخولو توصیه کوي، د یوه مفکر له لیده غږېږي، په (زه) کې ځان نه قیدوي، خلکو ته غوږ نیسي، خپلې خبرې ته د منطق اوبه ورکوي.

په دې برخه کې یوه ځانګړنه دا ده چې دی یوه واحده مانا په خپل شاعرانه استعداد په بېلابېلو بڼو او لارو داسې رسوي، چې تر منځ یې اړیکه تخیلي او تعقلي وي، یعنې هم د بیان او هم د معاني علم پالي.

په دې ټولګه کې دی د یوه افغان له لیده غږېږي.

موسیقې: د استاد خادم په منثور شعر کې د لفظي موسیقیت او د معنا د بشپړولو لپاره د منظوم شعر په څېر کله نا کله یوه نیمه جمله یا فقره تکرارېږي، لکه واخې، په (طلسمي بناړ) کې (بېرته شه د خدای په فضل) همدا موزونه وینا د نثري وینا معنوي لفظي بنکلا ساتي.

که دا جمله لرې شي، نو بیا به په دغه منثوره شاعرانه ټوټه کې هغه خوند او کیف نه وي.

شاعرانه نثر د منطق له مخې هغه نثر ته وایه شي چې شعري ځانګړنې او ارزښتونه په کې وي، شعر د خبرو هنر دی، مخیل کلام دی او د فکر و خیال عاطفي تړون دی، دې ته یې ورته نور تعریفونه هم شوي دي، په شعر کې بنسټي توکي خیال، عاطفه، فکر او اهنگ دی. په هره وینا کې چې دغه توکي موجود وي، هغه شعر نومېږي، یوه ادبي یا

شاعرانه لیکنه له نورو لیکنو سره دا توپیر لري چې شاعرانه یا ادبي لیکنه تخیل پاروونکې وي، پر لوستونکي یا اورېدونکي اغېز کوي او د هغه احساسات، عواطف او تخیل راپاروي، د استاد خادم په دغو نثرونو کې همدغه ځانگړنې موجودې دي، همدغه نېغې په کې تر سترگو او غوړ کېږي، نو ویلای شو چې د استاد نثر یو شاعرانه نثر دی.

د استاد د ادبي نثر په باب ډېرې خبرې کېدای شي، دده هر نثر ځانته سپړنه غواړي، خو ښه خبره دا ده چې له دغه شاعرانه نثر نه خوند او پند واخلو، د استاد خادم په دغه ټولگه (رڼه چینه) کې زیاتره ادبي نثرونه ځای شوي دي، ادبي نثر (تشیبه، استعاده، کنایه، مجاز، پاراډاکس، سمبول، اسطوره او ... رغېدلی دی).

ادبي یا هنري نثر یو ځانگړی موسیقیت او اهنگ هم لري، د لفظونو ترمنځ اوډون، تکرار او هماهنگي یې موسیقیت جوړوي.

استاد په شمېرلو لفظونو، پرېولو جملو او لنډو لنډو پاراگرافونو کې خپله خبره کوي، دی غواړي چې خپله خبره د داسې غږونو په اهنگین مزي کې وپيې چې مخامخ لوری تر خپل اغېزې لاندې راولي او د هغه حواس او تخیل راوپاروي، ددې موخې لپاره د لفظونو په تړنست کې استادانه چلند کوي.

هر لفظ ځانته اهنگ لري، د توریو د زیر و بېم جگوالی او ټیټوالی، د غږونو تکرار، لفظي او معنوي تسلسل او اهنگین تړاو د نثر موسیقي جوړوي، د استاد په نثر کې دغه خوړلني زیاته وینو، د لفظونو او غږونو تکرار غوڅې غوڅې جملې او د کلام زیروېم دده د نثر موسیقي ده.

د ده د نثر په لفظي او معنوي کلمو او جملو کې داسې یو اغېز نغښتی چې لوستونکی ځان ته رابولي، دی نه وایي چې پانې رپېږي،

حکۀ د پانې د ریږدو خبره عامه او عادي ده؛ بلکې دی له پانې سره د خاندني فعل یو حای کوي. پانې خاندني، په دې شاعرانه ترکیب کې د پانې (پا) او د خاندني (خا) د غرونو یو اهنګي تړنست دی او هم د خاندني فعل د پاڼو لفظ حسي کړی دی او خندا ته یې جسم ورکړی دی، ژبه یې له عادي حالته اړولې چې دغه حالت یې هم تصویر او هم موسیقي برابره کړې ده.

د استاد د نثر یوه خوړلني دا هم ده چې دی د ترکیبونو، فقرو، جملو او پاراګرافونو تړنست د غرونو په منسجم تکرار سندریز کوي، استاد لیکي:

ای خدایه زه یوازې یم!

زه پرېشانه او بې مرستې یم.

وړې وړې مرغی چې جوړه او سیلونه سیلونه گرځي ماته ژړا راځي.

په دې نثر کې د (یم، ې، آ، ه) غرونو تکرار (وړې وړې او سیلونه سیلونه) لفظونو تکرار وینا سندریزه کړې ده چې دغه ښکلا یې د لوستونکي د زړه تارونه ترنگوي. دلته د استاد معنوي ځواک په تشبیهي جامه کې وړاندې شوی دی. دعا یې سندریزه او تشبیهي ده، (په زړه کې د وینې لارې کېدل) د ترحم خبره ده چې د دوو غوایانو په جنگ سره زړه ته راځي، نو په دې نثر کې مفکوره، ترحم، یووالی او محبت دی، ټولني ته دا درس ورکوي چې انساني ژوند په مینه او محبت پایي.

د موسیقیت بله خوړلني یې په دې کې ده چې دی په انځوریزه ژبه غږېږي، دا ژبه یې له فصاحت او بلاغت نه ډکه ده، په دې (زما زړه پاچ ټیکری و، چې د گل په بوتی غوړېدلی و، کوم وخت مې چې راغونډاوه،

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

په اغزو کې تار تار شو او په لاس رانغی) شاعرانه پاراگراف کې زړه او پاچ یوه تصویري ژبه او حالت رامنځته کړی دی. زړه یو چا ته ورکول او بېرته ترې اخیستل هماغه د پاچ او د اغزي تر منځ رابطه جوړول دي، دی دلته د خپلې خبرې لپاره حسي کلمې راوړي.

په بل ځای کې لیکي چې (مصنوعي خوشالي د پوکنۍ غوندې چوي) لیکوال یا د قلم خاوند ته خبره رالندوي او په لنډيز ورته وايي: ((د تورومۍ د نیمې شپې په سکوت کې د غټو غټو ستورو نه ورهاغه پلو، د هغه ورو ورو سپرغیو په خفیفو اشارو کې ماته دا راز څرگندېږي، هلته وگورئ.))

د غرونو تکرار یې د کلمو تر منځ معنوي تړنست په تصویري ژبه وړاندې کړی دی.

((... شپه په ټوکو او مسخرو او ساز و سرود اخر ته ورسېده، شمعي ددې مجلس د انحلال او خوړېدو له غمه ټوله شپه په سرو سترگو وژړل، ستوري د لویې شپې په بیدارۍ او کتلو کتلو سترې شول او وار په وار لاپړل، د افق په لمن کې یې ځانونه وغورځول، نازنینانې د خوب په شراب مخمورې شوې، ځینې یوه یوه ځانگې وانگې پرېتې او ځینې لارې کورو ته، ببوجانه یوازې په میدان پاتې شوه، سید کمال چې ببو جانې ته مخامخ ناست و او تمامه شپه یې د شمعي د ژړا هم اهنګي کړې او دننه دننه سوی و، اوس چې د سبا سترگې د مشرق له خوا سر راپورته کړې و او په یوه یوه جلوه یې د نورو ستورو سره خبره کولې، په ورو ورو د ببوجانې خوا ته ور وړاندې شو او په زنانه لهجه یې ورته وویل: (خورې، څه چې موږ هم کور ته ځو)، دواړه راروان شول، سید کمال له سره پوړنی وغورځاوه او خپل چنگ چنگ برېتونه یې ښکاره کړل...))

په دې نثري ټوټه کې د (س، ش او ... غرونو تکرار او همدارنگه د یو شمېر نومونو او فعلونو بیا بیا تکرار د جملو تر منځ یو اهنګین تړون رامنځته کړی او تصویر یې لا ښکلی کړی دی.

((... په خبرو خبرو... له مجلسه لارل، د سیند غاړې ته ورسېدل، د سیند پر غاړه په یوه لویه تېره سید کمال او بیوجانه دواړه مخامخ سره دوه په دوه کېناستل.

د اسمان ستوري د سیند په اوبو کې ځلېدل، په دې ځای کې یې ددې دوه سترگو څخه چې غړېدې، نورې غړېدلې سترګې نه وې، د سبا سترګه وار په وار رانږدې کېده او په غټو غټو یې دې مینو ته کتل.

سید کمال بیوجانې ته وویل، ببو جانې، ته خبر کوه او زه به درته گورم، دا راز او نیاز د هغې پورې و، چې څو ملا الله اکبر وکړ او سپینوالی په افق کې خپور شو، اوس دا دواړه مین نیمربې او نیمه خوا بېل شول.

کوم وخت چې دوی دواړه راوتل، یوې زړې ښځې چې هغه وخت ویښه وه، دوی یې لیدلي او څارلي وو، سبا یې دا زړه چغول ګره په منډه لارې او د ببو مشر ورور ته یې واقعه وویل، مشر ورور کشرانو څلور وروڼو ته واقعه بیان کړه او هر کله چې دوی ددې دوه مینو په مینه څه د بدو اشتباه نه لرله، نو تجویز یې دا وکړ، چې ببو جانه دې په مېړه شي...))

په دویمه ټوټه کې د خبرو خبرو؛ نري نري؛ د (س، ش او یو شمېر نورو تورو) تکرار او همدارنگه د سید کمال او بیوجانې مخامېدو او یو د بل حالت څرګندول ددې نثري ټوټې موسیقي او تصویر لا رنگین کړی دی.

لفظي ښېگڼې: استاد په نثر کې یو پښتون ملا دی، کله پرې عربي دومره زور وره شي چې د یوه ويي بېلابېلو بڼې وړاندې کوي، هغه بڼه زیاته کاروي چې لوستي پښتانه یې هم ډېر نه کاروي او زما په خبر خو ترې ځینې ناخبره دي، خو کله داسې هم شي چې د کلیو او بانډو شپله ژبه کاروي، دا نو هغه خادم دی چې کلي ته یې تگ راتگ زیات دی او له کلیوالو اوري، خپله هم یوه نیمه کلمه جوړوي.

د استاد په نثر کې لفظي یا بدیعي اړخونه ډېر بارز دي، دی د یوه شاعرانه ذهن په وړمو تصویر جوړوي، حرکت او هڅونه کوي، په تصویري جملو کې د زړه خبره او پیغام وړاندې کوي، لوستونکي له ځانه سره بیایي، د ژوند روح وربښي، دی په وچه علمي او ګرامري ژبه مصنوعي خبرې نه کوي، بلکې د یوه شاعر په ژبه غږېږي او په هنري نثر کې ورته دا ارزښت لري چې څنگه پر لفظونو د ژوند ماهیت او حرکت وړاندې کړي: (پاڅی سبا دی، وګورئ سترګه جګه راغلي ده) دلته دی غږ کوي، د غږ کولو فعل سر ته راوړي، (سبا دی) دومره په زړه پورې جمله نه ده، (سبا دی) جملې ته حرکت (پاڅی) فعل ورکړی دی، د (پاڅی) له غږ سره زموږ ذهن هغه چا ته ورګرځي چې د ژوند حرکت او خوږلنې ته باید راوبلل شي، (سبا دی) د یوه حرکت سبب کېږي، ورپسې بیا (وګورئ) له (پاڅی) سره همغږې کلمه ده چې د کلام موسیقي یې برابره کړې او هم یې (سترګه جګه راغلي ده) حالت ته د یوه چا پام ور اړولی، (سبا او سترګه جګه راغلي) له (پاڅی او وګورئ) سره د ژوند د حرکت لپاره دي. دلته (سترګه) د لمر لپاره استعاره ده. همداسې خپله خبره په تصویري ژبه را اخلې: (اوه، دا څومره تیاره ده، څومره توره وربځ ده، په دې ټکنده غرمه کې دومره تیاره، ته به وایې چې د ترورمې ماښام دی!!!) دلته (څومره) استفهام (تیاره، توره) نومونه او همدارنګه (ټکنده غرمه، ترورمې او ماښام)

د ژوند بېلابېل هنرونه تفسیروي او په معنوي تسلسل سره هم د کلام موسیقي او هم یې لفظي او معنوي بنایست برابروي.

((اوه، دا څومره تیاره ده! څومره توره وریځ ده په دې ټکنده غرمه کې دومره تیاره! ته به وایې چې د ترورمې ماښام دی!!!))

د لمر خاته او لمر پرېوانه له خوا توري توري غونډۍ غونډۍ ورپېڅې! اوه څومره په سرعت حرکت کوي، رڼا هېڅ نشته!!!

اوهو، غره، ډزه، سړی به وایې گوندې کوم لوی بناړ بمبار کېږي! اوه، برېښناگانې، داسې ښکاري، لکه د اور متروکې! یا لکه اشي ښیښې چې په کوم ځای وړول کېږي!

سخت حال دی، بده ورځ ده او اوضاع ډېره خرابه ده، ددې ورپېڅې د شان سره باران، رلی، تندر او سېلاب لازم برېښي!

آه د سېلاب مخه او دغه کلی! دا څوک دي؟ دا ولې داسې بېخبره دي؟ دلته هېڅوک خوځېدونکی نه ښکاري، اوازونه نه اورېدل کېږي؛ دا ولې؟ د خدای لپاره دوی ویده دي او که مړه؟!!!

دغه دی سېلاب راځي، دغه یې مخه ده، ټوب به یوسي، آه په دوی کې به ماشومان وي، ښځې به وي، ښکلې ښکلې نازنینان به وي، د ارمانونو او ارزوگانو ډک زړونه به وي، ټول به یوسي، آه، برباد به شي!!!

هلې وینس یې کړئ، ورغږ کړئ چې څه چاره وکړي، دومره غفلت! دا غرمه او او دا دروند خوب!! آه، دا ټول ویده دي، دا ټول ویده دي!!!

فرض کړو چې څومره غږېږي، هغومره نه ورېږي، توره وېرول کوي او سپینه وړول کوي، څومره چې وایې هغومره نه خېژي، مگر بیا هم په

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

لوړو غرونو خو باران کېږي! او ددې نتیجه سېلاب وي، هر کله چې وي،
دا سېلاب به راشي او ټول به یوسي!!!

دا چې ((د سېلاب مخه چا نیولې ده، سیندونه چا بند کړي، بل
ځای هم نشته او نه د تېښتې لار چې څه به وي)) بې همتي ده!

سېلاب خو د کلکو گټانو او تړو سره لگېږي، مگر ډډه ترې کوي!

د انسان عزم، همت او اراده د زمانې د سېلاب مخه لا هم گرځوي،
پاتې لا د باران سېلاب! او اسمان تل د همتناکو د ارادې په موافق حرکت
کوي!!!)

په دې نثري ټوټه کې په تصویري یا انځوریزه ژبه د یوه متحرک
ژوند بېلابېل اړخونه څرگند شوي دي، د نثر په رنگینه پایله کې د سېلاب
یوه کیسه کوي.

((... پېړۍ، په تلو کې ده، زوړ خوار خفه! او غمجن دی لیکن
پېړۍ، والا خوشال او په خدا دی!

دا صورتونه څوک دي؟ زوړ ولې خفه دی؟ ښه نو! دی د دوی د
جلا کېدو په خیال غړند دی؟ نه! دی غواړي چې که خدای وکړي زر تر
زره دده د سترگو نه پټ شي او د دوی یاد هم دده د پاتې ژوندانه څخه د
غلط توري غوندې لرې شي! ځکه چې دا هغه زړه غلوونکي شیان دي
چې د زلمیتوب د نشې په ورځو کې هر وخت دده زړه نه چاپېره وو؛ دده
په زړه یې پرده غوړولې وه، ده دا گومان کاوه چې زما سترگې د حقیقت
تصویر ویني، څه چې وینم هغه هماغسې دي هم! ده د دنیا په رنگونو کې
خپل زړه رنگ کړو او له دغه رنگ ورکولو څخه یې د ژوند په ښایست سره
تعبیر وکاوه؛ دنیا د خوشالیو یوه سلسله جوړه کړه: لومړی د ښایست سبا
خپل جعلی نور خپور کړ، بیا رڼا شوه، نو د عشرت وربخ په فضا کې خپله

چتری وغورځوله، وربخ ورکه شوه، بیا نو د مستی، رنگ د سرې زرغونې په شان په اسمان خپل ټال واچاوه؛ د ژوند ورځ په دغه ډول تېره شوه؛ اسمان شین شو چې وې لیده ماښام نږدې دی، نو ورڅرگنده شوه چې دغه زړه غلوونکي شپونه په اصل کې د ځوانۍ تېر ایستني وې چې وو یو څه او ښکارېدل بل څه! کله د زړه د مجلس رنگ و رونق په دوی سره و، طاقت، قوت، بډایي، عشرت، خودي، ازادي، ترقي، بنایست، مینهو علم او باور ددې ټولو پټ ښکاره شول!...))

په دې نثري ټوټو کې استاد شاعري کړې ده، دغه نثري ټوټې د منشور شعر لوړې بېلگې دي، ځکه له ژوند سره دده د خبرو انداز، هغه مخاطب کول، ژوند ته ژبه او جسم ورکول، د ژوند یو شاعرانه تعریف دی. (ای ژونده ته همدا وې؟ ده بیا سر و خوځاوه، ویې ویل: ته ټوکه یې او که نه! لیکن ځوانی خو هرو مرو ټوکه ده.)

د استاد د نثر یوه بله ځانگړنه دا ده چې دی په کیسه یې بڼه خپل نظر وړاندې کوي، د ټولنې د یوې برخې وجود کې خپل تفکر وړاندې کوي: (زور باغوان)

((... دا ځل یې تسکوره ډېره پورته کړه او چې په پوره طاقت یې د یوه زوز په سټه وار کړه، نو تسکوره یې په خاورو کې ډوبه پرېښوده او کړوپه ملا یې لږه سمه کړه.

ښۍ خپره یې د تسکورې په لاستي راچاپېره کړه، کیسه منگوله یې پرې د پاسه کېښوده، سر یې لږ گسې خوا ته واړاوه.

د لمر پلو ته یې وکاته چې په جړو وربخو کې پټ و او زېر بخنو وړانگو یې د ورځیو د نړیو نړیو درزونو څخه اوږده تنابونه په ځمکه راخپرول او لکه چې په ده یې خندل.

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

ده چې خپلو سپینو وېستو ته وکتل، نو دده هم وېسکي څه لږ غوندې سره وتبتهدل.

او چې په کین لاس یې د تندی خوله پاکه کړه، نو په ورو ورو یې وویل:

آخر مازیگر شو، زما ټوله ورځ د زوزانو په وهلو تېره شوه.

گلان به څه وخت کرم؟

ځمکه لا بنجره پاتې ده

دا یې وویل او بېرته لگیا شو، د زوزانو په وهلو، دده په زړه کې تېره شوه، زوزان ایستل خو هم کار دی، زه به خپله وظیفه سر ته ورسوم...))

دی په دې نثر کې د زاړه باغوان کړه وړه، کردار یا کرکټر په داسې تصویري ژبه وړاندې کوي، چې د ټولني نبض او حالت ترې څرگندېږي، په ټولنه کې د یوه مسول شخص ارزښت ښيي، سکون او خوشالي د خدمت په جذبې کې وړاندې کوي.

د استاد په یوې بلې تصویري نثري ټوټه کې چې خوندور خوب نومېږي، د مور او ماشوم تر منځ خبرې اترې دي، ماشوم په ژبه غږېدل، د دوی تر منځ د مینې او عاطفې تړاو یو تصویري شعر دی، په دې شاعرانه نثر انسان خودي او ازادي داسې تمثیل شوې، لکه د ماشوم ژوند او خوب.

استاد په یوې بلې نثري ټوټه (وروستۍ ورځې) کې وايي: ((... زه پوهېږم هغه ورځ به راشي چې ددې دنیا نظاره ما لپاره تماشه شي او ژوند به زما په سترگو وروستنی پرده واچوي او غلی به رخصت شي!

لیکن ستوری به هماغسې د شپې څلېرې، سبا به هغه شان لمر راخېزي او ساعتونه به د دریاب د چپو غونډې د غم او بنادۍ حساب کوي او موجونه به وي!...) ((

په دې پاراگراف کې ژوند په خپله مرگ ته سپاري، دی په شاعرانه لهجه د مرگ خبره نه کوي، بلکې ژوند قاتل بولي، پرده اچول او غلی تگ د مرگ حالت دی.

د استاد په نثر کې مور لکه وړاندې چې وویل حسې کلمې یو شاعرانه منظر کارې، دی وايي: (هوا ساړه اسويلي کوي) دا جمله یو ځانگړی حالت نسيي، هوا مشخص شکل نه لري او د حواسو په واسطه یې بڼه وړاندې کېږي، دا حواس هم د یوه شاعر حواس دي. ((... غوتۍ نه دي غورېدلې، یوازې هوا ساړه اوسېلي کوي، نه ما د هغه صورت وکوت او نه مې د هغه اواز؛ واورېد! ما، تش د هغه دورو قدمونو اواز له هغه سرک څخه اورېدلی دی چې زما د کاله په مخکې دي! یوه لویه ورځ د فرض په غورولو تېره شوه او ډیوه تر دغه وخته ونه لگېده؛ زه دې کور ته نه شم غوښتلی، زه د ده د وصال په ارزو ژوند کوم؛ لیکن دا ساعت تر اوسه نه دی راغلی!...)) ((

تصویري ژبه: استاد خادم په دې برخه کې بیا د یوه استاد نثار په توگه خپل فکر او خیال کارولی دی. دده دغه نثرونه په بیاني ژبه نه؛ بلکې په بدیعي او تصویری ژبه وړاندې شوي دي، تر څنګ یې د ادبي نثر ټولې نښګنې او ښکلاوې هم ساتلې دي، یوازې یې فکر نه دی وړاندې کړی او نه یې یوازې د خیال پروا ساتلې ده. خیال او فکر دواړه یې په یوه اهنګین مزي پېيلې دي.

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

خپلو لیکنو ته یې خیال خوند او فکر ژوند گڼلی دی. له غره سره خبرې کوي، غره ته ژبه ورکوي، غر مخاطبوي، غر په خبرو راوړي، په همدغو خبرو او تصویرولو سره دی خپل فکر پالي.

دی وايي: ((ای د خيبر غرونو! بس کړئ دا د بېلتانه وظيفه پرېږدئ، پرېږدئ چې د یوې مور او پلار زامن سره په دیدار ماړه شي، په یوه کور په یوه انگر کې دننه تاسو د کوه قاف مثال څه له جوړ کړی دی؟ راتپت شئ! او په خپله سینه ليار ورکړئ، هغه میندو ته چې زامن یې تاسو یو تر بله فنا کړي او هغو خویندو ته چې وروڼه یې د هغه په بې ابۍ په خپلو سروڼو اورونه بلوي.

بس کړئ! د مینانو او عاشقانو په منځ کې رقیبانه سیاست تر کومه...))

اوس په همدغه نثر کې کړئ، پرېږدئ، شی او ورکړئ هماهنگې کلمې او د دغو کلمو تکرار او همدارنگه لنډې او غوڅې غوڅې جملې او شاعرانه ترکیبونه د نثر موسیقي برابروي.

په همدې اهنګ په نثر کې نور زیات فعلونه هم تکرار شوي دي، بله ښکېله په کې دا ده چې دی دخيبر غرونه ځانته مخاطبوي، د بېلتانه پرې پرې وراچوي، له دغې پرې نه دده موخه یو سیاسي غرض دی، ده هغه غرض په بیاني ژبه نه؛ بلکې په تصویري یا ادبي ژبه وړاندې کړی دی.

دې ته ورته نورې نثري بېلګې هم لولو، په دې ټولګه کې چې د منشور شعر او یا ادبي نثر نوم پرې ایښودل کېږي، زیاتره همداسې نثرونه راټول شوي دي، معیار هم ورته همدا په پام کې نیول شوی چې دا نثرونه به د خادم له هغو نثرونو چې یوازې او یوازې په معني رنگ رنگېدلي یا یې مانا پر رنگینۍ زوروره وي، توپیر ولري.

هسې خو خادم په خپل ژوند کې ډېرې زیاتې لیکنې کړې، خو دلته مور له هغو نورو خبرې او ژورنالېستیکو، سیاسي او... لیکنو تېر شو، یوازې مو دده همدغه شاعرانه خبرې او د ژور فکر تحلیلي لیکنې چې ادبي مالګه هم لري، راواخیستې.

د خادم صیب په دغو نثرونو کې یو کمال دا دی چې کیسه یې طرحې وړاندې کوي او لوستونکي ته تلوسه په کې رانغاړي، همدارنګه خپله خبره د کیسې یا نکل په بڼه راسپړي او یوه لنډه، ګنډه او شاعرانه پایله یې راوباسي.

دغه ښېګڼې مور په (نوی اکتشاف، نوې لیاره او...) کې لولو.

د نثر بله ښېګڼه یې دا ده چې تصویری جملې را اخلي، دغه تصویری جملې دده د خیال زېږنده دي، بېلګه یې (زما زړه داسې دی، لکه د سبا باد چې په لاله زار ګډ وي)

د استاد کمال په دې کې دی چې تصویری ژبه په لوی لاس مصنوعی کوي نه، طبیعي هنر یې به مصنوعی وزرونو نه الوځي، بلکې طبیعي مناظر په طبیعي او تصویری ژبه وړاندې کوي، په لوی لاس د خیال په وزرونو نه الوځي. دلته یې یو څو بېلګې راوړو چې یوه طبیعي منظره یې په ډېرو طبیعي لفظونو او تصویری ژبه کې وړاندې کړې چې هم خوند او هم رنگ وېشي.

((مازیګر لمر په غږ غږه دی، د انګر په منځ کې د ګلانو د کیاریو په غاړه وړوکی ماشوم په لوبو بوخت دی، په لمن کې خاورې اخلي له یوه ځایه یې بل ته وړي او هلته غونډوي!))

مور د کاله په کار اخته ده، په ډېره بېره لګیا ده کالي کوندي سنبالوي، ځکه چې ماښام دی او وخت ناوخته دی، د کار په منځ کې یې

نیمه پیړی یون / د خادم نړی لید

چې پام شي، نو غږ کړي چې (زړگيه) څه کوي؟ ماشوم په خپله نیمکله او خوږه ژبه وايي (دودی پکه کم!).

مور: څه کوي؟

ماشوم: دودی پکه کم، يانې ډوډی پخوم

مور د کاله په کار بوخته او ماشوم په خپلو لوبو بوخت دی، وړې وړې مرغی چې په کياريو کې يې ټوپونه وهل خوشحاله خوشحاله او جلتې جلتې گرځېدې، يوه يوه والوته او ټولې خپلو بچيو او ځالو ته لارې.

وخت تېرېږي، لمر ولوېد، له بنکته تياره راپورته او د ځمکې په مخ راخوږه شوه، د اسمان په شنه او نامحدوده فضا کې ځای په ځای ستوري رابنکاره شول.

مور چې د کاله د بيړې نه خلاصه شوه، نو ځان سره يې وويل: آه! ماښام دی ژرغونې شوه، بچي مې هلته لوبې کړي، آه زما هېر شوی دی!!!

ورغله، څه گوري، ماشوم د خاورو نه وړې وړې او پلنې پلنې ډوپکې جوړې کړي دي، جر پر پروت دی، چې سترې شوی دی، په خاورو کې يې سر ايښی دی او د خوب د قاصدانو لاس ته يې ځان سپارلی دی.

د ماښام په خړه تياره کې مور د خپل ماشوم سر ته ولاړه ده، زړه يې د يو عالم ترحم او رقت نه ډک دی او چرت وړې ده.

هو د ژوندانه مثال همدا دی.

مور په خپل ژوند کې همدغسې په خاورو لوبې کوو، په دغه لوبو اخته اوسو چې د مرگ دروند خوب په مور خپله چپه راوړي او بل عالم ته مو بوځي .

مگر آه، څومره خوږې دي دا لوبې!

او څومره خوندور دی دا خوب چې په خپله خوښه او ازادۍ سره وي!!!))

ددې ترڅنگ یو بشپړ انځور هم وړاندې کوي، مکالمې او ډيالوگونو یې ډېر خواږه دي، دی نه وايي چې یو ماشوم خبرې کوي د ماشوم په ژبه د ماشوم له ذهنه غږېږي، دمور او ماشوم تر منځ عاطفه نښي، د بشپړ انځور په برخه کې هغه بهترینه منثوره شاعرانه ټوټه ده چې مور ته د شعر په ژبه فکر را کوي .

دلته تاسې وگورئ (مازیگر نمر به غږغږه دی) دی نه وايي چې لمر په لوېدو دی، ځکه لوېده کلمه د هر چا په خوله کې وي، خو غږغږه یو داسې انځور جوړوي، چې هم غږ لري، هم یو حالت وړاندې کوي او د لوېدو مانا بڼدي .

په دغه نثر کې دی د یوه ماشوم ټول حرکات، هیلې او غوښتنې را اخلي، د مور مینه له ماشوم سره نښي، د ماشوم په ژبه غږېږي، دا د نثر یوه نښگینه ده چې ته په هغه کې شخصیتونه او سبکونه څرگند کړي، د ماشوم نیمکۍ ژبه داسې راښيي (دودۍ پکه کم) که دی هېڅ ماشوم ونه وایي او همدا لفظونه وکاروي، نو د دغو لفظونو تر شا د ماشوم څېره انځورېږي .

ښه ماشوم په لوبو سترې کېږي، بالاخره ((په خاورو کې یې سر ایښی دی او د خوب د قاصدانو لاس ته یې ځان سپارلی دی))

دلته اوس دی نه وایي چې ماشوم ویده دی، ځکه هغه یوازې یوه بیاني او خبري جمله گرځي، د خوب دقاصدانو لاس ته ځان سپارل تصویر او هنري جمله ده، دی د همدغې نثري ټوټې پایله راباسي او وایي ((هو د ژوندانه مثال همدا دی، مور په خپل ژوند کې همدغسې په خاورو لوبې کوو، په دغو لوبو اخته اوسو چې د مرگ دروند خوب په مور خپل چپاو راوړي او بل عالم ته مو بوځي، مگر آه څومره خوږې دي دا لوبې او څومره خوندور دی دا خوب چې په خپله خوښه او ازادۍ سره وي)).

ددې نثر ډېر لفظ د پای په ټکو کې دا دی چې په وینه کار اوفعالیت او بیا خوب هلته خوندور بولي چې له ازادۍ سره وي.

دا یوه بېلگه وه چې مور دلته وړاندې کړه، په دې ټولگه کې همداسې نورې ډېرې بېلگې هم مور لوستلای شو، زه نه غواړم چې نور د استاد خادم په شاعرانه وینا وغږېږم، دده د منثور شعر راسپړنه وخت او پوهه غواړي، همدومره ده چې لږ تر لږه ددې ټولگې (رڼه چینه) په تخنیکي اړخ یو څو جملې لیکم.

همدې نثر ته ورته خواږه مور دده په یو شمېر نورو نثرونو، لکه د کوترو کور او ... کې هم موندلای شو، دا هغه نثرونه دي چې د فورم یاچوگات له مخې یې نثر بولو، خو د کیفیت له مخې د شعر خواږه او جوهر لري، نو دمنثور شعر بڼې بېلگې یې گڼلای شو.

د استاد مسجع نثر یا منثور نظم: استاد عادي نثر ترڅنګ د مسجع نثر په لیکلو کې هم خپل قلم ازمیلی دی، هڅه یې کړې ده چې خپلې تصویري ژبې ته یو موسیقیت وروبښي، دده له انده د لفظونو په

موسیقیت او اهنګ کې پیغام او د ژوند تفسیر ډېر ښه وړاندې کېدای شي.

د مخامخ لوري د حواسو د پارونې لپاره اهنګینه تصویري ژبه تر عادي ژبې او وچو لفظونو غوره ګڼي. ((...لوی افغانستان که کوچنی شوی وي، دا به ملي قصور نه وي، خو که جوړ نه شي او قهر به مو هم ورته سوړ نه شي.

وروري او دوستي په حساب ده، دا مسئله د پښتو د مقدس کتاب ده، غریبي به ومنو او مرګ، خو نه د تېسورۍ ساز و برگ، دا زه نه وایم، دا وایي افغان، هغه چې بولي یې پښتون مسلمان، هغه چې نا دار دی، خو دارا دی د ایمان.

استعمار او استثمار دواړه لعنت دی، مفت خوري له ټولو بد عادت دی، چل ول کول د شیطانانو خصلت دی، مور ټګان نه یو او خونښ مو نه دي ټګان، لعنت شه په هر شیطان.

دلته په دې ملک کې سپرغۍ دي او لمبې، پټې په ایرو کې پرتې دي او ویدې، په دې غرونو کې اورتونونه دي.

سلام ای پامیر او سپین غره!

درناوی ای امو او خیبره!

درخار شم ای د تاترې او تیرا سره!

ای مارګلی. او هراته!

ای گوادر او سواته!

ای د لوړو څوکو گوربته سلام!

ای لرغونیه غور او باختړه احترام!!

استاد هڅه کوي چې په سمبولیکه ژبه هم وغږېږي، د یوه وفادار ملگري او سپي کیسه کوي. په دې نثر کې دی د خپلې ټولني ټولنيز او سياسي حالت وړاندې کوي.

د استاد د علمي سفر یادښتونه او یوه سفرنامه: په دې ټولگه کې داستاد یو شمېر تحلیلي لیکنې هم ځای شوې دي. په دغو تحلیلي لیکنو کې ټولنيز، سياسي او کولتوري مسایل نغښتي دي.

په دې لیکنو کې داستاد لوی کمال او هنر دا دی چې ده ټولنه، خلک او بېلابېلو خواووې مطالعه کړي، اورېدلي او لیدلي یې دي، وروسته یې پر خپلو مشاهدو ذهني فعالیت ترسره کړی دی، تر ذهني فعالیت وروسته یې دغه مشاهدې د خپلې مفکورې او نظر په لوبې کې د لفظونو په اهنګین اوډون وړاندې کړې دي، په دې لیکنو کې د استاد ذکاوت، نظر او پخه علمي مطالعه او ادبي ځواک له ورايه ښکاري، د ده د دغو لیکنو پله هم درنه ده.

د استاد کیسه یې نثر: استاد یو شمېر تخیلي، رومانتيکې او فولکلوري کیسې هم لیکلې دي، په دغو کیسو کې یې طبعي منظرې او رومانتيک اړخونه څرګند دي. خپله مفکوره یا تحلیل په لومړیو او یا په اخر کې راوړي، د خپلې خبرې د پخې دزبات او خوړلنۍ لپاره یوه کیسه یا نکل کوي، عجیبه دا ده چې دده د کیسو کرکټرونه په تېره هغه چې په ټولنه کې منفي تصویر لري، هغه مثبت انځور شوي دي، لکه درواخلې د سید کمال او بېوجاني په رومانتيکه کیسه کې.

ددې ټولگې په هنري نثري برخه کې دده یو شمېر داسې کیسه یي نثرونه هم ځای شوي دي چې د لنډو کیسو غوښتنې بشپړوي)). (۲۳: و-ظ)

۲۰- اسدالله غضنفر: اسدالله غضنفر د هېواد له نامتو

لیکوالو، کیسه لیکونکو او کره کتونکو څخه دی، ده د نثر پر جوړښت او هنري خواوو ډېرې لیکنې کړې دي، غضنفر د استاد قیام الدین خادم (نوي رڼا) اثر کتلی او په یوه ځانگړې لیکنه کې یې د دغه اثر خصوصیات

ارزولي دي. دا لیکنه (له نوي رڼا څه راواخلو او څه راوانه خلو؟) تر نامه لاندې لیکل شوې ده. ښه به وي چې د استاد خادم له نثر سره د زیاتې اشنایي په خاطر یې درنو لوستونکو ته وړاندې کړو:

((د افغانستان د شلمې پېړۍ

په ادبیاتو کې د مقالو یوه مهمه

ټولگه د استاد قیام الدین خادم (نوي رڼا) ده. نوي رڼا په درېیم ځل په (۱۳۸۴ل) کال کې په لویه کچه په پنځه سوه شپږ دېرش مخونو کې چاپ شوې ده.

اووه څلوېښت کاله پخوا په (۱۳۴۰ل) کې د (نوي رڼا) په لومړي چاپ باندې په خپله مقدمه کې استاد خادم لیکلي دي چې: ما د خپلو تېرو څلوېښتو کالو له مقالو، کانفرانسونو، ادبي ټوټو، ځینې تحقیقي مضامینو او قصو څخه په کتابي صورت یوه داسې مجموعه تیاره کړه چې ادبي او افادي اهمیت ولري او د پښتو نثر نمونه وي.

ددې کتاب لویه برخه د مقالو ده. مقاله نثري ژانر دی. معمولاً لنډه وي، لکه لنډه کیسه. لنډه کیسه د یو چا په ټول ژوند رڼا نه اچوي، بلکې خاصو پېښو او د یو چا خاصو خوښوونو ته اشاره کوي. مقاله هم غالباً د موضوع له ځینو اړخونو راجورلي. په مقاله کې لیکوال معمولاً د یوې پېښې، موضوع یا مفکورې په اړه خپل نظر څرگندوي. ځینې مقالې د خاصو علمي او فني ساحو د کسانو لپاره لیکل کېږي، خو اکثره یې د عام لوستونکي لپاره وي او د لیکوال هڅه په کې دا وي چې صریحې، واضحې او جذابې خبرې وکړي چې په لوستونکي باندې خپله لیکنه ولولي.

له (کنفرانسونو) د استاد منظور هغه لیکنې ښکاري چې خلکو ته یې اورولې دي. دغسې ویناوې چې ولیکل شي، مقالې یې بللی شو او هغه څه ته چې استاد (تحقیقي مضامین) وایي هغه هم د مقالې د ژانر برخه ده.

مقاله د استدلال او معلوماتو په مټ لیکل کېږي، تخیلي ژانر نه دی، خو ادبي یې د شعر په څېر ډېر ځله مجازي معناوې لري، د شعر غوندې یې لوی مقصد د احساس پارول دي او بیا هم د شعر غوندې د ژوند واقعي مسایلو ته واقعي حل لارې لټول خپل کار نه گڼي. په ذکر شوې مقدمه کې د استاد خادم دا خبرې د هغه په ذهن کې د مقالې او ادبي ټوټې د توپیر څرنگوالی رانښيي: زما د منثورو ادبي اثارو دوې مجموعې پخوا تر دې د نوي ادبیت پر خوا میلان ښودل شوی دی. مگر په نوي رڼا کې دا کوشش شوی دی چې د پښتو په نثر کې یو داسې اسلوب ایجاد کړي شي چې د ټولو علمي، فني او افاقي معلوماتو د افادې لپاره مساعد وي.

(قصه) هم چې په نوې رڼا کې یې خو مثال شته، د تخیل یا تخییل او واقعیت مشترک پیداوار دی او د ادبي ټوټې په څېر یې له مقالې په اسانه بېلولای شو، خو که یوه لیکنه د قصې غوندې پلاټ ولري، مگر پېښه او موضع یې ټوله واقعي وي، هغه بیا کیسه نه بولو. په نوې رڼا کې ځینې لیکنې د قصو غوندې پلاټ لري، خو واقعي حوادث دي، لکه د وزیر محمد گل خان موند مرحوم په لاس د جنایت کارو د نیولو یوه حادثه چې د یو پولیسي ابتکار، تر عنوان لاندې لیکل شوې ده. دغسې لیکنې ادبي او هنري رپورټ بللی شو، خو ایا په خپله استاد به په نوې رڼا کې خپلو داسې لیکنو ته چې د کیسو غوندې مضبوط پلاټ لري، یا یې نه لري مگر واقع شوی حالت بیانوي، مثلاً:

د یوې خاطرې یا د سفر د مشاهدو (لکه د بحر اباد سمخې) بیان یې په کې کړی دی، کوم نوم ورکاوه؟ زه بهتره بولم چې د (بحر اباد سمخې) د یوه سفر راپورتاژ وبولم او په هغو ژانرونو کې یې شامل نه کړم چې استاد یې نومونه اخیستي دي.

په نوې رڼا کې دسوال و ځواب په بڼه یوه نیمه لیکنه هم شته چې واقعي هغې ته یې (لکه ایا د وطن مینه غریزي ده؟) رپورټ ویلی شو او خیالي هغې ته یې تر دې چې مقاله یې وبولو ممکن دمکالمې یا داسې بل نوم ورکول مناسب وي.

په دې کې شک نه شته چې مقاله ډېر مهم ژانر دی، مگر په دې کې هم شته نه شته چې دې ته که هر شکل او تعریف وټاکي، دا په کې نه ایسارېږي. همدا وجه ده چې د ژانر په توګه په مقالې باندې ډېرې لږې خبرې کوو، خو په دې کې موږ تاوان کړی دی، مقاله د فکر د لېږدولو ډېر مهم او ممکن تر ټولو مهم ژانر وي.

د استاد خادم لیکنې هم ددې پخواني میراث له اثراتو پوره پاکې نه دي، د مثال لپاره د نوې رڼا د ادب او حیات په نوم مقالې دا جملې ولولئ:

((په ایتم کې له هستې نه چاپېره الکترونونه او په افلاکو کې اقمار له شمسو او بیا شمس له خپلو ټولو اقمارو سره دیو بل شمس نه گرد چاپېره گرځي او مرکز د جاذبې په قوت سره خپله سلسله ساتي. هلته هېڅ زورور کمزوری نه خوري او نه یې هلاکت ته ورکوي، بلکې که احياناً داسلسله خطا شي، نو هلاکت او تباهي طاري کېږي، نو ایا انسان له دې نظامه کوم وتلی شی دی چې دلته به اجتماعي مرکز چې شاه وي، که حکومت، بې له تنظیم او ادارې نه بله خوا ته چې تخریب ته منجر کېږي، نیسي؟ او که دا ليار ونيول شي، نو د کایناتو د دغه حاوي قانون نه به پرته بله نتیجه ورکاندي؟ بلکې د کایناتو نظام د ارتقا او تکامل خوا ته هدايت او رهبري کوي، نه د تخریب او تباهي لور ته.))

استاد خادم په خپلو ځینو جدي مقالو کې هم له تشبیهي استدلاله استفاده کړې ده.

۱- په تشبیه باندې د واقعیت گومان کول: په خیال باندې

د واقعیت گومان کول دي. په خیال باندې د واقعیت گومان ضرور نه دي چې خامخا د تشبیه په اساس وي. نور ډولونه هم لرلای شي. استاد خادم (د شهاب الدین غوري سیرت) په نوم مقاله کې لیکي: ((د دې په دویم کال ناڅاپه سلطان له غزني نه روان شو، یو نیم لک پښتانه، ترک او تاجیک لښکر ورسره وو، دا لښکر چې پېښور ته ورسېد، نو دلته دېره شو. هېڅوک نه پوهېدل چې سلطان څه اراده لري او دوی چېرته ځي. اخر یو زور سپاهي زړه کلک کړ، سلطان ته راغی، ویې ویل: اعلحضرتا، ستاسو

اراده څه ده؟ او ددې لښکر مقصد څه دی؟ سلطان په موثره لهجه ورته وویل...)) دلته مونږ وینو چې واقعیت او تخیل سره ګډ شوي دي. په تاریخي ناولونو کې تاریخ هم وي، خو څرنگه چې لیکوال تاریخ نه، بلکې ناول لیکي، نو د خپلې لیکنې د اغېز د زیاتولو لپاره بلا خیالي جزئیات ورسره یو ځای کوي. خو یوه مقاله چې دتاریخ او واقعیت په نوم ثبتوو، هلته بیا تخیل که ښکلا هم پیدا کوي، د لیکنې اهمیت کموي. د استاد په لیکنو کې یو نیم بل ځای هم دخیال او واقعیت دغسې ګډول وینو.

۲- **بې طرفه سبک:** د (شېر شاه سوري اخلاق) په نوم مقاله کې لولو: ((... له دغه مینځه یو نفر پښتون چې یوسف خېل یې باله او په خان خانان ملقب و، کابل ته په بابر پسې لاړ او مغول بابر پادشاه ته یې په سلطان ابراهیم لودي باندې د یرغل کولو لارې چارې وروښودې او ترغیب یې ورکړ چې څو د دغه کورني نفاق او ملي خیانت په نتیجه کې د سلطان بهلول لودي نمسی او د سلطان سکندر لودي زوی، سلطان ابراهیم لودي د پاني پت په میدان کې په ډېره ځوانمردۍ او مېړانه دمغلو سره په جنگ کې په شهادت ورسېد.))

ایا که بابر په دې جگړه کې وژل شوی وای، بیا به هم لیکوال ورته لیکلي و چې په مېړانه شهید شو؟ په دې کې شک نه شته چې تاریخ ډېر ځله د زورورو ملاتړ کړی او بلکې د زورورو په خوبه لیکل شوی دی، نو کله چې د مغلوب لوري لیکوال ته قلم په گوتو ورغلی، د تاریخ د بې انصافی د ازالې لپاره یې د مغلوب ننگه کړې ده، مگر له بې انصافی سره ورته مقابله پخوانۍ بې انصافی نه ختموي، بلکې صرف یوه نوې بې انصافی زېږوي او بله دا چې که غواړو تاریخ زموږ خلکو ته خیر ورسوي، نو دلیکلو په وخت یې باید خپلې ملي، نظریاتي، منطقي، یا نورې

خواخوړۍ هېرې کړو. یوازې په علم او تاریخ کې نه بلکې ان په بلکل تبلیغاتي لیکنو کې هم د سبک بې طرفي په گټه ده.

۳- د تېرو زمانو له خلکو د خپلې زمانې دخلکو د

ارزښتونو توقع لرل: په همدې پاسني مثال کې یوسف خېل په ملي خیانت تورن شوی دی، خو ایا په هغه زمانه کې د ملي خیانت هغه مفهوم وو، لکه اوس چې شته؟ د استاد په لیکنه کې د افغانستان د ځینو نورو لیکوالو په څېر کله کله د تېرو زمانو د خلکو کړنې د اوسنیو ارزښتونو په تله تلل کېږي او یا پخوانیو خلکو ته اوسني ارزښتونه منسوبېږي.

۴- په نوې رڼا کې (د غزني ساحه) په نوم مقاله داسې

پیل شوې ده: ((دغه ځمکه چې د امو او اباسین او پامیر او بحیره عرب په منځ کې پرته ده، د طبیعت او جغرافیایي وضعیت په لحاظ یو هویت او ځانته تشخص لري. دغه هېواد چې نن د افغانستان او پښتونخوا په نومو بېل یادېږي، په پخوانو اعصارو کې کله په اریانا او کله په پښتونخوا یاد شوی او نن ورته مونږ پښتیا نا ویلی شو.

دا ځمکه یوه جگه سطحه ده چې داسې لوړو غرونو، اوچتو څوکو احاطه کړې ده چې تېرېدل ورته په اسانۍ سره ممکن نه دي...))

لیکوال اصلي موضوع ته چې دغزني ساحه ده، ډېر وروسته راځي.

۵- د غزني د ساحې په مقاله کې یو ځای لولو: ((د غزني د

ښار نه مخامخ د کندهار په لور د سرک دواړو غاړو ته یو څو کلي دي. دلته عنایت الله خان او د مهجور ډله زموږ اشنایان دي. حاکم عبدالوهاب د دغو کلیو سپین رېږی دی. دلته ځینې خلک په دې خبره سخت ټینګ دي چې مونږ خلیج یوو...))

د مقالې یو لیکوال ممکن دغسې خصوصي موارد د مطلب د وضوح، د تصویري کولو او یا لوستونکي ته د زړه ورگډولو اود صمیمي حالت د پیدا کولو په خاطر ذکر کړي، خو که دغه کار د لیکنې د انسجام د ښه پېژندو په بیه وي، بیا نو تاوان پېښوي. مقالې له لویه سره په جدي او غیر جدي ډولونو وېشل کېږي. لوستونکی د یوې مقالې د لومړیو جملو په لوستلو سره پربکړه کوي چې له څومره جدي یا غیر جدي متن سره مخامخ دی. د غزني په اړه د مقالې پیل د پوره جدي او بلکل غیر شخصي طرز احساس راکوي، خو پاسنی خبرې بیا زموږ له لومړي احساس سره اړخ نه لگوي. دنوې رڼا په ځینو مقالو کې دغه ناهماهنگي شته.

۶- شاعرانه تاکید: د شعر ژبه د مبالغې ژبه ده، خو مقاله که ان د تشو تبلیغاتو لپاره هم لیکل کېږي، د مبالغې په وجه تاوان کوي، استاد په یوه نیمه مقاله کې له شاعرانه تاکیده کار اخلي چې د لیکنې د معنا قوت ته تاوان رسوي. په (ادب او حیات) نومې مقاله کې لولو: ((زما په فکر په وروستیو قرونو کې د پښتنو ناکامي د حیات په ساحه کې فقط او فقط دې ته راجع ده چې زموږ د مشرانو عمل له ادبه خالي وو...)) استاد دلته د ادب په اهمیت شاعرانه تاکید کړی دی.

۷- د موضوعاتو تداخل: د استاد په ځینو مقالو کې د موضوع وحدت ته پام نه دی شوی، کله کله خو ان په یوه جمله کې هم وحدت نه وي. مثلاً: (د گردېز جغرافیه) په نوم مقاله کې لولو: (خلاصه دا چې گردېز مهم مرکز اوله کابل ډېر پورته او یخ دی.) دا جمله د مقالې د تېرو کرښو خلاصه نه، بلکې د تیت و پرک خبرو مجموعه ده.

۸- د کلمو د اصلي شکل او معنا تصور: د نوې رڼا لیکوال د شلمې پېړۍ د افغانستان د ځینو نورو لیکوالو غوندې د کلمو د اصلي

شکل او معنا په اړه خپل تصورات لري او کله کله خو د همدې شخصي اتمولوژي او فقه الغت په مټ تاریخ او واقعیتونه تفسیروي. د غزني د ساحې په نوم ذکر شوې مقاله کې یو ځای لولو: ((ډېر کرته به زما خاطرې ته راتله چې مقور څه معنا؟ مگر کوم وخت چې زه مقور ته لارم او د دغه ځای وضعیت مې په یو عام نظر مطالعه کړ، نو پوه شوم چې دا ځمکه یوه چراگاه ده، په دې ځای باندې د کوچیانو او مالدارو د کډو د تگ لاره ده. دا خلک به په اوږي د غور ایلبندو ته تلل او ژمی به د اباسین غاړو ته کوزېدل.

کوچیان په خپل حرکت کې معلوم ځایونه لري چې هلته اړوي، دغه ځای ته مېنه او کور وايي، نو مقور د مکور، مور کور او زموږ کور په لاره مقور شوی دی، د مکور په لاره سپری جاغوري ته ځي چې په اصل کې جای غوري یعنې د غوریانو ځای دی او د دې نه معلومېږي چې په دې ځای کې د غوریانو حکومت او دارالسلطنه تېره شوې ده.))

د کلمو د اصلی شک د تصورولو په مټ د تاریخ بیان د افغانستان د شلمې پېړۍ په څېړنه او لیکوالۍ کې نور گڼ مثالونه هم لري.

د استاد خادم په ادبي میراث کې غور مونږ ته ډېر څه رازده کولی شي. د استاد نوې رڼا یوازې د خپل وخت لپاره نوې نه وه، د اوسنو لپاره هم د لارې د یو مشال حیثیت لري، په دې ټولګه کې د عالي فکرونو خزانې او د بڼې لیکوالۍ گڼې باریکۍ پیدا کولای شو. زما په خیال ځینې هغه مهم ټکي چې مونږ یې باید په نوې رڼا کې له استاد زده کړو او په هغو کې د استاد پیروي وکړو، دا دي:

۱- په افعالو کې تنوع: اسم او فعل د جملې اصلي اجزا دي.

جمله بې ستاینومه او بې قیده راتلای شي، مگر بې اسمه او بې فعله نه

جوړېږي. کله چې وایم: راغی! که څه هم په دې جمله کې د چا نوم نه دی اخیستل شوی، خو د نوم مفهوم په کې شته. دلته یو چاته اشاره شوې ده، که چا ته په کې اشاره نه وای، بیا نو خبره نامفهومه وه.

په ژبه کې اسمونه بې شمېره وي، خو فعلونه خورا محدود وي او په دې محدودو کې هم ځینې افعال ډېر تکرارېږي او یا خو که د ډېر تکرار د مخنیوي امکان موجود هم وي، لیکونکي د لټون له زحمته د ځان د بچولو په خاطر یوازې هغه افعال استعمالوي چې سمدستي وریادېږي. همدا وجه ده چې د معنا د دقت او د بدرنگ تکرار د مخنیوي لپاره په افعالو کې تنوع له لیکواله پوره زیار غواړي. موږ په دې برخه کې له استاده ډېر څه زده کولای شو.

استاد لیکي: ((ځینو خلکو ته باغباني خوند ورکوي، ځینو نورو ته مالیاري کول او گلونه کرل او پالل مزه ورکوي او ځینې خلک داسې هم شته چې هغوی ته د خلکو پالل، ساتل او لویول د خوشالی باعث وي.)) د نوې رڼا د درېیم چاپ ۱۹۷ مخ.

دا متن که بې تجربې لیکونکي لیکلای، نو شاید په درې واړو جملو کې یې یو فعل تکرار کړی وای.

یو بل مثال: ((د فرد او اجتماع حوايج او ضروریات یو تر بله سره فرق کوي، که نه؟ د فرد او جماعت روح سره تفاوت لري او که نه؟ د فرد او ډلې د پاره اصول او قوانین یو دي او که بېل بېل؟)) ۱۹۴ مخ

د استاد خادم په نثرونو کې دا رنگه ډېرې بېلگې وینو چې افعال د نثر د روانۍ، د موسیقي د قوت او د معنا د دقت درې واړه مقصدونه ترسره کوي. دلته که مثلاً د لومړۍ جملې فعل تکرار کړو، په معنا کې فرق نه

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

راځي خو نثر به يې خونده شي او که د دغو مترادفو فعلونو ځايونه هم سره بدل کړو، د کلام رواني، موسيقي او د معنا رسايي به ورسره کمه شي.

استاد په خپله يوه مقاله کې چې دملگرو ملتونو د تاسيس د لسم کال په مناسبت يې کښلې، ليکلي دي: ((د ملگرو ملتو ټولني وکولي شول چې د اروپا د جنگ د پېښېدو مخه ونيسي. په کوريا کې جگړه محدوده او په متارکه يې بدله کاندې. د هند-چين جگړه بس او ترک کړي. د يونان، ايټاليا او شرقي اروپا په اورونو اوبه واچوي، دجرمني خبره د حل خواته نږدې کړي. د چين او فارموسا معضله کې د وساطت او صلحې لاسونه کار کوي. د کشمير مسله غلې ده. ايران کې نن سبا ارامي ده. مصر، سوډان لږ و ډېر په ارام شول. دا خبرې د دنيا غټې غټې واقعي وې چې د ملگرو ملتو انجمن په کې موفق دی.)) ۱۶۲ او ۱۶۳ مخونه.

دلته وينو چې استاد د متنوع فعلونو په برکت د هغه وخت د نړۍ د بېلو بېلو ملکونو د امن و ثبات د وضعيت تر منځ ظريف توپيرونه راښودلي دي.

۲- نثر کې موسيقي: څېړونکو پخواني نثرونه له لويه سره د مسجع او مرسل په دوو ډلو وېشلي دي. په تېره زمانه کې اکثرو ليکونکو د معنا رسولو ته دومره اهميت نه ورکاوه، لکه د نثر هغه موسيقي ته چې د تسجيع په مټ پيدا کېدله، خو ځينو نورو ليکوالو د جملو تر داخلي قافيو او د کلمو تر مشترکې موسيقي د کلام معنا مهمه بلله. هغه لومړي تمايل د مسجع نثرونو او دا دويم تمايل د مرسل نثرونو له غورځېدو سره مرسته وکړه. زموږ په زمانه کې د مسجع نثرونو دود يې موده شو او ورسره ځينو ته د سجعي او د کلام د موسيقي نور صنعتونه يې ارزښه وايښدل. حال دا چې د سجعي صنعتونه او د کلام د موسيقي نور صنعتونه که په طبيعي ډول

راشي او د معنا په رسولو کې خنډ ونه گرځي، د کلام له ښکلا سره مرسته کوي. استاد خادم چې دیني علم لوستی او د بلاغت له پخواني علمه خبر و، د نثر و نظم په ښکلا کې د لفظي بدیع په اهمیت پوه و. دی د شلمې پېړۍ په هغو لیکوالو کې شامل دی چې له لفظي بدیع یې خورا کامیابه استفاده کړې ده. مثال:

((ومي کاته، چې د اسمان دروازي او د ځمکې خزاني ماته ټولې بېرته دي، له هرې خوا دولتونه او نعمتونه راروان دي، یوه مې دوه کېږي او دوه مې لس کېږي او لس مې په سلو بدلېږي، بخت مې وینن دی او چې په چپه یې اچوم راسته لوبېږي.)) ۱۷۸ او ۱۷۹ مخونه.

دلته خزاني او دروازي، دولتونه او نعمتونه او یا مثلاً چپه و راسته له یو بل سره د موسیقي ارتباط لري چې دغسې موارد د تسجیح په صنعتونو کې مطالعه کېږي. یو بل مثال:

((په ټولنه کې متفاوت افراد او متعدد اشخاص موجود دي.)) ۲۵۶ مخ

په دې جمله کې د (افراد، اشخاص او موجود) تر منځ متوازي سجعي او په افراد او اشخاص کې د (ا) د اوږد واول شتون، د (متفاوت او متعدد) د لومړیو څپو یوشانوالی او دغه راز په یوه مشترک توري (میم) باندې د څو کلمو پیل، یو بل ته لاسونه ورکړي، په جمله کې یې استحکام او لفظي ښکلا پیدا کړې ده.

۳- کامیابه تصویري ژبه: مونږ دمخه د استدلال په کمزوری کې د تخیل خطر ته اشاره وکړه، خو تصویري ژبه د مطلب د واضح کولو، د محسوسولو او ښکلي کولو لویه وسیله ده. د استاد خادم په نثر کې د تصویري ژبې کامیاب مثالونه مومو. استاد د ننگرهار د اب و هوا په اړه لیکي: ((د کونډ او سپین غره دامني داسې یخي دي چې اوږی هم په

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

کې پرستن اغوستل کېږي، مگر د کابل د سیند غاړې دومره تودې دي چې ژمی هم څوک لمر ته نه شي ټینګېدای.)) ۹۹مخ

دلته یوازې د یخنی او تودوخې مفهوم نه لولو، بلکې یخې او تودې سیمې وینو، متل دی چې: شنیده کی بود مانند دیده.

استاد په یوه بله مقاله کې د سوري شېرشاه د نیکه ابراهیم خان سوري د وختونو د هندوستان د سیاسي وضعیت بیان د تصویري ژبې په مرسته په دومره رسا انداز کړی دی:

((۱۵ هغه وخت وو چې د هندوستان د سیاست د سطرنج په تخته په کشمیر کې سلطان زین العابدین، ملتان کې سلطان یوسف، مالوه کې علاؤ الدین، جونپور کې سلطان ابراهیم، د سطرنج لوبې کولې او سلطان بهلول لودي په ټولو کې اوچت و.)) ۲۰۱مخ

دغه جملې د سطرنج د خانو غوندې وپشل شوي، هندوستان او په هغه کې د سیاسونو کشمکش او د دغه کشمکش شاته شخصي از وهوس په یوه وار او په وضوح سره رابښي.

۴- سلاست و رواني: د استاد نثر په سلاست او رواني کې هم اوچت مقام لري. سلیس نثر هغه دی چې د ویلو په وخت مو ژبه تکلیف احساس نه کړي او روان یې ولولو. استاد لیکي: ((... په جهان کې داسې وحشي انسانان هم شته چې د بل غوښه خوري، غلام یې نیسي او د خپل مفاد د پاره یې داسې قربانوي، لکه باز چې مرغی نیسي او په مزه مزه یې خوري او د هغې په چغو او فریاد یې زړه نه سوزي. تاسې خپلو زړونو ته متوجه شئ، دغه کسان چې یوازې د جاه او جلال، عظمت او استبکار پسې گرځي او د دغه شي په حصول کې په روا او ناروا باندې اړ نه وي، خوشامندې کوي، دروغ وايي، دسیسه او چل جوړوي، خلک غولوي،

پیسې جمع کوي او ایمان او شرافت ورباندې خرڅوي، نور ازاروي او خپله خپته یا د اولاد بدن غټوي یا خپلې مانی اوچتوي او د بل انسان، اهل وطن، همنوعه او ورور په حال یې زړه نه سوزي، هېڅکله د یتیم، یسیر، مظلوم او کونډې، غریب او مسافر په حال یې سترگې نه لمدېږي. خندا د غرض لپاره، خبرې د غرض لپاره، ورکړه راکړه د غرض لپاره، د پښتنو په اصطلاح یې مزده کار مې نه زده، چې مزد راکړې کار مې ښه زده، دا کسان چې پیر، استاد، پلار و مور، مشر و حقدار ورته د خپل غرض او مفاد په مقابل کې په کسیره نه ارزي او د گونگت غوندې خپل مردار غوندې ټولوي او تل یې په همدغه جیفه نظر وي، که ډېر دولتمن شي او د ډېرو شتو او رتبو خاوندان شي او ناز او نعمت یې له کوره بېرون وخوټېږي، تاسو ورته انسان ویلی شئ؟) (۲۷۰ او ۲۷۱ مخونه

په دې جملو کې داسې مترادفې یا غیر مترادفې کلمې اوعبارتونه شته چې که یې وروسته وړاندې کړئ د جملو معنا ورسره نه بدلېږي. تاسې دا کار وکړئ او بیا وگورئ چې ایا بیا هم متن روان ویل کېږي؟ مثلاً: که د (جاه و جلال) یا (عظمت او استبکار) د کلمو ځایونه سره بدل کړو، نو وینو چې کلام د اصلي حالت غوندې روان نه پاتېږي. استاد په خپلو اکثر و لیکنو کې د کلام سلاست او موسیقي ته پام کړی او ډېر ځله یې د کلمو مترادفات د دې لپاره راوړي چې د متن اهنګ، موسیقي او رواني ورباندې وساتي.

۵- خطابي کیفیت: د نوې رڼا لیکوال په داسې طرز نثر لیکي

لکه چاته چې خبرې کوي، دې ځانگړنې د استاد په نثر کې د صمیمیت و صراحت خصوصیت زیات کړی دی او د ده لیکنو ته یې د یو ژوندی

انسان د خبرو کیفیت وربښلی دی. لکه څوک چې مخامخ درته ناست وي، بحث درسره کوي او د ساه گرمي يې احساسوي. استاد ليکي:

((تاسو پخپله فکر وکړئ که سړی ضرور یو فرضي او لږومي کار چې درجه يې له نورو نه مخکې وي، پرېږدي او په وروستي، متاخر او غیر مهم باندې مشغول شي، نو دا کار سره ددې چې يې ثمره به وي، مضر به گوندې نه وي؟ مثال وایم: اودس يې پرېښود او په لمانځه لگيا شو، ښه نو لمونځ يې وشو؟ او که وروسته اودس کوي، نو ځله يې کوي؟ او دغه وخت چې په يې اودسه لمانځنه تېر شو، دا گوندې کوم ضرر نه و؟

د ژوندانه ټولې چارې همدغسې دي. که سړی د علم د تحصیل دپاره ماغزه بايلي يا گټلی دولت د شهرت د پاره په يو او بل، خبرو او ساعتېريو، هغه او دغه د ښې شپې د خوب په شان له لاسه وباسي، نو چې وينی شي، زړه به يې په ډاگ ونه لگېږي؟)) ۷ مخ.

د استاد په نثر کې د مناظرې او مباحثې روحیه د هغوی د لیکنو د خطابې طرز یوه نتیجه بللی شو، تاسې په لاندې جملو کې هغه ژوندي حالت ته پام وکړئ چې د مباحثې د انداز په برکت پیدا شوی دی:

((اروپا، امریکا، روسیه، چین، هندوستان ټولو کې د ښځو حق منل شوی دی. اوس نو ممکنه ده چې زموږ خلک ووايي دا خلک خو ټول کافر دي او مونږ مسلمانان یو، نو زه ویلی شم چې عرب، ترک، ایران او پاکستان خو هم مسلمانان دي، وبه گورو چې د هغه ځای د ښځو او ځینو پسماندو ممالکو په حقونو کې فرق شته او که نه؟ په دې وخت کې زموږ ځینې خلک دا ویلی شي چې مونږ د نورو خلکو په تقلید او پیروی څه مجبور یوو.

زمونږ دین او مذهب چې څه وایي په هغې مکلف یوو. دلته خبره حقیقت ته نږدې کېږي. که دا خلک مونږ سره په قران او شریعت فیصله کوي، مونږ خوشاله یوو، اسلام ښځو ته د تعلیم، تملک، کار و کسب، میراث، نکاح، تجارت، حج، غزا، محکمې ته د حاضرېدو، دعوي، شهادت، جمعې ته د حاضرېدو، خطبه اورېدو حقوق ورکړي دي او مونږ هم له دېنه څه زیات څه نه وایو او نه نوره دنیا له دېنه زیات څه حقوق ښځو ته ورکولی شي. د ستر په باب لمانځه کې لا هم مخ، قدمونه، لاسونه ښکار کېدل ممنوع نه دي او د نورو ځایونو لوڅول بېباکي ده. گومان کوم چې زموږ په جامعه کې به کوم معقول څوک د بېباکۍ طرفدار نه وي.)) ۵۵ مخ

د تخاطب کیفیت د استاد په نثر کې د سوالیه جملو مقدار زیات کړی دی او ژوندۍ گړنۍ ژبې ته یې د نږدې کېدو په برکت د ده د نثر ژبه د لیکنۍ ژبې له کلیشو خوندي کړې ده. د ده د جملو طرز لکه کب چې په اوبو کې وي، همېشه تازه احساسوو او دا ځکه چې د استاد د جمله بندۍ طرز ژوندۍ او بې تکلفه ژبې ته بېخي ورنږدې دی. د ده د مقالو په نثر کې د گړنۍ ژبې اصطلاحات، مثالونه او متکلم ته تر یوې خبرې پورې وربادې شوې خاطرې لولو. ځینو نورو لیکوالو هم کوشش کړی چې خپل نثر ژوندۍ گړنۍ ژبې ته نږدې کړي، خو دهنو د ځینو هڅه ناکامه ده، ځکه متل، اصطلاح یا د شفاهي ژبې بل توکی یې داسې را اخیستی وي، لکه څوک چې په لوی لاس په خپله لیکنه کې دغه توکي داخلوي، ما د استاد په نثر کې د شفاهي ژبې د مصنوعي استعمال هېڅ نښه ونه لیده.

۶- صراحت: مقاله چې معمولاً د لیکوال نظر څرگندوي، صریح

نثر غواړي. که یو څوک په خپله خبره باور نه لري، یا د سپینې خبرې د کولو جرأت نه کوي، د هغه مجلس د چا نه خوښېږي، د مقالې لیکوال هم

چې صریح خبره نه کوي، لوستونکي ورنه ممکن خواتوري شي. مقاله لیکونکی خو په دې خاطر هم صریح نثر او واضح طرز ته اړتیا لري چې له تخصصي لیکنو پرته نورې مقالې د هر لوستونکي لپاره لیکل کېږي او د هرې سويې لوستونکي شاید په هغو خبرو پوه نه شي چې پوره واضح نه وي او هغه خبرې يې ستړی کړي چې صراحت ورکې نه وي. د استاد خادم په څېر صریح اللهجه لیکوال شاید په افغانستان کې بل ډېر کم وي. د مثال لپاره به د استاد یوه څلوریزه راوړم چې د نوې رڼا په کتاب کې يې دوه ځله په دوو بېلو مقالو کې راوړې ده. استاد فرمایي:

اول صحت دی بیباک ثروت دی
ورپسې علم و معرفت دی
تر دې نه وروسته چې خطا نه وځي
لازم انسان ته صحیح شهرت دی.

دغه څلوریزه که بل چا ویلی، نو دا امکان ډېر و چې د انسان په اول درجه ضروریاتو کې يې ثروت نه وای یاد کړی او که يې یادولی، نو دا بعیده وه چې تر علم يې وړاندې راوستی وای، شهرت يې هم شاید له لېسته ایستلی وای، ده به دا کار یا د اجتماعي تبلیغاتو تر اغېز لاندې کاوه، یا به يې خپل عزت په دې کې لیده چې ځان ډېر معنوي وښيي. خو خادم صاحب د خپل زړه د خبرې په کولو کې تر نورو اکثرو لیکوالو زړه ور دی او دې ځانگړنې د ده د نثر په محبوبیت کې لویه برخه لرلې ده.

که زه راولاړ شم، د سمندرونو د اوبو د جریان په اړه څېړنه وکړم او د دې څېړنې لپاره ډېر کتابونه وگورم دا به مې په افغانستان کې نادر تحقیق کړی وي. زما لوستونکي شاید ووايي چې لیکوال ډېر زحمت

ایستلی، ډېر کتابونه یې پسې کتلي او د تحقیق حق یې ادا کړی دی. مگر دا هغه نتیجه وه چې گټه یې ما ته ورسېده. ځینې لیکوال یوازې په خپل ځان او په خپل شهرت مبین وي، دوی غالباً داسې څه نه شي لیکلی چې د لوستونکي د ژوند، فکر یا مهارت په بهتری کې په کار راشي، خو هغه لیکوال چې له خپلو لوستونکو سره مینه لري، هغه غالباً داسې څه لیکي چې لوستونکي ته یې گټه رسېږي. استاد خادم د هغو لیکوالو په ډله کې دی چې د ټولني غم ورسره دی او اکثره وخت ددې لپاره لیکنه کوي چې فرد یا ټولني ته خیر ورسوي.

د نوې رڼا د مقالو یوه لویه برخه د موضوع په لحاظ له اخلاقي فلسفې سره تعلق لري. استاد خادم د اخلاقي فلسفې په موضوعاتو کې هغه څه د بحث لپاره غوره کړي چې زموږ د ټولني له اخلاقیاتو سره یې ارتباط دی. زموږ په دودیزه او پخواني اخلاقي نظریه کې چې په کلاسیکو دېوانونو کې یې پوره ذکر راغلی دی، د فرد په ژغورنه خبرې کېږي، د ټولني ژغورنې ته پام نه کېږي. استاد همدې کمزوري پاینټ ته پام شوی او په څو مقالو کې یې له بېلو بېلو اړخونو بحث ورباندې کړی دی. په یوه مقاله کې یې د اجتماعي اخلاقو په اهمیت باندې د تاکید لپاره د اسلام د دویم خلیفه دا کیسه راوړې ده: ((وايي د حضرت عمر (رض) په حضور یو صحابي دیو سړي تذکيه او سفارش وکړ او ويې ویل، دابنه سړی دی. حضرت فاروق ورڅخه پوښتنه وکړه چې تا د دغه سړي سره چې توصیف یې کوې، کله معامله یعنی راکړه ورکړه کړېده؟ صحابي وویل: نه. حضرت فاروق وویل، سفر دې ورسره کړی دی؟ صحابي وویل، نه. ویل یې نو د څه له مخې وايې چې ښه سړی دی؟ صحابي وویل، لمونځونه اودسونه او د قران تلاوت او نور عبادات مې یې لیدلي دي. حضرت فاروق وویل چې

خو یو سړی د دغه اجتماعي امتحان لاندې رانه شي، تر هغه مور ورته ښه سړی نه شو ویلای.

نو زهد و عبادت یقیناً دښه سریتوب لویې علامې دي، خو دا شیونه د خدای او بنده تر منځ شیونه دي، مور څه پوهېږو چې د یوه سړي دغه عبادات خدای پاک ته منظور دي او د نیت په صفایي او خلوص بنا دي او که نه؟ نو ځکه مونږ یو سړي ته د ښه سریتوب د شهادتنامې ورکولو د پاره چې څو د عمل په میدان کې امتحان ورنه کړي، په تش ډهد نه شو متسلي کېدی، ځکه په حدیث شریف کې راغلي دي چې (الدین معامله، یعنی دین معامله ده او قدسي حدیث کې راغلي دي چې خلک زما عیال دی چې څوک زما د عیال سره ښه سلوک او ښکېنه کوي، هغه پر ما گران دی)) (۳۳ او ۳۴مخ).

استاد خادم د دین عالم دی، ده په خپلو گڼو مقالو کې له خپلې دیني پوهې استفاده کړې ده، خو د استفادې منظور یې دا نه وي چې د خپل علم زور راوښيي، بلکې دغه معلومات د ټولني د بهتری او ترقۍ لپاره راوړي. استاد خادم په خپلو کابو گردو مقالو کې د لوستونکي د حال بهتره کولو او په لوستونکي کې تحول راوستلو ته توجه کړې ده.

۸- مشاهدې: د بشر یو ډېر پخوانی تصور دا دی چې قدیم خلک تر مونږ ډېر پوهېدل او چې هر څومره لرغوني وخت ته ورشي هغومره به د لوی حقیقت په خزانه واوړي. د دغه ناسم تصور یوه نتیجه دا راوتې ده چې گڼو پوهانو د خپل وخت، خپلو تجربو، خپلو مشاهدو او خپل چاپېریال په اړه څه نه دي ویلي، دا یې ښه گڼلې ده چې راتلونکو خلکو ته د پخوانو کتابونو په مرسته د هغې زمانې په اړه معلومات ورکړي چې دی هم د راتلونکو خلکو غوندې ورنه لرې و. دغه تصور تر اوسه

پورې ډېر اغېزمن دی. زموږ گڼو اوسنو لیکوالو دا غوره بللې ده چې دخپلو تجربو او مشاهدو په اړه څه ونه وايي، خو استاد خادم له هغو لیکوالو څخه دی چې په خپلو مقالو کې خپلو خاطرو او مشاهدو ته بیا بیا مراجعه کوي او د خپل وخت په باره کې غږېدل ورته ضروري ښکاري.

استاد اووه پنځوس کاله پخوا (په ۱۳۳۰ ل) کې د (ملي کالي) په نوم یوه مقاله لیکلې او هلته یې کښلې دي:

((د کابل خلک که قره قلې ترې لرې لرې کړې، کوم علیحده طرز نه لري، خو که په عمومي او پراخ نظر وکتل شي، دلويې پښتونخوا ملي لباس وطني خولۍ، کمیس پرتوگ، ځادر یا کورتۍ خپلۍ یابوټ د نرو او پورنۍ، کمیس چې تر زنگنو لنډ نه وي، پرتوگ، بوټونه د ښځو جامه تشکیلوي.

د کمیس لستونې پوره وي او گروبان یې تنۍ لري او په عمومي صورت سره کمیسونه کمرچین وي. پښتنې ښځې وېسته نه لندوي او اکثراً یې اوبې. د اوبدلو طریقي د هر ځای بېلې دي، نارینه په اس او وسله افتخار کوي او ښځې په گانه. دې کې هم اختلاف شته. په مناطقو اړه لري. مگر چارگل، غوږوالی، غاړکۍ، پاولۍ، چکن دوزي، په لاسونو کې بنگرې یا وښي او گوتې عمومیت لري. د دې نه چې زیات شي، نو افراط یې بولي. پښتانه نارینه ورېښمینه او رنگینه جامه نه اغوندي.)) ۳۵۹ مخ

د دغسې معلوماتو امتیاز په اصیل والي او اول لاس والي کې دی. د استاد اکثره لیکنې دهغه د زمانې په باره کې یو احساس او تصور راکوي چې دا د کامیابې لیکوالۍ لویه نښه ده. د یوه لیکوال لیکنه که د راتلونکو زمانو لوستونکي لولي، نو لویه وجه به یې دا وي چې هغه لیکوال به د خپلې زمانې په اړه خبرې ورته کړې وي. بنیادم د بل هر ژوندي ساري په

خېر یوازې په یوه زمانه کې ژوند کولای شي، خو زړه یې غواړي چې مختلفې زمانې احساس کړي. دی په دغه لټون کې طبعاً د اول لاس معلوماتو ته ترجیح ورکوي.

۹- د نورو ژبو د لغتونو استعمال: استاد خادم د نورو ژبو د

کلمو په رااخیستلو کې د پراخ نظر څښتن دی، دی چې له دري، اردو او عربي سره بلد دی، د دغو ژبو هغه لغتونه چې پښتو یې خپلولای شي او د ده په لیکنه کې له رواني، د معنا له دقت یا د نثر دموسیقې له پیاوړتیا سره مرسته کوي، په خلاص مټ را اخیستي دي. په نوې رڼا کې چې اکثره یې د شاوخوا پنځوس کاله پخوا مقالې دي، د نورو ژبو داسې لغتونه هم موندلای شو چې اوس یې مونږ نه استعمالوو او نا اشنا رانکارې. ددې شي وجه دا نه ده چې استاد علم نمایي کوله او د نا اشنا لغتونو د راوړلو پلوی وو، وجه یې دا ده چې ژبه بدلېږي. استاد د کتاب د دویم چاپ په سريزه کې په نوې رڼا کې د خپلو تېرو لسيزو په نثر کې راوړل شویو کلمو باندې داسې تبصره کوي: ((که څه هم د هغه وخت رایج لغات او ترکیبونه چې اوس ورته ضرورت نه شته په کې راغلي دي، خو هغه وخت ناچاري وه، زموږ مدعا افاده وه.))

استاد په همدې سريزه کې چې په (۱۳۵۶ل) کال کې لیکل شوې ده، د ژبې د خپلو کلمو په استعمال کې افراط په تاوان بولي، لیکي:

((... د ژبې تصفيه په ناڅاپي ډول ژبه له ترويجه غورځوي. ضرر یې له فایده زیات دی.))

د استاد له دغو خبرو دا نتیجه اخلو چې دی د ژبې په تحول باوري وو، خو په دې کار کې یې د افراط ملگرتیا نه کوله.

که د نوې رڼا مقالې د موضوعاتو په لحاظ وگورو اکثره یې هغه خبرې دي چې اوس هم زموږ لپاره ضروري بحثونه دي. مثلاً وطنپالنه، دموکراسي، له رشوت او نورو اجتماعي مفاسدو سره مبارزه، د ښځو حقونو ته توجه، د ملت په ماهیت او جوړولو باندې غور، د شعر و ادب د ماهیت او اهمیت په باره کې خبرې، د مطبوعاتو د ارزښت په اړه یادونې، د شخصي ژوند د کامیابۍ لپاره لارښوونې، هڅې او زیار ته د وگړیو وړبلل، د ژبې اهمیت ته توجه او ځینې نور مسایل. که د نوې رڼا موضوعات د هغه وخت د مقالو د موضوعاتو یوه بېلگه ومنو، نو ویلی شو تر اوسنو مقاله لیکونکو له هغو تېرو لیکوالو سره د وطن او خلکو غم ډېر وو. پخواني په خپل تېر تاریخ او هویت تر اوسنو ډېر ډاډه ښکارېدل چې دا کار که گټې لري تاوان یې هم شته، ځکه ډېر ځله د مصنوعي ډاډ د پیدا کېدو سبب کېږي.

دغسې ډاډ مو ممکن تېرباسي او د ډېرې هڅې ضرورت ته مو متوجه نه کړي، خو اکثره اوسني مقاله لیکونکي سره له دې چې ډاډ نه لري داسې خبرې ډېرې نه کوي چې د لوستونکي اوسني مقاله لیکونکي له بیدارۍ او پرمختگ سره مرسته وکړي. دوی اکثره یا د اوبو وړیو غوندې وارخطا دي او یا گومان کوي چې د دوی د وطن او ټولني د سمون کار باید بل څوک وکړي. که په خپل تېر تاریخ او هویت باندې بېځایه تکیه د تېر نسل د لیکوالو عیب وبولو، نو اوسني چې په پردو ملکونو خیالي تکیه کوي، دا شاید لا لوی عیب وي.

زموږ په ټولنه کې له تېرو درېو لسیزو د تشدد اوربل دی. مونږ کابو هره ورځ د ظلمونو او قتلونو خبرونه اورو، خو ما په اوسنیو مطبوعاتو کې د خشونت په خلاف دومره پیاوړی مطلب نه دی لوستی، لکه استاد خادم چې اته پنځوس کاله پخوا (د ۱۳۲۹ ل د دلوې په ۲۷مه نېټه) لیکلی و. دا

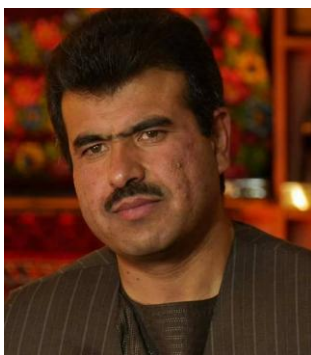
لیکنه (تشدد او سختي) نومېږي، کاشکې د معارف د نصاب په کتابونو کې شامله شي.

د افغانستان د وروستيو درېو لسيزو تحقيقي مقالو ته چې سپړي گوري په ځينو کې يې د بې ضرورته مآخذ ورکولو تمايل ويني. لکه د مقالې د اعتبار چې د مآخذونو په اوږده لېست پورې غوټه شوی وي. که زه لیکم چې کابل د افغانستان مرکز دی، دا خو بسکاره خبره ده، دلته ماخذ ته اړتیا نه شته. مگر په ځينو مقالو کې يې صرفه نه ده کړې، خو استاد خادم بيا په نوې رڼا کې په ځينو خورا ضروري ځايونو کې هم د منابعو یادونه هېره کړې ده. په دې کتاب کې ځينې داسې ژباړې شته چې لیکوال او منبع يې نه دي ذکر شوي. مثلاً: (د انسان معرفت) په نوم مقاله ماته د خپل سکينت او جوړښت له مخې داسې ښکاري چې ژباړه به وي. استاد په نوې رڼا کې د خپلو معاصرینو يوه نیمه لیکنه هم را اخیستې ده. استاد خادم له وفاته کال دوه دمخه د نوې رڼا د دویم چاپ لپاره په سريزه کې کښلي دي چې: په (۱۳۵۶) کال کې ما د نوې رڼا کتاب تصحيح کړ. نوټونه مې پرې ولیکل او چاپ ته مې تيار کړ. استاد دا ځل تر وسه وسه لیکلي چې پلانی لیکنه ژباړه ده، خو گومان کوم تېر عمر او ناروغۍ ورته دا اجازه نه ده ورکړې چې دغه نوټونه تکمیل کړي. بهتره ده چې د استاد بختاني په څېر خادم شناسه عالم په لارښوونه څوک زلمی څېړونکی په نوې رڼا کې د استاد خپلې لیکنې د نورو له لیکنو بېلې کړي. د نوې رڼا درېیم چاپ چې د دې مقالې د لیکلو پر وخت له ما سره و، د اول چاپ په څېر چې پخوا مې لوستی و او نوي زلمیتوب د وخت د شیرین ژوند خاطرې مې ورسره غوټه وې، له چاپي تېروتنو مالامال دی. بهتره ده دې خوا ته هم توجه وشي. د درېیم چاپ په دوټنې باندې د سل مقالې عبارت راغلی دی، خو په فهرست کې عناوین تر دې زیات دي

چې دا ولې؟ دغسې نورې وړې وړې خبرې هم شته چې د نوې رڼا په راتلونکو چاپونو کې پام ورته په کار دی.

په تلو تلو کې مې زړه غواړي د (نوې رڼا) داستاني اړخ ته هم اشاره وکړم. په دې کتاب کې د (شنه غوا) او (د پلار مرگ) په نوم داستاني لیکنې د نثر د قوت، د انساني عواطفو د اثرناک بیان او روښانه انځورونو له جهته، لوستونکي ته د اروپا د نولسمې پېړۍ د داستاني ادب کلاسیک استادان وریادولی شي. زما وړاندیز دی چې که څوک په پښتو کې د معاصر داستاني ادب په پیل او انکشاف څېړنه کوي، دا دوې لیکنې دې خامخا ولولي. په نوې رڼا کې استاد خادم (سید کمال او بیو جانې) د ولسي داستان یو روایت هم خوندي کړی دی. دغه روایت د پښتو د اکثر ولسي نکلونو په خلاف، چې قتل او خشونت په کې ډېر وي، له تشدده خالي انساني داستان دی. کاشکې په دې نکل کې د زغم، لورپینې، عدم تشدد او پاکې مینې عالي ارزښتونه په فلم کې خلک وویني. دغسې فلم به د ولس د ذوق او فکر په تلطیف کې برخه واخلي.)

۲۱- عبدالغفور لېوال: څېړندوی عبدالغفور لېوال د

هېوادد اوسمهالو پیاوړو، لیکوالو، شاعرانو او کره کتونکو له جملې څخه دی، تر اوسه یې گڼ شمېر ادبي، علمي او څېړنیز اثار چاپ شوي دي. ښاغلي لېوال په یوه ځانگړې لیکنه کې د استاد خادم ملي فکر یا ملتپالنه (نشنلیزم) څېړلی دی. ده په دې لیکنه کې استاد خادم د ملتپالنې عملي او نظري مبارز گڼلی او په دې لاره کې یې د مخکښ شخص په توگه یاد

کړې دی. د څېړندوی لېوال لیکنه (مولانا خادم او نشنلیم) نومېږي، متن یې په دې ډول دی:

((نشنلیم Nationalism یا ملت پالنه د یوې سیاسي مفکورې په توګه د یوه ملت د تشخص، پرمختګ او پر ځان متکي کېدو لپاره د یوه سیاسي تمایل ترڅنګ یو فردي او رواني تمایل هم دی، یعنې دا یوازې سیاسي مفکوره نه، بلکې یوه رواني غریزه هم ده. دغه رواني غریزه هغه مهال د یوې سیاسي مفکورې په بڼه را څرګندېږي چې د سیاست پوهنې، ټولنپوهنې او ولسپوهنې له معیارونو سره سم په ځانګړو چوکاټونو، کړنلارو او منظمو خوځښتونو کې ځای شي. فرد له ځانه سره مینه لري له کورنۍ سره د تړلو مزي ټینګوي ځکه د ځان تر ټولو نږدې اړیکي یې له دوی سره وي، د روحي تړون دغه اړیکه په مخروطي بڼه له ځانه پیل بیا کورنۍ، قوم او بلاخره ملت ته پراخېږي، زه غواړم ووايم چې له خپل ملت او ولس سره مینه سیاسي نه، بلکې رواني تنده ده. د تېرو دېرشو کلونو په اوږدو کې سرو- شنو انقلابونو د ډېرو افغاني او ملي ارزښتونو ترڅنګ د افغانانو دغه روحي تنده او غریزه هم وځپله او زموږ د افغاني نشنلیم هغه محرکه قوه چې د هېواد د ودانۍ او د ملت د سوکالۍ د حل لاره کېدای شوه په دې او هغه نامه تر برید لاندې راغله. انقلابونو ډېر ښه او محبوب نومونه او اصطلاحات وسولول او بدنامه یې کړل، انقلاب، ګوند، آزادي، سوله، پوهاند، پروفیسور، رهبر، دیموکراسي، تنظیم او بېلا بېل ایزمونه ځینې هغه اصطلاحات وو چې تر سیورو لاندې یې جنایتونه وشول او اوس یې حتی یادول زموږ د بېچاره خلکو خوا راګرځوي. یو له همداسې بدقسمته اصطلاحاتو څخه نشنلیم یا ملتپالنه هم وه، چې کله ارتجاعی او کپیټالیستي تمایل او کله کله د کفر او غیر اسلامي تمایل په نامه وځپل شوه حال دا چې له خپل ملت او خلکو سره مینه او د ملت د

سوکالی او هوساینې لپاره هلې ځلې نه ارتجاعی عمل و او نه هم کفري او غیر اسلامي کار. د خپل هېواد، ملت او خلکو قدر هغه وخت زیات شو چې افغان سرگردانه مهاجر په هر اسلامي او غیر اسلامي هېواد کې روحاً وځپل شول، وشړل شول، خوار او فقیر د پردیو په دروازو کې ودرېدل او ایله په دې وپوهېدل چې خپل هویت څومره ارزښت لري، ددې وطن هر اوسېدونکی له ملکه بهر اول افغان دی بیا احمد یا محمود او د کلبې یا مقصود زوی. ښه نو چې داسې ده، د ملت پالنې غریزه هغه څه ده چې د ملت جوړونې او هېواد جوړونې لومړۍ څښتنه یې گڼلې شو او دا هغه څه ده چې ترسرو او شنو انقلابونو ډېر پخوا زموږ یو سترگور، وینې او متبحر دیني عالم اروانباد مولانا قیام الدین خادم ورته متوجه شوی و. عجیبه دا ده، چې پر ملتپالنې معتقد ډېر افغان مشران له آره دیني عالمان وو، له پینځو ستورو یې راوښه تر استاد عبدالله خدمتگار بختاني پورې چې لوی خدای «ج» دې تر ډېره راته ژوندی لري. زموږ په مشرانو کې استاد خادم هغه څوک دی چې نه یوازې پخپله یو عملي ملت پال شخصیت و، بلکې د ملتپالنې یا نیشنلیزم پر تیوري او علمي اړخونو، پېژندنه او څېړنه یې کار هم کړی او دغه تمایل یې افغانانو ته ور معرفي کړی هم و. اروانباد استاد خادم په خپله یوه لیکنه «د ملیت علمي تشریح» کې پر ملیت او بین المللیت باندې بحث کوي او د هغه مهال په فکري چاپېریال کې ددغو اصطلاحاتو تعریف لټوي، استاد یو ځای لیکي: ((د شلمې پېړۍ په ابتدا کې لومړی ځل د ملت پرستی پلوشې وطن ته راولوېدې. د ملت پرستی رڼا د افکارو تنویر د وطن میدان ته راووت. تعلیم او تربیه، نشریات او تبلیغات ورو ورو شروع شول . . . د قوم پرستی بنا د ملت پرستی خواته توسعه ومیندله تر څو چې لومړی ځل د ملت پرورۍ عالی او مقدس روح د استقلال په جنگ کې مجسم تبارز وکړ)). په پورته کرښو

کې هغه باور له ورايه ليدای شو چې استاد خادم يې پر افغاني نښليزم او د هغه پر نتايجو لري. استاد د نښليزم يا ملتپالنې پر اغېز غږېږي او نتيجه اخلي چې که د افغان ولس د افغانيت مينه او حب نه وای دغه ملت به څنگه تر نورو ولسونو وړاندې خپل استقلال گټلای وای. بل ځای د يوه نښليست انسان ځانگړنې داسې شماري : ((ملت پرور د ملي سعادت او لوړتيا په مخه کې د وطن د ارتقا او برم په لار کې له کور، کلي او قوم څخه تېر وي، ملي گټې ته له هرې يوې بلې گټې نه ترجيح ورکوي. دا حس چا کې نه شي پيدا کېدای، تر څو چې پوه نه شي، سترگې يې خلاصې نه شي په خپل او د جهان په احوال خبر نه شي.)) او دا کټ مټ هماغه حس دی چې نن ورته د آب حیات په څېر اړتيا شته، د سرو او شنو انقلابونو په بهير کې شخصي، گوندي او ډله ييزې گټې دومره مهمې وې چې افغانستان خو پرېږده حتی د انسانيت او اسلاميت آرونه هم هېر شول د وطن چور او وړانول ځکه مباح گڼل کېدل چې په سياستبانانو کې د ملت او وطن د مينې حس نه و. هر چا خپله گټه لټوله او ددې لپاره يې د افغان وينه داسې اسانه بهوله لکه د خوږ اوبه. ددې ليکنې هدف دادی چې د نښليزم په اړه د مولانا خادم نسخه همدا نن هم او سبا ته هم ددې ملت رنځ دوا کولای شي. اول دا چې که خدای مکره نښليزم د کفر معادل وای نو ولې د مولانا خادم په څېر گڼ ديني عالمان او روحانيون پرې معتقد وو؟ دوهم دا چې د استاد خادم په څېر افغانستان دوسته او افغان دوسته شخصيتونو کې د نښليزم د حس قوت ډېر طبيعي و، نه سياسي. هغه مهال د ايډيولوژيو ديکته او تحمیل لا رواج نه و، د استاد خادم د سياسي مفکورې او تمايل روزنه هغه پخپله کړې وه، هغه ډېر فکر کړی و چې د وطن او ملت د ژغورنې لاره کومه ده؟ او بلاخره دې باور ته رسېدلی و چې اول دې له وطن او ملت سره مينه تعريف کړي او بيا دې

په ټولو افغانانو کې وروزي. ښايي استاد خادم او د هغه همزولي روڼ انده نسل د لومړي ځل لپاره متوجه شول چې يوازې په ادبياتو او سندرو کې د وطن دوستۍ او وطن پرستۍ چينغې سورې کفايت نه کوي، بلکې افغانان بايد عملاً خپله وطن پالنه او ملتپالنه زبات کړي. په اوسنۍ نړۍ کې په دې اړه د قضاوت معيار بدل شوی دی، تاسو نړيوالو ته يوازې په شعرونو او ترانو کې ځان ملتپال او وطن دوست نه شئ ثابتولی، بلکې اوس د هر ملت لپاره د وطن دوستۍ معيار د هغه ملت د آبادۍ، پرمختگ، رفاه او نړيوال اعتبار سطح ده که يو هېواد ډېر آباد او پرمختللی وي، نو ملت يې وطن دوسته دی او که يو هېواد وران، ويجاړ وروسته پاتې او فقير وي، نو ملت يې وطن دوست نه شي گڼل کېدای، ولاو که هر څومره يې په شعرونو او سندرو کې د وطن دوستۍ ډبرې پر سينه وهلې وي. لوی کار د همدغې مفکورې تعميم دی. پنځه واړه ستوري په تېره بيا استاد خادم، استاد الفت او استاد بېنوا هغه مشران دي چې پخپلو خوږو نثرونو او ليکنو کې يې دې اصل ته پام کړی دی. د شلمې پېړۍ په لومړۍ نيمايي کې که څه هم د افغانستان سياسي وضعيت ثبات درلوده خو عامه شعور او اجتماعي پوهه خوار تيب و، د بې سوادۍ کچه لوړه وه، اقتصاد کمزوری و او خلک له سياسي - ټولنيز فرهنگ سره ډېر نه وو آشنا. له همدې امله د نشنليزم په څېر اصطلاحات خلکو ته ناآشنا وو. د استاد خادم په څېر منلو پوهانو او ليکوالو ته ډېر کار په کار و چې دغه اجتماعي ارزښتونه معرفي کړي، استاد خادم او د هغو همزولو ليکوالو يو امکان درلوده او هغه دا چې د خپل اجتماعي موقف، ديني پوهې او ولسي شخصيتونو له برکته په عامو خلکو کې منلي وو او د هېڅ ډول بهرني سياسي ايزم ټاپه نه وه پرې لگېدلې او خلکو پرې باور کاوه. استاد خادم څنگه نشنليزم خلکو ته ورپېژانده؟ عجيبه ده، د

اجتماعي اصطلاحاتو پېژندنه ځانگړي میتودونه لري او استاد خادم هغه مهال پردې میتودونو پوهېده. په نړۍ کې د نورو موډلونو معرفي او بېلگه یې شننه ددغه کار یوه برخه ده. استاد خادم پخپله یوه لیکنه کې چې (د ملیت حس) نومېږي د نشنلیزم موډلونه معرفي کوي. استاد د امریکا، هندوستان، پښتونستان او نورو ملتونو مثالونه معرفي کوي او د خپلې لیکنې په پای کې داسې نتیجه اخلي: «دا طبیعي ده چې د بشر یو فرد هغې ژبې سره علاقه او محبت لري چې هغه یې مورنۍ ژبه وي او همدا ژبه له ټولو ژبو څخه مرجحه گڼي او هغه وخت ځان مسعود او نیک بخت ویني چې خپل قومي غرور د تاریخ په پاڼو کې ملاحظه کړي. ملیت په هر نسل کې خپل موجودیت ساتي او په یوه ځلانده څېره سره ظهور کوي.» په نوې ارواپوهنه کې له فردي ارواپوهنې ورها خوا یوه اصطلاح شته چې قومي ارواپوهنه یې بولي، قومي ارواپوهنه د هغو گډو ارکیتیبونو مجموعه ده چې له ارثي پلوه له یوه نسل څخه بل ته لېږدي او آن په فردي تحت الشعور کې یوه لویه برخه جوړوي، فردي شخصیت د ودې په بهیر کې په کلکه د لاشعور له دغو رسويي خاطراتو څخه اغېز مني. له کورنۍ، مورنۍ ژبې، قومي جوړښت، نژاد، ملت او هېواد سره مینه مخامخ په همدغو ارثي اخیستنو پورې اړه لري. تاسو د (کارل گوستاو یونگ) په بحثونو کې د کلتوري او قومي ارزښتونو د انتقال او د قومي تمایل د رواني اړخونو گڼ شمېر مثالونه کتلاي شئ، ځکه خو مور ددې کربنو په پیل کې یاده کړه چې نشنلیستي تمایل غریزي او رواني بنسټ لري. زموږ استاد خادم کلونه کلونه پخوا دې ته متوجه شوی و، د استاد دغه کربنې ولولئ. «که څه هم ځینې مورخان او فلاسفه د ملیت او نشنالیزم مفکورې سره مخالف دي او په امحا کې یې زیار باسي خو سره ددې دوی نه شي موفق کېدلی چې د ملیت حس له منځه یوسي. ځکه

چې دا کار د افرادو په ذاتي تمايلاتو متکي دی او لکه څنگه چې خلک د خپل موروثي هېواد «مسقط الرءس» سره بې دليله محبت او علاقه لري. همدارنگه يې د خپل مليت سره هم لري، نو په دې لحاظ ويلي شو چې ددې مفکورې په ضد هر رنگ مقابله کول تاثير نه شي کولای». هېره دې نه وي چې له خپل ملت سره مينه او خپل ولس او هېواد ته کار هېڅکله د بل ملت او هېواد يا قوم پر ضد گام اخيستل نه دي. د نړيوال کېدو يا (Globalization) په عصر کې هم ملتونو خپل جوړښت ساتلی، د اروپا په لويه وچه کې چې اوس د يوه هېواد په څېر سره يو ځای شوې ده، فرانسوی پر خپل فرانسوي توب نازېږي او جرمن پر خپل جرمنوالي وياړي، ملت ملت دی، له ملت سره همدا لېونۍ مينه وه چې له نړيوالې جگړې څخه را وتلې ټوټه ټوټه او ويجاړه جرمني يې ډېر ژر د اروپا په لومړي اقتصادي ځواک بدله کړه. افغانستان هم له جگړې څخه راوتلی، د نړيوالې ټولنې د مرستو د ميليونونو ډالرو بهير هم ورته را روان دی، خو لا هم نه جوړېږي، ځکه موږ له خپل ملت سره مينه نه لرو او د نشنليزم حس مو کمزوری دی. که څوک دا بهانه کوي چې موږ خو بهرنيان نه پرېږدي چې جوړ شو، دا ((عذر بدتر از گناه)) ده ځکه ولې بهرنيانو ته اجازه ورکوو چې موږ له ابادۍ څخه منع کړي او يو بل را باندې ووژني، موږ که پر هېواد او ملت مين وای او د هر سياسي حرکت هدف مو د افغانستان او افغان هوساينه او آبادي وای بيا خو بهرنيو دا لوبې نه شوې را باندې کولای. نشنليزم له بل سره دښمني نه، بلکې د ځان آبادي ده. د نشنليزم بل منطق دادی چې تر هغو ټول قوم نېکمرغه نه شي فردي نېکمرغي ناممکنه ده. تاسو به ښکلی کور ولری، په ښکلي موټر کې به گرځئ، په بانک کې به ډېرې پيسې ولری، خو همدا چې ښار ته راووځئ او د سواليگرو کتار وگورئ، نو وجدان به مو وځورېږي چې د ښار سړک ويجاړ

وي، نو ستاسو ښکلي موټر ته به تاوان ورسوي او ستاسو ښکلي جامې به په خټو شي، خاورې به تنفس کړي او په یوه ویجاړ روغتون کې به مو علاج ونه شي. دا په دې مانا چې فردي ښکمرغي هم په ملي ښکمرغي کې نغښتې ده او د ملي ښکمرغي د رامنځته کېدو لپاره هاند او هڅې د نشنلیم او ملت پالنې د روحیې پر اساس رامنځته کېږي. هغوی چې په سرو شنو انقلابونو کې ځانونه وپرسول او نړیوال بانکونه یې له خپلو پیسو ډک کړل دغه اصل ته نه دي متوجه شوي، چې تر څو یې خلک نه وي ښکمرغه شوي دوی او کورنۍ یې نه شي ښکمرغه کېدای او دادی د افغاني نشنلیم حکم. له پورتني بحث څخه داسې پایله اخلو: استاد خادم د یوه متبحر دیني عالم په توګه نشنلیم را پېژنده او د ملتونو د ښکمرغي او رفاه لپاره یې د هڅو معنوي سرچینه ګڼله، استاد باور درلوده چې هېوادونه یوازې د دوستۍ په شعارونو نه، بلکې له ملت او هېواد سره د کلک محبت او مینې پر اساس د عملي هلو ځلو په پایله کې ودانېږي. ملتپالنه کومه را تپل شوې سیاسي ایډیولوژي نه، بلکې په افرادو کې یو ذاتي تمایل او رواني ځواک دی. ځکه خو انسان فطري ملتپال او هېواد دوست وي. اوس چې افغانستان له ملي پلوه ډېرې ستونزې لري او خدای مکړه بېړۍ یې ډوبه ده، یو ځل بیا ډېرو ملي مرشدانو ته اړتیا لرو چې د استاد خادم په څېر را پاڅېږي، په قلم، قدم او درهم ملت راوبښ کړي، رالویدونکی نسل په دې وپوهوي، چې دوی هم یو هېواد لري چې افغانستان نومېږي، دوی هم یو ملت لري چې افغان ورته وايي او دوی باید د افغاني نشنلیم پر ګاڼه سینګار د ودانۍ معرکې ته ور ګډ شي. افغان نسل ته په تېر تاریخ تش ویارونه روزي نه ورکوي او په ادبیاتو او سندرو کې د ملتپالنې او هېواد دوستۍ شعارونه کافي نه دي، بلکې د افغاني ملتپالنې پر روحیه سمبال نسل باید یو شمېر داسې عملي میکانیزمونه

رامنځ ته کړې چې د هغو پر اساس وران افغانستان ودان او ځوریدلی ملت هوسا شي .

۲۲- احمد جاوېد نوري: د گڼو نورو پښتنو لیکوالو تر

څنگ ښاغلي احمد جاوېد نوري هم د استاد قیام الدین خادم د لیکوالۍ، په تېره بیا د نثري برخې په باب یوه لیکنه کړې ده. جاوېد نوري په دې لیکنه کې د استاد د نثر پر ښکلايييزې برخې بحث کړی، خو تر اصلي موضوع دمخه یې د هغه ډېرې لنډې پېژندنې ته هم اشاره کړې ده.

په دې لیکنه کې جاوېد نوري د استاد د نثر بېلابېل اړخونه څېړلي دي. نوري خپلې لیکنې ته (د استاد قیام الدین خادم په نثر کې ښکلا) نوم ورکړی دی، د ده لیکنه په دې ډول ده:

((استاد قیام الدین خادم د ملا حسام الدین زوی پر (۱۲۸۶ل) کال د ننگرهار ولایت په کامې ولسوالۍ کې زېږېدلی دی.

استاد خادم افغان سیاستپوه، د مشرانو جرگې سناتور، د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي استاد، پیاوړی لیکوال، وینې شاعر، ادیب او د فلسفي اندونو یو پوه عالم و؛ نوموړی د پښتو ادب له ځلانده ستورو څخه یو ستوری گڼل کېږي .

خادم پښتو ژبې او ادب ته کابو (۵۰) په زړه پورې منظوم او منثور اثار لیکلي دي، چې ډېری برخه یې چاپ او لږ برخه یې لا ناچاپه پاتې ده، هیله مو دا ده چې هغه هم په لنډو وختو کې د چاپ په گاڼه سمبال شي .

استاد قیام الدین خادم په نثر کې د ځانگړي سبک خاوند تېر شوی؛ چې په دې برخه کې د استادۍ تر درجې رسېدلی دی.

د یوه نثر بنکلا د هغه په هنریت پورې اړه لري، هر څومره چې یو نثر هنري وي په هماغه کچه یې بنکلا هم زیاته وي؛ خو ځینې نثرونه په عین ساده گۍ کې هم یو هنري نثر گڼل کېدای شي، هغه داسې چې لیکوال په کې بنکلي الفاظ په پوره استادۍ اوډلي وي، لکه د رحمان بابا شاعري، چې شعر یې ډېر ساده خو په عین ساده گۍ کې هنري هم دی، استاد خادم هم په خپلو نثرونو کې دغه هنریت ته پام کړی.

قیام الدین خادم د سیاسي او اقتصادي نثرونو ترڅنګ خورا زیات هنري نثرونه هم لیکلي دي، د هغه هنري نثرونه ډېر بنکلي، لطیف او په گټورو کلیمو او مفاهیمو سمبال دي؛ کومې لفظي او بنکلي معناوې چې ده په خپلو نثرونو کې ځای کړي دي، هغه شعرونو ته ورته دي. دده لومړۍ مقاله چې له اردو ژبې څخه ژباړه وه په (اتحاد مشرقي) کې چاپ شوې ده.

په پیل کې غواړم د ارواښاد خادم د نثر یوه ټوټه د خپلې خپرنې لپاره را واخلم، چې دا ټوټه د ده د لیکوالۍ له لومړنیو لیکنو څخه ده او د کندهار د پښتو مجلې د دویم کال په نهمه گڼه کې خپره شوې ده.

((اورېدلي مې دي چې یو پادشاه د خپل زوی د تعلیم لپاره یو متدین او تجربه کاره عالم پیدا کړو او دده د آرام او راحت ټول اسباب یې راغونډ کړل او په مال او دولت یې ښه خوشاله کړ، نو د خپلو سترگو تور گران ځوی یې د هغه د څپرې لاندې کېښود او ورته یې وویل: جناب دا زما ځوی دی، اوس یې ستا په شاگردۍ کې درکوم چې دې د سلطنت د ارزو نیالگي ته د علم او ادب په باغ کې داسې پرورش ورکړې چې وروسته د عالم د راحت او اسودگۍ لپاره د مېوې ډکه سایه داره ونه شي)).

دا بېلگه په نثر کې د دې لیکوال د استادۍ ښکارندويي کوي، نو ځکه روحي صاحب د خادم د نثر په هکله لیکي: ((د ده په نثر کې ایجاز لیدل کېږي او د ځینو لیکوالو په شان د حق الزحمې لپاره خبره نه اوږدوي، بلکې نېغ په نېغه خپل مطلب بیانوي)). خادم صاحب د خپلې لیکوالۍ په لومړیو پوړیو کې د پښتو لرغوني او خپل وخت نثر ژوره او انتقادي مطالعه وکړه، پر (۱۳۱۹ل) کال یې د پښتو د نثر پر تطوراتو او بدلونونو څېړنه وکړه او تر دې وخته یې د پښتو نثارانو تذکره او پېژندگلوي وکښله، چې د (۱۳۱۹ ل) کال په کابل کلنۍ مجله کې یې خپره کړه، تر دې وروسته د پښتو نور زاړه متنونه لکه (خیرالبیان او پټه خزانه) هم رابرسېره شول، چې ده ولوستل او په خپلو لیکنو کې یې یاد او زیات کړل؛ دې لیکنو په خپل وار سره دده پر لیکوالۍ اثر وکړ او څرنگه چې ټول یې په غور لوستي او د کره کتنې په مرسته یې سنجولي وو، نو په پایله کې ده د یوه روان، خواږه او سلیس نثر د لیکلو لپاره خپله لار وټاکله او د بېلابېلو موخو لپاره یې درې ډوله نثرونه ولیکل:

۱- عادي نثرونه

۲- عالي یا هنري نثرونه

۳- لارښودي، ارشادي یا استاذیانه نثرونه

۱- عادي نثرونه: خادم صاحب تر ډېر زیار او ریاضت وروسته

په نثر لیکلو کې د یوه ځانگړي سبک څښتن شو.

د لیکوالۍ په هره برخه کې لکه: کلتوري، علمي، ټولنيز او ان اقتصادي برخو کې یې سلیسې لیکنې وکړې او په دغو ټولو برخو کې یې فصیح، بلیغ او روانه ژبه کارولې ده؛ لوی مطالب یې په لنډو جملو کې

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

ځای کړې، له بې ځایه اوږدوالي، گونگتیا او اطناب څخه یې ځان ژغورلی، چې همدا دده د نثر یوه مهمه ځانگړنه گڼل کېږي.

۲- عالی یا هنري نثرونه: په لره او بره پښتونخوا کې د ادبي ټوټو یا منثورو اشعارو له دودېدو سره استاد هم په دې لاره کې په بریالیتوب گامونه پورته کړل او گڼې ادبي ټوټې یې ولیکلې؛ چې د دې ډول ټوټو لومړۍ ټولگه یې پر (۱۳۲۰ل) کال د (نوي ژوندون) په نامه خپره شوه، بیا یې د (خیالې دنیا) په نامه بل اثر پر (۱۳۳۹ل) کال خپور کړ، نورې پارچې یې خورې وړې په اخبارونو کې خپرې شوې دي، یو شمېر هغه ټوټې چې په (نوې رڼا) کې هم راغلي په یوه نثر کې وایي: ((کېدای شي چې نور خیزونه په زور وچلېږي مگر قلم نازک شی دی، په ده چې زور راشي ماتېږي)).

همدارنگه د خوشال او رحمان بابا په هکله یې داسې نظر درلود: ((خوشال په ټولو معناو سره شاعر دی خو رحمان بابا له شاعر نه پورته مقام لري)).

د استاد خادم په ادبي ژبه او ټوټو کې د فلسفې او منطق قوت، خوږوالی او د الفاظو او کلمو عذوبت داسې سره اغېز شوی، لکه د گل رنگ او بوی .

۳- لارښودی یا استاذیانه نثر: استاد خادم ته په لارښودی پښتو نثر لیکنه کې یو بل خیال پیدا شو او د بایزید روښان په څېر یې الهامي مسجع نثر پیل کړ .

ده په خپل دغه ډول نثر کې پندونه او نصیحتونه راوړل چې نمونې یې په (افغان ولس) اخبار او دده په ځینو وروستیو کتابونو لکه: (د پښتو پټۍ) او (لرغونې پښتانه قومونه) کې راغلي دي .

دده د درېیم ډول نثر یوه نمونه دا ده:

((ایمان لوی نعمت دی، اخلاق ستر قدرت دی، پوهنه برکت دی،
بیووالی دی، زور او قدرت، ازادې ده ژوند، بې پروایي ده خوند.))

د استاد خادم د عادي نثر، هنري نثر او لارښودي نثر لیکلارې سره بېلې دي؛ خو سلاست، صلابت، متانت، فصاحت، بلاغت، صراحت او ژبني قوت یې سره یو دی؛ په همدې توگه د خادم بابا نثر د پښتو یو خوږ، پوخ، معیاري او داسې نثر دی چې د روانې او سلیسې پښتو لیکنې لارښوونې کوي او زموږ په پښتو لیکنه کې یو ځانگړی او د ستاینې وړ ځای لري. د خادم په اثارو کې (خیالي دنیا) او (نوی ژوندون) چې مخکې مو یې هم یادونه وکړه، د ده د نثر په دویمه ډله (هنري نثرونو) کې گڼل کېږي، نوموړي اثار د استاد خادم د اوچت فکر، پراخ نړۍ لید، له خپل ولس، هېواد او قوم سره د لانتها مینې درلودلو ښکارندويي کوي.

ښاغلی عبدالوکیل اټک د خیالي دنیا په سریزه کې لیکي:

((خیالي دنیا په رښتیا هم چې خیالي دنیا ده، ډېرې د خوند او مینې خبرې په کې دي. لارښوونې لري، د پند او عبرت درسونه لري، د رنگ او رباب دنیا لري...)) او زیاتوي چې د دې کتاب نثرونه دومره خواږه دي چې هر یو یې لولې، نو خوند او عبرت به ترې اخلې.

خو ډاکټره ثریا خادم بیا دغه نثري ټوټې شعر بولي او وايي:

((د استاد دغه اثر هنري ارزښت لري او د خیالي دنیا په هره نثري پارچه کې د ژبې فصاحت، بلاغت، خوږوالی، ښکلا، ژوروالی او خوند له وریاه ځلېږي؛ که لوستونکي یې په دقت ولولي وبه گوري چې دا ژورې نثري ټوټې یې تر ډېرو منظومو اشعارو زیات شعريت او خوږوالی لري، نو که د خیالي دنیا دا نثري ټوټې اشعار وبولو پرځای خبره به وي)).

استاد خادم په خپل (خیالي دنیا) اثر کې د ژوند درې خواوې (علم، شعر او سیاست) داسې بیانوي:

((علم اکتشاف، شعر احساس او سیاست کول دي.

عالم فکر کوي، شاعر خبرې کوي او سیاستدان عملاً کار کوي.

عالم گوري، شاعر خاندني او ژاړي او سیاستدان لوبې کوي.

علم په مغزو، شعر په زړه او سیاست په گېډه او غړو پورې اړه لري.

عالم قوانین، شاعر ملل او سیاستدان ډلې جوړوي)).

هېواد پالنه او ملتپالنه دده په ټولو منشورو او منظومو لیکنو کې ښکاره رول لري، دی تل خپل خلک یووالي او اتفاق ته رابولي او د یوه ملت ښېرازي، خپلواکي، کامیابي د هغه ملت په یووالي کې بولي.

دی وایی: ((ټولې قومي او ملي کامیابي د اتفاق مرهونې دي مگر اتفاق د پسرلي باران نه دی چې په خپله ورېږي، بلکې د هر ملت د اتفاق تهدابونه خواخوږي حکیمان او فلاسفه ږدي)).

تورې او قلم ته زیات ارزښت ورکوي او د یوه ملت د بقا لپاره د دې دواړو څیزونو شتون حتمي گڼي او وایی: ((توره په خپل ځای

دېکتاتوره ده او قلم په خپل ځای، وړاندېوالی هغه وخت کېږي چې دا دواړه احترامانه اتفاق وکړي!!

د ده له نظره ملیت د ملت د جوهر په معنا دی او ملت له ملیت سره داسې تړون لري لکه انسان او انسانیت او شخص او شخصیت ... او داسې نور

دی د ژوند سعادت او خوشبختي، د مادياتو په زیاتوالي نه، بلکې په خپلواکۍ پورې تړلې بولي او وايي: ((د ژوند سعادت او خوښي د مادياتو په زیاتوالي او ډېروالي پورې دومره اړه نه لري، لکه د ضمیر په ازادۍ او د روح په خوشالی پورې)).

۲۳- سرمحقق عبدالواجد واجد: سر محقق عبدالواحد

واجد د افغانستان د علومو اکاډمۍ غړی دی. د ژبو او ادبیاتو په برخه کې یې یو شمېر لیکنې او څېړنې کړې دي. د استاد خادم په باب چې مېرمن هوسا یوسفزۍ د ماسټرۍ کوم ځانگړی اثر لیکلی دی. په هغه کې د استاد خادم په باب د سرمحقق واجد یو لنډ نظر هم راغلی دی. هغه د خادم صیب په باب وايي: ((استاد خادم د ملي مفکورې خاوند و. ملي مشران او ملي شخصیتونه یې ښه گڼل او ورباندې ډېر گران وو، خو د ادبي انتقاد ژبه یې ډېره تېره وه او کله کله یې پر خپلو دوستانو هم چلولي ده.

په همدې ترتیب د نړیوال سیاست او فلسفې په رڼا کې پښتون سیاست او فلسفه وړاندې کوي او له پښتني او اسلامي غوښتنو سره سم د یوه ملي حکومت د جوړېدو هیله من و.))

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

۲۴- استاد محمد اصف صمیم: استاد محمد اصف صمیم د

هېواد یو نومیالی، لیکوال، څېړونکی او ژبپوه دی، تر اوسه یې په لسگونو عنوانه بېلابېل اثار لیکلي او یو زیات شمېر یې چاپ کړي دي. دی د استاد خادم سیمه وال او د فکر لېوال یې هم دی. ما ورڅخه داستاد خادم په باب خپل نظر غوښتی و، ده راته خپل نظر په لنډو ټکو کې داسې څرگند کړ:

د کامې د یونان یو اپلاتون

څه پوښتنه د خادم کوي چې څه دی!
په پنجره کې بندي شوی یو مرغه دی
د پښتو په کبیره گناه کې گیر شو
څوک خبر نه شو چې څنگه دی او څه دی!

دا سرلیک د ځان او خپل علمي مقام په باب د هېواد د یوه وتلي عالم، ادیب، شاعر، فلسفي، ستر ملتپال (نېشنلسټ) او د پښتو ادب د اسمان د ځلاند ستوري استاد مولینا قیام الدین خادم دعوا ده، چې کامه یې ځان ته د خپل انتساب له امله یونان بللې او ځان یې له اپلاتون سره د خپل فکري او فلسفي تړاو له امله اپلاتون گڼلی دی.

د استاد خادم دې علمي تعلي ته له ناکامه دعوا وویل شوه، ځکه بل تعبیر راسره نه و، گڼې د استاد فکري نبوغ او د خپلې ټولنې د ملي،

سیاسي او کولتوري ښکلا او ځلا لپاره عبقریت ښه بېلگه ده او د نورو ثبوتونو او د لایلو اړتیا ورته نه شته.

استاد خادم د خپل ولس او ټولنې د ځوانانو په فکري روزنه کې د یوه ناستومان مبلغ او مبارز په توګه خپله استادانه ژمنه ښه په نره ترسره کړه. هغه په پرمخې ځل په خپله افغاني ټولنه کې چې دوه نیمې پېړۍ په کې پر افغاني نیشنلزم د سیاسي چارواکیو د ټولنیزو بې عدالتیو دورې پرتې وې. د یوې رغنده او منصفانه ملتپالنې نظام متعارف کړ. پښتو او پښتونواله د استاد افغاني پېژند و، په خپلو څېړنو یې د پښتنو ساکیواله جوته کړه. بایزید روښان یې د ملي مشرتابه ایډیال او ارمانیال و.

استاد خادم د خپل فکر د مصداق او انځورنې لپاره خپل سباني کهول ته د خپل اغېزمن قلم په ژبه دومره څه پرېښودل چې که ځوان کهول یې د زړه په سترګو ولولي، هېڅکله به هم د بېنومی او نومورکۍ په دورو کې ډوب نه شي.

ددې تنګ کاغذ په تنګه سینه کې د استاد خادم غونډې د سمندر فکر خاوند افکار او د ارمان و سعتونه ځایول به ډېره لویه دعوا وي او زه ځان هېڅکله ددې دعوي جوګه نه ګڼم.

زموږ گران منلی استاد پوهاند محمد اسمعیل یون په بختوره ورځ پیدا دی چې د خپلې دوکتورا د پایلیک لپاره یې د یوې داسې علمي او ملي سټې د ځلونې ژمنه وکړه. مبارک دې وي

محمد آصف صمیم

۱۰/۱۱/۱۳۹۶

۲۵- حفيظ الله غبستلي: ښاغلی حفيظ الله غبستلي د پښتو

ژبې او ادبیاتو یو ښه ځوان
خپرونکی او شنونکی دی، ده د نورو
لیکوالو گڼ شمېر اثار کره کړي او
چاپ ته یې تیار کړي دي، خپله هم
د ښه قلم خاوند دی، د خادم په باب
د ده یوه لنډه لیکنه په (هیله) مجله
کې چاپ شوې ده. حفيظ الله
غبستلي په خپله لیکنه کې استاد

خادم (د پرون، نن او سبا خادم) گڼلی دی، د هغه پر ژوند یې هم لنډه
رڼا اچولې ده. چې دلته یې د لیکنې متن وړاندې کوو:

((ارواښاد استاد قیام الدین خادم د هېواد او ولس هغه خادم و چې
خپل ولس او هېواد ته یې له (روهې گلونو) څخه د (مرغلرو امېل) وپېښه
او ور ترغاړې یې کړ، د هېوادوالو لپاره یې (مکارم الاخلاق) سره (نوی
ژوندون) غوښت او په مینه یې د خپل ولس خدمت کاوه. داسې خدمت
چې د تېر، اوس او راتلونکي خادم پاتې شو او په خپله یې وویل:

خدمت د خپل ژبې قام وطن زما مسلک دی

په دې مینه به پاييم، که وم وم، که نه وم نه وم

ارواښاد استاد قیام الدین خادم پر (۱۲۸۶ل) کال د ننگرهار ولایت
د کامې په یوه پوهه پالونکې کورنۍ کې دنیا ته سترگې پرانیستې، پلار یې
ملا حسام الدین او نیکه یې ملا علي گل اخونزاده، د خپل وخت نامتو
پوهان وو، چې په سیمه کې یې د پوهې رڼا خوره کړې وه.

ارواښاد خادم لومړنۍ او منځنۍ زده کړې په کور و کلي کې ترسره کړې او بیا وروسته پېښور، ډیلي او لودیاني ته لاړ او هلته یې هم څه مهال په زده کړو تېر کړ او د وخت دودو علومو زده کړه یې ترسره کړه.

خادم د فلسفې اند او علمي شخصیت خاوند و، د خپل اند او شخصیت په رڼا کې یې هېواد، ولس مخ روڼی او سور مخی غوښت او په رښتینې بڼه یې د خپل ولس خدمت کاوه او دا خدمت یې لومړی په خپل کلي کې د ښوونکي په توګه پیل کړ.

ارواښاد استاد قیام الدین خادم د افغانستان د معاصرو ادبیاتو له هغو پنځو ستوریو څخه و چې پښتو ادب او کلتور یې ځلولي دي او په یوه داسې وینې زلمي احساس یې د پښتو ادب چوپړ کړی چې د نن زلمیان به یې درناوی کوي.

ارواښاد خادم د وینې زلمیانو یو پیاوړی غړی و، چې له خپلو نورو ملګریو سره یې اوږه پر اوږه د ولس د بیدارولو او وینولو ګړندی هڅې پر مخ بیولې.

ارواښاد استاد خادم، پر (۱۳۵۸ ل) کال له دې فاني دنیا څخه سترګې پټې کړې.)) (۲:۴۷)

۲۶- سرمحقق سید محی الدین هاشمي: ښاغلی سرمحقق سید محی الدین هاشمي د افغانستان د علومو اکاډمۍ غړی او د هېواد یو وتلی نومیالی لیکوال او څېړونکی دی. هاشمي تر اوسه پورې په لسګونو عنوانه بېلابېل علمي اثار چاپ او خپاره کړي دي. د استاد خادم له ژوند او اثارو سره له نږدې اشنایي لري. کله چې د استاد خادم د نثرونو ټولګه (رڼه چینه) د علومو اکاډمۍ له خوا چاپېدله، نو سرمحقق هاشمي پر دې ټولګې د نظر د څرګندولو ترڅنګ د استاد خادم د اثارو او افکارو په باب

هم خپل نظر څرگند کړی دی. ده دا لیکنه د (۱۳۹۶ل) کال د وږي پر لومړۍ نېټه لیکلې ده چې دا دی دلته یې همدا برخه دلته وړاندې کوو.

((استاد قیام الدین خادم زموږ د

هېواد د معاصرې دورې نومیالی علمي، فرهنگي او سیاسي مفکر شخصیت دی، چې څه د پاسه پنځه لسيزې یې د

پوهې، فرهنگ او ټولنیزو خدمتونو په ډگر کې د ستاینې وړ خدمتونه، علمي او عملي هلې ځلې کړي دي.

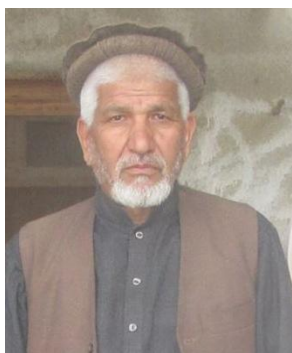
پیاوړی عالم او معلم و، په مدرسه، ښوونځي او د کابل پوهنتون د ادبیاتو په پوهنځي کې یې د مدرس، ښوونکي او استاد په توګه دنده ترسره کړې وه، تکړه ژورنالېست و، د زېري، اتحاد مشرقي، کابل مجلې، طلوع افغان، هېواد، اصلاح او افغان ولس خپرونو د مسوول مدیر او چلوونکي چارې یې سمبال کړې وې. ښه شاعر، لیکوال او څېړونکی و، په لسګونو د نظم او نثر ځانګړي چاپ او ناچاپ اثار او په چاپي خپرونو کې په سلګونو خپرې شوي علمي، ادبي، سیاسي او نورو ټولنیزو مسایلو پورې اړوندې څېړنيزې او تحلیلي لیکنې یې ددې لامل شوې چې زموږ د معاصر ادب په پنځو ځلنده ادبي ستورو کې شمېر او د پښتو ادب په اسمان کې وځلېږي.

په عامه توګه د استاد خادم د نثري لیکنو زیاته برخه دیني، علمي، ادبي، تاریخي او ژبنۍ څېړنې او د عامو ټولنیزو، ملي، سیاسي مسایلو په اړه ژور تحلیلونه او کره کتنې دي، چې هره یوه یې پر خپل ځای زموږ د

علمي-فرهنگي شتمنۍ او زېرمې په بډاینه کې ځانگړې اهمیت او ارزښت لري، خو تر څنګ یې د منثور تخليقي ادب ډېره ستره پانگه هم پنځولې ده، چې په هغو کې د هنري نثر ډېرې مهمې ځانگړنې، لوړ تخيل، د خبرې زړه راښکون، ساده ګي او رواني، د لفظ او معنا برابري او نورې ښې جوتې دي.

د منځپانگې له مخې که څه هم ددې هنري او ادبي لیکنو ځینې برخې ظاهراً په خپله لمنه کې د مینې د راز او ناز خبرې، د گل او بلبل، شمې او پتنگ د زړه خوالې، د طبیعت د ښکلو نندارو او کیفیتونو منظرونه او داسې نور په عاطفي بڼه په الفاظو کې رانغاړي، خو تر څنګ یې د ټولنیز ژوند ډېر واقعیتونه، علمي، فلسفي، ملي، سیاسي او نور عام ټولنیز مسائل په ډېره خوږه، ساده، روانه، خو رنگینه ادبي، هنري ژبه په داسې په زړه پورې بڼه بیانوي چې هره برخه یې د لیکوال د علمي او ادبي پیاوړتیا، بشري پالنې او هېوادپالنې د وینې جذبې د لوړتیا استازیتوب کوي. ((۲۳: یادښت))

۲۷- څېړنوال ذکرېا ملاتړ: څېړنوال ذکرېا ملاتړ، د هېواد

یو نامتو لیکوال او څېړونکی دی او د افغانستان د علومو اکاډمۍ غړی، ده گڼ شمېر اثار لیکلي، چاپ کړي او ایډېټ کړي دي. ملاتړ استاد خادم له نږدې لیدلی و، د هغه په باب خپل نظر داسې څرگندوي:

((ارواښاد قیام الدین خادم نامتو

پښتون مفکر، ملا، لیکوال او شاعر دی. هغه تر مرحوم علامه حبیبی

نیمه پېړۍ یون / د خادم نړۍ لید

وروسته د پښتون ژبې او ادب په اسمان کې راوخوت، د خدای بخښلي خیالات ډېر اوچت وو، ځان یې تر بل چا ټیټ نه باله، زما ورسره په لومړي ځل پر (۱۳۵۳ل) کال په ابن سینا کتاب پلورنځي کې، چې پل باغ عمومي ته مخامخ د مندوي کوڅې په خوله کې یې موقعیت درلود، ملاقات وشو.

همغه وخت د سرحدونو چارو وزارت هم په همدې کوڅه کې و، په دې کتاب پلورنځي کې پښتو کتابونه خرڅېدل.

خادم صاحب به وخت ناوخت دغه کتابپلورنځي ته تگ راتگ کاوه، یوه ورځ زه په دې کتاب پلورنځي کې وم، استاد خادم له یو بل کس سره چې د ده په عمر و داسې کیسه کوله، چې زه یو ورځ سردار محمد داود خان وروغوښتم، ډېر ښه روغېر یې راسره وکړ او داسې یې راته وویل: خادم صیب څه کول په کار دي؟ تاسو له ما نه کومه غوښتنه لرئ؟ خادم صیب وایي چې ما ورته په ځواب کې وویل، هو! غوښتنه مې دا ده، چې که لوگر، میدان او پروان ولایتونه له کابل ولایت سره یو ځای شي، ښه به وي. زه ډېر وروسته په دې پوه شوم چې د خادم صیب په دې خبره کې لوی حکمت و.

ذکریا ملاتړ په خپله لیکنه کې یادونه کوي چې: ((کله چې سردار محمد داود خان پر (۱۳۳۲ل) کال د صدارت واگې په لاس کې واخیستې، نو دا وخت ځینو اشخاصو سره چې یو نیم په کې دولتي چارواکی هم و، یو نظر و، غوښتل یې چې د افغانستان تاریخي نوم پر (اریانا) بدل کړي، دې چارواکو د دې کار د عملي کولو لپاره د غلام حسن خان ساپي په خوله د وخت مشهور او پوه کسان، لکه (سراج الدین سعید، سید شمس الدین مجروح، محمد امین خوریانی، استاد قیام الدین

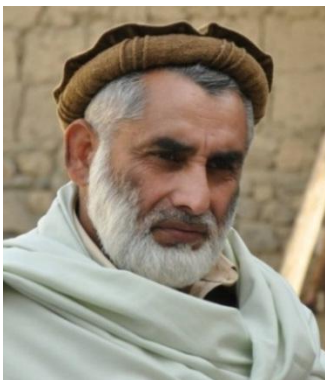
خادم، جلالی، عبدالروف بېنوا، مولانا ارشاد، محمد موسی شفیق، ارسلان سلیمي، پکتیانی، عبدالقدوس پرهیز، محمد ظاهر ساپی، صدیق دالله ربنتین) او ځینې نور، چې شمېر یې (۶۰) تنو ته رسېده د یوې مېلمستیا په پلمه کور ته راوبلل، خو د غلام حسن خان ساپی په گډون یو هم د مېلمستیا په علت پوه نه وو. په دې وخت کې یو چارواکي مېلمنو ته وویل څه کېږي، چې د افغانستان نوم بدل کړو او پر ځای یې د اریانا خوږه کلمه غوره کړو، ټول رابلل شوي کسان چې له اصلي موضوع څخه خبر نه وو، چوپه خوله ناست وو، یوازې خادم او ربنتین اوچت شول او ویې ویل دا به سمه وي، خو که دا د غرو پښتانه چې د افغانستان نوم ورته ډېر خوږ او د اسلام مترادف ایسي، خدای خبر که هغوی په دې نزاکت پوه شي. ډېره وېره ده چې له دې کار به څومره غم او فساد جوړ شي. داود خان چې دې حساسیت ته متوجه شو، چې خبره رسوایي او بحث ته وځي، ژر یې د دې خبرې د مطرح کوونکي پر خوله لاس کېښود او ویې ویل چې دا د لوی احمد شاه بابا ستر میراث دی، پر دې بحث نه کوو.

لنډه دا چې پر پښتنو او پښتو ژبه باندي د استاد خادم مرحوم ډېر احسان دی، پښتانه یې باید قدر وکړي.

خادم صیب او د هغه ملگرو پښتو ویله، پښتو یې لیکله او پښتو یې کوله. الله پاک دې هغوی ټول وبخښي.))

۲۸- څېړنوال وجیه الله شپون: څېړنوال وجیه الله شپون د

علومو اکاډمۍ غړی او دا مهال د پښتو څېړنپو د نړیوال مرکز رییس دی، په دې وروستیو کې یې د استاد خادم یو شمېر اثار ایډېټ کړي او د هغوی د کورنۍ په مرسته یې چاپ کړي دي. دی په یو یادښت کې د استاد خادم د ټولنیزو خدمتونو په باب وايي:

((مرحوم استاد خادم د هېواد
نوميالی ليکوال، شاعر، مؤرخ، ژورنالیست
او عالم شخصیت دی چې نوم به يې تل
د علم او فرهنگ په تاريخ کې ژوندی
وي. دا طبيعي خبره ده چې شاعر او
ليکوال په خپله ټولنه کې سر راپورته
کوي، په ټولنه کې اوسېږي او ليکنې يې
د ټولني لپاره وي. په هره برخه کې د

فکر او قلم هره زېږنده يې په يو ډول نه يو ډول له ټولني او اجتماع سره
تړاو او سر و کار لري. پر دې بنسټ مرحوم استاد خادم هم خپلې ټولني
ته ډېر علمي او فرهنگي آثار پريښي چې تر اوسه ورڅخه د علم، پوهې او
فرهنگ مينه وال د خپل فکر، ذهن او قلم په پياوړتيا کې گټه اخلي. پر
ليکنې او قلم سربېره نور ټولنيز کارونه يې هم د خپل ژوند په موده کې
سره رسولي چې په مستقيم يا نا مستقيم ډول يې خیر او ښېگڼه ټولني ته
رسېدلې او د ټولني په تنوير، سپېڅلتيا او پياوړتيا کې يې نقش درلودلی
دی. مثلاً هغه د ويښو زلميانو د غورځنگ مؤسس غړی و، دې غورځنگ
ته يې ډېر زلميان جذب او دعوت کړي او په دغه غورځنگ کې يې تنظيم
کړي وو چې د وخت د موجود جبر، اختناق او مطلق العنانيت په مقابل
کې مبارزه وکړي او ټولنه له ستونزو خلاصه کړي. خلک خپلې غوښتنې،
پوښتنې، ستونزې او نظريات په واز کومي پرته له ډاره له حکومت او
مسولينو سره شريکي کړي.

همدارنگه مرحوم استاد خادم د خپلې ټولني په داسې شرايطو کې
چې ښځينه قشر ته د زده کړې زمينه نه وه برابره او پر خپلې خور او لور
باندي درس او ښوونځی لوستل خلکو ته عار او ننگ ښکارېده، په خپلو

اولادونو باندې زده کړې وکړلې او ټولنې ته یې د خدمت جوگه کړل. حتمي ده چې د دوی دغه کار به په ټولنه کې ډېرو خلکو ته د الهام سبب شوی وي. په خپله هم ډېر کلونه ښوونکی و او د ډېرو خلکو اولادونه یې روزلي دي چې دا هم د مرحوم د ټولنیزو خدمتونو یوه بله بېلگه کېدی شي.

مرحوم استاد خادم پر (۱۳۴۴ل) کال په مشرانو جرگه کې د انتصابي سناتور په توگه دنده تر سره کړې چې له دې لارې یې له خپل ولس سره د هغوی د استازي په توگه نږدې اړیکي درلودلې او د هغوی ستونزې یې د حکومت غورځونو ته رسولي، د هغوی له حقوقو څخه یې دفاع کړې او د هغوی خادم پاتې شوی دی. دا ټول هغه څه دي چې د استاد خادم د ټولنیزو خدمتونو بېلابېلې بېلگې وړاندې کوي او د هغه پر ټولنیز شخصیت باندې د تائید مهر لگوي.)

پر یادو لیکوالو او څېړونکو سربېره ځینو نورو لیکوالو هم د استاد خادم د فکر او نړۍ لید په باب خپل خپل نظرونه څرگند کړي وو، خو د دې برخې د زیات اوږدوالي له امله مو د هغوی له راوړلو ډډه وکړه.

ب- بهرني لیکوال:

د استاد خادم د ژوند، کار او افکارو په باب د کورنیو ادبپوهانو او لیکوالو تر څنګ یو شمېر بهرنيو لیکوالو او ادبپوهانو هم خپل نظرونه څرګند کړي دي او په دې برخه کې یې ځینې لیکنې کړې دي. د دې خبرې یادول ضروري دي چې کومه زمانه کې خادم ژوند کاوه، هغه وخت نړۍ تر ډېره حده دوه قطبي وه، پر ختیځ او لویدیځ بلاک ویشل شو وه، د افغانستان نړیوال اړیکي هم ډېر نه و، نړۍ لکه د اوس په شان ازاده نه وه او نه هم تخنیکي، سیاسي او ټولنیز اړیکي دومره پراخ وو، لکه اوس چې دي. ادبي اثار هم دومره نه چاپېدل چې د نړۍ بېلابېلو برخو ته په نښه ډول ورسېږي، له شوروي پوهانو پرته د نورې نۍ ډېر کم ختیځپوهان افغانستان ته راتلل، خو دا مهال شوروي پوهانو د افغاني ادب مطالعې او شننې ته دوام ورکاوه. دوی د افغانستان د ادبیاتو په باب بېلابېل اثار ولیکل. (د افغانستان ملي ژبه او ادب) په نامه یو کتاب هم د شوروي پوهانو له خوا ولیکل شو. شوروي ادبپوهانو او ځینو نورو بهرنيو لیکوالو دنورو افغان لیکوالو په ګډون د استاد خادم په باب هم خپل نظر څرګند کړی دی، چې دلته یې د ځینو یادونه کوو:

۱- ګراسیموا: مېرمن ګراسیموا د پخواني شوروي اتحاد پیاوړې

لیکواله ده، چې د مسکو د ختیځ پېژندنې په انستیتیوت کې یې کار کاوه او د افغاني ادب په باب یې یو زیات شمېر مقالې لیکلي دي. مېرمن ګراسیموا د استاد خادم د ادبي شخصیت او مقام باب وایي: ((په اوسني پښتو ادب کې قیام الدین خادم هم څرګند مقام

لري، دی هم لکه بېنوا او الفت یوازې شاعر نه دی، بلکې لیکوال، ادب پېژندونکی او بشر پېژندونکی هم دی، ده د خپل سفر مشاهدات (خو ورځې په شمال کې) پر (۱۹۴۱م) کال په اصلاح کې په مسلسل ډول خپاره کړل، په دغو مشاهداتو کې په رښتیني ډول سره افغاني ژوند تمثیل شوی دی. پر هماغه کال دده یوه مجموعه (نوی ژوندون) چاپ شوه، په دې مجموعه کې مضامین او منثور اشعار ځای شوي دي، دده د اثارو وروستی مجموعه (خیالي دنیا) پر (۱۹۶۰م) کال چاپ شوې ده. د خادم په اثارو کې وطن دوستۍ او پر فرهنگي موضوعاتو سربېره اجتماعي موضوعات هم لیدل کېږي.))

۲- گ.ف. گيرس: د پخواني شوروي اتحاد د ختيځ

پېژندنې د انستیتیوت یو پېژندل شوی غړی دی، چې د پښتو ژبې او پښتنو لیکوالو په باب زیاته مطالعه لري. ده ((د پښتو هنري نثر)) په نامه یو ځانگړی کتاب لیکلی دی. دا اثر چې د سرمحقق معتمد شینواري له خوا پښتو ته ژباړل شوی دی. په دې اثر کې لیکوال د استاد خادم په باب ډېر څه لیکلي دي.

په دې اثر کې راغلي دي: ((پر (۱۹۴۱م) کال د دوه مجموعو (نوی ژوندون د قیام الدین خادم تصنیف او بله ډیوه د گل پاچا الفت تصنیف) چاپېدل د هغه وخت په ادبي ژوند کې یوه مهمه پېښه وگڼل شوه.

قیام الدین خادم د نویو معاصرو پښتنو لیکوالو څخه دی، دی پر (۱۹۱۲م) کال د ننگرهار د کامې په سیمه کې زېږېدلی دی او په قوم زاخېل دی، ده ډېر کلونه په هند کې تېر کړي دي او هلته یې خپل مذهبي تحصیلات او علوم تکمیل کړل. کوم وخت چې ده خپل هېواد ته مراجعه وکړه، نو د معلم په حیث په کامه او جلال اباد کې مقرر شو، په

عین حال کې ده د ننگرهار په ورځپاڼه کې هم کار کاوه او هلته یې شرکت درلود.

پر (۱۹۳۴م) کال خادم د کندهار په ادبي ټولنه کې داخل شو، په دې ځای کې دده فعالیت په ادبي کارونو کې بنسټه شو او وسعت او انکشاف یې پیدا کړ، ده یو گرامري کتاب (د پښتو معلم) تصنیف کړ او پر (۱۹۳۵م) کال یې د سپینسر سر کتاب (د اطفالو اخلاقي تربیه) ترجمه کړ، په هماغو کلونو کې د خادم ډېر اشعار د کندهار په اخبار (طلوع افغان) کې چاپېدل او دا سلسله ورکې جاري وه.

خادم یو له هغو مبتکرینو څخه دی چې غوښتل یې پښتو تصفیه کړي او پردي لغات ورڅخه وباسي.

پر (۱۹۳۷م) کال چې د پښتو اکاډمۍ تشکیل شوه، نو خادم کابل ته راوغوښتل شو او په اکاډمۍ کې د یوې څانگې د مدیر په حیث مقرر شو او هم یې د (زېري) چارې په غاړه واخیستې.

د څلورو کلونو په موده کې چې خادم په مرکز کې تېر کړل دغه لاندې کارونه ورڅخه صادر شول:

د معاصرو پښتنو لیکوالو سوانح یې ولیکلې او چاپ یې کړې، یو ډرام یې (یو مسلمان او ټوله اروپا) په پښتو ترجمه کړ، یو کتاب یې (په پښتو نثر کې تاریخي تطورات او د نثر لیکونکي په باره کې معلومات) د چاپ لپاره تیار کړ. د (بېستانه شعرا) نومي کتاب په جوړولو او ترتیبولو کې یې برخه واخیسته، د امین الله زمريالي په گډون د حکومتي مامورینو د تدریس لپاره یې دوه ټوکه پښتو کلی ولیکلې، ملي قصو او مضامینو ته یې ادبي رنگ ورکړ د اشعارو یوه مجموعه یې (د مرغلو امپل) د چاپ لپاره تیاره کړه او هم یې د (نوی ژوندون) کتاب چاپ کړ، په دې کتاب کې

سربېره پر دې قصو او مضامینو لوستونکی له وړو وړو اشعارو سره هم مخامخ کېږي. په دې کتاب کې د خادم ډېر اثار او مضامین ځای شوي دي، هغه مضامین چې پخوا په طلوع افغان، زېږي، په کابل مجلې او نورو نشراتي څانگو کې چاپ شوي او نشر شوي وو.

د خادم په دې مجموعه (نوی ژوندون) کې چې کوم نثري اثار ځای شوي دي، هغه په درې گروپو وېشل کېږي:

الف- مذاقي، عبرتي او اجتماعي قصې چې دا د شرقي ادبیاتو یو مشهور سبک دی.

ب- د مولف خپل اصلي او ابتکاري نثري اثار.

ج- اجتماعي مضامین.

له دغو قصو څخه په زړه پورې قصې (پردی خط لوستل او د تیرې خال) دی ((د ثروت چل)) قصه د ټوکو او ټکالو په روح لیکل شوې ده، ددې قصې مضمون داسې دی:

یو وخت یو سړي په اخبارونو کې اعلان وکړ چې زما د دولت د گټنې چل زده دی، زه دا چل وړیا د هېواد او وطن د استفادې لپاره نښم، هر څوک چې غواړي دې موقع څخه گټه واخلي، په کار دی چې د خپلې سمې پټې سره د ځواب لپاره دوه (آنی) او یا د دوه انو د ډاگ ټکسو نه راولېږي، نو ده ته به داسې چل ور وښودل شي چې په کاله کې ناست وي او معقوله گټه وکړای شي.

په داسې وخت کې چې ډېر عالم د بې کارۍ او بې روزگاری نه سر ټکولو، دا اعلان زرگونو کسانو په ډېر شوق سره ولوست او د هر یوه په زړه کې دا راغله چې څه بابا دوه (انې) څه شی دي گوندې خدای مهربان

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

شي او په دوه اټو راته پوره دولت لاس ته راشي، نو د هرې خوا څخه د سړي په نامه کاغذونه راروسېدل، څو ورځې وروسته سړي په اخبارونو کې دا بیان خپور کړ.

((د جنورۍ په پنځمه نېټه چې ما د دولت گټلو د چل د بنودلو په باب اخبارونو کې اعلان کړی و د هغې په اثر ماته شپاړس زره خطونه راغلل هر کله چې زه دې ټولو ته په انفرادي ډول ځواب نه شم ورکولای، نو حسب الوعده خپل ځواب د اخبارونو په خولو خپلو منتظرینو ته ورکوم، دا شپاړس زره خطونه چې ماته راغلي دي د هر یوه سره دوه دوه انې هم دي چې ټولې دوه زره کلداری شوي، زه خو د تمام عمر لپاره د مفلسۍ له بار څخه خلاص شوم، د دولت د گټنې لپاره ددې نه بهتر چل بل چېرې دی. دغه دی تاسې ته مې وړیا ونبود.))

د خادم ځینې عجب نثرونه چې په نوموړې مجموعې کې چاپ شوي دي په سوچه پښتو لیکل شوي دي. ددې جملې نه یو مضمون د (توتکی ځاله) او بل (د کوټرو کور) دی لکه چې مخکې مو وویل خادم یو له هغو لومړنیو اشخاصو څخه دی چې د پښتو د سوچه والي د جریان طرفدار دی، نو ځکه کوبښ کوي چې خپل اثار د سوچه پښتو په سبک ولیکي او همدا سبک دده په اثارو کې لیدل کېږي.

د خادم دغه قصه (د کوټرو کور) د (۱۹۳۹م) کال د کانکور لپاره وړاندې شوې وه او لوړ مفهوم لري.

په دې مجموعې (نوی ژوندون) کې ځینې اثار د طبیعت د ستاینې لپاره وقف شوي دي او د حیواناتو د ژوند او د دوی له څرنگوالي څخه بحث په کې شوی دی او د خادم بدیعي او هنر اثار چې په نوموړې مجموعې کې چاپ شوي دي، لوستونکو ته ډېر په زړه پورې شيان

وراندي کوي او د دلچسپۍ وړ دي، دا اثار د محاورې په ژبه ليکل شوي دي، له متلونو نه ډک دي او اصطلاحات لري.

ددې مجموعې ټول مضامين د يوازې پښتو په سبک او ستايل ليکل شوي دي او په دې موضوع کې يو تر بله سره کوم فرق او توپير نه لري.

د خادم کوم اجتماعي مضامين چې دننه چاپ شوي دي هغه ډېر په زړه پورې دي او دلچسپي لري، دا مضامين په خپله د ليکوال ايډيال او مفکوره بڼيې او هم دده د اثارو متضاد خاصيت ورته څرگندېږي.

خادم د نوموړې مجموعې په يوه مضمون کې (استعداد) پر هغو خلکو چې وايي د ټولې نړۍ علوم او تخنيک د لقمان له معلوماتو څخه اخيستل شوي دي او دده په برکت خلکو کمال حاصل کړيدی، سخت انتقاد کړی دی او دا انتقاد يې په ډېره رښتياڼۍ لهجه ليکلی دی، په يو بل مضمون (تنگ نظري) کې دی د پان افغانيت پر نظريې ټينگ دی.

په هغه مضمون کې (د غمجنو سره) دی له بېوزلو او مظلومو سره خپله خواله کوي او دوی ته توصيه کوي چې عفو کوئ، صبر او تحمل کوئ، خبره تېروئ، وروسته بيا دی هغو اشخاصو ته چې سخت سړي دي، سر زنش ورکوي او رتي يې او هم هغه وگړي دده د تنقيد او فشار لاندې دي چې نه غواړي له خپل خواهش او ارزو څخه په لږه اندازه هم تېر شي، د خادم دا مضمون يوه ديني محتاطه نظريه ده او د پښتنو د مذهبي ټولنو افکار په کې منعکس شوي دي، دومره خبره بايد وويل شي چې خادم داسې نه دی چې گوندې يوازې ددغو محتاطو او محافظه کارو ټولنو په زړه پورې او د علاقې وړ شيان ښکاره کوي، بلکې دده په اثارو کې متضاد تمايل ليدل کېږي او دده د جهان بينۍ مهم تحولات بڼيې.

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

پر (۱۹۴۱م) کال اصلاح ورځپاڼې د خادم د سفر سلسله (څو ورځې په شمالي کې) خپروله، دغه د سفر او سیاحت د کتنو لیکل او دغه ډول مضامین له ډېرې مودې راهیسې په پښتو نثر کې نه وو، خادم یو له هغه مبتکرینو نه دی چې دا سلسله یې شروع کړه او خپلې سفرنامې لیکي.

باید ښکاره او مستقیماً ووايو چې دده مضامینو هم د موضوع له حیثه او هم د خپل بدیعي مزیت له حیثه د معاصرو لیکوالو لپاره تراوسه پورې د سر مشق او نمونې په رنگ خدمت کړی دی.

د خادم د مضامینو ژبه بېخي د ننگرهار محاورې ته نږدې ده او د دغو خلکو په محاوره لیکل شوي ده.

په هغه دوره کې چې خادم په کابل کې کار کاوه دده دلچسپي دايري وسعت او انکشاف پیدا کاوه، ده د اوسنیو عصري علومو په باره کې مقالې ترجمه کولې، د اتومي انرجی او فضايي وړانگو په خصوص کې یې ژباړې کولې او د ټاگور اثار یې په پښتو ژبه چاپول.

پر (۱۹۴۵م) کال خادم یوه کیسه د (تقدیر لاس) په کابل مجله کې چاپ کړه، ددې کیسې مضمون داسې دی:

((په یوه وخت کې دوه د وړکتوب دوستان سره مخامخ شول، پخوا دوی یوځای سره سبق ویلو، یوځای به یې لوبې کولې، بیا د مکتب نه فارغ شول او سره جلا شول، وروسته له ډېرو کلونو دا دی دوی بیا سره دوباره ولیدل. دغه یوه دوست بل دوست ته بلنه ورکړه چې بېگانه زما مېلمه یې، دا کوربه ډېر د ثروت څښتن و، ډېر ښه کور یې درلود، ډېر اعلیٰ باغ یې درلود، مگر دغو شیانو نه خوشالاه او غمگین معلومېدل، بالاخره دغه کوربه خپل حال ورسره شریک کړ او د خپل ژوند سرگذشت یې ورته داسې بیان کړ:

د تحصیل نه وروسته ډېر کارونه چې لازم وو، ما وکړل، ډېرې چوکۍ مې اشغال کړې او حتی د گور تر رتبې ته دادی راورسېدم، پیسې ډېرې دي، عزت ډېر دی، لویه دارایی لرم، ډېر کورونه مې وران کړل او خپل مې اباد کړل، یوه پېغله مې ځانته انتخاب کړه، مگر د واده په اوله ورځ زما په لاس او پښو گوزن ولگېد او چې هر څومره ډاکترانو باندې وگرځېدم تراوسه پورې لا هماغسې دی او نه ښه کېږي او د زړه داغ مې ورځ په ورځ تازه کېږي.)

په دې کیسه کې خادم د مامورینو پر حرص انتقاد کوي، هغه مامورین چې د خپلې هوسایۍ لپاره یې ډېر کورونه وران کړي دي او ډېر یې غریبان کړي دي. د مولف په عقیده نوموړي مامور خپله سزا ولیدله او حتی خپله گناه یې په خپله حس کړه او خپل وجدان ته خجالت وباسي.

د خادم ډېرې مقالې د کورني ژوند لپاره وقف شوي دي، د ازدواج او د ښځو اوضاعو په باره کې ده لیکنې کړي دي، ده په یوه کیسه کې (په ماشومانو پام کوئ) هغه عوارض چې د ماشومانو د هلاکت سبب ګرځي بیان کړي دي، هغه خبرې چې دده نه بې اختیاره او د نورو موضوعاتو په ضمن کې وځي هغه ډېرې په زړه پورې وي، دی ضمناً لیکي: ((د پښتنو په یوه غریبه کورنۍ کې د یوه هلک د تلین مراسم نیول کېږي، ډېره مړۍ یې پخه کړه، سپرلکۍ یې حلال کړ او یوه ښه مېلمستیا یې ترتیب کړه، ددې مړۍ اکثره برخه یې ملا ته وروپه)) مولف دا واقعه په دې جمله ختموي:

((اخ! په پښتنو کې داسې دستورونه دي.))

پر (۱۹۴۶م) کال قیام الدین خادم د استقلال جایزه واخیسته، دا جایزه ده ته له دې کبله ورکړې شوه چې ده د هند د یو معاصر لیکوال (نیاز فتح پوري) اثر (د شریف سرگذشت) له اردو نه ترجمه کړ. د خادم دغه ترجمه لومړۍ په (۴۸-۱۹۴۷) کلونو کې د کندهار په ورځپاڼه (طلوع افغان) کې چاپ شوه، وروسته بیا په اصلاح کې نشر شوه او بالاخره بیا پر (۱۹۵۳م) کال د یوه مستقل اثر په حیث مینځته راووته.

(موضوعاتو د وسعت له کبله د خادم ترجمه په پښتو کې یو لوی اثر گڼل کېږي. پښتانه دا ترجمه په خپلې ملي ژبې کې د لومړي رومان په حیث شمېري. په هغو تقریظونو کې چې پر دې ترجمه باندې لیکل شوی دی په اتفاق سره دا لیکي:

((چې د مطلب د وضاحت نه، د کلام د روانۍ نه. محاورې ته د نږدېوالي نه، د جملو د ساخت او تاثیر نه او د عنعنوي اصطلاحاتو نه دا معلومېږي چې (د شریف سرگذشت) ترجمه نه، بلکې د خادم خپل اثر دی.)) پر (۱۹۴۷م) کال خادم یوه مقاله (پښتانه او پښتونستان) نشر کړې ده، په دې مقاله کې ده په ښکاره سره ویلي دي او ټینګار یې کړی دی چې نور اریایي خلک چې اوس په ایران، هند او اروپا کې اوسېږي له پښتنو نه تللي او جدا شوي دي او اصلي ټاټوبی یې دلته و.

قیام الدین خادم یوه مسلکي مخصوصه مقاله د ښځو د احوال لپاره وقف کړه، دا مقاله پر (۱۹۴۸م) کال هغه وخت چې په کابل مجلې کې دا اقتراح (ښځه د پښتنو په نظر کې) شروع شوې وه نشر کړه، په دې مقاله کې خادم وايي چې په افغانستان کې ښځې هم په ټولنه او هم په کورنۍ کې له ټولو حقوقو نه بې برخې دی حتی خرڅولی یې شي او بې له کومې سزا چې قائل ته یې راجع شي وژلی یې شي. خادم د خپلې دې مدعا

لپاره چې بنځې د حقوقو نه محرومې دي، بنسکاره حقایق او روښانه دلایل راوړي دي. خادم په هغه عادت (چې کونډه د لېوره ده) سخت انتقاد کړی دی او دا خوی او دا عادت یې ناموزون ښودلی دی.

په ډېرو مواردو کې مور او پلار له خپلې لور سره موافقه نه کوي چې په خپله خوښه مېړه وکړي، بلکې تر ټولو لومړی دوی دا فکر کوي چې په څه شان او په کومو امکاناتو به وکړی شي چې ډېر (ولور) لاس ته راوړي، خادم پښتنو ته بلنه ورکړې ده چې دا درانه او بد عادتونه له منځه یوسي او بنځې ته د یوې کورنۍ او د یوې جامعې د غړي په حیث حقوق ورکړي او دې کار ته متوجه شي.

خادم د مېرمنو د خیریه ټولنې موسسې ته ډېرې هیلې لري او هم ده په ځلمیانو پورې هیلې تړلې دي.

د خادم په عقیده دا لومړی ځل دی چې زموږ په هېواد او زموږ په ټولنو کې د بنځو پر حقوقو باندې بحث او غور کېږي، تر اوسه پورې نه اڅبارونو او نه مجلو په دې باره کې خپرونې کړي دي او که چاپه دې باره کې څه لیکلي وي، نو هغوی به له ډار نه د تبجن غوندې لږزېدلې وي.

خادم د بدبختیو رښې په دې کې ویني چې پښتنو د پیغمبر(ص) له اوامرو نه سرغړولی دی او د شریعت هغه احکام یې پرېښي دي چې د بنځو حقوق په کې ذکر شوي دي.

لکه چې وینو د خادم مذهبي او محیطي محدودیت دده د تنقید لهجه په دې په زړه پورې موضوع کې ډېره راتپته کړې ده او مضمون یې پوره نه دی رسولی.

خادم له ابتدا څخه د وینې ځلمیانو په ډله کې شریک و، ده په یوې مقالې کې چې د ځلمیانو لپاره یې لیکلې ده داسې ویلي دي: مور

له متمدنې نړۍ څخه وروسته پاتې یو، هم د سواد له حیثه وروسته یو او هم د صنعت له حیثه تجارتي چارې مو نورو سره نه دي برابرې او هم مو د ژوند شرایط ټیټ دي. هغه مواد چې د خادم له خوا د افغانستان اوسنیو ځلمیانو ته وړاندې شوي دي، د توجه وړ دي، ځکه له هغو نه د خادم د نظریاتو بې ترتیبي او عدم موازنه ثابتېږي، دی نوموړي مواد داسې وړاندې کوي:

۱- باید هر یو خپل ځان په خپله ورسوي او هم دې نورو سره کومک کوي.

۲- دروغ او هغه خبرې چې حقیقت نه لري، نه دې وايي.

۳- له هغو پېښو نه چې په نړۍ کې واقع کېږي، ځان دې ورنه بې خبره نه اچوي.

۴- د شخصي غرض له خاطرې دې له چا سره کینه نه کوي او هم دې د جامعي مفاد د شخصي مفادو نه وړاندې گڼي.

۵- تملق او چاپلوسی به نه کوي او نه به چاپسې د طمعي له کبله گرځي.

۶- خلکو ته به ضرر نه رسوي.

۷- خپل مذهب، هېواد، خپل ملیت او حکومت سره به مینه او عشق لري.

۸- د حقایقو نه به نه وېرېږي.

۹- رشوت به نه اخلي او پر هېچا به ظلم او تېری نه کوي.

لکه څنگه چې وینو په پورتنی پروگرام کې قیام الدین خادم په څو مراحلو سره د بنځو له اوضاعو نه لرې شوی دی، په هغه مقاله کې چې د بنځو په باره کې یې لېکلې ده، څومره یې د بنځو موضوع ته پاملرنه

کړې ده او څومره یې خلک دسخو حقوقو ته وربللي دي، مگر دلته بیا چې ځلمیانو ته کوم مواد وړاندې کوي هغه یوازې په نرانو پورې اړه لري او دسخو کوم ذکر په کې نشته.

په (۱۹۵۰ع) کال د یو کال د پاره خادم له کابل نه کندهار ته ولاړ، دی هلته د هغه ځای محلي اخبار (طلوع افغان) د مدیر په حیث تللی و، په راتلونکي کال کې دی بېرته کابل ته راغی او دلته د پښتو اکاډیمۍ د معاون په حیث وټاکل شو. پر (۱۹۵۱ع) کال د ده یوه مقاله (ملي کالي) چاپ شوه، په دې مقاله کې ده د خپل هېواد د لاسي صنعت طرفداري کړې ده او خلک یې له هغو زړو مالونو نه چې د سېلاب غوندې له خارج نه راځي د خپل هېواد لاسي محصول ته ورترغیب کړي دي او هم یې په عین حال کې هغه بېایان چې د دوی فوق العاده خرڅونو او بې اندازې مصرفونو د مملکت اقتصاد متاثره کړی دی، تر تنقید لاندې نیولي دي.

پر (۱۹۵۲ع) کال خادم یو کتاب (پښتونولي) چاپ کړ، په دې کتاب کې د پښتنو عادات او نوامیس بیان شوي دي، د خادم دې کتاب نه ممکنه ده چې ښه په زړه پورې شيان چې پښتون ملت په کلچر پورې اړه لري راوايستل شي، یو کال وروسته پښتو ټولني د خادم یو تاریخي کتاب (بایزید روښان) چاپ کړ، دا کتاب د روښانیانو د نهضت مشر بایزیدانصاري ته چې یې فعال دیني لار ښوونکی دی وقف شوی دی.

د خادم د وینا له مخې تر (۱۹۵۰ع) کال پورې د ده اثار (تالیف اوترجمې) تر پنځه ویشتو پورې رسېږي. مگر له دغه وخته راهیسې د ده ادبي فعالیت لږ شو او د دې علت دا دی چې د ده نور کارونه ډېر شول، یعنې د اصلاح مدیر شو او د تالیف وخت یې له مینځه لاړ، بیا د پوهنې په وزارت کې د کورسونو مدیر شو او په عین حال کې د زېږي مدیر هم و.

د قیام الدین خادم د لیکنې سبک او لار رنگا رنگ او پېچلې ده او له مختلفو موضوعاتو نه بحث کوي.

هو! د پښتنو د لویو معاصرو و لیکوالو په اثارو کې تضاد واقع کېدل کومه تصادفي خبره نه ده. ((۴۱:۳۸-۵۰))

۳- قابل صادقوف: د پورتنیو بهرنیو لیکوالو تر څنګ نورو شوروي لیکوالو هم د استاد خادم په باب نظرونه څرګند کړي دي. بناغلي قابل صادقوف وايي: ((د بناغلي استاد خادم شاعري او تالیفات په شوروي اتحاد کې ورځ په ورځ شهرت پیدا کوي او په ټولو ژبو ورباندې تبصرې کېږي)). په مسکو کې ویل کېږي، چې (خادم) په افغانستان کې هغه لار نیولې ده چې ((پوشکین)) په لویه روسیه کې ورباندې روان و. د خادم صاحب اشعارو په افغاني دنیا کې هم لوی شهرت پیدا کړی دی. دا ځای ددې نه دی، چې دده په ټولو اثارو او کردار مېسوط بحث وکړو، خو دومره به ووايو چې خادم صاحب په ډېر مشکل او نامساعد وخت کې افغان ملت په ټولو مقوماتو داسې ټینګې منګولې لګولي دي چې څلوېښت کاله یې هېڅ مانع مخه ونه شوه نیولای. دده کار ته باید کار او ده ته باید د لوی عزم خاوند ووايو)).

۴- دوریانکوف: ددې ترڅنګ شوروي ختیځپوه دوریانکوف د استاد خادم په باب وايي: ((خادم صاحب په خپل سبک او اسلوب کې د پښتو د لرغوني عنعنوي شفاهي ادبیاتو ولسي فولکلور له منابعو ډېره زیاته استفاده کړې ده او معاصر مسایل یې په ډېر قدرت د ولس په ژبه بیان کړي دي. د خادم صاحب شعر د پښتو ادب د لرغونو عنعنو د پیروۍ یوه عصري نمونه ده چې ددې عصر یو ځلاند ممتاز سبک یې گڼلی شو)).

د یادو بهرنیو لیکوالو تر څنګ یو شمېر نورو پوهانو هم د خادم په باب نظرونه څرګند کړي چې موږ د بېلګې په توګه د دې څو تنو یادونه وکړه. د نورو زیاتو معلوماتو لپاره (استاد خادم د شوروي پوهانو په نظر کې) د بناغلي سرمحقق متعمد شینواري څېړنه هم لوستلای شئ!

پنځمه برخه

د خادم د خدمتونو ارزونه

د یوه لیکوال یا شاعر د خدمتونو ارزونه هغه وخت شونې شي چې د هغه د ژوند ټول بهیر له نظره تېر شي، اثار یې مطالعه شي، سیاسي، ټولنیز فردي او فرهنګي ژوند او ډله ییز فعالیتونه یې یو یو له نظره تېر شي، کوم شخص، اشخاصو یا چاپېریال سره چې ده اړیکې درلودل، له هغو څخه دده په باب وپوښتل شي او د هغوی نظرونه وشل شي. دوه اړخیز اړیکې او تاثیرات مطالعه شي او ان د تېر نسل د اثارو او افکارو اغېزې پر ده او دده پر بل نسل وڅېړل شي. تر دغه پړاو وروسته سړی کولای شي، د یوه لیکوال یا خدمتګار د خدمتونو ارزونه وکړای شي. مور د دې اثر په تېرو څلورو برخو کې دا بهیر تقریباً بشپړ کړ، په لومړي برخه کې مو د استاد خادم ژوند ته کتنه وکړه. له زوکړې بیا تر مړینې پورې (۷۲) کلن بهیر مو له نظره تېر کړ. په دې کې مو د خادم لومړني ټاټوبي یا استوګنځي ته نغوته وکړه، د هغه د زده کړو بهیر مو وڅېړه، دولتي او رسنیزې دندې مو وڅېړلې، د استاد سیاسي فعالیتونو، وکالت، وینې زلمیانو غورځنګ او نورو ته مو نغوته وکړه او د ده ټولنیز او سیاسي ژوند مو له نظره تېر کړ، ورپسې مو د ده منظوم او منثور اثار له نظره تېر کړل، یو یو مو په لنډیز سره معرفي کړ، د هغو نوښتونو او پر هغوی د نورو د لیکوالو د اثارو تاثیراتو ته مو هم اشاره وکړه، سربېره پر دې مو هغو کورنیو او بهرنیو لیکوالو، شاعرانو او موثرو شخصیتونو ته مو هم نغوته وکړه چې د استاد خادم پر افکارو او اثارو یې خپل اغېز بندلی او دی یې دې ته اړ

کړی یا هڅولی چې د نظم او نثر په مروجو فورمونو کې د هغوی پر وړاندې خپل غبرگون څرگند کړي، دا ډول تاثیرات مور ته د خادم د ټول علمي او ادبي شخصیت په باب یو مجموعي تصویر راپه گوته کوي. د دې ترڅنګ مور د خادم د نړۍ لید پر بېلابېلو خواوو بحث وکړ، لکه: ملتپالنه، دینپالنه، ټولنپالنه، سمونپالنه، کره کتنه، بناړپالنه، د فلسفي افکارو ارزونه، د سیمې او نړۍ په باب د هغه انګېرنه او همدارنګه ژبپالنه مو وڅېړل. ورپسې مور د نږدې (۴۳) تنو بېلابېلو کورنیو او یو شمېر بهرنیو لیکوالو نظرونه هم راوړل او پر هغو مو هم لنډ بحث وکړ چې د استاد خادم پر فکر، ژوند او اثارو یې بحث کړی و. د دغو بحثونو مجموعې ته په پام سره اوس مور ته دا خبره اسانه کېږي چې په ټولیز ډول د خادم د خدمتونو ارزونه وکړو، کېدی شي څوک ووايي چې خادم د ژوند بېلابېلو برخو کې افغاني ټولني ته خدمتونه کړي دي، د هغو ډلبندي به څنګه کېږي؟ په دې برخه کې باید ووايو چې مور دا ډول ډول خدمتونه راټول کړي او تر دوو غټو عنوانو لاندې مو سره ډلبندي کړي: ۱- فرهنگي برخه، ۲- ټولنیزه برخه.

دلته غواړو دا هره برخه او هغې سره نورې تړلې برخې په لږ تفصیل

سره وڅېړو:

فرهنگي برخه کې د استاد خادم خدمتونه

ټولني او هېواد ته د استاد قیام الدین خادم د اساسي خدمتونو له جملې څخه تر ټولو اساسي خدمت همدا فرهنگي ډگر و، ده په دې برخه کې نږدې پنځوس کاله یا نیمه پېړۍ متواتره مبارزه وکړه او د دې مبارزې ټوله نتیجه یې نږدې (اویا) عنوانه بېلابېل اثار شول چې اکثره یې چاپ شوي او ځینې یې لا تر دې دمه ناچاپه پاتې دي. که د استاد خادم فرهنگي کارونه له هرې بلې برخې سره پرتله کړو، نو دا برخه یې ډېره درنه ده. په حقیقت کې استاد خادم اساساً یو فرهنگي شخصیت و، د وخت اړتیاوو ټولنیزو، سیاسي او نورو خدماتي کارونو ته هم مجبور کړی او هڅولی دی. هغه کارونه یې په واقعیت کې فرعي یا ځنګزني کارونه دي، اساسي او بنسټیز کار یې په همدې درېو فرهنگي برخو کې چې دی پرې ژوندی دی او تر ډېره به لا ژوندی وي. که ځینې سیاسي او ټولنیز کارونه که یې هم ترسره کړي، نو د همدې فرهنگي کار په زور او واسطه یې ترسره کړي دي. د ده فرهنگي کارونه کولای شو په دې ډول وڅېړو:

الف- لیکنیز خدمتونه ب- رسنیز خدمتونه، ج- دیني خدمتونه، دلته غواړو پر هرې برخې باندې یې لږه لږه رڼا واچوو:

الف - لیکنیز خدمتونه:

لکه څنگه چې مو دمخه یادونه وکړه، استاد خادم (۷۲) کاله په دې نړۍ کې مزل وکړ ددې مزل تر (۵۰) زیات کلونه یې پر لیکوالۍ او شاعرۍ تېر کړل، کله چې یې لیک لوست زده کړ، نو پر شاعرۍ او لیکوالۍ یې لاس پورې کړ، د خپل وخت په مطرحو جریدو؛ طلوع افغان، اتحاد مشرقي، اصلاح، زېري او نورو کې یې شعرونه چاپ شول، په (۵۰) کلونو کې یې په لسگونو بېلابېل اثار ولیکل، په تېره بیا ادبي اثار، زموږ ځینې ادیبوهان له هغې جملې څخه استاد (عبدالله بختانی خدمتگار) په دې نظر دی چې: ((استاد خادم پښتو ژبې او ادبیاتو ته ډېر کار کړی دی او د دې ژبې دادبیاتو په ذخیره کې یې قدر وړ اثرونه زیات کړي دي، قیام الدین خادم پښتو ادبي ژبې ته د یو ښه معیار ورکولو په کار کې ډېر زیار ایستلی دی، له هغو لیکوالو څخه دی چې د گوتو په شمېر دي، د پښتو د اوسني ساده، عام فهم او خوندور ستایل د هغه هلو ځلو او فعالیتونو پورې اړه او زموږ پر نسل د پښتو ادب او لیکوالۍ د استاذۍ حق لري)). استاد بختانی زیاتوي:

((استاد قیام الدین خادم پر عربي او اردو ژبو ښه پوهېده، په پښتو او دري ژبې یې نظم او نثر لیکل او ترجمه کول، هغه به په نظم او نثر کې هڅه کوله چې یو څه ووايي او خلک بيدار کړي، خپل خیر او شر ته یې متوجه کړي، علم او کمال ته یې راوبولي او د ترقۍ او پرمختګ یووالي او یو راز والي خوا ته یې وهڅوي، نور نو هغه به په غزل کې هم کوښښ کاوه چې د خپل عصر پیغام خپلو خلکو ته وړاندې کړي، د هغه د افادې لهجه به کله تونده، کله نرمه، کله به علمي او مستدلله او کله به شاعرانه او احساساتي وه، مگر تل یې نقادانه نظر درلود)). (۲: ۱۱۷۳)

د استاد بختانې د دې لیکنې محتوا او پیغام دا دی چې خادم د خپلې لیکوالۍ او بېلابېلو اثارو له لارې خپلې ژبې، قوم او ولس ته د زیاتو فرهنګي خدمتونو جوګه شوی دی.

دا خو په ادبي برخه کې دده د اثارو یوه ځانګړنه وه، استاد خادم د پښتو ادبیاتو د تاریخ په باب هم لیکنې کړې او اثار یې پنځولي دي. د یوې ژبې ادبیات هغه وخت ښه وده کولای شي چې لیکوال یې د خپلو تېرو ادبیاتو له تاریخ سره ښه اشنا شي، ځوان لیکوال د همدغې مطالعې او تجربې پر بنسټ کولای شي، په حال او راتلونکي کې د خپلو ادبیاتو دودې لپاره ګټه پورته کړي، لکه څنګه چې په یوه ټولنه یا هېواد کې سیاسي تاریخ د ځوان نسل لپاره ډېر ضروري دی او د ولس د حال حافظه د هغه له ماضي سره وصلوي، دغسې ادبي تاریخ هم له خپل ارزښت څخه برخمن دی. د ادب تاریخ تسلسل او ټینګښت ان تر سیاسي تاریخه هم زیات استحکام لري. سیاسي تاریخ کله کله لوستل کېږي او کله کله تکرارېږي، خو ادبي تاریخ له حال سره خپل تسلسل نه شلوي او هر مهال ورڅخه په تکراري ډول هم ګټه پورته کېږي.

د ساري په توګه د پښتو ادب کلاسیکه دوره کې چې خوشحال بابا، رحمان بابا او حمید بابا له کومو نظمي فورمونو څخه ګټه پورته کړې او شعر ته یې کومه ښکلا ورکړې، اوسني شاعران هم همدغه فورمونه کاروي او یو زیات شمېر د همدغو لویو شاعرانو له تجربو څخه په تکراري ډول هم ګټه پورته کوي. استاد خادم دغه مهم ضرورت ته پام کړی، په پښتو ادب کې یې هم ادبي تذکرې لیکلي، هم یې ولسي شاعري راټوله کړې، هم یې پر پښتو لرغونې شاعرۍ څېړنه کړې او هم یې د هغو غورچاڼ راټول کړې دي. لکه پښتانه شعرا، د پیر روښان په باب ځانګړی اثر، روحي گلونه او نور. په دې خاطر چې د خپلې زمانې د لیکوالو حال بلې زمانې ته انتقال

کړي، نو (ننني لیکوال) اثر یې هم لیکلی، یانې د تېرې زمانې د ادیبانو حال یې خپلې زمانې او د خپلې زمانې یې راتلونکې زمانې ته انتقال کړی دی. د دې ترڅنګ یې په دې خاطر چې زموږ فرهنگي حوزه او دایره لاپسې روښانه شي، نو استاد خادم په ټولیز ډول د ادب او په ځانګړي ډول د پښتو ادب په باب ځانګړي تحلیلي اثار هم لیکلي او متفرقه لیکنې یې هم کړې دي. د ساري په توګه د رحمان بابا او خوشال بابا په باب که هر څومره څېړنې وشي، بیا هم کمې دي، بیا به هم د دې سترو شاعرانو د فکر او کلام ډېرې خواوې ناسپړلې او نا ویلې پاتې شي، نو خادم دا اړتیا حس کړې ده او هڅه یې کړې چې (د خوشال او رحمان موازنه) کې دې اړتیا ته تر خپله وسه ځواب ووايي.

د خوشال (دستار نامه) چې د هېواد او سیمې په کچه یو ښه روزنیز، ښوونیز، ټولنیز او سیاسي اثر دی، ټولنې ته یې شننه او ارزونه خورا ضروري ده، استاد خادم دې اثر ته یوه کتنه کړې او هغه یې ارزولې ده.

(پټه خزانه) چې د پښتو ادبیاتو یوه مهمه تذکره ده، پښتو لرغوني او کلاسیک ادبیات یې خوندي کړي، پر دې مهم اثر یې هم لیکنه کړې، د هغې ځانګړنې یې تحلیل او توضیح کړي. د دې لپاره چې د (شعر ادب) په باب زموږ ځوانو لیکوالو او شاعرانو ته هدفمن مواد په لاس ورشي، نو د (شعر او ادب) په نامه یې یو ځانګړی کتابګوتی برابر کړی او په دې کې یې هغه لیکنې خوندي کړې چې د شعر له غایې سره اړیکي لري.

د هرې ژبې د تاریخي لرغونیت په باب نه یوازې د هغې ژبې له ویونکو سره لېوالتیا موجوده وي، بلکې د هغې ژبې د سیالانو او مخالفینو د پوښتنو ځوابولو لپاره هم کار په کار دي. د یوې ژبې ویونکي باید د

خپلې ژبې له تېر حال، تاریخ او د تغیراتو له بېلابېلو پړاوونو څخه خبر شي. په تېره بیا په هغه حالت کې چې ژبه نه یوازې د یوې ژبې، بلکې د یوې سیاسي وسیلې په توګه وکارول شي او سیاسي مخالفین یې هم هر ډول پوښتنې، شک او تردید یوازې او یوازې د سیاسي غرضونو او مرغونو له مخې مطرح کړي. له هغې ورځې چې پښتو ژبې، په حکومت، قانون په تېره بیا اساسي قوانینو کې د لومړۍ، ملي او رسمي ژبې په توګه خپل مقام تثبیت کړی، نو د یو شمېر ډلو او ډلګیو له خوا د پښتو او پښتنو د تاریخ په باب هم ډول ډول پوښتنې مطرح شوي. دا ډول پوښتنې او ګروپونې کله کله د سیاسي او قومي کینې وروستي برید ته هم رسېدلي دي. په پښتو ژبه د تاریخي اثارو کمی او په دې برخه کې د زیاتو معلوماتو نشتوالی، د پښتنو کمسوادې او وروسته پاتې والي، کلیوالي ژوند او نورو نیمګړتیاوو هم د مخالفینو تېر ته لاستي برابر کړي دي. په دغسې یو حالت کې مطرح پښتانه لیکوال مجبور وو چې د خپل ادب، تاریخ او ژبې د تاریخي شالید په باب لیکنې وکړي، دا ډول لیکنې که څه هم سل په سلو کې د ژبپوهنې، تاریخپوهنې او لرغونپوهنې له عصري میتودولوژۍ، اصولو او پرنسپونو سره برابرې او همغاړې نه وې، تر یوه حده یې د احساسې او عکس العملې لیکنو بڼه درلوده، خو بیا یې هم د خپل وخت اړتیاوې تر یوه حده پوره کولې. دا لیکنې په دې مانا هم نه وې چې هېڅ تاریخي حقایق یې نه دي بیان کړي، واقعیتونه یې بیان کړي، خو د احساس مالګه هم ورسره ملګرې ده. په پښتنو کې یو شمېر شاعرانو او د هنري نثر پنځوونکو لیکوالو هم په جبري یا ضروري ډول تاریخي لیکنو، تاریخي متن څېړنې او تاریخي ژبپوهنې ته خپل قلم او فکر وقف کړی دی. د پښتو ماصرو ادبیاتو پنځه ځلانده ستوري ټول په دې تاریخي جبر او غبرګونونو کې راتاله شوي، خو په دوی کې بیا لوی استاد

علامه عبدالحی حبیبی خپل زیات پام تاریخ لیکنې اوتاریخ خپرنې ته ځانگړی کړی، د علمي او تاریخي برخې په انډول یې احساساتي برخه کمه ده او که کله عکس العملي ځواب ویلو ته هم اړ شوی دی، نو بیا یې هم خپل علمي استقامت ساتلی او د هر شکاک پوښتنو ته یې د تاریخي اسنادو له مخې ځواب ویلای دی. لکه د پتې خزاني په باب د ځینو شکاکانو پر وړاندې د لوی استاد حبیبی، تاریخي، علمي او مستند دلایل چې د تاریخي لاسوندونو پر بنسټ وړاندې شوي دي، خو د استاد خادم په گډون زموږ د یو شمېر لیکوالو په تاریخي ژبپوهنیزو اثارو کې د تاریخي حقایقو او واقعیتونو د بیان ترڅنګ د ملتپالنې انګېزه او احساسی مالګه هم څه نا څه څرګنده ده.

استاد خادم د وخت ناخوالو په غبرگون کې او د خپل ځوان پښت د وینتابه لپاره د پښتو ژبې او پښتنو د تاریخي لرغونوالي په باب لیکنې کړې دي، د ساري په توګه (د پښتو د تاریخ په باب)، (پښتو کوم ډول ژبه ده؟) (پښتون او پښتونولي) او ځینې نور اثار. استاد لرغونی متون هم خپلې او د پښتني کلتور او فولکلور په باب یې هم لیکنې کړې، (لرغوني پښتانه قومونه) یې هم تشریح کړې، دا ډول اکثره لیکنې او اثار د ملي احساس تر چتر لاندې لیکل شوي. خو دې لیکنو پر خپل وخت د حقایقو په رڼاوي او د ځوان نسل په وینتابه کې خپل رول ولوباوه، پښتانه یې دې ته وهڅول چې په دې برخه کې نورې خپرنې او پلټنې وکړي او د خپل تاریخ نیاره گوټونه لا پسې روښانه کړي. که استاد خادم او د ده په شان نور لیکوال نه وای، نو هغه فرهنګي او تاریخي تشیال چې په دې برخه کې محسوس و، هغه به تر ډېره وخته هم پر خپل ځای پاتې وای، خو د استاد خادم او د ده په شان د وخت د نورو لیکوالو د فرهنګي کار او زیار برکت و چې هغه زماني خلا یې تر ډېره حده ډکه کړه او نوي نسل ته یې د

لا دقیقو تاریخي پلټنو بنسټونه کېښودل. په مجموعي ډول د استاد خادم د لیکوالۍ برخه د هغه د فرهنګي کارونو او خدمتونو اساسي برخه جوړوي، ده نور فرهنګي کارونه هم تر سره کړي، چې هغه هم د همدغې لیکوالۍ پر محور راڅرخي.

ب- رسنيز خدمتونه:

لکه څنګه چې مو پورته یادونه وکړه، په فرهنګي ډګر کې د خادم صیب د خدمتونو ډېره درنه برخه د هغه پر خپلې لیکوالۍ راڅرخي. په دې برخه کې هغه په زغرده خپل کارونه ترسره کړي دي، خو د خپلې لیکوالۍ تر څنګ نورې داسې برخې یا ډګرونه هم شته چې استاد په کې هلته نه یوازې د خپلو فرهنګي هڅو د پرمخبيولو جوګه شوی، بلکې له دې لارې یې نورو ګڼو لیکوالو ته هم د فرهنګي کار د سر ته رسولو زمینه برابره کړې ده. دا ډګرونه د خپل وخت مطرح رسنۍ دي. دې رسنیو کې چې کله هم استاد خادم د مسول مدیر چارې ترسره کړي، نو هلته یې نه یوازې د خپلو اثارو او افکارو خپرولو ته لاره اواره کړې، بلکې د نورو لیکوالو اثار یې هم د خپلې لېوالتیا او هم د وظيفوي مکلفیت له امله خپاره کړي دي. دا کار بیا په پایله کې د هېواد د علمي او فرهنګي شتمنۍ د بداینې سبب شوی دی. استاد په دې رسنیو کې د ژبې او فرهنګ د بداینې لپاره کله کله یوه نیمه علمي اقتراح هم خپروله، نورو لیکوالو به بیا دا اقتراح پسې څارېله، شنله او خپل نظریات، معلومات او وړاندیزونه به یې ورسره یو ځای کول او په نتیجه کې به ټاکلې موضوع په ښه ډول توضیح کېدله. دې ډول اقتراحګانو ته موږ په ځینو برخو کې نغوته کړې ده، خو اوس راځو، هغو رسنیو ته چې استاد خادم په کې د

مسؤل چارواکي په توگه کار کړی او د هېواد په فرهنگي بډاینه کې یې رول لوبولی دی:

۱- اتحاد مشرقي: ((اتحاد مشرقي، زمونږ د هېواد یوه پخوانۍ

جریده ده چې د هېواد د استقلال پر لومړي (۱۲۹۸ل) کال په (هېده) کې د ننگرهار او هغه پورې د نبتو سیمو د خلکو، قومونو او قبایلو د مشرانو استازو د یوې لویې جرگې په موقع، تاسیس شوې او په همدې نوم په (اتحاد مشرقي) نومول شوې ده، ډېر وروسته بیا دا نوم په (ننگرهار) واوښت.

استاد قیام الدین خادم پر (۱۲۲۱ل) کال د دغې جریدې مسؤل مدیر وټاکل شو او تر (۱۳۲۴ل) کال پورې یې دې وظیفې ته دوام ورکړ. دا جریده دمخه په پښتو او دري ژبو په ډبریز ماشین خپرېدله. د استاد د مدیریت پر وخت یوازې په پښتو ژبه په حروفی ماشین خپره شوه، په جریده کې د شعر او ادب خپرونه زیاته شوه او په ساده ژبه پخو مضامینو ته په کې ځای ورکړی شو. په ډېر ظریفانه ډول په کې کله نا کله انتقادي لیکنې هم خپرېدلې او دا لیکنې زیاتره د طنز په توگه پخپله د استاد خادم په قلم دي. لکه د (بډې) تر عنوان لاندې لیکنه او ځینې نورې...

د استاد خادم د (اتحاد مشرقي) د مدیریت وخت د دویمې نړیوالې جگړې دوران و. زمونږ په هېواد کې راډیوگانې بېخي کمې وې او د کابل راډیو د خپرونو وخت هم په شپه ورځ کې دوه درې ساعته و، جریدو او ورځپاڼو ته د لوستونکو کسانو ډېره تلوسه وه. د مرکز ورځپاڼې (اصلاح او انیس) په وره قطع چاپېدلې او ولایتونو ته وروسته رسېدلې، نو د ولایتونو

د جریدو بازار نسبتاً تود و او د نړیوالې جگړې د پېښو د اجمال او په جریده کې د ادبي طنزي لیکنو د خپرېدو په برکت د (اتحاد مشرقي) جریدې ښه مقبولیت درلود.)) (۳۶:۲۹-۳۸)

(اتحاد مشرقي) جریدې پر خپل وخت نه یوازې د پخو لیکوالو لیکوالي لاپسې وغوړوله، بلکې د ځوانو لیکوالو د استعدادونو غوړېدو ته یې هم لاره اواره کړه.

د هغه وخت ځوانو لیکوالو له جملې څخه یو هم (عبدالله بختانی) و چې وروسته د پښتو ادب په یو کارنده خدمتگار بدل شو. هغه په دې باب وايي: ((زه پخپله په دغه وخت کې یو نوی ځوان طالب علم وم چې د خپرونو لوستو ته مې مخه شوې وه. زه د استاد قیام الدین خادم له نامه، د هغه له شعرونو او لیکنو سره د (اتحاد مشرقي) د لوستو په واسطه د لومړي ځل لپاره اشنا شوم.)) (۳۸:۲۹)

د استاد بختانی په شان نورو گڼو ځوانو لیکوالو هم دا جریده لوستله، د خپل کلام بېلگې یې ورلېږلې او د هغوی د استعدادونو د غوړونې سبب ګرځېدله.

۲- د طلوع افغان: (استاد خادم ((پر (۱۳۲۹ل) کال کې له هرات څخه کندهار ته تبدیل او د (طلوع افغان) ورځپاڼې مسؤل مدیر شو. (طلوع افغان) هم د (اتحاد مشرقي) په شان د پښتنو د یو بل ستر او مهم ولایت د مرکز دولتي ورځپاڼه وه. استاد خادم دغې ورځپاڼې ته، هم د چاپ او صحافت، هم د اطلاعاتو د نوي والي او جدت او هم د ادبي او انتقادي مضامینو د خپرولو له لارې ښه ښه ورکړه. استاد خادم په دغه ورځپاڼه کې هم د وینس زلمیانو د مرام تبلیغ کاوه.)) (۲۹:۴۵-۶۴)

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

استاد خادم د طلوع افغان د کیفیت د لوړوالي له لارې په دې بریالی شو چې یو زیات شمېر لیکوال دې جریدې سره همکارۍ ته مایل کړي او له دې لارې د هغو د لیکنو خپراوي ته لاره اواره کړي. استاد خادم د قام د ویستا به لپاره په جریده کې ځینې اقتراحگانې هم خپرې کړې چې خلکو، په تېره بیا لیکوالو ورسره لېوالتیا ونښوده.

۳- کابل مجله: استاد خادم ((پر (۱۳۳۰ل) کال د کابل مجلې

چلوونکی و، د مجلې د مسؤل مدیر چارې یې ترسره کولې، خو د پښتو ټولني د لوی مدیریت او د مطبوعاتو د مستقل ریاست د مرستې د نشتوالي له امله یې نوم د مجلې په سر کې د مسؤل مدیر په حیث نه چاپېده. سره له دې یې هم خپله وظیفه په ډېر دقت، شوق او علاقه مندی ترسره کوله.

کابل خو د سیاست او مطبوعاتو او پښتو ټولنه د سیاست او ثقافت مرکز و، خو د ثقافت خادم پکې نه ځایېده او ځورول کېده، له همدې کبله مجبور شو مطبوعات پرېږدې او پر ادراي چارو بوخت شي. هماغه و چې استاد خادم پر (۱۳۳۱ل) کال د سروبي د برېښنا فابریکې دکوپراتیف د لوی مدیر په حیث وگومارل شي.)) (۲۹:۴۶-۴۷)

له پورته ستونزو سره سره، هغه مهال چې استاد خادم د کابل مجلې مسول مدیر و او کومې گنې چې د ده تر لارښوونې لاندې خپرې شوي، په هغو کې د مجلې کیفیت پورته شوی او گڼو لیکوالو ته د دې زمینه برابره شوې چې په یاده مجله کې خپلې علمي او ادبي لیکنې خپرې کړي.

۴- اصلاح ورځپاڼه: د استاد بختانی د څېړنو له مخې ((پر (۱۳۳۲ل) کال، د مطبوعاتو د مستقل ریاست په مشرتابه کادر کې تغییرات راغلل. استاد خلیل الله خلیلي د مطبوعاتو مستقل رییس شو. د هغه په وړاندیز استاد خادم د (اصلاح) ورځپاڼې د مسول مدیر په حیث مقرر شو. (اصلاح) دولتي اورگان او د ټول هېواد سراسري ورځپاڼه وه. د دولت مامورین تر پنځمې رتبې (مدیر) پورې مکلف و چې په هغې کې اشتراک وکړي. د اهمیت له مخې یې نور مشترکین هم زیات وو. دا ورځپاڼه په پښتو او دري ژبو چاپېدله. کله د دواړو ژبو تناسب او تعادل پکې ساتل کېده او کله نه.

خو د استاد خادم په وړاندیز (اصلاح) ورځپاڼه په سلو کې (پنځه اويا) پښتو او (پنځه ویش) دري او مقابل کې (انیس) ورځپاڼه په سلو کې (پنځه اويا) دري او (پنځه ویش) پښتو شوه.

د ورځپاڼې د ژبې سبک او ستایل ښه شو. پښتو او دري برخې یې په خوږه، روانه، ساده، عام فهمه، ژورنالېستیکه ژبه خپرېدلې. دې کار ته د استاد خادم خاصه توجه وه.

استاد خادم به په (اصلاح) کې د ورځې مهم مسائل طرح کول. د (ملیت او بین المللیت) په باره کې د دې ورځپاڼې یوه په زړه پورې اقتراح وه، چې استاد خادم طرح کړې وه. پخپله یې په کې هم ښه مقاله لیکلې وه)) استاد بختانی وایي: ((ما هم یو څه لیکلي وو. د هغه وخت مشرانو، پوهانو او ځوانو لیکوالو په کې برخه اخیستې وه. زما په فکر دا مقاله او دا ډول څېړنې اوس هم زموږ د ځوانانو په درد خوري.))

(۲۹: ۴۷-۴۸)

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

اصلاح ورځپاڼه کې د خادم صیب گڼې لیکنې خپرې شوي دي، نه یوازې دده لیکنې په کې راغلي، بلکې دنورو گڼو لیکوالو لیکنې او شعرونه هم په کې خپاره شوي، (اصلاح) په واقعي مانا (اصلاحي کارونه) ترسره کړي دي.

۵- زېږی: استاد بختانی وايي: ((کله چې استاد خادم په سروبي کې و او بیا د اصلاح د ورځپاڼې مسول مدیر شو، خپلې مقالې او شعرونه به یې د مهربانۍ له مخې زېږي ته استول او هلته به خپرېدل. د زېږي د اقتراحگانو: ((نېکي هدف دی که واسطه؟)) لپاره یې خپلې درنې مقالې استولې وې. په دغه وخت کې د شعر او ادب په باره کې یو کتاب چاپ شو او د استاد خادم دا مقالې هم پکې ځای لري: (۱- د شعر غرض او غاښه. ۲- ادب او حیات ۳- د شعر او شاعرۍ په باب). دا کتاب (شعر او ادب) نومېږي او پر (۱۳۳۳ل) کال د پښتو ټولني له خوا د امریکې د سانفرانسسکو د اوسېدونکو پښتنو؛ (محمد خالد خان، ملا حیات خان، پیر محمد خان او امیر محمد خان) د اعانې په پیسو چاپ شو او تر چاپ وروسته د شوروي اتحاد د علومو اکاډمۍ د افغان پېژندونکو د توجه او استفادې وړ هم وگرځېد.)) (۲۹: ۵۶-۵۷) استاد بختانی وايي: ((په دغه وخت کې زه (خدمتگار) د زېږي د جریدې مسؤل مدیر وم او د شعر او ادب کتاب هم زما ټولونه ده چې زما په اهتمام د پښتو ټولني له خوا چاپ شوی دی.)) (۲۹: ۵۷)

استاد خادم بیا یو وخت د (زېږي) د چلوونکي په توگه هم وگومارل شو. د ده په مسوول مدیریت کې د زېږي جریدې کیفیت پورته شو. د

گڼو لیکوالو لیکنې په کې خپرې شوې، ځینې افتراځګانې هم په کې نشر شوې، د ځوانو لیکوالو د لیکنو خپراوي ته هم په کې لاره اواره شوه.

۶- هېواد: د سرمحقق عبدالله بختاني خدمتګار په وینا: ((د ۱۳۴۱)) کال په وروستیو کې د افغانستان د حکومت په چوکاټ کې تغیر پېښ شو، ډاکټر محمد یوسف د سردار محمد داود پر ځای صدراعظم شو. په نوې کابینه کې استاد گل پاچا الفت د قبایلو مستقل رییس وټاکلی شو. د پښتو ټولني د ریاست په مقام د ده د دغه مقام سلف پوهاند صدیق الله رښتین د ده خلف شو. استاد خادم ته په پښتو ټولنه کې د پاته کېدو ځای پاته نه شو. کار یې پرېښود. تر څه لنډې مودې اوزګارتیا نه وروسته د ۱۳۴۲)) کال په لومړنیو میاشتو کې د هېواد ورځپاڼې د مسؤل مدیر په حیث وټاکل شو.

هېواد جریده پر ۱۳۲۸)) کال په پښتو ژبه د نشر ډګر ته راووتله. وروسته بیا ورځپاڼه شوه، سربېره پر (اصلاح) د بلې دولتي ورځپاڼې په توګه په پښتو خپرېدله. استاد خادم تر ۱۳۴۴)) کال پورې د دې ورځپاڼې مسؤل مدیر و. هغه یې په ډېره ښه سويه چلوله او له خپل عادت سره سم د نورو موضوعاتو په خوا کې ادبیاتو او د ورځپاڼې د ژبې سمولو ته یې هم ډېره زیاته توجه کوله. وخت په وخت یې مشاعرې هم په کې خپرولې.)) گڼو شاعرانو به په مشاعرو کې برخه اخیستله او همدارنګه په نورو برخو کې یې لیکنې خپرولې استاد بختاني وايي: ((زما په یاد دي چې ما ان له مسکو نه د (هېواد) له یوې مشاعرې سره ملګرتیا کړې وه.))

(۲۹: ۶۶-۶۷)

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

هېواد ورځپاڼې کې د پخو لیکوالو تر څنگ ځوانو لیکوالو ته هم زمينه برابره شوه چې خپل استعدادونه وغورځوي او خپلې لیکنې تجربې په کې پخې کړي.

۷- افغان ولس: ((کله چې افغان ملت گوند يا ډله کې انشعاب

راغی او استاد خادم خواشینی شو، نو د خپلو افکارو، نظرياتو او اثارو د خپرولو لپاره يې پر (۱۳۴۸ل) کال کې د (افغان ولس) په نامه خپله جریده واپستله، د دې جریدې د امتیاز خاوند او چلوونکی په خپله استاد و، هغه غوښتل چې د دې جریدې په شاوخوا کې یوه ملي ډله جوړه کړي، خو ونه شوه. استاد ډېره درنه او عمیقه سیاسي جریده خپروله چې فرهنگي رنگ ورباندې غالب و. د پېژندل شوو سیاسي مکتبونو او فلسفو پیروي یا شدید مخالفت په کې نه و، له ورځنیو چارو سره يې ډېر تماس نه نیوه او د توندې لهجې انتقادونه په کې دومره نه خپرېدل.

استاد سره د جریدې د خپرولو او چاپ څارنې په چارو کې ښاغلو مسافر خان صادق (پخوانی وینس زلمی) او ځوان (اباسین کونړي) مرسته کوله.)) استاد بختانی وايي: ((استاد په همدې بنسټ ما ته د ډلې د جوړولو وویل، مگر ما استاد ته احترام درلود، خو د ډلې د انکشاف امکانات راته ستونزمن ښکارېده، نو زه غلی شوم.

ډله نه وه او استاد یوازې و، د جریدې د چاپ او خرڅلاو مرستیالان نه وو، یا کم وو. د استاد مالي طاقت هم کم و، د حکومت فشار هم راغی او جریده تر یوولسو گڼو خپرېدو وروسته بنده شوه. دا تبه هم وشلېده.)) (۲۹: ۷۹-۸۱)

له دې سره سره چې (افغان ولس) جریده د خپل وخت له سیاسي فشارونو او همدارنگه اقتصادي مشکلاتو سره مخ وه، خو خومره گڼې چې یې خپرې شوي، په هغوی کې لیکنی او ژبنی معیار ساتل شوی او د وخت د یو شمېر مطرحو لیکوالو او شاعرانو کلام په کې خوندي شوی دی.

پورته چې مور د کومو رسنیو یادونه وکړه، دا په حقیقت او واقعیت کې فرهنګي خدماتي وسیلې وې، خادم صیب د دې وسیلو چلوونکی و، نه یوازې له لیکوالو څخه یې د دې رسنیو د چلولو لپاره لیکنې را اخیستلې، بلکې هغوی یې دې ته هم هڅول چې ښې لیکنې وکړي او ډېرې لیکنې وکړي، د یوې رسنۍ تکره چلوونکی همغه دی چې هم خپله رسنۍ پر خپل وخت خپره کړي، هم ښه پیغام ولري، هم نوی مطالب ولري، هم دایمي ملګري او همکاران ولري او هم خپل نوي لیکوال او مینوال زیات کړي. خادم د دې وړتیا لرله چې په خپلو چاپي رسنیو کې داسې نوې علمي اقتراحګانې وړاندې کړي چې هم لوستونکي جذب کړي او هم لیکوال وهڅوي چې هغه موضوع ښه تحلیل او تجزیه کړي. د خادم له خوا به په مطرح شویو اقتراحګانو کې گڼ شمېر لیکوالو برخه اخیسته او تر هغه پورې به موضوع تعقیبېدله چې روښانتیا ته یې اړتیا لیدل کېدله، چې د دې ډول اقتراحګانو ځینې بېلګې مو په بېلابېلو برخو کې یادې کړې.

پر اقتراحګانو سربېره استاد خادم د لیکونو له لارې هم یو زیات شمېر مطرح لیکوال دې ته هڅولي چې یوه ادبي، یا ژبنی موضوع لا پسې ښه وسپړي، ده به د لیکوالو ځینې هغه شخصي لیکونه او سوالونه هم ځوابول چې دیوې ژبنی موضوع په باب یې له ده څخه پوښتلی وو. استاد بختانی چې له استاد خادم سره ډېر کلونه له نږدې پاتې شوی، د

نیمه پېری یون / د خادم نړۍ لید

پښتو د یوې (یې) په باب چې دوی ورته د همدې ثقیلې (ی) نوم ورکړی، په یوه لیکنه کې د ثقیلې (یې) د شکل په باب له استاد خادم څخه پوښتلي:

((ښاغلی پوه مولانا خادم!))

نور لیکوال ثقیله یې که د مؤنث اسم په اخره کې وي، داسې لیکي:

(ی) لکه کړکۍ، خپلۍ، نجلی او که د جمع مخاطب فعل په اخره کې وي، نو داسې یې لیکي: (ئ) لکه: لیکۍ، وایۍ، لولۍ.

تاسو په دواړو مواردو کې یو شکل غوره کړی دی او: (ډوډۍ، خورۍ) لیکۍ، نو که د دواړو صورتونو په شکل کې فرق موجود وي، دا به ښه نه وي؟ (بختانی)

ځواب: نه! دا به ښه نه وي، ځکه چې دغه (یې) ته تاسو پخپله ثقیله (یې) ویلې ده، نو د دې نه پخپله معلومه شوه چې ثقیله (یې) که په اسم کې وي او که په فعل کې هماغه یوه ثقیله (یې) ده. یعنې تلفظ، صوت او اواز یې یو شی دی، نو څه ضرورت دی چې مونږ بلا ضرورته د ابجد خوان کوچنۍ دپاره د (پتۍ) د تورو اشکال نومونه او صورتونه ډېر کړو؟

زما مدعا دا ده چې ثقیله (یې) د پښتو د پتۍ (الف یې) په جمله کې یو حرف دی، چې ځانله اواز لري. د دې د پاره چې زموږ رسم خط اسان او خوانا شي، نو موږ ورله یو ځانته صورت او شکل غوره کړ چې له معروفې، مجهولې او ملینه (یې) څخه وپېژندل شي او صوت یې په خپل اهنګ اداء او ملتبه نه شي. دا خبره یوازې په ثقیلې (یې) پورې منحصر نه ده، بلکې د ابجد خوانۍ د ټولو حروفو اشکال د دې د پاره وضع شوي دي چې وپېژندل شي او هم هغسې په خپل اواز ادا کړي شي.

دا خبره چې ځینې خلک یې کوي چې دا صورت: (ی) د تانیث د ثقیلې (یې) او دا صورت (ی) د فعل د ثقیلې (یې) د پاره ټاکل شوي دي، یوه خبره ده چې په خپله باطله ده. ځکه چې د ابجد خوانۍ د تورو اشکال خالصه په صوتي بنیاد ولاړ دي، نه په گرامري فلسفه. ځکه که گرامري فلسفه مد نظر ونیسو، نو یوازې ثقیله (یې) گنهاره نه ده، بلکې معروفة، مجهوله او ملینه (یې) خو هم په اسم، فعل، مفرد او جمعې، مذکر او مؤنث کې راځي، نو هلته ولې متعدد صورتونه نه غوره کېږي؟ او که څوک وغواړي چې هلته هم متعدد اشکال د گرامر په اساس و تراشي، هغه به هم دغسې غلطې وي، لکه د ثقیلې (یې) په مسئله کې چې پېښه شوې ((۰.۵۵)) (۲۹: ۱۴۱-۱۴۳)

خادم صیب دا ډول لیکونه نه یوازې له بختاني صیب سره تبادله کړي، بلکې له نورو گڼو لیکوالو، لکه صدیق الله رښتین، عبدالروف بېنوا او ځینو نورو سره یې هم دا ډول لیکونه تبادله کړي دي.

دا لیکونه په ټوله کې د لیکوالو تر منځ د یوې فرهنگي بوختیا سبب هم کېدل، لیکوال هم تشویقېدل، موضوع هم لا پسې روښانېدل او په ټوله کې د فرهنگي غنا سبب گرځېدل.

ج- دیني خدمتونه:

د استاد قیام الدین خادم په پېژندنه کې مو د خادم دیني زده کړو او د هغو بهیر ته اشاره وکړه، ده خپلې لومړنۍ دیني زده کړې له خپل پلاره راپیل کړې، بیا ورپسې له کوره بهر شو، بودیالی ته لاړ، پېښور، هندوستان او نورو ځایونو ته یې په علم پسې سفرونه وکړل، تر دې چې د خپل وخت دیني زده کړې یې ترسره کړې او د (مولوي) علمي پورې ته

ورسېد. په همدې خاطر خو د استاد په ځینو لیکنو کې هغه د مولانا، مولینا او مولوي په دیني علمي پوړیو هم یاد شوی چې د ده تر اصلي نامه دمخه ورسره لیکل کېږي. دده په منظومو او منثورو کلیاتو کې هم ددې اصطلاح له کارونې څخه کار اخیستل شوی دی. کله چې استاد خادم دیني زده کړې بشپړې کړې، نو بیا یې پر دیني خدماتو هم لاس پورې کړ، دلته به دې ډول خدماتو ته په لنډیز سره نغوته کړو:

۱- تدریسي برخه: کله چې استاد خادم خپلې دیني زده کړې بشپړې کړې، نو عملاً یې پر دیني تدریس لاس پورې کړ، په لوارگي، ننگرهار او ځینو نورو سیمو کې یې پر تدریس پیل وکړ او گڼ شمېر زده کوونکي یې ورزول. خادم زده کوونکو یا طالبانو ته پر دیني تدریس سربېره، د لیکوالۍ، املا او انشاء زده کړه هم وربښودله، ده خپله څو ځایه د دې یادونه کړې چې په څو میاشتو کې یې زده کوونکي لیک و لوست ته چمتو کړل او په شپږو میاشتو کې یې لیکوالۍ ته تیار کړل. د استاد خادم د دیني تدریس بڼې له دودیز تدریس سره توپیر درلود، ده له دیني زده کړو څخه د دودیزې تنگنظری جال پورته کړ، پر دودیز سستم سربېره د عصري زده کړو د تدریس له میتود څخه یې هم کار واخیست. یانې یو طالب العلم داسې فکر نه کاوه چې یوازې د مدرسې په چاپیریال کې درس لولي، بلکې فکر یې کاوه چې یو عصري ښوونځی هم ورسره لولي. د تدریسي میتود له مخې ده هڅه وکړه چې ښوونځی او مدرسه او همدارنگه طالب او زده کوونکي سره نږدې کړي، دا هغه واټن وو چې له

سوونو کلونو راهیسې زموږ په ټولنه او تعلیمي نصاب کې موجود و. ان دا واټن تر اوسه هم په څرگند ډول محسوس دی. په تېره نیمه لسيزه کې گڼو سیاستوالو د خپلو ټاکنیزو کمپاینونو په بهیر کې د دې واټن د راکمولو او له منځه وړلو ژمنې وکړې. خادم او زموږ ځینو نورو لیکوالو که څه هم دا واټن ختم نه کړای شو او نه یې هم په کې کمی راوستلای شو، خو لږ تر لږه یې په دې برخه کې خپله شخصي هڅه وکړه. البته دا یو داسې تشیال او واټن دی چې د کوم لیکوال او گڼو لیکوالو د وس خبره هم نه ده، خو تر هغه پورې چې حکومتونه او لوی سستمونه په دې برخه کې اساسي کارونه ونه کړي، ددې خلا، واټن او تضاد له منځه وړل اسانه کار نه دی، خو که په دې برخه کې د استاد خادم په شان یو شخص شخصي او فکري هڅه هم کړې وي، هغه د ستاینې وړ ده. خادم صیب چې په هر ځای کې دیني تدریس کړی، نو عصري علم ته یې د زده کوونکو د هڅونې لپاره هم کونښن کړی دی. د دین اصلي جوهر او ماهیت همدا دی چې خادم ورته عملاً کار کاوه.

۲- دیني اثار :د استاد خادم د دیني اثارو او خدمتونو په باب مو مخکې هم یادونه کړې ده، اثار مو ورته معرفي کړي دي. (مکارم الاخلاق او لوی اصحابان) او ځینې نورې لویې وړې لیکني د استاد د دیني اثارو له جملې څخه دي.

(مکارم الاخلاق) یې ځانگړی ژباړل شوی اثر دی. په (لوی اصحابان) ژباړل شوي اثر کې ستر صحابه معرفي شوي او د هغوی سربښندنې بیان شوي دي. پر (مکارم الاخلاق) مو دمخه هم رڼا اچولې، چې اکثره برخې یې پر اخلاقي محور راڅرخي، دغه راز د ماشومانو د اخلاقي روزنې لپاره (د کوچنیانو اخلاقي پالنه) په نوم یو بل ځانگړی اثر یې هم ژباړلی دی، دې ژباړې سره یې خپلې خبرې او لارښوونې هم یو ځای کړې دي.

پر دې اثارو سربېره استاد خادم د یو دیني مبلغ، ملا او معلم په توگه هم خپل دیني مسولیت ادا کړی، محراب، ممبر، مسجد، دېره، ښوونځی او مدرسه یې ټول سره نږدې کړي وو او د دین متعده نظریه یې خلکو ته وړاندې کړې وه. به ټولیز ډول که د خادم فرهنگي خدمتونه یادوو، نو دیني برخه یې هم د پاموړ برخې په توگه د یادونې او ستاینې وړ ده.

ټولنیزه برخه کې د استاد خادم خدمتونه

انسان یو ټولنیز موجود دی، د ژوند په هر ډگر کې چې کوم کار او فعالیت کوي، که یوه برخه یې شخصاً په ده پورې اړه لري، نو بله برخه یې ضرور په ټولنې پورې تړلې ده. د هر انسان مخاطب، بل فرد، افراد او په مجموع کې خپله ټولنه ده. له ټولنې جلا د انسان ژوند ستونزمن او ناممکن دی، نو ځکه چې موږ کله انسان مطالعه کوو، نو ټولنه یې ورسره حتمي تر څېړنې لاندې نیول کېږي. لیکوال او شاعر چې په انسانانو کې تر ټولو حساس قشر دی، د ټولنې د هرې پېښې پر وړاندې غبرگون ښيي، نو شاعر یا لیکوال چې هره پنځونه کوي، په هغې کې یو ټولنیز ارمان او درد پروت وي. خادم د یو لیکوال په توګه خپل ټولنیز مسولیتونه په ښه ډول ترسره کړي، د ده په لیکنو کې ټولنپوهنه، سیاستپوهنه، ټولنپالنه، پر ټولنې ځورېدنه او کړېدنه، د هغې لپاره د خلاصون لارې چارې او دا ډول ډېر مسایل لیدل کېږي، چې موږ د ده افکارو د څېړنې په برخه کې دې ډول مسایلو ته اشاره کړې، نه غواړو هغه مسایل یو ځل بیا دلته تکرار شي، خو دلته غواړو دیوه ښوونکي او ټولنیز خدمتګار په توګه د استاد خادم د خدمتونو یو لنډ جاج واخلو او د هغو ارزونه وکړو. زموږ په نظر په دوو برخو کې: الف- کورني او سیمه ییز چاپېریال او ب- عامه ټولنه کې د خادم د ټولنیزو خدمتونو یادونه ضروري برېښي، موږ غواړو دلته پر همدغو دوو برخو لنډه لنډه رڼا واچوو:

الف- کورنۍ او سیمه ییز چاپېریال:

لکه څنگه چې مو د استاد قیام الدین خادم په پېژندنه کې وویل؛ دی په یوه عالمه دیني کورنۍ کې زېږېدلی او رالوی شوی، نو طبیعي خبره ده چې دین د ټولني د اساسي ستنې په توګه تر بل هر فکر او جریان څخه دخلکو په ټولنيز ژوند کې زیات اغېز لري. د دین عالم چې د دین د مبلغ، لارښود، ساتندوی او پالندوی په توګه کار کوي، زموږ په شان په یوه ټولنه کې تر هر چا زیات مطرح او اغېزناک شخص وي. استاد خادم د خپلې کورنۍ د مشرانو غړو په تعقیب او تسلسل دیني علوم زده کړل او دې زده کړې دی د یوه دیني عالم په توګه د ټولني د خدمت لپاره په یوه پیاوړي دریځ کې ودرواوه. که خادم صیب دیني علوم نه وای لوستي، نو نه د ده د ټولنيزې سمونپالنې مفکورې د تبلیغ لپاره داسې زمینه برابره او نه هم ده په ټولنه کې د ارتجاعي ذهنیت د حاکمیت له امله داسې په زغرده اصلاحي انتقادونه کولای شول. دیني زده کړه د خادم د ټولنيزو خدمتونو لپاره د ملاتړ ښه وسیله شوه.

خادم د همدغه دیني علم او منطق په زور، ټولنيز ریفورمونه پیل کړل. دا سمون لومړی د یوه فکري جریان په توګه د ده په منظوم او منشور کلام کې څرګند شو. وروسته یې کورني چاپېریال ته غځونې وکړې.

خادم پر خپلو اولادونو عصري علوم زده کړل، پر لویو یې زده کړې وکړې. هغه وخت پر نجونو زده کړې دعامة ټولنيز ذهنیت له مزاج سره برابر کار نه و، خو خادم صیب دا ټولنيز او اخلاقي جرئت ترسره کړ، تر هغه وروسته بیا د ده په چاپېریال کې نورو خلکو هم دا جرئت پیدا کړ چې پر خپلو لویو زده کړې وکړي، نو په دې ډول سړی ویلای شي چې

استاد ټولنیز خدمت په خپل کورني چاپېریال کې له ریفورم څخه پیل کړی دی.

ب- عامه ټولنه:

د استاد قیام الدین خادم ټولنیز خدمتونه هغه وخت زیات محسوس شول چې دی له خپل کورني چاپېریال څخه لرې شو، په لوارگي او د ننگرهار په بېلابېلو سیمو کې یې د ښوونکي دنده واخیسته، سره له دې چې ښوونه او روزنه یوه فرهنګي پروسه ده، خو د فرهنګي کار تر څنګ یو ټولنیز کار هم ګڼل کېږي. استاد خادم دا بهیر له ډېرو سختیو او کړاوونو سره سره، په ښه ډول ترسره کړ، یوه غټه ټولنیزه تجربه یې هم تر لاسه کړه او د راتلونکو لویو ټولنیزو کارونو د سر ته رسولې لپاره یې د پخو بنسټونو په توګه کار وکړ.

استاد خادم د (۱۳۱۲ل) کال په پای کې په کندهار کې (د پښتو ادبي انجمن) غړی شو. دا مهال دی هلته له بېلابېلو لیکوالو سره اشنا شو. په دې ادبي انجمن کې به د شاعرانو ترمنځ له لیکدود څخه نیولې تر نورو علمي او ادبي مسایلو پورې پر ټولو باندې بحث کېده، بحثونه که څه هم علمي او ادبي وو، خو د شاعرانو او لیکوالو راټولېدنه په خپله یو ټولنیز حرکت و، خادم صیب په دې ټولنیز فرهنګي حرکت کې خپله خاصه اغېزه درلودله، دی خپله په دې هکله لیکي: ((زه د دلوې په ۲۴-۱۳۱۱هـ (۱۹۳۲م) د (کوټې) او (چمن) له لارې (کندهار) ته ورسېدم، د کندهار پښتنو ما ته په ډېر ښه نظر کتل، په ډېرو محفلو او مجلسو کې به شاملېدم او ښه موقع به راکول کېده)). (۲۹: ۲۸)

استاد خادم پر (۱۳۱۸ل) کال د پښتو ټولنې د تالیف او ترجمې مدیر په توګه مقررېږي او بیا د (۱۳۲۰ل) کال د اسد په پیل کې د پښتو

ټولنې د مرستیال په توګه او دا کار تر (۱۳۲۱ل) کال پورې دوام کوي. خادم په دې دوره کې پر خپلو کلتوري کارونو سربېره یو شمېر ټولنیز کارونه هم ترسره کړل، له لیکوالو سره یې راشه درشه زیاته شوه، هغوی یې علمي کارونو ته وهڅول او له هغوی سره یې د اثارو په چاپ او خپراوي کې تر خپلې وسې مرسته وکړه.

د (۱۳۲۵ل) کال د دلوې پر (۲۵) نېټه د جلال اباد ښار په پېښورۍ دروازي؛ د استاد خادم په کور کې د وېښ زلمیانو بنسټ کېښودل شو، استاد خادم او استاد الفت یې له موسسانو څخه وو، د یوه کال په بهیر کې دغه غورځنګ د هېواد په کچه مطرح شو. د هند او پاکستان تر وېش وروسته د وېښ زلمیانو غورځنګ د پښتونخوا د ولسونو د خپلواکۍ غوښتنه کوله، په لومړي سر کې دغه سیمه د هند په خپرونو کې د (پټانستان) په نامه یادېده، د افغانستان په خپرونو کې هم دې نوم ځای ونیو. مګر د ننگرهار وېښ زلمیانو تر یوې جلسې وروسته د خوګیاڼو د کړې له دروازي سره استاد قیام الدین خادم وینا وکړه او ویې ویل: ((دا سیمه دې نور (پټانستان) نه، بلکې (پښتونستان) وبلل شي.

تر دې وروسته د افغانستان په جرایدو او خپرونو کې د پښتونستان دا نوم رواج شو او بیا په پښتونخوا او نړۍ کې هم عام شو.)) (۲۹: ۴۳-۴۵)

استاد خادم د ټولنې د سمون او ټولنیزو خدمتونو لپاره د سیاسي حرکتونو جوړول او دنشراتي اورګانو رامنځته کول ډېر ضروري ګڼل. د استاد بختاني په وینا: ((۱۳۴۱ نه تر ۱۳۵۲ هـ ش کال پورې زموږ د هېواد روښانفکران په ډلو او ګروپونو کې تنظیم شوي وو. یوه هم د افغان ملت ډله وه چې دملیت پر اساس جوړه شوې وه.

په دغه وخت کې د ملت روښانفکرانو په هر ځای، په هر کور، په هره ډېره او حجره کې، څومره چې کېدای شوی یو تر بله د نزدې کېدو او گډو سیاسي فعالیتونو د تنظیمولو، د حزبونو د جوړولو لپاره مشورې، مشاورې او مفاهمې کولې.

یوه ورځ زه د میوند واټ په کوزه برخه (خادم مېنه) کې له استاد سره ناست وم او خبرې مو کولې، خبرې دې ځای ته ورسېدې چې څنگه حزب او څه لپاره جوړ شي؟ نو خبره دې ته ورسېده: (کمونست حزب خو نشي جوړېدای، ځکه چې زموږ دینداره ټولنه یې هم نه مني او د خارجیانو د مداخلې امکان هم په کې شته، اسلامي حزب خو عام خلک به یې ومني، مگر د خارج د مداخلې لپاره ورته لار بېرته ده او هم د ریاکارو مغرضانو د لاس د اله کېدو امکانات په کې زیات دي، ځکه چې د عامو طبقانو دیني جذبات خو د قدر وړ دي، مگر د دوی د بې علمۍ په وجه د مغرضانو له خوا د دوی د بې ځایه استعمالېدو امکانات زیات دي، نو څه وشي؟

زما وړاندیز دا و چې باید داسې حزب جوړ شي چې ملي، اولسي او دیموکرات وي، نوم به یې څه وي؟ (افغان سوسیال دیموکرات)، استاد په ډېره مینه دا نوم تائید کړ، ویې ویل: مبارک، ډېر مبارک نوم دی.

ما وویل: استاده د دې نوم د کلماتو د سر توریو نه د هغه مخفف شکل (اسد) کېږي.

استاد وویل: دا خو لا ښه شو، اسد زمري ته وايي او افغانان خو په شجاعت کې زمريان دي.

ډېره موده وروسته په همدغه نامه او مفکوره د افغان ملت د حزب لومړنۍ کنگره یا د موسسانو جرگه په کابل کې د استاد خادم په کور کې دایره شوه.

د خادم صاحب فکر، منطق او دلایل په کې د جرگې د ليارې مثال وو، زه دې جرگې ته چا نه وم خبر کړی. استاد خادم د دې ډلې په موسسانو کې شامل و، د هغه ډېرې زياتې مقالې د دې ډلې په نشراتي اورگان (افغان ملت) جريده کې خپرې شوي. د دې جريدې د چاپولو په چارو کې يې هم پوره مرسته کوله او د جريدې چلوونکو د استاد خادم له سياسي افکارو، ټولنيزو نظرياتو او ژورناليستي تجربو نه زياته گټه اخيستله.)) (۲۹: ۷۷-۷۹)

نو په دې ډول استاد تر خپله وسه پورې د ټولنيزو خدمتونو لپاره د سياسي بهيرونو او حرکتونو په جوړونه کې برخه اخيستې او فعال رول يې لوبولی دی.

ده د ټولنيزو خدمتونو د سر ته رسونې لپاره د سياست او وکالت ميدان ته ودانگل، د سياست عملي ډگر يې هماغه د وینې زلميانو حرکت وچې مورڅو څو ځله د هغه يادونه وکړه.

دی يو ځل له کامې ولسوالۍ څخه ولسي جرگې ته نوماند شو، خو د وخت ناخوالو برياليتوب ته پرې نښود، نو بيا په مشرانو جرگه کې د انتصابي وکیل په توگه د دې جوگه شو چې هېوادوالو ته يو شمېر سياسي او ټولنيز خدمتونه ترسره کړي.

که څه هم د استاد خادم ټولنيز خدمتونه د اوسمهال په شان د ټولني پر فزيکي جوړونې او رغونې زيات راټول نه دي او نه هغه وخت د داسې کارونو د سر ته رسونې امکانات وو، خو ده په دې برخه کې تر ډېره بريده په ټولنه کې فکري خدمتونو ته کار کړی دی. فکري توليد يې په دې برخه کې زيات محسوس دی.

شپږمه برخه

وروستی یادونې

لکه څنگه چې مې د دې اثر په پیل کې یادونه کړې وه چې د استاد خادم د افکارو او اثارو په باب ځینو لیکوالو متفرقه لیکنې کړې دي او یوازې یو مستقل اثر پرې چاپ شوی، د ماستری دورې یو تېزس پرې لیکل شوی او هغه لا هم تر اوسه چاپ شوی نه دی. نور نو د استاد خادم په اثارو او افکارو کوم منظم او منسجم اثر نه دی لیکل شوی. ما چې د دوکتورا پروگرام د (ډېزرتیشن) د لیکلو کار پیل کړ، نو فکر مې کاوه چې د خادم د اثارو او افکارو شنل او سپړل به ځکه اسانه وي چې دی یو ریالیستیک شاعر او لیکوال دی، ددې ډول شاعرانو او لیکوالو کلام کې ډېره پېچلتیا موجوده نه وي، پیغام ساده او په مستقیم ډول لېږدول کېږي او د هنر التزام ته هم لکه د سمبولیزم او نورو بڼوونځیو په شان ډېر پام نه کېږي. د استاد خادم ذهني نړۍ لید هم راته دومره پراخ نه ښکارېده او په تېره بیا دا چې له وروستیو لیکنو څخه یې نیمه پېړۍ تېرېږي. ما ویل ځینې مطالب، مفاهیم او پیغامونه به یې زاړه وي او ځینې به یې د خپل وخت یو ضرورت و او هغه اړتیا به اوس ډېره نه احساسېږي، خو کله چې مې د استاد خادم اکثره اثار یو یو له نظره تېر کړل، د خادم نړۍ لید راته د یوې لویې فکري او ارمانی نړۍ په توګه راڅرګند شو. څومره چې دې په دې سفر کې د نظر سفر کاوه، مزل لا پسې اوږدېده او د سفر په هر پړاو

کې نوې څېرې راپیدا کېدلې. پر ټولو اثارو او افکارو بحث او تبصره هم د هغه چوکاټ تر بریده وتله چې ددې ډیزرتیشن یا پابلیک لپاره ټاکل شوی و. د ده د نړۍ لید وېش هم تر هغو مباحثو یا برخو زیات او پراخ و چې مخکې تر مخکې د څېړنې لپاره ټاکل شوي وو. د اثارو تنوع بله موضوع وه چې موږ یې لا نورې څېړنې او پلټنې ته هڅولو. په انصاف سره د یوه لیکوال د پنځوس کلن متواتر کار څېړنه او ارزونه هم اسانه کار نه و، نو په دې خاطر دې وروستی یادونې ته اړ شوم چې زما د (PhD) ډیزرتیشن د استاد خادم پنځوس کلن کار او د هغه د نړۍ لید د ځینو مهمو برخو یادونه او شننه ده، خو دا شننه په ټوله مانا کره او پوره نه ده او نه هم داسې ده چې د خادم د ټولو کارونو د رنگارنگ افکارو د هرې برخې سل په سلو کې تلنه، ارزونه او شننه. البته په دې برخه کې یو مهم گام گڼل کېدی شي. د خادم د کار او فکر د څېړنې او همدارنگه د هغه د لیکنې او ژبنۍ برخې په ثبت او رالېږد کې هم د ځینو خبرو یادول ضروري دي چې زه یې د وروستی بشپړونې د ځانگړي عنوان په توگه دلته یادونه کوم:

وروستی بشپړونې

د هر سخت کار په جریان کې سپړی له یو لړ ستونزو سره مخامخېږي. د دې اثر د لیکلو په بهیر کې هم په طبیعي ډول ستونزې وې، ما غوښتل چې د استاد خادم ټول چاپ شوي اثار، یو په یو له نظره تېر کړم او هم یې ناچاپه اثار تر شونې بریده ترلاسه کړم، د چاپي اثارو په برخه کې تقریباً هدف ته ورسېدم، د خادم صاحب اکثره اثار مې ترلاسه او وکتل، خو نه ټول اثار، خو د خادم د چاپي او متفرقه اثارو ترلاسه کول راته هغه وخت اسانه شول چې د استاد خادم منظوم او منثور کلیات مې ترلاسه کړل. که څه هم د استاد خادم منظوم کلیات (خادم باد سبا یم) مې پر (۱۳۹۱ل) کال (تر چاپ وروسته) ترلاسه کړي او څو ځله مې له نظره تېر کړي وو، د خپل هدف اړوند مواد مې په کې په نښه کړي وو. د دې کلیاتو نښگڼه په دې کې وه چې د استاد خادم پر پخوانیو چاپي شعري ټولگو سربېره یو شمېر متفرقه شعرونه هم په کې خوندي شوي وو. دې ټولگې (کلیاتو) کې د استاد خادم منظوم کلام د فورم له مخې ډلبندي شوی او چاپ شوی دی. که څه هم په دې برخه کې یو څو ځایه تېروتنې هم لري او یو څو نظموه په کې په تکراري ډول هم چاپ شوي، خو په مجموعي ډول، د هغه چا لپاره چې د فورم او محتوا له پلوه د خادم منظوم کلام خپري، د دې اثر کتنه ډېره دمه ورولي. د دې اثر د کتنې تر څنګ ما ته ډېره مهمه برخه د استاد خادم منثور اثار وو. د ده دا اثار ځکه ما ته ډېر مهم وو چې د کمیت له پلوه د خادم د اثارو دا برخه د خادم منظومو اثارو په پرتله نږدې (۱۷) ځله زیات وو، د خادم د افکارو یوه ډېره درنه برخه هم په همدې منثوره برخه کې خوندي ده. د هنري ښکلا له

پلوه هم په منثوره برخه کې ډېره تودوخه، خوند او لذت پروت دی. په تېره بیا د استاد خادم دوه هنري اثار (نوی ژوندون او خیالي دنیا) یې ان له هنري پلوه د ده تر منظوم کلامه هم زیات شعریت لري. په نورو منثورو اثارو په تېره بیا په ځینو ژباړو کې هم هنري قوت او جوهر لیدل کېږي.

مال له (۱۳۹۳ل) کال راهیسې هڅه کوله چې د استاد خادم ټول چاپي او تر ممکنه حده ناچاپه اثار له نظره تېر کړم، چاپي اثار یې اکثره پیدا شول، هغه مې یو په بل پسې له نظره تېر کړل، د ناچاپه اثارو په باب مې د استاد خادم له اولادونو سره چې اکثره یې په بهر کې مېشت دي، خو څو ځله په تماس کې شوم، هغوی د مرستې او همکارۍ ژمنه وکړه، خو عملاً مې څه ترلاسه نه کړای شول. له نېکه مرغه چې د (۱۳۹۶ل) کال په بهیر کې د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا په دوو ټوکونو کې د استاد خادم (منثور کلیات) هم چاپ شول. پر دې کتاب لیکل شوي دي: ((د مولینا قیام الدین خادم د نثري لیکنو ټولگه، رڼه چینه)). (خادم باد سبا یم) او (رڼه چینه) دواړه د پوهنوال لال پاچا ازموڼ په زیار راټول شوي دي. په (رڼه چینه) کې د استاد خادم ټول پخواني چاپي مستقل اثار او په بېلابېلو اخبارونو کې د هغه متفرقه لیکنې راټولې شوي او له محتوایي پلوه ډلبندي شوي دي. د دې کلیاتو په ترلاسه کولو سره ما ته ډېره دمه راغله، د دې اثر (رڼه چینه) ښه والی په دې کې دی چې تر دې دمه د خادم د کومو منثورو اثارو پیدا کېدل شوني وو، هغه په کې خوندي شوي دي.

د استاد خادم د منظومو او منثورو اثارو په پخوانیو چاپي بڼو کې چې کومې تېروتنې وې، هغه تر یوه حده په دې دواړو منظومو او منثورو کلیاتو کې اصلاح شوې وې، خو په دې دواړو کلیاتو کې هم ځینې چاپي تېروتنې شوې دي او هم په شکلي او محتوایي ډلبندی کې یو څه

تېروتنې لري، خو دا ډلبندي داسې نه ده چې د خادم د اثارو پر شکل او محتوا کوم تاثیر ولري.

د مننې ترڅنګ مې د دې پورته اثارو یادونه ځکه ضروري وګڼله چې زما کار، قلم او طرحه یې په یوه قوي دریځ کې راوستل. یانې دا مهال ما له کمې پلوه د خادم د اثارو د نشتوالي کومه ستونزه نه احساسوله. نو ځکه مې په زغرده خپل کار چټک کړ. د پخواني کار په تعقیب مې د نږدې شپږو میاشتو په بهیر کې شپه او ورځ کار وکړ، نور ټول، ټولنیز، فرهنګي او سیاسي کارونه مې ځنډې ته کړل او د عوامو په اصطلاح همدې یوه کار ته اړم شوم. په شپه ورځ کې مې اتلس ساعته پر همدې موضوع کار وکړ، کاري مواد دومره زیات وو چې هر څومره مې د لنډون هڅه کوله بیا هم موضوع غځېدله، خو پر دې وخت راسره د انتخاب، غورچاڼ او تخلیص مفکوره پیدا شوه. د یوې اړوندې موضوع په برخه کې مې هڅه وکړه چې د خادم تر ټولو غوره (نظم) او (نثر) انتخاب او بیا یې وشنم. لومړی مې د ټولو هغو اړوندو لیکنو نومونه راوړي او بیا مې ځینې ترې غوره کړي دي. د منظوم او منثور متن په انتخاب کې هم یو لړ ستونزې وې، ستونزې په دې ډول وې چې د خادم له زمانې څخه بیا تر دې دمه پښتو لیکنې متن کې یو لړ بدلونونه او سمونونه پېښ شوي دي، دلته ستونزه دا وه که چېرې لیکنې متن دې له اوسني کارېدونکي لیکنې متن سره همغاړې کاوه، د متن اصالت ته زیان رسېده، په تېره بیا د متن هغه برخه چې یو لړ ګرامري تېروتنې هم په کې ښکارېدې، د ساري په توګه، د (له) پر ځای د (د) کارونه، د (پر) پر ځای د (په) کارونه او ځینې نور سربلونه او اوستربلونه چې پر خپل ځای نه دي کارېدلي.

د دې ډول ګرامري تېروتنو سمون ته مو ځکه لاس ورته وړ چې د متن پخواني اصالت ته زیان رسېده. ځینو برخو کې په سربلونو کې هم

بدلون راوړل شوی و، خو په هغو ځایونو کې چې متن کې یې سمون ته زیاته اړتیا وه.

زما په نظر دا ډول سمونونه یوې درنې ژبپوهنیزې کمېټې ته اړتیا لري چې لیکنې سمون یې مسلک وي او د استاد خادم په گډون زموږ د نورو غړو لیکوالو لیکنې متن په داسې ډول کره کړي چې هم له اوسنیو لیکنو معیارونو سره برابر شي او هم د متن محتوایي اصالت ته زیان ونه رسېږي. په دې اثر کې چې د استاد خادم د منظوم او منثور کلام بېلگې راوړل شوي، که څه هم تر ډېره حده په اوسني پښتو لیکنې معیار برابري دي، خو په ځینو ځایونو کې لیکنې سمون ته اړتیا لیدل کېږي، دا په دې مانا نه ده چې د پښتو پنځو ادبي ستورو او د دوی د مهال نورو لیکوالو په لیکنې متن کې ځینې گرامري تېروتنې دي، بلکې هغه وخت دوی سره په لیکنې بڼه کې همدا معیارونه وو. څرنگه چې ژبه یوه متحوله پدیده ده او لیک کې هم د وخت په تېرېدو سره اړتیا وړ بدلون او سمون راځي، نو ځکه موږ باید د هغوی د اصلي محتوا د سمې افادې په خاطر په لیکنې بڼه کې سمون راولو چې د هغوی د پیغام د افادې جوگه شي، خپله استاد خادم او نور لیکوال هغه وخت هم د لیکنې او ژبپوهنې ډېرو حساسو مسایلو ته متوجه وو. د ساري په توگه خادم د پښتو زورکي واله (ی) او حمزه واله (ئ) دواړو لپاره یوازې یو شکل (ی) غوره باله او پر دې یې ټینگار هم کاوه. د استاد خادم په نظر څرنگه چې دا دواړه یو غږ دی، نو د یوه اواز د افادې لپاره ولې دوه بېلابېل شکونه ولرو؟ استاد خادم، استاد بختاني ته د هغو خلکو د شکونو، گومانونو او پوښتنو د ځواب لپاره چې (ی) گنې په نومونو او (ئ) په فعلونو کې راځي، نو ځکه یې باید په دوو بېلابېلو بڼو ولیکو، خو خادم دې ډول ناسمو انګېرنو ته غوڅ ځواب ورکړی دی. هغه وایي که خبره د (فعل) او (نوم) وي، نو بیا خو دا درې

نورې یاگانې (ې، ی، ی) هم په فعل او نوم دواړو کې راځي، نو ولې هغه پر دوو بېلابېلو بڼو نه لیکو او که یوازې همدا یوه زورکي (ی) گناهکاره ده. که پښتو لیکوالو او علمي مرکزونو هغه وخت د زورکي واله (ی) د واحد شکل په باب د استاد خادم علمي او ژبپوهنیزه منطق منلای وای، نو نن به د حمزه والې (ئ) له ناضرورته کارونې څخه بې غمه شوي وو. له پورته خبرو څخه مې هدف دا دی چې په لیکدود کې باید وخت پر وخت سمون راشي. څو کاله وړاندې جرمني د خپلې الفبې په دوو تورو کې بدلون راوست او همدا یو لیکنی بدلون هغو ته په ملیاردونو یورو لگښت ځکه تمام شو، چې دوی په تعلیمي او تحصیلي کتابونو کې د دې نویو تورو له امله بدلون راوست. په لیکدود کې که پر وخت تغیر راشي، نو د دغسې احتمالي لگښتونو مخه نیول کېدی شي.

زما له ډېرې هڅې سره سره بیا هم زه په دې اثر کې ټولو هغو هیلو ته ونه رسېدلې چې ما یې هیله درلوده، په تېره بیا د خادم د ناچاپه اثارو تر لاسه کول. دا یو مهم ضرورت و، خو تر اوسه پورې لا داسې مهم ادرس پیدا نه شو چې د استاد خادم د ناچاپه اثارو ډاډ ورکړي چې له دوی سره خوندي دي. د ده کورنۍ د دې اثارو لپاره تر اوسه هم یو ښه احتمالي ادرس کېدی شي، خو څرنگه چې د هغه اولادونه اوس له هېواده بهر په بېلابېلو هېوادونو کې اوسي، د هغوی له ځینو سره زما له پرله پسې تماسونو سره سره بیا هم د ناچاپه اثارو پر ترلاسه کولو بریالی نه شوم. البته د استاد خادم یوې قدرمنې لور (ډاکټر ثریا خادم) یوه هڅه پیل کړې چې د استاد خادم ناچاپه اثار او هم ځینې هغه پخواني اثار چې اوس یې پیدا کول اسانه کار نه دی، د بیا چاپ لړۍ پیل کړي. خدای (ج) دې وکړي چې دا لړۍ چټکه شي او په دې ډول په لومړي گام کې د استاد خادم

پاتې ناچاپ اثار چاپ او په دویمه پورۍ کې د هغه پخواني کم پیدا اثار له سره چاپ شي .

څرنګه چې هېواد کې د چاپي اثارو تیراژ ډېر کم دی، یانې (تر زر ټوکو نه پورته کېږي) نو ټولو هېواد مېشتو او بهر مېشتو افغانانو ته یې رسونه ممکنه نه ده. نو د دې یوه حل لاره دا ده چې د استاد خادم اثار د انټرنېټ له لارې د برېښنایي کتابتونونو په واسطه خوندي او هېوادوالو ته ورسول شي .

د دې لپاره له ټولو هغو اشخاصو، علمي او نشراتي بښتونو څخه هیله کوو چې د استاد خادم اثار تر چاپ وروسته د انټرنېټ په څپو هم د دنیا ګوټ ګوټ ته ورسوي. په تېره بیا د افغانستان له علومو اکاډمۍ او دانش کتابتون څخه چې د استاد خادم منثور او منظوم کلیات یې چاپ کړي دي. زه خپله کونښن کوم چې دا اثر تر قانوني پراوونو او چاپ وروسته د انټرنېټ په ذریعه او هم په (سي ډي) بڼه هېوادوالو ته د مطالعې لپاره ورسوم.

د پورته یادونو ترڅنګ په دې اثر کې کېدی شي یو شمېر نورې نیمګړتیاوې هم موجودې وي، خو دا نیمګړتیاوې هغه وخت په ښه ډول محسوسېدې شي چې کتاب چاپ او د لوستونکو لاس ته ورشي. د هغو تر کتنې وروسته کېدی شي هغه تېروتنې په ګوته او د سمون لپاره یې بیا کار وشي. خو اوس چې څومره زما وس و، د وخت او حالاتو د کاري ساحې څومره ظرفیت و، له هغو ټولو امکاناتو مې کار واخیست او دغه اثر مې تر دې ځایه راوړسوه.

لنډیز او پایله

دا اثر (د خادم نړۍ لید) زما د دوکتورا دورې پایلیک دی. کله چې د کابل پوهنتون پښتو څانګه کې د دوکتورا کورس پیلېده، نو تر هغه لږه موده وروسته په کورس کې شامل هر غړي د (پایلیک) یا (ډیزرتیشن) لپاره یوه موضوع ټاکله. موضوع د لارښود استاد په مشوره او موافقه غوره کېدله او تائیدېدله، زما په ذهن کې هم څو موضوعګانې ګرځېدلې، ما ویل داسې یوه موضوع باید غوره کړم چې تر څېړنې او چاپ وروسته زموږ عام ولس او ځوانانو ته ګټوره وي؛ ژر زړه نه شي او ډېر وخت ترې خلک ګټه پورته کړي، ملي او فرهنګي مسایلو سره زما له پخوا څخه ډېره زیاته مینه ده. نو داسې یوه موضوع راته په کار وه چې دا دواړه عناصر په کې خوندي او راټول وي. په دې فکر کې وم چې ذهن ته مې د پښتو ادب پنځه ځلانده ستوري راغلل. زما زړه و چې د دې دورې پنځه تنه ملګري به یو یو ستوری انتخاب کړو، د هغو اثار او افکار به وڅېړو، هم به د دې حقوالو او خدمتګارو لیکوالو حق ادا شي او هم به د دوی د کار او زیار د شمېر نچوړ ولس ته وړاندې کړو. په دې کې مې هدف دا و چې دوی پښتو ادبیاتو لپاره اساسي کارونه ترسره کړي او ترڅنګ یې د ملي فکر د تبلیغ او ترویج لپاره یې شانه مبارزې کړي دي. هغه هدف چې زما په ذهن کې و، هغه په دې پنځه واړو ستورو کې محسوس وو. استاد بریالي باجوړي تر ما دمخه استاد الفت په نښه کړی و، استاد محمد رفیق رفیق پوهاند رښتین انتخاب کړی و، ځینو نورو انډیوالانو نوري موضوعګانې په نښه کړې وې.

نو ما خادم صیب خوښ کړ او خپل ډیزرتیشن ته مې (د خادم نړۍ لید) نوم غوره کړ. (د خادم نړۍ لید) نوم مې ځکه انتخاب کړ چې د خادم له افکارو او ذهني دایرې یا نړۍ لید سره زما ډېره لېوالتیا وه. لارښود استاد هم دا موضوع خوښه او د موضوعاتو اوټ لاین مو ورته جوړ کړ. په شپږو برخو کې مو د یادې موضوع د څېړنې لپاره مفردات غوره کړل او د همدغو ټاکلو مفرداتو له مخې مې پر خپل وخت د اثر د لیکلو تکل وکړ. کله چې د پایلیک د لیکلو لپاره ټاکل شوی وخت راورسېد، نو کارونه مې سره پیل کړل، څه موده د اثارو پر راټولولو، انتظام او له فکري پلوه د هغو پر ډلبندی ولگېد. خو اساسي کار مې په وروستي یو کال او په تېره بیا په وروستيو شپږو میاشتو کې تر سره کړ. به وروستيو شپږو میاشتو کې بیا وروستی درې میاشتې داسې وې چې نور ټول کارونه مې یوې خوا ته کړل، شپه او ورځ دې کار ته اړم شوم، په نتیجه کې دغه اثر له سريزې پرته په شپږو برخو کې منظم، راټول او ترتیب شو. د سريزې په پیل کې د دغه اثر د لیکلو اړتیا په گوته شوې او تر هغه وروسته د استاد خادم په باب د څېړنو شالید ته اشاره شوې او هغه چاپ او ناچاپ ځانگړي اثار او همدارنگه ځینې نورې مهمې لیکنې په گوته شوي چې د دغه اثر تر لیکلو دمخه لیکل شوي وو.

وروسته بیا د دې اثر گټورتیا او ترجیحات په گوته شوي او همدارنگه د دغه اثر لیکنې میتودولوژی ته گوته نیول شوې ده چې په دې کې ساحوي، کتابتوني او مشاهداتي میتود ته اشاره شوې چې په دې اثر کې ورڅخه گټه پورته شوې ده.

د اثر په لومړۍ برخه کې (خادم څوک و؟) پوښتنې ته د خادم پېژندنې له لارې ځواب ویل شوی دی، د خادم زوکړه او زده کړه څېړل شوي، بیا یې لیکوالۍ ته گوته نیول شوې او د لیکلو اثارو نومونه یې

اخیستل شوي دي. تر هغه وروسته ټولو هغو دندو ته اشاره شوې چې خادم له پيله بيا د ژوند تر وروستيو شپو پورې تر سره کړي دي. بيا يې اثار په لنډيز سره معرفي شوي، يوازې نومونه يې اخیستل شوي دي. بيا يې سياسي فکر تشریح شوی، سياسي ژوند يې بيان شوی او سياسي فعاليتونه يې تشریح شوي دي. د دې ترڅنگ يې پر کورني او ټولنيز ژوند بحث شوی او بيا يې د ژوند پر وروستيو کلونو، بند او مړيني خبرې شوي دي.

استاد خادم چې کله وفات شو تر هغه وروسته بيا د ده په باب چې کومې غونډې، يادونې او نماخنې شوي، د هغو يادونه هم راغلې ده. دويمه برخه خادم څه کړي؟ موضوع ته وقف شوې، يانې د خادم اثار په کې خپرل شوي دي. د خادم اثار په کې پر دوو برخو وېشل شوي، منظوم اثار او منثور اثار. په منظومو اثارو کې ((د مرغلرو امېل، څاروان، بلکا، نصوص الحکم، د بابا نصيحت، د شعرونو درېيمه مجموعه، اينده پښتنو ته، نوي پوهيتابه، خادم باد سبا يم)) ته نغوته شوې او په منثورو اثارو کې ((پښتونولي، نبوغ او عبقریت، لرغوني پښتانه قومونه، بايزيد روښان، نوې رڼا، افغاني موسيقي، شلمه پېړۍ او پښتانه، پښتني پور، د پښتنو قامولي، غوره سندرې، د پښتو مشاعرې، د تنقيد حق، د پښتو ولسي ادب، افغاني حکومت، مليت او بين المليت، کوشانيان څوک وو؟، پارتیان څوک وو؟، د خوشال او رحمان موازنه، د پښتو د تاريخ يوه زړه پاڼه، نوې لار، نوی ادب، علمي پښتونولي، غريزه حب خیر، اسماني غږ، د پښتون د سټې خانگې، لرغوني افغانان، د پښتونولۍ ادب، لوی سهاک، ټولنپال افغان مونوفيسټ، کنفرانسونه، د پښتو ننني ليکوال، د پښتو نثر تاريخي تطورات او د نثر ليکونکو تذکره، پښتانه شعراً، مجلسي شاعران، روحي گلونه، په تذکره الاوليا تبصره، د کوچنيانو اخلاقي پالنه، اصحاب کرام، د شريف

سرگذشت، د افغانستان پخوانی تاریخ، اریانا دایرة المعارف، مکارم الاخلاق، یو مسلمان او ټوله اروپا، د مور مینه، د ریگویدا سرودونه، نوی ژوندون، خیالی دنیا، سورگل، ادبي قصې، سید کمال او بابو جانه، د داستانونو مجموعه، د پښتونخوا کیسې، علمي سفرونه او یونلیک، پښتو پټی، پښتو په عربي لیکدود، پښتو نحوه، معلم پښتو، پښتو کلي اول جز، پښتو کلي دویم جز، پښتو کلي دریم جز، پښتو کلي څلورم جز، کره پښتو، پښتو قرائت د دویم ټولګي لپاره، پښتو قرائت د درېیم ټولګي لپاره، پښتو قرائت د څلورم ټولګي لپاره، پښتو زده کړه، معیاري پښتو، مکالمات، سیاستپوهنه او ټولنپوهنه، علمي څېړنه او شننه، ژورنالېستیکي لیکنې، دري لیکنې)) اثار معرفي شوي دي.

د اثارو تر معرفۍ وروسته په ټولیز ډول د دې اثارو ارزښتونو، ماهیت او نوښتونو ته اشاره شوې او هغه بیا د ډلبندی له مخې پر منظوم او منثور کلام وېشل شوي او د هر یوه پر ځانګړنو بحث شوی دی. تر هغه وروسته بیا د پښتو ادبیاتو په ویبستیايي پړاو کې د خادم د اثارو مقام څېړل شوی، هم پر دې پړاو بحث شوی او د ده د اثارو رول ته ګوته نیول شوې ده او بیا وروسته له نورو کورنیو او بهرنیو لیکوالو څخه د خادم ناثر څېړل شوی او په دې کې لومړی د خپلې ټولنې اغېز، شاوخوا (۴۳) داسې کورني او یو شمېر بهرني لیکوال څېړل شوي چې په یو نه یو ډول یې د خادم پر فکر او ذهن اغېز کړی دی، دا لیکوال او موثر شخصیتونه په دې ډول دي: ((سلطان شهاب الدین غوري، بېټ نیکه، شېرشاه سوري، شېخ ملي، خوشال خان خټک، رحمان بابا، احمد شاه بابا، سید جمال الدین افغان، توکل، باچا خان (فخر افغان)، کامل مومند، جهان زېب، اجمل خټک، خان عبدالولي خان، ماسټر عبدالکریم، وزیر محمد گل خان مومند، غازي محمد نادرخان، سردار محمد داود خان، نور محمد

تره کی، موسی شفیق، غلام رحمن جرار، نصیر خان بلوخ، سید حسن خان، استاد عبدالروف بېنوا، حمزه شینواری، استاد گل پاچا الفت، پوهاند عبدالحی حبیبی، سلېمان لایق، سید رسول رسا، همېش خلیل، محمد عمر سیماب، مراد شینواری، سېلاب ساپی، قاضي عطاء الله، نصر الله حافظ، ولي محمد مخلص، سرمحقق عبدالله بختانی خدمتگار، ماکسیم گورکي، مصطفی کمال اتاتورک، رابندرناټ ټاگور، مهاتما گاندي، علامه اقبال)) او ځینې نور...

د اثر په درېیمه برخه کې د دې اثر مرکزي او اساسي موضوع پیلېږي، په دې کې د خادم نړۍ څېړل شوې، په دې کې نهه برخې څېړل شوي دي: ۱- ملتپالنه ده چې د خادم د فکر محور جوړوي. دا برخه تر درېو جلال جلا عنوانو لاندې څېړل شوې ده. الف- پښتانه او پښتونولي. ب- پښتانه او پښتونستان، ج- افغان او افغانیت. بیا د خادم د نړۍ لید دویمه برخه پیلېږي. په دې برخه کې د خادم دینپالنه یا اسلامپالنه څېړل شوې، دا هم پر دوو جلا برخو کې څېړل شوې ده. (الف) برخه کې یې د دین اصلي ماهیت او په (ب) برخه کې یې د دین اخلاقي ایډیالونه څېړل شوي دي، دا دواړه د خادم په اثارو کې ډېر جوت دي. د خادم د نړۍ لید درېیمه برخه (ټولنپالنه) تشکیلوي، سمونپالنه د خادم له نظره څېړل شوې او په دې کې بیا هم په درې برخو کې پرې بحث شوی دی: (فردی سمون، ټولنیز سمون او هېوادنی سمون)، د خادم د فکر یا نړۍ لید بله برخه کره کتنه ده. په دې برخه کې چې د ده انتقادي او اصلاحی فکر پر کومه برخه زیات تمرکز لري پر هغو برخو بحث شوی دی، لکه (ژبپوهنیزه کره کتنه، ادبي کره کتنه، سیاسي کره کتنه او ټولنیزه کره کتنه). د خادم د نړۍ شپږمه برخه (ښارپالنه) ده. دی د ښاري ژوند او تمدن سخت پلوی و او په دې برخه کې یې گڼ شمېر لیکنې کړي دي. په دې برخه کې

د خادم لیکل شوي لیکنو ته کتنه شوې ده. فلسفه او فلسفي افکار هم د خادم د فکر یوه مهمه موضوع جوړوي، په دې برخه کې د خادم لیکل شويو اثارو او متفرقه لیکنو ته نغوته شوې ده. خادم نه یوازې د خپلې ټولنې او هېواد په باب لیکنې کړي، بلکې د فکر دایره یې د سیمې او نړۍ په کچه هم پراخه وه، نو د سیمې او نړۍ په کچه او یا هم د سیمه ییزو او نړیوالو پېښو او شخصیتونو په باب چې ده کومې لیکنې کړي هغه هم خپرل شوي دي. ژبه، ژبپالنه او پښتو پالنه هم د استاد خادم د افکارو یوه مهمه برخه جوړوي، د خادم نړۍ لید په نهمه برخه کې دا موضع په تفصیل سره خپرل شوي او استاد خادم چې د خپل عمر په اوږدو کې، ژبې، ژبپالنې، پښتو او پښتوپالنې ته څه کړي، هغه په تفصیل سره دلته خپرل شوي دي. د دې اثر په څلورمه برخه کې د کورنیو او بهرنیو لیکوالو له نظره د خادم ژوند، فکر او آثار خپرل شوي دي. په دې کې د دغو لاندې کورنیو او بهرنیو لیکوالو نظریات راغلي دي: ((استاد پوهاند عبدالحي حبيبي، استاد عبدالرووف بېنوا، پوهاند صدیق الله رښتین، کاندید اکاډميسن محمد صدیق روهي، استاد سعد الدين شپون، عبدالرحمن پژواک، سيد قاسم رښتیا، حمزه شینواری، محمد قدیر تره کی، غلام جیلاني جلالی، دوکتور حفیظ الله ناصري، سيد بهاوالدين مجروح، عبدالهادي هدايت، سر محقق عبدالله بختانی خدمتگار، قتیل خوږیانی، حبيب الله رفیع، زرین انځور، پوهاند ډاکتر زبور الدين زبور، پوهنوال لال پاچا ازمون، اسدالله غضنفر، عبدالغفور لېوال، احمد جاوېد نوري، سرمحقق عبدالواجد واجد، حفیظ الله غښتلی، سرمحقق سيد محی الدین هاشمي، محمد اصف صمیم، خپرنوال ذکر یا ملاتړ، خپرنوال وجیه الله شپون، گراسیموا، دوریانکوف او ف.گ گیرس)) او ځینې نور..

د اثر په پنځمه برخه کې د خادم فرهنگي او ټولنيز خدمتونه ارزول

شوي دي. په فرهنگي برخه کې د ده خدمتونه، په لیکنیزه، رسنیزه او دیني برخه کې تلل شوي او ارزول شوي دي او ټولنیز خدمتونه یې بیا پر کورني او سیمه ییز چاپیریال او همدارنگه د عامې ټولنې په کچه ارزول شوي دي.

شپږمه برخه د کتاب وروستی یادونې او بشپړونې دي چې د دې اثر پر لیکنې بهیر او ستونزو باندې بحث کوي او بله برخه یې لنډیز یا پایله ده چې همدا اوس مو له نظره تېره کړه. دا د دې اثر څرنگوالی او څومره والی و چې موږ یې لنډیز دلته وړاندې کړ.

په پای کې یو ځل بیا غواړم له قدرمنو استادانو؛ سرمحقق زلمي هېوادمل، پوهنوال دوکتور محمداجان حقپال، پوهاند دوکتور عبدالخالق رشید، سرمحقق دوکتور سید محی الدین هاشمي او نورو دوستانو څخه ډېره مننه وکړم چې ددې اثر د بشپړاوي لپاره یې راته خپلې گټورې مشورې راکړې او د دې اثر په سمون او تکمیل کې یې راسره مرسته وکړه.

له گرانو ورونو؛ فیاض حمید او ضیاء الرحمن ضیاء څخه هم ډېره مننه کوم چې د دې اثر په کمپوز، سمون او تخنیکي چارو په بشپړاوي کې یې خپله خپله مرسته وکړه، د ټولو دې کور ودان وي.

په هېواد کې د علمي څېړنو د پرمختیا په هیله

په درنښت

محمد اسمعیل یون

اخځونه

۱. اريانا دايرة المعارف، ۷ ټوک، سريزه ، د اريانا دايرة المعارف ټولنه ، ۱۳۵۵ ل کال .
۲. بېنوا، عبدالروف ، اوسني ليکوال (بشپړ متن) د مطيح الله روهيال ترتيب او راټولونه، علامه رشاد خپرندويه ټولنه، ۱۳۹۱ ل کال .
۳. بېنوا، عبدالروف بېنوا، اوسني ليکوال، لومړی ټوک، د مطبوعاتو مستقل رياست، دولتي چاپخونه، کابل، ۱۳۴۰ ل کال .
۴. جبارخېل، قاضي حفيظ الله بناد، حکومت پوهنه، د افغانستان ملي تحريک، ۱۳۹۳ ل کال .
۵. حبيبي، پوهاند عبدالحی ، په اوسني پښتو شعر کې د ژوندخپې، د افغانستان علومو اکاډمي، دولتي چاپخونه، ۱۳۶۰ ل کال .
۶. حبيبي، پوهاند عبدالحی ، په پښتو ادب تاريخ کې قصيده، کابل، ۱۳۵۷ ل کال .
۷. حبيبي، پوهاند عبدالحی ، د پښتو ادب لنډ تاريخ، علامه رشاد خپرندويه ټولنه، کندهار، ۱۳۸۷ ل کال .
۸. خادم قيام الدين، د افغانستان تاريخ، لومړي ټوک د يوې برخې ترجمه، انجمن تاريخ، ۱۳۳۴ ل کال .
۹. خادم قيام الدين، ورمه، لومړۍ گڼه، د سيد کمال او بيو جانې نکل، ۱۳۳۹ ل کال .

۱۰. خادم، قیام الدین، پښتونولي، پښتو ټولنه، دولتي چاپخونه، ۱۳۳۱ل کال.
۱۱. خادم، قیام الدین، څاروان، د کتاب چاپولو موسسه، کابل، ۱۳۴۶ ل کال.
۱۲. خادم، قیام الدین، خادم باد سبا یم (د استاد قیام الدین خادم منظوم کلیات)، د لال پاچا ازموڼ په زیار، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۹۱ل کال.
۱۳. خادم، قیام الدین، د مرغلرو امېل، د اصلاح د نشراتو مرکز، کابل، ۱۳۳۲ل کال.
۱۴. خادم، قیام الدین، لرغوني پښتانه قومونه، پېښور، ۱۳۵۶ل کال.
۱۵. خادم، قیام الدین، نبوغ او عبقریت، د استاد خادم د اثارو د چاپ علمي بورډ، دویم چاپ، ۱۳۹۴ل کال.
۱۶. خادم، قیام الدین، نبوغ او عبقریت، دویم چاپ، محمد قدیر تره کي تقریظ، د استاد خادم د اثارو د چاپ علمي بورډ، د، ۱۳۹۴ل کال.
۱۷. خادم، قیام الدین، نصوص الحکم، خادم ډاینستي، ۱۳۷۹ل کال.
۱۸. خادم، قیام الدین، نوی ژوندون، پښتو ټولنه، ۱۳۲۰ ل کال.
۱۹. خادم، قیام الدین، بايزيد روښان، پښتو ټولنه، کابل، ۱۳۳۲ل کال.
۲۰. خادم، قیام الدین، بلکا، خادم ډاینستي، ۱۳۸۰ل کال.
۲۱. خادم، قیام الدین، پښتو چاپي اثار، د اطلاعاتو او کلتور وزارت، کابل، ۱۳۵۷ل کال.

۲۲. خادم، قیام الدین، پښتو څېړنې، پښتو ټولنه، کابل ۱۳۵۶ ل کال.
۲۳. خادم، قیام الدین، رڼه چینه، لومړی ټوک، د لال پاچا ازموڼ راتولونه، د افغانستان د علومو اکاډمي، ۱۳۹۶ ل کال.
۲۴. خادم قیام الدین، رڼه چینه، دویم ټوک، د لال پاچا ازموڼ راتولونه، د افغانستان د علومو اکاډمي، ۱۳۹۶ ل کال.
۲۵. خادم، قیام الدین، کابل کالنی، ۱۳۱۶ کال گڼه.
۲۶. خادم، قیام الدین، خیالي دنیا، د خادم د اثارو د چاپ علمي بورډ، القدس چاپخونه، کابل، ۱۳۹۴ ل کال.
۲۷. خاورې، غوټۍ د پښتو شفاهي ادبیاتو شکل او مضمون، د افغانستان علومو اکاډمي، ۱۳۶۱ ل کال.
۲۸. خدمتگار، عبدالله بختاني، ژوندون مجله، ۶ گڼه، د لیکوالو انجمن، کابل، ۱۳۶۸ ل کال.
۲۹. خدمتگار، عبدالله بختانی سرمحقق، د ملي ادب او ژورنالیزم خادم، (دویم چاپ)، د افغانستان د قلم ټولنه او گویته انسټیټیوټ، افغان مسلکي چاپخونه، کابل، ۱۳۸۹ ل کال.
۳۰. رښتیا، سید قاسم، سالنامه کابل، ادبي انجمن، دولتي چاپخونه، کابل، ۱۳۱۷ ل کال.
۳۱. رفیع، حبیب الله، پښتو پانگه، ۲ ټوک، پښتو ټولنه، کابل، ۱۳۵۶ ل کال.

۳۲. روهي، محمد صديق كانديد اکاډمېسن سرمحقق، د پښتو ادبياتو تاريخ، معاصره دوره، د محمد صديق روهي فرهنگي ټولنه، ۱۳۷۸ل کال.
۳۳. زغم، احمد شاه، پښتو چاربيته، د پوهنملي تېزس، ناچاپ
۳۴. زبور، پوهاند ډاکټر زبور الدين، د پښتو ادبياتو تاريخ اوسنی دوره، مومند کتاب خپرندويه ټولنه، ۱۳۹۴ کال .
۳۵. شپون، سعد الدين، کابل مجله، ۷مه گڼه، ۱۳۴۱ ل کال.
۳۶. طرزی محمود، د افغانستان کالني، ۴۵-۴۶ گڼه، ۱۳۵۸-۱۳۵۹ کال .
۳۷. غبار، مير غلام محمد، افغانستان در مسير تاريخ، څلورم چاپ، ۱۳۶۸ل کال.
۳۸. گ، ف، گيرس، پښتو هنري نثر، د محمد اکبر معتمد ژباړه، د چاپ او نشر دولتي کمېټه، ۱۳۶۵ ل کال.
۳۹. ماکو، سلېمان، تذکرة الوليا، د پوهاند عبدلاحي حبيبي سريزه او تعليقات، د علامه حبيبي د خپرونو مرکز، ۱۳۷۹ل کال،
۴۰. هاشمي، پروفيسور ډاکټر سيد محي الدين، د پوهاند صديق الله رښتين د ادبي، فرهنگي خدمتونو څېړنه او کره کتنه، ميهن خپرندويه ټولنه، ۱۳۹۵ل کال.
۴۱. هاللي، عبدالحکيم، کابل مجله، ۴ گڼه، ۱۳۴۱ل کال.
۴۲. هېوادمل، زلمی سرمحقق، دالفت ياد، کابل، ۱۳۶۱ کال.
۴۳. هېوادمل، زلمی سرمحقق، د افغان ياد، د مقالو ټولگه، کابل، ۱۳۶۰ل کال.

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

۴۴. هېوادمل، زلمی سرمحقق، امیر علیشېر نوایي، د افغانستان د علومو اکاډمي، ۱۳۶۰ ل کال.
۴۵. هېوادمل، سرمحقق زلمی، د پښتو نثر اته سوه کاله، دانش خپرندویه ټولنه، ۱۳۹۰ ل کال.
۴۶. سرمحقق زلمی هېوادمل، ولسي سندرې، ۲ ټوک، ۱۳۶۶ ل کال.
۴۷. هیله مجله، پېښور، پنځمه گڼه، ۱۳۷۸ ل کال،
۴۸. یوسفزی، هوسا، د پښتو ادب په پرمختیایي بهیر کې د استاد قیام الدین خادم ونډه، (د ماسترۍ دورې تېزس)، ناچاپ، ۱۳۸۷ ل کال.
۴۹. یون، محمد اسمعیل، ادب تاریخ، لرغونې دوره، د افغانستان ملي تحریک، ۱۳۹۴ ل کال.
۵۰. یون، محمد اسمعیل، پښتو شعر هندسي جوړښت، یون کلتوري یون، ۱۳۸۷ ل کال.

Certificate

This Thesis entitled “ QAYAMODIN KHADAM’ IEADA AND WORLD VIEW “ submitted by “ MOHAMMED ISMAIL YOON “ Department of Pashto faculty of language and literature of Kabul university Kabul , for the award of the degree of Doctor Of PHILOSOPHY is an original work and has not submitted so for in part or full for any other degree in any university.

This may be placed before the examiners for evaluation and the award of the degree of Doctor Of PHILOSOPHY.

Prof. Abdul Khaliq Rashid

Department of Pashto,

Centre for Persian and central Asian Studies

School languages and culture

JAWAHARLAL NEHRU UNIVERSITY NU

New Delhi India

وروستی نېلونی

(دفاع)

الف- لومړنی یا مقدماتي دفاع: کله چې مې د دوکتورا علمي پورې لپاره ډیزرتیشن بشپړ کړ، نو د دوکتورا بورډ، پښتو څانگې، ژبو او ادبیاتو پوهنځي او د پوهنتون د علمي چارو معاونیت له خوا د مقدماتي دفاع ورځ وټاکل شوه. د دفاع لپاره د (۱۳۹۶ل) کال د سلواغې میاشتې (۲۵)مه نېټه غوره شوه. د ژبو او ادبیاتو پوهنځي (ترکي څانگې) نوی جوړی شوی تالار د لومړني دفاع لپاره مناسب ځای وبلل شو.

د یادې نېټې لپاره مو ټول اړوند ضروري مواد، پرېزېنتیشن، باينرونه، د موضوع لنډيز او نور ټول برابر کړل. د کابل پوهنتون استادان، د لوړو زده کړو وزارت یو شمېر کارکوونکي او د یو شمېر نورو علمي موسسو علمي شخصیتونه مو خبر کړل، نږدې یو نیم سل تنو علمي شخصیتونو او یو شمېر محصلینو د مقدماتي دفاع په غونډه کې گډون کړی و، چې

ځینو یې په دې ځانگړي لېست کې خپل لاسلیکونه هم وکړل، له اصولو سره سم د علمي مرستیال (دوکتور محمد نعیم عظیمي) تر مشرۍ لاندې غونډه پیل شوه، ژوري هیئت وټاکل شو او ما خپله دفاع پیل کړه. له

موضوع سره زما لېوالتیا ما ته د دې امکان برابر کړ چې زه پر موضوع پوره حاکم شم، زما توضیحات د حاضرینو او ژوري هیئت د پاملرنې وړ وگرځېدل، څو تنو استادانو چې ځینې پوښتنې مطرح کړې، هغه هم په ښه بڼه ځواب او مفهوم هم په ښه ډول افاده او انتقال شو. زما تر

نیمه پیری یون / د خادم نری لید

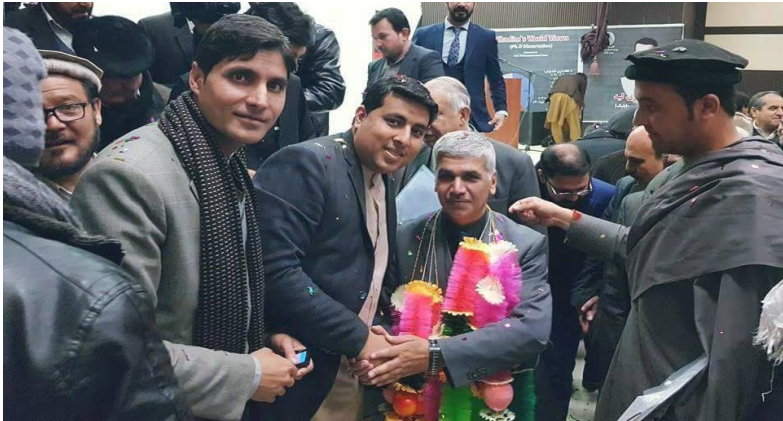
پرزنتیشن یا توضیحاتو وروسته ژوري هیئت خپله پرېکړه واوروله چې
متن یې په دې ډول دی:

لخواه د ژوري
صورتونه

مخام پوهاند محمد اسماعیل یون از موضوع رساله دکورامی خوش
حمت عنوان « دفاع نوری لید » در محفیات نور و
لقدرد مقدار از درخندان و در جوان مصفاة دفاع نور و
پیش هم معلوم درخندان ، طران صفات در در بیان
در صفات بخش اریه ار -
صفات نور و دفاع صدقانی این راجع از نگاه حصار
طرز اهل دفاع دکورامی آرا تاسیه کند و صورت اریه
از مابره عددند لوح و در خورستار

پوهاند دکورامی
دکتر اسماعیل یون
دکتر محمد اسماعیل یون
دکتر محمد اسماعیل یون

تر هغه وروسته ټولو گډونوالو ما ته د بڼې او بریالۍ مقدماتي دفاع له امله مبارکي راکړه.

تر مبارکۍ وروسته مو اړوند اسناد سره راټول او د وروستۍ دفاع لپاره مو د تياري پلان جوړ کړ. هغو علمي شخصیتونو او دوستانو چې په دې

مقدماتي دفاع کې گډون درلود، د ځينو څرنګوالي او لاسليکونه يې په لاندې ډول دي:

نیمه پیری یون / د خادم نری لید

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا

د پایلیک مقدماتي دفاع گډونوال

د پښتو خانگي د دوکتورا پروگرام د مقدماتي دفاع گډونوال

۱۳۹۶ / ۱۱ / ۲۵

۱- ۲۴ مخه

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا د پایلیک مقدماتي دفاع

شماره	نوم	رتبه	تخلص	لاسلیک	کتنې
۱	استادانو وید	پوهنل	وید	وید	
۲	حسب اسم	کار منډ	انورزی	انورزی	
۳	سیدالرحمن	پوهاند لیکوال	حصارن	حصارن	
۴	گل محمد	پوهنځی لیکوال	باسل	باسل	
۵	محمد اجازت حقپال	پوهنځی لیکوال	حقپال	حقپال	
۶	سید محی الدین حکاک	سرتخت - لیکوال	حقپال	حقپال	
۷	زلمی همدارمل	سرتخت	همدارمل	همدارمل	
۸	عطا محمد لویا	پوهنځی لیکوال	لویا	لویا	
۹	دکتور خواجې محمد عقیلی	پوهنځی لیکوال	عقیلی	عقیلی	
۱۰	غلام حسن پلوی	پوهنځی لیکوال	پلوی	پلوی	
۱۱	احمد شاه رضمن	پوهاند	رضمن	رضمن	
۱۲	فهم	پوهنځی لیکوال	یعنی	یعنی	
۱۳	صفا الحق رستمزاده	پوهنځی لیکوال	رستمزاده	رستمزاده	
۱۴	اطلاز علی اردکانی	د لویو کارمنډ	اردکان	اردکان	
۱۵	منصور	محل	رفیقي	رفیقي	
۱۶	الورالله	د لیکوال	مومند	مومند	
۱۷	ماهور	د لیکوال	ماهور	ماهور	
۱۸	محمد امان	محل	بجای	بجای	
۱۹	ضیامن	نور نامت	ضیامن	ضیامن	
۲۰	کلب جان	فیلان	جان	جان	

شماره	نوم	رتبه	تخلص	لاسلک	کشتی
۲۱	قدرت اللہ بیلون	دہائی کمر بند کوی	بیلون	لاسلک	
۲۲	اسرار الہی صافی	پولاد	صافی	لاسلک	
۲۳	دکتر صہبہ گلزار		صہبہ	لاسلک	
۲۴	فیروز صفاغی	سکرم ایسا پور سید صوفیہ پور	"صفاغی"	لاسلک	
۲۵	داکتر نیا الدین کمال	دوگر دوتھی کمال	کمال	لاسلک	
۲۶	استاد عبداللہ ہند	سدران و دوتھی دولہ الوطن پور	کمال	لاسلک	
۲۷	انسیب حسرت	دیباچت اللہ	حسرت	لاسلک	
۲۸	محمد صابر واحدی	پوشمنی	واحدی	لاسلک	
۲۹	یحییٰ ہمای	پوشنیل	ہمای	لاسلک	
۳۰	وفا الرحمن	پوشنیل	وفا	لاسلک	
۳۱	بیستہ الرحمن	پوشنیل	احمد	لاسلک	
۳۲	رضیع اللہ	چمبراوی	سناہ	لاسلک	
۳۳	یار محمد	پوشنیل	بزال	لاسلک	
۳۴	تک سناہ	محل	صیفان	لاسلک	
۳۵	حمید اللہ	محل	سیرزاد	لاسلک	
۳۶	نصرت اللہ	محل	بھیر	لاسلک	
۳۷	صدیق پور	پوشنیل	ابینق	لاسلک	
۳۸	نبی اصین	محل	مومند	لاسلک	
۳۹	الطوف الرحمان	محل	مومند	لاسلک	
۴۰	کمال الدین	پوشنیل	کمال	لاسلک	

نیمه پیری یون / اد خادم نری لید

شماره	نوم	رتبه	تخلص	لاسلیک	کنٹی
۴۱	عبد اللہ سعید	مدیر تعلیمات فہارستان تحصیل	سعید		
۴۲	ذکر اللہ علی گامہ خان	نشانہ دوزار	گامہ		
۴۳	سعید علی	یو عائد	امین	A-	
۴۴	نور اللہ	یو عائد	سائبرنگ		
۴۵	محمد امیر	یو عائد	کامہ وال		
۴۶	ذکر اللہ علی گامہ خان	یو عائد	سعید		
۴۷	خیر نواز ذکریا خان	یو عائد	ملاز		
۴۸	لفظ علی	یو عائد	گامہ		
۴۹	حبیب الرحمن	یو عائد	حبیب		
۵۰	محمد سلیم	یو عائد	سعید		
۵۱	سعید علی	یو عائد	سعید		
۵۲	خیر نواز	یو عائد	سعید		
۵۳	محمد سعید	یو عائد	سعید		
۵۴	محمد سعید	یو عائد	سعید		
۵۵	وزیر	یو عائد	سعید		
۵۶	ولولہ	یو عائد	سعید		
۵۷	بصیرہ	یو عائد	سعید		
۵۸	نسر علی	یو عائد	سعید		
۵۹	محمد سعید	یو عائد	سعید		
۶۰	محمد سعید	یو عائد	سعید		

شماره	نوم	رتبه	تخلص	لاسلیک	گسني
۶۱	آريانا	پوهنيز	صعبل		
۶۲	خطبه	پوهنيز	محمد		
۶۳	خبر هاريا		عمر		
۶۴	محمد الطاهو	چېروال	شاهين		
۶۵	محمد عاتق		عاتق		
۶۶	سرياني	پوهنيز	بابوري		
۶۷	سليم	ناتر	دانش		
۶۸	حسنت دانش	محصل	دانش		
۶۹	غنت الله كلسون	دوئي كاروون	لسنون		
۷۰	امير	دوئي كاروون	حيران		
۷۱	سرويس	دوئي كاروون	صعبل		
۷۲	محمد اسلم	محصل	ارغويل		
۷۳	ابو القاسم	محصل	اسرفيل		
۷۴	محمد علي محافظ	دوئي كاروون	علي		
۷۵	ضياء الرحمن ضياء	محصل	ضياء		
۷۶	فتاح احمد	ماهور دولت	کريزلي		
۷۷	عيسق الله	محقق	عزيرين		
۷۸	وحيد الله بريا	پوهنيز	بريا		
۷۹	سکه کور لودال	پوهنيز	لودال		

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

د مقدماتي دفاع بشپړ جین د ژوندون ټلوېزیون پر خپو خپور شو او پر هماغه مهال د یوتیوب خپو ته هم پورته شو چې لېنک یې په دې ډول دی:

(<https://www.youtube.com/watch?v=LH٦jHYvcG١Q&t=١١s>)

تر مقدماتي دفاع وروسته مې د نهايي دفاع لپاره پلان جوړ کړ او د کارونو د انسجام په لټه کې شوم.

ب- وروستی یا نهايي دفاع: د وروستی دفاع لپاره خو ورځې وخت په کار و چې نور اړوند کارونه تر سره شي او د وروستی دفاع لپاره باید د بهرني استاد په توګه یو داسې استاد هم ګډون وکړي چې د کوم بل هېواد په یو معتبر پوهنتون کې استادي ولري او د ناظر استاد شرایط یې پوره کړي وي. ما چې د کابل پوهنتون د علمي مرستیال د رسمي مکتوب پر اساس لا وار د مخه (استاد پروفیسور دوکتور عبدالخالق رشید)

د ناظر استاد په توګه ټاکلی و او د دوکتورا تېزس مې وار دمخه ورلېږلی و، نو د مقدماتي دفاع له جزیاتو مې هم خبر کړ او په نهايي دفاع کې مې د هغه د حتمي ګډون خبره هم ورسره شریکه کړه، هغه په ورین تندې ومنله، د (١٣٩٦ل) کال د کب (٦)مه نېټه د نهايي دفاع لپاره وټاکل شوه، استاد خالق رشید هم تشریف راوړو او د (چینايي خانګې) نوی تالار د

وروستی دفاع لپاره غوره شو. په دې دفاع کې تر (دوه سوه پنځوس) تنو زیاتو استادانو، څېړونکو، محصلینو او د نورو علمي مرکزونو استازو گډون کړی و. چې د ځینو لاسلیکونه او څرنگوالی په دې ډول دي:

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست

٦١٢/١٣٩٦

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱	سید الکریم اللوری	لکھاریان	پوهاند لومړی	
۲	ابولحسن بختکی	بختکی	پوهنځی	
۳	محمد صابر	صمد		
۴	یار محمد لکھاری	لکھاری	پوهنځی	
۵	احمد شاکر	زغمر	پوهاند	
۶	عبدالرزاق	احمدی	پوهنځی	
۷	سید نصیر	پوهنځی	پوهنځی	
۸	احمد صابریه	پوهنځی	پوهنځی	
۹	جمال	دوسه لاری	د طب فصل	
۱۰	سید ابوالصمد لکھاری	صافی	پوهنځی	
۱۱	شیراز	نور	پوهنځی	
۱۲	محمد نظیر	روحانی	پوهنځی	
۱۳	زرغون	پوهنځی	پوهنځی	
۱۴	جاه پور	غزنوی	پوهنځی	
۱۵	یحییٰ	هغه	پوهنځی	
۱۶	محمد صابر	صافی	پوهنځی	
۱۷	عبدالمجید	سکاسی	پوهنځی	

نیمه پیری یون / د خادم نری لید

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پابلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

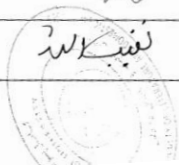
ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱۸	احمد صمیم	صمیم	کارمندی تحقیقاتی	
۱۹	داکتور کمال رحیم	کمالی	تحقیقاتی کارمندی	
۲۰	عبدالله	لغوي	تخصصی کارمندی	
۲۱	پوهنده داکتره نجیبا	الرفیعی	پوهنیزه کارمندی	
۲۲	صالح محمد	سید زین الدین خالقی	د پوهنیزو کورسونو د نندارونو لپاره	
۲۳	دوکتور محمد تارا	حکایتی	د پوهنیزو کورسونو د نندارونو لپاره	
۲۴	رافضی مودیر	کامردون	وزارت تحقیقاتی	
۲۵	جایز داکتره زین العلی	علی	مستاعده	
۲۶	ملان	سنگری	د پوهنیزو کورسونو د نندارونو لپاره	
۲۷	سر محقق سید علی شاه روستایه		عضو اکادمي علوم	
۲۸	سر محقق شریف الله	شریف	عضو اکادمي علوم	
۲۹	پوهنيزه داکتره غياث محمد	غياث	د پوهنیزو کورسونو د نندارونو لپاره	
۳۰	پوهنيزه داکتره محسن	محسن	د پوهنیزو کورسونو د نندارونو لپاره	
۳۱	د پوهنیزو کورسونو د نندارونو لپاره	مدرس	مدرس	
۳۲	موسى	موسى	د پوهنیزو کورسونو د نندارونو لپاره	
۳۳	صالح محمد	صالح	د پوهنیزو کورسونو د نندارونو لپاره	
۳۴	صالح محمد	صالح	د پوهنیزو کورسونو د نندارونو لپاره	

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پابلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

کچه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۳۵	مسید عبدالرحمن	اسمعیل	لویڅوڅارنی	
۳۶	عبدالرحمن	علم	۸	
۳۷	داکتر سردار محمد	رفیغ زاده		
۳۸	خالده فروغ	فروغ	لویڅوڅارنی، دکوټ	
۳۹	سلوی لویڅوڅارنی		لویڅوڅارنی	
۴۰	عظیمه	عظیمه	پوهنوال	
۴۱	هدی	آرزوی	محل	
۴۲	هدیه	آرزوی	محل	
۴۳	فریفت	حاشی	محل	
۴۴	مدلونه	نادر	محل	
۴۵	سوکه	سوخ	محل	
۴۶	نجیم سمور	محمدی	محل	
۴۷	خالد	محمدی	پښتونخوا	
۴۸	عنایت	محمدی	پښتونخوا	
۴۹	عسوق دلد	عسوق دلد	مولوڅوڅارنی، ماسټر دوکتورا	
۵۰	لویڅوڅارنی	عسوق	کارمند	
۵۱	نفتیالده	نفتیالده	لویڅوڅارنی	

نیمه پیری یون / د خادم نړی لید

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۵۲	محمد	مغز زاده	پوهنځی	
۵۳	دکتور محمد فضل نودال	نودال	پوهنځی	
۵۴	عبد القیوم	قیوم	پوهاند دکتور	
۵۵	گل محمد	باشلی	پوهنځی دکتور	
۵۶	لویس	حسینی	مستر	
۵۷	رسد الله	اصل	مستر	
۵۸	سنه الکوری	الکوری	Ph.D	
۵۹	عبداللہ ۱	ابولہار	B.Sc	
۶۰	عبدالغفار	صافی	پوهنځی	
۶۱	شمس‌الووال حاجی عبدالرشید	مدی	شمس‌الووال	
۶۲	موسعب	مخوند زلدار	پوهنځی	
۶۳	عبدالرشید	رحمانی	پوهنځی	
۶۴	زیر محمد	(مجتبی)	پوهنځی	
۶۵	سید جمال معنوی		پوهنځی	
۶۶	مصطفی بشیر	نظامی	B.Sc	
۶۷	دالبرگ	حنیف آمین	D.V.T	

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

کڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۶۹	سید نور محمد	عادل	په د پوهنيزو زلمو کونفرانس کې لسان	
۷۰	نیلیند	شاه	استاد امتحان کونفرانس کې لسان	
۷۱	یار محمد	یزال	پوهاند	
۷۲	نشار احمد	محمد یمن محمد	امیر نظامت	
۷۳	عطا محمد	پوړا	د پوهنيزو زلمو	
۷۴	عابد الله	احمد	لسان	
۷۵	حقیق الرحمن	موسند	خبريال	
۷۶	لطف الله	صابر	خبرنيار	
۷۷	زمر کا	فا	پوهاند	
۷۸	محمد طه	سمون	محل	
۷۹	حبیب	لواړی	لسان	
۸۰	حمید نواز عبدالستور	صوبی	ماکتر	
۸۱	بخت مر	غزری	پوهاند	
۸۲	عبدالرحمن	پوهندا	پوهندا	
۸۳	محمود رحمن	مرهون	پوهندا	
۸۴	حسب الله	انگړی	مستر	
۸۵	زیر پاون	پرشو	پوهندا	

نیمه پیری یون / د خادم نړی لید

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پابلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست

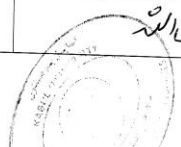
نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۸۶	محمد اسلم	نسیس	پوهن	
۸۷	محمد یونس	دکتور	پوهنپال	
۸۸	غلام ناریق	غلام ناریق	پوهنپال	
۸۹	سعید احمد	عشایق	پوهاند	
۹۰	خوشحال اروهي	اروحي	-	
۹۱	سیدولسید	سید	-	
۹۲	عسیر	نور	آرکائیو	
۹۳	نور	ابان	شغل زرار	
۹۴	خان نمر	نمر	تجارت	
۹۵	سید تقی	لغز لغز	تعمیرات	
۹۶	محبی اولاق	مدت زله	تجارت	
۹۷	استاد محمد حسن اخلاص	اخلاص	استاد	
۹۸	یحیٰ	هغه	استاد	
۹۹	حاجی محمد زین	محمد زین	تجارت	
۱۰۰	قدرت الله بدلون	بدلون	روانکار	
۱۰۱	برکت الله	مخلان	محصل	
۱۰۲	محمد خان	وردک	محصل	

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱۰۳	محمد ظفر	رطبوی	پوهاند	
۱۰۴	اسیر	الکوزی	زده کړیال	
۱۰۵	ضیاء السلام	شیدان	ماستر	
۱۰۶	کید الف د نادرې	نادرې	لېسانس	
۱۰۷	رامین	آر ریښی	دانشجو	
۱۰۸	سید	آلکوزی	محلص	
۱۰۹	سعود الحام	الحام	لېسانس	
۱۱۰	فکر الرحمن صاحبزاد		لېسانس	
۱۱۱	رفیق خان	حیدران	لېسانس	
۱۱۲	سید یحیٰی سید	.	څېړنوال	
۱۱۳	عبد الاحد	احمد	ماستر	
۱۱۴	صالح محمد	صالح	لېسانس	
۱۱۵	حضرت زما	همدد	نه	
۱۱۶	حمید الله	شیرزاد	۱۱	
۱۱۷	عادلہ	سایف	ماستر	
۱۱۸	الاحمد بنیرال	بنیرال	لېسانس	
۱۱۹	عسوق الله	عزیزین	لېسانس د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستی دفاع د گډونوالو	

نیمه پیری یون / د خادم نری لید

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست

نېټه: ۱۳۹۶/۱۲/۶

کڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱۲۱	نیل	اسن	پوهندره	
۱۲۱	تیر	حاشمی	پوهنوال	
۱۲۳	دکتور عبدالصوم	عاشق	پوهاند	
۱۲۴	سرکتون زلمیور	هیدر دین	سرکتون	
۱۲۴	دوکتور کاکړ شاداد ادیب	ولاس ادیب	پوهندره	
۱۲۵	عبدالغفرز مایر خیل	بابر خیل	پوهندره	
۱۲۶	عبدالحق حسینی شیدي	حسینی شیدي	د سولې عالي لیکوال نوم	
۱۲۷	پوهاند حیدر اسن	اسن	پوهاند	
۱۲۸	پوهاند دکتور محمد حسینی	حسینی	پوهاند	
۱۲۹	برایلی	باجوری	پوهنوال	
۱۳۰	شاکره	نیانی	پوهندره	
۱۳۱	صبا رخت	رخت	پوهندره	
۱۳۲	عبدالحق	سلانزوی	مصلح	
۱۳۳	مترجم	فرخنده لوی	پوهندره	
۱۳۴	سجده	سید خیل	ماسټر	

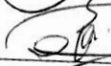

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست
نېټه: ۶/۱۱/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱۳۵	عبداللہ	فروتن	ماور ۴	
۱۳۶	محمد احسان	سلفانی	۲	
۱۳۷	سید اکبر	نادرۍ	استاد لعل	
۱۳۸	محمد حارون	عمر	ما سپر	
۱۳۹	نصیر احمد	هورت	معلم	
۱۴۰	امر کریم	کریم	معلم	
۱۴۱	رحیم اللہ	رحیمی	معلم	
۱۴۲	محمد سلیم	کاروان	زده کړيال	
۱۴۳	خبيب الله	کاکړ	معلم	
۱۴۴	زين الله	مسیر	"	
۱۴۵	گل الرحمن	مشمس	"	
۱۴۶	احسان الله	احسان	"	
۱۴۷	محمد يوسف	احمدی	"	
۱۴۸	دالو سلام الدين	پيمان	استاد لوروزوالی	

نیمه پیری یون / د خادم نری لید

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱۴۵	آرمانا	صعبال	لېوښیار	
۱۵۰	پښتیا	هفتپاله	لیسانس	
۱۵۱	عماد	حنی	لیسانس	
۱۵۲	لینا	علیزوی	لیسانس	
۱۵۳	مدرسه هوشنگ	هوشنگ	۱۴ ماښ	
۱۵۴	رحمتا	رحمتا	قبیله نرال	
۱۵۵	تریب رازان مستجاب	سکا -	د لکړې	
۱۵۶	محمد اسماعیل	عبدالکبیر	مستر	
۱۵۷	عزیز الله	س	مستر	
۱۵۸	مخبر انیساری		فانچ تحصیل	
۱۵۹	هدایت کبیر	هدایت کبیر	لیسانس	

د پوهاند محمد اسمعیل یون د دوکتورا دورې د پایلیک د وروستی دفاع د گډونوالو لیست

نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

ګڼه	نوم	تخلص	رتبه	لاسلیک
۱۶۰	شکر علی	شکر	پوهنځی	
۱۶۱	فضل احمد اعنی	امنی	پوهنځی	
۱۶۲	سید سید محمد عارف	عارف	د کونړ پوهنځی	
۱۶۳	محمد زین طیفیان	طایفی	پوهنځی	
۱۶۴	سید علی عمر	ارزقي	پوهنځی	
۱۶۵	سیرا	امی	پوهنځی	
۱۶۶	فریبا	رضاء	پوهنځی	
۱۶۷	د لوی ورد خوشبختی			
۱۶۸	الحاج محمد الهام	عفو	تاریخ د ۱۴ لومړی څارنځ اوسپنیز	
۱۶۹	الحاج محمد الهام	عفو	تاریخ هغه ۱۴	
۱۷۰	محمد	عفو	استاد	
۱۷۱	محمد	عفو	استاد	
۱۷۲	مطیع الله	خاګسار	برومي	
۱۷۳	عابد الله	احمد	کلیسینس	
۱۷۴	عصفي	سبحان	سیاس	
۱۷۵	محمد یونس	حسنی	سیاس	
۱۷۵	سید اکبر	ساروت	پوهنځی	

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

غونډه له اجنډا سره سم د قران کریم د څو مبارکو ایتونو تلاوت وشو، بیا ملي سرود وغږول شو او ورپسې د کابل پوهنتون د علمي مرستیال (دوکتور محمد نعیم عظیمي) په وینا سره پیل شوه، بیا د دري ځانگې امر (پوهاند دوکتور سید اکرام الدین حصاریان) لنډې خبرې وکړې او د

دوکتورا پروگرام یې تشریح کړ، وروسته د ماستری بورډ امر (وفاء الرحمن وفا) له خوا زما لنډ ژوند لیک ولوستل شو او بیا مې خپل پرزنتیشن پیل کړ، پر ټاکلي وخت مې خپل پرزنتیشن په سم ډول افاده کړ او د ټولو گډونوالو د هرکلي وړ وگرځېد، وروسته د پوهنتون د علمي مرستیال (دوکتور محمد نعیم عظیمي) له خوا له ما څخه غوښتنه وشوه چې تالار ترک کړم چې ژوري هیئت زما په نه شتوالي کې په ارامو اعصابو خپله عادلانه او ناپېیلې پرېکړه وکړي، تر څو دقیقو وروسته ما ته بېرته تالار ته د داخلېدو بلنه راکړل شوه او ژوري هیئت په دې ډول خپله پرېکړه واوروله:

د پوهاند محمد اسمعیل یون

د دوکتورا دورې د پابلیک د وروستی

دفاع په باب د ژوري هیئت نظر

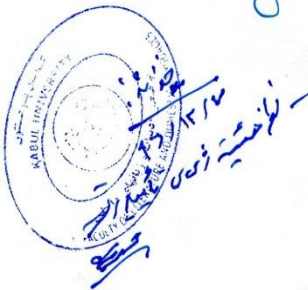
نېټه: ۶/۱۲/۱۳۹۶

استاد پوهاند محمد اسمعیل یون د (۱۳۹۶ل) کال د کب پر (۶) مه نېټه د ژبو او ادبیاتو پوهنځي د چینایي څانگې په تالار کې د لوړو زده کړو وزارت، کابل پوهنتون د ځینو چارواکو، د بېلابېلو پوهنتونونو د گڼ شمېر استادانو، د علومو اکاډمۍ او نورو علمي بنسټونو غړو او ځینو محصلینو په حضور کې (د خادم نړی لید) تر نامه لاندې خپل ډیزرتیشن وړاندې کړ. استاد یون خپل ډیزرتیشن په ډېره ښه او عالي بڼه افاده او تفهیم کړ چې د ټولو د پاملرنې وړ وگرځېد. ژوري هیئت د استاد یون ډیزرتیشن په هر اړخیز ډول ارزوه او هغه یې یو بريالي او عالي ډیزرتیشن وگانه او دا یې د دوکتورا دورې یوه ښه او بريالی دفاع وگڼله. ژوري هیئت استاد یون ته د دوکتورا دورې د پابلیک د دې بريالی دفاع له امله مبارکي وايي، د لوی خدای (ج) له درباره ورته د لازياتو بریاوو هیله کوي او د دې ترڅنگ له اړوندو لوړو مقاماتو څخه غواړي چې ده ته د دوکتورا تحصيلي سند منظور کړي.

په درناوي

ژوري هیئت

د ډاکټر
۱- محمد امان حقیق
۲- دوکتور سید محمد علی حسینی
۳- دوکتور عبدالکالی

نیمه پېړۍ یون/د خادم نړۍ لید

تر دې پرېکړې وروسته ټولو دوستانو، استادانو او اړوندو مسولینو ما ته مبارکي راکړه او په دې ډول هغه بهیر چې د (۱۳۹۲ل) کال د (ثور) میاشتې پر (۲۱)مه نېټه پیل شوی و، د (۱۳۹۶ل) کال د کب پر (۶)مه نېټه په بریالیتوب سره پایته ورسېد. د دې پروگرام بشپړ جریان هم ژوندون ټلوېزیون پر خپو خپور شو او تر هغه وروسته یوتیوب ته هم پورته شو چې لېنک یې په دې ډول دی:

(https://www.youtube.com/watch?v=Y۰d۹۹qm۰W_Y)

د وروستۍ جملې په توګه یو ځل بیا ټولو هغو قدرمنو استادانو، مسولینو او دوستانو ته کور ودانۍ وایم او د زړه له تله مننه ورڅخه کوم چې په ژبو او ادبیاتو پوهنځي کې یې د دوکتورا پروګرام په دې ډول د بریالیتوب پورېو ته ورسوه او په مستقیم او نا مستقیم ډول یې له ما سره مرسته وکړه چې دا تحصیلي او علمي پورې ترلاسه کړم.

د ټولو دې کور ودان وي، لاره یې روښانه او ژوند یې سوکاله غواړم.

په درنښت

محمد اسماعیل یون

۱۳۹۶ل کال د کب (۶)مه نېټه

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**